

जैमिनीयं ब्राह्मणम्

JAIMINIYA-BRAHMANA

of the
SAMAVEDA

COMPLETE TEXT

critically edited for the first time

by

Prof. Dr. Raghu Vira *M.A., Ph.D., D.Litt. et Phil.*

and

Dr. Lokesh Chandra *M.A., D.Litt.*

SARASVATI-VIHARA SERIES

EDITED BY

RAGHU VIRA M.A., PH.D., D.LITT., F.F.HILL.

Director, International Academy of

Indian Culture, Nagpur

**IN COLLABORATION WITH
OTHER SCHOLARS**

Volume 31

JAIMINIYA-BRAHMANA

(complete)

of the

SAMAVEDA

Printer

SHRI M. N. VAIBHABE,

THE ARYA BHARATI MUSEUM, NAGPUR

Publisher

DR. LALSON CHANDRA,

SECRETARY,

INTERNATIONAL ACADEMY OF INDIAN CULTURE, NAGPUR

JAIMINIYA-BRAHMANA

of the
SAMAVEDA

COMPLETE TEXT

*critically edited for the first time
by*

Prof. Dr. Raghu Vira M.A., Ph.D., D.Litt. et Phil.
and

Dr. Lokesh Chandra M.A., D.Litt.

NAGPUR
1954

सरस्वती-विहार-ग्रन्थाः

३१

सामवेदीयं

जैमिनीयं ब्राह्मणम्

सम्पूर्णम्

आचार्य-रघुबीरेण च
श्री लोकेशचन्द्रेण च परिष्कृतम्

प्रकाशयिता—सरस्वती-विहारः, नागपुरम्

विजयमाष्याः २०११

सरस्वती-विहार-ग्रन्थाः

३१

सामवेदीयं

जैमिनीयं ब्राह्मणम्

सम्पूर्णम्

आचार्य-रघुवीरेण च
श्री लोकेशचन्द्रेण च परिष्कृतम्

प्रकाशयिता—सरस्वती-विहारः, नागपुरम्

विक्रमाब्दाः २०११

FOREWORD

After a long stagnation Vedic studies have taken a new impetus in many indological institutes throughout the world. How can we understand the import of Indian thought without going back to its origins?

In India itself, these recent years, the revival was realised chiefly through the indefatigable zeal of Prof. Raghu Vira and now also of his son Dr. Lokesh Chandra.

In fact, the edition of the First Book was published as soon as 1937, by Prof. Raghu Vira himself, in an irreproachable manner, but the work was lost in the disaster inflicted to Sanskrit culture at Lahore. So it was necessary to resume the whole work. In 1980 Dr. Lokesh Chandra edited the beginning of the second part (the Gāyāmāyana portion) with an elaborate introduction. And now, thanks to the effort of the same scholar, we have before us the complete text, to be duly furnished with a new introduction and indexes.

It is the last Vedic work of importance to be published. For a long time we had only some extracts from it by Prof. Caland and a few other European Indologists. The reason is that this *Brahmaṇa* is of unusual difficulty. Prof. Caland in 1919 stated that nobody will dare to publish the whole of *Jaiminiya-Brahmaṇa* under the existing conditions. But today this bold undertaking has become a reality, in spite of the absence of any commentary or *paddhati*, in spite of the fact that most ritual or legendary data are quite isolated and new in Vedic literature. The material conditions for a complete edition were also not fulfilled until, these last years, Prof. Raghu Vira was lucky enough to find new manuscripts: India, if it were systematically explored, is rich enough in such unexpected treasures.

The *Jaiminiya-Brahmaṇa* is one of the most bulky works of Vedic literature. Also one of the most important. How could we hope to understand the highly complicated technique of the *sāmāns* without mastering the *Jaiminiya*, which presents it in its acme. As concerns mythology and legendary lore, the tradition of the *Jaiminīyas* was certainly more abundant and more interesting (if sometime, still more strange) than any other work of the kind, not excluding the celebrated *Śatapatha-Brahmaṇa*.

We know that the young scholar who was in charge of this edition possesses all the philological experience, the critical acumen, which we expect of an editor of a Vedic text. May this undertaking indicate the beginning of a new development in the field of these arduous studies.

LOUIS RENOU

PREFACE

The Jaiminiya Brahmana is of no less importance than the Śatapatha in the richness of its legends and ritual. Nevertheless its complete text had not been edited so far, on account of its abstruseness. It has no commentary, no prayoga, no paddhati. Its śrautasūtra is also not found in its entirety. It bristles with equations which correlate the earthly details of the yajña to the world of Gods, numbers and etymologies often supplying the link. Besides the peculiarities of morphology and syntax, the minutiae of yajñas extending over months, the ubiquitous technical terms of the ritual, and a legion of saman names greatly add to the difficulties in grasping situations, simple or otherwise. To heighten them, the MSS are few and corrupt. Every section has to be reconstructed. Punctuation is no easy task. At times, a ransacking search has to precede even the reconstitution of single words.

General Survey of the Contents— The JB is divided into three books or kandas, which are subdivided into sections called khandas. The first book contains 361 sections, the second 442, and the third 386.

The JB and PB show identity of subject-matter as both of them deal with the rites of chandoga priests:

I.1-65 agnihotra.

I.66-364 agnistoma. Corresponds to PB VI-IX. JB I.342-364 deal, in particular, with the prāyaścittas, which are treated of in PB IX.3-10.

II.1-80 gavāmayana (prakṛti of ayanas). Corresponds to PB IV and V.

II.81-234 ekāhas or one-day soma-sacrifices. Jyotiṣtoma is the prakṛti of these ekāhas. Corresponds to PB XVI-XIX.

II.235-333 ahinas (sacrifices lasting up to 12 days). Corresponds to PB XX-XXII.

II.334-370 sattras (lasting more than 12 days). Corresponds to PB XXIII-XXV.

II.371-442 gavāmayana = PB IV and V.

III dvādaśāha. Described with greater prolixity than the corresponding PB X-XV.

Previous Work— Since the discovery of MSS from the Tinnevely district by A. C. Burnell, several attempts have been made to edit the text. On the basis of Burnell's transcripts (now in the India Office, London), Whitney prepared his copy (Proceedings of American Oriental Society, May 1883). From it Prof. H. Oertel has published a mass of material, ranging from single sentences to entire sections. He published a series of articles, the first of which appeared in JAOS XVIII p.15f.; the second *ibid.* XIX p.97f.; the third in *Actes du onzième Congrès International des Orientalistes*, Paris 1897, Vol. I, 1899, p.225f.; the fourth in JAOS XXIII p.325f.; the fifth *ibid.* XXVI p.176f., 306f.; the sixth *ibid.* XXVIII p.81f.; the seventh in *Transactions of the Connecticut Academy of Arts and Sciences* Vol XV, 1909, p.155f.; the eighth in JAOS XV p.233f. (for the list of reviews of these articles see Prof. Renou's *Bibliographie Védique*). He quotes examples from JB in his *Syntax of Cases in the Prose of the Brāhmaṇas*. His last article, *Roots and Verb-forms from the Unpublished Parts of the JB* (published in Prof. Dr. Raghu Vira's *Journal of Vedic Studies*, Lahore, Vols. I, II), contains a large number of extracts. Prof. Oertel also compiled a list of mantras and other sacrificial formulae from JB for Bloomfield's *Vedic Concordance*, which is deplorably incomplete.

Under Prof. Oertel's guidance Dr. B. Ghosh wrote his thesis entitled *Collection of the Fragments of Lost Brāhmaṇas* (Calcutta 1935), wherein he has quoted JB passages corresponding to the Śātyāyana Brāhmaṇa.

This Brāhmaṇa also drew the attention of the famous Vedic savant, Prof. W. Caland. In 1914 appeared a long article from his pen, *Over en uit het JB (Verslagen en Mededeelingen des K. Akademie v. Wetenschappen, Afdeling Letterkunde, 5^e Reeks, 1^e Deel, 1^e Stuk, Amsterdam)*, discussing its contents, grammatical peculiarities, relation to other Vedic texts, viz. Śātyāyana Brāhmaṇa, PB, ŚBM, ŚBK, Brāhmaṇas of the Kṛṣṇa YV, AB, KB and the sūtras, interesting information about the sāmāns and rites. In 1919 it was followed by his, *Das JB in Auswahl (Verhandelingen der K. Akademie v. Wetenschappen te Amsterdam, Afdeling Letterkunde, Deel I Nieuwe reeks, Deel XIX no. 4)*, a collection of 212 long extracts with their German translation and notes. Besides, he published a few emendations on the then printed work of Prof. Oertel in his article *Emendationen zum JB (WZKM XXVIII p.61f)*. He has referred to JB in his notes on the English

translation of PB (Bibliotheca Indica, Calcutta 1931). Owing to the insufficiency of manuscript-material, his long experience of editing Vedic texts coupled with an intimate knowledge of Vedic ritual failed to materialize in a critical edition of the complete text.

The crowning piece of JB scholarship was the editing of the first book in its entirety by Prof. Dr. Raghu Vira (Sarasvatī Vihara Series, Lahore 1937). In continuation I took up the first eighty sections of the second book dealing with the year-long sacrifice gavamayana, which was published as vol. 21 of the Sarasvatī Vihara Series (Nagpur 1950). The text of every section was followed by a critical apparatus and extensive notes. To it was also prefixed a detailed introduction dealing with the textual problems of the JB. Finally I took up the edition of the remaining portion. Due to obvious reasons, the text has been printed here in its entirety as a single volume. The second volume — containing a description of the manuscript material, corrections in previously edited portions, exegetical notes, grammatical and lexical peculiarities, a synoptic survey of the contents, new words not recorded from elsewhere in literature; indexes of etymological observations, mantras, yajuses, samans, geographical and personal names; conspectus of parallels from other texts, the relationship of the JB to other Vedic texts, and an index verborum — is under preparation.

It is hoped that this Brahmana will lighten up some of the dark corners of Vedic studies in general, and Brahmana literature in particular.

Nagpur
May 1964

LOKESH CHANDRA

अथ

जैमिनीयब्राह्मणे

प्रथमं काण्डम्

'तद् बाहुः केन' जुहोति कस्मिन् हूयत इति । प्राणेनैव' जुहोति प्राणे हूयते ॥
तद् यद् एतद् अग्नीन् मन्थन्ति यजमानस्यैव तत्' प्राणान् जनयन्ति' । तद् यावद्
वै मन्थन्त न' तर्हि प्रणिति । अरण्योर् एवास्य तर्हि प्राणा भवन्ति ॥

तस्य वै मध्यमानस्य भस्मावशीयते' । अन्नम्' एवास्य तज् जायते । अन्नं' म
एतद् अजनीत्य् एव तद् विद्यात् ॥

धूमो ऽनु निर्वर्तते । मन एवास्य तज् जायते । मनो म एतद् अजनीत्य् एव तद्
विद्यात् ॥

अह्नारो ऽनु निर्वर्तते । अक्षुर् एवास्य तज् जायते । अक्षुर् म एतद् अजनीत्य् एव
तद् विद्यात् ॥

स एषो ऽङ्गार' एतानि' भस्मानि प्रसृते । यथा कुमारो जातस् स्नानम्
अभिपद्येत तथा तिर्यक् विसर्पति । श्रोत्रम् एवास्य तज् जायते । श्रोत्रं म एतद् अजनीत्य्
एव तद् विद्यात् ॥

'उपरि तृणानि' जुहोति । प्राण एवास्य स जायते । प्राणो म एषो ऽजनीत्य् एव
तद् विद्यात् ॥

मा' इत्य् उद्दीप्यते । वाग् एवास्य सा जायते । वाक् म एषाजनीत्य् एव तद्
विद्यात् ॥

स एतान् पञ्च प्राणान्' जनयते' । तांस् ज्ञेया इयुषा देवान् कृत्वा तेषु जुह्वद्
भाते । देवा देवास्य देवा भवन्ति । इमे त्व् एवास्य देवा भवन्ति येषु जुह्वद् भास्त ॥ १ ॥

[१] प्राक्कमे य ओं श्रीगुरुभ्यो नमः । अविप्रम् अस्तु ॥

सामाखिल सकलवैद्यगुरोर् मुनीन्द्राद्

व्यासाद् अथाप्य मुनि येन सदृशशास्त्रम् ।

स्वस्तं समस्तम् अपि सुन्दरगीतराजं

तं जैमिनि सकलभारगुरुं नमामि ॥

देवीकं कर्म देवासीन् नीमांसित्वा मुनिधितम् ।

व्यासकिन्नाय मुनये कलौ जैमिनये नमः ॥

श्री आदिकेशवाय नवीयुर्नये नमः ॥ य य श्रीजैमिनि-

महर्षये नमः ॥ श्रीतत्त्वकारिमाह्वयम् ॥ ततो य य य

उक्तप्रहारागमाग्नीधरेयो यमांशुनम् अक्षसा ।

न्य यैर् निमैष्य भगवान् स प्रसीदतु जैमिनिः ॥

[२] क को तु [३] क प्राणाद् एव [४] य य

नास्ति [५] य नास्ति [६] क क जिनयन्ति

[७] क क स [८] य य क य श्रीर्वते [९]

क क स [१०] क स [११] क य य कृत्वा

[१२] य क कृतानि [१३-१४] अ क परि ज्ञानानि

[१५] क हा [१६] क गच्छन्तम् [१७] क

जिनयति

तद् यद् बाहुः'—केन जुहोति कस्मिन् हूयत इति—प्राणेनैव जुहोति प्राणे हूयते ।
तद् एतद् अन्नं प्राणे जुहोति । स एषो 'अन्नं कामयमान इत्यन्तं हि' प्राणाद् अग्नि
वर्धयमानम् तेषु जुह्वद् भास्ते । अथैतद् य वाच प्राज्ञायय एतद्' यद् अग्निः । तद् आत्मन्
निधाय एतद्' अक्षुतेषु' प्राणेषु । तद् 'अस्मात्तन् निधितं' म प्रसीकते ॥

तद् यदा वै मन उत्पद्यते यदा प्राणो यदा अक्षुर् यदा श्रोत्रं यदा वाक् यदा
एषाजनीत्य् अग्निमिच्छति । अद्यात्वेयं शरीरम् एतेष्व् एषाजिष्व् अनुप्रविश्यन्ति अस्माद् वै तम्
भगवता एव त्वज् जायतां त्वाहा इति । 'ओ ऽत' बाहुतिमयो मनोमयः प्राणमयश्च अक्षुर्मयश्च
श्रोत्रमयो वाक्मयश्च अक्षुर्मयश्च काममयो ब्रह्ममयो हिरण्यमयो ऽमृतम् समभवति । अमृता
देवास्य भाजा भवन्ति । अमृतशरीरम् इयं कुरुते । सो ऽमृतत्वं गच्छति य एवं विद्वान्

अग्निहोत्रं जुहोति ॥ २ ॥

[१] य आह [२-२] इ न कामा मार इमान् हि क भिनयत हितं क, य य अरयामहितन् क, अरयामनि
ब्रह्ममार इमान् हि य य ब्रह्ममगारुमान् हि य न हितन् [३] क य य अह [४] य य क एव
राममार इमानि [३] क, रय [४] क, एनेभ्य आस्ति [५-५] इ य क ने सात क, य रने सात
क एषु [५] क गृनेषु [६-६] इ य अरयाम-

प्रजापतिस् सहस्रसंवत्सरम् आस्त । स सप्त शतानि वर्षाणां समाप्तेमाम् एव
जितिम् अजयद् यात्येयं जितिम् ताम् ॥

स स्वर्गं लोकम् आरोहन् देवान् अब्रवीद् एतानि यूयं त्रीणि शतानि वर्षाणां
समापयायेति । तथेति । ते त्रीणि शतानि वर्षाणां समाप्य ताम् उ एव जितिम् अजयन्
यां प्रजापतिर् अजयत् । त एते सर्व एव प्रजापतिमात्रा अभ्यामयाम् ? इति ॥

ते ऽब्रुवन् वृषशरीरैः वा इदम् अमृतशरीरैस् समापाम न वा इदं मनुष्यास्
समाप्स्यन्ति । एतेमं यत्नं संभ्रामेति । तं संवत्सरम् अभिसमभरन् । ते ऽब्रुवन् महद् वा
इदं सम एव भ्रामेति । तं द्वादशाहम् अभिसमभरन् । ते ऽब्रुवन् महद् वा इदं सम
एव भ्रामेति । ते पृष्ठयं पञ्चहम् अभिसमभरन् । ते ऽब्रुवन् महद् वा इदं सम एव
भ्रामेति ॥ ३ ॥

[१] क आरोह [२] इ द्विकृतिः तथेति ते त्रीणि शतानि वर्षाणां समापयायेति तथेति [३] इ क य
क य *ममरम् [४] य क तद् [५] य र क *ममरम्

तं त्रिरात्रं तं द्विरात्रं तम् अग्नोर्यामं तम् अतिरात्रं तं वाजपेयं तं षोडशिनं तम्
उक्थ्यं तम् अग्निहोमं तम् इष्टिपशुवर्णास् तं चातुर्मास्यानि तं दर्शपूर्णमासी तम् एते
अग्निहोत्राहुती अभिसमभरन् । सो ऽतो न पराजयते । तद् वा अपराजितं यद् अग्नि-
होत्रम् । न ह वै पराजयते य एवं वेद ॥

स यत् पुरस्ताद् अथ उपस्पृशति—सत्यं वा आपन् सत्यं दीक्षा—दीक्षैकस्य सा ॥
अग्निर् ज्योतिर् ज्योतिर् अग्निस् स्वाहा इत्य् अष्टाक्षरेण जुहोति । अष्टाक्षरा नायमी । तद्
एव प्रातःसवनम् । मनसा निष्पेक्षैस्वेकोत्तराम् आहुतिं जुहोति । तद् एव मार्ग्यदिनं
सवनम् । उपसृष्टे प्राप्नोति । तद् एव तृतीयसवनम् । केकिकितम् इव हि तत् तृतीय-
सवनम् ॥

उपरिष्ठाद् अप उपस्पृशति । अथमुय एवास्य सः ॥

स यद् एते सायमाहुती जुहोत्य् एताभ्याम् एवास्याहुतिभ्यां सर्वैर एतैर
पञ्चकृत्तुभिर इयं भवति ॥

*अथ यद् एते प्रातराहुती जुहोत्य् एताभ्याम् एवास्याहुतिभ्यां सर्वैर एतैर
पञ्चकृत्तुभिर इयं भवति ॥*

तद् एतद् अपर्यन्तं यद् अग्निहोत्रम् ॥ ४ ॥

[१] क य य *ममरम् क *समाभरन् [२] क य य निष्पेक्ष [३] क क केकी [४-४] य य
नास्ति (समात् समं दृष्टिपशुतिः)

अथ पशुकामस् सार्व पशुषु समेतेषु अग्निहोत्रं जुहुयात् । ब्रह्म वा अग्निहोत्रम् ।
ब्रह्मणैवेतत् पशून् परिश्रुति । अविशृष्टेषु प्रातः । ब्रह्म वा अग्निहोत्रम् । ब्रह्मणैवेतत्

पशून् परिगृह्णाति । स एतान् ब्रह्मणोभयतः^३ पशून् परिगृह्णीते । अव पशून् रुद्धे । बहु-
पशून् भवति ॥

अथ स्वर्गकामः द्वौ समुद्राव् अचर्या^१ विततो महान्ताव् आचर्यावर्तते चर्येव पादौ^२ इति । द्वौ
हैव समुद्राव् अचर्याव् अहश् चैव रात्रिश् च । ते ये नक्तं जुह्वति रात्रिम् एव ते समुद्रं
प्रविशन्ति । अथ य उदिते जुह्वत्य् अहर एव ते समुद्रं प्रविशन्ति । तयोर् वा एतयोर्
अत्ययनम्^३ अस्ति यथा वैषवं^४ वा स्यान् सेतोर्^५ वा संक्रमणम् । अस्तम् इते पुरा
तमिन्नायै सुवपुष्टायां पुरोदयात् ॥ ५ ॥

[१] क ब्रह्मणेव तत् [२] र ल ब्रह्मणेव तत् [३] ? ल० पथेव [४] र क्ष पदौ [५] य व क्ष प
र ल व क्ष प^० भवतः [६] ल० अजया । तथातै, अयनम् [७] ? य ल० वैषवं र वैषन ल० वैषन्वा
३.२.८.१ द्वौ समुद्रौ वितताव् अचर्या पर्यावर्तते ते व क्ष वैषवं क्ष वैषध [१०] ? पथं य जा । अन्यत्र
अठरेव पादाः [५] य ल क्ष आप० [६] सेतोर्

अथो हेतौ इयामशबलाव् एव यद् अहोरात्रे । अहर् वै शबलो रात्रिश् इयामः । ते ये
नक्तं जुह्वति रात्रिम् एव ते इयामं प्रविशन्ति । अथ य उदिते जुह्वत्य् अहर एव ते शबलं
प्रविशन्ति । तयोर् एतद् एवात्ययनम्—अस्तम् इते पुरा तमिन्नायै सुवपुष्टायां पुरोदयात् ॥

अथो हैषु^१ सचितैव युज्ञः^२ । सचिता वै प्रजापतिः प्रजापतिर् विश्वे देवाः ।
प्रजापताव् एवास्य तद् विश्वेषु देवेषु हुतं भवति । तद् एतत् प्राजापत्यं^३ यद् अग्निहोत्रम् ॥

अथ यद् एतत् प्रातः प्रमाति—एतस्मिन् वै युज्ञे प्रजापतिः प्रजाः प्रजनयान्कार ।
सचिता वै प्रजापतिः प्रजापतिर् विश्वे देवाः—प्रजापताव् एवास्य तद् विश्वेषु देवेषु हुतं
भवति । तद् एतद् वैश्वदेवं यद् अग्निहोत्रम् ॥

अथो हेतद् अहोरात्रे एवंमुक्तं संघत्तः^४ । अन्नं वा अग्निहोत्रम् । अन्नाद्यम् एवैतद्
अहोरात्रयोर् "मुक्ततो ऽपिधाति" । एवम् एव पुनः प्रातस् संघत्तः । अन्नं वा अग्निहोत्रम् ।
अन्नाद्यम् एवैतद् अहोरात्रयोर् "मुक्ततो ऽपिधायैतो पुनर्मृत्यू अतिमुच्यते यद्
अहोरात्रे ॥ ६ ॥

[१] ? ल० वैष [२] क्ष बीव [३] र व क्ष व प्रजापतिर् [४] र क्ष सम्भवतो ल सम्भवतो [५-५] क क्ष
नास्ति (समात् समं दृष्टिगुह्यतिः) [६] र व क्ष विदधाति

असौ वा आदित्यो ऽस्तं यद् बोहा विप्रोचति । अ्यञ्जुचद्^१ इति ह स्म वा एतं पूर्वं
पुराणिन आचक्षते । अथैतर्हि^२ अ्यञ्जुचद्^३ इति ॥

"स वा" एवो ऽस्तं यद्^४ ब्राह्मणम् एव अन्नया प्रविधायि पयसा पर्वास् तेजसाग्निम्
ऊर्जीवधी रसेनापस् हवधया वनस्पतीन् ॥

स यद् ब्राह्मणो ऽग्निहोत्रपात्राणि निर्जनेके यत् परिचेष्टति^५ यथैकेन अन्नया प्रविष्टो
भवति ताम् एवास्मिन् तत् संमरति ॥

अथ यत् पयो दुहति येन पयसा पशून् प्रविष्टो अन्नति तद् एवास्मिन् तत्
संमरति ॥

अथ यद् अन्नारात् निरुहति^६ येन तेजसाग्निं प्रविष्टो भवति तद् एवास्मिन् तत्
संमरति ॥

अथ यत् तुणेनावयोवधति^७ यथोजीवधीः प्रविष्टो भवति ताम् एवास्मिन् तत्
संमरति ॥

अथ यद् अपः प्रत्यानयति येन रसेनापः प्रविष्टो भवति तम् एवास्मिन् तत् संभरति ॥

अथ यत् समिधम् अभ्यादधाति यया स्वधया वनस्पतीन् प्रविष्टो भवति ताम् एवास्मिन् तत् संभरति ॥७॥

अस्मिन् खण्डे र-कोशस्य पाठा उदाहृतं न शक्याः ॥

[१] ? य व्यंसृचद् ल, ष व्यमसृचद् ल, व्यमृचद् ल व श व्यमसृचद् [२] ल व श अथनस्मिन् [३] य न्यडमृचद् ल, न्यमसृचद् ल, न्यमृचद् व न्यमसृचद् ल व्यमसृचद् ष न्यमसृचद् [४-४] ल व ष स्वा

[५] ल अयन् व ष अयन् । एने पाठान्तरे अन्य-
त्रापि । न तदाहृते [६] य (?) सनिवेष्टति ल, परिवेष्टयति श सनिवेष्टति [७] य व श ष निरुद्धति ल निरुद्धति [८] य °द्योयेति व श °द्योतांति

तम् एवं^१ संभृत्य^२ सायं जुहोति । स तां गर्भकृतो रात्रिं वसति । एवम् एव पुनस् संभृत्य^३ प्रातर जुहोति । तं जनयति । सो ऽस्य जायमान एव सर्वं पाप्मानम् अपहन्ति । देवा वै प्रजापतेर् अजायन्त । एष उ एवंविदो जायते । स यावन्तं प्रजापतिर् लोकम् अजयत् तावन्तं^४ जयति ॥

अथो हेक्षते ऽयं वाव माम् अनुष्ठया संभरति^५ हन्तायं साङ्गस् सतनुर् अविहुतो^६ जरसं गच्छन् इति । स ह साङ्ग एव सतनुर् अविहुतो^७ जरसं गच्छति ॥

अथो हक्षते ऽयं वाव माम् अनुष्ठया वद हन्तेमम् एवाविशानीति । स हैवंविदम् एवाविशति ॥

स एष वा एको वीरो य एष तपत्य एष इन्द्र एष प्रजापतिः^८ । एतस्मिन् हास्य तद् धृतं भवति य एवं विद्वान् अग्निहोत्रं जुहोति ॥ ८ ॥

[१] ल व श ष एव [२] र ल, श संहृत्य [३] श तावन्तं लोकं [४] र संहरति [५] सर्वेषु
कोशेषु आवहृते [६] श प्रजापतिरेव

यद् ध वा अह्ना पापं क्रियत आदित्यस् तत् कारयति । यद् रात्र्याग्निस् तत् । ताव् अब्रूतः इत्थं चेद् वै भविष्यावो न वै तर्हि शक्षयावः प्रजा भुतुम्^१ । हन्तान्मम् एवासावाँन्योन्यास्मिन् एवात्मानं जुहवावेति । स यद् आदित्यो ऽस्तम् पत्य् अगनाव् एव तद् आत्मानं जुहोति । स यत् किं चादित्यो ऽह्ना पापं करोति तद् अस्याग्नी रात्र्या-पहन्ति ॥

आदित्यम् उद्यन्तम् अग्निर् अनूदेति । आदित्य एव तद् आत्मानं जुहोति । स यत् किं चाग्नी रात्र्या पापं करोति तद् अस्यादित्यो ऽह्नापहन्ति । स यथाहिर अहिच्छव्यै निर्मुच्येत यथा मुञ्जाद् इषीकां विवृहेद् एवम् एव सर्वस्मात् पाप्मनो निर्मुच्यते^२ स य^३ एवं विद्वान् अग्निहोत्रं जुहोति ॥ ९ ॥

[१] य र ल रात्र्या^० [२] ल, हृत् [३] ल व श ष °व^० [४] श चिदा^० [५-५] य ल य र व श स

सायमाहुत्यैव यत् किं चाह्ना^१ पापं करोति तद् अस्याग्नी रात्र्यापहन्ति^२ । प्रात-राहुत्यैव यत् किं च रात्र्या पापं करोति तद् अस्यादित्यो ऽह्नापहन्ति । स यथाहिर अहिच्छव्यै निर्मुच्येत यथा^३ मुञ्जाद् इषीकां विवृहेद् एवम् एव सर्वस्मात् पाप्मनो निर्मुच्यते । तद् यथा हिरण्ये ध्माते न कश् चन न्यङ्गः पाप्मा परिशिष्यत एवं हैवास्मिन्

न कश्चन न्यङ्गः पाप्मा परिशिष्यते य एवं विद्वान् अग्निहोत्रं जुहोति ॥ १० ॥

[१] श चिदह [२] र प रश्च वपहन्ति [३] व न यथ

अथ ह स्माह नगरी जानश्रुनेयो ऽसौ वा आदित्यो ऽस्तं यन् अग्निम् एव योनिं प्रविशतीति । स यद् एते सायमाहुती जुहोत्य एतस्यैव तद् आदित्यस्य पृष्ठे प्रतितिष्ठति । यथोभयापदी प्रतितिष्ठेत् तादृक् तत् ॥

अथ यद् एते प्रातराहुती जुहोत्य उत्थापयत्य् एवैनं ताभ्याम् । स यथा हस्ती हस्त्यासनम् उपर्य् आसीनम् आदायोत्तिष्ठेद् एवम् एवैषा देवतैतद् विद्वांसं जुह्वतम् आदायोदेति ॥

सैनं तं लोकं गमयति य एतस्यै^१ यतः परं नास्ति । स यत् किं च पराचीनम् आदित्यात् तद् अमृतं तद् अभिजयति । अथ यद् अर्वाचीनम् आदित्याद् अहोरात्रे तद् उपमश्रीताम्^२ इतो यथा रंघ्णोपमश्रयाद्^३ एवम् । बहवो ह वा आदित्यात् पराञ्चो लोकाः । ते ऽस्य सर्व आत्मा भवन्ति ते जिताः । तेष्व् अस्य सर्वेषु कामचारो भवति य एवं विद्वान् अग्निहोत्रं जुहोति ॥ ११ ॥

अस्मिन् खण्डे र-कोशस्य पाठा उदाहर्तुं न शक्याः ॥ [१] श एतेर्य [२] श उपमशीनम् [३] ? य ल_१ व श प रेणो^० ल_२ रेष्ठो^० [४] ? ल_१ मश्रयाद् ल_२ मश्रीयाद्

देवा वै मृत्युना समयतन्त । स यो ह स मृत्युर् अग्निर् एव सः । ते ऽब्रुवन् एते ऽमुं जिगीषामेति । ते ऽब्रुवन् आज्याहुतिं जुह्वाम तयैनं जिगीषामेति । तथेति । त आज्याहुतिम् अजुहवुः^१ । ताम् अन्नम् अकुरुत तां प्रत्युददीप्यत । तस्माद् यत्राज्याहुतिं^२ जुह्वति प्रत्युदीप्यत एव ॥

ते ऽब्रुवन् पश्वाहुतिं जुह्वाम तयैनं जिगीषामेति । तथेति । ते पशुम् आलभ्य मेदस् समवदाय पश्वाहुतिम् अजुहवुः । ताम् अन्नम् अकुरुत तां प्रत्युददीप्यत । तस्माद् यत्र पश्वाहुतिं जुह्वत् प्रत्युदीप्यत एव ॥

ते ऽब्रुवन् क्षीराहुतिं जुह्वाम तयैनं जिगीषामेति । तथेति । ते क्षीराहुतिम् अजुहवुः । तयैनम् अजयन् । तस्माद् यत्र क्षीराहुतिं जुह्वत्य् अङ्गारा एव भवन्ति ।

ते ऽब्रुवन् अजेषु^३ वा एनम् अजैन^४ हन्तानपैजयं जिगीषामेति ॥ १२ ॥

अस्मिन् खण्डे र-कोशस्य पाठा उदाहर्तुं न शक्याः ॥ [१] ल जुहवुः व श अजुहवुः ष जुहवुः । तथोत्तरत्र [२] व ष हुती [३] ? एवं सर्वेषु कोशेषु [४] ल_१ अनेन [५] ल_२ व ष ष^०

ते ऽब्रुवन् सोमाहुतिं जुह्वाम तयैनं जिगीषामेति । तथेति । ते सोमेनायजन्त । ते सोमाहुतिम् अजुहवुः । तयैनं प्राजयन् । तस्माद् यत्र सोमाहुतिं जुह्वत्य् अङ्गारा एव भवन्ति ॥

स य एवं विद्वान् आज्याहुतिं च पश्वाहुतिं जुहोति प्रियम् एवास्य तेन धामोपगच्छति । अथ यत् क्षीराहुतिं जुहोति जयत्य् एवैनं तेन । अथ यत् सोमाहुतिं जुहोति

यथा^१ जित्वा प्रजयेत् तादृक् तत् । स एतौ पुनर्मृत्युं अतिमुच्यते यद् अहोरात्रे ॥ १३ ॥

अस्मिन् खण्डे २-कोशस्य पाठा उदाहर्तुं न शक्याः ॥ [१] सर्वेषु कोशेषु जुहुवाम [२] श यथारिं

सोमाहुतिघट्टः^१ । प्राणाय त्वा इति समिधम् अभ्यादधाति । अपाने ऽमृतम् अधां^२ स्वाहा इति जुहोति । अथ स्रुचम् अभिमृशति हृदयं प्रेतिर्^३ मनस् संतनिश् चक्षुर् आनतिश श्रोत्रम् उपनतिर् वाग् आगतिः ॥ प्रतीतं देवेभ्यो जुष्टं हव्यम् अस्यात् ॥ अमृते माम् अधात् ॥ आ मां प्राणा विशन्तु भूयसे सुकृताय इति । स ह भूय एव सुकृतं करोति । अथो हैनम् अमुष्मिन् लोके न पापिवाग् आगच्छति य एवं विद्वान् अग्निहोत्रं जुहोति ॥ १४ ॥

[१] ? य नास्ति । २ ल °घट्ट श °घट्टम् [२] ल व ष अयां [३] ल२ प्रेतिर् अन्येषु कोशेषु प्रेतर

तद् आहुर् यज् जीवनं पुरुषः करोत्य् एव साधु करोति पापं^१ का तयोर्^२ दुष्कृत-सुकृतयोर् व्यावृत्तिर् इति । यद् ध वै जीवनं पुरुषस् साधु करोति प्राणांस तद् अभि-संपद्यते । अथ यद् दुष्कृतं शरीरं तत् । स यद् अस्माद् लोकाद् एवंवित् प्रैति तस्य प्राणेन सह सुकृतम् उत्क्रामति शरीरेण सह दुष्कृतं हीयते । तद् आहुर् दुर्विदितं वैतद् यदा मर्त्यवान् दुष्कृतेन सह वसात् । यो वा एतेन जीवन् एव व्यावर्तते तत् सुविदितम् इति । तद् वा एतद् अग्निहोत्रम् एवाभिसंपद्यते ॥ १५ ॥

[१-१] ल२ क्रूयोर्

मनो वा अनु प्राणा वाचम् अन्व आत्मा । स यद् वाचा पूर्वाम् आहुतिं जुहोति मनसोत्तरां तद् दुष्कृतसुकृते व्यावर्तयति । तस्माद् आहुर् नैते आहुती संसृज्ये । दुष्कृत-सुकृते ह्य एताभ्यां व्यावर्तयतीति ॥

स यत् सायमाहुत्योर् वाचा पूर्वाम् आहुतिं जुहोति यद् एवाह्ना पापं करोति तस्माद् एव तथा व्यावर्तते^१ । अथ यन् मनसोत्तरां यद् एव राज्या पापं करोति तस्माद् एव तथा व्यावर्तते^१ ॥

अथ यत् प्रातराहुत्योर् वाचा पूर्वाम् आहुतिं जुहोति यद् एव राज्या पापं करोति तस्माद् एव तथा व्यावर्तते । अथ यन् मनसोत्तरां यद् एवाह्ना पापं करोति तस्माद् एव तथा व्यावर्तते । स एषो ऽहरहर दुष्कृतेन व्यावर्तमान एति य एवं विद्वान् अग्निहोत्रं जुहोति ॥ १६ ॥

[१] व ष °वर्तयते

द्वे ह वाव योनी । देवयोनिर् हैवान्या मनुष्ययोनिर् अन्या । द्वा उ हैव लोकौ । देव-लोको हैवान्यो मनुष्यलोको ऽन्यः ॥

सा या मनुष्ययोनिर् मनुष्यलोक एव सः । तत्^१ स्त्रियै प्रजननम् । अतो ऽधि^२ प्रजाः प्रजायन्ते । तस्माद् उ कल्याणीं जायाम् इच्छेत कल्याणे म आत्मा संभवाद् इति । तस्माद् उ जायां जुष्टुप्तेन नेन^३ मम योनौ मम लोके ऽन्यस् संभवाद् इति । तस्य वै संभविष्यतः

प्राणा अग्रे प्रविशन्त्य् अथ रेतस् सिञ्च्यते । स इमान् प्राणान् आकाशान् अभिनिवर्तते* । तस्माद् उ समानस्यैव रेतसस् सतो यादृश एव भवति तादृशो जायत ॥

अथैषा^१ देवयोनिर् देवलोको यद् आहवनीयः । एषा ह वै देवयोनिर् देवलोकः । तस्माद् यो गार्हपत्यं जुहुयाद् अकृतं^२ करोतीत्य् एवैनं मन्येरन् । स यज् जुहोति यस्य साधु करोत्य् एतस्याम् एवैनद्^३ देवयोनाव् आत्मानं सिञ्चति । सो ऽस्यात्मा मुष्मिन् आदित्ये संभवति । स हैवं विद्वान् द्वयात्मा द्वियोनिः । एकात्मा हैवैकयोनिर् एतद् अविद्वान् । स यस्मात् लोकाद् एवावत् प्रति—॥ १७ ॥

[१] यलवष तं रश्न तनं [२] ? यलवष धिकः रश्न धिक [३] यवशष ने र नेम् [४] व ष निर्वर्तते [५] रश्न तथैषा [६] श दुःकृतं [७] र एवेतद्

—तस्य प्राणः प्रथम उत्क्रामति । स हे य चा^४ देवेभ्य आचष्ट इयद् अस्य साधु कृतम् इयत् पापम् इति । अथ हायं धूमेन सहोर्ध्व उत्क्रामति ॥

तस्य हैतस्यर्तवो द्वारपाः । तेभ्यो हैतेन प्रव्रवीत^५ ।

विचक्षणोऽकृतवो रेत आश्रुतम्^६ अर्धमास्यं^७ प्रसृतात्^८ पित्र्यावतः^९ ।

तं^{१०} मा पुंसि कर्तव्यं एरयध्वं^{११} पुंसः कर्तुर्^{१२} मानय् आसिषिक्तं^{१३} ॥

स उपजायोपजायमानो द्वादशेन त्रयोदशोपमासः ।

समं^{१४} तद् विदे प्रति तद् विदे ऽहं तं^{१५} मा^{१६} कृतवो ऽश्रुतं^{१७} आनयध्वम् ॥

इति । तं हर्तव्य आनयन्ते^{१८} । यथा विद्वान् विद्वांसं^{१९} यथा जानन् जानन्तम्^{२०} एवं हैनम् ऋतव आनयन्ते ॥

तं हात्यर्जयन्ते^{२१} । स हैतम् आगच्छति तपन्तम् । तं हागतं पृच्छति कस् त्वम् असि इति । स यो ह नाम्ना वा गोत्रेण वा प्रव्रूते तं हाह यस् ते ऽर्कमय्य् आत्माभूद् एष ते सः इति । तस्मिन् हात्मन् प्रतिपत्तं^{२२} ऋतवस् संपलाय्य पद्गृहीतम् अपकर्षन्ति । तस्य हाहोरात्रे लोकम् आप्नुतः ॥

तस्मा उ^{२३} हैतेन प्रव्रवीत^{२४} को ऽहम् अस्मि सुवस्^{२५} त्वम् । स त्वां स्वर्ग्यं त्वर् अगाम्^{२६} इति । को ह वै प्रजापतिः । अथ हैवंविद् एव सुवर्गः । स हि सुवर्ग गच्छति ॥

तं हाह यस् त्वम् असि सो ऽहम् अस्मि । यो ऽहम् आस्मि स त्वम् अस्य एहि इति । स एतम् एव सुकृतरसम् अप्यति । तस्य पुत्रा दायम् उपर्यान्त पितरस् साधुकृत्याम् । स हैवं विद्वान् द्वयात्मा द्विदायः । एकात्मा हैवैकदाय^{२७} एतद् अविद्वान्^{२८} अग्निहोत्रं जुहोति ॥ १८ ॥

[१] ? एवं सर्वत्र ल-वर्जम् । ल सहैत्वा [२] य र ल ष प्रव्रवीत [३] र श आश्रुतम् [४] र अद्वयमासं ल२ अर्धमासं अन्ये अर्धमासं - [५] ? य ल२ प्रसृताव व ल२ प्रसृतात् ष प्रसृताव [६] व श षतस् [७] र ल ष तम व श्रुत तपु [८] र ओरयध्वं व श्रुत एरयध्वं [९] ? य र व श्रुत कर्तुर् ल कर्तव्यं ष कर्त [१०] सर्वेषु कोत्रेषु षिक्तः [११] ष स्मृ [१२] श्रुतं तं गृहागतं म व ष तम [१३] ल माष [१४] ल२ अश्रुतम् [१५] र

श षन्तो [१६] ? अविद्वांसम् इति वा [१७] ? अजानन्तम् इति वा [१८] ? य ल२ हात्यर्जयन्ते र हात्यर्जयन्ते ल२ हात्यर्जयन्ते व हात्यर्जयन्ते श्रुत हात्यर्जयन्ते [१९] ? र ल षतं [२०] श्रुत ष ह- [२१] र व ष प्रव्रवीत [२२] सर्वत्र सुवस् [२३] ल व ष अगम् [२४-२५] य एकदविद्वान् र एत विद्वान् ल२ एवं त विद्वान् ल२ एतत विद्वान् व एततविद्वान् श एक विद्वान् ष एवं तविद्वान्

वाग् वा^{२९} अग्निहोत्री । तस्यै मन एव वत्सः । मनसा वै वाचं पृक्तां^{३०} दुहे^{३१} । वत्सेन

वै मातरं पृक्तां^१ दुहे^२ । तद् वा इदं मनः पूर्वम् । यत्^३ पश्चात्^४ वाग् अन्वेति तस्माद् वत्सं पूर्व^५ गन्तं पश्चात्^६ मातान्वेति हृदयम् एव मेथ्य उपदोहनी^७ प्राणो रज्जुः । प्राणेनैव^८ वाक् च^९ मन्त्रश्चाभिहिते । रज्ज्वा वै वत्सं च मातरं चाभिदधाति ॥

तद् घ जनको वैदहो याज्ञवल्क्यं पप्रच्छ वेत्थाग्निहोत्रं याज्ञवल्क्य इति । वेदेति होवाच । किम् इति । पय इति । यत् पयो न स्यात् केन जुहुया इति । व्रीहियवाभ्याम् इति ॥

यद्^{१०} व्रीहियवौ न स्यातां केन जुहुया^{११} इति । यद् अन्यद् धान्यं तेनेति^{१२} ॥

यद् अन्यद् धान्यं न स्यात् केन जुहुया^{१३} इति । आरण्याभिर् ओषधीभिर् इति ॥

यद् आरण्या ओषधयो न स्युः केन जुहुया^{१४} इति । अद्भिर् इति ॥

यद् आपो न स्युः^{१५} केन जुहुया^{१६} इति । स होवाच न वा इह^{१७} किं चनासीद् अथैतद्^{१८} उ हूयत इव^{१९} सत्यं श्रद्धायाम् इति । तं होवाच वेत्थाग्निहोत्रं याज्ञवल्क्य नमस् ते ऽस्तु सहस्रं भगवो^{२०} दक्ष^{२१} इति ॥

अथ हैनम् उपजगौ

२१ किं सिद् विद्वान्^{२२} प्रवसति^{२३}—॥ १९ ॥

[१] य ल व ष वा यद [२] ष-वर्जं सर्वत्र प्रतां [३] र ल, व ष दुहे [४] य ल, श प्रतां र ल, प्रतां व प्रकृतां [५] सर्वत्र तत् [६] ष पश्चाद् [७] र व पूर्व- [८] एवं र ष । अन्यत्र पश्चान् [९] व ष दोहिनी [१०-१०] र व ष वक् ल श वाक्यं । अत ऊर्ध्वम् आखण्डावसानं र-कोशस्य पाठा उदाहृतं न शक्याः [११] ल, ष यौ [१२] ल, जुहुयाद् [१३] ल व ष तेन

[१४] य ल श जुहुयाद् [१५] श स्युविति [१६] श जुहुयाद् [१७] श त इति [१८-१८] ? श उ हूयत इव ल, अहूयनैव । शतपथब्राह्मणे ११.३.१. ४ अहूयनैव । स एव च पाठः साधीयान् स्यात् [१९] य ष ष भगव ल, श भग [२०] य ल व ष दत्तं श तात्तम् [२१-२१] य किञ्च विद्वान् ल, किन्वादान् ल, किस्मि विद्वान् व श किन्वादान् ष किन्विद्वान् [२२] ल, व ष प्रवसयति श प्रवसति

—अग्निहोत्री गृहेभ्यः ।

कथा तद् अस्य काव्यं कथा संततो ऽग्निभिः ॥

इति । यद् अग्नीन् आघायाथापप्रवसति कथम् अस्यानपरोषितं भवतीति । स होवाच वाजसनेयः

यो जविष्ठो भुवनेषु स विद्वान् प्रवसन् विदे ।

तथा तद् अस्य काव्यं तथा संततो ऽग्निभिः ॥

इति । मन इति होवाच । मनो वाव भुवनेषु जविष्ठम् । मनसैवास्यानपरोषितं भवतीति ह तद् उवाच ॥

अथ हैनम् उपजगौ

यत्^१ स दूरं परेत्याथ तत्र प्रमाद्यति ।

कस्मिन् सास्य हुताहुतिर् गृहे याम् अस्य जुहति ॥

इति । स होवाच वाजसनेयः

यो जागार^२ भुवनेषु स विद्वान् प्रवसन् विदे^३ ।

तस्मिन् सास्य हुताहुतिर् गृहे याम् अस्य जुहति ॥

इति । प्राण इति होवाच । प्राणो वा भुवनेषु जागरः । प्राण एवास्य सा हुताहुतिर् भवति । तस्माद् आहुः प्राणो ऽग्निहोत्रम् इति । यावद् ध्य एव प्राणेन प्राणिति तावद् अग्निहोत्रं जुहोति ॥ २० ॥

[१] सर्वेषु कोशेषु यम् [२] सर्वेषु कोशेषु जागार [३] ल३-वर्जं सर्वत्र निदे
[४] सर्वेषु कोशेषु "हुत्वर"

रौद्रं गवि वायव्यम् उपसृष्टम् आश्विनं दुह्यमानम् अग्नीषोमीयं दुग्धं पौष्णाः प्रेन्दवो
मैत्रश् शरो वारुणम् आधश्चिन्नं वैष्णवं प्रणिष्ठाप्यमानं वैश्वदेवम् उन्नां न वतुः प्रकान्तं
द्यावापृथिव्योर्^१ उपसन्नम् इन्द्राग्न्यो^२ पूर्वाहुतिः प्रजागतेर्^३ उक्त^४ । तद् एतन्^५ सप्त-
दशम् अग्निहोत्रम् । सप्तदश उ एवा वाजपेयः^६ । स य एवं विद्वान् अग्निहोत्रं जुहोति
उभाव एव लोकाव् अभिजयति यश् चाग्निहोत्रहुतो यश् च वाजपेययाजिनः ॥

त्रयो ऽग्निहोत्रे स्थाणव इति ह स्माह शाण्डिल्यः । यद् अप्रदीप्तायां समिधि^७ जुहोति
"स स्थाणुः" । यद् एनाम् अपराधोति^८ स स्थाणुः । यद् एने संसृजति स स्थाणुः ।
आदीप्ताये समिधस् समुन्मुखे जुहोति । एनिहायोत्तराम् आहुतिं जुहोति । प्र ह सप्तदश-
सप्तदश सहस्र गोपान् पुष्यति य एवं विद्वान् अग्निहोत्रं जुहोति ॥ २१ ॥

[१-१] य द्विगमान् इन्द्राग्न्योर्^२ उपसन्नम् अग्नेः नास्ति [३-६] श प्र ह समपराधोति र प्र ह समपरा-
[२] य उत्तरा धेन्द्र हुत [३] र वाजपेयसं ल३ य भोति [४] श १ ससुम्^५
० पेयस् व ० पेयं [६] श समिधं [७-८] श

आरुणिर वाजसनेयो वर्कुर^१ वार्ष्णाः प्रियो जानश्रुतेयो बुडिल^२ आश्वतराश्विर
वैशाग्रपथ इत्य् एते ह पञ्च महाब्रह्मा आसुः । ते होचुर जनको वा अयं वैदेहो ऽग्निहोत्रे
ऽनु शष्टस्^३ स नो ऽतिवदन् इव मन्यत । एत । तम् अग्निहोत्रे कथां वादयिष्याम इति ॥

ते हाजग्मुः । ते ह ब्रह्मवादिनम्^४ ऊचुः प्र णो ब्रूहीति । तान् ह प्रोवाच ॥

तेभ्यो ह प्रोक्तेभ्यः पृथग् आसनानि पृथग् उदगानि पृथग् मधुपर्कान् पृथग् आ-
वसथान् पृथक् पञ्चभ्यः पञ्चापचिताश् चकार ॥

अथ हैगं सभाग आवव्रजोप्त्वा केशश्मश्रुणि नखान् निकृत्याज्याभ्यज्य दण्डोपानहं
विभ्रत् । तान् होवाच ब्राह्मणाः कथा भगवन्तो^५ नो ऽनुसर्वादयथेति । अति नो ऽवादीर्
इति होबुः ॥

अथ हैनान् पूर्वः पप्रच्छ ब्राह्मणाः कथा भगवन्तो^६ यूयम् अग्निहोत्रं जुहोथेति । अति
वै नो ऽवादीर् इति होचुर यो नो भूयसस् सतः पूर्वो ऽप्राक्षीः^७ । गौतम^८ प्रतिब्रू णेति ॥ २२ ॥

अस्मिन् खण्डे र-कोशस्य पाठा उदाहर्तुं न^१ वारिणम् व ष वारुणम् [५] सर्वेषु कोशेषु
शक्याः ॥ [१] सर्वेषु कोशेषु प्रकुर [२] य भगवो [६] श संप • [७] सर्वेषु कोशेषु प्राक्षीव
बुडिला ल, बुडिला ल, बुडिला व ष बुडिला श [८] सर्वेषु कोशेषु गौतमः
बुला [१] सर्वेषु कोशेषु "शिष्टास्" [४] ल

स होवाच यश इत्य् एव सम्राड् अहम् अग्निहोत्रं जुहोमि । तस्माद् अहं यशो ऽस्मि ।
यशो वाव^१ मे प्रजायाम् अन्ततो भवितेति । तं होवाच गौतम किं यश इति । अग्निम्
उपदिशन् वाचेदं^२ यश इत्य् अदो यश इत्य् आदित्यम् । नो ऽहम् अदो यशो ऽस्मिन्
यशसि सायं जुहोमीदं यशो ऽमुष्मिन् यशसि प्रातर जुहोमि । एताव् एव मा तद् गम-
यिष्यते यत्र सर्वे कामाः । एतौ मे पुनर्मृत्युम् अपजेत इति । सुहृतं देवान् रात्र्यानि इति ह
प्रशंसत ॥

अथ हापरं पप्रच्छ कथा भगवस् त्वम् अग्निहोत्रं जुहोषीति । स होवाच वाज-
सनेयस् सत्यम् इत्य् एव सम्राड् अहम् अग्निहोत्रं जुहोमि । तस्माद् अहं सत्यम् अस्मि ।
तस्मान् मम सत्यम् इव वदतः प्रकाश इति । तं होवाच याज्ञवल्क्य किं सत्यम् इति ।
अग्निम् उपदिशन् वाचेदं सत्यम् इत्य् अदस् सत्यम् इत्य् आदित्यम् । सो ऽहम् अदस्
सत्यम् अस्मिन् सत्ये सायं जुहोमीदं सत्यम् अमुष्मिन् सत्ये प्रातर् जुहोमि । एताव् एव
मा तद् गमयिष्यतो यत्र सर्वे कामाः । एतौ मे पुनर्मृत्युम् अपजेष्यत इति । सुहुतं देवान्
रार्धयानि इति हैव प्रशशंस ॥

अथ हापरं पप्रच्छ कथा भगवस् त्वम् अग्निहोत्रं जुहोषीति ॥ २३ ॥

अस्मिन् खण्डे २-कोशस्य पाठा उदाहर्तुं न शक्याः ॥ [१] सर्वेषु कोशेषु वाचव [२-३] एवम्
उत्तरत्रापि [३] सर्वेषु कोशेषु राध° [४] वष भगवंस् [५] वष राध° । अन्यत्र राध°

स होवाच वर्कुर^१ वाष्णो^२ भूयिष्ठं श्रेष्ठं वित्तानाम् इत्य् एव सम्राड् अहम् अग्निहोत्रं
जुहोमि । तस्माद् अहं भूयिष्ठं श्रेष्ठं वित्तानाम् अस्मि । भूयिष्ठं वाव मे श्रेष्ठं वित्तानां
प्रजायाम् अन्ततो भवितेति^३ । तं होवाचाग्निवेश्य किं भूयिष्ठं श्रेष्ठं वित्तानाम् इति ।
अग्निम्^४ उपदिशन् वाचेदं^५ भूयिष्ठं श्रेष्ठं वित्तानाम् इत्य् अदो भूयिष्ठं श्रेष्ठं वित्तानाम्
इत्य् आदित्यम् । सो ऽहम् अदो भूयिष्ठं श्रेष्ठं वित्तानाम् अस्मिन् भूयिष्ठे श्रेष्ठे वित्तानां
सायं जुहोमीदं भूयिष्ठं श्रेष्ठं वित्तानाम् अमुष्मिन् भूयिष्ठे श्रेष्ठे वित्तानां प्रातर् जुहोमि ।
एताव् एव मा तद् गमयिष्यतो यत्र सर्वे कामाः । एतौ मे पुनर्मृत्युम् अपजेष्यत इति ।
सुहुतं देवान् रार्धयानि इति हैव प्रशशंस ॥

अथ हापरं पप्रच्छ कथा भगवस् त्वम् अग्निहोत्रं जुहोषीति । स होवाच प्रियो
जानश्रुतेयस् तेज इत्य् एव सम्राड् अहम् अग्निहोत्रं जुहोमि तस्माद् अहं तेजो ऽस्मि ।
तेजो वाव मे प्रजायाम् अन्ततो भवितेति । तं होवाच काण्डीवीय^६ किं तेज इति । अग्निम्
उपदिशन् वाचेदं तेज इत्य् अदस् तेज इत्य् आदित्यम् । सो ऽहम् अदस् तेजो ऽस्मिन्
तेजसि सायं जुहोमीदं तेजो^७ ऽमुष्मिन् तेजसि प्रातर् जुहोमि । एताव् एव मा तद्
गमयिष्यतो यत्र सर्वे कामाः । एतौ मे पुनर्मृत्युम् अपजेष्यत इति । सुहुतं देवान् रार्धयानि
इति हैव प्रशशंस ॥

अथ हापरं पप्रच्छ कथा भगवस् त्वम् अग्निहोत्रं जुहोषीति ॥ २४ ॥

अस्मिन् खण्डे २-कोशस्य पाठा उदाहर्तुं न शक्याः ॥ [१] सर्वेषु कोशेषु प्रकुर [२] काण्डीवीय श काश्वीय वष
सर्वेषु कोशेषु भविष्यतेति [३-३] एवम् उत्तर- [४] य ल तेजा वष तेजसा
त्रापि [४] एवं वष । अन्यत्र राध° [५] ल, [६] य ल श राध° [७] वष
भगवंस्

स होवाच बुडिल^८ आश्वतराश्विर् वैयाघ्रपद्यो ऽर्कश्चमेधाव् इत्य् एव सम्राड् अहम्
अग्निहोत्रं जुहोमि । अशं ह्य् एतद् देवानां यद् अर्को ऽश्वो मेधो^९ मेध्य^{१०} इति । तं होवाच
वैयाघ्रपद्य को ऽर्कः को ऽश्वो मेधो मेध्य इति । अग्निम् उपदिशन् वाचायम् अर्क इत्य्
अश्वो मेधो मेध्य इत्य् आदित्यम् । सो ऽहम् अमुम् अश्वं मेधं मेध्यम् अस्मिन्
अर्के सायं जुहोमीमम् अर्कम् अमुष्मिन् अश्वे मेधे मेध्ये प्रातर् जुहोमि । एताव् एव मा

तद् गमयिष्यतो यत्र सर्वे कामाः । एतौ मे पुनर्मृत्युम् अपजेष्यत इति । सुहुतम् इति ह प्रशस्योवाच यो ह किल मह्यम् अग्निहोत्रं इति च गतिं च व्रयान् तस्मा अहं वरं दद्याम् इति । ते होचुर न न्वै वयम् अग्निहोत्रं इति च गतिं चानूचिमेह त्वम् अस्मभ्यम् अग्निहोत्रं इति च गतिं च ब्रूहि वयं तुभ्यं पृथक् पञ्च वरान् दद्या इति । अग्निम् उपदिशन् वाचेयम् इतिर इत्य् असौ गतिर इत्य् आदित्यम् । सो ऽहम् अमुं गतिम् अस्याम् इतौ सायं जुहोमीमाम् इतिम् अमुष्यां गतौ प्रातर जुहोमि । एताव एव मा तद् गमयिष्यतो यत्र सर्वे कामाः । एतौ मे पुनर्मृत्युम् अपजेष्यत इति । सुहुतम् इति ह प्रशस्योचुर वरान् वृणीष्व यान् अदामेति । स होवाचैष एव मे वरो ऽहम् एव युष्मभ्यं पृथक् पञ्च सहस्राणि शताश्वानि ददानीति ॥

एतानि वा अग्निहोत्रं उपासनान्य एते कामाः । एतान् एव कामान् अवरुद्धे य एवं वेदाथो यस्यैवं विद्वान् अग्निहोत्रं जुहोति ॥ २५ ॥

अस्मिन् खण्डे १-कोशस्य पाठा उदाहर्तुं न शक्याः ॥ व प ममध्य [४] ल व श ददामि [५] य-वजं [१] य वृळला अन्यत्र वृडिला [२-६] ल व प सर्वत्र अग्निहोत्रं [६] ? ल °नृचामहे व °नृचेमहे श्वमेधो । एवम् उत्तरत्रापि केषुचित् कोशेषु [३] श °नृचेमहे प °नृचिमहे

अग्नीन् आदधानः प्रातर एवोद्धरेत् । द्विस् सायं द्विः प्रातर जुहोति । चतस्र आहुतयस् संपद्यन्ते । चतुष्पदा वै पशवो ये च ग्राम्या ये चारण्याः । तेषाम् एवैतत् प्रत्याशं प्रत्यपचयति । एष वै मृत्युर् यद् अग्नी रिहन् एव नाम । तम् एव ता भर् आहुतिभिश् शमयित्वा पृथिवीं लोकानां जयत्य् अग्निं देव देवानाम् । अग्नेर् देवस्य सायुज्यं सलोकतां समभ्यारोहति य एवं विद्वान् अग्निहोत्रं जुहोति ॥

स ततो धूमम् एव रथं समास्थाय वायोस् सलोकताम् अभिप्रयाति । द्व्यहं जुहोति । अष्टाव् आहुतयस् संपद्यन्ते । अष्टाशफा ह वै पशवो ये च ग्राम्या ये चारण्याः । तेषाम् एवैतत् प्रत्याशं प्रत्यपचयति । एष वै मृत्युर् यद् वायुर् अजिर एव नाम । तम् एव ताभिर् आहुतिभिश् शमयित्वान्तरिक्षं लोकानां जयति वायुं देवं देवानाम् । वायोर् देवस्य सायुज्यं सलोकतां समभ्यारोहति य एवं विद्वान् अग्निहोत्रं जुहोति ॥ २६ ॥

[१] य °नृ [२] व चतुष्पादा [३] य-व-वजं श अग्नी हन् [४] व श एवा [५] ल व श सर्वत्र प्रत्यपचयत्ययं [४-४] र ष अग्नीहन् सा ° । एवं केषुचित् कोशेषूत्तरत्रापि ल, अग्निं हान्य ल, अग्निं रिहान्य व अग्नेहन् ।

स ततो रेष्माणम् एव रथं समास्थादित्यस्य सलोकताम् अभिप्रयाति । त्र्यहं जुहोति । द्वादशाहुतयस् संपद्यन्ते । द्वादश मासास् संवत्सरः । संवत्सरो वा इदं सर्वं यद् इहाश्नाति यत् पिबति यस्मै कस्मै चन प्रतिव्याददाति । सर्वे तद् अस्यानशितं भवति यावज् जीवानाशकप्रती भवति । एष वै मृत्युर् यद् आदित्यो मोचन् एव नाम । तम् एव ताभिर् आहुतिभिश् शमयित्वा दिवं लोकानां जयत्य् आदित्यं देवं देवानाम् । आदित्यस्य देवस्य सायुज्यं सलोकतां समभ्यारोहति य एवं विद्वान् अग्निहोत्रं जुहोति ॥ २७ ॥

[१] व ष °शीतं [२] ? एवं सर्वेषु कोशेषु

स ततो रश्मीन् एव रथं समास्थाय चन्द्रमसस् सलोकताम् अभिप्रयाति । चतुरहं

जुहोति । षोडशाहुतयस् संपद्यन्त । षोडशकलं^१ वै ब्रह्म । षोडशकला देवाः । षोडशकलम् इदं सकृत् सर्वम् । स यद् इह रिप् पापं कर्म करोत्य् एकयन्त ततः कलया । यथा सुवर्णः प्रवृत्तस् तप्यमानस् सुवर्णनाम् अभिनिष्पद्यत एवम् एव द्विषत्सु भ्रातृव्येषु मलं पाप्मानं प्रत्यृष्ट्य स्वर्गं लोकम् अभिप्रैति ॥

एष वै शशो य एषो ऽन्तश् चन्द्रमसि । एष हीदं सर्वं शान्ति । एष वै यमो य एषो ऽन्तश् चन्द्रमसि । एष हीदं सर्वं यमिति^२ । एष मृत्युर् यद् यमो ऽस्त्यन् एव नाम । तम् एव ताभिर् आहुतिभिश् शमयित्वोर्जं लोकानां जयति यमं देव देवानाम् । यमस्य देवस्य सायुज्यं सलोकतां समभ्यारोहति य एवं विद्वान् अग्निहोत्रं जुहोति ॥ २८ ॥

[१] र व श ष षोडशकलं [२] ? एवं सर्वत्र य-वर्जम् । य यमयति

स ततस् स्वधाम् एव हिरण्यमी^३ नावं समाह्व्य प्रजापतेस् सलोकताम् अभिप्रयति । पञ्चाहं जुहोति । विंशतिर् आहुतयस् संपद्यन्ते । सविशो^४ वै प्रजापतिः । एष वै मृत्युर् यत्^५ प्रजापतिः प्रभुमान्^६ एव नाम । तम् एव ताभिर् आहुतिभिश् शमयित्वा नभो लोकानां जयति प्रजापतिं देवं देवानाम् । प्रजापतेर् देवस्य सायुज्यं सलोकतां समभ्यारोहति य एवं विद्वान् अग्निहोत्रं जुहोति ॥ २९ ॥

[१] ल२ हिरण्यमी [२] य ल विशो [३] र श यः [४] र श भूमान् [५] सर्वत्र ल-वर्जं नामा

तद् यद् वै तन्नभो नामाभीरु वै सा । न हि तत् प्राप्य कस्माच्च चन विभेति । तस्मात् तन्नभः । षडहं जुहोति । चतुर्विंशतिर् आहुतयस् संपद्यन्ते । चतुर्विंशत्यक्षरा वै गायत्री । चतुर्विंशतिर् वसुवो देशः । ते गायत्रीम् अन्वायत्ताः । तेभ्यो गायत्रीव वसुभ्यो देवेभ्य एकैकनाक्षरेण कामान् निकामान् दुहे । एवम् अस्मै जुह्वते दुहे । गायत्रीं^१ स छन्दसां जयति वसून् देवान् देवानाम् । वसूनां देवानां सायुज्यं सलोकतां समभ्यारोहति य एवं विद्वान् अग्निहोत्रं जुहोति ॥ ३० ॥

[१] ल२-वर्जं सर्वत्र गायत्री

सप्ताहं जुहोति । अष्टाविंशतिर् आहुतयस् संपद्यन्ते । अष्टाविंशत्यक्षरा वा उष्णिक् । अष्टाविंशतिर् भृग्वङ्गिरसो देवाः । त उष्णिहम् अन्वायत्ताः^२ । तेभ्य उष्णिग् भृग्वङ्गिरेभ्यो देवेभ्य एकैकनाक्षरेण कामान् निकामान् दुहे । एवम् अस्मै जुह्वते दुहे । उष्णिहं वै स छन्दसां जयति भृग्वङ्गिरसो देवान् देवानाम् । भृग्वङ्गिरसां देवानां सायुज्यं सलोकतां समभ्यारोहति य एवं विद्वान् अग्निहोत्रं जुहोति ॥ ३१ ॥

[१] ष °युक्ताः

अष्टाहं जुहोति । द्वात्रिंशद् आहुतयस् संपद्यन्ते । द्वात्रिंशदक्षरा वा अनुष्टुप् । द्वात्रिंशद् विश्वे देवाः । ते ऽनुष्टुभम् अन्वायत्ताः । तेभ्य ऽनुष्टुब् विश्वेभ्यो देवेभ्य एकैकनाक्षरेण कामान् निकामान् दुहे । एवम् अस्मै जुह्वते दुहे । अनुष्टुभं वै स छन्दसां जयति विश्वान् देवान् देवानाम् । विश्वेषां देवानां सायुज्यं सलोकतां समभ्यारोहति य एवं विद्वान् अग्निहोत्रं जुहोति ॥ ३२ ॥

नवाहं जुहोति । पदत्रिंशद् आहुतयस् संपद्यन्ते । पदत्रिंशदक्षरा वै वृहती । पदत्रिंशत् माध्या देवाः । ते वृहतीम् अन्वायत्ताः । तेभ्यो वृहतं माध्येभ्यो देवेभ्य एकैकेनाक्षरेण कामान् निकामान् दुहे । एवम् अस्मै जुह्वते दुहे । वृहतीं वै स छन्दसां जयति साध्यान् देवान् देवानाम् । साध्यानां देवानां सायुज्यं सलोकतां समभ्यारोहति य एवं विद्वान् अग्निहोत्रं जुहोति ॥ ३३ ॥

दशाहं जुहोति । चत्वारिंशद् आहुतयस् संपद्यन्ते । चत्वारिंशदक्षरा वै पंक्तिः । चत्वारिंशन् मरुतो देवाः । ते पंक्तिम् अन्वायत्ताः । तेभ्यः पंक्तिर् मरुद्भ्यो देवेभ्य एकैकेनाक्षरेण कामान् निकामान् दुहे । एवम् अस्मै जुह्वते दुहे । पंक्तिं वै स छन्दसां जयति मरुतो देवान् देवानाम् । मरुतां देवानां सायुज्यं सलोकतां समभ्यारोहति य एवं विद्वान् अग्निहोत्रं जुहोति ॥ ३४ ॥

एकादशाहं जुहोति । चतुश्चत्वारिंशद् आहुतयस् संपद्यन्ते । चतुश्चत्वारिंशदक्षरा वै त्रिष्टुप् । चतुश्चत्वारिंशद् रुद्रा देवाः । ते त्रिष्टुभम् अन्वायत्ताः । तेभ्यस् त्रिष्टुप् रुद्रेभ्यो देवेभ्य एकैकेनाक्षरेण कामान् निकामान् दुहे । एवम् अस्मै जुह्वते दुहे । त्रिष्टुभं वै स छन्दसां जयति रुद्रान् देवान् देवानाम् । रुद्राणां देवानां सायुज्यं सलोकतां समभ्यारोहति य एवं विद्वान् अग्निहोत्रं जुहोति ॥ ३५ ॥

द्वादशाहं जुहोति । अष्टाचत्वारिंशद् आहुतयस् संपद्यन्ते । अष्टाचत्वारिंशदक्षरा वै जगती । अष्टाचत्वारिंशद् आदित्या देवाः । ते जगतीम् अन्वायत्ताः । तेभ्यो जगत् आदित्येभ्यो देवेभ्य एकैकेनाक्षरेण कामान् निकामान् दुहे । एवम् अस्मै जुह्वते दुहे । जगतीं वै स छन्दसां जयत्य आदित्यान् देवान् देवानाम् । आदित्यानां देवानां सायुज्यं सलोकतां समभ्यारोहति य एवं विद्वान् अग्निहोत्रं जुहोति ॥ ३६ ॥

अत्र वै ब्रह्म न विराजत्य् अनाथम् अपरायणम्^१ अनुत्तमम् । तद् वै तद् अग्निहोत्रं द्वादशाहं ब्रह्म जुहुवांचकार । तद् द्वादशाहं हुत्वा कीर्तिं यशः प्रजापतिम् अमृतं तद् उदाजहार । तद् वै तद् अग्निहोत्रं द्वादशाहं ब्रह्म हुत्वा^२ प्रजापतय प्रत्यूह्य^३ स्वर्गं लोकम् अभ्युच्चक्राम ॥

तद् वै तद् अग्निहोत्रं द्वादशाहं प्रजापतिर् जुहुवांचकार । तद् द्वादशाहं हुत्वा प्रज्ञां मेधां मीमांसां तपस् तद् उदाजहार । तद् वै तद् अग्निहोत्रं द्वादशाहं प्रजापतिर् हुत्वा देवेभ्यश् चर्षिभ्यश् च प्रत्यूह्य स्वर्गम् एव लोकम् अभ्युच्चक्राम ॥

तद् वै तद् अग्निहोत्रं द्वादशाहं देवाश् चर्षयश् च जुहुवांचक्रुः । तद् द्वादशाहं हुत्वा पूर्वैभ्यो मनुष्येभ्यः प्रत्यूह्य स्वर्गम् उ एव लोकम् अभ्युच्चक्रमुः ॥

तद् वै तद् अग्निहोत्रं द्वादशाहं ब्रह्म जुहुवांचकार । द्वादशाहं प्रजापतिर् द्वादशाहं देवाश् चर्षयश् च । तद् द्वादशाहं द्वादशाहं हुत्वा कामान् निकामान् आपुः । किम् उ य एनं यावज्जीवं जुहुयात् ॥ ३७ ॥

[१] ? सर्वेषु कोशेषु णाम् [२] र व श कृत्वा [३] य र श प्रत्यूह्य । एवम् उत्तरत्रापि

तद् वै तद् अग्निहोत्रं त्र्यहम् एव पयसा जुहुयात् । तद् वा अग्निष्टोमस्य रूपम् । अग्निष्टोमनैवास्थं भवति य एवं विद्वान् अग्निहोत्रं जुहोति ॥

तद् वै तद् अग्निहोत्रं त्र्यहम् एव दध्ना^१ जुहुयात् । तद् वै वाजपेयस्य रूपम् । वाज-

पेयेनैवास्येष्टं भवति य एवं विद्वान् अग्निहोत्रं जुहोति ॥

तद् वै तद् अग्निहोत्रं त्र्यहम् एवाज्येन जुहुयात् । तद् वा अश्वमेधस्य रूपम् ।
अश्वमेधेनैवास्येष्टं भवति य एवं विद्वान् अग्निहोत्रं जुहोति ॥

तद् वै तद् अग्निहोत्रं त्र्यहम् एवाद्भिर् जुहुयात् । तद् वै पुरुषमेधस्य रूपम् । पुरुष-
मेधेनैवास्येष्टं भवति य एवं विद्वान् अग्निहोत्रं जुहोति ॥

स्वयम् अहतवासा यजमानो ऽग्निहोत्रं जुहुयाद् अजस्रेष्व् अग्निष्व् अप्रवसन् । त्रयो-
दर्शी रात्रिं सोमेन वा पशुना वेष्ट्योत्सृजेत । यथा सार्वसान् कृत्वा प्रार्जयेत् तादृकं तत् ॥

तद् वै तद् अग्निहोत्रं द्वादशाहम् एव पूर्वं मनुष्या जुहुवांचक्रुः । तस्मात् तेषां दुहे
धेनुर वहत्य अनङ्गवान् आदधानः^२ प्रहितो^३ ऽश्वो ऽश्वतर उपतिष्ठत्य् अधिकक्ष्यो हस्ती
वहति ॥ ३८ ॥

[१] रश् आज्येन [२] ष-वर्जं सर्वत्र आधानः [३] य र ल, व श प्रतिहितो

उपसृज्याग्निहोत्रीम् इत्य् आह उपसृष्टे यावापृथिवी ॥ रुद्रा उपसृहन्ति वसूनां दुग्धम् ॥ भूतकृत^२
स्थ निरूढ^३ जन्मं भयम् इत्य् अङ्गारान् निरूहति^४ । अथाधिभ्रयति^५ वैश्वानरस्याधिभ्रितम् असि ॥
अग्निस् ते तेजो मा प्रतिधाक्षीत् ॥ सत्याय त्वा इति । अथावद्योनयति सं ज्योतिषा^६ ज्योतिः इति ।
अथापः प्रत्यानयति यस् ते अप्सु रसः प्रविष्टस् तेन संपृच्यस्व इति । स यद् एवास्य तत्र दिशो
ग्रमन्ते तद् एवास्य तत् समन्वानयाते अन्तरितं रक्षो ऽन्तरिता अरातयः इति । त्रिः पर्यग्नि^७
करोति । अथोद्भासयति दिवं दंहान्तरिक्षं दंह पृथिवीं दंह प्रजां पशून् जुहोती मे दंह इति । भूतकृत स्थ
प्रत्युदं जन्मं भयम् इत्य् अङ्गारान् प्रत्यूहति । अथ स्रुवं च स्रुवं चादाय निष्ठपति प्रत्युष्टं रक्षः
प्रत्युष्टा अरातयः इति । अथ स्रुवं संमार्ष्टि सजूर् देवेभ्यस् सार्यावावभ्यः इति सायम् । सजूर् देवेभ्यः
प्रातर्यावभ्यः इति प्रातः । सुवर्णा त्वां सुवर्णमयीम् ॥ हिरण्ययष्टिर् अस्य अमृतपलाशा स्रोतो यज्ञानम्^८
इति । स्रोतो ह्येव स यज्ञानां भवति । अथाह उन्नेष्यामि इति । ओं मामहं^९ स्वर्गं लोकम्^{१०} अग्नि
इति^{११} ब्रूयात् ॥ ३९ ॥

[१] ? ल-ष-वर्जं सर्वत्र उपसृज्या^१ [२] वष [३] र ल, अमृत^२ वष अममत^३ [४] ल^४
कृत्वा [५] वष निरूढ ओ [६] ष निरूढ वष यज्ञमानाम् [७] ? वष अमामहं [८] १०-१०
[९] सर्वेषु कोशेषु ज्योतिषा [१०] वष पर्यग्नी ? ल, अहीति वष अमीति

स यं प्रथमं स्रुवम् उन्नयति तद् वै दर्शपूर्णमासयो रूपम् । दर्शपूर्णमासाभ्याम्
एवास्येष्टं भवति य एवं विद्वान् प्रथमं स्रुवम् उन्नयति ॥

अथ यं द्वितीयं स्रुवम् उन्नयति तद् वै चातुर्मास्यानां रूपम् । चातुर्मास्यैर् एवास्येष्टं
भवति य एवं विद्वान् द्वितीयं स्रुवम् उन्नयति ॥

अथ यं तृतीयं स्रुवम् उन्नयति तद् वा इष्टिपशुबन्धानां रूपम् । इष्टिपशुबन्धैर्
एवास्येष्टं भवति य एवं विद्वान् तृतीयं स्रुवम् उन्नयति ॥

अथ यं चतुर्थं स्रुवम् उन्नयति तद् वै त्र्यम्बकवाजपेयाश्वमेधानां रूपम् । त्र्यम्बक-
वाजपेयाश्वमेधैर् एवास्येष्टं भवति य एवं विद्वान् चतुर्थं स्रुवम् उन्नयति ॥

अथ समिधम् आदाय प्राड् प्रैति । पुरुष इत् समित् । तम् अन्नम् इन्द्रे अन्नस्य मा
तेजसां स्वर्गं लोकं गमय ॥ यत्र देवानाम् ऋषीणां प्रियं धाम तत्र म इदम् अग्निहोत्रं गमय इति । तूष्णीम्

उपसादयति । अथ समिधम् अभादाधाति स्वर्गस्य च लोकस्य मेक्रमये द्विगमये वंशे दधामि
म्वः इति । अथ जुहोति । स यां प्रथमां जुहोति देवांस तयाप्नोति । अथ यां द्वितीयां
जुहोत्य ऋषींस तयाप्नोति ॥ ४० ॥

अथोपमाष्टि । स यत् प्रथमम् उपमाष्टि तेन गन्धर्वाप्सरसः प्रीणाति । तं गन्धर्वा-
प्सरस आहुश् श्रद्धा ते मा विगात् सर्वैः कामैस् तृप्य स्वर्गं लोकम् आप्नुहीति ॥

अथ यद् द्वितीयम् उ । माष्टि तेन ग्रहांश् च पितॄंश् च प्रीणाति । तं ग्रहांश् च पित-
रंश् च आहुश् श्रद्धा ते मा विगात् सर्वैः कामैस् तृप्य स्वर्गं लोकम् आप्नुहीति ॥

अथ यद् द्विः अङ्गुल्या प्राश्नाति स यत् प्रथमं प्राश्नति तेन प्राणापानौ तृप्यतः । तं
प्राणापानाव् आहुश् श्रद्धा ते मा विगात् सर्वैः कामैस् तृप्य स्वर्गं लोकम् आप्नुहीति ॥

अथ यद् द्वितीयं प्राश्नाति तेनोदानापानौ तृप्यतः । तम् उदानापानाव् आहुश् श्रद्धा
ते मा विगात् सर्वैः कामैस् तृप्य स्वर्गं लोकम् आप्नुहीति ॥

अथ यत् सूचा प्राश्नाति तेन समानव्यानौ च गर्भांश् च प्रीणाति । तं समानव्यानौ
गर्भांश् च आहुश् श्रद्धा ते मा विगात् सर्वैः कामैस् तृप्य स्वर्गं लोकम् आप्नुहीति ॥

अथ यत् सूचं निरदनाति तेन देवजनान् प्रीणाति । तं देवजना आहुश् श्रद्धा ते मा
विगात् सर्वैः कामैस् तृप्य स्वर्गं लोकम् आप्नुहीति ॥

अथ यत् सूवस् संक्षालनं निनयति तेन वयांसि प्रीणाति । तं वयांस्य् आहुश् श्रद्धा
ते मा विगात् सर्वैः कामैस् तृप्य स्वर्गं लोकम् आप्नुहीति ॥

अथ या एतास् स्रुचो निर्णिज्योदीचीर् अप उन्मिञ्चति 'तेन ऋषीन् प्रीणाति । तम्
ऋषय आहुश् श्रद्धा ते मा विगात् सर्वैः कामैस् तृप्य स्वर्गं लोकम् आप्नुहीति' ॥

अथ यत् स्थालीसंक्षालनं निनयति तेन सर्पजनान् प्रीणाति । तं सर्पजना आहुश्
श्रद्धा ते मा विगात् सर्वैः कामैस् तृप्य स्वर्गं लोकम् आप्नुहीति ॥

अथ यत् पश्चाद् वा पुरस्ताद् वा परिक्रम्य दक्षिणतो ऽग्नीनाम् आस्ते प्रजापतिर् एव
तद् भूत्वास्ते^१ कम् अहम् अस्मि कं मम इति ॥ ४१ ॥

[१] व ष गु° [२-२] य श ततो वृष्टिस् संतापनं [३] ल, हुत्वास्ते व ष भुक्त्वास्ते

भृगुर् ह वारुणिर् अनूचान आस । स हात्य एव पितरं मेने ऽति देवान् अत्य्
अन्यान् ब्राह्मणान् अनूचानान् । स ह वरुण ईक्षांचक्रे न वै^२ मे पुत्रः किं चन प्रजानानि ।
हन्तैनं प्रज्ञापयानीति^३ । तस्य ह प्राणान् अभिजग्राह । स ह तताम । स ह तान्तः परं
लोकं जगाम । स हामुष्मिन् लोक आजगाम । पुंरुष एव पुंरुषं संवृश्च्यार्थेन जघास । स
होवाचाभूद् बतदं किं स्विद् इदम् इति । तं होचुः पितरं वरुणं पृच्छासि^४ स त इदं
प्रवकेति ॥

द्वितीयं हाजगाम । पुरुष एव पुरुषम् आक्रन्दयन्तं जघास । स होवाचाभूद् बतदं
किं स्विद् इदम् इति । तं होचुः पितरं वरुणं पृच्छासि स त इदं प्रवकेति ॥

तृतीयं हाजगाम । पुरुष एव पुरुषं तूष्णीम् अव्याहरन्तं जघास । स होवाचाभूद्
बतदं किं स्विद् इदम् इति । तं होचुः पितरं वरुणं पृच्छासि स त इदं प्रवकेति ॥

चतुर्थं हाजगाम । द्वे स्त्रियौ महद् वित्तं जुगुपतुः । स होवाचाभूद् बतदं किं स्विद्

इदम् इति । तं होचुः पितरं वरुणं पृच्छासि स त इदं प्रवक्तेति ॥

पञ्चमं हाजगाम । लोहितकुल्यां च घृतकुल्यां च प्रवाहुक्^१ स्यन्दमाने । सा या लो हर्तकुल्याम तां कृष्णो नशः पुरुषो मुमली जुगोप । अथ या घृतकुल्या तस्यै हिरण्मयाः पुरुषा हिरण्मयैश् चर्मसैस् सर्वान् कामान् उदचिरे । स होवाचाभूद् वतेदं किं स्विद् इदम् इति । तं होचुः पितरं वरुणं पृच्छासि स त इदं प्रवक्तेति ॥

षष्ठं हाजगाम । पञ्च नदीः पुष्करिणीः पुण्डरीकिणीर् मधूदकास् स्यन्दमानाः । तासु नृत्तगीतं वीणाघोषो ऽप्सरसां गणास् सुरभिर् गन्धो महान् घोषो बभूव । स होवाचाभूद् वतेदं किं स्विद् इदम् इति । तं होचुः पितरं वरुणं पृच्छासि स त इदं प्रवक्तेति ॥ ४२ ॥

[१] र व श ष ह वा [२] व ष ने ष [३] ? कोशेषु प्रवाहु [४] श रोहित- [५] ल श
प-वर्जं सर्वत्र प्रशयानीति [४] व ष पू^० नृत्तं
[५] र श पृच्छ । एवम् उत्तरत्र [६] सर्वेषु

स ह तत एवावचुते । स ह वरुणम् एवाजगाम । तं होवाचागस् ताता^१ इति । आगां तनेति । अदर्शस् ताना^१ इति । अदर्शं ततेति । किं ततोति । पुरुष एव पुरुषं संवृद्धभायैनम् अघद्^२ इति । ओम् इति होवाच । ये वा अस्मिन् लोके ऽग्निहोत्रम् अजुह्वतो^३ नैवंविदो वनस्पतीन् संवृद्ध्याभ्यादधति तान् वा अमुष्मिन् लोके वनस्पतयः पुरुषरूपं कृत्वा प्रत्यदन्ति । तस्य का निष्कृतिर् इति । यद् एवैतत् समिधम् अभ्यादधाति सा तस्य निष्कृतिस् तथा तद् अतिमुच्यत इति ॥

किं द्वितीयम् इति । *पुरुष एव^४ पुरुषम् आक्रन्दयन्तम् अघद्^५ इति । ओम् इति होवाच । ये वा अस्मिन् लोके ऽग्निहोत्रम् अजुह्वतो^६ नैवंविदः पशून् आक्रन्दयतः पचन्ते तान् वा अमुष्मिन् लोके पशवः पुरुषरूपं कृत्वा प्रत्यदन्ति । तस्य का निष्कृतिर् इति । यद् एवैतद् वाचा पूर्वाम् आहुतिं जुहोति सा तस्य निष्कृतिस् तथा तद् अतिमुच्यत इति ॥

किं तृतीयम् इति । पुरुष एव पुरुषं तूष्णीम् अव्याहरन्तम्^७ अघद्^८ इति । ओम् इति होवाच । य वा अस्मिन् लोके ऽग्निहोत्रम् अजुह्वतो^९ नैवंविदो व्रीहियवांस् तूष्णीम् अव्याहरतः^{१०} पचन्ते तान् वा अमुष्मिन् लोके व्रीहियवाः पुरुषरूपं कृत्वा प्रत्यदन्ति । तस्य का निष्कृतिर् इति । यद् एवैतन् मनसोत्तराम् आहुतं जुहोति सा तस्य निष्कृतिस् तथा तद् अतिमुच्यत इति ॥

किं चतुर्थम् इति । ॐ स्त्रियौ महद् वित्तम् अजुगुपताम्^{११} इति । ओम् इति होवाच । अद्वा च वै ते अश्रद्धा चाभूताम् । ये वा अस्मिन् लोके ऽग्निहोत्रम् अजुह्वतो^{१२} नैवंविदो अश्रद्धाना यजन्ते तद् अश्रद्धानां गच्छति यच्च अश्रद्धानास् तच्च अश्रद्धानाम् । तस्य का निष्कृतिर् इति । यद् एवैतद्^{१३} अङ्गुल्या प्राश्नाति सा तस्य निष्कृतिस् तथा तद् अतिमुच्यत इति ॥ ४३ ॥

[१] य ल^२ तता [२] र श ल^२ अवद् ल^१ व ष अघसद् [३] ल ष जुह्वतो [४] ल व ष व्याह-
अघसद् [३] व ष जुह्वतो [४-४] व ष नास्ति रतः [५] ? य अजुगुपताम् अन्यत्र अजुगु-
[५] र अवद् व श ष अघसद् [६] ष जुह्वतो (व ष जूगु)पताम् [७] ल^२ व ष जुह्वतो
[७] ष व्याहरन्तम् [८] र अघम् ल व श ष [९] ल ष एवैते [१३] ल ष एवैते

किं पञ्चमम् इति । लोहितकुल्यां च घृतकुल्यां च प्रवाहुक् स्यन्दमाने । सा या

लोहितकुल्याभून् तां कृष्णो नग्नः पुरुषो मुसली जुगोप । अथ या घृतकुल्या तस्यै हिरण्मयाः पुरुषा हिरण्मयेश्च चमसैस् सर्वान् कामान् उदचन्त इति । ओम् इति होवाच । ये वा अस्मिन् लोके ऽग्नहोत्रम् अजुह्वतो^१ नैवंविदो ब्राह्मणस्य लोहितम् उर्णाडयन्ति सासा^२ लोहितकुल्या । अथ य एतां कृष्णो नग्नः पुरुषो मुसल्य अजुगुगन् क्रोधस् स तस्यो तद् एवात्रम् इति । तस्य का निष्कृतिर् इति । यद् एतेन स्रुचा प्राश्नाति सा तस्य निष्कृतिस् तथा तद् अतिमुच्यत इति । अथ या एतास्^३ स्रुचो^४ निर्णिज्योदाचीर् अप उत्सञ्चति सासा घृतकुल्या । तस्यै हिरण्मयाः पुरुषा हिरण्मयेश्च चमसैस् सर्वान् कामान् उदचन्त इति ॥

किं षष्ठम् इति । पञ्च नदीः पुष्करिणीः^५ पुण्डरीकिणीर् मधूदकास् स्यन्दमानाः । तासु नृचवीतं वीणाघोषो ऽप्सरसां गणास् सुरभिर् गन्धो महान् घोषो ऽभूद् इति । ओम् इति होवाच । ममैवैते^६ लोका अभूवन् इति । ते केनाभिजय्या इति । एतेनैव पञ्चगृहीतेन पञ्चोत्रीतेनेति । स होवाच न वै किलान्यत्राग्निहोत्राल् लोकजित्या अवकाशो ऽस्ति । अद्यैव मे^७ अग्न्याधेयस्योपवसथ इति । तस्य ह तथा चक्रुः । स य एवं^८ विद्वान् अग्निहोत्रं जुहोति नैनम्^९ अमुष्मिन् लोके वनस्पतयः पुरुषरूपं कृत्वा प्रत्यदग्ति न पशवो न ब्राह्मिवा नास्यष्टौ^{१०} श्रद्धां चाश्रद्धां च गच्छतो ऽपहते लोहितकुल्याम् अवरुद्धे घृतकुल्याम् ॥ ४४ ॥

[१] ल-वर्जं सर्वत्र रोहित । [२] एवं सर्वेषु नृत्ति । [३] य र श मन वै ते । [४] व प किम् कोशेषु । [५] व प जुह्वतो । [६] र सु सा ल । [७] य ल । एतदेवं वेद व प एः तदेः वेद या ल । व श सा । [८] ल एतां । [९] य र ल । [१०] व प अनेनैवम् । [११] र श नाप्ये । प स्रुचन् । [१२] सर्वेषु कोशेषु पुष्करिणीः । [१३] श

एष वा अग्निर् वैश्वानरो य एष तपति । तस्य रात्रिस् समिद् अहर् ज्योती गश्म्यो धूमो नक्षत्राणि विष्फुलिङ्गाश् चन्द्रमा अङ्गाराः । तस्मिन् एतस्मिन् अग्नौ वैश्वानरे ऽहरहर देवा अमृतम् अपो जुह्वति । तस्या आहुतेर् हुतायै सोमो राजा संभवति ॥

स्तनयित्तुर् एवाग्निर् वैश्वानरः । तस्य द्यौस् समिद् विद्युज् ज्योतिर् अभ्राणि धूमो ह्लादनयो विष्फुलिङ्गा अशनिर् अङ्गाराः । तस्मिन् एतस्मिन् अग्नौ वैश्वानरे ऽहरहर देवास् सोमं राजानं जुह्वति । तस्या आहुतेर् हुतायै वृष्टिस् संभवति ॥

पृथिव्य एवाग्निर् वैश्वानरः । तस्यान्तरिक्षं समिद् अग्निर् ज्योतिर् वायुर् धूमो मरीचयो विष्फुलिङ्गा दिशो ऽङ्गाराः । तस्मिन् एतस्मिन् अग्नौ वैश्वानरे ऽहरहर देवा वृष्टि जुह्वति । तस्या आहुतेर् हुताया अन्नं संभवति ॥

पुरुष एवाग्निर् वैश्वानरः । तस्य वाक् समिच् चक्षुर् ज्योतिः प्राणो धूमो मनो विष्फुलिङ्गाश् श्रोत्रम् अङ्गाराः । तस्मिन् एतस्मिन् अग्नौ वैश्वानरे ऽहरहर देवा अन्नं^१ जुह्वति । तस्या आहुतेर् हुतायै रेतस् संभवति ॥

*स्त्रियो वा अग्निर् वैश्वानरः । तस्योपस्थं^२ समिद् योनिर् ज्योतिर् इत्या धूमो ऽभिनन्दो^३ विष्फुलिङ्गास् संस्पर्शो ऽङ्गाराः । तस्मिन् एतस्मिन् अग्नौ वैश्वानरे ऽहरहर देवा रेतो जुह्वति । *तस्या आहुतेर्^४ हुतायै पुरुषस् संभवति ॥*

सो ऽत्र पञ्चम्यां विसृष्ट्यां पुरुषो देवेभ्यो जायते । पञ्चम्यां विसृष्ट्यां दिव्या आपः

पुरुषवाचो वदन्ति ॥

अथ यथामुं लोकम् अप्येति— ॥ ४५ ॥

[१] क्वचित् विष्कुल्याश्च एवम् उत्तरत्रापि ग्रल श अभिसंधो [७-७] क्वचित् तस्याहुतेर एव
[२-२] र श वृद्धिश्च विष्कुल व प पृथ्व्याश्च पूर्वत्रापि [८] ? बृहदारण्यकोपनिषदि ६.२.१३
[३] वा विष्कुल [४] य नस्ति [५-५] य नास्ति अथ यदा चित्रये
[६] इष्टिप्लुति [७] एवं सर्वेषु कोकेषु [८]

—तस्याग्निर् एवाग्निर् वैश्वानरः । तस्यौषधयश् च वनस्पतयश् च समित् । ज्योतिर्
एव उयोतः । धूम एव धूमः । विष्कुलिङ्गा एव विष्कुलिङ्गाः । अङ्गारा एवाङ्गाराः ।
तस्मिन् एतस्मिन् अग्नौ वैश्वानरे ऽहरहर देवाः पुरुष जुह्वति । तस्या आहुतेर हुतायै
पुरुषो ऽमुं लोकं संभवति । सो ऽस्य लोकः पुनस्तथायै भवति ॥

तस्य हैतस्य देवस्याहोरात्रे अर्धमासा मासा ऋतवस् संवत्सरो गोप्ता य एष तपति ।
अहो रात्रे प्रचरे । तं हर्तुनाम् एको यः कूटहस्तो रश्मिना प्रत्यवेत्य पृच्छति को ऽसि
पुर्येति । स किं विद्वान् प्रवृत्त्यात् । तस्य ह प्रहरति । तस्य ह प्रतिराद्धस्य त्रेधा साधु-
कृत्या विनश्यति । स तृतीयम् आदत्ते । दिशो ऽनु तृतीयं व्येति । तृतीयेन सहमे लोकम्
अभ्यव्रैति । स यो हास्य दानजितो लोको भवात् तस्मिन् निरमते । 'तम् उ ह' वै ततो
मृत्युर् एवान्तत' आप्नोति । अनवजितो हास्य' पुनर्मृत्युर् भवति स य' एवंवित् स्यात् ॥

स यदोपतापी स्याद् यत्रास्य समं सुभूमिस्पष्टं स्यात् तद् ब्रूयाद् इह मे ऽग्निं
मन्थतेति । ईश्वरो हागदो भविनोः ॥

'यद्य् उ' तन् न यद् अस्मात् लोकात् प्रेयाद् अद्यैनम् आददीरन् । नानास्थाल्योर
अग्नी ओष्य हरेयुः । अन्वाहार्यपचनाद् उल्मुकम्' आददीरन् यज्ञपात्राणि सर्पिर् अपो
दारुण्य अनुस्तरणीं क्षुरं नखनिकृन्तनम् । ते यन्ति यत्रास्य समं सुभूमिस्पष्टं भवति । तद्
अस्याग्नीन् विहरन्ति ॥ ४६ ॥

[१] ष-वर्जं सर्वत्र विष्कु' [२] श हुतायाः । र श वाहास्य [३] य र व श नास्ति [४] ?
एवं पूर्वत्रापि [५-५] ल व प तमह [६] य ष अग्नि । अन्यत्र अग्नी [७-७] श यदुदि
व ष एवं न ल एव तत श एवस्तत [८] [९] ल-वर्जं सर्वत्र उल्मुकम्

अथास्यां दिशि ५५ 'जात्वा' वपन्ति केशश्मश्रूणि । उपत्वा केशश्मश्रूणि नखान्
निकृन्तन्ति । नखान् निकृत्य निरान्त्रं कुर्वन्ति । निरान्त्रं कृत्वा निष्पुरीषं कुर्वन्ति । निष्पुरी-
षं कृत्वा पांसुभिः कूपे पुरीषम् अभिसंवपन्ति । पाप्मानम् एवास्य तत् प्रच्छादयन्ति ।
प्रश्नाल्यन्त्राणि प्रत्यवधायेतम्' आहरन्ति । तम् अन्तरेणाग्नीन्^३ निधाय गार्हपत्य आढ्यं
विलाप्योत्पूय चतुर्गृहीतं गृहीत्वा मत्वाहवनीये समिद्धत् अन्वारब्धे^४ जुहोति अयं वै त्वद्
अस्माद् अस्मि त्वम् । एतद् अयं ते योनिर् अस्य योनिस् त्वम् ॥ पिता पुत्राय लोककृज् जातवेदो नया ह्य् एनं
सुकृतां यत्र लोकः ॥ अस्माद् वै त्वम् अजायथा एष त्वज् जायतां स्वाहा इति । सो ऽत आहुतिमयो
मनोमयः प्राणमयश् चक्षुर्मयश् श्रोत्रमयो वाङ्मय ऋद्धमयो यजुर्मयस् साममयो ब्रह्ममयो
हिरण्मयो ऽमृतस् संभवति ॥ ४७ ॥

[१] ल ष खाद्या- [२] र श 'दयैनम् [३] य श अन्तरेणाग्निं व 'ग्नी [४] व ष आरब्धे

अथैतां चितां चिन्वन्ति । तस्याम् एतम् आदधन्ति । तस्य नामिक्रयोऽसु सुवो निदध्याद्
दक्षिणहस्ते जुह्वं सव्य उपभृतम् उरग्निं ध्रुवां मुग्यं अग्निहोत्रहवर्णां शीर्षितशः चमसम्
इन्द्रोर्ध्वहनं कर्णयोः प्राशिन्नहरणं उदरे पार्श्वीं संवर्तधानीम् आण्डयोरुपदुपले शिश्ने
शस्याम् उपस्थे कृष्णाजिनम् अनुपृष्टं स्फ्यं पार्श्वयोरु मुनले च शूर्पां च पत्त उल्लुखलम् ।
परिशिष्टानि यज्ञपात्राण्युपनिदधन्ति । अपो मृण्मयान्य अग्न्यवहरन्ति ददस्य एवायस्म-
यानि । अथैनं सर्पिपाशुन्पूरयन्ति । यज्ञपात्रेषु सर्पिरा आसिञ्चन्ति ॥ ४८ ॥

[१] य र व ध्रुव ल श श्वव [२] ल श प हवर्ण [३] र ल श संवर्त [४] श श्या
[५] र उरग्नि कर्णयोः [६] व श शूर्पा

अथैताम् अनुस्तरणीम् आनयन्ति । तां प्रोक्ष्य त्रिर अपसलीं पर्याणाय्य कूटेन^१
हन्त्यात् । प्रदक्षिणं हंक् पर्याणयन्ति । तद् उ तथा न कुर्यात् । तस्यै वपाम्^२ उत्खिद्य
शीर्ष्णिं परिचयन्ति हस्तयोर मनस्वीं हृदये^३ हृदये वाहोर वाह । यथाङ्गम् एवेतराण्य
अङ्गानि विचिन्वन्ति । अथैनं चर्मणा प्रोष्वन्ति । मृगं तन्वा मृगं मृग इति ॥

संस्तीर्यापादीपयन्ति । स तथैव त्रिकीर्षे^४ यथैनम् आहवर्नीयः प्रथमो गच्छेत् । तद्
एनं देवलोक्ः प्रत्यागच्छति । अथ यथान्वाहार्यपचनस् तद् एनं पितृलोक्ः प्रत्यागच्छति ।
अथ यथा गार्हपत्यम् तथास्मिन् लोके प्रजया च पशुभिश्च च प्रतितिष्ठति ॥

तस्यापादीप्तस्य धूम एव शरीरं ध्रुनोति । स यद् ध्रुनोति तस्माद् ध्रुनः । ध्रुनो ह वै
नामैषः । तं^५ धूम इति परोक्षम् आचक्षते परोक्षेणैव^६ । परोक्षप्रिया इव हि देवाः ।
धूमद् व रात्रिम् अण्येति रात्रिया अहर् अहोऽपोछन्तः पक्षम् अपोछन्तीपक्षाद् आपूर्य-
माणपक्षम् आपूर्यमाणपक्षान् मासम् । ते अत्र मासे शरीरं चासुश् च संगच्छाते । तं
हर्तृनाम् एको यः कूटहस्तो रश्मिना प्रत्यवेत्य पृच्छति को ऽसि पुरुषेति ॥ ४९ ॥

[१] र श अवसलो अन्यत्र अपसली [२] य [३] ल व प नास्ति । अतः परं ल-कोशस्य पाठा
र व पर्याणाय्य ल प णया श णय [४] र उदाहर्तुं न शक्याः ॥ [५] व ष चिन्वन्ति [६]
कूटो न [७] र श वनाम् व प वपचाम् [८] र-वर्जं सर्वत्र प्रोष्वन्ति र प्राणयति [९] र व ष
य व ष मृत्तस्ति ल, मृष्टो ल, मग्नि श तर्नी नास्ति [१०] ष तद् [११] व ष णव

तं प्रतिवृथात्

विचक्षणान् क्रतवो रेत आभृतम्

अधेमास्यं प्रसुतात् पित्र्यावनः ।

इति । यद् अदो विचक्षणं सोमं राजानं जुह्वति तत् तत् ।

तं मा पुंसि कर्तव्यं परयध्वम्

इति । पुंसि ह्य एनम् एतन् कर्तव्यं परयन्ते ।

पुनः कर्तुर् मातव्यं आसिञ्चत्

इति । मातरि ह्य एनम् आसिञ्चति ।

स उपजायोपजायमानस् त्रयोदशेन द्वादशोपमासः

इति । एष त्रयोदशो य एष तपति ॥

सं तद् विदे प्रति तद् विदे ऽहैम् ।

तं सर्वतो^१ ऽमृतं^२ आनयध्वं द्वादशत्रयोदशेन पित्रा ।

तथा मात्रा तथा श्रद्धया तेनान्ताद्येन तेन मत्स्येन ॥

अहर् मे पिता रात्रिर् मत्ता ॥ सत्यम् अस्मि ॥

५ने मर्तवो ५ मृत ५ आनयध्वम् ॥

इति । तं हर्तव आनयन्ते । यथा विद्वान् विद्वांसं^२ यथा जानन् जानन्तम्^३ एवं हैनम् ऋतव आनयन्ते । तं हात्यर्जयन्ते^४ । स हैप न मनुष्यो य एवं वेद । देवानां ह वै स एको य एवंविद् । तं ह वै मनोजवसः पितरश् च पितामहाश् च प्रत्यागच्छन्ति ततः किं न आहारीर् इति । तान् प्रतिब्रूयाद् यन् किं च पुण्यम् अकरं तद् युष्माकम् इति । तस्य पुत्रा दायम् उपयन्ति पितरस् साधुकृत्यां द्विषन्तः पापकृत्याम् । स एवम् एतत् त्रेधा विभज्यैतस्य सलोकनाम् अय्यति य एष तपति ॥ ५० ॥

अस्मिन् खण्डे ल-कोशस्य पाठा उदाहर्तुं न । हतममृतवो व ष हतम्मा ऋतवो [४-४] य र श शक्याः ॥ [१] सर्वेषु कोशेषु ० मासं [२] एवं तमम ऋतवो व ष तम्म ऋतवो [५] व ष मृतम् सर्वेषु कोशेषु [३-३] य श हतमम ऋतवो र [६] य र श हात्यर्जयते व ष हात्यर्जयते

१ दीर्घसत्त्वं ह वा एत उपयन्ति ये ऽग्निहोत्रं जुहति । एतद् ध वै सत्त्वं जरामूरीयम् । जरया वा ह्य एवास्मान् मुच्यते मृत्युना वा ॥

तद्^३ आहर् ५ यद् एतस्य दीर्घसत्त्विणो ऽग्निं^५ जुहतो ऽग्नीन् अन्तरेण युक्तं वा विशयात् सं वा चरेयुः किं तत्र कर्म का प्रायश्चित्तिर् इति । वज्रो^६ वै चक्रः । वज्रो वा एतस्याग्नीन् अन्वेति^७ यस्यान्तरेण युक्तं वा विशयाति^८ सं वा चरन्ति^९ । कुर्वीत हैव निष्कृतिम् अपि हेष्टया यजेत । तद् उ तथा न विद्यात् । इमान् वा एष लोकान् अनुवितनुते यो ऽग्नीन् आधत्ते ।

तस्यायम् एव लोको गार्हपत्यो भवत्य् अन्तरिक्षलोको ऽन्वाहार्यपचनो ऽसाव् एव लोक आहवनीयः । कामं वा एषु लोकेषु युक्तं चायुक्तं च वयांसि^{१०} च चरन्ति । स विद्याद् यदि मे ऽपि ग्राम एवाग्नीन् अन्तरेणायासीन् नैव म आर्तिर् अस्ति न रिष्टिः का चनेति^{११} ॥

त्रयो ह त्वै ग्राम्याः पशवो ऽजुष्टा दुर्वराह एडकश् श्वा^{१२} । तेषां यदि कश् चिद् अन्तरेण सन्नेजीयेत^{१३} किं तत्र कर्म का प्रायश्चित्तिर् इति ॥ ५१ ॥

अस्मिन् खण्डे ल-कोशस्य पाठा उदाहर्तुं न । [९] र पिपाति श पिपाति व ष विपियाति शक्याः ॥ [१] प्रारम्भे य व ष हरिः ओम् [२] [१०] सर्वेषु कोशेषु पयांसि [११] एवं सर्वेषु कोशेषु [१२] सर्वेषु कोशेषु चनयति [१३] सर्वेषु कोशेषु च [१४] ? एवं सर्वेषु कोशेषु य र श जरामु^३ [३] र यतद् [४-४] र श यदेतस्यानि(र)क्तिन्वेति [५] य अग्निहोत्रं [६] व ष खज्रो [७-७] य एत [८] व ष ये^५

तद् उ हैके छादिमुष्टिम् एव निवपन्तो यन्ति । गार्हपत्याद् आहवनीयान् निनयन्न् इयात्^१ इदं विष्णुर् विचक्रमे इत्य् एतयर्चा^२ । तद् उ तथा न कुर्यात् । यो ह तत्र ब्रूयाद् आस्तान् न्वा^३ अयं यजमानस्यावाप्सीत्^४ क्षिप्रे परमासान्^५ आवपस्यते ज्येष्ठगृहं^६ रीतस्यतीति तथा हैव स्यात् ॥

इत्थम् एव कुर्यात् । उदपात्रं वैवोदकमण्डलं वादाय गार्हपत्याद् आहवनीयान् निनयन्न् इयात्^१ इदं विष्णुर् विचक्रमे इत्य् एतयैवर्चा^२ । देवपवित्रं वा एतद् यद् ऋग् देवपवित्रम् एतद् यद् आपः । तद् यद् एवात्र यज्ञस्याशान्तं भवति यद् अमेध्यम् आपो वै तस्य सर्वस्य शान्तिः । अङ्गिर् एवैनं तच्च छमयन्ति ॥ ५२ ॥

अस्मिन् खण्डे ल-कोशस्य पाठा उदाहर्तुं न शक्याः ॥ [१] व प च्छदी । अन्यत्र च्छदि । [२] सर्वेषु कोशेषु दंशन् । [३] व प एतद्वचनां । [४] य र व ष वा श वा । [५] र वासन् व दंशन् । यजमानस्याप्मानं श यजमानस्याप्यपमं अ [६] ?

तद्^१ आहुर यद् एतस्य दीर्घसत्त्रिणोऽग्निहोत्रं जुह्वतोऽग्निहोत्रं द्रुह्यमानं स्कन्देत् किं तत्र कर्म का प्रायश्चित्तिर् इति । यद् एव तत्र स्थाल्यां परिशिष्टं स्या तेन जुहुयात् ॥ यद्य् उ नीची स्थाली स्याद् अपि वा भिद्येत किं तत्र कर्म का प्रायश्चित्तिर् इति । स्कन्नप्रायश्चित्त्यै^२ वाभिसृश्य अस्कन्त् अधित इति अथ यद् अन्यद् विन्देत् तेन जुहुयात् ॥ यदा वै स्कन्दत्य् अथ धीयते । गेतो वै पयो योनिर् इयम् । योन्याम् एवैतद् रेतः प्रतिष्ठापयति । अनुष्ठयास्य रेतस् सित्तं प्रजायते य एवं वेद । अमुनो वै पर्जन्यस् स्कन्दनीहौपधयो वनस्पतयो जायन्ते । पुरुषाद् रेतस् स्कन्दति पशुभ्यः । तत इदं सर्वं प्रजातम् । स विद्याद् उप मा देवाः प्राभूवन् प्रजातिर् मे भूयस्य अभूच्च छ्रेयान् भविष्यामीति । तथा हैव स्यात् ॥

अथो यत्रैतद् विमिश्रं^३ तद् उदपात्रं वैवोदकमण्डलं चोपनिनयेत् भू भुवस् स्वः^४ इत्य् एताभिर् व्याहृतिभिः^५ । एता वै व्याहृतयस् सर्वप्रायश्चित्तयः । तद् अनेन सर्वेण प्रायश्चित्ति^६ कुरुते ॥ ५३ ॥

अस्मिन् खण्डे ल-कोशस्य पाठा उदाहर्तुं न शक्याः ॥ [१] र श यद् [२] र व श °ती [३] य व ष स्कन्तं र श विकन्तं [४] श सुवर [५] य र श व्याहृतीभिः [६] र श °त्त

अथैतानि कपालानि संचिन्त्य यत्राहवनीयस्य भस्मोद्धृतं स्यात् तद् उपनिकिरेत् । एतद् एवात्र कर्म ॥

अथो खल्व् आहुर यत् प्राच उद्द्रुतस्य स्कन्देत् किं तत्र कर्म का प्रायश्चित्तिर् इति । यद् एव तत्र सुचि परिशिष्टं स्यात् तेन जुहुयात् ॥

यद्य् उ नीची सुक् स्याद् अपि वा भिद्येत किं तत्र कर्म का प्रायश्चित्तिर् इति । तस्योक्तः प्रत्यभिमर्शः ॥

तद् उ हैके तत एव प्रत्येत्योन्नयन्ति । तद् उ तथा न कुर्यात् । यो ह तत्र ब्रूयाद् यद् अनेनाग्निहोत्रेणाचिकीर्षीन् न्यवृतत् तस्मान् नास्येदं स्वर्ग्यम् इव भविष्यतीति तथा हैव स्यात् ॥

इत्थम् एव कुर्यात् । यत्रैव स्कन्देत् तद् उपविशेत् । अथास्मिन् स्थालीम् आहरेयुस् स्रवं च सुचं^१ च^२ निषिज्य । तद् अद् एवास्त्योन्नयामीत्य् उक्तं भवति । अथ यथोन्नीतम् उन्नीय समिधम् आदाय प्राक् प्रेयात् । तद् यथा प्रत्युत्थायामित्रान्^३ पचेद् एवम् एवैतद् अवृत्ति पाप्मानम् अपहत्योद्भुतिं प्राप्नोति । तद् उ हैक उपव लभन्ते । अहुतं तस्य यस्याग्निहोत्रोच्छिष्टेन जुह्वति यातयामं ह्य एतद् इति वदन्तः । तद् उ तथा न विद्यात् । यदा वा एतद् यातयामं^४ भवत्य् अथैतस्यापि हविरातञ्चनं कुर्वन्ति ॥ ५४ ॥

अस्मिन् खण्डे ल-कोशस्य पाठा उदाहर्तुं न शक्याः ॥ [१] य र ष नास्ति [२] य व ष °मित्रान् [३] व-ष-वर्जं अपन्नत्या° [४] य र श °म

तद् आहुर् यद् एतस्य दीर्घसत्त्रिणो ऽग्निहोत्रं जुहोती ऽग्निहोत्रं दुह्यमानम् अमेध्यम् आपयेत किं तत्र कर्म का प्रायश्चित्तिरिति । तद् उ हैके होतव्यम् एव मन्यन्ते, न वै देवाः कस्माच्च न बीभत्स इति वदन्तः । तद् उ तथा न विद्यात् । पुरुषो न्वेव बीभत्सेयाद् बीभत्सते बीभत्सान्ताइ३ देवाः । इत्थम् एव कुर्यात् । गार्हपत्यस्यैवोष्णं भस्म निरुह्य तस्मिन् एतत् तूष्णीं निनयेत् । तन् न हुतं नाहुतम् । अद्भिरनुनिनयेत् । अद्भिरैवैनद् आप्नोति । अथ यद् अन्यद् विन्देत् तेन जुहुयात् ॥

अथो खल्व् आहुर् यद् दुग्धम् अमेध्यम् आपयेत किं तत्र कर्म का प्रायश्चित्तिरिति । येष्वेवाङ्गारेष्व अधिश्रियन् स्यात् तान् एव प्रत्यूह्य तेष्वैवैनत् तूष्णीं निनयेत् । तन् न हुतं नाहुतम् । अद्भिरनुनिनयेत् । अद्भिरैवैनद् आप्नोति । अथ यद् अन्यद् विन्देत् तेन जुहुयात् ॥

अथो खल्व् आहुर् यद् अधिश्रितम् अमेध्यम् आपयेत किं तत्र कर्म का प्रायश्चित्तिरिति । येष्वेवाङ्गारेष्व अधिश्रितं स्यात् तान् एव प्रत्यूह्य तेष्वैवैनत् तूष्णीं निनयेत् । तन् न हुतं नाहुतम् । यद् अहेनत् तेषु निनयति तेन हुतं यद् व एनास् तेनो एवानुगमयति तेनो अहुतम् । अद्भिरनुनिनयेत् । अद्भिरैवैनद् आप्नोति । अथ यद् अन्यद् विन्देत् तेन जुहुयात् ॥

अथो खल्व् आहुः— ॥ ५५ ॥

अस्मिन् खण्डे ल. को शस्य पाठा उदाहृतं न शक्याः ॥ तु देवाः । [४] ? एवं र-वर्जं सर्वत्र । र नेव [१] र श नास्ति [२-२] र श आपद्य कनानि [५] ? य र व ष बीभत्सान्ताइडु । श बीभत्सांतां उदु [३] ? एवं सर्वत्र । शतपथब्राह्मणे १२.४.२.२ न [६] र श किमु वै देवाः कस्माच्च न बीभत्सन्ते बीभत्सान्ताइडु

—यत् प्राग् उद्धृतम् अमेध्यम् आपयेत किं तत्र कर्म का प्रायश्चित्तिरिति । तद् उ हैके होतव्यम् एव मन्यन्ते प्रेतम् एतन् नैतस्याहोमः कल्पत इति वदन्तः । अथ हैके ऽद्भिरभ्यासिच्य परासिञ्चन्ति । तद् उ तथा न कुर्यात् । यो ह तत्र ब्रूयात् पराङ् वा अयम् इदम् अग्निहोत्रम् असिञ्चत् परासेक्ष्यते ऽयं यजमान इति तथा हैव स्यात् । इत्थम् एव कुर्यात् । आहवनीय एव समिधम् अभ्याधायाहवनीयस्यैवोष्णं भस्म निरुह्य तस्मिन् एतत् तूष्णीं निनयेत् । तन् न हुतं नाहुतम् । अद्भिरनुनिनयेत् । अद्भिरैवैनद् आप्नोति । अथ यद् अन्यद् विन्देत् तेन जुहुयात् ॥

अथो खल्व् आहुर् यद् अववर्षेत् किं तत्र कर्म का प्रायश्चित्तिरिति । स विद्याद् उपरिष्ठान् मा शुक्रम् आगात् प्रजातिर मे भूयस्य अभूच्च ज्ञेयान् भविष्यामीति । तथा हैव स्यात् ॥

अथो खल्व् आहुर् यत् पूर्वस्याम् आहुतौ हुतायाम् अङ्गारा अनुगच्छेयुः कोत्तरां जुहुयाद् इति । य एव तत्र शकलो ऽन्तिकस् स्यात् तम् अध्यस्यन् जुहुयात् । दारौदारौ ह्यग्निः । स यदि तस्यां न तिष्ठेद् धिरण्यम् अभिजुहुयात् । अग्नेर् वा एतद् रेतो यद् धिरण्यम् । य उ वै पिता स पुत्रः । तस्माद् धिरण्यम् अभिजुहुयात् ॥

अथो खल्व् आहुः— ॥ ५६ ॥

अस्मिन् खण्डे ल-कोशस्य पाठा उदाहर्तुं न शक्याः ॥ [१] प निवत् [२] य व एव [३] सर्वेषु
कोशेषु प्रजापतिर् [४] प-वर्जं सर्वेषु कोशेषु अभ्यस्य [५] य प अभिजुहुयद् इति

—यद् अधिष्ठिते यजमानो म्रियेत किं तत्र कर्म का प्रायश्चित्तिर् इति । पर्याध्यायै-
वैनद् विप्यन्दयेत् । एतद् एवात्र कर्म । अथो खल्व् एवैव सर्वेषां हविर्यज्ञानां
प्रायाश्चित्तिः ॥

अथो खल्व् आहुर् यत् प्राच्य उद्दुते यजमानो म्रियेत किं तत्र कर्म का प्रायश्चित्तिर्
इति । यद् एवादयश्च^१ चतुर्गृहीतम् आदिष्टं स्यात् तत्रैवैनद् अभ्युन्नयेत् । एतद् एवात्र कर्म ॥

अथो खल्व् आहुर् यत् पूर्वस्याम् आहुनौ हुतायां यजमानो म्रियेत किं तत्र कर्म का
प्रायश्चित्तिर् इति । तद् उ हैके होतव्यम् एव मन्यन्ते कृत्स्नं वा एतस्याग्निहोत्रं^२ हुतं
भवति यस्य पूर्वा हुताहुतिर्^३ भवतीति वदन्तः । तद् उ तथा न विद्यात् । न वै प्रेतस्या-
ग्निहोत्रं जुहोति^४ । यद् एवादयश्च^५ चतुर्गृहीतम् आदिष्टं स्यात् तत्रैवैनद् अभ्युन्नयेत् ।
एतद् एवात्र कर्म ॥ ५७ ॥

अस्मिन् खण्डे ल-कोशस्य पाठा उदाहर्तुं न शक्याः ॥ [१] ? एवं सर्वेषु कोशेषु [२] य व प
°होवा [३] र हुनिमिर् श हुताहुतिमिर् [४] य श जुहति [५] ? य र श एवादश

तद् आहुर् यद् एतस्य दीर्घसत्विणो ऽग्निहोत्रं जुह्वतो ऽग्निहोत्री दुह्यमानोऽपविशेत्
किं तत्र कर्म का प्रायश्चित्तिर् इति । ताम् उ हैके यजुषोऽर्थापयन्ति । अत्रासे वा एष
यजमानस्य पाप्मानं प्रतिदृश्योऽपविशति यस्याग्निहोत्री दुह्यमानोऽपविशति । ताम् उत्थाप-
यन्ति उद् अस्थाद् देव्य् अदितिः इति । इयं वै देव्य् अदितिः । इमाम् एवासमै तद् उत्थापयन्ति ।
आयुर् यज्ञपताञ् अथात् इत्य् आयुर् एवास्मिन्^१ तद् दधति । इन्द्राय कृण्वतां भागम् इनीन्द्रियम्
एवास्मिन् तद् दधति । मित्राय वरुणाय च इति— प्राणापानौ न्वै^२ मित्रावरुणौ— प्राणापानाव्
एवास्मिन् तद् दधति । तां तस्याम् एवाहुनौ हुतायां ब्राह्मणाय ददति । यं संवत्सरम्
अनभ्यागमिष्यन्तो भवन्त्य् अवृत्तिम् अस्मिन् पाप्मानं निवेशयाम इति वदन्तः^३ ॥ ५८ ॥

अस्मिन् खण्डे ल-कोशस्य पाठा उदाहर्तुं न शक्याः ॥ [१] य ष प्रतिदित्योप° र प्रतिद्वभ्योप°
[२] श एवास्य [३] य र व ष न वै श स वै [४] सर्वेषु कोशेषु अं° [५] र श वदन्ति

तद् उ होवाच वाजसनेयो ऽब्रध्वानेभ्यो हैभ्यो गौर अपकामति । अवृत्त्या हि तं
विध्यन्ति । इत्थम् एव कुर्यात् । दण्डम् एव लब्ध्वा तेनैनां विपिष्योऽर्थापयेत् । तद् यथा
वा अशो धावयतो ऽश्वतरो गदायते युको वा बलीवर्द उपविशति तेन दण्डप्रजितेन^१
तोत्रप्रजितेन^२ यम् अध्वानं कामयते तं समश्नुते । एवम् एवैतथा दण्डप्रजितया^३ तोत्र-
प्रजितया^४ यं स्वर्गं लोकं कामयते तं समश्नुते । ताम् आत्मन् एव कुर्वीत । आत्मन् एव
तच्च छियं घत्त इति ॥ ५९ ॥

अस्मिन् खण्डे ल-कोशस्य पाठा उदाहर्तुं न शक्याः ॥ [१] सर्वेषु कोशेषु °प्रचितेन [२] सर्वेषु
कोशेषु °प्रचितया

तद् आहुर् यद् एतस्य दीर्घसत्विणो ऽग्निहोत्रं जुह्वतो ऽग्निहोत्रीवत्सो नश्येत् किं
तत्र कर्म का प्रायश्चित्तिर् इति । तद् उ होवाचारुणिर द्यौर वा अग्निहोत्री तस्या आदित्य

एव वत्स इयम् एवाग्निहोत्रस्थाली । न ह वा एवाविदो ऽग्निहोत्रीवत्सा नश्यति । क^१ ह्य एष नश्येत् । नो वा एवविदो ऽग्निहोत्रं दुह्यमानं स्कन्दति । अस्यां ह्य एवं प्रतितिष्ठति । नो वा एवाविदो ऽग्निहोत्री दुह्यमानोपविशति । यदा^२ वा एषा^३ सुस्पृष्टं^४ वर्षत्य् अभि-
निषद्य एव र्वतावर्षीद् इत्य् एनाम् आहुः ॥

अथो खल्व् आहुर् यद् एषा लोहितं दुर्हीत^५ किं तत्र कर्म का प्रायश्चित्तिर् इति । अवृत्तिं वा एषा यजमानस्य पाप्मानं प्रतिदृश्य दुहे या लोहितं दुहे । स व्युत्क्रामते ऽप्युक्त्वा न्वाहायपचनं परिच्छादयितवै द्यात् । तद् अधिश्रित्य मेक्षणं कृत्वा श्रपयेत् । तत्तद्^६ एव तूष्णीं नितयेत् ॥

अनिरुक्तौ वै प्रजापातेः । प्राजापन्यम् अग्निहोत्रम् । अथो भूर् भुवस् स्वर इत्य् एता-
भिर् व्याहृतिभिः । एता वै व्याहृतयस् सर्वप्रायश्चित्तयः । तद् अनेन सर्वेण प्रायश्चित्तिं कुरुते ॥

अथो खल्व् आहुः— ॥ ६० ॥

अस्मिन् खण्डे ल-कोशस्य पाठा उदाहर्तुं न स्पृष्टं च सुस्पृष्टं [४] र त्वं व स^७ [५] य शक्याः ॥ [१] य त्व र त्वा व ष क्वं श त्वं र व ष दुहित श दुहेत [६] एवं सर्वेषु कोशेषु [२] एवं सर्वेषु कोशेषु [३] ? व सुस्पृष्टं श

—यद् अग्नयो ऽनुगच्छेयुः किं तत्र कर्म का प्रायश्चित्तिर् इति । तम् उ हैक उल्मुकाद्^१ एव निरन्थन्ति^२ । यतो वै मनुष्यस्यान्ततो नश्यति ततो वाव स तस्य प्राय-
श्चित्तम् इच्छन् इति वदन्तः । तद् उ तथा न विद्यात् । उल्मुकं ह्य एव तत आदाय चरद् उल्मुकस्य वाववश्चम्^३ । इत्थम् एव कुर्यात् । उल्मुकाद् एवागच्छिद्यारण्योर् अभि-
विमन्थत् । उप^४ ह तं कामम् आप्नोति य उल्मुकमश्यायाम् उपो तं यो ऽरण्योः ॥

अथो खल्व् आहुर् यद् आहवनीय उद्धृतो ऽनुगच्छेत् किं तत्र कर्म का प्रायश्चित्तिर् इति । अनुगतो वा एष तावद् भवति यावद् गार्हपत्यो नानुगच्छति । स यद्यपि बह्व इव कृत्यो ऽनुगच्छेत् पुनः पुनर् एवैनम् उद्धरेत् । एतद् एवात्र कर्म ॥

अथो खल्व् आहुर् यद् आहवनीय उद्धृत गार्हपत्यो ऽनुगच्छेत् किं तत्र कर्म का प्रायश्चित्तिर् इति । तम् उ हैके तत एव प्राञ्चम्^५ उद्धरन्ति । तद् उ तथा न कुर्यात् । यो ऽङ्गं^६ तत्र ब्रूयात् प्राचो न्वा अयं यजमानस्य प्राणान् प्रावृक्षन् मरिष्यत्य् अयं यजमान इति तथा हैव^७ स्यात् ॥

तम् उ हैके तत एव प्रत्यञ्चम् आहरन्ति । प्राणो वै गार्हपत्यो ऽपान आहवनीयः । संविदानौ वा इमौ प्राणापानाव् अन्नम् अन्न इति वदन्तः । अथो गृहो वै गार्हपत्यः । प्रतिष्ठो वै गृहाः । स य एनं तत्र ब्रूयात् प्र न्वा अयम् अस्यै प्रतिष्ठया अच्योष्ट मरिष्यत्य् अयं यजमान इति तथा हैव^८ स्यात् ॥

तम् उ हैके गार्हपत्य एवम् अवधित्वोपसमादधति । तद् उ तथा न कुर्यात् । यो ह तत्र ब्रूयाद् अग्नौ अयम् अग्निम् अजीजनत्^९ 'क्षिप्रे ऽस्य'^{१०} द्विषन् भ्रातृव्यो जनिष्यत इति तथा हैव^{११} स्यात् ॥

तम् उ हैके ऽनुगमय्य मन्थन्ति । तद् उ तथा न कुर्यात् । यो ह तत्र ब्रूयाद् अपि यत् पविशिष्टम् अभूत् तद् अजीजसन् नास्य दायादश्च न परिशेक्ष्यत^{१२} इति तथा हैव स्यात् ॥

इत्थम् एव कुर्यात् । अरण्योर् एव समारोहेयन्

अथ ने योनिर् कृत्विषो यतो ज्ञानो अरोचयः ।

ने जानन् अने अरोचयः ने वधेदा रथिन् अथा नो वधेदा गिरः

इति । वास उदवसाय जुह्वद् वसेन् । नवावमाने हास्योभयतोरात्रं हुतं भवति नो कां चन परिचक्षां कुरुते ॥

स प्रातर् भस्मोद्धृत्य शकृत्पिण्डेन परिलिप्य यथायथम् अग्नीन् आदर्धन् । एतद् एवात्र कर्म ॥

अथो खल्व् आहुर् यद् आहवनीयम् अनुद्धृतम्— ॥ ६१ ॥

अस्मिन् खण्डे ल-कोशस्य पाठा उदाहर्तुं न शक्याः ॥ [१] य व श प उन्मुताद् र उन्मुताद् वज्रं सर्वेषु कोशेषु देवा [२] र व श हैवा [३] य निर्मन्थयन्ति [४] कोशेषु उन्मु, उन्मु [५-६] सर्वेषु कोशेषु क्षिप्रस्य [७] व व वा [८] य र व वावृश्चिन् श वावृश्चिन् व हैवा [९] सर्वेषु कोशेषु [१०] व वृश्चिन् [११] सर्वेषु कोशेषु उता- [१२] सर्वेषु

—अभ्यु अस्तम् इयात् किं तत्र कर्म का प्रायश्चित्तिरिति । एतस्माद् ध वै विश्वे देवा अपक्रामन्ति यस्याहवनीयम् अनुद्धृतम् अभ्यु अस्तम् एति । स दर्मेण सुवर्णं हिरण्यं प्रबध्य पश्चाद् धरेत् । तद् एतस्य रूपं क्रियते य एष तपति । अहो वा एतद् रूपम् । तद् अहो रूपं क्रियते । अथेधमम् आदीप्य प्राञ्चं हरेयुः । तम् उपसमाधाय चतुर्गृहीतम् आज्यं गृहीत्वा विश्वेभ्यो देवेभ्यस् स्वाहा इति जुहुयात् । तद् यथा वा अदवदं आचसथवासिनं क्रुद्धं यन्तम् उक्षवेहता वानुमन्त्रयेतान्येन वा प्रियेण धास्त्रैवम् एव तद् विश्वान् देवान् अनुमन्त्रयते । ते हारमै सर्व एवाक्रुद्धा भवन्ति ॥ अथो खल्व् आहुर् यद् आहवनीयम् अनुद्धृतम्— ॥ ६२ ॥

अस्मिन् खण्डे ल-कोशस्य पाठा उदाहर्तुं न शक्याः ॥ [१] व व तथेधमम् [२] एवं सर्वेषु कोशेषु [३] य-वज्रं सर्वत्र उद्धृतम्

—अभ्युदियात् किं तत्र कर्म का प्रायश्चित्तिरिति । एतस्माद् ध वै विश्वे देवा अपक्रामन्ति यस्याहवनीयम् अनुद्धृतम् अभ्युदेति । स दर्मेण रजतं हिरण्यं प्रबध्य पुरस्ताद् धरेत् । तच्च चन्द्रमसो रूपं क्रियते । रात्रेर् वा एतद् रूपम् । तद् रात्रे रूपं क्रियते । अथेधमम् आदीप्यान्वञ्चं हरेयुः । तम् उपसमाधाय चतुर्गृहीतम् आज्यं गृहीत्वा विश्वेभ्यो देवेभ्यस् स्वाहा इति जुहुयात् । यत्र वै दीप्तं तत्रैतद् इह गार्हपत्य इत्य् एव विद्वान् उद्धरेत् । असाव् एव बन्धुः । अयः हैक आहुर् एत ह वै स्वर्गं लोकां पश्यन्तो जुह्वति य आदित्यम् इति । स यो वा त्वै गतश्रीस् स्याद् यो वास्माल् लोकात् क्षिप्रे प्रजिगांसेत् स उदित-होमी स्यात् ॥

अथो खल्व् आहुः— ॥ ६३ ॥

अस्मिन् खण्डे ल-कोशस्य पाठा उदाहर्तुं न नास्ति [४] व व अधिपाठः यदग्नय संसृज्येरन् शक्याः ॥ [१] य र अथेधमम् व व यथेधमम् श [५] र-वज्रं सर्वेषु कोशेषु अस्मिन् [६] सर्वेषु अपेक्षितम् [२] य र वधेदा श वद्धा [३] श कोशेषु लोकान्

—यद् अग्नयस् संसृज्येरन् किं तत्र कर्म का प्रायश्चित्तिर् इति । स यदि परस्ताद् अन्यो ऽभिदहन् एयान् स विद्यान् परस्तान् मा शुक्रम आगात् प्रजातिर् मे भूयस्य अभुञ्छ्यान् भविष्यामीति । तथा हैव स्यात् । यदि त्व् अस्य हृदयं विलिखेद् अग्नये विविचय इति निर्वपेत् । एता एव पञ्चदश सामिधेनीर् वार्षघ्नाब् आज्यभागौ ^१विराजौ संयाज्ये^२ । अथैते याज्यापुरोनुवाक्ये

वि ते विश्वं वातजुनासो अग्रे भःमासश् शुचे शुचयश् वरन्ति ।

तुवित्रैक्ष्माणो दिव्या नवश्वा^३ वना वनन्ति धूपता रुजन्तः ॥

इति । अथ याज्या

त्वान् अग्रे मानुषीर् दंष्ट्रे विशो हात्राविर् विविचि रत्नधातमम् ।

गुहा सन्तं सुभग विश्वदक्षैर् तुविष्मणसं सुयज्ञं धृतश्रियम् ॥

इति । अथो हैनया पाप्मना व्यावृत्त्यमानो यजेत । क्षिप्रे हैव पाप्मनो व्यावर्तते ॥

यदि त्व् अयम् इतो ऽभिदहन् एयाद् अग्नये संवर्गायेष्टिर् निर्वपेत् । एता एव पञ्चदश सामिधेनीर् वार्षघ्नाब् आज्यभागौ ^४विराजौ संयाज्ये^५ । अथैते याज्यापुरो-
नुवाक्ये- ॥ ६४ ॥

अरिमन् खण्डे ल-कोशस्य पाठा उदाहर्तुं न शक्याः ॥ [१-१] य-वर्जं सर्वत्र विराज्ये [२] सर्वेषु
कोशेषु तुविष्ट^१ [३] य व प नवश्वा र वश्वा श वश्वा [४-४] सर्वेषु कोशेषु विराज्ये

—मा नो अरिमन् महाधने परा^१ वर्गं भारभृद् यथा ।

सं वर्गं सं रथि जय ॥

इति । अथ याज्या

परस्या अधि संवतो^२ अवरं अभ्य आ तर ।

यत्राहम् अरिम तं अव ॥

इति । अथो हैनया यद् आतृव्यस्य संविवृक्षेत तत्कामो यजेत । क्षिप्रे हैवास्य संवृत्के ॥

अथो खल्व् आहुर यद् अग्नाब् अग्निम् अभ्युद्धरेत् किं तत्र कर्म का प्रायश्चित्तिर्
इति । अग्नये ऽग्निमत इष्टिर् निर्वपेत् । एता एव पञ्चदश सामिधेनीर् वार्षघ्नाब् आज्यभागौ
^३विराजौ संयाज्ये^४ । अथैते याज्यापुरोनुवाक्ये

अग्निनाग्निस् समिध्यते कविर् गृहपतिर् युवा ।

हव्यवाह जुह्वारयः ॥

इति । अथ याज्या

त्वं ह्य अग्ने अग्निना विप्रो विप्रेण सन् सता ।

सखा सख्या समिध्यसे ॥

इति । अथो हैनया ब्रह्मवर्चसकामो यजेत । तेजस्वी हैव^५ ब्रह्मवर्चसी भवति ॥

अथो खल्व् आहुर यद् आहवनीयगार्हपत्यौ संसृज्येयानां किं तत्र कर्म का प्रायश्चित्तिर्
इति । अग्नये वीतय इष्टिर् निर्वपेत् । एता एव पञ्चदश सामिधेनीर् वार्षघ्नाब् आज्यभागौ
विराजौ संयाज्ये । अथैते याज्यापुरोनुवाक्ये

अग्न आ याहि वीतये गुणानो हव्यदातये ।

नि होता ससि बर्हिषि ॥

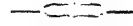
इति । अथ याज्या

यो अग्निं देववीतये^६ हविष्मं आवासाति ।

तस्मै पाषकं मृडय ॥

इति तस्मै पाषकं मृडय इति ॥ ६५ ॥^६

अस्मिन् खण्डे ल-कोशस्य पाठा उदाहृतं न पीतये [६] य हरिः ओम् । इत्यग्निहोत्रं र व
 शक्याः ॥ [१] सर्वेषु कोशेषु चरा [२] सर्वेषु अग्निहोत्रिसमाप्तम् श अग्निहोत्रं समाप्तम् ष हरिः ओम् ।
 कोशेषु संपतो [३-३] य-वर्जं सर्वेषु कोशेषु शुभमस्तु ॥ श्रीगुरुभ्यो नमः । जैमिन्यान्त्यायां नमः ।
 विराड्ये [४] व श ह वै [५] सर्वेषु कोशेषु अग्निहोत्रि समाप्तम् ॥



प्रजननं ज्योतिः । अग्निर् देवतानां ज्योतिः । विराड् वाच्य अग्नौ संतिष्ठते । विराजं संपद्यते^१ । तस्माद् एष ज्योतिर् उच्यते । द्वौ स्तोमौ प्रातस्सवनं वहतो यथा चक्षुश् च प्राणश् च तथा तत्^२ । द्वौ स्तोमौ माध्यदिनं सवनं वहतो यथा च श्रोत्रं च वाहू च तथा तत्^३ । द्वौ स्तोमौ तृतीयसवनं वहतो यथा मध्यं च प्रतिष्ठा^४ च तथा तत् ॥

हिंकारेण वै ज्योतिषा देवास् त्रिवृते ब्रह्मवर्चसाय ज्योतिर् अदधुः । त्रिवृता ब्रह्मवर्चसेन पञ्चदशायोजसे वीर्याय ज्योतिर् अदधुः । पञ्चदशेनौजसा वीर्येण सप्तदशाय प्रजायै^५ पशुभ्यः प्रजननाय^६ ज्योतिर् अदधुः । सप्तदशेन प्रजया पशुभिः प्रजनेनैकाविंशाय प्रतिष्ठायै ज्योतिर् अदधुः ॥

स्तोमो^७ वा एतत् । स्तोमे ज्योतिर् दधत इति । तस्माज् ज्योतिष्टोम इत्य् आख्यायते । अथ यत् स्तोमस्तोमं सवनम् अभिप्रणयति तस्माज् ज्योतिष्टोम इत्य् आख्यायते । अथो यद् यज्ञस् संस्तुतो विराजम् अभिसंपद्यते—ज्योतिर् विराद्—तस्माज् ज्योतिष्टोम इत्य्^८ आख्यायते ॥ ६६ ॥^९

[१] प्रारम्भे व ष हरिः ओम् [२] व ष ऽपचन्ते जायै [३] ल, व ष प्रजनाय [४] य स्तोमे
[५] ल२ तत् । अन्यत्र नास्ति [६] श नास्ति [७] ल व ष स्तोमं [८] य ष इत्येवा [९] य
[५] ल, व ष प्रतिष्ठं [६] य र ल, व ष प्रजा- र ष ॥ १ ॥

अस्थूरिर् वा एष यज्ञः पुरुषसंमितः । यत्काम एनम् आहरते^१ सम् अस्मै काम ऋध्यते । अस्थूरिणा हि तत्र गच्छति यत्र जिगमिषति ॥

प्रजापतिर यत् प्रजा असृजत ता अग्निष्टोमेनौसृजत । दशमेन च वै^२ सँ ता^३ अग्निष्टोमस्य स्तोत्रेणासृजत दशमेन च मासा संवत्सरस्य । ता द्वादशेन चैवाग्निष्टोमस्य स्तोत्रेण पर्यगृह्णाद् द्वादशेन च मासा संवत्सरस्य । तस्मात् पशवो दशमासो गर्भान् बिभ्रति । त^४ एकादशम् अनुप्रजायन्ते । न का^५ चन द्वादशम् अतिहरति । परिगृहीता हि तेन ॥

तासां परिगृहीतानाम् अश्वतरो ऽत्यप्लवत^६ । तस्यानुहाय रेत आदत्त । तद् गर्दभे^७ न्यमार्द तद्^८ बडवायां तत् पशुषु तद् ओषधीषु । तस्माद् गर्दभो द्विरेतास् तस्माद् बडवा द्विरेताः । तस्मात् पशवो द्वौ द्वौ जनयन्ति । तस्माद् ओषधयो^९ ऽनभ्यक्ता रेभन्ति^{१०} । तस्माद् अश्वतरो बर्हिषि न देयः । अति ह्य अप्लवताप ह्य अक्रामत् । आत्तरेता ह्य अप्रजा हि । षोडशिनस् स्तोत्रे देयः । अतिरिक्तो वै षोडशि स्तोत्राणाम् अतिरिक्तो ऽश्वतरः पशूनाम् । अतिरिक्त एवा तद् अतिरिक्तं दधति यज्ञस्य सलोमतायै^{११} । स^{१२} य एवं त्रिद्वान् अग्निष्टोमेनोद्वायति प्राजाताः प्रजा जनयति परि^{१३} प्रजाता^{१४} गृह्णाति । ज्येष्ठयज्ञो वा एष प्रजापतियज्ञो यद् अग्निष्टोमः । अश्नुते ज्यैष्ठ्यं श्रैष्ठ्यं य एवं वेद् ॥ ६७ ॥^{१५}

[१] सर्वेषु कोशेषु पुरुषस् [२] ? र आरोहते श [३] र श कदा [४] र श तिप्लवति ल२ स्थप्रवत
आरोहयते [५] ल२ ऽष्टोमेनैवा [६] र व श व तिप्लवत [७] व ष तस्यान [८] १०-१० ?
नास्ति [९-१५] ल ष स्ता [६] र श नास्ति य ल न्यमार्त्तं तद्वत् र न्यमार्त्तं व न्यमार्त्तद्वि श

ऽसृजतमर्न प न्यमानेदन् [११-११] य व श श सन्वेकचर्थे [१२] र ल व श नास्ति [१३]
 नभ्यन्तरे भवन्ति र नभ्यन्तरे भवन्ति ल नभ्यन् ल श नास्ति [१४] र ल श प्रजा [१५] र प
 तारे भवन्ति श नभ्यन्तरे भवन्ति [१६] ल [१७] व [१८]

प्रजापतिर् वावेदम् अग्र आसीत् । जनो^१ ह वै प्रजापतिर् देवता । सो ऽकामयत
 ब्रह्म स्याम प्रजायेय भूमानं गच्छेयम् इति । स शीर्षत एव मुखतस् त्रिवृतं स्तोमम्
 असृजत गायत्रीं छन्दो रथन्तरं सामाग्निं देवतां ब्राह्मणं मनुष्यम् अजं पशुम् । तस्माद्
 ब्राह्मणो गायत्रीछन्दा आग्नेयो देवतया । तस्माद् उ मुखं प्रजानाम् । मुखाद् ध्य एतम्
 असृजत ॥

सो ऽकामयत प्रैव जायेयेति । स बाहुभ्याम् एषोरसः पञ्चदशं स्तोमम् असृजत
 त्रिष्टुभं छन्दो बृहत् सामेन्द्रं देवतां राजन्यं मनुष्यम् अश्वं पशुम् । तस्माद् राजन्यस्
 त्रिष्टुछन्दा ऐन्द्रो देवतया । तस्माद् उ बाहुभ्यां वीर्यं करोति । बाहुभ्यां ह्य एतम् उरसो
 वीर्याद् असृजत ॥

सो ऽकामयत प्रैव जायेयेति ॥ ६८ ॥

[१] ? व प मनो [२] र प ॥ ३ ॥

स उदराद् एव मध्यतस् सप्तदशं स्तोमम् असृजत जगतीं छन्दो वामदेव्यं साम
 विश्वान् देवान् देवतां वैश्यं मनुष्यं गां पशुम् । तस्माद् वैश्यो जगतीछन्दा वैश्वदेवो
 देवतया । तस्माद् उ प्रजनिष्णुः । उदराद् ध्य एनं प्रजननाद् असृजत ॥

सो ऽकामयत प्रैव जायेयेति । स पद्भ्याम् एव प्रतिष्ठाया एकविंशं स्तोमम् अ-
 सृजतानुष्टुभं छन्दो यज्ञायज्ञीयं साम न कां चन देवतां शूद्रं मनुष्यम् अविं पशुम् । तस्माद्
 छन्दो ऽनुष्टुछन्दा वेदमपतिदेवः । तस्माद् उ पादावनेज्येनैव जिर्जाविषति । पद्भ्यां ह्य एनं
 प्रतिष्ठाया असृजत ॥

एतया वै सृष्ट्या प्रजापतिः प्रजा असृजत । स य एतद् एवं वेद भूमानम् एव प्रजया
 पशुभिर् गच्छति । तस्माद् 'व एतं' यज्ञं भूयिष्ठं प्रशंसन्ति यद् अग्निष्टोमम्^२ । प्रजापति-
 यज्ञो ह्य एषः ॥ ६९ ॥^३

[१-१] ? य वेदश् र श वेदैर् ल_१ वेद ल_२ वतं व वेदश् ष वेदं [२] य श षोमः [३] र प ॥ ४ ॥

प्रजापतिः प्रजाभ्यं ऊर्जं व्यभजत् । तद् उदुम्बरस् समभवत् । प्रजापतिर् उद्गाता
 प्राजापत्य उदुम्बरः । वृणुते ऽन्यान् ऋत्विजो नोद्गातारम् । यद् उद्गाता प्रथमेन कर्मणो-
 दुम्बरीम् अन्वारभते स्वयैव तद् देवतयात्मानम् आर्त्विज्याय वृणीते । ताम् अन्वारभते
 आयोष् ट्वा सदने सादयाम्य् अवतश् छायायां समुद्रस्य हृदये ॥ नमस् समुद्राय नमस् समुद्रस्य चक्षुषे ॥
 मा मा योनोर्वा^४ हासीः इति । यद् आह आयोष् ट्वा सदने सादयामि इति—यज्ञो वा आयुः—
 तस्यैतत् सदनं क्रियते । अवतश् छायायाम् इति । यज्ञो वा अवतिः^५ । तस्यैषा छाया क्रियते
 यत् सद् । समुद्रस्य हृदये इति । मध्यतो वा आत्मनो हृदयम् । तस्मान् मध्यतस् सदस
 औदुम्बरीम् ईयते । नमस् समुद्राय नमस् समुद्रस्य चक्षुषे इति । वाग् वै समुद्रो मनस् समुद्रस्य
 चक्षुः । एताभ्याम् एवैतद् देवताभ्यां नमस्करोति । आर्त्विज्यं कारिष्यन् मा मा योनोर्वा^६
 हासीः इति—साय वै योनोर्वा^७—साय एवैतन् नमस्करोति । आर्त्विज्यं करिष्यन् नैनं

सामावहते । न सामन्याम् आर्तिम् आर्छति । न साम्नो हीयते य एवं विद्वान् साम्ने नमस्करोति । य एवैनम् उपवदति स आर्तिम् आर्छति ॥ ७० ॥^६

[१] ल व ष प्रजाभ्यां [२] ? र योनोवां ल व श योनेवां [३] ल श अपतीस, [४] ? ल व श योनेवां
[५] ? र योनोवां श योनेवां [६] र ष ॥ ५ ॥

प्रजापतेर् वा एतद् उदरं यत् सदः । ऊर्ग उदुम्बरः । यन् मध्यतस् सदस औदुम्बरीम् ईयते मध्यत एवैतत् प्रजानाम् अन्नम् ऊर्जं दधाति । तस्मान् मध्यतो ऽशनम् अशितं^१ धिनोति । तस्माद् यत्रैषा यातयाज्ञी क्रियते तत् प्रजा अशनायुका भवन्ति । पोषुका^२ ह त्वै भवन्ति ॥

^३ उपस्पृश्यां नोपस्पृश्याम्^४ इति मीमांसन्ते । सर्वं वावेदम् आत्मन्वत् । यस् त्वा अन्नम् अभीव कामयते तम् एवैतद् भूयिष्ठं द्वेष्टि । यद् उपस्पृशेद् अन्नाद्यं प्रथमेत्^५ । यन् नोपस्पृशेद् अन्नाद्याद् आत्मानम् अन्तर्यात् । उपस्पृश्य नस्वास्पृष्टेनैवोद्वेयन्^६ नान्नाद्यं प्रथमति^७ नान्नाद्याद् आत्मानम् अन्तरेति ॥

साम देवानाम् अन्नम् ऊर्ग उदुम्बरः । यद् उद्गातौदुम्बरीं श्रयते^८ सामन् एवैतद् देवानाम् अन्नम् ऊर्जं दधाति । तस्माद् यत्र साम्नात्विज्यं^९ कुर्वन्ति तद् एव देवा भूयिष्ठम् इवादन्ति ॥ ७१ ॥^{१०}

[१] ल, व ष अशितं ल, अधितं [२] ल व कोशेषु [३] श श्रयेत [४] व ष साम्नोत्विज्यं
ष पोषका [५-६] सर्वेषु कोशेषु उपस्पृश्यान्नाप^७ [८] र ष ॥ ६ ॥
[४] य र ल श °स्पृश्यामि [५] ? एवं सर्वेषु

प्रजापतिर् उद्गातोर्ग उदुम्बरः । स एष ऊर्जि श्रितः प्रजापतिः प्रजाभ्य ऊर्जम् अन्नाद्यं विभजति । उदङ्ङ् आसीन उद्गायति । उदीचीम् एव तद् दिशम् ऊर्जा भाजयति । प्रत्यङ्ङ् आसीनः प्रस्तौति । प्रतीचीम् एव तद् दिशम् ऊर्जा भाजयति । दक्षिणासीनः प्रतिहरति । दक्षिणाम् एव तद् दिशम् ऊर्जा भाजयति । प्राञ्चो ऽन्य ऋत्विज आर्त्विज्यं कुर्वन्ति । प्राचीम् एव तद् दिशम् ऊर्जा भाजयन्ति । तस्माद् एषा दिशां वीर्यवत्तमोपजीवनीयतमा भूयिष्ठैः प्रीता ।^१ तस्माद् यत् प्रजा अवृत्तिं^२ नीयन्ति^३ प्राचीर् एव यन्ति । एषा हि दिशां वीर्यवत्तमोपजीवनीयतमा भूयिष्ठैः प्रीता ॥

यद् उदीचीनदेवत्या उद्गातारो ऽथ कस्माद्^४ विपर्यावृत्य दिश आर्त्विज्यं कुर्वन्तीत्य आहुः । ब्रूयाद्^५ दिशाम् अभिष्ट्यै दिशाम् अभिप्रेत्यै । तस्मात् सर्वासु दिक्ष्व अन्नं विद्यत इति ॥

उद् दिवं स्तभानान्तरिक्षं पुष्प पृथिवीम् उपरेण दृढ ॥ युतानस् त्वा मारुतो मिनोतु मित्रावरुणयोर् ध्रुवेण धर्मणा ॥ धृतेन द्वावापृथिवी आ प्रीणीषाम् ॥ सुपिप्पला ओषधीः कृधि स्वाहा इत्य औदुम्बरीम् अमिजुहोति । इमान् एवैतल् लोकान् रसेनानक्ति ॥ ७२ ॥^६

[१] ल, -वर्जम् अन्यत्राधिपाठः यदुदीचीनदेवत्या उद्गातारो [२] ? ल, °सिन् व ष अवृत्तिन् [३] ?
ल, नवन्ति [४] व ष तस्माद् [५] ष स ब्रूयाद् [६] र ष ॥ ७ ॥

प्रजापतिः प्रजा असृजत । सो ऽग्निम् अपि मुखाद् असिसृक्षत । सो ऽग्निर् मुखाद् ब्रूयत्समान ऊर्जं उदुत्य^१ मस्तिष्कम् उदुत्यासृज्यत^२ । तं देवाश् चर्षयश् चोपसमेत्या-
ज्यन् वितुषो^३ ऽयं^४ मस्तिष्को मसुया भूत् करवासेन कस्यां चिताचितीति^५ । ते बृह-

स्पतिम् अन्नवन् सोमम् अस्मिन् गृहाणेति । स बृहस्पतिर् अन्नवीन् स वा अयं क्रूर इवा-
पूतो ऽमेध्यो^१ ऽऽशृतकृत^२ इति । वयं त एतं 'पूतं मेध्यं' ऽशृतकृतं कुर्म इत्य् अन्नवन् । तं वै
म आहरतेति । तथेति । तम् अस्मै प्रायच्छन् । तं प्रत्यगृह्णात् देवस्य न्वा मवितुः प्रसवे ऽश्विनोर्
बाहुभ्यां पूर्णा हस्ताभ्यां प्रतिगृह्णामि इति । देवाङ्गैर् वावैनं तत् प्रत्यगृह्णात् । तं प्रतिगृह्णापवयत्

वसवस्त्वा पुनन्तु गायत्रेण छन्दसा सुप्रजावनि रायस् पोषवनिम् ।

रुद्रास् त्वा पुनन्तु वैष्णवेण छन्दसा सुप्रजावनि रायस् पोषवनिम् ।

अदित्यास् त्वा पुनन्तु जागतेन छन्दसा सुप्रजावनि रायस् पोषवनिम् ।

इति । छन्दोभिश् च वावैनं तद् देवताभिश् चापवयत् । तं पत्रयित्वा पश्चाद् अक्षं सादयति
बार्हस्पत्यम् असि^१ । वानस्पत्यं प्रजापतेर् मूर्धात्यायुपात्रम् इति । यद् आह बार्हस्पत्यम् असि इति बृह-
स्पतिर् ह्य एतम् अग्रे प्रत्यगृह्णात् । यद् आह वानस्पत्यम् इति वनस्पतिभ्यो ह्य एतम् अधि-
कुर्वन्ति । यद् आह प्रजापतेर् मूर्धा इति प्रजापतेर् ह्य एष मूर्धासीत्^२ । यद् आह अत्यायु-
पात्रम् इत्य् अति ह्य एतद् अन्यानि पात्राणि पात्रम् । यद् एतद् देवपात्रं प्रथमं युज्यत उत्तमं
विमुच्यते तेनैवात्य् अन्यानि पात्राणि । प्र श्रेयसः पात्रम् आप्नोति य एवं वेद । तं पश्चाद्
अक्षं^३ सादयित्वा गायत्रं विश्वरूपासु गायति ॥ ७३ ॥^४

[१] य श उदृष्य र उदृष्य ल उदृत्य व ष उदृत्य
[२] ? य उददिह्यासुजयत र ल व ष उदिदह्यासुजय
(र ज)त श उदितह्यासुजत [३] ? य नितुनो ल
नितुनो व ष नितुनो श निकृता [४] सर्वेषु
कोशेषु य [५] य ल व ष मू० [६] ? र श
०चित्रीति [७] ल मेध्य अन्यत्र मेध्ये [८] ? य

र ल ष श्रितंकृत व ष श्रितंश्रित [९-१०] य र
श पूतमेध्यं ल व ष पूतमेमेध्यं [१०] ष-वर्जम्
अन्यत्र श्रितं [११] ल, प अधिराटः वानस्पत्य-
मसि [१२] ? र व श मूर्धाविशद् [१३] र श
अक्षरं [१४] र ष ॥८॥

नमः पितृभ्यः पूर्वसद्भ्यो^१ नमस् साकंनिषद्भ्यः ।

युक्जे वाचं शतपदीं गाये सहस्रवर्तनीम् ॥

गायत्रं वैष्णवं जगद् विश्वा रूपाणि संभृतम् ।

देवा ओकांसि चक्रिरे ॥

इति । यत् नमः पितृभ्यः पूर्वसद्भ्यः इति पितरो वा अत्र पूर्व उपसीदन्ति । न तेभ्य एवैतन्
नमस्करोति नमस् साकंनिषद्भ्यः इति यैर् एव ब्राह्मणैस् सहोपसीदत्य् आर्त्विज्यं करिष्यन्
तेभ्य एवैतन् नमस्करोति । युक्जे वाचं शतपदीम् इति वाचम् एवैतच्च छतपदीं युक्जे । गाये
सहस्रवर्तनीम् इति युक्ताम् एवैनाम् एतत् सहस्रवर्तनीं भूतां गायोत । गायत्रं वैष्णवं जगत्
इति—एतानि वै त्रीणि सवनानि—तान्य् एवैतान्य् आत्मनैः परिगृहीते । विश्वा रूपाणि
संभृतम् इति—यज्ञो वै विश्वा रूपाणि—यज्ञम् एवैतेन संभरति । देवा ओकांसि चक्रिरे इति
सदेवम् एवैतेन यज्ञं कुस्ते ॥ ७४ ॥^६

[१] र श पूर्वस्तेभ्यो ल पूर्व सद्भ्यो [२] व ष ०निम् [३] र श पूर्वसत्स्य [४] य र व ष ०निम्
[५-६] ? ल, व ष एवैनात्मन् ल, एवैतेनात्मन् [६] र ष ॥९॥

कुसुर्विन्दो^१ हौहालकिस् सोमानाम् उज्जगौ । तम् उ हासितमृगा^२ कश्यपानां पुत्रा
ऊचुः को ऽनु नो ऽयं नृशंसको ऽन्त उद्गायत्य् एतेमम्^३ अनुव्याहरिष्याम इति । ते
ऽनुव्याहरिष्यन्त आस्तावम् उपसेदुः । स होवाच नमो ब्राह्मणा अस्तु पुरा वा अहम्
अद्य प्रातरनुवाकाद् गायत्रेण विश्वरूपासु यज्ञं समस्थापयम् । स यथा गोभिर् गवायम्

इत्वा^१ श्रमणम् अघलम् अनुसंनुदेद् एवं वावेदं यज्ञशरीरम् अनुसंनुदाम इति । ते होत्थाय प्रववत्रुर् नमो ऽस्मै ब्राह्मणायास्तु विदां वा अयम् इदं चकारेति । पुरा ह वा अस्य प्रातरनुवाकाद् गायत्रेण विश्वरूपासु यज्ञस् संस्थितो भवति य एवं वेद ॥ ७५ ॥^२

[१] ? य कुमुविदो र ल, श अनुविदो ल, आसुविदो व ष आसुविदो [२] य व ष अधिपाठः इति
[३] य-वर्जं सर्वत्र एतेमाम् [४] ल श इत्यप [५] र ष ॥ १० ॥

तद् आहुः अध्वर्यां किं स्तुतं स्तोत्रं होता प्रातरनुवाकेनान्वशंसीत् इति । अकर्म वयं तद् यद् अस्माकं कर्म इत्य् आह होतारं पृच्छत इति । होतः किं स्तुतं स्तोत्रं प्रातरनुवाकेनान्वशंसीः इति । अकर्म वयं तद् यद् अस्माकं कर्म इत्य् आह उद्गातारं पृच्छत इति । उद्गातः किं स्तुतं स्तोत्रं होता प्रातरनुवाकेनान्वशंसीत् इति । अकर्म वयं तद् यद् अस्माकं कर्म इति ब्रूयाद् अगासिष्म^३ यद् अत्र गेयम् इति । तं^४ यदि ब्रूयुः तमांसि वा अगासीर् न ज्योतीषि इति ज्योतीष्य एवाहम् अगासिष्म इति ब्रूयात् न तमांसि इति । ज्योतिस् तद् यद् ऋग् ज्योतिस् तद् यत् साम ज्योतिस् तद् यद् देवता । एतानि वा अहं ज्योतीष्य अगासिषं गुप्मान् एव तमसा पाप्मना विध्यानि इति । तमसा चैवैनांस् तत् पाप्मना च विधयति ॥ ७६ ॥^५

[१] सर्वेषु कोशेषु अगासिष्ठ [२] ल श ते [३] र ष ॥ ११ ॥

पञ्चात् प्राञ्च उपसीदन्ति । वाचम् एवैतन् मुखतो ऽवरुन्धते । यत् पुरस्तात् प्राञ्च उपसीदेयुर वाचं पृष्ठतः कुर्वीरन् । वाग् एषाम् उपदासुका स्यात् ॥

वाग् वै देवेभ्यो ऽपाक्रामत् । सा वनस्पतीन् प्राविशत् । सैष याक्षे । यद् अघोऽघो ऽक्षं द्रोणकलशं प्रोहन्ति दैवीम् एवैतद् वाचम् अवरुन्धे । उद्गातार उद्गीथायाघोऽघो ऽक्षं द्रोणकलशं प्रोहन्ति । अहमाद् एवैतल लोकाद् द्विषन्तं भ्रातृव्यम् अन्तरेति । उपरिष्ठाच्च लुक्कम् अपहरति । अमुष्माद् एव तल लोकाद् द्विषन्तं भ्रातृव्यम् अन्तरेति य एवं वेद ॥

नाक्षम्^१ उपस्पृशेत् । यद् अक्षम्^२ उपस्पृशेद् भ्रातृव्ये^३ श्रियम् ऋज्ज्यात् । अन्तरा चक्रौ प्रोहति । तस्माद् यद् अन्तरा चक्राव् अनसस्^४ तद् उपजीवनीयतमम् । तस्माद् अन्तरा शम्भे युक्तो^५ भुनक्ति ॥ ७७ ॥^६

[१] ल, श नाक्षरम् ल, नाक्षत्रम् [२] र श अक्षरम् [३] ल व ष भ्रातृव्य- [४] ? सर्वेषु
कोशेषु अनसस् [५] ल, व ष भुक्ते [६] र ष ॥ १२ ॥

वसवो वा एतम् अग्रे प्रौहन् । ते ऽश्राम्यन् । ते रुद्रान् आह्वयन् । तं रुद्राः प्रौहन् । ते ऽश्राम्यन् । त आदित्यान् आह्वयन् । तम् आदित्याः प्रौहन् । तं प्रोहति वसवस् त्वा प्रोहन्तु गायत्रेण छन्दसा ॥ रुद्रास् त्वा प्रोहन्तु त्रैष्टुभेन छन्दसा ॥ आदित्यास् त्वा प्रोहन्तु जागतेन छन्दसा इति । देवतानाम् एवैनं तत् प्रौढिम्^१ अनुप्रोहति । देवस्य त्वा सवितुः प्रसवे ऽश्विनोर् बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यां प्रोहामि इति वा प्रोहेत् । देवाङ्गैर् एवैनं तत् प्रोहति ॥ बृहस्पतिर् वा एतम् अग्रे प्रौहत् । स रूपेण वर्चसा व्याध्वत^२ । स ऐक्षत कास्य प्रायश्चित्तिर् इति । तां द्रोणकलश एव पर्यपश्यत् । तम् अभ्यमुशत् तनूपा असि तन्वं मे पाहि ॥ वचोधा असि वचो मे धेहि ॥ आयुर्धा अस्य अयुर् मे धेहि ॥ वयोधा असि वयो मे धेहि इति । यद् एवास्य तत्रात्मनो मीयते तद् एते-
नाप्ययचम् । एतेनैवोद्गाताभिमृशति तनूपा असि तन्वं मे पाहि ॥ वचोधा असि वचो मे धेहि ॥ आयुर्धा अस्य अयुर् मे धेहि ॥ वयोधा असि वयो मे धेहि इति । यद् एवास्यत्रात्मनो मीयते तद्

एतेनैवाप्याययते । द्वयं वावेदं ब्रह्म चैव क्षत्रं च । तद् उभयं द्रोणकलशः^१ । उभयं ब्रह्म च क्षत्रं चावरुद्धे य एवं वेद ॥ ७८ ॥^२

[१] व प प्रादि [२] य र श व्याधत् [३] ल व प तत्र नास्ति [४] ? कलशः वा साधीयान्
पाठः [५] र प ॥ १२॥

संमुखान् ग्रावणः कृत्वाभिमुख्यति श्येना अजिरा ऋतस्य गभाः प्रयुतो नपातः पर्वतानां ककुन आ नम् तं वारं बहत् यं बहव उपजीवामो अभिशस्तिरुद अनभिशस्तेन्यम्^३ अन्यस्याभिशस्त्याः कर्तारम् इति । आ हैवास्य वीरो जायते ऽभिशस्तिरुद अनभिशस्तेन्यो ऽन्यस्याभिशस्त्याः कर्ता ॥ द्रोणकलशम् अध्यूहति इदम् अहं मां ब्रह्मवर्चसं ऽध्यूहामि इति । यद्य् अस्यावरुद्धो^४ राजन्यस् स्याद् विमुखान् ग्रावणः कृत्वा तूष्णीं द्रोणकलशम् अध्यूह्य तम् अवह्वारयन् दक्षिणा निरूहेत् इदम् अहम् असुं विशो निरूहामादम् अस्य राष्ट्रं न्युज्जामि इति न्यज्जं द्रोणकलशं न्युज्जेत् । संमुखान् ग्रावणः कृत्वा यो ऽस्य राजन्यस् स्यात् तस्य नाम गृहीत्वा द्रोणकलशम् अध्यूहेत् इदम् अहम् असुं विश्वं अध्यूहामि इति । अपेतरो रुध्यते ऽवेतरो गच्छति । स यद्य् एनम् अवगत्य नाद्रियेत तं कामयेत अत्रैवान्तरं अवरुद्धो ऽस्तु इति । विमुखान् ग्रावणः कृत्वा तूष्णीं द्रोणकलशम् अध्यूह्य^५ इमा पांयुसवनः^६ इति ग्रावा । तम् उपरिष्टाद् अभिनिदध्यात् इदम् अहम् असुम्निन् विश्वं^७ अध्यूहामि इति । अभिप्रक्षीणानाहीनं^८ वितिष्ठति । स यद्य् एनं विदित्वोपधावेद् अस्मिन् वावेदं ब्राह्मणे ऽध्यास यद् इदम् अस्मै वचने वचेति^९ । संमुखान् ग्रावणः कृत्वा द्रोणकलशम् अध्यूहेत् इदम् अहम् असुं विश्वं अध्यूहामि इति । ईशे स्वानाम् अपैनं स्वाश् चायन्त्य् अनन्तरम् अवरुद्धो भवति ॥ ७९ ॥^{१०}

[१] सर्वेषु कोशेषु अनभिशस्त्यन्यम् [२] ल व [३] क्षीणानाहीनं र ल श [४] क्षीणानाहीन [५] ? ल
ष [६] रून्धो [७-८] ? ल श एमाहसवन [९] वदेति [१०] र प ॥ १४ ॥
य र श विद्वयम् अन्यत्र विशम् [५] ? य

राष्ट्रं वै द्रोणकलशो विशो ग्रावाणः । यद् द्रोणकलशश् शिथिलस् स्याद् राष्ट्रं शिथिलं स्यात् । तद् अनु विशो विशम् अनु यजमानो यजमानम् अनु प्रजाः । तं दंहति देवी त्वा धिषणे निपातां ध्रुवे सदसि सीदेष ऊर्जे सीद इति । इमे वै देवी धिषणे इदं ध्रुवं सदः । एभिर् एवैनं तल् लोकैर् दंहति इष ऊर्जे सीद इति—वर्षं वा इषे यद् उपरिष्टाद् वर्षस्यैधते तद् ऊर्जे—तद् एवैतेनावरुद्धे ॥

स्वर्भानुर वा आसुर आदित्यं तमसाविध्यत् । तं देवाश् चर्षयश् चाभिषज्यन् ।^१ ते ऽत्रिम् अब्रुवन् ऋषे त्वम् इदम् अपजहीति । तथेति । तद् अत्रिर् अपाहन् । ते ऽब्रुवन् यो नस् तमसा विद्धेभ्यो ज्योतिर् अविदज् ज्योतिर् अस्य भागधेयम् अस्त् इति । तद् एतद् अत्रिहिरण्यं ह्रियते । शतमानं ह स्म पुरा ह्रियते । अथैतर्हि यावद् एव कियच् च ददति तत् । एतद् ध वाव सर्वेषु लोकेषु ज्योतिर्^२ यद् धिरण्यम् । सर्वेषु लोकेषु ज्योतिर्^३ धत्ते य एवं विद्वान् अत्रिहिरण्यं ददाति ॥ ८० ॥^४

[१] सर्वेषु कोशेषु तमसा^१ [२-३] ? य र श तोत्रीयं ल नास्ति । वष तोत्री [३] य र ल श
अमिदज् [४-५] य र ल श नास्ति [५] र प ॥ १५ ॥

स यत् प्रथमम् अपाहन् सा कृष्णाविर् अभवत् । यद् द्वितीयम् अपाहन् सा धूम्रा-

विर् अभवत् । यत् तृतीयम् अपाहन् सा फाल्गुन्य् अविर अभवत् । स यं कामयेत पापीयान् स्याद् इति कृष्णम् अस्य पवित्रे ऽप्यस्येत् पापीयान् एव भवति । अथ यं कामयेत नार्वाङ् न परस् स्याद् इति धूम्रम् अस्य पवित्रे ऽप्यस्येन् नैवार्वाङ् न परो भवति । अथ यं कामयेत श्रेयान् स्याद् रुचम् अश्नुवीतेति^१ फाल्गुनम् अस्य पवित्रं कुर्याच्च छ्रेयान् एव भवति रुचम् अश्नुते ॥

अस्ति हि तत्राप्य् आदित्यस्य न्यक्तम् । तद् अन्तरेषे अवहृत्य संमार्ष्टि वसवस् त्वा संमृजन्तु गायत्रेण छन्दसा ॥ रुद्रास् त्वा संमृजन्तु त्रैष्टुभेन छन्दसा ॥ आदित्यास् त्वा संमृजन्तु जागतेन छन्दसा इति ॥

तद् उद्गीचीनदशं पवित्रवत्या वितनोति पवित्रं ते विततं ब्रह्मणस् पते इति समष्ट्यै । तपोऽप्य् पवित्रं विततं दिवस् पदे इति स्वर्गकामस्य । अरुरुचद् उषसः पृश्निर् अग्रयुः^२ इति प्रजा-कामस्य । सर्वाभिर् एव वितनुयाद् पतेषां सर्वेषां कामानाम् उपाप्त्यै ॥

राजानम् आनयति । तम् अभिमन्त्रयते स पवस्व सुधामा देवानाम् अभि प्रियाणि धाम ॥ त्रिर् देवेभ्यो ऽपवथास् त्रिर् आदित्येभ्यस् त्रिर् अङ्गिरोभ्यः ॥ येन तुर्येण ब्रह्मणा बृहस्पतये ऽपवथास् तेन मह्यं पवस्व ॥

स नः पवस्व शं गवे शं जनाय शम् अवेते ।

शं राजन् ओषधीभ्यः ॥

इति । शम् एवोद्गात्रे भवति शं यजमानाय शं प्रजाभ्यः ॥

अध्वरुर् आग्रायणं ग्रहं गृह्णन् हिं करोति । तद् एव हिंकृतं भवति । अथोद्गात्रैक्यो^३ गायत्रं गायति उच्चा ते जातम् अन्वसा इति । स उदित्येवेतो देवेभ्यो हव्यं वहति दिवि सद् भूम्य् आ इदे इत्य् अमुतो वृष्टिम् आच्यावयति । ताव् इमौ लोकौ सवासिनौ^४ करोति । ताव् अरमै कामं पिन्वाते । कामम् अस्मा इमौ लोकौ पिन्वाते य एवं वेद ॥ ८१ ॥^५

[१] य अश्नुवीतेतेति र व ष अश्नुवीयेतति ल श अश्नुवीयेतेति [२] एवं सर्वेषु कोशेषु [३] ? य ल व ष एकैवे [४] य सवासिनौ र श स्वागिनौ [५] र ष ॥ ८६ ॥

क्रूरम् इव वा एतद् यज्ञस्य कुर्वन्ति यद् धविर्धाने^१ ग्रावभिस् सोमं राजानं हत्वा बहिष्पवमानं सर्पन्ति । का तस्यै प्रायश्चित्तिर् इत्य् आहुर् अप उपस्पृशेयुः । आपो वै सर्वस्य शान्तिः । अङ्गिर एवेनत् तच् छमयन्ति । वाग् वा एतस्मा अत्रे ऽध्वने ऽतन्द्रायतै बहिष्पवमानं सर्पन्ती । तां प्रजापतिर् अन्नवीद् भागधेयं ते करोम्य् अथ सर्पेति । बहिष्पव-मानं स्पर्श्यन् होमं^२ जुहुयात् जुष्टो वाचो मूयासं जुष्टो वाचस्पत्युः ॥ देवि^३ वाग् यत् ते वाचो मधुमत् तस्मिन् मा धाः ॥ स्वाहा सरस्वत्यै इति । यत् सरस्वत्यै स्वाहा इति जुहुयाद् वाचं सरस्वतीं स्वाहाकारेण परिगृहीयात् । अथ यत् स्वाहा सरस्वत्यै इति जुहोति वाचं तद् उत्तरां स्वाहा-काराद् दधाति । तथा परिगृहीतया यज्ञं तनुते । वाचा ह्य् ऊर्ध्वो यज्ञस् तायते । वेकुरा नामासि प्रेक्षिता दिव्याय कर्मणे शिवा नस् सुयमा भव । सत्याशीर् यजमानाय स्वाहा इति वा जुहुयात् । वाग् वै वेकुरा । ब्रह्मै वाक् । ब्रह्मण एव तद् वाचे होमं हुत्वा सर्पति नार्तिम् आर्छति ॥ ८२ ॥^४

[१] व-वर्जम् अन्यत्र °धानो [२] श तत्र सर्वेषु कोशेषु तस्मिन् [३] ? सर्वेषु कोशेषु [४] ? र ल श तंदायत व ष तंदा [५] र हेमं ब्रह्मण [६] र ष ॥ १७ ॥ ल श हेम [५] सर्वेषु कोशेषु देवी [६]

अरण्यम् इव वा एते यन्ति ये बहिष्पवमानं सर्पन्ति । तान् ईश्वरो रक्षो वा हन्तोर् अन्या वा नंष्ट्रा । अथ द्वितीयां जुहोति सूर्यो मा देवो दिव्येभ्यो रक्षोभ्यः पातु वात आन्तरिक्षेभ्यो

ऽग्निः पार्थिवेभ्यस् स्वाहा इति । य एवैषां लोकानाम् अधिपतयस् तेभ्य एवैतद् आत्मानं परि-
दाय सर्पति नार्तिम् आर्छति ॥

प्रजापतिर् यद् यज्ञम् असृजत तं हविर्धानं एवासृजत । स सृष्ट उद्ङ् प्राद्ववन् । तम्
एतद्^१ अत्राप्लावस्तुवन् । यत्रैतद्^२ उद्ञ्चयित्वा वहिष्पवमानेन स्तुवन्ति यज्ञम् एवैतद्
आप्लाव स्तुवन्ति ॥

यो वै दैव्यं वाजिनं वेद वाजी भवति । यज्ञो वाव दैव्यो वाजी । य इन् नु मानुषं
वाजिनम् अशान्तम्^३ असंसृष्टम्^४ आरोहति तम् इन् नु स हिनस्ति वा प्र वा क्षिणोति ।
अथ किं यो दैव्यं वाजिनम् अशान्तम्^३ असंसृष्टम्^४ आरोहान् ॥ ८३ ॥^५

[१] ? सर्वेषु कोशेषु एद् [२] ? य हयतद् र ग्यत्वेतद् ल त्रैतद् श भ्यत्वेतद् [३] व प शान्तं
[४] व प संसृष्टं [५] व रोहान् [६] र प ॥९८॥

अध्वर्युः प्रस्तरं हरन् सर्पति । तम् अनुमन्त्रयते एतद् अहं दैव्यं वाजिनं संमाञ्जि इति ।
संसृष्टम् एवैनं शान्तम् आरोहति नार्तिम् आर्छति ॥

देवक्षेत्रं वा एषो ऽध्यवस्यति यस् सोमस्योद्गायति । य इन् नु मानुषाय क्षेत्रपतये
प्रोच्यावस्यति तम् इन् नु स हिनस्ति वा प्र वा यापयति । अथ किं यो दैव्याय क्षेत्रपतये
प्रोच्यावस्यत् । सोमोद्गायोद्गाय सोम इत्य् आह । सोमो वै देवानां क्षेत्रपतिः । सोमायैव तद्
देवानां क्षेत्रपतये प्रोच्योद्गायति नार्तिम् आर्छति । मह्यं तेजसं मह्यं ब्रह्मवर्चसाय मह्यम् अजायाय
मह्यं भूमे मह्यं पुष्ट्यै मह्यं प्रजननाय प्रजानां भूमे प्रजानां पुष्ट्यै प्रजानां प्रजननाय सोमस्य राज्ञो राज्याय मम
ग्रामणेयाय इति ॥

ग्रावो^१ ह स्माह मैत्रेयः किं मम एकस्मा आगास्यामि किम् एकस्मा इति । एतेन ह
स्म वै स तद् आह सोमोद्गायोद्गाय सोमेदम् अमुष्मा इदम् अमुष्मै इति । ते ह स्मास्मै कामास्
संसृष्यन्ते ॥

देवपाशा वा एते वितायन्ते यद् धिष्ण्या अग्नयो विह्वियन्ते । तान् यो विद्वान्
अभ्यवैति देवपाशान् प्रतिमुञ्चते । एषा वै यज्ञस्य द्वारं यद् अन्तराग्नीध्रं च चात्वालं च ।
तयाभ्यवेयात् । तयोदेयात् । घा वै नाम वेदिः । ताम् अभ्यवयन् ब्रूयात् वा असि सुधां मे
धेहि ॥ आयुष्मन्तस् त्वद् वर्चस्वन्त उद्देष्म इति । न देवपाशान् प्रतिमुञ्चते नार्तिम् आर्छति
॥ ८४ ॥^४

[१] ल श प्रहरन् [२] र श ग्रासो ल व ष ग्राहो [३] ? य र ल व ष तयोदेया श तयोदेवा
[४] र ष ॥९९॥

प्राणान् वै तत् संतत्य स्वर्गं लोकं सर्पन्ति यद् अन्तरं हविर्धाने ग्रहान् गृहीत्वा
बहिष्पवमानं सर्पन्ति । 'संततास् सर्पन्ति' । संतत इव वै स्वर्गो लोकः । स्वर्गस्यैव
लोकस्य संतत्या अव्यवच्छेदाय । प्रावभ्रा^२ इव सर्पन्ति । प्रतिकूलम्^३ इव वा इतस्
स्वर्गो लोकः । तद् यथा वा अदः प्रतिकूलम् उद्यन् प्रावभ्र इव भवत्य् एवम् एवैतत् ।
स्वर्गस्य लोकस्य समष्ट्या अनपव्याधाय^४ ॥

अध्वर्युः प्रथमस् सर्पति प्राणो यज्ञस्य । तस्माद् यद् अवच्छिद्येरन् प्राणाद् अवच्छि-
द्येरन् प्रमायुकान् स्युः । प्रस्तौता द्वितीयस् सर्पति मुखं सान्नः । तस्माद् यद् अवच्छि-
द्येरन् मुख्याम् आर्तिम् आर्छेयुः । उद्गाता तृतीयस् सर्पति सर्वदेवत्यः प्रजापतिः । तस्माद्
यद् अवच्छिद्येरन् सर्वज्यानि जीयेरन् । प्रतिहर्ता चतुर्थस् सर्पति तुरीयं सान्नः ।

१.८५

तस्माद् यद् अवच्छिद्येरन् तुरीयेणात्मनो यातयेयुः । यजमानः पञ्चमस् सर्पति । पांक्तो यज्ञः पांक्ताः पशवः । तस्माद् यद् अवच्छिद्येरन् यज्ञात् पशुभ्यो ऽवच्छिद्येरन् ॥ ८५ ॥^१

[१-१] य र ल श नास्ति [२] ? र ल श प्रवञ्चा [३] सर्वेषु कोशेषु कूल [४] एवं सर्वेषु कोशेषु [५] र ष ॥ २० ॥

ब्रह्मा षष्ठस् सर्पति । षड् वै छन्दांसि । छन्दोभिर् एव तद् रक्षः पाप्मानम् अपञ्जते । सर्वं वांचितद् ब्रह्म । यद् ब्रह्मा पश्चाद् भवति ब्रह्मणैव तद् रक्षः पाप्मानम् अपहत्य स्वर्गं लोकं सर्पन्ति ॥

प्रस्तरं हरन्तस् सर्पन्ति । यजमानो वै प्रस्तरो बर्हिः प्रजाः । यद् उपर्युपरि बर्हिः प्रस्तरं हरन्ति यजमानम् एव तत् प्रजास्व् अध्यूहन्ति । तस्माद् यजमान उपर्युपर्य एवान्याः प्रजाः ॥

यद् उपास्येत् स्वर्गलोको यजमानस् स्याद् अवास्माल् लोकाच् छिद्येत । यद् अत्यस्येद् अस्मिन् लोके प्रतितिष्ठेद् अत्र स्वर्गाल् लोकाच् छिद्येत ॥

तद् आहुर् अर्धात्मा वा एष यजमानस्य यत् पत्नी । यत् सा बहिर्वेदि भवति तेनास्माल् लोकान् नावच्छिद्यते । उपैवास्येद् इत्य् उत वै पत्नी न भवति । अथो यद्य् अपि स्याद् उपैवान्यद् अस्येद् अत्य् अन्यद् अस्यत् । यद् उपास्यति तेन स्वर्गलोको यद् अत्यस्यति तेनास्माल् लोकान् नावच्छिद्यते ॥ ८६ ॥^२

[१-१] ? य यजमानस्यादवास्मान् ल यजमानस्यादवास्माल् व ष यजमानस्यदवास्माल् श यजमानस्यदवास्माल् [२] र ष ॥ २१ ॥

आदित्यो वा एतद् अत्राग्र आसीद् यज्ञैतच् चात्वालम् अदो ऽग्निः । स इदं सर्वं प्रातपत् । तस्य देवाः प्रदाहाद् अबिभयुः । ते ऽब्रुवन् सर्वं वा अयम् इदं प्रघक्षयति वीमौ परिहरामेति । तम् अतस् तिसृभिर् आददत् तिसृभिर् अन्तरिक्षात् तिसृभिर् दिवम् अगमयन् । स ततः पराङ् एवातपत् । त एतद् आवद् उत्तमम् अक्षरम् अपश्यन् । तेनैतम् अर्वाञ्चम् अकुर्वन् । तत एतद् अर्वाङ् तपति । ऐतनो एवांवताक्षरेणाग्निम् अस्मिन् लोके ऽदधुः । स यं कामयेत् यजमानस् स्वर्गलोकस् स्याद् इति चात्वालम् एवैनम् अवख्याप्योद्गायेत् । तम् अतस् तिसृभिर् एवाददत्^१ तिसृभिर् अन्तरिक्षात् तिसृभिर् दिवं गमयन्ति । स्वर्गलोको यजमानो भवति । ईश्वरो ह तु प्रमायुको भवितोः । पराचीभिस्^२ स्तुवन्ति । सदैव^३ सर्वाभिस् स्तुयुर् अथोत्तमाम् अग्रे ब्रूयाद् अथावराम् अथावराम् । तास् सर्वा अर्वाचीः । तद् उ वा आहुस् सज्ञैतत् प्रत्यवरूढं स्वर्गकाम्या वै यजत इति । यद् एवाद आवद् उत्तमम् अक्षरं भवति तेनास्माल् लोकान् नावच्छिद्यते ॥ ८७ ॥^४

[१] र ल श एवाददत्ते व ष एवाददत्ते [२] ? य र ल श पराचीभि व ष पराचीषुहि [३] ? र-वर्जं सर्वत्र स यदैव [४] र ष ॥ २२ ॥

रथन्तरवर्णाम् उत्तमां गायन्ति । इयं वै रथन्तरम् । अस्याम् एवैतत् प्रतितिष्ठति । अजायतिः प्रजा असृजत । ता एनं सृष्ट्वा अन्नकाशिनीर् अभितस् समन्तं पर्यविशन् । अजायते हिंकारेणाद्याम असृजत । तद् ओंकारेण सृष्टम् अवारयत् ॥

प्रजापतिरप्ययद् उद्गाता तम् एतन् प्रजा अन्नकाशिनीर अभितस् समन्तं परि-
विशन्ति । ताभ्यो हिंकारेणैवान्नाद्यं सृजते । तद् ओंकारेण सृष्टं वारयते । स यद् धिक्कृत्ये-
नोक्तुर्यात् पराङ् देवान्नाद्यम्^१ इयान् । यत् साम प्रथमम् अभिव्याहरेत् क्षत्रं बलम्
ऋच्छेत् । क्षत्रं हि साम । यद् ऋचं प्रथमम् अभिव्याहरेद् विशं बलम् ऋच्छेत् । विड द्य
ऋक् । यद् यजुः प्रथमम् अभिव्याहरति —ब्रह्म वै यजुः — ब्रह्मवर्चसम् एतत् करोति ।
भूर् भुवस् स्वः ॥ मधु करिष्यामि ॥ मधु जनयिष्यामि ॥ मधु भविष्यामि ॥ भद्रं भद्रम् ॥ इषम् ऊर्जम् इति ।
यद् भूर् भुवस् स्वः इत्य् एतद् वै ब्रह्मैतद् यजुः । यत् मधु करिष्यामि इति—प्रजा वै मधु—ता
एव तत् करोति । यत् मधु जनयिष्यामि इति प्रैवैनास् तज् जनयति । यत् मधु भविष्यामि इति
भूतिम् एवैनास् तद् गमयति । भद्रं भद्रम् इति—यद् वै पुरुषस्य वित् तद् भद्रं गृहा भद्रं
प्रजा भद्रं पशवो भद्रं—तद् एवैतेनावरुन्दे । इषम् ऊर्जम् इति—वर्षं वा इषं यद् उपरिष्ठाद्
वर्षस्यैधते तद् ऊर्जे—तद् एवैतेनावरुन्दे ॥ ८८ ॥^२

[१] ? सर्वेषु कोशेषु परां [२] ? सर्वेषु कोशेषु देवान्नाद्यम् [३] र ष ॥ २३ ॥

प्रजापति कल्पयित्वोद्गायेत् । यो ह वै प्रजापतिं कल्पयित्वोद्गायति कल्पते ऽस्मै दिशः
प्रदिश आदिशो विदिश उद्दिशो दिश इति । दिशो वै प्रजापतिः । प्रजापतिम् एव तत्
कल्पयित्वोद्गायति । कल्पते ऽस्मै य एवं वेद ॥

कपिवनो ह स्माह भौवायनः किं ते यज्ञं गच्छन्ति यद् एव सोमस्याभक्षयित्वा प्र वा
सर्पन्ति प्र वा धार्वयन्तीति । बहिष्पवमानम् उपसन्नेषु ब्रूयाद् यं ब्रह्माणं शुचिम् इव
मन्येताहरहस् तम् इति । तेन समुपहृयाथानुमन्त्रयेत

यो देवानाम् इह सोमपीथो ऽस्मिन् यज्ञे बर्हिषि वेद्याम् ।

तस्येदं भक्षयामसि ॥

इति । यदि च ह प्रधावयति यदि च नाथ हास्य भक्षित एव देवस्^३ सोमो भवति ॥

एतदायतना वा आरण्याः पशवः । यद् बहिष्पवमानम् अरण्ये स्तुवन्ति तस्माद्
आरण्याः पशवो ऽरण्यं सचन्ते । पराचीषु स्तुवन्ति । तस्माद् आरण्याः पशवो ऽरण्याद्
एवारण्यम् अभिप्रेरते । एकरूपासु स्तुवन्ति । तस्माद् आरण्याः पशव एकरूपाः । आवद्
उत्तमम् अक्षरं भवति । तस्माद् एकैको ऽन्यो ऽचलो ग्रामे ऽधिगम्यते । अथो अरण्ये^४ हतं
ग्रामम् अभ्यवहरन्ति ॥

स्तुत्वोद्द्रवन्ति^५ । यजमानम् एव तत् स्वर्गं लोकं गमयन्ति । बाहुन् उद्गृह्णन्ति ।
यजमानम् एव तत् स्वर्गं लोके समादधति । ते वै तद् अनृतं कुर्वन्ति ये मर्त्यं सन्तम्
अमृतत्वं गमयन्ति । ते रूपेण वर्चसा व्यृध्यन्ते । स य एतद् एवाव्य उत्तिष्ठेत् तम् उत्ति-
ष्ठन्तम् आरभ्यानुत्तिष्ठेत् । न रूपेण वर्चसा व्यृध्यते नार्तिम् आर्छति ॥

भविष्यद् विजानीयात् । यद् एताः प्रजा दोदुवा^६ इव 'स्युर दोदुवो' योगक्षेमो
भविष्यति । तयायम् उद्गातोदगासीदिति विद्यात् । यद् उ शान्ता इव स्युश् शान्तो
योगक्षेमो भविष्यति । तयायम् उद्गातोदगासीद् इति विद्यात् । एषो ह विज्ञा ॥ ८९ ॥^७

[१] ल श गौवा^१ [२] ? व-ष-वर्जं गच्छति [३] [७] सर्वेषु कोशेषु स्तुत्वोदवन्ति [८] ? य दोदुवा
? व-ष-वर्जं वेद [४] सर्वेषु कोशेषु धार^२ [५] र दोदुवा ल श द्रोत्रवा [६-७] य ल श स
सर्वेषु कोशेषु देव- [६] ? सर्वेषु कोशेषु अरण्यो [७] र ष ॥ २४ ॥

उपास्मै गायता नरः इति ग्रामकामो भूतिकामः प्रजननकामः प्रतिपदं कुर्वीत । अस्यै वावेदम् उपगायन्ति । उप वावेदम् अस्यां सर्वम् । उपैवास्यां प्रजया पशुभिः प्रजायते य एवं वेद । नरो ह वै देवविशः क्षत्रं सोम इन्दुः । विशं चैवैतेन क्षत्रं चावरुन्दे । अमि देवं इयक्षते इति सर्वा एवैतेन देवता अनन्तरायम् अभियजते ॥

उपो षु जानम् अप्पुरम् इति प्रजाकामः प्रतिपदं कुर्वीत । उपेवं वा आत्मनै प्रजया पशुभिः प्रजायते । एताम् एवापरेष्टुः प्रतिपदं कुर्वीत । अप्पुरम् इति ह्य अस्या आप्त्वा श्रेयांसं वसीयान् आत्मना भवति । गोभिर् भङ्गं परिष्कृतम् इति । यज्ञो वै गोभिर् भङ्गः पशवः परिष्कृतः । यज्ञं चैवैतेन पशुं चावरुन्दे । इन्दुं देवा अयासिषुः इति । यजमानो वै सोमो राजेन्दुस् स्तोमा देवाः । स्तोमा एवैनं स्वर्गं लोकं गमयन्ति ॥ ९० ॥^१

[१] ? ल व ष इन्द्रं [२] ल श उपैव [३] सर्वेषु कोशेषु अधिपाठः प्रजेवैवात्मन् [४] ? सर्वेषु कोशेषु °परेषुः [५] र ष ॥ २५ ॥

पवस्व वाचो अग्रियः इति श्रैष्ठ्यकामः प्रतिपदं कुर्वीत । प्रजापतिः प्रजा असृजत । ता एनं सृष्टा नापाचायन् । सो ऽकामयत श्रैष्ठ्यम् आसां प्रजानां गच्छेयम् इति । स एतां प्रतिपदम् अपश्यत् । तयास्तुत । ततो वै स तासां प्रजानां श्रैष्ठ्यम् अगच्छत् । गच्छति स्वानां श्रैष्ठ्यं य एवं वेद । एषो^१ ह वै समृद्धा स्तोत्रिया यस्यै पवस्व इत्यारम्भः । समृद्ध-यैवास्य स्तोत्रियया स्तुतं भवति । यो वै दैव्यं मिथुनं वेद प्र मिथुनेन जायते । पवस्व इति च वाचः इति च दैव्यं मिथुनम् । प्र मिथुनेन जायते य एवं वेद । सर्वेषां वा एषा त्रयाणां साम्नां प्रतिपत्—पवस्व इति वामदेव्यस्य वाचः इति रथन्तरस्य अग्रियः^२ इति बृहतः । सर्वेषाम् अस्य साम्नां प्रतिपदा स्तुतं भवति । सोम चित्राभिर् ऊतिभिः इति—सोमो वै देवानां चित्रं—सोमनैव देवानां चित्रेण बहुर भवति प्रजायते । अमि विश्वानि काव्या इति विश्वम् एवैतेन काव्यम् अवरुन्दे ॥ ९१ ॥^३

[१] र श एषा [२] य ल व श अग्र्य र श अग्र [३] र ष ॥ २६ ॥

पवस्वेन्दो वृषा सुतः इति जने प्रतिष्ठाकामः प्रतिपदं कुर्वीत । कृषी नो यशसो जनः इति ह्य अस्यै यशस्यै पव जने भवति । वृषा सुतः इति वृषेव वै प्रजनितेवाधिपतिर् इव तस्यां जनतायां भवति यस्याम् ऋध्यते । वृषेवैव प्रजनितेवाधिपतिर् इव तस्यां जनतायां भाति यस्यां भवति य एवं वेद ॥

सर्वो ह वै जने बुभूषते ऽरातीयति । विश्वा अप द्विषो जहि इति विश्वा एवैतेन द्विषो ऽपहृते । तया पवस्व धारया इति संग्रामं संयतिष्यमाणस्य प्रतिपदं कुर्यात् । यया गाव इहागमन् जन्यास उप नो गृहान् इति जन्या वा एष गा आजिहीर्षति यस् संग्रामं संयतते । आ जन्या गा हरति ॥

एताम् एव प्रतिपदं कुर्वीत सर्निं प्रैष्यन् । जन्या वा एष गा आजिहीर्षति यस् सर्निं प्रैति । आ जन्या गा हरत्य् उपैनं जन्या गावो नमन्ति य एवं वेद ॥

अग्र आर्युषि पवसे इत्य् आमयाविनः प्रतिपदं कुर्यात् । अग्निं वा एतस्य शरीरम् अप्येति वायुं प्राणः । अग्निनैवास्य पवमानेन शरीरं प्राणेन संदधाति ॥

एताम् एवं प्रतिपदं कुर्वीरन् येषां दीक्षितानां प्रमीयेत । अपृता इव वा एते ऽमेध्या मन्यन्ते येषां दीक्षितानां प्रमीयते । अग्निनैवैतान् पवमानेन पूतान् मेध्यान् करोति ॥

एताम् एव प्रतिपदं कुर्वीत— ॥ १.२ ॥^१

[१] वष गाति [२] रष ॥२॥

—ब्रह्मवर्चसकामः । अग्निर् वै देवानां ब्रह्मा । अग्निर्नैव देवानां ब्रह्मणा वर्चसी भवति ॥

एताम् एव प्रतिपदं कुर्वीताभिचरन् । अग्निर् वै देवानां ब्रह्मा । अग्निर्नैव देवानां ब्रह्मणा यं द्वेष्टि तं स्तृणुते ॥

एताम् एव प्रतिपदं कुर्वीतान्नाद्यकामः । आ सुवोर्जम् इपं च नः इति ह्य अस्या इषं चैवैतेनोर्जं चावरुन्दे ॥

एताम् एव प्रतिपदं कुर्वीताभिचर्यमाणः । यो वा अभिचरति यो ऽभिदासति यः^१ पापं^२ कामयते स वै दुच्छुनः । आरे वाधस्व दुच्छुनाम् इत्य् आराद् एवैतेन द्विषन्तं पाप्मानं भ्रातृव्यम् अवाञ्चम् अपैवाधते ॥

दविद्युतत्या रुचा इति ब्रह्मवर्चसकामः प्रतिपदं कुर्वीत । दविद्युतती वै गायत्री । गायत्री ब्रह्मवर्चसम् ओजो वीर्यं त्रिष्टुप् प्रजननं जगती । ब्रह्मवर्चस्य ओजस्वी वीर्यवान् प्रजया पशुभिर् जायते य एवं वेद । परिष्टोमन्त्या कृषा सोमाश् शुक्रा गवाशिरः इति । यज्ञो वै सोमाश् शुक्राः पशवो गवाशिरः । यज्ञं चैवैतेन पशून् चावरुन्दे ॥

अस्य प्रत्नाम् अनु द्युनम् इति प्रतिपदं कुर्वीत यस्य पिता वा पितामहो वा श्रेयान् स्याद् अथात्मना पापीयान् इव मन्येत । यैवास्य पित्र्या पैतामही श्रीस् ताम् एवाश्नुते ॥

शुक्रं दुदुहे अहयः इति । यज्ञो वै शुक्रः पशवो ऽहयः । यज्ञं चैवैतेन पशून् चावरुन्दे ॥

पयस् सहस्रसाम् ऋषिम् इति । पयस्वान् एव भवत्य् अस्य सहस्रसा वीरो जायते ॥ १.२ ॥^३

[१-१] एवं य र ष । अन्यत्र यं चापं [२] ल२ व ष अव० [३] र ष ॥२८॥

एते असृग्रम् इन्दवः इति बहूनां संयजमानानां प्रतिपदं कुर्यात् । एतं इत्य् एवैनान्^१ ज्यैष्ठ्यायां भिवदति छन्दसैत्रैरान् रूपिणा समावद्भाजः करोति । समावत्य् एनान् यज्ञ-स्याशीर् आगच्छति । प्रजापतिर् यत् प्रजा असृजत ता एनयैव प्रतिपदासृजत । एते इत्य् एव देवान् असृजत असृग्रम् इति मनुष्यान् इन्दवः इति पितॄन् तिरः पवित्रम् इति ग्रहान् आशवः इति स्तोमान् विश्वानि इत्य् उक्थानि आग्निं सौमगा इत्य् एवैनान् जातान् सौभाग्येनाभ्यानर्हं । प्रजापतिर् एव भूतः प्रजास् सृजते य एवं विद्वान् एतया प्रतिपदोद्गायति । अथो हैतास् तत् सौभाग्येनैवाभ्यानक्ति ॥

असृक्षत प्र वाजिनः इति त्रयाणां संयजमानानां प्रतिपदं कुर्यात् । छन्दसैत्रैरान् रूपिणा समावद्भाजः करोति । समावत्य् एनान् यज्ञस्याशीर् आगच्छति । गव्या सोमासो अश्वया इति गोअश्वम्^२ एवैभ्य एतेनावरुन्दे । शुक्रासो वीरयाशवः इति—यज्ञो वै शुक्रः प्रजा वीरः— यज्ञं चैवैभ्य एतेन प्रजां चावरुन्दे । युवं हि स्थः स्वःपती इति द्वयोस् संयजमानयोः प्रतिपदं कुर्यात् । छन्दसैत्रैरान् रूपिणा समावद्भाजौ करोति । समावत्य् एनौ यज्ञस्याशीर् आ-गच्छति ॥ १.३ ॥^४

[१-१] ? य र ल एत एत इत्येवै (ल इत्येतैना) व ष एत इत्येवैनं श एत एव इत्येवै [२] व ष अविषाठः श्रेष्ठ्याय [३] य र व ष *नर्द ल२ *नर्द ल१ श *नर्श [४] एवं सर्वेषु कोशेषु [५] र ष ॥२९॥

इन्द्रश्च वै सोम गोपती इशाना पिप्यन् धियः इति । इन्द्रश्च वै सोमश्च चाकामयेतां सर्वासां प्रजानाम् ऐश्वर्यम् आधिपत्यम् अश्नुवीवहीति । ताव एतां प्रतिपदम् अपश्यताम् । तथास्तुचताम् । ततो वै तौ सर्वासां प्रजानाम् ऐश्वर्यम् आधिपत्यम् आश्नुवाताम् । अश्नुते ह वै स्वानाम् ऐश्वर्यम् आधिपत्यम् एतया प्रतिपदा तुष्टुवानः ॥

इन्द्रोऽयन्वो मरुत्वन् इति राजन्यवन्धोः प्रतिपदं कुर्यात् । ऐन्द्रो वै राजन्यो मासुतीर विशः । क्षत्रायैव तद् विशम् अनुवर्तमानं कुर्वन्ति । तस्मात् क्षत्रस्य विद् अनुवर्त्ता ॥

यो जिनाति न जीयते इति वा जिनात्य एव न जीयते । हन्ति शत्रुम् अभीत्य इत्य् अन्यतो वात्येवाभीत्य शत्रुं हन्ति नैनं शत्रुः प्रत्युद्यामी भवति । स पवस्व सहस्रजित् इति । यो वै सर्वं जयति विजयते सः^१ । सर्वजित् सर्वम् एव जयति । विजयत एतया^२ प्रतिपदा तुष्टुवानः ॥ ९५ ॥^४

[१-१] ? एवं र । य अन्यतो वात्ये° ल अन्यतो व्यात्ये° व ष अतन्यतोवात्ये° श अत्यन्यष्टोवात्ये°

[२] य व श ष नास्ति [३] सर्वेषु कोशेषु या [४] र ष ॥३०॥

अपन्नन् पवते मृधः इत्य् अभिशस्यमानस्य प्रतिपदं कुर्यात् । मृधो वा एतम् अजुष्टास् सचन्ते^१ यम् अभिशंसन्ति । अप पापीर मृधो हते । अप सोमो अरावणः इति । अरावाण इव ह्य एतं सचन्ते यम् अभिशंसन्ति । गच्छन् इन्द्रस्य निष्कृतम् इति । अनिन्द्रयो वा एषो ऽपदेवो भवति यम् अभिशंसन्ति । इन्द्रियावन्तम् एवैनम् एतेन सदेवं कुर्वन्ति ॥

आग्नावारुणीम् आमयाविनो ज्योगामयाविनः प्रतिपदं कुर्यात् । अग्निना वा एष वरुणेन गृहीतो भवति य आमयावी ज्योगामयावी । अग्निनैवैनम् आग्नेयान् मुञ्चन्ति वरुणेन वारुणात् ॥

यस्यां वर्षीयस्याम् कचि हसीयो हसीयस्यां वा वर्षीयस् ताम् आनायकामः^२ प्रतिपदं कुर्वीत । वर्षीयसा वा एष हसीयः प्रेप्स्यतीति हसीयसा वर्षीयः । प्र हसीयसा वर्षीय आप्रोति य एवं वेद ॥

एष देवो अमर्त्यः इति प्रतिपदं कुर्वीत यः कामयेताहम् एवैकधा श्रेष्ठस् स्वानां स्यां रुचम् अश्नुवीयेति । एष एषः इत्य् एवैनं ज्यैष्ठ्याय श्रेष्ठ्यायामिवदति । एकधैव श्रेष्ठस् स्वानां भवति रुचम् अश्नुते । ईश्वरो ह त्व अस्यापरः प्रजायाम् एतादृक् वीरो नाजनितोः । एष एव नातो ऽन्य इतीव ह्य एनं वाग् अभिवदति । तद् उ^३ त्व एतन्^३ न तथा । देवो अमर्त्यः इति वा आह । अदेवश्च ह वै स मर्त्यश्च यस्य वीरस्य सतो वीरो वीर्यवान् नाजायते । अथ ह वै स एव देवस् सो ऽमर्त्यो यस्य वीरस्य सतो वीरो वीर्यवान् आजायते । आ हास्य वीरस्य सतो वीरो वीर्यवान् जायते संधीयते प्रजया न व्यवच्छिद्यते ॥ ९६ ॥^४

[१] सर्वेषु कोशेषु सचयन्ते [२-२] ? य र ल श विषु (य विषी र वृषी) यस्यामृषी (य च्छं र चि ल, ची) हसीयस्या (य र सा) मस्यां वा हसीयस्यां वर्षीयस्तामानव (ल नाया) कामः । व ष अविर्वीध

स्यामृचं हसीयस्यामस्यां वा हसीयस्यां वर्षीस्तात्राना-याकामः [३-३] ? सर्वेषु कोशेषु त्वैतं [४] र ष ॥३१॥

देवासुरा अस्पर्धन्त । ते^१ देवा वज्रं क्षुरपविम् असृजन्त पुरुषम् एव । तम् असुरान् अस्पर्धन्त । सो ऽसुरान् अपोह्य देवान् अभ्यावर्तत । तस्माद् देवा अबिभयुः । तम् अभि-

पद्य त्रेधा समष्टृणन् । स त्रेधा संशीर्ण उद् एवातिष्ठत् । तम् आरभ्य पयैक्षन्त । तस्मिन् देवताश्^१ छन्दांसि पुरुषे प्रविष्टा अपश्यन् । ते ऽब्रुवन् देवता वै छन्दांसीमा अस्मिन् पुरुषे प्रविष्टाः । अस्मिन् वा अयं लोके पुण्यं जीवित्वेष्टापूतेन तपसा सुकृतेनास्मान् अन्वागमिष्यतीति । ते वै तथा करवामेत्य् अब्रुवन् यथा नो नान्वागच्छाद्^२ इति । तस्मै व पाप्मानम् अन्ववदधामेति । तस्मा एतं पाप्मानम् अन्ववादधुः—॥ १.७ ॥^३

[१] प-वर्जम् अन्यत्र नास्ति [२] एवं सर्वेषु कोशेषु [३] यर देवताः अन्यत्र देव- सर्वेषु कोशेषु ०न् [४] र प ॥३२॥

—स्वप्नं तन्त्रीं^४ मन्युम् अशनयाम् अक्षकाम्यां स्त्रीकाम्याम् इति । एतं ह वै पाप्मानः पुरुषम् अस्मिन् लोके सचन्ते । य एतद् अग्ने तीर्त्वास्मिन् लोके साधु चिकीर्षन्ति तत् त्वम् अस्मिन् लोके धीप्सताद् इत्य् अग्निम् अस्मिन् लोके ऽदधुः । वायुम् अन्तरिक्ष आदिन्ये दिवि ॥

उग्रदेवो ह स्माह राजनिर् नाहं^५ मनुष्यायारातीयामि यान् अस्मै व्रीन् देवानां श्रेष्ठान् अरातीयतो ऽष्टृणोम् । अरातीयतमरातीयं ह्य् एव तस्मै यस्मा एता देवता अरातीयन्तीति । अथो हास्मा एता देवता नारातीयन्ति य एवं वेद । अथो ह तम् एव धीप्सन्ति य एवं विद्वांसं धीप्सतीति ॥

ते देवा अब्रुवन् या एवेमा देवताश् छन्दांसि पुरुषे प्रविष्टा एताभिर् एवासुरान् धूर्वमैवेति ॥ १.८ ॥^६

[१] सर्वेषु कोशेष्व् अधिपाठः निद्राम् [२] र णिता वष तान् [३] सर्वेषु कोशेषु एवान् सर्वेषु कोशेषु ०न् [४] य र ल श नास्ति [४-५] [५] र ष ॥३३॥ य र व ष अग्नीन् ल श अग्नीन् [५] ? य ल श णीतां

तेशां प्राणम् एव गायत्र्यावृज्जत चक्षुस् त्रिष्टुभा श्रोत्रं जगत्या वाचम् अनुष्टुभा । अस्माद् एवेनान् लोकाद् गायत्र्यान्तरायन् अन्तरिक्षान् त्रिष्टुभासुप्माज् जगत्या पशुभ्यो ऽनुष्टुभा । तान् सर्वस्माद् एवान्तरायन् । ततो वै देवा अभवन् परासुराः । भवत्य् आत्मना परास्य द्विषन् भ्रातृव्यो भवति य एवं वेद ॥

यद् देवा असुरान् अधूर्वस् तद् धुरां धूर्स्त्वम् । धूर्वति द्विषन्तं भ्रातृव्यं य एवं वेद । प्रजापतिर् यत् प्रजा असृजत ता धूर्भिर् एवासृजत । रेत एव रेतस्ययासिञ्चत् प्राणं गायत्र्या समैरयच् चक्षुस् त्रिष्टुभा श्रोत्रं जगत्या वाचम् अनुष्टुभा । आत्मानम् एव पंक्त्या प्रत्युपादधात् । प्रजापतिर् एव भूतः प्रजास् सृजते य एवं विद्वान् धूर्भिर् उद्गायति ॥ १.९ ॥^७

[१] र ष ॥३४॥

रेतस्यां गायति । रेतस् तत् सिञ्चति । संततम् इव गायति । संततिम् इव वै रेतः । परोक्षम् एव प्रथमे गायति । परोक्षम् इव वै रेतः । नर्चम् उपस्पृशेत् । यद् ऋचम् उपस्पृशेद् रेतो विच्छिन्धात् ॥

त्र्युदासां गायति । प्राणम् एव प्रथमेनोदासेन परिगृह्णात्य् अपानं द्वितीयेन व्यानं तृतीयेन । त्र्युदासां गायति । आत्मानम् एव प्रथमेनोदासेन परिगृह्णाति जायां द्वितीयेन प्रजां तृतीयेन । त्र्युदासां गायति । इमम् एव लोकं प्रथमेनोदासेनाभ्यारोहत्य् अन्तरिक्षं

द्वितीयेनामुं तृतीयेन । स यो हैवं विद्वांस् त्र्युदासां गायत्य् अभि ह भ्रातृव्यलोकाय विजयते ॥

स यो भ्रातृव्यलोके चिच्छित्सेद् द्र्युदासाम्^१ एव गायेत् । ओषम् अस्य द्विषन् भ्रातृव्यः पराभवति श्रियम् आत्मनाश्नुते । ईश्वरो ह तु प्रमायुको भवितोः । प्राणेभ्यो ह्य् एति त्र्युदासायै । स तथैव चिकीर्षेद् यथा सर्वम् आयुर् इयात् । अन्येन भ्रातृव्यलोके चिच्छित्सेत् । त्र्युदासाम् एव गायेत् । न हिंक्रुर्यात् । यद् धिंकुर्याद् वज्रेण हिंकारेण रेतो विच्छिन्ध्यात् ॥१००॥^२

[१] सर्वेषु कोशेषु त्र्युदासाम् [२] र प ॥३५॥

तद् आहुर् हिंकारेण वै प्रजापतिः प्रजाभ्यो ऽन्नाद्यम् असृजत । यन् न हिंक्रुर्याद् अक्षनायुकाः प्रजास् स्युः । हिंकुर्याद् एव...^३ मूः इति । यन् न हिंकारं विसृजति तेन रेतो विच्छिनत्ति न^४ हिंकारम् अन्तरेतीति । तद् उ वा आहुः ममृदीय^५ इव वा अतो रेतो दारुणतर इव । हिंकारो ऽपि वैनद् बालेन^६ विच्छिन्ध्यात् । हिंकारस्यैव काले हिंकारं मनसा ध्यायेत् । तन् न रेतो विच्छिनत्ति न हिंकारम् अन्तरेतीति । मूः इति निधनं करोति । प्रजापतिर् यद् अग्रे व्याहरत् स मूः इत्य् एव व्याहरत् । स इमाम् असृजत । स यत् मूः इति निधनं करोत्य् अस्थाम् एवैतद् रेतः प्रतिष्ठापयत्य् अथो एनत् तद् भूतिम् एव गमयति ॥ १०१ ॥^७

[१] ? कोशेषु इत्य(र प नास्ति)भायि (य र श य) एवं र ल_१ व ष । य श वातेन ल_२ काले [५]
दार्थी(र ल व ष वि)वं ओ या हिं क्ष (ल_२ क)ते र प ॥३६॥

[२] ? ल नास्ति [३] ? एवं कोशेषु [४] ?

गायत्री^१ गायति । प्राणो वै गायत्री^२ । तस्यै द्वे अक्षरे^३ व्यतिषजति । प्राणापानाव् एव तद् व्यतिषजति । तस्मात् प्राणापानौ व्यतिषक्तौ प्रजा अनुसंचरत आ च परा चायात-यामानौ । स्त^४ इति निधनं करोति । प्राणो वै सन् । प्राण एव तत् प्रतितिष्ठति ॥

त्रिष्टुभं गायति । चक्षुर् वै त्रिष्टुप् । तस्यै द्वे अक्षरे द्योतयति । चक्षुषी एव तद् दधाति । तस्माद् युक्ते इव चक्षुषी । ज्योतिः इति निधनं करोति । चक्षुर् वै ज्योतिः । चक्षुष्य एव तत् प्रतितिष्ठति ॥

जगतीं गायति । श्रोत्रं वै जगती । तस्यै चत्वार्य् अक्षराणि द्योतयति । श्रोत्रम् एव तद् दधाति । श्रोत्रे द्वे परिश्रवणे द्वे । तस्मात् समानत्र सन् सर्वा अनुदिशंश् शृणोत्य् अपि पराद् यन् पश्चाद् वदतश् शृणोति । इळा इति निधनं करोति । पशवो वा इडा । पशुष्व् एतत् प्रतितिष्ठति ॥

अनुष्टुभं गायति । वाग् वा अनुष्टुप् । ताम् अर्वाचीम् अभिनुदन् गायति वाचो ऽनपक्रामय । यत् पराचीम् अपनुदन् गायेद् वाचं प्रथमेद् वाग् अस्माद् अपक्रामुका स्यात् । तां यद् अर्वाचीम् अभिनुदन् गायत्य् आत्मन् एव तद् वाचं प्रतिष्ठापयति । तस्यै निरुक्तं चानिरुक्तं च पदे गायति । निरुक्तेन वै वाचो भुञ्जते । निरुक्तम् अस्या उपजीवनीयम् । भुंक्ते वाचोप चैनां जीवति य एवं वेद । स यन् निरुक्तम् एव गायेद् वदेयुर् एव प्रजा न तूष्णीम् आसीरन् । अथ यद् अनिरुक्तं गायेत् तूष्णीम् एव प्रजा आसीरन् न वदेयुः । यस्मान् निरुक्तं चानिरुक्तं च पदे गायति तस्मात् प्रजा वदन्ति च तूष्णीं चासते । काश् इति निधनं करोति । वाग् वै ब्रह्म । वाच्य एव तद् ब्रह्मन् प्रतितिष्ठति ॥

पंक्तिं गायति । ऋतवो वै पंक्तिः । तस्यै षड् अक्षराणि द्योतयति । षड् वा ऋतवः । ऋतुष्व एव तत् प्रतितिष्ठति ॥ १०२ ॥^३

[१] य र श °त्रं [२] सर्वेषु कोशेषु गायत्रं [३] व ष अधिपाठः द्योतयति [४] व ष सन्द
[५] ? य श °दिशं [६] र ष ॥३७॥

तद् आहुस् समदम् इव वा एतच्च छन्दोभ्यः कुर्वन्ति यद् गायत्रे सति प्रातस्सवने सर्वाणि छन्दांस्य अभिगीयन्ते^२ योधुकाः प्रजा भवन्तीति । स यः कामयेत शान्ताः प्रजा एधेरन् इति न धुरो विगायेत् । अपशीर्षाणं तु यज्ञं यजमानस्य कुर्याद् अनृतेन दक्षिणाः प्रतिगृह्णीयात् । 'ब्रह्म वै क्रद' इति वै यजमानो दक्षिणा ददाति । स तथैव चिकीर्षद् यथा नापशीर्षाणं यज्ञं यजमानस्य कुर्यान् नानृतेन दक्षिणाः प्रतिगृह्णीयात्^३ । वि एव गायेत् । यस् त्वा एना विजिगासन् न शक्नोति विगातुम् आर्तिम् आर्हति । यदि रेतस्यां न शक्नोति विगातुम् अरेतस्क आत्मना भवत्य् अरेतस्का गर्भा जायन्ते । यदि गायत्रीं न शक्नोति विगातुं प्रमायुक्त आत्मना भवति मृता गर्भा जायन्ते । यदि त्रिष्टुभं न शक्नोति विगातुम् अन्ध आत्मना भवत्य् अन्धा गर्भा जायन्ते । यदि जगतीं न शक्नोति विगातुं वधिर आत्मना भवति वधिरा गर्भा जायन्ते । यद्य् अनुष्टुभं न शक्नोति विगातुम् अजिह्व आत्मना भवति अजिह्वा गर्भा जायन्ते । यदि पंक्तिं न शक्नोति विगातुम् ऋतवो लुभ्यन्ति । स य एना नाशंसेत विगातुं परोक्षेणैवैनान् स रूपेण गायेत् । उभयेन त्वाव रेतस्या गीयते ॥ १०३ ॥^४

[१] व ष नास्ति [२] य श °वीयन्ते [३-४] य र श नास्ति [४] र ष ॥३८॥

गायत्र्यां प्रस्तुतायां गायत्रम् एव गायन् पृथिवीं मनसा गच्छेत् । प्राण्यापान्या-
न्यात् । सत् इति निधनं करोति । परोक्षेणैवैनान् तद् रूपेण गायति ॥

त्रिष्टुभि स्तुतायां गायत्रम् एव गायन् अन्तरिक्षं मनसा गच्छेत् । दिदक्षेतैवाक्षि-
भ्याम् । ज्योतिः इति निधनं करोति । परोक्षेणैवैनान् तद् रूपेण गायति ।

जगत्यां प्रस्तुतायां गायत्रम् एव गायन् दिशः पशून् मनसा गच्छेत् । शुश्रूषेतैव
कर्णाभ्याम् । इळा इति निधनं करोति । परोक्षेणैवैनान् तद् रूपेण गायति ॥

अनुष्टुभि^१ प्रस्तुतायां गायत्रम् एव गायन् दिवं मनसा गच्छेत् । वाचा गायन् वाक्
इति निधनं करोति । परोक्षेणैवैनान् तद् रूपेण करोति^२ ॥

पंक्त्यां^३ प्रस्तुतायां गायत्रम् एव गायन् ऋतून् मनसा गच्छेत् । परोक्षेणैवैनान् तद्
रूपेण गायति ॥

ओषम् एवैतद् उत्तमं तृचं गायति । प्रजननो वा एष तृचः । ओषम् एव प्रजया
पशुभिः प्रजायते य एवं वेद । प्रजापतिर् यत् प्रजा असृजत ता एतेनैव तृचेनासृजत ।
पवमानस्य ते कवे वाजिन् सर्गा असृक्षत इति सर्गश एवासृजत । असृषं वारे अव्यये इति चासृ-
जत । तासां सृष्टानां परावापाद् अबिभेत् । स एताम् उत्तमां समुद्रवतीम् अपसृत ।
तथैनाः अच्छा समुद्रम् इन्द्रवः इत्य् एव समुद्रेण समन्तं परिण्यदधात् । ता अस्य न परो-
प्यन्त । नास्य वित्तं परोप्यते य एवं वेद । अमन् ऋतस्य योनिम् आ इति । ग्रहा ह वा
ऋतस्य योनिः । एतस्य ह^४ वा इदम् अक्षरस्य कृतो^५ जाताः प्रजा गच्छन्ति चा च
गच्छन्ति ॥ १०४ ॥^६

[१] व ष यद्यनुष्टुभि [२] य ल गायति [३] व ष यदि पंक्त्यां [४] य व श भ [५] ? य
र ल व ष क्तोर् श क्तोर् [६] र ष ॥३९॥

देवासुरा वा एषु लोकेष्व अस्पर्धन्तास्मिन्^१ भुवने । ते देवा अकामयन्तेमान् लोकान्^२
जयेमासुरान् स्पर्धां भ्रातृव्यान् इति । त एतान्य् आज्यानि स्तोत्राण्य् अपश्यन् । तैर्
अस्तुवत । तैर् इमान् लोकान् आजयन् । इमम् एव लोकम् आग्नेयेनाजयन्न् अन्तरिक्षं
मित्रावरुणेनामुम् ऐन्द्रेण दिश एवैन्द्राग्नेन । तद् यद् इमान् लोकान् आजयंस् तद् आज्यानाम्
आज्यत्वम् । एमान् लोकान् जयति^३ स्पर्धां द्विषन्तं भ्रातृव्यं य एवं वेद ॥

ते देवा अब्रुवन् धीमानि भजामहा इति । तेषां ह विभागे न समपादयन् । ते ऽब्रुवन्
आजिम् एषाम् अयाम गिरिं काष्ठां कृत्वेति । यद् अब्रुवन् आजिम् एषाम् अयामेति तद्
एषां द्वितीयम् आज्यत्वम् । यद् उ गिरिं काष्ठाम् अकुर्वन् तस्माद् असौ गिरिः काष्ठो
नाम ॥ १०५ ॥^४

[१] सर्वेषु कोशेषु अस्पर्धन्त (य र न्ता) यस्मिन् [२] व ष अधिपाठः जयेम [३] य अधिपाठः
जयति [४] र ष ॥४०॥

‘तेषां पच्छो’ ऽसृज्यन्त । तेषाम् अग्निः प्रथम उदजयत् । अथ मित्रावरुणाव्
अग्नेन्द्रः । अथैकम् अनुजितम् आसीत् । तद् इन्द्रो ऽवेद् अग्निर् वावेदम् उज्ज्यतीति ।
सो ऽब्रवीद् अग्ने यतर आवयोर् इदम्^१ उज्जयात् तन् नौ सहासद् इति । तथेति । तद्
अग्निर् उदजयत् । तद् एनयोस् सहाभवद् अध्यर्धम् अन्यस्य स्तोत्रम् अध्यर्धम् अन्यस्य ।
ऐन्द्राग्नौ यज्ञः । स य एवम् एता देवानाम् उज्जितीर् वेद यत्र कामयत^२ उद् इह^३ जये-
यम् इत्य् उँत् तत्र^४ जयति ॥

तद् आहुर् यद् आज्यानि सर्वाणि समाननिधनानि कैनाजामि क्रियन्त इति ।
नानादेवत्यानीति ब्रूयात् तेनाजामीति । अथो यन् नानारूपाणीति ब्रूयात् तेनो एवेति ॥

ते वा एते पशव एव । यद् आज्यान्य् अन्तस्सदसं स्तुवन्ति तस्माद् ग्राम्याः पशवो
ऽन्तर ग्रामे ऽन्योक्तसः । पराचीषु पुनर् अभ्यावर्तन्^५ । तस्माद् ग्राम्याः पशवः पराञ्चः
प्रातः प्रेरते ते सायं समावर्तन्ते । नानारूपासु स्तुवन्ति । तस्माद् ग्राम्याः पशवो नाना-
रूपाः । नानादेवत्यासु स्तुवन्ति । तस्माद् ग्राम्याः पशवो नाना । ते^६ यथायथं सायं
गृहान् अभ्युपायन्ति ॥ १०६ ॥^७

[१-३] ? एवं य ल श । २ तेषां पच्छो व ष तेषां [५] व ष ० वर्तन्त [६-६] ? कोशेषु नाना न
वर्तो [२] ल श इतरम् [३-३] सर्वेषु कोशेषु [७] र ष ॥४१॥
त उदितह [४-४] य र ल श उत्तरत्र व ष उक्तं

देवासुरास् संयत्ता ज्योङ् न व्यजयन्त । तेष्व असुरेष्व् इदं सर्वम् आसीत् । अथैकम्
एवाक्षरं देवेष्व् आसीत् । वाग् एव । सो ऽग्निर् अब्रवीद् अहं वा इदम् अदर्शं यथेदं
जेष्यामीति । तद् वै ब्रूहीत्य् अब्रुवन् । सो ऽब्रवीद् अक्षरेणैवेदं सर्वं संनिधाय धुराधुरम्
आसजामेति । यद् अब्रवीद् अक्षरेणैवेदं सर्वं संनिधाय धुराधुरम् आसजामेति तद् आज्य-
धुराम् आज्यधूसत्वम् । ते ऽक्षरेणैवेदं सर्वं संनिधाय धुराधुरम् आसजन् । तान् अजयन् ।
जयति स्पर्धां द्विषन्तं भ्रातृव्यं य एवं वेद ॥

स यो ह वै विद्वान् संग्रामयोस्

संनिहितयोर् ब्रूयाद् अक्षरेण त्वा संनिधार्माति परं ग्रामं स हैव तं ग्रामं जयति । अथो यस्मिन् एव विद् ग्रामे भवति स उ हैव तं ग्रामं जयति ॥

ते देवा अब्रुवन् धीमानि भजामहा इति । तस्माद् उ गिरिः काष्ठो नाम ॥ १०७ ॥^३

[१] र व ष अधिपाठः तिङि । श ड्रे अक्षरे वृद्धिने [२-२] ? य र श त्वमदु ग (र न्) नाः व ष ने
वां तस्माद्गिरिः ल ने वां तस्माद् गनः [३] र ष ॥४॥

सं तेषां सकृद् एवं सर्वेषाम् असृज्यन्त^३ । तेषाम् अग्निर एवोदजयत् । तस्याप-
गमनम् अगतस्याक्षो ऽच्छिद्यत । तस्य रथचक्रं पतित्वा कृष्णाधिकां^४ कोशान्तेन^५ पर्यवर्तत ।
तम् अब्रुवन् ईक्षित्वाद्वादो वा^६ अयं श्रेष्ठो भविष्यति पाप्मानं वा अस्य पर्यवर्तीति । स
यो हैवं विद्वान् परिवर्तयते^७ ऽन्नाद् एव श्रेष्ठस्त्वनानां भवत्यथो हास्य तं पाप्मानम्
एव परिवर्तयन्ति ॥

सो ऽग्निर उज्जित्य प्राद्ववत् । तम् इन्द्रो ऽब्रवीत् सह नाव् अस्त्वं इति । नेत्य्
अब्रवीत् । यद् वा एको गृह्याणां विन्दते सर्वेषां वै^{१०} तन् सह भवति । सहैव नाव् अस्त्वं
इति^{११} । नेत्य् एवाब्रवीत् । स वै मामि चिद् अवैक्षस्वेति^{१२} । तम् अभ्यवैक्षत^{१३} । सो
ऽब्रवीत् सान्त्वाय माभ्यवैक्षिष्टास्^{१४} सह नाव् अभूद् इति । ययं त्वं एवाहम् अभ्य-
वैक्षिष्ट^{१५} इत्य् अब्रवीत् तेन तेनैव मे सह भविष्यतीति । नेत्य् एवाब्रवीत् । सान्त्वाय वै
मौ त्वम् एनर्दं अभ्यवैक्षिष्टास्^{१६} सहैव नाव् अभूद् इति ॥ १०८ ॥^{१७}

[१] य व ष नास्ति [२-२] ? एवं सर्वेषु कोशेषु [१२] ? कोशेषु चिद् [१३] कोशेषु अपे [१४]
[३] य र ल श असृजन्त [४] ? य कृष्णाधिकां व र ष अभ्यपे^{१०} [१५] कोशेषु माभ्यपे^{११}
ल व ष कृष्णाधिकां [५] ? ल व श ष कोशान्तेन [१६] र त्व ल श च [१७] य र ल श^{१२} पेक्षि
[६] य र व ष पा [७] र ल श अधि [८] व ष^{१३} पेक्षिष्ठ [१८] य र एव नास्ति [१९]
कोशेषु पाप्मानं [९] कोशेषु अपरिवर्तयते र-वर्जम् अन्यत्र मां [२०] व ष एतद् [२१]
[१०] ल श एव [११-११] र नावसिद्धिः कोशेषु अभ्यपे^{१४} [२२] र ष ॥४॥

तौ वै पृच्छावहा इति । तौ प्रजापताव् अपृच्छेताम् । स^१ प्रजापतिर् अब्रवीत् सान्त्वाय
वै वां^२ त्वम् एतम्^३ अभ्यवैक्षिष्टास्^४ सहैव वाम् अभूद् इति । तथेति । तद् एनयोस्
सहाभवद् अध्यर्धम् अन्यस्य स्तोत्रम् अध्यर्धम् अन्यस्य । एन्द्राग्नौ यज्ञः ॥

तौ मित्रावरुणौ प्राणापानौ पशुभ्यो ऽपाकामताम् अनुवी^५ मन्यमानौ नावाभ्याम्
अनुवीभ्यां पशवः प्राणिष्यन्तीति । ते पशवो ऽप्राणन्त आध्मायमाना अशेरत^६ । तद्
आभ्याम् आचक्षताप^७ मित्रावरुणौ प्राणापानौ पशुभ्यो ऽतामिष्टां^८ त इमे ऽप्राणन्त आ-
ध्मायमानाश् शेरत इति । ताव् आदुत्याब्रूतां प्राणन्तु नौ युवाभ्यां पशव इति । नावाभ्याम्
अनुवीभ्याम् इत्य् अब्रूताम् । ताभ्याम् एतं मित्रावरुणम् आज्यम् अवाकल्पयन् । ततो वै
ताभ्यां पशवः प्राणन् । स य एवम् एताम् अग्नेर् उज्जितिं वेद यत्र कामयत उद् इह जयेयम्
इत्य् उत तत्र जयति । य उ^{१०} एवैताम् इन्द्रस्यार्धितां वेद यत्र कामयते ऽर्धो ह स्याम्
इत्य् अर्धो तत्र भवति । य उ^{११} एवैतां मित्रावरुणयोर् अवकल्पति^{१२} वेद यत्र कामयते
ऽव म इह कल्पेतेत्य्^{१३} अवास्मै तत्र कल्पते^{१४} ॥ १०९ ॥^{१५}

[१] य अधिपाठः ह [२] ? व ष नास्ति । अन्यत्र^१ मानाश् शेरत [८] व ष^२ व [९] य र तमिष्टां ।
मां [३] ? य र ल श एतद् व ष एतद् [४] अन्यत्र तमिष्टां [१०] र ल श नास्ति [११]
य र ल श अभ्यपे^३ [५] ? य र ल श अनवी व ष कोशेषु कृति [१२] कोशेषु कल्पयतेत्य् [१३]
अनवी [६] कोशेषु अन^४ [७-७] कोशेषु य-वर्जम् अन्यत्र कल्पयते [१४] र ष ॥४॥

तानि वा एतान्य ऐन्द्राग्रान्य एव सर्वाणि यद् आज्यानि । आग्नेयीषु स्तुवन्ति । तेनाग्नेयं गायत्री^१ छन्दस् तेनाग्नेयं पञ्चदशस्तोमस् तेनैन्द्रम् ॥

तद् एतद् ऐन्द्राग्रम् एव मैत्रावरुणीषु स्तुवन्ति । तेन मैत्रावरुणं गायत्री छन्दस् तेनाग्नेयं पञ्चदशस्तोमस् तेनैन्द्रम् ॥

तद् एतद् ऐन्द्राग्रम् एवैन्द्रीषु स्तुवन्ति । तेनैन्द्रं गायत्री छन्दः ।^२ ऐन्द्राग्रम् एवैन्द्राग्नीषु स्तुवन्ति । तेनैन्द्राग्रं गायत्री छन्दस्^३ तेनाग्नेयं पञ्चदशस्तोमस् तेनैन्द्रम् ॥

तद् एतद् ऐन्द्राग्रम् एवैन्द्राग्नीषु स्तुवन्ति । तेनैन्द्राग्रं गायत्री छन्दस् तेनाग्नेयं पञ्चदशस्तोमस् तेनैन्द्रम् ॥

तद् एतद् ऐन्द्राग्रम् एव । इन्द्राग्नी यज्ञस्य देवता । स्वायाम् एवैतद् देवतायां प्रातस्सवने यज्ञं प्रतिष्ठापयन्ति ॥ ११० ॥^३

[१] व ष °त्रं [२-२] एवं सर्वेषु कोशेषु [३] र ष ॥४५॥

प्रजाः प्रजा असृजत । ता अप्राणा असृजत । ताभ्य एतेनैव सास्त्रा प्राणम् अदधात् ।^१ प्राणो वै^२ गायत्रम् । सर्वम् आयुर् एतिय एवं वेद । ताः प्राणं विविदाना रक्षांस्य् अन्यत्सन्त । ता एतद् एव साम गायन् अत्रायत । यद्^३ गायन् अत्रायत तद् गायत्रस्य गायत्रत्वम् । अत्रायत एनं सर्वस्मात् पाप्मनो य एवं वेद ॥

तद् ऊर्ध्वम् इव गेयम् । ऊर्ध्वो वै स्वर्गो लोकः । स्वर्गस्यैव लोकस्य समष्ट्यै । ज्यावृद् गेयम् । त्रयो वा इमे लोकाः । एषां लोकानाम् आप्त्यै । ज्यादासं गेयम् । त्रयो वै प्राणापानव्यानाः । तेषां संतत्यै । सम् अस्मै प्राणापानव्यानास् तायन्ते य एवं वेद । ज्यावृद् गेयम् । त्रयो वा इमे लोकाः । एषां लोकानां संतत्यै । सम् अस्मा इमे लोकान् तायन्ते य एवं वेद ॥ १११ ॥^३

[१-१] कोशेषु प्राणोद् [२-२] ? कोशेषु गायत तद्यत्र प्राप्त(र श वा) [३] र ष ॥४६॥

पितृदेवत्यं त्व अस्य नोपशवस्तवा^१ इत्य् आहुः । एतद् ध वा अस्य पितृदेवत्यं^२ यत् तान्तो करोति । यदि सामिताभ्ये^३ मध्य ऋचो वान्यान् । प्राणो वा ऋक् प्राणो गायत्रम् । प्राणस्यैतन् मध्ये प्राणं समानयते ॥

यद्य उ^४ च इयात्^५ प्राणापानव्यानान् गायेत् । प्राण इति द्वे अक्षरे अपान इति त्रीणि व्यान इति त्रीणि । तद् अष्टौ^६ संपद्यन्ते । अष्टाक्षरा गायत्री ।^७ तेन गायत्र्यै^८ नैति ॥

साम्नो ऽन्तर अरण्यनापत्यं^९ । यो ह वै साम्नो ऽन्तर अरण्यम् अवैति सर्वज्यानि वा जीयते प्र वा मीयते । एतद् ध वै साम्नो ऽन्तर अरण्यं यत् प्रस्तुतम् अनभिस्वरितम् आदीयते ॥

स्वरेण संशाद्योद्गायेत् । एतद् वै साम्नस् खं यत् स्वरः । खेनैवैनत् तत् समृद्धयति^{१०} । एतद् वै साम्नो ऽन्नाद्यं यत् स्वराः । अन्नाद्येनैवैनत् तत् समृद्धयति^{११} । एतद् वै साम्न आयतनं यत् स्वरः । आयतनेनैवैनत् तत् समृद्धयति^{१२} । एतद् वै साम्नः प्रियं धाम यत् स्वरः । प्रियेणैवैनत् तद् धाम्ना समृद्धयति^{१३} ॥ ११२ ॥^३

[१] ? य ल२ नोपशवस्तवा र ल३ व ष नोपशवस्तवा

[२-२] ? य वचना व ष यज्ञांता [३] ? श

तोम्ये [४-४] एवं कोशेषु [५] ऋ अष्टा

[६-६] र ल श नास्ति । व ष °त्री [७] ? य र

°पत्यं ल °पत्यं व ष °पत्यै [८] एवं कोशेषु

[९] र ष ॥४७॥

देवान् वै यज्ञस्याहुतिर् नागच्छत् । स प्रजापतिर् ऐक्षत कथं नु देवान् यज्ञस्याहुतिर् गच्छेद् इति । स एते द्वे अक्षरे गायत्र्या उदखिदत् । स एव द्वयक्षगे वषट्कारो ऽभवत् ततो वै देवान् यज्ञस्याहुतिर् अगच्छत् । अन्नं वै वषट्कारः । अस्य अन्नं य एवं वद ॥

इन्द्रो वृत्राय वज्रम् उदयच्छत् । तस्यैते अक्षरे चक्राव् आस्ताम् । वज्रो वा एषः । य एते निस्पृशेद् वज्रं निस्पृशेत् ॥

यो वै दुग्धाद् दुग्धम् उपैति न स आप्यायने । अथ यो ऽदुग्धाद् दुग्धम् उपैति स आप्यायने । अदुग्धाद् वा एष दुग्धम् उपैति य एते अक्षरे उपैति । तस्माद् एते अक्षरे नोपोत्ये । यस्य वै सर्वा गायत्री गीयते । सर्वम् अस्य गृहे अधिगम्यते । यस्यो नागीयत ईश्वरो रूक्षो भवितोः । अन्यतरद् अक्षरम् अवगृह्य वाचं चतुर्विंशीम् उपायान् । नास्योनां गायत्री गीयते नि च स्पृशति न च ॥ ११३ ॥

[१] ? य र इदखिदत् श इदमिदत् अन्यत्र उदमिदत्
[२] कोशेष्व अधिपाठः तद् [३] ? व ष नोने
वोवेत्य श नोक्ये [४] श तस्य [५-५] ? ल
गायत्रीमियते व ष गायत्रीमियते [६] ? ल२ सर्व-

स्यामी गृहे व ष सर्वस्वमस्य अन्यत्र स स्यस्य
[७] ? य श नास्येना ल तास्योना व ष तामस्याना
[८] व ष गायत्री [९] र ष ॥४८॥

यो वा अंशुम् एकाक्षरं वेदान्नाद एव श्रेष्ठस् स्वानां भवति । अथो सह एव तस्यै जनताया उद्गायति । वाग् वा अंशुर् एकाक्षरः । तद् एव गायत्रम् । गायत्र्यै प्रस्तुतायै यद् आदिर उत्तरम् अक्षरं स स्थाणुः । यस् तद् उद्गायन् आग्भते स्थाणुम् आग्भते । य एनं निर्हरति गायत्रीं छिद्रां करोति । गायत्रीं छिद्राम् अनु यज्ञस् स्रवति यज्ञम् अनु यजमानो यजमानम् अनु प्रजाः ॥

सध्यश्चो ह स्माह तैग्मायुधिः क उ स्विद् अद्य रसदिहाव् उरसि निमृदिष्यत इति । एते ह वै रसदिहौ ये एते गायत्र्या उत्तमे अक्षरे । यस् ते उद्गायन् आग्भते रसदिहाव् उरसि निमृदते । य उ एने निर्हरति गायत्रीं छिद्रां करोति । गायत्रीं छिद्राम् अनु यज्ञस् स्रवति यज्ञम् अनु यजमानो यजमानम् अनु प्रजाः ॥ ११४ ॥

[१-१] र श नास्ति [२] कोशेषु असं- [३] श द्रवति [४] श °हा [५] र ष ॥४९॥

तानि सर्वाण्य् अक्षराण्य् उद्धृत्य वाचं दध्यात् । वाग् वै ब्रह्म । तद् यथा चर्मणा कृतिर्कण्टकान् प्रवृत्त्यातीयाद् एवम् एवैतद् वाचा ब्रह्मणा यज्ञस्थाणुं प्रमृद्य स्वस्त्य् अतिक्रामति नार्तिम् आर्छति ॥

अव वा एतत् प्रतिहर्ता सास्रश् छिद्यते यद् गायत्रस्य न प्रतिहर्ति । प्रस्तुयमानं मनसा प्रतिहिकुर्यात् । अपान्य वाक् इति ब्रूयात् । तथा सास्रो नावच्छिद्यते नार्तिम् आर्छति । यो वा अक्षरम् अंशुम् वेद वहन्त्यै एनम् अंशुमतीस् संयुक्ताः । वाग् वा अक्षरम् । तस्यै प्राण एवांशुः । वहन्त्यै एनम् अंशुमतीस् संयुक्ता य एवं वेद ॥ ११५ ॥

[१] ? र आदि ल कृदि व ष क्रीद [२] ?
कोशेषु कन्दकान् [३] व श व्या° [४] व ष
यज्ञस्य [५] य °मृद्य र श °मृद्य ल समृज्य
[६-६] य र श सासु छिद्यते व ष सास्रचिन्त्यते

[७] व ष अधिपाठः एव [८] र ष ॥५०॥ य
रिहः ओम् ॥ शुभमस्तु ॥ व ष हरिः ओम् ॥ शुभ-
मस्तु ॥ श्रीगुरुभ्यो नमः ॥ जैमिन्याचार्याय नमः ॥
तलवकाराय नमः ॥

मरुत्वतीः प्रतिपदो भवन्ति । मरुत्वन्तं ग्रहं गृह्णन्ति । मरुत्वान् वा इन्द्रो वृत्रम्
अहन् वार्जहत्याय । उच्चा ते जातम् अन्धसा इत्य् अन्धस्वतीर् भवन्ति । अहर् वा अन्धः । अह्ना
एव रम्भः । यज्ञो वा अन्धः । यज्ञस्यैवारम्भः । त्रीणि यज्ञे ऽन्धांसीति ह स पूर्वै ब्राह्मणा
मीमांसन्ते उच्चा ते जातम् अन्धसा ॥ वसोर् मन्दानम् अन्धसः ॥ पुरोजितो वो अन्धसः इति । त्रयः
पशुषु भोगाः प्रातर मध्यदिने सायम् । तान् एवैतेनावरुन्दे ॥

इमे वै लोका सह सन्तौ व्यैताम् । तयोर् न किं चन समपतत् । ते देवमनुष्या
अशनायन् । इतःप्रदानाद् धि त^१ देवा जीवन्त्य् अमुतःप्रदानान् मनुष्याः । स एताः प्रजा-
पतिर् इति चोपश्याद्^२ उच्चा ते जातम् अन्धसा इति । स उदित्येवेतो देवेभ्यो हव्यम् अवहत्
दिवि सद् भूम्य् आ ददे इत्य् अमुतो वृष्टिम् अच्यावयत् । ताव् इमौ लोकौ सवासिनाब् अ-
करोत् । ताव् अस्मै कामम् अपिन्वाताम् । कामम् अस्मा इमौ लोकौ पिन्वाते य एवं वेद ॥
तासु गायत्रम् उक्तब्राह्मणम् ॥ ११६ ॥ *

[१] आरम्भे य व ष ओ [२] य र श नास्ति [३-३] ? एवं कोशेषु

[४] र ॥१॥ ष ॥५॥

अथामहीयवम् । प्रजापतिः प्रजा असृजत । ता अनशना असृजत^१ । तां अशनायन्तीर्
अन्यान्त्याम् आदन् । स प्रजापतिर् ऐक्षत कथं नु म इमाः प्रजा नाशनायेयुर् इति । स
एतत् सामापश्यत् । तेनाभ्यो ऽन्नाद्यं प्रायच्छद् वर्षम् एवापनिधनेन । ताभ्यो ऽवर्षद् एव
नोदगृह्णात् । स एतन् निधनम् अपश्यत् । तद् उपैत् । तत् आभ्य उदगृह्णात् । एतस्य ह
वा इदं साम्नः कृतो^२ वर्षति च पर्जन्य उच्च च गृह्णाति^३ ॥

यो^४ वृष्टिकामस् स्याद् एतेनैवापनिधनेन स्तुवीत । वर्षुको हास्मै पर्जन्यो भवति ।
स यद्य् अतीव वर्षेद् एतद् एव निधनम् उपेयाद् उद् अहास्मै^५ गृह्णाति । वर्षति च हास्मै
पर्जन्य उच्च च गृह्णाति य एवं वेद ॥

ता यद् एतं प्रजास् सुहिता अशिता आमहीयन्त तद् आमहीयवस्यामहीयवत्वम् ।
येन भार्यास् सुहितास् सुहितं महीयन्ते य एवं वेद ॥

ता एनम् अन्नं विविदाना नापाचायन्^१ । सधमादम् इवैवासन् । अन्नं हि श्रीः । सो
ऽशोन्नत् । स नामहीयत । स ऐक्षत कथं न्व इमा अहं प्रजास् सृजेय ता म सुष्टा नाप-
चायेयुर् इति । स एतत् सामापश्यत् । तेनास्तुत ॥ ११७ ॥ *

[१-१] र नास्ति [२] ? य व ष कृतो र ल श र पवायन् व ष पाचायन् श पवियन् [७] र

कृतो [३] व ष आभाति [४] व ष स यो ॥२॥ ष ॥५॥

[५] व ष अधिपाठः पर्जन्य उच्च [६] एवं य ल ।

स स्त्रिषे इत्य् एव निधनम् उपैत् । ता अतोषयत् । ता अस्य वशम् आवन् । तोष-
यति त्रिषतो आतृव्यान् वशम् अस्य स्वस्व आयन्ति य एवं वेद । स यद् आमहीयमाना^१
अपश्यत् तद् आमहीयवस्यामहीयवत्वम् । यद् व एवैना वशे कृत्वामहीयते तद् व
आमहीयवस्यामहीयवत्वम् । आ स्वान् वशे कृत्वा महीयते य एवं वेद । तद् ये ऽस्य

स्वा अवशीकृता इव स्युर एतद् एवेषां मध्य आसीनो ऽधीयीत । वश एवैनान् कुरुते ॥
उत्तरकुरवो हाहुर अवषदकृतस्यैव सोमस्य कुरुपञ्चाला भक्षयन्तीति । एकैकस्यै
देवतायै होता वषदकरोति सर्वाभ्य उद्राता । सर्वदेवत्यो ह्य उद्राता । आमहीयवस्य निध-
नेन वषदकुर्याद् इति । वषदकृतस्यैव सोमस्य भक्षयन्ति । तद् उ ह स्माह मार्जश शैलनो
भ्रातृव्यान् वाव निधनेन तोषयतीति^१ । पुरस्ताद् एव निधनस्य वषदकुर्यात् वषद^२ भूसौ
ओ दश इति । वषदकृतस्यैव सोमस्य^३ भक्षयन्ति^४ ॥ ११८ ॥

[१] ? कोशेषु अमहोषमानम् [२] य व ष °पा° [३] य ल श °नोति [४] य र व ष वेषाद्
[५] य ल श सेम [६] र ल श न्ति [७] र ल श ष °पा°

यो वै यज्ञस्योधर् वेद दुहे यज्ञम् । पवमानो वाव यज्ञः । तस्य गायत्र्य एवोधः ।
गायत्रीं चतुर्कचां^१ कुर्यात् । यज्ञस्यैव तद् ऊधर् दधाति दुहे यज्ञम् । यो वै यज्ञस्य
प्रतिष्ठां वेद प्रति यज्ञं स्थापयति प्रत्य् आत्मना तिष्ठति ॥

पवमानो वाव यज्ञः । तस्य गायत्र्य एव प्रतिष्ठा । गायत्रीं चतुर्कचां^२ कुर्याद् ।
यज्ञस्यैव तत् प्रतिष्ठां दधाति । प्रति यज्ञं स्थापयति प्रत्य् आत्मना तिष्ठति ॥

उच्चा ते जातम् अन्यथा ॥ अस्य प्रनाम् अनु शुनम् ॥ एना विश्वान् अयं आ इत्य् एतासु
गायत्रं कुर्यात् । तास्वै आमहीयवम् । *स यद् धार्यां^३ चतुर्थीं दधाति तेन^४ चतुर्कचां^५
भवति प्रतितिष्ठतीभः^६ । प्रति यज्ञं स्थापयति प्रत्य् आत्मना तिष्ठति ॥ ११९ ॥

[१] ? कोशेषु चतुरिचान् [२] ? कोशेषु चतु- नास्ति [३] ? कोशेषु चतुरिचं [४] ? ल व ष
रिचिं व ष अधिपाठः च [५] कोशेषु स्वास्व तिष्ठति भः [६] र ॥४॥ ष ॥५४॥
[४-४] ? य स्व° ल श स्वयद्वार्या [५] श

त्रीणि ह वै छन्दांसि यज्ञं वहन्ति गायत्री त्रिष्टुब् जगती । तद् एवानुष्टुब् आन्ताद्
अन्वायत्ता । तथा देवास् स्वर्गं लोकम् अजिगांसन् । तथा न व्याप्नुवन् । तस्यां चतुष्पदः
पशून् उपादधुर गां चाश्वं चाजां चार्विं च । तथा व्याप्नुवन् । ते ऽब्रुवन् स्वर्गं लोकं गत्वा
बृहती वा इयम् अभूद् ययेदं व्यापामेति । तद् एव बृहत्यै बृहतीत्वम् । न ततः पुरा
बृहती नाम छन्द आस । सा वा एषा पशव एव यद् बृहती ॥

येन निधनम् उपयन्ति तेन प्रस्तौति । तेनो एव पुनर् आदिम् आदत्ते । तस्मात्
पशवो यत एव प्रजायन्ते ततस् संभवन्ति । ते तत एव पुनः प्रजायन्ते ॥

न बृहत्या वषदकुर्यात् पशूनाम् अप्रवर्गाय । यद् बृहत्या वषदकुर्याद् वज्रेण
वषदकारेण पशून् प्रवृज्यात् ॥ १२० ॥^१

[१] र ॥५॥ ष ॥५५॥

देवा वा असुरान् हत्वापृता इवामेध्या अमन्यन्त । ते ऽकामयन्त पृता मेध्याश्
श्रितास् स्याम गच्छेम स्वर्गं लोकम् इति । त एता ऋचो ऽपश्यन् । तामिर् अपुनत ।
पुनानस् सोम धारयापो वसानो अर्षसि इति । आपो वै पवित्रम् । अद्भिर् एवापुनत । आ रत्नधा
योनिम् ऋतस्य सीदसि इति । अन्तरिक्षं वा ऋतम् । अन्तरिक्षम् एवैतेनात्यायन् । उत्सो देवो
हिरण्यः इति । असौ वै^१ लोक उत्सो देवः । अमुम् एवैतेन लोकम् उपासीदन् । ततो वै

ते पूता मेध्याश्च श्रिता अभवन् अगच्छन् स्वर्गं लोकम् । पूतो मेध्याश्च श्रितो भवति गच्छात स्वर्गं लोकम् एताभिर्ऋग्भिस् तुष्टुवानः ॥ १२१ ॥^१

[१] र ल श नास्ति [२] र ॥६॥ प ॥५६॥

तासु रौरवम् । अग्निर् वै रुर इति एतत् सामापश्यत् । यद् अग्नी रुर इति एतत् सामापश्यत् तद् रौरवस्य रौरवत्वम् ॥

रुर इतिवृधः पशुकामस् तपो ऽतप्यत । स एतत् सामापश्यत् । तेनास्तुत । स एताम् इलाम् उपैत् । पशवो वा इला । ततो वै पशून् अवारुन्ध । तद् एतत् पशव्यं साम । अव पशून् रुन्धे बहुपशुर् भवति य एवं वेद । यद् उ रुर इतिवृधो ऽपश्यत् तस्माद् व एव रौरवम् इत्य् आख्यायते ॥

अथ यौधाजयम् । इन्द्रो वै युधाजीवन् एतत् सामापश्यत् । यद् इन्द्रो युधाजीवन् एतत् सामापश्यत् तद् यौधाजयस्य यौधाजयत्वम् । अयुध इव द्विषन्तं भ्रातृव्यं जयति य एवं वेद ॥

युधाजीवो वैश्वामित्रः प्रतिष्ठाकामस् तपो ऽतप्यत । स एतत् सामापश्यत् । तेनास्तुत । ततो वै स प्रत्यनिष्ठत् । तद् एतत् प्रतिष्ठा साम । प्रतितिष्ठति य एवं वेद । यद् उ युधाजीवो वैश्वामित्रो ऽपश्यत् तस्माद् व एव यौधाजयम् इत्य् आख्यायते ॥ १२२ ॥^१

[१] र ॥७॥ प ॥५७॥

यौधाजयेन वै देवा असुरान् संविच्य रौरवेणैषां रवमाणानां स्वम् आददत् । यौधाजयेनैव द्विषन्तं भ्रातृव्यं संविच्य रौरवेणास्य रवमाणस्य स्वम् आदत्ते य एवं वेद ॥

रौरवेण वै देवा ऊर्ध्वासं स्वर्गं लोकम् आरोहन् । तान् असुरा ओ वा^१ इत्य् एवान्वारोहन् । तद् देवाः प्रत्यबुध्यन्त । त एते स्तोभम् अपश्यन् । तेनैतान् ओ हा उ^२ वा इत्य् अवाचो ऽवाप्सन् । उत्तो देवो हिरा हा उ^३ वा इति भूमिस्पृश एवाकुर्वन् । अन्तगतम् इव सामासीत् । रौरवस् स्वर्गो लोक एव यच्छेत् । ऊर्ध्वं प्रतिहाराद् उद्गाता । स्वर्गस्य लोकस्य समष्टयै । प्याया औ हो वा हो इला^४ इति । स्वरेणैव संतत्य स्वर्गं लोकं समश्नुते ॥

एतावन्ति ह खलु वै सामान्य एतावती सामकल्पित् एतावान् उ सामबन्धुः । स्वारं भवति । प्राणो वै स्वरः । अथ निधनवत् । आत्मा वै निधनम् । अथैलम् । पशवो वा इला । प्राणम् आत्मानं पशून् तान् एवैतत् संदधाति । सर्वयास्य सामकल्पित्या सर्वेण सामबन्धुना स्तुतं भवति य एवं वेद ॥ १२३ ॥^१

[१-१] एवं य व प । अन्यत्र असुरान् संविच्य रौर- [५] र डवा च डुडुवा [६]
वेणैषां रवमाण [-] व ष डु श वृ [३] य ल र ॥८॥ प ॥५८॥
श होडु व ष डु [४] ? य र ऊरव ल ररिव व

हे उ ह वाव सामनी स्तोभवच् चैवास्तोभवच् च । तयोर यत् स्तोभवत् तत् क्षत्रम् अथ यद् अस्तोभवत् तद् ब्रह्म । उभयं ब्रह्म च क्षत्रं चावरुन्धे य एवं वेद ॥

अथ यौधाजयं त्रिणिधनं सवनानां कल्पत्यै । पवमानेन वै देवेभ्यो ऽन्नाद्यं प्रदीयते । तन् मध्यनिधनं भवत्य् अन्नाद्यस्य^३ विशेषाय । यद् धि देवेभ्यस् सर्वम् अन्नाद्यं प्रदीयेत न तद् ह्यन्नाद्यं परिशिष्येत यन् मनुष्याश्च पशवश्च चोपजीवेयुः^४ । तद् यन् मध्ये-

निधनं भवत्य् अन्नाद्यस्यैव विशेषाय ॥

देवानां वा असुरा यज्ञवशसम् अचिकीर्षन् । यावत्य् एतद् दक्षिणानां काले न स्तुवन्ति "न शंसन्ति" । तद् देवाः प्रत्यबुध्यन्त । त एतत् सामापश्यन् । तेनास्तुवन् । ते प्रातस्सवनम् एव प्रथमेन निधनेन पर्यगृह्णन् माध्यंदिनं द्वितीयेन तृतीयसवनं तृतीयेन । तान् एव वज्रान् उदयच्छन् । तान् एव वज्रान् उद्यतान् असुरा नोपाधृष्णुवन् । ततो वै देवा अभवन् परासुराः । भवत्य् आत्मना परास्य द्विपन् आतृद्यो भवति य एवं वेद ॥

अथ ह स क्लृप्त एव पवमानो यस्मिन्नावि^{१०} त्रिणिधनं भवति सवनानाम् एव क्लृप्त्यै ॥ १२४ ॥^{११}

[१] कोशेषु अस्तीति [२] य र ल श * निधनं र अच्छेदंष्टस ल श अच्छेदुच्चं व ष अच्छेदुष्टं
[३] य-वर्जम् अन्यत्र अन्नाद्यस्यै [४] व ष [५] व ष * दुस् [६] य व ष स य [७] कोशेषु
सीदेयुः [४-५] र ल श नास्ति [६] य उदेच्छ सो [१०] र श * पि [११] र ११॥ ष ॥ ११॥

देवासुरास् संयत्ता ज्योद् न व्यजयन्त । बृहस्पतिर् देवानां पुगेहित आसीद् उशाना काव्यो ऽसुराणाम् । तद् यद् एवावस्ताद् ब्रह्माक्रियत तत् परस्ताद् अक्रियत । तत् समानं ब्रह्म न व्यजयत । तेषां ह त्रिशीर्षगन्धर्वो विजयस्यावेत् ।^१ स हैपास । तस्य हाप्स्व अन्तरं नौर्नगरं परिगृह्यम् आस । तद् इन्द्रो ऽन्वबुध्यत त्रिशीर्षा वै नौ विजयस्य वेदेति । तस्य जायाम् आर्छद्^२ एतस्यैव विजयस्य कामाय । ताम् अब्रवीत् पृच्छतात् पतिं य इमे देवासुरास् संयत्ता ज्योग् अभूवन् कतर एषां जेष्यन्तीति^३ । तद् धैव सर्वदमानावाजगाम । स ह तद् एव नौमण्ड^४ उपशिश्रुष^५ जलायुका वा "तृणकं" वा भूत्वा^६ । सेयं पतिं पप्रच्छ य इमे देवासुरास् संयत्ता ज्योग् अभूवन् कतर एषां जेष्यन्तीति ॥ १२५ ॥^७

अस्मिन् खण्डे ल-कोशस्य पाठा उदाहर्तुं न पृच्छद् श पाच्छद् [३] ? व ष तीति [४] ? र शक्याः ॥ [१-१] ? य स हेष्टुरा स तस्या हाप्स्वं संप० व ष संपा० [५] य र श मंध [६] ? तत्रौ र स येषासतस्या हाप्स्वं तत्रौ व ष स हेपा- व ष उपविश्येतृणकं [७-७] व ष भूत्वा [८] सतस्यहाप्स्वेन्तर्तो [२] ? य र पौच्वद् व ष अ- य तृणायुका [९] र ॥ ११०॥ ष ॥ ६०॥

मोच्चैर् इति होवाच कर्णिनी वै भूमिर् इति । तद् इदम् अप्य् एतद्^१ आहुर् मोच्चैः कर्णिनी वै भूमिर् इति । नेति होवाच ब्रूह् एवेति । स होवाच ब्राह्मणाव् इमौ समं विदतुर् बृहस्पतिर् अयं देवेषूशना काव्यो ऽसुरेषु । तौ यत् कुरुतस् तत् समम् एव यच्छति । या इतर आहुतीर् जुहोति ता इतरः^२ । ताम् समस्य यथायथम् एव पुनर् विपरायन्ति । तयोर् यतरो यतरान् उपसमेष्यति ते जेष्यन्तीति । तद् धैवेन्द्रो ऽनुबुध्य शुको^३ भूत्वोत्पपात । तं हान्वीक्ष्य पतन्तम् उवाच येषाम् असौ हरितवर्णकः पतति ते जेष्यन्तीति । स होशनसं काव्यम् आजगामासुरेषु । तं होवाचर्षे कम् इमं जनं वर्धयस्य् अस्माकं वै त्वम् असि वयं वा तवास्मान् अभ्युपावर्तस्वेति । कथेत होवाच केन मोप-मन्त्रयस इति । या इमा विरोचनस्य प्राह्लादेः कामदुघस् ताभिर् अतितमिह^४ प्रवित्वेव^५ प्रदुदुवतुः^६ । तौ हासुरा अन्ववजहिरे । तौ हान्वाजग्मुः । स होवाचर्षे ऽनु वै नाव् इमे ऽसुरा अगमन् इति । स वै तथा कुर्व इति होवाच यथा नाव् एतेनान्वागच्छान् इति । तौ हेतत् प्रतिपेदाते— ॥ १२६ ॥^७

अस्मिन् खण्डे ल-कोशस्य पाठा उदाहर्तुं न [५] ? य व ष * त्वेव [६] ? व ष प्रदु^७ [७] शक्याः ॥ [१] व ष एतर्ष [२] व ष * राः र ॥ १११॥ ष ॥ ६१॥
[३] ? र श शुको व ष शुको [४] ? एवं कोशेषु

स्वायुषः पवने देव इन्दुर् अशस्तिहा वृजना रक्षमाणः ।

पिता देवानां जनिता सुदक्षो विष्टम्भो दिवो धरुणः पृथिव्याः ॥

इति । आ दिवो विष्टम्भम् उच्छिथ्रियतुः । तं हैवासुरान् नातीयुः । तौ हाभिः कामदुष्ठाभिर् देवानां जग्मतुः । तौ हागतौ महयांचक्रे

ऋषिर् विप्रः पुरयता जनानाम् ऋभुर् धीर उशना काव्येन ।

स चिद् विवेद निहितं यद् आसाम् अमीच्यं गुह्यं नाम गोनाम् ॥

इति । ता एताः पशव्या ऋचः । अव पशून् रुद्धे बहुपशुर् भवत्य् एताभिर ऋग्भिस् तुष्टुवानः । तास्व औशनम्^१ । उशना वै काव्यो देवेष्व् अमर्त्यं गन्धर्वलोकम् ऐच्छत् । स एतत् सामापश्यत् । तेनास्तुत । ततो वै स देवेष्व् अमर्त्यं गन्धर्वलोकम् आश्नुत । तद् एतत् लोकवित् सामं । अश्नुते देवेष्व् अमर्त्यं गन्धर्वलोकम् एते तुष्टुवानः । यद् उशना काव्योऽपश्यत् तस्माद् औशनम् इत्य् आख्यायते ॥

तत् स्वारं भवति । स्वरेण वै देवेभ्यो^२ ऽन्नाद्यं प्रदीयते । ऋक्समं पवमानान्ते भवति । नर्चा सामातिरेचयन्ति नर्चं साम्ना । तद्^३ यद् इहेव चेहेव^४ च पवमानेन स्तुवत एतस्यैव समतायै समं कल्प्यै । पदानुस्वारं पुरस्ताद् गायत्रं भवति पदानुस्वारम् उपरिष्ठात् पवमानान्ते । तस्माद् उभयतः प्राणाः प्रजा ऊर्ध्वाश् चावाचीश् च ॥

द्विषाष्णी गायत्री । यो ऽयम् अवाङ् प्राण एष एव सः । तस्माद् एतेन द्वयं प्राणेन करोति^५ भस्म च करोति वातं च ॥

द्विषाष्णी बृहती । यो ऽयं प्राङ् प्राण एष एव सः । तस्माद् एतेन द्वयं प्राणेन करोति रेतश् च सिञ्चति मेहति च ॥

एकसाक्षी त्रिष्टुप् । नाभिर एव सा^६ । तस्याम् एकं साम । तस्माद् एतेनैकम् एव प्राणेन करोति यद् एव प्राणान् उदन्तोऽनूदनिति ॥ १२७ ॥^६

अस्मिन् खण्डे ल-कोशस्य पाठा उदाहर्तुं न शक्याः ॥ [१] यश् औशनसम् [२] कोशेषु देवेभ्यो ततो - [३-४] ? यश् यति हेव चेहेव वष यदिहेवदेहेव [४] कोशेष्व् अधिपाठः रेतश्च सिञ्चति [५] कोशेषु स्या [६] र ॥ १२७ ॥

प्रजापतिर् यद् बृहद्रथन्तरे अमृजत स मन एवाग्रे बृहद् अपश्यत् । वाचं रथन्तरम् अभिव्याहरत् । 'तद् यद् वाचं रथन्तरम् अभिव्याहरत्' तस्माद् उ रथन्तरं पूर्वं योगम् आनये । अथ यन् मनो ऽग्रे बृहद् अपश्यत् तस्माद् उ बृहद्रथन्तरे इत्य् आख्यायते ॥

मनो व पूर्वम् अथ वाक् । मनो वै बृहद् वाग् रथन्तरम् । ऋग् वै रथन्तरं साम बृहत् । ब्रह्म वै रथन्तरं क्षत्रं बृहत् । इदं वै रथन्तरम् अदो बृहत् ॥

यद् वा एजत इव तद् रथन्तरं यद् उपस्थितं तद् बार्हताम् । ये च अन्यतोदन्ताः पशवस् ते रथन्तरा य उभयतोदन्तास् ते बार्हताः । या वै तिरश्ची विद्युत् सा रथन्तरी योर्ध्वा सा बार्हती ॥

रथन्तरस्य महिम्नस् संभृत्य रथन्तरेणोद्गायेत् यस् ते अमौ महिमा यस् ते अप्सु रथे यस् ते महिमा स्तनयितौ य उ ते वाते यस् ते महिमा तेन संभव रथन्तरं द्रविणस्वनं न एधि इति । द्रविणस्वद् एवोद्गात्रे भवति द्रविणस्वद् यजमानाय द्रविणस्वद् एवोद्गात्रे भवति द्रविणस्वद् यजमानाय द्रविणस्वत् प्रजाभ्यः ॥ १२८ ॥^४

अस्मिन् खण्डे ल-कोशस्य पाठा उदाहर्तुं न शक्याः ॥ [१-१] यश् नास्ति [२] यश् नास्ति [३] यश् नास्ति [४] यश् नास्ति [५] यश् नास्ति [६] यश् नास्ति

देवासुरा अस्पृधन्त । ते देवा वज्रं क्षुरपविम् असृजन्त पुरुषम् एव । तम् असुरान् अभ्यवृञ्चन् । सो ऽसुरान् अपोष्य देशान् अभ्यावर्तत । तस्माद् देवा अविभयुः । तम् अभिपद्य बृहद्रथन्तरयोः प्रौहन् । स एष वज्रः क्षुरपविर् बृहद्रथन्तरयोः पुरुष एव । स यं द्विध्याद् बृहद्रथन्तरयोर एनम् मुखेऽपिदध्यात् । यदि राथन्तरस् सोमस् स्याद् रथन्तरे प्रस्तुते ब्रूयान् नमो मात्रे पृथिव्ये रथन्तर मा मा हिंसोः इति । याद् बार्हतस् सोमस् स्याद् बृहति प्रस्तुते ब्रूयान् दिवं पितरम् उपथये बृहत् मा मा हिंसोः इति । अथानुमन्त्रयेत् प्राणम् अस्य प्राणान् वृङ्क्ष्व ॥ तक्षणेन तक्षणीयमायुर् अस्य प्राणान् वृङ्क्ष्व ॥ क्रुद्ध एनं मनुन्या दण्डेन जह ॥ धनुर् एनम् आनलेधा विध्य इति । बृहद्रथन्तरयोर एवैनं मुखेऽपिदध्याति । यं द्वेष्टि तं पुरा संवत्सरात् प्राणो जहाति ।

यो वै देवरथं वेद रथी भवति । यज्ञो वाव देवरथः । तस्य वहिष्पवमानम् एव रथ-
मुखं बृहद्रथन्तरे अश्वान् आज्यानि योक्त्राण्यं अभीशू पवमानो पक्षसी— ॥ १२९ ॥

अस्मिन् खण्डे ल-कोशस्य पाठा उदाहर्तुं न कोशेषु विदुः । य र श योक्त्रा व ष
शक्याः ॥ [१] कोशेषु मुख्यं [२] कोशेषु योक्त्रवत् [३] र ॥१५॥ प ॥ १५॥
तिक्षणेन, तौक्षणेन [३] कोशेषु जनि [४]

—औशनकावे आर्णा नौधसकालये वन्धुराधिष्ठानं^१ वामदेव्यम् उपस्थो यज्ञायज्ञी-
यम् अध्यास्थाता^२ स एष पुरुषः । एष वै देवरथः । रथी भवति य एवं वेद । यदि
राथन्तरस् सोमस् स्याद् बृहन् नान्तर्यात् । यदि बार्हतस् सोमस् स्याद् रथन्तरं नान्तर्यात् ।
हो वै बृहद्राथन्तरम् । रथन्तरे प्रस्तुते हो इत्युक्त्वादिम् आददीत । बृहद् एव तद्
रथन्तरस्य मुखतो युनक्ति । [आ वै रथन्तरं बार्हतम् ।] बृहति प्रस्तुते आ इत्युक्त्वा-
दिम् आददीत । रथन्तरम् एव तद् बृहतो मुखतो युनक्ति । अस्थूिं देवरथं करोति प्रति
यज्ञं स्थापयति प्रत्य् आत्मना तिष्ठति ॥

एष वै^३ देवरथो यद् रथन्तरम् । रथन्तरे प्रस्तुते पृथिवीं हस्ताभ्यां गच्छेद् देव-
रथस्यानपव्याथाय ॥ १३० ॥

अस्मिन् खण्डे ल-कोशस्य पाठा उदाहर्तुं न शक्याः ॥ [१] कोशेषु ० ने [२] व ष ० स्नाता
[३] कोशेषु वा [४] र ॥१५॥ श ॥ १५॥

एकम् अक्षरं स्तोभति । तस्माद् अरेणारेण रथः प्रतितिष्ठन् एति ॥

द्वे अक्षरे स्तोभति । द्वे रथस्य^४ पक्षसी । पक्षाभ्याम् एव तद् देवरथं प्रतिष्ठापयति ॥

त्रीण्य् अक्षराणि स्तोभति । द्विपाद् वै यजमान आत्मा तृतीयः । यजमान एव तत्
प्रतितिष्ठति । अथो त्रय इमे लोकाः । तान् एव तद् आप्नोति ॥

चत्वार्य् अक्षराणि स्तोभति । चतस्रो दिशश्चतुष्पादाः^५ पशवः । दिशु चैतत्
पशुषु च प्रतितिष्ठति ॥

पञ्चाक्षराणि स्तोभति । पांको यज्ञः पांकाः पशवः । यज्ञे चैतत् पशुषु च
प्रतितिष्ठति ॥

षड् अक्षराणि स्तोभति । षड् वा ऋतवः । ऋतुष्व् एष तत् प्रतितिष्ठति । अथो षड्
वै छन्दांसि । तान्य् एव तद् आप्नोति ॥

सप्ताक्षराणि स्तोभति । सप्तपदा वै शक्रवः । शाकराः पशवः । पशुष्व् एव तत्
छक्र्यां प्रतितिष्ठति । अथो सप्त चतुरस्रराणि छन्दांसि सप्त मुख्याः प्राणाः । तान्य् एव

तद् आप्नोति ॥

अष्टाक्षराणि स्तोभति । अष्टाक्षरा वै गायत्री । तेजो ब्रह्मवर्चसं गायत्री । तेजस्य एव तद् ब्रह्मवर्चसे प्रतितिष्ठति । अथो अष्टाशफेष्व एव पशुषु ॥ १३१ ॥*

[१] व ष रथन्तरस्य [२] य व ष चतुष्पदाः [३] य र अष्टाव° [४] र ॥१६॥ ष ॥६६॥

नवाक्षराणि स्तोभति । नव वै पुरुषे प्राणाः । प्राणान् एवैनद् द्विषतो भ्रातृव्यस्य वृञ्ज्यात् । प्राणान् आत्मन् धत्ते ऽथो भ्रातृव्यस्य । त्रिवृत एव स्तोमस्य स्तोत्रम् आप्नोति ॥

दशाक्षराणि स्तोभति । दशाक्षरा विराड् अन्नं विराट् । विराज्य एव तद् अन्नाद्ये प्रतितिष्ठति । अथो दश प्राणाः । तान् एव तद् आप्नोति ॥

एकादशाक्षराणि स्तोभति । एकादशाक्षरा त्रिष्टुप् । इन्द्रियं वीर्यं त्रिष्टुप् । इन्द्रियम् एव तद् वीर्यं प्रतितिष्ठति ॥

द्वादशाक्षराणि स्तोभति । द्वादशाक्षरा वै जगती । पशवो जगती । पशुष्व एव तज् जगत्यां प्रतितिष्ठति । अथो द्वादश मासाः । तान् एव तद् आप्नोति ॥

त्रयोदशाक्षराणि स्तोभति । य एवासाव् अधिचरन्^२ त्रयोदशो मासस् तम् एव तद् आप्नोति ॥

चतुर्दशाक्षराणि स्तोभति । संवत्सरो वै चतुर्दशः । संवत्सर एव तत् प्रतितिष्ठति ॥

पञ्चदशाक्षराणि स्तोभति । पञ्चदश वा अर्धमासस्य रात्रयः । अर्धमासस्य एव संवत्सरम् आप्नोति ॥

षोडशाक्षराणि स्तोभति । षोडशकलो वै पुरुषः । कला एव तद् द्विषन्नं पाप्मानं भ्रातृव्यम् अवाञ्चम् अपवहन्ति^३ श्रियम् आत्मनोऽश्नुते । अथो षोडशिन एव स्तोमस्य स्तोत्रम् आप्नोति ॥

सप्तदशाक्षराणि स्तोभति । प्रजापतिर् वै सप्तदशः । प्रजापताव् एव तत् प्रतितिष्ठति ॥ १३२ ॥*

[१] कोशेषु इधि° [२] य श °चर [३] ? व ष अपहन्ति [४] र श आत्मानम्
[५] र ॥१७॥ ष ॥६७॥

एतद् अन्यत् स्तोभेत् । ऋचम् एवान्य^१ गायेत् । स यद् ऋचम् एव गायति तेन रथन्तरस्य रूपं नैति । ^२ऋग् धि^३ रथन्तरं साम^२ बृहत् । यद् उ स्तोभेद् अष्टाव् एवाक्षराणि स्तोभेत् । तद् व् एव संप्रति^४ । स्वरं दृशं प्रतिविपश्येच्च क्षुषो ऽप्रवर्हाय ॥

^५यद् ईशानम्^५ इन्द्र इति प्रतिहरेद् ईशानो यजमानस्य पशून् अभिमानुकस् स्यात् । अथ यत् शानम् इन्द्र इति प्रतिहरति नेशानो यजमानस्य पशून् अभिमन्यते शान्ताः प्रजा एधन्ते ॥

प्रतिहारेप्रतिहार उद्गाता इळा इति ब्रूयात् । पशवो वा इळायतनं रथन्तरम् । आयतन्न एव तद् पतान् पशून् प्रतिष्ठापयति । नस्थुषः इति ब्रूयात् । यत् तस्थुषः इति ब्रूयात् स्थायुषा^६ श्रियम् स्यात् । अथ यत् नस्थुषः इत्य् आह नास्य श्रियस् तिष्ठति बहवो^६ ऽस्य स्वायत्तेन^७ यान्ति ॥

बृहदथन्तरे व्यावर्तयेत् । यद् ध वै बृहदथन्तरे न व्यावर्तयेद् यथा महावृक्षौ समृत्य शान्ता विपरिश्रिता^८ एवं प्रजाः पशून् विपरिश्रणीयाताम् । हो वा हा वै बृहद् ओ वा

हा रथन्तरम् । बृहद्रथन्तरे एवैतद् व्यावर्तयति वि पाप्मना वर्तते य एवं वेद ॥ १३३ ॥

[१] ? र एवात्र [२-२] ? य अक्रमी र उश्वशु ल [३] श पशवो [४] ? एवं कोशेषु [५] ?
 क्रवशुचि वष उर्षी श उश्वश [६] र वशय यरलश °श्रीगाने वष °श्रुणुत [७] र ॥१८॥
 नास्ति [४] ? एवं कोशेषु । संमीलते इति प ॥६८॥
 साधीयान् पाठः स्यात् [५-५] कोशेषु शानम्

यथा स्याद् एवं वुर्भूषन् उपेयात् । यथास्येद् एवं भ्रातृव्यवान्^३ । जयन्त्य आत्मना परस्य द्विषन् भ्रातृव्यो भवति य एवं वेद ॥

बृहद्रथन्तरे यद् असृज्येतां ताभ्यां भीषा प्रजाः पशव उद्वेपन् । ते आत्मानम् एव पर्येक्षेतां किं नु नाब् इदं क्रूरम् इवात्मनो यस्माद् भीषा प्रजाः पशव उद्वेपिषतेति । ते निधने एवापश्यताम् । ते अरण्ये निधाय ग्रामम् अभ्यवैताम् । तद् एव स्वकृतम् इरिणम् अभवत् । तस्माद् आहुर न स्वकृतम् इरिणम् अध्यवसेयम् । ईश्वरः पापीयान् भविनोर् यत् स्वकृतम् इरिणम् अध्यवस्यतीति । बृहद्रथन्तरयोर् ह वा एतन् निधनाभ्यां निर्दग्धम् । ते ह वा एते ग्रामेगेये^१ एवापनिधने यद् बृहद्रथन्तरे । कामं ह वा एताभ्याम् अपनिधनाभ्यां ग्रामे स्तुवीत ॥ १३४ ॥

[१] एवं कोशेषु [२] य वभ्रू° र वभ्रु° ल, वभ्रू° ल, वभ्रु वष उभ्रू° श ब्रू° [३] कोशेषु
 °वा [४] र ॥१९॥ ष ॥६९॥

अष्टाक्षरेण प्रस्तौति । द्व्यक्षरेणोत्तरे प्रस्तौत्य अभिक्रान्त्या अनपभ्रंशाय ॥

अष्टाक्षरेण प्रस्तौति । द्व्यक्षरेणोत्तरे प्रस्तौति । द्विपादम् एव तद् अष्टाशफेषु पगुष्वा अध्यूहति । तस्माद् द्विपाद् अष्टाशफान् पशून् अधितिष्ठति ॥

अष्टाक्षरेण प्रस्तौति । द्व्यक्षरेणोत्तरे द्वे प्रस्तौति । तद् द्वादश संपद्यन्ते । द्वादश मासास् संवत्सरः । संवत्सरः प्रजापतिर् यज्ञः । संवत्सरम् एवैतेन प्रजापतिं यज्ञम् आप्नोति ॥

अक्षरेषु रथन्तरं करोति । तस्माद् अरेणारेण रथः प्रतितिष्ठन् एति ॥

रथन्तरेण वै देवा असुरान् संविच्य बृहता जालेनेवाभिन्युब्जन् । रथन्तरेणैव द्विषन्तं भ्रातृव्यं संविच्य बृहता जालेनेवाभिन्युब्जति य एवं वेद ॥

रथन्तरेण वै देवा ऊर्ध्वास् स्वर्गं लोकम् आयन् । तान्य असुररक्षसानि नव नवतय इमान् लोकान् अवृण्वन् । रथा ह नामासुः । ते देवा रथन्तरेणैव^१ स्तुत्वा रथन्तरं समारुह्य स्वर्गं लोकम् अगच्छन् । ते ऽब्रुवन् 'अतारिष्म वा इमान् रथान्' इति । तद् एव रथन्तरस्य रथन्तरत्वम् । तरति द्विषन्तं भ्रातृव्यं य एवं वेद ॥ १३५ ॥^३

[१] कोशेषु °रेण वै [२-२] य र ल क्ष अतारिष्ठ वा इमा रथा व ष अराभ्मेवा इमौ रथा
 [३] र ॥२०॥ ष ॥७०॥

अशनया ह^१ वै 'रथा अन्नम्' उ वै रथन्तरम् । अन्नेनाशनयां अग्निः । तांताम् अशनयाम् अन्नेन हत्वा स्वर्गं लोकम् आरोहन् । बृहता वै देवास् स्वर्गं लोकम् अजिगांसन् । तेन न व्याप्नुवन् । तस्मिन् उष्णिक्कुम्भा उपादधुः । तेन व्याप्नुवन् । ते ऽब्रुवन् स्वर्गं लोकं गत्वा बृहद् वावेदम् अभूद् येन स्वर्गं लोकं व्यापामेति । तद् एव बृहतो

बृहत्स्वम् ॥

द्वादश बृहतो रोहान् रोहेत् स्वर्गकाम उदधिम् अर्दयेद् वृष्टिकामः । यावन्त्य उ ह वै बृहत्या अक्षराण्य् उष्णिक्कुभोग् च तावद् इतस् स्वर्गो लोकः । प्र स्वर्गं लोकम् आप्नोति य एवं वेद ॥ १३६ ॥^३

[१] य-र-वर्जम् अन्यत्र ए [२-२] कोशेषु रथासान्नम् [३] र ॥२१॥ ष ॥७१॥

अथो बृहत् । मनो बृहत् । द्वादशाक्षरः प्रस्तावः । तावद् धि साम । द्वादश मासास् संवत्सरः । संवत्सरस् साम । त्रयो बृहतो रोहा इम एव लोकाः । ते पुनर् नव^१ भवन्ति प्राणा एव । मनो दशमम् । द्वादश बृहतस् तन्वो मासा एव । मासा रश्मयः । रश्मयो मरुतः । तैर् असाव् आदित्यो धृतः । स य एतद् एवं वेद यत्र कामयत इह ध्रियंयेति ध्रियते तत्र । यो वै बृहतो वार्हतं पदं वेदेरु प्रजया पशुभिः प्रथते ॥

द्वादशाक्षरं वाव बृहतो वार्हतं पदम् । तद् आयच्छते ऽवगोयम् । यो वै बृहति त्रिवृतं सदेवं प्रोढं वेद गच्छति क्षत्रमात्राम् । रोहा ह वाव बृहतस् त्रिवृत्सदेवाः । ब्रह्मणो ऽस्य सतः क्षत्रस्येव प्रकाशो भवति य एवं वेद ॥

इन्द्रो वृत्रं वज्रेणाध्यस्य नास्तृषीति मन्यमानः परां परावतम् अगच्छत् । तं प्रजापतिर् अकामयत तत् स्याद् इति । तम् ओ हो इत्य् अन्वाहयत् । सो ऽभवत् । ओ हों इत्य् एवावरेद्धो राजन्यः^२ कुर्वीत । अव^३ हैव गच्छति ॥ १३७ ॥^४

[१] कोशेषु न [२-२] कोशेषु °रुध्य राजन्यं [३] कोशेषु प [४] र ॥२२॥ ष ॥७२॥

देवा वा असुरान् युधम् उपप्रयन्तो ऽब्रुवन् यन् नो वामं वसु तद् अपैनिधाय युध्यामहै यद् अद्य कस्मिंश् चिद् भूते ऽभ्यवधौवामेति । पशवो वाव तेषां वामं वस्व आसीत् । तद् अपैनिधाय युधम् उपपरायन् । ते देवा असुरान् अजयन् । ते विजिग्यानाः पुनर् आयन्त एकं भूतम् अभ्यवायन् । तन् न व्यजानतेदं मम वामम् इदं ममेति । ते ऽब्रुवन् वीदं भजामहा इति । तस्य विभागे न समपादयन् । ते ऽब्रुवन् प्रजापताव् एव पृच्छामहा इति । ते प्रजापताव् अपृच्छन्त । स प्रजापतिर् अब्रवीत् सर्वेषाम् एव एतद् वामं सह सर्वान् व एतेन स्तोष्यन्ति^५ सर्वान् व एतद् अवष्यति मा विभग्ध्वम् इति ॥

तद् यद् गायत्रीषु स्तुवन्ति तेनाग्नेयम् । गायत्र्यो ह्य् अग्निर् इति । यत् पृष्ठं माध्यंदिनं तेनेन्द्रम् । यत् कवतीषु स्तुवन्ति तेन प्राजापत्यम् । यद् अनिरुक्तं तेन वैश्वदेवम् । यन् मैत्रावरुणाय स्तुवन्ति तेन मैत्रावरुणम् । तद् वा एतत् पशव्यं^६ यद् वामदेव्यम् ॥

अनेजन्न् उद्गायेत् पशूनाम् अपरावापाय । यद् एजन्न् उद्गायेत् पशून् परावपेत् । तद् आहुः प्रावृतो ऽनेजन्न् उद्गायेन् नेन् मोपद्रष्टानुव्याहराद् इति । तद् उपकार्यरूपम् । प्रावृतं^७ एवानेजन्न् उद्गायेत् ॥ १३८ ॥^८

अस्मिन् खण्डे छ-कोशस्य पाठा उदाहर्तुं न शक्याः ॥ [१] कोशेषु छ^१ [२] य र स्ववक्त्रं [३] र छ छ^२ [४-४] कोशेषु

°भागौ सं° [५-५] कोशेषु एव एतद् [६] कोशेषु °ति [७] कोशेषु पशव्यं [८] र श °इत्य् [९] र ॥२३॥ ष ॥७३॥

विभक्तं न प्रत्येकं पुनः विभक्त्य् अभिप्रेतं निदिधति^९ य एव^{१०} तम् उद्गायन् नाव-

पातयिष्यति स न उद्गास्यतीति । तद् उ तद् उपकार्यरूपम्^१ एव । कामम् एवोद्देयम् ॥
तस्य व्रीण्य् अक्षराणि छन्नाणि गायति । त्रयो वा इमे लोकाः । प्रजापतिर् वामदेव्यं
प्रजापतिर् लोकानाम् अभिनेता । स नो लोकानाम् अभिनेता स नो लोकान्^२ अभिनयाद्
इति । वामदेव्यस्य स्तोत्रं ऋषभम् अन्यजन्तु^३ । सौ हौ त्वा^४ इत्य् एवर्षभः । योनिर् वाम-
देव्यं प्रजननम् ऋषभः । योन्याम् एवैतत् प्रजननेन प्रजननम् अपिसृजति प्रजात्यै ॥

तत् परोक्षम् इव गेयम् । तर्चम् उपस्पृशेत् । वयो वै वामदेव्यम् । यद् ऋचम् उप-
स्पृशेद् यथा वयोऽन्तरिक्षेण पतद् वृक्षम् ऋच्छेत् तादृक् तत् ॥

पदे अन्तरा नावान्यात् । यत् पदे अन्तरावान्याद् यथा कर्तॆ पतेत् तादृक् तत् ।
उत्तरस्य पदस्यारभ्यावान्यात् । स यथाक्रमणाद् आक्रमणम् आक्रम्योदन्यात् तादृक् तत्
॥ १३९ ॥^५

अस्मिन् खण्डे ल-कोशस्य पाठा उदाहर्तुं न [१] कोशेषु जन्तु [२] य होवा व प वा
शक्याः ॥ [३] व प °भाति [४] एवं व प । [५] र व श प न नाम्नि [६] व प भते (गते
अन्यत्र एवं [७] य उपकार्यरूपमुल र °रूपमम इति मूलपाठः स्यात्) [८] र ॥२४॥ ष ॥३४॥
व श प °रूपमम [९] कोशेषु लोकानाम् ।

विच्छिन्नम् इव वा एतन् साम । 'प्रतिहारं प्रति कयाशयिवा तौहायीति' संक्रामेद्
अनादृत्य प्रतिहारम् । तद् उ तद् दुष्कररूपम् । सामिताम्यं पतत् । प्रतिहार एव प्रति-
ह्रियमाणः वाक् इत्य् उद्गाता ब्रूयात् । वाग् वै ब्रह्म । वाचैवेनत् तद् ब्रह्मणा संदधाति^६ ॥

आपो वै देवानां पत्न्य आसन् । ता मिथुनम् ऐच्छन्त । ता मित्रावरुणाव् उपैताम् ।
ता गर्भम् अदधत् । ततो रेवतयः पशवोऽसृज्यन्त । रेवतीषु पशुकामस्य कुर्यात् ।
पशुमान् एव भवति । ईश्वरो ह त्व् अप्रजापतिर् भवतोः । कवतीभ्यो ह्य् एति प्राजा-
पत्याभ्यः । अथ ह वा एतद् भरद्वाजः पृश्निस्तोत्रं ददर्श पशुकामः कया नश् चित्र आ भुवत् ॥
रेवतीर् न सधमादे ॥ अर्षा पु णस् सखीनाम् इति । स यद् एकां रेवतीं मध्यतोऽपिसृजति तेन
पशुभ्यो नैति । यद् उ कवत्यौ प्राजापत्ये अभितो भवतस् तेनो प्रजायै नैति ॥

तत् स्वारं भवति । प्राणो वै स्वरः । प्राणान् एवैतत् पशुषु दधाति । ईश्वरो ह तु
स्वरेण यजमानस्य पशून् निस्वरितोः । यद्य् अनिधनं कुर्यात् प्राणम्^७ अपिहन्त्यात्
॥ १४० ॥^८

[१-१] ? एवं कोशेषु [२] ल नास्ति [३] ? °दधति [४] एवं कोशेषु [५] र ॥२५॥
य °रूपमुल र श °रूपममत ल तरूपममत व ष ष ॥३५॥
दुष्करममत [६] ? व ष °ताम् [७] ल व ष

अविता जरायितृणाम् आ औ हो हा यि शतां भवस् औ हो हुं मा ता या हुं मा इत्य् उत्तमाया
उत्तरार्धे कुर्यात् । स यथा व्रजे गा अनपाद्य् अर्गलेनापिहन्त्यात् तादृक् तत् । तद् आहुस्
स्वयोनाव् एव तत् स्वारं कार्यम् । य एनम् एवं चकृवांसम् उपमीमांसेत स्वरेण यजमानस्य
पशून् निस्वारीर् इति तं ब्रूयान् निधनवत् पुरस्ताद् रथन्तरं निधनवद् उपरिष्ठान्
नौघसम् । ताभ्यां म एतद् उभयतः प्रजाः पशवः परिगृहीताः । प्राणम् एवैतद् अधा
मध्यतः पशूनाम् इति । य एवैनम् एवं चकृवांसम् उपमीमांसेत स आर्तिम् आर्हति ॥
अष्टाक्षरा गायत्र्य् अष्टौ वसवः । गायत्रं प्रातस्सवनम् । अक्षरेऽक्षरे देवतान्वायत्ता ॥

एकादशाक्षरा त्रिण्डुब् एकादश रुद्राः । त्रैण्डुभं माध्यंदिनं सवनम् । अक्षरेऽक्षरे देवतान्वायत्ता ॥

द्वादशाक्षरा जगती । द्वादशादित्याः । जागतं तृतीयसवनम् । अक्षरेऽक्षरे देवतान्वायत्ता ॥

अथ किं प्रतियज्ञं यजमानम् अपिनयन्तीति । स ब्रूयात् प्रजापतिर् यद् वामदेव्यम् असृजत तस्य त्रीण्य् अक्षराण्य् उदखिदत् । स एव त्र्यक्षराः पुरुषो ऽभवत् । वामदेव्यस्य स्तोत्रे पुरुषः इति ब्रूयात् ॥

तत् प्रतियज्ञं यजमानम् अपिनयन्तीति तद् आहुर् न पुरुषः इति ब्रूयात् परोक्षम् एव ध्यायेन् मनसैव नियच्छेद् इति । तद् उ वा आहुर् नैव परोक्षं ध्यायेन् न मनसा नियच्छेद् यद् वाच वेद तेनैवात्मम् इति ॥ १४१ ॥^२

[१] य व प अनु^० [२] र व ॥२६॥ प ॥७६॥

देवा वा असुरान् युधम् उपप्रयन्तो ऽब्रुवन् यन् नो वामं वसु तद् अपनिधाय युध्यामहै यद् अद्य कर्मिणश् चिद् भूते ऽभ्यवधावामेति^१ । प्राणा वाच तेषां वामं वस्व आसीत् । तद् अपनिधाय युधम् उपपरायन् । तद् एकधा भूत्वासृजमानम् अतिष्ठद् ऋचस् सामानि यजूंष गाम् अश्वम् अजाम् अविं ब्रीहिं यवं ब्राह्मणं राजन्यं वैश्यं शूद्रं यद् इदं किं चित् तत् सर्वम् । तद् एभ्य आचक्षतदं वै वस् तद् वामं वस्व एकधा भूत्वासृजमानं तिष्ठतीति^३ । ते द्वा असुरान् अजयन् । ते विजिग्यानाः पुनर् आयन्त एकं भूतम् अभ्यवायन् । तन् न व्यजानतेदं मम वामम् इदं ममेति । ते ऽब्रुवन् वीदं भजामहा इति । तस्य विभागे न सम्पादयन् । तद् एवैनान्^४ अब्रवीत् सर्वान् एव वो मया स्तोष्यन्ति सर्वान् वो ऽहम् अवैष्यामि मा मा विभग्ध्वम् इति ॥

तद् यद् गायत्रीषु स्तुवन्ति तेनाग्नेयम् । गायत्रो ह्य् अग्निः । यत् पृष्ठं माध्यंदिनं तेनैन्द्रम् । यत् कवतीषु स्तुवन्ति तेन प्राजापत्यम् । यद् अनिरुक्तं तेन वैश्वदेवम् । यन् मैत्रावरुणाय स्तुवन्ति तेन मैत्रावरुणम् ॥

तद् एनान् अब्रवीत् सृजध्वं मद इति । तथेति । तद् अभ्यस्वरन् । ते ऽब्रुवन् सृजत्वेति ॥ १४२ ॥^५

अस्मिन् खण्डे ल-कोशस्य पाठा उदाहर्तुं न शक्याः ॥ [१-१] कोशेषु भूतेभ्यः पथा (र व ष था)वामति [२-२] व ष अभ्या^० श अमा^०

[३] र-वर्जम् अन्यत्र तिष्ठन्तीति [४] य र अवानान् व ष अवान् श देवान् [५] र ॥२७॥ प ॥७७॥

तद् रथन्तरम् असृजत । तद् रथघोषो ऽन्वसृज्यत । ते ऽब्रुवन् अरात्स्मानेन स्तोत्रेणेति । तस्माद् रन्तरस्य स्तोत्रे रथघोषं कुर्वन्ति । अरात्स्मानेन स्तोत्रेणेत्य् एव तद् विद्यात् ॥

तद् अब्रुवन् सृजस्वैवेति । तद् बृहद् असृजत । तत् पर्जन्यस्य घोषो ऽन्वसृज्यत । ते ऽब्रुवन् अरात्स्मानेन स्तोत्रेणेति । तस्माद् बृहदस् स्तोत्रे दुन्दुभीन् उद्गादयन्ति^१ । वर्षकः पर्जन्यो भवति । अरात्स्मानेन स्तोत्रेणेत्य् एव तद् विद्यात् ॥

तद् अब्रुवन् सृजस्वैवेति । तद् वैरूपम् असृजत । तद् ग्रामघोषो ऽन्वसृज्यत । ते

ऽब्रुवन् अरात्स्मानेन स्तोत्रेणेति । तस्माद् वैरूपस्य स्तोत्रे ग्रामघोषं कुर्वन्ति । अरात्स्मानेन स्तोत्रेणेत्य् एव तद् विद्यात् ॥

तद् अब्रुवन् सृजस्वैवेति । वैराजम् असृजत । तद् अग्नेर् घोषो ऽन्वसृज्यत । ते ऽब्रुवन् अरात्स्मानेन स्तोत्रेणेति । तस्माद् वैराजस्य स्तोत्रे ऽग्निं मन्यन्ति । अरात्स्मानेन स्तोत्रेणेत्य् एव तद् विद्यात् ॥

तद् अब्रुवन् सृजस्वैवेति । तच् छाकरम् असृजत । तद् अपां घोषो ऽन्वसृज्यत । ते ऽब्रुवन् अरात्स्मानेन स्तोत्रेणेति । तस्माच्च छाकरस्य स्तोत्रे ऽप उपनिधाय स्तुवन्ति । अरात्स्मानेन स्तोत्रेणेत्य् एव तद् विद्यात् ॥

तद् अब्रुवन् सृजस्वैवेति । तद् रैवतम् असृजत । तत् पशुघोषो ऽन्वसृज्यत । ते ऽब्रुवन् अरात्स्मानेन स्तोत्रेणेति । तस्माद् रैवतस्य स्तोत्रे पशुघोषं कुर्वन्ति वत्सान् मातृभिस् संवाशयन्ति । अरात्स्मानेन स्तोत्रेणेत्य् एव तद् विद्यात् ॥

तद् अब्रुवन् सृजस्वैवेति ॥ १४३ ॥^१

[१] य र ल श उदायन्ति

[२] एवं कोशेषु

[३] र ॥२८॥ प ॥२८॥

तन् नासृजत । तद् ऊर्ध्वम् उदैषद् यथा पृष्ठं यथा ककुद् एवम् । तद् देवास्संगृह्योर्ध्वा उदायन् । ते ऽब्रुवन् इयद् वावेदम् आसेदं वाव नो देवानां वामम् इति । यद् अब्रुवन् इयद् वावेदम् आसेदं वाव नो देवानां वामम् इति वामदेव्यस्य तद् वामदेव्यत्वम् ॥

तद् वा एतत् पिता माता साक्षां यद् वामदेव्यम् । यद् वै पुत्रो ऽतिपादयति पिता वै तस्य शमयिता पिता निषेद्धा ॥

तद् यन् मध्यतः क्रियते शान्त्या एव निषिद्धयै । तद् यानि ह वै स्तुतानि सामानि पश्चात्त्वं तेषां वामदेव्यम् । अथ यान्य् अस्तुतानि पुरस्त्वं तेषाम् । तेषाम् उभयेषां शान्त्यै निषिद्धयै ॥

तत् स्वधूर् गेयं नोच्चैर् इव न नीचैर् इव । यद् उच्चैर् गायेच्च छेयसो भ्रातृव्यस्य निधनेन गायेत्^१ । यन् नीचैर् गायेत् पापीयसो भ्रातृव्यस्य नियानेन^२ यायात्^३ । इयं वावैतस्य धूर् इदम् अन्तरिक्षम् । एतद् एवेनं धूर्वति य एवं विद्वांसं^४ धूर्वतीति ॥

तद् आहुः प्रादेशमात्राद् वा एतद् इदं लोकं न स्पृशति प्रादेशमात्राद्^५ अमुं नैति^६ ॥

अथो आहुर् यावद् एव गोस् सूताया उल्बं^७ तावतैवमं लोकं न स्पृशति तावतामुं नैति^८ । अथो आहुर् यावद् एव शकृत्य उल्बं^९ तावतैवमं लोकं न स्पृशति तावतामुं नैति^{१०} ।

तद् एवम् इवैव^{११} मन्यमानेन गेयम् । तद् उ वा आहुर् यथा वा अक्षेण चक्रौ^{१२} विष्टब्धाव^{१३} एवम् एतेनेमौ लोकौ विष्टब्धौ^{१४} । नीवेमं^{१५} लोकं स्पृशति नीवामुम् इति ॥

नो हान्यस्यानुवर्तमं गेयम् । ईश्वरो होपजीवी भवितोर् यो ऽन्यस्यानुवर्त्मा गायति । स्वधूर् एव गयम् ॥

यो वै देवानां मधु वेद मधव्यो भवति । वामदेव्यं वामदेवानां मधु । मधव्यो भवति य एवं वेद ॥ १४४ ॥^{१६}

[१] ? य नियानेन र निधानेन ल व ष नियानेन

[२] ? य ल यायात् र आयात् व ष गृह्याद् श गावत्

[३] ? य नियानेन र निधानेन अन्यत्र

निधनेन

विन् श विद्

अमुमिति व ष अमुमिति

[४] ? एवं सर्वेषु कोशेषु

[५] ? र

[६-८] ? य ल अमुमिति र स

[७] ? र ममत्सं अन्यत्र

[८] ? र ममत्सं अन्यत्र

उदं [८] य नयति र ल श नेति [९] ? श विष्कब्धौ । य र व श ष अधिपाठः अक्षेण वा
 कोशेषु उदं (र उद्वर्कं ल डर्कं) [१०] कोशेषु चक्राव् [१४] य र विष्कब्धौ व ष निष्कब्धौ
 नयति [११] ? कोशेषु इव [१२] ल चक्रेम [१५] ? य र व ष नीवीवेमं ल श नीवीवेमं [१६]
 व प चक्रं श नास्ति [१३] य र विष्कब्धौ व र ॥२९॥ ष ॥७९॥

इमौ वै लोकौ सह सन्तौ व्यैताम् । तयोर् न किं चन समपतत् । ते देवमनुष्या
 अशनायन् । इतःप्रदानाद् धि देवा जीवन्त्य् अमुतःप्रदानान् मनुष्याः । ते बृहद्रथन्तरे
 अब्रूनां ये नाव् इमे प्रिये तन्वौ ताभ्यां विवहावहा इति । श्यैतं ह वा अग्रे रथन्तरस्य
 प्रिया तनूर् आस नौधसं बृहतः । ताभ्यां व्यवहेताम् । ऊषान् एवासाव् अमुतो ऽस्यै
 शुल्कम् अकरोद् धूमम् इत इयम् अमुख्यै । वर्षम् एवासाव् अमुतो ऽस्यै शुल्कम् अकरोद्
 देवयजनम् इत इयम् अमुख्यै । स बृहतोरुहैने^१ वेद^२ य एवं वेद ॥

मेनामेनं वाव ते तद् व्यवहेताम् । तस्माद् आहुर् न मेनामेनं व्यूह्यम् इति । बृह-
 द्रथन्तरयोर् ह वा एष विवाहम् अभ्यारोहति । स ईश्वरः पराभवितोः । ते तन्वाव् अब्रूताम्
 आवं नु निघनाभ्यां विवहावहा इति ॥ १४५ ॥^३

[१] ? र हवहतोर्आर्हने ल बृहतोर्बृहैने व ष बृहतोर्बृहैने श हतोरुहैने [२] श नास्ति
 [३] र ॥३०॥ ष अपरिसमाप्तः खण्डः

पदनिघनं ह वा अग्रे श्यैतम् आस वसुनिघनं नौधसम् । ताभ्यां व्यवहेताम् । ततो
 ह वा इदम् अर्वाचीनम् अन्योन्यस्य गृहे वसन्ति । यथागृहं ह वाव ततः पुरोषुर् यथा-
 क्षाति वा ॥

रथन्तरेण स्तुवन्ति । इदं वै रथन्तरम् । अथ वामदेव्येन । इदं वा अन्तरिक्षं वाम-
 देव्यम् । अथ नौधसेन । अदो वै नौधसम् । अनन्तर्हितान् एवेतं ऊर्ध्वान् लोकान् जयति ॥

बृहता स्तुवन्ति । अदो वै बृहत् । अथ वामदेव्येन । इदं वा अन्तरिक्षं वामदेव्यम् ।
 अथ श्यैतेन । इदं वै श्यैतम् । अनन्तर्हितान् एवामुतो ऽवाचो लोकान् जयति । उभयान्
 लोकान् जयति ये चोर्ध्वा ये चार्वाचो य एवं वेद ॥ १४६ ॥^२

[१] कोशेषु एवेयत् [२] र ॥३१॥ ष ॥८०॥

अथ नौधसम् । नोधा वै काक्षीवतो ज्योष् अप्रतिष्ठितश् चरन् सो ऽकामयत प्रति-
 तिष्ठेयम् इति । स ह देवान् ब्रह्म विभजमानान् उपावपपात । स होवाचर्षिर् असि मन्त्र-
 कृत् स ज्योष् अप्रतिष्ठितो ऽचार्यं तस्मै म पतद् दत्त येन प्रतितिष्ठेयम् इति । तस्यै ह
 ब्रह्मणो रसस्य ददुः । तद् एव नौधसम् अभवत् । तेनास्तुत । ततो वै स प्रत्यतिष्ठत् ।
 तद् एतत् प्रतिष्ठा साम । प्रतितिष्ठति य एवं वेद । ब्रह्मणो ह वा एष रसो यन् नौधसम् ।
 ब्रह्मणो^१ हास्य रसेन स्तुतं भवति य एवं विद्वान् नौधसेन स्तुते ॥

तद् द्रव्यक्षरणिघनं भवति प्रतिष्ठायै । द्विपाद् वै यजमानः प्रतिष्ठित्यै । यद् उ नोधाः
 काक्षीवतो ऽपश्यत् तस्मान् नौधसम् इत्य् आख्यायते ॥ १४७ ॥^२

[१] कोशेषु ब्रह्मण [२] र ॥३२॥ ष ॥८१॥

इति प्रशुक्रामः कुर्वीत । प्रजापतिः पशून् असृजत् । ते ऽस्मात् सुखा अपाकामन् ।
 इति प्रशुक्रामः न मयि पशवो ऽपकासेयुर् अभि नवर्तेरन् इति । स पतत् सामपयत् ।

तेनास्तुत । तस्य^१ वसु इत्य एव निधनम् उपैन् । तन पशवो वै वसु । ततो वै तं पशवो ऽभ्यावर्तन्त । ततो ऽस्माद् अनपक्रामिणो ऽभवन् ॥

सो ऽब्रवीच्च ह्येती वा इमान् पशून् अकुर्याति । तद् एव इयंतस्य इयंतत्वम् । तद् एतत् पशव्यं साम । इयेर्ताकृता एनं पशव उपतिष्ठन्ते ऽभ्य एनं पशव आवर्तन्ते नास्मात् पशवो ऽपक्रामन्ति य एवं वेद । तद् द्व्यक्षरणिधनं भवति प्रतिष्ठायै । द्विपाद् वै यजमानः प्रतिष्ठित्यै ॥ १४८ ॥^३

[१] र श मां ल, मं [२-२] कोशेषु तेनास्तुतेतंतस [३] र ॥३३॥ ष अपरिसमाप्तः खण्डः

गोर्तमस्य मनायै मनोऽपक्रान्तः कुर्वीत । गोर्तमाद् वै मनो ऽपक्रामत् । सो ऽकामयत न मनः मनो ऽपक्रामेत् पुनर् मा^२ मन आविशेद् इति । स एते सामनी अपश्यत् । ताभ्याम् अस्तुत । ततो वै तं पुनर् मन आविशन् नास्मान् मनो ऽपक्रामत् । एनं पुनर् मनो विशति नास्मान् मनो ऽपक्रामति य एवं वेद । तत् पिवा इति रथन्तरसान्नः पिवाइ इति बृहत्सान्नः । यद् उ गोर्तमो ऽपश्यत् तस्माद् गोर्तमस्य मनायै इत्य आख्यायेते ॥ १४९ ॥^४

[१] य-वर्जम् अन्यत्र गौ° [२] व-ष-वर्जम् अन्यत्र नां [३] व ष मां [४] सर्वेषु कोशेषु गौ°
[५] र ॥३४॥ ष ॥८२॥

वसिष्ठस्य जनित्रे प्रजननकामः कुर्वीत । वसिष्ठो वै जितो^१ हतपुत्रो ऽकामयत बहु^२ प्रजया पशुभिः प्रजायेयेति । स एते सामनी अपश्यत् । ताभ्याम् अस्तुत । ततो वै स बहु^३ प्रजया पशुभिः प्राजायत । ते एते प्रजननी सामनी । बहु^४ प्रजया पशुभिः प्रजायते य एवं वेद । तत् जनित्रम् इति रथन्तरसान्नः जानित्राम् इति बृहत्सान्नः । यद् उ वसिष्ठो ऽपश्यत् तस्माद् वसिष्ठस्य जनित्रे इत्य आख्यायेते ॥ १५० ॥^५

एष खण्डो व-ष कोशयोर् नास्त्य एव ॥ [१] एवं कोशेषु [२] र ॥३५॥

पौरुमीढं दक्षोणिधनम् आयुष्कामः कुर्वीत । तरन्तपुरुमीढौ वै वैतदश्वी माहेयौ मह्या आर्चनानस्यै^२ पुत्रौ । तौ ह यन्तौ स्त्री पर्येत्योवाच पुत्रस्य वै त्यस्या उपतपति^३ तं स्म^४ मे चिकित्सतम् इति । तौ ह क्रुध्यन्ताव् अवोचतुः कथं नाव् इत्थं ब्रूयाद् इति तं वा अवीष उपवपेति । सा हेयं स्त्री श्रद्धाय देवर्षी मा मन्त्रकृताव् अवोचताम् इत्य अवीष उपोवाप । तौ ह पुनर् आयन्तौ पर्येत्योवाच यं वै कुमारम् अवोचतम् अवीष उपवपेत्य अयं वै सो ऽवीष उपोत्तश् शेते इति । तौ हासाध्व इव कृत्वा मेनाते । ताव् अकामयेताम् उद् इत इयाव गातुं नाथं विन्देदेहि सम् अयं कुमारो जीवेद् इति । स एतत् पुरुमीढम् सामापश्यत् । तेनास्तुत

अग्निम् ईक्षिष्वामसे गाथाभिश् शीरशोचिषम् ।

अग्निं राये पुरुमीढं श्रुतं नरः ॥

को नाम कुमार इति । सुदीतिर् नामेति । तम् अग्निं सुदीतये छर्दिः इत्य एवाभ्यस्तुशत् । स तान्तो निरवर्तत । तम् एतेन निधनेन समैरयत् दक्षायै इति । प्राणा वै दक्षाः । प्राणान् एवास्मिंस् तद् अदधात् । तद् एतद् गातुविन् नाथवित् साम । गातुं वै स तन् नाथम् अविन्दत । विन्दते गातुं नाथं य एवं वेद । यद् उ पुरुमीढो ऽपश्यत् तस्मात् पौरुमीढं दक्षो-

णिधनम् इत्य् आख्यायते ॥ १५१ ॥*

[१] य र ल श °नि° [२] ? य र ल श आर्चनानसस्यै व ष आर्चनानसस्ये [३-३] ? कोशेषु तस्मै [४] र ॥३६॥ ष ॥८३॥

जमदग्नेस् सप्ताहम् अभिचरन् वा भ्रातृव्यान् वा कुर्वीत । जमदग्निर् ह वै माहेनानां पुरोहित आस । तान् ह वित्तनात्यादधौ । त उ हैनम् उपजिहिंसुः । स ह क्षांचक्रे कथं न्व अहम् एषां सप्तसप्तैकाहनि ग्राम्याणां पशूनां हन्याम् इति । स एतत् सामापश्यत् । तेनास्तुत । ततो वै स तेषां सप्तसप्तैकाहनि ग्राम्याणां पशूनाम् अहन् । तथो एवैषाम् एतद् घ्नन्ति । तद् उ भ्रातृव्यहा । हन्ति द्विषन्तं भ्रातृव्यं य एवं वेद । यद् उ जमदग्निर् अपश्यत् तस्माज् जमदग्नेस् सप्ताहम्* इत्य् आख्यायते । तद् एपोपगीता

अतिमात्रम् अवर्धन्त *नोद् इव* दिवम्^५ अस्पृशन् ।

भृगुं हिसित्वा माहेना असंहैर्यं पराभवन् ॥

इति । असंहैर्यं ह वै स^६ पराभवति य एवं विद्वांसं हिनस्ति ॥ १५२ ॥*

[१] र सप्तहम् [२] ल व श ष माहै° [३] य र ल श सप्तहम् [४-४] ? य ल श नो (दिव नास्ति) अन्यत्र नवदिव [५] ? एवं कोशेषु [६] य र ल श नास्ति [७] र ॥३७॥ ष ॥८४॥

देवासुरा यज्ञे ऽस्पर्धन्त । ते देवा असुरान् बहिष्पवमानान् निरर्वाघ्नन् । ते ऽसुरा आग्नेयम् आज्यं पर्यवायन् । ते देवा मैत्रावरुणम् । ते ऽसुरा ऐन्द्रम् । ते देवा ऐन्द्राग्रम् । ते ऽसुरा माध्यन्दिनं पवमानम् । ते देवा रथन्तरम् । ते ऽसुरा वामदेव्यम् । ते देवा नौधसम् । ते ऽसुराः कालेयम् । तान् कालेय एवान्वभ्यवायन् । तान् कालेयनैव कालेयाद् अकालयन्त । यद् अकालयन्त तत् कालेयस्य कालेयत्वम् । कालयते वै द्विषन्तं भ्रातृव्यं य एवं वेद ॥

ते दिशो व्युदसीदन् । तान् कालेयनैवानुपर्यायम् अकालयन्त । यद् अनुपर्यायम् अकालयन्त *तच् चैव* कालेयस्य कालेयत्वम् । अनुपर्यायम् एव द्विषन्तं भ्रातृव्यं कालयते य एवं वेद ॥

तरो वै यज्ञस् स्तोमो विद्वद्भुः । यज्ञेन च वाव ते तान् स्तोमेन चाकालयन्त । यज्ञेन चैव* स्तोमेन च द्विषन्तं भ्रातृव्यं कालयते य एवं वेद ॥ १५३ ॥*

[१] ? य निरपा° श निरव° [२-२] य र तदतदेव व ष तदेव [३] व ष वै [४] र ॥३८॥ ष ॥८५॥

ऋचा वा असुरा आयन् सास्त्रा देवाः । ते देवा असुरान् ऋच्य् एवं परिगृह्य सास्त्रा-पीडयन्ते^३ *पीडयत् पीडतो* भ्रातृव्यस्य व्यधाय । इन्द्रा सबाध उतो^४ याः इति बृहद् गायन्तः^५ । सुतसोमे धीरो इति रथन्तरसास्त्रः धीरो^६ इति बृहत्सास्त्रः । उमे ह वा एते एतद् अनु । तस्माद् उमे रूपे गायेद् यच् च राथन्तरं यच् च बार्हतम् । नाना वा एतयोर् ब्रह्म-सामनी भवतः । अथैतद् उमे अनु । तस्माद् उमे एव रूपे गायेत् ॥

तद् एळं भवति । पशवो वा इळा । पशुमिर् वाव ते तान् अकालयन्त । तस्माद् यत् पशुमांश् चापशुंश् च भ्रातृव्यौ स्पर्धेते य एव पशुमान् भवति स एव तयोर् अभिभवति ॥

एतद् च वै साम प्रजा इमा अनुव्यु^७ आस । ते तस्यैतां नितताम् इळाम् अन्तत^८ एतन्ति प्रजानो यथायतनाद् अनुव्युता^९ । तस्मात् प्रजा यथायतनाद् अनुव्युताः ॥

देवाः पितरो मनुष्यास् ते ऽन्यत आसन् अस्मुरा रक्षांसि पिशाचा अन्यतः । न एषु लोकेष्व अस्पर्धन्त । अथ ह कलयो गन्धर्वा अन्तस्थां चेरु नेतरान् नेतरान् आद्रिय-
माणाः । ते देवाः पितरो मनुष्या अस्मुरान् रक्षांसि पिशाचान् अभ्यभवन् । न इमान् लोकान् व्यभजन्त देवलोकम् एव देवा अभजन्त पितृलोकं पितरो मनुष्यलोकं मनुष्याः ।
तत्^१ कलयो गन्धर्वा एत्याब्रुवन् अनु न एषु लोकेष्व अभजनेति । नेत्य् अब्रुवन् ।
अनाद्रियमाणा वै यूयम् अचारिष्ट नेतरान् नेतरान् आद्रियमाणा इति । अथ वै वा मन-
सान्वासिष्मह^२ इत्य् अब्रुवन् अन् एव न अभजतेति ॥ १.५४ ॥^३

[१-१] ? य र ल श कच्ये व ष मध्ये [२] ? श योतिरा [३] र अन^० [४] कोशेषु अग्नितं
व ष वनि^० [५] ? य ल व ष पीड्यनैव र^० नैव [६] कोशेषु आदि^० [७] व-प वजं तरन्
[४-४] ? र पीडयद्गीकृतो व ष बीडयद्विषो [५] ? (तान् इति साध्रीयान् पाठः स्यात्) [६] ?
व ष उता [६] कोशेषु^० न्तास् [७] ? य ल कोशेषु अन्वाविष्ट इ [८] र ॥३५॥ प ॥८६॥

नेत्य् अब्रुवन् । साधुविभक्ता नो लोकास् तान् न शक्यामस् संलोभयितुम् इति । ते
ऽब्रुवन् यद् वयम् इह स्वयं पश्यामस् तद् अस्माकम् अस्त्वं इति । तेभ्य एता कलिन्दाः
प्रायच्छन् एतासु श्राम्येतेति । तद् यत् कलिभ्यः कलिन्दाः प्रायच्छन् तत् कलिन्दानां
कलिन्दत्वम् । स एतत् कलिर् वैतदन्यस् सामापश्यन् । तेनास्तुत । तेनेमम् अवान्तरदेशं
दुर्यन्तं लोकम् अपश्यत् । तम् अजयत् । तद् एतल् लोकवित् साम । विन्दते लोकम् एतेन
तुष्टुवानः । गन्धर्वलोकतां ह त्वाव नातिजयति गन्धर्वलोकताम् इवैव जयति । 'यद् उ'
कलिर् वैतदन्यो ऽपश्यत् तस्मात् कालेयम् इत्य् आख्यायते ॥

देवा वै पूर्वाभ्यां सवनाभ्यां तृतीयसवनं प्रवृह्य स्वर्गं लोकम् आयन् । त इमे लोका
व्यवृह्यन्त वि यज्ञो ऽवृह्यत^१ । ते देवा अकामयन्त सन् इमान् लोकान् दध्याम सं यज्ञं
दध्यामेति । त^२ एतत् सामापश्यन् । तेनास्तुवत । तेनेमान् लोकान् समदधुस् सं यज्ञम्
अदधुः । तद् यद् इमान् लोकान् समदधुस् तद् वा अस्य स्वर्ग्यम् । तेन गन्धर्वलोकनाम्
अतिजयति । तरो वै यज्ञस् स्तोमो विद्वदसुः । यज्ञेन च वाव ते तत् स्तोमं चमान्
लोकान् समदधुस् सं यज्ञम् अदधुः । यज्ञेन च वास्य स्तोमेन च यज्ञस् संहितो भवतीम
च लोका य एवं वेद ॥

सोमो ह खलु वै राजा कालेयम् । सदेवो हास्य यज्ञो भवति । यथा ह वा इदं बद्ध-
वत्सा हिंकारी तुरीयत्य^४ एवं ह वाव तम् इन्द्रस् सोमम् आगच्छति यस्मिन् कालेयेन
स्तुवन्ति । तस्माद् उ हैतस्मात् साम्नो नैव कदा चनेयात् सेन्द्रो मे सदेवो यज्ञो ऽसद्
इति । सेन्द्रम् एवैतेन सदेवं यज्ञं कुरुते ॥

तद् ऐळम् अच्छावाकसाम भवति । पशवो वा इळा । पशुण् एव तत् प्रतितिष्ठति
॥ १.५५ ॥^५

[१-१] ? य यद् र यतद् ल श यदनु व ष यतः [२] य पवृह्यत [३] र-वर्जम् अन्यत्र स [४] ?
य ल श तुलायावत्य् र तुलीयावत्य् व ष कृतीयावत्य् [५] र ॥४०॥ प ॥८७॥

१ द्वे वावेदम् अग्रे सवने आस्ताम् । द्वाभ्यां वावेदं सवनाभ्यां देवा अग्रे व्यजयन्त । तान् विजित्य यथालोकम् आसीनान् इन्द्रः २ एत्याब्रवीत् त्रीणि छन्दांसि त्रयः प्राणापान-
व्यानास् त्रय इमे लोकास् त्रिर् देवेष् इत्य् आहुः । एतेमानि त्रीणि सवनानि करवामेति ।
ते ऽब्रुवन् न शक्षगमो ऽनेन न्वाव वयं पूर्वेण कर्मणा परिश्रान्तास् स्म इति । स इन्द्रो
ऽब्रवीत् स वा अहं मद एवाधि तृतीयसवनं निर्मिमा इति । स आत्मन एवाधि तृतीय-
सवनं निरमिमीन । तद् इन्द्रो ह वा एतद् देवतानां यत् तृतीयसवनम् । इन्द्रेण हास्य
देवतानां स्तुतं भवति य एवं विद्वांस् तृतीयसवनेन स्तुते ॥

धीनम् इव वै तृतीयसवनम् । जागतं सुपर्ण आहरन् अधयत् । तद् एतद् पीडितम्
इव । स्वादिष्टया इति । स्वदयन्त्य एधेनत् तेन ३ । मदिष्टया इति । रसम् एवास्मिन् तन् मदं
दधति । आगिम् अवनयन्ति पशुना चगन्त्य एवैतेन प्याययन्ति ॥

रक्षोहा विश्वचषणीर् अभि योनिम् अयोहते इति पूर्वयोर् एवैष सवनयोर् अभिसंक्रमः ।
तासु गायत्रम् ऽकब्राह्मणम् ॥ १५६ ॥ ४

[१] प्रारम्भे य ल व श हरिः ओम् [२-३] ? य ल श °न्यादिन्द्र र °न्वाद् [३] ल श त्येन
[४] र ॥१॥ व ॥८८॥

अथ संहितं द्व्यश्रणिधनं १ प्रतिष्ठायै । द्विपाद् वै यजमानः प्रतिष्ठित्यै ॥

देवासुरा अस्पर्थन्त । ते ऽब्रुवन् यन् न इदम् उभयं धनं तत् संहितधामहै । तेषां
नो यतः जयन्ति तेषां न एतद् उभयं धनं संहितम् अस्त् इति । तद् यद् एषाम् उभयं
धनम् आसीत् तत् सन्त्यदधत । ते देवा अकामयन्तोभयम् इदं धनं संहितं जयेमेति । त
एतत् सामापशुन् । तेनास्तुवत । तेनोभयं धनं संहितम् अजयन् । तद् यद् उभयं धनं
संहितम् अजयन्स् तत् संहितस्य संहितत्वम् । उभयम् एव २ संहितं द्विषन्तं भ्रातृव्यं जयति
य एवं वेद ॥

तद् उ होवाचारुणिर् अश्वो वाव स संहित आसीत् । तस्मिन् एवैषां तद् धनं संहि-
तम् आसीत् तम् एव तद् असुराणाम् अवृज्जत प्रजापतिं वावैषां तद् अवृज्जतेति । ततो वै
देवा अभवन् परासुराः । भवत्य् आत्मना परास्य द्विषन् भ्रातृव्यो भवति य एवं वेद ॥१५७॥ ३

[१] य ल श °निधनं [२] व ष अधिपाठः धनं [३] र ॥२॥ व ॥८९॥

अथो हैतद् अविच्छिन्नम् इव वै माध्यंदिनात् सवनात् तृतीयसवनम् । ते देवा एतद्
व्यवेक्ष्याविदुर अविच्छिन्नम् इव वा इदं माध्यंदिनात् तृतीयसवनम् इति । त एतत्
सामापश्यन् । तेनैतत् समदधुः । यत् समदधुस् १ तद् एव संहितस्य संहितत्वम् । संहितं
हास्यतत् तृतीयसवनम् अनवच्छिन्नं भवति य एवं वेद ॥

उष्णिक्कुम्भ्यां वा इन्द्रो वृत्राय वज्रम् उदयच्छद् गायत्र्योस् तिष्ठन् । ते एनं नोद-
यच्छताम् । तयोर् चतुष्पादः २ पशून् उपादधाद् गां चादवं चाजां चार्वि च । ते एनम्
उदयच्छताम् । स उष्णिक्कुम्भोस् तिष्ठन् सभपौष्कले बाहू कृत्वा प्राहरत् । तम् अहन् ।
इति द्विषन्तं भ्रातृव्यं य एवं वेद ॥ १५८ ॥ ३

[१] व-प-वर्जम् अन्यत्र सप्तदश [२] व-प-विन्दः [३] र ॥३॥ प ॥९०॥

स प्राचान्येन पदा प्राश्रंसत प्रतीचान्येन । येन प्राचा प्राश्रंसत सा ककुब् अभवत् । तस्मात् ककुभः पूर्वार्धे ऽक्षराणि भूयिष्ठानि । अथ येन प्रतीचा प्राश्रंसत साणिणम् अभवत् । तस्मात् उष्णिहो जघनार्धे ऽक्षराणि भूयिष्ठानि । ते वा एते छन्दसी धनुश् चैवानङ्वांश् च । तस्मात् पशवः पूर्वार्धेन च जघनार्धेन च भूयिष्ठं भाजयन्ति^१ वहन्ति पूर्वार्धेन दुहे च जघनार्धेन प्र च जनयन्ति । उभयं धेनुपयसं चानडुत्पयसं चावरुद्धे य एवं वेद ॥ १५९ ॥^२

[१] केषु चित् कोशेषु जदन्त्या [२] एवं व प । अन्यत्र भुवन्ति [३] र ॥३॥ प ॥९१॥

तासु सभं यज्ञस्यैव सभतायै । यद् ध वै किं च यज्ञस्य दुष्टुनं दुदगस्त विधुनं तस्य ह वा एतत् सभतायै । सभम् अविभम् असद् इति ह वा एतेन स्तुवान्त । सभं ह वा एतन् नाम ॥

सभेन वै देवा असुराणां तेजो बलम् इन्द्रियं वीर्यं पशून् अज्ञाद्यं सभेन सभम् आत्मानम् अध्यकुर्वत । तत् सभस्य सभत्वम् । सभेनैव द्विपतो भ्रातृव्यस्य तेजो बलम् इन्द्रियं वीर्यं पशून् अज्ञाद्यं सभेन सभम् आत्मानम् अधिकुर्यते य एवं वेद ॥

प्रजापतिः पशून् असृजत । ते ऽस्मात् सृष्टा अपाक्रामन् । सो ऽशमयत न मत् पशवो ऽपक्रामेयुर् अभि मा वर्तेरन् इति । स एतत् सामापश्यत् । तेनास्तुत । ततो वै तं पशवो ऽभ्यावर्तेन्त ततो ऽस्माद् अनपक्रामिणा ऽभवन् । सो ऽब्रवीत् सभो वै पशुभिर् अभूवम् इति । तद् व एव सभस्य सभत्वम् । सभो हाविभः पशुभिर् भवति य एवं वेद ॥

तद् उ ककुभं स्वारं भवति । प्राणो वै स्वारं पुरुषच्छन्दसं ककुभ । ज्यैष्ठ्यं वै प्राणो ज्यैष्ठ्यं पुरुषः । ज्यैष्ठ्येनैव तज् ज्यैष्ठ्यं संदर्धाति ज्यैष्ठ्येन ज्यैष्ठ्ये प्रतितिष्ठति । अथो यजमानम् एव तत् प्राणेन समृद्धयन्ति^३ । सम् अस्मा ऋध्यते य एव वेद ॥

तान् एकरूपान् न व्यजानात् । स एतत् पौष्कलं सामापश्यत् । तेनैषां रूपाणि व्यङ्करोत् । ते नानारूपा अभवन् श्वेतो रोहितः कृष्णः । एकरूपा ह वाव ते तनः पुगसू रोहिता एव । बहुरूपान् नानारूपान् पशून् अवरुद्धे वैहुपशुर् भवति^४ य एवं वेद ॥

अथ पौष्कलम् । पुष्कल आङ्गिरसः पशुकामस् तपो ऽतप्यत । स एतत् सामापश्यत् । तेनास्तुत । ततो वै पशून् अवरुद्ध । तद् एतत् पशव्यं साम । अव पशून् रुद्धे बहुपशुर् भवति य एवं वेद । यद् उ पुष्कल आङ्गिरसो ऽपश्यत् तस्मात् पौष्कलम् इत्य् आख्यायते । तच् चतुरक्षराणिघनं भवति । चतुष्पदा वै पशवः । पशव इव उष्णिक् । अभि पूर्वाणाम् एव पशूनाम् अवरुद्धयै ॥ १६० ॥^५

[१] ल, व ष ऽदि [२] य व्या^० [३-३] र एव नान्यत्र [४-४] व-प-वर्जम् अन्यत्र ततस्त [५] र ॥३॥ प ॥९२॥

यद् यथापूर्वं छन्दांस्य् उपेयुर् अनुष्टुभ उत्तमाः कुर्युः । वाग् वा अनुष्टुप् । तां वै यज्ञाद् बहिर्धा कुर्युः । ताम् एवैतद् यज्ञस्य मध्यत आभजन्ति । ता एता भवन्ति पुरोजिती वो अन्धसः इति । पुरस्ताद् ध वा एताः पाप्मानं जयन्ति पुरस्तात् पाप्मानम् अपचनन्त्यो यन्ति । जितं ह वा एताभिः । विजितम् अन्ववस्यति

सुताय मादयित्तवे ।

अप श्वानं अथिष्टन सखायो दीर्घजिह्वियम् ॥

इति । दीर्घजिह्वी ह वा असुर्य आस । सा ह स्म सोमंसोमम् एवावलेढि । उत्तरे ह समुद्र आस । स यो ह स्म दक्षिणे समुद्रे सूर्यते यः पूर्वं यो ऽपरे तं ह स्म तत् एवावलेढि । तां हेन्द्रो जिघृक्षन् न शशाक गृहीनुम् । स होवाच मा कश् चन यष्ट्यं वै दीर्घजिह्वी सोमंसोमम् एवावलढीति ॥ १६१ ॥^१

[१] र ॥६॥ प ॥१३॥

अथ ह सुमित्रः कौत्सो दर्शनीय आस । स तं होवाच सुमित्र दर्शनीयो वा असि । सुलापा वै दर्शनीयेन स्त्रियः । इमां दीर्घजिह्वीं लिलापयिषस्वेति । तां हेत्योवाच दीर्घजिह्वि कामयस्व मेति । सा होवाचैकं तव शेषो ऽङ्गेऽङ्गे मम मुष्का न वै तत् संपद्यत इति । स ह पुनर् एत्योवाचैकं तव शेषो ऽङ्गेऽङ्गे मम मुष्का न वै तत् संपद्यत इति वै माम् इयम् आहति । अङ्गेऽङ्गे वा अहं तव शेषांसि करोमीति होवाच । तानि हाभिप्रावृत्येयाय । तां होवाच दीर्घजिह्वि कामयस्व मेति । सा होवाचैकं तव शेषो ऽङ्गेऽङ्गे मम मुष्का न वै तत् संपद्यत इति । अङ्गेऽङ्गे वाच मम शेषांसीति होवाच । अङ्ग ते पश्यानीति ॥ १६२ ॥^१

[१] र ॥७॥ प ॥१४॥

तानि हास्यै दर्शयांचकार । तानि हास्यै छन्दयांचक्रः । स वा एहीति होवाच । को नामासीति । सुमित्रो नामेति । कल्याणं वै ते नामेति होवाच । तौ ह संनिपेदाते । तभ्यां 'ह यदार्थ' चक्रे ऽथ हैनां तद् एवाभिसंजग्राह । सा होवाच नन्व अरे त्वं सुमित्रो ऽवोचथा इति । स होवाच सुमित्र एवाह सुमित्रायास्मि दुर्मित्रो दुर्मित्रोयेति ॥

स एतानि सौमित्राणि सामान्य अपश्यत् । तैर् अस्तुत । तैर् इन्द्रम् आह्वयत् । स इन्द्र एताम् अनुष्टुभं वज्रम् उद्यत्याद्रवत्

पुरोजिती वो अन्धसस् सुताय मादयित्स्नवे ।

अप श्वानं श्रथिष्ठन सखायो दीर्घजिह्वियम् ॥

इत्य् एवास्यै प्राहन् । ता एता भ्रातृव्यभन्यो रक्षोभ्य क्रचः । हन्ति द्विषन्तं भ्रातृव्यम् अप रक्षः पाप्मानं हत एताभिर् अग्निभस् तुष्टुवानः ॥

यो धारया पावकया परिप्रस्यन्दते सुतः ।

इन्दुर् अश्वो न कृत्वियः ॥

तं दुरोषम् अभी नरस् सोमं विश्वाच्या धिया ।

यज्ञाय सन्त् अद्रयः ॥

इति । पूर्वयोर् एवैष सवनयोर् अभिसंक्रमः ॥

तासु^१ श्यावाश्वम् । श्यावाश्वं वा आर्चनानसं समिद्धारं परेतं प्रतिसत्त्रिणो हित्वा स्वर्गं लोकम् आयन् । सो ऽकामयतानूत्पतेयं स्वर्गं लोकं प्रतिसत्त्रिभिस् संगच्छेयेति । स एतत् सामापश्यत् । तेनास्तुत ॥ १६३ ॥^२

[१-१] १ व ष हतशर्ष श्र अयधार्थ [२] एवं व ष । अन्यत्र तानु [३] र ॥८॥ ष ॥१५॥

पुरोजिती वो अन्धस एह्या । सूताय मादयित्वा एह्या । आप श्वानं श्रथिष्ठाना । तम् ऐहो वा एह्या इत्य् एव मरुतस् स्वर्गं लोक उपाह्वयन्त । ततो वै स प्रतिसत्त्रिभिस् समगच्छत । स ह्येष मरुद्भिर् एव सह श्यावाश्वः । तद् एतत् स्वर्गं साम । अश्नुते स्वर्गं लोकं य एवं वेद । अद् उ श्यावाश्व आर्चनानस्ये^१ ऽपश्यत् तस्माच् छ्यावाश्वम् इत्य् आख्यायते ॥

इन्द्रो वै तृतीयसवनान्द वीभःसमान उदक्रामत् । धीतम् इव ह्य आसीत्^१ । तम् एतेन विदेवे देवास् सास्त्रार्हयन्त आहोद्वा इति । ततो वा इन्द्रस् तृतीयसवनम् उपावर्तत । ततो ऽस्माद् अनपक्रम्य अभवन् । तद् एतन् सेन्द्रं साम । सेन्द्रो हास्य सदेवो यज्ञो भवति । अभ्य अस्थेन्द्रो^२ यज्ञम् आवर्तते नास्थेन्द्रो यज्ञाद् अपक्रामति य एवं वेद ॥

तन् स्वारं भवति । प्राणो वै स्वरः । वीव वा एते प्राणैर् ऋध्यन्ते^३ ये यज्ञीयस्य कर्मणो ऽतिपादयन्ति यदि वा नातिपादयन्ति । को हि तद् वेद यदि ते ऽति वा पादयन्ति न वा । तद् यन् स्वारं भवति प्राणैर् एव तन् समृध्यन्ते ॥ १६४ ॥^४

[१] व ष पहिवा [२] ल श आचरानो [३-३] अन्यसेन्द्रो ल, अथसेन्द्रो व ष अन्यसेन्द्रो व ष इवाभ्यामुन् [४] य सास्त्रार्हं र सास्त्रार्हं ल [५] य ल व ष स्वारः [६-७] सर्वत्र प्राणैः सास्त्रार्हं व श ष सामान्यं [८] ? य र ल, श रिध्यन्ते [९] र ॥१॥ प ॥१॥

अथान्धीगवम् । मध्येनिधनं भवति प्रतिष्ठायै । समुद्रं वा एते ऽनारम्भणं^१ प्रैश्वन्ते य आर्भवं पवमानम् उपयन्ति । तद् यन् मध्येनिधनं भवति प्रतिष्ठित्या एव । तद् यथा वा अदस् समुद्रं प्रस्नाय द्वीपं विस्वोपोत्स्नाय विश्राम्यन् आस्त एवं ह वा एतन् निधनम् उपेत्य कामं विश्राम्यन्त आसीरन् अस्तुवानाः ॥

तद् ऐलं भवति । पशवो वा इळा पशवः कृत्स्नम् अन्नाद्यम् । यो वा अनवसो ऽध्वानं प्रैति नैनं स समश्नुते । अथ यस् सावसः प्रैति स एवैनं समश्नुते ॥

अयं वाव समुद्रो ऽनारम्भणो यद् इदम् अन्तरिक्षम् । तस्य नानवसेनेत्यं गतिर् अस्ति नेत्यम् । तद् एतत् पशून् एव कृत्स्नम् अन्नाद्यम् अवसं कृत्वा यन्ति ॥

शाक्त्या अन्नाद्यकामा अदीक्षन्त । स एतद् अन्धीगुश् शाक्त्यस् सामापश्यत् । तेनास्तुत । तस्यैतां दशाक्षरां विराजं मध्यत उपैत् । दशाक्षरा विराड् अन्नं विराद् । ततो वै ते विराजम् अन्नाद्यम् अवारुन्धत । तद् एतद् विराजो ऽन्नाद्यस्यावरुद्भिस् साम । अव^२ विराजम् अन्नाद्यं रुद्धे^३ ऽन्नाद्यं श्रेष्ठस् स्वानां भवति य एवं वेद । यद् व अन्धीगुश् शाक्त्यो ऽपश्यत् तस्माद् आन्धीगवम् इत्य् आख्यायते ॥ १६५ ॥^४

[१] ल श ऽम्भणेन [२] ल श नास्ति [३] ? य ल श *ना र अस्मावाना व ष स्वेनाना [४] ? कोशेषु उप(व ष उवै)यन्ति [५] र ल श नास्ति [६] य र ल श अवरुधे [७] र ॥१०॥ ष ॥१०॥

अथैता भवन्ति अभि प्रियाणि पवते चनोहितः इति । प्रजापतिः प्रजा असृजत । ता अप्राणा असृजत । ताभ्य एताभिर् एवर्भिः प्राणान् अदधात् । अभि प्रियाणि पवते चनोहितः इति । प्रजायै वै प्रियंश्च^१ अभि इत्य् एव प्राणेनाभ्यपवत । नामानि यज्ञो अधि येषु वर्धते इति । मह्यं वै प्रजानामानि । आ सूर्यस्य बृहतो बृहन् अधि रथं विष्वञ्चम् अरुहद् विचक्षणः इति । प्राणो वै विष्वङ् । सो ऽयं विष्व^२ अञ्चति^३ । ता एता आयुष्या ऋचः । सर्वम् आयुर् एत्य् एताभिर् ऋग्भिस् तुष्टुवानः ॥

तासु कावम् । कविर् वै भार्गवो देवेष्व् अमर्त्यं गन्धर्वलोकम् ऐच्छत । स एतत् सामापश्यत् । तेनास्तुत । ततो वै स देवेष्व् अमर्त्यं गन्धर्वलोकम् आश्नुत । तद् एतत् लोकवित् साम । अश्नुते देवेष्व् अमर्त्यं गन्धर्वलोकम् एतेन तुष्टुवानः । यद् उ कविर् भार्गवो ऽपश्यत् तस्मात् कावम् इत्य् आख्यायते ॥

तत् स्वारं भवति । स्वरेण वै देवेभ्यो ऽन्ततो ऽन्नाद्यं प्रदीयत ऋक्साम^४ पवमानान्ते भवति । नर्चा सामानि रेचयन्ति नर्चं साम्ना । तद् यद् इहेव चेहेव च पवमानेन स्तुवन्ति

तद् एतस्यैव समतायै समं कल्प्यै । पदानुस्वारं पुरस्ताद् गायत्रं भवति पदानुस्वारम्
उपरिष्ठात् पवमानान्ते । तस्माद् उभयतः प्राणाः प्रजा ऊर्ध्वाश् चावाचीश् च ॥

यां ह खलु वै पितापुत्रौ नावम् अजतो न सा रिष्यति । दैव्य एवा नौर यद् यज्ञः ।
ताव एतत् पितापुत्राव् एवाजतः । औशनं पुरस्ताद् भवति कावम् उपरिष्ठाद् यज्ञस्यैवारिष्ठ्यै ।
तस्माद् यद् अदाशा नावम् अधिरोहान्तं पितापुत्रौ हैवाग्रे ऽधिरोहतः ॥

पञ्चैतानि छन्दांस्य आर्भवे^१ पवमाने भवन्ति सप्त सामानि । तद् द्वादश संपद्यन्ते ।
द्वादश मासास् संवत्सरः । 'पञ्चो वा एवामूनि^२ सामानि माध्यंदिने पवमाने भवन्ति ।
^३ऋतव एव^३ मासा एवार्भवे^४ पवमाने कल्पन्त ऋतवो माध्यंदिने । स हैष संवत्सर एव
व्यूढो यद् यज्ञः ॥ १६६ ॥^{११}

[१] ? र प्रियश्ना ल प्रियन्त व ष प्रियन्त	[२] अविभः वे श आभावे	[८-८] ? य पञ्चो वा
? य र ल _२ श माह	[३] व ष नास्ति	[४] एमूनि र ल _१ पञ्चो वामूनि ल _२ श पञ्चैवामूनि व ष
? य र श अंचतीर्ते ल अंचतिर्ते तथा व ष तिते		पञ्चैवा एवामूनि [९-९] ? य अश्रुतव एव र उतव
[५] ? य र ल _२ श °सामं	[६-६] ? व ष यदाश	ल रितव एव श उदव [१०] र श एवदुवे
[७] ? य ल _२ आर्भवे र आहावे ल _१ अविभवे व ष		[११] र ॥११॥ ष ॥१८॥

प्रजापतिर ह खलु वा एष यस् संवत्सरः । स ह षण् मासो ऽन्यतरमन्यतरं पादम्
उद्ग्राहं^१ तिष्ठति । स यदोष्णम् उद्गृह्णात्य् अथ हेदम् उपर्य् उष्णो भवत्य् अथ उ ह
तदा शीतो भवति । तस्माद् ग्रीष्म उपर्य् उष्णो ऽधश् शीतम् अधिगम्यते । तस्माद् उ
ग्रीष्म शीताः कूप्या अप उदाहरन्ति । अथ यदा शीतम् उद्गृह्णात्य् अथ हेदम् उपरि
शीतो भवत्य् अथ उ ह तदाष्णो भवति । तस्माद् धेमन्न् उपरि शीतो ऽध उष्णम् अधि-
गम्यते । तस्माद् उ हेमन्न् उष्णाः कूप्या अप उदाहरन्ति । एवं ह वा एष प्रजापतिस्
संवत्सरः प्रजा विभर्ति ॥

अथ ह वा एतं सौम्यं चरुम् आहरन्ति । यद् ध वा उद्गातुर् यज्ञ ऊनं वातिरिक्तं वा
कुर्वतो मीयते यमलोकं ह वा अस्य तद् गच्छति । तद् धापि मृतोदीरिण आहुर् यमस्यैतत्
सभायाम् अपश्याम इति । तद् एतेन पुनर् आह्वियते यद् एतं सौम्यं चरुम् आहरन्ति ॥

तं हावेक्षेत

यन् मे मनो यमं गतं यद् वा मे अपरागतम् ।
राज्ञा सोमेन तद् वयं पुनर् अस्मासु दध्मसि ॥
मनसि मे चक्षुर् अथाश् चक्षुषि मे मनः ॥
आयुष्मत्या ऋवो माच्छैस्ति मा सान्नो भागधेयाद् वियोषम् ॥

इति । तद् धापि छायां पर्यवेक्षेतात्मनो ऽप्रणाशाय ॥

अथो सर्पिषोर् अक्षयोर् आदधीत चक्षुष आप्यायनाय । तद् अपि विज्ञानम्
आत्साद्^३ । य आत्मानं न परिपश्येद् अपेतासुस् स स्यात् । तस्मात् सत्याद् अण्य् आज्यं
भूय आनीय पर्य पवात्मानं दिदक्षेत सर्वस्यायुषो ऽवरुद्ध्यै ॥ १६७ ॥^४

[१] व ष °ग्राभन् । अन्यत्र °ग्राहन् [२] ? कोशेषु माच्छैस्ति, °त्सी, मात्वेत्सी, °स्ति [३] ? य र
श असद् [४] र ॥१२॥ ष खण्डो न परिसमाप्तः

अङ्गिरसां वै सत्त्रम् आसीनानां शर्करा अक्षिष्व अजायन्त । ते ऽकामयन्तानन्धास्^१
स्वप्नं प्रपश्येमेति । स एतं सौम्यं दयामं चरुम् अक्षिष्व आदधत । तम् एतेन मन्त्रेणादधत

वेने न् अजिन् अन्यन् नृचक्षु वेन इतेन इकुत्तं सुमिन् ।

यद् अदुश चक्षुर् अदितव् अन्तर्न सीना नृचक्षु मदि तद् इधत्तु ।

इति । ततो वै ते ऽनन्धा अभवन् प्रापश्यन् । अनन्धो ह वै भवति प्रपश्यति य एवं वेद ॥

तद् आहुः प्राद्यारे न प्राद्यारे इति । स यो ऽनूचानस् सन् अयश क्रतस् स्यात् स हि तं प्राश्नीयान् । अनूचाना इह वा अलं यशसे । स यो ऽनूचानस् सन् अयश क्रतो भवति—अमुं ह वै तस्य लोकं यशो गतं भवति—तद् एतेन पुनर् आह्वयन्ते । यद् एतं^१ सौम्यं श्यामं चरुं प्राश्नाति तद् उ होवाच शात्र्यायनिर् नैवैष प्राश्यः कस् ततो यश आहरेद् यत्र भूयसी रात्री बत्स्यन् स्याद् इति । तस्माद् उ हतन् नैव प्राश्नीयात् ॥ १६८ ॥^२

[१] कोशेषु °नद्धा [२] पञ्चविंशब्राह्मणे १.५.१९ येनाः अजयद्विचक्ष्य [३] व प एतं

[४] र ॥ १६९ ॥ प ॥ १७१ ॥

तुरीयं वा एतत् साम्नः । सामन् एवैतद् यज्ञं प्रतिष्ठापयन्ति । तनूर् वा एषा साम्नाम् । सतनून् एवैतद् सामानि कुर्वन्ति । यो ह^१ वा एतस्मात् साम्न इयाद्^२ दुश्चर्मा वा^३ स्यात् पापी वेनं कीर्त्तिर् अभिवदेत् ॥

गायत्री वा एषा वयो भूत्वोदेति । दिवम् अपतत् । अनुष्टुभि वा एतस्यै सते^३ दिशश् शुक्लम् अहरन् । शुक्लहता^४ अस्मै प्रजा भवन्ति । दिग्भ्यो ऽस्मै शुक्लो^५ ह्रियते य एवं वेद ॥

वयो यज्ञा वो अग्नये इति प्रस्तौति ।^६ ओ यिरा यिरा^७ च दक्षसे पोषि वयम् अमृतं जातावाहोयि-विदोसम् इति प्रतिहरति । यज्ञा इति द्वे अक्षरे गिरा इति द्वे पोषिम् इति द्वे । तत् पद संप-द्यन्ते । षडक्षरस् तूर्णीशंसः । तूर्णीशंस एवैतद् अग्निमाहते विमुच्यन्ते । स ह् अन्तः ॥

अग्निर् वैश्वानरः प्रजा अभ्युदतिष्ठत् । स इदं सर्वं प्रातपत् । तस्य देवाः प्रदाहाद् अविभयुः । त ऽनुवन् सर्वं वा अयम् इदं प्रधक्ष्यति—॥ १६९ ॥^८

[१] ? ल व श न [२-२] ल व ष दुश्चर्मां र श उपोयिगिरा ल उवेयिरा व प उयिरा [३] र

[३] ल व ष सतो [४] ल व ष °भूता । अन्यत्र ॥ १४ ॥ ष अपरिसमाप्तः खण्डः

हुतो [५] ल शुक्लं व ष शुक्ल्यं [६-६] य

—एतस्यै हरो ऽपैरयामेति । तस्य हरो ऽपैरयन् । तद् यत् प्रथमम् अपैरयंस् तस्मिन् व्यवदन्त ऋवेदं भविष्यतीति । यज्ञेयज्ञे नो भविष्यतीत्य् अनुवन् । तद् यज्ञायज्ञीयम् अभवत् । तद् यज्ञायज्ञीयस्य यज्ञायज्ञीयत्वम् ॥

यद् द्वितीयम् अपैरयंस् तन् नामेधम् अभवत् । यत् तृतीयम् अपैरयंस् तद् दाश-स्पत्यम् अभवत् । यच्च चतुर्थम् अपैरयंस् तद् विशोविशीयम् अभवत् । यत् पञ्चमम् अपैरयंस् तद् वारवन्तीयम् अभवत् ॥

अग्निर् वा एष वैश्वानरो यद् यज्ञः । तद्वद् एतान्य् अग्निष्टोमसामानि भवन्ति । हर-स्यैवैतद् अग्निं वैश्वानरं प्रतिष्ठापयन्ति ॥ १७० ॥^९

[१] व-ष-वर्जम् अन्यत्र एतास्य [२] र ॥ १५ ॥ ष ॥ १०० ॥

नामेधं नाथकामः कुर्वीत । नृमेधश् च वै सुव्रतश् च भ्रातरौ । तौ ह तिकात्विया-

दधाते^१ । स ह नृमेधस् सुव्रतस्योऽजगौ । तद् ध यज्ञायज्ञीयेनैवास्तुतम् आस । अथ हैनम् आसन्तुः^२ । यजमानस्य वै त उद्गातुः पुत्रौ पुत्रम् अभीमरताम् अन्तकधृतिं सौव्रतिं नकिरश् च शकपूतश् चेति । तं ह वाहू परामृशन् उवाच ब्राह्मणा एष वो यज्ञस् तेन यं कामयन्ते^३ तं याजयतानेन न्वा अहं तद् याजयिष्य^४ इति । तं हौदुम्बर्याम् अनुवेष्ट्य शणशलाकाभिर् उपादीपयांचकार । सो ऽकामयतोद् इत इयां गातुं नाथं विन्देय न मायम् अग्निर् दहेद् इति । स एतत् सामापश्यत् । तेनास्तुत । ततो वै स गातुं नाथम् अविन्दत नैनम् अग्निर् अदहत् । अपि ह तच् छुल्वकं प्रददाह येनानुवेष्टित आस । तद् एतद् गातुविन् नाथवित् साम । गातुं वै स नाथम् अविन्दत । विन्दते गातुं नाथं य एवं वेद । यद् उ नृमेधो ऽपश्यत् तस्मान् नार्मेधम् इत्य् आख्यायते ॥ १७१ ॥^८

[१] ? वष शिकान्यद्रादधाने [२] वष हैनम् [३] व-ष-वर्जम् अन्यत्र °ते [४] ? वष
[५] ? यर आसन्तुः पुर लश आसहूः पुर वष जजातइष्ये अन्यत्र जातयिष्ये [८] र ॥१६॥
त्रिपहूः [४] वष नरकश् [५] वष चेति ष ॥१०१॥

दाशस्पत्यं श्रेष्ठयकामः कुर्वीत । देवासुरा अस्पर्धन्त । ते देवा इन्द्रम् उपाधावंस् त्वयाधिपत्येदं जयामेति । स इन्द्रो ऽकामयत जयेमासुरान् इति । स एतत् सामापश्यत् । तेनास्तुत । ततो वै देवा असुरान् अजयन् । तस्मै विजित्यासीनाय दशपतये-दशपतय आ इत्य् एवोद्धारान् उदहरन् । तद् एव दाशस्पत्यस्य दाशस्पत्यत्वम् । उद्धारं हरत उद्धार्यो भवति य एवं वेद ॥

विशोविशीयम् अन्नाद्यकामः कुर्वीत । अग्निर् वा अकामयत विशोविश एवान्नादश् श्रेष्ठो ऽधिपतिस् स्याम् इति । स एतत् सामापश्यत् । तेनास्तुत । ततो वै स विशोविश एवान्नादश् श्रेष्ठो ऽधिपतिर् अभवत् । तत एनम् विशोविशो व्यवाहरन्त । 'तद् यद् एनं विशोविशो व्यवहरन्ति' तद् विशोविशीयस्य विशोविशीयत्वम् । स हैष विशोविश एवान्नादश् श्रेष्ठो ऽधिपतिः । विशोविश एवान्नादश् श्रेष्ठो ऽधिपतिर् भवति य एवं वेद ॥

वारवन्तीयं पशुकामः कुर्वीत । प्रजापतिः पशून् असृजत । ते ऽस्मात् सृष्टा अपा-कामन् । तान् वारवन्तीयेनैवावारयत । यद् अवारयत तद् वारवन्तीयस्य वारवन्तीयत्वम् । तद् यद् वारवन्तीयम् अग्निष्टोमसाम भवति पशूनाम् एवोपस्थित्यै पशूनाम् अनपक्रमाय ॥ १७२ ॥^२

[१-१] ल वष नास्ति [२] र ॥१७॥ ष ॥१०२॥

यो वै यज्ञस्योधर् वेद प्रत्तं^१ यज्ञं दुहे । यज्ञायज्ञीयं वाव यज्ञस्योधः । तस्यैते स्तना गायत्रं रथन्तरं च बृहच् च वामदेव्यं च । तद् गायत्रम् इव प्रस्तुयात् । रथन्तरस्येव स्तोभान् स्तोभेत् । बृहत इव रोहान् रोहत् । हिंकारो वामदेव्यं स्वयम् एव यज्ञायज्ञीयम् । एतद् वै यज्ञं यजमानो दुहे । स हेष्ट्वैव श्रेयान् भवति । यज्ञायज्ञा वो अग्नये इति भवति । एष ह वै यज्ञोयज्ञो यद् यज्ञायज्ञीयम् । यज्ञंयज्ञं वहतीति ह वै यज्ञायज्ञीयस्य यज्ञायज्ञीयत्वम् ॥

एतेन ह स्म वै पुरा सर्वाणि स्तोत्राणि स्तुवन्ति । तद् आहुर् ऊर्ध्वा वा एते स्वर्गे लोकं रोहन्ति ये यजन्ते । तं ईश्वराः पराञ्चो ऽतिपत्तोर^२ इति तद् यज्ञायज्ञीयेनोपरिष्ठात् स्तुवन्ति । इयं वै यज्ञायज्ञीयम् । अस्याम् एवैतत् प्रतितिष्ठन्ति । अप उपनिधाय स्तुवन्ति —अग्निर् वा एष वैश्वानरो यद् यज्ञायज्ञीयं—तस्य शान्त्या अप्रदाहाय ॥

ऊर्ध्वां षत्सु उपप्रवर्तयति । अग्निम् एव तद् वैश्वानरं शमयति । नग्नम् इवोहं^३

कृत्वोपप्रवर्तयति । नम्रम् इव ह्य ऊरुं कृत्वा पत्नी वीर्यं करोति । तां संख्यापयन्ति रेतो-
धेयाय । तद् आहुर् आ वा एतत् प्रत्युद्गातुः प्रजां दत्ते यद् विगीते सामन् संख्यापयन्तीति
॥ १७३ ॥^१

[१] य प्रन्त ल, व्रतं व ष प्रत्नं अन्यत्र प्रत्य [२] व ष आरोहन्ति [३] व ष तं [४] ल तिन
व ष तिने [५] य ल °पतोर् र °पत्योर् व ष वतोर् [६] इतोऽवधिः ष [७] र ॥१८॥

तां प्रतिसमीक्षेत वामां नाम संक्षिप्तिं विश्वा वामानि धामहि इति । प्रजा वै वामम् । प्रजाम्
एव तद् आत्मन् धत्ते । वृष्णस् ते वृष्ण्यावतो विश्वा रेतोसि धामहि इतीतरा प्रतिसमीक्षते ॥

तद् आहुः प्रावृत उद्गायेत्—अग्निर् वा एष वैश्वानरो यद् यज्ञायज्ञीय—तस्य शान्त्या
अप्रदाहायेति । ईश्वरो ह तु पितृदेवत्यो भवितोर यत् प्रावृत उद्गायेत् । अथो आहुर्
यावद् एव श्रोत्रं तावत् प्रावृत्योद्गायेद् इति । तद् उ वा आहुः कर्णाभ्यां वै शृणोत्य् अक्षिभ्यां
पश्यति । तस्माद् आत्मानम् अन्तर्याद् यत् प्रावृत उद्गायेत् । अथो आशिरं वै तृतीये^१
सवने^२ ऽवनयन्ति^३ । प्रजा वै पशव आशीः । तस्मात् सर्वस्माद् आत्मानम् अन्तर्यात्
प्रावृत उद्गायेत् । अप्रावृत एवोद्गायेद् इति ॥ १७४ ॥^४

[१] र श तृतीयेन [२] र व श सवनेन [३] र व श यान्ति [४] र ॥१९॥

वयो वै यज्ञायज्ञीयम् । स यं कामयेत यजमानं स्वर्गलोकस् स्याद् इति वयो यज्ञा वो
अग्नये इत्य् अस्य प्रस्तुयात् । वय एवैनं शकुनो भूत्वा स्वर्गं लोकं वहति । तद् उ तद्
अनायुष्यम् इव । प्रथमितम्^१ इव वा एतद् यद् वयो ऽनालयम्^२ इव । तस्माद् एवं न
प्रस्तुयात् ॥

ओ यिरा यिरा चा दाक्षासा इति । यत् गिरा गिरा च इति ब्रूयाद् अग्निर् वैश्वानरो यजमानं
गिरेत् । अथ यत् ओ यिरा यिरा चा दाक्षासा इत्य् आह—अन्नं वा इरा—अन्नाद्यम् एव तद्
अग्नेर् वैश्वानरस्य मुखतो ऽपि दधाति । ईश्वरो ह तु रूक्षो भवितोर यद् ओ यिरा यिरा चा
दाक्षासा इति ब्रूयात् । ओ यिरा इहा चा दाक्षासा इत्य् एव ब्रूयात् ॥ १७५ ॥^३

[१] य प्रमथितम् र प्रमथितम् ल व श प्रथयितम् [२] कोशेषु नालयनम् [३] र ॥२०॥

तथा ह न रूक्षो भवति ॥

एतद् ध स्म वै तर्त्त पूर्वं ब्राह्मणा मीमांसन्ते क उ स्विद् अद्य शिशुमार्यै व्यात्तम्
अतिप्रोष्यत इति । एषा ह वा एकायने शिशुमारी प्रतीपं व्यादाय तिष्ठति यद् यज्ञायज्ञी-
यम् । तस्या एतद् अन्नाद्यम् एव मुखतो ऽपि दधाय स्वस्त्य् अत्येति ॥

पोषिं वयम् अमृतं जातो वा इति । यत् प्रैप्र वयम् इति ब्रूयात् प्रमायुको यजमानस् स्यात् ।
अथ यत् पोषिम् इत्य् आहैष एवासमै पोषिर् भवति ॥

हिं मायि दायिवम् इति । यत् दासम् इति ब्रूयाद् दंसुको^३ यजमानस् स्यात् । अथ यत्
दायिवम् इत्य् आह—दिवं संस्तुतो यज्ञो गमयितव्य इत्य् आहुः—दिवम् एवैतत् संस्तुतं
यज्ञं गमयन्ति ॥

प्रियं मित्रं नु शंसिषम् इति । यत् प्रियं मित्रं न शंसिषम् इति ब्रूयान् न प्रियं मित्रं शंसेत् ।

अथ यत् प्रियं मित्रं नु शंसिषम् इत्य् आह प्रियम् एव मित्रं शंसते ॥ १७६ ॥*

[१] कोशेषु तं [२-२] कोशेषु प्रवायन् [३] एवं कोशेषु [४] र ॥२१॥

प्रायां मायित्रान् नू शंसीषाम् कृजो नपातं स ह्य आयुमा इति । यत् नायुमा इति ब्रूयान्
नायुष्मान् यजमानस् स्यात् । अथ यत् आयुमा इत्य् आहायुर एवैतद् उद्गातात्मन् च यज-
माने च दधात ॥

हि मायस्मायूः आशेमा हव्यदातायाउवा इति । यत् दाशेम इति ब्रूयाद् दंशुका^१ एनं स्युः ।
अथ यद् आशेमा इत्य् आहाश्नुत एव ॥

आद्येमा हाव्यादानायामि भुवद् वाजेष् अविता भूवाद् धिं मायि वार्धा इति । वृद्ध इव ह्य एतर्हि यज्ञो भवन्ति ॥

उत व्राता बहूनाम् इति । यत् तनूनाम् इति व्रयात् तनुर् इव यजमानस् स्यात् । अथ यत् बहूनाम् इत्य् आह बहूनाम् एवेनम् एतत् व्रातारं करोति ॥ १७७ ॥^२

[१] ल श दाशुका [२] र ॥२२॥

तद् आहुर यज्ञायज्ञीयस्यैकाद् अक्षराद् ऊना ऋचः । तद् यज्ञस्य छिद्रम् । यस् तद् उद्गायन् नागिदधानं यज्ञायज्ञीयं छिद्रं करोति । यज्ञायज्ञीयं छिद्रम् अनु यज्ञस् स्रवति यज्ञम् अनु यजमानो यजमानम् अनु प्रजाः । तस्मिन् वाचं दध्यात् । वाग् वै ब्रह्म । उत त्राता वाग् बहूना उवा इनि । गौः इति नैके दधति—गौरु वै कृत्स्नम् अन्नाद्यम्—कृत्स्नस्यैवा-
न्नाद्यभ्यवरुद्धयै । तद् आहुर नैतद् आद्रियेत । यद् वाव वाङ्निधनं भवति तेनैव संघी-
यत इति ॥

तद् आहुर यथापूर्वं यथाज्यैष्ठ्यं छन्दांसि विमुच्यन्ति ॥ छन्दसां कल्पाति विमुक्तिम् अनु प्रजाः कल्पन्ताः ॥ इति । यज्ञा वो अमये इति षड्भिर अक्षरैः प्रस्तौति । गिरा च दक्षसे इति षड्भिर अक्षरैः आदिम् आदत्ते । तद् द्वादश संपद्यन्ते । द्वादशाक्षरा जगती^३ । जगतीं प्रथमतः पर्यूहन्ति । तज् जगत्या विमुच्यन्ते । प्र वयम् अमृतं जातवेदसम् इत्य् एकादशाक्षराणि संपद्यन्ते । एकादशाक्षरा त्रिष्टुप् । तत् त्रिष्टुभा विमुच्यन्ते । प्रियं मित्रं तु शंसिषम् इत्य् अष्टाभिर अक्षरैः निघनम् उपयन्ति । अष्टाक्षरा गायत्री । तद् गायत्र्या विमुच्यन्ते । तद् यथापूर्वं यथाज्यैष्ठ्यं छन्दांसि विमुच्यमानानि यन्ति । छन्दसां कल्पाति विमुक्तिम् अनु प्रजाः कल्पन्ते नापरामारी पूर्वीं म्रियते ॥ १७८ ॥^४

[१] यल्लक्ष आदियेत र आमियेत व अध्रियेत [२-२] ? एवं कोशेषु [३] र जगतीपर्वे व जगतीपर्वे [४] र ॥२३॥

देवासुरा यज्ञे ऽस्पर्धन्त । ते देवा असुरान् यज्ञान् निरवाधन् । ते ऽसुरास्त्रयाणां सवनानां रसं वीर्यं प्रवृहान्धं तमः प्राविशन् । यद् ध वै किं च पराचीनम् अग्निष्टोमात् तद् अन्धं तमः । यत् पराचीनं संवत्सरात् तद् अन्धं तमः । एतावान् वाव यज्ञो ज्ञानम् अग्निष्टोमः । एतावान् उ संवत्सरः । द्वादश वा अग्निष्टोमस्य स्तोत्राणि द्वादश ऋषयस् संवत्सरः । द्वादश स्तोत्राणि द्वादश शस्त्राणि । द्वादश पूर्वपक्षा द्वादशापरपक्षा । एतेन अतः एताः पराचीनं तद् अन्धं तमः । तत् प्राविशन् । ते देवा असुरान्

अन्वभ्यवायन् । तान् असुरान् एतैर् एवोक्तैः प्रत्युदतिष्ठन् । यद् उक्तैः प्रत्युदतिष्ठन् तद् उक्तानाम् उक्तत्वम् । तांस् ततो निर एवावायन् । तेऽन्धम एव तमः प्राविशन् । त्रिम एव ॥

स इन्द्रोऽब्रवीत् कश् चाहं चेदम् अन्वभ्यवैष्याव इति ॥ १७९ ॥^१

[१] र ॥ १७९

अहं चेत् अब्रवीद् वरुणः । अहं वा^१ ज्योतिर् धारयिष्यामीत्य अग्निर् अब्रवीत् । ताव् अन्वभ्यवैताम् । ताव् एकं तृतीयम् उदाहरताम् । तेन प्रातस्सवनम् आप्याययन् । तस्माद् ऐन्द्रीषु स्तुवन्ति । ऐन्द्रावरुणम् अनुशस्यते । तस्माद् उ गायत्रीषु स्तुवन्ति । गायत्रे हि प्रातस्सवनम् ॥

स एवाब्रवीत् कश् चाहं चेदम् अन्वभ्यवैष्याव इति । अहं चेत् अब्रवीद् वृहस्पतिः । ताव् अन्वभ्यवैताम् । ताव् एकं तृतीयम् उदाहरताम् । तेन माध्यदिनं सवनम् आप्याययन् । तस्माद् ऐन्द्रीषु स्तुवन्ति । ऐन्द्रावार्हस्पत्यम् अनुशस्यते । तस्माद् उ ककुप्सु स्तुवन्ति । ककुप्सु हि माध्यदिनं सवनम् ॥

स एवाब्रवीत् कश् चाहं चेदम् अन्वभ्यवैष्याव इति । अहं चेत् अब्रवीद् विष्णुः । ताव् अन्वभ्यवैताम् । ताव् एकं तृतीयम् उदाहरताम् । तेन तृतीयसवनम् आप्याययन् । तस्माद् ऐन्द्रीषु स्तुवन्ति । ऐन्द्रावैष्णवम् अनुशस्यते । तस्माद् अनुष्टुप्सु स्तुवन्ति । अनुष्टुभं हि तृतीयसवनम् ॥

तान् सर्वस्माद् एवान्तरायन् । तेऽतो तद् अभि प्रणयन्तीति प्रवतीभ्यः प्रणयन्त्य एहिवतीषु । प्रेति च वा इदं सर्वम् एति च^२ । ततो वै देवा अभवन् परासुराः । भवत्य् आत्मना परास्य द्विषन् आतृव्यो भवति य एवं वेद ॥ १८० ॥^३

[१] एवं र । अन्यत्र वा [२] र ॥ १८०

तानि वा एतानि त्रीणि सन्ति द्विदेवत्यान्य ऐन्द्रावारुणम् ऐन्द्रावार्हस्पत्यम् ऐन्द्रावैष्णवम् इति । एतावतैताप्^४ यद् कामदुघ्ना उदाहरन् गां चाश्वं चाजां चाविं च वीहिं च यवं च । उपैनम् एताप् यद् कामदुघ्नास् तिष्ठन्ति य एवं वेद ॥

एतावान् वाव यज्ञो यावान् अग्निष्टोमः । तद् आहुर यद् एतावान् एव यज्ञो यावान् अग्निष्टोमस् तस्मिन् अन्तर्गते किम् अभ्युक्तानि प्रणयन्तीति । स ब्रूयाद् यज्ञायज्ञीभ्यस्तेकाद् अक्षराद् ऊना ऋचः । तद् यज्ञस्य छिद्रं^५ तद् अभिप्रणयन्तीति । प्रवतीभ्यः प्रणयन्त्य एहिवतीषु । प्रेति च वा इदं सर्वम् एति च^६ । यज्ञम् एवास्मिन् तत् सम्यञ् दधाति ॥

आग्नेयीषु प्रणयन्त्य आग्नेयीभ्यः । यथाग्नाव् अग्नीन् अभिसमादध्यात् तादृक् तत् । यो वा एकम् अग्निं सन्तं बहुधा विहरेद् बहवस् स्युः । य एनान् बहून् सतस् सार्धं संहरेद् एक एव स्यात् । स यथाग्नाव् अग्नीन् अभिसमादध्यात् तादृक् तत् ॥ १८१ ॥^७

[१] कोशेषु एतावातेतत् [२] कोशेषु *न्ते [३-४] र स नास्ति [५] र ॥ १८१

तासु साकमश्वम् । देवा वै स्वर्गक्रामास् तपोऽतप्यन्त । त एतत् सामापश्यन् । तेनास्तुवत । तद् एनान् अश्व एव भूत्वा स्वर्गं^८ लोकम् अवहत् । तेऽब्रुवन् स्वर्गं^९ लोकं गत्वा साकं वा अश्वेन^{१०} स्वर्गं लोकम् अगन्तेति । तद् एव साकमश्वस्य साकमश्वत्वम् ।

तद् एतत् स्वर्गं साम । अश्नुते स्वर्गं लोकं य एवं वेद ॥

प्रमहिष्ठीयं भ्रातृव्यवान् कुर्वीत । इन्द्रो वृत्राय वज्रम् उदयच्छत् । तं नाशकनोत् प्रहर्तुम् । स यदैव प्र इत्य् अपश्यद् अयैनम् अहन् । हन्ति द्विषन्तं भ्रातृव्यं य एवं वेद । यद् उ प्र इत्य् अपश्यत् तस्मात् प्रमहिष्ठीयम् इत्य् आख्यायते ॥

सत्रासाहीयं कुर्वीत यस्य त्वद् इवाजितं स्यात् । इन्द्रो ऽसुरान् अजयत् । तेषां त्वान् इव नाजयत् । सो ऽकामयत् सत्रा सर्वान् असुरान् सहेयेति । स एतत् सामापश्यत् । तेनास्तुत । तेन सत्रा सर्वान् असुरान् असहत । तद् यत् सत्रा सर्वान् असुरान् असहत तत् सत्रासाहीयस्य सत्रासाहीयत्वम् । सत्रा द्विषन्तं भ्रातृव्यं सहते य एवं वेद ॥

दैवोदासं पुरोधाकामः कुर्वीत । आग्नेयो ब्राह्मण ऐन्द्रो राजन्यः । आग्नेयैन्द्रम् एतत् साम । ब्रह्म वा अग्निः क्षत्रम् इन्द्रः । ब्रह्मणैवैतत् क्षत्रं दधार क्षत्रेण ब्रह्म । तथा हास्माद् राष्ट्रम् अनपकामि भवति गच्छति पुरोधां पुर एनं दधते ॥ १८२ ॥^५

[१] र व स्वर्गं [२] य र स्वर्ग- [३] व स्वर्ग- [४] कोशेषु अश्नुते नष्ट [५] र ॥२७॥

हारिवर्णं ब्रह्मसाम रक्षोगृहीतः कुर्वीत । आङ्गिरसस् स्वर्गं लोकं यत् एभ्यो लोकेभ्यो रक्षांस्य् अन्वसचन्त । ते ऽकामयन्ताप रक्षांसि हनीमहीति । स एतद् हरिवर्णं आङ्गिरसस् सामापश्यत् । तेनास्तुत । तेनैभ्यो लोकेभ्यो रक्षांस्य् अपाग्नत । हरिश्चियम् इत्य् एवास्मात् लोकात् विराजसि इत्य् अन्तरिक्षात् दिवेदिवे इत्य् अमुष्मात् । ततो वै ते सर्वेभ्य एभ्यो लोकेभ्यो रक्षांस्य् अपहत्य स्वर्गं लोकम् आरोहन् । सर्वेभ्य एवैभ्यो लोकेभ्यो रक्षांस्य् अपहत्य स्वर्गं लोकम् आरोहति य एवं वेद । यद् उ हरिवर्णं आङ्गिरसो ऽपश्यत् तस्माद् हारिवर्णम् इत्य् आख्यायते ॥ १८३ ॥^१

[१] र ॥२८॥

त्रैतं नाथकामः कुर्वीत । आप्त्यान् साते^१ नयतो ऽरण्ये पिपासाविन्दत् । ते धन्वन् कूपम् अविन्दन् । तन् नैकतो ऽवरोदुम् अकामयत् न द्वितः । तत् त्रितो ऽवारोहत् । तौ यदापिबताम् अतृप्यताम् अथ हैनं तद् एव रथचक्रेणापिधाय गोभिः त्रैताम् । सो^२ ऽकामयतोद् इत इयां गातुं नाथं विन्देयेति । स एतत् सामापश्यत् । तेनास्तुत । स सम् इन्दुभिः इत्य् एव निघनम् उपैत् । तं पर्जन्यो वृष्ट्योर्ध्वम् उदप्लावयत् । अभि हि तद् रथ-चक्रम् उत्प्लावयांचकार येनापिहित आस । तद् एतद् गातुविन् नाथवित् साम । गातुं वै स तं नाथम् अविन्दत् । विन्दते गातुं नाथं य एवं वेद ॥

स पदेनान्वैत् । तं प्रतिव्यायायन्तम् ऋक्षो ऽन्यो भूत्वा मर्कटो ऽन्यो वनम् अवा-स्कन्दताम् । तद् उ भ्रातृव्यहा साम । भ्रातृव्यतां वाव तस्य ताव् अगच्छतां याव् ऋक्षं च मर्कटं चाकरोत् । अथो हास्मै वर्षुक एव पर्जन्यो भवति^३ । तद् उ पशव्यम् एव । केवलान् वै स तान् पशून् अकुरुत् । अव पशून् हन्धे बहुपशुर् भवति य एवं वेद ॥

यद् उ त्रित आप्त्यो ऽपश्यत् तस्मात् त्रैतम् इत्य् आख्यायते ॥ १८४ ॥^४

[१] ? एवं कोशेषु [२] ल-वर्जम् अन्यत्र सेसा [३] र भूवति व ज्ञ भूत्वा [४] र ॥२९॥

नैककुपम् अनाथकामः कुर्वीत । इन्द्रो यतीन् सालावृकेभ्यः प्रायच्छत् । तेषाम् अनाथकामः अथः कुमारः पर्यशिष्यन्त रायोवाजः पृथुरश्मिर् बृहद्विरिः । त इन्द्रम् अस्तु-

वन् । तान् अब्रवीत् किंकामाः कुमारास् स्तुथेति^१ । विभृह्य एव नो मघवन्न इत्य् अब्रुवन् । तान् अन्तरांसयोर् अध्यास्यत । ता अस्य तिस्रः ककुभो ऽलम्बन्त । इमे वै लोकास् सह सन्तस् त्रैधा व्यायन् । तांस् ते सान्नाद्यम्^२ अनुव्येनो^३ उ । एषां त्रयाणां लोकानां तिस्रः ककुभो ऽन्नाद्यम् अवलम्बन्त । स ऐक्षतैषां चेद् वै त्रयाणां लोकानां तिस्रः ककुभो ऽन्नाद्यम् अवारुन्धते^४ नेमास् तिस्रः ककुभो^५ ऽवहरेयेति । स एतत् सामापश्यत् । तेनास्तुत । तेनैषां त्रयाणां लोकानां तिस्रः ककुभो ऽन्नाद्यम् ऽवारुन्धत । तेनेमास् तिस्रः ककुभो^६ ऽवाहरत । तद् यद् एतेषां त्रयाणां लोकानां तिस्रः ककुभो ऽन्नाद्यम् अवारुन्धत तत् त्रैककुभस्य त्रैककुभत्वम् । तद् एतद् अन्नाद्यस्यावरुद्धिस् साम । अवानाद्यं रुद्धे^७ ऽन्नादश् श्रेष्ठस् स्वानां भवति य एवं वेद ॥ १८५ ॥

[१] य ल श स्तुतेति [२] ? ल व श °द्याम् [३] ? एवं कोशेषु (य र °न) [४] ? एवं कोशेषु [५] ? य अवरुन्धीयते [६-६] य एव । नान्यत्र [७] कोशेषु अवरुद्धे [८] र ॥१८॥

त्रीन्द्रियं वा एतत् साम । ऐन्द्रीर् ऋच ऐन्द्रस् साम । इन्द्रः इति निधनं भवति । त्रीणि पुरुष इन्द्रियाण्य् आत्मा प्रजाः पशवः । तान्य् एवैतेनात्मन् परिगृहीते ॥

तान् अब्रवीत् किंकामो वा एकः किंकाम एकः किंकाम एक इति । सो ऽब्रवीद् रायोवाजः पशुकामो ऽहम् अस्मीति । तस्मा इळां प्रायच्छत् । पशवो वा इळा । अथाब्रवीत् पृथुरदिमः क्षेत्रकामो ऽहम् अस्मीति । तस्मै क्षेत्रं प्रायच्छत् । स एव पृथुर् वैन्यः । अथाब्रवीद् बृहद्विरिर् अन्नाद्यकामो ऽहम् अस्मीति । तस्मा अर्थकारं^१ प्रायच्छत् । अन्नं वा अर्थकारः ॥

सौभरं प्रजाकामः कुर्वीत । हुस् इति निधनम् उपेयात् । सौभरम् अन्नाद्यकामः कुर्वीत । ऊर्क् इति निधनम् उपेयात् । सौभरं वृष्टिकामः कुर्वीत । हिम् इति निधनम् उपेयात् । सौभरम् उद्ग्रहणकामः कुर्वीत । उत् इति निधनम् उपेयात् । सौभरं स्वर्गकामः कुर्वीत । ऊ इति निधनम् उपेयात् ॥

भारद्वाजायनान् ह सत्त्रम् आसीनान् पप्रच्छुः केन प्रजाकामा अस्तोदवम् इति । सौभरेणेति । केनान्नाद्यकामा इति । सौभरेणेति । केन वृष्टिकामा इति । सौभरेणेति । केनोद्ग्रहणकामा इति । सौभरेणेति । केन स्वर्गकामा इति । सौभरेणेति । एवम् इव वा एतत् साम । एते वा एतस्मिन् कामाः । एतान् एव कामान् अवरुद्धे । यत्काम एवैतेन सास्त्रा स्तुते सम् अस्मै स काम ऋच्यते ॥ १८६ ॥

[१] य र व क्षत्र° [२] ? ऋ रथ° [३] र °कामं [४] र ॥३१॥

सौभरं ब्रह्मसाम कुर्वीत यः कामयेता मे प्रजायां सूपकाशो दर्शनीयः क्षत्रियरूपं पुरुषरूपो जायेतेति । तेजो वै पुरुषस्य प्रजा तेजस् सौभरम् । बृहत् क्षत्रम् । बृहतेः क्षत्रियस्यो एषां प्रजा । आ हैवास्य प्रजायां सूपकाशो दर्शनीयः क्षत्रियरूपं पुरुषरूपो जायते य एवं वेद ॥

प्रजापतिः प्रजा असृजत । ता अस्य सृष्टाः परैर्भवन् । तद् इदं सरीसृपम् अभवद् यद् अन्यत् सर्पेभ्यः । स द्वितीया असृजत । ता अस्य परैर्भावन् । ते मत्स्या अभवन् । स तृतीया असृजत । ता अस्य परैर्भावन् । तानि वयांस्य अभवन् । स चतुर्थीर् असृजत । स ऐक्षत कथं नु म इमाः प्रजास् सृष्टा न परामवेगुर् इति । स एतत् सामापश्यत् ।

तेनैना ऊक् इत्य् एवाभ्यसृशत् । ता अस्योर्जा समक्ता अवर्धन्त । सो ऽब्रवीत् सुभृतं* वा
इमाः प्रजा अभार्षम् इति । तद् एव सौभरस्य सौभरत्वम् । सुभृतां प्रजां विभर्ति य एवं
वेद ॥ १८७ ॥^१

[१] ? कोशेषु ब्रह्म [२] कोशेषु देवा [३] कोशेषु °रो°, °नो° [४] एवं य । अन्यत्र °व्रतं,
°व्रताः [५] एवं य । अन्यत्र सं- [६] र ॥३२॥

नामधेनातिरात्रे ऽच्छावाकाय स्तुवन्ति । इलया रात्रिम् अभिसंतन्वन्ति । तद् आहुर्
यन्ति^१ वा एते ऽनुष्टुभो य उष्णिक्श्च ऽच्छावाकसाम् कुर्वन्तीति । अर्वाग् उष्णिहश् च
खलु वा एतासाम् एका मध्य उष्णिग् एकापर उष्णिग् एका । नवधृतं छन्दो नवधृतं वाग्
वदति । वाग् अनुष्टुप् । तेनानुष्टुभो न यन्ति । यैतासाम् उत्तमा सा प्रत्यक्षानुष्टुप् । तेनो
वावानुष्टुभो न यन्ति । यथा ह वा इदं मधुकृतः पुष्पाणां रसान् संभरन्त्य एवं ह वा एता
देवताश् छन्दसां रसान् समभरन् । छन्दसां हास्य रसेन स्तुतं भवति य एवं वेद ॥

अहोरात्रयोर् ह खलु वा एतद् रूपं साम । *ऐन्द्राग्नेयं तत् साम* । ऐन्द्रम् अहर्
आग्नेयी रात्रिः । यो ह वा एतस्मात् साम्नो ऽतिरात्र इयाद् अहोरात्रयोर् ह वै स रूपेण
विवृह्येत । स य एनं तत्र ब्रूयाद् अहोरात्रयोर् एनं रूपेण व्यवृक्षद् इति तथा हैव स्यात् ।
तस्माद् उ हैतस्मात् साम्नो ऽतिरात्रे नैतव्यम् ॥ १८८ ॥^२

[१] ? एवं य । अन्यत्र यत्त [२] य तेनो एवा- [३] ? कोशेषु ववा- (एवा- साधीयान् पाठः स्यात्)
[४-४] ? कोशेषु ऐन्द्रीरिव आग्नेयं दत्त साम [५] र ॥३३॥

क्षेपीयसी ह खलु वै रात्रिर् अहः । एहीळं भवत्य् अप्रवर्हाय ॥

यद् ऋचश् च साम्नश् चात्यैरिच्यत तद् उद्वंशीयम् अभवत् । स हर्वा च साम्ना च
प्रतिष्ठति य एवं वेद । तद् अनुशंसस्य कुर्यान् न नृशंसस्य—परिमितजीवी हि नृशंसो
ऽतिरिक्तजीव्य अनुशंसः—अतिरिक्तस्यैवावरुद्ध्यै । अथ ह वा एतेन देवास् साम्ना वंशम्
इवोद्यत्यासुरान् अभ्यत्यक्रामन् । यद् उद्वंशम् इवोद्यत्यासुरान् अभ्यत्यक्रामन् तद् उद्वं-
शीयम् अभवत् । तद् उद्वंशीयस्योद्वंशीयत्वम् । अभ्य् अजितं जयति न जितं पराजयते य
एवं वेद ॥

सर्वेषां वा एतत् पृष्ठानां रूपं साम गायन्ति त्वा गायत्रिणः इति गायत्रस्य अर्चन्त्य् अर्कम्
अर्काविणा^३ इति रथन्तरस्य ब्रह्माणस् त्वा होयि शतक्रताव् इति बृहतः उद्वंशम् इव यायिमिरायि इति
वैरूपस्य उद् वंशामि इति पुनर् नित्तिन्वं^४ वैराजस्य वायानुवाउम् इति महानाम्नीनां या इरा
इति रेवतीनां हाई इति वामदेव्यस्य । सर्वस्मिन् एवैतत् पृष्ठरूपो रसे तेजस्य अपराजिते
छन्दसि यन्नस्यान्ततः प्रतिष्ठति ॥ १८९ ॥^५

[१] र व चाल्पा° [२] ? एवं कोशेषु [३] र ॥३४॥

सर्वो ह खलु वै षोडशमान् । यत्रोद्वंशीयं क्रियत उत्तमं पदं पुनर् अभ्यस्यति ।
षोडश्य एव तेन रूपेण क्रियते । वज्रो वै भ्रातृन्याय षोडशी । वज्रम् एवैतद् द्विषते
भ्रातृन्याय प्रहरति स्तुत्यै ॥

तमो वै देवासुरान् अन्तरासीत् । ते देवा एतम् अर्धेळम् अपश्यन् । तेनैन्द
द्विषानम्^६ । यं द्विष्यात् तं मनसा ध्यायेत् । एतम् अर्धेळम् उपावयन्त्य एव । एनम् एत्य्

अध्यधेळं^१ स्वरति तस्माद् धुपर्धरा^२ अतिश्वरन्ति ॥

अथादो ह सावयसो ऽतिरात्रेणेजे । तद् उ हातिधन्वश् शौनकः प्रसुप्त आस । स होद्वंशीयम् अतिरात्रे ऽच्छावाकसाम चक्रे । तं होवाच मैवं कुरुतं पल्लितेळं स्वरः परस्ताद् अप्रतिष्ठितः पारिचर्यस्य रूपम् इति । स होवाच तां वै वयं कृन्ताम् इळाम् उपेत्य स्वरेणैव संतत्य रात्रिं^३ प्रवत्स्यामहा इति । नेति हेतरं उवाच । इन्द्रो वाव तेन साम्ना-सुरान् अन्वभ्यवैत् । ते वलं स्वरं विदित्वा प्रत्याद्रवन् । तं प्राकुर्वन् । स प्रकृत एतम् अर्थेळं न्यहन् । त्राणाय वा एष यद् अर्थेळम् इति ॥ १९० ॥^४

[१] ? एवं कोशेषु [२] य र कुरुथ [३] ? य वल्लिमलेक व पल्लिष्ठ [४] कोशेषु रात्रि-
[५] कोशेषु हेतद् [६] र ॥३५॥

नामधेम् एव^१ कार्यम् । तद् ऐळं^२ भवति । पशवो वा इळा । पशुर् वा पततान् रात्रे^३ निरवाहन् । तस्मान् नामधेम् एव कार्यम् इति ॥

आष्टादंष्ट्रो ऋद्धिकामः कुर्वीत । अष्टादंष्ट्रो वै वैरूपः पश्चेवान्येभ्य ऋषिभ्य एतं सामनी अपश्यत् । सो ऽविभेद् अस्तोत्रीयं मे सामनी भविष्यत इति । सो ऽब्रवीद् ऋध्नवात् स यो मे ध्यामनि^४ सोमस्य तर्पयाद् इति । उष्टिप्राशुमिते^५ वा एते सामनी । ऋध्नुवन्त्य एवैताभ्यां तुष्टुवानाः ॥

अष्टादंष्ट्रो वैरूपः पशुकामस् तपो ऽतप्यत । स पते सामनी अपश्यत् । ताभ्याम् अस्तुत । स एताम् इळाम् उपैत् । पशवो वा इळा । ततो वै स पशून् अवारुद्ध । ते एते पशव्ये सामनी । अव पशून् रुद्धे बहुपशुर् भवति य एवं वेद । यद् व अष्टादंष्ट्रो वैरूपो ऽपश्यत् तस्माद् आष्टादंष्ट्रे इत्य् आख्यायते ॥

तद् ऐळम् अच्छावाकसाम भवति । पशवो वा इळा । पशुष्व एवैतत् प्रतितिष्ठति ॥ १९१ ॥^६

[१-१] ? य ल का...छेळं र कायु...छेळं व कायु... ? र-वर्जम् अन्यत्र ध्यामनी [४] ? य र रात्रिं
देष्टं श का...छेष्टं [२-२] ? एवं कोशेषु (किं : व आविं [५] र ॥३६॥
पशुर् वाव ते तान्... इति साधीयान् ??) [३] .



प्रजापतिर् यद् देवेभ्यस् तन्वो व्यभजत् ततो या हरिवत्य आसीत् ताम् आत्मने ऽशिषत् । ताम् इन्द्राय प्रायच्छत् । तयेन्द्रो ज्यैष्ठ्यम् अगच्छत् । तद् यद् धरिवतीषु स्तुवन्ति तद् ध्य एव ज्यैष्ठ्यम् । हरिवतीः परोक्षम् अनुष्टुभस् संपद्यन्ते । तास् संस्तु-
ताश् चतुस्त्रिंशदक्षरा भवन्ति । ततो ये चतुस्त्रिंशो अक्षरे साम्नस् ताभ्यां लोको विधीयत इत्य् आहुः । यत् पञ्चत्रिंशदक्षरासु स्तुयुः परं रूपम् उपपद्येरन् बार्हतम् । यत् त्रयस्त्रिं-
शदक्षरासु स्तुयुर् अवरं रूपम् उपपद्येरन् आनुष्टुभम् । यत् सप्तदशस्तोमस् स्यात् परमं रूपम् उपपद्येरन् । यत् पञ्चदशस्तोमस् स्याद् अवमं रूपम् उपपद्येरन् । यत् षोडशिना षोडशस्तोमेन चतुस्त्रिंशदक्षरासु स्तुवन्ति स्वेनैवैनं तद् आयतनेन समृद्धयन्ति । तेनै-
भ्यस् समृद्धेन स्वायां जनतायाम्* अर्धुकं भवति ॥

षोडश स्तोत्राणि षोडश शस्त्राणि । तद् द्वात्रिंशत् । द्वात्रिंशदक्षरानुष्टुप् । आनु-
ष्टुभम् षोडश्य् अनुष्टुभं संपन्नः । देवछन्दसानि वा अन्यान्य् आसन् असुरछन्दसान्य्
अन्यानि ॥ १९२ ॥^३

[१] प्रारम्भे र श हरिः ओम् ॥ व शुभमस्तु ॥ वेदव्यासशिष्याय जैमिन्यान्वाययि नमः ॥ [२-२] एवं
य ल व । र श स्वारान् निरतायाम् [३] र ॥ १॥

एकाक्षरं देवानाम् अवमम् आसीत् सप्ताक्षरं परमम् । नवाक्षरम् असुराणाम् अवमम्
आसीत् पञ्चदशाक्षरं परमम् । ते देवा अकामयन्त कनीयसा भूयो ऽसुराणां वृज्जीमीहीति ।
त एकाक्षरेण पञ्चदशाक्षरम् अवृज्जत । ते द्व्यक्षरेण चतुर्दशाक्षरं त्र्यक्षरेण त्रयोदशाक्षरं
चतुरक्षरेण द्वादशाक्षरं पञ्चाक्षरेणैकादशाक्षरं षडक्षरेण दशाक्षरं सप्ताक्षरेण नवाक्षरम् ।
अष्टाक्षरे वाष्टौ । तानि यत् षोडशषोडश समपद्यन्त तत् षोडशिनप् षोडशित्वम् । तद्
गायत्र्य् एव सप्तदश्य् उपसमपद्यत । तस्माद् आहुस् सप्तदशः प्रजापतिर् इति ॥

इन्द्रो वै वृत्रम् अजिघांसत् । स प्रजापतिम् उपाधावद् धनानि वृत्रम् इति । तस्मा
एतं षोडशिनं वज्रं प्रायच्छद् यद् अस्य वीर्यम् आसीत् तद् आदाय शक्यः । तं नाशक्तोद्
धन्तुम् । तं पुनर् उपाधावद् धनान्य् एव वृत्रम् इति ॥ १९३ ॥^१

[१] र ॥ २॥

तस्मै शक्यः प्रायच्छत् । ततो वा इन्द्रो वृत्रम् अहन् । हन्ति द्विषन्तं भ्रातृव्यं य एवं
वेद ॥

स ऐक्षत यद्य् अस्मै दिवा प्रदास्यामि रात्रिम् एषां भ्रातृव्यलोको ऽभ्यधिरेक्ष्यते ।
यद्य् अस्मै नक्तं प्रदास्याम्य अहर एषां भ्रातृव्यलोको ऽभ्यधिरेक्ष्यत इति । स एतद्
अपश्यत् । यावत् एतद् आदित्यो विषितो भवति तस्मै तावत् एव प्रायच्छत् । तेनासुरान्
उभाभ्याम् अहोरात्राभ्याम् अन्तरैत् । उभाभ्याम् एवाहोरात्राभ्यां द्विषन्तं भ्रातृव्यम्
अन्तरेति य एवं वेद ॥

यथा ह वै सूर्मत्याधायैव^१ षोडशी स्तोत्राणां स्वर्गलोकस्य समष्ट्यै । प्र स्वर्गं लोकम्
आप्नोति य एवं वेद ॥ १९४ ॥^२

[१] ? कोशेषु मूले (व मूमने) त्याग्यैते (य व येवन) [२] र ॥३॥

तद् आहुस् त्रिवृद् एव स्तोमः कार्य इति । स त्रिवृद् वै वज्रः । वज्रप् षोडशी । अथो आहुप् षोडश^१ एव कार्य इति । पञ्चदशो वै वज्रः^२ । इन्द्रो वज्रस्योद्यन्ता षोडशः । सेन्द्रेण वज्रेण वृत्रं पाप्मानं हनानीति । सेन्द्रेण हँव वज्रेण द्विषन्तं पाप्मानं भ्रातृव्यं हन्ति य एवं वेद ॥

अथो आहुस् सप्तदश एव कार्य इति । पञ्चदशो वै वज्रः । इन्द्रो वज्रस्योद्यन्ता षोडशः । प्रजापतिर् एव सप्तदशः । सो ऽनुष्ठाता सो ऽभिगोप्ता सो ऽभिवादयिता प्रहर जहि मापकमीः इति । सेन्द्रेण वज्रेण सप्रजापतिकेन वृत्रं पाप्मानं हनानीति । सेन्द्रेण हँव वज्रेण सप्रजापतिकेन द्विषन्तं पाप्मानं भ्रातृव्यं हन्ति य एवं वेद ॥

अथो आहुर् एकाविंश एव कार्य इति । सर्वाभ्यो वा एतं सप्तभ्यो होत्राभ्य इन्द्रो वज्रं निरमिमीत तिस्रस् तिस्र एव होत्रायै । स एकाविंशप् षोडशी समपद्यत । तेनेन्द्रो वृत्रम् अहन् । हन्ति द्विषन्तं भ्रातृव्यं य एवं वेद ॥

तद् उ होवाच यामनो भ्रातृलायनो विराजो वा एष संपदे षोडशी । वैराजो वै षोडशी विराजिविराजि प्रतिष्ठितः । स यत्रैवंतं विराजं संपद्यमानं मन्येत तद् एवैतेन स्तोतव्यम् ॥ १९.५ ॥^३

[१] ? कोशेषु पंचदश [२] ? कोशेष्व अधिपाठः वज्रषोडश्यथो आहुषोडश पंचदश (य नास्ति) एव कार्य इति पंचदशो वै वज्र [३] र ॥४॥

अहोरात्रयोर् वै देवासुरा अधि संयत्ता आसन् । ते देवा अहर् अभ्यजयन् अथासुरा रात्रिम् अभ्युपाधावन् । तं देवा अब्रुवन् अर्धिनो^१ वा अस्य भुवनस्याभूम कथं सत्रा रात्रिम् अभिजयेमाभिप्रयुनजामहा इति । ते ऽभ्ययुञ्जत । अहो जघनार्धं ऽयतन्त । अथासुरा रात्र्या उदासृत्य पूर्वार्धं ऽयतन्त । एष ह वा अहो जघनार्धो यत् सायम् । एष उ वै रात्रेः पूर्वार्धो यत् सायम् । स्वायाम् अन्ये मर्यादायाम् अयतन्त स्वायाम् अन्ये । छन्दांसि वाव तेषां स्वम् आसीत् । छन्दस्स्व अधि संयत्ता आसन् ॥ १९.६ ॥^२

[१] ? य तर्द्धविनो र अर्द्धविनो ल श तर्द्धविनो व अर्द्धीनो [२] ल व श °इत्य [३] र ॥५॥

एकाक्षरं देवानाम् अवमम् आसीत् सप्ताक्षरं परमम् । नवाक्षरम् असुराणाम् अवमम् आसीत् पञ्चदशाक्षरं परमम् । सप्ताक्षरं च नवाक्षरं च संनिहिते आस्ताम् ईद्ध्यञ्च्य^३ अन्यानि यत्तान्य् आसन् ईद्ध्यञ्च्य^३ अन्यानि । तान् प्रजापतिर् औनुष्टुभो ऽन्तरा विक्रम्यातिष्ठत् । ते समीक्षमाणान् संचाकशतो ऽतिष्ठन् अन्योन्यस्यारन्ध्रम्^४ इच्छन्तः ॥

ते देवाः प्रजापतिम् उपाधावन् जयामासुरान् इति । तेभ्य एतं षोडशिनं वज्रं प्रायच्छत् । एतेनैषां छन्दोभिर् छन्दांसि संवृज्य माम् उपसंपादयेति । त एकाक्षरेण पञ्चदशाक्षरम् अवृञ्जत द्व्यक्षरेण चतुर्दशाक्षरम् । सानुष्टुब् अभवत् । तां प्रजापतिम् उपसमपादयन् । त्र्यक्षरेण त्रयोदशाक्षरं चतुरक्षरेण द्वादशाक्षरम् । सानुष्टुब् अभवत् । तां प्रजापतिम् उपसमपादयन् । पञ्चाक्षरेणैकादशाक्षरं षडक्षरेण दशाक्षरम् । सानुष्टुब् अभवत् । तां प्रजापतिम् उपसमपादयन् । सप्ताक्षरेण नवाक्षरम् अष्टाभिर एवाष्टौ । सानुष्टुब् अभवत् । तां प्रजापतिम् उपसमपादयन् । तेषां छन्दोभिर् एव^५ छन्दांसि संवृज्यासुरान्^६ निरवाप्नन् । तान् निरवहतान् दारान् यतः प्रजापतिर् अश्वो ऽरुण-

पिशङ्को भूत्वा पराप्रोथत् । त एत उदन्तेष्व् अधिगम्यन्त एकैक इव । ततो वै देवा अभवन् परासुगः । भवत्य् आत्मना परास्य द्विपन् भ्रातृव्यो भवति य एवं वेद ॥ १९७ ॥^१

[१] ? कोशेषु इद्विषे च [२] य-वर्जम् अन्यत्र क० [३] ? एवं कोशेषु [४] र एवं
[५] कोशेषु संवृज्यदारान् [६] र ॥६॥

कनीयस्विन इव वै देवा आसन् भूयस्विनो^१ ऽसुराः । कनीयसा वै तेषां त्व् एतद् भूयो ऽवृक्षत । तस्मात् कनीयान् ग्रामो ज्यायांसं ग्रामं प्रतिसंयतते । तस्माद् उँ कनीयांसो भूयसो ऽमित्रान् जयन्ति । कनीयस्वी भूयस्विनं वृक्षते य एवं वेद ॥

एषा ह खलु वै प्रत्यक्षं पंक्तिर् यत् पञ्चाक्षरा पञ्चपदा । पंक्तिषु षोडशिना स्तुवन्ति । पुरुषछन्दसं वै पंक्तिः । यत् पांक्तः पुरुषः पुरुषाद् एवैतद् आतां वाचं निर्भिमतं । तस्मात् पुरुषस् सर्वा वाचो वदति । आत इव वा एतर्हि सर्ववाक् । तद् यद् अनुष्टुप्सु स्तुवन्ति यथा कुम्भ्यासूपदस्तासु महोदधीन् उपधावयेत् तादृक् तत् ॥

कनीयांसि छन्दांसि ज्यायस्सु छन्दस्स्व् अध्यूहन्ति । जितदेवत्यानि वा एतानि यत् कनीयांसि । तस्मात् ज्यायस्सु छन्दस्स्व् अध्यूहन्ति । एषां ह खलु वै छन्दसां वीर्यवत्तमा या ज्यक्षरैकपदा । ताभिर् यच्च छन्दांस्य् उपसृजन्ति वीर्यस्यैवावरुद्धवै । निधनम् अभ्य-
तिस्वरति । अहो वै देवा रात्रिम् अभ्यत्यक्रामन् । अभि भ्रातृव्यलोकं जयति य एवं वेद । भ्रातृव्यभाजिनम् इव ह्य एषा यद् रात्रिः ॥ १९८ ॥^२

[१] कोशेषु भूयस्वानो [२] र-वर्जम् अन्यत्र उत [३] र ॥७॥

अधिकर्ण्या सोमं क्रीणन्ति । यथा ह वै कर्णेकर्णे ऽधिरूढम् एवं षोडशी स्तोत्राणाम् । सह वै षोडशिनं क्रीणीम इति वदन्तप् षोडशिनं क्रीणन्ति । यद् अधिकर्णी सोमक्रयणी भवति तेनैवैषां षोडशी क्रीतस् तेनावरुद्धः ॥

अधिकर्ण्या सोमं क्रीणन्ति । सवनात्सवनात् सोमम् अतिरेचयन्ति । जनद्वतीषु स्तुवन्ति । सर्वाणि रूपाण्य् अनुशास्यन्ते । यद् अधिकर्ण्या सोमं क्रीणन्ति यजमान एनं तेन प्रजनयति । यत् सवनात्सवनात् सोमम् अतिरेचयन्त्य् अध्वर्युर् एनं तेन प्रजनयति । यज् जनद्वतीषु स्तुवन्त्य् उद्गातैनं तेन प्रजनयति । यत् सर्वाणि रूपाण्य् अनुशास्यन्ते होतैनं तेन प्रजनयति । एतानि वै षोडशिनः प्रजननानि । प्र प्रजया पशुभिर् जायते य एवं वेद ॥ १९९ ॥^३

[१] र ॥८॥

इन्द्रं वै हरो ऽत्यरिच्यत । स देवान् अब्रवीत् कथं मा हरो नातिरिच्येतेति । तं विश्वे देवा अब्रुवन् वयं त्वा हरिवता मन्त्रेण स्तोष्यामस् तथा त्वा हरो नातिरेक्ष्यत इति । तं विश्वे देवा हरिवता मन्त्रेणास्तुवन् । ततो वा इन्द्रं हरो नात्यरिच्यत । तद् यद् धरिवतीषु स्तुवन्ति इन्द्रम् एवैतद् धरसा समृद्धयन्ति । एषा ह खलु वै यजमानस्य नेदिष्ठं देवता यद् इन्द्रः । तद् यद् धरिवतीषु स्तुवन्ति यजमानम् एव तद् धरसा तेजसा समृद्धयन्ति । सम् अस्मा ऋध्यते य एवं वेद ॥ २०० ॥^४

[१] र ॥९॥

‘प्रष्टिर् इव’ ह खलु वा एतन् स्तोत्राणां यन् षोडशी । यद् वै प्रष्टिर्’ अनियुक्तो वहन्त्य अप वा वै स छिनन्ति निर् वा माष्टिः । अन्येन स्तोत्रेण समस्तोमो भवति । स यथा प्रष्टिः प्रष्टियुगाय नियुज्याद् एवम एवैतन् पूर्वेषु स्तोत्रेषु षोडशिनम् अनुनियु[न]-क्त्य अनिर्मागाय ॥

अक्षीवै ह खलु वा एतन् स्तोत्राणां यन् षोडशी । अन्येन स्तोत्रेण समस्तोमो भवन्त्य अनाक्षितायैव ॥

जामीव ह खलु वा एतन् स्तोत्राणां यन् षोडशी । अन्येन स्तोत्रेण समस्तोमो भवन्त्य अजामितायै ॥

पशवो वा उक्थानि वज्रप् षोडशी । यद् उक्थानाम् अन्ततप् षोडशिना स्तुवन्ति वज्रेणैव तन् पशून् परिगृह्णन्त्य अपरावापाय । नास्य वित्तं परोष्यते य एवं वेद ॥२०१॥

[१-२] सर्वत्र वृष्टीव (२ प्र०) [३] सर्वेषु कोशेषु वृष्टिर् [४] कोशेषु वृष्टिर् [५] यन्वज्र अक्षिर् [६] १ कोशेषु अक्षिर् [७] कोशेषु अक्षिर् [८] १ कोशेषु जामिर् [९] २ ॥१०॥

तद् आहुर नोक्थप् षोडशी कार्य इति । पशवो वा उक्थानि वज्रप् षोडशी । वज्रं पशुषु विवर्तयेत् । अतिरात्र एव कार्यः । आपो वै सर्वस्य शान्तिः । अद्भिर् एवैतत् तच् छमयन्ति ॥

यश् अभिचरणीयन् सोमस् स्याद् धिरणमयं वज्रं भृष्टिमन्तं कृत्वा योय एव कर्म कुर्यात् तस्मैतस्मा उपप्रवर्तयेत् । सप्त एवास्रै वज्रं प्रहरति स्तुत्यै । संस्थिते सोमे न्यज्ज्वं द्रोणकलशं पर्यस्य करम्भमयान् वा पुरुषान् कृत्वा हरितानां वा तृणानां तेषां नामग्राहं ग्रीवा अपिकृन्तेत् इदम् अहम् असुष्य ग्रीवा अपिकृन्तामिदम् अनुष्येदम् असुष्य इति । यावताम् एव नामानि गृह्णाति तावतां ग्रीवा अपिकृन्तति । तं ब्रह्मणं ददाति । ब्रह्म वै ब्रह्मा । ब्रह्म वज्रः । ब्रह्मण्य् एवैतद् वज्रं प्रतिष्ठापयति ॥ २०२ ॥

[१] २ ॥११॥

इन्द्रश् च वै बृहच् च समभवताम् । इन्द्रं बृहद् ‘....अत्यरिच्यत । तस्या अविभेद् अनयैव माभिभविष्यतीति । स देवान् अब्रवीत् षोडश्य् अयं यज्ञक्रतुर अस्त्व इति । तथेति । स षोडश्य् अभवत् । तत् षोडशिनो जन्म । अति श्रिया द्विपन्तं भ्रातृव्यं रिच्यते य एवं वेद ॥

गायत्रीषु द्विपदासु बृहता षोडशिना तुष्टुवानः उप नो हरिभिस् सप्तम् इति । एता वै गायत्र्यो द्विपदाः । इन्द्रो वै वृत्रम् अजिघांसत् । स प्रजापतिम् उपाधावद् धनानि वृत्रम् इति । तस्मा एताम् अपहरसम् अनुष्टुभं प्रायच्छत् । तथा नास्तृणुत । स यद् अस्तृत्वा व्यनदत् तन् नानदम् अभवत् । तन् नानदस्य नानदत्वम् । तस्माद् आहुर नानदं षोड-शिसाम् कार्यं न हि तेनास्तृणुतेति । तं पुनर् उपाधावद् धनान्य् एव वृत्रम् इति । तस्मै सप्तानां होत्राणां हरो निर्माय प्रायच्छत् । तिस्र एव होत्रायै । स एकविंशप् षोडशी समपद्यत । तेनो वृत्रम् अहन् । हन्ति द्विपन्तं भ्रातृव्यं य एवं वेद । एकविंशायतनो ह खलु वै षोडशी । सप्त वै होत्राः प्रातस्सवने वषट्कुर्वन्त सप्त माध्यंदिने सवने सप्त तृतीयसवने ऽथो यद् एवास्रै हरो निर्माय प्रायच्छत् ॥ २०३ ॥

[१-२] १ कोशेषु एतन्वात्यति [३] य ल व श नास्ति [४] कोशेषु अहोरात्राणां [५] २ ॥१२॥

गौरीवितिर् वा एतच् छाकृत्यो ऽतिरिक्तं ब्रह्मणो ऽपश्यत् । तद् गौरीवितम् अभवत् । अतिरिक्तं वा एतद् ब्रह्मणो यद् गौरीवितम् अतिरिक्तप् षोडशी स्तोत्राणाम् । यद् गौरी-
वितेन षोडशिना स्तुवन्त्य् अतिरिक्त एव तद् अतिरिक्तं दधति यज्ञस्य सलोमितायै ॥

औपोदितिर्^१ ह स्माह गौपालयो विशालं लिबुजयाभ्यधाद् अनुष्टुभि नानदम्
अक्तत्^२ गौरीवितेन षोडशिनम् अनुष्टुवनं न श्रियावपद्य इति । न ह वै श्रियावपद्यते य
एवं वेद ॥

तद् उ श्वस्तनवद् अपि प्रजाया उपकलृप्तम् । शकरीषु षोडशिसाम कुर्वीत पशु-
कामः । वज्रो वै षोडशी पशवश् शक्यः । वज्रेणैव पशुं स्पृणोति पशुमान् भवति ।
शकवरीषु षोडशिसाम कुर्वीत यः कामयेत वज्री स्याम् इति । वज्रो वै षोडशी वज्रश्
शक्यः । वज्रेणैव वज्रं स्पृणोति वज्री भवति । विरादस्व अन्नाद्यकामप् षोडशिसाम
कुर्वीत । वज्रो वै षोडश्य् अन्नं विराद् । वज्रेणैवान्नाद्यं स्पृणोत्य् अत्य् अन्नम् अन्नादो भवति ।
तास् त्रयस्त्रिंशदक्षरा भवन्ति । ततो यान्य् एकविंशतिः प्रतिष्ठा सा । अथ यानि द्वादश
प्रजननं तत् । प्रति प्रतिष्ठायां तिष्ठति प्रजायते नो चान्तस्थायां जीयते य एवं वेद ॥२०४॥^४

[१] ल श सलोक° [२] कोशेषु औपवदतिर् [३] ? एवं र । अन्यत्र अक्तत् [४] र ॥११॥

प्र वो महे महेष्ट्वे भरध्वम् इत्य् एता वै विराजः । अनुष्टुप्सु षोडशिसाम कुर्वीत यः
कामयेत न मान्या वाग् अतिवदेद् इति । वज्रो वै षोडशी वाग् अनुष्टुप् । वज्रेणैव वाचं
स्पृणोति नैनम् अन्या वाग् अतिवदति । आ तिष्ठ वृत्रहन् रथम् इत्य् एता वा अनुष्टुभः ।
अथैतास् त्र्यक्षरा एकपदा भवन्ति । विष्णोश् छन्दो भूरिजश् शक्य इति । एताभिर् वा
इन्द्रो वृत्रम् अहन् एताभिश् श्रियाम् आशुतौषम् एव । द्विषन्तं भ्रातृव्यं हन्त्य् ओषं
श्रियम् अश्नुते य एवं वेद ॥

हिरण्यं संप्रदायं षोडशिना स्तुवन्ति । षोडशिनम् एव तज् ज्योतिष्मन्तं कुर्वन्ति ॥
अश्व उपतिष्ठते सार्येक्ष्याय । भ्रातृव्यलोकं वाचैषां^१ तद् विधर्मस् तिष्ठति ॥

यस्माज् जातो न परो ऽन्यो अस्ति य आ बभूव भुवनानि विश्वा ।

प्रजापतिः प्रजया संरराणम् त्रीणि ज्योतींषि सचते स षोडशी ॥

इति षोडशिग्रहम् अवेक्षते ॥

इन्द्रश् च सत्राह वरुणश् च राजा तौ ते भक्ष्यांचक्रतुर् अग्र एतम् ।

तयोर् अहं भक्षम् अनुभक्ष्यामि वाग् जुषाणा सोमस्य तृप्यतु ॥

इति ॥

एकाक्षरं देवानाम् अवमम् आसीत् सप्ताक्षरं परमम् । नवाक्षरम् असुराणाम् अवमम्
आसीत् पञ्चदशाक्षरं परमम् । ते देवा अकामयन्त कनीयसा भूयो ऽसुराणां वृञ्चीमहीति ।
त एकाक्षरेण पञ्चदशाक्षरम् अवृञ्जत द्व्यक्षरेण चतुर्दशाक्षरं त्र्यक्षरेण त्रयोदशाक्षरं
चतुरक्षरेण द्वादशाक्षरं पञ्चाक्षरेणैकादशाक्षरं षडक्षरेण दशाक्षरं सप्ताक्षरेण नवाक्षरम् ।
अष्टभिर् एवाष्टौ । एवं कनीयसा ज्यायसो द्विषतो भ्रातृव्यस्य वृंक्ते य एवं वेद ॥२०५॥^२

[१] कोशेषु चैवैषां

[२] य इति षोडशीखंडं र षोडशी ॥१४॥ व षोडशी

अहो ऽसुरा नुत्ता रात्रिं प्राविशन् । ते देवा एतम् अनुष्टुप्शोषाणं वज्रं समभरन् । तेनैनान् अभ्यवायन् । वाग् वा एषा । वाचा ज्योतिषान्वभ्यवायन् । विराड् वा एषा । विराजा ज्योतिषान्वभ्यवायन् । न वै सुयज्ञ इवातिरात्रः । तद् यन् पान्तं भवति तेनैव यज्ञः क्रियते । अहश् च सुलभ्यो^१ रात्रेश् च संतत्या अप्यवच्छेदाय । यानि छन्दांस्य अहर् वहन्ति तानि रात्रिं वहन्ति । एषा गायत्र्य् एषा विराड् एषा ककुब् एषानुष्टुप् ॥ बृहतीषु स्तुवन्ति । तेन बृहतीभ्यो नयन्ति । तासां यद् द्वादशाक्षराणि पदानि तेन जगतीभ्यो नयन्ति । त्रिष्टुभा वषट्करोति । तेन त्रिष्टुभो नयन्ति । तान् संधिनाभिपलायन्त आश्विने नासहेयम् अगमयन् । असहेयं ह वै द्विषन्तं भ्रातृव्यं गमयति य एवं वेद ॥

एषा वा अग्निष्टोमस्य संमां यद् रात्रिः । द्वादश वा अग्निष्टोमस्य स्तोत्राणि द्वादश रात्रेः । एषा वा उक्थस्य संमां यद् रात्रिः । त्रीण्य् उक्थानि त्रिदेवत्यस्य संधिः । एषा वा अग्निष्टोमस्य च संवत्सरस्य च संमां यद् रात्रिः । द्वादश वा अग्निष्टोमस्य स्तोत्राणि द्वादश मासान् संवत्सरः । रात्र्या त्वाव त्रयोदशो मास आप्यते । एषा वै ब्रध्नस्य विष्टपं यद् रात्रिः । गच्छति ब्रध्नस्य विष्टपं य एवं वेद ॥ २०६ ॥^६

[१] प्रारम्भे य हरिः ओम् । शुभमस्तु । श्रीगुरुभ्यो । [४] कोशेषु साममा [५] कोशेषु साममा [६] नमः ॥ ल श ॥ हरिः ओम् ॥ व श्रीगुरुभ्यो नमः ॥ र ॥ १ ॥
ओं [२] कोशेषु पात्तं [३] ? य व संलभ्यो

एष वाव सर्वगायत्रो^१ यद् अतिरात्रः । न वै रात्र्या ऋते ऽहर् न रात्रिर् ऋते ऽहः । नैषां लोकानाम् एक एकः । अहोरात्रे वा इदं सर्वम् इमे लोकाः । भूतं भव्यं प्रजनयतः । तद् आहुर् न प्रथमं यजमानो ऽतिरात्रेण यजेतेति । स्वं च ह्य् अतिमन्यते । द्वौ यज्ञकतू । ब्रह्म वा अग्निष्टोमः । ब्रह्म वै ब्राह्मणस्य स्वम् । अग्निष्टोमं च ह्य् अतिमन्यत उक्थं च षोडशिनम् । तद् उ वा आहुर् अग्निष्टोममात्रं वावाग्निष्टोमेनाभिजयत्य् उक्थमात्रम् उक्थेन षोडशिमात्रं षोडशिना रात्र्या त्वाव सर्वम् अवरुद्ध इति । स यो हैव विद्वान् एकेन यज्ञ-क्रतुना चतुरो यज्ञकतून् संतनोत्य् आस्य चत्वारो विराजयन्ते सर्वेषु पशुषु प्रतितिष्ठति ॥ २०७ ॥^२

[१] ? य र व गायत्रो [२] र ॥ २ ॥

अहो ऽसुरा नुत्ता रात्रिं प्राविशन् । ते देवा एतानि सामान्य् अपश्यन् एतान् पर्यायान् । तैर् एनान् अन्वभ्यवायन् । तान् पर्यायम् अघ्नन् । यत् पर्यायम् अघ्नन् तत् पर्यायाणां पर्यायत्वम् । पर्यायम् एव द्विषन्तं भ्रातृव्यं हन्ति य एवं वेद ॥

ये प्रथमरात्रेण छन्ना आसन् तान् प्रथमेन पर्यायेणाघ्नन् । यत् प्रथमस्य पर्यायस्य प्रथमानि पदानि पुनरादीनि भवन्ति ये प्रथमरात्रेण छन्ना भवन्ति तान् एव तेन घ्नन्ति । ये मध्यरात्रेण छन्ना आसन् तान् मध्यमेन पर्यायेणाघ्नन् । यन् मध्यमस्य पर्यायस्य मध्यमानि पदानि पुनरादीनि भवन्ति ये मध्यरात्रेण छन्ना भवन्ति तान् एव तेन घ्नन्ति । ये ऽपर-

रात्रेण छन्ना आसंस् तान् उत्तमेन पर्यायेणाध्नन् । यद् उत्तमस्य पर्यायस्योत्तमानि पदानि पुनरादीनि भवन्ति ये उपरात्रेण छन्ना भवन्ति तान् एव तेन ध्नन्ति । पुनरभिघातं वावर्तान्स् तद् अध्नन् । यथा वै हवा पुनर् हन्यात् तादृक् तत् । पुनरभिघातम् एव द्विपन्तं भ्रातृव्यं हन्ति य एवं वेद ॥ २०८ ॥^१

[१] २ ॥३॥

शर्वरा वै नाम रात्रिः । ते देवा अब्रुवन् अपि वै नश् शर्वर्याम् अभूद् इति । तद् एवापिशर्वराणाम् अपिशर्वरत्वम् । अपि ह वा अस्य शर्वर्या भवति य एवं वेद ॥

असुरेषु वा इदम् अग्र आसीत् । तद् देवा अभिजित्याब्रुवन् केन न्व् अहोरात्रे उपरिष्ठात् संदध्यामेति । त एतद् रात्रन्तरं संधिम् अपश्यन् । तेनाहोरात्रे उपरिष्ठात् समदधुः । यत् समदधुन् तत् संधेस् संधित्वम् । आश्विनं ह खलु वै संधेर् उक्थम् । महति रात्रे सन्धिना स्तुवन्ति । आ सूर्यस्योदेतोर् आश्विनम् अनुशस्यते ऽहोरात्रयोर् एव संतत्या अहोरात्रयोस् समारम्भाय ॥

अहोरात्र देवा अभिजित्य ते वज्रम् एव परिधिम् अकुर्वत पशूनां गुप्त्या असुराणाम् अनभ्यवचाराय । तद् यद् एता उष्णिहो ऽन्ततः क्रियन्ते—वज्रो वा उष्णिहः—वज्रेणैव तत् पशून् परिगृह्णात्य् अपरा[वा]पाय । नास्य वित्तं परोप्यते य एवं वेद ॥ २०९ ॥^१

[१] २ ॥४॥

असुरेषु वा इदम् अग्र आसीत् । तद् देवा अभिजित्याब्रुवन् वीदं भजामहा इति । तस्य विभागे न समपादयन् । ते ऽब्रुवन् आजिम् अस्यायामेति । त आजिम् आयन् । अग्नेः प्रथमो रथ आसीद् अथोषसो ऽथाश्विनोः । ताव् अश्विनाव् अश्वी अक्ष्याम् अत्य-कुर्वताम् । तौ द्रवन्ताव् अग्निः पर्युदतिष्ठत् । ताव् अब्रूताम् अति नौ सृजस्वेति । नेत्य् अब्रवीद् अनु नु मा भजतम् इति । तृतीयं त इत्य् अब्रूताम् आवाभ्यां त्व् एवाख्यायताद् इति । तथेति ताव् अत्यार्जत । तौ द्रवन्ताव् उषाः पर्युदतिष्ठत् । ताव् अब्रूताम् अति नौ सृजस्वेति । नेत्य् अब्रवीद् अनु नु मा भजतम् इति । तृतीयं त इत्य् अब्रूताम् आवाभ्यां त्व् एवाख्यायताद् इति । तथेति ताव् अत्यार्जत । ताव् उदजयेताम् । स य एवम् एताम् अश्विनोर् उज्जितिं वेद यत्र कामयत उद् इह जयेयम् इत्य् उत् तत्र जयति । य उ एवैताम् अग्नेश् चोषसश् चान्वाभक्तिं वेद यत्र कामयते ऽन्वाभक्त इह स्याम् इत्य् अन्वाभक्तस् तत्र भवति । तस्मान् नानादेवत्यास् संस्तुवन्ति । अथाश्विनम् इत्य् एवाख्यायते । वारेवृतं^१ हि तत् तयोः ॥ २१० ॥^२

[१] कोशेषु °वृतं [२] २ ॥५॥

अहोरात्रयोर् वै देवासुरा अधिसंयत्ता आसन् । ते देवा अहर अभ्यजयन् । अथासुरा ऋचं च रात्रिं च प्राविशन् । ते देवा अब्रुवन् अर्धिनो वा अस्य भुवनस्याभूम कथं सत्रा रात्रिम् अभिजयेम रत्नैर् अन्वभ्यवायामेति । तव छन्दसेत्य् अग्निम् अब्रुवन् । तव स्तोमेने-तीन्द्रम् । तव संपदेति प्रजापतिम् । युष्माकम् आयतनेनेति विश्वान् देवान् । यद् अग्निम् अब्रवंस् तव छन्दसेति तस्माद् गायत्रीषु स्तुवन्ति । यद् इन्द्रम् अब्रवंस् तव स्तोमेनेति

तस्मान् पञ्चदशस्तोमो रात्रिः । यत् प्रजापतिम् अब्रुवंस् तव संपदेति तस्माद् अनुष्टुभं संपद्यते । यद् विश्वान् देवान् अब्रुवन् युष्माकम् आयतनेनेति तस्माज् जगत्यो ऽनुशंस्यन्ते । तान् संधिताभिपलायन्त । आश्विननासंहयम् अगमयन् । असंहयं ह वै द्विगन्तं भ्रातृव्यं गमयति य एवं वेद ॥ २११ ॥^१

[३] र ॥३॥

अहोरात्राभ्यां वै देवा अमुरान् निर्हृत्य तांस् त्रिवृतैव वज्रणाभिन्यदधुः । इमे वै लोकास् त्रिवृतः । एभिर् एवतांस् तद् लोकैर् अभिन्यदधुः । तस्माद् आहुर् नैव तावद् असुरा अन्वाभिवितारो यावद् इमे लोका भवितार इति । एभिर् हि^२ लोकैर् अभिनिहिताः ॥

एषा वा अग्निश्रीमस्य च संवत्सरस्य च संमा^३ यद् रात्रिः । चतुर्विंशत्यर्धमासस् संवत्सरश् चतुर्विंशति रात्र्या उक्त्यामदानि । त्रीणि सवनानि त्रयः पर्यायाः । रात्रिम् एव तत् त्रिपवणां कुर्वन्ति । अथो एतां तद् अह्न इव समुत्कल्पयन्ति । अहोरात्रं देवा अभिजित्य ते ऽमुम् आदित्यं सवनैर् एव प्रत्यञ्चम् अनयन् । तं पर्यायैः पुनः प्राञ्चम् । तम् आश्विनेन पुरस्ताद् उदस्तंनुवन् । तस्माद् आहुर् नोदितं सूर्यं आश्विनम् अनुशस्यम् इति । वि ह्येनं गमयति । स य^४ एतद् एवं वेद नीतो ऽस्य सवनैर् असाव् आदित्यः प्रत्यङ् भवत्य् आनीतः पुनः पर्यायैः प्राङ् उत्तव्यः पुरस्ताद् आश्विनेन । उभे^५ ऽस्याहोरात्रे स्पृते अवरुद्धे भवतां भोगायास्मा आदित्या कर्तुंश् चरति ॥ २१२ ॥^६

[१] र व श ह [२] कोशेषु समाना [३] ल स अन्यत्र य [४] ल अधिपाठः हैअ (=ह)

[५] र ॥३॥

अथैष राथन्तरस् संधिर् भवति । प्रजापतिर् उपसं स्वां दुहितरं बृहस्पतये प्रायच्छत् । तस्या एतत् सहस्रम् आश्विनं वहतुम् अन्वाकरोत् । स देवान् अब्रवीद् इयम् एव मम युष्माकम् एतद् इतरद् इति । तस्माद् यदानृशंसो^१ जायां विन्दते व्य एव वहतुम् आदिशति^२ । ते देवा अब्रुवन् वीदं भजामहा इति । तस्य विभागे न समपादयन् । ते ऽब्रुवन् आजिम् अस्यायामेति । त आजिम् आयन् । अग्नेः प्रथमो रथ आसीद् अथोपसो ऽथाश्विनोः । ताव् अश्विनाव् अश्वी अश्वीयाम्^३ अत्यकुस्ताम् । तौ देवा अब्रुवन् वारो ऽयं वाम् अथ नस् सहास्त्वं इति । तस्मान् नानादेवत्यास्^४ स्तुवन्ति । अथाश्विनम् इत्य् आख्यायते । अग्नये प्रथमाय स्तुवन्त्य् अथोपसे ऽथाश्विभ्याम् । एवं ह् एषाम् एता उज्जितयः ॥

एकं साम द्वे छन्दसी । द्विपदम् एव तच् चतुष्पात्सु पशुष्व् अध्यूहति । तस्माद् द्विपाच् चतुष्पदः पशून् अधितिष्ठति ॥

अनुदिते सूर्ये परिदध्याद् यं कामयेत पापीयान् स्याद् इति । पापीयान् एव भवति । व्युषिते परिदध्याद् यं कामयेत नार्वीङ् न परस्^१ स्याद् इति । नैवार्वीङ् न परो भवति । बहुवर्षी ह तु पर्जन्यो भवति । उदिते परिदध्याद् यं कामयेत श्रेयान् स्याद् रुचम् अश्नुवीतेति । श्रेयान् एव भवति रुचम् अश्नुते ॥ २१३ ॥^२

[१] कोशेषु अनुशंसो [२] ल-वर्जम् अन्यत्र आविशति [३] ? र ल अश्वीयाम् [४] ल व °देवत्यासु

[५] ल व श परा [६] र ॥८॥

पान्तम् आ वो अन्धसः इत्य् अन्धस्वतीर् भवन्ति । अहर वा अन्धो रात्रिः पान्तम् । अहोरात्रयोर् एव संतत्या अहोरात्रयोस् समारम्भाय ॥

तास्व ओकोनिधनं चैतहव्यम् । ओकोनिधनेन वै चैतहव्येन देवा असुरान् ओकस-ओकसोऽनुदन्त । ओकसओकस एव द्विषन्तं भ्रातृव्यं नुदते य एवं वेद । प्राणा ह खलु वा ओकैः । प्राणान् एवैतद् द्विषतो भ्रातृव्यस्य वृत्के प्राणान् आत्मन् धत्ते ॥

तद् आहुः प्रेव वा एते ऽस्माल् लोकाच् च्यवन्ते ये ऽतिरात्रम् उपयन्तीति । तद् यद् ओकोनिधनं भवति—अयं वै लोकः पुरुषस्यौकः—अस्मिन् एवैतल् लोके प्रतितिष्ठति ॥

वीतहव्य आश्रायसो ज्योग् अपरुद्धश् चरन् । सो ऽकामयताव स्व ओकसि गच्छेयम् इति । स एतत् सामापश्यत् । तेनास्तुत । स ओकाय^१ इत्य् एव निधनम् उपैत् । ततो वै सो ऽव स्व ओकस्य अगच्छत् । एतत् कामसनि साम । एतं वै स कामम् अकामयत । सो ऽस्मै कामस् समाध्वत । यत्काम एवैतेन साम्ना स्तुते सम् अस्मै स काम ऋध्यते । यद् उ श्रीर् एव राज्यं वै स तद् अगच्छत् । अश्नुते श्रियं गच्छति राज्यं य एवं वेद । यद् उ वीतहव्य आश्रायसोऽपश्यत् तस्माद् ओकोनिधनं चैतहव्यम् इत्य् आख्यायते ॥ २१४ ॥^२

[१] कोशेषु ओकाः [२] ? एवं कोशेषु (य ओका) [३] र ॥९॥

प्र व इन्द्राय मादनम् इति मद्धतीर् भवन्ति । रसो वै मदः । धीतेवैषा यद् रात्रिः पीडितेव । नाभिषुण्वन्ति । यद् एवादस् तृतीयसवनाद् ऋजीषम् अतिरेचयन्ति तेनास्यां चरन्ति । तद् यद् एता मद्धतीर् भवन्ति रसम् एवास्याम् एतद् दधत्य् एव । एनाम् एतेनाप्यायन्ति ॥

तासु शाक्यम् । शाक्येन वै शाक्याः पशून् अवारुन्धत । तच् छाक्यस्य शाक्यत्वम् । तद् एतत् पशव्यं साम । अव पशून् रुद्धे बहुपशुर् भवति य एवं वेद । शाक्या अन्नाद्यकामास् तपो ऽतप्यन्त । त एतत् सामापश्यन् । तेनास्तुवत । ततो वै ते ऽन्नाद्यम् अरुन्धत । तस्य वा एतस्यास्ति यथैव गौरीवितस्यैवम् । अन्नं वै गौरीवितम् । अन्नम् उ वै श्वस्तनम् । अन्नम् उ ह वा इदं सर्वम् अतिरिचि^१ । अतिरिक्तेवैषा यद् रात्रिः । अतिरिक्तं राज्याम् अन्नाद्यं दधति । तत् स्वारं भवति । प्राणो वै स्वरः । अन्नम् उ वै प्राणाः । तद् एतद् अभिपूर्वस्यैवान्नाद्यस्यावरुद्धिस् साम । अवान्नाद्यं रुद्धे ऽन्नादश् श्रेष्ठस् स्वानां भवति य एवं वेद । यद् उ शाक्या अपश्यन् तस्माच् छाक्यम् इत्य् आख्यायते ॥ २१५ ॥^२

[१] कोशेषु अतिरिचे [२] र ॥१०॥

वयम् उ त्वा त्वदिदृर्थाः इति काण्वम् । कण्वो वै नार्षदो ज्योग् अप्रतिष्ठितश् चरन् सो ऽकामयत प्रतितिष्ठेयम् इति । स एतत् सामापश्यत् । तेनास्तुत । स रन्ताया^१ इत्य् एव निधनम् उपैत् । अरत इव वा एष भवति यो न प्रतितिष्ठति । लेलेव वै रात्री रतिर् वा एषा । ततस् स प्रत्यतिष्ठत् । तद् एतत् प्रतिष्ठा साम । प्रतितिष्ठति य एवं वेद । यद् उ कण्वो नार्षदोऽपश्यत् तस्मात् काण्वम् इत्य् आख्यायते ॥

इन्द्राय मद्धने सुतम् इति मद्धतीर् भवन्ति । रसो वै मदः । धीतेवैषा यद् रात्रिः पीडितेव । नाभिषुण्वन्ति । यद् एवादस् तृतीयसवनाद् ऋजीषम् अतिरेचयन्ति तेनास्यां चरन्ति । तद् यद् एता मद्धतीर् भवन्ति रसम् एवास्याम् एतद् दधत्य् एव । एताम् एतेनाप्यायन्ति ॥ २१६ ॥^२

[१] कोशेषु रन्ताया [२] र ॥११॥

तासु श्रौतकक्षम् । श्रुतकक्षः काक्षीवतः पशुकामस् तपो ऽतप्यत । स एतत् सामा-
पश्यत् । तेनास्तुत । स एनाम् इलाम् उपैत् । पशवो वा इला । ततो वै स पशून् अवा-
रुद्ध । तद् एतत् पशव्यं साम । अव पशून् रुद्धे बहुपशुर् भवति य एवं वेद ॥

पुनर्नितुर्लुन्दो भवति । यत्रयत्र वै दवाश् छन्दसां रसम् अन्वविन्दंस् तत् पु-
नितुन्नम्^१ अकुर्वन् । तत् पुनर अभ्याघ्नन् । धीनवैवा यद् रात्रिः । तद् यत् पुनर्नितुर्लुन्दो
भवति रसम् एवास्याम् एतद् दधति । रसस्यैवैगानुवृत्तिः । यद् उ श्रुतकक्षः काक्षीवतो
ऽपश्यत् तस्माच्च श्रौतकक्षम् इत्य् आख्यायते ॥

तदैलम् अच्छावाकसाम भवति । पशवो वा इला । पशुष्व् एवैतत् प्रतितिष्ठति
॥ २१७ ॥^२

[१] कोशेषु नाना पुनर्नीतीन्व°, पुनर्नीतिन्व°, पुनर्नितिन्व° [२] २ ॥१२॥

अयं त इन्द्र सोमः इति । पुनःप्रोक्तिर् ह वा एषा हविषो यन् नुते । परो यज्ञ इति ह वा
एतद् इन्द्राय प्राहुः । द्वितीयं ह्य एतद् ध्रुविः क्रियते यद् रात्रिः ॥

तास्व और्ध्वसञ्चनम् । और्ध्वसञ्चनेन वै देवा एषु लोकेषुर्ध्वा असीदन् । यद् एषु
लोकेषुर्ध्वा असीदंस् तद् और्ध्वसञ्चनस्यौर्ध्वसञ्चनत्वम् । तद् एतत् स्वर्ग्यं साम । ऊर्ध्वं
एवैतेन स्वर्गे लोके सीदति य एवं वेद । और्ध्वसञ्चनेन वै देवा असुगणां सुवृत्तिभिः इति
पशून् अवृक्षत वृमादनम् इति वज्रं प्राहरन् भरेष् आ इति स्वर्गं लोकम् आगोहन् ।
और्ध्वसञ्चनेनैव द्विषतो भ्रातृव्यस्य सुवृत्तिभिः इत्य् एव पशून् वृंके वृमादनम् इति वज्र
प्रहरति भरेष् आ इति स्वर्गं लोकम् आगोहति ॥

तान्य् आहुर नानोपेत्यानि । नानेव वा इमे लोका । एषां लोकानां विधृत्या इति ।
सुवृत्तिभिः इति वा अयं लोकः वृमादनम् इत्य् अन्तरिक्षं भरेष् आ इत्य् असौ । तस्मान्
नानोपेत्यान्य् एषां लोकानां विधृत्यै ॥ २१८ ॥^३

[१] २ ॥१३॥

तद् उ होवाच जानश्रतेयो वीर्यं वा एतत् साक्षो यन् निधनम् । तद् विष्णुभ्युयुस्^१
तद् वियुञ्जुर्^२ यन् नानोपैयुः । सार्धम् एवोपेत्यानि साक्षस् सवीर्यत्वायति । तानि
चतुरङ्गराणि भवन्ति । याश् चतस्रो दिशो ऽस्मिन् लोके तासु सर्वासु प्रनिनिष्ठाम याश्
चतस्रो दिशो ऽन्तरिक्षे लोके तासु सर्वासु प्रतितिष्ठाम याश् चतस्रो दिशो ऽमुष्मिन्
लोके तासु सर्वासु प्रतितिष्ठामेति ॥

और्ध्वसञ्चनेन ह खलु वै रात्रिः पृष्ठिनीदं^४ वै रथन्नरम् अन्तरिक्षं वामदेव्यम् अद्
एव बृहत् । य उ ह वा एषां लोकानां श्रेष्ठान् ने पृष्ठानि । नेषाम् एको भवति य एवं वेद ।
प्रजापतिर् ह खलु वा ऊर्ध्वसञ्च । अस्तुत प्रजापतितां य एवं वेद ॥ २१९ ॥^५

[१] वरव °सुवृत् लक्ष °स्तुवृत् [२] ? य लक्ष विष्णुर् र °पुंनुर व विष्णुर् [३] वर
प्र° [४] ? वरवक्ष °दा [५] २ ॥१४॥

आ तू न इन्द्र क्षुमन्तम् इति वैषवम् । वेषुर वै वैश्वामित्रो ऽकामयताथो मुख्यो ब्रह्म-
वर्चसी स्याम् इति । स एतत् सामापश्यत् । तेनास्तुत । ततो वै सो ऽभ्यो मुख्यो ब्रह्म-

वर्चस्य अभवत् । अथ्यो मुख्यो ब्रह्मवर्चसी भवति य एवं वेद । यद् वेणुर् वैश्वामित्रो
ऽपश्यत् तस्माद् वैणवम् इत्य् आख्यायते ॥

तद् व एवाच भ्रत आपालम् इति । अपाला ह वा आत्रेयी तिलका वा रुद्ध्वासाप्यास ।
सा कामयताप पापं वर्णं हनीयेति । सैतत् सामापश्यत् । तेनास्तुत । सा तीर्थम् अभ्य-
वयनी सोमांशुम् अविदन्त् । तं समखादत् । तस्यै ह ग्रावाण इव दन्ता ऊदुः । स इन्द्र
आद्रवद् ग्रावाणो वै वदन्तीति । साभिव्याहरत् कन्या वार् अवायती सोमम् अपि स्नुता-
विदत् । अस्तं भरन्त्य् अब्रवीत् इन्द्राय सुनवै त्वा शकाय सुनवै त्वा इति । अस्यै वा इदं
ग्रावाण इव दन्ता वदन्तीति विदित्वेन्द्रः पराङ् आवर्तत । तम् अब्रवीत्

असौ य एपि वीरको गृहं गृहं विचाकशत् ।

इमं जन्मसुतं पिव धानावन्तं करम्भिगम् अपूपवन्तम् उक्थिनम् ॥

इति । अनाद्रियमाणैवैतम् अब्रवीत्

आ चन त्वा चिकित्सामो ऽधि चन त्वा नेमसि ।

इति । पुरा मा सर्वयर्चापाला^१ स्तौतीत्य् अपपर्यावर्तत ।

शनैर् इव शनकैर् इवेन्द्रायेन्द्रो परि स्रव ।

इत्य् एवास्यै मुखात् सोमं निरधयत् । सोमपीथ इव ह वा अस्य स भवति य एवं विद्वांस्
स्त्रियै मुखम् उपाजघ्रति ॥ २२० ॥^३

[१] ? य रुद्धवासा^० (दुष्टत्वचा साधीयान् पाठः स्यात्) [२] ? कोशेषु^० परा, ^०वरा

[३] र ॥१५॥

ताम्^१ अब्रवीद् अपाले किंकामासीति । साब्रवीत्

इमानि त्रीणि विष्टपा तानीन्द्र विरोहय ।

शिरस ततस्योवराम् आद् इदं म उपोदरे ॥

सर्वा ता रोमशा कुपि ॥

इति । खलतिर् हास्यै पितास । तं हाखलतिं चकार । उर्वरा हास्य न जज्ञे । सो ह जज्ञे ।
उपस्थे हास्यै रोमाणि नासुः । तान्य् उ ह जज्ञिरे । तां खे रथस्यात्यबृहत् । सा गोधा-
भवत् । तां खे ऽनसो ऽत्यबृहत् । सा कृकलास्य अभवत् । तां खे युगस्यात्यबृहत् । सा
संश्लिष्टिकाभवत् । तद् एषाभ्यनूच्यते

खे रथस्य खे ऽनसः खे युगस्य शतक्रतो ।

अपालम् इन्द्र त्रिषू पूज्य अकृणोस सर्वत्वचम् ॥

इति । तस्यै ह यत् कल्याणतमं रूपाणां तद् रूपम् आस । तद् एतत् कामसनि साम ।
एतं वै सा कामम् अकामयत । सो ऽस्यै कामस् समार्धयत् । यत्काम एवैतेन साम्ना स्तुते
सम् अस्मै स काम ऋध्यते । यद् व अपालात्रेय्य् अपश्यत् तस्माद् आपालम् इत्य्
आख्यायते ॥ २२१ ॥^२

[१] कोशेषु काम् [२] र ॥१६॥

अभि त्वा वृषभा सुते इत्य् आर्षभम् । इन्द्रो वा अकामयतर्षभम् सर्वासां प्रज्ञानां स्याम्
ऋषभतां गच्छेधम् इति । स एतत् सामापश्यत् । तेनास्तुत । ततो वै स ऋषभम् सर्वासां
प्रज्ञानाम् अभवद् ऋषभताम् अगच्छत् । तद् एवार्षभस्यार्षभत्वम् । ऋषभ एव स्वानां

भवन्त्य ऋषभतां गच्छति य एवं वेद ॥

तद् वा एवाचक्षते देवोदासम् इति । द्विवोदासा वै वाध्यश्चिर अकामयताभयं ब्रह्म च क्षत्रं चावारुन्धीय राजा सन् ऋषिः स्यात् इति । स एतन् सामापश्यत् । तेनास्तुत । ततो वै स उभयं ब्रह्म च क्षत्रं चावारुद्ध राजा सन् ऋषिः अभवत् । उभयम् एव ब्रह्म च क्षत्रं चावारुद्धे राजा सन् ऋषिः भवति य एवं वेद । यद् उ द्विवोदासो वाध्यश्चिर अपश्यत् तस्माद् देवोदासम् इत्य आख्यायने ॥ २२२ ॥

१. २. २३१

इदं वरो सुतम् अन्यः इति गारम् । देवेभ्यो वा असुरा गरान् प्राकिरन् । तान् अवि-
द्वांसो^१ ऽगिरन् अन्नम् एव मन्यमानाः । ते गरगिरो^२ ऽमन्यन्त । ते ऽकामयन्तापेमान्
गरान् गीर्णान् हनीमर्हति । त एतन् सामापश्यत् । तेनास्तुवत् । तेनेमान् गरान् गीर्णान्
अपाघ्नत । त एवेमं गिरयो^३ ऽभवन् । तद् यद् गरान् गीर्णान् अपाघ्नत तद् एव
गारस्य गारत्वम् । स यो गरगीर^४ मन्येताप्रतिगृह्यस्य प्रतिगृह्य^५, अनाद्यान्नस्यान्नम्
अशित्वा स एतेन स्तुवीत । अप ह वै तं गरं गीर्णं हते । यद् अनेन किं च पापं कृतं भवति
तद् अपहते ॥

तद् ऐळम् अच्छावाकसाम भवति । पशवो वा इळा । पशुष्व् एवैतत् प्रति-
तिष्ठति ॥ २२३ ॥^६

[१] ? कोशेषु प्रागिरस् (य व °रास्) [२] ल श गीर्णीर २ गारिर् व गरिर् [३] कोशेषु
कोशेषु विद्वांसो [४] कोशेषु गरगिरो [४-५] नास्ति [६] २ ॥१८॥
२ ल श नास्ति [५] य व गरयो [६] ? य

इदं ह्य् अन् ओजसा इति घृतश्चुन्निधनम् । घृतश्चुता च वै मधुश्चुता च देवा
यत्रयत्रैषां यज्ञस्योपादस्यत^१ तद् आप्याययन्त । तस्माद् आहुस् सोमस्यैवांशुर् आप्याय-
स्वेति । उपदस्तेवैषा यद् रात्रिः । तद् यद् घृतश्चुन्निधनं भवत्य् एवैतम् एतेन प्याययन्ति ॥

घृतश्चुच् च वै मधुश्चुच् चाङ्गिरसां स्वर्गं लोकं यताम् अहीयेताम् । ताव् अकाम-
येताम् अनूपतेव स्वर्गं लोकम् इति । तौ तपो ऽतप्येताम् । ताव् एते सामनी अपश्यताम् ।
ताभ्याम् अस्तुवाताम् । तौ स्तुत्वैव घृतश्चुते मधुश्चुत इत्य एव स्वर्गं लोकम् अनूद-
पतताम् । अन्तो वै पयसां घृतम् अन्तस् स्वर्गो लोकानाम् । अन्तो वै रसानां मध्व् अन्तस्
स्वर्गो लोकानाम् । अन्त्याभ्यां वाव तौ तत् सामभ्याम् अन्त्यं स्वर्गं लोकम् आशुवाताम् ।
अन्त्याभ्याम् एवैतत् सामभ्याम् अन्त्यं स्वर्गं लोकम् अश्नुते य एवं वेद ॥

पशवो ह खलु वै घृतश्चुतः पशवो मधुश्चुतः । पशून् वाव तौ तद् एताभ्याम्
अवारुन्धाताम्^२ । तैर् उ पशुभिर् इष्ट्वा स्वर्गम् एव लोकम् अगच्छताम् । ते एते पशव्ये
स्वर्ग्ये सामनी । अव पशून् रुद्धे गच्छति स्वर्गं लोकं य एवं वेद ॥ २२४ ॥^३

[१] एवं य । अन्यत्र °पदास्यात् [२] कोशेषु अवस्थेतां [३] २ ॥१९॥

यज्ञस्तनौ^१ वा एते सामनी । एताभ्यां वा इन्द्रो यज्ञं सर्वान् कामान् अदुग्ध । दुहे
ह वै यज्ञं सर्वान् कामान् य एवं वेद । यजुर्निधनं वा एतयोर् अन्यतरत् सामनिधनम्

अन्यतरत् । तद् यद् घृतश्चुन्निधनं तद् यजुर्निधनम् अथ यन् मधुश्चुन्निधनं तत् साम-
निधाम् । या यजुश्च च सामश्च चधिर् ऋद्धिं नोति ताम् ऋद्धिम् आप्नोति तान् कामान्
य एवं वेद ॥

तद् आहुर् यद् आज्येन दिवा चरन्त्य् अथ केनैषां रात्रिर् आज्यवती भवतीति ।
घृतश्चुन्निधनेनेति ब्रूयात् । एतेन ह वै रात्रिर् आज्यवती भवति । यद् उ घृतश्चुच् च मधु-
श्चुच् चाङ्गिरसाव् अपश्यतां तस्माद् एवम् आख्यायते ॥ २२५ ॥^३

[१] कोशेषु °स्तनो [२] र ॥ २०॥

अथ मैधातिथम् । काण्वायनास् सत्त्वाद् उत्थायायन्त आयुञ्जानाः । ते होद्वीथा^१ इति
किमुद्रत्येतदनाम्^२ उर्वारुबहुप्रवृत्तं^३ शयानम् अपेयुः^४ । ते ऽकामयन्तेमान् एव पशून्
भूतान् उत्सृजेमहीति । स एतन् मैधातिथिः काण्वः सामापश्यत् । तेनोपन्यषीदन्

आ त्व एता नि षीदतेन्द्रम् अभि प्र गायत

सखायस स्तोमवाहसः ॥

पुरुतमं पुरुणाम् ईशानं वार्याणाम् ।

इन्द्रं सोमे सचा सुते ॥

स धा नो योग आ भुवत् स राये स पुरन्ध्याम् ॥

इति । पशवो वै रयिः । ततो वै ते तान् पशून् भूतान् उदसृजन्त । हिंकारेण हैवैनान्
उत्सृजिरे । ते हैते ऽत्र पश्चाद् उर्वारुपृश्चय इति पशवः । तद् एतत् पशूनाम् उत्सृष्टिस्
साम । अव पशून् रुद्धे बहुपशुर् भवति य एवं वेद । यद् उ मैधातिथिः काण्वो ऽपश्यत्
तस्मान् मैधातिथम् इत्य् आख्यायते ॥ २२६ ॥^४

[१] ? य र होतथा [२] ? एवं कोशेषु [३-४] एवं य । र शयानोपेयुस् ल व श शयनोपेयुस्

[४] र ॥ २१॥

अथ सौमेधम् । देवा वा असुगन् हत्वापूता इवामेध्या अमन्यन्त । ते ऽकामयन्त
पूता मेध्यास् स्यामेति । त एतत् सामापश्यन् । तेनास्तुवत् । ततो वै पूता मेध्या अभवन् ।
ते ऽब्रुवन् सुमेध्या वा अभूमेति । तद् एव सौमेधस्य सौमेधत्वम् । पूतो मेध्यो भवति य
एवं वेद ॥

तद् ष् एवाचक्षते पौर्वतिथम् इति । पूर्वतिथिर् वा आर्चनानसश्च श्यावाश्वात्
कनीयान् । सो ऽकामयताव पशून् रुन्धीय भूमानं पशूनां गच्छेयम् इति । स एतत्
सामापश्यत् । तेनास्तुत् ।

आ धा गमद् यदि श्रवत् सहस्रिणीमिर् कृतिभिः ।

इति । सहस्रम् एव पशून् अवारुद्ध भूमानं पशूनाम् अगच्छत् । तद् एतत् पशव्यं साम ।
अव पशून् रुद्धे भूमानं पशूनां गच्छति य एवं वेद । यद् उ पूर्वतिथिर् आर्चनानसो
ऽपश्यत् तस्मात् पौर्वतिथम् इत्य् आख्यायते ॥

इन्द्र सुतेषु सोमेषु इत्य् उष्णिहो भवन्ति । देवपुरा वा एषा यद् उष्णिहः । ता यद्
अन्ततः क्रियन्ते देवपुराम् एवैतद् अन्ततः परिहरन्ति पशूनां गुप्त्या असुराणाम् अनभ्यव-
क्षाराय ॥ २२७ ॥^५

[१] र ॥ २२॥

तासु कौत्सम् । कुत्सश् च लुशश् चेन्द्रं व्यहयेताम् । स कुत्सस्य हवम् आगच्छत् ।
तं शतेन वार्ध्नीभिर् आण्डयोर् अवध्नात् । तं लुशो ऽभ्यवदत्

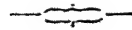
देवदृजं हि त्वान् अहम् इन्द्र शुश्रवानानुदं वृषभ रथचोदतम् ।

प्र मुञ्चस्व परि कुत्साद् इज्ञागहि किम् उ त्वावान् मुष्कयोर् वद्ध आसने ॥

इति तास् सर्वास् संलुप्य लुशम् अभि प्राद्रवत् । तं कुत्सः इन्द्र मुनेषु सोमेषु इत्य् अन्वा-
हयत् । तम् अभ्यावर्तत । तं लुशः इन्द्रा होयी हावे होयी इति । ताव् अन्नरातिष्ठत् । ताव्
अन्नवीद् अंशम् आहरेताम् आत्मना वाम् अन्यतरस्य पास्यामि महिम्नान्यतरस्यति ।
तथेति । ताव् अशम् आहरेताम् आत्मानम् अन्यतर उदजयन् महिमानम् अन्यतरः ।
आत्मानं कुत्स उदजयन् महिमानं लुशः । आत्मनान्यतरस्यापिवन् महिम्नान्यतरस्य ।
आत्मना कुत्सस्यापिवन् महिम्ना लुशस्य । उभा उ ह त्वाव तस्य ताव् आत्मानौ यद्
आत्मा च महिमा च । तद् एतत् सेन्द्रं साम । सेन्द्रो हास्य सद्वो यज्ञो भवत्य् अभ्य्
अस्येन्द्रो यज्ञम् आवर्तते नास्येन्द्रो यज्ञाद् अपाक्रामति य एवं वेद । यद् उ कुत्सो अपश्यन्
तस्मात् कौत्सम् इत्य् आख्यायते ॥

तद् एळम् अच्छावाकसाम भवति । पशवो वा इळा । पशुष्व् पवैतत् प्रति-
तिष्ठति ॥ २२८ ॥^१

[१] य खण्डन् २ ॥२३॥



तद् आह रथन्तरम् एव प्रथमे तृचे स्याद् वामदेव्यं द्वितीये बृहत् तृतीय एषां लोकानां समारोहायेति । इमे वै लोका एतानि सामानि । अयम् एव लोको रथन्तरम् अन्तरिक्षं वामदेव्यम् असाव् एव बृहत् । तस्माद् एवम् एव कार्यम् एषां लोकानां समारोहायेति । प्राणव्यानोदाना ह खलु वा एतानि सामानि । प्राण एव रथन्तरं व्यानो वामदेव्यम् उदानो बृहत् । तस्माद् एवम् एव कार्यं प्राणव्यानोदानानां संतत्या अव्यवच्छेदायेति ॥

अथ यः कामयेत प्रजा मे श्रेयसी स्याद् इति रथन्तरम् एव प्रथमे तृचे कुर्याद् वामदेव्यम् उत्तरयोः । प्रजापतिर् वै वामदेव्यम् । प्रजापतिम् एव तत् स्वरम् अन्तत उपयन्ति प्रजननाय ॥

बृहता श्रीकामस् स्वर्गकामस् स्तुवीत । श्रीर् वै स्वर्गो लोकः । बृहद् अश्नुते श्रियं गच्छति स्वर्गं लोकं य एवं वेद । अथो ह भ्रातृव्यलोकम् एव नाबजहाति । भ्रातृव्यभाजनम् इव ह्य एषा यद् रात्रिः ॥

रथन्तरेण प्रतिष्ठाकामस् स्तुवीत । प्रतिष्ठा वै रथन्तरम् । प्रत्य् एव तिष्ठति ॥

गायत्रीपु संधिना ब्रह्मवर्चसकामस् स्तुवीत । ब्रह्म वै गायत्री । ब्रह्मवर्चस्य एव भवति ॥

ककुप्सु पुरुषकामः । पुरुषो वै ककुप् । पुरुषवान् एव भवति ॥

उष्णिशु पशुकामः । पशवो वा उष्णिक् । पशुमान् एव भवति ॥

विराट्स्व अन्नायकामः । अन्नं वै विराट् । अन्नाद् एव भवति ॥

अनुष्टुप्सु प्रातिष्ठाकामः । प्रतिष्ठा वा अनुष्टुप् । प्रत्य् एव तिष्ठति ॥

पंक्तिपु यज्ञकामः । यः कामयेत पुनर् मा यज्ञ उपनमेद् इति । यज्ञो वै पंक्तिः पुनर् एवैनं यज्ञ उपनमति ॥

त्रिष्टुप्स्व ओजस्कामः वीर्यकामः । ओजो वै वीर्यं त्रिष्टुप् । ओजस्य एव वीर्यवान् भवति ॥

जगतीपु पशुकामः । पशवो वै जगती । पशुमान् एव भवति ॥

तद् आहुर् एकस्मिन् वावैतस्य छन्दस्य एकास्मिन् कामे स्तुतं भवति य एवं स्तुते । अथैतस्य सर्वेषु छन्दस्सु सर्वेषु कामेषु स्तुतं भवति यो बृहतीषु स्तुते । बृहती ह्य एवैतानि सर्वाणि छन्दास्य अभिसंपद्यन्त इति । गायत्री च जगती च ते द्वे बृहत्यौ । उष्णिक् च त्रिष्टुप् च ते द्वे बृहत्यौ । अनुष्टुप् च पंक्तिश् च ते द्वे बृहत्यौ । बृहत्य् एव बृहती । तस्माद् बृहतीष्व् एव स्तोतव्यम् एतेषां सर्वेषां छन्दासां सर्वेषां कामानाम् अवाप्त्यै ॥२२९॥*

[१] प्रारम्भे य श ॥ हरिः ओम् ॥ व ॥ हरिः ओम् ॥ शुभमस्तु ॥ ओम् [२] ? एवं ल । अन्यत्र, °भाजि°

[३] ल श अथैकस्य [४] र ॥१॥

तद् आहुर् यत् त्रिवृद् एव स्तोमानां लघिष्ठो रथन्तरं साम्नाम् । आश्विनम् उ वै शस्त्राणां गरिष्ठम् । अथ कस्मात् त्रिवृद् एव स्तोमानां रथन्तरं साम्नाम् आश्विनस्य शस्त्रं प्रत्युद्यन्तुम् अहर्त इति । स ब्रूयात् प्राणो वै त्रिवृतः प्राणेष्व् इदं सर्वं प्रतिष्ठितं

प्राणा इदं सर्वं प्रत्युद्यच्छन्ति प्राणा इदं सर्वं प्रतिप्रति । इमे वै लोकान् त्रिवृतः । एष्व
इदं लोकेषु सर्वं प्रतिष्ठितम् । इम इदं लोकान् सर्वं प्रत्युद्यच्छन्ति । इम इदं लोकान् सर्वं
प्रतिप्रति । वाग् वै रथन्तरम् । वाचीदं सर्वं प्रतिष्ठितम् । वाग् इदं सर्वं प्रत्युद्यच्छन्ति ।
वाग् इदं सर्वं प्रतिप्रति । इयं वै रथन्तरम् । अस्याम् इदं सर्वं प्रतिष्ठितम् । इयम् इदं सर्वं
प्रत्युद्यच्छन्ति । इयम् इदं सर्वं प्रतिप्रति । तस्मान् त्रिवृद् एव स्तोमातां रथन्तरं पाप्मानम्
आश्विनस्य शस्त्रं प्रत्युद्यन्तुम् अहत इति ॥ २३० ॥

तद् आहुर् यन् पवमानवन्ता अन्य यज्ञकतया अथ कनया रात्रिः पवमानवती
भवतीति । रथन्तरेण संधिनंति ब्रह्मान् । एतेन ह वै रात्रिः पवमानवती भवति । तेन
सकृद् धिक्कृतैस् स्तुवीरन् । सकृद् अथ एव रथन्तान् त्रिवृतं धिक्कृत्य यन् प्रायणं
तद् उदयनम् असद् इति ॥

रेतस्सिक्तिर ह त्वै पूर्वस् त्रिवृत् प्रजापतिर उत्तरः । आत्मा वै प्रजा पशव एतानि
तृचानि । प्रजापतिर वै रथन्तरम् । यथा रेत एव सिक्ते स्यान् न प्रजायेत तादृक् तद् यत्
सकृद् धिक्कृतैस् स्तुवीरन् । तद् यत् तृचायतृचाय हि कुर्वन्ति प्रजात्या एव । बहुर भवति
प्रजायते य एवं वेद ॥

अथो हैषाम् एक एव पयाय आयतनवान् स्यात् । आयतनौ द्वौ स्यातां यत् सकृद्
धिक्कृतैस् स्तुवीरन् । तद् यत् तृचायतृचाय हि कुर्वन्ति तेनैवैषां सर्वरात्रिर् आयतनवती
पवमानवती भवति । यथा वा अहस् तथा रात्रिर् यथा रात्रिस् तथाहः । पूर्वाह्नो मध्य-
दिनो अपराह्नः पूर्वात्रो मध्यरात्रो अपरात्रः । तद् यत् तृचायतृचाय हि कुर्वन्त्य अहोरात्र-
योर् एव विधृत्यै ॥ २३१ ॥

[१] र व श नती [२] २ ॥३॥

तद् आहुर् यद् एकविंशम् अनु संधं यज्ञकतवस् संतिष्ठन्ते अन्य उ वा एकविंशान्य
उक्त्यानि रात्रिर् एत्य् अथ कनैषाम् एकविंशम् अनु रात्रिन् संतिष्ठत इति । स ब्रूयाद् यद्
एवैत एकविंशतिश् च त्रिवृतो भवन्ति नव चैकविंशा इति ॥

अथ ह स्माह भाल्लवेयः^१ क उ खिद् अन्योभयतो ज्योतिषा यज्ञकतुना यक्ष्यत इति ।
एष ह वा उभयतो ज्योतिर् यज्ञकतुर् यद् अतिरात्रस् त्रिवृत् पुरस्ताद् बहिष्पचमानं भवति ।
त्रिवृद् उपरिष्ठाद् रथन्तरस् संधिः । अग्निर् वै पूर्वस् त्रिवृद् आदित्य उत्तरः । अग्निना
वा अयं लोको ज्योतिष्मान् आदित्येनासौ । उभयतो ज्योतिषास्य यज्ञकतुनष्टं भवति
ज्योतिष्मान् अस्मिन् च लोके ऽमुष्मिन् च भवति य एवं वेद ॥

तौ वा एतौ ब्रह्म चैव क्षत्रं च । ब्रह्म वै त्रिवृत् क्षत्रं पञ्चदशः । तद् एतद् ब्रह्म च
क्षत्रं च संघाय रात्रिं बहतः । तद् एतद् ब्रह्म च क्षत्रं च संघायान्ततः पाप्मानम् अपहतम्
इ यद् एतौ स्तोमाव् अन्ततः क्रियेते । पाप्मानं हते य एवं वेद । तौ यद् गायत्रीं संपद्यते
तौ वै ब्रह्मवर्चसं गायत्री—तेजस्य एव तद् ब्रह्मवर्चसे प्रतितिष्ठति । अथो यजमानम्
आयुषि प्रतिष्ठापयात सर्वायुष्ट्याय । प्राणौ हि गायत्री । सर्वम् आयुर् एति य

[१] कोशेषु भाङ्गभेदः [२] र ॥४॥

विगदसंपदैव यज्ञेन यजेतेत्य् आहुः । अन्नं वै विराद् । 'अन्नं ह' वै देवानां सोमो राजा । अन्नम् एव तत् [कृ]त्वा देवेभ्यस् सोमं राजानं प्रयच्छति । न ह वा एषो ऽनभिपुतो देवानाम् अन्नम् । तम् एतद् अभिषुत्यान्नं कृत्वा देवेभ्यः प्रयच्छति । यद् ध वा इह देवेभ्यः करोति तद् असमै देवाः कुर्वन्ति । त एनं समृद्धाः प्रजया पशुभिर् अन्नाद्येन समृद्धयन्ति ॥

विराण् नातियष्ट्वेत्य् आहुः । यो ह वै विराजम् अतियजते पुनर् ह सो ऽमुष्मिन् लोके यजमान आस्ते । स रूक्षः पुरुषो विराजं संपिपादयिषन् ईप्सन् अनाप्नुवन् आस्ते । क^१ हि तद् आप्स्यति^२ यद् इतो नाप्स्वा^३ प्रैति ॥

पुरुषान् इव हासीनान् असितो दैवैर् उवाच क एत आसत इति । ये विराजम् अत्ययजामहीति^४ होचुः । तान् हाभ्युवाद

स रथाद् अवपयते—॥ २३३ ॥^५

[१-२] कोशेषु अन्नम्ह [२] ? य र त्व लव श त्वं [३] कोशेषु आप्स्यसीति [४] कोशेषु नाप्सा [५] कोशेषु दे^० [६] कोशेषु यजामहिषत इति [७] कोशेषु हना^० [८] र ॥५॥

—पुरश् चक्रं पथ्यो बिले^१ ।

तं चक्रम् अभिवर्तते यो ऽसंपन्नेन यजते ॥

पाको यज्ञेन देवयुरै यद् ददाति तद् एवास्य न लोकम् अभिगच्छति ॥

इति । पाकास् सन्तो ऽविजानन्तो ऽदेवायत इति हैनांस् तद् उवाच ये विराजम् अत्ययजध्वम् इति ॥

तद् आहुः कुतो यज्ञम् अतथाः कैनं प्रत्यतिष्ठिप इति । यत एवैनम् अतसीति ब्रूयात् तद् एवैनं प्रत्यतिष्ठिपम् इति । पुरुषाद् ध वै यज्ञस् तायते पुरुषे प्रतितिष्ठति ॥

अथ ह ह्रस्वाशया आल्लेकेयो महावृषो राजा पुत्रं दीक्षयांचकार । तस्य ह सोम-शुष्मस्^२ सौत्ययश्चिर् उद्गीथायोढ आस । तम् उ ह महावृषाणां दूता^३ आसन्तुर् आगच्छ समितिर् वा इयम् इति । तद् ध प्रधावयन्^४ उवाचोद्गातर् एतं ते पुत्रं परिददानीति । स हेष्टु^५ पुनर् आजगाम । स होवाचोद्गातः क यज्ञं प्रत्यतिष्ठिपः क यजमानं कास्य पशून् इति । तद् ध न प्रत्युवाच । स होवाच पुनर् मे पुत्रं दीक्षयत न वै विद्म^६ यत्र मे पुत्रम् अकृद् इति । तम् अह पुनर् दीक्षयांचक्रुः । तस्य ह स्वयम् एवोज्जगौ । स यत् प्रत्यवक्ष्यद् यजमान एव यज्ञं प्रत्यतिष्ठिपं यजमानं वामदेव्ये रथन्तरे ऽस्य पशून् इति^७ ।

॥ २३४ ॥^{११}

[१] ? कोशेषु बिले [२] ? कोशेषु देवैर् ल श हेष्टवं [८] य विद्म । अन्यत्र विम
[३] कोशेषु शुष्मः [४] कोशेषु स^० [५] र [९] कोशेषु तन्म् [१०] य एवास्ति [११] र
ल श ज्ञता [६] कोशेषु प्रधावाव (र प व ॥६॥
नास्ति) यन् [७] ? य हेष्टं र हेष्टवं व हेष्टा

एतद् ध वै परमं वाचः क्रान्तं यद् दशेति । एतावद् ध परमं वाक् चक्रमे । तद् यत् परमं वाचः क्रान्तं तद् सर्वम् आप्रवानीति । अथ यद् अत ऊर्ध्वं विंशतिश्च शतं सहस्रम् इत्य् अङ्गान्य एवास्यै तानि पर्वाणि । वाच एव सा प्रभूतिः । तद् उ हाभ्युवाच विराजम् आसीति । पुरुषसंपद् ध खलु वा एषा दशाक्षरा विराद् । दश पुरुषे प्राणैः ।

सा वा एषैतासाम् एव नवतिशतस्य स्तोत्रियाणां प्रशंसा । नवतिशतं ह्य एवैषोऽग्निष्टोमः । संस्कृतस्तोत्रिया भवन्ति । कृतं तद् यद् अशीतिशतं कृतम् इदं^१ दशकृतं^२ सत् । तद् उ ह कुरव आहुर् द्वापर एष यन् नवतिशतं स्तोत्रियास् त्रयाणाम् अयानाम् अधमः । कृतं वै त्रेताद्वापरम् । द्वे स्तोत्रिये उपप्रस्तुत्ये । स कृतस् स्तोमस् संपद्यते । कृतेन तज् जयति यज् जिगीषति । कृतेनोद्भिन्नति । अथो पक्षाब् एतौ यत् पवमानौ । ताब् एव तत् समौ करोति । अथो विश्वज्योतिर् एव यज्ञकतुर भवति । अथो द्वयतिष्ठतः । ताब् एव विराजस् स्तनौ । स द्विपाद् यजमानः प्रतिष्ठित्यै ॥ २३५ ॥^३

[१] ? य र ल इडु [२] व श °शतं [३] र ॥ ॥ ॥

तद् उ ह स्माह कहोळः कौपीतकेयो दीर्घस्तनी बत तेषां विराद् येषां स्तोत्रिये विराजस् स्तनाब् इति । अपि नूनम् एतां विराजं प्रतिवेशतो दुह इति ह स्माह । अक्षय्याम्^४ एवैतां संपदं देवा उपासत । ताम् ऋषय उपासत । ताम् उ एव वयं परोऽवर उपास्महे । एतासाम् एव नवतिशतस्य स्तोत्रियाणां पञ्च च सहस्राण्य् आ चत्वारिंशतानि द्वासप्ततिर् अक्षराणि । तद् ये एव ते द्वासप्ततितमे अक्षरे ताब् एव विराजस् स्तनौ । स द्विपाद् यजमानः प्रतिष्ठित्या इति । तद् आहुर् यद् द्वापरस् स्तोमो ऽथ केन कृतस् स्तोम इति । अक्षरैर् इति ब्रूयात् । अथो स्तोत्रैर् इति । अथो स्तुतशस्त्रैर् इति । अथो यद् दशकृतम् इति ब्रूयात् तेनो एव कृतस् स्तोम इति । अयं ह^५ वाव दशकृतम् उपाप्नोति ॥ २३६ ॥^६

[१] य कहोळः र ल श कामोः व कहोटः [२] ल व अक्षर्याम् [३-३] ? य एव तेदद्वा° र एनद्रे°
ल एव ते द्वा° व एव तद्रे° श एतद् द्वा° [४-४] ? य र श अयमहं ल व अयमयं [५] र ॥ ॥ ॥

आपो वा इदम् अग्रे महत् सलिलम् आसीत् । तद् अपाम् एवैश्वर्यम् आसीत् । यद् अपाम् एवैश्वर्यम् आसीद् अपां राज्यम् अपाम् अन्नाद्यं तद् अग्निर् अभ्यध्यायन् ममेदम् ऐश्वर्यं मम राज्यं ममान्नाद्यं स्याद् इति । स एताम् अग्निष्टोमसंपदम् अगद्यत् । तथेमा अपो व्युदौहद् ऊर्वाश् चावाचीश् च । स एतम् एव दिनर्दिनं स्तोमं गायन् केवलीदम् अन्नाद्यम् अकुरुत । स नवभिर् एकविंशैर् अमूर् ऊर्वा उदतभ्नोत् । ताः परेण दिवं पर्यौहत् । ता एताः पर्यूढा ऋतुशो वर्षन्तीस् तिष्ठन्ति । एकविंशत्या त्रिवृद्धिर् इमा^७ अवाचीर् अभ्यतिष्ठत् । ताः परेण पृथिवीं पर्यौहत् । ता एताः पर्यूढा अनूत्सायैक^८ उपजीवन्ति—॥ २३७ ॥^९

[१] ? य र व स्तोमन् ल श स्तोहन् [२] र ल व श नायन् [३-३] ल श ऋग्मिर्ऋद्वा
[४] ? कोशेषु अनवायैक [५] र ॥ ॥ ॥

—तिष्ठन्तीर् एके स्रवन्तीर् एके । स एवम् एता अपो व्यूह्य विनुद्यास्मिन् लोके ऽन्नम् आदत्ते । तौ नाल्पकं न मध्यमं न महद् इवान्नाद्यम् अभ्यतिरिच्यत । एवम् एव द्विषन्तं भ्रातृव्यं व्यूह्य विनुद्यास्मिन् लोके ऽन्नम् अन्ति तं नाल्पकं न मध्यमं न महद् इवान्नाद्यम् अभ्यतिरिच्यते य एवं वेद । तम् एतम् अन्नं जिगीवांसं सर्वे देवा अभिसमगच्छन्त । ते वै तन् नाविन्दन्त । या ह्य असौ यज्ञायज्ञीयस्यैकविंशी ताम् आसु बहि-

एवमाभीषु नवसु प्रत्युपधाय शये ऽनन्तो भूत्वा परिगृह्यैतद् अन्नाद्यम् ॥

अथो यथा पत्रे ऽङ्गाग ओनास् स्युर एवम् एवैषु 'लो'षु दशे' ऽनन्त आस ।
तान् अविन्दमानान् ब्रवीत् स्तुत मात ॥ २३८ ॥^१

[१] ल श त्रिषुष्यस्मिन् [२] कोशेषु अस्ति [३] कोशेषु तन् [४-४] ? एवं कोशेषु
[५] र ॥१७॥

तं वचनो गायत्रेण छन्दसा गायत्रेण सास्त्रा प्रातस्सवनेनास्तुवन् । तांस् तस्मिन्
एव सवन उपाह्वयन् । तं रुद्रास् ऋषिभ्यो छन्दसा त्रैष्टुभेन सास्त्रा माध्वं दनेन सवनेना-
स्तुवन् । तांस् तस्मिन् एव सवन उपाह्वयन् । तम् आदित्यः जगत्या छन्दसा जागतेन
सास्त्रा तृतीयसवनेनास्तुवन् । तांस् तस्मिन् एव सवन उपाह्वयन् । तं विश्वे देवा वाङ्
मनश्च पञ्जापतिर् अनुष्टुभा छन्दसा यज्ञायज्ञीयन सास्त्रास्तुवन् । तांस् तस्मिन् एव
स्तो उपाह्वयन् । एवम् एते देवा एतं यज्ञक्रतुम् अन्वायतन्त । अथ य एनं नान्वा-
यतन्त— ॥ २३९ ॥^१

[१] र ॥११॥

—शश्वद् य ते पराभूता देशागम् अशनया । अथ य एनम् अन्वायतन्त इम एनर्हि
परिशिष्टाः । न उ एवाग्युपिभविताः^१ ॥

स हैष वैश्वदेवस् स्तोमः । विश्वेषां हैव देशानां पुरा स्तोम आस । तेन गद् अग्निम्
अस्तुवन् सास्याग्निष्टोमता । अग्निं हैनेनास्तुवन् । स्तुवते हनन स्वा^२ स्तुवते ऽरणा^३ ।
स्तुवते हैनन जन^४ स्वा य एवं वेद ॥

स हैष नवैश्वरिणान् अभिमंपद्यते द्वादश मासाः पञ्चविंशत्रय इमे लोका असाव्
आदित्य एश्विनाः । एषा स्तोत्रातिगिच्यते । यज्ञमानो हैव सो ऽतिरिच्यते यो वैवं
वेद । यथा ह गिरौ ज्योतिर् भायाद् एव तस्यां जनतायां भाति यस्यां भवति य एवं
वेद ॥

स उ एवैश्वरिणस्त्रिषुतो ऽभिमंपद्यते । अग्निर वै त्रिषुत् । तद् यद् वै किं च
त्रिषुत् तन् सर्वम् अग्निम् एवाभि मंपद्यते । यश्च ह महत्यस् मंपदो यश्च अल्लिकास्
ता ह सर्वा एवंविदम् अभिमंपद्यन्ते । सर्व एनं कामा अभिसंपद्यन्ते य एवं वेद । स एष
एकविंशत्या त्रिषुद्भिर् अमुष्मिन् आदित्ये प्रतिष्ठितो नवभिर् असाव् एकविंशेर् अस्मिन् ।
ताव एताव एवम् अन्योन्यस्मिन् प्रतिष्ठितौ । प्रतितिष्ठति य एवं वेद ॥ २४० ॥^३

[१] एवं कोशेषु [२] व जनेन [३] र ॥१२॥

नासाव् अस्मन् एति नायम् अनुगच्छति । इमम् एवानाव् अभ्य् अस्तम् एति । तद्
अस्यास्तम् । इमं ह्य् एवासाव् अभ्य् अस्तम् एत्य् अमुम् एवायम् अभ्यनुगच्छति । तद्
अमुष्यामुत्तम् । अमुं ह्य् एवायम् अभ्यनुगच्छति न हास्तम् एति नानुगच्छति य एवं
वेद ॥

ते हैने सवासिन्यौ देवते । गच्छति हैताभ्यां सवासित्वम् । अथो हास्येते एव देवते ।
एषु लोकेषु सर्वपाप्मानम् अपघ्नत्यौ तिष्ठतः ॥

आवद् उ ह वा अयम् अग्निर अस्मिन् लोके दीप्यते तावद् अमुष्मिन् लोक आदित्यः

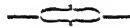
उपदधाति यज्ञायज्ञीय एकम् । अथ या गायत्री परिशिष्यते ताम् अद एकात्रसप्तत्यां प्रातस्सवनस्य स्तोत्रयासु प्रत्युपदधाति । तद् उ हानन्तम् । अनन्तां श्रियं जयति य एवं वेद ॥ २४३ ॥^२

[१] य र च श त्रीण्युने ल त्रीण्यन्ते [२] र ॥१५॥

तस्यो एव द्वे सवने बृहतीं संपद्येते । यथैव पुरा तृतीयसवनं तथा तृतीयसवनम् । एकान्नसप्ततः प्रातस्सवनस्य स्तोत्रियाः । ताप् षट्चत्वारिंशद् बृहत्यस् संपद्यन्ते । या हि तिस्रो गायत्र्यस् ते द्वे बृहत्यौ । न ताप् षट्चत्वारिंशद् बृहत्यस् संपद्यन्ते । तद् एतद् आयद् एव प्रातस्सवनं बृहतीम् अभिसंपद्यते । यस्माद् आयद् एव प्रातस्सवनं बृहतीम् अभिसंपद्यते तस्माद् ब्राह्मणो जायमान एव लोकी जायते । तं वा त्वै चरणेन भूयांसं कुरुत तं वा कनीयांसम् ॥

अथैतद् द्वौ माध्यंदिनं सवनं संपादयत उद्गाता च होता च । चत्वारि छन्दांस्य् उद्गाना युनक्ति । तानि च होतानुशंसत्य् उप च त्रीण्य् आहरत्य् अनुष्टुभं पंक्तिं जगतीम् । गायत्री च जगती च ते द्वे बृहत्यौ । उष्णिक् च त्रिष्टुप् च ते द्वे बृहत्यौ । अनुष्टुप् च पंक्तिश् च ते द्वे बृहत्यौ । बृहत्य् एव बृहती । यस्माद् एतद् द्वौ माध्यंदिनं सवनं संपादयतस् तस्माद् राजन्यस्य कार्यो लोक इष्टापूर्तेन श्रद्धया ब्रह्मण्यतया । अथ यस्माद् यथैव पुरा तृतीयसवनं तस्माद् उ ब्राह्मणाच् च राजन्याच् च वैश्यो लोकी । इतरो न हि तथा लोकी यथा ब्राह्मणश् च राजन्यश् च ॥ २४४ ॥^१

[१] य ॥छण्डम्॥ र ॥१६॥



१ कलसं ह वै लोकं यजमानो ऽभिजायते । पशून्^२ एव प्रथमस्य तृचस्य प्रथमया स्तोत्रियया जयति भूमिं द्वितीयया^३ तृतीयया । अन्तरिक्षम् एव द्वितीयस्य च तृचस्य प्रथमया स्तोत्रियया जयति वायुं द्वितीयया प्राणं तृतीयया । दिवम् एव^४ तृतीयस्य तृचस्य प्रथमया स्तोत्रियया जयत्य् आदित्यं द्वितीयया नक्षत्राणि तृतीयया । नवैता वहिष्पवमान्यो भवन्ति नव देवलोकः । तान् एवैताभिर् आप्नोति ॥

ता एतास् तिस्रो विराजो दैवी यज्ञिया मानुषी । एतासु ह सुचित्तश् शैलनो जनकं वैदेहं समूद । स होवाच श्रद्धाम् आचिदद् ऋत्विजो मे ह्यन्तर् इति । तस्मै ह कुरुपञ्चालान् ऋत्विज ऊहुः । तेषु हागतेषु शैलनो विभयांचकार गच्छद् ब्राह्मणं इवोदन्तायं^५ वाहनं लघूयेद्^६ इति । स होवाच सम्राड् वाक्यम् एवम् अस्तीति । तिस्रो वा इमा विराजो तृण्यन्तीस् सर्वकामा अन्नाभिधानाः । तासु स्म त्वा यो ऽन्तर् अवदधाति तस्मै वोद्गातारं वृणीष्व । स वाच तेषां कामानाम् अभिवोढा । य एतासु कामास् स उ एव पुनर्मृत्योर् अतिवोढा य एवं वेदेति ॥ २४१ ॥^७

[१] प्रारम्भे य ल श ॥ हरिः ओम् ॥ व ॥ हरिः [५] य आग° [६] ? एवं कोशेषु [७] ? ओम् ॥ ओम् [२] ? य र व श व ल पशव एवं कोशेषु (र व °यां) [८] ? य र ल व एस् [३] य र व श एवं [४] कोशेषु °पा° [९] र ॥ १ ॥

अथ ह प्रधावयांचकार । तस्मिन् ह प्रैष्यन्नैमान्^८ ह स्म पृच्छत्य् आसां विराजाम् ऋद्धिम् । ते ह स्मानाभ्यावयन्ति^९ य उ ह स्माभ्यावयन्तीति^{१०} । यां ह स्मैकाम् अभ्यावयन्ति स ह स्मात्^{११} ते ब्राह्मणं बताहं ब्राह्मणम् एतासु मीमांसमानम् अपश्यं मच् च धावत शैलनम् इति । तद् व्यचरं^{१२} हास यथा शैलन इयेष ॥

ता एतास् तिस्रो विराजो दैवी यज्ञिया मानुषी । सैषा दैवी विराड् यद् इमे लोकाः । सा न्यूना । यजमानावधानायैव तन् न्यूना । तद् अन्तर् यजमानम् अवदधाति । तस्या एतस्यै चन्द्रमा एवापिधानम् । एतद् धि देवानां प्रत्यक्षम् अन्नाद्यं यच् चन्द्रमाः ॥

अथैषा यज्ञिया विराड् यद् एता वहिष्पवमान्यः । सा न्यूना । यजमानावधानायैव तन् न्यूना । तद् अन्तर् यजमानम् अवदधाति । तस्या एतस्यै हिंकार एवापिधानम् । हिंकारेण ह्य एव देवेभ्यो ऽन्ततो ऽन्नाद्यं प्रदीयते ॥

अथैषा मानुषी विराड् यद् इमे पुरुषे प्राणाः । सा न्यूना । स उ एव यजमान-प्रत्यक्षम्^{१३} । तस्या एतस्या अन्नम् एवापिधानम् ॥

नाभिर् वा एतास् तिस्रो विराजः । अभि ह तान् कामान् आप्नोति य एतासु कामा^{१४} अपि त्व् इह तेषु भवत्य् अति ह पुनर्मृत्यु^{१५} मुच्यते बहुपुरुषम् अस्मिन् लोके ऽन्नम् अस्ति । न ह्य एतद् एकपुरुषायान्नाद्यं यद् एतासु । यद् घ वै किं चेदम् अस्मिन् लोक आत्मन्वत् तद् घ सर्वं मृत्युर् एवाभिव्यादाय तिष्ठति । स यो ह स मृत्युस् संवत्सर एव सः । तस्य हर्तव एव मुखानि । तद् यद् वै किं च म्रियते न हास्यानृतौ म्रियते य एवं वेद । ऋतुषु वाच प्रजायते प्रजया पशुभिर् य एवं वेद ॥ २४६ ॥^{१६}

[१] ? एवं कोशेषु [२] ? य विचनं ल विचरं [३] र ॥ २ ॥

ता एता नव बहिष्पवमान्यः । ताप् पङ् वृहत्यः । पङ् उ मृत्योर् मुखान्य् ऋतव एव । अथ ह वा एतानि मृत्योर् मुखानि वृहत्य एव प्रतिविभक्तुम् अर्हति नान्यच्च छन्दः । स वृहत्यैवतोर् मुखम् अपिदधाति । वृहत्य् ऋतोर् वृहत्य् ऋतोः । स यथा समेन विषमम् अतीत्य प्रत्यवेक्षते एवम् एवैनं मृत्यु पगाङ् अतीत्य प्रत्यवेक्षते ॥

तम् एव तं त्रिवृतं वज्रम् उपप्रवर्तयति । स एषो ऽहरहर इमान् लोकान् अनुवर्तते । तद् ध स्माह नगरी जानश्रुत्यो न ह्यैव तावद् देवासुरं भविता यावद् एष त्रिवृद् वज्रो ऽहरहर इमान् लोकान् अनुवर्तत इति । ऊर्ध्वो ह्य अयम् अग्निर् दीप्यते तिर्यङ्ङ् अयं वायुः पवते ऽर्वाङ् अमाव आदित्यस् तपति । त एते ऽनिमेषम् अन्योन्यम् ईक्षन्ते । कथम् एतेष्व एवं सत्सु देवासुरं स्याद् इति । एष उ एवास्य त्रिवृद् वज्रो ऽहरहर इमान् लोकान् अनुवर्तमानस् सर्वं पाप्मानम् अपघ्नन् पल्ययत^३ य एवं वेद ॥ २५७ ॥^४

[१] ? कोशेषु पराद् [२] कोशेषु ई^० [३] य र पल्येते व पल्येते ल श पल्येते [४] र ॥३॥

तद् आहुस् स वाद्य^१ यजेत^२ स वान्यं याजयेद् यच्च चतुष्टोमेन याजयन् सर्वस्तोमेन याजयति । नवैता बहिष्पवमान्यो भवन्ति । तासां सप्तविंशतिः पदानि । तेन त्रिणवं स्तोमं नान्तर्यन्ति । नवैवैता बहिष्पवमान्यो भवन्ति । चतुर्विंशत्यभगा गायत्री । तत् त्रयस्त्रिंशत् । तेन त्रयस्त्रिंशं स्तोमं नान्तर्यन्ति । एतद् वै चतुष्टोमेन याजयति ॥

यो वै स्तोमानाम् अवमं परमं वेद गच्छति परमताम् । त्रिवृद् वाव स्तोमानाम् अवमस् त्रिवृत् परमः । तद् उ होवाच प्रकुर वाष्णस् त्रिवृतं स्तोमं त्रयस्त्रिंशं भवन्तम् अपश्यं तस्माद् अहं परमताम् अगच्छम् इति । गच्छति परमतां य एवं वेद ॥

अथ ह स्माहारुणिः किं सो ऽभिचरेत् किं वाभिचार्यमाण आद्रियेत य एतं त्रिवृतं वज्रं त्रिवृष्टिम् अच्छिद्रम् अच्छिद्रम् अहरहर इमान् लोकान् अनुवर्तमानं वेद । स्वयम् अभिचरितो वाव स यम् एवंविद् द्वेष्टि यो वैवंविद् द्वेष्टीति । एष उ एवैनं त्रिवृद् वज्रस् त्रिवृष्टिर् अच्छिद्रो ऽच्छिद्रम् अकार्यम् अहरहर इमान् लोकान् अनुवर्तमानो ऽभिचर्तते । तस्य न भूत्य् आल्पकेव चनाशास्ति परापरैर्व भवतीति ॥ २५८ ॥^५

[१] ल श अधिपाठः एव [२] कोशेषु °ता [३] कोशेषु अल्पकेवज [४] य र परैपरैव व परैरेव ल श परैव [५] र ॥३॥

तद् उ ह स्माहोपजीवः खालायनो ऽहम् एवैतं त्रिवृतं वज्रं प्रत्यक्षं वेद तस्माद् यम् अहं द्वेष्टि यो मां द्वेष्टि ताव् उभौ शश्व[द्] एव पापीयांसौ भवत इति । अग्निर् वा अस्य लोकस्य वज्रो वायुर् अन्तरिक्षस्यादित्यो दिवः । तद् इद् अध्यात्मम् । यो ऽग्निर् वाग् एव सा यो वायुः प्राण एव स य आदित्यश् चक्षुर् एव तत् । तस्माद् यद् अहं द्विषन्तम् अभिवदामि यद् अभिप्राणिमि यद् अभिर्वाक्षे वज्रम् एवाहं तस्मै तं प्रहरामि । तस्य हरश्चेष्टेति कव^१ चनाशास्ति । एता उ एवैनं देवता धूर्वन्ति य एवं विद्वांसं धूर्वतीति ॥

अथ ह स्माह श्वेतकेतुर् आरुणेयो यथाश्वस्य श्वेतस्य कृष्णकर्णस्येत्यादानीतस्य^२ रूपं स्याद् एवम् एवाहम् एतस्य स्तोमस्य रूपं वेद । तावद् दृशेन्यं^३ तावद् वपुषेण्यम्^४ । 'तस्माद् आत्मा^५ । य एव पूर्वाह्णे दिदृक्षन्ते ते ऽपराह्णे दिदृक्षन्ते । नैव सुदृशेन्यम्^६ इव 'सन्तं नाहं' कदा^७ चन चक्षुष्मन्तं पर्येमीति ॥

तद् उ होवाच शाठ्यायनिः को^{१०} ऽश्वश्^{११} श्वेतः किम् एकस् इति । यथैवास्याग्ने

संदधाति ॥

एकविंशम् अग्निष्टोमसाम । द्वादश मासाः पञ्चर्तवस् यत्र इमे लोका असाव् आदित्य एकविंशः । तद् एव तेनाप्नोति । दश हस्त्याङ्गुलयो दश पद्या आत्मैकविंशः । तद् एवात्रो-
पसंदधाति ॥ २५१ ॥^१

[१] र ॥७॥

स हैवं विद्वान् अहोरात्रयोर् अर्धमासशो मासश क्रतुशस् संवत्सरश एतस्मिन् सर्वस्मिन् आत्मानम् उपसंधाय तं मृत्युं तरति यस् स्वर्गे लोके । न हैवंवित् पुनर् म्रियते । तस्य हर्द्धमयान्य् अस्थानि^१ भवन्ति साममयानि मांसानि । स एषो ऽपहतपाप्मा धृतशरीरो ऽतीत्यैतं मृत्युं शरीरं धृनुते ॥

अथैते दैवी च मानुषी च विराजौ । तयोर् एष एतद् आदित्यो ऽध्यूढस् तपति । चतस्रो दिशश् चत्वारो ऽवान्तरदेशा द्वाव् इमौ लोकौ । एषा दैवी विराट् । अथ मानुषी । चत्वारो ऽत्तारप् षड् आद्याः । ब्राह्मणश् च राजन्यश् च वैश्यश् च शूद्रश् चैते ऽत्तारः । गौश् चाश्वश् चाजाश् चाविश् च व्रीहिश् च यवश् चैत आद्याः । एतयोर् एष एतद् आदित्यो ऽध्यूढस् तपति । तन् न शोको न हिमो नाशनायति न पिपासति नास्य का चनावृत्तिर् अस्ति । न ह वा अशनायति न पिपासति नास्य का चनावृत्तिर् भवति य एवं वेद ॥ २५२ ॥^२

[१] एवं सर्वेषु कोशेषु [२] र ॥८॥

यजमानं ह वा एतद् उद्गाता रेतो भूतं सिञ्चति यद् बहिष्पवमानं गायति । मन एव रेतस्यथा समीरयति प्राणं गायत्र्या चक्षुस् त्रिष्टुभा श्रोत्रं जगत्या वाचम् अनुष्टुभा । आत्मानम् एव पंक्त्या प्रत्युपदधाति । अथ यद् एतद् उत्तमं तृचं जन्मैव तत् । प्रैव तेन जनयति ॥

यस्माद् एतद् घोषीवोपव्दिमद् इव गायते तस्माद् घोषीवोपव्दिमद् इव गर्भा जायन्ते । तद् उ वा आहुर् अघोषम् एव गेयम् । यदा वै विजायमाना क्ररिर्कुर्वते ऽथ सा घोषा-
करोति । अथो शनैर् इव वा अघोषम् इव मागामृष्टिर् विजायते । अथो हैतत् सत्यं यद् गायत्रम् । तस्य संपदं लोभयेद् रथन्तरवर्णाम्^३ अभ्यस्येत् । तस्माद् अघोषम् एव गेयम् इति ॥

अथाग्नेयम् आज्यम् एकदेवत्यम्^४ । प्रेतिर् एव सा । अथैन्द्राग्रं द्विदेवत्यम् । प्रति-
ष्ठितिर् एव सा । सा वा एषा प्रेतिश् चैव प्रतिष्ठितिश् च । प्रतितिष्ठति य एवं वेद ॥

त्रिवृत्पञ्चदशाभ्यां^५ पुरुषो ऽस्मिन् लोके प्रतिष्ठितः । स यम् एव हराति स त्रिवृद् येन प्रतिष्ठिति स पञ्चदशः । तौ वा एताव् उभाव् एव त्रिवृताव् उभौ पञ्चदशौ । तेजो वै ब्रह्मवर्चसं त्रिवृत् स्तोम ओजो वीर्यं पञ्चदशः । ओजसैव तद् वीर्येण प्रतिष्ठाय तेजो ब्रह्मवर्चसं हराति य एवं वेद ॥ २५३ ॥^६

[१] एवं कोशेषु [२] य मागामृष्टिर् ल महा-
शुक्तिर् [३] र व श ँणम् [४] ल अधिपाठः
प्रेतिर् इव सा । अथ मैत्रावरुणं द्विदेवत्यम् । प्रतिष्ठितिर्

एव सा । अथैन्द्रस् एकदेवत्यम् । [५] ल अधिपाठः
उ इ वै स्तोमव्यं (= ०भ्यां) [६] र ॥९॥

अथ माध्यंदिनस्य पवमानस्य गायत्री । यो ऽयम् अवाङ् प्राण एष एव सः । तस्यां द्वे सामनी । तस्माद् एतेन द्वयं प्राणेन करोति भस्म च करोति वानं च । नाना प्रस्तावो नाना निधने हिंकारो ऽन्तरेण । तस्मान् नेतर इतरम् अनुनिनर्दति नेतर इतरम् । एतेन हि तद् विहृतम् ॥

अथ बृहती । यो ऽयं प्राङ् प्राण एष एव सः । तस्यां द्वे सामनी । तस्माद् एतेन द्वयं प्राणेन करोति गेतश् च ष्विञ्चति मेहति च । नाना प्रस्तावो नाना निधने हिंकारो ऽन्तरेण । तस्मान् नेतर इतरम् अनुनिनर्दति नेतर इतरम् । एतेन हि तद् विहृतम् ॥

अथ त्रिष्टुप् । नाभिर एव सा । तस्याम् एकं साम । तस्माद् एतेनैकम् एव प्राणेन करोति यद् एव प्राणान् उदनतो ऽनूदनिति ॥

अथ पृष्ठानि । इन्द्रियं वै वीर्यं पृष्ठानि । तस्माद् ये के चानूकभाजो गोर अश्वस्य पुरुषस्य तेषाम् अनूकम् एव वलिष्ठम् । इन्द्रियं ह्य एतद् वीर्यं यत् पृष्ठानि । नानि बृहतीषु भवन्ति । तस्माद् इमा बृहतीर् इव कीकसा बृहतीर् इव पशवः पृष्ठम् 'अभिसमायन्ति' ॥^१

अथार्भवस्य पवमानस्य^१ गायत्री । यो ऽयं प्राण एष एव सः । तस्यां द्वे सामनी । तस्माद् द्वयं प्राणेन करोति प्राणयापानिति । नाना प्रस्तावो नाना निधने हिंकारो ऽन्तरेण । तस्मान् नेतर इतरम् अनुनिनर्दति नेतर इतरम् । एतेन हि तद् विहृतम् ॥

अथोष्णिक् ऋकुभौ । चक्षुषी ते । समानं छन्दः । द्वे सामनी । तस्माद् द्वे अक्षयौ समानं पश्यतः । त्रिपदोर् ऋचोर् भवतः । तस्मात् त्रिवृच् चक्षुश् शुक्लं कृष्णं कनीतिका । परावरीस्योर् ऋचोर् भवतः । तस्मात् परोवरीयः पुरुषः पश्यति । नाना प्रस्तावो नाना निधने हिंकारो ऽन्तरेण । तस्मान् नानावीर्यं चक्षुषी ॥

अथानुष्टुप् । वाग् एव सा । तस्यां द्वे सामनी । तस्माद् द्वयं वाचा करोत्य् अन्नं चैनयात्ति वदति च । नाना प्रस्तावो नाना निधने हिंकारो ऽन्तरेण । तस्मान् न सर्वं सत्यं वाचा वदति न सर्वम् अनृतम् । एतेन हि तद् विहृतम् ॥

अथ जगती । श्रोत्रम् एव तत् । तस्याम् एकं साम । तस्माद् एतेनैकम् एव श्रोत्रेण करोति यद् एव शृणोति । चतुष्पदायाम् ऋचि भवति । तस्मात् समानत्र सन् सर्वा अनुदिशश् शृणोति । अपि पराङ् यन् पश्चाद् वदतश् शृणोति ॥

अथ यज्ञायज्ञीयम् । शिर एव तत् । अध्यूढं वा एतद् अन्येष्व अङ्गेषु यच् छिरः । अध्यूढम् अन्येषु स्तोत्रेषु यज्ञायज्ञीयम् । अध्यूढो ऽन्येषु स्वेषु भवति य एवं वद । उपरि वा एतद् अन्येभ्यो ऽङ्गेभ्यो यच् छिरः । उपर्य् अन्येभ्यस् स्तोत्रेभ्यो यज्ञायज्ञीयम् । उपर्य् अन्येभ्यस् स्वेभ्यो भवति य एवं वेद ॥

स एषो ऽपहतपाप्मा यज्ञ एव प्रत्यक्षम् । तस्य ह नोपवदंश् च न पापं कर्तास्ति । यद्य् एनं बहिष्पवमाने ऽनुव्याहरेद् यज्ञस्य रेतस् सिकम् अचाक्लपं यज्ञमारो ऽरतस्का ते प्रजा भविष्यतीत्य् एनं ब्रूयात् । यद्य् एनम् एकदेवत्य आज्ये ऽनुव्याहरेद् यज्ञस्य प्रतिम् अचीक्लपं यज्ञमारः प्रेत्य् अजनयं मरिष्यसीत्य् एनं ब्रूयात् । यद्य् एनं द्विदेवत्य आज्ये ऽनुव्याहरेद् यज्ञस्य प्रतिष्ठाम् अचीक्लपं यज्ञमारो ऽप्रतिष्ठितो भविष्यसीत्य् एनं ब्रूयात् । यद्य् एनं माध्यंदिनस्य पवमानस्य गायत्र्याम् अनुव्याहरेद् यज्ञस्यावाञ्चं प्राणम् अचीक्लपं यज्ञमारो वीघातस्^३ त्वा हनिष्यतीत्य् एनं ब्रूयात् । अथो ह ब्रूयाद् अवसावस् त्वा हनिष्यतीति । यद्य् एनं बृहत्याम् अनुव्याहरेद् यज्ञस्य शिश्रम् अचीक्लपं यज्ञमारो

मूत्रग्राहस् त्वा हनिष्यतीत्य् एनं ब्रूयात् । अथो ह ब्रूयाद् अरेतस्को भविष्यसीति । यद्य् एनं त्रिष्टुभ्य् अनुव्याहरेद् यज्ञस्य नाभिम् अचीकल्पं यज्ञमार उदावर्तस् त्वा हनिष्य-
तीत्य् एनं ब्रूयात् । यद्य् एनं पृष्ठेभ्य् अनुव्याहरेद् यज्ञस्येन्द्रियं वीर्यम् अचीकल्पं यज्ञ-
मारो वज्रस् त्वा हनिष्यतीत्य् एनं ब्रूयात् । अथो ह ब्रूयाद् अनाज्ञातवधस् त्वा हनिष्य-
तीति ॥ २५४ ॥ *

[१-१] य एव [२] य अधिपाठः ॥१०॥ [३] ? कोशेषु हरि° [४] र ॥१०॥

यद्य् एनम् आर्भक्स्य पवमानस्य गायत्र्याम् अनुव्याहरेद् यज्ञस्य प्राणम् अचीकल्पं
यज्ञमारः प्राणस् त्वा हास्यतीत्य् एनं ब्रूयात् । अथो ह ब्रूयात् प्रमायुको भविष्यसीति ।
यद्य् एनम् उष्णिक्कुभोर अनुव्याहरेद् यज्ञस्य चक्षुषीं अचीकल्पं यज्ञमारो ऽन्धो
भविष्यसीत्य् एनं ब्रूयात् । यद्य् एनम् अनुष्टुभ्य् अनुव्याहरेद् यज्ञस्य वाचम् अचीकल्पं
यज्ञमारो वाक् ते ऽपक्रमिष्यतीत्य् एनं ब्रूयात् । अथो ह ब्रूयाद् अशनया मरिष्यसीति ।
यद्य् एनं जगत्याम् अनुव्याहरेद् यज्ञस्य ओत्रम् अचीकल्पं यज्ञमारो बधिरो भविष्य-
सीत्य् एनं ब्रूयात् । यद्य् एनं यज्ञायज्ञीये ऽनुव्याहरेद् यज्ञस्य शिरो ऽचीकल्पं यज्ञ-
मारश् शिरस् ते विपतिष्यतीत्य् एनं ब्रूयात् ॥ २५५ ॥ *

[१] र ॥११॥

एते ह वै प्रतिव्याहराः । न हैवंविद् यज्ञियाम् आर्तिम् आर्छति । य एवैनम् उपवदति
स आर्तिम् आर्छति । स य एनम् उपवदेत् तं ब्रूयात् पूर्णम् एवाहम् एतं साङ्गं सतनुं सर्वं
यज्ञं वेद स यत् त्वम् अन्नं वेत्थ तत् त्वयैवापिदधानीति । स एवार्तिम् आर्छति य एवं
विद्वांसम् उपवदति ॥

स एष प्रजापतिर् अग्निष्टोमो ऽमूम् एकविंशीं यज्ञायज्ञीयस्यासु वहिष्पवमानीषु
नवसु प्रत्युपधाय शय एता द्विष्टना विराजो दुहानः पञ्च पञ्चदशानि पञ्च सप्तदशानि ।
ता एव पञ्च द्वात्रिंशिनीर् विराजः । दुहे ह वै विराजं सर्वान् कामान् य एवं वेद । स^३
हैवंविदो ऽनृतं च न वदतो यज्ञस् स्रवति । स्रवति ह वा अनृतं वदतो यज्ञो ऽथो ह
पूयति । नो ह त्व् एवंविदो यज्ञस् स्रवति न पूयति । तस्मात् कुरुपञ्चाला द्विष्टनां न
दुहे । प्रजापतेर् ह सा । तस्माद् व् अन्य उदन्ता दुहे । न हि ते तां विदुः । तस्माद् व्
अन्य उदन्ता अशनायुक्तरा इव ॥

स एष प्रजापतिर् अग्निष्टोमः— ॥ २५६ ॥ *

[१] कोशेषु हैनं° [२] कोशेषु नास्ति [३] य र च स न [४] र ॥१२॥

—परिमण्डलो भूत्वानन्तो भूत्वा शये^१ । तदनुकृतीदम्^२ अप्य् अन्या देवताः परि-
मण्डलाः । परिमण्डल आदित्यः परिमण्डलश् चन्द्रमाः परिमण्डला द्यौः परिमण्डलम्
अन्तरिक्षं परिमण्डलेयं पृथिवी । अपि यद् इदं पुरुषे दिव्यं तत् परिमण्डलम् । एतस्यैव
स्वज्ञम् अनुन्यज्ञानः परिमण्डलां महतीम् अनन्तां श्रियं जयति य एवं वेद ॥

स एष यज्ञ ऊर्ध्व एव पुरुषम् अन्वायत्तः । तस्य पादाव् एव बहिष्पवमानम् । इमान्य् एव चत्वार्य ऊर्ध्वणीवान्य आज्यानि । यद् अर्वाचीनं नाभेस् स त्रिजन्दा माध्य-
दिनः । पृष्ठान्य् एव पृष्ठानि । अयम् आर्भव इदम् अग्निष्टोमसाम ॥

तद् ध नगरिणं दालभ्यं ब्राह्मणः पप्रच्छ कद्रयङ् यज्ञ इति । स होवाचोर्ध्व एव पुरुषम् अन्वायत्त इति । एवं ह तद् उवाच । स य एवम् एतद् ऊर्ध्वम् आत्मन् यज्ञं ता-
मानं वेदोर्ध्व एव प्रजया पशुभी^३ 'रोहन् एति' । य उ एनं प्रत्यञ्चे वेद प्रत्यङ् भूति
भवति । तस्येदम् एव बहिष्पवमानम् इमान्य् आज्यान्य् अयं माध्यंदिनः पृष्ठान्य् एव
पृष्ठान्य् अयम् आर्भवः प्रतिष्ठैव यज्ञायज्ञीयम् । प्रत्यङ् भूति भवति । य एवम् एताव् आत्मन्
यज्ञौ^४ तायमानौ वेदोप हैनं यज्ञौ नमतः ॥ २५७ ॥^५

[१] ? र व श शयेत् [२] ? य 'कृतीमन् र व श' 'कृतीमद् ल' 'कृतीमन्' [३] कोशेषु 'मि
[४-४] ? कोशेषु रोहन्ति [५] र व श यजेत् [६] र ॥१३॥

तस्यैष श्लोकः

यद् अस्य पूर्वम् अपरं तद् अस्य यद् व् अस्यपरं तद् व् अस्य पूर्वम् ।
अहेर् इव सर्पेण शकलस्य न विजानामि यतरन् पुरस्तात् ।

इति । शकलो ह गौपायनो यज्ञं मिमान इयाय । स ह स्मैतन् न विजानाति कतरद् यज्ञस्य
पूर्वं कतरद् अपरं कतरद् अणीयः कतरत् स्थवीय इति । तद् आहुः कुतो यज्ञस्याणिष्ठम्
इति । यतो वरिष्ठम् इति । कुतो वरिष्ठम् इति । यतो ऽणिष्ठम् इति । बहिष्पवमानं वाच
प्रति यज्ञो ऽणिष्ठः । तद् इदं पादाव् अघोचत् । पादौ वै प्रति पुरुषो ऽणिष्ठः । तद् वै
वरिष्ठः । पदभ्यां ह्य एति । कुतो वरिष्ठ इति । यतो ऽणिष्ठ इति । यज्ञायज्ञीयं वाच प्रति
यज्ञो ऽणिष्ठः । तद् इदं शिरो ऽघोचत् । शिरो वै प्रति पुरुषो ऽणिष्ठः । तद् वै वरिष्ठः ।
अक्षिभ्यां हि पश्यन् एति ॥

तद् आहुर् यद् ऊर्ध्वो यज्ञस् तायेत देवा एव जीवेयुर् न मनुष्याः । यद् अर्वाङ्
तायेत मनुष्या एव जीवेयुर् न देवा इति । ऊर्ध्वश् च ह वै यज्ञस् तायेत ऽर्वाङ् चायो ह
तिर्यङ् । तद् यन् पृच्छेयुः कद्रयङ् यज्ञ इत्य् ऊर्ध्व इति ब्रूयाद् अथो ऽर्वाङ् इत्य् अथो तिर्यङ्ङ्
इति । सर्वा एव दिश इति ब्रूयात् । सर्वा उ ह वै दिश एवंविदो यज्ञस् ततो भवति ॥

कुरुपञ्चाला ह ब्रह्मोद्यम ऊदिरे । ते ह श्वानं संवेष्टितं शयानम् उपेयुः । ते होचुर
अस्मिन् न्व एव नो विजयो ऽध्य अस्व इति । ते ह पञ्चालाः कुरुन् पप्रच्छुः किम् अस्य
यज्ञस्येवेति । तद् ध न प्रयूचुः । स होवाच वसिष्ठश् चैकितानेयो यथा वा असाव् अदो
ऽमूम् एकविंशीं यज्ञायज्ञीयस्यासु बहिष्पवमानीषु नवसु प्रत्युपधाय शय एवं वा अयम्
इदम् उभाव् अन्तौ संधाय शये । तस्य वा अयं यज्ञक्रतोर् अनया शय्ययो रूपं निगच्छतीति ।
तस्माद् इदम् अनर्थं सन्तं बिभृतेति । तेन ह जिभ्युः ॥ २५८ ॥^६

[१] र ॥१३॥

द्विर् ह वै यजमानो जायते मिथुनाद् अन्यज् जायते यज्ञाद् अन्यत् । तद् यन् मिथु-
नाज् जायते तद् अस्मै लोकाय जायते । अथ यद् यज्ञाज् जायते तद् अमुष्मै लोकाय
जायते गन्धर्वलोकाय जायते देवलोकाय जायते स्वर्गलोकाय जायते ॥

यज्ञो वै यजमानो यज्ञस् सोमो राजा । तद् यद् धविर्धाने ग्रावमिन् सोमं राजानम्

अभिपुष्पन्ति यजमानम् एव तद् रेतः कुर्वन्ति ॥

प्रजापतिर् एष यद् उद्गाता । स त्वष्टा स रेतसस् सेक्ता स रूपाणां विकर्ता । तद् यद् वहिष्पवमानं रेतस्यां गायति यजमानम् एव तद् रेतो भूतं सिञ्चति । यद् ऋचम् अन्धास्त्रीं गायेद् अस्थ्य एव जायेत न मांसम् । यत् सामानृचं गायेन् मांसम् एव जायेत नास्थि । ऋचं साम्नाभिलिप्तां गायति । तस्मात् लोम्ना त्वचा मांसेन पुरुषो ऽभिलिप्तो जायते ॥

तस्यां न हिंक्र्यात् । यद् धिंक्र्याद् वज्रेण हिंकारेण रेतो विच्छिन्ध्यात् । यो हि तद् अपि बालेन^१ वीयात् स एवैनद् विच्छिन्ध्यात् । ताम् अधीयन् गायेत् । यद् अनधीयन् गायेद् अरेतस्का गर्भा जायेरन् । अरेतस्का ह वै दुरुद्रातुर् वर्तन्यां गर्भा जायन्ते ॥ २५९ ॥^२

[१] ? एवं सर्वेषु कोशेषु [२] र ॥१५॥

गायत्रीं गायति । प्राणो वै गायत्री । तस्यै द्वे अक्षरे व्यतिषजति । प्राणापानाव् एव तद् व्यतिषजति । तस्मात् प्राणापानौ तद् व्यतिषक्तौ प्रजा अनुसंचरत आ च परा चायातयामानौ । ताम् अधीयन् गायेत् । यद् अनधीयन् गायेन् मृता गर्भा जायेरन् । मृता ह वै दुरुद्रातुर् वर्तन्यां गर्भा जायन्ते ॥

त्रिष्टुभं गायति । चक्षुर वै त्रिष्टुप् । तस्यै द्वे अक्षरे द्योतयति । चक्षुषी एव तद् दधाति । तस्माद् युक्ते इव चक्षुषी । ताम् अधीयन् गायेत् । यद् अनधीयन् गायेद् अन्धा गर्भा जायेरन् । अन्धा ह वै दुरुद्रातुर् वर्तन्यां गर्भा जायन्ते ॥

जगतीं गायति । श्रात्रं वै जगती । तस्यै चत्वार्य अक्षराणि द्योतयति । श्रोत्रम् एव तद् दधाति । श्रोत्रे द्वे परिश्रवणे द्वे । तस्मात्^१ समानत्र सन् सर्वा अनुदिशश् शृणाति । अपि पराङ् यन् पश्चाद् वदतश् शृणाति । ताम् अधीयन् गायेत् । यद् अनधीयन् गायेद् बधिरा गर्भा जायेरन् । बधिरा ह वै दुरुद्रातुर् वर्तन्यां गर्भा जायन्ते ॥

अनुष्टुभं गायति । वाग् वा अनुष्टुप् । ताम् अर्वाचीम् अभिनुदन् गायति वाचो ऽनपक्रामाय । यत् पराचीम् अपनुदन् गायेद् वाचं प्रधमेद् वाग् अस्माद् अपक्रामुका स्यत् । तां यद् अर्वाचीम् अभिनुदन् गायत्य् आत्मन् एव तद् वाचं प्रतिष्ठापयति । तस्यै निरुक्तं चानिरुक्तं च पदे गायति । निरुक्तेन वै वाचो भुञ्जते ऽनिरुक्तम् अस्या उपजीवनीयम् । भुंक्ते वाचोप चैनं जीवति य एवं वेद । स यन् निरुक्तम् एव गायद् वदेयुर् एव प्रजा न तूष्णीम् आसीरन् । अथ यद् अनिरुक्तं गायेत् तूष्णीम् एव प्रजा आसीरन् न वदेयुः । यस्मान् निरुक्तं चानिरुक्तं च पदे गायति तस्मात् प्रजा वदन्ति च तूष्णीं चासते ॥ २६० ॥^२

[१] कोशेष्व् अधिपाठः समात् [२] र ॥१६॥

तां बलवद् उपदिमतीं^१ निघातं^२ गायेत् । ^३निघद् इव^३ ह खलु वा एतच् छन्दो यद् अनुष्टुप् । अनुष्टुभा वै वाचा छन्दसा देवा असुरान् अवाचो ऽवाहन् । तां^४ यद् बलवद् उपदिमतीं निघातं गायति—आतृव्यो वै पाप्मा—आतृव्यम् एतत् पाप्मानं वाचम् अजिह्वन्ति श्रियम् आत्मनाश्नुते । ताम् अधीयन् गायेत् । यद् अनधीयन् गायेद् अजिह्वा गर्भा जायेरन् । अजिह्वा ह वै दुरुद्रातुर् वर्तन्यां गर्भा जायन्ते ॥

पङ्क्तिं गायति । ऋतवो वै पङ्क्तिः । तां गायत्रीम् एव प्रसृतां गायति । तस्माद् गर्भा

जायमानाः प्रसार्यन्ते । ताम् अधीयन् गायेत् । यद् अनधीयन् गायेत् सामि गर्भाः पतेयुः । सामि ह वै दुरुद्धातुर् वर्तन्यां गर्भाः पतन्ति । अथ यद् एतद् उत्तमं तृचं जन्मैव तत् । प्रैव तेन जनयति ॥

मनो वै रेतस्या प्राणो गायत्री चक्षुस् त्रिष्टुप् श्रोत्रं जगती वाग् अनुष्टुप् । स यो मनो रेतस्येति विद्वान् उद्गायति महामना मनस्व्य् अस्माद् आजायते । अथ यः प्राणो गायत्रीति विद्वान् उद्गायति महामना मनस्व्य् अस्माद् आजायते । अथ यः प्राणो गायत्रीति विद्वान् उद्गायति सर्वम् आयुर् एति । अथ यो ऽस्माद् आजायते स सर्वम् आयुर् एति । अथ यश् चक्षुस् त्रिष्टुब् इति विद्वान् उद्गायत्य् अहीतंमुखी पश्यो दृष्ट्यास्माद् आजायते दर्शनीयः । अथ यश् श्रोत्रं जगतीति विद्वान् उद्गायति शुधूपुश् श्रोत्रियेणास्माद् आजायते श्रवणीयः । अथ यो वाग् अनुष्टुब् इति विद्वान् उद्गायति शस्तोद्गाता वाचोराद्धर् १ अस्माद् आजायते— ॥ २६१ ॥ ८

[१] कोशेषु °ती [२] य र व श निधानता ल अभीत° [३] कोशेषु दृष्टा° [४] ? र ल नीप्यात् [३-३] श निर्वयतिदिपे [४] र व वाचोराद्धर् व श वाचोराद्धर् (वाचोराधीति साधी- श तं [५] ? य व श अहीत° र उहित° यान् पाठः प्रतीयते) [८] र ॥१७॥

—समेर्यः ॥

एवं २ ह्य एतत् कुरुपञ्चाला अविदुः । तस्मात् कुरुपञ्चालेषु सर्वैर् वीरैस् सह वीर आजायते । अथ यर्ह्य एतद् उदन्ताः पुरा नावेदिषुस् तस्माद् उदन्तेषु पुरा सर्वैर् वीरैस् सह वीरो नाजनि । अथ यत् इदम् उदन्तान् एवंविदश् च सचन्त एवंविदश् चैनान् याजयन्ति ततो हार्वाचीनम् उदन्तेषु सर्वैर् वीरैस् सह वीर आजायते ॥

कुरुपञ्चाला ह ब्रह्मोद्यम् ऊदरे । ते ह पञ्चालाः कुरून् पप्रच्छुः किं वयं तद् यज्ञे ऽकुर्म येनास्मासु सर्वैर् वीरैस् सह वीर आजायत इति । तद् ध न प्रत्युचुः । तेन हैनान् जिग्युः । ते यत् प्रत्यवक्ष्यन् यस्माद् वयम् एवंविदश् च स्म एवंविदश् च नो याजयन्ति तेनास्मासु सर्वैर् वीरैस् सह वीर आजायत इति । सर्वैर् ह वा अस्माद् वीरैस् सह वीर आजायत य एवं वेद ॥

तद् आहुर् विगेया धुरा न विगेया इति । विगेया इत्य् आहुः— ॥ २६२ ॥ ५

[१] र व श संतेय ल सहेय [२] र ल व श अधिपाठः वेद [३] य ल व श °पा° [४] कोशेषु °पा° [५] र ॥१८॥

—कुरवः ॥

गायत्रं वै प्रातस्सवनं त्रैष्टुभं माध्यदिनं सवनं जागतं तृतीयसवनम् । तद् एवानुष्टुब् अन्वायत्ता । स यद् गायत्रे सति प्रातस्सवने गायत्री गायति—ब्रह्म वै गायत्री ब्रह्म प्रातस्सवनं—स्व एव तद् आयतने ब्रह्म दधाति ॥

अथ यत् त्रिष्टुभं गायति—क्षत्रं वै त्रिष्टुप् । एजानि वै क्षत्रे शिल्पानि हस्तिनिष्को ऽश्वत्थरीरथो ऽश्वरथो रुक्मः कंसः—तान्य् एव तद् आहृत्य ब्रह्मण्य् अनक्ति ॥

अथ यज् जगतीं गायति—विड् वै जगती । एतानि वै विशि शिल्पानि गोऽश्वं हस्तिहिरण्यम् अजाविकं व्रीहियवान् तिलमाषान् सर्पिः क्षीरं रयिः पुष्टिः—तान्य् एव

तद् आहृत्य ब्रह्मण्य् अनक्ति ॥

तद् एवानुष्टुब् अन्वायत्ता । अथ यद् अनुष्टुभं गायति—आनुष्टुभो वै शूद्रः—
शूद्राद् एव तद् आहृत्य ब्रह्मण्य् अनक्ति ॥ २६३ ॥

[१] र ॥ ११९ ॥

तद् यथा तूर्णीं कशनैर् विहन्याद् एवम् एवैतानि सर्वाणि शिल्पान्य् आहृत्य
ब्रह्मण्य् अनक्ति । तस्माद् विगेया इति ॥

यतो ह वा इदम् एता विगीयन्ते ततो 'हेदं ब्राह्मणा जीयन्ते । अथ यर्ह्य् एता न'
विजगुर् अन्नाद्या ह ब्राह्मणा आसुः । एकापच्चादेवा हर्वाशत^३ एकशकटे वशे^४ हस्मद्^५
अमथित्वा सत्ययज्ञः पौलुषिर् याति । अथ यत इदम् एता विगीयन्ते ततो हैतानि^६
शिल्पानि ब्राह्मणेष्व् अधिगम्यन्ते ॥

गायत्रीं पुरस्ताद् गायति गायत्रीम् उपरिष्ठात् । ब्रह्म वै गायत्री । ब्रह्मणैव तद्
एतान्य् उभयतश्च शिल्पानि परिगृह्णाति । ब्रह्मणा हैनम् एतान्य् उभयतश्च शिल्पानि
परिगृहीतान्य् उपतिष्ठन्ते य एवं वेद ॥

न विगेया इत्य् आहुः पञ्चालाः । स्वयं विगीता वा एता यद् धुरः । अनुसवनं वा
एता विगायन् अन्वारोहति । अथ यद् एनान् पापी कीर्त्तिर अनुतिष्ठति व्यगासिषुर
इति । यौ वै युध्येते याव् ऋतीयेते ताव् आहुर व्यगासिष्ठाम् इति । अथो ये राष्ट्रे^८
प्यवभिन्दाने^९—॥ २६४ ॥

[१-१] ल हैतानि शिल्पानि ब्राह्मणेष्वधिगम्यन्ते ल ववशे [५] ? ल हस्मद् [६] ल सत्यः
यहेयतानि [२] ? र 'छा' ल 'श्वा' [३] ? [७] य र व श हैतासि [८] र राज्ञे [९] ?
य इमस्मासत र 'सत ल अहमस्मासत [४] ? एवं कोशेषु [१०] र ॥ २० ॥

—तिष्ठत इति ॥

गायत्रे वै प्रातस्सवनं त्रैष्टुभं माध्यंदिनं सवनं जागतं तृतीयसवनम् । तद् एवा-
नुष्टुब् अन्वायत्ता । स यद् गायत्रे सति प्रातस्सवने गायत्रीं गायति—ब्रह्म वै गायत्री—
ब्रह्मैव तद् ब्राह्मणस्य स्वे ऽन्वाभजति । सो ऽस्यादित्सत उपजिहीर्षते । अथो ऽस्यैव तत् ।
स्वेनै ह्य एनम् आभजति ॥

अथ यत् त्रिष्टुभं गायति—क्षत्रं वै त्रिष्टुप्—क्षत्रियम् एव तद् ब्राह्मणस्य स्वे
ऽन्वाभजति । सो ऽस्यादित्सत उपजिहीर्षते । अथो ऽस्यैव तत् । स्वेनै ह्य एनम् आभजति ॥

अथ यज् जगतीं गायति—विड् वै जगती—वैश्यम् एव तद् ब्राह्मणस्य स्वे ऽन्वा-
भजति । सो ऽस्यादित्सत उपजिहीर्षते । अथो ऽस्यैव तत् । स्वेनै ह्य एनम् आभजति ॥

तद् एवानुष्टुब् अन्वायत्ता । अथ यद् अनुष्टुभं गायति—आनुष्टुभो वै शूद्रः—शूद्रम्
एव तद् ब्राह्मणस्य स्वे ऽन्वाभजति । सो ऽस्यादित्सत उपजिहीर्षते । अथो ऽस्यैव तत् ।
स्वेनै ह्य एनम् आभजति ॥

यद्य् आवृद्धं नाथो पाके^१ नैव लिप्सते । तस्मान् न विगेया इति । यतो ह वा इदम्
एता विगीयन्ते ततो हेदं ब्राह्मणा जीयन्ते । अथ यर्ह्य् एता न विजगुर् अजेयां ह ब्राह्मणा
आहुर ॥ २६५ ॥

[१] ? य ल व श स्वेनं र सेनु [२] ? य श ल नेनु [३] ? ल अ विर [४] ? य ल पक्के
स्नें र त्वेनु ल अनेनु व स्वेनु [५] ? य र श र पक्के [६] कोशेषु अजेया [७] र ॥२१॥
स्वेनें ल व स्वेनु [८] ? य श स्वेनें र व स्वेनु

गायत्रं वै प्रातस्सवनं त्रैष्टुभं माध्यंदिनं सवनं जागतं तृतीयसवनम् । तद् एवानुष्टुब्
अन्वायत्ता । स यद् गायत्रं सत् प्रातस्सवनं सर्वम् एव गायत्रं गायति ब्राह्मण एव तं
केवलम् उद्धारम् उद्धरति । सो ऽस्य ब्राह्मणः केवल उद्धार उद्धतो भवति ॥

अथ यत् त्रैष्टुभं सन् माध्यंदिनं सवनं गायत्रेणैवानुप्रतिपद्यते ब्राह्मणम् एव तत्
क्षत्रियस्य स्वे ऽन्वाभजति । सो ऽस्मै दित्सति श्रद्धया कर्मणोपचारेण । यदा वै क्षत्रियं
श्रद्धा विन्दति ब्राह्मणं वाव स तर्हीछति । सो ऽस्मै ददाति ॥

अथ यज् जागतं सत् तृतीयसवनं गायत्रेणैवानुप्रतिपद्यते ब्राह्मणम् एव तद् वैश्यस्य
स्वे ऽन्वाभजति । सो ऽस्मै दित्सति श्रद्धया कर्मणोपचारेण । यदा वै वैश्यं श्रद्धा विन्दति
ब्राह्मणं वाव स तर्हीछति । सो ऽस्मै ददाति ॥

तद् एवानुष्टुब् अन्वायत्ता । अथ यद् अनुष्टुभं गायति—आनुष्टुभो वै शूद्रः—
ब्राह्मणम् एव तच् छूद्रस्य स्वे ऽन्वाभजति । सो ऽस्मै दित्सति श्रद्धया कर्मणोप-
चारेण । यदा वै शूद्रं श्रद्धा विन्दति ब्राह्मणं वाव स तर्हीछति । सो ऽस्मै ददाति । केवलं
स्वं कुरुते ऽपित्वी क्षत्रे भवत्य् अपित्वी विशि । यान्य् अन्तस्थान्तस्थायां^१ जीयते । उप
हैनं शतं^२ परिस्कन्दास्^३ तिष्ठन्ते ऽथो भूयांसो य एवं विद्वान् धुरो न विगायतीति । स
यदि विगायेद् अदो विद्वान् विगायेत् । यद्^४ उ न विगायेद् इदं विद्वान् न विगायेत् ।
आर्तिस् सा यो ऽन्यतरद् एव वेदेति ह स्माह शाट्यायनिः ॥ २६६ ॥^५

[१] ? य र व श अन्तस्थान्तास्थायां ल अन्तस्थान्तान्तस्थायामान् [२] व श शता [३] ल ष्कन्दास्
[४] ल यच् [५] र ॥२२॥

रेतस्यां गायति । रेतस् तत् सिञ्चति । तद् रेतस् सिकं गायत्रोद्धर्धयति वर्षीयसा
छन्दसा । तत् त्रिष्टुभोद्धर्धयति वर्षीयसा छन्दसा । तज् जगत्तोद्धर्धयति वर्षीयसैव
छन्दसा । तद् यद् वर्षीयसा छन्दसोद्धर्धयति तस्माद् वर्धमानस्य भूयोभूयो वीर्यं भवति ॥

अनुष्टुभाणिष्ठं गच्छति हसीयसैव छन्दसा । तस्माद् उत्तरवयसे प्रतितराम् इवाव-
वर्धते । पक्त्वाणिष्ठां गच्छति । तस्मात् पञ्चमे मासि गर्भा विक्रियन्ते । अनुष्टुभा
वाचाणिष्ठां गच्छति । तस्माद् उ जीर्णस्य वाचं शुश्रूषन्ते । शिरो वा एतद् यज्ञस्य यद्
बहिष्पचमानम् । तद् वै तत् । रेतस्यैवापि सर्व आत्मा । स यद् बहिष्पचमाने—॥ २६७ ॥^१

[१] र ॥२३॥

—गायत्रीं गायति प्राणो वै गायत्रो गायत्रं शिर एव । तदायतनो वै प्राणः । यच्
छिरस् स्व एव तद् आयतने प्राणं दधाति ॥

त्रिष्टुभं गायति । चक्षुर् वै त्रिष्टुप् । ताम् एव तद् आहृत्य शीर्षन् नियुनक्ति । यन्
नियुनक्ति तस्मान् नियुक्तम् इव चक्षुः । ताम् अन्यत्रायतनां सतीं नियुनक्ति । तस्माद्
उत जीवत एव चक्षुर् अपक्रामति ॥

जगतीं गायति । श्रोत्रं वै जगती । ताम् एव तद् आहृत्य शीर्षन् नियुनक्ति । यन्
नियुनक्ति तस्मान् नियुक्तम् इव श्रोत्रम् । ताम् अन्यत्रायतनां सतीं नियुनक्ति तृतीय-

सवनायतनां वा । तां यद् अन्यत्रायतनां सर्ती नियुनक्ति तस्माद् उत जीवत एव श्रोत्रम् अपक्रामति ।

अनुष्टुभं गायति । वाग् वा अनुष्टुप् । ताम् एव तद् आहृत्य शीर्षन् नियुनक्ति । यन् नियुनक्ति तस्मान् निगुकेव वाक् । ताम् अन्यत्रायतनां सर्ती नियुनक्ति तृतीयसवनायतनां वा सर्वायतनां वा । तां यद् अन्यत्रायतनां सर्ती नियुनक्ति तस्माद् उत जीवत एव वाग् अपक्रामति । अवान्ये प्राणाः क्रामन्ति न प्राणः ॥ २६८ ॥^१

[१] २ ॥२४॥

तद् आहुः किं तद् यज्ञे क्रियते यस्माज् जीवत एवान्ये प्राणा अपक्रामन्ति न प्राण इति । स व्याद् यस्मात् स्व आयतने गायत्री गायति तस्माद् यावज् जीवति तावत् प्राणो नापक्रामतीति ॥

अथ ह वै धुरां विज्ञाश् च संज्ञाश् च । मनो वै रेतस्या प्राणो गायत्री चक्षुस् त्रिष्टुप् श्रोत्रं जगती वाग् अनुष्टुप् । मनसा सुहार्दसं च दुर्हार्दसं च विजानाति । प्राणेन सुरभि चासुरभि च विजानाति । चक्षुषा दर्शनीयं चादर्शनीयं च विजानाति । श्रोत्रेण श्रवणीयं चाश्रवणीयं च विजानाति । वाचा स्वादु चास्वादु च विजानाति । एता इह विज्ञाः । वि ह वै ज्ञायते श्रेयान् भवति य एवं वेद ॥

ता उ एव संज्ञाः । मनो वै रेतस्या प्राणो गायत्री चक्षुस् त्रिष्टुप् श्रोत्रं जगती वाग् अनुष्टुप् । रेतस्यायां प्रस्तुतायां यस्य कामयेत— ॥ २६९ ॥^१

[१] २ ॥२५॥

—तस्य मनसा मनो ध्यायेत् । गायत्र्यां प्रस्तुतायां यस्य कामयेत तस्य प्राणेन प्राणं ध्यायेत् । त्रिष्टुभि प्रस्तुतायां यस्य कामयेत तस्य चक्षुषा चक्षुर् ध्यायेत् । जगत्यां प्रस्तुतायां यस्य कामयेत तस्य श्रोत्रेण श्रोत्रं ध्यायेत् । अनुष्टुभि प्रस्तुतायां यस्य कामयेत तस्य वाचा वाचं ध्यायेत् । एता उ ह संज्ञाः । सं ह वै तेन जानीते येन कामयेत ऽनेन संजानीयेति^१ य एवं वेद ॥

अथैता देवधुरश् च मनुष्यधुरश् च संदधाति । मनो वै मनुष्यधुर आपो देवधुरः । रेतस्यायां प्रस्तुतायां मनसापस् संदध्यात् । तद् अन्तरा यजमानस्य मनो ऽवयातयेत् । प्राणो वै मनुष्यधूर् वायुर् देवधूः । गायत्र्यां प्रस्तुतायां प्राणेन वायुं संदध्यात् । तद् अन्तरा यजमानस्य प्राणम् अवयातयेत् । चक्षुर् वै मनुष्यधूर् आदित्यो देवधूः । त्रिष्टुभि प्रस्तुतायां चक्षुषादित्यं संदध्यात् । तद् अन्तरा यजमानस्य चक्षुर् अवयातयेत् । श्रोत्रं वै मनुष्यधूर् दिशो देवधूः । जगत्यां प्रस्तुतायां श्रोत्रेण दिशस् संदध्यात् । तद् अन्तरा यजमानस्य श्रोत्रम् अवयातयेत् । वाग् वै मनुष्यधूः पृथिवी देवधूः । अनुष्टुभि प्रस्तुतायां वाचा पृथिवीं संदध्यात् । तद् अन्तरा यजमानस्य वाचम् अवयातयेत् । एतद् वै देवधुरश् च मनुष्यधुरश् च संदधाते । तद् वै देवधुरश् च मनुष्यधुरश् च संधाय तं मृत्युं तरति यस् स्वर्गलोके । न हैववित् पुनर् म्रियते । देवतास्व् आत्मानम् उपसंदधाति ॥ २७० ॥^२

[१] ? २ श नास्ति । य व संजानीयेति अन्यत्र संजोसमतेति [२] २ ॥२६॥

अथैतेषां महतां ब्राह्मणानां समुदितम् आरुणेर् जीवलस्य कारीरादेर् अषाढस्य

सावयसस्येन्द्रद्युम्नस्य भाल्लवेयस्येति । जीवलश्च ह कारीरादिर् इन्द्रद्युम्नश्च भाल्ल-
वेयस् तौ हारुणेर् आचार्यस्य सभाग आजगमतुः । ते हापाढस्य गृहेषु शिदिरे^१ । स
होवाचाषाढ आम् आरुणे यत् सहैव ब्रह्मचर्यम् अचराय सहान्वाब्रवीयह् अथ केनेदं त्वम्
अस्मान् अत्यनूचिवे । यद् इदं त्वम् इयत्प्रियः कीर्त्तैर् इयत्प्रियश्च चक्षुष इयत्प्रियस्
सनेर् असि केन त्वम् इदं प्रापिथेति । स होवाच धूर्ष्व एवाहं तद् उपास इति । किं त्वं
तद् धूर्ष्वपास्स इति । प्रियम् इति । य आसां प्रियम् उपास्ते किं स भवतीति । प्रिय एव
स कीर्त्तैः प्रियश्च चक्षुषः प्रियस् सनेर् भवतीति । एवम् एव त्वम् असीति होचुः ॥

अथ होचुर जीवलं कारीरादिं यद् इदं त्वम् एव तस्यार्थस्य श्रेष्ठो ऽसि यस्मिन्
अस्य अपि त्वा राजानो ऽधस्ताद् उपास्ते केन त्वम् इदं प्रापिथेति । स होवाच धूर्ष्व
एवाहं तद् उपास इति । किं त्वं तद् धूर्ष्वपास्स इति । श्रियम् इति । य आमां श्रियम्
उपास्ते किं स भवतीति । यस्मिन् एवार्थे भवति तस्य श्रेष्ठो भवत्य् अप्य् एनं राजानो
ऽधस्ताद् उपासत इति । एवम् एव त्वम् असीति होचुः ॥

अथ होचुर अपाढं सावयसं यत् त्वं^२ शार्कराक्षाणां वाव^३ ग्रामण्य एवासि केन त्वम्
इदं प्रापिथेति । स होवाच धूर्ष्व एवाहं तद् उपास इति । किं त्वं तद् धूर्ष्वपास्स इति ।
जातम् इति । य आसां जातम् उपास्ते किं स भवतीति । यत्रैव सजातो भवति तद्
ग्रामणीर् भवतीति । एवम् एव त्वम् असीति होचुः ॥

अथ होचुर इन्द्रद्युम्नं भाल्लवेयं यद् इदं तवोपर्युपर्य् अन्यान् कीर्त्तिश्च चरति वि-
वचनम्^४ एवासि केन त्वम् इदं प्रापिथेति । स होवाच धूर्ष्व एवाहं तद् उपास इति । किं
त्वं तद् धूर्ष्वपास्स इति । यश इति । य आसां यश उपास्ते किं स भवतीति । उपर्युपर्य्
एवान्यान् कीर्त्तिश्च चरति विवचनम्^४ एव भवतीति । एवम् एव त्वम् असीति होचुः ॥

ते होचुर इत्थं चेद् इदम् अभूद् एतेदं संप्रब्रवामहा इति ॥ २७१ ॥^५

[१] य ल श शिदिरे र शिदिरे [२] ? कोशेषु शं [३] ? य र पाव ल च श पाप

[४] ? कोशेषु वचनम् [५] र ॥ २७॥

ते हारुणिम् ऊचुस् त्वं वै न आचार्यो ऽसि त्वं प्रथमो ब्रूवेति । स होवाच गायत्रीम्
एवाहं प्रियम् उपास इति । प्राणो वै गायत्री प्राणो वै प्रियम् । न वै प्राणात् प्रेयः किं
चनास्ति । स य एवम् एतां गायत्रीं प्रियम् उपास्ते यथा प्रिय एव प्राण आत्मन एवं प्रिय
एव स कीर्त्तैर् एवं प्रियश्च चक्षुष एवं प्रियस् सनेर् भवतीति ॥

अथ होवाच जीवलः कारीरादिस् त्रिष्टुभम् एवाहं श्रियम् उपास इति । शन्नं वै
त्रिष्टुप् शन्नं वै श्रीः । स य एवम् एतां त्रिष्टुभं श्रियम् उपास्ते यस्मिन् एवार्थे भवति
तस्य श्रेष्ठो भवत्य् अप्य् एनं राजानो ऽधस्ताद् उपासत इति ॥

अथ होवाचाषाढस् सावयसो जगतीम् एवाहं भूमानं प्रजातिम् उपास इति । भूमा
वै प्रजातिर् जगती छन्दसाम् । स य एवम् एतां जगतीं भूमानं प्रजातिम् उपास्ते भूमानम्
एव प्रजया पशुभिर् गच्छति यत्रैव सजातो भवति तद् ग्रामणीर् भवतीति ॥

अथ होवाचेन्द्रद्युम्नो भाल्लवेयो ऽनुष्टुभम् एवाहं यश उपास इति । वाग् वा अनु-
ष्टुब् वाग् उ वै यशः । वाग् उपर्युपर्य् अन्यान् कीर्त्तिश्च चरति । स य एवम् एताम्
अनुष्टुभं यश उपास्त एवैवास्य वाग् अनुष्टुब् उपर्युपर्य् एवान्यान् कीर्त्तिर् विहरन्त्य् एति
विवचनम्^४ एव भवतीति ॥ २७२ ॥^२

[१] कोशेषु निवचनम् [२] र ॥ २८॥

ते ह वै ते तथैकैकेनैवासुः । अथ य एवम् एतानि सर्वाण्य् एकधा वेदैव ह्य एतानि सर्वाण्य् एकधा भवन्त्य् एकधैव श्रेष्ठस् स्वानां भवति ॥

तद् उ होवाच वासिष्ठश् चैकितानेयः पञ्चैवानुबुध्य^१ धुरो ह वा इमे ब्राह्मणां भीमांसमानास् ताम् एव धुरं नावागमन् यस्याम् एता धुरि सर्वा अधीति । रेतस्यां ह वै स तद् उवाच । यां ह वा आहुर् एका धूर इति रेतस्या ह वै सा धुरां धूः । अन्नं तद् धुराम् । अलंकरणं सुरभिर् गन्धो गायत्र्यै दर्शनीयस् त्रिष्टुभश् श्रवणीयो जगत्स्यै । यद् एव वाचा पुण्यं वदति तद् अनुष्टुभः । स ह वा एता अन्नम् आदधाति य एता एतैस् समृद्धयति । ता एनम् अन्नाद्यमाना अन्नादं श्रेष्ठं स्वानां कुर्वन्ति । अन्नादश् श्रेष्ठस् स्वानां भवति य एवं वेद ॥२७३॥^२

[१] ? ल पञ्चैवानुबुध्य श पञ्चैवानुष्टुबुध्य [२] र ॥२९॥

त्रयो ह वा एते समुद्रा यत् पवमाना अग्निर् वायुर् असाव् आदित्यः । तैश् छन्नैर् उद्गायेत् । स यर्हि वै प्रजापतिः प्रजाभ्यो वृष्टिम् अन्नाद्यं प्रयच्छति छाद्यन्त एते तर्हि । प्रजापतिर् एष सः । यद् उद्गास्यन् पवमानैश् चान्यैर् उद्गायति छादयत्य् एव यजमानम् अन्नाद्येन छादयत्य् आत्मानं छादयति प्रजा बहुवर्षी तत्र पर्जन्यो भवतीति ह स्माह कूटश् शैलनो यत्राहम् उद्गायामीति । यत्र वै बहुवर्षी पर्जन्यो भवति कल्याणो वै तत्र बलीवर्दो ऽश्वतरो हस्ती निष्कः पुरुषः । रूपरूपं वाव तत्र कल्याणम् आजायत इत्य् एतद् ध तद् विद्वान् उवाच । यो वै देवांश् च मनुष्यांश् च व्यावर्तयति वि पाप्मना वर्तते ॥

देवा वै पवमानाः प्रजाः पृष्ठोकथानि । तैश् छन्नैः परोक्षम् अनिरुक्तैः पवमानैर् उद्गायेत् । छन्ना इव हि परोक्षम् अनिरुक्ता इव देवाः प्रजाः पृष्ठोकथानि । तैर् अच्छन्नैः प्रत्यक्षं निरुक्तैर् उद्गायेत् । अच्छन्ना इव हि प्रत्यक्षं निरुक्ता इव मनुष्याः । एतद् वै देवांश् च व्यावर्तयति वि पाप्मना वर्तते य एवं वेद ॥ २७४ ॥^३

[१] र ॥३०॥

दैवीं ह वा एष संसदम् एति यः पवमानैर् उद्गायति । स यथा श्रेयांसम् अभ्यायन् एवं शिक्षन् एवोपशिक्षन् इवोपनमस्यन् इव । संसिद्धैश् शक्नुवन् उपहन्यमान उद्गायेत् । यथायन्तम् आमिवेद् यथा यद् याचेत् तद् दद्यात् तादृक् तत् । अथ य एतैर् असंसिद्धैर् अशक्नुवन् उपहन्यमान उद्गायेद् यथायन्तं प्रतिमिवेद् यथा यद् याचेत् तन् न दद्यात् तादृग् उ तत् । तद् उ हात्रैव यज्ञस्य समृद्धं च व्यृद्धं च विज्ञायते ॥

अतिहार्या ह वा एषा यत् पवमाना । यो वा अतिहार्याम् असंवीतो ऽतिगाहते मृदा वै स लिप्यत आयति वा । अथ यस् संवीतो ऽतिगाहते न मृदा लिप्यते नायति^४ । पवम् इव वै पवमाना उपचर्याः ॥

तद् आहुर् यद् अन्यानि स्तोत्राणि स्तोत्रियप्रतिपदो ऽथ कस्मात् पवमाना अस्तोत्रिय-प्रतिपद इति । स जूयात् प्राणा वै पवमानाः प्राणा उ पावमान्यः । तद् यत् पवमानान् पावमानीभिर् एवानुप्रतिपद्येरन् पराञ्च एव प्राणान् निर्मृज्युर इति । तान् यद् अनुष्टु-भानुप्रतिपद्यन्ते—वाग् वा अनुष्टुप् । वाच्य अपानो नियतः—वाचैव तद् अपानं दधार^५ ॥२७५॥^६

तद् आहुर् अशान्तम् इव वा एतत् स्तोत्रं यत् स्तोत्रियेण नानुप्रतिपद्यन्ते । केनेषां स्तोत्रियप्रतिपदो ऽनितं भवतीति । स त्रयाद् वाग् वा अनुष्टुप् वाच्य उ वै सर्वाणि छन्दांसि । यद् आग्नेयम् ऐन्द्रं पवमानं तेनेषां स्तोत्रियप्रतिपदो ऽनितं भवति ॥

जया ह वै नामैते स्तोमा यत् पवमानाः । पवमानैर् वै देवा असुरान् पराञ्च एव जयन्त आयन् । तद् यत् पवमानाः पराञ्च एव भवन्ति यथा पराङ् एव जयन् इयान् तादृक् तत् । तान् यद् अनुष्टुभानुप्रतिपद्यन्ते—वाग् वा अनुष्टुप् वाग् उ वै वाचयित्री—वाचा वा आह प्रेहि जयाभिक्राम मापक्रमीर् इति । स यथा वाचा त्रयाद् प्रेहि जयाभिक्राम मापक्रमीर् इति तादृक् तत् ॥

देवा वै पवमानाः । [तानि] देवानां स्तोत्राणि । तानि देवा अन्वायन्ताः । प्रजाः पृष्ठोक्त्यानि । तानि प्रजानां स्तोत्राणि । तानि प्रजा अन्वायन्ताः । तद् यत् पवमानैः पराचीनैर् एव स्तुवते तस्मात् पराञ्चो देवाः । पराङ् आदित्य एति पराङ् चन्द्रमाः पराञ्चि नक्षत्राणि पराङ् अग्निर् दहन् एति । अथ यस्मात् पृष्ठोक्त्यैः पराचीनैश् चार्वाचीनैश् च स्तुवते तस्माद् उ पराचीन् चार्वाचीन् च प्रजाः । पराञ्चः प्रातः प्रेरते । ते सार्थं समावर्तन्ते । पराग् रेतस् सिक्तम् । तद् अर्वाक् प्रजायते ॥ २७६ ॥^२

[१] कोशेषु न नास्ति [२] र ॥२८॥

पृथुर ह वैन्यो दिव्यान् व्रात्यान् पप्रच्छ

यज्ञस्य धाम परमं गुहायां^१
निर्मितं महतो ऽन्तरिक्षाद् ।
कस्माद् यन्ति पवमानाः पराञ्चः
कस्माद् उक्थ्याः पुनर् अभ्याकनिक्रति ॥

इति ।

देवा अन्यां वर्तन्तिम् अध्वरस्य
मानुषास उपजीवन्त्य अन्याम् ।
तस्माद् यन्ति पवमानाः पराञ्चसु
तस्माद् उक्थ्याः पुनर् अभ्याकनिक्रति ॥

इति ह प्रत्यूचुः । यो वै देवान् मनुष्येष्व् आभक्तान् वेद मनुष्यान् उ देवेष्व् आभक्त एव देवेषु भवत्य् आभक्तो मनुष्येषु । गच्छति तं लोकं यत्र देवा नास्माद् देवता अपक्रामन्ति ॥

देवा वै पवमानाः प्रजाः पृष्ठोक्त्यानि । साम वै देवाः प्रजाश् छन्दांसि । तद् यत् पवमानसामानि पराञ्च्य एव भवन्त्य् अथेयम्^२ अनुनिवेष्टते । तेन देवा मनुष्येष्व् आभक्ताः । अथ यद् अभ्यावर्तिष्व् ऋचं निवेष्टमावां सामानुनिवेष्टते तेनो मनुष्या देवेष्व् आभक्ताः । स य एतद् एवं वेदाभक्त एव देवेषु भवत्य् आभक्तो मनुष्येषु । गच्छति तं लोकं यत्र देवा नास्माद् देवता अपक्रामन्ति ॥ २७७ ॥^३

[१] अ र गुहायां [२] अ य अथेयम् [३] र ॥२९॥

यो वै देवरूपं च मनुष्यरूपं च व्यावर्तयति वि पाप्मना वर्तते । देवा वै पवमानाः प्रजाः पृष्ठोक्त्यानि । तद् यत् पवमानान् पावमानीष्व् एव स्तुवते तस्माद् देवा एकरूपास्

सर्वे शुक्लाः । अथ यस्मात् पृष्ठोक्त्यैर् नानारूपा असुराः । नानादेवत्यासु स्तुवते । तस्माद् उं प्रजा नानारूपाश्च श्वेतो रोहितः कृष्णः । एतद् वै देवरूपं च मनुष्यरूपं च व्यावर्तयति वि पाप्मना वर्तते य एवं वेद ॥

यो वै देवानाम् उद्धारं वेदोद् उद्धारं हरत उद्धार्यो भवति । बहिष्पवमानं वाव देवानाम् उद्धारः । तेन सकृद् धिक्कृतेन पराच्चा स्तुवते । तस्मात् पराङ् उद्धारः । स एष एव देवानां श्रेष्ठः । तस्योद्धारः प्रजाः । प्रजापतेर् एवोद् उद्धारं हरत उद्धार्यो भवति य एवं वेद ॥

तम् एतं यज्ञस्य रसं प्रवृह्य परान् यस्मात् प्रजापतये प्रयच्छति तस्माद् बहिष्पवमानेन स्तोष्यन्तः प्रह्वारा इव प्रकुपिता इव सर्पन्ति । एवम् इव वै श्रेयस उपचारः । तस्माद् उ तस्य स्तोत्रेण व्याहरेत् । को हि श्रेयसः परिवेषणम् उपैवदितुम् अर्हति । यो वै श्रेयसः परिवेषणम् उपैवदति यया वै स तम् आर्त्या कामयते तयैर् निनयति । अथ यत् ततो ऽध्वर्युस् संप्रेषान् वदति प्रजापतय एव तद् यज्ञस्य रसं प्रदाय तम् आप्याययति । तेनास्यापीनेन रसवता स्तुतं भवति ॥ २७८ ॥^५

[१] कोशेषु उप [२-२] ? र व कृष्णसितद्वै ल श कृष्णसितद्वे [३] ल श अप^० [४] कोशेषु अप^० [५] र ॥३४॥

यो वै देवयशसं च मनुष्ययशसं च वेद यश एव देवेषु गच्छति यशो मनुष्येषु । पवमाना वै देवयशसम् । ते ह ते प्राणा एव । त एनं देवेषु निवेदयन्ते । अभ्यावर्ता मनुष्ययशसम् । ते ह ते ऽपाना एव । त एनं मनुष्येषु निवेदयन्ते । एतद् वै देवयशसं च मनुष्ययशसं च । स य एवम् एतद् देवयशसं च मनुष्ययशसं च वेद यश एव देवेषु गच्छति यशो मनुष्येषु ॥

यो वै मितं चामितं च वेद मितं च हास्यामितं च बहु भवति । देवा वै पवमानाः प्रजाः पृष्ठोक्त्यानि । साम^१ वै देवाः प्रजाश्च शस्त्राणि । तद् वा एतत् । एत एवापि सर्वे देवा यत् स्तोत्राणि । तद् यन् मितानि स्तोत्राणि भवन्ति तस्मान् मिता देवाः । अष्टौ वसव एकादश रुद्रा द्वादशादित्याः । अथ यस्माद् अमितानि शस्त्राणि तस्माद् व अमिताः प्रजाः । न तान् विद्म यावन्तो ब्राह्मणा यावन्तो राजन्या यावन्तो वैश्या यावन्तश्च शूद्रा इति । एतद् वै मितं चामितं च । मितं हास्यामितं च बहु भवति य एवं वेद ॥

ये अर्वाञ्चस् तं उ पराच आहुर् ये पराञ्चस् तं उ अर्वाच आहुः ।

इन्द्रश्च वा चक्रधुस् सोमश्च तानि धुरा नियुक्ता रजसो वहन्ति ॥

इति । पवमाना वै पराञ्चः । तेषां चमसा अर्वाञ्चः । ते ह ते प्राणा एव । तस्मात् प्राण्यापानितुं शक्नोति । अभ्यावर्ता अर्वाञ्चः । तेषां पराञ्चश्च चमसाः । ते ह ते ऽपाना एव । तस्माद् व अपानश्च प्राणितुं शक्नोति ॥ २७९ ॥^२

[१] कोशेषु सामा [२] र ॥३५॥

यो वै सवनानां ज्यैष्ठ्यं वेद गच्छति ज्यैष्ठ्यं न ज्यैष्ठ्याद् अवरोहति । गायत्री वै प्रातस्सवनस्य ज्यैष्ठ्यम् । तद् यत् तत्रान्यदन्यच् छन्दः क्रियते ऽथ तद् गायत्रम् इत्युच्चार्यते । त्रिष्टुप् माध्यादनस्य सवनस्य ज्यैष्ठ्यम् । तद् यत् तत्रान्यदन्यच् छन्दः क्रियते ऽथ तद् त्रैष्टुभम् इत्याख्यायते । जगती तृतीयसवनस्य ज्यैष्ठ्यम् । तद् यत्

तत्रान्यदन्यच्च छन्दः क्रियते ऽथ तज् जागतम् इत्य् आख्यायते । एतद् वै सवनानां ज्यैष्ठ्यम् । स य एवम् एतन् सवनानां ज्यैष्ठ्यं वेद गच्छति ज्यैष्ठ्यं न ज्यैष्ठ्याद् अवरोहति ॥

यो वै देवानां गृहान् वेद गृही भवति विन्दते गृहान् । छन्दांसि वाव देवानां गृहाः । अष्टाक्षरा गायत्र्य् अष्टौ वसवः । गायत्र्यैव वसवो गृहिणः । एकादशाक्षरा त्रिष्टुब् एकादश रुद्राः । त्रिष्टुभैव रुद्रा गृहिणः । द्वादशाक्षरा जगती द्वादशादित्याः । जगत्येवादित्या गृहिणः । अनुष्टुभैव विश्वे देवाः । सवनैर् इन्द्राग्नी । स य एवम् एतान् देवानां गृहान् वेद गृही भवति विन्दते गृहान् ॥

यो वै देवानां तृतीर् वेद तृप्यत्य् आत्मना तृप्यत्य् अस्य प्रजा ॥२८०॥^१

[१] र ॥३३॥

तद् उ ह स्मोहेयपिस् सौमापस् स वाद्य यजेत स वान्यं याजयेद् यो यथा महति तीर्थे सिकते गा असंवाधमानास् संतर्पयेद् एवं सर्वा देवता अनुसवनं छन्दस्स्व अक्षरमक्षरम् अनुसंवाधमानास् संतृप्यन्तीर् विद्याद् इति । अष्टाक्षरा गायत्र्य् अष्टौ वसवः । वसूनां गायत्रं प्रातस्सवनम् । तत् ते प्रातस्सवने छन्दस्स्व अक्षरमक्षरम् अनुसंवाधमानास् संतृप्यन्ति । एकादशाक्षरा त्रिष्टुब् एकादश रुद्राः । रुद्राणां त्रैष्टुभं माध्यंदिनं सवनम् । तत् ते माध्यंदिने सवने छन्दस्स्व अक्षरमक्षरम् अनुसंवाधमानास् संतृप्यन्ति । द्वादशाक्षरा जगतो द्वादशादित्याः । आदित्यानां जागतं तृतीयसवनम् । तत् ते तृतीयसवने छन्दस्स्व अक्षरमक्षरम् अनुसंवाधमानास् संतृप्यन्ति । अनुष्टुभैव विश्वे देवाः । सवनैर् इन्द्राग्नी । स य एवम् एतां देवानां तृतीर् वेद तृप्यत्य् आत्मना तृप्यत्य् अस्य प्रजा ॥ २८१ ॥^१

[१] र ॥३७॥

यद् यत्र ह वा एवंविद् यजत एवं विद्वान् याजयति न हैव तस्य देवा ईशते । यत् तन् नाना गच्छेयुर् यदि च ह भक्षयिष्यन्तो भवन्ति यदि च नाथ हैव गच्छन्ति । यद् इह शुचिर्^१ भवति भक्षयन्ति यद्य् अशुचिः प्रेक्षयन्ति । तद् धापि पणाय्यं यस्य प्रेक्षिवायनं ॥

यो वै देवानां पात्रं वेद पात्र्यस् स्वानां भवति । ब्राह्मणो ह वाव देवानां पात्रम् । पात्र्यस् स्वानां भवति य एवं वेद ॥

तद् यथा ह वै शुद्धेन शुचिना पात्रेण पिपासन्त्य् एवं ह वाव देवा ब्राह्मणेन शुद्धेन शुचिना पिपासन्ति । तस्माद् उ ह ब्राह्मणेन शुद्धेनैव शुचिना बुभूषितव्यम् ॥ २८२ ॥^२

[१] र व शुचिर् अन्यत्र शुचिर् [२] ? व प्रेक्षी* [३] कोशेषु देव [४] र ॥३८॥

प्रजापतिर् देवान् असृजत । तान् मृत्युः पाप्मान्वसृज्यत । ते देवाः प्रजापतिम् उपेत्याब्रुवन् कस्माद् उ नो ऽसृष्टा मृत्युं चेन् नः पाप्मानम् अन्वसृक्ष्यन् आसिधेति । तान् अब्रवीच्च छन्दांसि संभरत तानि यथायतनं प्रविशत ततो मृत्युना पाप्मना व्यावर्त्स्येति । वसवो गायत्रीं समभरन् । तां ते प्राविशन् । तान् साछादयत् । रुद्रास् त्रिष्टुभं समभरन् । तां ते प्राविशन् । तान् साछादयत् । आदित्या जगतीं समभरन् । तां ते प्रावि-

शन् । तान् साछादयत् । विश्वे देवा अनुष्टुभं समभरन् । तां ते प्राविशन् । तान् साछा-
दयत् । महतः पंक्तिं समभरन् । तां ते प्राविशन् । तान् साछादयत् । साध्याश् चाप्याश्
चातिच्छन्दसं समभरन् । तां ते प्राविशन् । तान् साछादयत् ॥ २८३ ॥^१

[१] र ॥३९॥

सवनान्य एवेन्द्राग्नी अनुप्राविशताम् । ततो वै तान् मृत्युः पाप्मा न निरजानात् ।
कुतो हि तस्य मृत्युः पाप्मेशिष्यते यं न निर्जानाति । न हैनं मृत्युः पाप्मानुविन्दति य
एवं वेद । छन्दांसि वाव तान् मृत्योः पाप्मनो ऽछादयन् । तद् यद् एनान् छन्दांसि
मृत्योः पाप्मनो ऽछादयन् तच्च छन्दसां छन्दस्त्वम् । छादयन्त्य एवैनं छन्दांसि मृत्योः
पाप्मनो य एवं वेद । तद् येनयेन ह वै छन्दसैवंविद् आर्त्विज्यं करोति तत्तद् एव स तर्हि
प्रपन्नो भवति । येनयेन ह्य एवैनं छन्दसा कुर्वन्तम् उपवदति तस्माद् आवृश्च्यते^१ । तस्य
हैतस्य नैव का चनार्तिरस्ति य एवं वेद । य एवैनम् उपवदति स आर्त्तिम् आर्छति ॥

अथ होर्जो जानायनः कपिवनं भौवायनं पप्रच्छ यद् गायत्रं प्रातस्सवनं त्रैष्टुभं
माध्यंदिनं सवनं जागतं तृतीयसवनम् अथ केयम् अनुष्टुब् अयातयाग्नी सवनमुखान्य
उपापतत्य आन्ताद् यज्ञं वहतीति । स होवाच वाग् वा अनुष्टुब् वाचो यज्ञस् तायते^२ ।
तद् यथा वा अदो भद्रबलीवर्देन रज्ज्वभिहितेन पुनःपुनः प्रतिधावन्ति प्रतिकूलाय वा
कुरवे^३ वोद्बोढ^४ एवं वा एतां वाचम् अनुष्टुभं सवनमुखेषु पर्याणाय युञ्जन्ति । प्रति-
कूलानि वा एतानि यत् सवनमुखानि । सैषा वाग् एषायातयाम्नी आन्ताद् यज्ञं वहति । यो
वा अनुष्टुभं सर्वत्रापीनं^५ वेद सर्वत्र हास्यापि पुण्यो^६ भवति ॥

अष्टाक्षरा गायत्र्यै एकादशाक्षरा त्रिष्टुब् द्वादशाक्षरा जगती वाग् इति यज्ञायज्ञीयस्य
निधनम् । तद् द्वात्रिंशदक्षरा ऽनुष्टुप् । अपि वा एतस्यै प्रातस्सवने ऽपि माध्यंदिने
सवने ऽपि तृतीयसवने ऽपि वा एतस्यै ब्रह्मण्य अपि क्षत्रे ऽपि विश्वे अपि वा एतस्या
अस्मिन् लोके ऽप्य अन्तरिक्षे ऽप्य अमुष्मिन्—स य एवम् एताम् अनुष्टुभं सर्वत्रापीनं^५
वेद सर्वत्र हैवास्यापि पुण्यो भवति ॥ २८४ ॥^७

[१] य ल श आपृक्ष्यते र व °पृच्छयते

[२] ?

[३] ? य ल श °तं र व °दं

[४] कोशेषु पुण्ये

य र व अनुष्टुब् ल श अनुष्टुब्

[३] कोशेषु

[८] र ॥४०॥

तायके [४] ? व कू°

[५] ? एवं कोशेषु

अथ हाहीनसम् आश्वर्त्तिषु केशी दार्भ्यः केशिनस् सात्यकामिनः पुरोधया अपरुरोध ।
स ह स्थविरतरो ऽहीना आस कुमारतरः केशी । तं होवाचां केशिनं किं मे विद्वान् राज-
न्यम् उपाहृथा इति । स होवाचं दहेद् अनुष्टुभम् एव सर्वाणि छन्दांस्य उपास्महे बृहतीं
पश्न यज्ञं स्वर्गं लोकम् इति । तं हासं विवेद । स ह कृपयाचक्रे । तं होवाच मा कृपयथाः ।
यदि राजन्यकाम्या कृपयस एष ते राजन्यः । अपि वै वयम् अन्यं राजन्यम् एषिष्यामर्ह
इति । स होवाच नैतत् केशिन् राजन्यकाम्या ब्रह्मचर्यम् एव वै मां तद् अनुसंस्मृत्यास्त्रम्
अविदत् । चचार वै ब्रह्मचर्यम् । उपचारसं वावेदम् अश्रणम् यद् अयम् इयत्कुमारको ऽभिवेद-
यत्^१ इति । एवम् एवैतद् अनुसंस्मृत्यास्त्रम्^२ अविदद् इति ॥

स यद् अनुष्टुभं सर्वाणि छन्दांस्य उवाचाष्टाक्षरा गायत्र्यै एकादशाक्षरा त्रिष्टुब्
द्वादशाक्षरा जगती वाग् इति यज्ञायज्ञीयस्य निधनम् । तद् द्वात्रिंशत् । द्वात्रिंशदक्षरा-

नुष्टुप् । एतद् अनुष्टुभं सर्वाणि छन्दांस्य् उवाच ब्रह्ती पशून् इति । या वा अनुष्टुप् सा बृहती । चतुष्पात्सु वा एषा पशुषूपहितेषु बृहत्य् अभवत् । यज्ञम् इति । यो ह्य एव पशुमान् भवति तं यज्ञ उपनमति । स्वर्गं लोकम् इति । ब्रह्ती ह्य एव स्वर्गो लोकः ॥

अथ ह संगमनं क्षैमिस् सत्ययज्ञं पौलुषि पप्रच्छाचार्येण प्रहित आरुणिना सत्ययज्ञं पौलुषे यत् स्तुता गायत्री भवति स्तुयते त्रिष्टुब् अस्तुता जगती कथं तासु सर्वासु संपद्य माध्यन्दिनं सवनम् उद्यच्छन्तीति । तद् ध न प्रत्युवाच । तेन हैनं जिगाय । स यन् प्रत्य-
वक्ष्यद् यस्माद् ब्राह्मणश्च च वैश्यश्च क्षत्रियम् अधस्ताद् उगासाते अथो यद् अस्याद्याव् अभवताम् अथो यद् एवैतद् द्वादशाक्षरं पदम् इति ॥ २८५ ॥^{१२}

[१] कोशेषु °ना° [२] कोशेषु °न [३] त्यांसम् ल श °स्कुत्यांसम् [४] य ल श अ-
य केशि र ल व श केशि [५] य र ल श °चा विदत् [१०] कोशेषु °वेदन [११] य ल श
[५] ? य ह्ययद् [६] ? एवं कोशेषु [७] °स्कुत्यांसम् र व °स्कुत्यांसम् [१२] र ॥४१॥
कोशेषु म [८] य व °स्कुत्यांसम् र °रकु-

छन्दांसि यद् इमान् लोकान् व्यभजन्तेमम् एव लोकं गायत्र्य् अभजतान्तरिक्षं त्रिष्टुब् अमुं जगती । ब्रह्म वै गायत्री क्षत्रं त्रिष्टुब् विड् जगती । सैयं त्रिष्टुब् अस्मिन् अन्तरिक्षे नालनैतुपादनेनारारण्यत^१ । सेमां गायत्रीं प्राङ् अभ्यविध्यत् । ताम् अभ्यंतपत् । तस्या अविभेद् आयतनं म उपहरिष्यत इति । ताम् अब्रवीन् नमस् ते ऽस्तु किंकामा माभिविध्यसीति । प्रदानं मे प्रयच्छेत् अब्रवीत् । तस्यै द्वे अष्टाक्षरे पदे प्रायच्छत् । साम् जगतीम् उपपल्यायत । ताम् अभ्यविध्यत् । ताम् अभ्यंतपत् । तस्या अविभेद् आयतनं म उपहरिष्यत इति । ताम् अब्रवीन् नमस् ते ऽस्तु किंकामा माभिविध्यसीति । प्रदानं मे प्रयच्छेत् अब्रवीत् । तस्यै द्वादशाक्षरं पदं प्रायच्छत् । सेमाम् एव गायत्रीं पुनर् उप-
पल्यायत । ताम् अब्रवीद् यत् ते प्रदानं^२ प्रादां किम् उ न्व एवेच्छसीति । सर्वम् एव म आत्मानं प्रयच्छेत् अब्रवीत् । अथ किम् उ मे^३ भविष्यतीति । समानं नाव् अन्नाद्यं भविष्यति पुरस् त्वा घास्य इति । तथेति । तां पुरो ऽधत्त । तस्यै सर्वम् आत्मानं प्राय-
च्छत् । तद् यद् गायत्री सर्वम् आत्मानं प्रायच्छत् तस्माद् ब्राह्मणस् सर्वेषात्मना क्षत्रियम् अभ्येति^४ । अथो यज्ञं जगती न सर्वम् इवात्मानं प्रायच्छत् तस्माद् उ क्षत्राद् विड् अप-
क्रामम् इव चरति । यांयाम् एव तां गायत्री च जगती च संप्रायच्छतां सैवैषा बृहत्य् अभवत् । तस्माद् बृहत्यै त्रीणि चाष्टाक्षराणि पदानि द्वादशाक्षरं च । सैषा गायत्री प्रथमतो^५ गुज्यते उच्चा ते जातम् अन्धसा इति । एषा पुरोहितावसाने । विन्दते पुरोधां वा पुरोर्धामात्रं वा या एवं वेद ॥ २८६ ॥^६

[१] ? एवं कोशेषु (य र व नालनैतु°) [२] श [३] कोशेषु प्रथमतो [४] कोशेषु °ध°
अध्य° [५] य ल श अप° [६] कोशेषु [७] र ॥४२॥
नास्ति [५] कोशेषु म [६] कोशेषु इव

अथ बृहत्य् अथ त्रिष्टुप् । तद् एतद् ब्राह्मणा च क्षत्रेण चोभयतो ऽन्नाद्यं परिगृहीतम् । ब्राह्मणा च ह वा एनं क्षत्रेण चोभयतो ऽन्नाद्यं परिगृहीतम् उपतिष्ठते य एवं वेद । तस्माद् ब्राह्मणेन क्षत्रियाय न द्रोघव्यं न क्षत्रियेण ब्राह्मणाय । समानं ह्य एनयोर् अन्नाद्यम् । तस्माद् यद् ब्राह्मणो महद् इव गच्छति क्षत्रियम् एव स तस्यान्नाद्यस्य द्वितीयं गोसारम्

इच्छते । यत् क्षत्रियो ब्राह्मणम् उ एव । विन्दते क्षत्रियं भर्तारं य एवं वेद ॥

चतुरक्षराणि ह वा अग्रे छन्दांस्य आसुर अयज्ञवाहानि । अथ हेन्द्रस्य त्रिविवे सोम आस । तं हाग्नयो गन्धर्वा जुगुपुर पत एव धिष्ण्याः । त उ एवाशीविषाः । स हिरण्मयोः कुश्वोर^१ आस । ते ह स्म निमेषमात्रम् अभिसंपततः । तानीमानि छन्दांस्य अब्रुवन् सोमम् आहराम यज्ञं तनवामहा इति । सा जगती प्रथमोदपतद् ओजिष्ठा वलिष्ठा भूयिष्ठा वीर्यवत्तमा मन्यमाना । तस्यै^२ परेतायै सोमपालास् त्रीण्य् अक्षराण्य् अविन्दन्त । सैकाक्षरा पुनर् आगच्छद् दीक्षां च पशून् चाहरन्ती । तस्माद् य एव पशुमान् भवति तं दीक्षोपनामुका ॥

अथ त्रिष्टुब् उदपतत्^३ । तस्यै परेतायै सोमपाला एकम् अक्षरम् अविन्दन्त । सा त्र्यक्षरा पुनर् आगच्छत् तपश् च दक्षिणाश् चाहरन्ती । तस्मात् त्रिष्टुभो लोके दक्षिणा नीयन्ते । तस्माद् उ तम् एव तपस् तप्यमानं मन्यन्ते— ॥ २८७ ॥^४

[१] र कुश्वोर ल श कुश्वोर [२] र व ते स्यै [३] र व उदपतत् [४] र ॥४३॥

—यो ददत् ॥

अथ गायत्र्य् उदपतत् । ताम् अनुष्टुप् माता प्रत्यन्वैक्षत । तस्मान् माता पुत्रं जनं यन्तं प्रत्यन्वीक्षेत जीवन् आहरन् आगच्छेति । सा नानैव हस्ताभ्यां सवने समगृह्णाद् इमानि चानयोर अक्षराणि मुखेनैकं सवनं सह सर्वेणैव यज्ञेनागच्छत् । तद् एतद् आहुर् धीतम् इव वै तृतीयसवनम् । मुखेन हि तद् आहरद् इति । सा सोमम् आहृत्याब्रवीद् इमे इतरे छन्दसी आ वा अहम् इमं सोमम् अहार्षम् एतं यज्ञं तनवा इति । ते अब्रूतां त्रिवृहे वा आवं स्वी न तस्मा अलम् इति । सैतद् गायत्री प्रातस्सवनम् उपयुज्जानाब्रवीद् अहं वा इदं वक्ष्यामीति । तद् अवहत् । तत् समस्थापयत् । तस्माद् गायत्रं प्रातस्सवनम् इत्य् आख्यायते ॥

सैतं माध्यंदिनं सवनम् उपायुक्तं । तस्यै तृचेन कृतम् आसीत् । अथ त्रिष्टुब् भीयमानामन्यत । साब्रवीद् अप्य् अहम् ऐमीति । अपीहीत्य् अब्रवीत् । अहं ते वक्ष्यामि त्वं तु ब्रुवाणेति । तां त्रिभिर् अक्षरैर् उपपरैत् । सैतत् त्रिष्टुब् एकादशाक्षरा भूत्वा माध्यंदिनं सवनम् अवहत् । तत् समस्थापयत् । सा यत् त्रिष्टुभम् अब्रवीद् अहं ते वक्ष्यामि त्वं तु ब्रुवाणेति तस्मात् त्रैष्टुभं माध्यंदिनं सवनम् इत्य् आख्यायते ॥

सैतत् तृतीयसवनम् उपायुक्तं । तस्यै तृचेन कृतम् आसीत् । अथ जगती हीयमानामन्यत । साब्रवीद् अप्य् अहम् ऐमीति । अपीहीत्य् अब्रवीत् । अहं ते वक्ष्यामि त्वं तु ब्रुवाणेति । ताम् एकनाक्षरेणोपपरैत् । सैतज् जगती द्वादशाक्षरा भूत्वा तृतीयसवनम् अवहत् । तत् समस्थापयत् । सा यज् जगतीम् अब्रवीद् अहं ते वक्ष्यामि त्वं तु ब्रुवाणेति तस्माज् जागतं तृतीयसवनम् इत्य् आख्यायते ॥ २८८ ॥^१

[१] र ॥४४॥

गायत्री वै प्रातस्सवनं वहति गायत्री माध्यंदिनं सवनं गायत्री तृतीयसवनम् । स य एतद् एवं वेद गायत्री प्रातस्सवनं वहति गायत्री माध्यंदिनं सवनं गायत्री तृतीयसवनम् इत्य् आ जरसं हास्य यशः कीर्त्तिर् न व्येति । तद् उ होवाचाहणिर गायत्री वा अहं सर्वाणि सवना निवहन्ती वेद तस्मान् म आ जरसं यशः कीर्त्तिर् न व्येतीति । आ जरसं दैवास्य यशः कीर्त्तिर् न व्येति य एवं वेद ॥

तानीमानि छन्दांस्य् अत्रवन् इयं वाव नश् श्रेष्ठेयं वीर्यवत्तमा या सोमम् आहापीद्
या यज्ञं तैत्तैतौम् एवाप्ययामेति । तान् त्रिष्टुब्जगत्यौ सवनाभ्याम् अप्येताम् । अथ यद्
उष्णिक्ककुभोर द्वे अष्टाक्षरे पदे तेन ते अप्येताम् । अथ यद् बृहत्स्य त्रीण्य् अष्टाक्षराणि
पदानि तेन साप्येत् । अथ यद् अनुष्टुभश् चत्वार्य् अष्टाक्षराणि पदानि तेन साप्येत् ।
अथ यत् पंक्तेः पञ्चाष्टाक्षराणि पदानि तेन साप्येत् ॥ २८९ ॥*

[१] य मान् [२] एवं कोशेषु (य अर्तते*) [३-३] य एव [४] र ॥ ४५॥

दशाक्षरा ह साग्र आस । साप्येनकाम्याद् अष्टाक्षराणि पदानि चक्रे । यद्य् अति-
छन्दसि यदि विराजि यस्मिन् कस्मिंश् चिच् छन्दस्य् अष्टाक्षरं पदम् अधिगम्यते गायत्रीम्
एव तेन सर्वाणि छन्दांस्य् अपियन्ति । स य एतद् एवं वेद् गायत्रीं सर्वाणि छन्दांस्य्
अपियन्तीत्य् अभि हैनं स्वास् संजानते श्रेष्ठतायै । तद् आहुर् अति त्रिवृतं स्तोमा यन्ति
न गायत्रीं छन्दांसीति । नाहैव त्रिवृतं स्तोमा अतियन्तीति ब्रूयान् नो गायत्रीं छन्दांसीति ।
त्रिप्रयाणा हि स्तोमास् त्रिमध्यास् त्र्युदयाः । एतद् उ गायत्रीं सर्वाणि छन्दांसि नाति-
यन्ति ॥

अथ हौपाविर् आरुणि पप्रच्छारुणआरुणे कस्मै कम् अनुष्टुब् यज्ञम् उद्यच्छतीति ।
तद् ध न प्रत्युवाच । स होवाचाजिनमिम् अजिनात् कं प्र ते ब्रवीमि मामथा इति
वाव मे गौतमं प्रोच्यमानं न मनुत इति । स यत् प्रत्यवक्ष्यत्—प्रजापतिर् वा अनुष्टुप्
प्रजापतिर् वै कः—प्रजापतये कम् उद्यच्छतीति ह प्रत्यवक्ष्यद् इति । तद् उ ह शश्वन् न
तथा । यद् एव बृहतीं सर्वाणि छन्दांस्य् अभिसंपद्यन्ते—बृहती स्वर्गो लोकः—स्वर्गाय
लोकाय कम् उद्यच्छतीति ह प्रत्यवक्ष्यद् इति ॥ २९० ॥*

[१] एवं कोशेषु [२] व °जिनम् [३] य व °मः र °म [४] र ल श मनते
[५] र ॥ ४६॥

रथन्तरसाम्ना यष्टव्यांश् बृहत्साम्ना इति मीमांसन्ते । रथन्तरसाम्नेति आहुस्
सावयसाः । इदं रथन्तरम् इदं विद्म । को विदिताद् अविदितम् उपेयात् । यथा ह वै
कूपस्य खातस्य गम्भीरस्य परस् तमिस्त्रम् इव दृशः एवं ह वै शश्वत् परस्ताद् अन्त-
रिक्षस्यासौ लोकः । तत् कस् तद् वेद् यदि तत्रास्ति वा न वा । अद्य उ ह वै शश्वद्
अस्मिन् एव लोके ऽसौ लोकः । इतःप्रदानाद् ध्य असौ लोको जीवति । या हीत आहु
तयो गच्छन्ति ता असौ लोक उपजीवति । स यो ऽपि दश कृत्वो यजेत रथन्तरसाम्नेव
यजेतेति ॥

बृहत्साम्ना यष्टव्यम् इत्य् आहुर् आरुणिसात्ययज्ञयो ऽदो बृहत् । तद् अद उत्क्रान्तम्
अपहतपाप्मं श्वोवसीयसं नाधिष्ठीवन्ति नाधिचरन्ति नाध्यासते । बहुर इमं लोकम्
अपवदति बहुर अवमोसत उमाव् अस्मिन् जीवतः पुण्यकृच्च पापकृच्च । अथाद्
उत्क्रान्तम् अपहतपाप्मं श्वोवसीयसम् । नामुष्मिन् पापकृच्च जीवति । अद्य उ ह वै
शश्वद् अमुष्मिन् एव लोके ऽयं लोकः । अमुतःप्रदानाद् ध्य अयं लोको जीवति । या ह्
अमुतो वृष्टिः प्रदीयते ताम् अयं लोक उपजीवति । स यो ऽपि दश कृत्वो यजेत
बृहत्साम्नेव यजेतेति ॥

उभयसाम्ना यष्टव्यम् इति ह स्माह शाक्यायनिर् एतयोर् उभयोः कामयोर्

उपाप्न्यै । तथेति ताव् उभौ कामाव् उपाप्नोतीति । तद् अस्यैतत् साम कृत्स्नं युक्तं यज्ञं वहति ॥२९१॥^३

[१] य व इशे र ल श दशे [२] १ य ० मांसत श ० योंसत [३] र ॥४७॥

१ तस्य गायत्रम् एव हिंकारो रथन्तरं प्रस्तावो वामदेव्यम् उद्गीथो बृहत् प्रतिहारो यज्ञायज्ञीयं निधनम् । एकैकम् उ ह वा एतेषां स्वर्गस्य लोकस्येशे । अश्नुते स्वर्गं लोकं य एवं वेद ॥

अथो हैतद् एवाक्यम् एतन् महाव्रतम् । तस्य गायत्रम् एव शिरो बृहद्रथन्तरे पक्षौ वामदेव्यम् आत्मा यज्ञायज्ञीयं पुच्छम् । स यावद् अकथ्यवता महाव्रतवतावरुद्धे तावद् अवरुद्धे य एवं वेद ॥

अथो हैषायुष्यैव क्लृप्तिः । आयुर् वै गायत्रं विश्वायू रथन्तरं समायुर् वामदेव्यं सर्वायुर् बृहद् अत्यायुर् यज्ञायज्ञीयम् । आयुष्मन्तो ह भवन्त्य एनया तुष्टुवानाः ॥

अथो हास्यैतान्य एव पञ्च ज्योतीषीद्धान्य एषु लोकेषु दीप्यन्ते ऽग्निः पृथिव्यां वायुर् अन्तरिक्ष आदित्यो दिवि चन्द्रमा नक्षत्रेषु विद्युद् अप्सु । अग्निर् एव रथन्तरस्य वायुर् वामदेव्यस्यादित्यो बृहत् चन्द्रमा गायत्रस्य विद्युद् यज्ञायज्ञीयस्य । आपो हि यज्ञायज्ञीयम् । एतान्य अस्य पञ्च ज्योतीषीद्धान्य एषु लोकेषु दीप्यन्ते य एवं वेद ॥ २९२ ॥^२

[१] प्रारम्भे र ल व श ओ [२] र ॥४८॥

यो वै बृहद्रथन्तरयोर् अन्तवच् चानन्तं च वेदान्तं^१ हि श्रियै^२ परिगृह्णात्य् अनन्तं स्वर्गं लोकं जयति । इयं वै रथन्तरम् । तस्या अस्यै समुद्रो ऽन्तः । अदो बृहत् । तस्या अमुष्या अन्तो नास्ति । एवं ह वा एतत् परेणापि समुद्रं ददशे । स य एवम् एते बृहद्रथन्तरयोर् अन्तवच् चानन्तं च वेदान्तं हि श्रियै परिगृह्णात्य् अनन्तं स्वर्गं लोकं जयति ॥

यो वै बृहद्रथन्तरयोस् स्तोम्यां च स्तोत्रियां च वेद स्तोम्यो ह भवति स्तुवत एनेन स्वा अयं नश् श्रेष्ठ इति ।

अभि त्वा शूर नोनुमो ऽदुग्धा इव धेनवः ।

ईशानम् अस्य जगतस् स्वर्दृशम् ईशानम् इन्द्र तस्थुषः ॥

इति स्तोम्या ।

न त्वावं अन्यो दिव्यो न पार्थिवो न जातो न जनिष्यते ।

इति स्तोत्रिया ।

अश्वायन्तो मधवन् इन्द्र वाजिनो गव्यन्तस् त्वा हवामहे ॥

इति याचितम् इवैतया वीर्यम् इव प्रोक्तम् । स य एवम् एते बृहद्रथन्तरयोस् स्तोम्यां च स्तोत्रियां च वेद स्तोम्यो ह भवति स्तुवत एनेन स्वा अयं नश् श्रेष्ठ इति । अथो हास्यै-तेनैव विज्ञानेन सर्वे तृचा विज्ञाता भवन्ति ॥२९३॥^३

[१] र व वेदान्ता [२] श श्रियं [३] र ॥४९॥

बृहद्रथन्तरे वा असृज्येताम् । तद् अनु पशवो ऽसृज्यन्त । ये रथन्तरा आसन्

रथन्तरं ते ऽन्वसृज्यन्त ये बार्हता बृहत् ते । तान् समद् अविन्दत् । तद् व्यवभिन्दानम् अतिष्ठत् । ते अब्रूताम् इत्थं चेद् वै भविष्यावो न वै तर्हि शक्ष्यावः प्रजा भर्तुम् । हन्त रूपाणि व्यतिपजावहा इति । ते रूपाणि व्यत्यपजेताम् । या राथन्तरी वाग् आसीद् बार्हतान् सा पशून् आविशद् या बार्हती राथन्तरान् सा । गौर वै राथन्तरी नीचीव न्युञ्जिता । सा बार्हती वाचं वदति भा इति पराचीम् एव । अविर् वै राथन्तरी वाचं वदति क्रन्देन । अजा वै बार्हत्य ऊर्ध्ववाक्रान्ता । सा राथन्तरी वाचं वदति—॥२९४॥^१

[१] र ॥२०॥

—मार्कक्रेण । ते पुरुषे न समपादयेताम् । ते अब्रूताम् उभे इमम् आविशान्वति । तथेति । तम् उभे आविशताम् । तस्मात् पुरुष उभयी^२ वाचं वदति या च राथन्तरी या च बार्हती । ते ये राथन्तराः पशवो राथन्तरीम् अस्य ते वाचं पश्यन्त उपतिष्ठन्ते ये बार्हता बार्हतीं ते । पुरुषो वै बृहद्रथन्तरयोस् संक्रोशः । स य एतद् एवं वद पुरुषो बृहद्रथन्तरयोस् संक्रोश इत्य् उभे हास्मिन् पशवस् संक्रोशन्ते ये च राथन्तरा ये च बार्हताः । स यो ह स बृहद्रथन्तरयोस् संक्रोशः पुरुषो य एवं वेदैर्विदो वैनयोस् संक्रोशः ॥ २९५ ॥^३

[१] र मार्क° ल श मार्क° [२-३] क्रोशेषु पुरुषेण [३] य र व उभे ल श उभे

[४] र ॥५१॥

आरुणिं ह यान्तम् उदीच्याः परिप्रजिघ्युर्^४ आरुणआरुणे कियता बृहद्रथन्तरे^५ प्रजाः प्रजनयतः कियता देवयशसम् आनशाते इति । तद् ध न प्रत्युवाच । 'स होवाच'^६ वेदाहम् एतद् यन् मे ब्रह्म लिप्सध्वे^७ तद्^८ व एवाहं युष्मभ्यं न वक्ष्यामीति । तम् उ हान्तेवासिन ईक्षांचकिरे ऽमेधयेदम् इत्थं प्रत्यवोचद्^९ अनवगतम् अह स्विद् अस्याभूद् धन्तैनं पृच्छाम इति । तं होचुर् यत् प्रत्यवक्ष्यः कथं प्रत्यवक्ष्य इति । स होवाच यद् अष्टाक्षरेण प्रथमस्या क्रचः प्रस्तौत्य् अष्टाशफास् तेन पशून् प्रजनयतः । यद् द्वाक्षरेणोत्तरयोर् द्विपदस् तेन । निधनेनैव देवयशसम् आनशाते इति प्रत्यवक्ष्यम्^{१०} इति होवाच यत् प्रत्यवक्ष्यम् इति ॥

यो वै बृहद्रथन्तरयोर् देवहूती वेद यन्त्य् अस्य देवा हवम् । ऊर्ध्वा वै रथन्तरस्य देवहूतिर् अर्वाची बृहतः । तद् यद् रथन्तरस्य चैत्रापरिष्टुभ्योर्ध्वम् इव प्रस्तौति तस्माद् अयम् ऊर्ध्वो लोक् ऊर्ध्वो ऽयम् अग्निर् दीप्यत ऊर्ध्वा ओषधय ऊर्ध्वा वनस्पतयस् सर्वम् एवोर्ध्वम् । अथ यस्माद् बृहतस् 'स्तोमेन परिष्टुभ्यौ'^{११} हो इत्य् अर्वाङ् प्रस्तौति तस्माद् असाब् अर्वाङ् लोको ऽर्वाङ् असाब् आदित्यस् तपत्य् अर्वाङ् चन्द्रमा अर्वाञ्चि नक्षत्राण्य् अर्वाची वृष्टिर् एति सर्वम् एवार्वाक् । स य एवम् एते बृहद्रथन्तरयोर् देवहूती वेद यन्त्य् अस्य देवा हवम् ॥ २९६ ॥^{१२}

[१] ? य °जिघ्यु ल श °जिघ्रः [२] क्रोशेषु वदा [४] क्रोशेषु °वक्ष्यामि [५-६] क्रोशेषु

°रथन्तरयोः [३-३] य एव [४] क्रोशेषु °ध्वं स्तोमौपरिष्टुभ्यौ [१०] र ॥५२॥

[५] क्रोशेषु वद [६] र व °चाद् [७] व र व

बृहद्रथन्तरे वा असृज्येताम् । तद् अनु पशवो ऽसृज्यन्त । ये राथन्तरा आसन्

रथन्तरं ते ऽन्वसृज्यन्त ये^१ बार्हता बृहत् ते । ते ये राथन्तराः पशवस् त आद्या अथ ये बार्हतास् ते ऽत्तारः । तद् यद् रथन्तरस्य चैवापरिष्टुभ्य प्रस्तौति तस्माद् राथन्तराः पशवो ऽस्थिप्रतिष्ठाना आद्याः । अथ यस्माद् बृहत् स्तोभेन परिष्टुभ्य प्रस्तौति तस्माद् बार्हताः पशवो मांसप्रतिष्ठाना अत्तारः । अत्तुर् हास्य सतो बह्व आद्यं भवत्य् आस्माद् अत्ता वीरो जायते य एवं वेद ॥

बृहद्रथन्तरे वै मध्यतः प्रजासु गर्भान् धत्तः । तस्माद् यज्ञायज्ञीयेनैवान्तर्तः प्रजनयतः । तद् यद् अष्टाक्षरेण प्रथमस्या ऋचः प्रस्तौत्य् अष्टाशपांस् ते पशून् गर्भान् धत्तः । यद् द्व्यक्षरेणोत्तरयोर् द्विपदस् तेन । तद् यद् एवंविदां यज्ञायज्ञीयम् अन्ततः क्रियते जन्मैव तत् । प्रैव तेन जनयति । तस्माद् यज्ञायज्ञीयस्य स्तोत्रे वरं दद्यात् । यथा पुत्रे जाते वरं ददाति तथा । तर्द्धं धि यजमानस्य जन्म । अथ या एता अपः पत्न्य् उपप्रवर्तयति या एव तत्र वस्तेर् भिद्यमानस्यापो यन्ति ता एव ताः । अथो अन्नं वा आपः । यद् एव जाताभ्यो ऽन्नाद्यं प्रतिधीयते तद् एवैतत् । तद् उ वाङ्निधनं भवति । तस्माद् उ कुमारो जायमान एव वाचम् अभिव्याहरति ॥ २९७ ॥^५

[१] कोशेषु नास्ति [२] य °वान्तरतः र ल व श °वान्तरः [३] कोशेषु एवंविधि

[४] कोशेषु यद् [५] र ॥५३॥

बृहद्रथन्तरे वा असृज्येताम् । ते समाननिधने असृज्येताम् अन्तर्निधने वा बहिर्निधने वा । ते अब्रूताम् आजिम् अनयोर् निधनयोर् अयावेति । तथेति । ते आजिम् एताम् । तद् बृहद् उदजयत् । तद् रथन्तरं हीयमानम् अमन्यत । तद् अब्रवीन् मिथुने ऽन्ते सानुपूर्वं मे योगं प्रयच्छेति । तथेति । तद् अस्य मिथुनम् अभवत् । तस्मा एतं पूर्वं योगं प्रायच्छद् एतं पूर्वाह्णम् । पूर्वाह्णे ह वै रथन्तरस्य योगो ऽपराह्णे बृहतो असै इति है रथन्तरस्य हस् इति बृहतः । न हैते अहर्निधने सत्यनिधने । सत्यं ह वा एतयोर् निधनम् । तस्माद् उभयसाम्ना यजमान आ सायम् एव यजेत । उभयम् एव बृहद्रथन्तरे आत्ते । स तमिति । उभे हैवास्य बृहद्रथन्तरे आत्ते भवतः ॥

तद् आहुर् अन्तर्निधनेऽ बृहद्रथन्तरे बहिर्निधनेऽ इति । उभयम् इति ब्रूयाद् अन्तर्निधने च बहिर्निधने चेति । इदं वै रथन्तरम् अदो बृहत् । तयोर् इदम् एवान्तरिक्षं निधनम् । तेनान्तर्निधने । अथ यत् परेण दिवम् अन्तरिक्षं मन्यन्त एवं परेण पृथिवीम् आपस् तेनो बहिर्निधने इति ॥

तद् आहुर् बृहद्रथन्तरयोर् अन्तर् वामदेव्यांऽ वामदेव्ये ऽन्तर् बृहद्रथन्तरेऽ इति । उभयम् इति ब्रूयाद् बृहद्रथन्तरयोर् अन्तर् वामदेव्यं वामदेव्ये ऽन्तर् बृहद्रथन्तरे इति । इदं वै रथन्तरम् अदो बृहत् । इदम् एवान्तरिक्षं वामदेव्यम् । तेन बृहद्रथन्तरयोर् वामदेव्यम् । अथ यत् परेण दिवम् अन्तरिक्षं मन्यन्त एवं परेण पृथिवीम् आपस् तेनो वामदेव्यं तेन बृहद्रथन्तरे इति ॥ २९८ ॥^४

[१] य र व समासमा समान ल श समासमान- न्तरं रूपं हस् इति बार्हताम् ॥ [३] य ल श
[२] ? य नास्ति । र व स्त्वं ल श स्त्वं । तथा च नास्ति [४] य ॥खण्डम् ॥ र ॥५४॥
ताण्ड्यमहाब्राह्मणे १२.३.२१ अस् इति वै राथ-

१ प्रजापतिर् यस्माद् योनेः प्रजा असृजत सो ऽलेलायद् एव । स दीप्यमानो भ्राज-
मानो ऽतिष्ठत् । सो ऽवेद् अस्ति न्वा २ अन्तर इति ३ । स देवान् अत्रवीद् अस्ति वा इदम्
३ अन्तर इतस् ४ सृजध्वम् इति । सो ऽग्निर गायत्र्या स्वागण्य् असृजतेन्द्रस् त्रिष्टुभा
निधनवन्ति विश्वे देवा जगत्यैळानि प्रजापतिर् अनुष्टुभर्कसमानि । तद् यद् गायत्रं
स्वारम् आग्नेयं तद् देवतया यत् त्रैष्टुभं निधनवद् ऐन्द्रं तद् देवतया यज् जागतम् ऐळं
वैश्वदेवं तद् देवतया यद् अनुष्टुभम् ऋक्समं प्राजापत्यं तद् देवतया ॥

तद् उ ह स्माह्यपिस् सौमापो न बृहद्रथन्तरे यज्ञं कल्पयतः । उभे वै ते अन्तर्निधने
वा वह्निर्निधने वा । स्वारर्कसमे वाव यज्ञं कल्पयत इति । तद् यद् ऋच्य् अन्तस् संतिष्ठते
तद् राथन्तरम् अथ यद् ऋचम् अतिस्वरति तद् बार्हतम् ॥ २१९ ॥ ५

[१] प्रारम्भे य ल श ॥ हरिः ओम् ॥ व ॥ शुभमस्तु ॥ जैमिन्याचार्याय नमः ॥ तत्त्वकारगुरुवे नमः ॥ ओं ।

[२-२] कोशेषु अन्तरिक्षति [३-३] व-वर्जम् अन्यत्र अन्तरिक्षतम् [४] र ॥ १९ ॥

तद् आहुः कति सामानीति । चत्वारोति ब्रूयात् । चत्वार्य् उ ह वै सामानि स्वारं
निधनवद् ऐळम् ऋक्समम् । चतस्रो दिशश् चतुष्पादाः पशवः । चत्वारि छन्दांसि यज्ञ-
वाह्रा गायत्री त्रिष्टुब् जगत्य् अनुष्टुप् ॥

तान्य् उ ह वै त्रीण्य् एव स्वारं निधनवद् ऐळम् । यद् ऋक्समं स्वारम् एव तत् ।
त्रिषवणो यज्ञस् त्रयः प्राणापानव्यानास् त्रय इमे लोकाः ॥

ते उ ह द्वे एव स्वारं चैव निधनवच् च । या हीळा निधनम् एव तत् । द्वाव् इमौ
लोकाव् आविष्टमाव् इव द्वौ प्राणापानौ द्विपात् पुरुषः ॥

तद् उ ह वा एकम् एव स्वारम् एव । यद् धि निधनं येळ यद् ऋक्समं स्वारं एव
तद् इति । तद् एतद् एकम् एव साम स्वारम् एव । य एवायं पवते तत् । याश् च ह वा
अमूर् उपरि पतन्ति याश् चाधस् सर्पन्ति ता एतम् एव स्वारं प्राणम् उपजीवन्ति । स य
एतद् एवं वेद् सर्वम् एवायुर् एति ॥

स यो ह वै विद्वान् जामि कल्पयत्य् अजाम्य् एवास्य तत् कल्पे भवति । तत् तृपर्थु-
पर्य् अजाम्य् एव चिकल्पिषेत् । अमिथुनं तद् अप्रजननं यज् जामि । यथा पुमांसो वा सह
शयातां स्त्रियौ वा । किं पुमांसौ सह शयानौ प्रजनयेतां किं स्त्रियौ तौ चेन् मिथुनीकर्तारं
न लभेयाताम् । अथो यद् एवाजामि तन् मिथुनं तत् प्रजननम् ॥

आत्मा वै स्वरः प्रजा निधनं पशव इळा जायर्कसमम् । समानौ वा आत्मा च जाया
च । तं एतम् आत्मनोभयतः प्रजाः परिगृहीता अपरावापाय । नास्य वित्तं परोप्यते य एवं
वेद् ॥ ३०० ॥ ३

[१] य र च वाहो [२-२] एव कोशेषु [३] र ॥ २॥

तान्य् एतानि निधनानि न समर्पयेत् । न स्वारे सह कुर्यात् । प्राणस् स्वरः । प्राणेन
तत् प्राणं समर्पयेत् । प्रमाण्युक्तो यजमानस् स्यात् ॥

यन् निधने सह कुर्यात्—वज्रो वै निधनम्—वज्रेण तद् वज्रं समर्पयेन् महा-

संग्रामस् तस्मिन् अर्थे संनिधीयेत दण्ड उद्गातारम् ऋच्छेद् इषुर् यजमानम् ॥

यद् ऐळे सह कुर्यात्—पशवो वा इळा—पशुभिस् तत् पशून् समर्पयेन् महादेवस् तस्यार्घस्य पशून् शमयेत् सर्वव्यानिम् उद्गाता जीयेतावृत्तिं यजमानो नीयात् ॥

यद् ऋक्समे सह कुर्यात् पत्नी वास्य प्रमाणुका स्याद् अन्त्यो वा मृत्युर् यजमानं हन्यात् । एष ह वा अन्त्यो मृत्युर् यद् अहन्^१ नष्टः^२— ॥ ३०१ ॥^३

[१] ? एवं कोशेषु [२] ? र नाष्टः [३] र ॥३॥

—शार्दूलस् तस्करः । तस्माद् एतानि निधनानि न समर्पयेन् नेद् असानीति ॥

एतान्य् उ ह वै चत्वारि सामानि चतुरार्षेयाणि । तद् उ वा आहुः को हाप्रमाद-
स्येश उत वै प्रैव माद्यतीति । स यदि स्वारे सह कुर्यात्—प्राणस् स्वरः—प्राण एवैतत्
प्राणं भूयांसम् अकृषि ज्योग् जीविष्यामीत्य् एव तत्राध्यायेत्^१ ॥

[तत्] सह कुर्यात्—प्रज^२ वै तत्—प्रजायाम् एवैतत् प्रजां प्रत्यतिष्ठिपं प्रजावान्
एतेन भविष्यामीत्य् एव तत्राध्यायेत् ॥

अथो वज्रो वै निधनम् । वज्रम् एवैतद् द्विषते भ्रातृव्याय प्रार्हार्षम् इति ॥

यद् एवैळे^३ सह कुर्यात्—पशवो वा इळा—पशुष्व् एवैतत् पशून् भूयसो ऽकृषि
बहुपशुर् भविष्यामीत्य् एव तत्राध्यायेत्^४ ॥

ऋक्समे सह कुर्यात् । प्रजननं वा ऋक्समम् । प्रजनन एवैतत् प्रजननं भूयो ऽकृषि
जायां जायायाम् अभ्यावक्ष्ये बहुर् भविष्यामि प्रजनिष्य इत्य् एव तत्राध्यायेत् । तथा
हैनं तन् नात्येति ॥

स य एनम् एवं चक्रवांसम् उपमीमांसेत तं ब्रूयात् साध्व् एवाहम् एतद् वेद नासाधु ।
स यत् त्वम् अत्रासाधु वेत्थ तुभ्यम् एव तद् भविष्यति । यद्य उ वै पुरा साम्नात्विज्यं
चकर्थं जाभ्य् उ एव त्वया तत् कृतम् इति । स एवार्तिम् आर्हति य एवं विद्वांसम् उप-
चदति ॥३०२॥^५

[१] कोशेषु तत्र ध्यायेत् [२] य ऐळे र ल श एवैळे च ऐमेळि [३] र ॥४॥

अथैतेभ्यस् त्रिभ्यो रूपेभ्यो मध्यंदिनान् नेयाद् अन्धस्वतो मरुत्वतः प्रत्नवतः । अन्नं
वा अन्धो वीर्यं मरुतस्^१ स्वर्गो लोकः प्रत्नः । यद् अन्धस्वत इयाद् अन्नाद्यात् तद् इयात्^२ ।
यन् मरुत्वत इयाद् वीर्यात् तद् इयात्^३ । यत् प्रत्नवत इयात् स्वर्गात् तल् लोकाद्
इयात् । स यद्य एतेषां सर्वेषाम् अवकाशं न विन्देन् मरुत्वत एव नेयात् । वीर्यं वै
मरुत्वतः । वीर्येण वै कर्म क्रियते वीर्येण सर्वम् अभ्यश्नुते । तस्मान् मरुत्वत एव नेयाद्
इति ॥

अथैतां स्वरेण गायत्रीम् अभ्यारोहति । प्राणस् स्वरः । प्राणेनैवैतत् प्राणम् अभ्या-
रोहति । न वै प्राणः प्राणं हिनस्ति । स यत् स्वरेण गायत्रीम् अभ्यारोहति प्राणम् एव
तत् प्रथमतो यज्ञस्य दधाति । तस्माद् अयं प्राणः प्रथमतो हितः ॥

अथो आग्नेयम् एतद् देवतया यत् स्वारम् । आग्नेयम् एतच् छन्दो यद् गायत्री ।
अग्निनैव तद् अग्निम् अभ्यारोहति । अग्निर् वै पथिकृद् देवतानाम् । येन वै केन चाग्निर्
एति पन्थानम् एव कुर्वन् एति । स यत् स्वरेण गायत्रीम् अभ्यारोहत्य् अग्निम् एव तत्
पथिकृतं प्रथमतो यज्ञस्य युनक्ति । सो ऽग्निनैव कृतं पन्थानम् अन्वेति । स यथा पथा^४

यन् एवम् एव स्वस्त्य् अरिष्ट उद्वचं समश्नुते य एवं विद्वान् स्वरेण गायत्राम् अभ्यारोहति ॥ ३०३ ॥*

[१] ? कोशेषु महत्त्वतश्च [२] कोशेषु ई° [३-३] व यथानयथा [४] र °

निधनेन द्वितीयेनाभ्यारोहति । इन्द्रो^१ वै निधनम् । इन्द्रो वै श्रेष्ठो^२ देवतानाम् । यत्र वै श्रेष्ठो^३ ग्रामाग्रं प्रतिपद्यते न वै तत्र रिष्टिर् अस्ति । सो ऽरिष्टस् स्वस्त्य् उद्वचं समश्नुते य एवं विद्वान् निधनेन द्वितीयेनाभ्यारोहति ॥

अथो एतौ ह वा आशिष्टौ देवतानां यद् इन्द्राष्टौ । स यथाशिष्टौ बहिष्टौ वृत्वोपयुञ्जीत तादृक् तत् ॥

अथैताम् इळया बृहतीम् अभ्यारोहति । पशव इळा पशवो बृहती । पशुभिस् तन् पशून् समाकरोति । भूयो वै पशवः पशुभिस् समाकृताश् शोभन्त इति ॥

स यन् निधनेनाभ्यारोहेत्—वज्रो वै निधनम्—वज्रं पशुषु विवर्तयेत् । स यद् इळाया अवकाशान् न विन्देत् स्वरेणाभ्यारोहेत् । प्राणस् स्वरः पशवो बृहती । प्राणम् एव तत् पशुषु दधाति ॥

अथैनत् त्रिणिधनं द्वितीयं भवति । त्रयो वा इमे लोका वज्रा एते । यन् निधनान्य् एभ्यो लोकेभ्य एतैर् वज्रैस् सर्वं पाप्मानम् अपहते । अथो हास्येत एव वज्रा एषु लोकेषु सर्वं पाप्मानम् अपसेधन्तस् तिष्ठन्ति । अथो त्रीणि यज्ञस्य छिद्राणि । *तद् द्वे अपि यत् तस्य आयतन एकं भवति* ॥ ३०४ ॥*

[१] कोशेषु इन्द्रोनिधनं [२] एवं कोशेषु [३] र व यदि [४-४] ? एवं कोशेषु [५] र ॥६॥

अथैतां स्वरेण त्रिष्टुभम् अभ्यारोहति । प्राणस् स्वरः । पुरुषसंमित एव यत् पवमानः । स्वारं पुरस्ताद् भवति स्वारम् उपरिष्ठात् । ताव् इमौ पुरुषस्य प्राणापानौ विपर्युढौ । ताभ्यां विष्वञ्चि स्वरति^१ ॥

अथ रथन्तरम् । रेतस्सिक्तिर् एव सा ॥

अथ वामदेव्यं स्वारम् । प्राणो वै स्वरः । अस्मिन् एवैतद् रेतसि सिके प्राणं प्रति-दधाति ॥

अथ नौधसं निधनम् । जन्मैव तत् । प्रैव तेन जनयति ॥

अथ कालेयम् ऐळम् । पशवो वा इळाञ्चं पशवः । यद् एव जाताभ्यो ऽन्नाद्यं प्रति-धीयते तद् एवैतत् ॥

अथार्भवस्य पवमानस्य गायत्र्य् उक्तब्राह्मणा ॥

अथैतां स्वरेण ककुभम् अभ्यारोहति । प्राणस् स्वारो विवृहः ककुप् । विवृह एव तत् प्राणं दधाति । स यन् निधनेनाभ्यारोहेत्—वज्रो वै निधनम्—यथोपतापिने^२ दण्डेन हन्यात् तादृक् तत् । अथ यत् स्वरेणाभ्यारोहति प्राणम् एवास्याम् एतद् दधाति । भिषज्यत्य् एवैनाम् एतेन ॥

अथैतां निधनेनोष्णिहम् अभ्यारोहति । वज्रो वै निधनं पशव उष्णिक् । जीर्णा इवैतर्हि तृतीयसवने पशवो भवन्ति । तस्माज् जीर्णं पशुम् आहुर् अर्थम् एनेन कर्मि-तति^३ । अथो वज्रेणामिपत्य शासने^४ विकारं^५ भुञ्जसे^६ ॥

अथ यन् निधनेन बृहतीं परिचक्षते युवान इवैतर्हि पशवो भवन्त्य् अजीर्णा इव ।

तस्माद् युवानं पशुम् आहुर् जीववरणी° न इति ॥ ३०५ ॥°

[१] ? कोशेषु रस्वरते [२] कोशेषु यथा पिता- [३] ? व मुञ्जते [४] ? य व °चरणी [५] ?
दिनं [६] ? य व कुर्वीतति र कर्मीनति [७] ? एवं कोशेषु [८] र ॥७॥
व शासेन [९] ? य ल श विद्धारं र विकारा ।

अथ तां स्वरेणानुष्टुभम् अभ्यारोहति । प्राणस् स्वरो वाग् अनुष्टुप् । तद् वै दैव्यं मिथुनं यद् वाक् च प्राणश् च । दैव्यम् एव तन् मिथुनं दधाति । स यन् निधनेनाभ्यारोहेत्—वज्रो वै निधनम्—वज्रेण दैव्यं मिथुनं वीयात् । स यदि स्वरस्यावकाशं न विन्देद् वाङ् निधनेनाभ्यारोहेत् । वाग् अनुष्टुप् वाङ् निधनम् । न वै वाग् वाचं हिनस्ति ॥

अथैतन् मध्येनिधनं द्वितीयं भवति । वाग् वा अनुष्टुप् । तद् वाचो ऽनुष्टुभो मध्येनिधनं भवति । रेतस्सिक्तिर् एव सा । तत् सर्हिकारं भवति । नाभिर् वै हिंकारः । नाभ्यो ह वै धृता गर्भा अवाचीनबिलेभ्यो नावपद्यन्ते । नाभिधृता° ह वै गर्भाः ॥

तस्यैतद् दशाक्षरं मध्येनिधनं भवति । दशाक्षरा विराड् अन्नं विराद् । एतद् ध वै तद् गर्भा अन्नम् अनश्नन्त उपजीवन्ति ॥

अथैतां स्वरेण जगतीम् अभ्यारोहति । प्राणस् स्वरः । पुरुषसंमित एष यत् पवमानः । स्वारं पुरस्ताद् भवति स्वारम् उपरिष्ठात् । ताव् इमौ पुरुषस्य प्राणापानौ विपर्युद्धौ । ताभ्यां विष्वञ्चि° स्वरति ॥

अथ यज्ञायज्ञीयम् । रेतस्सिक्तिर् एव सा ॥

अथ साकमश्वं स्वारम् । प्राणो वै स्वरः । अस्मिन् एवैतद् रेतसि सिक्ते प्राणं प्रतिदधाति ॥

अथ सौभरं निधनम् । जन्मैव तत् । प्रैव तेन जनयति ॥

अथ नामैधम् ऐळम् । पशवो वा इलान्नं पशवः । यद् एव जाताभ्यो ऽन्नाद्यं प्रतिधीयते तद् एवैतत् ॥

एवं प्रथमः पर्याय एवं द्वितीय एवं तृतीयः ॥ ३०६ ॥°

[१] य ल व श °मृता र °तृता [२] य र व विवि ल श विष्विनि [३] र ॥८॥

त्रीणि ह वै निधनानीला स्वरो निधनम् एव निधनम् । अथ यद् ऋक्समं स्वारं वाव तन् मन्यन्ते । समाना ह्य ऋक्समस्य च [स्वारस्य च] जाम्यजामिता । अयं वै लोक इला पशव इला पशवो ऽयं लोकः । इदम् एवान्तरिक्षं स्वरः प्राणस् स्वरः । प्राणो वा अन्तरिक्षम् । असाव् एव लोको निधनं गतिः प्रतिष्ठा । तान्य् उ ह वै यो जामि° यथापूर्वं कल्पयेत् । ऐळम् एव प्रथमं कुर्यात् । अथ स्वारम् अथ निधनवत् । एवं° ह्रीमे लोका यथापूर्वम् । आत्मा ह खलु वै निधनम् । प्राणस् स्वरः । पशव इला । तद् यद् ऐळं च निधनवच् चान्तरेण स्वारं क्रियते तथा हास्यैतानि सर्वाणि प्राणसंततानि भवन्ति । मध्यतो ह्य अयं प्राणः प्रजाः पशून् भुवनानि विवस्ते ॥

अथ ह वै यद् बृहद्रथन्तरे सामानि व्यभजेताम्—॥ ३०७ ॥°

[१] ? र जीनी [२] य र व एवम् ल श एवा [३] र ॥९॥

—तानि राथन्तराण्य् एवान्यान्य् आसन् बार्हतान्य् अन्यानि । अथ येषु सम-

पादयेतां तानि राथन्तरबार्हतानि चाभवन् बार्हतराथन्तराणि च ॥

तद् यद् ऋचा प्रस्तावम् अन्तर्निधनं तद् राथन्तरम् । अथ यत् पुरस्तात् स्तोभं बहिर्निधनं तद् बार्हतम् । अथ यद् ऋचा प्रस्तावं बहिर्निधनं तद् राथन्तरबार्हतम् । अथ यत् पुरस्तात् स्तोभम् अन्तर्निधनं तद् बार्हतराथन्तरम् ॥

तद् आहुः कति सामानीनि । चत्वारीति ब्रूयात् । चत्वार्य अह वैव सामानि राथन्तरं बार्हतं राथन्तरबार्हतं बार्हतराथन्तरम् । तान्य् उ ह वै यो^१ जामि यथापूर्वं कल्पयद् राथन्तरम् एव प्रथमं कुर्याद् अथ बार्हतम् अथ राथन्तरबार्हतम् अथ बार्हतराथन्तरम् । तद् उ चतुर्णां साम्नां षड् रूपाणि व्यतिषजति । सर्वे^२ ह खलु वै निधना^३ जामि कल्पयति यो वै रूपा^४ जामि कल्पयेत् ॥ ३०८ ॥^५

[१] य ल श या- [२] ? य सर्वो [३] ? य निधन [४] ? एवं कोशेषु [५] र ॥१०॥

तत् सुकृत्स्निः^१ । निधनवता गायत्रीम् आरभेत । वीर्यं निधनं वीर्यं गायत्री । वीर्येण तद् वीर्यं समृद्धयति ॥

ऐलेन बृहतीम् आरभेत । पशव इळा पशवो बृहती । पशुभिस् तत् पशून् समृद्धयति ॥

स्वारम् अन्त्यं भवति । प्राणस् स्वरः प्राणो ऽन्त्यम् । सर्वम् आयुर् एति य एवं वेद ॥

निधनवद् राथन्तरं वा बृहद् वा पृष्ठं कियते । वीर्यं निधनं वीर्यं पृष्ठम् । वीर्येण तद् वीर्यं समृद्धयति ॥

स्वारं मैत्रावरुणसाम । प्राणस् स्वरः प्राणो मैत्रावरुणसाम ॥

द्वयश्ररणिधनं ब्रह्मसाम । द्वन्द्वं प्रतिष्ठा प्रतिष्ठा ब्रह्मसाम ॥

ऐळम् अच्छावाकसाम । पशव इळा पशवो ऽच्छावाकसाम ॥

अन्तर्निधनेन राथन्तरसाम्नार्भवस्य गायत्रीम् आरभेत । बहिर्निधनेन बृहत्साम्ना ॥

स्वरेण ककुभम् आरभेत । प्राणस् स्वरः । विवृह एव ककुप् । विवृह एव तत् प्राणं दधाति ॥

ऐलेन वा निधनवता वोष्णिहम् आरभेत । वीर्यं निधनं वीर्यम् उष्णिक् । पशव इळा पशव उष्णिक् । येनैव कामयेत तेन ताम् उपेयात् ॥

स्वरेणानुष्टुभम् आरभेत । प्राणस् स्वरो वाए अनुष्टुप् । प्राणेनैवैतद् वाचम् अनुसंतनोति प्राणेन वाचम् आरभते ॥

स्वारम् अन्त्यं भवति । प्राणस् स्वरः प्राणो ऽन्त्यम् । सर्वम् आयुर् एति य एवं वेद ॥ ३०९ ॥^२

[१] य व ० सं [२] र ॥११॥

वाङ्निधनं यज्ञायज्ञीयम् मूलनः क्रियते । तद् दत्तत् सर्वं यज्ञं समिष्टं वाच्य एव संनिधत्ते न हास्येष्टापूर्वं प्रमीयते य एवं वेद । नो हि वाचः प्रमथो ऽस्ति ॥

मूलवन् मध्यंविनान् नान्तर्यात् । तेन हि स रूपी तेन वीर्यवान् । गायत्रीषु राथन्तरसाम्नः कुर्यात् त्रिष्टुप्सु बृहत्साम्नस्त्रिभिर्निधनं बृहत्याम् उत्तमं करोति । यद् एवात्र यज्ञस्य विबुधं भवति तद् एव तेन अमरं ॥

मज्जद् अन्त्यस्वद् आर्भवाद् वास्तवति । तेन हि स रूपी तेन वीर्यवान् । गायत्रीषु

रथन्तरसाम्नः कुर्याद् अनुष्टुप्सु बृहत्पाम्न ऐलं मध्यनिधनम् अनुष्टुभ्य उत्तमं करोति । यद् एवात्र यज्ञस्य विधुरं भवति तद् एव तेन शमयति ॥

तद् यन् मरुत्वच् च त्रिणिधनं च मध्यंदिनान् नान्तरेति यदि च मद्रद् अन्धस्वद् यदि चैलं मध्यनिधनम् आर्भवान् नान्तरेति तथा हास्यैतानि सर्वाण्यु अनन्तरितानि भवन्ति ॥

अथ ह वै नैकर्चं गायत्रं कुर्यात् । 'ऐलं मध्यनिधनम् अनुष्टुभ्य अकाम एवैते त्रिवृति स्तोम एकर्चयोः कुर्यात् । ये एवैते उष्णिक्कुभोस् सामनी ते वैव तृचयोः कुर्यात् ते वैकर्चयोः । नो तु तृचैर्चं नाम । न वा ऋक्तो^१ न सामतो ऽन्यम् एकर्चाय तस्थानं नार्भवस्य गायत्री नाग्निष्टोमसाम^२ ॥ ३१० ॥^३

[१-१] ? एवं कोशेषु

[२] ? र व ऋक्ता ल श ऋक्ता

[३] र ॥१२॥

त्रीणि ह वै यज्ञस्योदराणि गायत्री बृहत् अनुष्टुप् । अत्र ह्य एवावपन्त्य अत उद्धरन्ति । तद् उ यथार्थं मध्येन पुरुषस् सुहितो वा स्याद् अशनायेद् वा तथा तत् । अथ यथेतराण्यु अङ्गानि स्थितान्यु एवम् अन्यानि स्तोत्राणि स्थितान्यु एव ॥

चत्वार्यु उ ह वै सामान्यु एकर्चैर्भ्यो^१ तस्थानानि^२ बृहद्रथन्तरे वामदेव्यं यज्ञा-यज्ञीयम् इति । तानि यत्र क चानुपरिप्लवेरंस् तानि तृचेष्व एव कल्पयेन् नैकर्चेषु । अथ ह वै नैकर्चकल्पी स्यात् । अवीर्य इव वा एष यद् एकर्चः । अयं वै लोक एकर्चः । अव-च्छिन्न इव वा अयम् आभ्यां लोकाभ्याम् ॥

वीर्यसंतततर इव तृचः । त्रयो वा इमे लोकाः । इमे हि लोकास् तृचः । त्रयो वा एकस्माद् वीर्यवत्तराः । एतस्माद् ध वा इदं भूयस्वी कनीयस्विनम् अतिमन्यते । या हि भूयसी गव्यूतिर् भूयस्य ऋद्धिस् तां तृचेनर्धोति । अथ या कनीयसी गव्यूतिः कनीयस्य ऋद्धिस् ताम् एकर्चनर्धोति ॥

एकर्चो ह त्वाव तृचाज् ज्यायान् । एकर्च इति त्रीण्यु अक्षराणि तृच इति द्वे । यो ह त्वावैतान्यु ऋक्तृचांश् चाक्षरतृचांश् च वेदोभये मे तृचाः कृता भवन्तीत्यु उभे हैवास्य तृचाः कृता भवन्ति । अथो यद् एवर्क्साम हिंकारस् तेनास्य तृचाः कृता भवन्ति । अथो यद् एव प्रस्तावः प्रतिहारो निधनं तेनो एव तृचेभ्यो नैति ॥ ३११ ॥^३

[१] य र व एव नास्ति

[२] ? एवं कोशेषु

[३] र ॥१३॥

प्रजापतिर् ह वा एतत् प्रातस्सवने प्रजाः प्रजनयंस् तिष्ठति यद् एतद् बहिष्पव-मानम् । स ह सैव देवता भूत्वैतम् आस्तावम् आसीदति । यो हैतस्यै देवतायै लोकस् स हैवंविदो लोकः ॥

अथाग्नेयम् आज्यम् । स ह सो ऽभिजिद् एव स्तोमः । अग्निर् एव सः । स हीदं सर्वम् अभ्यजयत् । स ह सैव [देवता भूत्वैतम् आस्तावम् आसीदति । यो हैतस्यै देवतायै लोकस् स हैवंविदो] लोकः ॥

अथ मैत्रावरुणम् आज्यम् । स ह स विश्वजिद् एव स्तोमः । अहोरात्रे एव ते । अहर् वै मित्रा रात्रिर् वरुणः । तद् ये के चादित्याद् अर्वाञ्चो लोकास् तान् ह सर्वान् अहोरात्रे एवाप्नुतः । ते उ ह त्व एवंविदो लोकं नाप्नुतः । स ह सैव [देवता भूत्वैतम् आस्तावम् आसीदति । यो हैतस्यै देवतायै लोकस् स हैवंविदो] लोकः ॥

अथैन्द्रम् आज्यम् । स ह स सर्वजिद् एव स्तोमः । इन्द्र एव सः । स हीदं सर्वम् अजयत् । स ह सैव [देवता भूत्वैतम् आस्तावम् आसीदति । यो हैतस्यै देवतायै लोकस् स हैवंविदो] लोकः ॥

अथैन्द्राग्रम् आज्यम् । स ह स उद्भिद् एव स्तोमः । इन्द्राग्नी एव तौ । तौ हीदं सर्वम् आजिसृत्यायाम् उदभिन्ताम् । स ह सैव [देवता भूत्वैतम् आस्तावम् आसीदति । यो हैतस्यै देवतायै लोकस् स हैवंविदो] लोकः ॥ ३१२ ॥

[१] र ॥१४॥

अथ माध्यंदिनः पवमानः । स ह स धनजिद् एव स्तोमः । वायुर् एव सः । स हीदं प्राणो भूत्वा सर्वं धनम् अजयत् । तद् यद् वै किं च 'प्राणी जीयते' तस्मिन् सर्वस्मिन् अपित्वी भवति य एवं वेद । [स ह सैव देवता भूत्वैतम् आस्तावम् आसीदति । यो हैतस्यै देवतायै लोकस् स हैवंविदो] लोकः ॥

रथन्तरं वा वृहद् वा पृष्ठम् । स ह स श्रीर् एव स्तोमः । श्रीर् हि पृष्ठम् । स ह सैव [देवता भूत्वैतम् आस्तावम् आसीदति । यो हैतस्यै देवतायै लोकस् स हैवंविदो] लोकः ॥

अथ वामदेव्यम् । स ह सा शान्तिर् एव स्तोमः । आप एव ताः । यद् ध वा इमां पृथिवीम् अग्निर् वैश्वानरो ददाह तं हाद्भिर् एव शमयाचक्रुः । उभा उ ह वा एतौ वैश्वानरो यन् निदाघश् च शिशिरश् च । तद् यद् अन्तरेण वर्षा व्यवहिताश् शान्त्या एव । स ह सैव [देवता भूत्वैतम् आस्तावम् आसीदति । यो हैतस्यै देवतायै लोकस् स हैवंविदो] लोकः ॥

अथ नौधसं वा श्वेतं वा ब्रह्मसाम । स ह स सर्वच्छन्दा एव स्तोमः । ब्रह्मैव तत् । ब्रह्म हि सर्वाणि छन्दांसि । स ह सैव [देवता भूत्वैतम् आस्तावम् आसीदति । यो हैतस्यै देवतायै लोकस् स हैवंविदो] लोकः ॥

अथ कालेयम् । स ह स रस एव स्तोमः । अन्नम् एव तत् । स यो हान्नस्य रसस्य लोकस् सो ऽस्य लोको भवति य एवं वेद । स ह सैव [देवता भूत्वैतम् आस्तावम् आसीदति । यो हैतस्यै देवतायै लोकस् स हैवंविदो] लोकः ॥

अथार्भवः पवमानः । स ह सो ऽसित एव स्तोमः । दिश एव ताः । दिशो ह वै व्युत्क्रामन्ति पाप्मा न सिषाय । न हैनं पाप्मा सिनोति य एवं वेद । स ह सैव [देवता भूत्वैतम् आस्तावम् आसीदति । यो हैतस्यै देवतायै लोकस् स हैवंविदो] लोकः ॥

अथ यज्ञायज्ञीयम् । स ह स नाक एव स्तोमः । आदित्य एव सः । एष हि न कस्मै चनाकम् उदयति । स ह सैव देवता भूत्वैतम् आस्तावम् आसीदति । यो हैतस्यै देवतायै लोकस् स हैवंविदो लोकः । एतद् ध वै स्तोमेन्द्रियम् । एते ह वै स्तोमानाम् इन्द्रियावन्तः । इन्द्रियवान् भवत्य् अपित्व्य् आस्मिन् सर्वस्मिन् भवति य एवं वेद ॥ ३१३ ॥

[१-१] ? र प्राणि जयते [२] ? एवं कोष्ठेषु [३] र ॥१५॥

प्रजापतिर् वावेदम् अग्न आसीत् । सो ऽकामयताहम् एवेदं सर्वं स्याम् अहम् इदम् अभिमवेयम् इति । सो ऽग्निर् एव भूत्वा पृतना असहत । भूमिर् भूत्वा भूतं भव्यम् अभवत् । आपो भूत्वा सर्वम् अग्नोत् । मनो भूत्वा सर्वम् अमनुत । वाग् भूत्वा सर्वं व्यभवत् ।

चक्षुर भूत्वा सर्वं व्यपश्यत् । श्रोत्रं भूत्वा सर्वम् अशृणोत् । वागुर भूत्वा प्रजानां प्राणोऽभवत् । अन्तरिक्षं भूत्वा दिवम् अस्तभ्नोत् । द्यौर भूत्वा सर्वम् अनुव्यभवत् । विराड् भूत्वा दित्योऽभवत् । कामो भूत्वानन्तोऽभवत् । अनन्तो भूत्वा मृत्युर् अभवत् । संवत्सरो भूत्वा नादस्यत् । न ह दस्यति य एवं वेद । चन्द्रमा भूत्वार्धमासान् पर्यगृह्णात् । पर्जन्यो भूत्वा प्रजानां जनित्रम् अभवत् । यज्ञो भूत्वा देवान् विभर्ति ॥

ता अस्यमाः प्रजास् सृष्टा न समजाः । ता नाम भूत्वानुप्राविशत् । ता एता नाम्ना संजानतेऽसौ वा अयम् अमुष्य पुत्र इति ॥

स एष वाग्निधोमो य एष तपत्य एष इन्द्र एष प्रजापतिर् एष एवेदं सर्वम् इत्युपासितव्यम् ॥ ३१३ ॥^१

[१] र ॥१९॥

१रेत्यां गायति । रेतो वै रेतस्या । रेतस् संतत्या अव्यवच्छेदाय । अहिंकृतां गायति । वज्रो वै हिंकारः । यद् त्रिकुर्याद् वज्रेण हिंकारेण रेतो विच्छिन्द्यात् ॥

स यद् एकाहस् स्यात् तस्मिन् अहिंकृतां गायत् । एकं हि तद् अहः ॥

यदि द्वयह उभयोऽहोर् अहिंकृतां गायत् । प्रायणं हि तयोर् अन्यतद् उदयनम् अन्यतरम् ॥

यदि त्रयहस् तस्मिन् मीमांसन्ते हिंकुर्याश्च न हिंकुर्याश्च इति । तद् धैक आहुः कामम् एवाप्य अन्वहं संवत्सरं रेतस्याम् अहिंकृतां गायत् । संवत्सरं वै सिक्तम् अभि-क्रियते । रेतस एवाभिहित्या इति । तद् उ हावाच शाठ्यायनिर् यद् वाव प्रथमाहन् रेतस् सिच्यते स गर्भस् संभवति । अथ यत् त[१]स् सिच्यते ऽमुयैव तत् परासिच्यत इति । तस्माद् उ प्रथमाहन् एव रेतस्याम् अहिंकृतां गीत्वा हिंकृतान् उत्तरेष्व अहस्सु गायत् । अथा अन्नं वै हिंकारः—अन्नं वै गर्भोऽभिवर्धते—अभिवृद्धया एवेति । ताम् उदयने गायेद् यत् प्रायणं तद् उदयनम् असद् इति ॥३१५॥^२

[१] प्राग्भे य ॥ हरिः ओं ॥ व ॥ ओं ॥ [२] र ॥१७॥

ता हैता गळुना आर्क्षाकायणञ् शालापत्य आरुणेर् अर्ध्य अधिजगे । ता एता आरु-णेया धुरः । तद् आहुः किं छन्दो रेतस्येति । बृहतीति ब्रूयात् । कथं बृहतीति । मनो हि रेतस्येति ब्रूयात् । नो मनसो बार्हीयः किं चनास्ति । अथो सर्वे प्राणा मनोऽभिसंपन्नाः । सर्वाणि छन्दांसि बृहतीम् अभिसंपन्नानि । तस्माद् बृहती रेतस्येति । सा केन वृद्धेत्य आहुः । वृद्धा तेनेति ब्रूयाद् यद् रेतस्या । रेतस्यो हीदं सर्वं वृद्धम् । वृद्धा तेन यन् मनो वृद्धा तेन यन् चन्द्रमा एषा देवतेति । सा हैषा चन्द्रमा एव यद् रेतस्या । स एष रेतसः प्रतिरूपो देवभक्षस् सोमो राजा । सर्वस्यास्य रसस् समुद्बुधः । तं सर्वं देवा उपजीवन्ति । तस्माद् आहुस् सोम एव राजा ब्रह्म सर्वे ह्युपनं देवा उपजीवन्ति । सा हैषा ब्रह्मैव यद् रेतस्या । ब्रह्मणा हास्य स्तुतं भवति य एवं विद्वान् रेतस्यया स्तुते ॥ ३१६ ॥^३

[१] य बर्हीयः र बर्हियः [२] र ॥१८॥

गायत्रीं गायति । प्राणो वै गायत्री । तस्यै द्वे अक्षरे व्यतिषजति । ओर्वाणो^१ अशिक्षा

दे३शुर्व३ देवाय दा३ इति व्यतिषजति । स प्राणः । स वायुः ॥

त्रिष्टुभं गायति । चक्षुर् वै त्रिष्टुप् । तस्यै द्वे अक्षरे द्योतयति । पोधा५ इत्य् एते द्योतयति । तद् इदं चक्षुः । सो ऽसाव् आदित्यः ॥

जगतीं गायति । श्रोत्रं वै जगती । तस्यै चत्वार्य् अक्षराणि द्योतयति । सोमाश् शुक्राः इति शुक्रवती पदे द्योतयति । तद् इदं श्रोत्रम् । ता इमा दिशः ॥

अनुष्टुभं गायति । वाग् वा अनुष्टुप् । ताम् अर्वाचीम् अभिनुदन् गायति । ओ३५ वाजं वाज्य् अक्रमा३६ इति निरुक्तं पदं गायति । नृषः इति निराह । सा वाक् । स प्रजापातः ॥

पंक्तिं गायति । ऋतवो वै पंक्तिः । तस्यै षड् अक्षराणि द्योतयति । पवस्वा सूर्या८ इति सूर्यवती पदे द्योतयति ॥ ३१७ ॥९

[१] ? एवं य । अन्यत्र ओसर्वाणो	[२] ? एवं	३.१.५ ओषधीभ्यः	[५] एवं य । अन्यत्र ओ
य । अन्यत्र देसशुर्व	[३] जैमिनीयायां संहि-	[६] एवं य । अन्यत्र अक्रमा । जै. सं. ३.१.७ आ	
तायां ३.१.४ अथर्वाणो अशिश्रयुः । देवं देवाय	वाजं वाज्य् अक्रमीत्	[७] जै. सं. ३.१.७ वनुषः	
देवयुस्	[४] एवं य व । अन्यत्र षोढा । जै. सं.	[८] जै. सं. ३.१.८ पवस्व सूर्यः	[९] र ॥१९॥

ते षड् ऋतवः । षड् दुर एता देवताः । एताभिस् तद् देवा असुरान् अधूर्वन् । यद् अधूर्वस् तस्माद् धुरो ऽभवन् । एताभिर् अस्य सर्वाभिर् देवताभिस् स्तुतं भवति य एवं वेद । ताभ्य उ एव सर्वाभ्यो देवताभ्य आवृश्च्यते य एवं विद्वांसम् उपवदति । तां हैताम् एते पंक्तिं विगायान्त नाविकृता गर्भा जायन्त इति वदन्तः सांजग्मानो दायिवा कोवा पवस्वा सूर्याः इति । तद् उ होवाच शाठ्यायनिर् एतां१ विगायन्ति तत इदं गर्भा मुह्यन्ति१ । यतो वै गर्भाः प्रसार्यन्ते ३ऽथ जायन्ते३ । तस्माद् एषा गायत्रम् एव प्रस्तुता गेयेति । तद् आहुस् स चाद्य५ धुगे विगायेद् य एनास् संगान्तु विद्याद् इति । तद् धैक आहुर् वहिष्पवमाने वाव वयं विगायन्तस् संगायामः यदो ओवा५ इति वाङ्निधनाः कुर्मस् तेनैव नस् संगीता भवन्तीति । तेनाज्येष्व् ६आद्रियन्ते न६ पवमानयोः । अथ हैक आहुर् आज्येष्व् एव वयं विगायन्तस् संगायाम इति ॥

जगतीं होतुर् आज्ये । जागतो हि होता ॥ ३१८ ॥१०

[१] एवं य व । अन्यत्र एतदथ [२] ? एवं य र व । अन्यत्र न्येति [३-३] य ल न्न नास्ति [४] र व वाच [५] ? एवं कोशेषु [६-६] एवं य व । अन्यत्र आदित्यो [७] र ॥२०॥

सैषा भवति अम आ याहि वीतये इति ॥

गायत्रीं मैत्रावरुणस्य । गायत्रो हि मैत्रावरुणः । सैषा भवति आ नो मित्रावरुणा इति ॥

त्रिष्टुभं ब्राह्मणाच्छंसिनः । त्रैष्टुभो हि ब्राह्मणाच्छंसी । सैषा भवति आ याहि सुषुमा हि ते इति ॥

अनुष्टुभम् अच्छावाकस्य । अनुष्टुभो ह् अच्छावाकः । तस्यैषा भवति इन्द्राग्नी आ गतं सुतम् इति ॥

तद् उ हात्रैव यथारूपं गीता भवन्ति । अथ य एनाः प्रातस्सवने गीत्वा माध्यंदिने च सवने तृतीयसवने च मायन्ति तस्य हैव यथावत्तं गीता भवन्ति । इदं वा एना एष तद् आयतनाच् च्यावयति य एना माध्यंदिनायतनाश् च सतीस् तृतीयसवनायतनाश् चाथ

प्रातस्सवने एव गायन्ति । अथ य एवैताः प्रातस्सवने गीत्वा माध्यंदिने च सवने तृतीय-
सवने च गायन्ति स एवैना आयतनेषु प्रतिष्ठापयति । ता अस्यायतनवतीर् गीता भवन्त्य्
अत्रैवैतास् संगीता भवन्ति ॥ ३१९ ॥^१

[१] र ॥२१॥

इति ह स्माहाद्वियस्^१ सात्ययज्ञिर् ऋद्धुकम्^२ अस्मै स्वायां जनतायां भवति य एवं
विद्वान् धुरो न विगायतीति । तस्माद् यदीतरा धुरो विगायेद् व्य एवाज्यधुरश् च
पवमानधुरश् च गायेद् इति । तद् उ होवाच शाठ्यायनिर् विकर्षन्त एते धुरो ये वि-
गायन्ति । यदि त्रिष्टुभो माध्यादने यो रसस् तं प्रातस्सवने दधाति । यदि रथन्तरवर्णां
गायति यो रथन्तरस्य पृष्ठेषु रसस् तं प्रातस्सवने दधाति । यदि जगतीं गायति यो
जगत्यै तृतीयसवने रसस् तं प्रातस्सवने दधाति । यद्य् अनुष्टुभं गायति—वाग् वा
अनुष्टुप्—तां प्रातस्सवने दधाति । सेयं वाग् अनुष्टुप् प्रातस्सवने वद्धा न कस्मै चनालं
भवति ॥

यद्य् अप्य् आग्नेयम् एवाज्यम् अपिवहेच् छून्ये अमू सवने यातयास्त्री स्याताम् । यद्य्
उ वै समाने यस् समाने यज्ञकृतौ द्वेधा जिगासति विषिक्ता इमे रसा यातयामानो
भवन्ति । तद् उ तद् विकृष्टम् उ एव साध्व् एतस्यै नोपपादो^३ ऽस्ति । तस्मात् ओवा ओवा
इत्य् एव गायत् ॥

अथो द्व एव धुरौ मनश् चैव वाक् च । मनसो हि वाक् प्रजायते । सा मनोनेत्रा^४
वाग् भवति । तन् मनो वाचम् अभिप्रवहति । वाग् उ पुनर् मन एवाभिप्रवहति । स यो
मनसश् च वाचश् च स्वरो जायते— ॥ ३२० ॥^५

[१] ? एवं कोशेषु [२] एवं य र व । अन्यत्र °वादो [३] र ॥२२॥

—स इन्द्रः । इन्द्रस् सर्वे देवाः । स हैव देवलोकं गमयति य एवं विद्वान् उद्गायति ।
अथ हान्ये गन्धर्वलोकं वा पितृलोकं वा गमयन्ति । अथो हास्यै ताभ्याम् एव धूर्भ्यां सर्वा
धुर उपाप्ता भवन्ति ॥

प्रजापतिर् यज्ञम् असृजत । तं देवेभ्यः प्रायच्छत् । गायत्रेणैव प्रातस्सवनं प्रायच्छत्
सामभिर् माध्यंदिनं सवनं तृतीयसवनं च । आमहीयवप्रतिपद् एव माध्यंदिनं सवनम्
आसीत् संहितप्रतिपत् तृतीयसवनम् । तेनायजन्त । तेषां यद् एव गायत्रं शिर आसीत्
तत् समभवत् । ते देवाः प्रजापतिम् उपेत्याब्रुवन् एकं वाव किल सामास गायत्रम् एव ।
यद् वाव नो गायत्रं शिरो ऽभूत् तत् समभूत् । तथा न इदं यज्ञं विधेहि यथा सर्व एव
साङ्गास् सतनवो ऽमृतास् संभवामेति । स एतस्माद् एव प्रातस्सवनात् षड् गायत्राण्य्
उदखिदत् । त्रीणि माध्यंदिनं सवनम् अवहरत्^६ त्रीणि तृतीयसवनम् । तम् अब्रवन् यत्
इदम् आदथाः किम् अह भविष्यतीति । सो ऽब्रवाच् छन्दांस्य् अत्र प्रतिवप्स्यामि छन्दो-
भिर् एता आख्यायिष्यन्त इति । यद् अब्रवाच् छन्दांस्य् अत्र प्रातवप्स्यामि छन्दोभिर्
एता आख्यायिष्यन्त इति तस्माद् एता गायत्रीस सतीश् छन्दोभिर् आख्यायन्ते ॥

अथोपगीतनैव ते ऽयजन्तै । ते सर्व एव साङ्गास् सतनवो ऽमृतास् समभवन् । सर्वो
हैव साङ्गस् सतनुर् अमृतस् संभवति य एवं वेद । एतस्मिन् तद् यद् विद्वान् श्रेयान्
भवताति ह स्माह शाठ्यायनिः ॥ ३२१ ॥^७

[१] ? कोशेषु बहर, अवहर [२] ? एवं य । अन्यत्र ययंत, ज्वंत [३] ? य र व एतस्माद्
[४] र ॥२३॥

अथैतद् आमहीयवं प्राजापत्यं सवनमुखे क्रियते । तद् एतत् स्वयं^१ प्रशस्ते यत् प्राजापत्यम् । तस्मिन् उ प्रशस्त एव सत्य एषा भूयसी प्रशंसा क्रियते यद् एतद् ओम् इत्य् आदत्ते । असौ वा आदित्य एतद् अक्षरम् । तद् एतत् त्रयस्य वेदस्थापितम् अक्षरम् । स यद् ओम् इत्य् आदत्ते ऽमुम् एवैतद् आदित्यं मुख आधत्ते । स यथा मधुना लाजान् प्रयुयाद् एवम् एवैतेनाक्षरेण सामन् रसं दधाति । तद् आप्याययति । तेनास्यापीनेन रसवता स्तुतं भवति ॥

प्रतिह्रियमाणं सामावलीदतीत्य् आहुः कुरवस् स यद् ऊर्ध्वं प्रतिहागाद् उदगृह्णाति तद् उत्थापयतीति । सामन् उ हैवैतत् सामभिर् गीयते । तद् ध वै सुगीतं यत् सामन् सामाभिगायात् । सामन् एवेदं सामाभिगायामीत्य् एव तद् विद्याच् छ्रेष्ठताम् अनेन स्वानां गमिष्यामीति ॥

पुनानस् सोम धारया इति प्रस्तौति । अपो वसानो अपसि इत्य् अष्टाक्षराणि । आ रत्नधा योनिम् ऋत- इत्य् अष्टेन^२ तानि षोडश । -स्य सीदसि इति चत्वारि । ततो यानि षोडश स एव षोडशकलः पशुः । अथ यानि चत्वारि त एतस्य^३ पशोस् स्तनाः^३ । स यथा पशुं स्तनिनं प्रचं^४ दुहीतैवम् एवैतेन गीतेनैतद् दुहे यं कामं कामयते । तत् पशव्यम् इति ह स्माह सुचित्तश् शैलनस् स पशुमान् भवति य एवं विद्वान् रौरवं गायतीति ॥ ३२२ ॥^५

[१] श स्वर्थ्य [२] ? य अष्टो न [३-३] कोशेषु पशोनास्त [४] एवं कोशेषु [५] र ॥२४॥

प्रस्तूयमानं साम प्रजाकामो ऽभ्युद्गायेद् विहृते प्रस्तावे क्षत्रकामः । प्रतिह्रियमाणम् एव पशुकामो ऽभ्युद्गायेत् । निधनम् एव स्वरम् उपयन् ब्रह्मवर्चसं ध्यायेत् । ब्रह्मवर्चसं हि स्व[रः] । ते चत्वारस् सामन् कामा इति ह स्माह जानश्रुतेयः । अथ ह स्माह वैत-ह्व्यस् त्रय एव सामन् कामाः । यद् एव वाचा करोति सा प्रजा । मनसो हि वाक् प्रजायते । स यद् वाचा करोमि—प्रजा म एषा—प्रजावान् एतेन भविष्यामीत्य् एव तद् विद्यात् । अथ यद् ऋचं गायति ते पशवः । पशवो ह्य् ऋक् । स यद् ऋचं गायामि—पशवो म एते—पशुमान् एतेन भविष्यामीत्य् एव तद् विद्यात् । अथ यन् निधनं स्वरम् उपैति तद्^१ ब्रह्मवर्चसम् । ब्रह्मवर्चसं^२ हि स्वरम् उपैमि—ब्रह्मवर्चसं म एतत्^३—ब्रह्मवर्चस्य एतेन भविष्यामीत्य् एव तद् विद्यात् । अत्रैवैते सर्वे कामा उपाप्यन्त एवं विदुष इति ॥

तद् एतत् सत्यम् अक्षरं यद् ओम् इति । वज्रा ह खलु वा एते यद् यौधाज्यस्य साम्नो निधनानि । ते देवा एतेन सत्येनाभिगीय ओम् इत्य् एतैर् यौधाज्यस्य निधनैर् असुरान् पाप्मानं भ्रातृव्यान् अध्वन् । एवम् एवैवं विद्वान् एतेन सत्येनाभिगीय ओम् इत्य् एतैर् यौधाज्यस्य निधनैर् द्विषन्तं पाप्मानं भ्रातृव्यं हन्ति ॥

तत् त्रिषिघ्नं भवति । त्रयो वा इमे लोकाः । वज्रा एते यन् निधनानि । एभ्यो लोकेभ्य एतैर् वज्रैस् सर्वं पाप्मानम् अपहते । अथो हस्त्यैत एव वज्रा एषु लोकेषु सर्वं पाप्मानम् अपहत्य ओम् इत्य् एव स्वर्गं लोकम् आरोहति ॥ ३२३ ॥^३

[१] कोशेषु तं [२-२] न एव [३] र ॥२५॥

अथैतद् औशनं त्रैष्टुभम् । तद् यत्र देवासुरस् संयत्ता आसंस् तद् एष्व् अब्रवीत्^१ त्रिर् अहं ष्टुव् अस्मीति । यद् अब्रवीत् त्रिर् अहं ष्टुव् अस्मीति तस्मात् त्रिष्टुप् । ते देवा एतया त्रिस् स्तुत्वा द्विषन्तं पाप्मानं भ्रातृव्यम् अघ्नन् । एवम् एवैव विद्वान् एतया त्रिस् स्तुत्वा द्विषन्तं पाप्मानं भ्रातृव्यं हन्ति । तस्य त्रिः प्रगेहति । त्रैष्टुभो वा अस्माब् आदित्यश् शुक्लं कृष्णं पुरुषः । त्रैष्टुभम् इदं चक्षुश् शुक्लं कृष्णं पुरुषः । तच् छ्रेष्ठया देवतया संपाद्योद्गायति । स श्रेष्ठतां स्वानाम् अश्नुते य एवं विद्वान् औशनं गायतीति ॥ ३२४ ॥^२

[१-१] ? य र व एष ब्रवीक् [२] र ॥ २६ ॥

अथ निर्वाधापस्तम्भौ । साम्नो हिंक्रियमाण एतां दिशं यं द्विष्यात् तं मनसा निर्वाधेत । तत एव स पराभवति । प्रतिद्वियमाण एताम् उ एव दिशं यं द्विष्यात् तं मनसापस्तम्भुयात् । तत उ एव स पराभवति ॥

अथो त्रयस् साम्नस् स्वर्गास् त्रयो नारकाः । प्रस्तुते पुरादेस् स नारकः । तद् द्विषन्तं भ्रातृव्यं पातयित्वादिस् स्वर्गो लोकः । तस्मिन् आत्मानं दध्यात् । प्रतिद्विने पुरोपद्रवात् स नारकः । तद् द्विषन्तं भ्रातृव्यं पातयित्वोपद्रवस् स्वर्गो लोकः । तस्मिन् आत्मानं दध्यात् । उपद्रुते पुरा निधनात् स नारकः । तं द्विषन्तं भ्रातृव्यं पातयित्वा निधनं स्वर्गो लोकः । तस्मिन् आत्मानं दध्यात् ॥

तद् उ होवाच शाट्वायनिर् अपहतपाप्मैतत् साम्नो यद् ऊर्ध्वं प्रस्तावात् स्वर्ग एषु लोकः । कस् तस्मिन् द्विषन्तं भ्रातृव्यम् आभजेत । प्रस्तुत एव पुरादेस् स एवैको नारकः । तद् द्विषन्तं भ्रातृव्यं पातयित्वा सर्वास्मिन् एव सामन् आत्मानं दध्यात् । अथो यजमानम् । सोऽपहत्य पाप्मानं स्वर्गं लोकम् एति । एतत् तद् यत् कृत्वा श्रेयान् मन्यत इति ॥ ३२५ ॥^१

[१] र ॥ २७ ॥

यो वा ऋक्सामाभ्याम् आयतनवद्भ्याम् आर्विज्यं करोत्य् आयतनवान् भवति । प्रस्ताव एवर्चस् सामन् आयतनम् । यद् ऊर्ध्वं प्रस्तावाच् छन्नं गायति तत् साम्न ऋच्य् आयतनम् । प्रतिहार एवर्चस् सामन् आयतनम् । यद् ऊर्ध्वं प्रतिहााच् छन्नं गायति तत् साम्न ऋच्य् आयतनम् । निधनम् एवर्चस् सामन् आयतनम् । यन् निधनम् अनिस्वरति तत् साम्न ऋच्य् आयतनम् । स य एवम् एताभ्याम् ऋक्सामाभ्याम् आयतनवद्भ्याम् आर्विज्यं करोत्य् आयतनवान् एव भवति ॥

तद् वा एतद् द्वयम् एवर्क् च साम च । तयोर् यत् सत्यं प्रजासु भवति जयति तं लोकं यस् सत्येन जेयः । वाग् वा ऋचस् सत्यं मनस् साम्नः । एते ह वा ऋक्सामयोस् सत्ये । सत्यं प्रजासु भवति जयति तं लोकं यस् सत्येन जेयः । [ऋचस्] सत्येन साम गायत् साम्नं सत्येनर्चम् । ऋक्साम्ने उ ह वै स्वर्गस्य लोकस्यशाते । तं ह वा एते स्वर्गं लोकं गमयतः । स स्वर्गस्य लोकस्येशे य एने एवं गायति । तस्माद् एवम् एव नेये ॥ ३२६ ॥^१

[१] र ॥ २८ ॥

रथन्तरेण स्तोप्यमाणः पृथिवीम् अभिमृशति नमः मन्त्रि पृथिव्यै रथन्तरं मा मा हिमः इति । अथ महिम्नस् संभरति यस् ते अमौ महिमा यस् ते अप्सु रथे यस् ते महिमा स्तनविन्दौ य उ ते वाते यस् ते महिमा तेन संभव रथन्तरं द्रविणस्वनं न एधि इति । अथ वामदेव्यं पुरस्ताच्च छान्तिम् अभिव्याहरति प्रजापतिर् असि वामदेव्यं ब्रह्मणश्च शरणं तन् मा पाहि इति । अथैना अमृतं व्याहृतीम् अभिव्याहरति भूर् भुवस् स्वः ॥ क इदम् उद्गास्यति स इदम् उद्गास्यति इति । प्रजापतिर् वै कः । तम् एवादाव् आर्त्विज्याय वृणीते । स य एवं तद् उद्गायति वाचैवास्य कृतं भवत्य् अनृण आत्मना भवति । अथाभ्यनिति । प्राणे वै शान्तिर् अग्निर् वै बृहद्रथन्तरे । ते प्राणेन शमयति । अथ ये शान्ते बृहद्रथन्तरे गायति ते हैते युवानश्च श्रोत्रियाः प्रमीयन्ते स्वयम् उपरिष्ठाद् वामदेव्यम् ॥ ३२७ ॥^२

[१] व अमृतस्य [२] र ॥३२७॥

स यथा यमं तप्तं शफाभ्यां परिगृह्य हरेद् एवम् एवैतद् बृहद्रथन्तरे वामदेव्याभ्यां परिगृह्य हरति । ते एनं नोदोषतः । स सर्वम् आयुर एति य एवं विद्वान् बृहद्रथन्तरे गायति । इयं वै रथन्तरम् । तस्या असौ वत्सो यो ऽसौ तपति । स यन् भा भा इति 'स्तोब्ध्य एतम्' एव तद् आदित्यं मुख आधाय गायति । स यथा धेतुं वत्सेनोपसृज्य प्रत्तां^१ दुहितैवम् एवैतेन गीतेन रथन्तरं दुहे यं कामं कामयते ॥

श्रीर् वै रथन्तरम् । तस्या इमे स्तोभा यद् अस्यां पृथिव्याम् अधि । संया श्रीर् नान्यत्राक्षरेभ्य आस्रव्या^३ । स यद् अक्षरेषु 'स्तोब्ध्य एताम्' एव तच्च क्षिप्रम् आप्तवै- तस्यां प्रतितिष्ठति । सा हैवैकस्या श्रीर् यद् अक्षरेषु । तस्माद् अक्षरेषु स्तोब्धव्यम् ॥ ३२८ ॥^४

[१-१] ? कोशेषु स्तोब्ध्यै०, स्तोब्ध्यै०, स्तोब्ध्यै०, स्तोब्ध्यै० [२] श प्रत्तां अन्यत्र प्रत्तां

[३] ? कोशेषु आप्तवा [४-४] ? कोशेषु स्तोब्ध्यै०, स्तोब्ध्यै०, स्तोब्ध्यै० [५] र ॥३०॥

तद् एतद् अमूलं रथन्तरं यद् अन्यत्राक्षरेभ्यः । एतस्माद् धीदम् आयतनात् प्रच्यवन्ते ये ऽन्यत्राक्षरेभ्यस् स्तोभन्ति । अथ यो ऽक्षरेषु स्तोब्धि स्व एव तद् आयतने प्रतितिष्ठति । तस्माद् अक्षरेष्व एव स्तोब्धव्यम् ॥

देवतागायिनः कुरुपञ्चाला आयतनाद् अच्यवन्तेति ह स्माह शाट्वायनिः । मनो वै पूर्वम् अथ वाक् । मनो वै बृहद् वाग् रथन्तरम् । तद् यत्र बृहद्रथन्तरे आजिम् एतां तद् बृहद् उदज्यद् रथन्तरं हीयमानम् अमन्यत । तद् यत् क्षिप्रं रथन्तरं गायति मनश्च वै तद् वाचं च समे करोति । तद् इदं रथन्तरम् ईक्षते यो माम् अनेन समम् अकृद् घन्तायं^१ क्षिप्रे पाप्मानं निजहात् इति । स क्षिप्रे पाप्मानं विजहाति य एवं विद्वान् क्षिप्रं रथन्तरं गायति ॥ ३२९ ॥^२

[१] य-वर्जम् अन्यत्र धातायं [२] र ॥३१॥

तत् पूर्णमुखेन प्रधून्वन् क्षिप्रं गायेत् । श्रीर् एषा यद् रथन्तरम् । श्रियम् एतद् आत्मन् धत्ते । अथो अग्निर् एष यद् रथन्तरम् । तस्मात् क्षिप्रं मुमुक्षितव्यम् । यत्र वा अग्निर् उपतिष्ठमानो दहति दूर इव वै तत्रौषधयः प्रजायन्ते । यत्रोपधून्वन् एति क्षिप्रं तत्रौषधयः प्रजायन्ते । क्षिप्रं प्रजया पशुभिः प्रजाया इति प्रतिहारेप्रतिहार उद्गाता इह इति ब्रूयात् । पशवो वा इह्यवन्तं रथन्तरम् । आयतन एव तद् एतान् पशून् प्रतिष्ठापयति ॥

तद् धेनूद् एक एकरूपम् एव भा भा इति स्तोभन्ति । असौ वा आदित्यो भा इति । तद् उ होवाच शास्त्रायनिर् अमिथुनम् एतद् अप्रजननं यद् एकरूपम् । भगो वा असौ भिद् इयम् । पुमान् वा असौ स्त्रीयम् । यदा वा असौ वर्षत्य् अथेयं प्रजायते । यदो वै पुमान् योपाया रेतस् सिञ्चत्य् अथ सा प्रजायते । तस्मात् अभुभाभिभमेभम् इत्य् एवं मिथुनं प्रजननं स्तोव्यव्यम् । यावत् स्तोभेत् तावत् पृथिव्यां हस्तौ स्यातां देवरथस्यानपव्याधाय ॥ ३३० ॥^२

[१] व श हैव [२] र ॥३२॥

षोडशाक्षराणि स्तोभति । षोडशकलो वै पुरुषः । कलाश^१ एव तद् यजमानम् एतस्यां देवयोण्यां सिञ्चति । स एतस्यै देवयोन्मै जायते देवान् अधि । चतुर्दश-चतुर्दशोत्तरयोः । ततो यानि दश सा विराड् अन्नं विराद् । अथ यानि चत्वारि त एव चतुष्पादाः पशवः । चतुष्पदः पशून् अवरुन्दे ॥

षोडशाक्षराणि स्तोभति । ततो यानि पञ्चदश स वज्रः पञ्चदशः । अथ यत् षोडशम् अक्षरं स इन्द्रः । इन्द्रो वज्रस्योद्यन्ता षोडशः । तम् इन्द्रं यजमानम् अकृत् । तद् उद्गाता यजमानस्य पञ्चदशेन वज्रेण द्विषन्तं पाप्मानं भ्रातृव्यं स्तृणाति । चतुर्दश-चतुर्दशोत्तरयोः । स ह स वज्र ऊनो नारम्भणः । तद् उद्गाता यजमानस्य भ्रातृव्यायतने भ्रातृव्यं वितक्ष्णोति भ्रातृव्यायतने भ्रातृव्यं विनाशं नयति । न हास्य कश् चन भ्रातृव्यो भवति य एवं वेद ॥

षोडशाक्षराणि स्तोभति । चतुर्दशचतुर्दशोत्तरयोः । तानि चतुश्चत्वारिंशद् अक्षराणि संपद्यन्ते । चतुश्चत्वारिंशदक्षरा त्रिष्टुप् । त्रैष्टुभ इन्द्रः । स ह स इन्द्रश् छन्दसां मध्यत प्रावसितो^२ बहूनि छन्दांसि पुरस्ताद् बहून् उपरिष्ठात् ॥ ३३१ ॥^३

[१] ? य श कलश [२] ? एवं कोशेषु [३] र ॥३३॥

छन्दांसि वै सर्वे स्तोमास् सर्वे पशवस् सर्वे देवास् सर्वे लोकास् सर्वे कामाः । तत् सर्वान् स्तोमान् सर्वान् पशून् सर्वान् देवान् सर्वान् लोकान् सर्वान् कामान् आप्नोति ॥

अग्निर् एष यद् रथन्तरम् । अग्निर् वै मृत्युः । स यो ऽन्यत्राक्षरेभ्यस् स्तोब्धि स एवोद्गाता यजमानं मृत्योर् आस्ये ऽप्यस्यति । अथो यो ऽक्षरेषु स्तोब्धि—अन्नम् उ वै स्तोभः—स्तोभेनस्तोभेनैव मृत्योर् आस्यम् अपिधायैतं मृत्युम् अतितरति । अथो समुद्र एष यद् रथन्तरम् । अथ यो ऽन्यत्राक्षरेभ्यस् स्तोब्धि स एवैतं समुद्रं प्रविशति । अथ यो ऽक्षरेषु स्तोब्धि यथा नावा वा लुवेन वा द्वीपाद् द्वीपं संक्रामेद् एवम् एवैतं समुद्रम् अतितरति ॥

स्वर्दशम् इति निराह । यदा वै स्वरं गच्छत्य् अथामृतो भवति । तं सर्वेभ्यो देवेभ्यस् सर्वेभ्यो भूतेभ्यः प्राह स्वरं अयं ब्राह्मणो ऽगन् अमृतो ऽभूद् इति । सर्वे देवास् सर्वाणि भूतान्य् अनुवृण्यन्ते ॥ ३३२ ॥^१

[१] र ॥३४॥

अथैतद् वामदेव्यम् । आ प्रतिहाराद् अनवानं गेयम् । प्राणो हि वामदेव्यम् । प्राणान् नेद् अवच्छिद्या इति ॥

नो हान्यस्यानुवर्त्म गेयम् । ईश्वरो होपजीवी भवितोर यो ऽन्यस्यानुवर्त्म गायति । स्वधूर् एव गेयम् ॥

तद् ध स्माह ब्रह्मदत्तश् चैकितानियो रूक्षितस् इवेतद् यद् वामदेव्यं निर्धृतम् इव । सामानि ह्य अस्मात् सृष्टानि यथा जरत्कोशो वा स्याद् अश्वतरौ वा विच्छिद्रहा^१ । पृष्ठं पृष्ठं हि प्रतिवहतीति । तस्मिन् पृष्ठरूपं वा गायेद् एता वा व्याहर्तार व्याहृत्योद्गायेद् गौश् चाश्वश् चाजा चाविश् च ब्राह्मिश् च यवश् चेति । गौर एव रथन्तरम् अश्वो बृहद् अजा वैरूपम् अविर वैराजं ब्रीहयश् शक्रयो यवा रेवतयः । तद् ये ऽस्माद् रसान् सृष्टा भवन्ति तान् अस्मिन् दधाति । तद् आप्याययति । तेनास्यापीनेन रसवता स्तुतं भवति ॥

स यदि वृष्टिकामस् स्यात् आपो वायुर् आपे वायुः इति पुरस्ताद् व्याहृत्य वामदेव्येन स्तुवीत । तथो हैवासमै वर्षति ॥

अथो पशवो वै वामदेव्यम् । स पशुमान् भवति य एवं विद्वान् वामदेव्येन स्तुतं ॥

तद् ध वै सुगीतं ब्रह्मसाम्नो यद् एनद् ब्रह्मलोकैस् संपाद्योद्गायति । सम कृत्यो ब्रह्मसाम्नः प्ररोहति । सप्तम उ लोके ब्रह्म । वासो मान्दानो वा इति चतुः प्रारुक्षन् आप्यासा मा वात्सान् नो वा इति त्रिः । तन् सप्त संपद्यते^२ ॥ ३३३ ॥^३

[१] ? एवं य र । च विच्छिद्रहा श विच्छिद्रहा [२] कोशेषु °न्ते [३] र ॥३३॥

उपोदको नाम लोको यस्मिन् अयम् अग्निर् ऋतधाम यस्मिन् वायुर् अपराजितो यस्मिन् आदित्यो ऽभिद्युर् यस्मिन् वरुणः प्रद्युर् यस्मिन् मृत्यू रोचनो यस्मिन् अशर्या । विष्टप एव सप्तमो ब्रह्मलोको यस्मिन् एतद् ब्रह्म । तत् सप्तमेन प्ररोहेण विष्टपे ब्रह्मलोक आत्मानं दध्याद् अथो यजमानम् । अथो हैनद् गमयति । यद् एनत् स्पृशतीव तद् धैनत् प्रियेण धाम्ना समृद्धयति । यद् ध स्म सुचित्तश् शैलन उद्गृह्णाति स्वासारविषु^४ धेनो^५ वा इत्य् अभि ब्रह्मलोकम् आरोहयति प्रियेण धाम्ना समृद्धयति । तद् उ हैनत् समृद्धं प्रियेणो एव धाम्ना समृद्धयति । तद् व् इमं लोकम् आगमयति तेनो सर्वम् आयुर् एति ॥ ३३४ ॥^६

[१] ? एवं कोशेषु [२] र ॥३३॥

अथैतत् कालेयं विस्तृणन् इव व्यवसायन् इवासंरन्धन् इव गायेत् । यथा यवा-चितं वा स्वाचितं यायान् भाषाचितं वेति ह स्म पुरा कुरूणां ब्राह्मणा मीमांसन्त एवम् एतद् यत् कालेयं तद् विकर्षतेव गेयम् इति ॥

तद् धैतद् एतद् एके रथन्तरसाम्न ऊर्ध्वम् इळाम् उपयन्ति नकारिणाम्^७ ओषिळा^८ इति । तद् उ होवाच शाठ्यायनिर् उद्धतैवैषेळा प्रच्युतेव निततामेव । इळाम् अन्तत उपयन् बृहत्साम्नो द्वितीयस्यै स्तोत्रियायै धोरो^९ इत्य् उद्गृहीयात् । तद् एव बृहतो रूपान् न यन्ति । अथ हैके रथन्तरसाम्नश् चैव बृहत्साम्नश् चोर्ध्वम् एवैळाम् उपयन्त्य् अनवध्मतैषेळा स्वर्ग्येति । तद् उ होवाच शाठ्यायनिर् अग्निर् वै रथन्तरं वायुर् वाम-देव्यम् इन्द्रो नौधसं विश्वे देवाः कालेयम् । अथैष स्वर्ग एव लोको विश्व एव देवाः । स्वर्ग एव तत् लोके विश्वेषु देवेषु प्रतितिष्ठति स य एनांस् तथा चक्षुषो ऽनुव्याहरेद् इति वेति वा भविष्यन्तीति । तथा हैव स्युः । तस्माद् एषा^{१०} निततैवैळान्तत उपत्या सर्वायुष्टाया अस्य लोकस्यानुद्धातायेति ॥ ३३५ ॥^{११}

[१] ? एवं कोशेषु [२] कोशेषु एता [३] र ॥३३॥

अथैनत् संहितं ब्रह्म सवनमुखे क्रियते । तद् एतत् स्वयं प्रशस्तं यद् ब्रह्म । तस्मिन्
उ प्रशस्त एव सत्य एषा भूयसी प्रशंसा क्रियते यद् एतद् ओम् इत्य् आदत्ते । असाव्
आदित्य एतद् अक्षरम् । तद् एतत् त्रयस्य देवस्यापीळितम् अक्षरम् । स यद् ओम् इत्य्
आदत्ते ऽमुम् एवैतद् आदित्यं मुख आधत्ते । स यथा मधुना लाजान् प्रयुयाद् एवम्
एवैतेनाक्षरेण सामन् रसं दधाति । तद् आप्याययति । तेनास्थापनेन रसवता स्तुतं
भवति । प्रतिहियमाणं सामावसीदतीत्य् आहुः कुरवस् स यद् ऊर्ध्वं प्रतिहाराद् उद्-
गृह्णाति तद् उत्थापयतीति । सामन् उ हैवैतत् सामाभिगीयते । तद् ध वै सुगीतं यत्
सामन् सामाभिगायान् । सामन् एवेदं सामाभिगायामीत्य् एव तद् विद्याच् छ्रेष्ठताम्
अनेन स्वानां गमिष्यामीति ॥ ३३६ ॥^१

[१] र ॥३८॥

अथैत उष्णिक्कुभाच् आ प्रतिहाराद् अनवानं गेये । ^१ संशीर्णम् इवैतच् छन्दः पुरुष-
छन्दसम् उष्णिक्कुभो^२ । तद् ध शमस्तोमी वालाकिस् सायकं जानश्रुतेयम् अन्तेवासिनम्
उद्गापयन् स्वयज्ञे ऽनुव्याजहार । तथा न्वा अयं जानश्रुतेयम् सामागासीद् यथास्येदानीं
रुधिरम् उत्पतिष्यतीति । अथ हाजिनवासिनो युध्यमानास् सदः प्रपेदुः । तस्य ह दण्डः
पतित्वा रुधिरम् उत्पातयांचकार । स होवाचाथ कथं गायेद् इति । तस्मै हैतद् उवाच
असृक् इत्य् एव न निर्द्योतयेत् हो इत्य् एव गायेत् । नो ह सर्वं तृतीयसवनं छन्नं गायेत् ।
यो हैनं छादयन्तं ब्रूयाद् अधक्षन् वा अयम् उद्गातात्मानं च यजमानं चेति तथा हैव स्याद्
दृष्ट्याम्^३ एव निर्द्योतयेद् ^४ दृष्टीमानीति वै पशन्त्य सन्ति^५ ॥

अथैतच् छयावाश्वम् । ऐहो वा एहि या इत्य् एवैते^६ गायन्ति । वाग् एषा वाग् अनुष्टुब्
वाच्य् एतद् वाचा प्रतितिष्ठामेति । तद् ध तथा गायन्तं ब्रह्मदत्तं चैकितानेयं गळुना
आर्क्षाकायणो ऽनुव्याजहार तथा त्वा अयं दालभ्यश् इयावाश्वम् अगासीद् यथैनं स्वः
पामाभ्यागोक्षयतीति । तद् उ हेतरो ऽनुबुध्योवाच तथो वाव स वामदेव्यम् अगायद् यथा
रुक्ष एवापशुश् चरिष्यतीति ॥

अथ ह ब्रह्मदत्तं चैकितानेयं ब्रह्मदत्तः प्राप्तेनजितः—॥ ३३७ ॥^१

[१-१] ? एवं कोशेषु [२] ? श हंण्याम् [३-३] ? एवं कोशेषु [४] श एते वै [५] र ॥३९॥

—कौसल्यो राजा पुरो दधे । तस्य ह पुत्रः प्राच्यवद् वभापे । स होवाच प्रमेयो वा
अयम् । युक्त मे पुनर् यास्यामीति । स ह प्रययौ । अथ हास्य जैमवं सजातं वैलूनय
आनिन्यिरे^१ । तेषां ह समितिम् आजगाम । स ह सै तृणेभ्यो ऽनूत्तस्थौ । उत्पतति ह स्म
पुरा । तं ह बहु प्रदाय ब्रह्मधेतौ^२ समाजग्मतुः । स होवाचेत्थं चेद् इदम् अभूद् एहीदं
संप्रब्रवावहा इति । स होवाच गळुनाश् इयावाश्वं वा आर्चनानसं समिद्धारं परेतं प्रति-
सत्त्रिणो^३ हित्वा स्वर्गं लोकम् आयन् । तं हैनं इयावाश्वेनैव ऐहो वा एहि या इत्य् उदाह्वयन् ।
हीन इवैष यत् सजातः । स यत् ऐहो वा एहि या इति गायति स्वेनैवैनत् तत् पाप्मनाभ्या-
रोहयत इति । तस्मै हैतद् उवाच ओहोइया इत्य् एव गायेत् । ओहो वै नामेन्द्रः । य एवासौ
तपत्य् एष एवेन्द्रः । स उ एव सः । तस्यै सर्वे देवा अनुवर्त्मानः । सर्वे हास्य स्वा अनु-
वर्त्मानो भवन्ति य एवं विद्वान् इयावाश्वं गायतीति ॥ ३३८ ॥^४

[१] कोशेषु आनिन्यिरे [२] कोशेषु स्म [३] कोशेषु ऋत्प० [४] कोशेषु ब्रवाधेतौ

[५] कोशेषु आच्छे० [६] कोशेषु ण [७] र ॥४०॥

अथैतद् आन्धीगवं मध्येनिधनं प्रतिष्ठायै । तद् यद् एवात्र यज्ञस्य दुष्टुनं दुश्शस्तं विधुरं तद् एवैतेनानुवस्ते । अथैतस्य कावस्य पञ्च कृत्वः प्ररोहति । पञ्चदशो वै पंक्तिः पांक्ताः पशवः पशवो जगती । तान् एतान् पशुषु पशून् वितनोति । तन् पशव्यम् इति ह स्माह सुचित्तश् शैलनस् स पशुमान् भवति नास्य तन्तिः कुलाच्च छिद्येन य एवं विद्वान् कावं गायतीति । तन्तिर् इति ह स्मैतद् गीतम् आचष्टे ऽथो स्वर्गस्य लोकस्य व्याप्तिर् इति ॥

इयं वै गायत्र्य् अन्तरिक्षं त्रिष्टुब् असौ जगती । तन् तृतीयेन प्ररोहेण स्वर्गं लोकम् आरोहति । तन् पशव्यं स्वर्ग्यम् इति ह स्माह । एताव् उभौ कामाव् उपाप्नोति ॥३३९॥^१

[१] र ॥४३॥

यो वै यज्ञस्योधर् वेद प्रत्तं^१ यज्ञं दुहे । यज्ञायज्ञीयं वाव यज्ञस्योधः । तस्यैते स्तना गायत्रं च रथन्तरं च बृहच्च च वामदेव्यं च । तद् गायत्रम् इव प्रस्तुयाद् रथन्तरस्येव स्तोमान् स्तोभेद् बृहत् इव रोहान् रोहेत् । हिंकारो वामदेव्यं स्वयम् एव यज्ञायज्ञीयम् । एतद् वै यज्ञं यजमानो दुहे ।^२ स हेष्टैव^३ श्रेयान् भवति ॥

तस्य दश कृत्वः प्ररोहति । पद् कृत्यः पूर्वयोश् चतुर् उत्तमायै । ते दश प्ररोहास् संपद्यन्ते । दशाक्षरा विराड् अन्तं विराद् । य एवासौ तपत्य एष एव विराद् । एतस्मिन् एव तत् स्वर्गे लोके ऽन्ततः प्रतितिष्ठन्ति ॥

अथोकथानि छन्नमिश्राणीव गायेत् । अहो ह्य् उक्थानि । अथ रात्रिम् आविर् एव गायेत् । छन्नेवाहो रात्रिः । तद् आहुः उद्गातर अहन् रात्रिम् अगासी३ रात्र्याम् अहा३ः इति । उभयम् इति ब्रूयात् अहन् एव रात्रिम् अगासिषं रात्र्याम् अहः इति । आविर् वा अहः । तस्मिन् यच्च छन्नं गायति मिथुनम् एव तत् प्रजननं दधाति । छन्ना वै रात्रिः । तां यद् आविर् गायति यथा तमसि ज्योतिर् दध्यात् तादृक् तत् । तस्माद् रात्र्या एव रूपेणाहर् गायेद् अहो रूपेण रात्रिम् ॥ ३४० ॥^३

[१] कोशेषु प्रत्तमा, प्रत्तं, प्रत्तमं [२-३] ? कोशेषु ष्वः, ष्वव [३] र ॥४२॥

तद् एव सूद्रीतम् । अथो अहोरात्रे एव तद् अन्योन्यस्मिन् प्रतिष्ठापयन् गायति । तद् यद् अहर् आविस् सत् तच्च छन्नं गायति तस्माद् असाव् आदित्य इदं सर्वं न प्रदहति । अथ यद् रात्रिं छन्नां सतीं ताम् आविर् गायति तस्माद् उ हेदं नक्तं किं च निर्जायते । यद् घ तां छन्नाम् एव गायेद् अन्धम् एव तमस् स्यात् ॥

अथ राजानो ऽग्निष्टोमसामानि राजपुत्रा द्वादशगहीयानि विशश् छन्दस्यानि । तस्माद् एतानि त्रयाणि सामानि संवत्सरे कार्याणि । यद् वै क्षत्रं विद्वद् राजपुत्रवद् भवति तत् समृद्धम् । स यथा क्षत्रं विद्वद् राजपुत्रवत् स्यात् तादृक् तत् ॥

तद् यद् एतानि सामानि संवत्सरे क्रियन्ते ऽथातो ऽग्निष्टोमसामान्य एव गानम् । यथा राज्ञः परिष्कारश् शार्दूलजिनं मणिहिरण्यं हस्ती निष्को ऽश्वतरिण्यो ऽश्वरथो रुक्मः कंसस् त एवम् एष एतषां साम्नां परिष्कारः । तस्माद् अग्निष्टोमसामान्य एव गानी-कृत्य गायेद् यथागीतम् इतराणि यथागीतम् इतराणि ॥ ३४१ ॥^१

[१] य च ॥ छन्दस्य ॥ इतिः ॥ र ॥४३॥

यदि सोमौ संस्तुतौ स्यातां महारात्रे प्रातरनुवाकम्^१ उपाकुर्यात् । पूर्वा वाचं पूर्वा देवताः पूर्वश् छन्दांसि वृंक्ते । छन्दांसि वै सर्वा देवताः । सर्वा एवैषां देवता वृञ्जते । पूर्वा वसतीवरीर् जिग्राहयिषेत्^२ । एता वै सर्वा देवता यद् वसतीवर्यः । सर्वा एवैषां देवता वृञ्जते ॥

सुषमिद्धे होतव्यम् । अग्निर् वै सर्वा देवताः । सर्वा एव तद् देवताः पश्यन्तो यजन्ते छन्दोभ्यो ऽभिभूत्यै^३ ॥

आग्नीध्रे होतव्यम् । संवेशायोपवेशाय गायत्र्यै छन्दसे ऽभिभूत्यै स्वाहा इति प्रातस्सवने जुहु-
यात् । संवेशायोपवेशाय त्रिष्टुभे छन्दसे ऽभिभूत्यै स्वाहा इति माध्यंदिने सवने जुहुयात् । संवेशायोप-
वेशाय जगत्यै छन्दसे ऽभिभूत्यै स्वाहा इति तृतीयसवने जुहुयात् । छन्दोभिर् वै देवा असुरान्
अभ्यभवन् । सपत्न्यायन्तीवैते ये संसुन्वन्ति । छन्दोभिर् एवैनान् अभिभवन्ति । प्रजापतेर्
ऋग्भिर् होतव्यम्^४ । प्रजापतिर् वै सर्वा देवताः । सर्वा एवैषां देवता वृञ्जते ॥ ३४२ ॥^५

[१] वा-वर्जम् अन्यत्र प्रातरनुवाकम् [२] ? कोशेषु जागृहयिषेद्, जिगृ० [३] ? कोशेषु ० भूत्वा
[४] एवं कोशेषु [५] र ॥४४॥

यदि कामयेरन् अध्वर्युर् एषां म्रियेतेत्य् अध्वर्युं प्रातस्सवने ब्रूयुः प्रजापतेर् ऋग्भिर्
जुहुधि इति । यदि कामयेरन् होतैषां म्रियेतेति होतारं माध्यंदिने सवने ब्रूयुः प्रजापतेर्
ऋग्भिर् जुहुधि इति । यदि कामयेरन् उद्गातैषां म्रियेतेत्य् उद्गातारं तृतीयसवने ब्रूयुः प्रजापतेर्
ऋग्भिर् जुहुधि इति । एवमायतना वा ऋत्विजः । अध्वर्युः प्रथमो युज्यते । तस्य प्रातस्स-
वनम् आयतनम् । अथ होता । तस्य माध्यंदिनं सवनम् आयतनम् । अथोद्गाता । तस्य
तृतीयसवनम् आयतनम् । यथायतनम् एवैनान् स्पृण्वते । यदि कामयेरन् यजमान एषां
म्रियेतेति यजमानं ब्रूयुः प्रजापतेर् ऋग्भिर् जुहुधि इति । यदि कामयेरन् सर्व एव म्रियेरन्
इति सर्व एव सर्वेषु सवनेषु जुहुयुः ॥

उभे बृहद्रथन्तरे भवतः । इन्द्रस्य वा एतौ हरी । यद् उभे बृहद्रथन्तरे—यज्ञो
देवरथः—इन्द्रस्यैव हरिभ्यां यज्ञेन देवरथेनाजिम् उज्जयति । इदं वै रथन्तरम् अदो
बृहत् । अस्माद् अमुष्माद् अद्यश्वात् सुमिथुनाद् एवैनान् अन्तर्यन्ति ॥ ३४३ ॥^३

[१] ? कोशेषु वृथान् [२] एवं कोशेषु [३] र ॥४५॥

प्र वो वाजा अभिवावः इत्य् आग्नेयम् आज्यं भवति । प्रवत् त्यद् देवतानां रूपम् अभि-
भूत्यै रूपम् । अभ्य् एवैनान् भवन्ति । आभीकम् अभिनिधनम् अभीवर्तम् आभीशवम्
इत्य् एतानि सामानि भवन्ति अभिभूत्यै रूपम् । अभ्य् एवैनान् भवन्ति । विहवीयं
सजनीयम् अगस्त्यस्य कयाशुभीयम् इत्य् एतानि शस्त्राणि भवन्ति । ततो यद् विहवीयम्
इन्द्रम् एव तेन देवान् आह्वयन्ते । सम् एवैनं सजनीयेन वृञ्जते । अगस्त्यं वै रक्षांसि अन्व-
सचन्ते । सो ऽकामयताप रक्षांसि हनीयेति । स एतत् कयाशुभीयं शस्त्रम् अपदयत् । तेन
रक्षांस्य् अपाग्नत् । रक्षांसीव वा एतान् सचन्ते ये संसुन्वन्ति । कयाशुभीयं शस्त्रं भवति
रक्षसाम् एवापहत्यै ॥

यदीतरे ऽग्निष्टोमं कुर्वीरन् अथात्मनोक्थ्यं कुर्वीरन् । यदीतर उक्थ्यं कुर्वीरन्
अथात्मना षोडशिनं गृह्णीरन् । यदीतरे षोडशिनं गृह्णीरन् अथात्मना त्रिरात्रं कुर्वीरन् ।
यदीतरे ऽतिरात्रं कुर्वीरन् अथात्मना द्विरात्रं कुर्वीरन् । यदीतरे द्विरात्रं कुर्वीरन् अथा-
त्मना त्रिरात्रं कुर्वीरन् । भूयांसि स्तोत्राणि भूयांसि शस्त्राणि भूयसीर् देवता उपयन्ति ।
अभिभूत्यै रूपम् । अभ्य एवैनान् भवन्ति । यथा ह वा इदं सेनयोस् संतिष्ठानयोर् ऽनु योधा
भूयांस आयन्ति तादृक् तत् । तद् उ वा आहुर् इयम् एवाग्रे मनसा यज्ञकृतम् आकुवेतम्^१
एवोज्जिगीषेत् । यो वै सह पलायितयोः^२ पूर्वः काष्ठां गच्छति स वाव तयोर् जयति ।
पूर्व एव संस्थां प्रेप्सेद् इति ॥ ३४४ ॥^३

[१] ? कुवेतम् व कुवेतम् [२] ? कोशेषु पलायितयोः [३] र ॥ ४३ ॥

यद् दीक्षितानां प्रमीयेत तं दग्ध्वास्थान्य् उपनह्यापमज्य सोमं यो ऽस्य नेदिष्ठतमस्
स्यात् तेन सह दीक्षयित्वा याजयेयुः । समानाय वा एते यज्ञाय समानाय सुकृताय
समारभ्य दीक्षन्ते । तेनैवैनं निरवदयन्ते । एतद् अन्यत् कुर्युः । अभिपुत्र्य सोमम् अन्यद्
अगृहीत्वा ग्रहान् या दक्षिणास् सक्तीस् तद् अस्थानि निधाय मार्जालीये स्तुवीरन् ।
अर्बुदस्यर्गिभस् स्तुवते । अर्बुदो वै सर्पः । एताभिर् मृतां त्वचम् अपाहत । म्रियन्त इव
वा एते ये मृताय कुर्वन्तीति । मृताम् एवैताभिस् त्वचम् अपघ्नते ॥

तिसृषु स्तुवन्ति । तृतीयो वा इतः पितृलोकः । पितृलोकम् एवैनं गमयन्ति ।
पराचीषु स्तुवन्ति । पराञ्चम् एवैनं 'तद् अमुं' लोकं गमयन्ति ॥

यामं साम भवति । यमलोकम् एवैनं गमयन्ति । अप्रस्तुतम् अप्रतिहृतं साम
भवति । प्रस्तावप्रतिहाराभ्यां वै यजमानो धृतः । तद् यद् अप्रस्तुतम् अप्रतिहृतं साम
भवत्य् अमुष्मिन् एवैनं तल् लोके प्रतिष्ठापयन्ति । स्तुतम् अनुशंसन्त्य् एता ऋचो ऽनु-
वृन्तो दक्षिणान् ऊरून् उपाघ्नानाः । त्रिर् अपसलैर्^२ मार्जालीयं पर्यपयन्ति । अमुष्मिन्
एवैनल् लोके निधुवते । अभ्य एनम् अमुष्मिन् लोके वायुः पवते । तद् आहुर् यन्ति वा
एते पथो ये मृताय कुर्वन्तीति ॥ ३४५ ॥^३

[१-१] ? कोशेषु तमुदं [२] कोशेषु अवसला (लि, ली वा) [३] र ॥ ४४ ॥

ऐन्द्रवायवाग्रान् ग्रहान् गृह्णन्ति पुनः पन्थानं पर्यवयन्ति । असंमितं सर्वं स्तोत्रं
भवति । असंमिते ह्य असौ लोकः । अमुम् एवैतेन लोकम् उपसीदन्ति । तद् आहुस् त्रिवृत
एव पवमानास् स्युः । सप्तदशान्य् उत्तराणि स्तोत्राणि । प्राणा वै त्रिवृतः । प्राणैर् वा एते
व्यूह्यन्ते ये मृताय कुर्वन्तीति । तद् यत् त्रिवृतः पवमाना भवन्ति प्राणैर् एव तत् समृ-
ध्यन्ते । सप्तदशान्य् उत्तराणि स्तोत्राणि । प्रजापतिर् वै सप्तदशः । प्रजापतिस् स्वर्गस्य
लोकस्याभिनेता । स यस् स्वर्गस्य लोकस्याभिनेता स मा स्वर्गं लोकम् अभिनयाद् इति ।
सप्तदशा उ एवान्यत्^१ पवमानास् स्युः । त्रिवृत्त्य् उत्तराणि स्तोत्राणि । अभिज्ञातारं
वाक्मुग्धं^२ कच्छन्ति । तद् यथा प्रथमेनैवं ह्य अर्वाङ् इत्य् अभिज्ञेत् तादृक् तत् ।
त्रिवृत्त्य् उत्तराणि । प्राणा वै त्रिवृतः । प्राणान् एव तद् अभ्युक्तामन्तो यन्ति । तद्
आहुर् वीच वा एते प्राणापानाभ्याम् कथ्यन्ते ये मृताय कुर्वन्तीति ॥ ३४६ ॥^३

[१] ? एवं कोशेषु [२] र ॥ ४६ ॥

मैत्रावरुणाग्रान् ब्रह्मान् गृह्णन्ति । प्राणापानौ वै मित्रावरुणौ । प्राणापानाभ्याम् एव तत् समृध्यन्ते । तद् आहुर् न पुरा संवत्सराद् अस्थानि याज्यानि । यत् पुरा संवत्सराद् अस्थानि याजयेयुर् वाचं क्रूराम् अरिष्कताम् क्रच्छेयुः । उपरिग्राद् एव संवत्सरस्यास्थानि याज्यानि । वाचं क्रूराम् अरिष्कतां नेद् क्रच्छामेति ॥

अथो खल्व् आहुर् यत्रैवेतरे ऽवभृथम् अभ्यवेयुस् तद् अस्थान्य् अवहरेयुः । समा हि वा एतेषां युक्तिश् च विमुक्तिश् च । वैवामीषां विमुक्तिस् ताम् एवानुविमुच्यत इति ॥ ३४७ ॥^१

[१] र ॥४९॥

यदि सामि सत्त्वाद् उत्तिष्ठेयुर् विश्वजितातिरात्रेण सर्वपृष्ठेन सर्ववेदसेन यजेरन् । ऋतवो वै पृष्ठानि संवत्सर ऋतवः । तेनैवैषां संवत्सर आतो भवति । अथ या दक्षिणा ददति ताभिर् अतिप्रयुञ्जते । अथो खल्व् आहुर् य एवायं वैश्वानरः प्रायणीयो ऽतिरात्रस् तेनैव यजेरन् इति । अहोरात्रे वै परिवर्तमाने संवत्सरम् आप्नुतः । तेनैवैषां संवत्सर आतो भवति । अथ या दक्षिणा ददति ताभिर् अतिप्रयुञ्जते ॥

यद्येकस्मिन् पर्याये ऽस्तुते ऽभिव्युच्छेत् पञ्चदशभिर् होत्रे स्तुयुः पञ्चभिः-
पञ्चभिर् इतरेभ्यः । यदि द्वयोः पर्याययोर् अस्तुतयोर् अभिव्युच्छेद् धोत्रे च मैत्रावरुणाय च पूर्वं स्तुयुर् ब्रह्मणे चाच्छावाकाय चोत्तरे । यदि सर्वेषु पर्यायेष्व् अस्तुतेष्व् अभिव्युच्छेत् षड्भिर् होत्रे स्तुयुस् तिसृभिस्तिस्त्रभिर् इतरेभ्यः । सर्वेभ्य एतद् अन्यत् कुर्युः । एकादशान् यद् एकर्चान् उपेत्यैन्द्रं दशं^१ सर्वं तृचम् एवं^२ ह चक्रे मौञ्जस् साहश्रवसः ॥ ३४८ ॥^३

[१] ? एवं कोशेषु [२] य-वर्जम् अन्यत्राधिपाठः हि [३] र ॥५०॥

तम् उ ह न^१ कपिवनो भौवायन उवाचागवायनीभिर्^२ बत^३ महा^४ साहश्रवसो ऽगाद् उन्मदिष्णुर् अस्य प्रजा भविष्यतीति ब्रह्मवर्चसिनी त्व् एव भविष्यतीति । यन् माम् आमन्त्रयिष्यतेति होवाच । द्वादशैवैतान् एकर्चान् उपेत्यैन्द्रं^५ द्वादशम्^६ अग्ने विवस्वद् उपसः इत्य् एतस्मिन् तृचे राधन्तरं संधिम् अस्तोष्यत् । अग्ने इति तेनाग्नेयाद् रूपान् नैष्यत्^७ । उपसः इत्य् उषस्यात् सञ्चर अश्विभ्याम् इत्य् आश्विनात् । नास्योन्मदिष्णुः प्रजा-भविष्यद् ब्रह्मवर्चसिनी त्व् एवाभविष्यद् इत्य् उत हैनम् उवाच । नैतद् अपि प्रस्तान्तम्^८ इव^९ ह्वयन्त् इति । तद् वै नानूक्ता इति होवाच । अथ हैके ऽभ्युदिताष्येव^{१०} निलिल्यरे । ते हावरां रात्रिं समेत्य तुष्टुवुर इयं वाव सा या नः पूर्वात्यगाद् इति । ते ह रराधुः । ते य एवं विद्वांसः कुर्वन्ति राधनुवन्त्य् एव ॥ ३४९ ॥^{११}

[१] य नास्ति [२] ? एवं कोशेषु [३] कोशेषु नयिष्यद् [४] ? व प्रकृतम् [५] य-वर्जम्
अन्यत्र इव [६] य-वर्जम् अन्यत्र वै [७] र ॥५१॥

यदि प्रातस्सवनात् सोमो ऽतिरिच्यते गौर धयति मरुताम् इति माध्यंदिनस्य पवमानस्य पुरस्तात् स्तुयुः । गायत्रीषु स्तुवन्ति । गायत्राद् धि सवनात् सोमो ऽतिरिच्यते । मरुत्व-
तीषु स्तुवन्ति । मरुत्वद् धि सवनम् अभि सोमो ऽतिरिच्यते । धयद्वतीषु स्तुवन्ति । मरुताम् एवैनद् गावो धयन्ति । यावद् आज्यानां स्तोत्रं तावत् स्तोत्रं भवति । यत् एवातिरिच्यते तद् एवावकल्पयन्ति ॥

यदि माध्यंदिनान् सवनान् सोममतिरिच्यते वा सव्यं अग्निं सव्यं इत्यु आर्भक्ष्यं पवमानस्य पुरस्तान् स्तुयुः । वृहतीषु स्तुवन्ति । वार्हताद् अग्निं सवनान् सोमोऽतिरिच्यते । सौरीषु स्तुवन्ति । सौर्यं हि सवनम् अग्निं सोमोऽतिरिच्यते । यावत् पृष्ठानां स्तोत्रं नावन स्तोत्रं भवति । यत् एवातिरिच्यते तद् एवावकल्पयन्ति ॥

यदि तृतीयसवनान् सोमोऽतिरिच्यते ऽतो^१ उक्थं कुर्वीरन् । यद्य उक्थ्यम् अतिरिच्येत षोडशिनं गृह्णीरन् । यदि षोडशिनम् अतिरिच्येतातिरात्रं कुर्वीरन् । रात्रिं ह त्वाव नातिरिच्यते स्वकामेन ॥

पशुकामः पशून् अभ्यतिरेच्येत् । वैश्यस्य पशुमतः पशून् अभ्यतिरेच्येत् । त्रिष्टुप् स्तुवन्ति वृहत्साम । क्षत्रं वै त्रिष्टुप् । क्षत्रिय उ वै पशूनां प्रदाता । स यः पशूनां प्रदाता स नः पशून् प्रयच्छाद् इति ॥ ३५० ॥^२

[१] ? एवं कोशेषु । अथो इति साधीयान् पाठम् स्यात् [२] र १५०

अतिरिक्तम् अनुबुध्यन्ते । अथ ब्रूयान् मानु वपदकार इति । तान् सर्वाहुतो^३ हुत्वाभ्युत्पूर्यानु वषदकारे जुहुयात् । यद्य उ भूयान् एवातिरिच्येत सहैव कलशनं प्रति-
तिष्ठेत् । यदि राजानम् अववपेत् इन्दुर इन्दुम् अवागान् तस्य न इन्द्रं इन्द्रियावन्तं मधुमन्तं विचक्षणस्योपहृतस्योपहृतो भक्षयामि ॥ वाग् जुषाणा सोमस्य नृप्यतु इति । तद् आहुः कृत्स्नं वा एतद् अमृतम् अन्नाद्यम् इमं लोकम् आगच्छति यद् आपः । कृत्स्नं वेदम् अमृतम् अन्नाद्यम् इमं लोकम् अगाद् इत्य एव मन्यमानो भक्षयेत् । सैव तत्र प्रायश्चित्तिः ॥

यदि चमसम् अभ्युपाकुर्युस् तम् उत्तरवर्गेणाभिप्रवृत्त्यासीत् । राजा हैतद् ऋचा मिथुनीभवति । तम् अध्वर्युः प्रत्याकीर्य^४ यन् नादायेयाद्^५ यद्य उ मार्तिव्यस्याद्य^६ एवैनं संप्रति धिष्ण्यन् स्यात् तं प्रतिसदसोऽपियुत्य प्रयच्छेत् । तं मार्जयित्वा यद्विधा हतरे चमसास् तद्विधं कुर्युः । सैव तत्र प्रायश्चित्तिः ॥ ३५१ ॥^३

[१] ? एवं कोशेषु [२] ? र व गीथं [३] र १५०

यदि प्रातस्सवने कलशो दीर्येत विश्वेत् ता विष्णु आ भरत् इति वैष्णवीर् वृहतीर् माध्यंदिने कुर्युः । यदि माध्यंदिने सवने कलशो दीर्येत पवस्व वाजसातये इति वैष्णवीर् अनु-
ष्टुभ आर्भक्ष्यपवमाने कुर्युः । यदि तृतीयसवने कलशो दीर्येतोक्थं कृत्वा यत् सोमम् इन्द्र विष्णवे इत्य एतासु ब्रह्मसाम कुर्युः । छिद्रं वा एतद् यज्ञस्य यतः कलशो दीर्येत । तद् विष्णुनैव यज्ञेनोपयच्छन्ति । तद् ध्यू अस्य सदेवं^७ वषदकारविधनं साम भवति । उभौ वा एताव् अग्नी^८ यद् इयं^९ च वषदकारम् च । सास्त्रैवास्यां^{१०} समिद्धे^{११} हूयते ॥

आयन्तीयं ब्रह्मसाम । सम् एवैनत् तच् छीणन्ति । यज्ञायज्ञीयम् अनुष्टुप् प्रोहन्ति । वाग् वै यज्ञायज्ञीयं वाग् अनुष्टुप् । वाचैवैनत् तत् समुद्धयन्ति ॥

वारवन्तीयम् अग्निष्टोमसाम । इन्द्रियं वै वीर्यं वारवन्तीयम् । इन्द्रियेणैवैनत् तद् वीर्यं समुद्धयन्ति ॥

दीर्घस्य परिलाप्सेतापि^{१२} । अथ उपस्थितम् इच्छेत् । स ब्रूयाद् अन्यं कलशम् आहरतेति । तद् उदीचीनदशं पवित्रं चित्त्य शल्कम् अस्याथ राजानम् आनयेत् । अथा-
ग्रयणस्य ब्रह्मसामोतयेत् । अथैकघनम् अवनयेत् । एकं वा द्वौ वा यावद् अलं मन्येत । सैव तत्र प्रायश्चित्तिः ॥ ३५२ ॥^४

[१] ? कोशेषु संदेव [२-२] ? कोशेषु यदीयं [३] ? एवं कोशेषु [४] ? य परिलिप्सेतापि
व पल्लिनिस्तेतापि [५] र ॥५४॥

यदि ध्रुवः प्रवर्तते संलिख्य^१ न्युञ्ज्य यच्च लुद्धं तेनाभ्युत्पूरयेत् । यद्य आग्रयणो ग्रहः प्रवर्ततेतरेभ्यो ऽभ्युत्पूरयेत् । आत्मा वा आग्रयणो ग्रहः प्राणा इतरे । प्राणेभ्यो वा आत्मा संभवत्य् आत्मनो वा प्राणाः । स एष सर्वाणि संवनानि परिशये यज्ञस्यैवारिष्ट्यै ॥

यदि पृषदाज्यं प्रवर्तताभ्युत्पूर्य पुनर् गृह्णीयात् ॥

यदि श्वावलिह्याद्^२ अहविष्यं वा स्यात् । तद् उत्तरवेद्यां निनीय मार्जयित्वा न्युचम् अन्यद् गृह्णीयात् ॥

यदि नाराशंसं सन्नं चमसम् अभ्युञ्जयेरन् नाह सो ऽहुतो भक्षाय नो भक्षितो होमाय । तम् अन्तरा परिधींश् चमसं च निनयेत् हुतस्य चाहुतस्य चाहुतस्य हुतस्य च पीता-पीतस्य सोमस्येन्द्राग्नी पिवतं सुतं स्वाहा इति यजुषां हैके निनयन्ति । तूष्णीम् एवेति ह स्माह शाठ्यायनिः । मार्जयित्वा चमसं येनाध्वर्युर् ग्रहेण प्रतिष्ठेत तस्य लिप्सेत^३ । प्राणं वा एतस्योपदासयन्ति यस्य चमसम् उपदासयन्ति । प्राणो वै ग्रहः । प्राणेनैवैनं तत् समृद्धयन्ति ॥

यदि पर्युञ्जयेरन् पुनस् समवनयध्वम् इति ब्रूयात् । अथ तम् एवानूञ्जयेरन् । यद्य उद्गायेयुर् अपि तेषाम् एव संप्रच्छिन्द्युः । यदि परिभक्षयेयुर् उपहवम् इच्छेत ॥

यदि बहिर्वेदि चरन्तम् अभ्यु अस्तम् इयाद् अपि वा श्रावयेयुर् गृहपताव् उपहवम् इच्छेत । प्रजापतिर् वै गृहपतिः । प्रजापतिनैवैनं तद् उपह्वयेत् ॥

यदि प्रावा विशीर्येत द्युतानस्य मारुतस्य ब्रह्मसाम्ना स्तुवीरन् । यदि वान्यो प्रावा स्यात् तेनाभिषुणुयुः । यदि तन् न विन्देयुर् औदुम्बरं वा पालाशं वा कृत्वा तेनाभिषुणुयुः । सैव तत्र प्रायश्चित्तिः ॥ ३५३ ॥^४

[१] व-वर्जम् अन्यत्र संलाख्यन् [२] व-वर्जम् अन्यत्र *लाह्याद् [३] य-र-वर्जम् अन्यत्र लाप्सेत [४] र ॥५५॥

यद्य अक्रीतं राजानम् उपहरेयुर् आ वेत्तोर्^१ इच्छेयुः । अपि गिरिर्^२ धावेयुर् यद् दीक्षित एव तावद् आसीत् । यदि क्रीतम् अपहरेयुर् यम् एव कं चाधिगत्याभिषुणुयुः । येनैवास्थ पूर्वक्रयेण^३ क्रीतो भवति तेनैवास्थायं क्रीतो भवति । सोमविक्रयिणे तु किं चित् कं देयं नेन् नो *ऽभिषवो हतो* ऽसद् इति ॥

यदि तं न विन्देयुर् बभ्रुतूलानि फाल्गुनान्य् अभिषुणुयुः । इन्द्रो वृत्रं वज्रेणाहन् । तस्य यो नस्तस् सोमो निरद्रवत् तान्य् एव बभ्रुतूलानि फाल्गुनान्य् अभवन् । अथ यो वपायाम् उत्खेदनतस् तानि रोहिततूलानि । तस्माद् बभ्रुतूलान्य् एवाभिषुत्यानि मेध्यतराणि ॥

असुर्यस् तेनानभिषुत्य इत्य् आहुः । असुरेषु वा इदम् अग्र आसीत् । तद् देवा अभिजित्यात्मन् अकुर्वत् । तस्माद् अभिषुत्य एवेति ॥

यदि तं न विन्देयुर् ऊतीकान् अभिषुणुयुः । इन्द्रो वृत्रं वज्रेणाध्यस्य नास्तुषीति मन्यमानस् स ऊतीकान् एव प्राविशत् । तस्मै त एवोतिम् अविन्दन् । ऊतिर् वा एतस्य नश्यति यस्य राजानम् अपहरन्ति । ऊतिम् एवास्मै विन्दन्ति । यज्ञस्य वै यत्र शिरो ऽङ्घ्रिद्यत् तस्य यो रसः प्राणेदत् त एवोतीका अभवन् । तम् उ तद् यज्ञम् एव प्रत्यक्षम्

अभिषुण्वन्ति यद् ऊतीकान् ॥

यदि तं न विन्देयुः—॥ ३५४ ॥^५

[१] श वेत्रोर् [२] ? कोशेषु मिर् [३] कोशेषु 'कयण- [४-४] कोशेषु भीषहंवातो
[५] र ॥५६॥

—शुक्लाद् शादो ऽभिषुण्युः । सोमो वै राजा यद् इमं लोकम् आजगाम स शात्स्व एव तद् उवास । स एवास्य संन्यङ्गः । तम् एव तद् अभिषुण्वन्ति ॥

यदि तं न विन्देयुः पर्णम् अभिषुण्युः । सोमं वै राजानं यत् सुपर्ण आजहार तस्य यत् पर्णम् अपतत् स एव पर्णो ऽभवत् । स एवास्य संन्यङ्गः । तम् एव तद् अभिषुण्वन्ति ॥

यदि तं न विन्देयुर् या एव काश् चौषधीर् अभिषुण्युः । सोमं वै राजानं यत् सुपर्ण आहरन् समभिनत् तस्य वा विप्रभो अपतत् ता एवेमा ओषधयो ऽभवन् । सर्वा उ ह वै सौम्या ओषधयः । स एवास्य संन्यङ्गः । तम् एव तद् अभिषुण्वन्ति ॥

प्रतिधुक् प्रातस्सवने ऽवनयेच्च छितं माध्यंदिने सवने दधि तृतीयसवने । तम् उ तं सोमम् एव प्रत्यक्षं भक्षयन्ति यत् पयः । ओषधीनां हि स रसः ॥

पञ्च दक्षिणा दद्यात् । पांक्तो यज्ञः । यावती यज्ञस्य मात्रा तस्याम् एवैतन् प्रति-
तिष्ठन्ति । अवभृथाद् उदेत्य पुनर् दीक्षेत । स यावद् दास्यन् स्यात् तद् दद्यात् । सैव
तत्र प्रायश्चित्तिः ॥ ३५५ ॥^१

[१] र ॥५७॥

यद् अर्वाक् स्तुतम् अस्तुतं तत् । यद् अतिष्टुतं दुष्टुतं तत् । यत् संप्रति तत् स्तुतम् । यद् अर्वाक् स्तुयुर् उत्तरे स्तोत्रे तावतीर् वोपप्रस्तुयुर् भूयोक्षरासु वा स्तुवीरन् । न्यून एव तद् अतिरिक्तं दधति मिथुनत्वाय प्रजननाय ॥

यद्य् अतिष्टुयुर् उत्तरे स्तोत्रे तावतीभिर् वा न स्तुवीरन् कनीयोक्षरासु वा स्तुवीरन् । अतिरिक्त एव वा तन् न्यूनं दधति न्यूने वातिरिक्तं मिथुनत्वाय प्रजननाय । मिथुनेन जायते य एवं वेद ॥

यद् अर्वाक् स्तुयुस् व्रीळम् अग्निष्टोमसाम कुर्युः । द्वे यज्ञस्य छिद्रम् अपिधत्तः । स्व^१ आयत^१ एका भवति । यद्य् अतिष्टुयुस् स्वारम् अग्निष्टोमसाम कुर्युः । न्यूनो वै स्वरः । अत्य् एतद् रेचयन्ति यद् अतिष्टुवन्ति । यद् एकयातिष्टुतं विराद् सा लोमशा । यद् द्वाभ्यां स्तनौ तौ । यत् तिसृभिर्^२ दोहस् सः^३ । दोग्धा^४ ह्य एव यत् तृतीयः । यच्चतसृभिस् स्तनास् ते । यत् पञ्चभिर्^५ दोहः सः^६ । दोग्धा^७ ह्य एव पञ्चमः । षष्ठ्या वा त्वै सप्तम्या वातिष्टुतम् ॥ ३५६ ॥^८

[१] ? एवं कोशेषु [२-२] कोशेषु दोहस्व [३] ? कोशेषु दोग्धा [४-४] कोशेषु दोहस्व
[५] व षष्ठ्या [६] र ॥५८॥

अर्थं प्रजापतिः प्राजिजनिषत् । स तपो ऽतप्यत । स पेक्षत हन्ते नु प्रतिष्ठां जनये ततो याः प्रजास् सृष्ट्ये ताम् एतद् एव प्रतिष्ठास्वन्ति नाप्रतिष्ठिताश् चरन्तीः प्रदपिष्यन्त इति । स इमं लोकम् मज्जनवद् अन्तरिक्षलोकम् अमुं लोकम् इति ॥

तान् इहान् त्रीन् लोकान् जनयित्वाभ्यश्नाम्यत् । तान् समतपत् । तेभ्यस् संतप्तेभ्यस् त्रीणि शुक्राण्य उदायन् अग्निः पृथिव्या वायुर् अन्तरिक्षाद् आदित्यो दिवः ॥

स एतानि शुक्राणि पुनर् अभ्य एवातपत् । तेभ्यस् संतप्तेभ्यस् त्रीण्य एव शुक्राण्य उदायन् ऋग्वेद एवाग्नेर् यजुर्वेदो वायोस् सामवेद आदित्यात् ॥

स एतानि शुक्राणि पुनर् अभ्य एवातपत् । तेभ्यस् संतप्तेभ्यस् त्रीण्य एव शुक्राण्य उदायन् भूः इत्य् एवर्वेदान् भुवः इति यजुर्वेदात् स्वः इति सामवेदात् । तद् ध वै त्रयै विद्यायै शुक्रम् । एतावद् इदं सर्वम् । स यो वै त्रयीं विद्यां विदुषो लोकस् सो ऽस्य लोको भवति य एवं वेद ॥ ३५७ ॥*

[१] र व नास्ति [२] र व हन्ता- [३] कोशेषु उदानयन् [४] र ॥५९॥

स वै खलु प्रजापतिर् यज्ञं सृष्ट्वोर्ध्वं उदक्रामत्^१ । स देवान् अब्रवीद् एतेन यूयं त्रयेण वेदेन यज्ञं तनुध्वम् इति । ते देवा अनेन त्रयेण वेदेन यजमाना अप पाप्मानम् अध्नत^२ प्र स्वर्गं लोकम् अजानन् । ते ऽनुवन् यन् नु वयम्^३ अनेन त्रयेण वेदेन यजमाना अप पाप्मानम् अवधिष्मामि^४ प्र स्वर्गं लोकम् अज्ञासिष्म । यन् नु नो ऽद्यायं^५ यज्ञो भ्रेषं नीयात् केनैनं भिषज्यामेति । तान् प्रजापतिर् अब्रवीद् यद् वा एतस्य त्रयस्य वेदस्य तेज इन्द्रियं वीर्यं रस आसीद् इदं वा अहं तत् समुदयच्छम् इत्य् एता व्याहृतीः प्रयच्छन् एताभिर् एनं भिषज्याथेति । स यदि यज्ञं कृत्वा भ्रेषं नीयात् भूस् स्वाहा इति गार्हपत्ये जुहवाथ । सैव तत्र प्रायश्चित्तिः । अथ यदि यजुष्टः भुवस् स्वाहा इत्य् आग्नीध्रे जुहवाथ । सैव तत्र प्रायश्चित्तिः । अथ यदि सामतः स्वस् स्वाहा इत्य् आहवनीये जुहवाथ । सैव तत्र प्रायश्चित्तिः । अथ यदीष्टिपशुबन्धेषु वा दर्शपूर्णमासयोर् वा भुवस् स्वाहा इत्य् अन्वाहार्यपचने जुहवाथ । सैव तत्र प्रायश्चित्तिः । अथ यद्य् अनुपस्मृतान् कुत इदम् अजनीति भूस् भुवस् स्वस् स्वाहा इत्य् आहवनीये जुहवाथ । सैव तस्य सर्वस्य प्रायश्चित्तिः । तद् यथा शीर्णं तत् पर्वण पर्व संधाय भिषज्यद् एवम् एवैव विद्वांस तत् सर्वं भिषज्यति । अथ यस्यैतद् अविद्वान् प्रायश्चित्तिं करोति यथा शीर्णेन शीर्णं संदध्याच् छीर्णं वा भरम् अध्यादध्यात्^६ तादृक् तत् । तस्माद् उ हैवावदम् एव प्रायश्चित्तिं कारयेत् ॥

तद् आहुर् यद् कृत्वा होतृत्वं क्रियते यजुषाध्वर्यवं साम्नोद्गीथो ऽथ केन ब्रह्मत्वं क्रियत इति । अनया त्रया विद्ययेति ह ब्रूयात् । तस्माद् उ यम् एव ब्रह्मिष्ठं मन्येत तं ब्रह्माणं कुर्वीत । स ह वाच ब्रह्मा य एवं वेद ॥ ३५८ ॥^८

[१] कोशेषु प्रतिर्, प्रति [२] कोशेषु ०न् वधिष्ममहि, वधिष्ममहि [३] कोशेषु चावेन्
[४] एतं य । अन्यत्र अपन्नत [४-४] कोशेषु [५] र व अध्याद्रप्स्यात् [६] र ॥६०॥
न्यन्वयम्, न्यन्वयम् [५] ? कोशेषु वधिष्ममहि,

तद् आहुर् यत् पूर्वपक्षं मनुष्यास् सुन्वन्त्य् अपरपक्षं देवा अथ सत्त्रिण उभौ पूर्वपक्षापरपक्षौ सुन्वन्त आसते । यो न्वावैकेन मनुष्येण संसुनोति तं न्व एव परिचक्षते । अथ किं य उभयैर् देवमनुष्यैः । कथं तेषां तद् असंसुतं भवतीति । स ब्रूयाद् अमुं वै लोकं मनुष्याः पूर्वपक्षे वर्धयन्त्य् अमुम् आप्याययन्त्य् अमुं प्रजनयन्ति । पूर्वपक्षे यजमानो विद्याद् अमुम् इदं लोकं वर्धयाम्य् अमुम् आप्याययाम्य् अमुं प्रजनयामि देवानाम् अनु-

पेणो ऽस्मीति । यो वै श्रेयसो ऽनुषेणो भवति न वै स रिप्यति ॥

इमम् उ वै लोकं देवा अपरपक्षे वर्धयन्तीमम् आप्याययन्तीमं प्रजनयन्ति । अपरपक्षे यजमानो विद्याद् इदम् इमं लोकं वर्धयामीमम् आप्याययामीमं प्रजनयामि मनुष्याणाम् अनुषेणो ऽस्मीति । यो वै श्रेयसो ऽनुपेणो भवति न वै स रिप्यति ॥ ३५९ ॥^१

[१] र ॥३५९॥

अथ ह स्माह भाल्लवेय इमं ह वै लोकं देवा अपरपक्षे वर्धयन्तीमम् आप्याययन्तीमं प्रजनयन्ति तस्मात् प्र पूर्वाः प्रजाः पञ्चव ओषधयो वनस्पतयो 'दुर्ध्यं तथापराः' कल्याणी-तराः^२ प्रतिधीयन्तीति^३ । एतद् धि तद् विद्वान् उवाच । तद् आहुर् यद् रथाह्वयं^४ वा नदीं वा गिरिभिदम् असंसवं मन्यन्ते ऽथ त्विणस् सामान्यां शालायां बहवस् सुन्वन्त आसते । यदि वै ते मन्यन्ते नानेदं यजामहा इति सं तर्हि सुन्वन्ति । यद्य् उ वै मन्यन्ते गृहपतिम् इदं याजयाम इत्य् अन्तरितास् तर्हि यज्ञाद् भवन्ति ॥

कथं तेषां तन् नानेष्टं भवति कथम् असंसुतम् इति स ब्रूयात्— ॥ ३६० ॥^५

[१-१] ? र व दप्यन्त्य (र न्त) थापराः (र थापराह) [२] ? एवं कोशेषु [३] व अधिपाठः वन्यं
[४] व श गिरिभिदं [५] र ॥३६१॥

—प्राणो वै सोमो राजा । तद् यद् धविर्धाने प्रावमिस् सोमं राजानम् अभिपुत्य नानाग्रहान् गृह्णन्ति नानाप्रवरान् प्रवृणते नाना यजन्ति तेनैवैषां तन् नानेष्टं भवति । अथो यद् एवैषां समाना सता देवता नाना प्रजासु प्रतीष्टतातो नो असंसुतम् इति । यो ह त्वै संसवे संसवं वेद स हैव संसुन्वतोऽ अभिभवति । अयम् एव यो ऽयं पक्व एष एव संसवे संसवः । एतं हि सर्वे देवा अनुयन्ति । तस्माद् याम् एष दिशं चानि तां दिशम् ओषधयो वनस्पतयो ऽनुप्रतिहते । स एष वा आपो यदा ह्य 'एष क्रच्छति' । अथ वर्षास् तिष्ठन्ति । स एव ताव् अन्तरेणावकाशः । सैव सा नदी गिरिभिद् भवत्य् असंसवाय । तस्माद् उ हैव विद्वान् अप्य् उत्कृष्टे दीक्षते । स हैव संसुन्वतोऽ अभिभवति । स एतां देवताम् उपतिष्ठेत शिवो ऽसि प्र त्वा पथे नमस् ते अस्तु मा मा हिंसीः ॥ यो मां द्वेष्टि स आर्तिम् आर्छेतु इति । यो हैवैवैविद् द्वेष्टि स आर्तिम् आर्छति ॥ ३६१ ॥^१

[१-१] ? कोशेषु एषच्छं (चं का)ति [२] र ॥३६२॥

तद् आहुः कतिधवकीर्यमाणः प्रविशतीति । चतुर्धेति ब्रूयात् । चतुर्धा ह वा एष प्रविशति यो ऽवकीर्यते । इन्द्रं बलेन मरुतः प्राणेन बृहस्पतिं ब्रह्मवर्चसेनाग्निम् एवेतरेण स्वैरेण ॥

अथाशुक्रः परिनिध्यते । तस्यैषा प्रायश्चित्तिः । अमवास्यां रात्रिम् अग्निम् उप-समाधाय परिस्तीर्य परिषिच्येते आहुती जुहुयात् कामावकीर्णो ऽस्म्य् अवकीर्णो ऽस्मि काम कामाय स्वाहा ॥ कामाभिद्रुणो ऽस्म्य् अभिद्रुणो ऽस्मि काम कामाय स्वाहा इति । सो ऽञ्जलिं कृत्वा त्रिह उपतिष्ठते

सं मा सिञ्चन्तु मरुतस् सम् इन्द्रस् सं बृहस्पतिः ।

सं मायस् अग्निस् सिञ्चत्व आयुषा च बलेन च ।

दीर्घम् आयुः कृणोतु मे ॥

इति । स यद् आह सं मा सिञ्चन्तु मरुतः इति मरुत एवास्मै तत् पुनः प्राणं दधति य एवं वेद तस्मै । स यद् आह सम् इन्द्रः इति इन्द्र एवास्मै तत् पुनर् बलं ददाति य एवं वेद तस्मै । स यद् आह सं बृहस्पतिः इति बृहस्पतिर् एवास्मै तद् ब्रह्मवर्चसं ददाति य एवं वेद तस्मै । स यद् आह सम् अग्निः इत्य् अग्निर् एवेनं तत् सर्वेणेतरेण समृद्धयति येनाव-
कीर्यमाणो व्यृधयते । स त्रिर् अभिमन्त्रयते । त्रय इमे लोकाः । आपोतीमांस जीन् लोकान् सर्वम् आयुर् एत्य् अव पाप्मानं हते गच्छति स्वर्गं लोकम् ॥ ३६२ ॥^३

[१] केषुचित् कोशेषु ऽसि । [२] कोशेषु °न्तु [३] र ॥३४॥

अथ ह वै नैमिशीया इति सत्त्रिणस् सोमशुष्मगृहपतयस् सत्त्रं निषेदुः । तेषां महेन्द्रो व्यर्घयिष्यन् मर्कटरूपेण पुरोडाशं प्रममाथ । अथ हैषां शितिबाहूर् ऐषकृतो ऽध्वर्युर् अनूचाना^१ आस । स हैतं त्रयै विद्यायै शुक्रं रसं प्रवृढं विदांचकार सर्वस्य प्रायश्चित्तिं^२ मूर् भुवस् स्वः इत्य् पताभिर् व्याहृतिभिः । पता वै व्याहृतयस् सर्वप्रायश्चित्तयः । तद् यथा वा अदस् समुद्रो ऽनन्तो ऽपारो ऽक्षितो द्यावापृथिवी सर्व इमे लोका एवं वा पता व्या-
हृतयो ऽक्षिताः—॥ ३६३ ॥^३

[१] एवं कोशेषु [२] र श °त्त [३] र ॥३५॥

—अदुग्धा अनन्ता अक्षरा^१ इति । तद् यद् वै मूः इति तद् अयं लोको यद् भुवः इति तद् इदम् अन्तरिक्षं यत् स्वः इति तद् असौ लोकः । पता वै व्याहृतयः । पता वै देवता पता व्याहृतय इत्य् एतद् धि तद्विदुषश् शितिबाहूर् ऐषकृतस्य नैमिशो मर्कटः पुरोडाशं प्रममाथ । स होवाच चतुर्गृहीतम् आज्यं गृहीत्वाऽऽ वाहरं^२ जुहोमि वेति । स होवाच तद् अह त्वम् इत्थं चामुथा च^३ यदि त्वम् अनूचिषे मर्कटः पुरोडाशं प्रमथिष्यति तस्य प्रायश्चित्तिम् इति । स होवाच तद् अहाहं वसीयान् भूयासं यद् अहम् अव्वभ्रव्य-
समाज्ञातस्य^४ प्रायश्चित्तिम् आ वाहरं^५ जुहोमि वेति । आहराणीति होवाच महौषीर्^६ इति । तम् उ हाजहार । तद् यस्यैवं विद्वान् ब्रह्मा भवति दक्षिणतो हास्योदङ् यज्ञः प्रणवो भवति दक्षिणतो हास्योदङ् यज्ञः प्रणवस् संतिष्ठते यस्यैवं विद्वान् ब्रह्मा भवति य उ चैनम् एवं वेद^७ य उ चैनम् एवं वेद ॥ ३६४ ॥^८

[१] य श अपरा [२] ? कोशेषु चात्य [३] एवं कोशेषु [४] र व नास्ति [५] य ॥ खण्डं ॥ इति महाब्राह्मणम् । आदिकेशवाय त्रयीसूत्रेय नमः ॥ हरिः ओम् ॥ अविघ्नमस्तु । श्रीगुरुभ्यो नमः । करकृत-
मपराधक्षन्तुमर्हन्ति सन्तः । दुन्दुभिनामसंवत्सरं कार्तिके मासे ६ महाब्राह्मणं ३६० खंडमुं पंचनदिमीनाक्षि सुंदरेदवरन् स्वहस्तलिखितम् । शुभमस्तु । जैमिन्या-
चार्याय नमः । अस्मद् गुरोभ्यो नमः । श्रीवेदव्यासाय

नमः । हरि ओम् ॥ र श लोके प्रख्याति । अग्निष्टोमं समाप्तं ॥ हरिः ओम् ॥ लज्जहारगर्माभोधेर्व्यो धर्मा-
मृतमजसा । न्यायेनिर्म्मन्थ्य भगवान् स प्रसीदतु जैमिनिः ॥ ओम् ॥ व लोकप्रख्याति । अग्निष्टोमं समाप्तं ॥ हरिः ओम् ॥ श्रीमद्गुरुभ्यो नमः । साम-
ब्राह्मणमिति यस्लोके विख्यातमस्ति । जैमिन्याविर-
चितमलिखत् भक्त्या भारद्वाजगोत्रशेषाख्यः । हरि ओं । शुभमस्तु ॥

अथ

जैमिनीयब्राह्मणे

द्वितीयं काण्डम्

वाग् एषा यत् पृष्ठानि । ताम् एतां विप्रयुञ्जते । तां विहरन्ति ।

सा^२ प्रथमम् अहः प्राप्य रथन्तरं भवति । इयम् एव पृथिवी । वाग् वै रथन्तरम् । सैषा वदति ।

सा द्वितीयम् अहः प्राप्य बृहती भवति याम् इमां श्रेष्ठी^३ वाचं^४ वदतीत्य् अवोचद् इति । सा हि दूराच् छरूयते ।

सा तृतीयम् अहः प्राप्य वैरूपा^५ भवति यद् इदं तिर्यग् वाच एहि^६ 'प्रेह्य आहरोपा-हराशय^७ पाययेति ।

सा चतुर्थम् अहः प्राप्य विराड् भवति । तूष्णीं निषद्यम्^८ । एतद् घ वै वैराज्यं^९ वाचो यत्^{१०} तूष्णींनिषद्यं^{११} याम् इमां श्रेष्ठिनस् तूष्णीम् आसीनस्यैव^{१२} जिज्ञासन्ते ।

सा पञ्चमम् अहः प्राप्य शक्वरी भवति यया प्रशिष्टश्च^{१३} शक्नोति ।

सा षष्ठम् अहः प्राप्य रेवती भवति ययान्नाद्यं प्रदीयते ।

सा न मासि-मास्य् आत्तव्या^{१४} । लेलिभस्यैतद्^{१५} आज्ञानं याम् इमां लेलिभा^{१६} वाचं वदन्ति । इमां वा अयं ह्यो ऽवदद् इमां पूर्वैद्युर् इमां पूर्वतमाम् । समानीं वत वाचं वदति^{१७} न^{१८} बतैनं पर्येतीति । एवं तद् यन् मासि-मासि पृष्ठान्य् उपयन्ति ॥ १ ॥

[१] ग विहन्ति [२] ग या वि स [३] क यत् [१०] क आसीनस्यैव ग आसीनस्यैव ग श्रेष्ठं [४] ख वाच वि वाचं नास्ति [५] [११] क ख प्रशिष्ट ग यया प्रशिष्टश्च नास्ति ग वि विरूपा [६-६] क प्रेह्याहरो अवहराशेय ख [१२-१२] क मास्यत्तव्या ख ग मास्वात्तव्या वि प्रेह्याहरोपहराशेय ग प्रेह्याहरोवहराशे वि प्रेह्याहरो-मास्यात्तव्या [१३] क ख लेलिभ्य- वि लेलिभ्य-पाहराशे [७-७] ग तूष्णींनिषद्यम् [८] वि (लेलिभ्य-) [१४] क ख वि लेलिभा ग ह्योभा वैराज्यम् क ख ग वैराज्यम् [९] क ख ग य वि [१५] क वदन्ति [१६] ख ग न नास्ति

अथ यथा तूष्णीम् आसित्वा यद् एव कल्याणं यत् पुण्यं 'तद् व्याहरेत्' । 'सा व्याहृतं^१ वत व्याहार्षीद् व्याहर्ता वतेति । एवं 'तद् यद् उपरिष्टात्^२ संवत्सरस्य पृष्ठान्य् उपयन्ति । 'अभ्य एव^३ रथन्तरेण क्रन्दति, रेत एव बृहता सिञ्चति', गर्मान् एव वैरूपेण दधाति, जनयत्य्^४ एव वैराजेन, वर्धयत्य्^५ एव शक्वरीभिर्, अन्नाद्यम् एव रेवतीभिः प्रदीयते^६ । तत् कुतो^७ मासि-मासि जनिष्यते । यो वै मास्यो गर्भो ऽवपद्यते—ऽस्त्रावीद्^८ इति 'वै तम् आहुः' । स यथा सामि गर्भाः^९ पतेयुर् यथा वामा^{१०} 'ओषधीर् लिलियुस्^{११} ताः किदिता^{१२} स्युग् शुष्येयुर्^{१३} एवैवं 'तद् यन् मासि-^{१४} मासि पृष्ठान्य् उपयन्ति ॥ २ ॥

[१-१] ग तद्व्याहरेत् [२-२] क ख सा व्याहृतं ग सुव्याहृतं [३-३] क ख ग तदुपरिष्टात् [४-४] ग अभैव [५] ग सिञ्चति [६] ग जनयत्य् [७] ख वर्धयन्त्य् [८] ग प्रदीयते [९] ग कुतो [१०] क ख ग अस्त्रावीर् ग तद्वामासि [११-११] ग चैतमाहुः [१२] ग गर्भा [१३] ग वा [१४-१४] क ओषधीर्लिलियुस् ख ओषधीर्लिलियुस् ग ओषधेर्लिलियुस् वि ओषधी-लिलियुस् (ओषधीर्लिलियुस्) [१५] ग किदिता वि किदितास् [१६] क सिष्येयुर् [१७-१७]

अथ यथो संवत्सरं भूत्वा^१ गर्भं 'जनयेद् क्रतो' पक्वा^२ ओषधीः प्रचिनुयुस्^३ तासां

कामान् 'कुर्वीगन् एव' तद् यद् उपरिष्ठात् संवत्सरस्य पृष्ठान्य् उपयन्ति । अथ ह स्माह चित्रो गायत्र्या न स्पन्दनैषा बहुलोहिनी यत् पृष्ठानि । को ऽहह^{१०} स्पन्दनायै भारयितुन् रयिगानि । न वा एताश्च अव्यूढ^{११} दुहे^{१२}, नो वा एतान्य्^{१३} उपरिष्ठाद् व्यूढे^{१४} दशगत्रे गात्र्या पृष्ठानि दुहे । स यथा स्पन्दनां^{१५} रज्जुभिर् व्यपतत्य दुर्बु^{१६} एवम् एतान्य् उपरिष्ठाद् व्यूढे दशगत्रे गात्र्या पृष्ठानि^{१७} दुहे । स यथा उपसृजेद् एवं तद् यद् गायत्रमुखस्^{१८} ऽग्रहो^{१९}, यथाभिदध्याद्^{२०} एवं तद् यद् गायत्रमध्ये, यथागह्वर दुह्याद् एवं^{२१} तद् यद् गायत्र तमः^{२२} । तस्माद् उपरिष्ठाद् एवोपेत्यानीत ।

तद् उ होवाच शास्त्रायनिर् यो वा एष चन्द्रमा एष वाव संवत्सर, एष प्रजापतिर्, एष मान इति । एतावान् वावैष यावान् मासः । एतं वावैष आप्त्वा पुनः पल्येते । स पञ्चदश^{२३} रात्रीर् ऊर्ध्वं एति पञ्चदशार्वाङ् । या आपूर्यते ता ऊर्ध्वं^{२४} एत्य्, अथ या अपोच्छस्^{२५} ता अर्वाङ् । स आपूर्यमाणो ऽमुं लोकं गच्छति । सो ऽमुना लोकेन संस्पृष्टं भवति । स यद् अस्य तत्र स्वयं तत् स्वद इत्यगच्छन्^{२६} इमं लोक आगच्छति । स इमा अप^{२७} ओषधीः प्रविशति । स इमा अप^{२८} ओषधीः प्रविश्यास्व अपस्व ओषधीष्व् आत्मानं न्युद्यापूर्यमाणो^{२९} ऽमुं लोकं गच्छति ॥ ३ ॥

[१] ग सत्वा [२-२] क जनयेद्वृत्तौ ग जनय-
द्वृत्तौ [३] क पक्व [४] क ख ग प्रचि नयुस्
[५-५] क ख ग कुर्वीरत्रैव [६] क चीत्रो ग
नास्ति [७] क ख गायत्रयि ग गायत्रयिनि
[८] ग स्पन्दनैषा [९] क ख ग बहुलोहिनि
[१०] क ग हर [११] ग अव्यूढे [१२] ग दुहे
[१३-१३] क उपरिष्ठद्व्यूढे [१४] ग स्पन्दनं
[१५-१५] क रज्जुवपतत्यदुहर् ख रज्जुव्यपतत्यदुहर्

ग रज्जुभिर् पतत्यदुहर् [१६] ख पृष्ठानि
[१७] क त्रयहो ग व्यहे [१८] ग यथाभिदध्याद्
[१९-१९] क तद्यद् गायत्रमध्ये ख तद्यद् गायत्र द्वयो
ग तद्यद् गायत्रमध्ये [२०] ग पञ्चदशं [२१]
ग और्ध्वं [२२] क आपोच्छस् ख आपोच्छस्
ग अपोच्छस् [२३] क ख इत्या- [२४] क ख
ग आप [२५] क नद्या- ख न्यद्या- ग दद्या-

स एवम् एव पुनः पल्यमानस् संवत्सरम् आप्नोति । स यावद् ध वै द्वादश-
भिस् संवत्सरैर् अवरुन्दे^{३०} तावद् एकैनेव संवत्सरेणावरुन्दे^{३१}, य एवं विद्वान् मासि-
मासि पृष्ठान्य् उपैति ।

तान् एतांश्च चतुरो ऽभिप्लवान् उपयन्ति । तेषां चतुर्विंशती रात्र्यः^{३२} । चतुर्विंश-
त्यर्थमास् संवत्सरः । तद् एषां मासि-मासि संवत्सर आतो भवति ।

पृष्ठं पञ्चमम् उपयन्ति । तद् एषाम् उपरिष्ठात् संवत्सरस्य मासि-मासि पृष्ठान्य्
उपेतानि भवन्ति ।

अथ ह स्माह महित्थश्च शैन्मिभिर् यं^{३३} वा इमम् आहुर् अपृष्ठो ऽधुवकोष्णीषः^{३४}
कुलस्य-कुलस्याङ्गिदा वेष्टत इत्य् एष ह वाव सो ऽपृष्ठो ऽधुवकोष्णीषो य एव निहृत-
पृष्ठयष् षडहः^{३५} । ते किं तत् पृष्ठयस्य षडहस्य स्तोमान् एव^{३६} कुर्वन्त आदियेरन्^{३७}
अभिप्लवान् एवैतान्^{३८} पञ्चोपेत्योपरिष्ठाद् एव^{३९} पृष्ठान्य् उपेत्यानीति ॥ ४ ॥

[१-१] क पुनस्त्वय्यमान ख ग पुनस्त्वय्यमानस्
[२-२] क संवत्सरैःवरुन्दे ख संवत्सरैःवरुन्दे
ग संवत्सरैःवरुन्दे [३] क ख ग अवरुन्दे
[४-४] क ख ग चतुर्विंशतिरात्रेः [५-५] क
मिहित्थशैन्मिषीष्य ख मिहित्थ- ग महित्थशन्मि-

षीष्या [६-६] क धावकोष्णीषः ग इमाहुतिरपृष्ठो-
धुवकोष्णीषः [७-७] क एनिहृतपृष्ठयद्दहः ख
एनिहृतपृष्ठयद्दहः ग एनिहृतपृष्ठयद्दहः [८-८]
ख स्तोमान्येव [९-९] क ख कुर्वन्त आदियेरन्
ग कुर्वन्त आदियेरन् [१०-१०] ख पञ्चोपेत्योपरिष्ठदे

ग पञ्चोपत्योपरिष्ठदेव

असौ वा आदित्यो ऽत्राग्र आसीद् 'यत्रैनच् चात्वालम्' । स इदं सर्वं प्रात त् । तस्य देवाः प्रदाहाद् अवभगुः । ते ऽब्रुवन्—सर्वं वा अयम् इदं प्रघक्षयति । 'एनेम् ऊर्ध्वम् उदूहामेति' । तं पङ्क्तिम् मालेर् ऊर्ध्वम् उदीहन् । तम् एकावशो विषुवन् ध्या-
दधु । स एष एकविंशो विषुवत्य् अध्याहि स् तपात् । तद् ये च ह वा न ऊर्ध्वा^१
लोका ये चामुनो ऽर्वाञ्चस् तपाम् एष एतद् उभयषां^२ विषुवति । तद् यद् उभयषां विषु-
वति तस्माद् विषुगन् सः । यथा वै रथनाभाक् अगस् समग्रा एवं हैतस्मिन् सर्वे
लोकास् समग्राः । तान् वा एतान् एके परस्ताद्^३ विषुवन् ऊर्ध्वान् एव पडहान् उप-
यन्ति । यथैवैत आ विषुवन् उपयन्त्य^४ एवम् एवापि पराञ्चः । पराङ् वै स्वर्गो लोकः ।
पराञ्च एतं स्वर्गं लोकं रोहाम । प्रत्यवगोहस् स^५ 'यद् अर्वाञ्च^६ उपेयाम । अथैवम्
अप्रत्यवगोहम् इति वदन्तस् ते ये ह ने तयोपयन्ति य एवं^७ तस्माद् आदित्याद् अर्वाञ्चो
लोकास् तान् एव पुनर्वन्ति । यद् अपि वहन् सवत्सगन् उपयन्त्य अथ तान् एवाप्नुवन्ति ।
अथ य^८ 'एवैतान्^९ पगाचश् चार्वाचश्^{१०} च पडहान् उपयन्ति त एवैतान् उभयान्^{११}
लोकान् अपुनर्वन्त पराङ् इयान्^{१२} अर्वाङ् इति ॥ ५ ॥

[१-१] क यत्रैच्चात्वालम् ग यत्रैच्चात्वालम् [८] ग उहृषां [९] क रथानाभाक् [१०] ग
[२] ग प्रापतन् [३] क ख ग आभविभयुः परस्ताद् [११] ग उपयत्य [१२-१०] ग
[४] क ख ग प्रघक्षति [५-५] ? क एनेम्सूध्व- यर्वाञ्च [१२] ग एव सन् [१४] ग य नास्ति
मुदूह मेति ख एतेन्मुदूध्वमुदूह मेति ग एतेन्मुदूध्व- [१५] ख एवैता [१६] ग चार्वाच [१७] ग
ध्वमुदूह मेति [१] ग अध्याहि [७] ग ऊध्व उय नुमयान् [१८] ? क ख ग इवन्

स इमं लोकम् अन्तिकाद् अभ्यतपत् । ते वायुम् अवस्तात् पथौहन् । ते नैनम्
अशमयन् । अगो ह वा एष एतद् बिभर्ति । ते ऽङ्गिर एवैनं तद् अशमयन् । 'सो ऽमुं
परं लोकं प्रापत् । ते चन्द्रमसं परस्तात् पथौहन् । तेनैनम् अशमयन् । प्रजापतिर् वै
चन्द्रमाः । प्रजापतिनैवैनं तद् अशमन्' ।

त्रिषु ह वा अयम् इदं लोकेषु पवते । त्रिषु तत आदित्यस्, त्रिषु नक्षत्राणि, तस्मात्
तान्य् आणष्टाणि^१ 'पगाध्वनीत्य् एते' ह वाव द्वादश देवलोकाः । अथ यथोषसो^२ वा
यद् वैवम् एवाग्ये लोकाः ।

स इमं लोकम् ओकं प्रजानन् 'अभ्यवाविध्यत् तन्त्रिभिः' । स्वरसाममिद्
अवस्ताद्^३ उपादधुः । 'सो ऽमुं परं लोकं' प्रादयत् । तम् उ देवा विध्यत् तन्त्रिभिः ।
स्वरसामभिः परस्ताद् उपादधुः । तम् एतद् अजास्पृशन् । यद् अस्पृशन् तत् स्वराणां
स्वरत्वम् ।

सप्तदशा स्वरसामानो भवन्ति । अन्नं वै सप्तदशम् । अन्नाद्य एवैनं तद् अध्यादधुः ।
अथो प्रजापतिर् वै सप्तदशः । प्रजापतिनैवैनं तद् अन्नाद्ये ऽध्यादधुः । स 'एषो हि'^४
पूर्वे ऽन्नाद्ये ऽध्याहिन्स् तपति । ते वा एते स्वरसामान एकपञ्चाशत् सर्वाणिनीह^५
विगत्रस् संपद्यन्ते^६, पञ्चविंशतिर् अवस्तात् पञ्चविंशतः परस्तात् । अथ वैकपञ्चाशी
तस्याम् एष एतन् मध्य^७ व्यूह्याध्याहिन्स्^८ तपति । ते न शोको^९ न हिमो नाश-
नायति^{१०} न पिशन्ति^{११} नास्य^{१२} का चनावृत्तिर् अस्ति । न ह वा अशनायति^{१३} न
पिशासति नास्य का चनावृत्तिर्^{१४} अस्ति य एवं वेद ॥ ६ ॥

[१-१] क एतत् विभृतीयतेदभिर् ख ग एतत् ११] ? क ख सोमं परं लोकं ग सोमं परं लोकं
विभृतीयतेदभिर् [२-२] ? क ख सोमं परं ग [१२-१२] ग एषामि [१३] क सन्निशिनीर्
सोमापरं [३] ग तनैनम् [४] क ख ग ग सन्निशिनीर् [१४] ख सम्पन्ते [१५] ग
प्रजापतिमेवैनं [५] ग अशमन् [६] क ख ग मध्य [१६] क व्यह्नाद्व्यापितस् ग व्यह्नाद्व्य-
अनिष्ठानि [७-७] क ख परार्ध्यानीह्यते ग परार्ध्या- हितस् [१७] क ख ग शोका [१८] ग
नीत्येते [८] ग पशोषसो [९-९] ग अस्य- नाशायति [१९] ग पिपास [२०] ग नोस्य
वाविद्व्यत्तन्तिभिः [१०] क ख असस्ताद् [११- [२१] ग अशनाइति [२२] क चनादवृत्तिर्

स यथा 'सर्पिषः कुम्भं' वा मधुकुम्भं वा जालोदितशयं^२ ह्रियेरन् एवम् एवैष
एताभिर्^३ विराड्भिः परिगृहीतः^४ । प्राप् च प्रत्यञ् च यत् एताभिर्^५ धृतः । तान् वा
एतान् एके स्वरसाम्नो ऽग्निष्टोमान् एव कुर्वन्त, स्तोत्रबृहतीम्^६ इदं कुर्म^७ इति वदन्तः ।
ये^८ वै त्रयो ऽग्निष्टोमाष्^९ षट्त्रिंशत् तानि स्तोत्राणि । द्वादशैकस्य द्वादशैकस्य द्वा-
दशैकस्य तत् षट्त्रिंशत् । षट्त्रिंशदक्षरा^{१०} वै बृहती । बृहती स्वर्गो लोकः । सैतं
स्पृशति । ते बृहत्यैतं स्वर्गं लोकं गच्छामेति । ते ह ते गच्छन्त्य एव यथा^{११} त्व ऋते
ऽन्नाद् गच्छेद् एवम् ।

अथ यद् उक्थ्या भवन्ति । पशवो वा उक्थ्यानि^{१२} । अन्नं पशवः । स यथान्नं
सह श्रेयांसं प्रतिनन्दन्तम्^{१३} उपेयाद् एवम् एवैनम् एतद् उक्थ्यै स्वरसामभिर् उपयन्ति ।
अथो हैतौ देवतत्वाद्^{१४} एव यद् विश्वजिदभिजितौ । अन्नम् एतद् यत् स्वरसामानः ।
स यथा सूतायाम् अन्नम् आधाय श्रेयस उपहरेद् एवम् एवास्मा एतद् विश्वजिद-
भिजिदभ्याम् एतद् अन्नम् उपहरति । अथो हैषा शान्तिर् एव क्रियते । अग्निष्टोमसाम
'स्याद् आग्निमारुतं'^{१५} शस्त्रं विषुवान्^{१६} । क एतांस^{१७} त्रीन् अग्नीन् अभ्युपेत्य^{१८}
शोभयतः प्रदग्धो^{१९} हैव शयीत । तद् यद् उक्थ्यान् अन्तरेण भवन्ति । पशवो^{२०} वा
उक्थ्यानि । अन्नं पशवः । अन्नेनैतम् अशमयन् । नार्मेधेनैवैनं^{२१} तच् छमयित्वा ऽन्तत
उपयन्ति ॥ ७ ॥

[१-१] ख ग सर्पिष्कुम्भं [२] ग जलोदितशयं ग उक्थ्यानि [१३] ग प्रतिनन्दन्त [१४] ? क
[३] ग एताभि [४] क परिगृहीत ग परिहृतः देवातत्वाद् ख ग देवतत्वाद् [१५-१५] ग
[५] ख ग एताभि [६] ग स्तोत्रबृहती [७] स्याग्निमारुतं [१६] ग विषुवा [१७] ग तांस
क कुम्भ [८] क ख ग ए [९] ग शिस्तोमा [१८] क ख ग अभ्युपेत्य [१९] क प्रदग्धो
[१०] ग षट्त्रिंशदक्षरं [११] क ग यथ [१२] [२०] ग परवो [२१] क नार्मेधेनैवैनं

'ता उ' वा एतौ विश्वजिदभिजितौ^२ । 'अष्टाव् अन्यस्^३ सन्निशिनीर्^४ विराजस्
संपद्यन्ते ऽष्टाव् अन्यः । अयं^५ वै लोको ऽभिजिद् असौ विश्वजित् । पशव स्वरसामानः ।
तद् यद् अभिजिता स्तुत्वा स्वरसामभि स्तुवते^६ ऽस्मिन् एवैतल्^७ लोके पशून्^८ प्रतिष्ठा-
पयन्ति । अथ यत् स्वरसामभि स्तुत्वा विश्वजिता स्तुवते तस्माद् अमुतः प्रदानात् पशवो
जीवन्ति । तस्य वा एतस्य वैषुवतस्याहो^९ दश च पञ्चविंशानि स्तोत्राणि भवन्ति द्वे च
स्तोत्रिये^{१०} । ततो यानि दश पञ्चविंशानि स्तोत्राणि^{११} महाव्रतं तत् । तैर्^{१२} अस्य
वैषुवते ऽहनि महाव्रतम् उपेतं भवति । अथ ये द्वे स्तोत्रिये^{१३} आदित्य एव स एतस्मिन्
अहन् प्रतिष्ठितः ।

अथ ह स्म^{१४} वा एतत् पुरा त्रिर् महाव्रतम् उपयन्त्य आरम्भणीये ऽहन् वैषुवते
महाव्रतीये । तस्य वा एतस्यारम्भणीयस्याहन्^{१५} चतुर्दश च पञ्चविंशानि स्तोत्राणि

भवन्ति दश च^१ स्तोत्रियाः^{१०} । ततो यानि चतुर्दश पञ्चविंशानि स्तोत्राणि महाव्रतं^{११} तत् । तैर^{१२} अस्यास्मिणीये ऽहनि महाव्रतम् उपेतं भवति । अथ या दश स्तोत्रिया^{१३} दशाक्षरा विराट् । अन्नं विराट् । तेनो^{१४} हावसेन यन्त्य आ^{१५} वैपुवताद् अहः । अथ ये द्वे स्तोत्रिये^{१६} विपुवतो ऽतिरिच्येते तद् उ हान्नपानम् । द्वयम्^{१७} उ ह^{१८} वा अन्नस्य रूपं यच्च चैवाश्नाति^{१९} यच्च च पिबति । स यथाश्वं च पिबंश्चेयाद् एवम् एवैतद् एताभ्यां यन्त्य आ महाव्रतीयाद् अहः । त एतं स्वर्गं लोकम् आगच्छन्ति । एतन् महाव्रतीयम् अहः । एष वाच स्वर्गो लोको यन् महाव्रतीयम् अहः । स य एतद् एवं वेद^{२०} त्रिरुपेतम् अस्य^{२१} महाव्रतं भवति, गच्छति स्वर्गं लोकम् ॥ ८ ॥

[१-१] ? क ख ग त उ [२] क विद्वदभिजितौ -हश् [१६] ग व [१७] क स्तोत्रियाः ख
[३-३] क अष्टान्यास ग अष्टान्यास [४] क श्रोत्रियाः ग श्रोत्रियः [१८] क ख महाव्रत ग
सन्निशनीर् [५] क न्ययं ख ग न्यं [६-६] गहावृ [१९] क ख ग तर् [२०] क स्तोत्रिय्य
ग स्मिनवैतल [७] ख पशु ग पशु [८] ग [२१-२१] क ख ग हावसेनेत्या [२२] क
यत् नास्ति [९] क °होथ ग °होदश स्तोत्रिये [२३] ग चयम् [२४] क ख ग हा
[१०] क स्तोत्रिय्ये [११] क अधिपाठः भवन्ति [२५] ग चैवाश्नाति [२६-२६] क ख त्रिरुपेमेस्य
दश च स्तोत्रिय्यास्ततो [१२] क तैर [१३] ग त्रिरुपेमेस्य
क स्तोत्रिय्ये [१४] ग स्म्य [१५] ग

तद् आहुस् तम् ई हिन्वन्त्य अग्रव इत्य् एवैतस्याहः^१ प्रतिपत् कार्येति । तम् अकंभिस् तं सामभिर् इति शीर्ष्णस्^२, तद् इद् आस भुवनेषु ज्येष्ठम् इत्य् आत्मनः । तत् तद् इतीव वा पतेनाह्ना चरन्ति । ततो^३ ह वै प्रजापतिः । ततो ह वा एष सर्वासां देवतानाम् । तत् पितैतद् अहः, प्रजेतराणि । स यथा पुत्रः पितरम् आगत्य तत ततेति ह्येत्^४, तादृक्^५ तत् । सो वा उभयरूपा भवति । तम् इति वै पुंसो रूपम्, अग्रव इति स्त्रियै । उभयम् उ ह वा एतद्^६ भूत्वा प्रजापतिः^७ प्रजहे । तद् आहुर् अभ्युदिते वैषा प्रतिपत् । योगे^८ त्व आगते पवस्व वाचो अग्रिय इत्य् एव प्रतिपत् कार्येति । मनो वै प्रजापतिः । मनो वै वाचो ऽग्रम् । 'तद् एनं' तत् स्वेनैव रूपेणारभन्ते । सो वै मिथुना-भवति^{१०} । पवलेति वै पुंसो रूपं^{११}, वाच इति स्त्रियै । तद् एतन् मिथुनं प्रजननं क्रियते । मिथुनेन जायते^{१२} य एवं वेद । तस्माद् एवैव प्रतिपत् कार्या । उपास्मै गायता नर इति द्वितीया । तद् एतस्माद् अहो^{१३} नयन्ति । दविद्युतया स्वेति तृतीया^{१४}, प्रत्यक्षम् एतस्याहो रूपम् । तम् ई हिन्वन्त्य अग्रव इति चतुर्थी, याभ्युदिता प्रतिपत् तां^{१५} नेद् अन्तरयामेति ॥ ९ ॥

[१] क -स्याहः ग -स्यहं [२] क ख ग शीर्ष्णः तेनं [१०] ग मिथुनं [११] ग रूपा [१२] ग जायन्ते [१३] ग अवेना [१४] क तृतीया
[३] क ते ख ग तो [४] ग ह्येत् [५] क तत्तत्तादृक् ग तातादृक् [६] क ख ग एतद् [१५] ग तं
[७] ग प्रजापति [८] क योग [९-९] ग

सना च^१ सोम जेषि^२ चेति दशर्चै^३ भवति । ऋषयो वा एतद् ऋद्धिकामा उपोत्थानं प्रियं वाचो ऽपश्यन् । अथा नो वस्यस्स कृष्य^४ अथा नो वस्यस्स कृषीति तेनास्तुवत^५ । ततो वै ते सर्व एवार्धुवन्^६ । सर्वे ह वैर्धुवन्ति य एवं विद्वांस एतेन दशर्चैनं स्तुवते । तस्मिन् ह स्माह शक्तिर्^७ विराजं गेयां^८ सना च सोम जेषि च^९ पवमानं महि श्रव एकं द्वे त्रीणि चत्वारि

पञ्च षट् सप्तपद्यौ नव दश 'हुंमा ओह' मूर् इति । तद् आहुः कृत्रिमेवैषा^{१०} विराड् उपा-
कार्येव । संपदं लाभयन्ति^{११} । ओम् इत्यु^{१२} एतद् एवाक्षरं^{१३} गेयम् इति । एतद् ध वा इदं^{१४} ।
सर्वम् अक्षरम् । यथा सूच्या पलाशानि संतृण्णानि स्युर एवम् एतेनाक्षरेणै^{१५} लाकास्
संतृण्णाः । दशधा वा^{१६} एतद् अनिविध्येमान्^{१७} क्षरन्ति^{१८} शतधेमान्^{१९} सहस्रधेमान्^{२०} ।
तस्माद् एतद् एवाक्षरं गेयम् इति पर्या गो भवन्ति । यः^{२१} पर्यासे कामस् स न उपाप्तो
ऽसद् इति । ताः^{२२} पञ्चविंशतिः^{२३} स्तोत्रियास् न गद्यन्ते । पञ्चविंशो^{२४} वै प्रजापतिः^{२५} ।
प्राजापत्यं महाव्रतं तत् तत्सलक्षम् क्रियते ॥ १० ॥

[१] क ख ग म [२] क ख जेति ग जेति [१२] ग एतवाक्षरं वि-दक्षरं [१३] क ख ग
[३] क दशर्चं ख दर्चं ग दशर्चं [४] क इमं वि इरं [१४] क ग-क्षरेणमे [१५] ग
अथ नो वस्यसकृद्ध्य नास्ति [५] ग तेनास्तुत व [१६] क ख अनिविध्येमां ग अतिविद्धेमां
[६] क ख-दधु ग-धु- [७-७] ग विरा- [७-७] ग रक्षति [१८] क ख ग शतधेमां
जाग्रयां [८-८] ख जिषि चा ग जषि चा [९-९] [१९] ? क सहस्रधाम् ग सहस्रधाम्
ग हुंमा ओषि [१०] क कृत्रिमेवैषा ख कृत्त- [२०] ग यं [२१] ग तां [२२] ख पाञ्च-
मेवैषा ग कृत्तमेवैषा [११] क लोभयेति [१२- विंशति [२३] ग पञ्चविंशो [२४] ग प्रजापति

अथ ह स्माहर्षकचित्^१ सर्वम् एवैतद् अहम् चतुर्विंशं^२ कार्यम् । एकम् एवैतत्
स्तोत्रं पञ्चविंशं^३ कुरुः । अभ्यागेहा वा एष एकस्य स्तोत्रस्य यत् सर्वं पञ्चविंशं
कुर्वन्ति । तथैतत् स्तोत्रम् अनभ्याखण्डं^४ भवती त ।

तद् उ होत्राव शाख्यायनिः कर्तव्यम् । एतद् यन् स्वावैकस्यै स्तोत्रियायै छिद्यते^५
'यद् द्वाभ्यां' यत् तिसृभ्यः । तस्य न्व एव प्रायाश्चरति विन्दन्ति^६ वा न वा ऽथ किं यद्
एकादशभ्यश् छिद्यते^७ । को तस्य प्रायश्चित्तः । एकदेवत्यं वा एतद् अहः^८ प्राजापत्यम्
एव । प्रजापतिं वावैतेनाह्ना^९ परिवोचयति । तस्मात्^{१०} सर्वम् एवैतद् अहः^{११} पञ्च-
विंशं^{१२} कार्यम् इति ।

तस्य त्राणि शतानि स्तोत्रिया^{१३} भवन्ति द्वाषष्टिम्^{१४} च । तनो यानि^{१५} हि त्रीणि
शतानि विराट् सा । अथ^{१६} या षष्टिर् ऊग्रस्^{१७} तत् । अथ य द्वे स्तनाव एव ताव
एतस्यैवाहो दोहाय ॥ ११ ॥

[१] क स्माहर्षकचित् ख ग स्माहर्षकचित् ग अह [१०] ग-हा [११] क ख ग कस्मात्
[२] क ख ग चतुर्विंश [३] ग पञ्चविंश [४] [१२] ग अह [१३] क ख ग पञ्चविंश [१४]
ग अनभ्या [५] ग चिद्यते [६-६] क यद् द्वाभ्या क स्तोत्रिया [१५] ग स्वाषष्टिश् [१६] क
ख यत्त्वभ्यां ग यत्त्वाभ्या [७] क विदन्ति ग ख यान् ग या [१७-१७] क ख याषष्टिरूपस्
विमन्ति [८] क छिद्यते ग चिद्यते [९] ग याषष्टिरूपस्

सुषमिद्धो न आ^१ वेहेत्यु आ गीर्^२ आज्यं भवति । यत्र ह वै^३ क चाप्रीर्^४ आज्यं प्रजा-
पतेर् एव तत् । प्रजापतिम् एव तेनापीणन्ति ।

ता नश् शक्तं पार्थिवस्येति मैत्रावरुणम् । *तद्वद् अह^५ भवति^६ । अनिरुक्कम्^७ उ वै
प्राजापत्यम् । प्राजो गत्य ऽहंस् नत् नत्सलक्षम् क्रियते ।

महं^८ इन्द्रो य ओजसेन्यु ऐन्द्रं भवति । निष्कस्य^९ हैतन् मणे रूपम् । तस्मान्^{१०} निष्कं
महिं स्रज् पुरस्ताद् बिभ्रत^{११} ।

^{१२} तद् इद् आस^{१३} भुवनेषु ज्येष्ठम् इति रथस्य हैतद् रूपम् । तस्मात् तम् अभिहायैव

तिष्ठन्ति । मह स्ववानो अद्रिव^{११} इति हस्तिना^{१२} द्वेनद् रूपम् । तस्मात् तं पार्श्वेन इवा-
धिरोहन्ति । तानि वा एतानि महद्रू गणि संपद्यते । महद्रूयो व प्रजापतिः^{१३} । प्राजापत्यं
महाव्रतं^{१४} तत् नत्सलक्षम् क्रियते । उप द्वेनम् पतानि रूपाण्यु अक्रीतानि तिष्ठन्ते य एवं
वेद ।

इयं^{१५} वाम् अस्य मन्मन^{१६} इत्यू ऐन्द्रं शं भवति । इन्द्राग्नी पृथ्वीस्तुतिर् अत्राद्^{१७} वृष्टिर्
इवाजनीति वा^{१८} आहुर् जानम्^{१९} । जायन्त^{२०} उ एतेनाह्वा^{२१} । यथा ह वा^{२२} इदम्
आण्डान्^{२३} । निभिद्येरन् एवम् एवैनस्माद् अहो^{२४} निभिद्यन्ते ।

शृणुर्न जरितुर् हवम् इन्द्राग्नी वनन्ते गिरः ।

ईशानाः^{२५} पिप्यन्ते धियः^{२६} ॥

मा पापवधाय^{२७} नो नरेन्द्राग्नी माभिस्तये^{२८} ।

मा नो रीरधन्तं^{२९} तिदे ॥

इति पाप्मनः^{३०} एवैषोऽवहतिः^(ः) ॥ १२ ॥

[१] क ख ग क [२] ख आग्नीर् ग आतिवर् पति [१४] ग महवृत्त [१५] ग यं [१६]
[३-३] क ख त्व चाग्नीर् ग त्व चाग्नीर् [४-४] ग मन्यन [१७] ग अत्राद् [१८-१८] ग
ग तत्सलक्ष [५] ग भव [६] ग नुरुक्तम् आहुज्जातम् [१९] क ख जयन् ग जयत [२०]
[७] क महो ग तमहं [८] ग निष्क्रम्य [९-९] ग एतेनाह्वा [२१-२१] ख इन्द्रमाण्डोर् [२२]
क निष्क्रमणि खज पुगस्ताद्विभ्रति ख निष्क्रमणि ग हो [२३-२३] ग पिप्यन्तिह्याः [२४]
स्रजं पुगस्ताद्विभ्रति ग निष्क्रमणस्तजा पुरस्ताति नृति ग पापवधाय [२५] क ख ग माभिस्तये [२६]
[१०-१०] ग तद्विन्द्राम [११] क ग कन्द्रव ग रीरधन्तं [२७] ग पाप्मान
ख अद्रिव [१२] ग हस्तिने [१३] ग प्रजा-

उच्चा ते जातम् अन्धसेनि माध्यंदिनस्य पवमानस्यान्धस्वतीर् गायत्र्यो भवन्ति प्राजा-
पत्याः । प्राजापत्ये ऽहंस तत् तत्सलक्षम् क्रियते । तासु^१ गायत्रम् उक्तब्राह्मणम् ।
अथामहीयवं प्राजापत्यं साम^२ प्राजापत्ये ऽहन् क्रियते । अहर् एव तद्रूपेण समुद्ययन्ति ।
तेनैभ्यस् समृद्धेन स्वायां^३ जनतागाम् अधुक्तं^४ भवति । अथ दोहादोहीयं दुग्ध्या एव,
एतस्याह्वा दोहाय । अथ हरिश्चांनिधनम् । श्रीर् वै हरिश्चांनिधनम् । एतेन वा इन्द्रस्
सर्वेषां देवानां श्रियम् अगच्छत् । श्रियम् एवैतेन गच्छन्ति । ता दश स्तोत्रिया गायत्र्यां
संपद्यन्ते । दशाश्ररा विगद । अश्रं विगद । मुखं गायत्री छन्दसाम् । मुञ्चत एवैनद्
आत्मनो ऽन्नाद्यं दधन्त । पुनानस् सोम धारयेन् उभयरूपा बृहती भवति । एषा ह वा उमे
सामनी^५ उद्ययाम । तस्माद् एतां कुर्वन्त्य एव बृहत्साम्नः कुर्वन्ति यन्तरसाम्नः ।

आ पृच्छेन सुधस्येन प्रतेन धरुणेन च ।

पिवाच्युद् इन्द्र त्वं सोमम्^६ ऋचोर् गर्भे^७ अध्याहितः ॥

इति यत्र ह वै क्व चैषा बृहती क्रियते न हैव^८ तस्येन्द्र ईशेत तं नागच्छेत्^९ ॥ १३ ॥

[१] क ख ग ससु [२] ग सोम [३-३] क ऋचोर्गर्भे ग ऋचोर्गर्भे [६-६] क ख ग तत्सलक्ष
-मद्वुक्तं ख -मद्वुक्तं ग जगतायामद्वुक्तं [४] क इषेत्तन्नागच्छेत्
उमवासामनी ख ग उमयसामनी [५-५] क ख

तासु नौरवं प्रज्ञातम् अग्निहोमस्साम जेद् अन्तरसामेत् प्रया^१ पुण्यम्^२ —अश्रं वा अर्कः ।
तस्यैतत् पुष्पं यद् आरभ्यम् । तद्^३ ऋ अरभ्ये^४ जायत—आरभ्यस्येवाज्ञाद्यन्यावरुद्धयै ।
अथामीशवं तुष्ट्या^५ एव । तर्पयन्त्य^६ एवन्मै एतेन^७ । अथ पञ्चाविंशत्यक्षरनिधनम्^८

आङ्गिरसम् । अङ्गिरसो वा ऋद्धिकामास् तपो ऽतप्यन्त । त एतत् सामापश्यन् । तेना-
स्तुवत । ततो^१ वै ते^२ सर्वा^३ एवाध्नुवन्^४ । सर्वे^५ ह वैध्नुवन्ति^६ । य एवं विद्वांस एतेन
साम्ना स्तुवते । तत् पञ्चविंशत्यक्षरनिधनं^७ भवति । पञ्चविंशो^८ वै प्रजापतिः ।
प्राजापत्यं महाव्रतं तत् तत्सलक्षम् क्रियते । अथ नौधसं प्रज्ञातं ब्रह्मसाम । प्रज्ञातं ब्रह्मसाम^९ ।
नेद् अन्तरयामेत्^{१०} । अथ पृश्नि—अन्नं वै पृश्नि—अन्नाद्यस्यैवावरुद्धयै । अथ^{११} रौहिण-
कम्^{१२} । एतेन वै प्रजापतिर् एकशफानां^{१३} पशूनां कामम् आरोहत्^{१४} । तद् यत् कामम्
आरोहत्^{१५} तद् रौहिणकस्य रौहिणकत्वम् । कामं पशूनां रोहति य एवं वेद । यथा ह वा
इम आरण्याः पशवो मृगा एवम् एते ऽग्र एकशफाः^{१६} पशव आसुः । तान् एतैर् एव
रौहिणकस्य किटकिटाकारैर्^{१७} ग्रामम् उपानयत् । तत्^{१८} त्रयोदशनिधनं भवति त्रयो-
दशस्य मास उपाप्यै । तद् वा अशीतिभिस् संपन्नम् । आशयन्त्य^{१९} एवैनम् एतेन । अथ
दैर्घश्रवसम्^{२०}—अन्नं वै दैर्घश्रवसम्^{२१}—अन्नाद्यस्यैवावरुद्धयै । अथ समन्तम्,
समन्ताः प्रजापशुभिर् असामेति^{२२} । अथ यौधाजयं त्रिणिधनं^{२३}, सवनानां कल्प्यै ।
अथौशनम् अन्त्यं^{२४} साम । अन्त्येन सामान्त्यं स्वर्गं लोकम् अश्रवामहा इति ॥ १४ ॥

[१] ग अथापुषम् [२] क धरण्ये [३] क ख
ग तुष्या [४] ग तर्पयन्त् [५] क एनेन
[६] क ख ग त्रिधनम् [७] क ग ततो वैतो
[८] क ख ग तैस् [९] ग सर्वा [१०] क
एवाध्नुवन् [११] ग ह वैध्नुवन्ति [१२]
क ख ग -क्षरा- [१३] क ख ग पञ्चविंश
[१४] ख प्रज्ञातं ब्रह्मसाम नास्ति [१५] ग अन्त-
नयामेत् [१६] ग अग्रे [१७] क ख ग रौहिण-

कम् [१८] क एकशफानां ग एकशफानां
[१९] क ख आरोहत् ग आरोहत् [२०] ग
एकशफाः [२१] ग किटकिटाकारैर् [२२] ग तत्र
[२३] ग आशयन्त्य [२४] ग दैर्घश्रवसम्
[२५-२६] ग अन्नं वै दैर्घश्रवसम् नास्ति [२६]
ग असमेति [२७] क ख ग त्रिणिधनं [२८]
ग अन्त्यं

तद् आहुस् तवदशाव्यम् एवैतस्याहः पृष्ठं कार्यम् इति । तस्यैषा कल्याण्य एव
प्रशंसा, न त्व एवास्मिन्^१ द्वौ संपादयतः । वामदेव्यम् एवेत्य् आहुः । वामदेव्यं हि^२ (?) ।
तद् ध वै प्रत्यक्षं वामदेव्यं यद् राजनम् । तस्य प्राणेन प्रस्तौति । ऋचा वै वामदेव्यस्य
प्रस्तौति । प्राणेनैतस्य हि हिं हिं^३ प्राणो ऽसद् इति वै हिंकुर्वन्ति । यथा ह वै वयस आशय
एवं राजनस्य वामदेव्यम् । प्रजापतिर् वै पितादित्यः^४ पुत्रः । प्रजापतिर् वामदेव्यम्
आदित्यो राजनम्^५ । तस्माद् एव^६ एतयोर् आभावत्तरं तपति । एतद् ध्य अस्मात्
तेजो^७ निर्भिन्नम् । तद् वा अशीतिभिस् संपन्नम् । एकैकस्यां स्तोत्रियायां द्वे द्वे अशीत्यौ
संपद्येते । ताः पञ्चाशद्^८ अशीतयस् संपद्यन्ते । द्वे ह वा अशीत्याव^९ अहश् चैव
रात्रिश् च । ताभ्याम् एनम् आशयन्ति । आशयन्त्य एवैनम् एताभ्याम् । तस्य यन्^{१०}
निधनं पृष्ठान्य एव तानि^{११} ॥ १५ ॥

[१] क ख -स्मि ग -स्मि [२] क ख ही ग हि हि
[३] ग हुं हुं हुं [४] क ख ग पितादित्वाः [५]
क ख ग राजानम् [६] ग एत [७-८] क
एतयोराभावत्तरन्तपत्येतद्वयस्मात्तेजो ख एतयोरा-

भावत्तरन्तपत्येतद्वयस्मात्तेजो ग एतयोराभावत्तरन्तपत्ते-
तद्वयस्मात्तेजो [८] ग अशीतिस् [९] ग पञ्चाशद्
[१०] ग अशीत्या [११] ग यन् नास्ति [१२]
ग-कोशे तानि इत्य् आगामि-खण्डे वर्तते

वाग् इति स्थन्तरम् । इळेति वैरूपम् । तच् छक्यस् तद् रेवतयः । स्वर इति
वैराजम् । बृहद् इति बृहत् । भा^१ इत्य् असौ वा आदित्यः । भा इत्य् एतद् एवास्य
निधनम् । एतस्य सलोमताम्^२ अश्नुते य एवं वेद । तद् एतत् सर्वाणि^३ पृष्ठान्य अभि-

वदत्य् एतेन^३ सामनिधनेन । त उ वै^४ पञ्च पञ्चविंशास् सामनिधनानां संस्तुनानां संपद्यन्ते । तान् उ एतान् निधनैर् एव होतानुशंसति ।

तद् आहुर् आत्मनाग्रे प्रतिपद्यम् अथ शीर्ष्णा^५ । आत्मा वा अग्रे ऽथ शिर इति । तद् उ ह तद् यथा कर्तुं पतेत् तादृक् तद् यत् पञ्चविंशाद् आत्मनस् त्रिवृच् छिरो ऽभि प्रत्यवरोहेयुः^६ । शीर्ष्णैव^७ प्रतिपद्यम् । सर्वा ह वा एतद् देवता स्तोत्रं प्रत्युपतिष्ठन्ति^८ —मया प्रतिपत्स्यते मया मयेति । स यदि शीर्ष्णा प्रतिपद्येत यैव शिरःप्रतिपदेवता भवति^९ ताम् एव तेन धोति । यति पक्षेण यैव पक्षौ प्रतिपदेवता^{१०} भवति ताम्^{११} एव तेन धोति^{१२} । यदि पुच्छेन यैव पुच्छं प्रतिपदेवता^{१३} भवति^{१४} ताम् एव तेन धोति । यद्य् आत्मना यैवात्मनः प्रतिपदेवता^{१५} भवति ताम् एव तेन धोति^{१६} । अन्तरिता^{१७} इतरा देवता भवन्ति । सर्वा^{१८} उ ह वै देवता(श्) शीर्ष्णन्^{१९} एव—इमं वै वसवः^{२०} ॥ १६ ॥

[१] क भ ग भ्य [२] ख ग सलोताम् [३-३] ग पृष्टान्नवेदस्येदेन [४] क ख ग पै [५] क ख शीर्ष्णा [६] क ख प्रत्यवरोहेयुः ग प्रत्यवरोहयुः [७] ख शीर्ष्णव ग शीर्ष्णैव [८-८] ग स्तोत्रा व्युत्पुतिष्ठन्ति [९] ख शिरःप्रतिदेवता ग शिरः प्रतिपदेवतं [१०] ग भवन्ति [११] क ग पक्षौ प्रतिपदेवता ख पक्षौ प्रतिपदेवता वि पक्षौ देवता

[१२] क तान् [१३] ग तेनाधोति [१४] क ख ग पुच्छं प्रतिपदेवता [१५] क ग यैवात्मनः प्रतिपदेवता ख यैवात्मनः प्रतिपदेवता [१६] ग तेन धोति [१७] ग अन्तरिक्षता [१८] क ग सर्व [१९] ग शीर्ष्णन् [२०] ख-कोशे इमे वै वसवः इत्य् आगामि-खण्डे वर्तते

इमे रुद्रा इम आदित्या इमे विश्वे देवाः । अयम् एवायं लोक इदम् अन्तरिक्षम् अयम् असौ लोक इमा दिशः^१ श्रोत्रम् इदं रथन्तरम्^२ इदं वामदेव्यम् इदं बृहद् इदं यज्ञायज्ञीयम्^३ । *तद् एतच् छीर्ष्णा^४ प्रतिपद्यमानस्^५ सर्वाभिर् देवताभिस् सर्वैर् एभिर् लोकैस् सर्वैस् सामभिर्^६ अनन्तरायं प्रतिपद्यते । स *यद् इतो ऽन्येनागेन^७ प्रतिपद्येत यैव तत्प्रतिपदेवता^८ स्यात् ताम् एव धुयात्^९ । अन्तरिता इतरा^{१०} देवता स्युः^{११} । *अथै-तच् छीर्ष्णा^{१२} प्रतिपद्यमानस् सर्वाभिर् एव देवताभिर् अनन्तरायं प्रतिपद्यते । अथो हैतद् देवतानां प्रियं यच् छीर्ष्णा प्रतिपद्यते—सर्वा नो नापरात्सीद् इति ॥ १७ ॥

[१] क ख दिशश् [२] ग रथन्तरम् [३] ग यज्ञायज्ञीय [४-४] क तदेतच्छीर्ष्णा ग तदेच्छीर्ष्णा [५] क .ना ख .नः ग .न [६] ख सामाभिर् [७-७] ग वि यदतो न्येनागेन [८]

क ख तत्प्रतिदेवता ग तत्प्रतिपदेवता [९] ग एव धुयाद् [१०-१०] ग तेवता स्युः [११-११] वि अथ तच्छीर्ष्णा

रेतो^१ वा एतद् अग्रे प्रविशति^२ यद् गायत्रम् । ततो ऽन्यान्य् अंगानि विक्रियन्ते^३ । प्राणो वा एष प्रविशति यद् गायत्रम् । *तम् अन्यान्य् अंगान्य् उपसंसीदन्ति^४ । स इमान् प्राणान् आकाशान् अभिनिर्मन्यति^५ । प्राणो वै गायत्रः^६ । गायत्रं शिर एव^७ । तदायतनो वै प्राणो यच् छिरः । तस्मात् त्रिवृतैव^८ शीर्ष्णा प्रतिपद्यम् अथ पञ्चदशेन पक्षेनाथ सप्तदशेनाथैकविंशेन^९ पुच्छेनाथ^{१०} पञ्चविंशेनात्मना । तद् ऊर्ध्वाः कीर्तिम्^{११} ऊर्ध्वा श्रियम् ऊर्ध्वा स्वर्गं लोकं रोहन्ति । अथो हैषां तैर् एव ज्योतिष्टोमस्य^{१२} शिवैश् शान्तैर् एतद् अहः^{१३} परिश्रुतं भवति । अथो हैषाम् एत एव ज्योतिष्टोमस्य स्तोमाश् शिवाश् शमन्ताः परिमद्भाजन्तः^{१४} भवन्ति^{१५} ॥ १८ ॥

[१] ग रेता [२] ग प्रविनति [३] क ख ग ग वृत्तैत [१०] क -थैकविकविशेन [११] ग विक्रीयन्ते [४-४] ग तमन्यान्त्यागानुपसीदन्ति पुछनाधि [१२] ग कीर्त्तिम् [१३-१३] ग [५-५] क प्रणा- ख प्रणानाकारान् ग प्रणाना- स्तोमैशिवैदशान्तैनेतदहः [१४] ग परिमत्भाजं [१५] क भवति [१६] ग '१८' नास्ति कोशेषु [७] ग ए [८] ग तस्मा [९] क ख

१तद् एतत् सर्वपृष्ठं सर्वस्नोमम् अहः । तद् यद् एतेन सामनिधनेन सर्वाणि^१ पृष्ठान्य् अभिवदति तेन^२ सर्वपृष्ठम् । अथ यद् एते ज्योतिष्टोमस्य स्तोमाश् शिवाश् शान्ताः परिमाद्भाजनं भवन्ति^३ तेन सर्वस्तोमम् । 'संपदा हैव' त्रिणवत्रयस्त्रिंशौ^४ 'स्तोमाव् अमि-पद्यते' । सर्वपृष्ठेन हास्य सर्वस्तोमेनैतेनाह्वा^५ स्तुतं भवति य एवं वेद । तेन हैतेनैके ऽपि^६ तृतीयं कृत्वा स्तुवत एकं वावेदं सामेति वदन्तः । तेषां ह तेषाम् अमुष्मिन् लोके नैव शिरश् चान्यानि चांगानि विज्ञायन्ते^७ ॥ १९ ॥

[१-१] ग तदेतत् सर्वपृष्ठं ... परिमाद्भाजनं भवन्ति यस्त्रिंशौ [६-६] क ख स्तोमाभिसम्पद्यते [७] नास्ति [२] क सर्वा [३] क तेन नास्ति ख -नहा ग -नहा [८-८] ग हैतेनैकेवि [९] [४-४] क ख ग संपदा हैव [५] क त्रिणवत्र- क विज्ञायते ग विज्ञायन्ते

पिण्डाः^१ पिण्डा इव हि भवन्त्य् अक्रताः^२ । यथाङ्गम् एव स्तोतव्यम्^३ । ते हैवामुष्मिन् लोके साङ्गास् सतनवो ऽमृतास् संभवन्ति ।

अथ हैके सकृद् एव शीर्ष्णं हिंकुर्वन्ति—पराङ्^४ एतद् यच् छिर इति वदन्तः । त्रिस् त्रिर् इतरेभ्यो ऽङ्गेभ्यः । ते^५ त्रयोदश हिंकारास् संपद्यन्ते । एवं त्रयोदशस्य मास उपातिर् इति । तद् उ ह शश्वन् न तथा । त्रिर्^६ एव शीर्ष्णं हिंकुर्वन्तस्^७ त्रिस् त्रिर् इतरेभ्यो ऽङ्गेभ्यः । ते पञ्चदश हिंकारास् संपद्यन्ते । पञ्चदशो वा इन्द्रः । ऐन्द्रं महाव्रतं तत् तत्सलक्ष्म क्रियते ॥ २० ॥

[१] क पिण्डः [२] एवं कोशेषु [३] ग स्तोतव्य [४] ग पराङ् [५] क ख ग तो [६] क ख ग त्रिर् [७] ख ग हिंकुर्वन्

तद् आहुर् नौधसम् एवैतस्याहो ब्रह्मसाम^१ कार्यम् इति । तद् ध तत् पक्षम् अनुवदति^२ । रथन्तरम् एव श्यैतम् एव कार्यम् इति । तद् उ ह तत् पक्षम् एवानुवदति । बृहद् एव पञ्चनिधनम् एव वामदेव्यं कार्यम् इति । आत्मानं^३ हैव तद् अनुवदति । श्रायन्तीयम् एव कार्यम् इति । न ह वै किं चन श्रायन्तीयम् अनुवदति । 'महावैष्टम्भम् एव' कार्यम् । 'तद् दिङ्निधनं' भवति । दिशो वै पृष्ठानि । इयम् एव प्राची दिग् रथन्तरम् इयं बृहद् इयं वैरूपम् इयं वैराजम् अमूर् महानाम्नीर् इमा रेवतयः । दिग्भ्यो^४ वा एतस्मा अन्नाद्यं हरन्ति^५ । 'दिग्भ्यो वा अस्मा' अन्नाद्यं ह्रियते य एवं वेद^६ । अथो हैषाम् एतेनैव सर्वाणि पृष्ठानि ब्रह्मसामवन्ति भवन्ति^७ । तस्माद् उ हैतत् सामैतस्माद् अहो^८ नान्तरित्यम् । तद् उ सतोबृहतीषु^९ भवत्य् उत्क्रान्त्या^{१०} एवानपभ्रंशाय ॥ २१ ॥

[१] ग ब्रह्मसा [२] ग अधिपाठः महावैष्टम्भ [३] ग आत्मानम् [४-४] ख महावैष्टम्भ ग महावैष्टम्भै [५-५] क तददिङ्निधनं ग तदिङ्निधनं [६] क ख दिग्भ्यो ग दिग्भ्यो [७] ग हरति [८-८] क दिग्भ्यो अस्मा ख दिग्भ्योस्मा ग दिग्भ्यो वास्मा [९] ग वद [१०] ग भवन्ति नास्ति [११] ग अहो [१२-१२] क ख भवत्युत्क्रान्त्या ग भवत्युत्क्रान्त्या

तद् आहुर् इलान्दम् एवैतस्याहो^१ अग्निष्टोमसाम कार्यम् इति । तस्यैषा कल्याण्य एव प्रशंसा । अतिरिच्यते^२ यद् द्यवच्छिन्न्युरामणीयं^३ तद् यद् अदः पञ्चम् । इलान्दं तद् आर्भवस्य पवमानस्यानुष्टुभि कार्यं, यद् अभ्युदितं^४ "तन् नेद् अन्तरयामेति"^५ ।

वारवन्तीयम् एव^६ कार्यम् इति^७ । तस्यैषा कल्याण्य एव प्रशंसा । निषिद्धम् इव तु यावद् धैव कृत्वो यजते^८ तावद् बुभूषि^९ तावन् कामयते— श्रेयान्^{१०} स्यां श्रेयान् स्याम् इति । तद् आर्भवस्यैव पवमानस्य गायत्र्यां कार्यं^{११}, 'यद् अभ्युदितं'^{१२} 'तन् नेद् अन्तरयामेति'^{१३} ।

तद् उ वा आहुर् यद् वावान्या^{१४} वाङ् नातिवदति^{१५} तद् एतस्याहो^{१६} अग्निष्टोम-साम^{१७} कार्यम् । यज्ञायज्ञीयं वावान्या^{१८} वाङ् नातिवदति । वाग् वै यज्ञायज्ञीयम् । कुतो हि वाग् वाचम् अतिवदिष्यति । तस्माद् एतस्याहो यज्ञायज्ञीयम् एवाग्निष्टोमसाम^{१९} कार्यम् इति । अथैतच्च चतुस्त्रिंश-संमितम् अनुष्टुभि^{२०} कुर्वन्ति । त्रयस्त्रिंशद् वै देवताः । प्रजापतिश्च चतुस्त्रिंशः^{२१} । सप्रजापतिका^{२२} एवैतेन देवा^{२३} ऋध्नुवन्ति । अथ यद् आरम्भणीये^{२४} ऽहंस् त्रयस्त्रिंशत्संमितं^{२५} भवति देवता एव तेन ऋध्नुवन्ति^{२६} । अथैतेन सप्रजापतिका एवैतेन देवता अन्तत ऋध्वाप्तोत्तिष्ठन्ति^{२७} ॥ २२ ॥

[१] क -हो नास्ति ग अवैनस्याहो [२]? दन्तरयामेति [१५] क ख ग वावा अभ्या [१६]
क ख तुरिच्यते ग रिच्छते [२-३] क द्यव- क नोतिवदति [१७] क ख ग -हो [१८]
च्छिन्न्युरामणीयं ख यद् द्यवच्छिन्न्युरामणीयं ग कार्यम्... साम नास्ति [१९] क वावान्या
यद् द्यवच्छिन्न्युरामणीयं [४] क अभ्युदि [५-५] [२०] क -भी [२१] ग चतुस्त्रिंश [२२] ग
क ख ग तन्नोन्तरयामेति [६-६] ग कार्यमेवति संग्रजापतिका [२३] क देवी ख ग देव
[७-७] ग कल्याण्यैव [८] क याद् [९] क [२४-२४] क ख हा- ग हास्त्रयस्त्रिंशत्संमितं
ख ग यजतो [१०] क वभूषति [११] क [२५] ग तेन स्तुवन्ति [२६] ? क ख ऋध्वाप्तो-
श्रेया [१२] क कार्यं [१३-१३] क यदि- स्तिष्ठन्ति ग ऋध्वाप्तोत्तिष्ठति
द्युदितं ख ग यद् द्युदितं [१४-१४] ख तन्नो-

तद् आहुः कां देवतां दीक्षमाणा अनुनिषीदन्ति काम् अनूत्तिष्ठन्तीति^१ । स ब्रूयाद्^२ अग्निं देवतानां दीक्षमाणा अनुनिषीदन्त्य् आदित्यम् अनूत्तिष्ठन्तीति । तस्माद् दीक्षितान् सत आहुर् आसत इति, यद्य् अपि ते शयीरन्^३ अयोत्तिष्ठेयुः^४ । अग्निर् हि देवानाम्^५ आसीनानां श्रेष्ठः । अग्निदेवत्या हि तर्हि भवन्ति । तस्माद् उत्थितान् सत आहुर् उद्-स्थुर् इति यद्य् अपि त आसीरन् अथो शयीरन् । आदित्यो हि देवानाम्^६ उत्थितानां श्रेष्ठः । आदित्यदेवत्या ह^७ तर्हि भवन्ति ।

तद् आहुः के^८ भूत्वोत्तिष्ठन्तीति^९ । स ब्रूयान् मनुष्या भूता दीक्षन्ते देवा भूत्वो-त्तिष्ठन्तीति ।

त एतद् ऋग्रेतसं^{१०} यजूरेतसं^{११} ब्रह्मणि योनौ^{१२} रेतो दधतो वन्ति । अग्नाश्च एव तद् आहुतीभिर् अमिजुङ्गतो^{१३} यन्ति । तस्माद् दीक्षोपस्तसु^{१४} वीव ग्लायन्ति^{१५} । तरुणम् इव तर्हि रेतो भवति । तस्माद् उ स्त्री^{१६} दुहैदिनी^{१७} वीव ग्लायति^{१८} । तरुणम् इव हि तर्हि रेतो भवति । तान् स्तुतिशलैस्त्रिद्^{१९} वर्धयन्तो ऽमिभृषवन्तो^{२०} यन्ति । तस्माद् गर्भा अनश्रतस् संभवन्ति ॥ २३ ॥

[१] ख आहुः [२] क ख ग ब्रूवद् [३] क ख ग करस्तुति [८] क ग देवानाम् [९] ग हि [१०] क ख को [११] क ख ग भूत्वो-
ग शयीरन् [४] एवं कोत्तिष्ठेयुः [५] ग देवता- तिष्ठन्तीति [१२-१२] क एतदुग्रेतसं ख एतदुग्रे-
नाम् [६] ख आसत [७-७] ख करस्तुति

तसं ग दन्तद्वेनन्तं [१३] ख ग यजुरेतसं [१४] ग इयायन्ति [१८] ग त्ति [१९] ख ग दुह-
ग योर्वे [१५] ग अमिजुवन्तो [१६] क दिनी [२०-२०] ग वीप इयायन्ति [२१] ग
दक्षितोपसन्तु ग दीक्षोपसन्तु [१७] क क्षयन्ति त्रिर् नास्ति [२२] ग भिश्रवन्तो

त ऋङ्मया यजुर्मयास्^१ साममया ब्रह्ममया हिरण्मया^२ अमृतास्^३ संभवन्ति^३ । ऋङ्-
मयो ह वै यजुर्मयस्^४ साममयो ब्रह्ममयो हिरण्मयो ऽमृतस्^५ संभवति^५, *ऋङ्मयान्य अस्या-
स्थानि* भवन्ति य एवं वेद । तान् उद्गाता पुरस्तात् संवत्सरस्य^६ जनयित्वा होत्रे प्र-
यच्छति । तान् होता सूक्तैस्^७ सूते^७ । तत् सूक्तानां सूक्तत्वम् । *ताञ् छत्त्रैः* प्रशास्ति^८ ।
तच्च छत्त्राणां शस्त्रत्वम् । तान् उक्थैर्^९ उत्थापयति^९ । *तद् उक्थानां उक्थत्वम्*^{१०} । तेभ्य
एतद् देव्यं मध्यं अशीनीर्^{११} अन्नाद्यं प्रयच्छति । मधु हास्यास्मिंश्^{१२} च लोके ऽमुष्मिंश्^{१३}
चान्नं^{१४} भवति य एवं वेद । अक्षरेणाक्षरेणो^{१५} हास्मै विद्यास्^{१६} सर्वान् कामान् दुहे^{१७} ।
तस्मात् संवत्सर एव शस्यं संवत्सरे प्रोच्यम् । तस्माद् ब्राह्मणो हतो न स्तायाद्भवति^{१८} ।
तस्माद् रेतस्^{१९} सिक्तं न स्तायाद्भवति । तस्माद् उ हैवं^{२०} विद्वान् न स्तायाद्भवति । अशीति-
भिर्^{२१} वै देवा इमान् लोकान् इमान् अध्वन आश्रुवत । *तद् अशीतीनाम्*^{२२} अशीति-
त्वम् । तिसृभिर्^{२३} एवेमं लोकम् आश्रुवत^{२४}, तिसृभिर्^{२५} अन्तरिक्षं, तिसृभिर्^{२६} अमुं,
चतसृभिर्^{२७} एव दिश आश्रुवत, चतसृभिर्^{२८} अवान्तरदेशान्, *एकयामूम् ऊर्ध्वा*^{२९},
द्वानवाशीतयो^{३०} ऽभवन् । नव प्राणाः । अश्रुते प्राणान् । सप्राणस्^{३१} संभवति । *सर्वम्
आयुर्^{३२} एति । नाकामो म्रियते ॥ २४ ॥

[१] क ख ग यजुर्मया [२-२] क ग अमृत- ग दुहे [१५] क ख ग स्तायात्भवति [१६]
संभवति [३] क ग संभवति [४-४] ग ग हेवं [१७-१७] ग तदीतीनाम् [१८] क
ऋङ्मयास्यास्थानि [५] ख ग संवत्सरस्य [६] आश्रुवत [१९] क तिसृभिर् [२०] क ख
क ख ग वि सूतेति [७-७] क ताच्छत्रै [८] तिसृभिर् [२१-२१] क ख एकयामूम् ऊर्ध्वा ग
ख ग प्रतिश्रुति [९] वि उत्थापयन्ति [१०- एकयामूम् ऊर्ध्वा [२२] क ख ग त्वानवा- [२३]
१०] ग तदुत्थानासुस्थित्वम् [११] क अशीतिर् क ख ग संप्राणस् [२४-२४] ग सर्वायुर्
[१२] ग चान्तं [१३] वि अक्षरेणाक्षरेण [१४]

अथैषौदुम्बरी राजासन्दी । तस्यै बृहद्रथन्तरे पूर्वो पादौ, वैरूपवैराजे अपरौ^१,
शाक्ररैवते अनूच्यानि, ऋचः^२ प्राचीनम् आताना, यजुंषि तिरश्चीनं, सामाग्यं^३ आस्तरणं,
वाकोवाक्यम् अतीरोका^४, *श्रीर् उपबर्हणम्*^५ । तस्यै प्रजापतिश्^६ च बृहस्पतिश्^७ च^८
पूर्वो पादाव् आधारयेतां, सोमश्^९ च वरुणश्^{१०} चापरौ । *तस्याम् एतम् आदित्यम् अभ्य-
षिञ्चन्त*^{११} । वसवो राज्याय रुद्रा वैराज्यायादित्या स्वाराज्याय^{१२} विश्वे देवास्^{१३} साम्राज्याय
मरुतस्^{१४} सार्ववश्याय साध्याश्^{१५} चापत्याश्^{१६} च पारमेष्ठ्याय । तन् न हैतावत् कयाचन
देवतया जितं यावद् आदित्येन । ये हि सुता देवानाम्^{१७} आसंस्^{१८} त एतम् अश्रुवत । तस्मिन्
दिशो अपित्वम् ऐच्छन्त^{१९} यथा राजनि^{२०} विजितिभ्य अपित्वम् इच्छन्त^{२१} एवम् । ता
अब्रवीत्^{२२}—*प्रदानं मे*^{२३} प्रयच्छतेति^{२४} । सेयं प्राची दिक् प्रायच्छन्^{२५} मद् उदयेत्य्
अहश्^{२६} च सत्यं च । माम्^{२७} अभ्य उदयेत्य् ऊर्ध्वा^{२८} दिक्^{२९} प्रायच्छत्^{३०} क्षत्रं च राष्ट्रं
च । माम् अभ्य अपक्रामेति^{३१} दक्षिणा^{३२} दिक् प्रायच्छद् अन्नं च रथं च । माम् अभ्य
अपक्रामेत्य् उदीची दिक् प्रायच्छद् रूपं च वर्णं च । समया माम् अयेत्य् अन्तरिक्षं प्राय-
च्छत्^{३३} प्रकाशं चासंवाधं^{३४} च । माम् अभ्य अस्तम् अयेति प्रतीची^{३५} दिक् प्रायच्छद्
ऋतं च रात्रिं^{३६} च । अतु माम् आ तपेति^{३७} पृथिवी प्रायच्छत्—॥ २५ ॥

[१] क ख ग अपरो [२] ग ऊचाः [३] ग प्रायच्छनेति ग प्रयच्छनेति [१५] ग प्रायच्छि
समान् [४] क ख अतीरोको ग अतीरोका [१६-१७] क ख अशुद्धैर्ध्वं ग अशुद्धैर्ध्वं
[५-५] ग श्रीरूपवर्णम् [६] ग च नू [७-७] [१७] ग अभिपाठः एनमसुवत तस्मिन्मिषोपित्वमे-
ख तस्यनमेतमादित्य- ग तस्यनमेतमादित्यमभ्यपि- छन्त यथा राजनि विजितिन्यपित्व [१८] क प्रायच्छ
ञ्चन्त्य [८] ख ग स्वराज्याय [९] ग देवता- ग प्रायच्छि [१९] ग अशुद्धैर्ध्वं [२०]
नाम् [१०] ग ऐच्छित [११-११] क ख क ख दक्षिण [२१] क प्रायच्छ ग प्रायच्छ
विजितित्व- ग विजितित्वपित्वमिच्छित [१२] क [२२] ख वासन्माधा [२३] ग उमीवी [२४]
अववी [१३-१३] ग प्रधानमेम [१४] ? क ? क ख ग -रात्रं [२५] क ख ग तनेति

—क्षेमं च विमोकं च । अथ हाप श्रेयसीर् मेनिरे । ताः प्रति त्वा वयम् आतपाम
इति यात्रां^१ च प्रयां च प्रायच्छन् । अद्भिर् ह वा एष एतद् एत्य अपाम् एवायनेन ।
तासाम् एतासाम् ऊर्ध्वां छायाः^२, प्रति हैनं तद् आतपन्ति^३ । स एवम् एता दिश
उपाप्नोति^४ । अस्यै प्राच्यै दिश उदेति । अभ्य उदेतीमाम् ऊर्ध्वां^५ दिशम्^६ । षड् इत्यं
मास एति, षड् इत्यम्^७ । समयान्तरिक्षम्^८ एति । अभ्य अस्तम् एतामाम्^९ अपरां
दिशम् । अन्व इमां पृथिवीम् आतपति । तद् यथा पतिर् जाया अनुसंचरद् एवम्
एवैना एष एतद् अनुसंचरति ।

स ऐक्षताहम् एवेदं^{१०} सर्वं संवृणजा^{११} इति । स वशम्^{१२} एव दिव^{१३} आदत्त,
क्षत्रं नक्षत्राणाम्, आत्मानम्^{१४} अन्तरिक्षस्य, रूपं वायोर, आज्ञां^{१५} मनुष्याणां, चक्षः^{१६}
पशूनाम्, ऊर्जम् अपां, रसम् ओषधीनां, चरथं^{१७} वनस्पतीनां, शिश्रं^{१८} वयसाम्,
अर्चिषम् अग्नेर्^{१९}, हृदयं पृथिव्यै, गन्धं हिरण्यस्य, स्तनयितुं वाचस्, सङ्गमं पितृणां^{२०},
भां^{२१} चन्द्रमसः । तद् यद् एतेषां भूतानाम् आदत्त, तद् आदित्यस्यादित्यत्वम् । स य
एतद् एवं वेदैष^{२२} एवादित्यो भूत्वैतस्यां राजासन्ध्याम् आस्ते ॥ २६ ॥

[१] ग यात्रां [२-२] क ख ऊर्ध्वच्छायाः ग [११] क वंशम् ख ग पशम् [१२] ग दिशम्
ऊर्ध्वच्छायाः [३] क ख ग आतपन्ति [४] ग [१३] ग आमानम् [१४] क ख ग आज्ञा [१५]
उपाप्नोति [५] क ख ग ऊर्ध्वां [६] क ख ग ग चक्ष [१६] क ख ग चरथं [१७] क ख
निशम् [७] क समाया- [८] ग एतिमाम् ग शिरनं [१८] क ख अग्न ग अशु [१९]
[९] ख एदं [१०] क समवृणजा ख ग सम्पृणजा ग पितृणा [२०] ग भं [२१] क वेदै

न ह ब्रूयात्—सत्त्रम् आसिष्य इति । श्रमिष्यामीत्य^१ एव वक्तव्यम् । द्वे ह वाच
देवते सत्त्रम् आसाते^२ प्राणापानाव् एव । तयोस् सो ऽश्वरोहः । तद् यत् ताव् इदं
सत्त्रायेते तस्मात् तौ सत्त्रसदौ । तस्माद् उ श्रमिष्यामीत्य^३ एव^४ वक्तव्यम्^५ । तस्यैष
श्लोकः^६—

सप्तर्षयः प्रतिहितास् सुभूते
सप्त पश्यन्ति बहुधा निविष्टौ ।
सप्तैतं लोकम् उपयन्त्य आषो
ऽस्वप्रजौ सत्त्रसदौ यत्र देवा ॥

इति । सप्तर्षयः^७ प्रतिहितास् सुभूत इति पुरुषो वै सुभूतम् । त इमे सप्तर्षयः प्रतिहिताः प्राणा^८
एव । सप्त पश्यन्ति बहुधा निविष्टाव् इति बहुधा ह् एतौ निविष्टौ पश्यन्ति यत् प्राणापानौ ।
सप्तैतं लोकम् उपयन्त्य आप इतीमा द्वयीर् आप इमा द्वयीर् इमा एका इमा द्वयीर् अवाचीः ।
अस्वप्रजौ सत्त्रसदौ यत्र देवा इत्य् एते एव ते देवते । स य एतद् एवं वेद—॥ २७ ॥

[१] ग श्रमिष्यामिद्यु [२-२] ख सत्रनासने ग [७] ग अधिपाठः इयन्ति यत्प्राणापान सप्तैत [८] सत्रसासने [३-३] ग श्रमिष्यामीत्तेव [४] ग ग प्रणा [९-९] क आप इमा द्वयीर् नास्ति ख वक्तव्य [५] ग इथोक [६] क ख ग प्रतिहिता अवाचीर्

—यदि च स ह सत्रम् आस्ते यदि च नाथ हास्यासितम्^१ एव सत्रं भवति । य उ एवं विद्वाञ् छ्रमम् उपपरैत्य^२ एते एवास्य देवते भागास् सत्रम् आसाते सो ऽनार्तस्^३ संवत्सरस्योद्वचं गच्छति ।

असाव् एव संवत्सरो यो ऽसौ तपति । तस्य यद् भाति तत् संवद्^४, यन् मध्ये कृष्णं मण्डलं तत् सर इत्य् अधिदेवतम् । अथाध्यात्मम् । अयम् एव संवत्सरो यो ऽयं चक्षुषि पुरुषः । तस्य यच्च लुक्लं तत् संवद्^५, यन् मध्ये कृष्णं मण्डलं तत् सरः । तस्यैष श्लोकः—

मद् एवोदेति^६ सूर्यो ऽस्तं^७ मद् उ च^८ गच्छति ।

मां सर्वे देवा अन्वायत्ता माम् उ नाल्येति किं चन ॥

इति । मद् एवोदेति^६ सूर्य इत्य् एवंविदो ह वाव सूर्य उदेति । अस्तं^७ मद् उ च गच्छतीत्य् एवंविदो^{११} ह वावास्तम् एति । मां सर्वे देवा अन्वायत्ता^{१२} इत्य् एवंविदं ह वाव सर्वे देवा अन्वायत्ता । ^{१३}माम् उ^{१३} नाल्येति^{१४} किं ^{१५}चनेत्य् एवंविदं^{१५} ह वाव न किं चनात्येति^{१६} ॥ २८ ॥

[१] ग हास्यासितम् [२-२] ख छ्रममुपपरैत्य ग चम्पुवपरैत्य [३] ग नार्त [४] क ख ग संपद् [५] ख संपद् ग वेत् [६] क एवेदेति [७] क ख ग स्त [८-८] क ग मूड ख मुडु [९] क ग प [१०] ग अस्तम् [११] ग एवंविदो [१२] क ख ग अधिपाठः इत्येवंविदं ह

वोदेति सूर्य इत्येवंविदो ह वाव सूर्य उदेत्यस्तम् मद् उ च गच्छतीत्येवंविदो ह वावास्तमेति मां सर्वे देवा अन्वा- यत्ता [१३-१३] ग माम् [१४] क ख ग नाल्येति [१५-१५] ग चनेत्येवंविदं [१६] ग चनात्येदि

तद् आहुः किं संवत्^१ किं सरं^२ किम् अयनम् इति । स ब्रूयात् न्य्य एव विद्या संवत्^३ । तां हि सर्वे देवास् संवान्ताः । अहोरात्रे एव सरः^४ । ते हीदं सर्वे सरतः । आदित्य एवायनम् । स ह् एषु लोकेष्व एति^५ । इत्य् अधिदेवतम्^६ । अथाध्यात्मम् । अन्नम् एव संवत् । तद् धीदं^७ सर्वं संवान्तम् । वाग् एव सरः^८ । वाचा^९ हि पुरुषस् सरति । प्राण एवायनम् । स ह् अस्मिन्^{१०} वस्मिन् एति । स य एवम् एतद् अधिदेवतं चाध्यात्मं च संवत्सरायणं^{११} वेदानार्तं^{१२} एव संवत्सरस्योद्वचं गच्छति ।

तद् आहुः कथं संवत्सर एकच्छन्दा बार्हतो भवतीति—॥ २९ ॥

[१] ग सवत् [२] एवं कोशेषु [३] ग संवत्स [४-४] क ग वि लोकेष्वति [५] ग अधिदेवतम् [६] ख धीदं [७] ग वाचा [८] क ख

अस्मि [९] क संवत्सरा वि संवत्सरायणं [१०] ग देवदानार्त

—अहोभिर् इति ब्रूयात् । कथम् अहोभिर् इति । अतिरात्राव्, आरम्भणीय-महा-व्रतीये अहनी, पृथ्याभिस्तुवाव्, अभिजि(त्)^१, त्रय स्वरसामानः^२, प्रत्यञ्चस् त्रय स्वरसामानो, विश्वजिद्, गोआयुषी, दशरात्रो, वैषुवतम्^३ एव सप्तत्रिंशम् एतस्मिन् स्वर्गे लोके ऽध्यह्नम् । तस्यैष श्लोकः—

‘तां विंशतिम् सप्तशतानि’ आहुर् इत्य् अहोरात्रा एव ते । पद्मविंशतीं बृहतीं कल्पमानाम् ।
 सानुष्टुप् भूत्वा पशुभिः सवोनिर्
 देवान् पितॄन् ददते सनुष्यांश् च ॥

इति । तां विंशतिम् सप्तशतानि^१ आहुर् इत्य् अहोरात्रा एव ते । पद्मविंशतीं^२ बृहतीं कल्पमानाम्
 इत्य् एवं ह तद् अहोभि(प्) पद्मविंशतीं बृहतीं कल्पते । सानुष्टुप् भूत्वा पशुभिः सवोनिर्
 इतीयम्^३ एव दिग्^४ गाम् आहरद्^५ इयम् अश्वम्^६ इयम् अजाम्^७ इयम् अविम् ।
 अनुष्टुभे^८ वा एतस्यै सत्यै^९ दिशश्च शुल्कम् आहरन्^{१०} इत्य् एवं ह तत्^{११} । देवान्
 पितॄन् ददते सनुष्यांश् चेति^{१२} ।^{१३} वाग् वा^{१४} अनुष्टुप् । वाचो वा इदं सर्वं यतम् । एवं वै
 संवत्सर एकच्छन्दा^{१५} वाह्यतो भवतीति ॥ ३० ॥

[१-१] ग पृष्ठयानिजि [२] ग स्वरसानान [३] क इयमजन् ग इयमजन् नास्ति [११] क ख
 ग वैपुतेम् [४-४] क ता विंशतिसप्तशतानि अनुष्टुभि ग अनुष्टुभिर [१२] क ख सतं ग
 ग तन् विंशतिसप्तशतानि [५] क ख ग बृहती तते [१३] क ख ग अहरन् [१४] क तन्
 [६] ग सप्तशतशतानि [७] क पद्मविंशतीं [८] [१५] क ख ग चोति [१६-१६] ग वाचा
 ग इतियम् [९-९] क आमहरद् [१०-१०] [१७] क ख ग एकच्छन्दा

अयम् एव स्पृष्टयो यो ऽयं पवते एतेन हीदं सर्वं स्पृष्टम् । स्पृष्टयो ह वै नामैषः ।
 तं पृष्ठय इति परोक्षम् आचक्षते । सर्वान् कामान् स्पृशति य एवं वेद ।

अमाब् एवामिष्ट्वो यो ऽसौ तपति । एष हीदं सर्वम्^१ अभिष्ट्वते ।

तद् आहुर् यत् पृष्ठयामिष्ट्वाव इत्य् आचक्षते^२ ऽभिष्ट्वम् उ वै पूर्वम् उपयन्ति ।
 कथं पृष्ठयः पूर्वं उपेतो भवतीति । स ब्रूयाद् यद् एवायम् अवरो वायुः पवते पर आदि-
 त्यस् तेनेति । अथो यत् परं^३ सन्तम् अभिष्ट्वम् अवरम्^४ उपयन्ति व्यतिषंगायानिर्मा-
 र्गाय^५ सर्वायुष्टायै^६ ।

तद् आहुर् यच्चत्वारो ऽभिष्ट्वस्य स्तोमाष् षट् पृष्ठयस्य कथं तत् सभारम् इति ।
 स ब्रूयाद् यद् एवैते सदृशि^७ देवते वायुश्चादित्यश्च तेन सभारम् इति । अथो षट्
 ब्रह्मामिष्ट्वः क्षत्रं पृष्ठयस् तेनो एवेति ॥ ३१ ॥

[१] ग ऽवो योऽसौ तपति । एष हीदं सर्वमभि- [६] क ख व्यतिषंगाया- ग व्यतिषंगाया- [७]
 नास्ति [२] क सर्वम् [३] ग आचक्षत ग सर्वायुष्टायै [८] एवं कोशेषु
 [४] क ख ग पर [५] ग वि अवरम् नास्ति

तद् आहुर् यद् एते पृष्ठयस्य विषमा स्तोमास् त्रिवृत् पञ्चद[श]स्^१ सप्तदश
 एकविंशस्^२ त्रिणवस् त्रयस्त्रिंश इति, कथम् एतत् समात् समम् उपेतं भवतीति ।
 स ब्रूयाद् ब्रह्म वै त्रिवृत् । क्षत्रं पञ्चदशः । ब्रह्म वै क्षत्रा[ज्] ज्यायः । तेन समात्
 समम् उपेतं भवति^३ । विद्^४ सप्तदशः । क्षत्रम् उ वै विशो ज्यायः । तेन समात्^५ समम्
 उपेतं भवति । एकविंशं^६ स्तोमम् अनु शूद्रः । वैश्यो वै^७ शूद्राज् ज्यायान् । तेन^८ समात्
 समम् उपेतं भवति । त्रिणवं स्तोमम् अनु ग्रास्यः पशवः । शूद्रो वै ग्रास्येभ्यः पशुभ्य
 श्रेयान् । अत्ता^९ हि स तेषाम् । तेन समात् समम् उपेतं भवति^{१०} । त्रयस्त्रिंशं^{११} स्तोमम्
 अन्व आरण्याः पशवः । ग्रास्यो वै पशव आरण्येभ्यः पशुभ्य श्रेयांसः । विभ्यत इतरे
 चरन्त्य् अधिगन्तेतरेषां हन्ता । तेन समात् समम् उपेतं भवति ।

तद् आहुः कस्माद् ^{१०}एकरूपो ऽभिप्लवो^{१०} द्विरूपः पृष्ठयस् समान^{११} एव सन् व्यूढश्च समूढश्चेति । स ^{१२}ब्रूयाद् यस्माद्^{१२} इदं ब्रह्म ब्रह्मैव^{१३} । अथ यस्माद् उ क्षत्रियस् सन् ब्राह्मणो भवति तस्माद् एकरूपो^{१४} ऽभिप्लवो द्विरूपः पृष्ठय इति^{१५} ।

तद्^{१६} धैतद् एके ऽभिप्लवस्य षष्ठम् अहर् उक्थ्यं कुर्वन्त्य एवं सभारम् इति । तद् उ होवाच शात्र्यायनिर् मोहयन्ति^{१७} ते ऽभिप्लवं ये तथा कुर्वन्ति । अब्रह्म तर्हि^{१८} भवति । तस्मात् तथा न कार्यम् इति ।

अथ हैके पृष्ठयस्य षष्ठाद् अहो द्विपद^{१९} उद्धरन्त्य एवं सभारम् इति । तद् उ होवाच शात्र्यायनि^{२०} स्वर्ग एष लोको यत् पृष्ठयप् षडहः । यजमान एष निदानेन^{२१} यद् द्विपदः । तम् आयतनाच्च च्यावयन्ति । स य एनांस तथा चक्रुषो^{२२} ब्रूयाद् आयतनाद् वा च्योष्यन्ते ऽस्माद् वा लोकाद् इति, तथा हैव स्युः । तस्मात् तथा न कार्यम् इति ॥ ३२ ॥

[१-१] क सप्तदशैकविंशत् [२] ग अधिपाठः विद् सप्तदशः क्षत्रमु वो विशो ज्यायस्तेन समात् सममुपेतं भवतीति स ब्रूयात् [३] क विराट् [४] ग समत् [५] क एकविंश [६-६] क शूद्राज्यायास्तन ग शूद्राज्यायास्तन [७] ख अत्तात्ता ग अन्तानत्ता [८] ग अधिपाठः तदाहुः कस्मादेकरूपोभिप्लवे द्विरूपः पृष्ठयस्तामान एव सन् व्यूढश्च समूढश्चेति स ब्रूयादस्मादिदं [९] क ख ग त्रयस्त्रिंश [१०-१०] ख एकरूपाभिप्लवो ग एकरूपाभिप्लव [११] ग सामान [१२-१२] क

ब्रूयदस्माद् ख ब्रूयद्यस्माद् ग ब्रूयदस्माद् [१३] क ब्रह्मैव [१४] ख ग एकरूपा [१५] ग इते [१६] ग त- नास्ति [१७] क ग मेहयन्ति [१८] क ख ग तर्हि [१९] क द्विपद [२०] ग पुनःपाठः मेहयन्ति तेभिप्लवं ये तथा कुर्वन्त्यब्रह्म तर्हि भवति तस्मात्तथा न कार्यमित्यथ हैके पृष्ठयास्य षष्ठादहो द्विपद उद्धरन्त्येवं सभारमिति तद् होवाच शात्र्यायनि [२१] क ख ग निदानेन [२२] ग चक्रुषो

तद् आहुर् यद् इदं प्रायणीयम् अहस् त्रिवृद् आचक्षते, प्रायणीयम् इत्य् अदश् चतुर्विंशं, कथम् एतत् त्रिवृता प्रयतं भवतीति । स ब्रूयाद् यद् एवैते चत्वारिंशत् त्रिवृतस् संपद्यन्ते तेन त्रिवृता प्रयतं भवतीति । अथो यच्च चतुर्विंशत्यक्षरा गायत्री तेनो एवेति ।

तद् आहुः कथम् ^१एतद् वैषुवतीयम् अहश् छन्दोम्यं^१ भवतीति । स ब्रूयाद् यावन्ति सप्तानां चतुरुत्तराणां छन्दसाम् अक्षराणि तावत्य् एतस्याह स्तोत्रियाः । तेन^२ छन्दोम्यं भवतीति ।

तद् आहुर् यद् उपरिष्ठाद्^३ विषुवतश् छन्दोमान् उपयन्ति कथं पुरस्ताद् विषुवतश् छन्दोमा उपेता भवन्तीति । स ब्रूयाद् य एवैष आरम्भणीयस्याहश्^४ चतुर्विंश[श्] छान्दोमिकस्तोमस् तेन^५ पुरस्ताद् विषुवतश्^६ छन्दोमा उपेता भवन्तीति । अथो यद् एव पृष्ठयस्य द्वे द्वे अहनी समस्ते छन्दोमास् संपद्यन्ते तेनो^७ एवेति ॥ ३३ ॥

[१-१] ग एतद्वैषुवतीयमहच्छन्दोम्यं [२] ग ते [३] ग उपरिष्ठाद् [४] ग -स्याहश् [५] ग तेन [६] क ख विषुवतश् ग विषुवत [७] ग तेन

तद् आहुर् यत् षडहः पुरस्ताद् विषुवतः पृष्ठयान्य् उपयन्ति विश्वजिति सप्तमम् उपरिष्ठात् कथं तत् सभारम् इति । स ब्रूयाद् यद् वा अर्वाचीनं विषुवतस् तद् अयं लोको,^१ यद् ऊर्ध्वं^२ विषुवतस् तद् असौ लोकः । ^३आसन्न^३ इव वा अयं लोकः^२ । प्ररिक्त^४ इवासाच्च अन्यः । द्वितीयो ह्य् अयं लोकः । तद् यद्^५ विश्वजिति सप्तमम् उपरिष्ठात्

पृष्ठयान्य् उपयन्त्य् एवं सभारम् इति । अथो य एवम् उ य एव विश्वजिन् पृष्ठमयम् एव । गौरु वै रथन्तरम्^१ अश्वो बृहद् अजा वैरुपम् अविर् वैराजं व्रीहयश्च शक्यो यवा रेवतयः । स एष रसस् संसिको^२ यत् पृष्ठानि^३ । तस्यैषो ऽक्षो यद् गायत्रीषु बृहद् अग्निष्टोमसाम भवत्य् एतस्य रसस्यानपवदाय^४ । अथ य एतन् निहंतपृष्ठम्^५ उपयन्ति विपिक्तरसं ते विश्वजितं शून्यं उपयन्ति । ते न किं चन व्यश्नुवते^६ । तस्मान् पृष्ठमय एव विश्वजिन् कार्य इति ॥ ३४ ॥

[१] क ख विपुवतस्तदयं लोको यदूर्ध्वं नास्ति न्वरम् [४-५] एवं कोशेषु [६] ग [२-२] ग नास्ति [३] ख असन्न [४] क ष्टुयेन [५] क रसस्यानपवदय ग रसस्यानप-
प्ररिक्ता [६] ग य [६] क ख ग रथन्तर- वदय [७] ग निहंतपृष्ठम् [८] ग व्यश्नुवते

तद् धैतद् एके स्वरसाम्नां स्वराण्य् एव पृष्ठानि कुर्वन्ति । पृष्ठेन वा अहर् आख्या-
यते, स्वरसामान इत्येत आख्यायन्ते । तस्मात् स्वरसाम्नां स्वराण्य् एव पृष्ठानि कार्या-
णीति । ते चेन् स्वराणि पृष्ठानि कुर्युर् यानि पृं (?) भवन्ति तांश्च एकबृहतीषु कुर्युः ।
तद् उ होवाच शाठ्यायनिर् वयं वाव प्रत्यक्षं स्वराणि पृष्ठानि कुर्मां ये बृहद्रथन्तरे कुर्मः ।
इदं वै रथन्तरम् अदो बृहत् । आभ्याम् उ वै लोकाभ्याम् इदं सर्वं स्पृतम्^१ । तस्माद्
बृहद्रथन्तरे एव पृष्ठे^२ कार्ये इति ।

अथो हैते विच्छिन्नान् स्वरसाम्न उपयन्ति ये त्रीण्य् उपयन्ति । सर्वाण्य् एव
कार्याणि । तथा^३ द्वाभ्यां द्वाभ्याम् अहस् तायेते । एवं संगृहीता स्वरसामानो भवन्त्य्
अविच्छिन्ना, अथो पापवस्यसस्य व्यावृत्त्या^४ इति ।

तद् धैतद् एके विपुवतो बृहतीष्व् एव^५ बृहत् पृष्ठं कुर्वन्ति—॥ ३५ ॥

[१] ग स्पृष्टम् [२] ग पृष्ठ [३] ग तथा तथा [४-५] क ख पापवस्य व्यावृत्त्या
ग पापवस्यसस्य व्यावृत्त्या [६] क ए

—बार्हतो विपुवान्, बार्हतो वासाव् आदित्यः । बृहत्याम् एष^१ एतद् अभ्यूढस्^२
तपति । तस्माद् बृहतीष्व् एव बृहत् पृष्ठं कार्यम् इति ।

अथ हैके बृहतीष्व् एव दिवाकीर्त्यं पृष्ठं कुर्वन्ति । बृहत्यायतनानि पृष्ठानि । इदं^३
वा अन्तरिक्षं बृहती । तस्याम् अयं वायुर् अन्तः पवते । तन् पृष्ठं^४, तस्या उ एव
यद् द्वादशाक्षरं पदं तेन, जगतीषु^५ कृतं भवति । एवं तृतीयसवनम् अयातयाम
क्रियत इति । तद् उ होवाच शाठ्यायनिर् जागतो विपुवान्^६ । जागतम् एतत् साम ।
जागतो ऽसाव् आदित्यः । यदा^७ ह्य एष उदेत्य् अथ जगद् एतस्यैव प्रयाणम् अनु प्रैति^८ ।
तस्माज् जगतीष्व् एव दिवाकीर्त्यं^९ पृष्ठं कार्यम् इति । ततो यास् तिस्रो^{१०} जगत्यश्च
चतस्रस् ता बृहत्यः । तेन बृहतीषु कृतं भवति । तास् संस्तुता अष्टाविंशतिर् बृहत्यस्
संपद्यन्ते । तेनो एव बृहत् अन्तरिता भवति । अथो हैतत् प्राणस्यैव रेतो निर्मितं यद्
दिवाकीर्त्यम् । प्रजननं^{११} जगती । सो ऽसाव् आदित्यः । तद् यज् जगतीषु दिवाकीर्त्यं
पृष्ठं^{१२} कुर्वन्ति^{१३} स्वेनैवेनं^{१४} तद् आयतनेन समृद्धयन्ति । तेनैभ्यस् समृद्धेन स्वायां
जनतायाम् ऋधुकं^{१५} भवति ॥ ३६ ॥

[१] ग षु [२] ग अथुड [३] कोशेषु इन् दिकीत्ये [११] ग तलो [१२] ग प्रजनन
 [४] ग षु [५] ग जागतीषु [६] ग विषुवा [१३] ग षु [१४] ग अधिपाठः ते [१५]
 [७] ग यद् [८-८] ख प्रयणमनुमति ग प्रायण- ग स्वेनैव [१६] क ख ऋधुं ग अर्धुं
 मनुमती [९] क ख ग जागतीषु [१०] ख ग

तद् एतत् पृच्छन्ति किं तद् दिवाकीर्त्यं ऽहन् क्रियते येन प्रजाः प्रजनयति येन च प्रजा दाधारयति । स ब्रूयात् प्राणस्यैव रेतो निर्मितं यद् दिवाकीर्त्यम् । प्रजननं जगती । तेन प्रजाः प्रजनयति । अथ यत् प्राणो भूत्वा पराणि चावराणि चाहानि दाधति तेनो एव प्रजा दाधारयति । प्राण एव दिवाकीर्त्यम् । चक्षुषी भ्राजाभ्राजे । श्रोत्रं विकर्णम् । वाग् दशस्तोभम् । त इमे प्राणा मध्यतो हिताः । तद् धैतद् एक उदित एवाज्यग्रहान् गृह्णन्ति । उदिते प्रातरनुवाकम् उपाकुर्वन्ति । दिवाकीर्त्यं वै नामैतद् अहः । तन् न राज्या संस्रजेयुर् इति । तद् उ होवाच शाटघायनिस् सामभिर् वा अहान्य अभिष्टुतान्य ऋग्भी रात्रयः । सैषां रात्रिर् अनभिष्टुता शून्या भवति । अथो प्रजापतिर् एष यत् प्रातरनुवाकः । तम् आयतनाच्च च्यावयन्ति । स य एनांस् तथा चक्रुषो ब्रूयाद् आयतनाद् वा च्योप्यन्ते ऽस्माद् वा लोकाद् इति, तथा हैव स्युः । तस्माद् यथैवेतरेषाम् अह्नां तथा कार्यम् ।

प्राणापानाव् उपांश्वन्तर्यामौ । उदिते ऽन्यं जुह्वत्य् अनुदिते ऽन्यम् । वहिर् वै सन्तं प्राणम् उपजीवन्त्य् अन्तस् सन्तम् अपानम् । तद् यद् उदिते ऽन्यं जुह्वत्य् अनुदिते ऽन्यं, वहिर् सन्तं प्राणम् उपजीवामान्तस् सन्तम् अपानम् इति । अथ य एताव् उदिते जुह्वति, प्राणापानाव् उत्विदन्ति । स य एनांस् तथा चक्रुषो ब्रूयात् प्राणापानाव् उदखात्सुर् मरिष्यन्तीति, तथा हैव स्युः । तस्माद् यथैवेतरेषाम् अह्नां तथा कार्यम् ॥ ३७ ॥

[१] ग प्राणे [२] द्वि अहानि नास्ति [३] क ख ग दाधत्ति वि दाधति [४] ग अधिपाठः स [५] ग प्राणा [६-६] क मध्यतो हिताः ग मध्यते एताः [७] ख धैतद् नास्ति वि धै [८] ? संस्रजेयुर्, संस्रजेयुर् ? [९-९] क अहान्य-मिष्टुतान्य- ख अहान्यमिष्टुतान्य- ग अहान्यमिष्टुतान्य- नृभिः [१०] क अनभिष्टुत ख अभिष्टुता ग अभिष्टुत [११] क ख न्या [१२] ग भवन्ति [१३] ग च्यावयन्ति [१४] क यथैवेतरेषाम् [१५] क ख ग प्राणापाना [१६] ग वहिर् [१७-१७] क ख ग एता उदिते वि एता उदिते [१८] ग ब्रूया [१९] क उदुःखात्सुर् ख उदुःखात्सुर् ग उदक्त्वात्सुर् [२०] ख अहि

तानि वा एतानि दीक्षमाणाद् उत्क्रामन्त्य् अग्निहोत्रं दर्शपूर्णमासौ चातुर्मास्यानि पशुबन्धः पितृयज्ञो गृहमेधो ब्रह्मौदनो मिथुनम् । तद् यद् दीक्षोपसत्सु स्वाहेति व्रतयति, तेनास्य दीक्षोपसत्स्व अनन्तरितम् अग्निहोत्रं भवति । यद् उपांश्वन्तर्यामाव् उदिते ऽन्यं जुह्वत्य् अनुदिते ऽन्यं, तेन सुत्यायाम् । यत् पुरोडाशस् तेन पौर्णमासम् । यद् दधि तेनामावास्यम् । यत् पयस्या तेन चातुर्मास्यानि । यत् पशुम् आलभन्ते तेन पशुबन्धः । यद् उपासनाय् उपास्यन्ति तेन पितृयज्ञः । यद् धानाः करम्भो भवति तेन गृहमेधः । यत् सौम्यम् आहरन्ति तेन ब्रह्मौदनः । यत् पत्नीस् संख्यापयन्ति तेन मिथुनम् ।

तद् धैक आहुः प्राणेन त्वा संभवा मनीत्य् एव प्रतिष्णाम् अभिप्राण्यानीति । तद् उ होवाच शाटघायनिर् अवकीर्णरूपम् इवैतत् । एको वाव पुमान् प्राणावे विद्ययैवैतद् अनन्तरितम् अथो यद् एव यज्ञायज्ञीयस्य स्तोत्रे संख्यापयन्ति ॥ ३८ ॥

- [१] ग युक्तामन्त्य [२] क ख ग मिथुन्ये [३] क ख ग उरग्यनि [४-१०] क मन्थ-
 [३] क ग मिथुन [४] क ख प्रदेति ग प्रनेति माहति ख मन्थयामहरति ग मन्थयामहरति
 [५] क ग तानास्य [६] ग आन्तरितम् [७] ग मन्थयामनि [८] क ग मिथुन
 [७] क ख उपांश्चन्तयामाबुदितेन्य ग उपांश्चन्तयामा- [९-१०] क ख यवैव [११] ग यवयवो-
 माद्यदितेन्य [८] ग इधिस [९] क ख तेना यस्य [१०] ग संस्वापयन्तेति
 मावास्यां ग तेनेमावास्य [१०] क यन् यन्

तद् आहुर् यद् अन्यैर् अन्यैः^१ सामभि स्तुवते ऽन्या अन्या अनुशंसन्त्य^२ अथ कस्मात् समाना^३ गृहा इति । स ब्रूयाद् अन्नं वै साम । अन्नम् ऋक् । प्राणा गृहाः । अन्यद् अन्यद् वै प्राणेभ्यो ऽन्नम् आहरन्ति । तस्माद् अन्यैर् अन्यैः सामभि स्तुवंत ऽन्या अन्या अनुशंसन्ति समाना एव गृहा इति ।

प्राणा एव साम । तन् मूलम् । अथ यथा वृक्षस्य स्कन्धांसि वा शाखा वा पलाशानि वैवम् अन्यानि सामानि^४ । स य एतद् एवं वेद सर्वाण्य एवास्य सामानि विदितानि^५ भवन्ति ।

वाग् एवर्क् । तन् मूलम् । अथ यथा वृक्षस्य स्कन्धांसि वा शाखा वा पलाशानि वैवम् अन्या ऋचः । स य एतद् एवं वेद सर्वा एवास्यर्चा विदिता भवन्ति ।

मन^६ एव यजुः । तन् मूलम् । अथ यथा वृक्षस्य स्कन्धांसि वा शाखा वा पलाशानि वैवम्^७ अन्यानि यजुषि । स य^८ एतद् एवं वेद सर्वाण्य एवास्य यजुषि विदितानि भवन्ति ॥ ३१ ॥

- [१] क ग अन्यै [२] ग अनुशंसत्य [३] क ख ग सामाना [४-४] ग शाखो [५] ग नास्ति
 [६] ग विदितानि [७] ग मान [८] ग वैम् [९] ग नास्ति

तद् आहुः किं नातिष्ठवन्ति^१, किं नातिशंसन्ति, किं नातिगृह्णन्तीति^२ । स ब्रूयात् प्राणम् एव नातिष्ठवन्ति^३ । स्तुते वै प्राण एव परिशिष्यते । वाचम् एव नातिशंसन्ति । शस्ते वै वाग् एव परिशिष्यते । मन एव नातिगृह्णन्ति । गृहीते^४ वै मन एव परिशिष्यते । नातिष्ठुतं नातिशस्तं नातिगृहीतम् एवंविदस्^५ संपन्नम् एव भवति ।

अथ ह वै समृद्ध एव यन्न उपासितव्यः । यद् अधीयन् अनुपहन्त्यमानः^६ करोति तत् स्वर्ग्यम् । स्वर्ग्यं^७ म एतत्, स्वर्गलोक एतेन भविष्यामीत्य् एव^८ तद् विधात् । अथ यद् दुरधीयन्^९ उपहन्त्यमानो विषिञ्चन् करोति, पुष्टिस् सा प्रजननम् । पुष्टिर् म एषा प्रजननं, बहुर् भविष्यामि प्रजनिष्य इत्य् एव तद् विधात् ॥ ४० ॥

- [१] क ख ग नातिष्ठवन्ति वि नातिस्तुवन्ति [२] [६] क ग स्वर्गम् ख स्वर्गम् [७] ग अब
 ग नातिगृह्णन्तीति, वि नातिगृह्णन्ति [३] क गृहीत [४] क ग दुरधीयन्
 [५] क ग एवंविद [५] ग अनुपनन्यमानः

अथ ह वै त्रयः पूर्वे ऽग्नय^१ आसुर् भूपतिर् भुवनपतिर्^२ भूतानां पतिः । अयं वै लोको भूपतिर्, अन्तरिक्षं^३ भुवनपतिर्, असाव् एव लोको भूतानां पतिः । अयं^४ हायं भूतिर् नाम । तेषां ह वषट्कारश्च शीर्षाणि चिच्छेद । तं^५ इमास् तिस्रः पृथिवीः^६ प्रवि-
 किशुः । तस्माद् यद् अग्निहोत्रस्य वाज्यस्य घावस्कन्देत् तद् अभिमृशेद् भूपतये स्वाहा, भुवनपतये स्वाहा, भूतानां पतये स्वाहेति । एतेषु हैवास्याग्निषु हुतम् अस्कणं भवति ।

अथ ह वै त्रयः पूर्व ऋषय आसुज् शूर्पयवम् अध्वाना अन्तर्वान् कृषिस् सोलवालाः^१ ।
ते ह यज्ञस्य कृन्तत्राणि^२ ददृशुः । तस्मैताः प्रायश्चित्तीर्^३ ददृशुः—शं च म, उप च म,
अयुश् च मे, भूयश् च मे, यज्ञ^४ शिवो मे संतिष्ठस्व, यज्ञ स्विष्टो मे^५ संतिष्ठस्व, यज्ञारिष्टो^६ मे
संतिष्ठस्वेति । तस्माद् एता दर्शपूर्णमासाभ्यां वा चातुर्मास्यैर् वा पशुबन्धेन वा सौम्येन^७
वाध्वरेणोपरिष्ठाज्^८ जपेत् । यद् एवात्र यज्ञस्य विधुरं भवति तद्^९ एव तेन
शमयति ।

प्राण एवाविपुवतो व्यानो विपुवान् अपानो यद् ऊर्ध्वं विपुवतः । अपानो वा इदं
सर्वम् आहरति । तस्माद् वयं परस्ताद्^{१०} विपुवतो ऽर्वाचप् षडहान् उपैमः ॥ ४१ ॥

[१] ग श [२] ख भुवनरूपतिर् [३] ग अन्तरिक्ष श्रित्तिर् [११] क ख ग यज्ञश्च [१२] ग मेव
[४] ग अश [५] ? क ख भूपतिर् [६] क ख ग [१३] ग यज्ञारिष्टो [१४] ग साम्येन [१५]
म [७] क ख ग पृथिवी [८] ग सोललोलाः ग वाध्वरेणोपवापरिष्ठा [१६] क ख ग ताद्
[९] क ख ग कृन्तत्राणि [१०] क ख ग प्राय- [१७] क पुरस्ताद्

तद् ध क्रतुजिज् जानकिर् इयर्पि^१ सौमापं^२ पप्रच्छ—प्राणेन^३ स्वी^४ [३]द् अपा-
नेना^५ अस्मिन् जीवति मर्त्यः । *तद् ब्रूतात् संगतेभ्यः कुरूणां ब्राह्मणेभ्य इति । स
होवाचेहैवाहं त्वां प्रतिवक्ष्यामीति । तं ह प्रत्युवाच—न प्राणेन नापानेन । अस्मिन्
जीवति मर्त्ये व्यानो ऽध्यक्षः पशोस् सतं^६ विष्वंचमीय्यत इति । पुरुषो वै पशुः । पशुरुत्
पशुस् सः । व्यानो ह वा एतं विष्वंचमीय्यते ।

तान् वा^७ एतान् एके^८ परस्ताद् विपुवत ऊर्ध्वान् एव षडहान् उपयन्ति । यं
वावैतं^९ पृष्ठ्यं पूर्वम् उपैमस्तनेन व्यावृत्ता भवन्ति । अथो एवम् अजामीति^{१०} । तद् उ होवाच
शाठ्यायनिर् उभये वा एत ऊर्ध्वा भवन्ति ये चोर्ध्वा ये चार्वाञ्चः । सवनैर् वा एत ऊर्ध्वा
भवन्त्य आप्नुम उ तं कामं य आवर्तेष्व इति ।

तद् आहर् यद् यथापां विवर्तं^१ एवम् एते यद् गोआयुषी । कतरेषाम् एते अह्ना(म्) ।
परेषाम् अवरेषाम्^२ इति । उभयेषाम् एवेति ब्रूयात् । उभयानि ह वा एते अहानि संगृह्य
तिष्ठतः पराणि चावराणि^३ च । तस्मात् ज्यहेणान्यत् तनुमहे ज्यहेणान्यत्^४ । स
द्वयहस् सन् षडहो भवति । तद् ऊर्ध्वं गोआयुषी भवत ऊर्ध्वो^५ दशरात्रः ।

तद् धैतद् एके विहृते गोआयुषी उपयन्ति—उपरिष्ठाद् विश्वजित आयुः पुरस्ताद्
दशरात्रस्य गाम् । एवम् अजामीति^६ । अथो एवम् एवैतयोः पुरोपायथनम्^७ । तत्
प्रमत्ता नैमिशीया अतीयुः । ते ऽत्र पुरस्ताद् दशरात्रस्य सहोपेयुः । तत इदम् अर्वा-
चीनम् एवोपयन्ति ।

तद् उ होवाच शाठ्यायनिः^१ प्राणापानाव् एतौ^२ यद् गोआयुषी । अन्नपाने^३ ते
विच्छिन्दन्ति^४ ये विहरन्ति । अथो एष वाच देवयानः पन्था यद् गोआयुषी । स्वर्ग एष
लोको यद् दशरात्रः । त एतेन देवयानेन पथैतं स्वर्गं लोकं गच्छन्ति । अथ य एते
विहरन्त्य एतं देवयानं^५ पन्थानं विच्छिन्दन्ति^६ ते न किं चन व्यश्नुवते^७ । तस्मात्
सहोवोपेत्ये इति ॥ ४२ ॥

[१] क य्यर्पि ख ग य्यर्पि [२] ग सौमापी [३] क व [७-७] क एतेनके ख एतेनके [८] ग
[३-३] ग स्वीनुदपानेनायु [४-४] ग स ब्रूयात् [९] ग विवर्तते [१०] क अपरे-
[५-५] ? ग विष्वंचमीय्यत...यं वावैतं नास्ति [६] गाम् ग अवरेषाम् नास्ति [११] ख ग चावराणि

[१२] क ग व्यहेणान्य ख व्यहेणान्य [१३] ग अत्रवाने [१४] क ख विद्यन्ति [१५] ग ऊर्ध्वो [१६] ग अजामिति [१७] एवं देवयान [१८] क विद्यन्ति ग विद्यन्ति कोशेषु [१९-१६] ग प्राणापानास्तं [१७] ग [२१] ग व्यस्तुवने

गोवलं ह वाष्णीं^१ शाठ्यायनिर् उवाच—पितृमान् असि^२ भगवः पितामहवान्^३ । संवत्सराय दीक्षिष्ये ऽनु मा शार्धीति । तथेति होवाच । अयनं ते वक्ष्यामि, यद् विद्वान् अनार्तस् संवत्सरस्योद्वचं गच्छत्य^४ उत्थायो योगक्षेमी पणाय्यो^५ भवतीति । तान् वा एतान् द्वादश मासो यन्तीति होवाच । ततो^६ यांश् चतुरो मासो यन्त्य अग्ने एव^७ तान् अयनेन यन्ति । अग्निं चैव तेन देवतानाम् उपाप्नुवन्तीमि च^८ लोकम् इति । अथ यान् अपरांश्^९ चतुरो मासो यन्ति वायोर् एव तान् अयनेन यन्ति^{१०} । वायुं चैव देवतानाम् आप्नुवन्त्य अन्तरिक्षलोकं^{११} चेति । यान् अपरांश् चतुरो मासो यन्त्य आदित्यस्यैव तान् अयनेन^{१२} यन्ति । आदित्यं^{१३} चैव तेन देवतानाम् उपाप्नुवन्त्य अमुं च लोकम् इति ॥ ४३ ॥

[१] क वाष्णीं ग वाष्णि [२] क ग अमी [८] ग च नास्ति [५] क अपरांश् [१०] ख [३] ग वि पितामहान् [४] क ख ग गच्छत्य ययन्ति [११] ग अन्तरिक्षं लोकं [१२-१३] [५] ग पणायो [६] ग ततो [७] ग एव ग यज्जादित्यं

एतद् वा अयनम् इति होवाच । तद् यद् वा इदम् आहुर् अनयनेनागाद्^१ इति । य एवैतद्^२ अविद्वांसस् संवत्सराय^३ दीक्षन्ते ते^४ ऽनयनेन यन्ति । अथ य एतद् एवं वेदानार्तं^५ एव संवत्सरस्योद्वचं गच्छत्य^६ उत्थायो योगक्षेमी^७ पणाय्यो^८ भवति । त एतं स्वर्गं लोकम् आगच्छन्ति ।

एतन् महाव्रतीयम् अहः । एष वाव^९ स्वर्गलोको यन् महाव्रतीयम् अहः । तत् पञ्चविंशं भवति । ततो या^{१०} विंशतिर्^{११} विराद् सा । अथ^{१२} याश् चतस्र इमा एव ताश् चतस्रो दिशः । अथ या पञ्चविंशीयम्^{१३} एव सोर्ध्वा दिक् । दिशो वै यत्र^{१४} समुदश्रयन्त^{१५} तद् एषो ऽत्यग्नौ नाम लोको ऽभवद् य एष तपति । एतम् एवैतद् पञ्चविंश्याभ्यारोहन्ति^{१६} । एतस्य सलोकतां गच्छन्ति ।

तद् आहुर् यद् एतेनाह्ना भूयिष्ठम्^{१७} ईप्सन्ति यन्^{१८} महाव्रतीयेनाथ कस्माद् अयं वारणः पञ्चविंशस्तोमः क्रियत इति । कृत्स्नस्यान्नाद्यस्यावरुद्धया इति ब्रूयात् । पुरुषम् एव पञ्चमि स्तोत्र्यामिर्^{१९} अवरुद्धे^{२०} गां पञ्चमिर् अश्वं पञ्चमिर् अजां पञ्चमिर् अर्वि पञ्चमिः । स एष कृत्स्नस्यैवान्नाद्यस्यावरुद्धया अन्ततः पञ्चविंशस्तोमः क्रियत इति ।

अथ^{२१} याव् अतिरात्रौ^{२२} प्रतिष्ठैव सा । अस्मिन् एव लोके प्रायश्चीयेनातिरात्रेण प्रतिष्ठाय प्रयन्ति । अमुष्मिन् लोकं^{२३} उदयनीयेनातिरात्रेण^{२४} प्रतिष्ठायोद्यन्ति । ते हाप्य् अबुभूवन्त इव भवन्ति, प्रत्य् इव तिष्ठन्ति ॥ ४४ ॥

[१] ग अयनेनागाद् [२-२] ग अविद्वांससंवत्सराय पञ्चविंशतीयम् [१३] क गावत्र [१४] क ख [३] ग ते नास्ति [४] क वेदानात् ग वेदानान्त समुदश्रयन्त [१५] ग पञ्चविंश [१६-१६] [५] ग गच्छत्य [६] क ख ग योगक्षेमी [७] क ईप्सन्तीयन् [१७] क ग स्तोत्र्यामिर् [१८] ग पणायो [८] क ख ग वावा [९] ग वषा क ख ग अवरुद्धे [१९-१९] ग वावतीरात्रौ [१०] ग विंशति [११] क ग अथ [१२] ग [२०] ख ग लोके [२१] क उदयनीयेनातिरात्रेण

अथैषौदुम्बरी राजासन्दी । तां हैके प्राचीम् एव निदधति^१ । उदीचीम् एव नि-

दध्यात् । तस्या इमाव् अवान्तरदेशौ पूर्वौ पादाव् इमाव् अपरौ । तां हैके प्राचीम् एवाधि-
रोहन्ति । तद् उ होवाच शाठ्यायनिर् उदञ्चो वै सामात्विज्यं कुर्वन्ति । उदीचीनदेवत्या
उद्गातारः । उदीच्यैवारुह्येति^१ । तां हैके नमस्कारेणैवाधिरोहन्ति^२ नमस् ते ऽस्तु भगवति विम
त्वा सा नश् शिवैधीति । तूष्णीं हैवैके^३ अधिरोहन्ति । मनो वै प्रजापतिः । प्राजापत्यम् एतद्
अहर् इति । ताम् अनेनाग्रे ऽधिरोहद्^४ अथानेनाथानेनाथानेनामृतं गमयेयम् इति ।

अथास्मा आरूढाय वाणं^५ शततन्त्रिम् आहरन्ति । तम् एतेन संतानेन संतनोति—

भूर् भुव स्वर

वदा वदा वदा^७ वदी वदा वदोरुः^८

पृथुष्य सुगस् सुगन्तुः

कर्मः करणः करः करिष्यन् ।

देन्द्रां^९ वाचं बृहतीं^{१०} विश्वरूपाम् ।

शतायुषं प्रवद देव वाण ॥

इति । अथेन्द्रणतया चेपीकया^{११} वेतसशाखया^{१२} चोल्लिखति — मनो ज्योतिर् इति, वाक्
सत्यम् इति^{१३}, मानो भद्र इति । तं प्रयच्छति ॥ ४५ ॥

[१] क निदधाति ख नीधति ग निधति [२] क [६] ग वणं [७] क ख ग ववद [८] ग
ख उदि- ग उदिच्यैसारुह्येति [३] ग -रोहन्त्य वदोरुः [९-१०] ग वाचं बृहतीं [१०] क ख ग
[४] क हैवैके [५] क ख धिरोहोद् ग धीरोहोद् चैपीकया [११] ग वेतसनाख्या [१२] ग इन्ति

अथैता अन्याः परिमादः कुरुते । अथ स्तुते । अथ शीर्ष्णाग्रे स्तुते ऽथ दक्षिणेन
पक्षेर्णाथोत्तरेणाथ पुच्छेनात्मनोत्तमेन । तत् सलोमाय ।

शीर्ष्णोद्गाता^१ प्रतिपद्यत आत्मना होता । यां ह्य एव प्राह^२ तथा प्रतिपद्यते । अथ
यद् अन्यां प्राहान्यया प्रतिपद्यते, विलोम तत् ।

अथ हैक आत्मनैवाग्रे प्रतिपद्यन्ते । तद् उ होवाच शाठ्यायनिर् यथान्यो द्वारम्
ऋच्छेत् तादृक् तद् इति ।

अथ हैके^३ स्तुत्वैवोपावरुह्येतद्^४ अहश् शस्यमानम्^५ ईक्षमाणा आसते । तद् उ
होवाच शाठ्यायनिर् ईश्वरः पापीयान् भवितोर् यस् तथा करोति । क्षत्रं वै साम् । विद्
छस्त्रम्^६ । उपर्य एवासीत्^७ । राजानम् एवाह्वियमाणं^८ प्रत्यवरोहेत् । तथास्य राजा
प्रत्यवरूढो भवति । तस्यै^९ प्रत्यवरोहो—

मही द्यौः पृथिवी च न इमं यज्ञं मिमिक्षताम्^{१०} ।

विष्टतां^{११} नो भरीमभिः ॥

इति । ताम् एताम् आसन्दीम् उत्तरतः पर्याहृत्य निदधति ॥ ४६ ॥

[१] क ग -ण- [२] क ख छीर्ष्णाता ग वासीत् [८] क एवाह्वियमाणं ग एवाह्वीयमाणं
छीर्ष्णाता [३] क ख आह [४-५] ग [९] ग द्विरुक्तिः प्रत्यवरूढो भवति तस्यै [१०]
स्तुत्वैवोपावरुह्येतद् [५] ग शस्यमानम् [६] क ग मिमिक्षता [११] क विष्टतां
क ग च्छस्त्रम् ख च्छस्त्रम् [७-८] ग उपर्यो-

तद् आहुर् यद् विद्वतम् एतद् अहश् शस्यते, विद्वतासु स्तुध्वा[३]^१ अविद्वतासु[३]
इति । विद्वतास्व इति ब्रूयात् । य एता राजन्यस्य देवतासु ताभिर् विद्वतं भवति ।

तद् यद् गायत्रीषु शिरो भवति, बृहतीषु च ककुप्सु च पक्षौ, द्विपदासु च पुच्छं,
त्रिष्टुप्स्व आत्म, कथम् अतो विद्वतं भवतीति । एतस्यात्मनः पञ्चविंशं^२ शतं त्रिष्टुभो

भवन्ति । ततो यच्च छतम् आयुष् टत् । अथ याः पञ्चविंशतिः पुरुषस्य सः । पञ्चेमाः पञ्चेमाः पञ्चेमाः पञ्चेमाश् चत्वारि प्राङ्गाणि । आत्मा पञ्चविंशः । स एष शतायुः^१ पुरुषः ।

तद् आहुर् यद् अन्यास् त्रिष्टुभस् संपूर्णाक्षरासु स्तुवत^२ इति । स ब्रूयान् त्रैष्टुभो^३ वै पुरुषस् त्रिष्टुभ्योनिः^४ । तानीमानि पुरुषस्यान्यूनानि । तस्माद् व्यूनाक्षराः^५ । अथ यद् विषमेण समस् तेनो संपूर्णाक्षरा इति ।

तद् आहुर् यत् पञ्चविंशः पुरुषः पुरुषस्यैतत्^६ स्तोत्रम् इत्य् आहुः^७ । अथ कस्माद् एतानि विषमाणि सामानि^८ क्रियन्ते^९ । पुरुषस्य सर्वताया^{१०} इति । स ब्रूयान् मनो वै प्रजापतिः । प्रजापतिः पुरुषः । तस्यैषो अन्तर् आत्मा यद् एताः पञ्चविंशति स्तोत्र्याः । अथो यथा पुरुषस्य केशा नखा लोमानि इमश्रुणि तादृक् तत् । यद् एतानि विषमाणि^{११} सामानि क्रियन्ते पुरुषस्य सर्वताया इति ॥ ४७ ॥

[१] क ग स्तुर्ध्वा ख स्तुर्ध्वा [२] क पञ्च- [१०] ग समानि [११] ग क्रियन्ते [१२-१३] विंश [३] ग शतायुः [४] ग स्तुवतः [५] क ग पुरुषस्य सर्वताया नास्ति [१३] क ख ग क ख त्रैष्टुभो [६] ग -भ्योनिः [७] ग विषमाणि यूनाक्षराः [८] ग स्यैतत् [९] ग आहुः

तद् आहुर् यद् बृहत्यायतनानि पृष्ठानि कथम् अतो बृहतीषु कृतं भवतीति । एतस्यात्मनो द्वापञ्चाशं शतं बृहतयो^१ भवन्त्य^२ एका च ककुप् । तेन बृहतीषु कृतं भवति । तेनो एव ककुप्^३ पृष्ठेभ्यो न^४ च्यवत इति ।

तद् आहुः^५ किञ्छन्दाः^६ पञ्चविंश स्तोम इति । पंक्तिछन्दा इति ब्रूयात् । एतद् ध वै प्रत्यक्षं पञ्चविंशस्य स्तोमस्य छन्दो यत् पंक्तिः । एतस्यात्मनस् सप्तविंशं शतं पंक्तयो भवन्त्य^७ अर्धपंक्तिश् च । तेन^८ पंक्तिश् छन्दाः^९ । ता उ एव द्वानवतिर्^{१०} अतिछन्दसः । अतिछन्दा वै सर्वाणि छन्दांस्य अभिभवति । तद् वा अस्य तत् सर्वाण्य एव छन्दांस्य^{११} उपेतानि भवन्ति ।

तद् आहुः कथम् एतत् सर्वम् अहः पञ्चविंशं भवतीति । संपदेति ब्रूयात्^१ । कथं संपदेति । पथेति नव^२ शीर्णो^३ गायत्र्यः । तासां सप्तविंशतिः पदानि । षट् छतं^४ पक्षयोर् द्वाचत्वारिंशत् पुच्छस्य^५ । तद् यानीमानि सप्तविंशतिश् शीर्णः पदानि ततो द्वे आदाय षट् छतं^६ उपदधति । अथ पञ्चविंशः^७ परिशिष्यते । ततो यच्च छतं चत्वारस् ते पञ्चविंशः । अथ यान्य अष्टाब् अतिरिच्यन्ते तानि द्वाचत्वारिंशत् उपदधति । तौ द्वौ पञ्चविंशौ । पञ्चविंश एव पञ्चविंशम् । सर्वं पञ्चविंशं भवतीति ॥ ४८ ॥

[१] एवं क्रोशेषु [२] क ग भवत्य [३-३] ग नव [११] क शीर्णो ग शीर्णो [१२] क पृष्ठेभ्यो [४] ख ग आहु [५] ग किञ्छन्दाः [६] ख छतं ग छतं [१३] ग पक्षस्य [१४] [६-६] ग पक्षतिछन्दाः [७] ग द्वानवतिर् [८] ग छत [१५] क ग पञ्चविंश क ग छन्दास्य [९] ख ग ब्रूवत् [१०] ग

एष वाव यज्ञानां त्रिषुवान् यद् अग्निष्टोमः । ते ये प्राञ्चो^१ हविर्यज्ञा औपवसथात्^२ ते ऽपियन्ति । अथ य उत्तरे यज्ञकृतवस् सुत्यायां ते ऽपियन्ति । यत्^३ त्रिवृद् बहिष्पवमानं ये त्रिवृत् स्तोमास् तेन ते ऽपियन्ति । यत् पञ्चदशान्य आज्यानि पञ्चदशो माध्यन्दिनो ये पञ्चदश स्तोमास् तेन ते ऽपियन्ति । यत् सप्तदशानि पृष्ठानि सप्तदश आर्भवो^४

ये सप्तदशा स्तोमास् तेन ते ऽपियन्ति । यद् एकविंशम् अग्निष्टोमसाम य एकविंशा स्तोमास् तेन ते ऽपियन्ति । यद् एकविंशं सर्वे स्तोमा अभिसंपद्यन्ते तेन सर्वे स्तोमा अपियन्ति ।

अयम् एवाग्निष्टोमो यो ऽयं पवते । ते^१ ये प्राञ्चो "यज्ञकतवो ऽग्निस् ते"^२ निदानेन । अथ य उत्तरे यज्ञकतव आदित्यस् ते निदानेन । यदा वा अग्निर् उद्वायति^३ वायुम् एवाप्येति । यद् आदित्यो ऽस्तम् एति वायुम्^४ एवाप्येति^५ । तस्य^६ वा एतस्य^७ तथैव^८ वाग्निष्टोमस्य चतुर्विंशति स्तुतशस्त्राणि । एवं^९ चतुर्विंशतिः पुरोवातो दक्षिणतोवातः^{१०} पश्चाद्वात उत्तरतोवात ऊर्ध्वतोवात इति । प्राण एवाग्निष्टोमस्तोमः । ते ये प्राञ्चो यज्ञकतवो वाक् ते निदानेन । अथ य उत्तरे यज्ञकतवश् चक्षुस् ते निदानेन—॥ ४१ ॥

[१] क हविर्यज्ञादौपवसथात् ख हविर्यज्ञा ओपवसथात् अधिपाठः यदादित्योप्येति [९] क स्तस्य [१०] क ख ग एतस्या [११] ग तथैवन् [१२] ग नास्ति [५-५] ख ग यज्ञकतवोऽग्निस्तेन [६] एव [१३] क -वातं ग ऊद्वायति [७] क ख ग वायुर् [८] ग

—यदा वै तूष्णीम् आस्ते प्राणम् एव वाग् अप्येति । यदा स्वपिति प्राणम् एव चक्षुर् अप्येति^१ । तद् यद् एवंविद् वदति हविर्यज्ञैर् अस्य तद् इष्टं^२ भवति । यत् प्राणित्य् अग्निष्टोमेनास्य^३ तद् इष्टं भवति । यद् वीक्षत उत्तरैर् अस्य तद् यज्ञकतुभिर् इष्टं भवति । तद् यद् एवंविद् वदति यत् प्राणिति^४ यद् वीक्षत एतैर् हास्य^५ तत् सर्वैर् यज्ञकतुभिर् इष्टं भवति ।

स एष समानप्रायणस्^६ समानसंबन्धनस्^७ संवत्सरः । तस्य मन एव प्रायणं, वाक् संबन्धनम् । स एष संवत्सरो ऽग्निष्टोमान् एवाभिसंपद्यते । षड् अतिरात्रस्यातियन्ति, त्रीण्य् उक्थानि त्रिदेवत्यस् सन्धिः । त्रीण्य् आरम्भणीयस्याहो^८ ऽतियन्ति । अथ यत्र 'ह क' चाभिप्लवस् सप्त ते ऽग्निष्टोमाः । षड्कृत्वः पृष्ठयम् उपयन्ति^९ । द्वयोष् षड् अतियन्ति द्वयोष् षट् । सो ऽग्निष्टोमः^{१०} । द्वयोष् षट् । तद् अमूनि षड् उपदधाति । सो ऽग्निष्टोमः । अग्निष्टोमो ऽभिजित् । नव^{११} स्वरसाम्नाम् अतियन्ति । तद् अमूनि त्रीण्य् उपदधाति । सो ऽग्निष्टोमः । अग्निष्टोमो विषुवान् । प्रतीचां स्वरसाम्नां नवातियन्ति । पञ्चकृत्वः पृष्ठयम् उपयन्ति । द्वयोष् षड् अतियन्ति^{१२} द्वयोष् षट् । सो ऽग्निष्टोमः । एकस्य त्रीणि । तान्य् एषु नवसूपदधाति । सो ऽग्निष्टोमः । अग्निष्टोमो विश्वजित् । गोआयुषोष् षड् अतियन्ति । द्वादशाग्निष्टोमा^{१३} दशरात्रः । अग्निष्टोमो महाव्रतीयम्^{१४} अहः । षड् अतिरात्रस्यातियन्ति । तद् अमूनि षड् उपदधाति । सो ऽग्निष्टोमः । द्वादशकृत्वष् षोडशिनम् उपयन्ति ।^{१५} सो ऽग्निष्टोमः । यद् उ वा अतिरात्रे षोडशिनम्^{१६} उपयन्ति^{१७} , मोहयन्त्य् अमूं विराजस्^{१८} संपदम् । अतीमाम् अग्निष्टोमसंपदं रिच्यते । स ह सो ऽनिधानो वज्रो हिनस्ति । अथ वा अनिधानो वज्रः । स एष समानप्रायणस् समानसंबन्धनस् संवत्सरः । तस्य मन एव प्रायणं, वाक् संबन्धनम् । स एष संवत्सरो ऽग्निष्टोमान् एवाभिसंपद्यते । संपदा हाग्निष्टोमायनं भवति । उपाप्तान्य् उ तान्य् अहानि भवन्ति यानि संवत्सरे चित्रियाणि^{१९} । तेन हैतेनायनेनोभौ^{२०} कामाब् उपाप्नोति यश् चाग्निष्टोमायने यश् च मासि पृष्ठे ॥ ५० ॥

॥ महाव्रतत्रयं^{२१} समाप्तम् ॥

[१] क आधेति [२] क ग इष्टु [३] ग अग्नि- यति ग इवेष्टुहिनियन्ति नास्ति [१४] ग
स्नोमेनास्य [४] क ख ग प्राणीनि [५] क द्वादश-अष्टोत्तरे । अधिपाठः सप्ततियन्ति पञ्चकृत्वः
ह्यास्य [६] ख ग समानप्रायण [७] क समान- पृष्ठयसुरयन्ति इवेष्टुह् संश्लेषेन [१५] ग महा-
संबन्धस् ग समानसंबन्धनम् [८] ग -वो द्वीयम् [१६-१७] क सेऽपितष्टमः । उयन्ति
[९-१०] क ख कृ क ग कृ [१०] ग सुरयन्ति नास्ति [१७] ख ग षोडशीन् [१८] ग
[११] सर्वेषु कोशेष्ववग्रहो दृश्यते [१२] ग विराजिम् [१९] ग चिद्योषणि [२०] क ग
अधिपाठः पञ्चसप्त तैश्चिष्टोमा [१३] क ख अति- नोर्ध्वे [२१] ग महाकृत्

द्वया^१ ह वै पूर्व क्रतव^२ आसुः — प्राणर्तवो^३ देवर्तवः^४ । अथेम एतहं क्रतव एव ।
प्राण एव वसन्त आस । वाग् ग्रीष्मः । चक्षुर^५ वर्षाः । आर्द्रम्^६ इव वै चक्षुर, आर्द्रा इव
वर्षाः । श्रोत्रं शरत् । मनो हेमन्तः । या इमाः पुरुष आपस् स शिशिरः^७ । अथ देवर्तवः ।
वायुर् एव वसन्त आस । अग्निर् ग्रीष्मः^८ । पर्जन्यो वर्षाः । आदित्यश्^९ शरत् । चन्द्रमा
हेमन्तः । या अमूर्^{१०} दिव्या आपस् स शिशिरः । स यस् स प्राणो^{११} वसन्त आस, यो
वायुर् वसन्तस्, सो ऽयम् एतर्हि वसन्तः । अथ या वाग्^{१२} ग्रीष्म^{१३} आस^{१४}, यो
ऽग्निर्^{१५} ग्रीष्मस्, सो^{१६} ऽयम् एतर्हि ग्रीष्मः । अथ यश् चक्षुर वर्षा^{१७} आसुर्^{१८}, याः
पर्जन्यो वर्षास्, ता^{१९} इमा एतर्हि वर्षाः^{२०} । अथ^{२१} यच् श्रोत्रं^{२२} शरद् आस, य
आदित्यश् शरत्, सेयम् एतर्हि शरत् । अथ यन् मनो हेमन्त आस, यश् चन्द्रमा हेमन्तस्,
सो^{२३} ऽयम् एतर्हि हेमन्तः । अथ या इमाः पुरुष आपश् शिशिर आसुर्^{२४}, या अमूर्
दिव्या^{२५} आपस् स^{२६} शिशिरस्, सो ऽयम् एतर्हि शिशिरः ॥ ५१ ॥

[१] क ख ग द्वाया [२] ग क्रत [३] ग ग ग्रीष्मे [१४] क ख ग अस [१५] ग अग्नि
प्राणार्तवो [४] ग नास्ति [५] क ख ग चक्षुः [१६] ग से [१७] ग वर्षा [१८] ग आसीर्
[६] क ग आर्द्रम् [७] ख सशिरः [८] ख [१९] ग त [२०] ग अव [२१-२२] ग
ग्रीष्म [९] क ख ग आदित्य [१०] ग अमूर् यवोत्रं [२३] ग से [२४] ग आसुर् [२५-
[११] ग प्राणे [१२] क ख ग वा [१३] २४ ग नास्ति

त एते षड् क्रतवष्^१ षड् दिशः । त एत क्रतवो^२ दिग्भिर् मिथुना—वसन्तेनेवं
प्राची दिङ् मिथुना, ग्रीष्मेणेयं, वर्षाभिर् इयं, शरदेयं^३, हेमन्तेनासौ^४, शिशिरेणेवम् । तद्
यथा पति^५ जाया अनिमेषम्^६ ईक्षेरन् एवम् एवैना एवंविदं दीक्षमाणम् ईक्षन्ते । तद् यद्
दिग्भिर्^७ ईक्षितस् तस्माद् दीक्षितः^८ । स दीक्षिष्यमाण^९ आदित्यम् उपतिष्ठेत त्वं देवत
दीक्षितासि । सा दीक्षमाणस्य तेज इन्द्रियं वीर्यं यश^{१०} आदत्से । मा मे तेज इन्द्रियं वीर्यं यश^{११} आदिषाः ।
तव दीक्षाम् अनु दीक्ष इति^{१२} ।

अथर्तुन् अन्व आरोहति ।

य क्रतवः क्रतुभ्यो ऽष्प आसन्
पुरा^१ स्रज्चन्द्रमसश्च च पूर्वं ।
वेभिः^२ प्रजानन् प्रदिशो दिक्कञ्च च
तान् अन्व आरोहामि तपसा ऋक्षञ्च च ॥

इति प्राणर्तुन्^{१५} अन्व आरोहति ।

य क्रतवश्च चन्द्रमसो ऽग्निं पूर्वं
कृत्वा वाचं ऋक्षञ्च जामयुजः^{१६} ।

इत्थ एवविदं हथ् आमवन्^{१७} ।

येभिः १८ प्रजानन् प्रदिशो दिशश् च
तान् अन्व आरोहामि तपसा ब्रह्मणा च ॥

इति देवर्तन् १३ अन्व आरोहति ।

य २० एक ऋतुस् त्रय २० ऋतवश् च
ये षट् २१ चतुर्विंशतिर् ऋतवो २१ ये
द्वादश सप्तदशान्य उत विंशतिश् च
तान् अन्व आरोहामि तपसा ब्रह्मणा च ।

इतीमान् ऋतून् अन्व आरोहति । स एवम् एतैस् तैर् १२ ऋतुभिः परिगृहीतः । स यथा
तैर् १२ ऋतुभिः परिगृहीत एवम् एवानार्तस् २३ संवत्सरस्योद्वचं २४ गच्छति । ऋतुर् ऋतुर्
हैव विदे २५ कल्पते ॥ ५२ ॥

[१] ग ऋतव [२] ख ऋतवे [३] ग नास्ति
[४] एवं सर्वेषु कोशेषु [५] ग पति [६]
ग अधिपेयम् [७] ख दृग्भिर् [८] क ख ग
तस्मा [९] ग दितः [१०] ग द्विक्षिप्यमाण
[११-११] ख नास्ति [१२] ग अधिपाठः त
[१३] ग पूरा [१४] क ख ग एभि [१५] ?
क प्रातानर्तन् ख प्रतानर्तन् ग व्रतानर्तान् [१६]

ग आवभूयः [१७] ग आहवत् [१८] क ख
ग एभिः [१९] ग देवआन् [२०-२०] ग
एक ऋतुस्त्रय नास्ति [२१-२१] ग चतुर्विंशति-
स्तवा [२२-२२] क ख ग तैर् [२३] ख ग
-नर्तस् [२४] ग -दृशचं [२५] ख हैव विदे
ग हैवाविदे

केशी ह दार्भ्यो दर्भपर्णयोर् दिदीक्षे १ । अथ ह सुत्वा याज्ञसेनो हंसो २ हिरण्ययो
भूत्वा यूप उपविशे । तं ३ ह केशी शुनीति ४ नाम्नाभ्युवाद ५ । स ह चुक्रोध-स्थविरो
ऽस्मि ६ पञ्चालानां ७ राजा । स उ वै दीक्षितो ऽस्मि । को नु ८ माहर्न नास्त्रैवाभिवदितुम् ९
इति १० । स होवाच—मा क्रुधः ११ । अभिवदिता ते तेनास्मि, यद् अहम् एतस्यै १२ विशस्
त्वत्पूर्वो राजासम् । अभिवदितो वाव १३ ते तेनास्मि, यद् दीक्षितो ऽसि । १४ इष्टापूर्तस्य
त्वम् अक्षितिं चेत्थ १५ । दीक्षाम् १६ अहं वेद । संप्रब्रुवामहा १७ इति । स होवाच—
अग्निर् दीक्षितः १८ पृथिवी दीक्षा, वायुर् दीक्षितो ऽतस्त्रिं दीक्षा, आदित्यो दीक्षितो १९
द्यौर् दीक्षा, प्रजापतिर् दीक्षित मनो दीक्षा २० । स दीक्षेत—यया दीक्षयाग्निर् दीक्षितस् तया
दीक्षया २१ दीक्षे, यया २२ दीक्षया वायुर् दीक्षितस् तया २३ दीक्षया दीक्षे, यया २४ दीक्षयादित्यो दीक्षितस्
तया दीक्षया २५ दीक्षे, यया २६ दीक्षया प्रजापतिर् दीक्षितस् २७ तया दीक्षया दीक्षे २८ इति ॥ ५३ ॥

[१] क ददीक्षे [२] ग हासो [३] ग ता
[४] क ग निती [५] क ग -भ्युपाद [६] ग
ऽस्मि नास्ति [७] क पञ्चालानां [८-८] ?
क मान्नास्त्रैवाभि- ख मारुहेयन्नास्त्रैवाभि- ग मारि-
हेयन्नास्त्रैवाभि- [९] ख अति ग अर्हति [१०]
ग क्रुधः [११] ग एतस्यै [१२] ग वाप
[१३-१३] ग इष्टापूर्तस्यावमक्षितिमवेत्थ क ख

० मअवेत्थ [१४] ग अधिपाठः आत्तस्यत्व [१५]
एवं कोशेषु [१६] ग अधिपाठः तया दीक्षया
[१७] ख दीक्षितर् [१८] ग अधिपाठः आत्तस्य-
त्वमक्षितिमवेत्थ [१९-१९] ग दीक्षयेया [२०-२०]
ग नास्ति [२१] ग अधिपाठः दीक्षय [२२]
ग दीक्षितस् [२३] ग दीक्षत

अथ हेतर १ उवाच । ब्रह्मणे ददद् ब्रूयाद् ब्रह्मन् २ मनस् ते ददानि, तद् अनेन
निष्कीणानि ३, ब्रह्मन् इदं ददानीति—यद् दास्यन् स्यात् । स यन् मनो ददाति—चन्द्रमा
वै मनश् ४—चन्द्रमसम् एवास्मै तद् ददाति । तद् यावच्च चन्द्रमा न क्षीयते, तावद् अस्य
तद् दत्तं न क्षीयते ।

होत्रे ददद् ब्रूयाद् धोत्रं वाचं ते ददानि, ताम् अनेन निष्क्रीणानि^१, होत्र इदम् ददानीति—यद् दास्यन् स्यात् । स यद् वाचं ददात्य—अग्निं वै वाग्—अग्निम् एवास्मै तद् ददाति । तद् यावद् अग्निं न^२ क्षीयते, तावद् अस्य तद् दत्तं न क्षीयते ।

अध्वर्यवे^३ ददद् ब्रूयाद् अध्वर्यां प्राणं ते ददानि, तम् अनेन निष्क्रीणान्य^४, अध्वर्या इदं ददानीति^५—यद् दास्यन् स्यात् । स यन् प्राणं ददाति—वायुर् वै प्राणो—वायुम् एवास्मै तद् ददाति^६ । तद् यावद् वायुर्^७ न क्षीयते, तावद् अस्य तद् दत्तं न क्षीयते ।

उद्गात्रे ददद् ब्रूयाद् उद्गातश् चक्षुस् ते ददानि, तद् अनेन निष्क्रीणान्य, उद्गातर इदं ददानीति—यद् दास्यन् स्यात् । स यच्च चक्षुर् ददात्य—आदित्यो वै चक्षुर्—आदित्यम् एवास्मै तद् ददाति । तद् यावद् आदित्यो न क्षीयते, तावद् अस्य तद् दत्तं न क्षीयते ।

सदस्याय ददद् ब्रूयात् सदस्यात्मानं ते ददानि, तम् अनेन निष्क्रीणानि, सदस्येदं ददानीति—^८यद् दास्यन्^९ स्यात् । स यद् आत्मानं^{१०} ददात्य—आकाशो वा आत्मा—आकाशम् एवास्मै तद्^{११} ददाति । तद् यावद् आकाशो न क्षीयते, तावद्^{१२} अस्य तद् दत्तं न क्षीयते ।

होत्रकेभ्यो ददद् ब्रूयाद् धोत्रका^{१३} श्रोत्रं वो^{१४} ददानि, तद् अनेन निष्क्रीणानि^{१५}, होत्रका इदं ददानीति—यद् दास्यन् स्यात् । स यच्च श्रोत्रं ददाति—दिशो वै श्रोत्रं—दिश एवैभ्यस् तद् ददाति । तद् यावद् दिशो न क्षीयन्ते, तावद् अस्य तद् दत्तं न क्षीयते ।

प्रसर्पकेभ्यो ददद् ब्रूयात् प्रसर्पका लोमानि वो^{१६} ददानि, तान् अनेन निष्क्रीणानि, प्रसर्पका इदं ददानीति—यद् दास्यन् स्यात् । स यत् लोमानि ददात्य^{१७}—ओषधिवनस्पतयो वै लोमान्य—ओषधिवनस्पतीन्^{१८} एवैभ्यस् तद् ददाति । तद् यावद् ओषधिवनस्पतयो^{१९} न क्षीयन्ते, तावद् अस्य तद् दत्तं न क्षीयते ।

सैषेष्टापूर्तस्याक्षितिः^{२०} । स य एवम् एताम् इष्टापूर्तस्याक्षितिं वेद, न हास्येष्टापूर्तं क्षीयते ।

तद् उ वा आहुर्^{२१} वाग् वाव^{२२} दीक्षितो, वाग् दीक्षा, वाग् इदं सर्वं क्षियति^{२३} । वाचि वावेदं सर्वं क्षितम् इति वाव तौ तत् संप्रोचते^{२४} ।

तद् उ होवाच शास्त्रायनी रथन्तरेण दीक्षे, वामदेव्येन दीक्षे, बृहता दीक्षे इत्य^{२५} एव दीक्षेत^{२६} । अथ विमुञ्चेत् बृहता विमुञ्चे, वामदेव्येन विमुञ्चे, रथन्तरेण विमुञ्चे इति । सैषा दीक्षायै युक्तिश् च विमुक्तिश् च । स य एवम्^{२७} एतां दीक्षायै^{२८} युक्तिं च विमुक्तिं च वेद, वसीयान् एव भवति ॥ ५४ ॥

[१] ग हैतन [२] ग ब्रह्मन् [३] ग निष्क्रीणामि [४] ग मनु [५] ग निष्क्रीणाति [६] ग वा [७] क ख ग न [८] ग ध्वर्युवे [९] क ख निष्क्रीणान्य ग रिष्क्रीणान्य [१०] ग अधिपातः निष्क्रीणान्युत्पातति ददानीति [११] ग ददाती [१२] क ग वायुर् [१३-१४] क यद् दास्यन् [१५] क आत्मानं ख ग आत्मानं [१६] ग त [१७] ख ग तवद् [१८] ख

क ख धोत्रका [१९] ख ग वे [२०] ग निष्क्रीणाति [२१] ग वे [२२] ख ददान्य [२३] ग वानस्पतीन् [२४] क ख ओषधी-ग ओषधीवनस्पतयो [२५] ख सैषो-ग स्या-क्षिति [२६-२७] ख वाग्वा ग वाग्वा [२८] क ख क्षीयति ग क्षायति [२९] ख संप्रोचते [३०-३१] ग एवन्दीक्षत [३२-३३] ग एतासी-ज्ञावे

हृत्स्वाशया^१ आल्लकेयो दन्तालस्य धौम्यस्यान्तेवास्य^२ आस । अथ ह दन्तालो^३ धौम्यस्^४ त्रयं वेदम् आ प्रपदं विदां चकार । तस्माद् घ सामवेदम् अनूच्य व्याजहार—

संवत्सराय दीक्षिष्य इति । अथ ह स्म ततः पुरो विपृच्छमानाश्^१ चरन्ति— संवत्सराय^२ दीक्षिष्यामह^३ इति । अथो ह स्म^४ समवसायान्योऽन्यस्य वरणम् आक्रोशमाना^५ निभृत्यम् अनुपृच्छन्त आसते । ते ह स्म यावन्तस् संपादयन्ति, ते ह स्म दीक्षन्ते । शश्वद् धैपा तद् आशीर् एव । तत् सत्रं भवति, यत् तम् एव ब्राह्मणं कृत्वोत्तिष्ठन्ति येनाब्राह्मणोक्तेन^६ सह दीक्षन्ते । तस्माद् अब्राह्मणोक्तेन सह^७ दीक्षते^८ । तस्य ह स्मास्य राजन्यबन्धोश्^९ शार्दूलजिनं^{१०} मणिं हिरण्यम् उपावहितं भवति । तद् ध स्म श्रोत्रियायोप-प्रहित्याह—संवत्सराय दीक्षिष्ये^{११}, ऽनु मा शाधीति । तस्मै ह स्म राजन्यबन्धवे वक्तव्यं मन्यन्ते ॥ ५५ ॥

[१] ख हृत्स्वाशका [२] क ख धौम्यस्या- ग ग स्मा [९] क ख आक्रोशनमा ग आक्रोशमा सौम्यस्या- [३] क ख ग तन्दालो [४] ख [१०] ग येनाब्राह्मणानोक्तेन [११] ग सतह [१२] धौम्यम् [५] ? क ख ग विपृच्छमानाश् [६-८] ग दीक्षते [१३] ग राजन्यबन्धो [१४] ? ग ख चरन्त्यसंवत्सराय [७] ग दीक्षस्यामह [८] शार्दूलजिनं [१५] ग दीक्षिष्यो

स ह तथैव पत्ययमानस्^१ सोमशुष्मं^२ सात्ययज्ञिम्^३ आजगाम । तं होवाच— प्राचीनयोग्य, संवत्सराय दीक्षिष्ये । भगवो^४ ऽनु नश्^५ शाधीति । तथेति तं ह वदन् अभिराधयां चकार । तं होपेयाय । तस्मै यदेमां क्लृप्तिं प्रोवाचाभ्यूहम् अनुजगौ प्रस्ताव-प्रतिहारान् विदधाव्^६ अथ हैनम् अनुशशास । अयं^७ वाव संवत्सर इति होवाच । तस्यायम् एव देवयानः पन्था, इमे वर्तन्थाव्, इयं गतिर् इति । स यद् एतद्^८ एवं वेद, अनार्तं एवं संवत्सरस्योद्वचं गच्छति^९ । पुरुषो वै प्रजापतिः । प्रजापतिस् संवत्सरः । स यो ह पुरुषो, य एवायम् अन्तरिक्ष आकाश, एष एव स पुरुषः । ^{१०}तद् यद् दृश्वद्^{१०} अन्तरिक्षे न रमते पूर्णत्वैतन्^{११} न रमते । अथो यद् अस्मिन् सर्वस्मिन् अन्तर् ईक्षते^{१२} तस्माद् अन्तरिक्षम् । अथो यद् इदं सर्वं युते तस्माद् वायुः । अथो यद् इदं सर्वं वाति^{१३} तस्माद् वातः । तस्यैतस्याकाशस्यात्मा^{१४} दमुमूढो^{१५} यद् असाव् आदित्यः । स एष^{१६} आदित्ये पुरुषः । अथ^{१७} यत् ततः^{१८} पर आकाशस् तस्यैष आत्मा समुमूढो^{१९} यच् चन्द्रमाः । स एष चन्द्रमसि पुरुषः । स न नाना मन्तव्य इति ह स्माह शात्र्वायनिः । य एवायं चक्षुषि पुरुष, एष^{२०} एवादित्य, एष चन्द्रमसीति । तम् अनयैव पुरुषविधयाप्नोति ॥ ५६ ॥

[१] ख पत्यायमानस् [२] क सोमशुष्मं [३] [११] ? एवं कोशेषु [१२] ? कं ख ग इक्षते ख सात्ययज्ञि ग सात्ययज्ञिम् [४] ग भगो [१३] क ख ग वातेति [१४] ग तस्यैषस्या- [५] ख नाश् [६] क ख ग विदधाव् [७] ग [१५] ? ख दमुमूढो [१६] ग एव [१७] ग अयम् [८] ग नास्ति [९] क ख ग गच्छन्ति य [१८] क ग तः [१९] ? ग समामुमूढो [१०-१०] क तद्यदृश्वद् ख तद्यदृश्वद् ग तद्यदृश्वद् [२०] ख ए

प्राण एव प्रायणीयो ऽतिरात्रः । प्राणो हीदं सर्वं^१ प्राणेत् । तद्^२ यत् प्राणेत् तस्मात् प्राणः । वाग् एवारम्भणीयम्^३ अहः । वाचा हि^४ सर्वस्^५ संवत्सरस् सर्वं यज्ञ-कृतव आरब्धाः । तस्माद् आरम्भणीये ऽहन् सर्वाणि रूपाणि क्रियन्ते । सर्वाणि ह^६ रूपाणि वाचि । अयम् एको ऽभिप्लवो ऽयम् एको^७ ऽयम् एको^८ ऽयम् एकः । तस्यास्या-भिप्लवस्येदं^९ प्रथमम् अहः । तस्येदम् एव प्रातस्सवनम्, इदं माध्यंदिनं सवनम्, इदं तृतीयसवनम् । इदम् एव द्वितीयम् अहः । तस्येदम् एव प्रातस्सवनम्, इदं माध्यंदिनं

सवनम्, इदं तृतीयसवनम् । इदम् एव वैरूपं तृतीयम् अहः । तस्येदम् एव प्रातस्सवनम्, इदं माध्यंदिनं सवनम्, इदं तृतीयसवनम् । इदम् एव वैराजं चतुर्थम् अहः । तस्येदम् एव प्रातस्सवनम्, इदं माध्यंदिनं सवनम्, इदं तृतीयसवनम् । इदम् एव शाकरो पञ्चमम् अहः । तस्माद् अनेनोपसंगृह्य शक्नोति । तस्येदम् एव प्रातस्सवनम्, इदं माध्यंदिनं सवनम्, इदं तृतीयसवनम् । इदम् एव रैवतं षष्ठम् अहः । तस्माद् अनया प्राप्नोति । तस्येदम् एव प्रातस्सवनम्, इदं माध्यंदिनं सवनम्, इदं तृतीयसवनम् । एवम् अस्याभिष्टवस्यैवम् अस्यैवम् अस्य । अयम् एवात्मा पृष्ठयः । इम एव नवः प्राणाः । त्रिवृत् प्रायणीयम् अहर, यत् प्राणा इदं सर्वं प्राणेत् । तद् यत् प्राणेत् तस्माद् अप्यु एतत् प्रायणीयम् अहः । इमा एव ग्रीवाः पञ्चदशम् अहः । ओजो वै वीर्यम् । ग्रीवा ओजः । वीर्यं पञ्चदशः । तस्मात् पशवो ग्रीवाभिर्भारं वहन्ति । अष्टाव् इमे जत्रवो, ऽष्टाव् इम, ऊर्ध्वो जत्रम् सप्तदशः । तद् एव सप्तदशम् अहः । इदम् एवोदरम् एकविंशम् अहः । सर्वे वै स्तोमा एकविंशम् अभिसंपन्नाः । सर्वम् अन्नाद्यम् उदरे प्रतिष्ठितम् ॥ ५७ ॥

[१-१] ग प्राणेत्तः [२] ग एतवारम्भणीयम् [३] ख नास्ति [४] ग एव [५] ग हि [६-६] ग नास्ति [७] ग द्वा [८] ग तृतीय-सवनम्^{११} यावन्नास्ति [९-९] ख ध्वंदिने सवनमिदं तृतीयसवनम् नास्ति [१०] ख इद [११-११] ख माध्यंदिनं सवनमिदं तृतीयसवन नास्ति [१२] क माध्यंदिन [१३] ग संप्राप्त [१४] ग शक्नोमि [१५-१५] ग स्सवनम्... इदं

नास्ति [१६-१६] ख अनेनोपसंगृह्य शक्नोति [१७] ग अस्यैवम् नास्ति [१८] ग अधिपातः तमिदमेव रैवतं षष्ठमहस्तस्मादननेनोपसंगृह्य [१९] क ख ग त्रिवृत् [२०] क ख प्रायणत त्रि प्राणेत् [२१-२१] ग तस्मादप्यु एतत् [२२] ग ग्रीवाः [२३-२३] ग अहरोजो [२४] ग आजः [२५] ग विहन्ति [२६] क ख अष्टाव् [२७] ख सप्तः

त्रयोदशेमाः^१ परिशवस्^२, त्रयोदशेमा, अण्डपरिशुस् सप्तविंशी । तद् एव त्रिणवम् अहः । त्रयस्त्रिंशद् इमानि पृष्ठिकाण्डानि^३ सह किंकालुकाभिः^४ । तद् एव त्रयस्त्रिंशम् अहः । अयम् अभिजिद् अयं विश्वजिच् लुक्लं कृष्णं कनीनिका । त इमे त्रय स्वरसामान, इमे त्रयो, ऽयं विषुवान् । "प्राणपानाव् एव" गोआयुषी । इम एव दश प्राणा दशरात्रः । मन एव महावतीयम् अहः । उदान एवोदयनीयो ऽतिरात्रः ।

त एते दश प्राणा^५ दश स्तोमा दश छन्दांसि । इमे ह सप्त मुख्याः प्राणा, द्वाव अवाञ्चौ, नाभ्यां दशमः । इमे ह पृष्ठयस्य षडहस्य स्तोमाः^६ । छन्दोमाः पञ्चविंशः^७ । चतुर्धा^८ इमान्य उ ह सप्त चतुरुत्तराणि छन्दांसि सद्भिपदाविराडतिच्छन्दाः^९ । प्राण एव गायत्री, चक्षुषी उष्णिक्कुक्षुभौ, श्रोत्रं जगती, वाग् अनुष्टुप्^{१०}, मनो बृहत्, आत्मा पंक्तिर्, बलं त्रिष्टुप् । प्रतिष्ठा^{११} द्विपदा, मांसानि विराट्, शरीराण्य् अतिच्छन्दाः । तेषाम् एषां सप्तानां चतुरुत्तराणां छन्दसां द्वादशैकविंशास् संपद्यन्ते ॥ ५८ ॥

[१] ग मां [२] क ख पशवस् [३] क ख [४] ग स्तोमाच् [५] क ग पञ्चविंश [६] पृष्ठिकाण्डानि ग पृष्ठिकान्धानि [७] ग किंका- [८] क ख ग चतुर्धा [९] ग स. नास्ति [११] काभिः [१५-१५] ग प्राणपानावैव [१६] ग प्रा [१७] ग अनुष्टुप् [१८] ग पृष्ठा

गायत्र्या उष्णिहो ऽनुष्टुभश्च चतुरशीतिर् अक्षराणि । ते चत्वार एकविंशाः । पंक्तिश्च त्रिष्टुभश्च च चतुरशीतिर् अक्षराणि । ते चत्वार एकविंशाः । बृहत्यै च जगत्यै

च चतुरशीतिर् अक्षराणि । ते चत्वार एकविंशः । अथ त्रयाणां छन्दसां^२ दशशतम् अक्षराणि । विंशत्यक्षरा द्विपदा । त्रिंशदक्षरा विराद् । षष्ठ्यक्षरातिच्छन्दाः^३ । तानि दशशतम् अक्षराणि संपद्यन्ते । ततो द्वे आदत्ते । अथ द्वादश^४ त्रिवृतस् संपद्यन्ते । तान् इमान्^५ द्वादश त्रिवृतो द्वादशस्यैकविंशेषूपदधाति^६ । ते^७ द्वादश सत्रिंशिनो मासास् संपद्यन्ते । तद् एतच् छन्दांसि त्रिवृतं चैव स्तोमम् अभिसंपद्यन्ते—॥ ५९ ॥

[१] क त्रिष्टुभिश् [२-२] ग त्रयाणां छन्दसा [३] ग षष्ठ्यक्षरातिच्छन्दाः [४] क ख ग द्वादशे [५] क ख ग इमां [६] क ख ग द्वादशस्यैक- [७] ग स

—एकविंशं च वा पञ्च प्राणं चाग्नीम् आदित्यं च । अथ ये द्वे अक्षरे ते बृहद्रथन्तरे, ते अहोरात्रे^१ । सो ऽर्धमासस्^२ स मासस्^३ स ऋतुस्^४ स संवत्सरः^५ । तद् आहुर् यत् प्राणाश्^६ छन्दांसि^७ छन्दांसि स्तोमा^८ इत्य आहुः, कथं यजमानः^९ प्राणैश्^{१०} छन्दांस्यु अयेति । छन्दोभि स्तोमान्, स्तोमैर् बृहद्रथन्तरे, बृहद्रथन्तराभ्याम् अहोरात्रे^{११}, अहो- रात्राभ्याम्^{१२} अर्धमासम्^{१३}, अर्धमासेन मासं^{१४}, मासेनर्तुम्^{१५}, ऋतुना संवत्सरम् । कुतस् संवत्सरो^{१६} जायते, क प्रतिष्ठित इति । स विद्याद्—अहम् एव संवत्सरो ऽस्मि, मयि प्रतिष्ठित इति । एवंविदो ह वाव^{१७} संवत्सरो जायत, एवंविदि प्रतिष्ठितः ।

अथो आहुर्—आदित्य एव संवत्सरः । एतं हि सर्वा श्रीस^{१८} सर्वं यशस् सर्वे देवास्^{१९} समेतास्, तस्माद् आदित्य^{२०} एव संवत्सरः^{२१} इति । तस्य यद् भाति तत् संवद्^{२२}, यन्^{२३} मध्ये कृष्णं मण्डलं^{२४} तत् सर इत्य अधिदेवतम्^{२५} । अथाध्यात्मम्^{२६} । अयम् एव संवत्सरो यो ऽयं चक्षुषि पुरुषः । तस्य यच् छुक्लं तत् संवद्^{२७}, यन्^{२८} मध्ये कृष्णं मण्डलं तत् सरः । अथो आहुर्—आदित्य एव संवच्, चन्द्रमास् सरः । तम् एष सरति । तं^{२९} पौर्णमास्याम् आप्नोतीति । तद् उ वा आहुः—प्राण एव संवद्^{३०}, वाक्^{३१} सरः । एताभ्यां हि समश्नुत इति ।

तस्य वा एतस्य संवत्सरस्याग्निष्टोमसामान्य एव देवयानः^{३२} पन्थाः—॥ ६० ॥

[१] ग अहोरात्र [२] ग र्धमासास् [३] क ख ग मसस् [४-४] क ख ग ऋतु [५] क ख ग संवत्संवत्सरस् [६] क ख ग प्राणा [७] ख नास्ति [८] ग तोमा [९] ग कं [१०] क ग यजमान ख यजमा [११] क ख प्राणैश् ग प्राणै [१२] ग अहोरात्रो [१३] ग र्भ्यम् [१४] क ख ग अर्धमास [१५] ग मास [१६] ग मासेनककम् [१७] क ख संवत्सरे [१८]

ग वा [१९] ख श्रीदस् ग श्रीस् [२०] ख ग देवा [२१] ख आदित्यं [२२] ग अधिपाठः एतं हि सर्वा शी सर्वं यशस्सर्वे देवास्समेतास्तस्मादा- दित्य एव संवत्सर [२३] क ख ग संपद् [२४] क ख ग यम् [२५] ग मण्डं [२६] ख अधि- दैवतम् [२७] ख अधा- ग अध्यात्मम् [२८] ख सम्पद् [२९] ग रं [३०] ख संविद् [३१] ग वान् [३२] ग देवयानम्

—तानि वा एतानि रौहिणकानि^१ नाम^२ । एतैर् वै देवा स्वर्गं लोकम् आरोहन् । यद् आरोहंस्^३ तस्माद् रौहिणकानि । तस्माद् वयम् अन्वहम् एवाग्निष्टोमसामानि कुर्मः ।

अथ वर्तन्त्यौ बृहद्रथन्तरे^४ । एताभ्यां^५ ह वा एष एतद्^६ वर्तते । तस्माद् वयम् अतिरात्र उभे बृहद्रथन्तरे कुर्मः—कृत्स्नं नस्^७ साम युक्तं यज्ञं वहत्^८, कृत्स्नेन साम्नो- ष्चम् अश्रवामहा^९ इति । अथ गतिः । ^{१०}यश् चैवासाद् आदित्ये^{११} पुरुषो यश् चायम् अध्य आत्मन् तद् एतत् प्रजापत्ययनम् इत्य एवोपासितव्यम् । एतेन वा अयनेन प्रजापतिर् इमम् ऋद्धिम् आर्धोद् इमां व्यष्टिं^{१२} व्याश्नुत । तद् याम् एव प्रजापतिर्^{१३} ऋद्धिम्

आध्नेद् यां व्यष्टिं व्याश्रुत, ताम् एवद्धिम् कधोति तां व्यष्टिं व्याश्रुते य एव वेद ॥ ६१ ॥

[१] ग राहिनकानि [२] ग राम [३] ग दिव्यो ख यश्चवामावादिने ग यश्चवामावादिने
अरोहन् [४] ख दृष्टयन्तरेण [५] ख ताम्बा [११] क ख ग व्युष्टि [१२] क प्रजापतिः ख ग
[६] ग एत [७] ख ग न [८] एवं कोशेषु प्रजापति
[९] ग अन्नवामदा [१०-१०] क यश्चवामावा-

एष वाव दीक्षितो य एष तपति । स एष इन्द्रियं^१ ज्यैष्ठ्यं^२ श्रैष्ठ्यम् अभि दीक्षितः ।
तस्य ये ऽर्वाञ्चो रश्मयस् तानि श्मश्रूणि^३, य ऊर्ध्वास ते केशाः । अहोरात्रे एव कृष्णा-
जिनस्य रूपम् । अहर् एव शुक्लस्य रूपं, रात्रिः कृष्णस्य । अथ यद् एतन् मण्डलं^४ ता
आपस् तद् अन्नं तद् अमृतम् । तस्मिन् एतस्मिन् मण्डले तेजोमयश्^५ छन्दोमयः^६
पुरुषः । स^७ प्राणस्, स इन्द्रस्, स प्रजापतिस्^८, स दीक्षितः । तद् एतद् दीक्षयैव
संगृहीतम् । तत आभ्यः प्रजाभ्यो ऽन्नाद्यं विस्जते । तस्येमा एव दिशः पत्नय आसन् ।
तं हेमास्^९ तिष्ठो दिशो ऽतिचेरुः^{१०} । इयं हैवास्यानुव्रततमास येयं^{११} दक्षिणा दिक् ।
तस्माद् एष एताम् एवाभ्युपावर्तते^{१२} । यद् अप्य उत्तरत उदेत्य् अथैताम् एवाभ्यु-
पावर्तते^{१३} । तस्माद् यास्य प्रिया जाया^{१४} स्यान् तां दक्षिणार्ध्यां^{१५} कुर्यात् ॥ ६२ ॥

[१] ग इन्द्रियं [२] क ख ग ज्यैष्ठ्यं [३] ग ख ग प्रजापति [१०] ग होमो [११] ग
श्मश्रूणि [४] क ग मण्डल [५] क ख नास्ति तिचेरुः [१२] ग एव [१३] ग एवाभ्यु-
[६] क तेजोमयः ख ग तेजोमय [७] क ख ग [१४] ग एवाभ्यु- [१५] ग जाय [१६] ग
छन्दोमयः [८] क सः [९] क प्रजापतिः दक्षिणार्ध्या

प्रथमां संनहति, प्रथमां वाचयति, प्रथमां पूर्णपात्र आगच्छत्य्, अनन्तरिताः
पत्नय^१ स्थ । उदग् उ यज्ञीयं कर्म संतिष्ठते । इति न्व अधिदेवतम्^२ ।

अथाध्यात्मम् । अयम् एव दीक्षितो यो ऽयं चक्षुषि पुरुषः । तस्य यान् अर्वाञ्चि^३
पक्षाणि तानि श्मश्रूणि, यान् ऊर्ध्वानि ते केशाः^४ । यद् एव शुक्लं च कृष्णं च तत्
कृष्णाजिनस्य^५ रूपम् । शुक्लम् एव शुक्लस्य रूपं, कृष्णं कृष्णस्य । अथ यद् एतन् मण्डलं
ता आपस् तद् अन्नं तद् अमृतम् । तस्मिन् एतस्मिन् मण्डले तेजोमयश्^६ छन्दोमयः^७
पुरुषः । स प्राणस्, स इन्द्रस्^८, स प्रजापतिस्^९, स दीक्षितः । स^{१०} हैवंविद् दीक्षमाणो,
यथैवैष एतद् इन्द्रियं ज्यैष्ठ्यं श्रैष्ठ्यम् अभि दीक्षित, एवम् एवेन्द्रियं ज्यैष्ठ्यं^{११} श्रैष्ठ्यम्
अभि दीक्षितो भवति । तस्माद् उ हैवंविदि^{१२} दीक्षित ईश्वरो राट्पाणि^{१३} समुत्कम्पितोः^{१४}
क्षामरन्ध्र इव हि^{१५} समाभवति । एवं ह्य एतद् इन्द्रियं ज्यैष्ठ्यं श्रैष्ठ्यम्^{१६} अभि दीक्षितो
भवति । तस्माद् उ सर्वम् एवाभिवदत्य्—आचार्यं पितरं क्षत्रियम् । एवं ह्य एतद्
इन्द्रियं ज्यैष्ठ्यं श्रैष्ठ्यम् अभि दीक्षितो भवति^{१७} ॥ ६३ ॥

[१] एवं कोशेषु [२] ख अधिदेवतम् [३] ग अर्वाञ्चि
ग अर्वाञ्चि [४] ग कोशा [५] ग कृष्णाजिनस्य
[६] क ख ग याद् [७] ग एत [८] क ग
अन्न [९] ग तेजोमय [१०] ख छन्दोमयं
[११] ग इन्द्रस् [१२] क ग प्रजापति [१३]

ग अर्वाञ्चिः दीक्षितेव [१४] क ज्यैष्ठ्यं ग
ज्यैष्ठ्य [१५] ग हैवंविद् [१६] क राट्पाणि
ख ग राट्पाणि [१७] ख ग समुत्कम्पितो [१८]
ग मि [१९] ख ग इन्द्रियम् [२०] ग भवन्ति

विचक्षणवतीं^१ वाचं^२ वदति । अन्नं वै विचक्षणम् । अन्नवतीम् एव तद् वाचं वदति । विचक्षणवतीं वाचं वदति । सोमो वै विचक्षणः । अन्नम् उ वै सोमः । अन्नवतीम् एव तद् वाचं वदति । विचक्षणवतीं वाचं^३ वदति । प्राणो वै विचक्षणः । तस्य वाग् एव मिथुनम् । मिथुनवतीम् एव तद् वाचं वदति । विचक्षणवतीं वाचं वदति । अन्नं वै विचक्षणम् । अन्नेन हीमाः^४ प्रजा विपश्यन्ति । तत आभ्यः प्रजाभ्यो ऽन्नाद्यं प्रयच्छन्ति । स यदास्मै व्रतं प्रयच्छेत्, सर्वम् एव व्रतयेत्—सर्वस्यान्नाद्यस्यावरुद्धयै । यद्य उ परिशिष्याद्^५, व्रतप्रदं^६ ब्रूयाद्—अशान वा पिव वेति । यद्य उ व्रतप्रदो^७ ऽनुच्छिष्टाशी^८ वा स्यात् परि वा शिष्यात्, तद् अद्भिर् अभ्युक्ष्य छायायां निषेक्तवै^९ ब्रूयात् । तद् ओषधीभिर् अभिसंछादयित्वै^{१०} ब्रूयात् । तद् ओषधीनां मूलाण्य उपसिञ्चति^{११} । वर्षुकः^{१२} पर्जन्यो भवति यत्रैवंविद्वां दीक्षते^{१३} । दीक्षिता उद्गुश्रूषन्^{१४} इतीहाहुः^{१५} । स यदा दीक्षणीयेष्टिस् संतिष्ठेत्^{१६}, यदैनम् अध्वर्युर् अभ्यञ्जयेद् यदा संपवयेद् अथैतम् आदित्यम् उपतिष्ठेत् त्वं देवता दीक्षितासि । सा दीक्षमाणस्येन्द्रियं ज्यैष्ठ्यं श्रैष्ठ्यं यश आदत्से । मा म इन्द्रियं ज्यैष्ठ्यं श्रैष्ठ्यं यश आदिथाः^{१७} । तव दीक्षाम् अनु दीक्ष^{१८} इति । तस्यैषा देवता दीक्षमाणस्येन्द्रियं ज्यैष्ठ्यं श्रैष्ठ्यं^{१९} यशो नादत्ते ॥ ६४ ॥

[१] ग विचक्षणावतीं	[२] गं नास्ति	[३] सछादयित्वै	[११] क उपसिञ्चति	[१२] ग वर्षकः	[१३] ग दीक्षिते	[१४] क उद्गु-
ग हिमां	[४] क व्रतयत् ख व्रतयत् ग व्रतयत्	[५] ख परिशिष्या ग परिशिष्या	[६] क ख ग श्रूषन् ख उद्गुश्रूषन्	[१५] ग इति हाहुः	[१६] ग संतिष्ठेत्	[१७] ग आदिताः
[५] ख परिशिष्या ग परिशिष्या	[६] क ख ग व्रतप्रदं	[७] क व्रतवृदो ख व्रतवृदो	[८] ग	[१८] ग अनु दीक्ष	[१९] ग नास्ति	
[९] क ख ग निषेक्तवै	[१०] ग अभि-					

तम् अध्वर्युर् अभ्यज्य प्रपाद्यौदग्रहणानि^१ जुहोति । यद् औदग्रहणानि जुहोति यद्^२ अस्मा औदुम्बरदण्डं प्रयच्छत्य^३ अथैतम् आहवनीयम् उपतिष्ठेत् वाचा मे वाग् दीक्षताम्^४ अमये^५ समष्ट्वा उ, प्राणेन मे प्राणो दीक्षतां वायवे समष्ट्वा उ, चक्षुषा मे चक्षुर् दीक्षतां सूर्याय समष्ट्वा उ, मनसा मे मनो दीक्षतां^६ प्रजापतये समष्ट्वा व इति । तद् एताभिर् अनातीभिर् देवताभिर् इमा स्वा देवता दीक्षयति । अथाह अभिर् दीक्षितः^७, पृथिवी दीक्षा, सा मा दीक्षा दीक्षेत्, तथा दीक्षया दीक्षे । वायुर् दीक्षितो^८, ऽन्तरिक्षं दीक्षा, सा मा दीक्षा दीक्षेत्, तथा दीक्षया दीक्षे । आदित्यो दीक्षितो, द्यौर् दीक्षा, सा मा दीक्षा दीक्षेत्, तथा दीक्षया दीक्षे । प्रजापतिर् दीक्षितो, मनो दीक्षा, सा मा दीक्षा दीक्षेत्, तथा दीक्षया^९ दीक्षे । वाचं^{१०} म ऋचो ऽनु दीक्षन्तां, मनो^{११} यजुषि, प्राणं सामानि । श्रद्धां मे सोमो राजानु दीक्षताम् । ऋचा दीक्षे, यजुषा दीक्षे, साम्ना दीक्षे, पृथिव्या दीक्षे, ऽन्तरिक्षेण दीक्षे, दिवा दीक्ष इत्य् अत्र कृत्स्नो दीक्षितः । अथ यस्यादीक्षिता इमे लोका अदीक्षितानि छन्दांस्य् अदीक्षितस् सोमो राजा— ॥ ६५ ॥

[१] क ग प्रपाद्यौदग्रहणानि ख प्रपाद्यौदग्रहणानि	[१०] क ग अधिपाठः दीक्षया दीक्षया ख अधि-
[२] ग यदा	[११] क ग अधिपाठः दीक्षया दीक्षया
[३] क ख ग प्रायच्छत्य	[१२] ख ग वाचम्
[४] ग दीक्षिताम्	[१३] ग ममनो
[५] क ग अमये	
[६] ग दीक्षतां	
[७] ख दीक्षित	
[८] ख दीक्षो	
[९] ग दीक्षा	

—तं सकामम् अभ्यश्नुवीत^१ । अथ हैवंविद् दीक्षमाण एव सर्वान् कामान् उपाप्नोति^२ । तस्माद्^३ दीक्षासु न राजानं परिविविष्यात्^४ । यद्व्रतो^५ ह्य् पवैष^६ भवति तद् व्रता इमे लोकास् तद्व्रतानि छन्दांसि तद्व्रतस् सोमो राजा । अथाह भूस् भुक् स्वस् सुपोषः

पेषैम्^१ सुवारो वीरैम् सुप्रजः प्रजयासम्^२ इति । तद् एताम् अपरिमिताम् आशिषम् अन्तः^३ आशास्ते तपो मे^४ प्रतिष्ठेति । तन् तपः प्रतिष्ठां कुरुते । अद्वा मे अक्षितिः^५ इति तच्च कृद्धाम् अक्षितिः^६ कुरुते । ^१सत्यं मे^७ गृहपतिर् इत्य् एष वै सत्यम् । सत्यं य एष तपति । सैषा-
नार्ता देवता । ^२तद् एताम्^८ अनातीं देवतां गृहपतिं कुरुते । स वा एष सुव्रतः^९ ।
यद् ध्य एषा^{१०} खला^{११} स्यान् सर्वम् इदं प्रदहेत् । तस्माद् गृहपतिस् सुव्रतः^{१२} स्यान् ।
स यद् व् अदीक्षितव्रतं^{१३} चरेद् अपापवच्यं वा पापं वदेन् मिथुनं वा चरेद् अन्यद् वा
मिथ्याकुर्याद्^{१४} एतम् एवादित्यम्^{१५} एतैस् सर्वैर्^{१६} जपैर्^{१७} उपतिष्ठेत् । ततो ह्यैव
दीक्षितः । स वा एष एतर्ह्यै^{१८} अदीक्षितः । यद् व् एवास्मिन् दीक्षितः^{१९} यश आसीत्
तद् व् एवास्मिन् अप्य् एतर्हि^{२०} यशः । तद् आहुस्^{२१}—स वाद्य^{२२} दीक्षेत^{२३} स वान्यं^{२४}
दीक्षयेद्, य एतस्य दीक्षितयशसस्य^{२५} व्यवच्छिन्ति विद्याद् इति । कृष्णाजिनं वाव
दीक्षितयशसम् । एतद् धि^{२६} सर्वेषां वेदानां रूपम् । यानि शुक्लानि तानि साम्नां रूपं,
यानि कृष्णानि तान्य् ऋचाम् । यदि वेतरथा^{२७} यान्य् एव बभ्रूणीव^{२८} हरीणि तानि
यजुषाम् । तस्माद् यद्य् अप्य् एनद्द्रुको^{२९} वरते दिदक्षन्त एवैनम् । एतद् ध्य् अस्मिन्
दीक्षितयशसं^{३०} भवति ॥ ६६^{३१} ॥

[१] ग अभ्यदनुगीत [२] ग अवाप्नोति [३] ग जपैर् [२२] क ख ग पतद् [२३] ख
ग तस्मा [४] ग परिवेष्टयात् [५] क ख यद्- [२४] क एतर्हि ख एतर्हि [२५] क
वृत्तो ग यम्यद्वृत्तो [६-९] ग ह्यै [७] ख [२६] ग एवाद्य [२७-२८] क ग
पेषैस् [८] ख प्रजयाम् [९] ग अन्ततः [२९] ख ग वशस्त्वा [२९]
[१०] ग मो [११] क ग अक्षिति [१२-१२] ग हि [३०] ख ग वेतरसा [३१] क ख ग
ख सत्यमेव [१३-१३] ग तदेता नास्ति [१४] ग वभ्रूणीव [३२] क एनद्द्रुको ख एनद्द्रुको ग
ग सतः [१५] ख एषो [१६] क ख ग खल [३३] ग दीक्षिताम्यशसं [३४]
[१७] ग सुग्रहत [१८] ग अदीक्षितप्रतश् [१९] ख ग ॥ ६६ ॥ नास्ति
ग मिथ्याआख्याद् [२०-२०] ग एतैर्वै [२१]

ते^१ ये सकृष्णाजिना^२ अपो ऽभ्यवयन्ति, य एतस्माद् दीक्षितयशसाद् अवच्छिद्यन्ते^३,
ते सर्वम् आत्मानं प्रप्लाव्य पाप्मानं^४ सहोदायन्ति । स यदावभृथेष्टिस्^५ संतिष्ठेतायोन्मुच्य
कृष्णाजिनम् अद्भिर् अभ्युक्षेद्^६ इन्द्रियाञ् ज्यैष्ठ्याञ् ज्यैष्ठ्यान् मा गोषम् इति । अथ^७ यम्
अरातिं^८ मन्यते, तस्मै प्रयच्छति । अथाप आचामति भक्षस्यावभृथो ऽसि, भक्षणस्यावभृथो^९ ऽसि,
भक्षितस्यावभृथो^{१०} ऽसीति । स^{११} यद् एवात्रजीपे^{१२} किं चित् संक्तं भवति, तस्यैव भक्षः^{१३} ।
अथापः प्रविशति । न्यञ्चनं वा एतत् प्रपदनं यद् आपः^{१४} । न्यञ्चनम् एवैतत्^{१५} प्रपदनं
प्रपद्यते^{१६} पाप्मानो ऽनन्ववायाय^{१७} । यद्य^{१८} आपः^{१९} स्यन्देरन्, प्रतिस्रोतं गाहेत
पाप्मानं^{२०} मे निर्वहान् इति । सर्वा उ ह त्वा^{२१} आप स्यन्दन्ते । या^{२२} उ ह स्यावरा^{२३}
अवाचीस् ता स्यन्दन्ते, ऽवाञ्चम्^{२४} एवास्थ ताः पाप्मानं निर्वहन्ति ।

अन्यो ऽन्यस्य जायापती पृष्ठे^{२५} प्रधावतः । वज्रो वा आपः । वज्रेणैव तत् सर्वं
पाप्मानम् अपह्नोति^{२६} । अथो द्वन्द्वम्^{२७} एव तन् मिथुनं प्रजननं कुर्वति, प्रजात्यै । स्नात्वा
^{२८}क्षिप्र उदेयात्^{२९}, क्षिप्रे पाप्मानो व्यावृत्त्या^{३०} इति ॥ ६७ ॥

[१] ग दे [२] ग कृष्णाजिना [३] ग अवच्छि- [३१] इन्द्रिया [८-८] ग वरातिन् [९] क ख ग -भृतो
छवते [४] क ख ग पाप्मान [५] क ख वदाव- [१०] क ख ग -भृथे [११-११] क देवात्रजीपे
भृथेष्टि ग दावभृथेष्टि [६] ख अद्भ्युक्षेद् [७] ग ख देवात्रजीपे ग एवात्रजीपे [१२] क ख ग

भक्तः [१३] क ख ग आप्रः [१४-१४] ग ग स्थवर [२२] ग पुनःपाठः वाञ्छमे [२३]
 प्रपथ प्रतिपथते [१५] ग नन्ववावाय [१६] ग पृष्ठेम [२४] ग अपहना [२५] ख द्रव्यम्
 ग याय [१७] एवं कोशेषु [१८] ग पाप्मा- ग द्रव्यम् [२६-२६] ग क्षिप्रं देयात् [२७]
 नुम् [१९] ग त्वा नास्ति [२०] ग य [२१] क ख व्यावर्त्ता ग व्यावृत्ता

उन्नेत् उन् मा नयेत्य् आह । विष्णुर् वा उन्नेता । यज्ञो वै विष्णुः । यज्ञ एवैनं तत् सर्वस्मात् पाप्मनो विमुच्योन्नयति ।

उद् वयं तमसस् परि सुवः पश्यन्तो ज्योतिर् उत्तरम् ।

देवं देवत्रा सूर्यम् अगन्म ज्योतिर् उत्तमम् ॥

इत्य् एतां जपन् उदैति । एतद् वै^२ ज्योतिर् उत्तमं य एष तपति । सैषानार्ता^३ देवता । तद् एताम् अनार्ता^४ देवताम् आरभ्योदैति । औदुम्बरीर् आर्द्रास् सपलाशास् समिधः कुर्वत एषो^५ ऽस्य एषिषामर्हीति । गत्वाहवनीये समिधम् अभ्यादधाति समिद् अग्निं, तेजो ऽसि, तेजो मयि धेहि, स्वाहेति । अभ्याधायोपतिष्ठते

अपो^६ ऽन्व अचार्षं रसेन समसृक्षमहि ।

पयस्वं^७ अन्न आगमं तं मा संसृज वर्चसा ॥

इति । एवम् एव पत्नी^८ गार्हपत्ये ऽभ्याधायोपतिष्ठते^९ । आज्यस्थाली^{१०} सस्रुवाम्^{११} आदायोत्तरेणाग्नीध्रं च सदश च परीत्यापरेण^{१२} । गार्हपत्यम् उपविश्योपस्थे^{१३} कृष्णाजिनम् आधाय^{१४} चतुर्गृहीतम् आज्यं गृहीत्वा जुहोति मयीन्द्रियं^{१५} ज्यैष्ठ्यं श्रैष्ठ्यम् अग्निर् दधातु स्वाहेति । स यद् एवास्मिन् दीक्षिते यशो^{१६} भवति, तद् अस्मिन् उत्थिते यशो भवति । तत् कृष्णाजिनं नातिपादयेत्, स्रगवधानं वैनत् कुर्वीत, हविषो वाधि-पेषणं^{१७}, पुनर्दीक्षाया^{१८} वैनन्^{१९} निदधीत । एषा^{२०} वै कैशिनी^{२१} दीक्षा । एतां ह केशी^{२२} दार्भ्यो दीक्षाम् उपनिषसाद् ॥ ६८ ॥

[१] क ख ग -नयति [२] एवं कोशेषु [३] ख आदाय [१६] ख मयीन्द्रिय ग
 ग सैषानर्ता [४-४] ग एतानामर्ता [५] ग मैन्द्रिय [१७] ख ग दीक्षितयशो [१८] क
 एषे [६] ख अधिपाठः अथ [७] ग पयस्वा ख वातिपेषणं ग वाधिपेषण [१९] क ख
 [८] ग तम [९] ग पत्नी [१०] ख ग अभ्याध- पुनर्दीक्षाया ग पुनर्दीक्षा [२०-२०] ख निदिधी-
 [११] ख ग आज्यस्थाली [१२] ख स्रुवाम् ग स्रु- तेषा [२१] क ख ग कैशिनी [२२] क ख ग
 वाम् [१३] ग परि- [१४-१४] ख गार्हपत्योप- केपी

मृत्युप्रजापती^१ यद् अयजेतां^२, तौ यज्ञाभ्याम् एवास्पधेताम्^३ । अथ ह तर्हि यज्ञायुधान्य् आसुरं^४ यथेमान्य् एतर्हीष्टीष्व् आयुधानि^५ । तद् यद् यज्ञे स्तूयते यच्च^६ छस्यते यत् प्रचर्यते^७, सा प्रजापतेस् सेनास । अथ यद् वीणायां गीयते यन् नृत्यते^८ यद् वृथाचर्यते, सा मृत्योस् सेनास^९ । तयोर् ह समावत्याव^{१०} एव सेने आसतुर्^{११}—यावत्^{१२} एवेतरस्य तावतीतरस्य^{१३} । तौ ह ज्योग् एवाविजयमानौ^{१४} चेतुर्^{१५} बह्वन्य एव वर्षाणि । स प्रजापतिर् अकामयत—जयेयं^{१६} मृत्युम् इति । स एतां यज्ञे संपदम् अपश्यद् एतत् संख्यानम् । तेन मृत्युम् अजयत् । तस्य पराजितस्य^{१७} राजाशुच्यत्^{१८} । स प्रत्यङ् पतित्वा पत्नीशालां प्रापद्यत । तस्मात्^{१९} पत्नीभ्य हय च यस् संपदासुत^{२०} इत्य् असुत इति हैतन्, न हि सो ऽसूयत^{२१} । तस्य यानि^{२२} स्तुतशस्त्राण्य्^{२३} आसन् यद्^{२४} एवैतद्^{२५} वीणायां गीयते यन् नृत्यते यद् वृथाचर्यते^{२६}, तान्य् एव तानि^{२७}—

[१] क ख ग -पति [२] ख अजयेतां [३] [१३] ख वात्य [१४] ख तावन्तानस्य नास्ति
 ग -स्पर्वेताम् [४-४] ख -सर्ग ग यज्ञायुधान्यो- [१५] क ख ग -मनो [१६] ग नरतुर [१७]
 सर् [५-५] ? क यथेमान्येतर्हिष्वायुधानि ख यथे- [१८] ख पराजित्य [१९] ख ग
 मान्येतर्हिष्वायुधानि ग यथेमान्येतर्हिष्वायुधानी [६] राजाशुच्यत् [२०-२०] ? क ग पत्नी सहन्यम स
 ग य [७] ग प्रचार्यते [८] ग भृत्ये यदासुत [२१] ख आयत् [२२] ग यान
 [९] ग भृत्यो [१०] ग सेनास् [११] क ख [२३-२३] ग आसहाद् [२४-२४] ग वीणायां
 समावत्योव ग समापत्योव [१२] ख आस्तुर गीयते...तान्येव तानि नास्ति [२५] क ख वृषः

—‘अथ यो यूष आसीद्, य एवैष वीणायै दण्डस्, स एव सः । अथ या रशना आसन्, यान्य् एवैतानि’ वीणाया उपवाणानि, ता एव ताः । अथ यो द्रोणकलश आसीद्, यैवैषा वीणायै सूता, स एव सः । अथ यद् अधिषवणं चर्मासीद्, यद् एवैतद् वीणायै चर्म, तद् एव तत् । अथ य उपरवा आसन्, य एवैते वीणाया आकाशास्, त एव ते । अथ ये आवाण आसन्, यान्य् एवैतानि वीणायै वादनानि, त एव ते । अथ यानि सप्त चतुस्ताराणि छन्दास्य आसन्, या एवैतास् सप्त वीणायै तन्व्यस्, तान्य् एव तानि । अथ ये दशरात्रे स्तोमा आसन्, या एवैता दशांगुलयस्, त एव ते । तद् आहुर-नेतर्हि संसवो ऽस्ति । यो हि द्वितीयो यज्ञ आसीद्, अशुच्यत् सः । एक एव यज्ञः । प्रजापतिर् यज्ञ एवेति ॥ ७० ॥

[१-१] ग अथ यो यूष...यान्येवैतानि नास्ति [२] [९] ग तन्व्यास् [१०] ग तान् [११-११]
 ग अधिषवणं [३] ग चर्मासीद् [४-४] ग क ख ग दशरात्रस्तोमा [१२] ग दशांगुलयस्
 आकाशानव [५] ग य [६] ग यान् [७-७] [१३] क अशुच्यत् ख ग अशुच्यत् [१४] क
 क ग छन्दास्यासन् ख छन्दास्यन् [८] ख एवैता ग प्रजापति

अथ ‘वा अतस्’ संख्यानस्यैव । तस्य वा एतस्य संवत्सरस्य सप्त विंशतिशतान्य् अहोरात्राणां भवन्ति । ता नवाशीतयः । अथास्य सवनानाम् अशीतिश् च सहस्रं च त्रीणि च । तावन्तः पवमानाः । तद् एतच् छ्लोकेनाभिगीतम्—

अष्टाव् एता नवतयो भवन्त्य् अहोरात्राणां परिवत्सरस्व ।
 अशीतिर् अस्मिन् सवनानि त्रीणि च सहस्रं च, पवमानाश्च च सर्वे ॥

इति ।

अथास्य स्तुतशस्त्राणां षष्टिशते च द्वे दश च सहस्राणि । अथास्मिन् षष्ठिण्या य अग्रयो विद्विष्यन्ते दश चैव सहस्राण्य् अष्टौ च शतानि त्रिशतं च । तद् एतच् छ्लोकेनाभिगीतम्—

षष्टिशते १० द्वे मासि षष्ठे स्तुतशस्त्राणाम् आ शतं वा शतानि ।
 दश सहस्राणि शतान्य् अष्टौ संवत्सरे षष्ठिण्यास् १ त्रिशतं च ॥

इति ॥ ७१ ॥

[१-१] ख मात्रतः [२] ग अथस्य [३] ग एत [८] क अष्ट [९-९] ग तदेवाताश्लोकेनाभिगीतं
 [४] ग छो- [५] ग षष्टिशते [६] ख च [१०] क ख ग षष्टिशते [११] ख ग षष्ठिण्या
 नास्ति [७-७] क षष्ठिण्या च ख ग षष्ठिण्या

तावन्ति तारकनक्षत्राणि तौवन्ति ज्योतीषि तावन्तो ऽर्काः । आप्नोति ह वा एतानि तारकनक्षत्राण्य् आप्नोति ज्योतीष्य् आप्नोत्य् अर्कान् य एवं वेद । अथास्य स्तोत्र्याणां

भक्तः [१३] क ख ग आपः [१४-१४] ग
प्रपद्य प्रतिपद्यते [१५] ग नन्ववावाय [१६]
ग याद्य [१७] एवं कोशेषु [१८] ग पाप्मा-
नुम् [१९] ग त्वा नास्ति [२०] ग य [२१]

ग स्थवर [२२] ग पुनःपाठः वाञ्छमे [२३]
ग पृष्ठम [२४] ग अपहना [२५] ख द्रवम्
ग द्रव्यम् [२६-२६] ग क्षिप्रं देयात् [२७]
क ख व्यावर्त्ता ग व्यावृत्ता

उन्नेतर् उन् मा नयेत्य् आह । विष्णुर् वा उन्नेता । यज्ञो वै विष्णुः । यज्ञ एवैनं तत्
सर्वस्मात् पाप्मनो विमुच्योन्नयति^१ ।

उद् वयं तमसस् परि सुवः पश्यन्तो ज्योतिर् उत्तरम् ।

देवं देवत्रा सूर्यम् अगन्म ज्योतिर् उत्तमम् ॥

इत्य् एतां जपन् उदैति । एतद् वै^२ ज्योतिर् उत्तमं य एष तपति । सैषानार्ता^३ देवता ।
तद् एताम् अनार्ता^४ देवताम् आरभ्योदैति । औदुम्बरीर् आद्रास् सपलाशास् समिधः
कुर्वत एषो^५ ऽस्य एषिषमिहीति । गत्वाहवनीये समिधम् अभ्यादधाति समिद् अस्मि, तेजो ऽस्मि,
तेजो मयि धेहि, स्वाहेति । अभ्याधायोपतिष्ठते

अपो^६ ऽन्व अचार्षं रसेन समसृक्षमहि ।

पयस्वं^७ अन्न आगमं तं^८ मा संसृज वर्चसा ॥

इति । एवम् एव पत्नी^९ गार्हपत्ये ऽभ्याधायोपतिष्ठते^{१०} । आज्यस्थाली^{११} सस्रुवाम्^{१२}
आदायोत्तरेणाग्नीध्रं च सदश् च परीत्यापरेण^{१३} १ गार्हपत्यम् उपविश्योपस्थे^{१४}
कृष्णाजिनम् आधाय^{१५} चतुर्गृहीतम् आज्यं गृहीत्वा जुहोति मयीन्द्रियं^{१६} ज्यैष्ठ्यं श्रेष्ठ्यम्
अमिर् दधातु स्वाहेति । स यद् एवास्मिन् दीक्षिते यशो^{१७} भवति, तद् अस्मिन् उत्थिते
यशो भवति । तत् कृष्णाजिनं नातिपादयेत्, सुगवधानं वैनत् कुर्वीत, हविषो-वाधि-
पेषणं^{१८}, पुनर्दीक्षायै^{१९} वैनन्^{२०} निदधीत । एषा^{२१} वै कैशिनी^{२२} दीक्षा । एतां ह केशी^{२३}
दाभ्यो दीक्षाम् उपनिषसाद ॥ ६८ ॥

[१] क ख ग नयति [२] एवं कोशेषु [३]
ग सैषानर्ता [४-४] ग पतानामर्ता [५] ग
एषे [६] ख अधिपाठः अद्य [७] ग पयस्वा
[८] ग तम [९] ग पक्ति [१०] ख ग अभ्याधा-
[११] ख ग आज्यस्थाली [१२] ख स्रुवाम् ग सस्रु-
वाम् [१३] ग परि- [१४-१४] ख गार्हपत्योप-

[१५] ख आदाय [१६] ख मयीन्द्रिय ग
मैन्द्रिय [१७] ख ग दीक्षितयशो [१८] क
ख वातिपेषणं ग वाधिपेषण [१९] क ख
पुनर्दीक्षाया ग पुनर्दीक्षा [२०-२०] ख निदिधी-
तेषा [२१] क ख ग कैशिनी [२२] क ख ग
केशी

मृत्युप्रजापती^१ यद् अयजेतां^२, तौ यज्ञाभ्याम् एवास्पर्थेताम्^३ । अथ ह तर्हि
यज्ञायुधान्य् आसुर^४ यथेमाम् एतर्हीष्टीष्व् आयुधानि^५ । तद् यद् यज्ञे स्तूयते यच्च^६
छस्यते यत् प्रचर्यते^७, सा प्रजापतेस् सेनास । अथ यद् वीणायां गीयते यन् नृत्यते^८ यद्
वृथाचर्यते, सा मृत्योस् सेनास^९ । तयोर् ह समावत्याव^{१०} एव सेने आसतुर्^{११}—
यावत्^{१२} एवेतरस्य तावतीतरस्य^{१३} । तौ ह ज्योग् एवाविजयमानौ^{१४} चेरतुर्^{१५} बह्वन्
एव वर्षाणि । स प्रजापतिर् अकामयत—जयेयं^{१६} मृत्युम् इति । स एतां यज्ञे संपदम्
अपश्यद् एतत् संख्यानम् । तेन मृत्युम् अजयत् । तस्य पराजितस्य^{१७} राजाशुच्यत्^{१८} ।
स प्रत्यङ् पतित्वा पत्नीशालां प्रापद्यत । तस्मात्^{१९} पत्नीभ्य हय च यस्य संपदासुत^{२०}
इत्य् असुत इति हैतन्, न हि सो ऽस्यत^{२१} । तस्य यानि^{२२} स्तुतशस्त्राण्य्^{२३} आसन्
यद्^{२४} एवैतद्^{२५} वीणायां गीयते यन् नृत्यते यद् वृथाचर्यते^{२६}, तान्य् एव तानि^{२७}—
॥ ६९ ॥

[१] क ख ग -पति [२] ख अजयेतां [३] ग -स्पर्वेताम् [४-४] ख -सर् ग यथायुधान्यो-
सर् [५-५] ? क यथेमान्येतर्हिष्वायुधानि ख यथे-
मान्येतर्हिष्वायुधानि ग यथेमान्येतर्हिष्वायुधानी [६]
ग य [७] ग प्रचार्यते [८] ग भृत्ये
[९] ग मृत्यो [१०] ग सेनास् [११] क ख
समावत्योव् ग समापत्योव् [१२] ख आस्तुर्

[१३] ख यात् [१४] ख तावतीतरस्य नास्ति
[१५] क ख ग -मनौ [१६] ग चरतुर् [१७]
ग यजेयम् [१८] ख पराजित्य [१९] ख ग
राजाश्च्यव [२०-२०] ? क ग पत्नी सहचयस् स
यदासुत [२१] ख आयत [२२] ग यान
[२३-२३] ग आसह्यद् [२४-२४] ग वीणायां
गीयते...तान्येव तानि नास्ति [२५] क ख वृषा-

— 'अथ यो यूप आसीद्, य एवैष वीणायै दण्डस्, स एव सः । अथ या रशना
आसन्, यान्य् एवैतानि^१ वीणाया उपवाणानि, ता एव ताः । अथ यो द्रोणकलश
आसीद्, यैवैषा वीणायै सूता, स एव सः । अथ यद् अधिषवणं^२ चर्मासीद्^३, यद्
एवैतद् वीणायै चर्म, तद् एव तत् । अथ य उपरवा आसन्, य एवैते वीणाया^४ आकाशस्,
त एव^५ ते । अथ ये^६ ग्रावाण आसन्, यान्य्^७ एवैतानि वीणायै वादनानि, त एव ते ।
अथ यानि सप्त चतुस्ताराणि^८ छन्दांस्य् आसन्^९, या एवैतास्^{१०} सप्त वीणायै तन्व्यस्^{११},
तान्य्^{१२} एव तानि । अथ ये^{१३} दशरात्रे स्तोमा^{१४} आसन्, या एवैता दशांगुलयस्^{१५} त
एव ते । तद् आहुर—नेतर्हि संसवो ऽस्ति । यो हि द्वितीयो यज्ञ आसीद्, अशुच्यत्^{१६}
सः । एक एव यज्ञः । प्रजापतिर्^{१७} यज्ञ एवेति ॥ ७० ॥

[१-१] ग अथ यो यूप...यान्येवैतानि नास्ति [२]
ग अधिषवणं [३] ग चर्मासीद् [४-४] ग
आकाशानव [५] ग य [६] ग यान्य् [७-७]
क ग छन्दास्यासन् ख छन्दास्यन् [८] ख एवैता

[९] ग तन्वाच्च [१०] ग तान् [११-११]
क ख ग दशरात्रस्तोमा [१२] ग दशांगुलयस्
[१३] क अशुच्यत ख ग अशुच्यत [१४] क
ग प्रजापति

अथ 'वा अतस्^१ संख्यानस्यैव । तस्य वा एतस्य संवत्सरस्य सप्त विंशतिशतान्य्
अहोरात्राणां भवन्ति । ता नवाशीतयः । अथास्य^२ सवनानाम् अशीतिश् च सहस्रं च
त्रीणि च । तावन्तः पवमानाः । तद् एतच्^३ छलोकेनाभिगीतम्^४—

अष्टाव् एता नवतयो भवन्त्य् अहोरात्राणां परिवत्सरस्य ।

अशीतिश् अस्मिन् सवनानि त्रीणि च सहस्रं च, पवमानाश् च सर्वे ॥

इति ।

अथास्य स्तुतशस्त्राणां षष्टिशते^५ च^६ द्वे दश च सहस्राणि । अथास्मिन्
धिष्ण्या य^७ अग्नयो विह्वियन्ते दश चैव सहस्राण्य् अष्टौ^८ च शतानि त्रिंशतं च ।
तद् एतच् छलोकेनाभिगीतम्^९—

षष्टिशते^{१०} द्वे मासि पृष्ठे स्तुतशस्त्राणाम् आ शतं चा शतानि ।

दश सहस्राणि शतान्य् अष्टौ संवत्सरे धिष्ण्यास्^{११} त्रिंशतं च ॥

इति ॥ ७१ ॥

[१-१] ख मात्रतः [२] ग अथस्य [३] ग एत
[४] ग छो- [५] ग षष्टिशते [६] ख च
नास्ति [७-७] क धिष्ण्या य ख ग धिष्ण्या

[८] क अष्टौ [९-९] ग तदेवाताश्लोकेनाभिगीतं
[१०] क ख ग षष्टिशते [११] ख ग धिष्ण्याच्च

तावन्ति तारकनक्षत्राणि^१ तावन्ति ज्योतीर्षि तावन्तो ऽर्काः । आप्नोति ह वा एतानि
तारकनक्षत्राण्य् आप्नोति ज्योतीर्ष्य^२ आप्नोत्य् अर्कान् य एवं वेद । अथास्य स्तोत्र्याणां^३

नवतिश्च सहस्राणि त्रीणि च शतानि षण्णवतिश्च । तद् एतच्च छलोकेनाभिगीतम्—

१ स्तोत्र्या अस्य १ नवतिस् सहस्रा त्री ७ च शता नवतिश्च चोप षट् च ।

ताभिस् संस्तुतो विवसान एति ८ भूतं भविष्यद् ९ भुवनं १० प्रजापतिः ॥

इति ।

अथास्य पदानां चत्वारि च ११ सहस्रा त्रिंशं चायुतानि ११ सप्त शतानि १२ पञ्चाशतं पदानि । तद् एतच्च छलोकेनाभिगीतम् १३—

चत्वारि १४ सहस्रा त्रिंशं चायुतानि १४ सप्त शतानि पञ्चाशतं पदानि ।

संवत्सरस्य कविभिः स्तुतस्यैतावती मध्यमा देवमात्रा ॥

इति ॥ ७२ ॥

[१] ग तारकानक्षत्राणि [२] ग ज्योतीष [३] ख स्तोत्राणां [४] ग भवतिश्च [५] ख छलोकेन सामाभिगीतम् [६-६] क ख ग स्तोत्र्यास्य [७] ख त्रि ग ती [८] ग ति [९] क ख ग

भविष्यत् [१०] ग विचनं [११-११] ख ग सहस्राण्ययुतानि त्रिंशतं [१२] ख दशानि [१३] ग -गीत [१४-१४] ख सहस्राणि त्रिंशतं चायुतानि ग सहस्राणि सप्त सहस्राणि त्रिंशतं चायुतानि

अथास्याक्षराणाम् अयुतम् एकं १ प्रयुतानि षष्टिर् नियुते द्वे नव चाक्षराणि सप्त सहस्राणि २ दशतो दश २ । तद् एतच्च ३ छलोकेनाभिगीतम्—

अयुतम् एकं ४ प्रयुतानि षष्टिर् नियुते द्वे नव चाक्षराणि ।

सप्त सहस्राणि ५ दशतो दशैतावान् आत्मा परमः प्रजापतेः ॥

इति । तद् एतद् अनन्तं यत् संख्यानम् । तद् एतद् अमृतं यत् संख्यानम् । स एष सुकृतस् १ सो यत् संख्यानम् २ । अथ यद् असंख्यानं मर्त्यं ३ तत् । तस्माद् उ सम् एव चक्षीत । सां हैषा देवानां सेना यत् संख्यानम् । मनुष्यसेनया वाव नु तं स्तृणुते यं तिस्तीर्षते । तादृग् इह तं स्तृणवा तं ये देवसेनया तिस्तीर्षता ४ इति । अथैते त्रयः पन्थानस् सुकृता देवयाना अक्षय्यः १० पथकम्यश्च ११ च । ते विद्वांसो ऽभिवहन्ति ब्राह्मणं यत्र मृत्युर् भवत्य् अन्नम् अस्य । तद् एतच्च छलोकेनाभिगीतम् १२—

त्रयः पन्थानस् सुकृता देवयाना अक्षय्यः १३ पथकम्यश्च १४ च १५ ।

ते विद्वांसो ऽभिवहन्ति १६ ब्राह्मणं यत्र १६ मृत्युर् भवत्य् अन्नम् अस्य ॥

इति ।

अक्षरशः पच्छो ऽमृतं लिहानाः १७— ॥ ७३ ॥

[१] ग एक [२] ग नास्ति [३] ग दत्त [४] क एकतं [५] क ख ग सहाणि [६] क सुकृतेतर ख सुकृत ग सुकृतेन । क अधिपाठः प्रजापतित्यथास्य पदानां चत्वारि च शतान्ययुतानि त्रिंशतं सप्त शतानि पञ्चाशतं पदानि तेदत्तं छोकेनाभिगीतं चत्वारि सहस्राणि त्रिंशतं चायुतानि सप्त शतानि पञ्चाशतं पदानि संवत्सरस्य कविभिः स्तुतस्यैता प्रजापतिरित्यथायिनः वक्षितः.....(अपाठ्यम्) [७] क संख्यानाम् [८-८] क ख असंख्यातममर्त्यं [९]

ग -त [१०] ख अक्षय्यं [११] ख पथकिमश्च ग पथकिमश्च [१२] ख -गीत [१३] क ख -यं [१४] क पथकम्यश्च ख पथकिमश्च ग पथकिमश्च [१५] ग अधिपाठः ते विद्वांसोभिवहन्ति ब्राह्मणं यत्र मृत्युर्भवत्यन्नमस्य तदेतच्छ्रलोकेनाभिगीतं त्रयः पन्थानस्सुकृति देवयाना अक्षय्यः पथकिमश्च [१६-१६] क ब्राह्मणयत्र ख ग ब्राह्मणो यत्र [१७] ? क लिशानाः ग ललिशानाः

—सुवर् आयन् देवता देवसत्त्वात् ।

तपसा कर्म कवयो ऽनुगत्य

आह्वय १ मृत्युम् अति मेधयायन् ॥

विजानन्तो दहन्तो^१ यन्ति शोकम्
 मनीषिणो^२ यद् अपक्षाः^३ पतन्ति ।
 यत्रामृतं विद्यते नोत मृत्युस
 तत्र विद्वांसः कवयः क्षियन्ति^४ ॥

एवंविद्वांसो यजमानम् ऋत्विजो^५ लोकान् पशून् अभि कामान् वहन्ति । स यज्ञेषु स्तुत-
 शस्त्रम् अश्नुते ऽक्षय्या यस्य^६ भवन्त्य् ऋत्विजो^६ ऽध्वर्युर्^७ होतोत सामगः^८ । तस्मै
 छन्दांसि मधुधाराः क्षरन्ति । स यज्ञेषु स्तुतशस्त्रम् अश्नुते ऽक्षय्या यस्य^६ भवन्त्य्
 ऋत्विजो^६ ऽध्वर्युर्^७ होतोत^८ सामगः । तस्मै छन्दांस्य^९ अमृतकुल्या अभिवहन्ति^{१०}
 ऊर्मिणी^{११} स्तोत्रशस्त्रै इति ॥ ७४ ॥

[१] ग आन्हाय	[२] क ख ग दहतो	[३-३]	ग होतो	[१०] ग. छन्दांस	[११] क ग
ग वदपक्षाः	[४] ख क्षीयन्ति	[५] ग ऋत्यु-	भिवहन्ति ख	भिभवन्ति	[१२] ख ऊर्मिणि ग
द्विजो	[६-६] ग भवन्तवित्विजो	[७] क	ऊर्मिणी		
ख ग सामकः	[८-८] ग भवन्तवित्विजे	[९]			

एकैकम् उ ह वा एतेषाम् अक्षराणां यावतीयं पृथिवी तावत् । ऊर्जो ऽन्नाद्यस्य^१
 मधुनो ऽमृतस्य कामस्य-कामस्य पूर्णं^२ पिबद्मानं^३ तिष्ठति । तद् धैवंविद्वान् ब्राह्मणस्
 सहस्रं-सहस्रं देवयुगान्य् उपजीवति । तद् यद् आप्यते ऽथेतर्द् उपसंक्रामत्य्^४
 अथेतर्त्^५ पुनर् आख्यायते । तस्माद् उ हैवंविदे ब्राह्मणाय दिंसन्त्य्^६ अस्योर्जो
 ऽन्नाद्यस्य मधुनो ऽमृतस्य कामस्य-कामस्य लिप्सामहा इति । यथा ह वा इदं क्षेत्रपादं
 वा क्षेत्ररज्जुं वाचक्रियासत्^७ एवम्^८ एवैवंविदो ब्राह्मणाल्^९ लोकम् अवक्रोणते । स यथा
 क्रये पर्यवेते क्षेत्रिणम्^{१०} एव क्षेत्राण्य् अपियन्त्य्^{११} एवं लोकिनम् एव लोका अपियन्ति ।
 स यद्^{१२} ध वा^{१३} अप्य् एवंविद्वान् ब्राह्मणः पूर्णं पृथिवीं प्रतिगृह्णीयाद्, एकम् एव
 तस्याक्षरं ज्यायः । तस्माद् उ हैवंविद्वान् ब्राह्मणो दद्याच् चैव प्रतिगृह्णीयात् ॥ ७५ ॥

[१] ख आन्हाय	[२] ख पूर्ण	[३] ग पिबद्मान	ब्राह्मणात् ग ब्राह्मण	[१०] ख क्षेत्रण्य् ग क्षेत्रि-
[४] ग उपसंक्रामत्य्	[५] ग अथेतनत्	[६]	ण्य्	[११] ग अप-
क ख ग दिक्सन्त्य्	[७] ग वाक्रियासि	[८]	द्ध्वा	[१२-१२] ख ध्वा ग
ग एवतस्माद्	हैवंविदेम्	[९] क ब्राह्मणल् ख		

जनको ह वैदेहो बहुदक्षिणेन यज्ञेनेजे । ते^१ तद् उ ह कुरुपञ्चालानां ब्राह्मणा
 अभिषमाजग्मुः । स ह सहस्रं गवाम् अवरुन्धान^२ उवाच—ब्राह्मण एता वो, यो ब्रह्मि-
 ष्टस् स उदजताम् इति । स होवाच वाजसनेयो, ऽर्वाचीर् एतास् सोम्येति । तं^३ होचुस्
 त्वं नु^४ नो ब्रह्मिष्ठो ऽसीरे इति^५ । स होवाच नमो वो ब्रह्मिष्ठायास्तु । लोकामा एव वयं
 स्म इति । ते होचुः को न इमं प्रक्ष्यतीति । स होवाच विदग्धश् शाकल्यो ऽहम् इति ।
 ते ह पुरस्कृत्येयुः । तं ह प्रतिख्यायायन्तम् उवाच त्वां^६ स्विच् छाकल्य ब्राह्मणा उल्मुकाव-
 क्षयणम्^७ अक्रुतारे इति । स होवाच—यदि तेनोल्मुकावक्षयणं^८ स्मः प्रक्ष्यामो न्वै त्वाम्
 इति । तं ह पप्रच्छ कति देवा याज्ञवल्क्येति । स होवाच त्रयश् च त्रिंशच् च, त्रयश् च
 त्री च शता, त्रयश् च त्री च सहस्रा, यावन्तो निविदाभ्याहृता^९ इति । ओम् इति होवाच
 ॥ ७६ ॥

[१] ग तं [२] ग अवस्वन्तं [३-३] क [७] क नुविदोभ्योहुता ख नुविदेभ्योहुता ग नुवि-
होचुस्तन्नु ग होचुःस्वन्नु [४-४] क ख ग दोभ्यहुता
सीति [५] क ख त्वं [६] कोशेषु उन्मुका-

कत्य एव देवा इति । त्रय इति । ओम् इति होवाच । कत्य एव देवा इति । द्वाव् इति । ओम् इति होवाच । कत्य एव देवा इति । एक इति । [१] ओम् इति होवाच ।

कतमे त्रयश् च त्रिंशच् च, त्रयश् च त्री च शता, त्रयश् च त्री च सहस्रेति^१ । महिमान एवैषां त इति होवाच । त्रयस्त्रिंशद् वावेति । कतमे त्रयस्त्रिंशद् इति । अष्टौ वसव एकादश रुद्रा द्वादशादित्या इन्द्रश् चैव प्रजापतिश् च त्रयस्त्रिंशद् इति ।

कतमे वसव इति । अग्निश् च पृथिवी च वायुश् चान्तरिक्षं चादित्यश् च द्यौश् च चन्द्रमाश् च नक्षत्राणि चैते वसवः । एतेषु हीदं सर्वं वसु हितम् इति । तस्माद् वसव इति ।

कतमे रुद्रा इति । दश पुरुषे प्राणा इति होवाच । आत्मैकादशः । ते यदोत्क्रामन्तो^२ यन्त्य् अथ रोदयन्ति । तस्माद् रुद्रा इति ।

कतम आदित्या इति । द्वादश मासास् संवत्सर इति होवाच । एत आदित्याः । एते हीदं सर्वम् आददाना यन्ति । तस्माद् आदित्या इति ।

कतमे त्रय इति । इम एव लोका इति ।

कतमौ द्वाव् इति । अहोरात्राव् इति ।

कतम इन्द्रः, कतमः प्रजापतिर् इति । वाग् एवेन्द्रो, मनः प्रजापतिर् इति ।

कतमैका देवतेति । प्राण इति । स होवाचानतिप्रश्न्यां वै मा देवताम् अत्यप्राक्षीः, पुरैतावतिथ्या^३ मर्तासि । न ते शरीराणि च न गृहान् प्राप्स्यन्तीति । तद् ध तथैवास । स ह तथैव ममार । तस्य हापहारिणो ऽनन्तरेण^४ शरीराण्य् अपजहूर् अन्यन्^५ मन्यमानाः । तस्माद् उ ह नोपवदेत् । अपि ह्य् एवंवित् परो भवतीति ॥ ७७ ॥

[१-१] क ख ग नास्ति [२] क यदोत्क्रामन्ते यन्त्य् ख यदोत्क्रामत्य् ग यदोत्क्रामन्तो यन्त्य्
[३] ख पुरैतावतिथ्या ग पुरैतावतिथ्या [४] कोशेषु न्तरेण [५] क ख ग अन्यम्

ब्रह्म च ह वै सुब्रह्म चैषु लोकेष्व् आसतुर् अस्मिन् भुवने । ततस्^१ सुब्रह्मोच्चक्राम । असौ वा आदित्यो^२ ब्रह्माथो वाग् एव सुब्रह्म । ते देवा इहैव वेद्या अन्तर्वेदि यज्ञेन ब्रह्म पर्यगृह्णन् । तद् इदम् अप्य् एतर्हि वेद्या अन्तर्वेदि यज्ञेन ब्रह्म परिगृहीतम् ।

तद् आहूर् यद् अन्या होत्रा अन्तर्वेदि कुर्वन्त्य् अथ कथं सुब्रह्मण्यो बहिर्वेदि करोतीति । स ब्रूयाद् एष वेद्या आत्मा यद् उत्कर, एतत् प्रत्यक्षं ब्रह्म यत् सुब्रह्मण्या । यद् उत्करम् आस्थाय सुब्रह्मण्याम् आह्वयति तेनास्यान्तर्वेदि कृतं भवतीति ।

सुब्रह्मण्यो सुब्रह्मण्यो सुब्रह्मण्योम् इति त्रिर् आह । वाग् वै सुब्रह्मण्या । तद् एतां वाचं प्रथमत आरभते । अथो ब्रह्म वाग्, रस ओंकारः । ताम् एतां वाचं रसेन प्रीणाति । तद् धैतद् एक ओं सुब्रह्मण्येत्य् आह्वयन्ति—॥ ७८ ॥

[१] क ख नत ग तता • [२] क ख आदित्ये

—प्राणो ह्य् अग्रे ऽथ वाग् इति । तद् ध तन् न तथा । यथा मध्व् आसिष्य लाजान्

आवपेत्, तद् अन्यधेव^१ स्यात्, तादृक् तत् । तस्मात् सुब्रह्मण्योम् इत्य् एवाहयेत् ।

इन्द्रागच्छेति । इन्द्रम् एव तद् यज्ञ आह्वयति ।

हरिर्वा आगच्छेति । हरिभ्याम् आयाहीति चावैनं तद् आह । प्राणापानौ 'वास्य'^२ हरी । तौ हीदं सर्वं हतारौ हरतः । अथो^३ अहोरात्रौ 'वास्य'^२ हरी । तौ हीदं सर्वं हतारौ हरतः ।

मेधातिथेर् मेधेति । मेधातिथेर् ह मेधो^४ भूत्वा राजानं पपौ ।

वृषणश्वस्य मेन इति । वृषणश्वस्य ह मेना भूत्वा मघवा कुल उवास ।

गौरावस्कन्दिन् इति । ततो हैव गौरो भूत्वाणवम् अवचस्कन्द ।

अहल्यायै जारेति । अहल्यायै ह मैत्रेयै जार आस ।

कौशिक ब्राह्मण कौशिक ब्रुवाणेति । यद् ध वा असुरैर् महासंग्रामं संयेते तद् ध वेदान् निराचकार । तान् ह विश्वामित्राद् अधिजगे । ततो हैव कौशिक ऊवे ।

अथ ह वा एके कौशिक ब्राह्मण गौतम ब्रुवाणेत्य् आह्वयन्ति— ॥ ७९ ॥

[१] ग अन्यधेव [२-२] एवं कोशेषु [३] ग अथोथो [४] ग मेधा

—तद् उ ह वा आरुणिनैव यशस्विनोपज्ञातम् । तस्माद् उ तस्याशां नेयात् । तस्मात् कौशिक ब्राह्मण कौशिक ब्रुवाणेत्य् एवाह्वयेत् ।

देवा ब्रह्मण आगच्छतागच्छतेति देवांश् चैव तद् ब्राह्मणांश् च समामन्त्रयन्ते । ते हास्मै समामन्त्रितास् सुमतिम् इच्छन्ते । तस्माद् उ ह समामन्त्र्य 'मापराध्नुयान्, नेन मोप-
वदाद् इति'^१ ।

तद् आहुः—किंछन्दस् सुब्रह्मण्येति । त्रिष्टुब् इति ब्रूयात् । ऐन्द्री हि त्रिष्टुब् इति ।

तद् आहुः—किंदेवत्या सुब्रह्मण्येति । ऐन्द्रीति ब्रूयात् । इन्द्रं ह्य् एनयाह्वयतीति ।

अथो ह ब्रूयाद् वैश्वदेवीति । विश्वान् ह्य् एनया देवान् आह्वयतीति ।

तद् आहुर्—यद् अन्या होत्रा स्तोत्रवत्यश् शस्त्रवत्यो ऽथ क्व सुब्रह्मण्यायै स्तोत्रं क्व शस्त्रम् इति । स ब्रूयाद् एतस्याम् एवैतत् सर्वं यद् ऋक् साम यजुः । तेनास्य सुब्रह्मण्या स्तोत्रवती शस्त्रवती भवतीति ।

तद् आहुः—किम् इव स्विन् सुब्रह्मण्यर्ग्व इव स्वीरेत् सामेवा३ उताहो यजुर् इवा३ इति । स ब्रूयान् नैवैषर्द् न यजुर् न साम । सर्वम् इवैव । सर्वम् इव ह्य् एव ब्रह्मेति ।

अथ यां क्रीते राजनि सुब्रह्मण्याम् आह्वयति याम् एतां दक्षिणासु नीयमानासूक्तेर तिष्ठन् सुब्रह्मण्याम् आह्वयति सैवेयम् । अथो यत् प्रायणं^२ तद् उदयनम् असद् इति । अथो आगत एवेद्रस्, तं मा निर्वोचामेति । एषा ह वै धेनुः पञ्चवत्सा पञ्चपदा^३ । 'यद् ध वा' इदम् आहुः पांक्ताः पशव इत्य् एतद् ध तत् ।

तां ह वा एके यथादेवताम्^४ आह्वयन्ति । सर्वाग्नेयीम् अग्निष्टुत, ऐन्द्रीम् इन्द्र-
स्तोमस्य, वैश्वदेवीं वैश्वदेवस्य, अनिरुक्ताम् अनिरुक्तस्य । तद् उ ह शश्वन् न तथा । नो हि ब्रह्मणो व्यापादो ऽस्ति । यथानिपतितम् एवाह्वयेद् यथानिपतितम् एवाह्वयेत् ॥ ८० ॥^६

[१] ख मापराध्नुयान्नेनोपवदानीति ग मापराध्नु-
याग्नेतिनोपवदादि । [२] ग प्रायणत् । [३] ग
पञ्चपादा । [४-४] ग यध्वा [५] ग -देवतम् ।

[६] क ख हरिः ॐ श्रीगुरुभ्यो नमः ग हरिः ॐ
शुभमस्तु ॐ

एकाहः

अथैष उपशदः^१ । कश्यपो वा अकामयत्—उपोप मा प्रजाः पशवः शीथेरन्^२, उपोप^३ प्रजया पशुभिः प्रजायेयेति । स एतं यज्ञम् अपश्यत् । तम् आहरत् । तेनायजत । ततो वै तम् उपोप^४ प्रजाः पशवो ऽशीयन्त, उपोप^५ प्रजया पशुभिः प्रजायत^६ । उपोप ह वा एनं प्रजाः पशवः शीयन्त, उपोप प्रजया पशुभिः प्रजायते य एवं वेद । तस्य त्रिवृद् बहिष्पवमानं भवति । न्यूनं वै^७ त्रिवृत् । न्यूनं^८ प्रजननम् । तद् यत् प्रजननं तन् मा प्रजनयाद् इति । तस्यैकोत्तरा स्तोमा भवन्ति । अनन्तर्हिताद्^९ अनन्तर्हितात् प्रजननात् प्रजाया इति । यद्^{१०} च एवैषैकैका^{११} स्तोत्र्योपशीयते, तस्माद् उपशदः^{१२} । तस्योभये स्तोमा^{१३} भवन्त्य् अयुजश् च युग्मन्तश् च^{१४} । एतद् वै दैव्यं^{१५} मिथुनं प्रजननं यद् उभये स्तोमाः । तद्^{१६} यद् दैव्यं^{१७} मिथुनं^{१८} प्रजननं, तन् मा प्रजनयाद् इति । तस्योभे बृहद्रथन्तरे सामनी भवतः । एतद् वै दैव्यं^{१९} मिथुनं प्रजननं यद् उभे बृहद्रथन्तरे ।^{२०} तद् यद् दैव्यं^{२१} मिथुनं प्रजननं, तन् मा प्रजनयाद् इति ॥ ८१ ॥

[१] क ख ग उपशदः [२] क ख ग °न् [३] क ख ग उपोपः [४] ख उपो [५] ग उपेप [६] क प्रजायत [७-७] क तृवृत् न्यूनं ख त्रिवृत् न्यूनं ग तृवृत् न्यूनं [८] ग नास्ति [९] ग एवैषैकैका [१०] ग उपशदं [११-११] ग भवन्त्ययुग्मतश्च

[१२] ख दैव्यं ग दैव्य [१३-१३] क ख यदैव्यं ग यदैव्य [१४] ग अधिपाठः प्रजननं यदुभये स्तोमास्तद्वैव्यं मिथुनं [१५] ख ग दैव्यं [१६-१६] ग तदुदैव्यं

तस्य वसिष्ठस्य जनित्रे आदिष्ट-सामनी पवमानयोर् भवतः ।^१ एतद् वै^२ दैव्यं^३ मिथुनं प्रजननं यद् वसिष्ठस्य जनित्रे ।^४ तद् यद्^५ दैव्यं^६ मिथुनं प्रजननं, तन् मा प्रजनयाद् इति । तस्य^७ सर्विशम् अग्निष्टोमसाम^८ भवति । सा विराद् । अन्नम् विराद् । विराज्य एव तद् अन्नाद्ये^९ यज्ञस्यान्ततः प्रतितिष्ठति । तद् आहुर्—अप्रजननी स्तोमो विराजम् अभि सम्पन्नो, नैनेन यजेतेति ।^{१०} तद् उ^{११} वा आहुः—प्रजनन एव । अन्नं वै विराद् । अशिताद् वै रेतस् सिच्यते । रेतसः प्रजाः प्रजायन्ते । तस्मात् प्रजनन एवेति^{१२} । अथो आहुर्—अष्टादशम् एवाच्छावाकस्य^{१३} कृत्वा सर्विशम् आर्भवम् एकर्विशम्^{१४} अग्निष्टोमसाम कुर्याद् इति । तद् उ प्रज्ञात एकर्विशे स्तोमे ऽन्ततः स्तोत्राणां^{१५} प्रतितिष्ठति ।

अथैष शदः^{१६} । आदित्यो वा अकामयत्^{१७}—अवशाल्यैव सर्वं पाप्मानं स्वर्गं लोकम् अभ्य उक्तामेयम्^{१८} इति । स एतं यज्ञम् अपश्यत् । तम् आहरत् । तेनायजत । ततो वै सो ऽवशाल्यैव सर्वं पाप्मानं स्वर्गं लोकम् अभ्य उदक्रामत्^{१९} । स एषो ऽपहत-पाप्मा तपति । अवशाल्य^{२०} द्वैव सर्वं पाप्मानं स्वर्गं लोकम् अभ्य उक्तामति^{२१} य एवं वेद । यद्^{२२} च एवैषैकैका स्तोत्र्यावशीयते^{२३}, तस्माच् छदः ॥ ८२ ॥

[१-१] ख दैव्यं ग दैव्य [२] ख ग दैव्यं [३-३] ग तद्य [४] क ख ग तन्य [५] ग अधिपाठः साम साम [६] ख अन्ना एतद् [७-७] ग तदुहो [८] ग एवेति [९] ग एवैषैकैका [१०] क ख एकर्विशतिम् [११] ग स्तोत्राणां

[१२] क ख ग दश [१३] ग अकामयतं [१४] क ख ग उक्तामेयम् [१५] क ख ग उदक्रामत् [१६] ग अवशान्य [१७] ख उक्तामति [१८] क ख ग °शीयन्ते

अथैष पुनस्तोमः^१ । स हायम्^२ ऋषिर् आगत्य न^३ शशाकोत्थातुम् असुराशनेन । गरो हैनम् आविवेश, यद् वा मित्राय दुद्रोह, यद् वा विद्विषाणानाम् अशनम् आश । स हेन्द्रम् उवाच—न वै शक्नोम्युत्थातुम् इति । स एतं यज्ञम् अपश्यत्^४ । तम् आहरत् । तेनैनम् अयाजयत् । तस्य त्रिवृत् प्रातस्सवनं भवति, त्रिवृत् तृतीयसवनम् । “न्यूनं वै”^५ त्रिवृत्, न्यूनान् न क्षरति^६ । तम् एताभ्यां त्रिवृद्भ्यां सवनाभ्यां यथा दृतिम्^७ उभयत आदृत्य निक्षालयेद्, एवं हैवास्य सर्वं पाप्मानं^८ निक्षालयांचकार । इतश् च^९ ह वै^{१०} स तद्^{११} ऊर्ध्वं इतश् चावाञ्चं पाप्मानम् अपजघ्ने । इतश् च हैवोर्ध्वम् इतश् चावाञ्चं पाप्मानम् अपहृते^{१२} । य एवं वेद ।

स^{१३} हातिप्ररिक्तो न शशाकोत्थातुम् । स हेक्षांचक्रे^{१४}—कथं^{१५} न्व अहम् इमं पुनस् संश्रीणीयाम्^{१६} इति । “तम् एतेनैव”^{१७} पुनर् अयाजयत् । तेनैनं पुनस् समश्रीणात्^{१८} । सास्य पुनस्तोमता^{१९} । तस्य द्वादशं^{२०} माध्यंदिनं सवनं भवति । द्वादश मासास् संवत्सरः । संवत्सरेणैवास्य^{२१} तद् रिक्तम्^{२२} आत्मानं मध्यतः पुनस् समश्रीणात् । स यथा^{२३} जातु अप्रतिजगृहिवान्^{२४} स्याद्, एवम् आस । यथा द्विदतः कुमारस्य सातं स्याद्, एवं^{२५} हैवास्य सातम् आस । स यो गरगीर् मन्येताप्रतिगृह्यस्य प्रतिगृह्यान्श्यान्नस्यान्नम्^{२६} अशित्वा, स एतेन यजेत । एताभ्याम् एव त्रिवृद्भ्यां सवनाभ्याम् इतश् चोर्ध्वम् इतश् चावाञ्चं^{२७} विश्वञ्चं गरं व्यस्यते ॥ ८३ ॥

[१] ? क ख ग पुनस्तोमः [२] क ग हाय ख हायः [३] ग ना [४] ग अपश्यत् [५-५] ग न्यूनमिवै क न्यूनवै [६-६] ग त्रिवृत्न्यूनान्निरक्षरति [७] ग दृतिम् [८] क ग पाप्मान [९] ख व [१०-१०] ग स्तद् [११] क ख ग हते [१२] क ख ग सङ्गु [१३] ग होक्षान्तिके [१४] ग कथ [१५] क ख संश्रीणीयाम् ग संश्रीणीयाम्

[१६-१६] ग मेतेनैव [१७] ग समश्रीणात् [१८] ? क ख ग पुनस्तोमता [१९] क ख द्वादश ग द्वादशम् [२०-२०] क ख तद्विक्तम् ग तद्विक्तम् [२१-२१] क ख -जय- ग जात्यप्रतिजगृहिवान् [२२] क एव ग एवम् [२३] क ग प्रति-गृह्यान्श्यान्नस्यान्नम् ख प्रतिगृह्यान्- [२४] क चावाञ्चं ख चावाञ्चं

तस्य बृहत् पृष्ठं भवति । इदं वै रथन्तरम्, अदो बृहत् । आसन्नम् इव वा इदं, प्ररिक्तम् इवादः—प्ररिक्त्या^१ एव । तस्य प्र यो रिरिक्ष ओजसेत्य् एतस्सु गारं ब्रह्मसाम भवति—गरस्यैवापहत्यै^२ ।

तद् उ वा आहुर—या इद् वै ताः कामदुघा आसन् एतेन वाव ता^३ यज्ञेन परिगृह्याहरताम्^४ इति । तस्य त्रिवृत् प्रातस्सवनं भवति, त्रिवृत् तृतीयसवनं, द्वादशं माध्यंदिनं सवनम् । द्वादशाक्षरा वै जगती । पशवो जगती, पशवः कामदुघाः । ब्रह्म वै त्रिवृत् । ब्रह्मणा वा एनास् तद् उभयतः परिगृह्याजहतुः^५ । तासाम् एका श्रवणा दुहे^६ । तां भूमाव् उपोपतुः^७ । “ताम् एतां”^८ वक्रेण दारुणान्विच्छन्ति लांगलेन, दिश एका तां वणिज्यया^९, ब्रह्मैका तां^{१०} ब्रह्मचर्येण, क्षत्रम् एका तां राजानुचर्येण । अथ^{११} “यास् तिस्रः”^{१२} परिशिष्टा आसुस् तानि हैवोकथानि^{१३} चक्रतुः ।

स एष उक्थ्यो यज्ञः^{१४} । शश्वद् धैव एव प्रथमं उक्थ्यानाम्—अथ ततो ऽग्निष्टोमा एव पराञ्चः । स यः पशुकाम स्यात्, स एतेन यजेत । तस्मिन् उ ह तर्ह्ये^{१५} उभे बृहद्रथन्तरे कु^{१६} । “द्वया उ ह वै पशवः । रथन्तरा”^{१७} अन्ये, बर्हिता अन्ये । ये ह वा^{१८} अन्यतोदन्ताः पशवस् ते रथन्तरा, य उभयतोदन्तास् ते बर्हिताः । उभयेषाम्^{१९} एव पशूनाम्^{२०} अवयद्भ्यै । स उक्थ्यो भवति—पशवो वा उक्थानि—पशूनाम् एवावरुद्भ्यै ।

तस्योद्वंशीयम् अच्छावाकसाम भवति सर्वं पृष्ठरूपम्—पृष्ठानि वै पशवो—ऽभिपूर्वाणाम्
एव पशूनाम् अवरुद्धयै ॥ ८४ ॥

[१] ग प्ररिक्ता	[२] ग -हृद्य	[३-३] क ख	ग यातास्तिसृः	[११] ग ह्रैवोत्थानि	[१२] क
-परिगृह्य हरताम्	ग यज्ञेनाम्	[४] क ख ग	ख ग यज्ञ	[१३] क ख ग तब्ध	[१४] एवं
-जह्वुः	[५] ग दहे	[६-६] क भूमावु-	कोशेषु	[१५] ग रथन्तरा	[१६] क ख
पोपतस् ख भूमवुपोपतुस् ग भूमावुपोपतुस्	[७-७]	[७-७]	व	[१७] ग उभयेकाम्	[१८] क ख ग
ख तामेव तां ग तमेतां	[८] क ख ग वणि-		पशुनाम्		
ज्या	[९] ग ता	[१०-१०] क ख यास्तिसृः			

अथेतौ^१ विराट्स्वराजौ^२ । देवा वा अकामयन्त—विराजम् अन्नाद्यम् अवरुद्धी-
महि, विराज्य अन्नाद्ये प्रतितिष्ठेमेति । त एतं विराजं यज्ञम् अपश्यन्^३ । तम् आहरन्^४ ।
तेनायजन्त^५ । ततो^६ वै ते^७ विराजम् अन्नाद्यम् अवरुद्धत, विराज्य अन्नाद्ये प्रत्यतिष्ठन् ।
विराजम्^८ एवान्नाद्यम् अवरुद्धे विराज्य अन्नाद्ये प्रतितिष्ठति य एवं वेद । स ह वै विराड्
यत्रान्यस्य लोकं नाभिध्यायति । तम् एवैतेन जयति । तस्य दश त्रिवृन्ति^९ स्तोत्राणि
भवन्ति, तास् तिस्रो विराजः पञ्चदशे^{१०} द्वे^{११} । सो विराट् । ताश् चतस्रो विराजस्
संपद्यन्ते । अन्नं विराट् । विराज एवान्नाद्यस्यावरुद्धयै । तस्य रथन्तरं पृष्ठं भवति^{१२} ।
इयं वै रथन्तरम् । इयम् उ वै विराट् । य उ वा अस्यै भूयिष्ठं परिगृह्णाति स विराजति ।
अन्नं विराट् । विराज एवान्नाद्यस्यावरुद्धयै । तस्येन्दुस् समुद्रम् उर्विया^{१३} विमातीत्य् एतद्
आदिष्टसाम माध्यन्दिने पवमाने भवति पृथिव्यै साम । स्तोमम् एव तद्रूपेण समृद्धयन्ति
॥ ८५ ॥

[१] ख अथेतौ	[२] ख ग -स्वराजौ	[३]	ज्यम्	[१] ग त्रीवृन्ति	[१०] ग पञ्चदश
ख पश्यन्	[४] ग आहरन्	[५] ग तेनायजन्त	[११] ग द्वे	[१२] ग अधिपाठः इयं स्तोत्राणि	
[६] ग ततो	[७] क नास्ति	[८] ग विरा-	भवन्ति	[१३] ग उर्विया	

त उ वा अकामयन्त—विराजम् अन्नाद्यम् अवरुद्ध्य स्वराज्यं लोकं गच्छेमेति । त
एतं स्वराजं यज्ञम् अपश्यन् । तम् आहरन् । तेनायजन्त । ततो^१ वै ते विराजम् अन्नाद्यम्
अवरुद्ध्य स्वराज्यं^२ लोकम् अगच्छन् । विराजम् एवान्नाद्यम् अवरुद्ध्य स्वराज्यं लोकं
गच्छति य एवं वेद । स ह वै स्वराड् यत्रान्यस्य लोकं नाभिध्यायति । तम् एवैतेन
जयति^३ । तस्य दश त्रिवृन्ति स्तोत्राणि भवन्ति । तास् तिस्रो विराजः । पञ्चदशं च
सप्तदशं च द्वे । सो ऽनुष्टुप् । एषो ह^४ वै छन्दसां स्वराज्यं लोकम् आनशे यद्
अनुष्टुप्^५ । 'प्रजापतिर् वा अनुष्टुप्^६ । प्रजापतिर्^७ वै स्वराज्यम् । अन्नम् उ वै
विराट् । 'विराज्य एव^८ तद् अन्नाद्ये प्रतिष्ठाय स्वराज्यं लोकम् अगच्छन् । विराज्य एव
तद् अन्नाद्ये प्रतिष्ठाय स्वराज्यं^९ लोकं गच्छति य एवं वेद । तस्य बृहत् पृष्ठं भवति ।
अदो वै बृहत् । अदो वै स्वराज्यम् । अमुम् एवैतेन स्वराज्यं लोकम् अगच्छन्^{१०} ।
अमुम् एवैतेन स्वराज्यं लोकं गच्छति य एवं वेद । तस्येन्दुस्^{११} समुद्रम् उर्विया विमातीत्य्
एतद् आदिष्टसामाभवे पवमाने^{१२} न भवतीति^{१३} दिवस् सामैकारवद् भवति ।^{१४} अर्वाङ्
इव^{१५} ह्य असौ लोकः । स्तोमम् एव तद्रूपेण^{१६} समृद्धयन्ति । अथो यद् एकारवद्^{१७}
भवति स्वर्गात्^{१८} लोकान् नेत्^{१९} पराज्जो ऽतिपद्यामहा^{२०} इति ॥ ८६ ॥

[१] ग ततो	[२] ग स्वराज्यं	[३] क ग	इन्दुस्	[१२-१२] ग भवति	[१३-१३] ग
यजति	[४] ग ह ह	[५] ग अनुष्टु	[६]	अर्वाग्निद्व	[१४-१४] ग समृद्धयन्त्ययोदेकारवत्
ख ग नास्ति	[७] ग प्रजापति	[८-८] ग	[१५] क ख ग स्वर्गा	[१६] क ग नेतद्	
विराज्ये	[९] क ख ग स्वराज्यं	[१०] क	[१७] ग -पाषाणहा		
गच्छन् ग आगच्छन्	[११] क ख ग तस्य ए				

अथैष^१ ऋषभः । इन्द्रो वा अकामयत्^२ ऋषभस् सर्वासां प्रजानां स्याम् ऋषभतां गच्छेयम् इति । स एतं^३ यज्ञम् अपश्यत्^४ । तम् आहरत् । तेनायजत्^५ । ततो वै स ऋषभस् सर्वासां प्रजानाम् अभवद् ऋषभताम् अगच्छत् । ऋषभ एव स्वानां प्रजानां भवत्य् ऋषभतां गच्छति य एवं वेद । तच् छ्रीर् वा ऋषभः । श्रियं वै स तद् अगच्छत् । ऋषभो वै "राजा मनुष्याणाम्" । ऋषभ ऋषभः पशूनाम् । ऋषभो ऽश्ववृषो वलवानाम्^६ । ऋषभो बस्तो ऽजानाम् । ऋषभो वृष्णिर् अवीनाम् । ऋषभः कृष्ण एणीनाम् । ऋषभ ऋष्यो रोहिताम् । एते^७ ह वा आसां श्रियः^८ । श्रियं ह गच्छति य एवं वेद । स पञ्चदशो भवति । वज्रो वै पञ्चदशः । वज्र इन्द्रः । ऐन्द्र एष यज्ञस् तत् तत्सलक्षम् क्रियते । तस्यैक-विंशो माध्यंदिनो^९ भवति । सा^{१०} हास्य^{११} ककुप् । य^{१२} उ^{१३} ह वा एषां लोकानां श्रेष्ठास् ते^{१४} ककुभः । अग्निर्^{१५} वा अस्य लोकस्य ककुब्, वायुर् अन्तरिक्षस्य, आदित्यो दिवः^{१६} । ककुभाम् एको भवति य एवं वेद । तस्य बृहत् पृष्ठं भवति^{१७} । इन्द्रो वै बृहत् । श्रीः पृष्ठानि । इन्द्रम् एव तच् छ्रिया^{१८} समृद्धयन्ति । तस्य ऋषभः पवमानः^{१९} ऋषभो वैदन्वत् इत्य् एते आदिष्टसामनी^{२०} पवमानयोर् भवतः । स्तोमम् एव तद्रूपेण समृद्ध-यन्ति ॥ ८७ ॥

[१] ग अथैक	[२] ग अकामयत्	[३-३] क ख	सा सा	[११-११] ग नास्ति	[१२] ग ह
ग यज्ञपश्यत्	[४] ग तेनायजत्	[५-५] ग	[१३-१३] क ख ग ककुभोनिर्	[१४] ग वः	
राजाम्मनुष्याणां	[६-६] क विलवानां ख वल- वानां ग नास्ति	[७] क ग अते-	[८] क	[१५] ग भवतीति	[१६] ख छिय
ख ग श्रियं	[९] ख माध्यंदिनो	[१०] ख ग	पावमानि	[१७] ग	आदिष्टसामनी

अथैष व्योमा । देवा वा अकामयन्त^१ व्योम स्याम्, व्योमानं^२ लोकं गच्छेमेति । त एतं यज्ञम् अपश्यन् । तम् आहरन् । तेनायजन्त । ततो वै ते व्योमासन्^३ व्योमानं लोकम् अगच्छन् । व्योमा^४ हैव भवति व्योमानं लोकं गच्छति य एवं वेद । स ह वै व्योमा यज्ञान्यस्य लोकं नाभिधायति । तम् एवैतेन जयति । *सप्तदशो भवति । प्रजापतिर् वै सप्तदशः । प्रजापतिर् वै व्योमा । व्योम्ना व्योमानं^५ साम व्योम्ना व्योमानं लोकं गच्छा-मेति । *तस्योभे बृहद्रथन्तरे सामनी भवतः । न ह वा एतयोर् अन्यतरद् व्योम । उभे ह वा एते व्योम । व्योम्ना व्योमानं^६ साम व्योम्ना व्योमानं लोकं गच्छामेति^७ । तस्यैकविंश आर्भवः पवमानो भवत्य् अग्निष्टोमसाम वा । द्वादश मासाः पञ्चर्तवस् त्रय^८ इमे लोका असाब् आदित्य एकविंशः । एष उ ह वै व्योमा ये ऽर्वाञ्चः प्रजापतेर् देवाः । तेषां व्योम्ना व्योमानं^९ साम व्योम्ना व्योमानं लोकं गच्छामेति । तस्याकौ देवानां परमे व्योमन्, अर्कस्य देवाः परमे^{१०} व्योमन् इत्य् एते आदिष्टसामनी पवमानयोर् भवतः । स्तोमम् एव तद्रूपेण समृद्धयन्ति ॥ ८८ ॥

[१-१] क ख ग व्योमस्याम्मानो [२-२] ग वे व्योमनो [६-६] ग नास्ति [७] ख त्स्य
तो व्यामासन् [३-३] क ख ग अगच्छन्त्योम [४] [८] क ग प्रजापतर् [९] क ख व्यामानो
क ख ग अधिपाठः स [५] क ख व्योमानो, [१०] कख ग पपरमे

‘अथैताव् उद्भिद्’वलभिदैौ । प्रजननकामो हैताभ्यां यजेत । त्रिवृत्पञ्चदशौ
स्तोमौ भवतस् सप्तिसप्तदशः । ऊनातिरिक्तौ मिथुनौ प्रजननी^२ । ऊनम् अन्यस्याति-
रिक्तम् अन्यस्य । ऊनातिरिक्ताद् वै मिथुनात् प्रजाः पशवः प्रजायन्ते । तत् तत् प्रजननं
क्रियते^३ । तस्माद् उ हाभ्यां^४ प्रजननकामो यजेत । अथो आहुर्—ब्रह्मवर्चसकाम^५
एवाभ्यां यजेतेति । षड् वा एतयोर् अन्यतरो^६ गायत्रीर् अभिसंपद्यते, षड् अन्यतरः ।
ब्रह्म वै गायत्री^७ । गायत्रीम् एतौ यज्ञाव् अभिसंपन्नौ । तस्माद् ‘उ हाभ्यां’ ब्रह्मवर्चस-
कामो यजेत । अथो आहुर्—आयुष्काम एवाभ्यां यजेतेति^{१०} । प्राणो वै गायत्री । गायत्रीम्
एतौ यज्ञाव् अभिसंपन्नौ । तस्माद् उभाभ्याम् आयुष्कामो यजेत । अथो आहुस्—तेज-
स्काम एवाभ्यां यजेतेति । तेजो वै गायत्री । गायत्रीम् एव तौ यज्ञाव् अभिसंपन्नौ ।
तस्माद् ‘‘‘उ हाभ्यां’’ तेजस्कामो यजेत । अथो आहु—स्वर्गकाम एवाभ्यां यजेतेति ।
या वै षड् गायत्र्यश् चतस्रस् ता बृहत्यः । बृहती वै स्वर्गं लोकम् आनशे । ‘‘‘तस्माद्’’
‘‘‘उ हाभ्यां’’ स्वर्गकामो यजेत^{१३} । अथो^{१०} आहुः—पशुकाम एवाभ्यां यजे-
तेति । या वै षड् गायत्र्यस्^{१८} तिस्रस् ता जगत्यः^{१९} । पशवो जगती । तस्माद् उ हाभ्यां
पशुकामो यजेत ॥ ८९ ॥

[१-१] ग तथैताव्युत्भिद् [२] क ख ग प्रजनी तस्याद् [१२-१२] ख उभाभ्यां [१३-१३] ग
[३] ग क्रियन्ते [४] क हाभ्यं ग हाभ्यां नास्ति [१४] ख त तस्माद् [१५-१५] ख
[५] क ग आहु [६] ग -कामो [७] ख उभाभ्यां [१६] ख स्वर्गकामो [१७] ग ताथै
अन्यतयो ग अन्यतरे [८] ग नास्ति [९-९] [१८] ख गायत्र्यास् [१९] ग जगत्य
ग उभाभ्यां [१०] ग यजेतेति [११] ग

ते देवा एताव् उद्भिद्’वलभिदैव् अपश्यन् । ‘ताभ्यां एना अभिप्रावयन्^२ । ते
वलभिदैव ‘वलम् अभिन्दन्^३ । उद्भिदा गा^४ उदसृजन्त^५ । स वा एष त्रिवृत् पञ्चदशो
वलभिद् भवति रथन्तरसामोत्सेधैर्ब्रह्मसामा । अथैष^६ उद्भिद् सप्तिसप्तदशो भवति
बृहत्सामा निषेधब्रह्मसामा^७ । तद् यथा ह^{१०} वै^{११} मयूखो^{१२} वा तीक्ष्णश् शंकुर्
वैवम् एष यत् त्रिवृत् स्तोमः । तद् यथा मयूखेन वा तीक्ष्णेनाभिनिधाय शंकुना वा
कूटेनाभिहन्त्याद्, एवमेवैतेन त्रिवृता स्तोमेन वलम् अभिनिधाय पञ्चदशेन वज्रेण^{१३}
^{१४} व्यासुः । अथो^{१४} आहुर्—अग्निर् एवैष^{१५} यत् त्रिवृत् स्तोमः^{१६} । वज्र एष^{१७} यत्
पञ्चदशः । तद्^{१८} यथाग्निनाश्मानम् अभ्योष्य तं^{१९} ‘‘‘कूटेन भिन्त्याद्^{२०}, एवम् एवै-
तेन त्रिवृताग्निना स्तोमेन वलम् अभ्योष्य पञ्चदशेन वज्रेण^{२१} व्यासुर् इति । ‘‘‘ता
हान्तर^{२२} एव तस्थुर् अयनम् अविन्दमानाः । ता^{२३} होत्सेधेनैवोत्सिषिधुः । अथैष^{२३}
^{२४} उद्भिद् सप्ति^{२५} सप्तदशो भवति । ततो याः सप्त एव सप्ततयाः^{२५} पशवो ऽथ^{२५}
यास् सप्तदश, स एव सप्तदशः^{२६} प्रजापतिः । ताः^{२७} पितरम् एव^{२८} प्रजापतिं
पश्यन्तीः प्रतिमोदमाना उदेयुः । ता होदेत्य^{२९} महद् एवाभि विसृजिरे । तासां ह
देवाः परावापाद् बिभयांचक्रुः^{३०} । ता^{३१} होत्सेधेनैवोत्सिध्य^{३२} निषेधेन^{३३} निषिध्यात्मन्
दधिरे । स यः पशुकाम स्यात्, स एताभ्यां यजेत । वलभिदैव वलं^{३४} ‘‘‘भिनत्स्य,
उद्भिद् गा^{३५} उत्सृजते^{३६} । उत्सेधेनैवैना उत्सिध्य निषेधेन^{३७} निषिध्यात्मन् धत्ते^{३७},

अव पशून् रुद्धे, बहुपशुर् भवति ॥ ९० ॥

[१] ग ऋद्धिद् [२-२] क -अभिप्रायन् ग ताभ्यां-
स्ताभ्यामेनाभिप्राययंस [३] ग वलभिदन् [४]
ग गाय [५] ग उत्सृजन्त [६] ग रथन्तरसां
सामोत्सथ [७] ख अथेष [८] ख -ब्रह्मसाम
ग निषेब्रह्मसामा [९] ग तद् [१०] ग हा
[११] क ख वे [१२] ग मयूखे [१३] क ख
ग वज्रेन [१४-१४] ग व्यासारथो [१५] ग
अवेष [१६] ख स्तोमोव [१७] ख ए [१८]
ख ग तद् [१९] ग तः [२०-२०] क कूटेनाभि-
न्धाद् ग कूटेनाभिर्वाद् [२१] ग वज्रेन [२२-
२२] ग तदहान्तर [२३-२३] क होत्सेधेनैवोत्तिषि-

पुधुरथैष ख होत्सेधेनैवोत्तिषिपुधुरथैष ग होत्सेधेनैवो-
त्तिषिपुधुरथैष [२४-२४] ग उत्तिषि [२५-२५]
ग पशवोथा [२६] ग सप्तदश [२७] ग ता
[२८] क ख ग एवं [२९] ग होदैत्य [३०]
क विभियाञ्चक्रुः ख विभिवयाञ्चक्रुः ग विभासाञ्चक्रुः
[३१] ग त [३२] ग होत्सेदे- [३३] क
ख ग निषधेन [३४] ग वल [३५-३५] क
भिनन्त्युद्धिदा गा ख भिनवत्यद्धिदा गा ग भिनन्त्यु-
त्भिगाता [३६] क ख ग उदत्सृजत [३७-३७]
ग निषध्यात्मयते

अथैतौ सत्राजित्पृतनाजितौ^१ । देवासुरा^२ वै संवत्सरे प्रजापताब् अस्पर्थन्तैषु च
लोकेषु । ते देवा अकामयन्त—जयेम पृतनाम् इति । त एतं पृतनाजितं^३ यज्ञम् अपश्यन् ।
तम् आहरन् । तेनायजन्त । ततो वै ते तां पृतनाम् अजयन् । यत् पृतनाम् अजयन्स तत्
पृतनाजितः पृतनाजित्वम् । जयति पृतनां^४ द्विषन्तं भ्रातृव्यं य एवं वेद । स चतुर्विंशो
भवति । चतुर्विंशत्यर्धमासस् संवत्सरः । संवत्सराद् एवैनांस् तद् अजयन्^५ । तस्य
रथन्तरं पृष्ठं भवति । इदं वै रथन्तरम् । अस्माद् एवैनांस् तल् लोकाद् अजयन् । तस्य
द्वादश स्तोत्राणि भवन्ति । द्वादश मासास् संवत्सरः । मासश एवैनांस् तत् संवत्सराद्
अजयन् । तस्य चतुर्विंशति स्तुतशस्त्राणि भवन्ति । चतुर्विंशत्यर्धमासस् संवत्सरः ।
अर्धमासश एवैनांस् तत् संवत्सराद् अजयन् ॥ ९१ ॥^६

[१] ख -प्रतनाजितौ [२] ख देवा असुरा [३] ख प्रतनाजितं [४] ख पृतना
[५] ख अजयीस् [६] ग-कोशे एष खण्डो न दृश्यते

ते जिताः^१ पञ्चविंशम् एव पितरं प्रजापतिं^२ प्रापद्यन्तामुं^३ च लोकम् । तान्
अकामयन्तात एनान् सत्रां^४ जयेमेति । त एतं^५ सत्राजितं यज्ञम् अपश्यन्^६ । तम् आहरन् ।
तेनायजन्त । तत एनान्^७ सत्राजयन् । यत्^८ सत्राजयन्स तत् सत्राजितस् सत्राजित्वम् ।
सत्रा द्विषन्तं भ्रातृव्यं जयति^९ य एवं वेद । स पञ्चविंशो भवति । चतुर्विंशत्यर्धमासस्
संवत्सरः । प्रजापतिः पञ्चविंशः । संवत्सराद् एवैनांस् तत् प्रजापतेर्^{१०} अजयन् ।
तस्य^{११} बृहत् पृष्ठं भवति । अदो वै^{१२} बृहत् । अमुष्माद्^{१३} एवैनांस् तल् लोकाद् अजयन् ।
तस्य द्वादश स्तोत्राणि भवन्ति । द्वादश मासास् संवत्सरः । मासश^{१४} एवैनांस् तत्
संवत्सराद् अजयन् । तस्य चतुर्विंशति स्तुतशस्त्राणि भवन्ति । चतुर्विंशत्यर्धमासस्
संवत्सरः । अभि पूर्वम् एवैनांस् तद् अर्धमासशस् संवत्सराद् अजयन् । ततो वै देवा
अभवन् परासुराः । भवत्य् आत्मना परास्य द्विषन् भ्रातृव्यो भवति य एवं वेद ॥ ९२ ॥

[१] ग जिन्ना [२] ग प्रजापति [३] ग प्रपद्यन्तामुं [४] क ग अपश्यस् [५-५] ग सत्रा जयत्यत् [६]
[७] सत्रा 'together with, throughout, always, by all means' MW. [८] ग एत [९] ग यजति [१०-१०] ग अजयत् स्तस्य [१०-१०]
ग बृहत्मुष्माद् [११] ग मास

अथो आहुः प्रजाकाम^१ एव प्रजापतिर् एतं पृतनाजितं यज्ञम् अपश्यत् । तम् आं-

हरत् । तेनायजतेति । तस्य द्वे अष्टाशीतिशते स्तोत्रिया भवन्ति । ^१तन् न्यूनम् । न्यूनात् ^२प्रजननम् । द्वे ^३हि ते स्त्रिया ऊने यतः ^४सा प्रजायते । तत् तत् प्रजननं क्रियते । स चतुर्विंशो भवति । चतुर्विंशत्यर्धमासस् संवत्सरः । संवत्सरः प्रजननं क्रियते । तस्य रथन्तरं पृष्ठं भवति । प्रजननं वै रथन्तरम् । तत् तत् प्रजननं क्रियते । तस्य द्वादश स्तोत्राणि भवन्ति । द्वादश मासास् संवत्सरः । संवत्सरः प्रजननम् । तत् ^५तत् प्रजननं क्रियते । तस्य चतुर्विंशति स्तुतश्चाणि भवन्ति । चतुर्विंशत्यर्धमासस् संवत्सरः । संवत्सरः प्रजननम् । तत् तद् अभिपूर्वं ^६प्रजननं क्रियते । प्र प्रजया ^७पशुभिर् जायते ^८य एवं वेद । ताः प्रजन्याकामयतान्नवतीर् म इमाः प्रजा स्युर् इति । स ^९एतं सत्राजितं यज्ञम् अपश्यत् । तम् आहरत् । तेनायजत । स पञ्चविंशो भवति । चतुर्विंशत्यर्धमासो वै संवत्सरः । अन्नाद्यं ^{१०}पञ्चविंशी । अन्नाद्यम् ^{११}एवाभ्यस् तत् पञ्चविंश्या प्रायच्छत् । तस्य त्रीणि शतानि स्तोत्र्या भवन्ति । सा विराद् । अन्नं विराद् । एतद् एवाभ्यस् तद् अन्नाद्यं प्रायच्छत् । ता अस्यान्नवतीः प्रजा अभवन् । स यः कामयेत बहुभिः प्रजया पशुभिः प्रजायेयान्नवतीर् ^{१२}म इमाः प्रजा स्युर् इति, स एताभ्यां यजेत । बहुर एव प्रजया पशुभिः प्रजायते ऽन्नवतीर् अस्य प्रजा भवन्ति ^{१३}॥ ९३ ॥

[१] क ख ग प्रजापतिकाम [२-२] क तद्व्यून-
व्यूनत् ख तद्व्यूनव्यून ग तद्व्यूनव्यूनाः [३] ग
च्च [४] ग भवत् [५] ग प्रजाते [६] ख
नास्ति [७] ख अभिपूर्वं [८] ग प्रजनया

[९] क ख जयते [१०] ख त [११] ख अन्नाद्य
[१२-१२] ग पञ्चविंशान्नाद्यम् [१३] ग प्रजाये-
यान्नवतीर् [१४] क ख ग भवति

अथैष विराद्विराजौ ^१ । ^२भ्रातराव् एतेन ^३यज्ञेन यजेयाताम् । ^४यौ कामयेयातां ^५राज्यं नाव् अन्यतरो गच्छेत् स्वाराज्यम् अन्यतर इति, स वा एष विराजं चानुष्टुभं चाभिसंपद्यते । एतद् ध वै राज्यं ^६यद् विराद् । अथैतत् स्वाराज्यं यद् अनुष्टुप् । विराजैव कनीयान् राज्यं ^७गच्छति ^८, अनुष्टुभा ज्यायान् स्वाराज्यं लोकम् । तस्योभे बृहद्रथन्तरे सामनी भवतः । एतद् ध वै राज्यं यद् रथन्तरम् । अथैतत् स्वाराज्यं यद् बृहत् । रथन्तरेणैव कनीयान् राज्यं गच्छति । बृहता ज्यायान् स्वाराज्यं लोकम् । तस्य त्रीणि त्रिवृन्ति स्तोत्राणि भवन्ति, त्रीणि पञ्चदशानि, त्रीणि सप्तदशानि, ^९त्रीण्य् एकविंशानि ^{१०} । त्रिवृद्भिर् एव कनीयान् राज्यं गच्छति, पञ्चदशैर् ^{११}ज्यायान् स्वाराज्यं लोकम् । सप्तदशैर् एव ^{१२}कनीयान् राज्यं गच्छत्य्, एकविंशैर् ^{१३}ज्यायान् स्वाराज्यं लोकम् ॥ ९४ ॥

[१] ? ग सराजौ [२-२] ग भ्रातरं वेतेन [३-३]
ग नास्ति [४-४] ग यद्रथन्तरमथैतत् स्वाराज्यं
यद्बृहद्रथन्तरेणैव कनीयान् राज्यं गच्छति [५] ख

राजं [६-६] ग नास्ति [७] ख ग पञ्चदशै
[८] ग अव [९] ख एकविंशै ग एकविंशै

तद् आहुर्—भूतस्यैवैष यज्ञो न बुभूषतः । ^१प्रजननी स्तोमो ^२विराजं चानुष्टुभं चाभिसंपद्यते । संपन्नम् इव वा एतच् छन्दः पूर्णम् इव ^३प्रजननं यद् विराद् । अन्त उ वा एष छन्दसां यद् अनुष्टुब् इति । तद् उ वा आहुर्—उभयोर् एवैष यज्ञो भूतस्य च बुभूष-
तश् चेति । तस्यैते त्रिवृत्पञ्चदशा स्तोमा ^४भवन्ति सप्तदशैकविंशा ^५ऊनातिरिक्ता मिथुनाः ^६प्रजनयः । ऊनम् अन्यस्यातिरिक्तम् अन्यस्य । ऊनातिरिक्ताद् वै मिथुनात् प्रजाः पशवः प्रजायन्ते । ^७त्रिवृच् च पञ्चदशश् च ^८तन् मिथुनं प्रजननम् । सप्तदशश् चैक-
विंशश् च तन् मिथुनं प्रजननम् । ^९तद् यन् ^{१०}मिथुनं प्रजननं ^{११}तन् मा ^{१२}प्रजनयाद्

इति । अथो यद् उभे^{१३} बृहद्रथन्तरे सामनी भवत—^{१४}एतद् वै^{१४} दैव्यं^{१५} मिथुनं^{१६} प्रजननं यद् उभे बृहद्रथन्तरे—तद् यद्^{१७} ^{१८}दैव्यं मिथुनं^{१८} प्रजननं तन् मा प्रजनयाद् इति । अनेन हत्वाप^{१९} प्रजननतमो यद् विराजम् अभिसंपद्यते । अन्नं वै विराद् । अशिताद् वै रेतस् सिच्यते । रेतसः प्रजाः^{२०} प्रजायन्ते । अथो यद् अनुष्टुभम् अभिसंपद्यत—आनुष्टुभो^{२१} वै प्रजापतिः, प्रजापतिः प्रजननं—^{२२}स यः प्रजननं^{२२} स मा प्रजनयाद्^{२३} इति ॥ ९५ ॥

[१] क ख वृभूषुतः [२-२] क प्रजनीस्तोमः [१३] ग उहे [१४-१४] ख एतव [१५] ख
[३] क ख ग इवा [४] ख वृभूषण ग वृभूषतश्च ग दैव्यं [१६] क ख ग मिथुनं [१७] क
[५] ख स्तोमामा [६-६] क ख ऊनातिरिक्ताप- ख ग य [१८-१८] ग दैव्यन्मिथुनं [१९]
मिथुनाः [७] ख अन्नस्या^{१९} [८-८] ग वृहत् ? ग हत्वाप [२०] ग प्रजापतिः [२१] ख ग
पञ्चदशञ्च [९] ग सप्तदशं [१०-१०] ख ग अनुष्टुभो [२२-२२] ग नास्ति [२३] ग प्रज-
तथयन् [११] ग प्रजनन [१२-१२] ग तस्मा नयाम्

तस्य युवं हि स्थ स्वःपती इत्य् एषो^१ प्रतिपत्^२ कार्यो । एषा^३ वै द्वयोस् संयज-
मानयोः^४ प्रतिपत् । तद् उ वा आहुः पवस्व वाचो अग्नि^५, उपास्मै गायता नर^६ इत्य् एते
एव प्रतिपदौ कार्ये । एते वाच द्वयोः संयजमानयोः^७ प्रतिपदौ । अथो उभे ह्य अत्र
सामनी क्रियेते । तस्माद् एते एव प्रतिपदौ कार्ये इति । तस्मिन्^८ एतानि^९ सामान्य
अवकल्पयन्ति^{१०} गौषूक्ताश्वसुक्ते^{११} हाविष्मत-हाविष्कृते । ये^{१२} द्वे द्वे सामनी यानि
द्वयोस् संयजमानयोस् सामानि तानि । तस्य विराद्-स्वराजम् आर्भवस्य पवमानस्या-
नुष्टुभि कुर्वन्ति । विराद्-स्वराजो^{१३} ह्य एष यज्ञः । स्तोमम् एव समृद्धयन्ति^{१४} ॥ ९६ ॥

[१] क ग एषा [२-२] ख कार्येषा [३-३] [८] ग गौषूक्ताश्वसुक्ते [९] ग य [१०] क
ख ग नास्ति [४] क अग्र्य [५] क नव स्वाराजो [११] क समर्थयन्ति
[६] ख तस्मिन् [७-७] ग समानिवकल्पयन्ति

अथैष ज्यैष्ठ्ययज्ञः । यो ज्यैष्ठ्यकाम^१ स्यात् स एतेन यजेत । स वा एषो ऽष्टाव् एक-
विंशान् अभिसंपद्यते । द्वादश मासाः, पञ्चर्तवस्, त्रय इमे^२ लोका, असाव्^३ आदित्य
एकविंशः । एष^४ उ ह वा अग्रं ज्यैष्ठ्यम्^५ । ^६स यो ऽग्रं ज्यैष्ठ्यं^६ स^७ माग्रं ज्यैष्ठ्यं^८
गमयाद् इति । तस्य सप्तदशाः पवमाना भवन्ति । प्रजापतिर् वै सप्तदशः । प्रजापतिर्
वा अग्रं ज्यैष्ठ्यम्^९ । सो यो ऽग्रं ज्यैष्ठ्यं^{१०} ^{११}स माग्रं^{११} ज्यैष्ठ्यं^{१२} गमयाद् इति ।
तस्योत्तरावन्ति स्तोत्राणि भवन्ति । उत्तरावतीम्^{१३} एवैनं तच्च छ्रियम् उत्तरावन्तं
स्वर्गं लोकं गमयन्ति । तस्य बृहत् पृष्ठं भवति । श्रीर् वै बृहज् ज्यैष्ठ्यम्^{१४} । अदो वै बृहद्
अदो वै ज्यैष्ठ्यम्^{१५} । ^{१६}तद् एनं तच्च छ्रियाम्^{१६} एव मध्यतो^{१७} ज्यैष्ठ्ये प्रतिष्ठापयन्ति ।
तस्य द्वादश^{१८} स्तोत्राणि भवन्ति । द्वादश मासास् संवत्सरः । संवत्सरो वा अग्रं
ज्यैष्ठ्यम्^{१९} । स यो ऽग्रं ज्यैष्ठ्यं^{२०} ^{२१}स माग्रं ज्यैष्ठ्यं^{२१} गमयाद् इति । तस्य चतुर्विंशति
स्तुतशस्त्राणि भवन्ति । चतुर्विंशत्यर्धमासस्^{२२} संवत्सरः । संवत्सरो वा अग्रं ज्यैष्ठ्यम्^{२३} ।
स यो ऽग्रं ज्यैष्ठ्यं^{२४} स माग्रं ज्यैष्ठ्यं^{२५} गमयाद् इति । स यो ज्यैष्ठो^{२६} ज्यैष्ठिनेयस्^{२७}
समग्रिय^{२८} ^{२९}स्यात्, स^{२९} एतेन यजेत, गच्छति ज्यैष्ठ्यं^{२९}, न ज्यैष्ठ्याद् अवरोहति
॥ ९७ ॥

[१] ख जैष्ठ्यकाम [२-२] ख लोकासाव् [३] ग तदेनविष्टयाम् [१४] ग अधिपाठः वै [१५] ग एषा [४] ख ज्यैष्ठं [५-५] क ज्यैष्ठं ख ग दश [१६] ख ज्यैष्ठ्यं ग जैष्ठ्यं ख ग नास्ति [६] ख ग सा [७] ग जैष्ठ्यं [१७-१७] ग नास्ति [१८] ख -मासाम् ग [८] ग गमयाम् [९] क ख ज्यैष्ठं [१०-१०] मास [१९] ख ज्यैष्ठ्यो ग जैष्ठ्यो [२०] क ग अदो वै बृहदो वै [११] ग उत्तरामवतीम् ज्यैष्ठ्यैस् [२१] ग समश्रिय [२२-२२] ग [१२] ग ज्यैष्ठ्यं [१३-१३] ख तदेनतच्छ्रियाम् स्याअस

अथैष दुराशः^१ । पौर्णमासेन^२ हविषेष्टा आदित्याय^३ चरुं^४ निर्वपति^५ । तस्मिन् छतमानं हिरण्यं ददाति सुवर्णं चन्द्रमसे उपराह्णे । तस्मिन् छतमानं हिरण्यं ददाति रजतम्^६ । स एवम् एतौ पूर्वाह्णापराह्णाव्^७ एतम् अपरपक्षं^८ यजते । तस्याम् अमावास्यायां^९ दीक्षोपरिष्ठात्^{१०} सुत्या^{११} । तद् वा एतत् सूर्याचन्द्रमसोर्^{१२} एवायनम् । सूर्याचन्द्रमसौ वा अकामयेताम्^{१३} । समानेन यज्ञेन समानीम् ऋद्धिम् ऋद्धनुयाव । अहर् एव^{१४} नाव् अन्यतरो ऽभिजयेद्, रात्रिम् अन्यतर इति । ताव् एतं यज्ञम्^{१५} अपश्यताम् । तम् आहरताम्^{१६} । तेनायजेताम् । ततो वै तौ समानेन^{१७} यज्ञेन समानीम् ऋद्धिम् आर्धुताम्^{१८} । अहर् एवैनयोर् अन्यतरो ऽभ्यजयेद्, रात्रिम् अन्यतरः । एषा ह वा एनयोः^{१९} समान्य ऋद्धिर्^{२०}, यत् समाने लोके पूर्वाह्णापराह्णौ यजते । अहर् वै पूर्वाह्णो, रात्रिर् अपराह्णो—ऽहोरात्रयोर् एवाभिजित्यै^{२१} । पूर्वपक्षापरपक्षौ यजते । अहर् वै पूर्वपक्षो, रात्रिर् अपरपक्षो—ऽहोरात्रयोर् एवाभिजित्यै^{२२} । बृहद्रथन्तरे^{२३} भवतः । अहर् वै^{२४} बृहद्, रात्री^{२५} रथन्तरम्—अहोरात्रयोर् एवाभिजित्यै । रजतसुवर्णे^{२६} भवतः । अहर् वै^{२७} सुवर्णे, रात्री रजतम्—अहोरात्रयोर् एवाभिजित्यै । शतमाने^{२८} भवतः । शतायुर् वै पुरुषः शतेन्द्रियः शतवीर्यस्—तस्यैवेन्द्रियस्य^{२९} वीर्यस्यावरुद्धयै ॥ ९८ ॥

[१]-क ख ग दुराशः [२] ख पौर्णमासेन [३] ग समुनेन [४] ख अधुताम् [५] ख अन्यो [६-६] ग हविषेष्टादित्याय [७] ग चरु [८] ख निर्वपति [९] ग रजता [१०] ग पूर्वाह्ण-पराह्णाव् [८] ख अपरपक्षं [९-९] क ख ग तस्यामावास्यायां [१०] क ख दीक्षोपरिष्ठात् [११] ख सुत्या [१२] ख ग सूर्याचन्द्रमसोर् [१३] ख ग अकामयेता [१४] ग एवा [१५-१५] क अपश्यतां तमाहरेतां ग अपश्यत्तान्माहरेता [१६] ग समुनेन [१७] ख अधुताम् [१८] ख अन्यो [१९-१९] ख ग समानुद्धिः [२०] ख एवातिजित्यै [२१-२१] ख ग नास्ति [२२-२२] ख ग भवतु द्वै [२३] क ख ग रात्रि [२४] ख ग रजतसुवर्णे [२५-२५] ख ग भवतु द्वै [२६] क अधिपाठः व [२७] ख ग तस्येन्द्रियस्य

सप्तदश स्तोमो भवति । प्रजापतिर्^१ वै सप्तदश । प्रजापति स्वर्गस्य लोकस्याभिनयिता^२ । स मा स्वर्गं लोकम् अभिनयाद् इति । तस्य शतम् अनडाहो^३ दक्षिणा भवन्ति । शतायुर् वै पुरुषः शतेन्द्रियः शतवीर्यस्—तस्यैवेन्द्रियस्य वीर्यस्यावरुद्धयै^४ । सर्वे वह्नयो भवन्ति । वह्निना हि तत्र गच्छति यत्र जिगमिषति । सर्वे वरा भवन्ति । वर इव वै स्वर्गो लोक स्वर्गस्यैव लोकस्यद्वयै^५ । एतद्^६ अन्यद् दद्याद्^७ अन्यथान्य^८ स्तोत्रे स्तोत्रे सप्तदश सप्तदश निष्कान् दद्यात् । देवासुरा यज्ञे ऽस्पर्धन्त । ते यद् यद् एव देवा यज्ञे ऽकुर्वन्त, तत् तद् एवासुरा^९ अन्वकुर्वन्त । ते देवा अनुवन्—यद् यद् वाच वयं यज्ञे कुर्महे, तत् तन् नो ऽसुरा अनुकुर्वन्ते । एत, हिरण्यसोमेन यजामहा इति । अथ ह तर्हि देवेष्व एव हिरण्यम् आस, नासुरेषु । संवृक्तं^{१०} ह देवैर् असुराणां हिरण्यम् आस । ते हिरण्य-सोमेनायजन्त । ते स्तोत्रे स्तोत्रे सप्तदश सप्तदश निष्कान् अददुः । तद् एषाम् असुरा

नोदाश्रुवत । ते ऽब्रुवन्—दुराशं बतेदं देवा अकृतेति । तद् एव दुराशस्य दुराशत्वम् । ततो वै देवा अभवन्^१, परासुराः । भवत्य् आत्मना, परास्य द्विषन् भ्रातृव्यो भवति य एवं वेद । तस्य शुक्रचन्द्रे आदिष्टसामनी पवमानयोर् भवतः । सूर्याचन्द्रमसोर्^२ ह्य् एष यज्ञः । स्तोमम् एव तद्रूपेण समर्धयन्ति ॥ १९ ॥

[१] क ख ग प्रजापतिर् [२] क लोकस्याभिनयता
[३] ख ग अनङ्गाडु [४] ख ग वीर्यस्यावरुद्ध
[५] ख ग लोकस्य- [६-६] क अन्यर्द्ध्याद् [७]
क अथान्य [८-८] क तत्तद्देवासुरा ग

तत्तद्देवासुरा [९] ख ग अन्नकुर्वत [१०] क
संपूरनं [११] ख ग अब्रुवन् [१२] क सूर्या-
चन्द्रमसो ख ग सूर्याचन्द्रमसोर्

अथैषो ऽपचितिः । प्रजापतिः प्रजा असृजत । ता एनं^१ सृष्ट्वा नापाचायन् । सो ऽकामयत—अपचितिम् आसु प्रजासु गच्छेयम् इति । स^२ एतं यज्ञम् अपश्यत् । तम् आहरत् । तेनायजत । ततो वै तं ता अपाचायन्^३ । इन्द्रम् उ वै देवा नापाचायन्^४ । स^५ प्रजापतिम् उपाधावत्—न वै मेमे देवा अपचायन्तीति । तस्मा एतम् अपचितिं यज्ञं व्यदधात्^६ । तम्^७ आहरत् । तेनायजत^८ । ततो वै तं^९ देवा अपाचायन्^{१०} ।^{११} दर्भम् उ ह^{१२} वै शातानीकिं पाञ्चाला^{१३} राजानं सन्तं नापचायांचक्रुः । अपि ह स्मैनं कुमारा दर्भ^{१४} दर्भेति ह्वयन्ति । तस्य हैतौ ब्राह्मणाव्^{१५} आसतुर्^{१६} अहीना आश्वत्थिः^{१७} केशी सात्यकामिर् इति । तौ हैनम् उपसमेयतुः । स ह ध्यायन् निषसाद् । तं होचतुः । किं नु राजन्यो^{१८} ध्यायतीति । स होवाच—न हि मे^{१९} ध्येयम् । पाञ्चाला^{२०} वै मेमे राजानं सन्तं^{२१} नापचायन्त्य^{२२}, अपि मा^{२३} कुमारा दर्भ दर्भेति^{२४} ह्वयन्ति । तद् एवैतद् ध्यायामीति^{२५} । तं होचतुर्^{२६}—अपचितिर् इति वा अयं यज्ञक्रतुर् अस्ति, तेन त्वा याज-यावेति । तथेति । तेन^{२७} हैनं याजयांचक्रुः । स हैषु तथामात्रम् अपचितिं जगाम, यद् अप्य् एतर्हि पाञ्चाला^{२८} दर्भान् कुशा इत्य् एवाचक्षते^{२९} ॥ १०० ॥

[१] ख एतं [२] ग नास्ति [३] ख अपा-
चयन् [४] ख ग नापाचयन् [५] ग नास्ति
[६] ग व्यदधात् [७-७] ख आहरत तेनायजत
ग आहरंस्तेनायजन्त [८] ख तां [९] ग
अपाचाय [१०-१०] ग दर्भं अह [११] ख ग
पञ्चाला [१२] ख नास्ति [१३] क ख ग
ब्राह्मणाव् [१४-१४] ग अहीनाश्वत्थिः [१५]

ख राज्ञो [१६] ख ने [१७] ख पञ्चाला
[१८] ख ग नास्ति [१९] ख नापनापचायन्त्य
[२०] ग नास्ति [२१-२१] ग कुमारदात् दर्भेति
[२२] क ध्यायानीति ख ध्यायमीति ग ध्यायनीति
[२३] ख होचतुर् [२४] ग वतन [२५] ख
पञ्चाला ग पञ्चाल [२६] ख एवाचक्षते

अस्य^१ वा एतस्य गायत्रीम्^२ एव प्रातस्सवनं संपद्यते, त्रिष्टुभं माध्यंदिनं सवनं, जगती^३ तृतीयसवनम् । तद् यद् गायत्रीं प्रातस्सवनं संपद्यते—अष्टाक्षरा गायत्र्य्, अष्टौ वसवो—गायत्र्यैव^४ तच्च छन्दसा प्रजापतिश् चेन्द्रश् च वसुषु^५ देवेषु प्रातस्सवने अध्य् अपचितिम् अगच्छताम्^६ । अथ यत् त्रिष्टुभं माध्यंदिनं सवनं^७ संपद्यत—एकादशाक्षरा त्रिष्टुप्, एकादश रुद्रास्—त्रिष्टुभैव तच्च छन्दसा प्रजापतिश् चेन्द्रश् च रुद्रेषु देवेषु माध्यंदिने सवने ऽध्य् अपचितिम् अगच्छताम् । अथ यज् जगतीं^८ तृतीयसवनं संपद्यते—द्वादशाक्षरा जगती, द्वादशादित्या—जगत्यैव तच्च छन्दसा प्रजापतिश् चेन्द्रश् चादित्येषु देवेषु तृतीयसवने ऽध्य् अपचितिम् अगच्छताम्^९ । अष्टाक्षरा गायत्री । एकादशाक्षरा त्रिष्टुप् । द्वादशाक्षरा जगती । वाग् इति यज्ञायज्ञीयस्य निधनम् । तद्

द्वात्रिंशत्^{१०} । द्वात्रिंशदक्षरानुष्टुप् । विश्वेषां देवानाम् अनुष्टुप् । अनुष्टुभैव तच् छन्दसा प्रजापतिश् चेन्द्रश् च विश्वेषु देवेषु तृतीयसवने ऽध्य अपचितिम् अगच्छताम्^{११} । एतावन्तो वै देवाः । एतावन्ति देवजातानि । तेष्व एव तद् अध्य अपचितिम् अगच्छताम् ॥ १०१ ॥

[१] क ख तस्य	[२] ख गायत्रिम्	[३] ख	सवन	[८-८] ग नास्ति	[९] ग आगच्छतां
जगति	[४] क गायत्र्यैव	[५] ग अधिपाठः	[१०] ख ग नास्ति	[११] क ग गच्छताम्	
उ	[६] ख अगच्छां ग गच्छतां	[७] ग			

गायत्रो वै ब्राह्मणः^१ । त्रैष्टुभो राजन्यः । जागतो^२ वैश्यः । आनुष्टुभः शूद्रः । तद् यद् गायत्रीं प्रातस्सवनं संपद्यते, गायत्र्यैव तच् छन्दसा दर्भः शातानीकिर् ब्राह्मणे^३ मनुष्ये ऽध्य अपचितिम् अगच्छत् । अथ यत् त्रिष्टुभं माध्यदिनं सवनं संपद्यते, त्रिष्टुभैव तच् छन्दसा^४ दर्भः शातानीकी^५ राजन्ये^६ मनुष्ये ऽध्य अपचितिम् अगच्छत् । अथ यज् जगतीं^७ तृतीयसवनं संपद्यते, जगत्यैव तच् छन्दसा दर्भः शातानीकिर् वैश्ये मनुष्ये ऽध्य अपचितिम् अगच्छत् । अष्टाक्षरा गायत्री । एकादशाक्षरा त्रिष्टुप् । द्वादशाक्षरा जगती । वाग् इति यज्ञायज्ञीयस्य^८ निधनम् । तद् द्वात्रिंशत्^९ । द्वात्रिंशदक्षरानुष्टुप् । आनुष्टुभः शूद्रः । अनुष्टुभैव तच् छन्दसा दर्भः शातानीकिः^{१०} शूद्रे मनुष्ये ऽध्य अपचितिम् अगच्छत् । एतावन्तो^{११} वै मनुष्याः । एतावन्ति मनुष्यजातानि^{१२} । तेष्व एव^{१३} तद् अध्य अपचितिम्^{१४} अगच्छत् ॥ १०२ ॥

[१] ख ब्राह्मणाः	[२] ख ग जागतो	[३] ख	ख शातानीति ग शातानीकि	[११] ख एतावन्तो
ग ब्राह्मणे	[४-४] ग नास्ति	[५] ग शातानीकि	[१२] ग मनुष्यजातानि	[१३-१३] क तद्वयम्
[६] ग वैश्ये	[७] ग जगती	[८]	चितिम्	
ग यज्ञच्छायज्ञीयस्य	[९] ख ग नास्ति	[१०]		

तद् आहुः वैतस्य यज्ञस्य विधृतिः कापचितिर् इति । स ब्रूयाद् यद् एव सवनात्^२ सवनं न समैति^३ । यद् अमैव सवनं संपद्यते सैवैतस्य^४ यज्ञस्य विधृतिस् सापचितिर्^५ इति । तस्य^६ आहुर् दविद्युतत्या रुतेत्य^७ एव प्रतिपदं कार्याम् । एषा वै गणिनी^८ प्रतिपद् बहुरूपा । गणा इव वै तं सचन्ते य श्रियम्^९ अश्नुत इति । तद् उ वा आहुः पवस्व वाचो अग्रिय^{१०}, उपास्मै गायता नर इत्य एते एव प्रतिपदौ कार्ये । एते वाव^{११} गणिन्यौ प्रतिपदौ बहुरूपे ।^{१२} अथो उभे^{१३} ह्य अत्र^{१४} सामनी क्रियेते । तस्माद् एते एव प्रतिपदौ कार्ये इति । बृहद्रथन्तरे भवतः । ब्रह्म वै रथन्तरं^{१५}, क्षत्रं बृहत् । ब्रह्म च वै^{१६} क्षत्रं चापचिते रूपम् । भद्रश्रेयसी भवतः । भद्रेण वै देवा भद्रा अभवन्^{१७} छ्रेयसा श्रियम् अगच्छन् । सहोमहसी भवतः । सहसा वै देवा असुरान् असहन्त । महसा^{१८} महो ऽभवन्^{१९} । भर्गो^{२०} यशसी भवतः । भर्गेण^{२१} वै देवा भर्गो ऽभवन् । यशसा यशो ऽगच्छन् । उत्सेधनिषेधौ भवतः । उत्सेधेन वै देवा औत्सेध्यम् उदसेधन् । निषेधेन निषेध्यं न्यषेधन्^{२२} । सदोविशीयं च विशोविशीयं^{२३} च भवतः । सदोविशीयेन^{२४} वै देवा विशम् असीदन्^{२५} । विशोविशीयेन^{२६} विशो विशो राजानो ऽभवन् । धर्मविधर्मणी^{२७} भवतः । धर्मेण वै देवा धर्मो ऽभवन् । विधर्मणा^{२८} विधर्मपाप्मन^{२९} । तस्मिन् एता उभ-
की^{३०} द्विपदातिच्छन्दसः क्रियन्ते, ज्येष्ठानि च हसिष्ठानि च छन्दांसि ।

पशवो वै छन्दांसि । तस्माद् भूतम् उभये पशव उपतिष्ठन्ते ज्येष्ठाश् च हसिष्ठाश् च । उभये ह वा एनं पशव उपतिष्ठन्ते ज्येष्ठाश् च हसिष्ठाश् च य एवं वेद । तस्याश्वरथश् चतुर्युग् दक्षिणा भवति । सर्वे शतक्रियो ३० ऽश्वः । स रुक्मी ३० प्रावेपी ३१ ३२ सर्वाभरण्य अंशुमान् ३३ भवति । तस्य वैयाघ्रः ३३ परिवारो भवति, द्वैपो ३४ धन्वधिर, आर्क्ष ३४ उपासंगः । खाङ्ग ३५-कवचो ऽध्यास्थाता भवति संनद्धस् संनद्धसारथिर् आवृतः ३६ प्रतिहिताभ्याम् ३७ । निष्की ३८ खग्वी संग्रहीता ३९ भवति । एतद् वै त्विषे ४० रूपम् ४१ एतद् अपचितेः । तस्मिन् एतद् अपचितं ४२ धनं ददाति ४३ । अपचिता एवापचितं ४३ धनं ४४ ददानीति ४५ । स्तोमम् एव तद्रूपेण समृद्धयन्ति ४६ ॥ १०३ ॥

[१] ख कापचितिर् [२] ख सवात् [३-३] ख ग सवन समैति [४] ख तसैवेतस्य ग स्यैवेतस्य [५] ख ग सापचिति [६] ग तद् [७] ग रिचेत् [८] क ख ग गणनी [९] ख श्रिम् [१०] ग आश्रिय [११] ख ग वा [१२-१२] क अथोमे [१३-१३] ख ग यत्र [१४] ख रथन्तर [१५] ग नास्ति [१६] ग अभव [१७] ख महासा [१८] ख वन् [१९] ग गर्भ [२०] ग गर्भेण [२१] ग न्यषेधत् [२२] ग विशोवशीयं [२३] ग सदोवशीयेन [२४] ग असिदन् [२५] ग विशोवशीयेन [२६] ग -विधर्मणी [२७] ख ग अधिपाठः विधर्मा

[२८] क विधर्मावाप्तत ग विधर्मापावनत [२९] ख ग उभेद [३०-३०] क श्वात्सरुक्मी ख श्वात्सरुक्मी ग श्वात्सरुक्मी [३१] ग प्रावेपी [३२-३२] ग सर्वाभरण्य पशुमान् [३३] ग वध्याघ्रः [३४-३४] क ख धन्वधिराक्ष ग धन्व-धिनाक्ष [३५] एवं सर्वत्र कोशेषु [३६] क ख ग आवर्त [३७] ख ग प्रतिहिताभ्या [३८] क ख ग निष्की [३९] क संग्रहीता ग संग्रहीता [४०] ग त्विषे [४१] ग रूपम् [४२-४२] ग धन्ददाति [४३] ख ग एवपचितं [४४] ग धन [४५] ग ददानीति [४६] क समर्थयन्ति

अथैताव् अभिभूश् च २ विनुत्तिश् च २ । देवासुरा अस्पृश्यन्त । ते देवा अकामयन्त—अभीमान् असुरान् भवेमेति । त एतम् अभिभुवं यज्ञम् अपश्यन् ३ । तम् आहरन् । तेनायजन्त । तेनासुरान् अभ्यभवन् ४ । यद् अभ्यभवंस् तद् अभिभुवो ऽभिभूत्वम् ५ । अभि ह वै द्विषन्तं भ्रातृव्यं भवति य एवं वेद । तस्य त्रिवृताव् अभितो भवतः । ब्रह्म वै त्रिवृत् । ब्रह्मणा वा एनांस् ६ तद् अभ्यभवन् । ब्रह्मणैव द्विषन्तं भ्रातृव्यम् अभिभवति य एवं वेद । ते जितास् त्रयस्त्रिंशम् एव पितरं प्रजापतिं प्रापद्यन्त । यथा ज्येष्ठायां वरिष्ठायां ७ पर्ययेतेरंस् ८ तथा तान् अकामयन्तात एनान् विनुदहेमहीति । त एतं विनुत्तिं ९ यज्ञम् अपश्यन् । तम् आहरन् १० । तेनायजन्त । तत एनान् व्यनुदन्त । ११ यद् व्यनुदन्त ११ तद् १२ विनुत्तेर् विनुत्तित्वम् १२ । वि ह वै द्विषन्तं भ्रातृव्यं नुदते य एवं वेद । तस्य त्रिवृतौ मध्ये १३ भवतः । ब्रह्म वै त्रिवृत् । ब्रह्मणा वा एनांस् तद् व्यनुदन्त । ब्रह्मणैव द्विषन्तं भ्रातृव्यं विनुदते १४ य एवं वेद ॥ १०४ ॥

[१] ख अथैताव् [२-२] क ख ग विनुत्तिश् [३] ग अपश्यन् [४] ख अभ्यवन् [५] ख अभिभूत्वम् [६] क ख ग एनांस् [७] ग वरिष्ठा [८] क पुरियर्थेतेरंस् ग पुर्व्येतेरंस् [९]

ख ग विनुत्ति [१०] ग आहरत् [११-११] ख ग नास्ति [१२-१२] ग विनुत्ते वीनुत्तित्वम् [१३] क ख ग मध्ये [१४] क ग व्यनुदते ख व्यनुदते

अथो आहुर् अग्निर् एवैष यत् त्रिवृत् स्तोमः । तद् यथा भ्रमलान् संसन्नान् अग्निना ऽभ्यौषेद् एवम् एवैनांस् तत् १ त्रिवृता अग्निना स्तोमेन त्रयस्त्रिंशाभ्याम् २ उभयत उपमार्याभ्यौषन् । ते ३ विपलाय्येताम् ४ उपासर्पन् इति । ५ ततो वै ६ देवा अभवन् परा-

सुराः । भवत्य् आत्मता परास्य द्विषन् भ्रातृव्यो भवति य एवं वेद । अथो आहुः पुरोधाकाम एवैनेन यजेत यद् अभिभूः इति । तस्य त्रिवृताब् अभितो भवतस् त्रयस्त्रिंशौ मध्ये । ब्रह्म वै त्रिवृत्, क्षत्रं त्रयस्त्रिंशः । ब्रह्मणैव तद् उभयतः क्षत्रं परिगृह्णाति । यदो वै ब्रह्मणा क्षत्रं परिगृह्णात्य् अथ स^१ तस्य पुरोधां गच्छति । गच्छति पुरोधां पुर एनं दधते । अथो आहुर् अन्तस्थाकाम एवैनेन यजेत यद् विनुत्तिर् इति । तस्य त्रिवृतौ मध्ये भवतस्, त्रयस्त्रिंशाब् अभितः । ब्रह्म वै त्रिवृत्, क्षत्रं त्रयस्त्रिंशः । क्षत्रेणैव तद् उभयतो ब्रह्म परिगृह्णाति । यदो वै क्षत्रेण ब्रह्म^२ परिगृह्णात्य् अथ स तस्यान्तस्थान् तिष्ठति । तिष्ठत्य्^३ अन्तस्थान् नान्तस्थायां^४ जीयते^५ । अथो आहुः^६ राजानौ हेद् वा एतौ स्तोमौ स्तोमराजाब् इति ॥ १०५ ॥

[१] क नास्ति ख ग त [२] ख ग त्रयस्त्रिंशभ्या
[३-३] क ख उभयतमुपमाय्याभ्यौष्ठं ग उभयत-
मुपमाय्याभ्यौष्ठं [४] ग विपलव्येयाम् [५-५]
ग ततो ततो वै [६] ख क्षत्राः [७] ग नास्ति

[८] ग विनुत्तिर् [९-९] ग द्विरुक्तिः ब्रह्म
[१०] ख ग अतितिष्ठ- [११] ख ग नान्तस्थाया
[१२] ख ग जीयते [१३] ख ग आहु

तस्य वा एतस्याभिभुवस् 'त्रिवृताब् अभितो' भवतस्^१ त्रयस्त्रिंशौ^२ मध्ये^३ । तयोष् षट्षष्टि स्तोत्र्याः । ततो^४ याष् षष्टिर् आसन्दी सा । अथ याष् चतस्र आसन्दी-पादास् ते । अथ ये^५ द्वे यजमान एवैष द्विपाद् एतस्यां राजासन्ध्याम् अध्यूढः^६ । गच्छति राज्यं य एवं वेद, यद्य् अस्मिन् लोके नाथ वा अमुष्मिन् । अथो आहुर् यस्य द्वाब् एतौ त्रिवृतौ मध्ये सा हेद् वा अप्य् आसन्दीति । मध्ये विनतेव वा आसन्दी । मध्ये विनत इवैष । सा^७ ह वै सुषिमत्तरा^८ या मध्ये विनता । गच्छति राज्यं य एवं वेद, यद्य् अस्मिन् लोके नाथ वा अमुष्मिन् । अथो आहुः पुनर् असौ हेद् वा एतौ यक्षकतू इति । षड् वा एतयोर् इति^९ ऊर्ध्वा स्तोमा^{१०} उद्यन्ति । षड् अमुतो ऽर्वाचष् षड्भिर्^{११} एवेत^{१२} ऊर्ध्वै^{१३} स्वर्गं लोकं गच्छति, प्रत्य् एवामुतष् षड्भिर्^{१४} अवरोहति, गच्छति स्वर्गं लोकं, प्रत्य् अस्मिन् लोके तिष्ठति । अथो ह वेद यो ऽसाब् आसं सो^{१५} ऽयम् अस्मीति पुनर् ह वै अस्मिन् लोक आजायते । अथो आहु स्वर्गकाम^{१६} इद् य आभ्याम्^{१७} अपियजेतेति^{१८} ॥ १०६ ॥

[१-१] ख त्रिवृताभितो [२] ग भवस् [३]
क ख ग त्रयस्त्रिंशौ [४] ख ग मध्ये [५] ख
ग ततो [६] ख ग य [७] ग अध्यूढः [८]
ख ग स [९] क सुराशीमतर ख ग सुशीतरा

[१०-१०] ख ग ऊर्ध्वस्तोमा [११] ग षड्भिर्
[१२] ख ग एवेत [१३] क ख ग ऊर्ध्व [१४]
ग षड्भिर् [१५] ग यो [१६-१६] क इवा
आभ्याम् ख ग यित्याभ्याम् [१७] ख ग अपियजेतेति

तयोर् वा एतयोस् सह त्रिवृतौ सह पञ्चदशौ सह सप्तदशौ सहैकविंशौ सह त्रिणवौ सह त्रयस्त्रिंशौ^१ । स यथा द्वाभ्यां द्वाभ्यां^२ प्रतितिष्ठन् इयाद्^३, एवम् एवै-ताभ्यां स्वर्गं लोके प्रतितिष्ठति । अथो आहुर् अन्विष्टीनां हेद् वा एतौ यक्षकतू इति । स यत् संवत्सरभृता वा संवत्सरभृता वाग्निना चित्येन^४ यजेत । स एताभ्यां यजेत । सद्यो ह वै आस्य संवत्सर ऋतुशो मासशो ऽर्धमासशो ऽन्विष्टो^५ भवति । 'तद् यत्' पृष्ठयस्य^६ षडहस्य स्तोत्रा भवन्त्य्—ऋतवो^७ वै पृष्ठानि । संवत्सर ऋतवस्—तेनर्तुशः^८ । अथ यद् ऋतवस् स्तोत्राणि भवन्ति द्वादश मासास् संवत्सरस् तेन मासशः । अथ यच् चतु-

विंशति स्तुतशस्त्राणि भवन्ति, चतुर्विंशत्यर्धमासस्य^१ संवत्सरस्—तेनार्धमासशः । सद्यो
हैवास्य संवत्सरो ऽन्विष्टो भवति य एवं वेद ॥ १०७ ॥

[१-१] क सहत्रयस्त्रिंशौ ख ग सहस्रयस्त्रिंशौ [२] र्धमासशो निष्ठा [६-६] ग दत् [७] ख ग
ग द्वय्या [३] ख ग ईयात् [४-४] ख ग पृष्ठपृष्ठस्य [८-८] ख ग भवन्त्यतिवो [९]
वाहिनात्ये [५-५] क र्धमासशो निविष्टो ग क ख तेनत्तशो [१०] ख -मासास

^१अथैष मनुस्तोमः^१ । मनुर् वा अकामयत्—बहुः प्रजया^२ पशुभिः प्रजायेय, मानवीः
प्रजास् सृजेयेति । स एतं यज्ञम् अपश्यत्^३ । तम् आहरत् । तेनायजत । ततो वै स बहुः
प्रजया पशुभिः प्रजायत्^४ । ^५ता इमा^५ मानवीः प्रजा असृजत । स यः कामयेत्—बहुः
प्रजया पशुभिः प्रजायेय मानवीः प्रजाः सृजेयेति, स एतेन यजेत । बहुर् एव प्रजया पशुभिः
प्रजायते मानवीः प्रजास् सृजते । तस्य पृष्ठयस्य षडहस्य स्तोमा ^६भवन्ति । ऋतवो^७
वै^८ पृष्ठानि । संवत्सर ऋतवः । संवत्सरः प्रजननम् । स यः प्रजननं स मा प्रजनयाद्
इति ।

तस्योभये स्तोमा भवन्त्य अयुजश् च युग्मन्तश् चैव । तद् वै दैव्यं^९ मिथुनं प्रजननं
यद् उभये स्तोमाः । ^{१०}तद् यद् दैव्यं^{१०} मिथुनं प्रजननं तन् मा प्रजनयाद् इति ।

^{११}तस्य ^{१२}व्यतिषिका स्तोमा भवन्ति^{१२}—व्यतिषिकाद्^{१३} वै मिथुनात् प्रजाः
पशवः प्रजायन्ते—प्रजात्या एव । तस्योभे बृहद्रथन्तरे सामनी भवतः । एतद् वै दैव्यं मिथुन
प्रजननं यद् उभे बृहद्रथन्तरे । तद् यद् दैव्यं मिथुनं प्रजननं तन् मा प्रजनयाद् इति^{१४} ।

तस्य छन्दोमाः पवमाना भवन्ति । पशवो वै^{१५} छन्दोमाः । पशवः^{१६} प्रजननम् ।
तद् यत् प्रजननं तन् मा प्रजनयाद् इति ।

तस्य मानवं ब्रह्मसाम भवति । ब्रह्म वै ब्रह्मसाम । यजमानकामो^{१७} एष यद्
ब्रह्मसाम, स्व ^{१८}एव तद्^{१८} आयतने^{१८} यजमानं कामैस् समृद्धयन्ति^{१९} ।

स उक्थ्यो भवति । प्रजा वै पशव उक्थानि । प्रजा वै पशवः प्रजननम् । तद्
यत् प्रजननं^{२०} तन् मा प्रजनयाद् इति ॥ १०८ ॥

[१-१] ख ग तथैष मनुस्तो स्तोमः [२] ग प्रजाया [१२-१२] ख नास्ति [१३] ख वतिषक्ताद्
[३] ग अपश्य [४] एवं कोशेषु [५-५] ख ग [१४] ख वे [१५] क ग पशवः [१६] ख
नास्ति [६] ख ग कामयेत् [७-७] ख ग -कामे [१७-१७] एतद् [१८] ख आयते
भवन्त्यतिवो [८] ख वे [९] ख ग दैव्यं [१९] क समर्थयन्ति [२०] क ख ग प्रजननं
[१०-१०] ख ग तद्यदैव्यं [११-११] ग नास्ति

अथो आहुर् अन्विष्टीनां हेद् वा एष एको यज्ञक्रतुर् इति । स यस् संवत्सरभृता वा
संवत्सरभृता वाग्निना चित्येन^१ यजेत स एतेन यजेत । सद्यो हैवास्य संवत्सर ऋतुशो
ऽर्धमासशो मासशो रात्रिशो ऽन्विष्टो भवति । तद् यत् पृष्ठयस्य^२ षडहस्य स्तोमा
^३भवन्त्य—ऋतवो^४ वै पृष्ठानि, संवत्सर ऋतवस्—तेनर्तुशः^५ । अथ यत् पञ्चदश
स्तोत्राणि भवन्ति—पञ्चदश वार्धमासस्य रात्रयस्—तेनार्धमासशः । अथ यत् त्रिंशत्
स्तुतशस्त्राणि भवन्ति—त्रिंशन् मासस्य रात्रयस्—तेन मासशः । अथ यत् त्रीणि शतानि
स्तोत्रिया भवन्ति—तावतीः संवत्सरस्य रात्रयस्—तेन ^६रात्रिशः । सद्यो^७ हैवास्य
संवत्सरो ऽन्विष्टो भवति य एवं वेद । ताः प्रजन्याकामयत् स्वर्गं^८ लोकं गच्छेयम् इति ।
स एतम् उत्तरम् मनुस्तोमम् अपश्यत् । तम् आहरत्^९ । तेनायजत । तस्य पृष्ठयस्य^{१०} षड-

हस्य स्तोमा भवन्त्यु—ऋतवो वै पृष्ठानि । संवत्सर ऋतवः । संवत्सर स्वर्गो लोक—
स्वर्गस्यैव लोकस्य समष्ट्यै । तस्योर्ध्वा स्तोमा भवन्त्यु—ऊर्ध्वो वै स्वर्गो लोक—स्वर्ग-
स्यैव लोकस्य समष्ट्यै । तस्योर्ध्वो वृहद्रथन्तरे सामनी^{१०} भवत^{११} स्वर्ग्यै, स्वर्गस्यैव
लोकस्य^{११} समष्ट्यै । तस्य छन्दोमाः पवमाना भवन्ति—पशवो वै छन्दोमाः । पशव स्वर्गो
लोक—स्वर्गस्यैव लोकस्य समष्ट्यै^{१२} । तस्य पञ्चविंश^{१३} ब्रह्मसाम भवति । अन्नं वै
पञ्चविंशम्^{१४} । यजमानकामो वा^{१५} एष यद् ब्रह्मसाम । स्व एव तद् आयतने
यजमानम् अन्नाद्येन समृद्धयन्ति^{१६} । स उक्थ्यो^{१७} भवति—प्रजा वै पशव उक्थानि ।
प्रजा वै पशव स्वर्गो लोक—स्वर्गस्यैव लोकस्य समष्ट्यै ॥ १०९ ॥

[१] ग चित्तेन	[२] ख ग पृष्ठस्य	[३-३] ख ग	ख स्वर्गे स्वर्गस्य लोकस्य ग स्वर्गे लोकस्य [१२]
भवन्तुतवो	[४] ग तेनाकृशो	[५-५] ख ग	ग समष्टे [१३] क पञ्चविंश [१४] ग विंश वै
रात्रिंश सद्यो	[६] क ख ग स्वर्ग	[७] ख ग	[१५] ख नास्ति [१६] क समर्थयन्ति [१७]
आहरस्	[८] ग समष्ट्ये	[९] ग तस्यो	ख उक्थो
ख ग सामनि	[११-११] क स्वर्ग्यै स्वर्गस्य लोकस्य		

अथो आहुर् अन्विष्टीनां हेद् वा एष एको यज्ञक्रतुर् इति । तत एव रात्रिम् उपयन्ति ।
अतिरात्रेण^१ वै देवा ऊर्ध्वा स्वर्ग लोकम् आयन्^२ । ते स्वर्गं लोकं गत्वा सार्धमेवा-
व्यवसिता^३ आसत् । दिशौ प्रजानानास्^४ ते अकामयन्त—दिशः प्रजानीयामेति^५ ।
अहोरात्रयोर् ह वै परस्तात् स्वर्गो^६ लोकः । त एतान्यु उपरिष्टाद् रात्रेश् चत्वारि^७ स्तो-
त्राण्यु अपश्यन्^८ । तैर् अस्तुवत् । तैर् एव स्तुत्वा दिशः प्राजानन्^९ । ततो वै ते यत्र यत्र
स्वर्गस्य लोकस्याकामयन्त तत् तद् व्यवस्यन् । यत्र यत्र ह वै स्वर्गस्य लोकस्य कामयते
तत् तद् व्यवस्यति य एवं वेदेति ह स्माह जानश्रुतेयः^{१०} । अथ ह स्माह वैतहव्यः । प्रजा-
पतिः पशून् असृजत् । ^{११}ते ऽस्मात्^{१२} सृष्टाः प्राद्रवन् । तान् अग्निष्टोमेनाविवारयिषत् ।
ते तद् अत्याद्रवन् । तान् उक्थ्येनाविवारयिषत् । ^{१३}ते ^{१४}तद् अत्याद्रवन्^{१५} । तान्
षोडशिनाविवारयिषत् । ते तद् अत्यु एवाद्रवन् । तान् पर्यायैः^{१६} ^{१७}पर्यायम्^{१८} ऐत् ।
यत्^{१९} पर्यायैः पर्यायम्^{२०} ऐत् तत्^{२१} पर्यायाणां पर्यायत्वम्^{२२} । तान् आश्विनेन क्रतुना
पर्यगृह्णात् । तेषां परिगृहीतानां यथा क्षुद्रा मत्स्या अक्ष्योर्^{२३} अक्ष्यु अतिशीयेरन्^{२४} ।
एवम् एव ये क्षुद्राः पशव आसुस् ते अतिशेरुः । तान् अकामयताप्त्वैनान्^{२५} आत्मन्
यच्छेयम् इति । स एतान्यु उपरिष्टाद् रात्रेश् चत्वारि स्तोत्राण्यु अपश्यत्^{२६} । तैर्
अस्तुत् । तैर् एवैनान्^{२७} आप्त्वात्मन्यु अयच्छत्^{२८} । यद्^{२९} आप्त्वात्मन्यु अयच्छत्^{३०}
तस्माद् अन्तोर्यामः^{३१} । यद्^{३२} एवाप्तश इव सोमस्य प्रभावयन् नन्वैतस्माद् अन्तोर्यामः
॥ ११० ॥

[१] ख अतिरात्रेणै [२] ग आयास् [३] ग
मेवव्यवसिता [४] ख ग प्रजननास् [५] ग
प्रजानीयामेति [६] ख स्वर्ग [७-७] ख ग
स्तोत्राणि पश्यन् [८] ख प्रजानन्त ग प्रजनन्
[९] ग जानश्रुतेयः [१०-१०] क ग तेस्मा ख
तस्मा [११] ख ग उक्थ्येना- [१२] ख अधिपाठः
ते तदत्याद्रवन्तानुक्ष्येनाविवारयिषत् ग ते तदत्याद्रव-
स्तानुक्ष्येनाविवारयिषत् [१३-१३] ख दव्याद्रवन्

[१४] ख पर्यायैः [१५-१५] ख ग पर्यायमद्यत्
[१६-१६] ख ग ऐत् [१७] क पर्यायात्वं
[१८] क अन्योर् ख ग अक्ष्ये [१९] ख ग अती-
शीयेरन् [२०] ख अकामयताप्त्वैनान् ग अका-
मयेता- [२१] ख ग अपश्य [२२-२२] ख
आप्त्वात्मन्यु अयच्छत् [२३-२३] ख ग आप्त्वात्मन्यु-
छत् [२४] ग आप्तोर्यामः

ता द्वाषष्टिः स्तोत्रियास् संपद्यन्ते । ततो याप् पष्टिस् सा विराद् । पशवो विराद् । अथ ये द्वे यजमान एवैष द्विपात् परस्तात् पर्युढः । पशूनां गुप्त्यै पशूनाम् अपरावापाय । नास्य वित्तं परोप्यते य एवं वेद । अथो आहुर् एकम् एवैतत् स्तोत्रं सत् तच्च चतुर्धा विहृत्य स्तुयुष्, षड्भिर् एव होत्रे स्तुयुष्, षड्भिर् मैत्रावरुणाय, षड्भिर् ब्राह्मणाच्छंसिने, षड्भिर् अच्छावाकाय । तद् उ होतैवानुशंसेद् इति । ताग् चतुर्विंशति स्तोत्रियास् संपद्यन्ते । चतुर्विंशत्यर्धमासस् संवत्सरः । संवत्सरः प्रजापतिः । प्रजापतिर् एवैष परस्तात् पर्युढः । पशूनां गुप्त्यै, पशूनाम् अपरावापाय । नास्य वित्तं परोप्यते य एवं वेद । तद् उ वा आहुस् त्रिवृत् पञ्चदशं सप्तदशम् एकविंशम् इत्य् एवैतानि स्तोत्राणि स्युः । एकविंशं वा अनु सर्वे यज्ञकृतवस् संतिष्ठन्ते । अथो एष वाव दृढः प्रतिष्ठित स्तोमो यद् एकविंशः । तस्माद् एकविंश एव स्तोमो ऽन्तकः कार्यः इति । तद् आहुः पृष्ठरूपैर् एवान्वियुर् इति ॥ १११ ॥

[१] क ख ग द्वाषष्टि	[२] ख ग या	[३] क	ग स्तुयु	[११] ग अव	[१२] ग स्तुयु
ख ग स	[४] ख ग ए	[५] ख द्वे	[१३] ख ग स्तोत्रिया	[१४] ख गुप्त्यै	[१५]
ग गुप्त्यै	[७-७] ग अपरावापायन्तास्य	[८]	ग अपरावापाय	[१६] ग सुः	[१७-१७] ग
ख ग परोप्यते	[९-९] ग सक्तचतुर्धा	[१०]	न्तर्क्यैर्	[१८] ग पृष्ठरूपैर्	[१९] ग एवान्वियुर्

अभि त्वा वृषभा सुत इत्य् आर्षभम् । अभीति रथन्तरस्य रूपम् । तेन रथन्तरस्य रूपान् न यन्ति । यद् अद्य कच्च वृत्रहन् इति शाकलं हिंकारवद्, वामदेव्यस्य रूपम् । तेन वामदेव्यस्य रूपान् न यन्ति । तम् इन्द्रं वाजयामसीत्य् एदावसुनिधनं बहिर्निधनं बृहतो रूपम् । तेन बृहतो रूपान् न यन्त्य्—अथो पशवो वै वसु—पशूनाम् एवावरुद्धयै । अथो हैनांस् तद् इन्द्रं वस्व इत्य् एवाप्तवोपेयायेदं विष्णुर् विचक्रम इतीळानां संक्षारः—पशवो वा इळानां संक्षारः—पशूनाम् एवावरुद्धयै । एतद् घ वा एनांस् तन् निजुह्व एहीळा एहीळा इति—पशवो वा इळा—तस्माद् एतान्य् अतिरिक्तोक्त्यानि कार्याणीति । तद् उ होवाच ताण्ड्यः—प्रजापतिः पशून् असृजत । ते ऽस्मात् सृष्ट्या अपाक्रमन् । सो ऽग्निम् अब्रवीद् एतान् मे वारयस्वेति । तान् स जराबोधीयेन नावारयत । स इन्द्रम् अब्रवीद् एतान् मे वारयस्वेति । तान् स सत्रासाहीयेन नावारयत । स ईशानं देवम् अब्रवीद् एतान् मे वारयस्वेति । तान् स मार्गीयवेण नैवावारयत । स विष्णुम् अब्रवीद् एतान् मे वारयस्वेति । तान् स वैष्णवीषु वारवन्तीयेनैवावारयत । यद् अवारयत तद् वारवन्तीयस्य वारवन्तीयत्वम् । तस्माद् एतान्य् अतिरिक्तोक्त्यानि कार्याण्य् एवेति ॥ ११२ ॥

[१] क ख ग रथन्तरन्तरस्य	[२-२] क ख ग वृत्रहन्नति	[३] ख हिंकारवद्	ग हिंकारवद्	ग एता	[१२-१२] ग नास्ति	[१३] क सत्र-
[४] क ख ग वामदेवस्य	[५] ख ग यथो	[६] ग संक्षारं	[७] ख ग अधिपाठः पशवो वा इळानां संक्षारः	[८] ग निजाह्व	[९] ग अतिरिक्तोक्त्यानि	[१०] ख ग जराबोधीयेन
[११] ख ग सहा-	[१४] ख ईशानां	[१५] ख नास्ति	[१६] ख मार्गीयवेण	[१७] क नैवावारयत	ख नैवारयत	[१८] ख ग वारयन्ति-येनैवावारयत

अथैष गोसवः । स्वर्गकामो हैतेन यजेत । स वा एष षड्त्रिंशो भवति । षड्त्रिंशद-

क्षरा वै बृहती । बृहती^१ स्वर्गो लोकः । साम्राज्यं बृहत्याम् एव । तत् स्वर्गं लोके साम्राज्ये प्रतितिष्ठन्तो यन्ति । बृहत्य उ ह वा इमान् सर्वान्^२ लोकान् अक्षरैर् व्याप्नोति— दशभिर् एवाक्षरैर् इमं लोकं व्याप्नोति, दशभिर् अन्तरिक्षं, दशभिर् अमुं, चतुर्भिर् दिशो^३, द्वाभ्याम् अहोरात्रे । सा येमांल् लोकान् व्याप्नोति तयेमांल् लोकान् व्याप्न-
वानीति^४ । तस्य स्तोत्रं स्तोत्रं चतुरश् चतुरस् त्रिवृतो ऽभिसंपद्यते । त्रिवृतं वा अन्ये स्तोमा अभिसंपद्यन्ते त्रिवृत् स्वर्गं लोकम् । स^५ यथा क्षिप्राश्वेन^६ चतुर्युजा^७ यत्र जिग-
मिषेत् तद् गच्छेद् एवम् एवैतेन स्वर्गं लोकं गच्छति । तस्योभे बृहद्रथन्तरे सामनी भवतं स्वर्गं, स्वर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै । स उक्थ्यो भवति—प्रजा वै पशव उक्थानि । प्रजा वै पशव स्वर्गो लोक—स्वर्गस्यैव लोकस्य समष्ट्यै । तस्य द्वादश सहस्राणि दक्षिणा भवन्ति—
द्वादश मासास् संवत्सरस्, संवत्सर स्वर्गो लोक—स्वर्गस्यैव लोकस्य समष्ट्यै । तस्य व्रतम् । उप मातरम् इयाद् उप स्वसारम् उप सगोत्राम् । उपावहायोदकम् आचामेद्, उपावहाय तृणान्य् आच्छिन्धात् । यत्र यत्रैनं^८ विष्टा विन्देत्, तत् तद् वितिष्ठेत्^९ । अनडुहो ह लोकं जयति । तेन हैतेन जनको वैदेह इयाक्षांचके^{१०} । तम् उ ह^{११} ब्राह्मणा अभितो^{१२} निषेधुः^{१३} । स ह पप्रच्छ^{१४}—क स्तोम इति । स होवाच सुदक्षिणः क्षैमिर्^{१५} नायं त्रिवृद्^{१६} एवाहुर इति^{१७} । तस्य किं व्रतं, का दक्षिणा इति । तस्मा उ हैतत् प्रोवाच^{१८} । स होवाच—उद् एवास्य दक्षिणा आशंसे, व्रतं^{१९} एवास्य^{२०} नोदाशंस इति । तेनो^{२१} ह स नोपदधर्षे^{२२}टुम्^{२३} । तेनो^{२४} ह पुण्यकेशो^{२५} यौधेनिर् ईजे^{२६} शैव्यो^{२७} राजा । तं ह सभायाम् एव विष्टा विवेद । स ह तद् एवोदावृणान उवाच—
स्थविरयज्ञो^{२८} वाव किलायम् आस । स्थविर एवानेन^{२९} यज्ञेन यजेत । स्थविरस्य ह्य एवेदं सर्वम् अनुज्ञातम् इति । स हैष स्थविरयज्ञ^{३०} एव । तेन हैतेनोत्तरवयस्ये^{३१} यजेत ॥ ११३ ॥

[१] ग यमेत [२] बृहति [३] ख ग सवान्
[४-४] ख ग चतुर्दिशो [५] ग व्याप्नुवानीति
[६] ख ग सा [७] ख ग क्षिप्राश्वेन [८]
ख ग चतुर्युजा [९] ख यत्रैनं [१०] क
ख विशिष्टेत् [११] ख यक्ष्यामचके [१२-१२]
ख ग ब्राह्मणाभितो [१३] ख ग निषेधुः [१४]
ग पप्रक्ष [१५] ख ग क्षामिर् [१६] ख ग

तिवृद् [१७-१७] क एव इति [१८] ख
प्रवेच [१९-१९] ग चैवास्य [२०] ग तेना
[२१-२१] ? क नोपादधर्ष यटुं [२२] ख केनो
[२३-२३] ग यौधेनिजोजे [२४] ख ग शैव्यो
[२५] ख ग स्थविरयज्ञो [२६-२६] ख ग स्थविर्ये-
वानेन [२७] ख ग स्थविरयज्ञ [२८] ख
हेतेनो-

अथैष विवधः^१ । पशुकामो^२ हैतेन यजेत । स वा^३ एष षट् च पंक्तीर्^४ अभिसंपद्यते दश च स्तोत्र्याः । ततो याष् षट् पंक्तयः पशवस् ते । अथ या दश स्तोत्र्याः पशूनाम् एव^५ स दोहः^६ । पय एवैषां^७ तत् । ते उ एव^८ द्वे पञ्च^९ पञ्च पञ्चिन्यौ पंक्त्यौ संपद्यते । त उ ते पशव एव । तस्य सर्विशं^{१०} प्रातस्सवनं भवति, सदशं^{११} माध्यंदिनं सवनं, सर्विशं^{१२} तृतीयसवनम् । तद् यथा ह वै विवधस्योभयतस्^{१३} स गुरु सविवधतायै, तादृक्^{१४} तद् यत् सदशं^{१५} माध्यंदिनं सवनं भवति । सर्विशे ऽभितः पूर्वार्धं च जघनार्धं च भूयिष्ठं^{१६} भाजयन्ति । तस्मात् पशवः पूर्वार्धेन च जघनार्धेन च भूयिष्ठं भुञ्जन्ति^{१७} वहन्ति । पूर्वार्धेन दुहे च^{१८} जघनार्धेन प्र च जनयन्ति । उभयं धेनुपयसं चानुडुत्पयसं चावरुन्धे य एव वेद । तस्मिन् उ ह^{१९} तर्ह्य उभे^{२०} बृहद्रथन्तरे^{२१} कुर्युर्—द्वया^{२२} उ ह वै पशवो राथन्तरा^{२३} अन्ये बार्हता अन्ये । ये ह वा अन्यतोदन्ताः पशवस् ते राथन्तरा, य उभयतो-

दन्तास् ते बार्हता—उभयेषाम् एव पशूनाम् अवरुद्धयै । स उक्थ्यो भवति—पशवो वा उक्थानि—पशूनाम् एवावरुद्धयै । तस्योद्वंशीयम् अच्छावाकसाम भवति सर्वपृष्ठरूपं—पृष्ठानि वै पशवो—ऽभिपूर्वाणाम् एव पशूनाम् अवरुद्धयै ॥ ११४ ॥

[१] ख विधः ग विविधः [२] ख पशुकामो स्थोभयत [१२] ख ग तद्वक् [१३] ख [३-३] ग ए षट्पङ्कतीर् [४-४] ख स्तदेहः सदशम् [१४] ख ग भूयिष्ठं [१५] ख भजन्ति ग सदेहः [५] ग एवेषा [६] ख षव [७] ग भजन्त [१६] ख ग नास्ति [१७-१७] ख ग नास्ति [८-८] ख तस्यन् सविशं ग क तुह्युमे ख ग तभ्युमे [१८-१८] क कुय्यु- तस्यन् सविशं [९] क ख ग सदश [१०] क्कदया ख ग कुय्युर्द्धव [१९-१९] ग वा रथन्तरा ख ग सविश [११] ख विविधभ्यो- ग विविध-

अथैष 'सद्यःक्रीः । ते' वृता^२ नापाकामन् । त एत्यायाजयन्^३ । तेभ्य एतां^४ वाचं वळ्वां श्वेतां^५ भूतां अश्वाभिधान्यभिहिताम् आनयन्— इमां प्रतिगृह्णीतेति । 'ते ऽब्रुवन्^६— श्रेयसीयम्^७ 'अस्मन्, नो इमाम्^८ उद्यंस्याम इति । सा क्रुद्धा— न मा प्रत्य- गृह्णन्^९ इति सिद्ध्य^{१०} उभयतोमुखी भूत्वोर्ध्वोदकामत्^{११} । सोभयान् देवासुरान् अन्तरातिष्ठद् यं देवानाम् उपाप्नोद् यं असुराणां तद्^{१२} आददाना । ताम् उपैव^{१३} देवा आमन्त्रयन्तोपासुराः^{१४} । सा देवान् अभ्युपावर्तमानाब्रवीत्— किं मे तत स्याद्^{१५}, यद् वो^{१६} ऽभ्युपावर्तेयेति । पूर्वां त्वाग्नेर्^{१७} आहुतिर् अश्रुवीतेति^{१८} । ताम् अध्वरे ऽवाकरूपयन् । सौषोत्तरवेदिः । ताम्^{१९} एतां पूर्वाम् अग्नेर् आहुतिर् अश्रुते ॥ ११५ ॥

[१-१] ख सद्यःक्रीमा [२] क वृता [३] ख एत्यायाजयन् [४] ख ग एतं [५] क ख ग श्वेतं [६-६] ख अब्रुवन् [७] ख श्रेयसीयं [८-८] क ख अस्मिन्नेमां ग असमन्नो इमां [९] ख प्रत्यगृह्णन् [१०] क सीद्ध्य [११] ख भूतो धोदकामत् ग भूतोर्ध्वोदकामत् [१२] क ग तम् [१३] क ख उपैव [१४] क अमन्त्रयन्तोपासुराः ख ग अमन्त्रयन्तोपासुराः [१५] क ग स्याद् [१६] ख यो [१७] ? क ख चाग्नेर् [१८] ? क ख अश्रुवीतेति [१९] ग तोम्

धारयन्त्य् अग्निं, व्याधारयन्त्य्^१ उत्तरवेदिम् । एतद् एनां^२ तत् पूर्वाम् अग्नेर्^३ आहुतिर् अश्रुते^४ । अथैतेभ्य^५ एतम् आदित्या आदित्यम्^६ एवाश्वं श्वेतं भूतम् अश्वाभिधान्यभिहितम् आनयन्— इमम्^७ उ वै प्रतिगृह्णीतेति । ते ऽब्रुवन्^८ श्रेयान् उ वावायम् अस्मन्, नो वावेमम् उद्यंस्याम^९ इति । तान्^{१०} देवाश् चर्षयश् चोपसमेत्या- ब्रुवन्—विच्छेत्स्यन्ते^{११} वा अदक्षिणा यज्ञाः, प्रतिगृह्णीतेति । तद् एषाभ्यनूच्यते^{१२}—

आदित्या ह जरितर्^१ अंगिरोभ्यो ऽश्वं^२ दक्षिणाम् अनयन्

तं ह जरितर् न प्रत्यायन् तं ह जरितर् न प्रत्यगृह्णन्

ताम्^३ उ ह जरितः प्रत्यायन् ताम्^४ उ ह जरितः प्रत्यगृह्णन्

अहो नेद् असन् अपुरोगवाणि^५ यज्ञा^६ नेद् असन् अविचेतनासः^७ ॥ ११६ ॥

[१] क व्याधार- ख व्यान्वायन्त्य् [२] ख एवान् [११] ख विच्छेत्स्यन्ते ग विच्छेत्स्यन्ते [१२] ख [३-३] ख आहुतिर् अश्रुते [४] क ख अथैभ्य [१३-१३] ख एषाभ्यनूच्यते [१४-१४] ख अंगिरोभ्योऽश्वं [५-५] ख एतदादित्यादित्यं ग एतमादित्यं [६] ख ग आनयन्ति [७] ग इमाम् [८] क ख ग अपुरोगवाणि [९] ख यज्ञा [१०] ग अवि- ते ऽब्रुवन् [९] ख उद्यंस्याम् [१०] क ता चेतनासहः

आदित्या रुद्रा वसवस् त्वेळत^१ इदं राधः^२ प्रतिगृणीह्य अंगिर^३

इदं राधो बृहत् पृथु देवा ददतु वो वरम्

तद् वो अस्तु सुचेतनं^४

युष्मे अस्तु दिवे दिवे प्रत्य एव गृभायत ॥

इत्य एवैनान्^५ प्रत्यग्राहयन् । ततो वा आदित्याः पूर्वे स्वर्गं लोकम् अगच्छन्, अही-
यन्तांगिरसः । स यो भ्रातृव्यवान्^६ स्याद्^७, 'यो ऽभिचरेद्, य' स्पर्थेत, स एतेन यजेत ।
हीयते ऽस्य पाप्मा भ्रातृव्यो, गच्छति स्वर्गं लोकम् । यवोर्वरा वेदिर् भवति । सा हि
पुराकृता^८ हि भवति । यवानाम् उत्तरवेदिः । यवैर् वा आदित्या अंगिरसां यज्ञम् अयुवत ।
यद् यज्ञं यवैर् अयुवत तद् यवानां यवत्वम् । यवैर् एव द्विषतो भ्रातृव्यस्य यज्ञं युते ।
खलेवला यूपस्प्याग्नौ^९ भवत्य् ऐन्द्रः । विजित्यै सह^{१०} पशू आलभन्ते^{११} समष्ट्यै । पुमान्
गौस् सोमक्रयणो भवति—वीर्यं वै पुमान्—वीर्यवन्तो ऽसामेति । साण्डो भवति सेन्द्र-
त्वाय । कुम्भ्या^{१२} वसतीवय्यो भवन्ति यः पुरंजानस् तस्य गृहेभ्यः । ता हि पुरागृहीता
भवन्ति । सर्पिष्मन्तम् अशित्वा निपद्यते^{१३} । यम् एवामुं दीक्षणीयम् अश्नाति स एवास्य
सो ऽशितो भवति । प्रियायै जायाया अन्तरोरु^{१४} शेते निपद्यमानः । तपस्यम् एवास्य
तद् धिरण्यम् मुख आधाय^{१५} शेते । सत्यं वै^{१६} हिरण्यम् । सत्यम् एवास्य तद् उदितं
भवति ॥ ११७ ॥

[१] ख त्वेत ग तेळत [२-२] क प्रतिगृणीह्य-
गिर [३] ख सुचेतुनं [४] ख ग एवैनानं
[५] ग भ्रातृव्यां [६] ख स्वाद् [७-७]
ग योभिचरेह्य [८] क पुराकृता ख ग पुना-
कृता [९] क यूपस्प्याग्नौ ख यूपस्प्याग्नौ ग

यूपस्प्याग्नौ [१०-१०] ग पशू कुलन्तन्ते [११]
ख कुम्भ्या ग कुम्भ्या [१२] ग निवपद्यते [१३]
एवं कोशेषु [१४] ख आधाय [१५] ख ग
नास्ति

'अश्व श्वेतो' दक्षिणा भवति—स्वर्ग्यो वा अश्व—स्वर्गस्यैव लोकस्य समष्ट्यै ।
अश्वरथस् सोमप्रवाको भवति योजनं परमम् । एतद् ध वै परमाणाम् अध्वानाम्^२ अवमं
यद् योजनम्^३ अवमानां वा परमम् । तस्मिन् दधिद्वतिर् उपावहितो भवति । तस्य^४ यत्
सर्पिस्^५ संपतति तद् आज्यकुम्भे^६ ऽवास्यन्ति । तद् धि सद्योजम् इव द्विक्रोशम् इत्थं^७
द्विक्रोशम् इत्थम् ऋत्विजो^८ विनिहिता भवन्ति । त एनं प्रातर^९ उपसमेत्य याजयन्ति^{१०} ।
स जुह्वत् त्रिर्^{११} निमीलयति त्रिर् वीक्षते । ता एव दीक्षोपसदः^{१२} ॥ ११८ ॥

[१-१] ख ग अश्वश्चेतो [२] एवं कोशेषु [३]
ग येजनम् [४] ख ग तस्या [५] क ख
सर्पिस् [६] ख ग आज्यं कुम्भे [७] ख ग
इत्थ [८] ग ऋत्विजो [९] ग नास्ति [१०-
१०]

१०] क उपसमेत्याजायन्ति (उपसमेत्य ज्यायन्ति)
ख उपसमेत्याजायन्ति ग उपसमेत्य याजन्ति [११]
ग त्रिन् [१२] क दीक्षोपसदः ग दीक्षोपसदः

स त्रिवृद् रथन्तरसामा भवति—ब्रह्म वै त्रिवृत् । ब्रह्म रथन्तरं—ब्रह्मणा स्वर्गं लोकं
गच्छामेति । अथो आहुस् त्रिवृद् एव बृहत्साम स्याद् इति । ब्रह्म वै त्रिवृत्, क्षत्रं बृहत् ।
ब्रह्मणा च क्षेत्रेण च संयुग्भ्यां स्वर्गं लोकं^१ गच्छामेति । तद् उ वा आहुस् त्रिवृद् एव
रथन्तरसामा स्यात् । ब्रह्म वै त्रिवृत् । ब्रह्म वै रथन्तरम् । ब्रह्म वै स्वर्गस्य लोकस्येशे ।
तस्मिन् त्रिवृद् एव रथन्तरसामा^२ स्याद् इति । तस्मिन् आहुर् इयवन्ति सामानि
कर्षाण्य—इयवद्भिर्^३ वै देवा स्वर्गं लोकम् अगच्छन्—इयवद्भिर् स्वर्गं लोकं गच्छा-

मेति । अथो आहुर् यान्य् एवाग्नियोनीनि^१ सामानि^२ तानि कार्याणि^३ । अश्रुत इव वा एष यत् सद्यःक्रीः । अग्निर् वा अश्रुतस्य श्रपयितेति । तद् उ वा आहुर् अग्निष्टोमसामान्य् एव कार्याणीति । एतानि वा अग्नियोनीनि यद् अग्निष्टोमसामानि । "तस्माद् अग्निष्टोम-सामान्य्" एव कार्याण्य्—इत्यथैष क्षिप्रात् क्षेपीयान्—क्षिप्रात्^४ क्षेपीय स्वर्गं लोकं गच्छामेति । तस्य द्वादश स्तोत्राणि भवन्ति—द्वादश मासास् संवत्सरस्, संवत्सर स्वर्गो लोक—स्वर्गस्यैव लोकस्य समष्ट्यै । तस्य^५ चतुर्विंशति स्तुतंशस्त्राणि भवन्ति—चतुर्विंशत्यर्धमासस्^६ संवत्सरः । संवत्सर स्वर्गो^७ लोक—स्वर्गस्यैव लोकस्य समष्ट्यै ॥ ११९ ॥

[१] ग लोक	[२] ख रथन्तरसाम. ग रथन्तर-	[८] ख ग क्षप्रात्	[९] ग अधिपाठः च
स्यामा	[३] ख ग यवत्सिर्	[१०] ख स्तुत नास्ति	[११] ख -मासास्
गच्छन्	[५-६] ख ग यात्रेवा-	[६-६] क ख	[१२] ख ग स्वर्गं
ग कानि कार्याकार्याणि	[७-७] ग नास्ति		

अथैताव् अनुक्रियौ । आदित्याश् च वा अंगिरसश् च स्वर्गं लोके ऽस्पृधन्त । त आदित्याः पूर्वं स्वर्गं^१ लोकम् अगच्छन् । ते ऽङ्गिरसो ऽकामयन्त—चयम् अपि तं लोकं गच्छेम यम् आदित्या अगमन्^२ इति । त एतं यज्ञम् अपश्यन् । तम् एव सन्तं परोक्षेणैव^३ तम् आहरन् । तेनायजन्त । ते वल्वाम्^४ एव श्वेतां दक्षिणां^५ नीत्वादित्यैस् सलोका^६ अभवन् । ते हैत आदित्याश् चांगिरसश्^७ च सलोकाः । सलोको ह वा "आदित्यैश् चांगिरोभिश् च" भवति य एवं वेद् । अथो आहुर्—यस्माद् एव श्रेयान् भ्रातृव्य स्यात्^८ 'सो ऽनेन^९ यजेतेति । पूर्वप्रेत इव ह वा एष य श्रेयान् । पूर्वप्रेतान् इव वा एतेन ते तान् आप्नुवन् । आप्त्वा श्रेयांसं वसीयान् आत्मना भवति ॥ १२० ॥

[१] ख स्वर्ग	[२] ग अगमन्	[३] क ख	चांगिरश्	[८-८] ख आदित्यश्चांगिरोभिश् च
परोक्षेणैव	[४] ख विळ्वाम् ग विळ्वाम्	[५] ख ग दक्षिणा	आदित्यश्चांगिरोहिश्	[९-९] क ख ग सनेन
	[६] ग सलोकाक	[७] ख ग		

गोधूमोर्वरा^१ वेदिर् भवति । सा हि पुराकृता भवति । गोधूमानाम्^२ उत्तरवेदिः परोक्षतायै । खलेवला^३ यूपस्फथाग्रो भवत्य् ऐन्द्रः । विजित्यै सह पशू^४ आलभन्ते समष्ट्यै । स्त्रीगौस् सोमकयणी^५ भवति परोक्षतायै । कुंभ्या^६ वसतीवर्यो भवन्ति यः पुरेजानस्^७ तस्य गृहेभ्यः । ता हि पुरागृहीता भवन्ति । सर्पिभ्यन्तम् अशित्वा निपद्यते । "यम् एवामुं^८ दीक्षणीयम् अश्नाति स एवास्य सो ऽशितो भवति । प्रियायै जायाया अन्तरोरु^९ शेते निपद्यमानः । तपस्यम् एवास्य तद् धिरण्यम् मुख आघाय शेते । सत्यं वै हिरण्यम् । सत्यम् एवास्य तद् उदितं भवति । रजतं भवति परोक्षतायै । वल्वाम्^{१०} श्वेता^{११} दक्षिणा भवति परोक्षतायै । अश्वतरिरीथस्^{१२} सोमप्रवाको भवति त्रैपदं परमं परोक्षतायै । तस्मिन् दधिदृतिर् उपावहितो^{१३} भवति । तस्य^{१४} यत् सर्पिस् संपतति तद् आज्यकुंभे ऽवास्यन्ति । तद् धि सद्योजम् इवाध्यर्धक्रोशे ऽध्यर्धक्रोश^{१५} "ऋत्विजो विनिहिता^{१६} भवन्ति । त एनं प्रातर् उपसमेत्य याजयन्ति । स जुह्वत् त्रिर् निमीलयति त्रिर् वीक्षते^{१७} । ता एव दीक्षोपसदः^{१८} । स वा एषो ऽष्टादशपवमानो^{१९} भवति । परोक्षं^{२०} त्रिवृत् । अग्निष्टोमयज्ञा^{२१} वा आदित्या उक्थ्ययज्ञा अंगिरसः । स एष उक्थ्यो निदानेन सन्न अग्निष्टोमः प्रत्याह्वियते क्षिप्रतायै । अथैष^{२२} चतुर्विंशपवमानो भवति । परोक्षं^{२३}

२२ त्रिवृद् उ एव २२ । स वा एषो २२ऽतिरात्रो निदानेन २३ सन् षोडशीमान् २४ वा अग्नि-
ष्टोमः प्रत्याह्वियते क्षिप्रतायै ॥ १२१ ॥

[१] क गोधूमोतरा ग गोधूमोमार्वरा [२] ख ग
गूधूमानां [३] ख ग खलोखला [४] ख ग
पुष्ट [५] क ग सोमक्रयिणी ख सोमक्रयणी
[६] ख ग कुंभ्या [७] क पुरोजानस् ख पुरो-
जानस् [८-८] ख ग यमोवासुं [९] क ख अन्त-
रोरु [१०] क ख ग बिळवा [११] ग श्रिता
[१२] ग अश्वतरीरथ [१३] क ग ऊपावाहितो

[१४] ग अधिपाठः तस्य [१५-१५] क ख ग
ऋत्विजोपनिहिता [१६] ग विक्षिते [१७] ख
दीक्षोपदः [१८] ख -पवमाने [१९] क ख ग
परोक्ष [२०] ख-ग अग्निष्टोमयज्ञ [२१] ग
अथैष [२२-२२] ग तृदग्नि एव [२३-२३]
क ख ग -रात्रोपनिदानेन [२४] ख षोडशीमान्
ग षोडशीमान्

अथैष परिक्रीः^१ । खण्डिकश्च हौद्गारिः केशी च^२ दार्भ्यः पाञ्चालेषु^३ पस्पृधाते ।
स ह खण्डिकः केशिनम् अभिप्रजिघाय । सद्यःक्रिया वै स्यो यक्ष्यत इति । अथ हैतेन
प्रोच्य^४ भ्रातृव्याय यजन्ते । तस्य हैते ब्राह्मणा आसुर्—अहीना आश्वत्थिः^५, केशी सात्य-
कामिर्, गङ्गिना राहक्षितो^६, लुशाकपिः खार्गलिर् इति । ते हैनम् उपसमेयुः । स ह
ध्यायन् निषसाद^७ । तं होचुः—किं नु राजन्यो ध्यायतीति । स होवाच—न^८ हि मे^९
ध्येयम् । यूयं ब्राह्मणा अनुब्रूथ^{१०}—आदित्याश्चाङ्गिरसश्च^{११} च स्वर्गं लोकेऽस्पृधन्त । त
आदित्याः पूर्वे स्वर्गं लोकम् अगच्छन् अहीयन्ताङ्गिरस^{१२} इति । स य एतेन प्रोच्य
भ्रातृव्याय यजते, स एव भवति, परास्य द्विषन् भ्रातृव्यो भवति ॥ १२२ ॥

[१] ग प्रकृतीः [२] ख ह [३] ख ग पञ्चालेषु
[४] ख प्राच्य [५] क ख आश्वत्थि [६] ख
राहक्षितो [७] क ख ग निषसाद [८] ख

नास्ति [९] क नास्ति [१०] ख अनुब्रूत
ग अभूत [११] ग चाङ्गिरसाश्च [१२] ग
अहियन्त-

तम् उ वै मायं खण्डिकोऽभिप्राहैषीत्—सद्यःक्रिया वै स्यो यक्ष्यत^१ इति । स एव
नूनं भविष्यति, परा स्यो भविष्यतीत्य एवैतद् ध्यायामीति^२ । तं होचुः—परिक्री^३ इति
वा अयं यज्ञक्रतुर् अस्ति । तेन त्वा याजयामेति । तथेति । तेन हैनं याजयांचक्रुः । तस्य
४ वा एतस्य^५ तृचस्य तृचस्यैकैकया^६ स्तुवन्ति । ब्रह्म वै प्रथमा स्तोत्रिया, क्षत्रं द्वितीया,
विद् तृतीया । अवलम्ब उ ह वै ब्रह्मणः^७ क्षत्रं च विद् च । क्षत्रं चो ह वै विशं चानु
भ्रातृव्यलोकः । स ये द्वे अवचिच्छेद, भ्रातृव्यलोकम् एव तद् अवचिच्छेद । आत्मा वै
प्रथमा स्तोत्रिया, जाया द्वितीया, प्रजा तृतीया । अवलम्ब^८ उ ह वा आत्मनो जाया च
प्रजा च । जायां^९ चो ह वै प्रजां चानु भ्रातृव्यलोकः^{१०} । स ये द्वे अवचिच्छेद, भ्रातृव्य-
लोकम् एव तद् अवचिच्छेद ॥ १२३ ॥

[१] ख ग यक्षत [२] क ध्यायानीति ख धाया-
यानीति [३] ख परिक्री [४-४] ख नास्ति
[५] क ख तृचस्यैकैकया [६] क ब्रह्मणाः [७-७]

ख तृतीयाऽवलम्ब [८] ख प्रजयां [९] क
भ्रातृव्यलोकः

ततो वै स^१ खण्डिकं निःसारयांचकार । ततो वै केशी दार्भ्यो^२ऽभवत्, परा
खण्डिकः । भवत्य् आत्मना, परास्य^३ द्विषन् भ्रातृव्यो भवति, य एवं वेद^४ । तस्य तिसृषु
बहिष्पवमानं भवति, चतसृष्व^५ आज्यानि, पञ्चसु^६ माध्यंदिनः पवमानश्च^७, चतसृषु
पृष्ठानि, सप्तसु आर्भवः पवमान, एकस्याम् अग्निष्टोमसाम । ताश्चतुर्विंशति स्तोत्र्यासु^८

संपद्यन्ते । चतुर्विंशत्यर्धमासस् संवत्सरः । संवत्सराद् एव तत् खण्डिकम् औद-
भारि^{१०} केशी दाभ्यो^{११} नुनुदे, संवत्सराद् अन्तरियाय^{१२} । संवत्सराद् एव द्विषन्ते
भ्रातृव्यं^{१३} नुदते, संवत्सराद् अन्तरेति^{१४}, य एवं वेद ॥ १२४ ॥

[१] ग नास्ति [२] क ख दाभ्यो [३] स्तोत्रियाः [४-९] ग एतत् [१०] क ख
ग परस्य [४] क ग देव [५] ख वरसृष्ट्व औद्भारिः [११] ख दाभ्यो [१२] क अन्तरियाय
[६] ख पञ्चासु [७] ख पवमानत्र [८] ग [१३] ख भ्रातृव्य [१४] ख अन्तरेति

अथैष एकत्रिकः^१ । प्रजननकामो^२ हैतेन यजेत । प्रजापतिर्^३ वा अकामयत—बहुः
प्रजया पशुभिः प्रजायेयेमां व्यष्टिं व्यश्रुवीयेति । स एतं यज्ञम् अपश्यत्^४ । तम् आहरत् ।
तेनायजत । स ऐक्षत केन स्तुवीयेति । स आत्मानम् अपश्यत्^५ । तेनास्तुत । स ऐक्षत
केन न्वेव स्तुवीयेति । स प्राणापानव्यानान् अपश्यत्^६ । तैर् अस्तुत । स आत्मना स
प्राणापानव्यानैस्^७ स आत्मना स प्राणापानव्यानैस् स एवम् एव विपर्यासं यज्ञं सम-
स्थापयत् । ततो वै स बहुः प्रजया पशुभिः प्रजायतेमां^८ व्यष्टिं व्याश्रुत यास्येयम् । बहुर्
एव प्रजया पशुभिः प्रजायत^९ इमां व्यष्टिं व्यश्रुते य एवं वेद ॥ १२५ ॥

[१] ख कत्रिकः [२] ग प्रजननकामो [३] [७] ग प्राणापानव्याने [८] एवं कोशेषु [९]
ग प्रजापति [४] क ख ग अपश्य [५-५] ख ख ग प्रजायत
आत्मनमपश्यत् ग आत्मानमपश्य [६] ग अपश्य

तेन हैतेनोदरश्^१ शाण्डिल्य इयक्षाञ्चक्रे । तस्य ह मनस्य एवास—एकत्रिकेण
यजेयेति । न ह तु कस्मै चनोवाच^२ । अथ हास्य जाया^३ गन्धर्विण्य आस । तां^४ हायं
गन्धर्व उपन्येयाय^५ । तां होवाचैकत्रिक^६ इति वै यज्ञक्रतुर् दारुण इवास्ति । तेन वै ते
पतिर् यक्षयत^७ इति । सा हेयं^८ पतिं पप्रच्छ—एकत्रिक इति वै यज्ञक्रतुर् दारुण
इवास्ति । सत्यं त्वं तेन^९ यक्षयसा^{१०} इति । स होवाच—यद् अहम् इदम् नैव^{११} कस्मै
चनावोचं^{१२}, मनस्य एव मे ऽभूत्, कस् त^{१३} इदम् अवोचद्^{१४} इति । यो मायं गन्धर्व
उपन्येतीति^{१५} । तं वै त्वं पृच्छताद्^{१६} इति होवाच । यष्टव्यं तेना^{१७}, न यष्टव्या^{१८} इति^{१९} । तं ह पप्रच्छ^{२०}—यष्टव्यं तेना^{२१}, न यष्टव्या^{२२} इति । स होवाच—यथा वा
एनं स वेदैवम्^{२३} एनं वयं विद्मः । अन्यतर इति वा एनं स वेदान्यतर इति वा एनं स
वेदान्यतर^{२४} इत्य् एनं वयं विद्मः । यस् त्व् अस्येत्यं^{२५} स्तोत्रं विद्यात्, स एतेन^{२६}
यजेतेति, यथैनेनादः प्रजापतिस् तुष्टुवे । तेनो ह स नोपदधर्वेषुम्^{२७} ॥ १२६ ॥

[१] क ख ग हैतेनोदर [२] ग चनोवावाच [३] ग उम्ममोचद् [१३] क ख ग उपन्येतीति [१४]
[३] ख ग ज्याया [४-४] ख गन्धर्विन्यास्तां ग क ख पृच्छताद् ग प्रच्छताम् [१५-१५] क
गन्धर्विन्यास्तां [५] ख ग उपन्येयाया [६] क यष्टव्यन्तेनायष्टव्यमिति ख यष्टव्यन्तेनानयष्टव्यमिति
ख होवाचैकत्रिक ग चैकक्रतु [७-७] क ख [१६-१६] ग तंभवपप्रच्छ [१७-१७] ख ग वै-
तेचित्थ्यक्षत ग तेनचित्थ्यक्षत [८] ग हैयं [१८-१८] ग देवान्यतर [१९] क आस्येत्यं
[९] एवं सर्वेषु कोशेषु [१०] ग नेव [११] ख आस्येत्यं ग अर्येत्यं [२०] क ख ग एनेन
क ग चानावोचं [१२-१२] क ख इममवोचद् [२१] ग नोपदधर्वेषु

शश्वद् घोदरश् शाण्डिल्यस् तेनैव पणाय्यतां^१ जगाम यद् अस्य मनस्य एवा-
सैकत्रिकेण यजेयेति । स वा एषो ऽन्यतर इव यज्ञक्रतुस् सुपणाय्यो^२ वैनैनेष्ट्वा^३ भवति

सुपापीयान् वा । तस्यैकस्यां बहिष्पवमानं संपद्यते उपास्मै गायता नर इति । तिसृषु माध्यं-
दिनः पवमानो—गायत्रम् एव गायत्र्याम्; उत्सेधस् सतोबृहत्याम्, सैवेळा, तन् निधनम्;
औशनम् एव त्रिष्टुभि । एतस्याम् आर्भवः पवमानो ऽया रुचा हरिण्या पुनान इति । एत-
स्याम् अतिच्छन्दसि गायत्रपार्श्वम् । स एव स्वरस् तन् निधनम् । सप्तपदा भवति ।
सप्त वै छन्दांसि । अतिछन्दा^१ वै सर्वाणि छन्दांस्य अभिभवति । *तदस्य* तत् सर्वाण्य
एव छन्दांस्य उपेतानि भवन्ति । तद् आहुः पञ्चनिधनम् एव वामदेव्यं कार्यम् । पञ्च-
छन्दा^२ आर्भवः पवमानस् सप्तसामा । यद् अह पञ्चनिधनानि, तेन^३ छन्दांसि प्रति
विभवति । यद् उ वै सप्तपदा तेन सामान्य अत्रेव विभवतीति । तद् उ वा आहुर् गायत्र-
पार्श्वम् एव^४ कार्यम् । स एव स्वरस्, तन् निधनम् । आत्मा वै स्वरः, प्रजा निधनम् ।
एतद् एव समृद्धतरम् इव यद् गायत्रपार्श्वम् । तस्माद् गायत्रपार्श्वम् एव^५ कार्यम् इति ।
ताश् चतुर्विंशति स्तोत्र्यास्^६ संपद्यन्ते । चतुर्विंशत्यर्धमासस्^७ संवत्सरः । संवत्सरः^८
प्रजननम् । स यः प्रजनने स मा प्रजनयाद् इति ॥ १२७ ॥

[१-१] क ख ग ओदरशाण्डिल्यस्	[२] ख ग	पञ्चदशा	[९] क ग पवमान	[१०] क ते
पणांयतां	[३] ख ग सुपणांयो	[४] क ख ग	[११-११] ख ग नास्ति	[१२] ख ग स्तोत्र्या
वैनेनद्वया	[५] ख स्वर	[६] क ग अतिछन्दां	[१३] ख चतुर्विंशत्यर्धमासस्	[१४] ख ग नास्ति
[७-७] क तद्वा अस्य ख ग अस्य	[८] ख ग			

अथैष बृहस्पतिसवः । प्रजापतिः प्रजास् ससृजानस् स व्यसंसत^१ । सो ऽन्नं भूतो
ऽशयत्^२ । तस्य सर्वे देवा ममत्विन^३ आसन्—मम ममेति । ते ऽब्रुवन्—वीदं भजामहा
इति । तस्य विभागे न^४ समपादयन् । ते ऽब्रुवन्—आजिम् अस्यायामेति । त आजिम्
आयन् । स^५ बृहस्पतिर् आजिसरणं पन्थानम् अपश्यत् । स पूर्वः परीत्य रथेन वृत्वा-
तिष्ठत् । ते देवास् तन्^६ नाविन्दन् येनात्यसरिष्यन्^७ । शश्वद् ध यावान् एव रथयानाय
तावान् आजिर् आस^८ । ततो वै स तम् आजिम् उदजयत् । यद् बृहस्पतिर् उदजयत्,
तस्माद् बृहस्पतिसवः । तम् आजिम् उज्जिगिवांसम्^९ इन्द्रो ऽब्रवीत्—^{१०}पुरस्
त्वा दधे^{११} । माम् अनेन यज्ञेन याजयेति । तथेति^{१२} । तं पुरो ऽधत्त । तेनैनम् अयाजयत् ।
ततो वा इन्द्रस् सर्वेषां देवानां^{१३} श्रैष्ठ्यम् अगच्छत्^{१४} । गच्छति स्वानां श्रैष्ठ्यं य एवं
वेद ।

स वा एष द्वयोर् एव यज्ञो—ब्राह्मणस्य चैव^{१५} राजन्यस्य च । यद् बृहस्पतिर्
उदजयत्, तेन ब्राह्मणस्य^{१६} । यद् इन्द्रो ऽयजत, तेनो राजन्यस्य । स उ हेन्द्रस्यैवैकस्य^{१७}
पुरोहित आस^{१८}, नेतरेषां देवानाम् । सो ऽकामयत—सर्वेषां देवानां पुरोधां गच्छेयम्^{१९}
इति । स एतेनैव यज्ञेनायजत^{२०} । ततो वै स सर्वेषां देवानां पुरोधाम् अगच्छत् । बृहस्प-
तिर् वै देवानां पुरोहितः ॥ १२८ ॥

[१] ख व्यसंसत	[२] ग सयत्	[३] क मम-	दधे	[११] क नास्ति	[१२-१२] ख श्रैष्ठ्य-
त्विन ख ममत्विन	[४] ग ना	[५] ख नास्ति	दुगच्छत्	[१३] ख वैव	[१४] ख ब्राह्मस्य
[६] ख त	[७] ख येनात्यसरिष्यन्	[८-८] ख	[१५] ग इन्द्रस्यैवैकस्य	[१६] ख आह	[१७]
आरांस ग आकाशस्	[९] क उज्जिगिवांसम् ख उज्जि-		ग गच्छयम्	[१८] ख यज्ञेनायजत	
वोसेम्	[१०-१०] ख पुनरस्त्वादधे ग पूर्वस्त्वा-				

स त्रिवृद् स्थन्तरसामा भवति । ब्रह्म वै त्रिवृद्, ब्रह्म रथन्तरम् । ब्रह्मणा वाव स
तद् ब्रह्मवर्चसम् आर्धोत्^१ । ब्रह्मणैव ब्रह्मवर्चसम् ऋध्नोति य एवं वेद ।

तस्य त्रयस्त्रिंशद् दक्षिणा भवति^१ । त्रयस्त्रिंशद् वै देवताः । देवतानाम् एव पुरोधाम् आश्रुत । अश्वश् चतुस्त्रिंशः^२ । प्रजापतेर् वा एतद् रूपं यद् अश्वः । सप्रजापतिकानाम् एव तेन देवतानां पुरोधाम् आश्रुत । तस्यैता यथापूर्वम् अनुसवनं दक्षिणा ददात्य्—अष्टौ प्रातस्सवने ददात्य्, एकादश माध्यंदिने सवने, द्वादश तृतीयसवने, ऽनूबंध्यायाम्^३ एकाम्, उदवसानीयायाम् एकाम् । अनुसवनम् अश्वं तृतीयशः । तद् या अष्टौ प्रातस्सवने ददात्य्—अष्टौ वसवो^४—वसूनाम् एव पुरोधाम्^५ आश्रुत । अथ या एकादश माध्यंदिने सवन—एकादश रुद्रा—रुद्राणाम् एव तेन^६ पुरोधाम् आश्रुत । अथ या द्वादश तृतीयसवने—द्वादशादित्या—आदित्यानाम् एव तेन पुरोधाम् आश्रुत । अथ^७ याम् अनूबंध्यायाम्^८ एकां^९—मित्रावरुणयोर् एव तेन^{१०} पुरोधाम् आश्रुत । अथ याम् उदवसानीयायाम् एकां—कर्म कर्म मे^{११} दक्षिणावद् असद्^{१२} इति । अथ यम् अनुसवनम्^{१३} अश्वं तृतीयशः—प्रजापतेर् एव तेन पुरोधाम् आश्रुत^{१४} ॥ १२९ ॥

[१] क ग अर्धोत् ख आर्द्धोत् [२] ग त्रयस्त्रिंश
[३] ग भवन्ति [४] ख चतुर्विंशः [५] क अनू-
बध्यायाम् ख अनूबध्यायाम् [६] ख अधिपाठः
वा [७] ख पुरोधाम् [८] क ख ते [९] ख

अधि [१०] क ग अनूबध्यायां ख अनूबध्यायां
[११] ख ग एकां [१२] ख तो [१३-१४]
क दक्षिणावत्सद् [१५] ख अनुसवनं [१५] ख
आश्रुते

तद् आहुर्—मनसैव^१ प्रातस्सवने^२ दद्यान्^३, मनसा तृतीयसवने, माध्यंदिन^४ एव^५ सवने दद्याद् इति । तद् उ वा आहुर्—अतीर्थं वै प्रातस्सवनं दक्षिणानाम्, अतीर्थं तृतीयसवनम् । माध्यंदिन एव^६ सवने दद्यात् । तद् एव तीर्थं, तद् आयतनम् । नैवेतरयोः सवनयोर् मनसा^७ चन ददद् आद्रियेतेति^८ । ब्रह्मणे ऽश्वं ददाति । ब्रह्मणो ह्य् एवैकं दक्षिणा । तद् यदा^९ माध्यंदिनीयाग् चमसाः प्रतिष्ठेरन् अथ जघनेनाहवनीयं प्राचीनग्रीवं^{१०} कृष्णाजिनम् उपस्तृणीतेति ब्रूयाद् उदीचानग्रीवं वा । तद् यजमान आस्ते । स^{११} हुतानां चमसानाम् उन्मार्ष्टि^{१२}—देवस्य त्वा सवितुः प्रसवे ऽश्विनोर्^{१३} बाहुभ्यां पूष्णो हस्ताभ्यां सरस्वत्यै^{१४} त्वा वाचो यन्तुर् यन्त्रेण बृहस्पतेस् त्वा साम्राज्येन ब्रह्मणाभिषिचामीति^{१५} । मुखं विमार्ष्टि । स सोमाभिषिक्तस् तेजस्वी ब्रह्मवर्चसी भवति । त्रिर् उत्क्रोशन्ति^{१६}—त्रयो^{१७} वा इमे लोका—एष्व् एवास्य तत् लोकेषु श्रुतिं दधति ॥ १३० ॥

[१] ग मनसैव [२] ख प्रातस्सवने [३] क
ख दद्यान् [४] ख ग माध्यंदिने [५] ख ग
नास्ति [६-६] ग माध्यन्दिनेव [७] ख मासा
[८] क आद्रियेतेति [९] ग यथा [१०] ख

प्राचीरग्रीवं [११] क तस [१२] ख उन्मार्ष्टि
ग उन्मार्ष्टि [१३] ख -श्विनोर् [१४] ग सरस्वत्यै
[१५] ख ग -मिशिचामीति [१६] ख ग उत्क्रो-
शन्ति [१७] ख ग त्रय

तस्याष्टशतं^१ स्तोत्रिया भवन्ति । ततो यच् छतं सा विराद् । क्षत्रं विराद् । अथ या अष्टौ सा गायत्री । तेजो ब्रह्मवर्चसं गायत्री । तेज एव तद् ब्रह्मवर्चसं क्षत्रस्य पुरस्ताद् दधाति । तस्माद् ब्राह्मणः क्षत्रियस्य पुरोहितः । स यः पुरोधायकाम स्यात्^२ स एतेन यजेताश्रुते पुरोधाम् । तं द्वैक एकछन्दसम् एव कुर्वन्ति, गायत्रम् एव सर्वम्—गायत्रो वै बृहस्पतिः । ब्रह्म^३ वै गायत्री । ब्रह्म बृहस्पतिर्—ब्रह्मणा वा^४ ब्रह्मवर्चसम् ऋधवा-मेति । ते ये ह ते तथा कुर्वन्त्य् अग्निं चैव तेन देवतानाम्^५ उपाप्नुवन्ति, गायत्री च छन्द,

इमं च लोकम् । अन्तरिता हैषाम् १ इतराश् च २ देवता भवन्तीतराणि च छन्दांसीतरे च देवा इतरे च लोका इतरे च कामाः । तस्माद् यथाछन्दसम् ३ एव कार्यं सर्वासां देवतानां सर्वेषां छन्दसां सर्वेषां देवानां सर्वेषां लोकानां सर्वेषां कामानाम् उपास्यै । तस्य बृहद् बार्हस्पत्यम् आदिष्टसामार्भवे ४ पवमाने भवति । बृहस्पतिसवो ५ ह्य एषः ६ । स्तोमम् एव तद्रूपेण समृद्धयन्ति ७ ॥ १३१ ॥

[१] ग तस्याष्टाशतं [२] क ख ग स्या [३-३] ख इतितराश्च [७] ग यथाछन्दसम् [८] ग क बृहस्पतिब्रह्म ग बृहस्पतिर्ब्रह्मणो [४] ख ग उदिष्टसामार्भवे [९-९] ख ह्यः [१०] क नास्ति [५] ख देवाम् ग देवानाम् [६-६] समर्थयन्ति

अथैष १ इन्द्राश्वोः २ कुलायः ३ । इन्द्राग्नी ४ वा अकामयेतां ५—सदृशानाम् एव सतां ६ देवानां श्रेष्ठतां गच्छेव ७, समानेन यज्ञेन समानीम् ऋद्धिम् ऋधुयावेति । ताव एतं यज्ञम् अपश्यताम् । तम् आहरताम् ८ । तेनायजेताम् । ततो वै तौ सदृशानाम् एव सतां ९ देवानां श्रेष्ठताम् अगच्छतां, समानेन यज्ञेन समानीम् ऋद्धिम् आर्धुताम् १० । तद् ब्रह्म वा अग्निः । क्षत्रम् इन्द्रः । स वा एष त्रिवृत् पञ्चदशो भवति । ब्रह्म वै त्रिवृत् । क्षत्रं पञ्चदशः । त्रिवृतैवाग्निं श्रेष्ठताम् अगच्छत् ११ पञ्चदशेनेन्द्रः । तस्योभे बृहद्रथन्तरे सामनी भवतः । ब्रह्म वै रथन्तरं, क्षत्रं बृहत् । रथन्तरेणैवाग्निं श्रेष्ठताम् अगच्छत् १२, बृहतेन्द्रः । तौ १३ यौ ब्राह्मणश् १४ च राजन्यश् च कामयेयातां, सदृशानाम् एव सतां १५ स्वानां श्रेष्ठतां गच्छेव, समानेन यज्ञेन समानीम् १६ ऋद्धिम् १७ ऋधुयावेति, ताव एतेन यजेयाताम् । सदृशानाम् एव सतां १८ स्वानां श्रेष्ठतां गच्छतस्, समानेन १९ यज्ञेन समानीम् ऋद्धिम् २० ऋधुतः २१ । त्रिवृतैव ब्राह्मण २२ श्रेष्ठतां गच्छति, पञ्चदशेन राजन्यः । रथन्तरेणैव ब्राह्मण श्रेष्ठतां गच्छति, बृहता राजन्यः । तद् यद् एतानि त्रिवृत्-पञ्चदश- २३ स्तोत्राणि व्यतिषक्तानि २४ भवन्ति—॥ १३२ ॥

[१] ख ग अथैषा [२] ग इन्द्राश्वोः [३] ख कुला [४] ग इन्द्राग्नि [५] क अतनुमेयातां ख अतनुमेयातां ग अतनुमधेतां [६] ख सतां [७-७] ग श्रेष्ठतामगच्छेव [८] ग आहरतां [९] ग आर्धुताम् [१०] क ख ग अगच्छत [११] ख ग तो [१२] ग ब्राह्मणाश्च [१४] ग सामनीम् [१५-१५] ग नास्ति [१६] ख समाने [१७] क ख ग ऋधुत [१८] ख ब्राह्मणा [१९] क ख ग -पञ्चदशा- [२०] ग व्यतिषक्तानि

—तस्माद् इन्द्राग्न्योः कुलायः । तद् आहुस् १ सत्रे तद् व्यतिषक्तं २ यत् ३ त्रिवृत्-पञ्चदशम् । त्रिवृत्पञ्चदशम् इत्य एवैतानि स्तोत्राणि व्यतिषक्तानि ४ भवन्ति । षट् एव त्रिवृन्ति स्तोत्राणि स्युः, षट् पञ्चदशानीति ५ । यान्य् एवार्वाञ्चि ६ माध्यंदिनात् ७ तान्य् एव त्रिवन्ति ८ स्युः, यान्य् ऊर्ध्वं ९ तानि पञ्चदशानीति १० । पञ्चदशस् त्व एव माध्यंदिन स्यात् ११, त्रिवृद् धोतुः पृष्ठम् । तस्मिन् पञ्चदशे माध्यंदिने १२ रथन्तरम् अवकल्पयन्ति । ब्रह्म वै रथन्तरं, क्षत्रं पञ्चदशः १३ । ब्रह्मैव तत् क्षत्रे प्रतिष्ठापयन्ति । अथ यत् त्रिवृद् धोतुः पृष्ठं भवति—ब्रह्म वै त्रिवृत्, क्षत्रं बृहत्—क्षत्रम् एव तद् ब्रह्मन् प्रतिष्ठापयन्ति । ताव एताव एवम् अन्योऽन्यस्मिन् प्रतिष्ठाय श्रेष्ठताम् अगच्छताम् १४ । तयोर् हतयोर् १५ अजय्यम् एव १६ । अजय्यां ह वै कीर्तिम् १७ अजय्यां श्रियम् १८ अजय्यां १९ स्वर्गं लोकं जयति २० य एवं वेद । यद् व एवैते त्रिवृत्पञ्चदशे स्तोत्रे व्यतिषक्ते भवतो—

व्यतिषक्ताद्^{१०} वै मिथुनात्^{१८} प्रजाः पशवः प्रजायन्ते—प्रजात्या एव । अथो प्राणा वै स्तोमा, व्यतिषक्ता^{१०} वा इमे प्राणा अनिर्मार्गाय^{२०} । तस्मात् त्रिवृत्पञ्चदशान्य एवैतानि स्तोत्राणि व्यतिषक्तानि^{२१} स्युर इति । तस्यैन्द्राग्नं^{२२} सामादिष्टसाम^{२३} माध्यन्दिने पवमाने भवति । इन्द्राग्न्योर्^{२४} ह्य एष यज्ञः । स्तोमम् एव तद्रूपेण समृद्धयन्ति^{२५}

॥ १३३ ॥

[१-१] क सत्रैतद्व्यतिषिक्तं ख सत्रैतद्व्यतिषिक्तं [१२] ग अगच्छता [१३-१३] ख नास्ति [१४-
ग सत्रे तद्व्यतिषिक्तं [२] क ख ग यं [३] ख १४] ग नास्ति [१५] क ख ग अजय्यां [१६]
ग व्यतिषिक्तानि [४] ख ग पञ्चदशानि [५] ख जयन्ति [१७] ग व्यतिषिक्ताद् [१८] ग
क एवर्वाञ्चि ख एवप्राञ्चि ग एवप्राञ्च [६] ख मिथुनात् [१९] ग व्यतिषिक्ता [२०] क अग्नि-
मध्यन्दिनात् [७-७] ग स्युयारुध्वं [८] ख मार्गायं ख ग अग्निमार्गाय [२१] क ग व्यतिषिक्तानि
ग पञ्चादशानीति [९] क ख ग त्या [१०] [२२] क ख ग तस्यैन्द्राग्नं [२३] ग ष्टुम्
क ख ग मध्यन्दिने [११] क ग पञ्चदशे [२४] ख ग इन्द्राग्न्यो [२५] क समर्थयन्ति

अथैषो ऽग्निष्टुत् । इन्द्रं वै भूतानि^१ पर्यचक्षत^२ त्रिशीर्षाणं त्वाष्ट्रम्^३ अवधीद्,
यतीन्^४ शालावृकेभ्यः^५ प्रादाद्, अरुर्मुखान्^६ अवधीद्, बृहस्पतेः प्रत्यवधीत्^७, संधां
संहिताम् अतीत्य नमुचेद् आसुरस्य शिरः प्राच्छैत्सीद्^८ इत्य एतेभ्यो देवकिल्बिषेभ्यस्^९
स हारण्य एव चचारानभ्यावयन्^{१०} देवान् । स उ ह देवान् उवाच—याजयत^{११} मेति ।
नेति होचुः । एता वै त्वया संधा अतीता एतानि देवकिल्बिषाणि कृतानि न त्वा याज-
यिष्याम इति । अथो^{१२} हास्याग्निर् एव सखितम^{१३} इवास देवेषु । स उ हास्मि उवाच
त्वं^{१४} मा याजयेति । तथेति होवाच । स वै नु तं देवेष्व् इच्छामि येन त्वा सह याजये-
यम् इति । स ह तं देवेषु न विवेद येनैनं सहायाजयिष्यत् । स होवाच न^{१५} वै नु^{१६} तं
देवेषु विन्दामि येन त्वा सह याजयेयम्^{१७} इति । तं^{१८} वै मा त्वम् एव याजयेति ।
तथेति । सो ऽग्निर् आत्मन एवाध्य एतम् अग्निष्टुतम् अतनुत । तेनैतम् अयाजयत् ।
तस्य सद्यस् सर्वं पाप्मानं निरदहत् । स यथाहिर् अहिच्छव्यै निर्मुच्येत यथा^{१९} मुञ्जाद्
इषीकां^{२०} विवृहेद् एवम् एव सर्वस्मात् पाप्मनो निरमुच्यत । स एषो ऽपहतपाप्मा तपत्य
एष ह वा इन्द्रः^{२१} । स य उक्तोक्त^{२२} स्याद् यो अभ्याख्यायेत स एतेन यजेत । सद्यो^{२३}
हैवास्य सर्वं पाप्मानं निर्दहति^{२४} । स यथाहिर् अहिच्छव्यै निर्मुच्येत^{२५} यथा मुञ्जाद्
इषीकां विवृहेद् एवम् एव सर्वस्मात् पाप्मनो निर्मुच्यते ॥ १३४ ॥

[१] ग भूतान् [२] क ख ग पर्यचक्षत [३-३] सखित [१३] क ग त्वां [१४] ख र [१५]
ख अवशीलतीन् [४] ग शालावृकेभ्यः [५] ख न [१६] ग याजयेत् [१७] ग त्वां
ख अरुर्मुखान् ग अदुर्मुखान् [६] क प्रत्यावधीत् [१८-१८] ख मञ्जादिष्वकाम [१९] ख मन्द्रः
[७] ख प्राच्छैत्सीद् ग प्रवैत्सीद् [८] ख ग [२०] ख उक्तोत्तर [२१] क ख अग्निपाठः ह
देवकिल्बिषेभ्यः [९] ग चचारानभ्यावयन् [१०] [२२] ख निदधा ग निर्वाहति [२३] क नमुच्येत
ग याजयतु [११] क ख अथ [१२] ख

स यो मुखेन पापं कृत्वा मन्येत, त्रिवृताग्निष्टुता^१ यजेत । एष^२ ह वै मुखेन पापं
करोति, यो^३ ऽवाचं वदति । मुखं वै त्रिवृत् स्तोमानाम् । मुञ्जाद् एव तेन पाप्मानम्
अपघ्नते । अथ यो बाहुभ्यां पापं कृत्वा^४ मन्येत, पञ्चदशेनाग्निष्टुता यजेत । एष ह वै
बाहुभ्यां पापं करोति, यो ऽनिघात्यस्य^५ निहन्ति । बाहु^६ वै पञ्चदश स्तोमानाम् । बाहु-
भ्याम् एव तेन पाप्मानम् अपघ्नते । अथ उदरेण पापं कृत्वा मन्येत, सप्तदशेनाग्निष्टुता

यजेत । एष ह वा उदरेण पापं करोति, योऽनाश्यान्नस्यान्नम् अन्ति । उदरं वै सप्तदश स्तोमानाम् । उदराद् एव तेन पाप्मानम् अपघ्नते । अथ यः पदभ्यां पापं कृत्वा मन्येत, एकविंशोऽग्निष्टुता यजेत । एष ह वै पदभ्यां पापं करोति, यो जनम् एति । प्रतिष्ठा वा एकविंश स्तोमानाम् । पदभ्याम् एव तेन पाप्मानम् अपघ्नते^१ । अथो आहुर् य एवायं^२ ज्योतिष्टोमोऽग्निष्टोमस् तेनैव यजेतेति । तस्य यत् त्रिवृद् बहिष्पवमानं भवति मुखाद् एव तेन पाप्मानम्^३ अपघ्नते । अथ यत् पञ्चदशान्यु आज्यानि भवन्ति पञ्चदशो माध्यन्दिनो^४ बाहुभ्याम्^५ एव तेन पाप्मानम् अपघ्नते ।^६ अथ यत् सप्तदशानि पृष्ठानि भवन्ति, सप्तदश आर्भवं, उदराद् एव तेन पाप्मानम् अपघ्नते । अथ यद् एकविंशम्^७ अग्निष्टोमसाम भवति, पदभ्याम् एव तेन पाप्मानम् अपघ्नते^८ ॥ १३५ ॥

[१-९] क यजेतेष [२] ख वो [३-३] ग ख नास्ति [९] ख ग एवाय [१०] ग पाप्मान् नास्ति [४] ख अधिपाठः पाप [५] ख यो [११] क ख मध्यन्दिनो [१२] ग बाहुम् ऽनिपाल्यस्य [६] खं बाहु [७] ख ये [८] [१३-१३] ग नास्ति [१४] ख एकविंशम्

त्रिवृता तेजस्कामो ब्रह्मवर्चसकामोऽग्निष्टुता यजेत, पञ्चदशेन वीर्यकामस्, सप्तदशेन पशुकामः प्रजननकाम, एकविंशेन प्रतिष्ठाकामस्, त्रिणवेनौजस्कामस्, त्रयस्त्रिंशेन श्रीकामः । तद् उ वा आहुर् वदनम् एवैतत् सर्वं^१ य एवायं चतुष्टोमोऽग्निष्टोमः । तेनैव यजेतेति । अयं वै त्रिवृद् अयं पञ्चदशो^२ ऽयं सप्तदशो ऽयम् एकविंशः । इमान् वै प्राणान्^३ अग्निर् अन्वायत्तः^४ । स^५ योऽनूचानस् सन्^६ न विरोचेत^७, स एतेन यजेतेति^८ । यथा ह वै निष्कश्च^९ शमलगृहीत, एवं स योऽनूचानस् सन् न विरोचते । अग्ना उ वा एतं प्रास्यन्ति^{१०} यम् अग्निष्टुता याजयन्ति । तद् यथा निष्क^{११} शमलगृहीतम्^{१२} अग्नौ^{१३} प्रास्य^{१४} तस्यायोघनेन सर्वं शमलं निर्हन्त्याद्, एवं हैवास्य सर्वं^{१५} पाप्मानं निर्ध्नन्ति^{१६} । सोऽपहतपाप्मा तेजस्वी ब्रह्मवर्चसी भवति ।

अथो आहुर्—यस्मिन् एव पशव्ये सति पशवो^{१७} न रमेरन्, स एनेन^{१८} यजेतेति । यथा ह वै जरत्कक्ष^{१९}, एवं स यस्मिन्^{२०} पशव्ये सति पशवो^{२१} न रमन्ते^{२२} । तस्य रेवतीष्वाग्निष्टोमसाम भवति । आपो वै रेवतयः^{२३} । अग्ना उ वा एतं प्रास्यन्ति, यम् अग्निष्टुता याजयन्ति ॥ १३६ ॥

[१] ग ब्रह्मवर्चसकामे [२] ख ग सर्व [३] ग अग्नौ [१३] ख प्रास्यत [१४] ख सर्व [१५] पञ्चदशे [४-४] ख ग अग्निहोमरन्वायत्त [५-५] ख निघ्नन्ति [१६] ग पशव्यो [१७] ख ग एतेन ग योनूचःसन् [६] ख विरोचेत [७] क ख यजेत [१८] क ख जरत्कक्षं ग जरत्कक्ष्य [१९] ख ग यास्मन् [२०] ख ग पशव्यो [२१] ख ग रमन्त ख निष्क [११] ग शमलगृहीतम् [१२] ख [२२] ग रेवत्यः

तद् यथा जरत्कक्षम्^१ अग्निनोपदीप्य तम् अद्भिर् उपसिञ्चेत्, तस्मिन् कल्याण्य ओषधयो जायेरन्त^२, तासु पशवो रमेरन्, एवं हैवास्मिन् सर्वे पशवो रमन्ते । तस्याम्^३ आर्युषि पवस इत्य् एषाग्निपावमानी^४ प्रतिपद् भवति । तद् आहुर् वीव वा एतैः “प्राणैर् ऋध्यन्ते” ये पावमानीभिः^५ प्रतिपद्यन्त इति । तद् यद् एषाग्निपावमानी^६ प्रतिपद् भवतीति—प्राणो वै वायुः—प्राणैर् एव तत् समृद्धयन्ते । अमे पावक रोचिषेत्य्—अन्नं^७ वै पावकम्—अन्नाद्येनैवैनं तत् समृद्धयन्ति । अथो वायुर् वै पावकः, प्राणो वै वायुर्, अक्षिपूर्वम् एवैनं तत् प्राणैस् समृद्धयन्ति^८ ।^९ अग्निश् शुचिब्रततम्^{१०} इत्य्^{११} अशुचिर्

इव^{११} वा एष भवति यो ऽभ्याख्यायते । शुचिम् एवैनम् एतेन पूतं मेध्यं कुर्वन्ति । तस्य यज्ञायज्ञा वो ऽग्नय इत्य् एता माध्यंदिनस्य पवमानस्य बृहत्यो भवन्ति^{१२} । अग्ना उ वा एतं प्रास्यन्ति यम् अग्निष्टुता याजयन्ति । उत त्राता तनूनाम् इत्य् अग्नय एव तद् वैद्वानराय यजमानस् तन्वं परिदत्ते । तस्य पाहि नो^{१३} अग्न एकये^{१४} इत्य् एतासु नामधेयस्य^{१५} रथन्तरं पृष्ठं भवति । एताभिर् वै नृमेधा औशिजो^{१६} ऽग्नेर् हरांस्य् अपैरयत^{१७} । अग्नेर् एवैताभिर्^{१८} हरांस्य् अपेरयते^{१९} । तस्य शं नो देवीर् अभिष्टय इत्य् एतास्व अपोनप्त्रियास्व अग्निष्टोम-साम भवति । आपो वा अपोनप्त्रियः । अग्ना उ वा एतं प्रास्यन्ति यम् अग्निष्टुता^{२०} याजयन्ति ॥ १३७ ॥

[१] ख जरवत्कक्षं	[२] ग यजेरस्	[३] ग	अशुचीरिव ग अशुचिव	[१२] क ख ग भवति
तस्य स्वान्न	[४] क ख ग एताग्निपवमानौ		[१३-१३] ख अग्न य एकये ग अग्न एतये	[१४]
[५-५] ख प्राणैरिदधन्ते	[६] ख पवमानीभिः		ख नामधेयस्यश्च ग नामधेयस्यश्च	[१५] ख
ग पवमानीभि	[७] ख ग पवमानी	[८] ग अहं	औशिजौ	[१६] ग अपैरयत
[९-९] क प्राणैस्समर्धयन्ति ख प्राणेनस्समुद्धयन्ति			हरांस्यपैरयते ख हरास्यपैरयते ग भरास्यपैरयते	[१७-१७] क
[१०-१०] क अग्निःशुचिप्रततम् ख अग्निशुचि-			[१८] ख ग अग्निष्टुताय	
व्रततम् ग अग्निशुचिव्रततम्	[१९-१९] ख			

तद् यथाग्निदग्धम् अद्भिर् अभिषिञ्चेत् तादृग् एव तच् छान्त्यै । तद् आहुर्—योम् वा अग्निदग्धम् अद्भिर् अभिषिञ्चति भूयो वैतत् प्रमृचयति किलासं वा भवति ।^१ आ नो^२ यज्ञं^३ दिविस्पृशं^४ वायो याहि सुमन्मभिर्^५ इत्य् एतास्व एव वायुमतीषु^६ कार्यं—वायुर् वै^७ शान्तिश्—शान्त्या एवानिर्दाहायेति । तद् आहुर् यो वा^८ अग्नीन् उपदीप्य^९ वातेनोपवा-जयति भूयो वै तद् दीप्यते । दीप्तिर् वावैषेति । तद् उ वा आहुस्—तद् वाव यजमान^{१०} इच्छेद् यत् स दीप्यते^{११} । यद् उ दीप्यै, वायुर् एव दीप्यै । यद् उ शान्त्यै, वायुर् एव शान्त्यै । तस्माद् एतास्व एव वायुमतीषु कार्यम् इति । तस्याजा च हिरण्यं च दक्षिणा । आग्नेयी वा अजाग्नेयं हिरण्यम् । अथो आहुर्—अनङ्वान् दक्षिणेति । वहति वा अनङ्वान्, वहत्य् अग्निर् देवेभ्यो हविः । स्तोमम् एव तद्रूपेण समुद्धयन्ति^{१२} ॥ १३८ ॥

[१-१] ख ग आत्मनो	[२] ग यज्ञ	[३] ख ग	ख ग वापजयमान	[९] ग दीप्यत	[१०] क
दिवस्पृशं	[४] ग सुमन्मभिर्	[५] ग वायुमतीषु	समर्धयन्ति		
[६] ख वैशः	[७-७] ग अग्निनापदीप्य	[८-८]			

अथैष इन्द्रस्तोमः । इन्द्रो वा अकामयत—सर्वेषां देवानां श्रेष्ठतां गच्छेयम् इति । स एतं यज्ञम् अपश्यत् । तम् आहरत् । तेनायजत । ततो वै स सर्वेषां देवानां श्रेष्ठताम् अगच्छत् । गच्छति स्वानां श्रेष्ठतां य एवं वेद । इन्द्रे ह वा अग्रे यज्ञ आस । श्रीर् ह वा अस्मिन्^१ तद् आस । यज्ञम् उ ह वाव^२ देवानां श्रीः । तम् उ ह वृत्रो ऽभिववृधे । स देवान् उपाधावद्—युष्माभिर् बलेनेनं वृत्रं हनानीति । तम् अब्रुवन्—स वै नो यस् ते ऽयं निष्केवल्यो^३ यज्ञस्, तं प्रयच्छेति । तस्माद् राजनि विजिगीषमाणे विशः प्रदानम् इच्छन्ते । तस्माद् उ राजा विजिगीषमाणो विश एव प्रदानं प्रयच्छति । स वसुभ्य एव प्रातस्सवनं प्रायच्छेद्, रुद्रेभ्यो माध्यंदिनं सवनम्, आदित्येभ्यस् तृतीयसवनं^४ विश्वेभ्यश् च देवेभ्यः^५ । तैर्^६ बलेनेन्द्रो वृत्रम् अहन् । अजयन् देवा असुरान् । स^७ वृत्रं हत्वा^८ विजित्य^९ पृथग् एवैषाम् इमा श्रियो दीप्यमाना अपश्यत् । तम् अभिशस्तिर् अविन्दन् ।

स ऐक्षत—कथं न्व् अहम् एषाम्^१ इमा श्रियस् संवृज्जीयेति^{१०} । स एतेनैव यज्ञेनायजत । तेनैषां सर्वा^{११} श्रियस् समवृक्त । वृक्ते^{१२} द्विषतो भ्रातृव्यस्य श्रियं य एवं वेद ॥ १३९ ॥

[१] ख ग अस्मिन्	[२] ग वा	[३] ख निष्क-	विजत्य	[८] ख ग तद्	[९] ग एषोम्	[१०]
वल्थो ग निष्कवल्थो	[४-४] ग विश्वभ्यो देवेभ्यः		ख ग संवृज्जीयति	[११] ख सर्वः	[१२] ग	
[५] ख तै	[६-६] ग वृत्रहन्त्वा	[७] ख ग	नास्ति			

स ऐन्द्रीष्व एव सर्वा भवति । ऐन्द्रीष्व एव प्रातस्सवनं भवत्य्, ऐन्द्रीषु माध्यंदिनं सवनम्, ऐन्द्रीषु तृतीयसवनम्^१ । तद् यद् गायत्रं सत् प्रातस्सवनम् ऐन्द्रीषु क्रियते वसूनाम् एव तेन यज्ञं समवृक्त^२ । अथ यत् त्रैष्टुभं सन् माध्यंदिनं वनम् ऐन्द्रीषु क्रियते, रुद्राणाम् एव तेन यज्ञं समवृक्त । अथ यज् जागतं^३ सत्^४ तृतीयसवनम् ऐन्द्रीषु क्रियते, आदित्यानाम् एव तेन यज्ञं समवृक्त, विश्वेषां च देवानाम् । त एनम्^५ आत्तयज्ञा^६ उपासीदन् विशस्, ते सामयज्ञेनो ऽन्वाभजेति, यथा भर्तारं भार्या^७ उपसीदन्ति तथा । स वसून् एव प्रातस्सवने ऽन्वाभजद्, रुद्रान् माध्यंदिने सवने, आदित्यांस् तृतीयसवने विश्वांश् च देवान् । यथा राजा विजित्य स्वे वित्ते भार्यान् अन्वाभजेद् एवम् एवैनांस् तद् अन्वाभजत् । तस्माद् इन्द्राय वसुमते रुद्रवत आदित्यवते विश्वदेव्यावत इत्य् अन्वाहुस् । स पञ्चदशो भवति । वज्रो वै पञ्चदशः । वज्र इन्द्रः । ऐन्द्र एष यज्ञस् तत् तत्सलक्षम् क्रियते । स उक्थ्यो भवति । विड् वा उक्थानि । क्षत्रम् एव तद् विश्व् अध्यहन्ति । तस्मात्^८ क्षत्रियो विश्व् अध्यूढः^९ । स य श्रीकाम^{१०} स्यात् स एतेन यजेत । क्षत्रं श्रीः, क्षत्रयज्ञ एषो, ऽश्नुते श्रियम् ॥ १४० ॥

[१] ग तृतीयसवन	[२] ख असमवृक्त	[३-३]	स्त्वाय्यां	[८-८] क ख ग विश्वध्यूढः	[९] क
ग यज्ञागतं	[४] क ख ग स	[५] ग एव	ग श्रीकाम		
तम्	[६] ख ग आत्तयज्ञ	[७-७] ग भर्तार-			

अथैष विघ्नः^१ । प्रजापतिर् देवान् असृजत—वसून् रुद्रान् आदित्यान् । तेभ्यो यज्ञं चेमांश् च लोकान् प्रायच्छत् । वसुभ्य एव प्रातस्सवनं प्रायच्छद्, रुद्रेभ्यो माध्यंदिनं सवनम्, आदित्येभ्यस् तृतीयसवनम् । वसुभ्य एवेमं^२ लोकं प्रायच्छद्, रुद्रेभ्यो ऽन्तरिक्षम्, आदित्येभ्यो ऽसुम् । अथेन्द्रम् असृजत । स इदम् एषां सर्वं^३ विभक्तम् अपश्यत्^४ । सो ऽब्रवीद् यद् इदम् एषां सर्वं^५ विभक्तम्, अथ कस्मै माम् असृष्टा इति । एतेषां त्वा, इत्य् अब्रवीच्^६, त्रैष्टयायाधिपत्यायासृक्षीति^७ । सो ऽहं कथम् एषां श्रेष्ठो ऽधिपति स्याम् इति । परेह् पनान् ब्रूहीत्य् अब्रवीद्^८, युष्माकं^९ मा प्रजापति श्रेष्ठयायाधिपत्यायासृष्टेति । स एत्याब्रवीद्^{१०}—युष्माकं मा प्रजापति श्रेष्ठयायाधिपत्यायासृष्टेति^{११} । ते ऽब्रुवन्—वयं वाव श्रेष्ठा^{१२} स्मो, वयम् अधिपतयो, ये ज्येष्ठा स्म इति न जानन् । स पुनर् एत्याब्रवीन्—न वा अमी तज् जानन्ति यत् त्वम् आत्थेति । स एतं यज्ञम् अपश्यत् । तम् आहरत् । तेनैनम् अयाजयत् । स हेष्टैव^{१३} सर्वा मृधो^{१४} व्यहृत । यद् व्यहृत, तद् विघ्नस्य विघ्नत्वम् । वि ह वै द्विषन्तं भ्रातृव्यं हते य एवं वेद ॥ १४१ ॥

[१] ख विघ्न	[२] ख ग आदित्येभ्य	[३] ग	शत्	[६-६] क त्वेवाब्रवीच्	[७] ख
एवेनं	[४] ख सर्वं ग सर्वस्वं	[५] ग अप-	त्रैष्टयायाधिपत्यायासृक्षीति	ग	त्रैष्टयाधिपत्यासृक्षीति

[८] ख अनुम् [९] ख बुष्माकं [१०] ख ख श्रेष्ठो [१३] ख हष्ट्वैव [१४] ख समृधो
एत्यब्रवीत् [११] क ग श्रेष्ठयाधिपत्याया- [१२]

तं विजिग्यानं^१ सर्वे देवा अभितस् समन्तं पर्यविशन्^२—वसवः^३ पुरस्ताद्, रुद्रा
दक्षिणत, आदित्याः पश्चान्, मरुत उत्तरतो, विश्वे देवा उपरिष्ठात्, साध्याश् चाप्याश्व^४
चाधस्ताद्, अभितो ऽङ्गिरसः^५ । एषा वै दैवी श्रीर् दैवी^६ सभा^७ दैवी^८ संसत्^९ ।
गच्छति ह वा एतां^{१०} दैवीं^{११} श्रियं दैवीं^{१२} सभां दैवीं संसदं य एवं वेद । स वा एष
षड् बृहतीर् अभिसंपद्यते^{१३} । षड् वा ऋतवस् संवत्सरश्रीः । श्रियां वावैनं तद् अध्ये-
हत्^{१४} । स एष ऋतुषु^{१५} च संवत्सरे चैतस्यां^{१६} श्रियाम् अध्येहत्^{१७} तपति । तस्य
प्रत्नं पीयूषं^{१८} पूर्वं यद् उक्थ्यम् इत्य् एताः सतोबृहतयो भवन्ति गायत्रीभाजनम् । ब्रह्म वै
गायत्री । क्षत्रं बृहती । ब्रह्मैव तद् यशसानक्ति ।^{१९} ब्रह्मणो ऽस्य त[त्] सतः^{२०}
क्षत्रस्यैव^{२१} प्रकाशो भवति य एवं वेद ॥ १४२ ॥

[१] ख विजिज्ञानं [२] ख ग पर्यविषन् [३] संपद्यन्ते [१४] ग अध्येहत् [१५] ख ग ऋषु
ख सवमः [४] ख ग चापत्याश्व [५] ग [१६-१७] क ख ग श्रियमाध्युह्यत् [१७] ग अधि-
गिरस [६] ख देवी [७] ख सहा [८] पाठः पूर्वं [१८-१९] ख ब्रह्मणोस्य सतः ग
ख देवी [९] ख संवत्स [१०] ख एता ब्रह्मणोस्या सतः [१९] क क्षत्रस्यैव
[११] ख देवी [१२] ख देवं [१३] ग अभि-

तासु व्यतिषक्तासु स्तुवन्ति—व्यतिषक्ताद्^१ वै मिथुनात् प्रजाः पशवः प्रजायन्ते^२—
प्रजात्या^३ एव । अथो^४ व्यतिषक्तो वै पुरुषः^५ । पाप्मभिर् व्यतिषक्ताभिर् एव तद् व्यति-
षक्तान्^६ पाप्मनो ऽपहते । तासु^७ गायत्रम् उक्तब्राह्मणम् । अथामहीयवम् उक्तब्राह्मणम् ।
अथ सौपर्णम् उक्तब्राह्मणम् । अथ सत्रासाहीयं विजित्यै । सत्रा तम् अभिषहा तं यो
ऽस्याभिषं ह्यो ऽसद इति । अथोत्सेधनिषेधौ पापवस्यसस्यैवोत्सिद्धयै^८ च निषिद्धयै
च । अथ विशोविशीयं च सदोविशीयं च । विशोविशीयेन वा इन्द्रो^९ देवान् अभ्या-
रोहत्^{१०} । तान् सदोविशम् इत्य् एव सदोविशीयेन विशम्^{११} अकुरुत । अथैतास् त्रिष्टुभो^{१२}
भवन्ति^{१३} । तासु^{१४} ब्रह्मसाम । ब्रह्म वै ब्रह्मसाम । क्षत्रं^{१५} त्रिष्टुप् । यजमानकामो वा
एष यद् ब्रह्मसाम^{१६} । स्व-एव तद् आयतने यजमानं कामैस् समृद्धयन्ति^{१७} ॥ १४३ ॥

[१] ख ग व्यतिषक्ताद् [२] ग नास्ति [३-३] अभ्यारोहन् [९-९] ग अरुतास्त्रिष्टुभो [१०]
ग एवार्थो [४] ग पुरुषं [५-५] ग पाप्मा- ख वन्ति [११] ग नास्ति [१२] ग क्षत्र
नोपहतासु [६] ग पापवस्यसस्यैवोत्सिद्धयै ख [१३] ग पुनःपाठः क्षत्रन्यष्टुव्यजमानकामो वा एष
-वोत्सिद्धयै [७] क ख ग इन्द्रे [८] ग यद् ब्रह्मसाम [१४] क समर्थयन्ति

ताः पदब्राह्मणा भवन्ति । तद् इद् आस भुवनेषु ज्येष्ठम् इति प्रजापतिर् हि सः ।^१ प्रजा-
पतिर् ह्य् एष^२ भुवनेषु ज्येष्ठः । यतो जज्ञ^३ उग्रस् त्वेषन्मृण^४ इति इन्द्रो ह सः । संद्यो^५ जज्ञानो
नि रिणाति शत्रून् इति^६ सद्यो ह्य् एव स जज्ञानस् सर्वा मृद्यो^७ व्यहत्^८ । अनु यं विश्वे मदन्त्य
ऊमा इत्य् ऋतवो वा ऊमास्—^९त एवैनं^{१०} तद् अनुमदन्ति । वावृधानश् शवसा^{११} भूर्योजाश् शत्रु
दासाय^{१२} भियसं दधातीतीन्द्रो ह^{१३} सः । अव्यनच् च व्यनच् च^{१४} सस्ति सं ते नवन्त प्रमृता^{१५} मदेष्
इति यच् च ह वै व्यनिति^{१६}, यच् च न, तत् सर्वम् एतस्यैव^{१७} श्रियै तत् स्थानम्^{१८} ।
त्वे ऋतुम् अपि वृजन्ति^{१९} विश्वे द्विर् यद् एते त्रिर् भवन्त्य ऊमा इति— ऋतवो वा ऊमास्^{२०}—त

एवैते द्विस् त्रिर् भवन्ति^{१६} । स्वादो स्वादीय स्वादुना सृजा सम् इति प्रजा वै स्वादुः प्रजायै^{१७} या प्रजा सा स्वादो^{१८} स्वादु । अदः सु मधु मधुनाभि योर्ध्व इति प्रजा वै^{१९} मधु प्रजायै^{२०} या प्रजा सा मधोर् मधु । अपि ह प्रजायै^{२०} प्रजां पश्यते य एवं वेद । तासु इयैतम् उक्त-
ब्राह्मणम् ॥ १४४ ॥

[१-१] ख प्रजापतिहृष ग प्रजापतिहृष [२] ग यज्ञ [३] ख त्वेषानृम्ण [४-४] ख जज्ञानोग्निरिणातिशत्रुनिति ग जज्ञानोग्निरिणाशेत्र इनिति [५-५] क ख ग सुधो [६] क ख ग व्यवहृत [७-७] ग तण्वेन [८] ग भूर्ध्वोजा- शदुद्वर्त्तसाय [९-९] क सोव्यनच्च ग सोव्य-

नच्यव्यनच्च [१०] क वृष्टता ग विष्टता [११] ख अधिपाठः यच्चहवैव्यनिति [१२] ग एव- तस्यैव [१३] ग स्थनम् [१४] ख वृजति ग वृजति [१५] क ग इमास् [१६] ग भवति [१७] क प्रजाये [१८] क स्वदो [१९] क प्रवावै [२०-२०] ख ग नास्ति

अथैतानि गोनामानि^१ भवन्ति—पशवो वै गोनामानि—पशूनाम् एवारुद्धयै । एक- पदा^२ प्रथमा भवति, त्रिपदे उत्तरे द्वे । तानि सप्तपदानि संपद्यन्ते । सप्तपदा वै शक्वर्यः । शक्वराः पशवः । अभिपूर्वाणाम् एव पशूनाम् अवरुद्धयै । तद् आहुर् अपावमान्यो न पवमाने कार्या इति । तद् उ वा आहुः—पावमान्य एवामुष्य^३ वा एताश् चन्द्रमस ऋचः । एष वै पवमान, एष सोमो राजा । तस्मात् कार्या एवेति ।

सुमन्मा^४ वस्वी^५ रन्ती सनरी^६ सुरुप^६ ७ वृषन् आ गहि ।

इमौ^७ ८ भद्रौ ध्रुवाव् अमि ताव् इमा^८ उपसर्पतः ॥

नीव^९ शीर्षाणि^{१०} ११ मृद्वं मध्य^{११} आपस्यति^{११} ।

शृंगेभिर्^{१२} दशभिर् दिशन् ॥

इति ये ह^{१४} वा एत आदित्यस्य रश्मय एतानि ह वा एतस्य शृंगाणि । मध्य उ ह वा एष एतद् अपाम् । तासु वारवन्तीयम्^{१५} । यद् अनेन कर्मणावारुत्स्महि^{१६}, तन् नो^{१७} वारवन्तीयेन^{१८} वारितम् अन्तत उपतिष्ठता^{१९} इति । तद् उ वा आहुर् यद् वावान्या^{२०} वाङ् नातिवदति तद् एतस्याहो ऽग्निष्टोमसाम कार्यम् । यज्ञायज्ञीयं वावान्या वाङ् नातिवदति । वाग्^{२१} वै यज्ञायज्ञीयम् । कुतो हि वाग्^{२२} वाचम् अतिवदिष्यति । तस्माद् एतस्याहो^{२३} यज्ञायज्ञीयम् एवाग्निष्टोमसाम कार्यम् इति ॥ १४५ ॥

[१] क ग गोमानामानि [२] ख ग एकपादा [३] ग एवमुष्य [४] ग सुमन्मा [५-५] ख रन्तीस्सनरी ग रन्तीस्सनरी [६] क ख ग सुरुप [७-७] क वृषन्गाहीमौ ख ग वृषन्गाहिमौ [८-८] क ख भद्रौ ग ध्रुवाविभिताविम [९] क ग नीवपी [१०] क ख ग शीर्षाणि [११-११] क मीद्वं सध्य ख मृद्वंसध्य ग मृद्विमसध्य [१२]

क ख ग आवस्यतिष्ठति [१३] ग शृंगेभिर् [१४] ख ग ह [१५] ख ग वारवन्तियं [१६] ख कर्मणावुत्स्महि [१७] ग ना [१८] ग वार- वन्तियेन [१९] ख उपतिष्ठता [२०] ख वाव्या [२१] ख ग वाग् [२२] ग वाग् [२३] ख ग एस्याहो

अथैष वैश्वदेवः । प्रजननकामो हैतेन^१ यजेत । प्रजापतिर् वा अकामयत—बहुः प्रजया^२ पशुभिः प्रजायेय, वैश्वदेवीः प्रजास् सृजेयेति । स एतं यज्ञम् अपश्यत् । तम् आहरत् । तेनायजत । ततो वै स बहुः प्रजया पशुभिः प्रजायत^३, वैश्वदेवीः प्रजां सृजत । स यत्^४ कामयेत बहुः प्रजया पशुभिः प्रजायेय, वैश्वदेवीः प्रजास् सृजेयेति, स एतेन यजेत । बहुर एव प्रजया पशुभिः प्रजायते, वैश्वदेवीः प्रजास् सृजते । तद् यद् एष वैश्वदेवो^५ भवति वैश्वदेवीनाम् एव प्रजानां सृष्ट्यै । स सर्व एव वैश्वदेवीषु भवति-

वैश्वदेवीनाम् एव प्रजानां प्रजात्यै ।

स त्रिवृद् भवति—न्यूनं वै त्रिवृत् । न्यूनं प्रजननम्—तद् यत् प्रजननं तन् मा प्रजनयाद् इति ।

तस्य रथन्तरं पृष्ठं भवति—प्रजननं वै रथन्तरं—तद् यत् प्रजननं तन् मा प्रजनयाद् इति ।

स उक्थ्यो भवति—प्रजा वै पशव उक्थानि । प्रजा वै पशवः प्रजननं—तद् यत् प्रजननं तन् मा प्रजनयाद् इति ॥ १४६ ॥

[१] ग हैते [२] ग प्रजा [३] एवं कोशेषु [४] ग वैश्वदेविवा

अथो आहुस् सप्तदश एव^१ स्याद् इति—प्रजापतिर् वै सप्तदशः । प्रजापतिः प्रजननं—स यः प्रजननं स मा प्रजनयाद् इति ।

अथो आहुस् त्रिणव एव स्याद् इति । त्रयो ह ते त्रिवृत्^२ । न्यूनं वै त्रिवृत् । न्यूनं प्रजननम् । तद् यत् प्रजननं तन् मा प्रजनयाद् इति ।

अथो आहुस् त्रयस्त्रिंश एव स्याद् इति । प्रजापतिर्^३ वै त्रयस्त्रिंशः^४ । प्रजापतिः प्रजननम् । स यः प्रजननं स मा प्रजनयाद् इति ।

तद् उ वा आहुस् सप्तदश एव स्यात् । एष ह वाव प्रजापतिर् यत्^५ सप्तदशः । तस्मात्^६ सप्तदश एव स्याद् इति । स उ एव^७ त्रिवृत् च स्तोमं गायत्री च छन्दो ऽभिसंपद्यते^८ । एतद् वै दैव्यं^९ मिथुनं प्रजननं यत् त्रिवृच् च स्तोमो^{१०} गायत्री च छन्दः । तद् यद् दैव्यं मिथुनं प्रजननं तन् मा प्रजनयाद् इति ।

स उक्थ्यो भवति—विद्^{११} वा उक्थानि—वैश्वदेवीनाम् एव प्रजानां प्रजात्यै । स हैष भूर् एव नाम यज्ञक्रतुः । एतेन ह वै यज्ञेनेष्टा प्रजापतिर् अभवत् । यद् अभवत् तस्माद् भूः । भवति य एवं वेद । स वा एष वैश्यस्येव यज्ञो, ब्राह्मणस्याग्निष्टुद्, राजन्यस्येन्द्रस्तोमः^{१२} । यर्हि^{१३} वा एतैर् एवं व्याकृतैर्^{१४} ईजिरे, प्रोक्ता ह स्म मनुष्या विज्ञायन्ते । ब्राह्मणो^{१५} वदति, राजन्यो वदति^{१६}, वैश्यो^{१७} वदतीति । अथ यद्^{१८} इदम् एतर्हि यथोपवादम् एतैर्^{१९} यजन्ते ततो ह नाप्रोक्ता^{२०} विज्ञायन्ते ॥ १४७ ॥

[१] ख ग एवा [२] ग तृवृत्तौ [३] ग प्रजापति [४] ग त्रयस्त्रिंशः [५] ग यत् [६] ख तस्मात् [७-८] ख ...छन्दोसिसंपद्यते ग नास्ति [८] ग अधिपाठः तृष्टयत् [९] ख ग दैव्यं [१०] ख स्तोमा [११] ग विद्

[१२] ख ग राजन्यस्येन्द्रस्तोमः [१३] ख यर्हि [१४] ख व्याकृतैर् [१५] ख ग ब्राह्मणे [१६] ग भवति [१७] क ख ग वैश्यो [१८] क ख ग यत् [१९] ग एतैर् [२०] ग न प्रोक्ता

अथैष उपहव्यः । प्रजापतिः प्रजा असृजत । तासां सृष्टानां नावेन्वो एव प्रजा अविदुः^१ प्रजापतिर् नो^२ असृष्टेति । स ऐक्षत^३ कथं न्व इमा^४ अहं प्रजास् सृजेय तासां सृष्टानां^५ न विद्याम् इति । स एतं यज्ञम् अपश्यत् । तम् आहरत् । तेनायजत । ततो ऽनेनैव ता उपाह्वयत । यद् उपाह्वयत तद् उपहव्यस्योपहव्यत्वम् । स सप्तदशो ऽनिरुक्तासु भवति^६ । यथा^७ ह वै वना कक्षा^८ एवं^९ सप्तदशो^{१०} ऽनिरुक्तासु^{११} । स यथा वनात्^{१२} कक्षात् परीत्यार्भवेद्^{१३} एवम् एवैताभिर् दृष्टवतीभिर्^{१४} आचिर्बभूव । यद् आदर्शि^{१५} गातुवित्तमं इत्य् एतासु दृष्टवतीष्व^{१६} अग्निष्टोमसाम भवति । ततो वै तं ता अविदुर् अस्य वै वयं^{१७} रमो ऽयं वास्माकम्^{१८} आसेति । अथो^{१९} हाभ्यो ऽन्नम् एव^{२०} भूतो दृष्टो^{२१} । ता एनम्

अन्नकाशिनीः^{१८} प्रजा अभ्युपाववृधुः^{१९} । तद् यस्माद् राजन्याद् विशो ऽपक्रामेयुर्
ब्राह्मणाद्^{२०} वा स जातास् स एतेन यजेत । तस्मिन् ऋत्विज उपह्वयेत । एता उ ह वै
यजमानस्य विशो यद्^{२१} ऋत्विजः ॥ १४८ ॥

[१-१] ग प्रजापतिर्नो	[२-२] कथञ्चिन्वा ख	ख आविर्भूयद्दर्शि ग आविर्भूयद्दर्शि [१४]
कथन्त्विगं ग कथनार्थं	[३-३] ख ग नास्ति	ख वृष्टभवतीष्व् [१५-१५] ख ग स्मोयं स्मोयं
[४-४] ख नास्ति	[५] ख ग नास्ति	[६] ख
ग कक्ष्या	[७] क एव	[८] ख स्तदशो
[९] क ख नुरुक्तानु ग नुरुक्तानु	[१०] ख ग	ग भूतितादृशे [१८] ग अन्नाकाशिनिः [१९]
वरात् [११] ग परित्याविर्भवेद्	[१२] ख	क ख अभ्युपाववृधुः ग अभ्युपाववृधुः [२०] ग
वृष्टभवतीभिर्	[१३-१३] क आविर्भूयद्दर्शि	ब्राह्मणाद् [२१] ग य

तस्य रथन्तरं पृष्ठं^१ भवति । अन्नं वै रथन्तरम् । अथो हास्मिन् बह्व एव पक्वान्नं^२
दद्यात् । ता एनम्^३ अन्नकाशिनीः^४ प्रजा अभ्युपावर्तन्ते^५ । प्रजापतिर् यज्ञम् असृजत ।
तं देवेभ्यः प्रायच्छत् । स यज्ञं प्रदाय रिरिचानो^६ ऽमन्यत । *स ऐक्षत*^७ *कथं न्व् अहम्*^८
इमं यज्ञं पुनर्^९ उपह्वय इति^{१०} । स एतेनैव यज्ञेनायजत । तेनैनं^{११} पुनर् उपाह्वयत । यद्^{१२}
उपाह्वयत तद् वृ^{१३} एवोपह्वयस्योपह्वयत्वम् । तद् यं सकृदिष्टिर्न यज्ञो^{१४} नोपनमेत्, स
एतेन यजेत । अपक्रान्तो ह^{१५} वा एतस्माद् यज्ञो भवति । यं सकृदिष्टिर्न यज्ञो नोपनमत्य्,
एतेन हैवैनं पुनर् उपह्वयेत । उप हैनं^{१६} यज्ञो नमति य एवं वेद ॥ १४९ ॥

[१] ग पृष्ठ	[२] ग पक्वान्न	[३] ग येतम्	[४]	ग उपह्वयेतेति [१०] ग तेनैनां [११] ग तद्
ग अन्नकाशिनीः	[५] ख अभ्युपावर्तन्ते ग अभ्युपाव-			[१२] = उ [१३] ख यज्ञे [१४] क नास्ति
र्तते	[६] ग रिरिचानो	[७-७] ग नास्ति		[१५] ख ग इव्यं
[८-८] क कथञ्चहम्	[९-९] क उपह्वयेतेति ख			

इया उ ह वा अग्रे प्राजापत्या आसुर् देवाश् चैवासुराश् च । ततो हाभिराधयत्तरा
इव देवा 'आसुर् अनभिराधयत्तरा' इवासुराः । स प्रजापतिर् अन्नामयत देवा एव स्युः,
परासुरा भवेयुर् इति । स एतं यज्ञम् अपश्यत् । तम् आहरत् । तेनायजत । तस्मिन्
देवान् उपाह्वयत । अथासुरान् दीर्घवंशेनान्तरगृह्णात् । ततो वै देवा अभवन्^२, परासुराः ।
भवत्य् आत्मना, परास्य द्विषन् भ्रातृव्यो भवति य एवं वेद । स यो भ्रातृव्यवान्^३ स्याद्
यो ऽभिचरेद्^४ *य स्पर्थेत*^५ स एतेन यजेत । तद् *ये ऽस्य*^६ प्रति कामीना इवर्त्विज
स्युस् तान् उपाह्वयेत । अथेतान्^७ दीर्घवंशेनान्तरगृह्णीयात्^८ । तेषाम् एवानुपहवम् अनु
द्विषन् अस्य भ्रातृव्यः पराभवति, श्रियम् आत्मनाश्नुते ॥ १५० ॥

[१-१] क ख ग असुरानभिराधयत्तरा	[२] ग	[६-६] क ग येस्ये	[७] क अथैतरान्	[८] क
अभवत्	[३] ख भ्रातृव्यान् ग भ्रातृव्यस्यान्			ख ग दीर्घवंशेनान्तरगृह्णीयात्
[४-४] क योपिचरेद्	[५-५] ग यस्पतिर्देत			

अथेष तीव्रसोमः^१ । प्रजाकामो हैतेन यजेत । तनुर् इव ह वा एष यो ऽप्रजः ।
प्रजयो ह वै पुरुषस् तीव्रो बहुलः । प्रजया तीव्रो बहुलो ऽसानीति । अथो आहुः पशुकाम
एवैनैव यजेतेति । तनुर्^२ इव ह वा एष यो ऽपशुः^३ । पशुभिर् ह वै पुरुषस् तीव्रो बहुलः ।
पशुभिस् तीव्रो बहुलो ऽसानीति^४ । स सप्तदशो भवति । एष ह वै तीव्रो बहुलो यत्

सप्तदशः । प्रजया पशुभिस् तीव्रो बहुलो ऽसानीति । तस्योभे बृहद्रथन्तरे सामनी भवतः । एते ह वै तीव्रे बहुले "यद् उभे बृहद्रथन्तरे" । प्रजया पशुभिस् तीव्रो बहुलो ऽसानीति । तस्य वडवा^१ गर्भिणी^२ दक्षिणा भवति । एषा ह वै तीव्रा बहुला यद् वडवा^३ । तीव्रा^४ तेन बहुला यद् गर्भिणी । "तीव्रा तेन" बहुला यद् उभयतोदती । तीव्रा तेन बहुला यद् एका सती बह्वीर् गा अर्हति । प्रजया पशुभिस् तीव्रो बहुलो ऽसानीति । अथो आहुर् घेनुशतम् एवास्य नानावत्सं^५ दक्षिणा स्याद् इति । एतद्^६ ध वै "तीव्रं बहुलं" यद् घेनुशतम् । तीव्रं तेन बहुलं यच्च छतम् । तीव्रं तेन बहुलम् यद् अस्य पयः । तीव्रं तेन बहुलं यद् अस्य शतं वत्साः । प्रजया पशुभिस् तीव्रो बहुलो ऽसानीति ॥ १५१ ॥

[१] ख. ग. तीव्रलोमः	[२-२] ख. नास्ति	[३]	क. ख. ग. विडवास्	[४] ग. तीव्रास्	[१०-१०]
ख. सनीति	[४] ग. यं	[५-५] क. यदभे	क. ख. तीव्रातेन ग. तीव्रातोऽन	[११] ख. नानावत्सं	
बृहद्रथन्तरे ख. यदुभे बृहद्रथन्तरे ग. यदभे द्रथन्तरे			[१२] ग. एवतद्	[१३-१३] क. तीव्रबहुलं ख.	
[६] क. ख. ग. विडवा	[७] ग. गर्भिणि	[८]	तीव्रद्वहुला ग. तीव्रबहुला		

इन्द्रो वृत्रं वज्रेणाध्यस्य नास्तुषीति मन्यमानः परां परावतम् अगच्छत् । तं देवा अन्वैच्छन्^१ । तं नान्वविन्दन्^२ । ते ऽब्रुवन् अभिषुण्वामैव । तत आगमिष्यतीति । ते ऽभ्यषुण्वन्^३ । तेषां ह सर्वम् एव प्रातस्सवनं नाजगाम । ते ह स्म चमसान् उरस्य^४ उपनिग्राहम् अभ्युन्नयन्ते—नेद् अपेन्द्रस्य सोमस्य भक्षयामेति^५ । स उ ह माध्यंदिने सवनं आजगाम । ते होत्कोदं^६ चकिरे यथा श्रेष्ठिन्य् आगत उत्क्रोदं कुर्वते तथा । तद् उ वा आहुर् अच्छावाकस्येद्^७ वाव स्तोत्रे प्रातस्सवनं आजगाम । अन्तरितो वै तथा यज्ञाद् अभविष्यद्^८, यद् अच्छावाकस्य स्तोत्रे प्रातस्सवने नागमिष्यद् इति । तस्माद् एतस्य यज्ञस्याच्छावाकस्य स्तोत्रे भक्षयन्ति । तस्माद् च अच्छावाकायोभाव^९ अध्वर्यु^{१०} प्रत्यागृणीतः^{११} सर्वे चमसाध्वर्यवः । उत्क्रोदम् एव तत् कुर्वते । तद् यस्माच्च छीर्^{१२} अपक्रामेत्, स एतेन यजेत । श्रीर् वै तेषां सापाक्रामद् यद् एषां श्रेष्ठ्य् अपाक्रामत् । ताम् एतेनैवान्वविन्दन् । अनु ह तां श्रियं विन्दति^{१३} नास्मात्^{१४} सा श्रीर् अपक्रामति य एवं वेद ॥ १५२ ॥

[१] ख. अन्वैच्छस्	ग. अन्वैच्छस्	[२] ख. नान्व-	[३] ग. अच्छावागस्य	[१०] क. ग. अच्छावाकयो-
विदुस्	[३] ग. भ्यषुण्वन्	[४-४] क. चपस	भाव	[११] क. ख. ग. अध्वर्यु
निरस्य ख. चनिरस्य ग. चमसां उरस्य	[५] क.	ख. भक्षयामीति	प्रत्यागृणीत ख. प्रत्यागृणीत ग. प्रत्यागृणीतः	[१२] क.
[६] क. ख. होत्कोश ग. होत्कोदं	ग. छीर्	[१३] ग. विन्दते	[१४] ख. ग. नास्मात्	
[७] ख. ग. अच्छावाकस्येद्	[८] ख. अभविष्येद्			

त्रिशीर्षा^१ ह वै त्वाष्ट्र आस । तस्य^२ ह त्रीणि मुखान्य् आसुस्^३ सोमपानम् एकं सुरापानम् एकम् अन्नादनम् एकम् । प्रस्तौति ह सौकनैकेन^४ गायति प्रतिहरत्य् एकेनाश्रावयत्य्^५ एकेन प्रत्याश्रावयत्य्^६ एकेन शंसत्य् एकेन । स ह स्मैकात्येवानुपरि सर्वं^७ यज्ञं संस्थापयति । स हेयद्वीर्यावान्^८ आस । स उ हासुरीपुत्र आस^९ । स ह स्म प्रत्यक्षं देवेभ्यो वदति, परोक्षम् असुरेभ्यः । यस्मा उ ह वै भूयः कामयते तस्मै परोक्षं वदति । तस्माद् उ हेन्द्रो बिभर्षाचकार यच्च चासुरीपुत्र आस, यद् उ "चेयद्वीर्यावान् आस" । स हेक्षाचक्रे^{१०}—असुर्यो वा अयम् आसुरीपुत्रः । स प्रत्यक्षम् अस्मभ्यं वदति परोक्षम्

असुरेभ्यः । हन्तैनं हनानीति ॥ १५३ ॥

[१] ख त्रिशीर्णा ग शीर्णा [२] ग पुनःपाठः [७] क ख ग सर्प [८] ग वीर्यवान् [९]
तस्य [३] ख ग आसु [४] ख स्मेकैनेदकेन ख आसु ग आइ [१०-१०] ख चैर्वीद्वीर्यापानास
[५] ग एकैना- [६] क ख ग प्रत्याश्रावत्य ग चैयद्वीर्यापानां [११] क हैक्षाञ्चके

तस्य ह वज्रेण शीर्षाणि प्रचिच्छेत् । तान्य एव वयांस्य^१ अभवन्^२ । तद् यत् सोम-
पानम् आसीत् स कपिञ्जलो ऽभवत् । तस्मात् स 'बभ्रुर् इव'^३ । बभ्रुर् इव हि सोमः ।
अथ यत् सुरापानम् आसीत् स कलर्विको^४ ऽभवत् । तस्मात् स मत्त इवावकन्दति ।
अथ यद् अन्नादानम्^५ आसीत् स तित्तिरिर्^६ अभवत् । तस्मात् स बहुरूप इव । बहुरूपम्
इव ह्य अन्नम्^७ । तस्माद् उ तस्य वृश्चिकश् शंकुलिष्ठ इत्य एतद् अन्नम् । स^८ त्वष्टा हत-
पुत्रो ऽपेन्द्रं सोमम् आजहे । स इन्द्र^९ ईक्षाञ्चके^{१०} — 'अस्माच् चेद्'^{११} वै मा यज्ञाद्
अन्तरेत्य्, अन्तरितो वै तथा यज्ञाद् भवानि, हन्तैनं हनानीति ॥ १५४ ॥

[१] ग वयांस्य [२] क ख अभवत् [३-३] [९] ख व [१०] ख ग इन्द्रं [११] ख ग
ग नास्ति [४] क बभ्रुर् ख ग बभ्रुर् [५] इक्षाञ्चके [१२-१२] क स्माच्चैद् ख ग
ख कलर्विको ग कपिलर्विको [६] ग अन्नादानम् स्माच्चैद्
[७] ख ग तित्तिरिर् [८] क ख ग अन्नम्

तं ह वज्रहस्तो ऽभिदुद्राव । स त्वष्टा प्रत्यङ् पतित्वा पत्नीः प्रपेदे । तं ह तत्र नानु-
प्रपेदे । तस्मात् त्वष्टारं पत्नीषु^१ संयजन्ति । तस्माद् उ पत्नीः प्रपन्नं न हन्यात्^२ ।
उदेयायेन्द्रः । स हविर्धानयोर्^३ एव 'द्रोणकलशे सोमं राजानं संपवितुम् उपेयाय । तं
ह^४ द्रोणकलशेनैव प्रतिधाय पीत्वा^५ 'प्रवव्राज । अनूदेयाय^६ त्वष्टा । स ह पप्रच्छ—अस्ति
किञ्चित् परिशिष्टाश्म^७ इति । 'अस्य अयं^८ संस्त्राव इति होचुः । तं हाग्नौ^९ 'प्रवर्तयां-
चकारेन्द्रशत्रु^{१०} वर्धस्व स्वाहेति । तं यत् प्रावर्त्तयत् स एव वृत्रो ऽभवत् । स वर्तमान^{११}
एवाग्नीषोमाव्^{१२} अभिसंबभूव । तस्माद् आहुर्^{१३} 'अग्नीषोमाव् असुर्याव् इति^{१४} ।
'सहस्रेषु मात्रमूर्ध्वमुददिति^{१५} । ततो ह स्नानावच्छां^{१६} क्षितिस त्रयीविद्भ्यां^{१७} सर्वा
श्रियं सर्वम् अन्नाद्यम् अपि यद् इदं त्रिरात्रे सहस्रं प्रोच्यते^{१८} तद् अभिसंबभूव^{१९} । तस्य
हेदं सर्वं बलिकृद्^{२०} आस । कीलालं ह स्मास्मै नद्यो वहन्ति । अथ हाभियुगवानो^{२१}
नामाष्टौ देवानां सहचरा आसुर, अष्टौ पितृणाम्^{२२}, अष्टौ मनुष्याणाम्^{२३}, अष्टाव्
असुराणाम्^{२४} । तेषां ह^{२५} स्मेन्द्रो^{२६} मायया ऽष्टमो भवति वृत्रं जिघांसन् । तस्माद् उ
हैनम्^{२७} इन्द्र एव^{२८} जघान । यद् इन्द्रशत्रु^{२९} वर्धस्व स्वाहेति प्रवर्तयांचकार, 'अथ
यद्^{३०} ध^{३१} प्रावर्त्तयिष्यद् इन्द्रस्य शत्रु वर्धस्व स्वाहेति ॥ १५५ ॥

[१] ग पत्नीशिष्ट [२] ग हस्ताभिद्रवत्यात् [३] ग वत्तमान [१२] क ग एवाग्निषोमाव् [१३]
ग हविर्धानयोर् [४-४] ग नास्ति [५] ग ग आहुतीर् [१४-१४] क अग्नीषोमावासुर्याविति
वीत्वा [६-६] क ख प्रवव्राजानुदेयाय ग प्रव- ख अग्नीषोमावासुर्याविति ग अग्नीशामावासुर्या-
प्राजानुदेयाय [७] क ख परिशिष्टाम् ग परि- विति [१५] ग अधिपाठः सह [१६] क ख
शिष्टायम् [८-८] ख ग अस्तयं [९] क ख ग मात्रमूर्ध्वमुददिति ग मात्रमूर्ध्वमुददिति [१७] क
हग्नौ [१०-१०] क प्रवर्त्तयाञ्चकारेन्द्रेशत्रुर् ख ख ग स्नानावच्छां [१८] ? क त्रयी विद्भ्यां
प्रवर्त्तयाञ्चकारेन्द्रेशत्रु ग प्रवर्त्तयाञ्चकारेन्द्रेशत्रु [११] ख त्रयीविद्भ्यां ग त्रयी विद्यां [१९-१९] ग

तदिसंबभूव [२०] ख बलिक्रद् ग बलाक्रद् [२५] ख ग नास्ति [२६] ग स्मेन्द्रा [२७]
 [२९] ग हाहिस्वानो [२९] ख ग पितृणाम् ख ग हेनम् [२८] ग व [२९] क ख ग
 [२३] ख ग मनुष्यानाम् [२४] ग असुरान् इन्द्रशत्रू [३०-३०] ग नास्ति [३१] ग द्

शश्वद् धैनं नाहनिष्यत् । तम् अयम् इन्द्रं सोमो राजा पीतो^१ अनुपहृतो ऽहिनी-
 त^२ । तस्य ह सर्वेभ्य एव छिद्रेभ्यः प्रेयाय^३, मुखाद् एव न । तस्माद् उ ह मिषज्य
 आस^४ । तस्येदवायोय सैव सुरावारिटका बभूव । यच् छिद्रेनात्^५ सा परिस्तुक् । त्रिर
 निरष्टीवत्^६ । तद् यत् प्रथमं निरष्टीवत्^७ तद् एव कर्कन्ध्व अभवद्, यद् द्वितीयं तद्
 बदरं, यत् तृतीयं तत् क्वलम् । तस्माद् एतेषाम् अन्नं चैव रसाः खादकृत्य^८ चतुर्थं
 निरष्टीवत्^९ । तद्^{१०} एवाग्नम्^{११} अभवत् । तम् एवं सन्तं देवा अभितो निषेदुः । अयं न
 एको वीरो ऽभूत् । स इत्थं न्यगात् । क्व भवाम इति । स होवाच न वै^{१२} विन्न य
 भुवम्^{१३} इति । किम् इति । चुक्षुषामि वा^{१४} इति । अथ ह स्म ततः पुरा श्रुत्वैव^{१५}
 म्रियन्ते । तं होचुः—श्रुहि, जीवेति त्वा वक्ष्याम इति । स ह श्रुवाव । तं ह जीवेत्य्
 ओचुः^{१६} । स ह^{१७} जिजीव^{१८} । तस्माद् इदम् अप्य् एतर्हि^{१९} चुक्षांसम् आहुर^{२०}
 जीवेति ।^{२१} तस्माद् उ यम्^{२२} एव मन्येत तं ब्रूयाज^{२३} जीवेति । तस्य यन् नस्त
 इयाय^{२४}—॥ १५.६ ॥

[१] ख पीतो ग वितो [२-२] ग अनुपहृतो- वित्मयभूवम् [१३] ग वाशु [१४] क चक्षु-
 नुपहृतोनिहोत् [३] क ग प्रेयाय [४] ख त्वैव ग क्षुद्रैव [१५] ? एवं कोशेषु [१६]
 ग आस [५] ग छिद्रेनात् [६-६] ग परि- ग नास्ति [१७] ग जिजिव [१८] ग ओतर्हि
 स्तन्तर्निष्ठीव [७] ग निरष्टिवत् [८] क ग [१९] ग आहुर [२०-२०] क ख ग तस्मादु-
 खादकृत्य [९-९] ग चतुर्थं त्रिरष्टीवत् [१०] क दयम् [२१] ग ब्रूयाज [२२] ग इयं
 तद् [११] ख ग एवाग्नम् [१३-१३] ? ख

—ताव एव^१ सिंहाव^२ अभवताम् । यद्^३ अक्षिभ्यां तौ शार्दूलौ, यत् कर्णाभ्यां तौ
 वृकौ वैलूषौ, यद् उपपक्षाभ्यां^४ ताव अपाष्टिहौ^५ । तस्माद् एते वयसां वीर्यावत्तराः^६ ।
 इन्द्रो ह्य् एतेषाम् आजानम् । अथ यद् अवाग्^७ इयाय तद् इदं क्षुद्रं श्वापदं बभूव । स^८
 ह विषिक्तश्च शिश्ये । अपि^९ ह तृणैर् अभिविलूढ आस । तं होचुः क्वेवास्ति क्वेव^{१०}
 त्वाभिषज्याम इति । तस्माद् इदम् अप्य् एतर्हि^{११} उपतापिनं पृच्छन्ति केव^{१२} ते
 रुजति^{१३} केव^{१४} ते ऽभिषज्याम^{१५} इति^{१६} । स ह तृणान्य् अभिपरिदिशन्^{१७} उवा-
 चेदम् इवैवम् आभितो^{१८} ऽस्मीदम् इवैवम् आभितो ऽभिषज्यतेति । तद् अग्निम्
 अनुवन् इदं दहेति । तद् अग्निर् अदहत् । तत् पर्जन्यम् अनुवन् इदम् अभि वर्षेति । तत्
 पर्जन्यो ऽभ्यवर्षत् । तत् कल्याण्य ओषधयो ऽजायन्त । ता धेनूमिर् आधयन्^{१९} । तत्
 पयो ऽदुहन् । त^{२०} एतं यज्ञम्^{२१} अपश्यन् । तम् आहरन्^{२२} । तेनैवम् अयाजयन् । तस्य
 प्रतिधुक् प्रातस्सवने वानयत्^{२३} । प्रतीव^{२४} वा अनेनाधायीति तस्मात् प्रतिधुक् ।
 श्रितं^{२५} माध्यंदिने सवने, श्रेष्ठेव वा^{२६} अनेनेति तस्माच् छ्रितम् । दधि तृतीयसवने,
 ऽधायीव^{२७} वा अनेनेति तस्माद् दधि । स यथा च ह पुर आसातितरां ह तत आस । स
 यस् सोमवामी वा सोमातिपवितो^{२८} वा स्यात्^{२९} स एतेन यजेत । यथा च ह पुरा
 भवत्य् अतितरां ह ततो भवति । तस्माद् उ ह सोमवामिनं वा सोमातिपवितं^{३०} वा
 न परिचक्षीत । इन्द्रो ह्य् अपि तथास ॥ १५.७ ॥

[१] ख ऐव [२-२] क ख अभवतः^१ व्यद् ग
अभवतः^२ व्यद् [३] ग उपवक्षाभ्यां [४] ख
अपादिष्टौ ग अपादिष्टौ [५] ख ग वीर्या-
वर्त्तराः [६] एवं कोशेषु [७] क ग त्म
[८-८] क ख विषित्तिशिशेषि ग विषित्तिशिशेषि
[९] ग त्वेव [१०] क ग एतर्ह ख एतर्हि
[११] ख ग त्वेव [१२] क ग रुजति [१३]
क ग त्वेव [१४] ग अभिषध्याम [१५] क

ग धिति [१६] ख अभिपरिदिहन् [१७] ग
आभिरतो [१८] ख ग अधारयन् [१९-१९]
ख ग एंय्यक्षम् [२०] ख ग आहरम् [२१]
ग वायत् [२२] ग प्रतिव [२३] ग छित्तम्
[२४] ग वाव [२५] ख ग दायीव [२६]
क सोमोतिवापितो ख सोमावपितो ग सोमाववितो
[२७-२७] ग वा...त् [२८] ग सोमातिपरितं

अथैष ऋतपेयः^१ । देवेभ्यो वा ऊर्गं^२ अन्नाद्यम् उदक्रामत्^३ । सोमाहुतिर् ह वा
एभ्यस् सोच्छक्राम । सो एव विराट् । ते देवा अनुवन् एतेमां विराजम्^४ अन्विच्छामेति ।
ते तपो ऽतप्यन्त । त एतं^५ विराजं यज्ञम्^६ अपश्यन् । तम् आहरन्त । तम् अभ्य अदी-
क्षन्त । त एकम् अहर् नाश्नन् । तस्यै नियानम् अन्ववापश्यन्^७ । ते ऽनुवन् भूयो न्व एव
तपस् तप्यामहा इति । ते द्वितीयम् अहर् नाश्नन् । तस्यै घोषम्^८ उपाशृण्वन्^९ । ते
ऽनुवन् भूयो न्व एव तपस् तप्यामहा इति । ते तृतीयम्^{१०} अहर् नाश्नन् । तां परापश्यन्
यथा महान्तं गिरिम् उ दीक्षितं यथा वा महद् अभ्रम् एवम्^{११} । ताम् अभिक्रामम्^{१२}
‘‘अपक्रामम् अभ्यत्सरन्^{१३} । य उ^{१४} ह वै मृगं पराङ्^{१५} एवाभित्सरति, नैनं स^{१६}
गृह्णाति । अथ य एतम्^{१७} अभिक्रामम् अपक्रामम् अभित्सरति, स^{१८} एवैनं गृह्णाति । तां
दशमेनैवाह्वावरुन्धत^{१९} । दशाक्षरा विराट् । अन्नं विराट् । विराज एवान्नाद्यस्यावरुद्धयै
॥ १.५८ ॥

[१] ख ऋतपेयः [२] ख ऊर्गं [३] ग उदक्रामत्
[४] ग विराजम् [५] ग एतं [६-६] ख नास्ति
[७] क ग अन्ववापश्यन् [८] ख अशृण्वन् [९]
ख त्रयम् [१०] क एतां [११-११] क ख

अपक्रामपक्राममभ्यत्सरन् [१२] ख इ [१३]
ख पराङ् ग पराण [१४-१४] ख ग स स
[१५] ग एवं [१६] ख य [१७] ख ह्वावरुन्धत
ग देशमे-

तस्यापश् च घृतं च व्रतम् । अशरीरा वा आपो ऽशरीरं घृतम् अशरीरा स्वधा ।
अशरीरेणाशरीरां^१ स्वधाम् अवरुणधामहा^२ इति । एतावच्छो व्रतयति । एतावती वै
पुरुषस्य मात्रा—नेत्^३ पुरुषम् अतिव्रतयानीति । अथो हैतत्^४ पर्वश एवात्मनो ऽङ्गानि
प्रतिसंद्धाति । सर्पिणाम् अन्तरेण भवति—समष्ट्यै । सप्तदशस्तोमो भवति । प्रजा-
पतिर् वै सप्तदशः । प्रजापतिर् नष्टस्यानुवेत्ता । स यो नष्टस्यानुवेत्ता, तेनेमां स्वधाम्
अनुविन्दामेति । तस्योमे^५ बृहद्ध्यन्तरे सामनी^६ भवतो—यश् अस्मिन् लोके^७ रथन्तरेणानु-
विन्दाम, यश् अन्तरिक्षे वामदेव्येन, यश् अमुष्मिन् लोके बृहतेति । तस्यौदुम्बरस् सोम-
चमसो^८ दक्षिणा भवत्य्—ऊर्गं^९ वा अन्नम् उदुम्बरम्—ऊर्गं एवान्नाद्यस्यावरुद्धयै^{१०} ।
अथो अशरीरो वै सोमो, ऽशरीरा स्वधा—ऽशरीरेणाशरीरां स्वधाम् अवरुणधामहा^{११}
इति ॥ १.५९ ॥

[१] ख ग -शरीरं [२] ग अवरुणधामहा [३]
ख नोत् [४] ख हैत [५] ख तस्योमे ग
तस्योमे [६] ग सामानी [७] ग लोके [८]

ख सोमचमसे [९] ख ऊर्गं [१०] ख
-वरुद्धयो [११] ख अरुणधामहा

तं ब्रह्मणे^१ ददाति^२ । ब्रह्मणो^३ ह् एवैकदक्षिणम् ।

तद् आहुर्^४ हुतो देया^३ अहुता^३ इति^१ । अहुत इत्य् आहुः । यातयामेव^० वै तथा स्याद्^८ यद् धुतं दद्याद् इति । तद् उ वा आहुर् हुत एव देयः । देवानां वा एष भागः । को देवानां भागं दातुम्^० अर्हति । तस्माद् धुत एव देयः^{१०} इति । यादृग्^{११} अह वा अस्मिन् लोके अन्नं ददाति, तादृग्^{१२} अस्यामुष्मिन् लोके ऽन्नं भवति । एतद्^{१३} उ ह वा अमुष्मिन् लोके^{१४} परमम् अन्नाद्यं यत् सोमपीथः । एषा हैवास्य सोमाहुतिर् अमुष्मिन् लोके ऽन्नं^{१५} भवति ।

ऋतं सत्यं वदन्तो भक्षयन्ति । ऋतेन^{१६} हि ते तां^{१७} सत्येनान्वविन्दन् । ऋतम्^{१८} अमृतम् इत्य् आह । ऋतेन हि ते तद् अमृतम् अन्वविन्दन् । ओ यि ज्वरा ओयि ज्वेति^{१९} सामनिधने^{२०} भवतो वाचस् सत्ये । वाचो हि ते तां^{२१} सत्येनान्वविन्दन् ।

तेन हैतेनाथो दिवो गार्भ्य ईजे^{२२} केशी दार्भ्य ऋजिश्वा वातवात इति । स हर्जिश्वा^{२३} वातवातो ऽवतताम । तम्^{२४} उ^{२५} ह वृषशुष्मेण कुमारेणार्जिश्वनेनाकाक्षे-
णोपनिषेदुर्—यद्य अयम्^{२६} उ रिष्यत्य्^{२७} अनेनेदं समापयिष्याम इति । स ह तताम । स ह तान्तः परं लोके जगाम । स हामुष्मिन्^{२८} लोके पितरम् आजगाम^{२९} ॥ १६० ॥

[१] क ब्रह्मणो [२] ग दधाति [३] ग ब्रह्मणा
[४] क आह [५] ख अहुतगु [६] क नास्ति
[७] ग यातयामे [८] ख ग स्याद् [९] ख
दातुम् [१०] ख देव [११] ख ग यादृग् [१२]
ग तदृग् [१३] क ग एतद् ख एवतद् [१४]
ख अधिपाठः अन्नं भवत्येव तद् उ वा अमुष्मिन् लोके
[१५] ख न्यं [१६] ग ऋतेन [१७] क तान्

[१८-१८] क ख सत्येनान्वविन्दन्नेतम् ग सत्येनानु-
विन्दन्तम् [१९] ख ज्वेति [२०] ख सोम-
निधने [२१] क तान् [२२] ग ईजे [२३]
ख हर्जिश्वा [२४] ग ताम् [२५] ख ऋ
[२६-२६] ग मरिष्यत्य् [२७] ग हामुष्मिन्
[२८-२८] ख लोकेपितरमुजगाम

तस्य ह कल्याणो लोक आस । स होवाच—तत, कस्यायं लोक इति । ममेति होवाच । अथ हान्यो^१ लोकः कल्याणतर^२ आस^३ । कस्यो असाच् इति । तवेति^४ होवाच । स होवाच—तत, “यत् त्वं” मद् भूयो ददिवान् असि, भूयस् ते मद् अनूक्तम्^५ । अथ कथं तवायं लोको, ऽसौ ममेति । स होवाच—व्रतोपयोद्धयो^६ वै किल पुत्रकासौ लोक आस । व्रतोपयोधितर एव नौ त्वम्^७ असि । तस्माद् अयं मम लोको ऽसौ तवेति । गच्छेति होवाच, सं वावाप्स्यसि । यं वाव कामं कमितासि, स ते कामस् समर्धिता^८ । “वक्रितास् त्व् एवांगुलीः”^९ कुरुताद् इति । स ह समाप । स^{१०} ह समाप्सोवार्चापिपात्र एव स्यो^{११} ब्राह्मणानाम् अस्त्वं इति^{१२} । स हपिपात्र एव ब्राह्मणानाम् आस । ततो ह वा इदम् अर्वाचीनम् आर्जिश्वना^{१३} अपिपात्राः ॥ १६१ ॥

[१] क ख हान्ये [२] ग कल्याणतर [३]
ग आसः [४] ख तवेति ग तेनेति [५-५]
ग यत्वा [६] ग अनूक्तम् [७] क व्रतोपयो-
द्धयो [८] ग तम् [९] क संमृद्धिता ख
समर्धिता ग समर्धिता [१०-१०] क वक्रिका-

न्वेवाङ्गुलिं ख वक्रिकान्वेवाङ्गुलिं [११] क स स
[१२] ख समाप्ते- [१३-१३] क ब्राह्मणानास्त्विति
ख ब्राह्मणानास्त्विति [१४] क ख आर्जिश्वना
ग आर्जिश्वना

अथैष चित्तिस्तोमः । प्रजननकामो यजेत । तस्य पृष्ठस्य^१ षडहस्य स्तोमा भवन्त्य—
ऋतवो वै पृष्ठानि । संवत्सर ऋतवः । संवत्सरः प्रजननं—स यः प्रजननं स मा प्रजनयाद्
इति । तस्योभये^२ स्तोमा भवन्त्य अयुजश् च युग्मन्तश्^३ च । एतद् वै दैव्यं मिथुने

प्रजननं यद् उभये^४ स्तोमाः । तद् यद्^५ दैव्यं^६ मिथुनं प्रजननं तन् मा प्रजनयाद् इति । तस्योभे बृहद्रथन्तरे सामनी भवतः^७ । एतद् वै दैव्यं मिथुनं प्रजननं यद् उभे बृहद्रथन्तरे । तद् यद् दैव्यं मिथुनं प्रजननं तन् मा प्रजनयाद् इति । तस्य द्वादश स्तोत्राणि भवन्ति—द्वादश मासास् संवत्सरः । संवत्सरः प्रजननं—स यः प्रजननं स मा प्रजनयाद् इति । तस्य चतुर्विंशति स्तुतशस्त्राणि भवन्ति—चतुर्विंशत्यर्धमासस्^८ संवत्सरः । संवत्सरः प्रजननं—स यः प्रजननं स मा प्रजनयाद् इति । अथो आहुः स्वर्गकाम एवैनेन यजेतेति^९ । तस्य पृष्ठयस्य^{१०} षडहस्य स्तोमा^{११} भवन्त्यु—ऋतवो^{१२} वै पृष्ठानि । संवत्सर ऋतवः । संवत्सर स्वर्गो लोक—स्वर्गस्यैव लोकस्य समष्ट्यै^{१३} । तस्योर्ध्वा स्तोमा भवन्त्यु—ऊर्ध्वो वै स्वर्गो लोक—स्वर्गस्यैव लोकस्य समष्ट्यै । तस्योभे बृहद्रथन्तरे सामनी भवत स्वर्गे^{१४} , स्वर्गस्यैव लोकस्य समष्ट्यै^{१५} । तस्य द्वादश स्तोत्राणि भवन्ति—द्वादश मासास् संवत्सरः । संवत्सर स्वर्गो लोक—स्वर्गस्यैव लोकस्य समष्ट्यै । तस्य चतुर्विंशति स्तुतशस्त्राणि भवन्ति—चतुर्विंशत्यर्धमासस् संवत्सरः । संवत्सर स्वर्गो लोक—स्वर्गस्यैव लोकस्य समष्ट्यै ॥ १६२ ॥

[१] ख ग पृष्ठयस्य [२] क ग तस्योभयो ख [८] ग सा [९] ख -मासास् [१०] ग यजेतेति
स्तोभयो [३] ग युश्मन्तश् [४] ग उभयो [५] [११] ख ग पृष्ठयस्य [१२-१२] ख ग भवन्तुतवे
क ख ग य [६] ग दैव्य [७] ख भव [१३-१३] ग नास्ति [१४] ख स्वर्गे

तस्य द्र्युत्तराण्यु^१ उत्तराणि स्तोत्राणि^२ भवन्ति । द्विपाद् वै यजमानः । यजमानम् एव तत् स्वर्गं लोके प्रतिष्ठापयति । अथो आहुर् इष्टके एवैते उपधीयेतेति । अथो द्यावापृथिवी एवाथो बृहद्रथन्तरे एवाथो अहोरात्राव् एवाथो अवस्त्रवाव^३ एवाथो अपच्छादावैव^४ । छदिर् इव ह खलु वा एष यज्ञक्रतुः । न ह वै छदिष्मतो गृहान्^५ अतिवर्षति । नैनं^६ पाप्मातिवर्षति य एवं वेद । अथो आहुर् अन्विष्टीनां^७ हेद् वा एष एको यज्ञक्रतुर् इति । स यस् संवत्सरभृता^८ वा^९ संवत्सरभृता वाग्निना चित्येन यजेत, स^{१०} एतेन यजेत । सद्यो हैवास्य संवत्सर ऋतुशो मासशो^{११} ऽर्धमासशो रात्रिशो ऽन्विष्टो भवति । तद् यत् पृष्ठयस्य षडहस्य स्तोमा^{१२} भवन्त्यु—ऋतवो वै पृष्ठानि । संवत्सर ऋतवस्—^{१३} तेनर्तुशः । अथ^{१४} यद् द्वादश स्तोत्राणि भवन्ति—द्वादश मासास् संवत्सरस्—तेन मासशः । अथ यच्च चतुर्विंशति स्तुतशस्त्राणि भवन्ति—चतुर्विंशत्यर्धमासस् संवत्सरस्—तेनार्धमासशः । अथ यत् त्रीणि षष्टिशतानि स्तोत्राणि भवन्ति—तावतीस् संवत्सरस्य रात्रयस्—तेन रात्रिशः । सद्यो हैवास्य संवत्सरो^{१५} ऽन्विष्टो भवति य एवं वेद ॥ १६३ ॥

[१] ख ग धु- [२] ख स्तोत्रा [३] ग क ग वाद्यु [११] ख ग सय [१२] क
अवस्त्रावाव् [४] ख ग अवच्छादावैव [५] ख माससो ख ग नास्ति [१३] ख सोमा [१४-
ग्रहान् [६] ग मूननं [७] ख ग अनिष्टीनां [१४] ग तेनक्रुशोष [१५] ख ग संवत्सरो
[८] ख ग यज्ञक्रतुर् [९] ग संवत्सरभृता [१०]

अथैतौ^१ राशि-मरायौ । प्रजननकामो हैताभ्यां^२ यजेत । प्रजापतिर् वा अकामयत बहुः प्रजया पशुभिः प्रजायेय । द्वन्द्वं^३ प्रजाः पशून् सृजेयेति । स^४ एतौ यज्ञाव् अपश्यत् । तव् आहरत । ताभ्याम् अयजत^५ । ततो वै स बहुः प्रजया पशुभिः प्रजायत^६ । द्वन्द्वं प्रजाः पशून्^७ असृजत । स यः कामयेत बहुः प्रजया पशुभिः प्रजायेय, द्वन्द्वं प्रजाः पशून्

सृजेयेति, स एताभ्यां यजेत । बहुर् एव प्रजया पशुभिः प्रजायते, द्वन्द्वं प्रजाः पशून्^१ सृजते । स राशिश् चतुश्चत्वारिंशो भवति, रथन्तरसामा^२ । ब्रह्म^३ वै रथन्तरं, क्षत्रं चतुश्चत्वारिंशः । ब्रह्मणा च क्षत्रेण च सयुग्भ्यां^४ बहुः प्रजया पशुभिः प्रजाया^५ इति । यद् ब् एवैतानि स्तोत्राणि बहुलान्य उदपद्यन्त^६ इव तस्माद् राशिः । अष्टाचत्वारिंशो^७ मरायो^८ भवति बृहत्सामा । ब्रह्म वा अष्टाचत्वारिंशः, क्षत्रं^९ बृहत् । द्वे^{१०} हि ते गायत्र्यौ यद् अष्टाचत्वारिंशः । ब्रह्मणा च क्षत्रेण च सयुग्भ्यां^{११} बहुः प्रजया पशुभिः प्रजाया इति । यद्^{१२} ब् एवैतानि स्तोत्राणि ज्यायांसीव^{१३} च^{१४} भवन्ति तस्मान् मरायः । ज्यायान्^{१५} ह्य एव राशेर् मरायो भवति ॥ १६४ ॥

[१] ख अथेतौ [२] क हैताभ्यां [३] ख ग ख ग अष्टाचत्वारिंश [१४] ख ग नास्ति [१५-
यद्वं [४] ख नास्ति [५] ख अयज [६] १५ ग बृहद् [१६] ग सयु... [१७] क
ख ग प्राजायत [७-७] ग नास्ति [८] क ख ग वेद् [१८] ख ज्याया... ग ज्याया च [१९] ख
रथन्तरसामा [९] ख बृह [१०] ग सयु... नास्ति [२०] क ज्यायान् ग ज्याया
[११] क प्राजाया [१२] ख ग उदप्यन्त [१३]

तौ वा एतौ भूमैव स्तोमानाम् । तौ यौ भूमा स्तोमानां ताभ्यां बहुः प्रजया पशुभिः प्रजाया^१ इति । तयोस् सह दीक्षा, सह क्रयस्^२, सहोपसदः । क्रीत्वा तु नानोपनहन्ति । नानर्विजो भवन्ति । तद् आहुस् संसवो वा एष^३ यन् नानर्विजो^४ भवन्ति । यन् न्वाव^५ दूरात् संसूयते तद् अरमणीयम् । अथ किं यद् अन्तिकात् समाना^६ एवर्विज स्युर् इति । नो ह तु तथा सद्यस् संतिष्ठेयातां नानैर्विज स्युः । ते वाव समानं^७ प्रवरं प्रवृणते, समानीम्^८ आशिषम् आशासते^९ । तस्मान् नानैर्विज स्युर् इति । अथो आह^{१०} राशिनैव पूर्वेष्ववावभृथाद् उदेत्य^{११} मरायाय दीक्षेतेति^{१२} । अयमौ ह तु तथा स्याताम् । समानो हि यमयोर्^{१३} योनिस्, सह जायेते, सह वर्धेते । तस्मात् सहैव स्याताम् इति । ताभ्यां हैताभ्याम् उग्रायुधो^{१४} मानश्चित्त^{१५} ईजे^{१६} । अथो अलन्दो^{१७} वात्स्यस्^{१८} तयोर् ह परश्शता अन्यस्मिन् समा^{१९} आसुः^{२०}, परश्शता अन्यस्मिन् । तथा बहुर् ह प्रजज्ञाति । बहुः प्रजया पशुभिः प्रजायते^{२१} य एवं वेद ॥ १६५ ॥

[१] क प्राजाया ख ग प्रजया [२] ख क्रिययस् ख ग आहु [११] ग पत्य [१२] ख ग
ग त्रयस् [३-३] क ग यज्ञर्विजो ख यज्ञर्विजो दीक्षेतेति [१३] ग यमायो [१४] ग उग्रायुधो
[४-४] क ख ग यन्वाव [५] ग समन्न [१५] ख ग मानश्चित्तम् [१६] ख ग रंजे
[६] क ख सामानं ग समानां [७] ग समानिम् [१७] ग आलन्दे [१८] ग वात्स्यस् [१९]
[८] ख आशास्ते [९] ख ग सुर् [१०] क ग सहा [२०] ग आश्वः [२१] ख ग प्रजयते

अथैते ज्योतिर्^१ गौर आयुर्^२ इति स्तोमा भवन्ति । गौर^३ आयुर् अस्कन्दत्^४ । ततो ज्योतिर् अजायत^५ । अयं वै लोक आयुर् असौ गौर इदम् एवान्तरिक्षं^६ ज्योतिः । तम् एतं पुरस्ताद् अकुर्वातां, यथा पुत्रम् एवम् । इतो वा अयम् ऊर्ध्वो लोको ऽर्वाङ्^७ असाब् अमुतः । तद् इदम् पनयोः पुरस्ताज् ज्योतिः^८ पर्युद्धं, तेन^९ पश्यामः । तौ योगम् उपप्रयन्ताव् अन्तम् अभि ज्योतिर् व्युदौहताम् । स यथा पितरौ पुत्रं पूर्वं यन्तं पश्चाद् अन्वि-यातां, तादृक् तत् । एतन्^{१०} मिथुनीस्तोमा^{११} भवन्ति यद् विज्यन्ते । मध्ये वै जायापत्योः पुत्रः शेते । तौ यथा मिथुनीभविष्यन्ताव्^{१२} इत्याद् वेत्याद् वा पुत्रं परिहरेयातां तादृग् एवैतत् । त एत ऊनातिरिक्ता^{१३} मिथुना प्रजनय स्तोमाः । स यः कामयेत बहुः प्रजया

पशुभिः प्रजायेयेति स एतैर् यजेत । बहुर् एव प्रजया पशुभिः प्रजायते ॥ १६६ ॥

[१-१] क गौरवायुर् [२] ख ग आयुस्कन्दत् ख ग एतं [८] ख ग मिथुनिस्तोमा [९] ख
[३] ख ग अजयत् [४] ख ग एवान्तरिक्ष ग मिथुनिमविष्यन्तात् [१०] ख ग ऊनातिक्ता
[५] ग वर्भि [६-६] ग पर्य्यन्तेन [७] क

अथैष शुनस्कर्णस्तोमः । शुनस्कर्णो^१ ह वै वाण्यकः^२ पुण्यकृद् अपापकृद् आस^३ ।
स^४ ह चक्रमे—पुण्यम् एवास्मिन् लोके कृत्वापापंकृत्य^५ स्वर्गं लोकं^६ गच्छेयम्^७ इति ।
स एतं यज्ञम् अपश्यत् । तम् आहरत्^८ । तेनायजत । ततो वै स पुण्यम् एवास्मिन् लोके
कृत्वापापंकृत्य^९ स्वर्गं^{१०} लोकम् अगच्छत्^{११} । 'स यः पुण्यकृत् कामयेत पुण्यम्
एवास्मिन् लोके कृत्वापापंकृत्य स्वर्गं लोकं गच्छेयम् इति, स एतेन यजेत । पुण्यम्
एवास्मिन् लोके कृत्वापापंकृत्य स्वर्गं लोकं गच्छति'^{१२} । स त्रिवृद् भवति । पराङ् इव^{१३} ।
ह वा एषः । स्वर्गम् एव लोकम् अभिनिर्मृष्टो^{१४} यत् त्रिवृत् स्तोमः । पराङ् एवैतेन^{१५} ।
स्वर्गं लोकम् एति । तस्य 'परांच्य एव'^{१६} स्तोत्राणि भवन्ति, पराञ्चि शस्त्राणि,
पराञ्चि^{१७} पृष्ठानि, 'पराचीर् विष्टुतयः'^{१८} । पराङ्^{१९} एव सर्वो^{२०} भवति । प्रवतीषु
स्तुवन्ति । पराञ्चम् एवैनं तद् अमुं लोकं गमयन्ति ॥ १६७ ॥

[१] ख शुनस्कर्णे [२] ? क ख वाण्यहः ग ख ग नास्ति [१३] ख ग व [१४] ख ग
वाण्यहः [३] ग अस [४] ग नास्ति अभिनिर्मृष्टो [१५] ख इवैतेन ग वैतेन
[५] क ख ग कृत्या- [६] क कं ख लोके [७] [१६-१६] ख पराङ्मेव ग पराभ्येव [१७] ग
ग गच्छेयम् [८] ख ग आहरत् [९] ग कृत्या- पराञ्च [१८-१८] ग पराचीमिष्टुतयाः [१९]
[१०] क स्वर्ग [११] ख ग गच्छति [१२-१२] ग परार्थ्य [२०] ग सर्वे

तस्य वामदेव्यं पृष्ठं^१ भवति^२ स्वारम् । स्वाराणि सर्वाणि^३ सामान्यं अवकल्पयन्ति ।
प्राणो वै स्वरः । प्राणैर् एव तत् प्राणान् उद्गाता यजमानस्य निस्वरति^४ । तद् आहुर्
यज्ञायज्ञीयस्य स्तोत्रे जघनेन गार्हपत्यं^५ दक्षिणा प्रावृत्य निपद्येत^६ । तत्^७ एव^८ स्वर्गं
लोकम् एतीति । तद् उ वा आहुर् विकर्षो^९ वै तथा यज्ञस्य भवति 'यद् अस्स्थिते'^{१०}
निपद्येत^{११} । यदैव सर्वं कर्म संतिष्ठेत^{१२} यदा वशया चरेयुः । अथ जघनेनाहवनीयं^{१३}
दक्षिणा प्रावृत्य^{१४} निपद्येत । तत् एव स्वर्गं लोकम् एतीति । असौ वा आदित्य आ-
हवनीयः । एष वै स्वर्गो लोकः । एतस्मिन् एव तत् स्वर्गं^{१५} लोके ऽन्तत प्रतितिष्ठति^{१६} ॥ १६८ ॥

[१] ख ग पृष्ठं [२] ख ग नास्ति [३] ख [१२] ख ग सन्तिष्ठत [१३] ग जघनेनाहवनीयं
सर्वाण्य [४] ग निस्वरति [५] ग गार्हपत्य [६] [१४] ग प्रवृत्य [१५-१५] ख लोकेततिष्ठति
ग निपद्येत [७] ग त [८] ग एवं [९] ग ग लोकेततिष्ठति
विकर्षो [१०-१०] ग यतसंस्थिते [११] ग निपद्यत

अथैष मनुस्तोमः^१ । मनुश् च वै यमश् च वैवस्वताव् आस्ताम्^२ । सो ऽकामयत
मनुर् अस्मै मां लोकाय राज्याय देवास्^३ सुवीरन्न अमुष्मै^४ यमम् इति । स एतं यज्ञम्
अपश्यत् । तम् आहरत् । तेनायजत । ततो वै 'तम् अस्मै' लोकाय राज्याय देवा असु-
क्तासुष्मै^५ यमम् । स वा एष सदशो भवति । सदशो^६ ह वा एष यत् सदशः । स यथा

संदंशेन^१ संदश्य हरेद् एवम् एवैनम् एतेन संदंशे^१ ।^{१०} संदश्यास्माल् लोकाद् अमुं लोकं जहार । तस्य रथन्तरं पृष्ठं भवति । वज्रो वै रथन्तरम् । वज्रेणैवैनं^{११} तद् अस्माल्^{११} लोकाद् अमुं^{११} लोकम् अभिनिर्जघान^{१३} । स यो भ्रातृव्यवान्^{१४} स्याद्^{१५} यो अभिचरेद्^{१५} य स्पृधेत स एतेन यजेत । एतेनैवैनं संदंशेन संदश्यास्माल्^{१६} लोकाद् अमुं^{१६} लोकं हरति । वज्रो वै रथन्तरम् । वज्रेणैवैनं^{१७} तद् अस्माल्^{१७} लोकाद् अमुं लोकम् अभिनिर्हन्ति । तस्मिन्^{१८} एतानि घोराणि सामान्यं अवकल्पयन्ति^{१९} ॥ १६९ ॥

[१] ख अथैषम् [२] क मनुस्तो स्तोमः [३] तस्माल् [१२] क ग अमु [१३] क अभि-
ख अस्वता वा ग अस्वतापांस्तां [४] ख ग देवा निज्जघान ख ग अभिनिर्जघान [१४] ग भ्रातृव्य-
[५] ग अनुष्मै [६-६] ग तस्मै [७] ख ग व्यान् [१५-१५] ग योहिचरेद् [१६-१६] ग
अमुवताममुष्मै [८] क ख ग सन्देशो [९] ग लोकांमुं [१७-१७] क ख ग तस्माल् [१८]
सन्दश्येन [१०] ग सन्दश्येन [११-११] ख ग ग तास्मन् [१९] ग अवकल्पयन्ति

जमदग्नेस् सप्तहं विद्रथं चक्षुंषीति^१ यान्य् अभिचरणीयस्य रूपं^२ सामानि तानि स्तोमम् एव तद्रूपेण समृद्धयन्ति^३ । अथो आहुर् अन्नाद्यकाम^४ एवैनैनं^५ यजेतेति^६ । सर्वो ह वा अन्यो विराजम् अतिष्ठौति । एष ह वाव विराजं नातिष्ठौति यो दशभि स्तुते । दशाक्षरा विराद् । अन्नं विराद् । विराज एवान्नाद्यस्यावरुद्धयै^७ । तस्य रथन्तरं पृष्ठं भवत्य्—अन्नं वै रथन्तरम्—अन्नाद्यस्यैवावरुद्धयै^८ । तस्मिन् एतानि सामान्यं अवकल्पयन्त्य्—अर्काकपुष्पे^९ दैर्घ्यश्रवसम् इति यान्य् अन्नाद्यस्य रूपं सामानि तानि । स्तोमम् एव तद्रूपेण समृद्धयन्ति ॥ १७० ॥

[१] ख ग चक्षुंषीति [२] क रूप [३] ख ग समृद्धयन्ति [४] ग अन्नाद्यकामा [५] ग
एवैनैनं [६] ख ग यजेतेति [७] ग अन्नाद्यस्यावरुद्धयै [८] ख अर्कानर्कपुष्पे

अथैष^१ गायत्रः । तस्य त्रिवृति प्रातस्सवने पञ्चदशम् अच्छावाकस्याज्यं, सप्तदशं^२ माध्यंदिनं सवनम्, एकविंशं तृतीयसवनम् । उक्थ्यो^३ यज्ञ उभय सामनी^४ । पुरोधाकामो हैतेन^५ यजेत । तद् यत् त्रिवृति प्रातस्सवने पञ्चदशम् अच्छावाकस्याज्यं^६ भवति—ब्रह्म वै त्रिवृत् । क्षत्रं पञ्चदशो—ब्रह्मैव तत् क्षत्रस्य पुरस्ताद् दधाति । तस्माद् ब्राह्मणः क्षत्रियस्य पुरोहितः । अथो हैतत् ब्रह्मण एव क्षत्रम् अनु वर्त्म करोति । सप्तदशं^७ माध्यंदिनं सवनम् । विद् वै सप्तदशः । एष उ ह वै द्वितीयो राजा^८ यत् पुरोहितः^९ । विशो वा एष ऐश्वर्यम् आधिपत्यं^{१०} गच्छति य श्रियम् अश्नुते । विश ऐश्वर्यम् आधिपत्यं^{११} गच्छानीति तस्मात् सप्तदशं^{१२} माध्यंदिनं^{१३} सवनं भवति । अथो हैतद् ब्रह्मणे चैव क्षत्राय च विशम् अनुयुवं करोति ॥ १७१ ॥

[१] ग अथ [२] ख सप्तदश [३] ग उक्थ्या [४] ग सप्तदश [५] ग रोज [६] ग अधिपाठः
[७-७] ख यज्ञमुभयसामानी ग यज्ञमुभयसामानी हितो [१०-१०] ग नास्ति [११] ख ग
[१५] ख हैते [१६] क ख अच्छावाकस्याज्यं [१७] सप्तदश [१८] ख ग माध्यंदिन

तस्य रथन्तरं पृष्ठं भवति, बृहद् ब्रह्मसाम । ब्रह्म वै रथन्तरम् । क्षत्रं बृहत् । ब्रह्मैव तत् क्षत्रस्य पुरस्ताद् दधाति । तस्माद् ब्राह्मणः क्षत्रियस्य पुरोहितः । अथो हैतत् ब्रह्मण एव^१ क्षत्रम् अनु वर्त्म^२ करोति । स उक्थ्यो भवति । विद् वा उक्थानि । एष उ ह वै^३

द्वितीयो^१ राजा यत् पुरोहितः । विश उ वा एष ऐश्वर्यम्^२ आधिपत्यं गच्छति य श्रियम् आश्नते^३ । विश ऐश्वर्यम् आधिपत्यं गच्छानीति^४ तस्माद् उक्थो^५ भवति । अथो हैतद् ब्रह्मणं चैव क्षत्राय च^६ विशम् अनुयुवं करोति । तान्य् एकविंशानि भवन्ति । द्वादश मासाः पञ्चर्तवस् त्रय इमे लोका असाव् आदित्य एकविंशः । एष उ ह^७ वै श्रीः । एताम् एव तच् छ्रियम् अन्ततो ऽभ्यारोहति । स^{१०} उ एव^{१०} सर्वस् संस्तुतो^{११} गायत्रीम् एवामिसंपद्यते^{१२} । ब्रह्म वै गायत्री । यदो वै ब्रह्मवर्चसम् ऋध्नोत्य् अथ^{१३} स तस्य^{१४} पुरोधाम् गच्छति । स यदा पुरोधाम् गच्छेद् अथ^{१५} कामयेताच्याव्यो^{१६} ऽस्यै पुरोधायै स्यां, न^{१७} च्यवेयेत्य् एतस्यैव^{१८} सतः^{१९}, पंचदशं ब्राह्मणाच्छंसिन^{२०} आज्यं कुर्यात् तत् । ब्रह्म वै त्रिवृत्^{२१} । क्षत्रं पंचदशः । तद् एतद् ब्रह्मणोभयतः क्षत्रं परिगृह्णाति । स हाच्याव्यः^{२२} पुरोधायै भवति, न च्यवते ॥ १७२ ॥

[१] गं व [२] ख वत्य [३] ग द्वै [४] ग द्वितीये [५] ग ऐश्वर्यम् [६] ग अश्नते [७-७] ग तस्मादुक्थो [८] ख ग नास्ति [९] ग है [१०-१०] ख ग ए उ [११-११] ख ग गायति...मिसंपद्यते [१२-१२] ग स्तस्य

[१३] ग अधि [१४] ख काम एतच्याव्यो ग काम एतच्याव्यो [१५-१५] ख ग च्यवेयेव [१६] ख स्ताः [१७] ग ब्राह्मणाच्छंसांसिन [१८] ग तृवृज [१९] ग हाच्याव्यः

‘अथैष गौतमस्य’ चतुष्टोमः । गौतमो^१ वा अकामयताव^२ पशून् रुन्धीय^३ भूमानं पशूनां गच्छेयम् इति । स एतं यज्ञम् अपश्यत् । तम् आहरत् । तेनायजत । ततो वै सो ऽव पशून् रुन्ध^४ भूमानं पशूनाम् अगच्छत् । स यः कामयेताव^५ पशून् रुन्धीय भूमानं पशूनाम् गच्छेयम् इति स एतेन यजेत । अव हैव पशून् रुन्धे भूमानं^६ पशूनां गच्छति । तस्य चतसृषु बहिष्पवमानं भवति । चतुष्पादा^७ वा अश्वास्^८ सन्तश् चतुश्शफाः । ते ये चतुष्पादाः^९ पशवश् चतुश्शफास् तान् एवैतेनावरुन्धे । अष्टास्व अष्टास्व आज्यानि^{१०} । अष्टशफा वै^{११} पशवः । ते ये ऽष्टाशफाः पशवस् तान् एवैतेनावरुन्धे । द्वादशो माध्यन्दिनः^{१२} । द्वादशाक्षरा वै^{१३} जगती । पशवो जगती । यत् क्षुद्रं^{१४} पशूनां तज् जागतम् । तद् एवैतेनावरुन्धे । षोडशानि पृष्ठानि । षोडशकला वै पशवो यांश् च विद्म^{१५} यांश् च न । तान् एवैतेन कलशो^{१६} ऽवरुन्धे । स विंश आर्भवः पवमानः । द्वे वा एते दशदशिन्यौ विराजौ यद् विंशतिः । विंशतिप्रतिष्ठाना वै पशवो वैराजाः । ते^{१७} ये विंशतिप्रतिष्ठाना^{१८} पशवो वैराजास् तान् एवैतेनावरुन्धे^{१९} । अथ चतुर्विंशम् अग्निष्टोमसाम । चतुष्पादा^{२०} वै पशवो वैराजाः । ते ये चतुष्पादाः^{२१} पशवो वैराजास् तान् एवैतेनावरुन्धे । अथो चतुर्विंशत्यर्थमासस् संवत्सरः । संवत्सरैर्नैवांस तत् परिगृह्णात्मन् अधत्त । न ह खलु वा एषो ऽग्निष्टोमो नोक्थ्य उभयम् इवैव । नो वा एते ग्राम्याः पशवो नारण्या उभयम् इवैव । तान् एवैतेनावरुन्धे ॥ १७३ ॥

[१-१] ख औतुतमस्य ग अथैतमस्य [२] क ख गौतमो ग गौतमो [३] ख ग अकामयता [४] ग रुन्धीय [५] ? एवं कोशेषु [६] ख कामयेता ग कामयेत [७] ग मानं [८] ख ग चतुष्पादा [९] ग अश्वास् [१०] ख ग आज्यानि [११] ख

वै [१२] क माध्यन्दिने [१३] गं वा [१४] ख क्षुद्र [१५] क ख ग पितृ [१६] क ग कलशो [१७] ग त [१८] ग चतुष्पादाः [१९] ग एवैतेनावरुन्धे

अथैषो ऽपूर्वः । प्रजननकामो हैतेन यजेत । प्रजापतिर् वा अकामयत बहुः प्रजया^१

पशुभिः प्रजायेय^२, न ^३मद् अन्यः^३ पूर्वं स्यद् इति । स एतं यज्ञम् अपश्यत् । तम् आहरत् । तेनायजत । ततो वै स बहुः प्रजया पशुभिः प्रजायत^४ । नास्माद्^५ अन्यः पूर्वं आसीत् । स यः कामयेत बहुः प्रजायेय^६ न मद् अन्यः पूर्वं स्याद् इति स एतेन यजेत । बहुर् एव प्रजया पशुभिः प्रजायते नास्माद् अन्यः पूर्वं भवति । स त्रिवृद् रथन्तरसामा भवति । न ह वै त्रिवृत्^७ स्तोमाद् अन्यः पूर्वं स्तोमो ऽस्ति^८, न रथन्तरात् पृष्ठाद् अन्यत् पूर्वं पृष्ठम् अस्ति, न प्रजापतेर् अन्या पूर्वा देवतास्ति । तद् यद् एतान्य अपूर्वाणि तस्माद् अपूर्वः । अथो^९ मनो^{१०} वै प्रजापतिः । नो वै मनसो ऽन्यत् किं चन पूर्वम् अस्ति । तस्माद् उ एवापूर्वः^{११} । स त्रिवृद् भवति—न्यूनं वै त्रिवृत् । न्यूनं प्रजननम्—तद् यत् प्रजननं तन् मा प्रजनयाद् इति । तस्य रथन्तरं पृष्ठं भवति—प्रजननं वै रथन्तरं—तद् यत् प्रजननं तन् मा प्रजनयाद् इति । तस्य द्वादश स्तोत्राणि भवन्ति^{१२}—द्वादश मासास् संवत्सरः । संवत्सरः^{१३} ^{१४}प्रजननम्—स यः^{१५} प्रजननं स^{१६} मा प्रजनयाद् इति । तस्य चतुर्विंशति स्तुतशस्त्राणि भवन्ति—चतुर्विंशत्यर्धमासस् संवत्सरः । संवत्सरः^{१७} प्रजननं—स यः^{१८} प्रजननं स मा प्रजनयाद्^{१९} इति ॥ १७४ ॥

[१] ग प्रजा [२] ख ग प्रजायेये [३-३] ख ग वापूर्वः
क ग मनसः [४] एवं कोशेषु [५] ख ग स्तोत्राणि भवन्ति [१२] क ख ग नास्ति [१४-
नस्माद् [६] ग प्रजायेये [७] ख ग अधि- १४] ग नास्ति [१५] ग सा [१६] ख ग
पाठः स्तोमा भवति न ह वै त्रिवृत् [८] क प्रजनायाद्
विति [९] ख ग अथ [१०] ग मन्ना [११]

[१२] ग अधिपाठः तस्य द्वादश
स्तोत्राणि भवन्ति [१३] क ख ग नास्ति [१४-
१४] ग नास्ति [१५] ग सा [१६] ख ग
प्रजनायाद्

अथैष पञ्चशरदीयः । मरुतो वा अकामयन्तौजिष्ठा बलिष्ठा भूयिष्ठा वीर्यवत्तमा^१ देवानां स्याम^२, जयेम^३ स्वर्गं लोकम् इति । त एतं यज्ञम् अपश्यन् । तम् आहरन् । तेनायजन्त । ततो वै त ओजिष्ठा^४ बलिष्ठा भूयिष्ठा वीर्यवत्तमा देवानाम् आसन्, अजयन् स्वर्गं^५ लोकम् । ओजिष्ठो बलिष्ठो भूयिष्ठो^६ वीर्यवत्तमा स्वानां भवति, जयति स्वर्गं लोकं य एवं वेद । स वा एष विशाम् एव यज्ञः । विशो वै मरुतस् तस्माद् विशां यज्ञः । तेन हैतेनैकया वा कांदम^७ ईजे^८ । स 'हौजिष्ठश् चैव^९ बलिष्ठश् च भूयिष्ठश् च वीर्यवत्तमश् च स्वानाम्^{१०} आस, जिगाय वा लोकं^{११} न वा । स सप्तदशो भवति—प्रजापतिर् वै सप्तदशः^{१२} । प्रजापतिः प्रजननं—^{१३}स यः प्रजननं^{१४} स मा प्रजनयाद् इति । तस्य रथन्तरं पृष्ठं भवति—प्रजननं वै^{१५} रथन्तरं—तद् यत्^{१६} प्रजननं^{१७} तन् मा प्रजनयाद् इति । स उक्थ्यो भवति—प्रजा^{१८} वै पशव उक्थानि—प्रजया पशुभिः प्रजाया^{१९} इति ॥ १७५ ॥

[१-१] ख ग नास्ति [२] ख मजयेम ग माम-
जयेम [३] ख ग ओजिष्ठा [४] क ख ग स्वर्ग
[५] ख ... ग नास्ति [६] ख ग कामदं [७]
ग रणे [८-८] ग हौजिष्ठ [९] ख ग धानाम्

[१०] ग लोक [११] ग सप्तदश [१२-१२]
ख ग नास्ति [१३-१३] ग रथन्तरं [१४]
ग प्रजनन [१५] क प्राजा [१६] ग प्रजया

तस्य पञ्च शरदः पञ्चोक्षाणः प्रोक्षिताश्^१ चरन्ति । तद् यत् पञ्चशरदः^२ पञ्चो-
क्षाणः^३ प्रोक्षिताश् चरन्ति, तस्मात् पञ्चशरदीयः । त उ सर्वे पृश्नयो^४ भवन्ति । मरुतः पृश्निमातर इति वा आहुः । अथो^५ ऋचाभ्यनूच्यते मरुतः पृश्निमातर^६ इति । तस्मात् पृश्नयो^७ भवन्ति । वीर्यं वै देवानां हविः । तद् आत्मभ्य एवागृह्णत । तद् यन् मरुद्भ्य एव भवति

वीर्यम् एव तद् आत्मसु दधते । मरुद्भ्य उज्जेषिभ्य इति मरुद्भ्य स्वापिभ्य इति मरुद्भ्य स्वत-
वद्भ्य इति मरुद्भ्य^१ एव मरुद्भ्य इति मरुद्भ्यो ऽभिष्टिभ्य इति । तद् यन् मरुद्भ्य उज्जेषिभ्य इति
यथा तं कामम् उज्जयेद् यत्कामो यजेत । अथ यन् मरुद्भ्य स्वापिभ्य इति यथा तं कामम्
स्वाभ्यासम्^२ अभ्याप्नुयाद् यत्कामो यजेत । अथ यन् मरुद्भ्य^३ स्वतवद्भ्य इति मरुतो^४
ह वा इदं सर्वं स्वम् । तान् एवैतत् स्वेन प्रीणाति । तस्मै प्रीता स्वं^५ प्रत्यवर्जन्ति । तेन
प्रत्यवसृष्टेन यजेत । अथ यन् मरुद्भ्य एव मरुद्भ्य इति^६—॥ १७६ ॥

[१] ग प्राप्तिताश्च [२] ख पञ्चशारदः [३] [८] ख ग स्वभ्यासम् [९] क ख ग मरुता
ग पञ्चोक्षाणां [४] ख ग प्रदन्तो [५] ग [१०] ख ग स्तं [११] ख इति ॥ हरिः
अथ [६] ख ग प्रक्षिमातर [७] ख ग मरुतम् ओम् ॥

—बहवो ह वै मरुतो यांश्च च विद्म यांश्च च न । तेनस् सर्वे^१ प्रीता आसन्^२
इति । अथ यन् मरुद्भ्यो ऽभिष्टिभ्य^३ इति यथा तं कामं स्वाभ्यासम्^४ अभ्यश्नुवीत^५ तत्कामो
यजेत । तान् एतान् पशून् आलभेत^६ । दीक्षिष्यमाण एकम्^७ उपवसथ एकं प्रसुत^८ एकम्
अनूबन्धायाम्^९ एकम् उदवसानीयायाम् एकम् एवम् एतान् पशून्^{१०} आलभेत । अथ
हैक आहुः पञ्चरात्र एवैष स्यात्^{११} । तत्रैवैतान् अन्वहं पशून् आलभेतेति । तद् उ
होदर शाण्डिल्य स्थविरम् एकयावानं^{१२} पप्रच्छ यद् इदं विवदन्ते पञ्चरात्र एवासेत्य्
एक, उक्थ्य एव सप्तदश^{१३} इत्य् एके^{१४} कथं स आसेति । स होवाचोक्थ्यम् एव नस्
तं सप्तदशम् एकाहम् अभ्यवेदयन्तेति । अथ हैक आहुः अतिरात्र एवैष स्यात्^{१५} । कथं
पञ्च वर्षाणि यज्ञ आगूर्णो^{१६} ऽनतिरात्र स्याद् इति । तद् घ तन् न तथा । अग्निष्टोम
एव^{१७} स्याद् इत्य् एके । अग्निष्टोमाद् वै सर्वे^{१८} यज्ञकतवस् तायन्त^{१९} इति । तद् उ ह
तन् नो एव तथा । उक्थ्यो^{२०} हैव स सप्तदश स्यात् । विद्म^{२१} वा उक्थ्यानि । विद्
सप्तदशः । विशाम्^{२२} एव^{२३} यज्ञः । तस्माद्^{२४} उक्थ्य एव^{२५} सप्तदश स्याद् इति ।
तस्य मरुतां चार्को मरुतां च संस्तोभ इत्य् एते आदिष्टसामनी^{२६} पवमानयोर्
भवतः^{२७} । स्तोमम् एव तद्रूपेण समृद्धयन्ति ॥ १७७ ॥

[१-१] ग तेस्सर्वे [२] ग असन् [३] ग ग इत्येके [१४] ग स्यान् [१५] ग आश्वर्णो
भिष्टिभ्य [४] ग स्वभ्यासम् [५] क अभ्यश्नु- [१६] ग नास्ति [१७-१७] ग यज्ञकृतपस्तायन्त
वीवत ग अभ्यश्नुवीव [६] ग आलभते [७] [१८] ग उक्थ्य [१९] ग विद्म [२०] ग विशाम्
क ग एक [८] एवं कोशेषु [९] ग अनु- [२१] ग एव [२२] ग तमाद् [२३] ग
बन्धायाम् [१०] क पशून् [११] क ग स्या [२४] ग आदिष्टसामनी [२५]-
[१२] क एकयावानं ग एकयावानं [१३-१३] [२६] ग पवमानयोस्सवत

अथैषो^१ ऽभिजित् । देवासुरा वा एषु लोकेष्व् अस्पधन्त । अस्मिन् भुवने ते देवा
अकामयन्ताभीमान्^२ लोकान् जयेमासुरान् स्पर्धाम्^३ भ्रातृव्यान् इति । त एतं यज्ञम्
अपश्यन् । तम् आहरन् । तेनायजन्त । तेनेमान् लोकान् अभ्यजयन् अजयन् स्पर्धाम्^४
भ्रातृव्यान् असुरान् । तद् यद् इमान् लोकान् अभ्यजयंस्, तद् अभिजितो ऽभिजित्वम् ।
अभीमान् लोकान्^५ जयति, जयति स्पर्धाम्^६ द्विषन्तं भ्रातृव्यं य एवं वेद । तस्य त्र्युत्तरिण
स्तोमा भवन्ति—त्रयो वा इमे लोका—एषां लोकानाम् अभिजित्यै । चतुरावृतो
भवति—चतस्रो दिशो—दिशाम् एवाभिजित्यै । अभिवतीषु^७ स्तुवन्त्य^८ । एषाम्

एव^{११} लोकानाम् अभिजित्यै । आभीकम्^{१२} अभिनिधनम् अभीवर्त आभीशवम्^{१३} इत्य्
एतानि सामानि भवन्त्य्, एषाम् एव लोकानाम् अभिजित्यै^८ ॥ १७८ ॥

[१] ग अथैषा [२] ग कामयन्ताभीमान् [३] इत्यनु दृश्यते । स च लेखकप्रमादः प्रतिभाति
ग स्पर्द्धा [४] ग स्पर्ध [५] ग लोकं [६] [८-८] ग नास्ति [९] क ख अभिवर्तिषु
ग स्पर्धा [७] इतः प्रभृति १८१ खण्डस्थ अधिष्टोम [१०] ख स्तुव [११-११] ख नास्ति [१२]
साम्नो ये त्रयस्त्रिंशं^{२४} इत्येतत्पर्यन्तो भागः ख क अभीकम् [१३] ख अभीशवम्
ग पुस्तकयोः १६८ खण्डस्थ जघनेनाहवनीयं^{१३}

तस्य रथन्तरं पृष्ठं भवति, वामदेव्यं मैत्रावरुणसाम, बृहद् आर्भवे पवमाने । इदं
वै रथन्तरम् । अन्तरिक्षं वामदेव्यम् । अद एव^२ बृहत् । एषाम्^३ एव लोकानाम्
अनन्तर्हितानाम्^४ अभिजित्यै^५ । तस्मिन् एतानि परोक्षं पृष्ठरूपाण्य् अवकल्पयन्ति^६,
विश्वजितः प्रत्युद्यमाय । इन्द्रो वै^७ वृत्रम्^८ अहन् । तं वृत्रं जघ्निवांसम्^९ एभ्यो लोकेभ्यस्
तमो^{१०} ऽन्ववृणोत् । सो^{११} ऽकामयतापेदं तमो हनीयेति । स एतम् अभिजितं यज्ञम्
अपश्यत् । तम् आहृत् । तेनायजत । तस्य च्युत्तरिण^{१२} स्तोमा भवन्ति । त्रयो वा इमे
लोकाः । तेनैभ्यो लोकेभ्यस्^{१३} तमो ऽपाहत्^{१४} । तं चतुर्थाल् लोकात्^{१५} तमो ऽन्व एवा-
वृणोत् । सो^{१६} ऽकामयतापैवेदं तमो^{१७} हनीयेति । स एतं विश्वजितं यज्ञम् अपश्यत् ।
तम् आहृत् । तेनायजत । तस्य चतुरुत्तरिण^{१८} स्तोमा भवन्ति । चतस्रो^{१९} दिशः ।
एष^{२०} उ ह वै चतुर्थो लोको^{२१} यद् दिशः । तेन चतुर्थाल् लोकात् तमो ऽपैवाहत्^{२२} ।
ततो वै स सर्वेभ्य^{२३} एभ्यो लोकेभ्यस् तमः पाप्मानम् अपहत्य स्वर्गं लोकम् आरोहत्^{२४} ।
सर्वेभ्य एवैभ्यो लोकेभ्यस् तमः पाप्मानम् अपहत्य स्वर्गं लोकम् आरोहत्^{२५} । सर्वेभ्य
एवैभ्यो लोकेभ्यस् तमः पाप्मानम् अपहत्य स्वर्गं लोकम् आरोहति य एवं वेद
॥ १७९ ॥

[१] ग मैत्रावरुणा- [२-२] ख बृहदशाम् ग बृह- [१२-१२] ग तमेवापहत [१३] ख लो ग लोका
देक्षाम् [३] ख ग अन्तर्हितानाम् [४] ख अभित्यै [१४-१४] ख ग कामयत् पैवेदयन्तमो [१५] क
[५] ख अवकल्पयन्ति [६] ख ग नास्ति [७] ख ग चरण [१६] ख अधिपाठः जित् [१७]
ख ग वृत्रम् [८] ख जघ्निवाम् [९] ग तमेवा य इ [१८] ग लोके [१९] ख पैवाहत् [२०]
[१०] ख ग सा [११] क ख च्युत्तरिण ग चरण ग सविर्वभ्य [२१] क ख ग आरोहन्

अथैष विश्वजित् । इन्द्रो ऽसुरान् अजयत् । तेषां^१ त्वानिव नाजयत् । तम् एतेन
देवा अयाजयन् । स विश्वम्^२ अजयत् । इन्द्रो वै विश्वजित् । यद् वा एतेन शिल्पेना-
जयत्^३ तद् विश्वजितो विश्वजित्वम्^४ । देवा वा असुरेभ्यो विभ्यतस् सर्वम् इदं^५
संगृह्णोर्धा स्वर्गं लोकम् उदक्रामन्^६ । यो वै सर्वं विन्दमानः सर्वं न ददाति
स सर्वपरादायी^७ । अथ यस्य सर्वं विन्दमानस् सर्वं ददाति स सर्ववेदसी^८ ।
सर्वं वा एष विन्दते यत्^९ सर्वान् स्तोमान्^{१०} सर्वान् ग्रहान्^{११} सर्वाणि^{१२} पृष्ठानि
सर्वाणि छन्दांसि विन्दते । तस्य चतुरुत्तरिण^{१३} स्तोमा^{१४} भवन्ति । इमान् एव लोकांसि
त्रिभिर् अभिजयति । यश्च चतुर्थो^{१५} विश्वा एव तेनाशास्^{१६} संभार्या भवन्ति । पृष्ठा-
नाम् एव संयोगो^{१७} नानादेवत्या भवन्ति, तेन युज्यं तेन^{१८} रूपेण । ^{१९}तद् आहृत्^{२०}
अपथम् इव वा एते यन्ति^{२१} ये^{२२} पावमानीभिः प्रतिपद्यन्त^{२३} इति । पवमानस्य ते कव
इति^{२४} पर्यासो भवति । पुनः पन्थानं पर्यवयन्ति । न चत्वारि षड्भ्यो^{२५} भवन्ति ।

तेन विभवन्ति ॥ १८० ॥

[१] ग तेषा [२] ग भद्रम् [३] ख शिल्पो-
नाजयत् [४] ख विश्वजित् [५] ख ग इमं
[६] ग उद्रक्रामन् [७] ख सर्वपारादायी ग
सर्वपारादा [८] ख सर्वेदसी ग सर्ववेदवेदसी
[९] ख र्धत् [१०] ख ग स्तोमोन् [११] क
ख गृहान् ग गृहन् [१२] ग स्वर्वाणि [१३] क

चतुरत्तरण ख ग -त्तरण [१४] ग स्तामा [१५]
क चर्थो [१६] क अधिपाठः स [१७] ख
सधोगो ग सयोगो [१८] ग ते [१९-१९]
ग द्वाहुर् [२०] ख ग यन्त्रि [२१-२१] ख
पावमानीभिपतिपद्यन्त ग -पेतिपद्यन्त [२२] ख ति
[२३] ग षट्स्था

‘अथैतान्य् आप्रीर्’ आज्यानि भवन्ति । प्रजापतिः प्रजा असृजत । स सृष्ट्वा रि-
रिचानो^१ ऽमन्यत । स एतान्य्^२ आप्रीर् आज्यान्य्^३ अपश्यत् । तैर्^४ आत्मानम्^५ आप्री-
णीतायातयामतायै । रिच्यत^६ इव वा^७ एष यत् सर्वं ददाति । तद् यद् एतान्य् आप्रीर्
आज्यानि^८ भवन्त्य् आत्मानम् एवैतैर्^९ यजमान आप्रीणीते^{१०} ऽयातयामतायै^{११} । तद्
आहुर् वीव वा एते^{१२} प्राणैर् ऋध्यन्ते^{१३} य एतानि नानारूपाणि^{१४} नानादेवत्यानि नाना-
छन्दःसु समाने^{१५} यज्ञक्रतौ संप्रोहन्तीति । तद् यद् गायत्रीषु बृहद् भवति—प्राणो वै
बृहत् । प्राणो गायत्री—प्राणैर् एव तत् समृध्यन्ते । यद्^{१६} यथापूर्वं^{१७} पृष्ठान्य् उपेयू^{१८}
रेवतीर् उत्तमाः कुर्यू रेवतीनाम् एता रूपम् ऋचस्, तेनैव रेवतीनां^{१९} रूपान्^{२०} न यन्ति ।
तद्^{२१} आहुर् यन्ति वा^{२२} एते^{२३} ऽग्निष्टोमसाम्नो^{२४} ये त्रयस्त्रिंशं^{२५} स्तोमं कुर्वन्तीति ।
एकविंशत्यक्षरा एता ऋचो भवन्ति । तेनैवाग्निष्टोमसाम्नो^{२६} न यन्ति । तद् आहुर् यन्ति
वा एते^{२७} यज्ञायज्ञीयाद् ये^{२८} बृहद् अग्निष्टोमसाम्^{२९} कुर्वन्तीति । तद् यत् त्वम् अग्रे
यज्ञानां होतेति भवति तेनैव यज्ञायज्ञीयस्य रूपान् न यन्ति, तेन तृतीयसवनान् न यन्ति^{३०} ।
तद् आहुर् वीव^{३१} वा एष^{३२} पशुभिर् ऋध्यते^{३३} यत् सर्वं ददातीति ॥ १८१ ॥

[१-१] ग अथतान्नाप्रीर् [२] क ख रिरिचानो
ग रुहवान्मनो [३] ख ग एवान्य [४] ख
आज्यान् [५] ग तैर् [६] ग आत्मानम् [७]
क ख रिच्यन्त ग नविच्यन्त [८] क स [९]
ग आज्यानि [१०] ग एतैर् [११] क आप्री-
णिते [१२] ख यातयामतायै ग यातयामैव [१३-
१३] क ख प्राणैरिध्यन्ते ग प्राणैरुध्यन्ते [१४]
ख ग नारूपाणि [१५] ग समानेन [१६]
एवं कोशेषु [१७] क यथापूर्वं [१८] ख

उपेयू ग उपेयु [१९] ग नेवतीनां [२०]
क रूपं [२१-२१] ख ग आहुर्यतन्त्रिव [२२]
ख ग नास्ति [२३] ख ग अग्निष्टोमसाम्नो [२४]
ख त्रिंशं ग त्रिंशं [२५] क ग तेनैवा-
[२६] ग येते [२७] क ग यैर् [२८] ग
अग्निष्टोमोवाम [२९] क ग सन्ति [३०] क
ग विव [३१-३१] क पशुभिरिध्यते ग पशु-
भिरुध्यते

रोहिणी^१ छविं परिधत्ते । एतद् वै पशूनां प्रियं रूपं यद् रोहितम् । पशूनाम् एव तन्
प्रियेण रूपेण समृध्यते । खनति खनित्रम् अवृत्तिम् अपजयति^२ । उभयतः क्षणुद्^३ अभ्रिर्^४
भवत्य्—उभयत एवास्मा अन्नाद्यं रदति । अरण्ये तिस्रो वसति^५—यद् आरण्यम् अन्नाद्यं
तद् एव ताभिर् अवरुद्धे । न ग्रामे नारण्ये तिस्रो—यन् न ग्रामे नारण्ये ऽन्नाद्यं तद् एव
ताभिः । जने^६ तिस्रो—जन्यं ताभिः । सजने^७ तिस्रः—सजन्यं ताभिः^८ । ता द्वादश
संपद्यन्ते । द्वादश मासास् संवत्सरः । संवत्सराद् एवान्नाद्यम् अवरुद्धे । रोहिणी^९ छविं
परिधत्ते । एषा ह वा^{१०} अग्रे पशूनां त्वग् आस या पुरुषस्य, या पशूनां सा पुरुषस्य । ते
पशव आतपं^{११} वर्षं^{१२} दशान्^{१३} मशकान् न^{१४} धारयन्ति । ते^{१५} पुरुषम् एत्याब्रुवन्^{१६}
—पुरुषेयं तव त्वग्^{१७} अस्त्वं एषास्माकम् इति । किं तत स्याद् इति । आद्या ते स्याम्

इत्थं अनुवन् । इदं ते वास इति वासः प्रायच्छन् । तद् यद् रोहिणीं छर्वि^{१८} परिधत्ते स्वनैव^{१९} तद्रूपेण समुध्यते । तथा हैनम् अमुष्मिन् लोके पशवो नादन्ति^{२०} । अदन्ति ह वा अमुष्मिन् लोके पशवः पुरुषम् । तस्माद् उ ह गोर् अन्ते नशो न स्यात् । इश्वरो हास्माद्^{२१} अपक्रमितोस्^{२२} त्वचम् अस्य बिभर्मीति^{२३} ॥ १८२ ॥

[१] ग रोहिणी [२] क उपजयति । ताण्ड्यमहा-
ब्राह्मणे १६. ६. ५ खनित्रेण जीवत्यवृत्तिमपजयति
[३] क उभयतः क्षणोर् ख ग उभयतः क्षणोर् [४]
क ख अभिर् [५] क वासयति ख वसती [६]
क ख जनय [७] क सजनय [८] ख तास्
[९] ग रोहिणि [१०] क व [११] ग अतपं

[१२] क वर्षा [१३] क दाशान् [१४] क ख
ना [१५-१५] ख ग पुरुषत्योन्नव [१६-१६]
ख ग नास्ति [१७] क त्वम् [१८] क छर्वी ।
ताण्ड्यमहाब्राह्मणेऽपि १६. ६. १ दीर्घं ईकारः
[१९] क नाद्यन्ति [२०] ख ग हास्माद् [२१]
क ख अपक्रमितो [२२] ख बिभर्मिति

सा सपुच्छा भवति कृत्स्नत्वाय । अथो सर्वे वाव स्म प्राजापत्याः । यस् त्वाव पुत्राणां कृपणतमो भवति, स पितुर् हृदयम् आप्येति^१ । कृपणताम् इवैष^२ न्येति यस् सर्वे ददातीति^३, गच्छति प्रजापतेर् अनुबोधम् । तद् या अरण्ये वसेद् उदुम्बरो^४ हैव ता^५ वसेत् । प्रजापतिर् यत् प्रजाभ्य ऊर्जम् अन्नाद्यं व्यभजत्^६, ततो यः संशेषः समशिष्यत^७, स एष वनस्पतिर् अभवत् । °उर्ग वा° उदुम्बरो^८ ऽन्नम् । अरण्यं वा एतस्यान्नाद्यम् इतं भवति यस् सर्वे ददाति । स यो ऽत्र प्रजापतिन्यंगो^९ यद् अन्नाद्यम्^{१०} । तद् एव ताभिर् अवरुद्धे । अथ या न^{११} ग्रामे नारण्ये वसेत्, निषादेषु हैव ता वसेत् । एष^{१२} ह वै न ग्रामे नारण्ये^{१३} यन् निषादाः । एताभिर्^{१४} ह वा उभयम् अन्नाद्यं समभ्यवैति^{१५} यच्च ग्राम्यं यच्च चारण्यम् । स यो ऽत्र प्रजापतिन्यंगो यद् अन्नाद्यं तद् एव ताभिर् अवरुद्धे । अथ या जने वसेद्, वैश्ये वा ह ता भ्रातृव्ये^{१६} वा वसेत् । एष ह वै ब्राह्मणस्य जनो यद् वैश्यो वा भ्रातृव्यो वा । जनं वा एतस्यान्नाद्यम् इतं भवति यस् सर्वे ददाति । स यो ऽत्र प्रजापतिन्यंगो यद् अन्नाद्यं, तद् एव ताभिर् अवरुद्धे । अथ यास् सजने वसेद्, राजनि हैव ता वसेत् । एतद् घ वै सजनं यद् राजा । अन्त उ वा अन्नाद्यस्य श्रीर्, अन्त एव तद् अन्नाद्यस्य श्रियाम्^{१७} अन्ततः प्रतितिष्ठति ॥ १८३ ॥

[१] ग अप्येति [२] क ख इमेषि [३] ग
ददातीति [४-४] ग हैवैता [५] क विभजत्
[६] क समः शिष्यत ख समशित्यत [७-७] क
ग ऊर्गवा ख ऊर्वा [८] ख उदुम्बरा [९-९]

ख यदन्नाद्य ग यद्यन्नाद्य [१०] ख नं [११]
ग एषा [१२] क नारण्यं [१३] ख एतानि
[१४] क असमभ्यवैति [१५] ख भ्रातृव्यो [१६]
ग श्रियम्

प्राजापतिः प्रजा असृजत । स एनेनैव विश्वजितेदम् असृजत विश्वम् । तद् यद् एता नानारूपाः प्रतिपदो^१ भवन्ति, तस्माद् उ हेदं^२ विश्वं भूतं नानारूपम् । पृष्ठानां वावैष^३ योगः । उपवत्यैव^४ रथन्तरं युज्यते । सरस्वता^५ वैराजस् सारस्वत्या महानास्रयो^६ ब्राह्मण-
स्पत्यया^७ वैरूपं सावित्र्या रेवतयः^८ आग्निपावमान्या^९ बृहत् । तद् यद् एता नानारूपाः प्रतिपदो भवन्ति °पृष्ठान्य एवैतत्° प्रातस्सवने युक्तानि । तानि माध्यन्दिने सवने ऽभ्यारोहन्ति । तद् आहुर् वीव वा एते °प्राणैर् ऋध्यन्ते° ये पवस्विनीभिः^{१०} प्रतिपद्यन्ते^{११} इति । तद् यद् एषा^{१२} वायव्या^{१३} प्रतिपद्^{१४} भवति—प्राणो वै वायुः—प्राणैर् एव तत् समुध्यन्ते ॥ १८४ ॥

[१] क प्रतिपतो [२] ग हेतं [३] ग खावैस
[४] एवं कोशेषु [५] एवं कोशेषु [६] ? क
महानास्त्रयो ग महानास्त्रयो [७] ग ब्रह्मण-
स्पत्या [८] ग रवतय [९] क अग्निपवमान्या

ग अग्निपवमान्य [१०-१०] ग पृष्ठान्नैवैषत्
[११-११] क प्रागैरिच्छन्ते ग प्रागैरुद्धयते [१२]
क ग पवस्वनीभिः [१३] ग प्रतिपद्यत [१४]
ग एष [१५] ग त्वायव्या [१६] ग प्रतिपन्

अथैते सरस्वतश् च सरस्वत्याश् च । एतद् वै दैव्यं^१ मिथुनं प्रजननं यत् सरस्वांश्
च सरस्वती च । दैव्येन^२ मिथुनेन प्रजाया इति । तद् आहुः पुंसः^३ पूर्वा कार्या स्त्रिया
उत्तराः । तथा यजमानस्यानपगद्भ्यैः प्रजा जायत इति । तद् उ वा आहुर् वायुर् वै^४
रेतोधाः, प्रजननं सरस्वती^५ । तौ सरस्वन्तं^६ मिथुनात् प्रजनयतः । अथो वाशिता वै पूर्वा
धावत्य् अन्वम् ऋषभः^७ सरस्वत्या एव पूर्व कार्येति । एतद् उ हैतत् सरस्वतस् त्व एव
पूर्वा कार्या । अथैषा ब्राह्मणस्पत्या प्रतिपद् भवति । प्रजापतिर्या ऋते ब्रह्मणः^८ प्रजा अस्-
जत, ता अस्य सृष्टाः पराभवन्^९ । स एतां^{१०} ब्राह्मणस्पत्यां प्रतिपद्मं^{११} अपश्यत् । तथा
ब्रह्मण्वतीः प्रजा अस्जत । ता^{१२} अस्य सृष्टा न^{१३} पराभवन् । तद् यद् एषा ब्राह्मण-
स्पत्या प्रतिपद् भवति, ब्रह्मण्वतीर् एवैतया प्रजास् सृजते, ता अस्य सृष्टा न^{१४}
पराभवन्ति ॥ १८५ ॥

[१] ग दैव्यं [२] ग दैव्येन [३] ग नास्ति
[४-४] ग वायुव [५] क ग सरस्वति [६]
ग सरस्वन्त [७] ग ऋषभ [८-८] ग कार्येते-

तद् [९] क ग ब्रह्मण [१०] क ग पराभवन्
[११] ग एता [१२] ग प्रतिपद्म [१३]
ग ताम् [१४-१४] क ग सृष्टान्

अथ सावित्रीप्रसवाः^१ । यद् इह विषुरूपम् इमा नानारूपाः प्रतिपद् उपागाम^२ तन्
नस् सवितृप्रसतम् असद् इति । अथाग्निपावमान्यः^३ । पथम् इव वा एते यन्ति ये पाव-
मानीभिः^४ प्रतिपद्यन्त इति । अग्निर् वै पथिकृद्^५ देवतानाम् । येन वै केन चाग्निरिति
पन्थानम् एव कुर्वन् एति । तद् यद् एषाग्निपावमानी प्रतिपद् भवत्य् अग्निरैव तत् पथि-
कृता पन्थानं पर्यवयन्ति । पवमानस्य ते कव इति पर्यासो भवति । एतत् पुनः पन्थानं पर्य-
वयन्ति^६ । यो वै पृष्ठानां^७ धुर्यं वेद धुर्यं स्वानां भवति । वैराजं वाव^८ पृष्ठानां धुर्यम्^९ ।
धुर्यं स्वानां भवति य एवं वेद ॥ १८६ ॥

[१] क ग सावित्रीप्रसवाय [२] ग उपागतम् [३] क ग -पावमान्य [४] ग पावमानीहि
[५] ग पथिकमेद् [६] ग पर्यवयन्ति [७] ग पृष्ठाना [८] ग वावा [९] ग नास्ति

तद् [१०] क ग ब्रह्मण [११] क ग पराभवन्
[१२] ग एता [१३] ग प्रतिपद्म [१४]
ग ताम् [१५-१५] क ग सृष्टान्

तद् आहुः पापवस्यसम् इव वा एतत् क्रियते यद् बृहद्रथन्तरे अभितो भवतो,
मध्ये पृष्ठानि । यथा वै पापीयांसम् उपर्यासीनं श्रेयान् अधस्ताद् उपासीत तादृक् तद्
यद् एते बृहद्रथन्तरे अभितो भवतो मध्ये पृष्ठानीति । बृहद्रथन्तरे एव^१ मध्ये स्याताम्^२
अभितः^३ पृष्ठानि पापवस्यसस्य व्यावृत्त्यै । अथो यथा श्रेयांसम् उपर्यासीनं पापीयान्
अधस्ताद् उपासीत तादृक् तद् यद् बृहद्रथन्तरे मध्ये भवतो अभितः^४ पृष्ठानीति । असर्व-
पृष्ठो ह तु तथा स्यात् । सर्वेषां वै पृष्ठानां वैराजम् एव पूर्वं योगम् आनशे । अथो यद्यपि
चरमं^५ यन्तं पृच्छेयुर् उप पृष्ठान्य् अगूर्णा^६ इति, नेत्य् एव ब्रूयात् । बृहद्रथन्तरे एवा-
भित स्यातां^७, मध्ये पृष्ठानि सर्वपृष्ठतायै^८ । इदं वै रथन्तरम्, अदो बृहत् । पशवः
पृष्ठानि । आभ्याम्^९ एवैतत् लोकाभ्याम् उभयतः पशून् परिगृह्णीते उपरावापाय । नास्य
किञ्च परोप्यते^{१०} य एवं वेद ॥ १८७ ॥

[१] ग नास्ति [२] क भवतो साताम् ग [७] क सर्वपृष्ठतया [८] ग अभ्याम् [९] ग
भवतः [३-३] ग नास्ति [४] ग चरमा परोध्यन्त
[५-५] ग प्रछेयुरूपवृष्टान्यशृणु [६] ग स्याताम्

अथो यथा पिता मातैवं बृहद्रथन्तरे, यथा पुत्रा एवं पृष्ठानि । यद् वै पुत्रो ऽतिपाद-
यति^१ पिता वै तस्य शमयिता पिता निषेद्धा । तद् यद् बृहद्रथन्तरे अभितो भवतश्च
शान्त्या^२ एव निषिद्धयै । अथो यथा पितरौ पुत्रान् अभितः परिशय्यातां तादृक् तद् यद्
बृहद्रथन्तरे अभितो भवतो, मध्ये पृष्ठानि । यथा ह वा इदम् ऋषभा वा परस्वन्तो वा
समुत्कुद्धास् तिष्ठेयुर् एवम् एतद् यद् एतानि मध्यतः पृष्ठानि भवन्ति, तद्^३ यच्च छ्यैत-
नौधसं^४ अभितो भवतः । ब्रह्म वै नौधसम्^५ । ब्रह्मणैवेनांस् तत् पुरस्ताच्च छमयित्वा
इयैतेनोपरिष्ठाच्च छ्येतीकुर्वन्ति^६ । तस्मात् पुरस्ताद् एव^७ नौधसं^८ स्याद् उपरिष्ठाच्च
छ्यैतम् । तद् आहुर् यत्^९ समाननिधनानि पृष्ठानि, केनाजामी^{१०} क्रियन्त^{११} इति । वैराजं
च महानास्रयश्च वैरूपं च रेवत्यश्च चैतेनाख्यानेनाजामीति^{१२} । अथो^{१३} यद् एवै-
तानि^{१४} मध्ये निधनानि भवन्ति तेनो एवेति^{१५} । तस्मिन् त्रयस्^{१६} सप्तदशा भवन्ति ।
ता एकपञ्चाशत् स्तोत्र्याः^{१७} । तद् गोः प्रातस्सवनम् । एकात्रवतिशतं रात्रेस्^{१८} सा
ज्योतिष्टोमस्य^{१९} रात्रिः । तद् एतन् मिथुनं प्रजननं क्रियते । प्र मिथुनेन जायते य एवं
वेद । ता उभयी स्तोत्र्यास्^{२०} संपद्यन्ते द्वे चत्वारिंशच्छते । सा विराद् । अन्नं विराद् ।
विराज्य एव तद् अन्नाद्ये यज्ञस्यान्ततः प्रतितिष्ठति^{२१} ॥ १८८ ॥

[१] ग -पादयन्ति [२] ग शात्या [३-३] ग राख्याने- [१२-१२] ग यदैवैतानि [१३] ग
यछेदनौधसेलसे [४] ग सौधसम् [५] क ऐवेति [१४] ग त्रय [१५] ग स्तात्रियाः
छ्येति कुर्वन्ति ग छैतिकुर्वन्ति [६] ग अव [७] [१६] ग रात्रे [१७] ग ज्यातिष्टोमस्य [१८]
क ग नौधसं [८-८] ग चैतन्तदाहुयन् [९] ग ग स्तोत्रास् [१९] ग प्रतितिष्ठति
केनाजामि [१०] ग त्रियत [११] ग चैते-

देवासुरा अस्पर्धन्त । अथ ह तर्हि प्रजापताव् एवैतानि शिल्पान्य् आसुर^१ नेतरेषु
देवेषु । स इन्द्रः^२ प्रजापतिम् उपाधावज^३ जयामासुरान् इति । तस्मा एव तच्च छिल्पं
प्रायच्छत् । तद् अस्मिन् प्रत्यमुञ्चत् । यथा^४ 'निष्कं मणिं^५ स्रजं प्रतिमुञ्चेद्^६ एवं
तन्वोदयच्छत् । तस्माद् एतच्च छिल्पं निरमिमितैतानि^७ पृष्ठानि । अथ यद् इतरत् तेज
आसीद् येनैष एतत् तपति । ते ऽसुरा इदं रूपं ज्ञात्वा^८ सो^९ नः पिता हन्ति सो नः
पिता हन्तीत्य् एव भवन्तः पराजयन्त । ततो वै देवा अभवन् परासुराः । भवत्य् आत्मना
परास्य द्विषन् भ्रातृव्यो^{१०} भवति य एवं वेद ॥ १८९ ॥

[१] ग अहुर [२] ग इन्द्रं [३] ग उपाधावज् तैतानि [७] ग जात्वा [८] ग सा [९] ग
[४-४] क निष्कर्मणि ग निष्कर्ममणि [५] ग अतृव्यो
प्रतिमुञ्चद् [६] क निरममितीतानि ग निरममी-

तद् आहुर् नातिष्ठुत्यम् । यथा वै^१ 'निष्कं मणिं स्रजं^२ प्रतिमुञ्च्य तत् पुनर् उन्-
मुञ्चत् तादृक्^३ तद् यो ऽग्निष्टोमे ऽतिष्ठौतीति^४ । अन्यतरद्^५ य त्वाव स विश्वयोर्
जयति । अहोरात्रे वै सर्वं विश्वम् । अथो यथा महावृक्षस्याग्रं रुद्ध्वा^६ प्रत्यवरोढुं न विन्देत्
तादृक्^७ तद् यद् अग्निष्टोमो^८ भवति । तद् यत् प्रत्यवरोहीणि स्तोत्राणि भवन्त्य्—एषा
वै कृत्स्ना प्रतिष्ठा यद् अतिरात्रस्—तेनैवास्यां प्रतितिष्ठति । तद् आहुः प्रेव वा एते

ऽस्माल् लोकाच् च्यवन्ते ये ऽतिरात्रम् उपयन्तीति । तद् यद् गायत्रीषु बृहद् भवति—
इयं वै गायत्री—अस्याम् एवैतत् प्रतितिष्ठन्ति ॥ १९० ॥

[१-१] क निष्कर्मणिसृजं ग निष्काममणिसृजं [२] ग तदृक् [३] ग तिष्ठौती [४] ग न्यतरद्
[५] ग रूथवा [६-६] ग तद्यभिष्टोमो [७] क ग यं

अथो यथा रथाक्षे रथचक्रं प्रतिमुञ्चेद्^१ एवम् एवैतानि सर्वाणि शिल्पान्य् आहृत्य^२
ब्रह्मन्^३ प्रतिष्ठापयन्ति ये^४ गायत्रीषु बृहद् अग्निष्टोमसाम कुर्वन्ति । तस्माद् गायत्रीष्व्
एव बृहद् अग्निष्टोमसाम कार्यम्^५ इति । तद् आहुस् सहस्रम् एव दद्यात्^६ तद् एव विश्वम्
इति । अथो आहुर् यावतीर्^७ एवैतस्य विश्वजित स्तोत्र्यास् तावद् एव दद्यात्^८ । तद्
एव विश्वम् इति । तद् उ वा आहुर् यद् एवास्य किञ्चित् स्वं^९ स्यात् तद्^{१०} दद्यात् ।
यत्^{११} परिशिनष्टि स पाप्मेति । यथा वैनं^{१२} मिथुनात् स्रवत्य् एवम् एनं तस्मात् सर्व-
स्मात् पाप्मा स्रवति यत् परिशिनष्टि । तस्मात् सर्वम् एव देयम् इति ॥ १९१ ॥

[१] ग प्रतिमुञ्चेद् [२] ग असृत्य [३] ग [४] ग स्व [५०] ग त [११] क तत् [१२]
ब्रुवन् [४] ग यो [५] ग कुत्र्याम् [६] ? क वैनावं ग वैनाव
ग तथात् [७] क यवतीर् [८] ग तद्यान्

अथैष वाजपेयः । वाजपेयेनान्नाद्यकामो यजेत । अन्नपेयो ह वा एष यद् वाजपेयः ।
अन्नं वै वाजः । यदा वै गौर अश्वः पुरुषो ऽन्नस्य सुहितो भवत्य् अथ स वाजी भवति ।
अग्निष्टोमेन ब्रह्मवर्चसकामो यजेत—ब्रह्म वा अग्निष्टोमो—ब्रह्मवर्चसस्यैवावरुद्धयै । ऋतूनां
च ह^१ खलु वै^२ पशूनां च कामायाभिषिच्यमानो^३ ऽभिषिच्यते । तस्य पञ्च स्तोत्राणि
चतुस्त्रिंशानि कुर्युस् सर्वान् पवमानान् उभे ब्रह्मसामनी । तावतीर् उक्थ्यस्य स्तोत्र्याः ।
आमुवन्ति तं कामं य उक्थ्ये^४ । नो वा^५ अग्निष्टोमाद् यन्ति । न ह खलु वा एषो ऽग्निष्टोमो
नोक्थ्यो^६ न षोडशमान्^७ नातिरात्रः^८ । अतिरिक्तयज्ञो ह वा एषः । अतिरिक्तो वै प्रजा-
पतिः । प्राजापत्य एष यज्ञः । प्रजापतेर् एवाप्त्यै^९ । तस्य बृहच् छिपिविष्टवती भवति ।
पशवो वै शिपिविष्टाः । क्षत्रं बृहत् । क्षत्रियस्यो अयं लोकः । अस्य नो लोकवतस्^{१०}
साम्नः^{११} पशवो लोकम् अनूपतिष्ठन्ता^{१२} इति । त्रिष्टुप्स्तुवन्ति बृहत् साम । क्षत्रं
वै त्रिष्टुप् । क्षत्रेणाभिषिच्यमानो ऽभिषिच्यता^{१३} इति । वैष्णवीषु स्तुवन्ति—विष्णुर् वै
परमो देवतानां—परमया देवतयाभिषिच्यमानो ऽभिषिच्यता इति । आर्जिं धावन्ति,
प्रजापतेर्^{१४} एवाप्त्यै स्वर्गस्य च लोकस्योज्जित्यै^{१५} । सप्तदश प्रव्याधान् धावन्ति ।
सप्तदशो वै प्रजापतिः । प्राजापत्य एष यज्ञः प्रजापतेर् एवाप्त्यै ॥ १९२ ॥

[१] क नास्ति [२] ग पै [३] ग कामा- ग लोकवत [११] ग साम्नं [१२] क अनू-
यामिषिच्यमाना [४] ग उक्थ्यो [५] ग पो पतिष्ठन्ता ग अनुपतिष्ठन्ता [१३] क भिषि-
[६] ग नोक्थ्या [७] क षोडशिनमान् [८] च्याता ग भिषिच्यता [१४] क ग प्राजापतेर्
ग नाद्यकामोतिरात्रः [९] ग आप्त्यै [१०] [१५] ग लोकस्योज्जित्यै

तद् आहुस् तिसृष्व् एवास्तुतासु धावेयुः । त्रयो वै प्राणापानव्यानाः । तेषां
संतत्या अव्यवच्छेदायेति । अथो आहुर् एकस्याम् एवास्तुतायां धावेयुः । को ह्य् एवैष^१
अन् प्राणो ऽपानो व्यान इति । तद् उ वा आहुस् सर्वास्व एवास्तुतासु धावेयुर्^२ एतयोर्

आज्योर् असंसर्गयेति^३ । तद् आहुर् यन्ति वा पते यज्ञाद् ये बहिर्वेदि प्रसुते^४ धावयन्ति । एतावान् वाव यज्ञो यावान् अन्तर्वेदि । एव वेद्यन्ताद् धावेयुर् इति । अथो आहु रथोपस्थ एव पादम् आधाय^५ तं पुनर् एव^६ हरेत् । तद् एव सृतं चासृतं चोति । तद् उ वा आहुर् धावयेयुर्^७ एव । रथन्तरेण वै दैव्यम्^८ आजिम् उज्जयति, रथेन मानुषम् । तस्माद् धावयेयुर् एवैतयोर् आज्योर् उज्जित्या^९ इति । ब्रह्मा रथचक्र आसीनस्^{१०} साममिर् गायत्य^{११} अग्न^{१२} वाजं वाजिन इति^{१३} । त आ वाजं वाजिनो ऽगमन्^{१४} इति । अमृतो ऽन्नं वै वाजो ऽन्नाद्यस्यैवावरुद्धयै^{१५} । वर्तमाने गायति । वर्तमानो हि तत्र गच्छति यत्र जिगमिषति^{१६} ।^{१७} वयश्चो ददाति^{१८} । वयश्चो वा इदं विहितम् । प्रजापतेर् वा इदं सर्वम् । प्राजापत्य एष यज्ञः, प्रजापतेर् एवाप्त्यै । वयसो वयसस् सप्तदश सप्तदश ददाति^{१९} । सप्तदशो वै प्रजापतिः । प्राजापत्य एष यज्ञः । प्रजापतेर् एवाप्त्यै । तस्यानिरुक्तं^{२०} प्रातस्सवनं भवति । अनिरुक्तो^{२१} वै प्रजापतिः । प्राजापत्य एष यज्ञः । प्रजापतेर् एवाप्त्यै । वाजवन् माध्यंदिनं सवनम्^{२२} । वाजपेयो ह्य् एषः । चित्रवत् तृतीयसवनम् । चित्रतमो ह्य् एष यज्ञः । उच्चा^{२३} ते जातम् अन्धसेति माध्यंदिनस्य^{२४} पवमानस्य अन्धस्वतीर् गायज्यो^{२५} भवन्ति । अन्नं वा अन्धः । तद् एनं तत् सुष्वाणम्^{२६} एव पवमानमुखे^{२७} अन्नाद्येन समृद्धयन्ति ॥ १९३ ॥

[१-१] क ह्यैवेष [२] क धावेर् ग धावेन्
[३] ग असंसर्गयेति [४] क प्रसुते [५] क
आधाय [६] ग अव [७] ग यावयेयुर् [८]
ग दैव्यम् [९] ग ऊजित्या [१०-१०] क ग
सामभिगायन्त्य [११] ग अग्न [१२] क इती
[१३] ग अगमन् [१४] ग -वाववरुद्धयै [१५]

ग जिगमिषति [१६-१६] ग वयश्चो ददाति [१७]
ग छति [१८] क ग तस्यानिरुक्तं [१९] क
ग अनिरुक्तो [२०] ग नास्ति [२१] ग उच्चा
[२२] ग माध्यन्दिनस्य [२३] ग गायज्यो [२४]
क स्वष्वाणम् [२५] ग पवमानमुखे

तासु गायत्रम् उक्तब्राह्मणम् । अथामहीयवम्^१ । प्रजापतेर् वा आमहीयवम् । प्राजापत्य एष यज्ञः । प्रजापतेर् एवाप्त्यै । अथ सैन्धुक्षितं क्षत्रसाम । क्षत्रेणाभिषिच्यमानो ऽभिषिच्यता^२ इति । अथाभीकम् अभिषिक्त्यै^३ रूपम् । पुनानस्^४ सोम धारयेत्य् उभयरूपा बृहती भवति । एषा उभयसामनी उद्ययामस्^५ तस्माद् एताम् । कुर्वन्त्य् एव बृहत्साम्नः कुर्वन्ति रथन्तरसाम्नः । तासु रौरवं प्रज्ञातम् अग्निष्टोमसाम ।^६ प्रज्ञातम् अग्निष्टोमसाम^७ नेद्^८ अन्तरयामेत्य् अथ^९ वाजजिद्—अन्नं वै वाजो—ऽन्नाद्यस्यैवावरुद्धयै^{१०} ।^{११} अथ दैर्घश्रवसम्^{१२}—अन्नं वै दैर्घश्रवसम्^{१३}—अन्नाद्यस्यैवावरुद्धयै । अथार्कपुष्पम्—अन्नं वा अर्को—ऽन्नाद्यस्यैवावरुद्धयै । अथ समन्तम् । समन्तैनं^{१४} श्रीर् असद् इति । अथ यौधाजयं^{१५} त्रिणिघनं^{१६} सवनानां^{१७} कलत्त्यै । अथौशनम् अन्त्यं साम, अन्त्येनं^{१८} सामान्त्यं^{१९} स्वर्गं लोकम् अश्रवाता इति । अथ रथन्तरम् । ब्रह्म वै रथन्तरम् । ब्रह्मसव एषः । ब्रह्मणाभिषिच्यमानो ऽभिषिच्यता इति । अथ वामदेव्यं शिवं शान्तं सुष्वाणम्^{२०} अनुवर्तता इति । अथो पशवो वै वामदेव्यं, पशूनाम् एवावरुद्धयै । अथ^{२१} नौघसं प्रज्ञातं^{२२} ब्रह्मसाम ।^{२३} प्रज्ञातं ब्रह्मसाम^{२४} नेद् अन्तरयामेति । अथ कालेयं कं सुष्वाणायासद् इति । अथो कालं सुष्वाणो ऽश्रवाता^{२५} इत्य् अथो तं कालयातं यो ऽस्य काल्यो^{२६} ऽसद् इति । यस् ते मदो वरेण्य इत्य् आर्भवस्य पवमानस्यान्धस्वतीर्^{२७} गायज्यो भवन्ति^{२८} । अन्नं वा अन्धः^{२९} । तद् एनं तत् सुष्वाणम् एव पवमानमुखे ऽन्नाद्येन^{३०} समृद्धयन्ति ॥ १९४ ॥

[१] ग अथोमहीयवम्	[२] ग भिषिच्य	[३] ग सवानां	[१७] ग अन्धैर्न	[१८] क ग साम्ना-
ग अभिषित्यै	[४] ग पुनान	[५] ग उद्ययाम	न्त्य	[१९] ग सुष्वाण्वम्
[६-६] ग नास्ति	[७-७] ग अन्तरयामेत्य	[८] ग वाजिज्जद्	[२०-२०] ग नाधसम-	प्रज्ञातं
[९] ग वाचो	[१०] ग न्नाद्यस्यावरुद्धै	[११-११] ग अथर्वश्रवसम्	[२१-२१] ग नास्ति	[२२] क श्रपाता
[१२] ग दैर्ध्र्यश्रवसम्	[१३] ग समन्त्यैर्न	[१४] ग यौयाजयं	[२३] ग कान्त्यौ	[२४] ग पवमानस्य-
[१५] ग त्रीणिधनं	[१६] क सवनां		[२५] क ग भवति	[२६] ग कन्धः
			[२७] ग ब्राह्मिमव	

तासु गायत्रम् उक्तब्राह्मणम् । अथो संहितम् । ब्रह्म वै संहितम् । ^१ब्रह्मसव एषः । ब्रह्मणाभिषिच्यमानो ऽभिषिच्यता इति । अथ वाजदावर्यः । अन्नं वाजः । अन्नदावर्य एता ^२अन्नाद्यस्यैवावरुद्धै । अथ वारवन्तीयं, वारितैनं श्रीर् उपतिष्ठाता इति । अथो पशवो वै वारवन्तीयम् । पशूनाम् एवावरुद्धै । अथ सभम् । सभमविभं सुष्वाणायासद् इति । अथो सभं सुष्वावो ऽश्रवाता इति । अथ श्रुधीयं कीर्तिमत् साम । पुण्यैर्न ^३कीर्तिर् उत्तस्थिवांसम् ^४अनूत्तिष्ठाद् इति । पुरोजिती वो अन्धस इत्य् अन्धस्वतीर् अनुष्टुभो भवन्ति । अन्नं वा अन्धः । तद् एनं तत् सुष्वाणाम् ^५एवान्नाद्येन समृद्धयन्ति । तासु नानदम् । षोडशी ^६ह्य अत्रापि क्रियते । अथ विशोविशीयं क्षत्रसाम, क्षत्रेणाभिषिच्यमानो ऽभिषिच्यता ^७इति । अथो अयं सुष्वाणो विशः । विशो राजासद् इति । ^८अथ श्यावाश्वं ^९स्वर्ग्यं ^{१०}साम, स्वर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै । अथान्धीगवम्—अन्नं वा आन्धीगवम्—अन्नाद्यस्यैवावरुद्धै । अथ ^{११}कावं, कं सुष्वाणायासद् इति । अथो कावं सुष्वाणो ऽश्रवाता इति । अथ यज्ञायज्ञीयं ^{१२}प्रज्ञातम् आग्नेष्टोमसाम । प्रज्ञातम् अग्निष्टोमसाम नेद् अन्तरयामेत्य् अथो ज्यैष्ठ्यम् ^{१३}। [ज्यैष्ठ्यं] वै यज्ञायज्ञीयम् ^{१४}। ज्यैष्ठ्य एवैनं तत् प्रतिष्ठापयति । अथ साकमश्वं स्वर्ग्यं साम, स्वर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै । अथ सौभरं बृहत्स् तेजः । सतेजस्केन नो बृहता स्तुतम् असद् ^{१५}इति । अथ नार्मेधम् ^{१६}अतिरात्रसामातिरात्रसाम नेद् अन्तरयामेति । अथो पशवो वै नार्मेधं, पशूनाम् एवावरुद्धै ^{१७}। अथ षोडशी, यत् षोडशिनि कामस् स म उपातो ऽसद् इति । अथ बृहच् छिपिविष्टवतीषु ^{१८}भवति । मनो वै ^{१९}बृहत् । मनः ^{२०}प्रजापतिः । सप्तदशम् एतत् स्तोत्राणां भवति । ^{२१}सप्तदश एष स्तोमः ^{२२}। प्रजापतिर् वै सप्तदशः । प्रजापति स्वर्गो लोकः । श्रीस् तत् । एनं ^{२३}तत् प्रजापताव् एव स्वर्गे लोके श्रियाम् अन्ततः प्रतिष्ठापयन्ति ॥ १९५ ॥

[१-१] ग नास्ति	[२] ग अत्रा	[३] ग गता	[४] क सुष्वाणायाद्	[५] ग सुष्वाणयाद्	[६] ग व.थथ	[१५] ग यज्ञायज्ञीयं	[१६] ग ज्यैष्ठ्यं	[१७] ग यज्ञायज्ञीय	[१८] ग असिद्
ग गन्वाता	[६] ग पुण्येनं	[७] ग उत्त-	सुवांसम्	[८] ग अनुत्तिष्ठाद्	[९] एवं कोशेषु	[१०] क ग षोडशी	[११] ग भिषिच्यता	[१२-१२] ग अस्यावाश्वं	[१३] क ग स्वर्गं
[१४] ग	[१५] ग	[१६] ग	[१७] ग	[१८] ग	[१९] ग	[२०] क ग	[२१] ग	[२२-२२] ग	[२३] ग

अथैष ^१राजसूयः । वरुणो वा अकामयत्—सर्वेषां देवानां ^२राज्याय सूयेयेति । स पतं यज्ञम् अपश्यत् । तम् आहरत् । तेनायजत । ततो वै सर्वेषां देवानां राज्यायासूयत ^३। सूयेत् ^४स्वानां श्रेष्ठतायै य एवं वेद । तस्य चतुर्विंशतः पवमाना भवन्ति । स्वराद् वै ^५देवलोके । स्वाराज्यम् ^६उ चतुर्विंशी ^७। तद् एनं तत् सुष्वाणम् एव पवमानमुखे ^८स्वराज्ये लोकेन समृद्धयन्ति । अनुष्टुप् प्रतिपद् भवति । ^९वाग् वा ^{१०}अनुष्टुप् । क्षत्रम् ^{११}क्षत्रेणाभिषिच्यमानो ऽभिषिच्यता इति । अथैताः ^{१२}पंव संभार्या नानादेवत्या

भवन्ति । पञ्चानां ह वै पुरुषाणां राज्यायामिषिच्यमानो ऽभिषिच्यते—राज्ञे राजन्याय सूताय ग्रामण्ये शूद्राय दासाय^१ । उद् अतस् त्रिवृतं स्तोमं हरन्त्य उद् आग्नेयी^{१०} संभार्याभ्यः । तस्माद् ब्राह्मण्यो^{११} राजन्यस्याज्येयो^{१२} ऽमार्यो ऽदण्ड्यो ऽघात्यः । ^{१३}यद् अत्र^{१३} त्रिवृतं स्तोमं कुर्युर उद् आग्नेयी संभार्यास्व^{१४} अब्रह्मज्य^{१५} एव राजन्यो ब्राह्मणान् जिनीयाद् अभ्रूणहत्यै^{१६} मारयात् ॥ १९६ ॥

[१] ग अथैषा [२] ग दवनां [३] ग राज्या- [९] ग दास्य [१०] ग आग्नेयी [११] क
यास्यते [४] ग नास्ति [५-५] क देवलोक- ब्राह्मणो [१२] ग -ज्येया [१३-१३] ग
स्याराज्यम् ग देवलोकस्याराज्याम् [६] ग यद् [१४] ग संभार्यास्व [१५] ग अब्रह्मन्त्य
चतुस्त्रिंशति [७-७] ग वाश्च [८] ग अथेताः [१६] ? ग अभ्रूणत्ये

तद् आहुर् नैतद् राजभ्यो^१ वेदयेत । यथा वै श्रेष्ठी^२ कामयते तथा करोति । यस स ब्रूयात्—त्रिवृतम् एव^३ स्तोमं कुरुताग्नेयी^४ संभार्यास्व इत्य् अब्रह्मज्य^५ एव राजन्यो ब्राह्मणान् जिनीयाद्^६ अभ्रूणहत्यै^७ मारयात् । तद्^{१०} उ^{११} वा आहुर् य एवैतद् राजभ्यो^{१२} वेदयेत तम् एवाब्रह्मज्यो^{१३} जिनीयात्^{१४} । तम् अभ्रूणहत्यै^{१५} मारयाद् इति । तद् आहुर् यन्ति वा एते प्राणेभ्यो ये त्रिवृत स्तोमाद् यन्तीति । त्रिवृताग्निष्टोमेन^{१६} पुरस्ताद् यजेत । प्राणो वै त्रिवृतः । तेनैव^{१७} प्राणेभ्यो न यन्ति । ब्रह्म पुरस्ताद् उ क्षत्रं सूयते । अथो ^{१८}आहुर् अपचितिर्^{१८} इति यज्ञक्रतुः । तेनैव यजेतेति । तस्य यद् द्वे^{१९} त्रिवृती^{१९} स्तोत्रे भवतस् तेनैव प्राणेभ्यो न यन्ति । अपचितिम् उ सुष्वाणो ऽश्नुते । तद् उ वा आहुर् यद् एवैषा वायव्या प्रतिपद् भवति—प्राणो वै वायुः—प्राणैर् एव तत् समृध्यन्ते^{२०} । वायो शुक्रो अयामि^{२१} त इति शुक्रवती^{२२} भवति । ज्योतिर् इव ह वा एषो ऽन्येषु मनुष्येष्व् अतिभाति यस सूयते यं सुष्वाणो ज्योतिर् इवासद् इति । मध्वो^{२३} अग्रं^{२४} दिविष्टिष्व् इति तद् एतन्^{२५} मध्व्यम्^{२६} एवाग्र्यं कुर्वन्ति । आ याहि सोमपीतय^{२७} इति सौमी । तेन पावमानी क्रियते । स्पाहो^{२८} देव नियुत्वतेति । क्षत्रं वै स्पाहः । विशो नियुत्वती^{२९} । क्षत्रायैव तद् विशम् अनु वर्तमानं^{३०} कुर्वन्ति । तस्मात् क्षत्रस्य^{३१} विद् अनु^{३१} वर्तमानं ॥ १९७ ॥

[१] एवं कोशयोः [२] क श्रेष्ठी ग श्रेष्ठी [३] [१८-१८] ग आहुपचितिर् [१९] ग वै [२०]
क मे ग एम [४] ग कुरुताग्नेयी [५] ग ग तृप्ति [२१] ग समृध्यन्ते [२२] ग अयामि
अब्रह्मन्त्य [६] ग ब्रह्मणा [७] ग जिनीयाद् [२३] ग अधिपाठः भवन्ति [२४] ग मथो
[८] ? क अभ्रूणहत्यै ग अभ्रूणहते [९] क ग [२५-२५] ग दिविष्टिष्वितेदेनतन् [२६] ग मध्व-
मारया [१०] ग तद् [११] ग नास्ति [१२] ग भ्यम् [२७] ग सामपीतय [२८] ग रूपहो
एवं कोशयोः [१३] क ग एवाब्रह्मज्ये [१४] ग [२९] क ग नियुत्वती [३०] ग वर्तमानं [३१-
क जनीयाद् ग जनीयद् [१५] ? ग अब्रूणहत्यै [३१] ग विद्धु
[१६] ग -ग्निष्टोमेन [१७] ग स्तोमेनैव

अथैते सरस्वतश् च^१ सरस्वत्याश् च । एतद्^२ वै दैव्यं मिथुनं प्रजननं यत् सरस्वांश् च सरस्वती च । दैव्येन मिथुनेन प्रजाया^३ इति । तद् आहुः पुंसः पूर्वा कार्या स्त्रिय उत्तराः । तथा सुष्वाणस्यानपगद्भ्यो^४ राजपुत्र आजायत इति । तद् उ वा आहुर् वायुर् वै रेतोधाः, प्रजननं सरस्वती । तौ सरस्वन्तं मिथुनात् प्रजनयतः । अथो वाशिता वै पूर्वा धावत्य् अन्वम् ऋषभः^५ । सरस्वत्या एव पूर्वा^६ कार्येति । एतद्

उ हैतत् सरस्वतस्^० त्व एव पूर्वा कार्या । अथ ब्राह्मणस्पत्या^८, ब्रह्मण्य^९ क्षत्रं सूयाता इति । अथ सावित्री, सवितृप्रसूतस् सूयाता इति । अथैते^{१०} उभे प्रतिपदौ भवतः । उभे ह्य अत्र सामनी क्रियेते । ^{११}अभिवन् नवर्च^{११} भवत्य् अभिषिक्त्यै^{१२} रूपम् । अथो तेनैव त्रिवृत स्तोमान् न यन्ति । सवत् षड्ऋचं भवति । सामानं^{१३} वदन्तीभिस्^{१४} सूयाता इति । वृषण्वद् भवति । अथ वृषाभिषिच्यमानो ऽभिषिच्यता इति । चतुर्ऋचं भवति—चतुष्पदा^{१५} पशूनाम् अवरुद्धयै । परोक्षं^{१६} द्विपदा भवन्ति, द्विपदां पशूनाम् अवरुद्धयै । पर्यासो^{१७} भवति^{१८}—यः^{१९} पर्यासे कामस्^{१०} स मा^{११} उपाप्तो ऽसद् इति ॥ १९८ ॥

[१-१] ग सरस्वत्याश्चैतद्	[२] क ग सरस्वाश्	इत्य् अभि-युक्तम्	[१२] ग -भिषिक्त्यै	[१३]
[३] क ग प्रजया	[४] क ग -नपगतभो	[५]	ग समानं	[१४] ग वदन्तिभिस्
ग ऋषभ	[६] क-ग पूर्व	[७] ग सरस्वस्	ष्पादं	[१५] ग चतु-
[८] ग ब्रह्मणस्पत्या	[९] क ग ब्रह्मण	[१०]	[१६] ग परोक्ष	[१७] ग पथ्यासो
ग अथैतेन	[११-११] ग अभिवन्नवर्चं	अभिवद्	[१८] ग भवन्ति x	[१९] ग नास्ति
			ग कार्य्यस्	[२०]
			[२१] क ग म	

अथ^१ क्षपा परिष्कृत इत्य् अनुष्टुब् अन्त्या भवति^२ । स ह वा उद्गाता राजानं राजसूयेन याजयेद् य एनं बहिष्पवमान एव देवानां देवासन्दीम् आरोहयेत्^३ । अनुष्टुप् प्रतिपद् भवति अनुष्टुब् अन्त्या । तयोश् चतुष्पष्टिर् अक्षराणि । ततो यानि षष्टिर् आसन्दी सा । अथ यानि चत्वार्य् आसन्दीपादास्^४ ते । एतद् वै^५ राजानम् उद्गाता बहिष्पवमान एव देवानां^६ देवासन्दीम् आरोहयति । उभयान्य् आज्यानि भवन्ति । उभे ह्य अत्र सामनी क्रियेते । तद् आहुर् अन्यतराण्य् एव^७ कार्याणि यान्य् एव^८ बार्हतानि । विड्-भाजनानि वा आजान्य् अपि वाजिन्या विशः क्षत्रं सूयाता इति । तद् उ वा आहुर् उभयान्य् एव कार्याणि । सर्वेषां वै राज्यायाभिषिच्यमानो ऽभिषिच्यते । तस्माद् उभयान्य् एव कार्याणीति । तानि पञ्चदशानि भवन्ति—क्षत्रं वै पञ्चदशः—क्षत्रेणाभिषिच्यमानो ऽभिषिच्यता इति ॥ १९९ ॥

[१] ग अथ [२] क ग भवन्ति [३] ग आरोहयत् [४-४] ग तयेद्वै [५] क ग अधिपाठः
देवानां [६-६] ग कार्यानियोन्येव

अवभृथाद् उदयुषे द्वादशपुष्करां स्रजं^१ प्रतिमुञ्चति । आपो वै देवानां^२ पत्नय आसन् । ता मिथुनम् ऐच्छन्त^३ । ता देवा उपायन्^४ । ता गर्भम्^५ अदधत्^६ । ततः पुष्कराण्य् अजायन्त । सत्यं वा आपः । सत्यं दीक्षा^७ । सत्यस्यैव तत् सत्यं यत् पुष्कराणि । सत्य-स्यैवास्मै तत् सत्येन तपो दीक्षां प्रतिमुञ्चति । सा द्वादशपुष्करा भवति^८ । द्वादश मासास् संवत्सरः । संवत्सरो यज्ञः । यज्ञम् एवास्मिन् तत् प्रतिमुञ्चति । अथो आहुस् सप्तपुष्करैव स्याद् इति । सप्त वै छन्दांसि । छन्दोभिर्^९ यज्ञस् तायते^{१०} । यज्ञम् एवास्मिन् तत् प्रतिमुञ्चति । अथो आहुष् षट्पुष्करैव स्याद् इति । षड् वा ऋतवस् संवत्सरः । संवत्सरो यज्ञः । यज्ञम् एवास्मिन् तत् प्रतिमुञ्चति । अथो आहुः पञ्चपुष्करैव स्याद् इति । पांचो यज्ञः । पांचाः पशवः । पशवो यज्ञः । यज्ञम् एवास्मिन् तत् प्रतिमुञ्चति । ^{११}अथो आहुश् चतुष्पुष्करैव स्याद् इति । चतस्रो दिशः । चतुष्पदाः पशवः । यज्ञम् एवास्मिन् तत् प्रतिमुञ्चति । अथो आहुस् त्रिपुष्करैव स्याद्

इति । त्रिषवणो यज्ञः । यज्ञम् एवार्चिस् तत् प्रतिमुञ्चति । तद् उ वा आहुर् द्वादश-
पुष्करैव स्याद् इति^{१३} । द्वादशसु वावैतानि सर्वाणि । तस्माद् द्वादशपुष्करैव^{१४} स्याद्
इति ॥ २०० ॥

[१] क ग सृजं [२] ग मिदवानां [३] ग
देच्छन्ता [४] ग पुपायस् [५] ग गर्भं [६]
ग अधत [७] ग दीक्ष [८-८] ग नास्ति
[९] ग छभोभिर् [१०] ग तायत [११] ग

अधिपाठः तद् वा आहु द्वादशपुष्करैवस्या द्वादशसु
वावैतानिति [१२] ग यज्ञे [१३] ग नास्ति
[१४] क ग पुष्करैव (द्वादश इत्येतं विना)

अथैतास् संसृप इष्टयो भवन्ति । वरुणस्य ह वै सुष्वाणस्य षोडशतयैर् आपो भर्गो
निरग्नन् । तद् इमां दशम् अपतत्^१ । तच्^२ चतुर्धाभवद्—भृगुस् तुरीयं^३ सरस्वती^४
तुरीयं दशपेयस् तुरीयं श्रायन्तीयं^५ तुरीयम् । तस्माद् एतस्य यज्ञस्य^६ भर्गवो होता
भवति, सरस्वतीर् आपो ऽभिषेचनीया, दशपेयो यज्ञ, श्रायन्तीयं^७ ब्रह्मसाम । ते देवा
अब्रुवन् एतेदं भर्गम् अनुविन्दामेति । त एतास् संसृप इष्टीर् अपश्यन् । ताभिर्^८ एनद्
अनु समसर्पन् । यद् अनु समसर्पस्^९ तत् संसृपां^{१०} संसृप्तवम्^{११} । तद् विष्णुनैव
देवतया दशम्याम् अन्वविन्दन् । तस्माद् एतस्य यज्ञस्य वैष्णवं दशमं हविर् निरूप्यते ।
दशम्यां ह्य् अन्वविन्दन् । दशमीं प्रसृतो भवति । दशम्यां ह्य् अन्वविन्दन् । दश चमसा
भवन्ति । दशम्यां ह्य् अन्वविन्दन् । ^{१२}दश दश चमसम्^{१३} अनु प्रसृता भवन्ति । दशम्यां
ह्य् अन्वविन्दन् । यो दशपुरुषं सोमपीथाद्^{१४} अव्यवच्छिन्नस् स भक्षस्य कर्ता । दशम्यां ह्य्
अन्वविन्दन् । तद् अनुविद्याग्निना पर्यैन्धत । ^{१५}मरुतो यं श्रायन्तीयेनैन्द^{१६} अश्रीणस्,
तच् छायन्तीयस्य श्रीयन्तीयत्वम्^{१७} । तस्य यज्ञायज्ञीयस्यर्क्षु बहिष्पवमानं भवति । अग्निर्
वै यज्ञायज्ञीयस्यर्चः^{१८} । अग्निनैवैनत् तत् परीन्धते ॥ २०१ ॥

[१] ग गर्भं [२] ग अपत् [३] क ग त
[४] ग तुवीयं [५] क ग सरस्वति [६] क
श्रायन्तीयन्तीयं ग श्रायन्तियं [७] ग अधिपाठः
निरग्नस्तदिमान्दशमपतत् चतुर्धाभवत् भृगुस्तुरीयं
सरस्वतिस्तुरीयन्दशपेयस्तुरीयन्तस्मादेतस्य [८] ग

श्रायन्तियं [९] क ग ताभिन् [१०] ग
समर्पस् [११] एवं कोशयोः [१२] क संसृप्तं
[१३-१३] ग दशमसम् [१४] ग सामपीथाद्
[१५-१५] क ग मरुतो धमज्ञायन्तियेनैन्द । यं=यत् ?
[१६] ग श्रायन्तित्वं [१७] ग यज्ञायज्ञीयस्यर्चः

श्रायन्तीयं ब्रह्मसाम । सम् एवैनत्^१ तच् क्रीणन्ति^२ । यज्ञायज्ञीयम् अनुष्टुप्सु
प्रोहन्ति । वाग् वै यज्ञायज्ञीयम् । वाग् अनुष्टुप् । वाचैवैनत् तत् समृद्धयन्ति । वारवन्ती-
यम् अग्निष्टोमसाम । इन्द्रियं वै वीर्यं वारवन्तीयम् । इन्द्रियेणैवैनत्^३ तद् वीर्येण
समृद्धयन्ति । सप्तदशस्तोमो भवति—प्रजापतिर् वै सप्तदशः । प्रजापतिर् नष्टस्यानु-
वेत्ता—स यो नष्टस्यानुवेत्ता तेनेदं भर्गम्^४ अनुविन्दामेति । अग्निष्टोमो यज्ञस्—
संवत्सरो^५ वा एष यद् अग्निष्टोमस्—संवत्सरेणैवैनांस् तत् परिगृह्यात्मस्व^६ अदधत्^७ ।
तस्मिन् एता^८ यथारूपं दक्षिणा नीयन्ते—स्नग् उद्गातू, रुक्मो^९ होतुः, प्राकाशाव्^{१०}
अध्वर्योर्^{११}, द्वादश पष्टौहीर्^{१२} ब्रह्मणे^{१३}, धेनुर्^{१४} मैत्रावरुणाय, ऋषभो ब्राह्मणाच्छं-
सिने^{१५}, वाससी नेष्टापोत्रो, ^{१६}स्थूर यवाचितम्^{१७} अच्छावाकाय, अनङ्गवान् अग्नीधः ।
तद् यत् स्नग् उद्गातुर् भवति^{१८}—सौर्या वै स्नक्—सौर्यं उद्गाता तत् तत्सलक्षम् क्रियते
॥ २०२ ॥

[१] ग ऐनैव	[२] क ग ह्रीणयन्ति	[३]	ग अध्वर्यो	[१३] क पष्ठौही ग पष्ठौहि	[१४]
ग इन्द्रियैर्वेन	[४] ग नेष्टस्यानुवत्ता	[५]	ग ब्राह्मणे	[१५] ग धेनुर्	[१६] ग ब्राह्मणा-
ग गर्भम्	[६-६] ग यज्ञसंवत्सरे	[७] एवं	छिसिने	[१७-१७] ग सूर्यमाचितम्	[१८] क
कोशयोः	[८] ग अदयत्	[९] ग एथा	[१०]	भवति	
क रुतमो ग रुत्मा	[११] एवं कोशयोः	[१२]			

सा पटरीणी^१ भवति । पटरीव^२ ह्य असाव् आदित्यः । अथ यद् रुतमो^३ होतुर् भवति, त्रीणि वा एतानि सम्यज्चि^४ सन्धीयन्ते । रुतम^५ आहवनीयो ऽसाव् आदित्यः । तद् यद् एतानि सम्यज्चि सन्धीयन्ते समृद्धया^६ एव । सम् अस्मा ऋध्यते य एवं वेद । अथ यत्^७ प्राकाशाव्^८ अध्वर्यो^९ भवतो रूपेणेन्तताम् आह्वयन्तीति वा आहुः । अथो यद् एव तौ प्रकाशैव चरतस् तत् तत्सलक्षम् क्रियते । अथ यद् द्वादश पष्ठौहीर् ब्राह्मणे भवन्ति—प्रजननं वै पष्ठौहीः— प्रजननं^{१०} ब्रह्मा तत् तत्सलक्षम्^{११} क्रियते । अथ यद् धेनुर् मैत्रावरुणाय भवति—पयस्या वै धेनुः— पयस्याभाजसौ मित्रावरुणौ तत् तत्सलक्षम् क्रियते । अथ यद् ऋषभो ब्राह्मणाच्छंसिने भवत्य्—ऐन्द्रो वै^{१२} ब्राह्मणाच्छंस्य्— ऐन्द्र^{१३} ऋषभस् तत् तत्सलक्षम्^{१४} क्रियते । अथ यद् वाससी नेष्टापोत्रो^{१५} भवतो— मारुते वै^{१६} वाससी—मारुतौ नेष्टापोतारौ तत् तत्सलक्षम् क्रियते । अथो भूमा वै मरुतो^{१७}, भूमा तन्नुभिर् वासः । अथ यत् स्थूर^{१८} यवाचितम् अच्छावाकाय भवति, धीतेव ह वा एषा होत्रायातयाम्नी^{१९} यद् अच्छावाकीया । ताम् एतैर् एव यवैर् आप्याययन्ति । तत् स्थूरि भवति क्षेमस्य रूपम् । होत्रा अनुविमुच्यन्ता इति । अथ यद् अनङ्गान् अग्नीध्रे भवति—वहति^{२०} वा अनङ्गान्, वहत्य् अग्निर् देवेभ्यो हविस्—तत् तत्सलक्षम् क्रियते । तद् यद् एता यथारूपं दक्षिणा नीयन्ते समृद्धया^{२१} एव । सम् अस्मा ऋध्यते य एवं वेद ॥ २०३ ॥

[१] ग पटरीणी	[२] ग पटरीव	[३-३] ग	[११] ग तत् लक्षम्	[१२-१२] ग ब्राह्मणाच्छंस्यै
यद्को	[४] ग सौम्यञ्चि	[५] ग रुतम्	[१३] ग तत्सलक्षम्	[१४] ग नेष्टापोत्रो
[६] ग समृद्धा	[७-७] ग अथत्	[८] ग	व	[१५] ग
प्राकाशा	[९] ग अध्वर्यो	[१०] ग प्रजनन	[१६] ग मरुते	[१७] ग स्पूर
			क ग होत्रायातयाम्नी	[१८] ग वहती

अवभृथाद् उदेत्य इमंश्रूय एव वपते^१ न केशान् । श्रीर् वै^२ शिरः । शिर उ^३ ह वै सुष्वाणस्य श्रीर् गच्छति । स यत् पुरा संवत्सरात् केशान्^४ वपेत् श्रियम् एव वपेत् न केशान् । अथ यद् उपरिष्ठात् संवत्सरस्य केशान् वपते^५ संवत्सरेणैव तद् आत्मन् श्रियं^६ परिगृह्य केशान् एव वपते, न श्रियम् । तस्माद् उपरिष्ठाद् एव वपेत् । सो^७ ऽतिरात्रो भवति । एतद् वै केशानां रूपं यद् अतिरात्रः । ये शुक्ला अहस्ते रूपं, ये^८ कृष्णा राज्ये ते । तस्माद् अतिरात्रो भवति । तस्यैते प्रतिलोमा भवन्ति । तदा श्रेयांसं^९ वा एषो ऽभ्यारोहति यस्सूयत इति । तस्यैकविंशं^{१०} प्रातस्सवनं^{११} भवति । द्वादश मासाः, पञ्च- तैवस्, त्रय इमे लोका, असाव् आदित्य एकाविंशः । एष^{१२} वै वरुणः । वरुणसव एष एतर्ह्य अभ्यारोहति^{१३} यो वै श्रेयांसम् अभ्यारुह्याथास्मै न निहते^{१४} । यया वै स तम् आर्त्या^{१५} कामयते तयै न निहोति^{१६} । तद् यद् एते प्रतिलोमा स्तोमा^{१७} भवन्ति निह- वाना एवैतद् अपविजानानाः पुनर् सर्वाञ्च^{१८} स्तोमा आयन्ति । यो वै श्रेयांसम् अभ्या- रुह्याथास्मै निहते व्येहि^{१९} मापक्रमीर्^{२०} इति वै^{२१} स तम् आह तद् यद् आश्विनाः

क्रतवः पुनर् ऊर्ध्वा उद्यन्ति यथा निह्वानं ब्रूयाद् व्येहि^{१२} १३ मापक्रमीर् इति^{१३} तादृक् तत् । तस्य १४ रथन्तरं माध्यन्दिने^{१४} भवति । इयं वै रथन्तरम् । अस्याम् एवैतत् प्रति-
तिष्ठति ॥ २०३ ॥

[१] ग पवते [२-२] क सकेशान् ग सकेशा- इच्छीवै [३] ग इ [४] ग केशन् [५] ग वर्षति [६-६] ग आत्मछियं [७] ग सा [८] ग ध्ये [९] ग श्रेयांस [१०] ग नविश [११] ग सवन [१२] क एक [१३] ग आभ्या- रोहति [१४] ग ननूते [१५] ग आत्मा [१६]	क ग निनेति [१७] क स्तो [१८] ग वाञ्छ [१९] एवं कोशयोः [२०] ग मापक्रमीर् [२१] ग नास्ति [२२] क वेहि ग अवेहि [२३-२३] ग मापक्रमीति [२४-२४] क रथन्तर- माध्यन्दि
---	--

अथैष द्विरात्रः । प्रजाकामो^१ हैतेन यजेत । तस्योभये स्तोमा भवन्त्य्, अयुजश् च
युग्मन्तश् च—एतद् वै दैव्यं^२ मिथुनं^३ प्रजननं^४ यद् उभये स्तोमास्—तद् यद् दैव्यं
मिथुनं प्रजननं^५ तन् मा^६ प्रजनयाद् इति । तस्योभे बृहद्रथन्तरे सामनी भवत—एतद् वै
दैव्यं मिथुनं प्रजननं^७ यद् उभे बृहद्रथन्तरे—तद् यद्^८ दैव्यं मिथुनं प्रजननं तन् मा
प्रजनयाद् इति । तस्य पञ्चविंशं^९ ब्रह्मसाम भवति । पुरुषो वै पञ्चविंशः । यजमान-
कामो^{१०} वा एष यद् ब्रह्मसाम । प्रजाम् एव तत् पुरुषतां गमयति । तस्य सप्त च शतानि
विंशतिश् च स्तोत्र्या भवन्ति । तावन्तस् संवत्सरस्याहोरात्राः । अहोरात्रा वा^{११} इदं
सर्वं प्रजनयन्ति । ते य इदं सर्वं प्रजनयन्ति^{१२} ते य इदं सर्वं प्रजनयन्ति^{१३} ते मा
प्रजनयाद्^{१४} इति ॥ २०५ ॥

[१] ग प्रजाकामेन [२] ग दैव्यं [३] ग मिथुननं [४] क ग नास्ति [५-५] ग तत्ता (तत्रा) [६] ग य [७] ग पञ्चविंश [८]	ग यजमानकामा [९] ग विंशतिश् [१०] क व [११-११] ग नास्ति [१२] ग प्रजनयानि
---	--

अथैष त्रिष्टोमो^१ ऽग्निष्टोमः । प्रतिष्ठाकामो हैतम् आहरेत । तद् आहुः प्रेव वा एषो
ऽस्माल् लोकाच् च्यवते यस् सूयत इति । तद् यत् त्रिष्टोमो^२ भवति—त्रयो वा इमे
लोका—एष एव तल् लोकेषु प्रतितिष्ठति । अथो हैष धृतिर् एव नाम यश्चक्रतुः । तस्य
रथन्तरं पृष्ठं भवति । तेन^३ हैतेनाभिप्रतारणो राजा नेजे । द्विरात्रान्तं हैव चक्रे । तम् उ
ह^४ ब्राह्मण उवाच परा कुरवः^५ कुरुक्षेत्रं जेष्यन्ते^६ । प्रजाम् एवाहरत, न क्षेत्राणीति^७ ।
त एते कुरवः कुरुक्षेत्रं पराजित्य चरन्ति, सत्वा एते^८ कुरुक्षेत्रे^९ । स वा एष क्षेत्राणाम्
एव धृत्या ह्रियते यत् त्रिष्टोमो ऽग्निष्टोमः ॥ २०६ ॥

[१] ग त्रिष्टोमो [२-२] क ग यतिष्टोमो [३] ग तेने [४-४] ग तममह [५] ग गुरवः [६] ग ज्येष्यन्ते [७] ग क्षेत्राणीति [८-८] ग नास्ति [९] ग कुरुक्षेत्र

अथैते नाकसदः । स्वर्गं ह वै लोकं देवा अभ्यारुहः^१ । ते स्वर्गं लोकं गत्वा
सार्धम् एवाव्यवसिता^२ आसन् । ते ऽकामयन्त नाके स्वर्गं लोके व्यवस्येमेति । त एतान्
नाकसद स्तोमान् अपश्यन् । तान् आहरन्त । तैर् अयजन्त^३ । ततो वै ते नाके स्वर्गं लोके
व्यवास्यन् । यन् नाके स्वर्गं लोके व्यवस्यंस्^४ तन् नाकसदां नाकसत्त्वम् । वि ह वै नाके
स्वर्गं लोके वस्यति^५ य एवं वेदेति ह स्माह जानश्रुतेयः । अथ ह स्माह वैतसव्यो (?)
ऽस्मिन् एवाग्रे लोके प्रजापतिर् देवान् असृजंतति^६ । अथ हेम ऊर्ध्वा लोकाः कृन्तत्राण्य^७

अवासुर् अरथयाना यथा वनाकक्षा एवम् अप्रैताः । ते देवा अकामयन्त स्वर्गं लोकम्
इयामेति ॥ २०७ ॥

[१-१] क देवा अभ्यारुरुहन् ग देवात्यभ्यारुरुहुः [६] ग असृजेति [७] क कृन्तत्रारण्य ग कृन्तन्त्रा-
[२-२] ग एवाव्यसिता [३] ग अजयन्त [४] ग तारण्य [८] ग वनागक्षा
व्यवास्यस्तस् [५] क व्यवस्यति ग वस्यती

ते वसवः प्रथम आयन् । ते त्रिभिर् एव त्रिवृद्धिर् इमं लोकं प्रायुवन्, एकेन^१
पञ्चदशेनान्ववास्यन्^२ । त्रिभिर् एव त्रिवृद्धिर् इमम् अन्तरिक्षं^३ लोकं प्रायुवन् । एकेन
सप्तदशेनान्ववास्यन् । त्रिभिर् एव त्रिवृद्धिर् अमुं^४ लोकं प्रायुवन् । एकेनैकविंशेनान्व-
वास्यन्^५ । 'तद् यथा' ह वै परशोस् तिग्मं^६ यथाग्निर् देवतानाम् 'एवम् एष यत्'
त्रिवृत् स्तोमः^७ । तद् यथा परशुना पुरस्तात् 'संवृच्यन्' इयाद्^८ अग्निना पश्चात्
समं कुर्वन्, एवम् एव तद् 'वसवस् त्रिवृता'^९ स्तोमेनेमान् लोकान् प्रायुवन्^{१०} । तद्
यद् इमान् लोकान् प्रायुवंस् तस्माद् उ हैते प्रयुतो नामापि स्तोमाः । तद् यथाग्निदग्धेषु^{११}
गेवस्यन्^{१२} इयाद् एवम् एव तद्^{१३} वसव आयन् । तस्मात् ते परार्ध्या^{१४} देवानाम् । ते
हि प्रथम आयन् ॥ २०८ ॥

[१] ग एकेन [२] ग पञ्चदशेनान्ववास्यन् [३] मेषय [१०] ग स्तोम [११-११] ग संवृच्य-
क अन्तरिक्ष ग अन्तरिक्षे [४] ग इमं [५] न्याद् [१२-१२] ग नास्ति [१३] क त्रीव्रता
ग एकेनेकविंशेना- [६-६] ग तद् यथा [७] [१४] क प्रायुवस् [१५] क यथाग्निदग्धेषु [१६]
ग तिग्म [८] ग यथाग्निर् [९-९] ग एवमेव- ? एवं क [१७] ग परार्ध्या

अथ रुद्राः कृततरं पन्थानम् अपश्यन् । त एकेनैव त्रिवृतेमं लोकं प्रायुवन्^१ ।
'त्रिभिः पञ्चदशैर्^२ अन्ववास्यन् । एकेनैव त्रिवृतेमम् अन्तरिक्षं लोकं प्रायुवन् । त्रिभिस्
सप्तदशैर् अन्ववास्यन् । एकेनैव त्रिवृतामुं लोकं प्रायुवन्^३ । त्रिभिर् एकविंशैर् अन्ववा-
स्यन् । तद् यथा ह वै कृतस्य^४ पथो^५ यत् तत् त्रिविषमम् । तत् पश्चात्^६ समं कुर्वन्
एवम्^७ एव तद् रुद्रा आयन् । अथादित्याग् चतुर्भिर् एव त्रिवृद्धिश् चतुर्भिः पञ्च-
दशैस् त्रिभिस् सप्तदशैर् एकेनैकविंशेन कृतेन^८ पथायन् । अथाग्निरसस् त्रिभिर् एव
त्रिवृद्धिः पञ्चदशैस् त्रिभिस् सप्तदशैस् त्रिभिर् एकविंशैर् विराद् स्वराजेन पृथग् एवायन् ।
त्रिणवेनैव^९ मरुत आयन्^{१०} । ओजो वै वीर्यम् । मरुत ओजो वीर्यम् । त्रिणवस् ते ऽत
'ओजसैव वीर्येणायन्^{११} । त्रयस्त्रिंशेनैव विश्वे देवा आयन् । ते स्वर्गं लोकं गत्वा
सार्धम् एवाव्यवसिता^{१२} आसन् । ते ऽकामयन्त वयम् अपि नाके स्वर्गं लोके सीदेमेति
॥ २०९ ॥

[१] ग प्रायुवस् [२-२] ग त्रिभिपञ्चदशैर् [९] ग कुल्यो [१०-१०] ग मरुतायन् [११-
[३] क ग प्रायुवन् [४] ग कृतो [५] ग पथा ११] ग आजसोवपीव्येणायन् [१२] ग एवाव्य-
[६] ग पश्चात् [७] ग नास्ति [८] ग अथादित्यश् चित्ता क एवाव्यसिता

त एतं विश्वे देवास् त्रयस्त्रिंशं स्तोमम्^१ अपश्यन् । तम् आहरन्त । तद् आहुः
कृतमे^२ विश्वे देवा 'इति । एता' एव पञ्च देवतास् संपद्य एव विश्वे देवा भवन्तीति ह
ब्रूयन्त । त एतेन विश्वे देवास् त्रयस्त्रिंशेन स्तोमेन समयजन्त^३ । तत्^४ त्रयस्त्रिंशद् वै

देवतासु, त्रयस्त्रिंशद् देवलोकाः^१ । ततो^२ वै ते नाके स्वर्गे लोके ऽसीदन् । ते^३ ऽब्रुवन् न सदाम^४ । वै स्वर्गे लोके नाक इति । ^{११}यद् अब्रुवन् न सदाम^{११} वै स्वर्गे लोके नाक इति तन् नाकसदां नाकसत्त्वम् । वि ह वै नाके स्वर्गे लोके सीदति य एवं वेद । तेपूमे उभेसामनी भवतः, उभाभ्यां हि तत्र गच्छति यत्र जिगमिषति । तेषु यानि^{१२} सुवर्नि-
धनानि यानि^{१३} ज्योतिर्निधनानि सामानि तान्य् अवकल्पयन्ति स्वर्ग्याणि, स्वर्गस्य^{१४}
लोकस्य समष्ट्या, अहोरूपाणां च समृद्धयै ॥ २१० ॥

[१] ग देवा आयंसु [२] ग स्तामं [३] ग सदाम ग ब्रुवन्सदाम [११-११] ? क यद्-
पश्यन् [४] क ग कतमो [५-५] ग इत्यता ब्रुवन्सदाम ग यद्ब्रुवन् सदाम [१२] ग याने
[६] ग यजन्त [७] ग तसु [८] क ग दैव- [१३] ग नास्ति [१४] क ग स्वर्गस्य
लोकाः [९] ग तदो [१०-१०] ? क ब्रुवन्

अथैत ऋतुष्टोमाः^१ । ऋतवो वा अकामयन्त समानेन यज्ञेन समानीम् ऋद्धिम् ऋधु-
यामावाञ्चाद्यं^२ रुन्धीमहि^३, पुनर्नवाः पुनर्नवा^४ स्यामेति । त एतान् यज्ञान् अपश्यन् ।
तान् आहरन्त । तैर् अयजन्त^५ । स^६ वसन्तः प्रथमो ऽयजत । स एतेनायजत । स एताम्
एवर्द्धिम्^७ आध्नोद् एतद् अन्नाद्यम् अवारुद्धैतां^८ पुनर्नवतां यैषा वसन्तस्य । अथ शिशिर
पेक्षत—येनैवेमे^९ पूर्वा इष्ट्वारात्सुसु^{१०} तेनो एवाहं यजा इति । स एतेनैवायजत । स एताम्
एवर्द्धिम्^{११} आध्नोद् एतद् अन्नाद्यम् अवारुद्धैतां^{१२} पुनर्नवतां यैषा शिशिरस्य ॥ २११ ॥

[१] ग ऋतुष्टोमाः [२] ग आप्तुयामावाञ्चाद्यं [३] ग अवर्द्धिम् [४] क अवर्द्धैतां [५-५] ग
ग रुन्धीमही [६] ग पुनन्नव [७] क ग पूर्वयिष्वारात्सुसु [१०] ग एवधीम्
अयजन्त [८] ग नास्ति [९] क ऋद्धिम्

शश्वद् घैषाम् एष एवर्द्धतमः^१ । एतं^२ ह्य् एव^३ प्राप्य गोर् अश्वस्य पुरुषस्यैतम् एव
रूपम् अभ्यवैति । तद् एतद्^४ अनन्तं देवचक्रम^५ अक्षितं पुनर्नवम् आ च परा च परि-
वर्तते । स य एतद्^६ एवं वेदैताम्^७ एवानन्तताम् एताम् अक्षितिम् एतां पुनर्नवतां जयति ।
स यः कामयेत समानेन यज्ञेन समानीम् ऋद्धिम्^८ ऋधुयामावाञ्चाद्यं^९ रुन्धीय पुनर्नवः
पुनर्नव स्याम् इति स एतैर् यजेत । स वसन्ते प्रथमेन यजेत । स एताम् एवर्द्धिम्^{१०}
ऋध्नोति एतद् अन्नाद्यम् अवारुद्ध एतां पुनर्नवतां^{११} यैषा वसन्तस्य । ग्रीष्मे द्वितीयेन
यजेत । वर्षासु तृतीयेन^{१२} यजेत । शरदि चतुर्थेन यजेत । हेमन्^{१३} पञ्चमेन यजेत ।
शिशिरे षष्ठेन यजेत । स एताम् एवर्द्धिम्^{१४} ऋध्नोत् एतद्^{१५} अन्नाद्यम् अवारुद्ध
एतां^{१६} पुनर्नवतां यैषा शिशिरस्य ॥ २१२ ॥

[१] ग एवर्द्धतम [२-२] ग ह्ये [३-३] एवर्द्धिम् [४] ग पुनन्नवतां [५] ग त्रयेन
ग अन्नदेवचक्रम [६-६] ग एवैतुतदाम् [७] [१०] ग हमन्न [११] ग अवर्द्धिम् [१२-१२]
ग नास्ति [८] ग ऋधुयामावाञ्चाद्यं [९] ग ऋध्नोतेतद् [१३] ग एषां

स 'हर्तूनाम् एवैको' भवति । ऋतून् एवाप्येत्य् अक्षय्यं हास्याव्यवच्छिन्नं सुकृतं
भवति । पुनर्नवः पुनर्नवो हैव सुकृतेनाप्यायमान एति । ते पञ्च स्तोत्र्या भवन्ति । यः^१
पांको यज्ञो, ये^२ पांकाः पशवो, यत्^३ पांकम्^४ अन्नाद्यं, ये पञ्चर्तवो, यत् किं च
पञ्च पञ्च तस्यैषा सर्वस्यर्द्धिस्^५ तस्योपातिः । तेषाम् उ एकैवस्य षष्टि षष्टि स्तोत्र्या

भवन्ति । तावतीर्^१ ऋतो रात्रयः । तेनर्तुन्^२ नातिष्ठुवन्ति । तेषाम् उ सर्वेषां त्रीणि षष्टिशतानि स्तोत्रा भवन्ति । तावतीस्^३ संवत्सरस्य रात्रयः । रात्रिश्च एव तत् संवत्सरम् आप्नुवन्ति । तद् आहुः—^४पृष्ठान्य एवोपेत्यानीति^५ । पृष्ठाद् वाव पृष्ठम् उपेयात् । पृष्ठानि ह्य ऋतव इति । स रथन्तरसामैव प्रथम स्याद् अथ बृहत्सामाथ वैरूपसामाथ^६ । वैराजसामाथ शकरीसामाथ रेवतीसामोत्तम^७ स्याद् इति । तद् उ वा आहुर्^८ दीक्षोपसद्भिस् सुत्यायै^९ पृष्ठानि व्यवच्छिद्येरन् । यद् एवं कुर्युर् दूरे^{१०} दूर इव^{११} वै पृष्ठान्य उपयन्ति । पृष्ठं वाव पृष्ठम् अभिवोदुम् अर्हति । उपजो वा एषा बृहद्रथन्तरयोर् यद्^{१२} एतानि सामानि । बृहद्रथन्तरे वै विच्छिन्नस्य यज्ञस्य सन्तत्यौ^{१३} । तस्माद् बृहद्रथन्तराभ्याम् एव स्युर् इति । स रथन्तरसामैव प्रथम स्याद् अथ बृहत्सामाथ रथन्तरसामाथ बृहत्सामाथ रथन्तरसामाथ बृहत्सामोत्तम स्याद् इति । तेषु यान्य ऋतुनिधनानि यान्य ऋतुनिधनानि सामानि तान्य अवकल्पयन्ति स्वर्ग्याणि, स्वर्गस्य लोकस्य^{१४} समष्ट्या अहोरूपाणां च समृद्धयै ॥ २१३ ॥

[१-१] ग हर्त्तूनमवैको	[२] ग याऽ	[३] ग	पैरूप-	[११] ग सामोत्तर	[१२-१२] ग
पेच	[४] क यः	[५] ग पाङ्गम्	[६] ग	दीक्षोपसत्भिस्सुत्यायै	[१३-१३] ग दुख [१४]
सवस्येर्दी	[७] ग तावन्ती	[८] क ग	ग यज्ञ	[१५] ग सन्तत्यौ	[१६] ग नास्ति
तेनर्तुर्	[९-९] ग पृष्ठत्रेवोपेत्यानीति	[१०] ग			

अथैते दिशां स्तोमाः । दिशो वा अकामयन्त—समानेन यज्ञेन समानीम्^१ ऋद्धिम् ऋधुयाम्^२ प्रतितिष्ठेमानन्तं स्वर्गं लोकं जयेमेति । ता एतान् यज्ञान् अपश्यन् । तान् आहरन्त । तैर् अयजन्त^३ । सेयं प्राची^४ दिक् प्रथमायजत । सैतेनायजत । सैताम् एवर्द्धिम्^५ आर्धोद्, एतां प्रतिष्ठाम्^६ एतम् अनन्तं स्वर्गं लोकम् अजयत् । स^७ एष एतस्यानन्त स्वर्गो लोको जितः । स यो ह वा अपि 'बहून् एवाहानि' प्राङ् 'इयान् नैवैतस्या' अन्तं विन्देत् । अथेयम् ऊर्ध्वा दिग् ऐक्षत 'येनैवेमाः पूर्वा' इष्टवारात्सुस् तेनो^८ एवाहं यजा इति । सैतेनैवायजत^९ । सैताम् एवर्द्धिम्^{१०} आर्धोद् एतां प्रतिष्ठाम् एतम् अनन्तं स्वर्गं लोकम् अजयत्^{११} । स एष एतस्यानन्त स्वर्गो लोको जितः । स यो ह वा अपि 'बहून् एवाहान्य' ऊर्ध्व इयान्^{१२} नैवैतस्या अन्तं^{१३} विन्देत् ॥ २१४ ॥

[१] ग समनिम्	[२] ग ऋद्धुयात्	[३] ग	मानपूर्वा	[११] ग तेन	[१२] ग सैतेनै-	[१३]
अजयन्त	[४] ग प्राची	[५] ग एवर्द्धिम्	ग एवर्द्धिम्	[१४-१४] ग लोकयजत्	[१५-१५]	
[६] ग प्रतितिष्ठाम्	[७] ग अधिपाठः स	?	क बहून्वेवाहान्य ग बहून्वेवान्यान्य	[१६] ग		
[८-८] ? क बहून्वेवाहान्यानि ग बहून्वेवानिमान्यानि	इया	[१७] ग अन्ता				
[९-९] ग यानैवैतस्याद्	[१०-१०] ग येनैवे-					

तद् आहुः पृष्ठान्य एवोपेत्यानीति^१ । पृष्ठाद् वाव पृष्ठम् उपेयात्^२ । पृष्ठानि हि^३ दिश इति । स रथन्तरसामैव प्रथम स्याद् अथ बृहत्सामाथ वैरूपसामाथ वैराजसामाथ शकरीसामाथ रेवतीसामाथ चोत्तम स्याद् इति । तद् उ वा आहुर् दीक्षोपसद्भिस् सुत्यायै पृष्ठानि व्यवच्छिद्येरन् । यद् एवं कुर्युर् दूरे^४ दूर इव^५ वै पृष्ठान्य उपयन्ति । पृष्ठं वाव पृष्ठम् अभिवोदुम् अर्हति । उपजो^६ वा एषा बृहद्रथन्तरयोर् यद् एतानि

सामानि । बृहद्रथन्तरे वै विच्छिन्नस्य यज्ञस्य सन्तत्यौ^१ तस्माद् बृहद्रथन्तराभ्याम् एव स्युर इति । स रथन्तरसामैव प्रथम स्याद् अथ बृहत्सामाथ^२ रथन्तरसामाथ बृहत्सामाथ^३ रथन्तरसामा च बृहत्सामा चोत्तम स्याद् इति ॥ २१५ ॥

[१] ग पृष्ठान् [२] क एवोप्योनीति [३] ग उपेयान् [४-४] ग पृष्ठानिः [५] ग दीक्षाप्सद-
मिस् [६-६] ग दूस्व [७] ग आपजो [८] ग सन्तत्यौ [९-९] ग नास्ति

त उ वै पंच पंचविंशा भवन्ति । ततो या विंशतिर् विराद् सा । अथ याश् चतस्र इमा एव ताश् चतस्रो दिशः । अथ या पञ्च^१ पंचविंशीयम् एव सोर्ध्वा दिक् । दिशो ह वै दिवं दुहे, द्यौर वा दिशो दुहे । प्र ह वै दिशां^२ च दिवश् च दोहम्^३ आप्नोति य एवं वेद । स यः कामयेत समानेन यज्ञेन समानीम् ऋद्धिम्^४ ऋध्नुयां प्रतितिष्ठेयम् अनन्तं स्वर्गं लोकं जयेयम् इति स एतैर् यजेत । स ह^५ महद् एवाभि देवयजनं^६ जोषयेत्^७ । तत् पंच शालाः^८ कर्तव्यं ब्रूयाद् इहैकाम् इहैकाम्^९ इहैकाम् इहैकां^{१०} मध्य एकाम्^{११} । सो ऽनेन रथन्तरसाम्ना यजेत । स एताम्^{१२} एवर्द्धिम् ऋध्नुत्य एतां प्रतिष्ठाम् एतम् अनन्तं स्वर्गं लोकं जयति । अथानेन बृहत्साम्ना^{१३} यजेताथानेन रथन्तरसाम्ना यजेताथानेन बृहत्साम्ना यजेताथानेनोभयसाम्ना यजेत । स^{१४} एताम् एवर्द्धिम्^{१५} ऋध्नुत्य एतां प्रतिष्ठाम् एतम् अनन्तं स्वर्गं^{१६} लोकं जयति एताम् एव दिशम् अप्येति । स ह दिशाम् एवैको भवति दिश एवाप्येति । तस्यैषो ऽनन्त स्वर्गो लोको जितो^{१७} भवति । य एष दिशां तेषु यानि दिङ्निघ्नानि यानि विणिघ्नानि सामानि तान्य अवकल्पयन्ति स्वर्गाणि^{१८}, स्वर्गस्य लोकस्य समष्ट्या अहोरूपाणां च समृद्धयै ॥ २१६ ॥

[१] ग नास्ति [२] ग दिशाश् [३] ग दोहान् [४-४] क ग एवताम् [५-५] ग बृहत्सामा [६-६] ग
[७] ग ऋद्धिम् [८] ग अधिपाठः मह [९] १४ ग एमेवर्द्धिम् [१५] ग स्वर्गं [१६] ग
ग देवयजमानं [१७] ग जोषयत [८] ग शाल्याः नितो [१७] ग स्वर्गाणि
[९] ग इहैकम् [१०] ग इहैकाम् [११] ग एका

‘अथैत ऋषिष्टोमाः’ । ऋषयो ह वै स्वर्गं लोकं जिग्युः श्रमेण तपसा व्रतचर्येण । ते ऽकामयन्त—प्रजा अस्मिन् लोके विधाय स्वर्गं^१ लोकं गच्छेमेति^२ । स वसिष्ठो ऽकामयत अग्न्या^३ मे मुख्या^४ प्रजा स्याद् इति । स^५ एतं त्रिवृतं स्तोमम्^६ अपश्यत् । तम् आहरत् । तेनायजत । अग्रं^७ वै मुखं^८ त्रिवृतं स्तोमानाम् । ततो वै तस्याग्न्या^९ मुख्या^{१०} प्रजा-भवत् । त^{११} एते^{१२} अप्य एतर्हि वसिष्ठाः कुरुष्व अग्न्याश्^{१३} चैव मुख्याश् च मन्यन्ते । अग्न्यो^{१४} मुख्यो भवति य एवं वेद । अथाकामयत भरद्वाज—ओजिष्ठा मे^{१५} बलिष्ठा प्रजा स्याद् इति । स एतं पञ्चदशं स्तोमम् अपश्यत् । तम् आहरत् । तेनायजत । ओजो वै बलं पञ्चदशं स्तोमानाम् । ततो वै तस्यौजिष्ठा बलिष्ठा प्रजाभवत् । अपि ह स्म तेन पथा पुरा कुरवो न यान्ति येन भरद्वाजा^{१६} ययुः । अथो^{१७} ह स्मोक्तो-शन्ति भारद्वाजबलम् इति । तस्माद् उ भारद्वाज एवानुज्ञातः^{१८} सभायां दण्ड्यं प्रहरेत् । ओजिष्ठो बलिष्ठो भवति य एवं वेद ॥ २१७ ॥

[१-१] क अग्न्यैषऋषिष्टोमा [२] व स्वर्गं [३] [६-६] घ एतत्रिवृतस्तोमम् [७] ग अग्न्या [८]
ग गच्छेमेति [४] क अग्न्या [५] क मुख्याः क ग मुखं [९] ग तस्याग्न्या [१०] क

मुखाः [११] घ नास्ति [१२] ग घ नास्ति [१५] क मेव [१६] ग भारद्वाजा [१७] क
[१३] घ अग्नीवायाश् [१४] क अग्नौ घ त्रयो घ अधिपाठः ह [१८] क एवानुज्ञातं

अथाकामयत जमदग्निर् भूमानं प्रजया पशुभिर् गच्छेयम् इति । स एतं सप्तदशं स्तोमम् अपश्यत् । तम् आहरत् । तेनायजत । भूमा वै प्रजापतिः सप्तदश स्तोमानाम् । ततो वै स भूमानं^१ प्रजया^२ पशुभिर् अगच्छत् । भूमानम्^३ एव प्रजया पशुभिर् गच्छति य एवं वेद । अथाकामयत गौतमः—श्रद्धानीया मे^४ “प्रजा ब्रह्मवर्चसिनी” स्याद् इति^५ । स एतम् एकविंशं स्तोमम् अपश्यत् । तम् आहरत् । तेनायजत । श्रद्धा वै ब्रह्मवर्चसम् एकविंश स्तोमानाम् । असौ हि स आदित्यः । ततो वै तस्य श्रद्धानीया ब्रह्मवर्चसिनी प्रजाभवत् । त इमे ऽप्य् एतर्हि गौतमा^६ श्रद्धानीयाश् चैव ब्रह्मवर्चसिनश् च । श्रद्धानीयो ब्रह्मवर्चसी^७ भवति य एवं वेद ॥ २१८ ॥

[१] क ग भूमानं [२] घ प्रजयाया [३] ग भूमानम् [४] ग गौतमः [५-५] क ब्रह्मवर्चसिनी
प्रजा घ ब्रह्मवर्चसीनी [६] ग गौतमः [७] ग ब्रह्मवर्चसि

अथाकामयतात्रिर् भूयिष्ठा म ऋषयः प्रजायाम् आजायेरन्^१ इति । स एतं^२ त्रिणवं स्तोमम् अपश्यत् । तम् आहरत् । तेनायजत । तेजो वै त्रिणव स्तोमानाम् । ततो वै तस्य^३ भूयिष्ठा^४ ऋषयः प्रजायाम् आजायन्त—परस्सहस्रा हास्य प्रजायां मन्त्रकृत आसुर्, अपि हास्य स्त्रियो मन्त्रकृत आसुः । तस्माद् यो ऽप्य् आत्रेयीं स्त्रियं हन्ति, तं पर्य एव चक्षते^५ । तेजस्वी भवति य एवं वेद । अथाकामयत विश्वामित्रो—राज्यं^६ मे प्रजा गच्छेद् इति । स एतं त्रयस्त्रिंशं स्तोमम् अपश्यत् । तम् आहरत् । तेनायजत । क्षत्रं वै त्रयस्त्रिंश स्तोमानाम् । ततो वै तस्य राज्यं प्रजागच्छत् । अष्टको हास्य प्रजायाम् अभिषिषिचे^७ । गच्छति राज्यं य एवं वेद । ततो वै ते प्रजा अस्मिन् लोके विधाय स्वर्गं लोकम् अगच्छन् । प्रजाम् एवास्मिन् लोके विधाय स्वर्गं लोकं गच्छति य एवं वेद ॥ २१९ ॥

[१] ग आजेरन् [२] घ एतान् [३] ग सत्य [४] घ भूयिष्ठां [५] क ग चक्षते
[६] ग राज्यं [७] ग गच्छद् [८] ? क अभिषिषिरे

तद् उ वावागस्त्यः^१ पञ्चवानुबुध^२—ऋषयो ह वा इमे प्रजा अस्मिन् लोके विधाय स्वर्गं लोकम् अगमन्^३ इति । सो ऽकामयताहम् अपि प्रजा^४ अस्मिन् लोके विधाय स्वर्गं लोकम् अनुगच्छेयम्^५ इति । स एतं षोडशं^६ स्तोमम् अपश्यत् । तम् आहरत् । तेनायजत । स्वर्गो^७ लोकः षोडश स्तोमानाम् । ततो वै स प्रजा^८ अस्मिन् लोके विधाय स्वर्गं लोकम् अन्वगच्छत् । प्रजाम् एवास्मिन् लोके विधाय स्वर्गं लोकम् अनुगच्छति य एवं वेद । तस्माद् यद् आगस्त्यो ब्राह्मणान् प्राप्नोत्य अनुचर^९ इवैव भवति । अनुचर इव ह्य एष^{१०} स्तोमानां यत् षोडशः । तस्माद् व अगस्त्यो बहिर्धेव कुरुपाञ्चालेभ्यः^{११} । बहिर्धेव^{१२} ह्य एष स्तोमेभ्यो यत् षोडशः ॥ २२० ॥

[१] क आगस्त्यः घ वावागस्त्यः [२] क घ [८] ग यद् [९-९] ग इवैव [१०] ग -पञ्चा-
लेभ्यः [३] ग अनुगच्छन् [४] ग प्रजाम् लेभ्यो घ पाञ्चालेभ्यो [११] क बहिर्धेव
[५] ग अनुगच्छेयम् [६] ग षोडशं [७] घ स्वर्गं

अथैते ब्राह्म्यस्तोमाः । दिव्या वै ^१ब्राह्म्या ब्राह्म्याम् अधावयन्^२ बुधेन स्थपतिना । त
^३एते ब्राह्म्या आर्हन् इमे^४ वैव यो ऽयं पवत^५ ईशानं वा देवम् । तान् यज्ञस्यार्त्याविध्यत् ।
ते स्वर्गं लोकं न प्राजानन् । ते^६ ऽकामयन्त—प्र^७ स्वर्गं लोकं जानीयामेति । ते प्रजापतिम्
एवोपाधावन् । तेभ्य एतं ब्राह्म्यस्तोमं यज्ञं व्यदधात्^८ । तम् आहरन् । तेनायजन्त । ततो
वै ते स्वर्गं लोकं ^९प्राजानन् । मुह्यन्तीव^{१०} वा एते ये ब्राह्म्यां धावयन्ति । तद् यद् ^{११}ब्राह्म्य-
स्तोमेन यजन्ते स्वर्गस्यैव लोकस्यानुख्यात्यै । तस्य द्वात्रिंशाः पवमाना भवन्ति । द्वात्रिंशद-
क्षरानुष्टुप् । वाग् अनुष्टुप् । वाचो वा एते व्यृध्यन्ते^{१२} ये ब्राह्म्यां धावयन्ति । तद् यद्
द्वात्रिंशाः पवमाना भवन्ति, वाचैव^{१३} तत् समृध्यन्ते । अनुष्टुप् प्रतिपद् भवति । वाग्
वा अनुष्टुप् । वाचो^{१४} वा एते व्यृध्यन्ते^{१५}, ये ब्राह्म्यां धावयन्ति ॥ २२१ ॥

[१-१] क ब्राह्म्यां अथावयन् ग वात्या ब्राह्म्यायां ग नास्ति [६] ग व्यदहात् [७-७] घ
अथावयं घ प्रत्योमधावयं [२-२] क एक ब्राह्मं प्रजानतमश्नन्तीष [८-८] ग नास्ति [९] क
आच्छन्निमं ग एते ब्राह्म्या आच्छन्निमं घ एकप्रात्या गिरिद्वयन्ते [१०] क ग वाचै घ वाचै [११]
माच्छन्निमं [३] क परवत् [४] क तो [५] घ वाजो [१२] घ विरुध्यन्ते

वाचा ह्य् अपूतम्^१ अमेध्यं^२ वदन्ति । तेषाम् इन्द्रियं वीर्यं वाचोऽपक्रामति^३ । तद् यद् अनुष्टुप् प्रतिपद् भवति, अभिपूर्वम् एव तद् वाचा^४ समुध्यन्ते^५ । सो वा अर्बु-
दस्यर्क्षु^६ भवति । अर्बुदो वै सर्प एताभिर् मृतां त्वचम् अपाहृत । म्रियन्त इव वा एते ये
प्रात्यां धावयन्ति । उत हि^७ स्थविरतरस्यान्त आह्नस्यं^८ वदन्ति । मृताम् एवैताभिसु
त्वचम् अपघ्नते ॥ २२२ ॥

[१] ? ग अत्रतं घ अपृतं [२] घ मेध्यां [३] क ग प्रक्रामति [४] क वावाचा [५] ग
संयुध्यन्ते घ संयुध्यते [६] ग अर्बुदस्यर्क्ष्य [७-७] ग स्थविरतरस्यास्ये

सो वा^१ आग्नेयी भवति । अग्निर् वै लोकानां प्रज्ञपयिता^२ । स यो लोकानां प्रज्ञप-
यिता स नो लोकान् प्रज्ञपयाद् इति । न हि ते अग्ने तन्वै क्रूरं विवेद मर्त्यं इति यद् इह क्रम
अशांतम् अचारिष्म^३ तद् एतयापहनामहा इति । *कपिर् बभस्ति* तेजं पुनर् जरायु *गौर
इवेति* पुनर् एवैतयापियन्ति^४ । अग्ने विश्वेभिर् अग्निभिर् इति वैश्वाग्रम्^५ आज्यं भवति ।
अग्नेयो वै विश्वे देवाः । विश्वान् एव तेन देवान् अपियन्ति । तद् आनुष्टुभं भवति सवन-
मुखे—सवनमुखे^६ वाचा समृद्ध्यामहा^७ इति । तत् त्रिवृद् भवति । ब्रह्म वै त्रिवृत् । ब्रह्मणो
वा एते व्यृद्धयन्ते^८ । ये वात्यां धावयन्ति । राजपुत्रा^९ इति ह्य एनान् आचक्षते । तद् यत्
त्रिवृद् भवति ब्रह्मणैव तत् समृद्धयन्ते । पञ्चदशं मैत्रावरुणस्य । क्षत्रं वै पञ्चदशः ।
अपभ्रंशो ह वै ब्रह्मणः क्षत्रम् । क्षत्रेणैव तत् समृद्धयन्ते^{१०} । सप्तदशं ब्राह्मणाच्छंसिनः ।
प्रजापतिर् वै सप्तदशः । प्रजापतिनैव तत् समृद्धयन्ते^{११} । षोडशम् अच्छावाकस्य ।
इन्द्रियं वै वीर्यं षोडशी^{१२} । इन्द्रियेणैव तद् वीर्येण समृद्धयन्ते^{१३} ॥ २२३ ॥

[१] ग मो [२] ग प्रक्षपिता [३] क अवारि-
 ष्मत गं अवारुषमत [४-४] क ग कविर्विभस्ति
 [५-५] ग गौरीवेति [६-६] ग पुनरिति पुनरेवै-
 तयष्टियन्ति [७] एवं कोऽन्योः [८] क अव

अथैते उष्णिक्कुकुभौ माध्यंदिनं सवनम् अभि प्रत्याहरन्ति । प्रजा वै छन्दासां उष्णिक्कुकुभौ । तयोर् बृहतो मारुतस्य सामनी भवतः । द्यौताने^३ वा देवसामे । छन्दांसि वै स्वर्गो लोकः । स यथा प्रियं पुत्रम् आरभ्य^४ याचेत्, सखा वा सखायम् अनुसंविदम्, एवम् एवैतत्^५ सर्वाणि छन्दांस्य् आरभ्य मध्यतो वियन्ति । तयोर् अन्य-तरस्यां ब्रह्मसाम । ब्रह्म वै ब्रह्मसाम । यजमानकामो वा एष यद् ब्रह्मसाम । ^६स्व एव ^७तद् आयतने^८ यजमानं कामैस् समृद्धयन्ति । सप्तदशं^९ होतुः पृष्ठं भवति । प्रजापतिर् वै सप्तदशः । प्रजापतिम् एवैतन् मध्यतो वियन्ति । एकविंशं^{१०} मैत्रावरुणस्य । द्वादश मासाः, पञ्चर्तवस्^{११}, त्रय^{१२} इमे लोका, असाव् आदित्य एकविंशः । एतम् एवै-तन् मध्यतो वियन्ति । त्रिणवं^{१३} ब्राह्मणाच्छंसिनः । त्रिणवा इमे लोकाः । इमान् एवैतल् लोकान् मध्यतो वियन्ति । ^{१४}षोडशम् अच्छावाकस्य^{१५} । इन्द्रियं वै वीर्यं षोडशी । इन्द्रियेणैव तद् वीर्येण समृध्यन्ते । षोडशम् उ एवादो ऽच्छावाकस्य । ^{१६}तद् द्वात्रिंशत्^{१७} । द्वात्रिंशदक्षरानुष्टुप् । यो ऽनुष्टुभि कामस् स न उपाप्तो ऽसद् इति ॥ २२४ ॥

[१] ग उष्णि [२] ग उष्णिक् [३] ग द्यौताने [४] ग एकविंश [५] क य [६] ग एवा
[७] एवं कोशयोः [८] ग एवैतच्छब्दात् [९] [१२-१३] ग षोडशवच्छा- [१४-१५] क तद्द्विंश
[६] क नास्ति [७-८] ग तदा [९] ग सप्तदश ग नास्ति

अथैता ^१नदं व ओदतीनाम्^२ इत्य् उष्णिहाभाजनम् आर्भवे पवमाने क्रियन्ते^३ । तास् सप्ताक्षरपदा भवन्ति । ^४सप्त प्राणाः^५ । प्राणैर् एव तत् समृध्यमाना यन्ति । प्राणेषु प्रति-तिष्ठन्ति । उत ह्य अहिंस्यं^६ ब्राह्मणं हिंसन्ति^७ श्रोत्रियं^८ वा गृहमेधिनं वा । तद् यत् सप्ताक्षरपदा^९ भवन्ति प्राणैर् एव तत् समृध्यन्ते । ताश् चतुष्पदा भवन्ति प्रतिष्ठायै । चतुष्पदीव प्रत्यष्टाद् इति वा आहुः । सुप्रतिष्ठितं तास्व अभीवर्तः । वाग् वा अभीवर्तः । वाचो वा एते व्युध्यन्ते^{१०} ये व्रात्यां धावयन्ति^{११} । तद् यद् अभीवर्तो भवति वाचैव तत् समृध्यन्ते । अम आ याह्य अभिभिर इत्य् अग्निष्टोमसाम^{१२} भवति । अग्नयो^{१३} वै सर्वे^{१४} देवाः । सर्वान् एव तेन देवान् अपियन्ति । तत् त्रयस्त्रिंशं भवति । त्रयस्त्रिंशद् वै सर्वा देवताः । सर्वास्व एवैतद् देवतासु यज्ञस्यान्ततः प्रतितिष्ठन्ति ॥ २२५ ॥

[१-१] क ग वो अदतीनाम् [२] ग क्रीयन्त ग श्रोत्रियो [३] क सप्ताक्षरपदा [४-५] ग
[३-३] क सप्तसप्तप्राणैव प्राणाः ग सप्तप्राणः [४] नास्ति [५] क विरिध्यन्ते [६] ग अग्निष्टो-
क अहिंस्य [७] क हिंसन्ति ग हसन्ति [८] साम साम [९] ग अयो [१०] ग सर्वा

ताः केशिनीर् भवन्ति । ऊर्जो नपातं ^१धृतकेशम् ईमहे^२ ऽग्निं यज्ञेषु पूर्व्यम्^३ इति केशैर्^४ इव ह्य एते चरन्ति । अथैष कुषीतगृहपतीनाम् ऐषोक्पावानां षोडशपवमानः । इन्द्रियं^५ वै वीर्यं षोडशी^६ । आरभमाणं^७ एवेन्द्रियेण वीर्येण समृध्यामहा इति । त्रीणि पञ्च-दशान्य् आज्यानि भवन्ति । क्षत्रं^८ वै पंचदशः । क्षत्रेणैव^९ तत् समृध्यन्ते । षोडशम् अच्छावाकस्य । इन्द्रियं वै वीर्यं षोडशी^{१०} । इन्द्रियेणैव तद् वीर्येण समृध्यन्ते । षोडशो माध्यंदिनः^{११} । द्वात्रिंशद्^{१२} द्वात्रिंशदक्षरानुष्टुप् । यो ऽनुष्टुभि कामस् स न उपाप्तो ऽसद् इति । त्रीणि^{१३} सप्तदशानि पृष्ठानि भवन्ति । प्रजापतिर् वै सप्तदशः । प्रजापति-^{१४}नैव तत् समृध्यन्ते । षोडशम् अच्छावाकस्य । इन्द्रियं वै वीर्यं षोडशी । इन्द्रियेणैव तद् वीर्येण समृध्यन्ते । षोडश आर्भवः । तद् द्वात्रिंशद्^{१५} द्वात्रिंशदक्षरानुष्टुप् । यो ऽनुष्टुभि

कामस् स न उपाप्तो ऽसद् इति । एकविंशम् अग्निष्टोमसाम^{१५} । द्वादश मासाः, पञ्चर्त-
वस्, त्रय इमे लोका, असाव् आदित्य एकविंशः । एतस्य वा एते सलोकतां^{१६} गच्छन्ति
एतम् अभ्यारोहन्ति ॥ २२६ ॥

[१-१] क ष्टेकेशमिहे	[२] क ग पूर्वम्	[११] ग नास्ति	[१२] ग त्राणि	[१३] ग
[३] ग कशैर्	[४] ग इन्द्रिया	[५] ग षाडशी	[१४] ग नास्ति	[१५] ग अग्निष्टो-
[६] ग आभरमाणा	[७] ग क्षेत्रा	[८] ग	मसामा	[१६] ग सलोकता
क्षेत्रेणैव	[९] ग षोडशीम्	[१०] क ग मध्यन्दिनः		

अथैष कनिष्ठानाम् अग्रकामाणाम्^१ । तस्य त्रिवृतस् सतश् चतुर्विंशं बहिष्पव-
मानम् । ते ये कनिष्ठा अग्रकामा^२ स्युस् त एतेन यजेरन् । तद् यत् त्रिवृतस् सतश्
चतुर्विंशं बहिष्पवमानं भवति—चतुर्विंशल्यर्धमासस् संवत्सरः । संवत्सरो वा अग्रं
ज्यैष्ठ्यं^३—स यो ऽग्रं ज्यैष्ठ्यं स नो ऽग्रं ज्यैष्ठ्यं गमयाद् इति । स त्रिवृद् भवति । त्रिवृद्
वै स्तोमानाम् अग्रं ज्यैष्ठ्यम् । स यो ऽग्रं ज्यैष्ठ्यं स नो ऽग्रं ज्यैष्ठ्यं गमयाद् इति । स
गायत्रीषु भवति । गायत्री वै छन्दसाम् अग्रं ज्यैष्ठ्यम् । *सा याग्रं ज्यैष्ठ्यं* सा नो ऽग्रं
ज्यैष्ठ्यं गमयाद् इति । तस्य रथन्तरं पृष्ठं^४ भवति । रथन्तरं वै पृष्ठानाम् अग्रं ज्यैष्ठ्यम् ।
तद् यद् अग्रं ज्यैष्ठ्यं तन् नो ऽग्रं ज्यैष्ठ्यं गमयाद् इति । तस्य द्वादश स्तोत्राणि भवन्ति ।
द्वादश मासास् संवत्सरः । संवत्सरो वा अग्रं ज्यैष्ठ्यम् । स यो ऽग्रं ज्यैष्ठ्यं स नो ऽग्रं
ज्यैष्ठ्यं गमयाद् इति । तस्य^५ चतुर्विंशति स्तुतशस्त्राणि भवन्ति । चतुर्विंशल्यर्धमासस्
संवत्सरः । संवत्सरो वा अग्रं ज्यैष्ठ्यम् । स यो ऽग्रं ज्यैष्ठ्यं स नो ऽग्रं ज्यैष्ठ्यं गमयाद्
इति । गच्छन्ति^६ ह कनिष्ठास् सन्तो ज्येष्ठताम् ॥ २२७ ॥

[१] एवं कोशयोः [२] ग अग्रकामा [३] ग ज्यैष्ठ्या [४-४] ग नास्ति [५] ग पृष्ठा [६]
ग रथन्तरं पृष्ठं भवति इत्यारभ्य गमयादिति इत्यन्तमावृत्तिः [७] क गच्छति [८] ग निष्ठास्

अथैते चानुर्मास्याः । प्रजापतिः प्रजा असृजत । ता अस्य सृष्टाः पराभवन् । तद्
इदं सरीसृपम् अभवद् यद् अन्यत् सर्पेभ्यः । स द्वितीया असृजत^१ । ता अस्य परैवा-
भवन् । ते मत्स्या^२ अभवन् । स तृतीया असृजत । ता अस्य परैवाभवन् । तानि वयांस्य
अभवन् । स ऐक्षत या इमास् त्रयीः प्रजा असृक्ष्य ऋते^३ ब्रह्मण ऋते^४ ऽन्नाद्याद् ऋते
यज्ञात् परा ता^५ अभूवन् । *हन्तो न्वेव* ब्रह्मणो ऽन्नाद्याद् यज्ञात् प्रजास् सृजा^६ इति ।
सो ऽन्नाद्यम् आत्मन्^७ अधत्^८ । तद् अभ्यस्तनयत् । तत् प्राक् प्रैषत् । तौ स्तनाव्
अभवताम् । यद् अभ्यस्तनयत् तत् स्तनयो स्तनत्वम् । तद् अत्यक्षरत् । तत् क्षीरम्
अभवत्^९ । यद् अत्यक्षरत् तत् क्षीरस्य क्षीरत्वम् । व्रीहियवौ ह वाव स तद् आत्मन्
दधे^{१०} । तद् एतद् व्रीहियवयोः^{११} क्षीरम् । स ऐक्षतालं वै^{१२} तस्मा अस्मि^{१३},
सृजेयेत्^{१४}, तद् अन्नं लभेत यत् सृजेय, हन्त सृजा इति ॥ २२८ ॥

[१] ग असृज	[२-२] ग -परैवाभवास्तोमत्व्या	[११] ग यत्	[१२] ग अभ्यवत्	[१३]
[३-३] क असृक्ष्यते	ग असृक्ष्यते	[४-४]	ग धत्ते तथेत्	[१४] क व्रीहियवोः
ग ब्रह्मणिरते	[५-५] ग परात्	[६] ग	पवयोः	[१५] क वै
आभवन्	[७-७] एवं कोशयोः	[८] ग सृजा	[१६] क ग अस्मि	यद्
[९] ग ऽन्नाद्यम्	[१०] क ग आत्मन्		[१७] ग सृजेयेत्	सृजेयेत् = सृजेय + इद्

अवधारणार्थे ।

स एतांश् चातुर्मास्यान् यज्ञान् अपश्यत् । तान् आहरत्^१ । तैर् अयजत् । तैर् इमाः प्रजा असृजत् । या इमा^२ स्तनवैतीस् ताभ्यो ऽन्नाद्यं प्रायच्छत् । ता अस्यान्नवतीः प्रजा अभवन् । स यः कामयेत् बहुः प्रजया पशुभिः प्रजायेयान्नवतीर् म इमाः प्रजा स्युर इति स एतैर् यजेत । बहुर एव^३ प्रजया^४ पशुभिः प्रजायते, ऽन्नवतीर् अस्य प्रजा भवन्ति । तद् एषाभ्यनूच्यते—

तिस्रो ह प्रजा अत्यायम् ईयुर्
न्य अन्या अर्कस्^५ अभितो विविशुः ।
बृहद्^६ ध तस्थौ रजसो^७ विमाने^८
पवमानो हरित आ विवेश ॥

इति । तद् यद् आह तिस्रो ह प्रजा अत्यायम् ईयुर् इति या एव ताः प्रजा अत्यायम् आर्यस् ता एव ताः । न्य अन्या अर्कम् अभितो विविशुर्^{१०} इति — अग्निर् वा अर्कस्—तम् इमाः प्रजा अभितो विष्टाः । ^{११} बृहद् ध तस्थौ रजसो^{१२} विमाने पवमानो हरित आ विवेशेति^{१३} । दिशो वै हरितः । ता^{१४} अयं वायुः पवमान आविष्ट इति वाजसनेयः । अथैकादशाक्षी^{१५} । तिस्रो ह प्रजा अत्यायम्^{१६} ईयुर् इति । या एव ताः प्रजा अत्यायम् आर्यस् ता एताः । न्य अन्या अर्कम् अभितो विविशुर् इत्यु^{१७}—अन्नं वा अर्कस्^{१८}—तद् इमाः प्रजा अभितो विष्टाः । बृहद् ध तस्थौ रजसो विमान इति । मनो वै बृहत् । तद् इदं रजसो विमाने मध्य आत्मनो हृदयं तत् । पवमानो हरित आ विवेशेति । प्रजा वै हरितः । ता अयं प्राणः पवमान आविष्ट इति ॥ २२९ ॥

[१] एवं कोशयोः	[२] ग मा	[३-३]	[११-११] ग बृहत्तस्तौ राजसो	[१२] ग वि-
ग नास्ति	[४] ग या	[५] ग अर्कस्	वेशति	[१३] क त
[६] क ग बृहत्	[७] क ग ह	[८] ग राजसो	[१४] ? ग अथैकादशाक्षी	
[९] क विमानेव	ग विमानेव	[१०] ग विविशुर्	[१५] ग जत्यायम्	[१६-१६] ग नास्ति
			[१७]	

सो ऽकामयेत वैश्वदेवीः प्रजास्^१ सृजेयेति । स एतं वैश्वदेवं यज्ञम् अपश्यत् । तम् आहरत् । तेनायजत् । तेन वैश्वदेवीः प्रजा असृजत् । स यः^२ कामयेत वैश्वदेवीः प्रजास्^३ सृजेयेति स एतेन यजेत । वैश्वदेवीर् एव प्रजास्^४ सृजते । स त्रिवृद् रथन्तरसामा भवति । ब्रह्म वै त्रिवृत् । ब्रह्म रथन्तरम् । ब्रह्मणा वा एनास् तद् असृजत् । ब्रह्मणैव प्रजास्^५ सृजते य एवं वेद । तस्याग्नेयश् च बार्हस्पत्यश् च पशू भवतः । ब्रह्म वा अग्निः । ब्रह्म बृहस्पतिः । ब्रह्मणा वा एनास्^६ तद् अभिपूर्वम् असृजत्^७ । ब्रह्मणैवाभिपूर्वं प्रजास्^८ सृजते य एवं वेद । तस्य मैत्रावरुण्य अनुबन्ध्या^९ भवति । मित्रो वै यज्ञस्य स्विष्टं^{१०} गृह्णाति वरुणो दुरिष्टम् । तद् यन् मैत्रावरुण्य अनुबन्ध्या^{११} भवति पुनर् एवासमै मित्रो ददाति । स्विष्टम् असमै वरुणः करोति । द्यावापृथिव्योपालंभ्या भवति । द्यावापृथिवी वा ऐक्षेतां^{१२} यद् वा अयम् इदं सृजत् आवं वा अयम् इदं प्रतिष्ठे पश्यन् सृजते हन्तास्मिन् भागधेयम् इच्छावहा इति । ते ऽस्मिन्^{१३} भागधेयम् ऐच्छेताम्^{१४} । ताभ्याम् एतां द्यावापृथिव्याम्^{१५} उपालंभ्याम् अकल्पयत्^{१६} । तद् यद् एता द्यावापृथिव्योपालंभ्या भवति द्यावापृथिवी एवैतेन भागधेयेन निरवदयन्त^{१७} । आग्नेयः पशुर्—यज्ञो वा अग्निर्—नेद् यज्ञाद् अग्नेर् अयामेति^{१८} ॥ २३० ॥

[१] ग प्रजा	[२] ग य	[३] क ग प्रजा	अनुबन्ध्यं	[७] ग स्विष्ट	[८] क अनु- ग
[४] ग शनास्	[५] ग असृजत	[६] ग	अनुबन्ध्य	[९] ग ऐक्षेतां	[१०] क ग अस्मिन्

[११] ग ऐच्छेताम् [१२] एवं कोशयोः [१३] अयामीति ग अयामिति
ग आकल्पयत् [१४] ग निरवदन्त [१५] क

ता अस्य^१ प्रजास् सृष्टा वरुणस्य यवम् आदन् । ता वरुणो वरुणपाशेनागृह्णात्^२ स ऐक्षत—या अमूः पूर्वाः प्रजा असृक्षि परा ता अभूवन् । यदीमाः^३ पराभवन्ति क्व ततो भवानि, हन्तेना अभितो^४ ऽभिषज्यानीति^५ । स एतौ^६ द्विदिवौ^७ वरुणप्रघासाद् अपश्यत् । ताव् आहरत । ताभ्याम् अयजत^८ । ताभ्याम् एना वरुणीयाद् एनसो विमुञ्चत्^९ । तद् यद् एतौ द्विदिवौ वरुणप्रघासौ^{१०} भवतो वरुणीयाद्^{११} एवैताभ्याम् एनसः प्रजा मुञ्चति । मरुत्वती^{१२} पूर्वस्याह्^{१३} प्रतिपद्^{१४} भवति । आग्नेयश् च मारुतश् च पशू । ता^{१५} अस्य प्रजा वरुणगृहीता मरुतो रन्ध्या^{१६} अन्ववपातिनो व्यमिमथिषत । तद् यन् मरुत्वती प्रतिपद् भवति मरुत एवैतेन भागधेयेन निरवदयन्त । आग्नेयः पशुर्—यज्ञो वा अग्निर्—नेद् यज्ञाद् अग्नेर् अयामेति । कवत्य् उत्तरस्याह्^{१७} प्रतिपद् भवति कायोपालंभ्या, आग्नेयश् च वारुणश् च पशू । तद् यत्^{१८} कवती प्रतिपद् भवति^{१९} कायोपालंभ्या—प्रजापतिर् वै कः—प्रजापतिम् एव तद् अन्ततः प्रीणन्ति । प्रजापतिर् वा ऐक्षत—कं वै प्रजाभ्यो ऽभूवम्^{२०} कम् आत्मने^{२१} ऽसानीति । स एताम् कवतीं प्रतिपदम् अपश्यत् कायाम्^{२२} उपालंभ्याम् । ततो वै सकं प्रजाभ्यो ऽभवत् कम्^{२३} आत्मने । कं हव प्रजाभ्यो भवति कम्^{२४} आत्मने य एवं वेद । आग्नेयः पशुर्—यज्ञो वा अग्निर्—नेद् यज्ञाद् अग्नेर् अयामेति ॥ २३१ ॥

[१] ग कस्य [२] ग -नाब्रह्मात् [३] ग यष्टमाः [४] ग कभितो [५] क अभिषज्यानीति ग अभिषज्यानीति [६] ग अधिपाठः स एतौ [७] क विदिवौ ग द्विदिवौ [८] ग अयजत [९] क विमुञ्चत् [१०] ग -प्रवासौ [११] ग वरुणयोद् [१२] क नास्ति [१३] ग पूर्वस्यनम [१४] ग प्रतिपद् [१५] ग ना [१६] ? क ग रन्ध्रा [१७] ग उत्तरस्यह् [१८-१९] क कवतीं प्रतिपदमपश्यत् कवति ग कुर्वता प्रतिपद् भवति [१९-१९] ग कामात्मने [२०] ग कायम् [२१] क ग काम्

अथ यद् वारुणो ऽग्निर् वरुणताया एव । ता अस्य^१ प्रजा वरुणान् मुमुचाना वृत्रः पाप्मा ऽगृह्णात्^२ । स ऐक्षत—हन्तो न्वेवैना अतो ऽभिषज्यानीति^३ । स एतास् त्रिदिवान् साकमेधान् अपश्यत् । तान् आहरत । तैर् अयजत । तैर् एना वृत्रात् पाप्मनो^४ ऽभि-मुञ्चत् । तद् यद् एते त्रिदिवान् साकमेधा भवन्ति वृत्राद् एवैतैः पाप्मनः^५ प्रजा मुञ्चति । ता अस्य प्रजा वृत्रात् पाप्मनो^६ मुमुचानास् सर्वास् साकं समैधयन्त^७ । यत् साकं समैधयन्त^८ तत् साकमेधानां साकमेधत्वम् । साकं ह वै प्रजया पशुभिर् एधते य एवं वेद । अनीकवती^९ प्रथमस्याह्^{१०} प्रतिपद् भवति । आग्नेयः पशुः । अग्निना वा अनीके-नेन्द्रो वृत्रं पाप्मानम् अहन् । तद् यद् अनीकवती प्रतिपद् भवत्य् अग्निनानीकेन वृत्रं पाप्मानं हनानीति । अग्निनैवानीकेन^{११} द्विषन्तं पाप्मानं भ्रातृव्यं हन्ति य एवं वेद । क्रीडनी^{१२} द्वितीयस्याह्^{१३} प्रतिपद् भवति । आग्नेयश् चैन्द्राग्रश् च पशू । तद् यत् क्रीडनी^{१४} प्रतिपद् भवति यद् एव प्रजा वृत्रात् पाप्मनो^{१५} मुमुचाना आक्रीडन्त तस्मात् क्रीडनी^{१६} । अथो हेन्द्रो वृत्रं हनिष्यन्^{१७} मरुत उवाच—परशुवधहस्ता^{१८} माम् अभितः^{१९} परिक्रीडत, स वीतभीर् वृत्रं पाप्मानं^{२०} हनानीति । तम् उ ह मरुतः परशुवधहस्ता अभितः परिचिक्रीडुः^{२१} । स ह^{२२} वीतभीर् वृत्रं^{२३} पाप्मानम् अहन् ।^{२४} वीतभीर् ह वै^{२५} द्विषन्तं पाप्मानं भ्रातृव्यं हन्ति य एवं वेद । आग्नेयः पशुर्—यज्ञो वा अग्निर्—नेद् यज्ञाद् अग्नेर् अयामेति ॥ २३२ ॥

[१] ग कस्य [२] ग गृह्णन् [३] ग अभिन्ध्या-
नीति [४] ग पाप्मानो [५] क ग पाप्मानो
[६] ग पाप्मानो [७] ग समधयन्त [८] ग
समैधयन् [९] क अनीकवतीः ग नीकवती [१०]
ग प्रथस्याहं [११] ग अग्निवानीकेन [१२] क

ग क्रिळिनी [१३] ग क्रिळिनी [१४] क ग
क्रीळिनी [१५] ग हरिष्यन् [१६-१६] ग
माहितः [१७] ग पापानं [१८] क परिचक्रीह
ग परिचक्रीह [१९-१९] ग वीतभीष्पुत्रं [२०-
२०] ग वीतहीर्मवे

अथ यद् ऐन्द्राग्रो^१—ब्रह्म वा अग्निः । क्षत्रम् इन्द्रो— ब्रह्मणा च ह वाव^२ स तत् क्षत्रेण
च सयुग्भ्यां वृत्रं पाप्मानं हनानीति । ब्रह्मणा च हैव क्षत्रेण च सयुग्भ्यां द्विषन्तं पाप्मानं
आतुर्यं हन्ति य एवं वेद । वैश्वकर्मणी तृतीयस्याहः प्रतिपद् भवति । वैश्वकर्मण्य् उपालं-
भ्याग्नेयश्च माहेन्द्रश्च पशू । तद् यद् वैश्वकर्मणी प्रतिपद् भवति, वैश्वकर्मण्य् उपा-
लंभ्या—प्रजापतिर् वै विश्वकर्मा^३—प्रजापतिम् एव तद् अन्ततः प्रीणन्ति । अथो यद् एव
प्रजा वृत्रात् पाप्मानो^४ मुमुचाना विश्वं कर्मोपाक्रमन्त तस्माद् वैश्वकर्मणी^५ । आग्नेयः
पशुर्—यज्ञो वा अग्निर्—नेद् यज्ञाद् अग्नेर् अयामेति ॥ २३३ ॥

[१] ग ऐन्द्राग्र्यो [२-२] क वा [३] ? क ग विश्वकर्म [४] क ग पाप्मानो [५] ग वैश्वकर्मणि

अथ यन् माहेन्द्रः । इन्द्रो ह वा एष पुरा वृत्रस्य वधाद् आस । स वृत्रं हत्वा महेन्द्रो
ऽभवत् । भूयो ह्य् एव ज्यायसा^१ कर्मणा^२ ऽभ्यश्नुते । तस्माद् उ राजानं^३ विजितिनम्
आचक्षते महाराज इति^४ । अथैष शुनासीर्यो, यद् वा इन्द्रस्य वृत्रं जघ्नुष इन्द्रियं वीर्यम्
आसीत् तच् छुनम् । यत् संवत्सरस्य प्रजितस्य^५ पयस् तत्^६ सौरम् । तद् यद् इन्द्रस्य
वृत्रं जघ्नुष इन्द्रियं वीर्यं, यत् संवत्सरस्य प्रजितस्य^७ पयस्^८, तद् उभयम् अवरुन्धामहा^९
इति । संवत्सरसद् घ खलु वा एष यश्चातुर्मास्ययाजी । तस्य शुनासीर्य मे महा-
व्रतं^{१०} भाजनम् । स यावत्^{११} संवत्सरेण महाव्रतवतावरुन्धे तावद् अवरुन्धे य एवं
वेद । तस्य सौरि प्रतिपद् भवति, सौर्य उपालंभ्या । असौ वा आदित्यः । सूर्य एष^{१२}
इन्द्रः । ऐन्द्रं^{१३} महाव्रतं^{१४} तत् तत्सलक्ष्म क्रियते । ऋतुषु ह खलु वा एष संवत्सरं
स्वर्गं लोकम् अप्येति यश्चातुर्मास्ययाजी^{१५} । स^{१६} वसन्तम् एव प्रथमेनाह्वयेति,
ग्रीष्मं^{१७} द्वितीयेन, वर्षास् तृतीयेन, शरदं चतुर्थेन, हेमन्तं पञ्चमेन, शिशिरं षष्ठेन ।
संवत्सरम् एव शुनासीर्येणाप्येति^{१८} । स सर्वस्तोमो^{१९} भवति । सर्वं हि तद् यत् सर्व-
स्तोमः । सर्वम् एवैतेनाप्येति । तस्य ज्येष्ठी^{२०} शलली^{२१} भवति, लौहायसः क्षुरः । स
चतुर्षु चतुर्षु^{२२} मास्तु केशान् परिवर्तयते ऽनन्ततायै—असौ वा आदित्यो ऽनन्तः ।
अनन्तो वा असौ भूत्वेदं सर्वम् अभ्यश्नुते—ऽनन्तो भूत्वेदं सर्वम् अभ्यश्नुवा इति । अनन्तो
भूत्वेदं सर्वम् अभ्यश्नुवा इति ॥ २३४ ॥

^{१२} इत्य् एकाहं समाप्तम्^{१३}

[१] ग जायसा [२] क कर्मणे [३-३] ग
विजितिन महाराज इति [४] क व्रजितस्य ग
वृजितस्य [५-५] क पयतस्य पयस्तद् [६] एवं क
ग प्रवृजितस्य [७] ग वयस् [८] ग अवरुणया-
महा [९-९] ग नास्ति [१०] क महाव्रत
[११] क यत् [१२] क ग ऐन्द्र [१३] क महा-
व्रतं ग महाव्रतं [१४] ग चातुर्मासयाजी [१५]

क नास्ति [१६] ग ग्रीष्मा [१७] ग पशुना
शीर्ष्येणाप्येति [१८] ग सर्वस्तोमो [१९] ग
ज्येष्ठी [२०] ग शलली [२१] ग नास्ति [२२-
२२] क इति एकाहं शुभमस्तु श्रीगुरुभ्यो नमः आदि-
केशवाय त्रयीमूर्तये नमः श्रीपद्मानभो रक्षतु अविघ्न-
मस्तु आरोग्यमस्तु

अहीनम्

अथैते द्विरात्राः । हविष्मांश् च वै हविष्कृच् चाङ्गिरसाब् आस्ताम् । ताब् अस्मिन् लोके स्त्रीचर्यम् प्रमत्तौ चरन्ताब् ऋषयो ऽङ्गिरसः पितरश् च पितामहाश् च सुकृतो हित्वा स्वर्गं लोकम् आयन् । तौ यदा सा चर्या परैद्^१, अथाकामयेतां^२—“कथं न्व इद्” यत्र नाब् ऋषयो ऽङ्गिरसः पितरश् च पितामहाश् च सुकृत स्वर्गं लोकम् इतास्—तद् अनुगच्छेवेति । तौ तपो ऽतप्येताम्^३ । ताब् एतद् द्विरात्रं यज्ञम् अपश्यताम् । तम् आहरेताम्^४ । तेनायजेताम् । ततो वै तौ यत्रैनयोर् “ऋषयो ऽङ्गिरसः” पितरश् च पितामहाश् च सुकृत स्वर्गं लोकम् इता आसंस^५, तम्^६ अन्वगच्छताम् । स यः कामयेत—यत्र मे पितरश् च पितामहाश् च सुकृत स्वर्गं लोकम् इतास् तद् अनुगच्छेयम् इति, स एतेन यजेत । यत्र हैवास्य पितरश् च पितामहाश् च सुकृत^७ स्वर्गं लोकम् इता भवन्ति तम्^८ एवानुगच्छति । अथो आहुर् यस्माद् एव श्रेयान् भ्रातृव्य स्यात् स एनेन यजेतेति । पूर्वप्रेत इव ह वा एष य श्रेयान् । पूर्वप्रेतान् इव वा एतेन तौ तान् आप्नुताम् । आप्त्वा श्रेयांसं वसीयान् आत्मना भवति । अथो आहुः प्रजाकाम एवैनेन यजेतेति । आत्मा वै पूर्वम् अहः प्रजोत्तरम् । आत्मानम् एव पूर्वणाह्वा संस्क्रुते, प्रजाम् उत्तरेण ॥ २३५ ॥

[१] क शुभमस्तु । श्रीगुरुभ्यो नमः । आदिकेशवाय त्रयीमूर्तये नमः । श्रीपद्मनाभो रक्षतु । अदिघ्नमस्तु । आरोग्यमस्तु । शुभमस्तु । [२] क पर्यधीद् । [३] क अथाकामयेता [४-४] क कथनं ग कथन्वि-

द यत्र [५] ग तप्यतां [६] ग आहरेताम् [७-७] ग ऋषयोरंगिरसः [८] ग असंस [९] ग तत् [१०] ग नास्ति

स दुष्पज^१ इव^२ ह खलु वा एष यज्ञक्रतुर् यद् द्विरात्रः । यदि ज्योतिर् अग्निष्टोमः पूर्वम् अहर् भवति सर्वस्तोमो ऽतिरात्र उत्तरं स्तोत्राणि विच्छिन्दन्ति । अथ यदि ज्योतिर् अग्निष्टोमः पूर्वम् अहर् भवति सर्वस्तोम उ एवातिरात्र^३ उत्तरं स्तोत्राणि विच्छिन्दन्ति^४ । अथ यदि ज्योतिर् उक्थ्यः पूर्वम् अहर् भवति सर्वस्तोम उ एवातिरात्र^५ उत्तरं यज्ञमुखं छम्बदकुर्वन्ति^६ । तद् यज् ज्योतिर् भवति तेन यज्ञमुखं न छम्बदकुर्वन्ति^७ । अथ यद् उक्थ्यस् तेन स्तोत्राणि न विच्छिन्दन्ति । आस इव ह खलु वा एष यज्ञक्रतुर् यो विराजम् अभिसंपन्नः । स पुनर् आरंभ्यो भवति । तद् यद् उत्तरस्याहश् चतुर्विंशं बहिष्पवमानं भवति—“चतुर्विंशत्यर्धमासस् संवत्सरः । संवत्सरो यज्ञो—यज्ञम् एवैतद् यज्ञमुख आरभन्ते । अथो चतुर्विंशत्यक्षरा वै गायत्री । गायत्र्यो वा आसं यज्ञक्रतुं पुनस्तत्त्वते । नो ह्यन्या गायत्र्या आसं^८ यज्ञक्रतुम् उद्यन्तुम् अर्हति । तद् आहुः कथं न चतुश्चत्वारिंशो नाष्टाचत्वारिंशो मुखं युग्मतां स्तोमानां भवितुम् अर्हति । कथं चतुर्विंश एवेति । स ब्रूयात् त्रिपदा वै गायत्री । तत्^९ त्रिपदा प्रतिपद्यन्त इति । सर्वस्तोमो ऽतिरात्रो भवति, सर्वेषां लोकानाम् अभिजित्या^{१०} अभिक्रान्त्यै । सर्वे^{११} हीदं स्तोमा एव । अथो यान् इमान् एकैकान् स्तोमान् उपागाम^{१२} तान् सार्धम्^{१३} ऋद्ध्वा पशु प्रतिष्ठायोदचम् अश्ववामहा^{१४} इति ॥ २३६ ॥

[१] एवं कोशयोः [२] क एव [३] ग [८] ग अधिपाठः कामो [९] ग सर्वा [१०]
 एवातिरात्र [४] क ग विच्छिन्दति [५] ग क उपगाम [११] ग स्वार्थम् [१२] एवं
 छत्रपदकुर्वन्ति [६-६] ग नास्ति [७] ग तत्र कोशयोः

विच्छिन्न इव ह खलु वा एव यज्ञकतुर यद् द्विरात्रः । गायत्रीं पूर्वम् अहस् संपद्यते
 त्रिष्टुभम् उत्तरम् । अथ क जगती चानुष्टुप् चेत्य आहुः । गायत्रीं^१ चैव पूर्वम् अहस्
 संपादयेत् त्रिष्टुभं च जगतीं चानुष्टुभं चोत्तरं छन्दसां सन्तत्या अव्यवच्छेदाय । उच्चा ते
 जातम् अव्यसेत्य् अन्धस्वतीर् भवत्य् अन्धस्वद् वै जगत्यै^२ रूपं—तेन जगत्यै^३ रूपान् न
 यन्ति । वैखानसं भवति जागतं साम । तेनैव जगत्यै रूपान् न यन्ति । द्वैगतं^४ भवति ।
 द्विहिकारं भवति । *द्विरात्ररूपं सामनी* द्विरात्ररूपाद् एव तन् न यन्ति । ये द्वे^५ सामनी
 तयोर् अन्यतरद् भवति—यथोभयापदी प्रतितिष्ठेत् तादृक्^६ तन् । सुवर् ज्योतिर् भवति ।
 सुवर् वै पूर्वम् अहर्, ज्योतिर् उत्तरम्, अहोर् एव सन्तत्या अहोस् समारंभाय । हाविष्मत-
 हाविष्कृते स्वर्ग्ये^७ सामनी, स्वर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै । तद् आहुः क्षिप्रे सामनी यद् उभे
 कुर्युर् ईश्वरो यजमानं पुरायुषः प्रमथितोर् अनादृत्य हि ताव् इमं लोकम् अमुम् एव
 लोकम् अभिसंप्रैताम् इति । हाविष्मतम् एवोत्तरस्याह उक्थेषु ब्रह्मसाम कुर्युः । तथा
 सर्वम् आयुर् एति, गच्छति स्वर्गं लोकम् ॥ २३७ ॥

[१] क ग गायत्री [२-२] क नास्ति [३] ग द्वगतं [४-४] ग नास्ति [५] क ग द्वै
 [६] ग तादृक् [७] क ग स्वर्गं

अथ यस्यैतस्य ज्योतिर् उक्थ्यः पूर्वम् अहर् भवत्य् आयुर् अतिरात्र^१ उत्तरम्,
 एतेनो हामिप्रतारण ईजे राजा प्रजाकामश् च खलती च दैवोवाती अवच्छिच्छत्समानः ।
 ततो वै सो ऽव खलतीदैवोवाती अच्छिच्छत् । इमाम्^२ इयतीं प्रजाम् अध्यगच्छत् । त्रीण्य^३
 अन्यस्यातिरिच्यन्ते, द्वाभ्याम् अन्य ऊनः । *त्रीणि तानि* पुंसो^४ ऽतिरिक्तानि यैस् स
 प्रजनयति । द्वे ते स्त्रिया^५ ऊने यतस् सा प्रजायते । तद् एतन् मिथुनं प्रजननं क्रियते ।
 मिथुनेन प्रजननेन^६ प्रजायते^७ य एवं वेद । ता^८ उभे स्तोत्र्यास्^९ संपद्यन्ते सप्त च
 शतान्य् एकविंशतिश् च—तावन्ति संवत्सरस्याहोरात्राणि^{१०} । अहोरात्रे वै कृत्स्नः
 प्रजापतिः—कृत्स्नं प्रजापतिम् ऋध्नवाम कृत्स्नो^{११} नः प्रजापतिर् उपेतो ऽसद् इति । अथ
 यैका^{१२} स्तोत्र्यातिरिच्यते^{१३}, यजमानलोको हैव सः । शश्वद् धैनं ब्राह्मण उवाच—
 नास्यापरः प्रजायाम्^{१४} एतादृक्^{१५} वीरो नानाजनितोः^{१६} । आत्मन एव लोकम् अकृत न
 प्रजाया, एकम् इमं^{१७} ह्य्^{१८} एव लोकम्^{१९} अभ्युपागाद् इति ॥ २३८ ॥

[१] क इतिरात्र [२] ग इमान् [३] ग यैत [१४] क स्तोत्र्यातिरिच्यन्ते ग स्तोत्र्याति-
 त्रीन्य [४-४] ग त्रीण्येतानि [५] ग पुनसो रिच्यते [१५] क प्रजायास् [१६] ग एतादृक्
 [६] क स्या [७] क नास्ति [८] क जायते [१७] क नानाजनितोः [१८] ग इमां [१९-१९]
 [९] ग तौ [१०] ग स्तोत्र्यास् [११] क ग एवं
 संवत्सरस्याहोरात्रा [१२] ग कृत्स्ना [१३] क

तद् धानुबुध्योवाच—यथादैवं^२ त्यस्य^३ प्रजाया अस्तु । खलती देवेदेवो^४ ऽहं
 दैवोवाती अवच्छेत्सीति^५ । तथा हैनं ताव् अभितेपनुस्^६ तथापि^७ शुशुचतुः । तद् इदं तद्
 एव । इमे हामिप्रतारणा इयन्तो^८, नो अपरस् तादृक्^९ वीर आजायते^{१०} । अथ यस्यैतस्य

त्रिवृत्पञ्चदशाभ्यां विपर्यासम् । पूर्वम् अहर् अग्निष्टोमो^{११} भवति । सर्वस्तोमो ऽति-
रात्र^{१२} उत्तरम् । प्रजननकामो हैतेन यजेत । त्रिवृत्पञ्चदशौ स्तोमौ^{१३} भवत ऊना-
तिरिक्तौ मिथुनौ प्रजनी । ऊनम् अन्यस्यातिरिक्तम्^{१४} अन्यस्य । ऊनातिरिक्ताद्^{१५} वै
मिथुनात् प्रजाः पशवः प्रजायन्ते । तत् तत्प्रजननं क्रियते । तस्य रथन्तरं पृष्ठं भवति ।
प्रजननं वै रथन्तरम् । तत् तत्प्रजननं क्रियते । तस्य द्वादश स्तोत्राणि भवन्ति । द्वादश
मासास् संवत्सरः । संवत्सरः प्रजननम् । तत् तत्प्रजननं क्रियते । तस्य चतुर्विंशति
स्तुतशस्त्राणि भवन्ति । चतुर्विंशत्यर्धमासस् संवत्सरः । संवत्सरः प्रजननम् । तत् तद्
अभिपूर्वं^{१६} प्रजननं क्रियते^{१७} । प्र प्रजया पशुभिर् जायते य एवं वेद । सर्वस्तोमो ऽतिरात्रो
भवति सर्वेषां लोकानाम् अभिजित्या अभिक्रान्त्यै । सर्वं हीदं स्तोमा एव । अथो यान्
इमान् एकैकान् स्तोमान् उपागाम तान् सार्धम् ऋद्ध्वा तेषु प्रतिष्ठायोद्वचम् अश्रवामहा^{१८}
इति ॥ २३९ ॥

[१-१] क तद्धानुबद्धयोवाच ग तद्धानुबद्धयोवाचो घ	तार्क्षि [१०] ग आजायत [११] क अग्निष्टोमा
तद्धानुबद्धयोवाच [२] क घ यथादेवं [३] क घ	[१२] क अतिरात्रम् [१३] ग स्तोमौ [१४-१४]
तस्य [४] क चेदेवो [५] ग अवच्छेत्सीति	ग अन्यस्योन्यातिरिक्ताद् [१५] ग नास्ति [१६]
[६] क घ अभितेवतुस् ग अभितेपत्तुस् [७] ग	ग अधिपाठः तस्य चतुर्विंशतिस्तुतशस्त्राणि....
तथाभि [८] क यन्ते ग यन्तो [९] क ग	प्रजननं क्रियते [१७] क आश्रवामहा

अथ यस्यैतस्य त्रिवृत् पञ्चदशः सप्तदश इति पूर्वम् अहर् भवत्य्, एकविंशस्
त्रिणवस् त्रयस्त्रिंश इत्य् उत्तरं, स्वर्गकामो हैतेन^१ यजेत । ऊर्ध्वो एते स्तोमा भवन्ति ।
ऊर्ध्वो वै स्वर्गो लोकः । स्वर्गस्यैव लोकस्य समष्ट्यै । अभिक्रान्तस्तोमा^२ भवन्ति^३ । अभि-
क्रान्तेन ह वै यज्ञस्य भुञ्जते । एतेन ह वै तद् घविष्मांश् च हविष्कृच् च सद्य स्वर्गं
लोकम्^४ इयतुः । तस्य पराञ्च्य^५ एव स्तोत्राणि भवन्ति, पराञ्चि शस्त्राणि भवन्ति^६,
पराञ्चि पृष्ठानि, पराचीर्^७ विष्टुतयः, पराङ् एव सर्वो भवति । तेन हैतेनोत्तरवयस्य
एव यजेत यद् एमं लोकं न प्रत्यवकांसेद्, यदास्मिन् लोके न निधितसेद्, यद् अस्माल्^८
लोकाद् अमुम् एव लोकम् अभि संप्रजिगांसेत्^९ । स^{१०} हैनेन^{११} यजेत । इद्ध्वा^{१२} हैव
स्वर्गं^{१३} लोकम् एति । तस्मिन् उ ह तर्ह्य उभे हाविष्मत^{१४} -हाविष्कृते कुर्यु स्वर्ग्यै, स्वर्गस्य
लोकस्य समष्ट्यै^{१५} । तस्याहुस् सप्त च शतानि^{१६} विंशतिश् च^{१७} स्तोत्र्यास् संपादयेयुर्
इति । तावन्ति संवत्सरस्याहोरात्राणि । संवत्सराद् एव तन् न यन्ति । अथो आहुर्
यावतीर् एवैतस्य ज्योतिर् गौर आयुर् इति ज्यहस्य स्तोत्र्यास्^{१८} तावतीर् अस्य स्तोत्र्यास्
संपादयेयुर् इति । तेन ज्यहरूपान् न यन्ति । अथो आहुस् सहस्रम् एवास्य स्तोत्र्यास्
संपादयेयुर् इति । सहस्रं वै त्रिरात्रस्य स्तोत्र्याः । त्रिरात्ररूपाद् एव तन् न यन्ति । एष
ह वै^{१९} समृद्धो द्विरात्रो यस्य त्रिरात्रस्य संपदा तायते यो वा त्रिरात्रञ् चतुरात्रस्य^{२०}
॥ २४० ॥

[१] ग हैतेन	[२] क अभिक्रान्त.	[३] ग	अश [११-११] ग यजतेष्ट्वा [१२] ग स्वर्ग
भवत्य् [४] ग नास्ति	[५] ग पराञ्च	[१३] ग होविष्म	[१४] ग समष्ट्यै [१५-१५]
[६] ग भवति	[७] ग पराञ्चीर्	[८-८]	क ग विंशतिश् [१६] क ग स्तोत्र्यास् [१७]
क यथास्माल्	[९] क संप्रजिगांसेद्	[१०] क ग	क है [१८] क ग चतुरात्रस्य

अथैते त्रिरात्राः । त्रिरात्रेण वै देवा पशु लोकेष्व आर्धुर्वस् त्रिरात्रेण स्वर्गं लोकम्

आयन् । वाग् वै त्रिरात्रः । वाचो रूपेणाज्यानि चाहानि विभज्यन्ते । एकाक्षरा वै वाक्, ज्यक्षरम् अक्षरम् । अक्षरस्य रूपेण विभज्यन्ते । त्रयो गन्धर्वाः । तेषाम् एषा भक्तिर्—अग्नेः पृथिवी, वायोर्^१ अन्तरिक्षम्, असाब्^२ आदित्यस्य द्यौः । तद् एषाभ्यनूच्यते—

त्रयः कृण्वन्ति भुवनेषु रेतस् तिस्रः प्रजा आर्या ज्योतिर् अग्राः ।

त्रयो धर्मासः^३ उषसं^४ सचन्ते^५ सर्वा^६ इत् ताँ^७ अनु विदुर् वसिष्ठाः ॥

इति । तद् यद् आह त्रयः कृण्वन्ति भुवनेषु रेत इत्य् अग्निः पृथिव्यां रेतः कृणोति, वायुर् अन्तरिक्ष, आदित्यो दिवि । तिस्रः^८ प्रजा आर्या ज्योतिर् अग्रा इति— ॥ २४१ ॥

[१-१] ग अन्तरिक्षसामाब् [२] क धर्मास [३] क ग उषसस् [४-४] क सर्वे इत्ताम् ग सर्वे उक्तम्
[५] क त्रिनः

—वसवो रुद्रा आदित्याः । तेषाम् एतज्^१ ज्योतिर् अग्रं यद् असाब् आदित्यः । त्रयो^२ धर्मास उषसं सचन्ते^३ इत्य् अग्निर् उषसं सचते, वायुर् उषसं सचते, आदित्य उषसं सचते । *सर्वा इत् ताँ* अनु विदुर् वसिष्ठा इति ये वै ब्राह्मणाश् शुश्रुवांसस्^४ ते वसिष्ठास्, ते ह्य एतत् सर्वे अनु विदुः । एतावान् वाव त्रिरात्रः । गायत्रः प्राणस्, त्रैष्टुभं चक्षुर्, जागतं श्रोत्रम् । त्रीणि मिथुनानि तान्य् पशु मिथुनं द्वे सम्भवतो यन् मिथुनात् प्रजायते तत् तृतीयम् । इन्द्रो वृत्राय वज्रम् उदयच्छत् । तं विष्णुर् अन्वतिष्ठत् । सोऽब्रवीद् अस्ति वा इदं त्यस्मिन् तेज इन्द्रियं वीर्यम् । तत् त आहराणि । मा मे प्रहार्षीर् इति । तथेति । तद् अस्मै प्रायच्छत् । तद् विष्णुः प्रत्यगृह्णात् । तस्मै द्वितीयम् उदयच्छत् । *तं विष्णुर् अन्वतिष्ठत् । सोऽब्रवीद् अस्ति वा इदं त्यस्मिन् तेज इन्द्रियं वीर्यम् । तत् त आहराणि । मा मे प्रहार्षीर् इति । तथेति । तद् अस्मै प्रायच्छत् । तद् विष्णुः प्रत्यगृह्णात् । तस्मै तृतीयम् उदयच्छत् । तं विष्णुर् अन्वतिष्ठत् । सोऽब्रवीद्— अस्ति वा इदं त्यस्मिन् तेज इन्द्रियं वीर्यम् । तत् त आहराणि । मा मे प्रहार्षीर् इति । तथेति । तद् अस्मै प्रायच्छत् । तद् विष्णुः प्रत्यगृह्णात् । *तस्मिन् होदाते— सर्वे ममेतीन्द्रस्, तृतीयं ममेति विष्णुः ॥ २४२ ॥

[१] क ग पति [२] ग त्रया [३] ग सचन्ति [४-४] क ग सर्वे इत्तां [५] ग शुश्रुवांसस्
[६] क अधिपाठः तस्मै तृतीयमुदयच्छत् [७] ग अधिपाठः तस्मै तृतीयमुदयच्छत्.....तद्विष्णुः प्रत्यगृह्णात्

तौ वै पृच्छावहा इति । तौ ह^१ प्रजापताब् अपृच्छेताम् । ताभ्यां हैतया व्युवाच—

उमा जिन्यथुर्^२ न परा जयेथे न परा जिन्ये कतरश् चनेनोः ।

इन्द्रश् च विष्णो यद् अपस्पृशेथां^३ त्रेषा सहस्रं वि तद् ऐरयेथास् ॥

इति । द्वौ तव भागाब्^४ इतीन्द्रम् अब्रवीत्, तृतीयं तवेति^५ विष्णुम् । एतद् आभ्यां तत् सहस्रं प्रायच्छत् । तस्यैषासिर् यो बन्धुमान् अनूचान स्यात् तस्मै प्रथमेऽहनि दद्यात् । यथा इयं पृथिव्य् एवं सः । प्रतिष्ठिता वा इयं, प्रतिष्ठितस् सः । अथ योऽबन्धुर् अनूचान स्यात् तस्मै द्वितीयेऽहनि दद्यात् । यथा वा इदम् अन्तरिक्षम् एवं सः । अन्तरिक्षम् इति वा इदं विदुर् वेदं^६ तस्य विदुः । अथ यो बन्धुमान् अनूचान स्यात् तस्मै तृतीयेऽहनि दद्यात् । यथा वा असौ द्यौर् एवं सः । द्यौर् इति वा अमुं विदुर् बन्धुं^७ तस्य विदुः । अन्वहं^८ दद्यातो दीयन्ते^९ । दशाक्षरा विराट् । वैराजो यज्ञः । सैव सा व्यवच्छिन्ना^{१०} दीयते । अन्वहं

शतानि दीयन्ते । एषा वै यज्ञस्य मात्रा यच् छतम् । सैव सा^{१०} व्यवच्छिन्ना दीयते । त्रयस्त्रिंशत् च त्रीणि च शतानि प्रथमे ऽहनि दद्यात् । त्रयस्त्रिंशत् च त्रीणि च शतानि द्वितीये ऽहनि दद्यात् । त्रयस्त्रिंशत् च त्रीणि च^{११} शतानि तृतीये ऽहनि दद्यात् । अथैषा^{१२} सहस्रतमी त्रिरूपा द्विदेवत्या । तस्यै द्वौ भागौ ब्रह्मण एको^{१३} ऽग्नीधः ॥ २४३ ॥

[१] क नास्ति [२] ग विग्यथुर् [३] क ग ब्राह्मणे २०.१५.१२ । क ग नीदयन्ते [४] ग अपस्पृशेतां [४] ग भाग्यात् [५] ग स्वेति [६] व्यवच्छिन्नं [१०] ग का [११] ग नास्ति ग वेद [७] ग बन्धु [८] एवं पञ्चविंशे [१२] ग यथैषां [१३] ग एके

प्रजापतिर् वा इदम् अग्र आसीत् । नान्यं^१ द्वितीयं पश्यमानस्—तस्य वाग् एव स्वम् आसीद्, वाग्^२ द्वितीया—स ऐक्षत हन्तेमां वाचं विसृजे । इयं वावेदं विसृष्टा सर्वं विभवन्त्य^३ पश्यतीति । तां वाग् इत्य् एव व्यसृजत । सोध्वाद् आतनोद् यथापां धारा सन्ततैवम् । तस्या एत्य् एकम्^४ अक्षरम् अच्छिनत्^५ । तद् इदम् अभवत्^६ । °अभूद् वा^७ इदम् इति । तद् भूमेर् भूमित्वम् । केति^८ द्वितीयम् । तद् इदम् °अन्तरिक्षम् अभवत्^९ । अन्तरेव वा इदम् उभयम्^{१०} अभूद् इति । तद् अन्तरिक्षस्यान्तरिक्षत्वम् । हो इति तृतीयम् ऊर्ध्वम् उदस्यत्^{११} । तद् अदो^{१२} ऽभवत् । अद्युतद् इव वा अद इति । तद् दिवो^{१३} दिवत्वम् । प्रजापतिर् वा^{१४} इदम् अग्र एकाक्षरं^{१५} वाचं^{१६} त्रेधा व्यभजत् । त इमे लोका अभवन् ऋक्षा अनुपजीवनीयाः । सो ऽशोचत्, सो ऽतप्यत । स ऐक्षत कथम् इमे लोका लोम गृह्णीयुः, कथम् उपजीवनवन्त^{१७} स्युर् इति । स एतं त्रिरात्रं यज्ञम् अपश्यत् । तम् आहरत् । तेनायजत । तम् एषु लोकेष्व अन्वायातयत्^{१८} । ततो वा^{१९} इमे लोका लोमा-गृह्णन्त^{२०}, तत उपजीवनवन्तो^{२१} ऽभवन् । त्रिरात्रस्य ह खलु वा इदं पुष्टं, त्रिरात्रस्योदरणं यद् एषु लोकेष्व अधि । गच्छति पशूनां द्विपदां चतुष्पदां भूमानं य, एवं वेद ॥ २४४ ॥

[१] एवं कोशयोः [२] ग वाच् [३] एवं कोशयोः [१३] ग दिवा [१४] ग अधिपाठः ए [१५] क एकाक्षरं [१६] ग वाच [१७] ग उपजीवनन्त [४] क ग अधिपाठः क्षक्षरम् [५] ग अछिन्नत् [१८] क ग अन्वायातयत् [१९] क ग या [२०] ग लोमागृह्णीन् [६] ग अभत् [७-७] ग अभूत्वा [८] क ग के [२१] ग उपजीवनन्तो [९] ग अन्तरिक्षं भवत् [१०] ग नास्ति [११] ग उदरास्यत् [१२] ग अधिपाठः ध्वंसुदाशस्यच्छदो

यथो^१ ह वै मणौ मणिसूत्रम् ओतं स्याद् एवम् एषु लोकेषु त्रिरात्र ओतः^२ । शोभते ऽस्य मुखं य एवं वेद । एषा ह खलु वै प्रत्यक्षं वाग् यज्ञं जिह्वाग्रेणैतद् वाचो वदति यद् एति । मध्येनैतद् वाचो वदति यत् केति । सर्वयैतद्^३ वाचो रसो ऽप्य ऊर्ध्व उद्वदति यद् धो इति । हो इति हि सर्वा^४ वाक् । तद् यद् एतानि रूपाण्य् आज्येषु चाहस्सु च नियुज्यन्ते । मुखत एवैतद् वाचं विसृजन्ते, मुखतो याज्ञियं^५ कर्म । प्रजापतिर् यद् वाचं व्यसृजत साक्षरद् एव । तस्या एत्य् एव प्रथमम् अक्षरं, क्षेति^६ द्वितीयं, रद् इति °तृतीयम् । तद् येन येन वै रूपेण प्रजापतिर् वाचं व्यसृजत तेन तेन रूपेणाज्यान्य आरभ्यन्ते, तेन तेनाहान्य् आप्यन्ते^७ । अक्षरेष्ठा^८ ह खलु वा^९ एष यज्ञो यस्य त्रिरात्रः । अक्षरं त्र्यक्षरम्^{१०} । त्र्यक्षरस् त्रिरात्रः । अक्षरं त्रिरात्रः । स ह वा एनं वेद य एनं पुरुषसम्मितं वेद—पुरुषस् त्रिरात्रः ॥ २४५ ॥

[१] ग शा [२] ग ओदः [३] क सर्व- [८] ग आव्यन्ते [९] ग अक्षरेष्वा [१०] ग
धैतत् पञ्चविंशे २०.१४.३ सर्वथा [४] ग सव व [११] ग नास्ति
[५] ग यज्ञीयं [६] ग क्षति [७-७] ग न्तद्

इदम् एव प्रथमेनाह्वा व्यकरोद् यद् अस्याम् आयत्तमूलम्, इदं द्वितीयं यत्
प्राणाद् एजत्य्, अदस् 'तृतीयेन' यद् वर्षति, यन् नक्षत्राणि 'यद् अमुं' लोके भेजे ।
महाव्रतं वा एतद् यद् एष त्रिरात्रः । याग्य एतेषाम् अह्नां बहिष्पवमानानि^१ तच्
छिरः । ये ऽमितो ऽहनी तौ पक्षौ । यन् मध्यमम् अहस् स आत्मा । अग्निष्टोमसामा-
एव पुच्छम् । अथो आहुर् यद् एवासाव् उदेति तच् छिरः । ये ऽमितो ऽहनी तौ पक्षौ ।
यन् मध्यमम्^२ अहस् स आत्मा । अग्निर् एव पुच्छम् । अथो आहुर् यद् एवासाव् उदेति
तच् छिरः । ये ऽमितो ऽहनी तौ पक्षौ । यन् मध्यमम् अहस् स आत्मा । यद् एवास्तम्
एति तत् पुच्छम् इति ॥ २४६ ॥

[१-१] ग नास्ति [२] क तृतीयं [३-३] ग यद् अमुं [४] क ग बहिष्पवमानि [५] क मध्यम्

वाग्देवत्यं^१ वै त्रिरात्रस्य प्रथमम् अहः, प्राणदेवत्यं द्वितीयं, चक्षुर्देवत्यं तृतीयम् ।
तद् आहुः कियांस् त्रिरात्र इति । इयान् इति^२ ब्रूयात् । इयद् ध्य एवैतद् इति । अथो
इयान् इति ब्रूयात् । इयद् ध्य एवैतद् इति । तद् आहुर् अर्वाञ्च त्रिरात्रः^३ पराङ् इति ।
पराङ् इति ब्रूयात् । पराङ्^४ हि वदति, पराङ् प्राणिति, पराङ् पश्यति, पराङ् कृणोति ।
अथो^५ ह ब्रूयाद् अर्वाञ्च च पराञ्चेति । अर्वाञ्च च हि पराञ्च वदत्य्, अर्वाञ्च च
पराञ्च प्राणित्य्, अर्वाञ्च च पराञ्च पश्यत्य्^६, अर्वाञ्च च पराञ्च कृणोति ।
तद् आहुर् एकस् त्रिरात्राश्च उ द्वाश्च उ त्रयाश्च उ^७ इति । एक इति ब्रूयात् । एको ह्य्
एवैव यत् प्राणो ऽपानो व्यान इति । तद् आहुर् एकं^८ भूयास् सहस्राश्च^९ इति ।
एकम् इति ब्रूयात् । एकं ह्य् एव^{१०} भूयस् सहस्रात् संख्यनिव^{११} भवति ॥ २४७ ॥

[१] ग वाहेवत्यं [२-२] ग इतियानिति [३] एकत्रिरात्रा बहौ ग एकत्रिरात्रा द्वौगु त्रयाहु [४]
क ग त्रिरात्रः [५] ग पराञ् [६] ग परा ग एका [१०] क सहस्रा ग सहस्रांशुम्
[६] क ग अथो [७] क ग पश्यत् [८-८] क [११] ग एवं [१२] ग संख्याने

वाग् एवेति । गायत्रं वै त्रिरात्रस्य प्रथमम् अहस्, त्रैष्टुभं द्वितीयं, जागतं तृतीयम् ।
यद् वा अन्यस्य त्रिरात्रस्य विलोम [तद् अस्य सलोम]^१, यद् अन्य सलोम तद् अन्यस्य
विलोम । तद् यद् एतत् परं सद् अहर् अवरं क्रियते, यजमानायैव तत् पशून् प्रजनयन्ति,
न ह्य् अमुष्मिन् लोके पशवः प्रजायन्ते । एते ह खलु वै छन्दसां वीर्यवत्तमे^२ यद् गायत्री
च त्रिष्टुप् च^३ । तद् यद् गायत्री च त्रिष्टुप् चाभितो भवतो, मध्ये पशवो जगती, वीर्य-
वदभ्याम् एवैतच् छन्दोभ्यां^४ यजमानयोभयतः पशून् परिगृह्णत्य्^५ अपरावापाय^६ । नास्य
वित्तं^७ परोप्यते^८ य एवं वेद । असाव् एव त्रिरात्रो यो ऽसौ तपति । स यथोदेत्य् एवम्
अस्य प्रथमम् अहर्, यथा माध्यन्दिनं^९ एवं^{१०} द्वितीयम्, यथास्तम् एत्य् एवं तृतीयम् ।
स य एतद् एवं वेद गच्छत्य् एतस्य सायुज्यं सांवेद्यम् ॥ २४८ ॥

[१] पञ्चविंशे २०.१६.७—यद् त्रिरात्रस्य सलोम छन्दान्या [५] ग परिगृह्णत्य् [६] क अपरा-
वदभ्याम् विलोम यदस्य विलोम तदस्य सलोम । [७] ग फत्त [८] क परोप्यते [९] क माध्यन्दिन
[१०] ग संख्यवत्तमे [११] ग नास्ति [१२] ग एवं [१३] ग एव

इन्द्रो वै मरुतस् समजिनोत् ३३ं विशं सोमाय राज्ञे प्रतिप्रोच्य । 'तदनुकृतीदम् अप् एतर्हि' राज्ञे प्रतिप्रोच्य' विशं जिन्वस्ति । तद् यमो ऽन्ववुध्यत सहस्रम्' अज्यासिष्टाम् इति । स आगच्छत् । स एत्याब्रवीत् उष मास्मिन् सहस्रे ह्वयेथाम् इति । तथेति । तम् उपाह्वयेताम् । स यमो ऽस्मिन् सहस्रे' 'ऽपि गाम् अपश्यत् सहस्रस्य' गवां पयो बिभ्रतीम् । तान्' अब्रवीत् इयम् एव मम युवयोर् एतद् इतरद् इति । ताव् इतराव् अब्रूतां' यद् वाव त्वम् एतरां पश्यसि' तद् आवं पश्याव इति । सो' 'ऽब्रवीत् तथा वा एता एव' 'विकारवामहा' इति । ते तयैव व्यकुर्वत । ते ऽब्रुवन् अंशान् हरामहै यस्मै नः प्रथमैष्यतीति' । ते ऽंशान्' आहरन्त । सोमः' प्रथमेत्' । अथैन्द्रस्याथ यमस्य । ताम्' अप्सु प्रावेशयन् ॥ २४९ ॥

[१-१] ग तदानुकृतिदमप्येनर्हि [२] ग प्रति- [१०] ग पश्यसी [११-११] क अब्रवीत्ते वा एतानेव प्रोच्य [३] ग सहस्रजम् [४] ? क ग आगत्यछत् ग अब्रवीत्येवा- [१२] ग विकारवामहा [१३] क [५] ग सहस्रेस्य [६] ग नास्ति [७] ? क ग ग प्रथमैष्यतीति [१४] क ग शाना [१५] ग ताम् [८-८] ग एतदितरदितरद् [९] ग ब्रूता सामे [१६] ग प्रथमेत् [१७] ? क ग तासाम्

ताम् अब्रुवन्—सोमायोदेहि तृतीयेन चात्मनस् तृतीयेन च सहस्रस्येति । सा बभ्रुः पिंगाक्ष्य उदैत्, तृतीयेन 'चात्मनस् तृतीयेन' च' सहस्रस्य । सैषा सोमकृयणी । तृतीयेन च ह वै तस्यै तृतीयेन च सहस्रस्य सह 'सोमो राजा' क्रीतो भवति । तां पुनर् एवाप्सु प्रावेशयन् । ताम् अब्रुवन्—इन्द्रायोदेहि तृतीयेन चात्मनस् तृतीयेन च सहस्रस्येति । सा शबली पष्टौष्ट' उदैत् तृतीयेन चात्मनस् तृतीयेन च सहस्रस्य । सैषेन्द्रेष्या' दीयते । तृतीयेन च ह वै तस्यै तृतीयेन च सहस्रस्य सह' सा दत्ता' भवति । तां पुनर् एवाप्सु प्रावेशयन् । ताम् अब्रुवन्—यमायोदेहि' तृतीयेन चात्मनस् तृतीयेन च सहस्रस्येति । सा' 'धूम्रा दित्यौष्ट' उदैद् ईर्मतो' हसीयसी पश्चाद् वर्षीयसी' जरतीव' कुष्ठाऽशृंगी तृतीयेन' चात्मनस् तृतीयेन' च सहस्रस्य । सैषानुस्तरणी । तृतीयेन च ह वै तस्यै तृतीयेन च सहस्रस्य सह सानुस्तरणी कृता' भवति, नो हाचक्रु' इव मन्येत ॥ २५० ॥

[१-१] क त्मनस्तृतीयेन च नास्ति [२] ग अधिपाठः चात्मनस्तृतीयेन च [३-३] ग सोमेरा [४] ग पक्षौष्ट [५] पञ्चविंशे २१.१.५ इन्द्र-यैष्या [६] ग स अधिपाठः [७] ग सहस्र [८] क दत्ता [९] ग प्रावेशयन् [१०] ग ययमायोदेहि [११-११] क ग धूम्रादष्ट [१२] क ग ईर्मतो [१३] क ग वर्षीयसी [१४] क ग जरतीवा [१५] ग आवीयन [१६] ग स तृतीयेन [१७] क ग हता [१८] क ग चक्रु

तद् आहुर् नामुष्मिन् लोके सहस्रस्यावकाशो ऽस्ति । आत्मन् एवैव' न चात्मने च' । नेति । तद् आहुः कियद् इत स्वर्गो लोक' इति । यावत् सहस्रं गौर गव्य अधि प्रतिष्ठिता' तावद् इति ब्रूयात् । अथो यावत् सहस्रं प्राणैस् सं प्राणन्तीत्य्, अथो यावत् सहस्रम् आश्वीनानीत्य्, अथो यावत् सहस्रं योजनानीत्य्, अथो यावत् सहस्रम् अह्मनानीति' । तद् गवा गवैवामोति । सा यैषा शबली पष्टौष्ट उपन्नम् एवामुष्मिन् लोके कामदुष्म भूत्वा तिष्ठते । य एवं वेद तार्प्यं' प्रत्यस्य दक्षिणा नयति, सहस्रस्य सयोनितार्यै । सहस्रं वै यद् असृज्यत' । तस्य तार्प्यम् एव योनिर् आसीत् । तद् यत् तार्प्यं प्रत्यस्य स दक्षिणा नयति' सयोन्य एव तत् सहस्रं करोति । उप हैन सहस्रं ददिवांस'

योनिःसहस्रं तिष्ठते य एवं वेद । सा या सहस्रतमी स्यात् तस्यै^{१०} कर्णम् आजपेद्^{१०} ।
इले रन्ते^{११} महि^{१२} विश्रुति शुके चन्द्रे हव्ये काम्ये ऽदिते संरस्वत्य् एतानि^{१३} ते ऽप्ये^{१४} नामानि,
देवेषु नस् सुकृतो^{१५} ^{१६}ब्रताद् इति^{१६} । सुकृतं ह वा एनं देवेष्व आह । ताम् कलशम् अपघ्ना-
पयत्य् अपजिघ्र कलशं^{१७}, मद्या त्वा विशन्त्व् इन्दवस्, सा नो धुक्षस् सहस्रम् उरुधारा^{१८} पयस्वतीति^{१९} ।
उप हैनं सहस्रं ददिवांसं^{२०} सहस्रं तिष्ठते य एवं वेद ॥ २५१ ॥

[१] ग एवै [२] ग चा [३] क प्रतिष्ठितं
ग प्रतिष्ठित [४] क ग आश्विना- [५] ग
अवह्वानीति [६] क ग ताप्यं [७] ग असृजत
[८] ग अधिपाठः सहस्रस्य सयोनितायै सहस्रं वै
यदसृजत तस् ताप्यमेव योनिरासीत्तद्यत्ताप्यं प्रत्यस्य
सदक्षिणा नयति [९] ग दिवांसं [१०-१०] क

कणमाजपेद् ग णमजापेद् [११] ग रन्त
[१२] ग मह [१३] ग एत्यानि [१४] ग ध्या
[१५] क सुकृतो [१६-१६] ग ब्रतादिति [१७]
क ग कलश [१८] ग उरुधारा [१९] क ग
पयस्वतीति [२०] ग दिवांसं

प्रजापतिर् वा विदम् अग्र आसीत् । सो ऽकामयत्—बहु स्यां, प्रजायेय, भूमानं गच्छे-
यम् इति । स तपो ऽतप्यत । स वाचम् असृजत । वाचो गां निरमिमीत । स ऐक्षतालं वै
तस्मा अस्मि यत् सृजेयेत्^१ । तद् अन्नं लभेत यत् सृजेय, हन्त सृजा इति । स वसून् अ-
सृजत, स रुद्रान्, स आदित्यान् । तं वसव उपासीदन् अस्तु न स्वम्^२ इति । तेभ्य एतां
गां प्रायच्छत् । तां संवत्सरम् अरक्षन्त । सैभ्यस् संवत्सरे त्रयस्त्रिंशतं च त्रीणि च
शतानि प्राजनयत्^३ । तां पुनर् आजायत^४ । तं रुद्रा उपासीदन् अस्तु न स्वम् इति ।
तेभ्य^५ एतां गां प्रायच्छत् । तां संवत्सरम् अरक्षन्त^६ । सैभ्यस् संवत्सरे त्रयस्त्रिंशतं च
त्रीणि च शतानि प्राजनयत्^३ । तां पुनर् आजायत । तम् आदित्या उपासीदन् अस्तु न
स्वम् इति । तेभ्य एतां गां प्रायच्छत् । तां संवत्सरम् अरक्षन्त । सैभ्यस्^७ संवत्सरे त्रय-
स्त्रिंशतं च त्रीणि च शतानि प्राजनयत्^३ । तत् सहस्रम् अभवत् । सैव सहस्रतमी^८ ।
तां पुनर् आजायत^४ । स यो हैवं विद्वान् गा रक्षते प्र हैवास्य सहस्रम् आप्नुवन्ति ।
तस्माद् उ हैवंविद्^९ रक्षितव्य एव । गावस् ते ऽब्रुवन्—अलं वै तस्मै स्मो यत् सहस्रेण
यजेमहि । एत सहस्रेण यजामहा इति ॥ २५२ ॥

[१] ? क ग सृजेयेत् [२] ग स्वयम् [३] ग प्रजाजनयत् [४] ग आजन [५] ग तेभ्ये
[६] ग अरक्षन्त [७] ग सैभ्य [८] ग सहस्रतमी [९] ग हैवविद्

तत् सार्धं^१ सहस्रं सामाकुर्वन् । तद् एषां सहस्रं संख्यान् एकैकस्यै^२ गोर् नोद-
भवत् । ते^३ ऽब्रुवन् प्रजापतिम् एवेमां^४ सहस्रतमीं^५ याचामहा इति । ते प्रजापतिम् एव
तां सहस्रतमीम्^६ अयाचन्त । स प्रजापतिर् ऐक्षत यद्य् एभ्यः प्रदास्यामि रेक्ष्ये^७, यद्य्
एभ्यो न प्रदास्याम्य^८ ऊनम् एषां सहस्रं भविष्येति । हन्तैनान् सहैवानयाभ्युपयानीति ।
ब्रान् अब्रवीत्^९ स हैव वो^{१०} ऽहम् अनयाभ्युपयानीति । तथेति । तांस् तथैव सहाभ्यु-
पैत् । त एतं त्रिरात्रं यज्ञम् अपश्यन् । तम् आहरन्त । सो ऽब्रवीत्—समेनानेन^{११} यज्ञेन
^{१२}यज्ञमहा इ असमेना इति^{१३} । समेनेत्य^{१४} अब्रुवन् । यत् समेनेत्य^{१५} अब्रुवन् सम
एव तद् वर्षम् अकुर्वत समे^{१६} राष्ट्रं संज्ञाम् एव तद् अकुर्वत । अथ यद् अवक्ष्यन्^{१७}
स समेनेत्य^{१८} असम एव वर्षम् अभविष्यद् असमै^{१९} राष्ट्रम्^{२०} असंज्ञाभविष्यत् । ते
केन^{२१} समेनेत्यम इति । यज्ञायज्ञीयेनेति । तस्माद्^{२२} यज्ञायज्ञीयेनैव संयन्ति । वाग् वै

यज्ञायज्ञीयम् । वाग् इमे लोकाः । वाचैव तद् वाचम् अरोहन् । ते त्रयस्त्रिंशतं च त्रीणि च शतानि प्रथमे^१ ऽहन् न ददुः^२ । ^३तेनास्मिन् लोके वसुभिर् अराधोत्^३ । त्रयस्त्रिंशतं च त्रीणि च शतानि द्वितीये ऽहन् न ददुः । तेनास्मिन् अन्तरिक्षे लोके रुद्रैर् अराधुः^४ । त्रयस्त्रिंशतं च त्रीणि च शतानि तृतीये ऽहन् न ददुः^५ । तेनामुष्मिन् लोके आदित्यैर् अराधोत्^६ । स यो हैवं विद्वान् एतेन यज्ञकृतुना यजत, एतासु चैव^७ ^८देवतास्व ऋधोत्^८ एतांश् च लोकान् आप्नोति ॥ २५३ ॥

[१] ग साध्यं [२] ग सहस्रं [३] ग एकैकसै
[४-४] ग गोर्धोभवत्ये [५] ग एव मां [६] क
ग सहस्रतमी [७] ग सहस्रमीम् [८-८] ग
प्रदास्यामेरेक्षे [९] ग बुदास्याभ्य [१०-१०] ग
सहैवा आ [११] क समेनानेन [१२-१२] क
यक्ष्यामहा असमेना इति ग यक्ष्यामहाडु असमैराडु इति
[१३] क ग समेनेत्य [१४] क समे [१५] क ग

अवक्षन् [१६-१६] ग समैव्येववषमभविष्यदसम
[१७-१७] ग भविष्यतेकेर [१८] ग तास्माद्
[१९] ग तृतीये [२०] ग इस् [२१-२१] ग
नास्ति [२२] एवं क [२३] एवं क [२४]
क ग अराधोत् [२५] क ग वैव [२६-२६] क
देवतास्पृधोत् ग देवतास्पृधोत्

प्रजापतिर् यद् अग्रे सहस्रम् असृजत तत् प्रजाभ्यः प्रायच्छद्—एतद् वस् सहेति । यत् सहेत्य् अब्रवीत् तत् सहस्रस्य सहस्रत्वम् । तस्माद् उ ह सहस्रीव सतिर् एव स्यात् । सहेति ह्य अब्रवीत् । सा यो हैनस्^१ तत्रावास्यमानो ब्रूयाद् आ^२ ते सहस्रस्य पयो दद^३ इति तथा हैव स्यात्^४ । ते देवा ईशानं देवम् अनुवंस्^५ त्वं वै न श्रेष्ठो ऽसि । तम् उद्धारम्^६ उद्धरस्वेति । स एतानि त्रीणि सामानि सहस्रस्य रसं प्रावहतर्त्तनिधनम्^७ ईनिधनं^८ त्रिणिधनम्^९ इति । तानि वा एतानि सामानि सहस्रत्रिरात्रेण कार्याणीशानस्य देवस्थोद्धार उद्धतानि । उद्^{१०} उद्धारं हरत, उद्धार्यो^{११} भवति य एवं वेद । तस्माद् एतानि सामानि सहस्रत्रिरात्रेण^{१२} कार्याणीशानस्य देवस्थाखलस्य सामानीश्वरो यजमानस्य पशून् अभिमन्तोर् इति । अपरसम् इव^{१३} तु हास्य सहस्रं दत्तं^{१४} स्यात् । कार्याण्य् एव सहस्रस्य धरतायै । प्रजापतिर् यद् देवेभ्यस् सहस्रं प्रायच्छत्^{१५} तद् ^{१६}अप्रतीक्षमाणा एवादन् । तद् एभ्यो^{१७} ऽद्यमानं तिरो ऽभवत् । तं न्व् अमन्त्रयन्त । तद् अब्रवीत्—क्षयाद् वै विभेमीति । नेत्य् अनुवन् । तथा^{१८} वै त्वात्स्यामो^{१९} यथा नो ऽद्यमानं पीयमानं न क्षेप्यस्^{२०} इति । तस्मै^{२१} वै म ऋतं^{२२} कुरुतेति । तस्या^{२३} ऋतनिधनेनैवर्तम् अकुर्वन्, ईनिधनेनापार्यन्^{२४}, प्र चैवेनं^{२५} त्रिणिधनेनाजायन्^{२६}, अक्षितिं चास्मा अकुर्वन् । ^{२७}अद्यमानम् अस्य^{२८} पीयमानं सहस्रं न क्षीयते य एवं वेद ॥ २५४ ॥

[१] ग सतीर् [२] ग हैस् [३] ग ए
[४-४] ग प्रयोद् [५] ग स्या [६] ग अनु-
वास् [७] ग नास्ति [८] ग प्रावहतर्त्त-
[९] ग निधन [१०] क ग त्रिणिधनम् [११]
ग नास्ति [१२] ग उधाय्यो [१३] ग
-तिरात्रेण [१४] ग ईव [१५] ग दत्ता [१६]
ग प्रायच्छत् [१७-१७] ग अप्रदीक्षमाणा एवं-

दस्तदेवेभ्यो [१८] ग तता [१९] ग त्वास्य-
तास्यामो [२०] क ग क्षेप्यथ [२१-२१] क
वे म ऋतं ग वे म ऋतं [२२] क ग तस्या [२३]
क ईनिधनेना- ग इधिधनेना- [२४] ग चैवेनं
[२५] क त्रीणि- ग त्रिणिधनेनायजन् [२६-
२६] ग यजमानस्य

अन्वहम् आजिदोहानि भवन्ति । प्राणा वा आजिदोहानि । यद् अन्वहम् आजिदोहानि भवन्ति प्राणेष्व् एव तत् प्रतितिष्ठति । अन्वहम् आजिदोहानि भवन्ति । पशवो वा आजिदोहानि । यद् अन्वहम् आजिदोहानि भवन्ति पशुष्व् एव तत् प्रतितिष्ठति ।

अन्वहम् आजिदोहानि भवन्ति । इमे वै लोका आजिदोहानि । यद् अन्वहम् आजिदोहानि^१ भवन्त्य् एष्व एव तल् लोकेषु प्रतितिष्ठति । अग्निर् आजिदोहं वायुर् आजिदोहम् असाव् आदित्य आजिदोहम्^२ । यद् अन्वहम् आजिदोहानि 'भवन्त्य् एतास्व'^३ एव तद् देवतासु प्रतितिष्ठति । इमे वै लोका आजयो नाम । एतेषाम्^४ एते दोहाः । दुह इमान् लोकान् य एवं वेद । अन्वहम् अर्का भवन्त्य्—अन्नं वा अर्को—ऽन्नाद्यस्यैवावरुद्धयै । स्वाशिराम् अर्कः प्रथमे ऽहनि भवति । आपो^५ वै स्वाशिरः । अन्नम् उ वा आपः । नो वा अनवसो ऽध्वानं समश्नुते । अग्नेर् अर्को द्वितीये ऽहनि भवति । अन्तरिक्षायतनं^६ वै द्वितीयम् अहः । 'अस्तम् एवान्तरिक्षं' तमस्सहचर्यानि^७ रक्षांसि—अग्निर् वै रक्षसाम्^८ अपहन्ता—रक्षसाम् एवापहत्यै । दीर्घतमसो ऽर्कस् तृतीये ऽहनि भवति । जागतो वै दीर्घतमसो ऽर्कः । जागतं तृतीयम् अहः । अहर् एव तद्रूपेण समृद्धयन्ति ॥ २५५ ॥

[१-१] ग एवत् [२] ग उजि- [३] ग [४-४] क अस्तमेवा अन्तरिक्षं ग अस्तमेवा अन्तरिक्षं
आदि- [४-४] ग भवन्ति तास्व [५] ग [५] क तमस्सहचर्यानि ग नमस्सहचर्यानि [१०]
तेषाम् [६] ग आपा [७] ग अन्तरिक्षायतां ग रक्षसाम्

अन्वहं सौपर्णानि भवन्ति स्वर्ग्याणि, स्वर्गस्य लोकस्य समष्टयै । तद् आहुः—क्षिप्राणि सामानीश्वरो यजमानं 'पुरायुषः प्रमथितोः'^१ । द्वे एव कार्ये पतनायैवेति । सं वा एनं^२ तत् साधयन्तीत्य्^३ आहुः । एकम् एव कार्यं, समष्टया एवेति । किम् उ य एनं प्रथमध्रुर् अपि^४ सर्वाण्य् एव कार्याणि । त्रिरात्रेण वै देवा ऊर्ध्वा स्वर्गं लोकम् आयन् । स एषाम् असंगृहीतो वीवावृह्यत । तं गायत्रपाश्वेनैवोदस्तभुवन्^५, संतनिना समतन्वन्, संकृतिना समकुर्वन्, त्रिषन्धिना समदधु, श्रायन्तीयेन समश्रीणन्, अरिष्टेनारिष्टताम् अगमयन् । तद् यद् एतानि सामानि भवन्ति त्रिरात्रस्यैवोत्तम्यै, त्रिरात्रस्य सन्तत्यै, त्रिरात्रस्य संकृत्यै^६, त्रिरात्रस्य संहित्यै, त्रिरात्रस्य संश्रित्यै, त्रिरात्रस्यारिष्टतायै^७ । ऐळं^८ ककुभि, स्वारम् उष्णिहि । त्रिरात्रम् एवैतन् मध्यतो व्यतिषजन्त्य् अवस्त्रंसाय ॥ २५६ ॥

[१] ग पुरायुषः प्रमथिता [२] ग हनं [३] क ग साधयन्तीत्य् [४] ग अवि [५] क ग नैवोदस्तभुवन्
[६] ग संकृत्यै [७] क ग त्रिरात्रस्यारिष्टतया [८] ग ऐळं

षट् च वै गायत्रीः प्रथमम् अहस् संपद्यते दश च स्तोत्र्याः^१ । षट् च वै त्रिष्टुभो द्वितीयम् अहस् संपद्यत एकां च स्तोत्र्याम्^२ । अथ यत् तृतीयम् अहस् तस्य द्वे सवने जगतीस् संपद्यते ऽनुष्टुभः । तृतीयसवनम् एकविंशप् षोडशी । षोडशी वै पूर्वयोर् अहोर् अपित्वम्^३ ऐच्छत । षोडशिनि^४ पूर्वं ऽहनी अपित्वम् ऐच्छेताम्^५ । तम् एतामिह एकादशभि स्तोत्र्यामिह^६ उपसंपदैताम् । स आनुष्टुभष्^७ षोडशी समपद्यत । स यो वै षोडशिनिं पूर्वयोर् अहोर् अपित्विनं वेद षोडशिनिं^८ पूर्वं ऽहनी अपित्विनी, अपित्वी ह तत्र भवति^९ यत्र कामयते ऽपित्वी ह स्याम्^{१०} इति । तद् आहुः—स्तोमैर् एव पृष्ठयं षडहम् आप्नोति, संपदा छन्दोमान्, रात्र्या दशमम् अहर् इति । स यवद्वादशाहेन^{११} दक्षिणावतावरुद्धे य एवं वेद । अथैषा सहस्रतमो, तां^{१२} यद् दद्याद् रिच्येतानु^{१३} यन् न दद्याद् ऊनम् अस्य सहस्रं दत्तं स्यात् । कलां^{१४} चादेयं च न दक्षत^{१५} । इन् मिथुनम् । तद् अनु प्रजायते । तद् आहुर् अदत्तं वै तथा भवत्य्, उत वै

कलाम् एवान् अवजयति । तत् तत् कलां वानु सहस्रम् इयात् । कलावानु^{१५} सहस्रं तत्^{१६} तद् अविज्ञानं दत्तैवेनाम् अद्यया गवा निष्क्रीणीयाद्^{१७} इति । तद् उ वा आहुर् दत्तं वै तथा भवति । गौर् इतरा गौर् इतरोर्णास् त्रयस्यैवेनाम्^{१८} आविकस्य यावद् अर्हन्तीम् मन्येत^{१९} तावता निष्क्रीणीयाद् इति । ऊर्णासूत्रम् उ वै^{२०} गोः^{२१} किञ्चिद् इव दत्तम् अस्य सहस्रं भवति, नात्मना रिच्यते । स यथा वागरया वा रज्ज्वा^{२२} वा^{२३} वज्रं परितनुयाद्^{२४} एवम् एवैतत् पशून् परिगृह्णीते^{२५} उपरावापाय^{२६} । नास्य वित्तं परोप्यते य एवं वेद ॥ २५७ ॥

[१] ग स्तोत्र्या [२] एवं कोशयोः [३] क अवन्म् ग अमित्वम् [४] क ग षोडशीनि [५] ग ऐछताम् [६] क ग स्तोत्रामिर् [७] ग अनु-
ष्टम् [८] क षोडशीनि ग षडशिनि [९] ग भवन्ति [१०] ग स्थम् [११] एवं कोशयोः
[१२-१२] ग यद्यादिव्यतानु [१३] क कालां [१४] क ग आत् [१५] = कलावान् + उ ।

क ग कुलावानु [१६] क तत् ग तत् [१७] क ग निष्क्रीणीयाद् [१८] एवं कोशयोः [१९] क अमन्येत ग अमन्येत [२०] क इवै ? [२१] क ग गो [२२] ग रज्जा [२३-२३] क वज्रन् वरितनुयाद् ग प्रजान् वरितनुयाद् [२४] ग परिगृह्णीते [२५] ग परवापाय

शबलि^१ समुद्रोऽस्य अक्षितिर् ब्रह्मदेवो प्रथमजा ऋतस्यैकम् अक्षरं क्षरसि विभावय् अभीमान् लोकान्^२ अमृतं दुहाना तां^३ त्वा विद्वां^४ सरमे दीधानाम् अक्षितिं देवेभ्यो भासा तपन्तीम् । तेजोऽसि, शुक्रम् अस्य, अमृतम् अस्य, अन्नम् असि, महद् अस्य एषासि महि, तां^५ त्वा तथा^६ वेद । तस्यां त्वय्य् एतां दक्षिणां^७ निदधेऽक्षितिम् अक्षीयमाणां श्रियं^८ देवानां बृहज् ज्योतिर् वसानां प्रजानां शचिष्ठाम् आ व्रतम्^९ अनुगेषम् इति । एषा ह वै शचिष्ठावृद् यद् असाव् आदित्यः । तस्या एते द्वे पदे अहश्चैव रात्रिश्च, सत्यं चानृतं च । तद् धास्या एतत्^{१०} सत्यं पदं यद् अहः । तद् एतद् अत्यायु नाम । स यो हास्य एतद् अत्यायु नाम पदं वेदात् एवान्यान्^{११} प्रजया पशुभि श्रिया^{१२} कीर्त्यायुषा भवति ॥ २५८ ॥

[१] ग शबली [२] ग लोकाम् [३-३] ग त विद्वां [४-४] ग त्वो तयो [५] ग दक्षिणा [६] ग श्रियं [७] ग व्रतम् [८] क एत्

[९] ग वान्यान् [१०] क अधिपाठः श्रिया ग श्रिया

अथास्या^१ एतत् पृश्नि शबलं पदं यद् रात्रिः । स यो हास्या एतत् पृश्नि शबलं^२ पदं वेद पृश्निर् एव प्रजया पशुभि श्रिया कीर्त्यायुषा भवति । तद् यथार्थं^३ दीप्यमानम् उप-वाजिनेनोपवाजयेद् एवम् एवैतद् ब्राह्मण आत्मानं संश्यते सत्यं वदन् । स सत्यम् एव वदेत्, सत्यं चरेत्, सत्यं चिकीर्षेत्, सत्यम् एव भवति । उत त्वैनम् अमृतस्य कामो विन्देज्, जीवनकाम्या^४ वा, स्त्रीकाम्या^५ वा, नर्मकाम्या^६ वा, सख्यकाम्या^७ वा । राज्यां वा हैनं^८ छायायां वा वदेत् । तथा हैनं तन् न दृणोते^९ । स्वे ह्य एनद् आयतने वदति पृथ्वी बेकुर इति । हेति हेसिनी परिमन्थादित्ये मनस् ते भुवो युवस् ते यज्ञस्याज्यम् असि धीष्णस् त्व ऋतुस्था मनस्था^{१०} मनसो^{११} ग्रामस्यामाविशानामृतं ते^{१२} । अस्मि रन्तिर् असि रमतिर् असीमे स्वर्गस्य ऊर्जस्वती पयस्वती शबल्य एह्य अराभुर् अस्मि सिकताः पुरोमि वत्सा^{१३} बिभर्मि सहस्रमातरं विद्वा त्वा पुरुष तल्लक स न इदं ब्रूहि यथेदं भविष्यति ॥ २५९ ॥

[१] ग अथास्य [२] ग बलं [३] ग यथार्थं [४] क ग जीवनकाम्या [५] क स्त्रीकाम्या [६-६] क सख्यकाम्या वा ग नास्ति [७] ग हैन

[८] ? ग दृणाते [९] क मनुस्था [१०-१०] ग -विशनावमृत्ये [११] क वत्सं

अग्ने देवानां होतास्^१ त्वं, देवानां होतास्य्, अहं मनुष्याणां, स न इदं^२ ब्रूहि यथेदं भविष्यति—
न साम समेति, न स्तोत्र्या^३, नो मे लोकास् संक्रामन्ति, वरीयान् यजमानस्य लोको
भवति । यत् साम समेयाद्, यत् स्तोत्र्यो, यद् इमे लोकास्^४ संक्रामेयुर् अंहीयाद्^५ यज-
मानस्य लोक स्यात् । गायत्रं समेति । प्राणो वै गायत्रम् । सर्वत्र ह्य एव प्राणः समेति^६ ।
यज्ञायज्ञीयं समेति । वाग् वै यज्ञायज्ञीयम् । सर्वत्र ह्य एव वाक् च प्राणश् च समेतः । द्वे
सामनी समेतः — द्विपाद् यजमानः — प्रतिष्ठित्यै^६ । प्रतितिष्ठति य एवं वेद ॥ २६० ॥

[१] ग होतास् [२] ग इदा [३] ग स्तोत्र्यो [४-५] ग संक्रामेयूरंहीयाद् [५] ग समेत
[६] क ग प्रतितिष्ठित्यै

प्रजापतिर् वावेदम् अग्र आसीत् । सो ऽकामयत्^१—बहु र्थां, प्रजायेय, भूमानं
गच्छेयम् इति । सो ऽशोचत्^२ । सो ऽतप्यत । तं शोचन्तं तप्यमानं प्राणा^३ अभ्यवदन्—
वयं^४ वा इमं यज्ञम् अदृशम्^५ तेन त्वा याजयामेति^६ । सो ऽब्रवीत्—तं कथम् अद्राष्ट^७,
कतमम् अद्राष्टेति । ते ऽब्रुवन्—आश्रावयास्तु श्रौषद् । यजये यजामहे । वौषड् इत्य् एतम्
अदृशमेति^८ । सो ऽवेद्—अदृशन्^९ वा इति । यत् पञ्चासनं, पांक्तो यज्ञः । तेनावेद्—
अदृशन्^९ वा इति । तेषाम्^{१०} उ यत् पञ्चानां सतां सप्तदशाक्षराण्य् आसन्—सप्तः
दशः प्रजापतिः—प्राजापत्यो^{११} यज्ञः । तेनो एवावेद् अदृशन्^{१२} वावेति । सो ऽब्रवीत्—
ते केन होष्यामः, कस्मिन् होष्याम इति । ते ऽब्रुवन्—तवैव वपाम्^{१३} उत्खिद्य तां तवैव
हृदये ऽग्नौ सर्वहुतां होष्याम इति । ते प्रजापतेर् एव वपाम्^{१४} उदखिदन् । वाचम् एव तेषां
प्राण^{१५} एवाश्रावयद्, अपानः प्रत्याश्रावयत्^{१६} । मन एव होतासीत् । प्रजापतिर् एव
चतुर्थो ब्रह्मा दक्षिणत^{१७} आस्त^{१८} । तां प्रजापतेर् एव हृदये ऽग्नौ सर्वहुताम् अजुह्वुः^{१९} ।
तां यद् अवपंसं तद् वपायै^{२०} वपात्वम् । यद् वो एनां तद् अजुह्वुस् तद् एनाम् अवपन् ।
तस्माद् उ ह वप्तव्यम् एव ।^{२०} उप्ताद् ध्य एवेदं^{२१} सर्वं जायते । तस्यै^{२२} हुताया
अजः—॥ २६१ ॥

[१] ग अकामय [२] क ऽशोच [३] ग प्राणो
[४] ग वं [५] क अदृशम् [६] ग याजा-
यमेति [७] ग अद्राष्ट [८] क ग अदृशमेति
[९] एवं कोशयोः [१०] ग तेषाम् [११]
ग प्राजापत्यो [१२] क अदृशन् [१३] क

पाम् ग वाम् [१४] ग वाम् [१५-१६] ग
एवाश्रावयत् [१६] ग अधिपाठः एव [१७] क
आस्तु [१८] ग अजह्वुः [१९] ग वपायै
[२०-२१] क उप्ताध्येदेवं ग उप्ताध्येदेवं [२२]
क ग तस्यै

—श्वेतो^१ लोमशस् तूपरो^२ लप्सुद्य^३ अन्यतोदंश् चतुष्पाद् अजायत । तस्मिन् सर्वाणि
रूपाणि पर्यपश्यन् । ते ऽब्रुवन्—इमानि वा अस्मिन् सर्वाणि रूपाणि । एतेमम् एवाल-
भामहा^४ इति । ते तम् आलभन्त । तेषां प्राण एवाश्रावयद् अपानः प्रत्याश्रावयत् । मन एव
होतासीत् । प्रजापतिर् एव चतुर्थो ब्रह्मा दक्षिणत आस्त । तं प्रजापतेर् एव हृदये ऽग्नौ
सर्वहुताम् अजुह्वुः^५ । तस्माद् धुताद् अग्निर् देवताजायत । तद् ऋचो वेदः । अनु वायुर्
देवताजायत । तद् यजुषि^६ वेदः । अन्व आदित्यो देवताजायत । तत् सामानि वेदः ।
अन्व एते च त्रयो देवानां श्रेष्ठा अजायन्तैताश्^७ च तिस्रो विद्याः । शश्वद् धैतावद्^८ एव
प्रजापतिना सृष्टम् । अथैताभिर् एव देवताभिर् इदम् इतरत् सर्वम् । ते ऽब्रुवन्—येन नः
पितृ प्रजापतिर्^९ यज्ञेनेष्ट्वारात्सीत्^{१०} तेन यजामहा इति । ते तम् आहरन्त । तेषां वायुर्

एवाश्रावयद्^{१३}, आदित्यः प्रत्याश्रावयत् । अग्निर् एव होतासीत्^{१४} । प्रजापतिर् एव चन्द्र-
माशु^{१५} चतुर्थो ब्रह्मा दक्षिणत आस्त ॥ २६२ ॥

[१] ग श्वेता	[२] क ग त्रपरो	[३] क ग लघुय्य	ग प्रजाति	[१२] ग यज्ञेनैवारासीत्	[१३]
[४] ग एवालाभमहा	[५] ग आलभान्त	[६] ग	ग-श्रावयत्	[१४] ग होतासीत्	[१५] ग चन्द्र-
यवासीत्	[७] ग अजुहापुः	[८-८] ग यज्ञं वि	नाश		
[९] ? ग अजायन्त ताश्	[१०] ग धेतावद्	[११]			

त एव चतुर्होतारम्^१ आसत् । एते ह वाव^२ चतुर्होतारो यान् इमान् आहुञ्
चतुर्होतृन्^३ । तेषां^४ सहस्रतम्याम्^५ आहुत्यां गौर आजायत । तस्यां सर्वान् भोगान्^६
पर्यपश्यन्, ये^७ के च गवि भोगास् तान्^८ । ते ऽब्रुवन्—इमे वा अस्यां सर्वे भोगाः ।
एतेमाम् एव प्राणो जनयति ब्रवामेति । ताम् अब्रुवन्—प्राणो जनयति । सा त्रयस्त्रिंशतं च
त्रीणि च शतान्य^९ अग्नये प्राजनयत् । त्रयस्त्रिंशतं^{१०} च त्रीणि च शतानि वायवे प्राज-
नयत् । त्रयस्त्रिंशतं^{११} च त्रीणि च शतानि आदित्याय प्राजनयत् । तत् सहस्रम्
अभवत् । सैव सहस्रतमी । तां पुनरजत । स यो हैवं विद्वान् गा रक्षते, प्र^{१२} हैवास्य
सहस्रम् आप्नुवन्ति । तस्माद् उ हैवंविदा रक्षितव्या एव गावः । ते ऽब्रुवन्—अलं वै^{१३}
तस्मै स्मो यन् नानाशो^{१४} विपरेत्य यजमाना^{१५} आसीमं ह्य एत, नानाशो^{१६} विपरेत्य
यजमाना^{१७} आसामहा इति । ते नानाशो विपरेत्य यजमाना^{१८} आसत् । तेनैव^{१९}
श्रेयांसो ऽभवन् अपापीयांसः । ते ऽब्रुवन्—न वै श्रेयांसो ऽभूम न पापीयांसः । एत,
सहस्रेण^{२०} यजामहा इति ॥ २६३ ॥

[१] क चतुर्होतार ग चतुर्होतार	[२] ग वा	त्रयस्त्रिंशं	[११] क ग त्रयस्त्रिंशं	[१२] क
[३] क चतुर्होत्रीन् ग चतुर्होत्रं	[४] क तोषां	प्रा	[१३] ग वै	[१४] ग नानाशो
[५] क संवत्सर- ग संवत्सेन-	[६] क ग भोगा	यजमान	[१५] ग	[१६] ग नाराशो
[७] क ग ए	[८-८] क भोगांस्तां ग भोगाः स्तां	[१६] ग नाराशो	[१७] ग तेनेव	[१८] ग सहस्रेण
[९] ग शत्यन्य	[१०] क त्रय त्रयस्त्रिंशतं ग			

तत् सार्धं^१ सहस्रं^२ सामाकुर्वन् । तद्^३ एषां सहस्रसंख्यानः । एकस्यै गौर नोद-
भवत् । ते ऽब्रुवन्—प्रजापतिम् एवेमां^४ सहस्रतमीं याचामहा इति । ते प्रजापतिम् एव
तां सहस्रतमीम् अयाचन्त । स प्रजापतिर् ऐक्षत यद्य् एभ्यः प्रदास्यामि रेक्ष्ये, यद्य्^५ एभ्यो
न प्रदास्याम्य^६ ऊनम् एषां^७ सहस्रं भविष्यति हन्तैनान्^८ सहैवानयाभ्युपयानीति ।
तान् अब्रवीत्—सहैव वो ऽहम् अनयाभ्युपयानीति । तथेति । तांस् तयैव सहाभ्युपैत् ।
त एतत् त्रिरात्रं यज्ञम् अपश्यन् । तम् आहरन्त^९ । सो ऽब्रवीत्—समेना^{१०} नेन^{११} यज्ञेन
यक्ष्यामहा^{१२} असमेना^{१३} इति । समेनेत्य^{१४} अब्रुवन् । यत् समेनेत्य^{१५} अब्रुवन् समं
एव तद् वर्षम् अकुर्वत, समै^{१६} राष्ट्रं संज्ञाम् एव तद् अकुर्वत । अथ यद् अवक्ष्यन्
असमेनेत्य् असम एव वर्षम्^{१७} अभविष्यद् असमै^{१८} राष्ट्रम् असंज्ञामविष्यत् । ते केन
समेप्याम इति । यज्ञायज्ञीयेनेति ।^{१९} तस्माद् यज्ञायज्ञीयेनैव संयन्ति । वाग् वै यज्ञायज्ञी-
यम् । वाग् इमे लोकाः । वाचैव तद् वाचम्^{२०} आरोहन् । ते त्रयस्त्रिंशतं^{२१} च त्रीणि^{२२}
च शतानि प्रथमे ऽहन् अददुः^{२३} । तेनास्मिन् लोके ऽग्निर् अराध्नात्^{२४} । त्रयस्त्रिंशतं च
त्रीणि^{२५} च शतानि द्वितीये ऽहन् अददुः^{२६} । तेनास्मिन् अन्तरिक्षलोके वायुर् अरा-

धोत्^{२१} । त्रयस्त्रिंशत् च त्रीणि^{१९} च शतानि तृतीये ऽहन् अददुः^{२०} । तेनामुष्मिन् लोके^{२२} आदित्यो ऽराधोत्^{२३} । स यो हैवं विद्वान् एतेन यज्ञक्रतुना यजेत एतासु चैव^{२४} देव-
तास्व ऋधोत्^{२५} एतांश्च लोकांश्चाप्नोति ॥ २६४ ॥

[१] ग सर्थे [२-२] ग समाकुर्वस्तेद् [३-३] ग नास्ति [४] क यद् [५] क प्रदास्याम् [६] ग हन्तेतान् [७] क अत्रतीत् ग अत्रतीतत् [८] ग आहरते [९] ग समैनानेन [१०] ग यक्ष्या-
महाहु [११] क असमैना ग असमैनाहु [१२] क ग समैनेत्य [१३] क समैनेत्य ग समैनेत्य

[१४] = समैः [१५-१५] ग अभविष्यतसमै
[१६] ग अधिपाठः तस्माद्यज्ञायज्ञीयेनेति [१७] क
ग वाचव [१८] ग त्रयस्त्रिंशं [१९] ग त्रीणि
[२०] ग अदुः [२१] एवं कोशयोः [२२-२२] ग
ग आदित्योराराधनोत् [२३-२३] क देवतास्पृधनोत्

सा^१ या सहस्रतस्य आस विद्युद्^२ धैव सा भूत्वा प्रजापतिं विवेश । तद्
एषाभ्यनूच्यते—

अयं स शिक्षि^३ येन ४ गौर् अमीवृता ४ मिमाति मायुं^५ ध्वसनाव् अधि श्रिता ।
सा चित्तिमिरु नि हि चकार मस्य विद्युद् भवन्ती प्रति वत्रिम् औहत् ॥

इति । इमां हैव गां रूपं प्रत्युह्य विद्युद् एव भूत्वा पुनः प्रजापतिं प्रविवेश । सैषा विद्युत्
सा यद् एतत् स्तनयति^६ दददददेति । ददानि ददानीति हैव^७ तत् प्रजाभ्यो वृष्टिम्
अन्नाद्यं प्रयच्छति । प्रास्मा एषा देवता वृष्टिम् अन्नाद्यं यच्छति य एवं वेद ॥ २६५ ॥

[१] ग व्या [२] ग विद्युद् [३] क शिक्षि [४-४] ग गौमीप्रता [५] ग मायु [६-६] ग
ददददेति दानि दानीति हैव

अथैषो ऽश्वमेधः । प्रजननकामो हैतेन यजेत । प्रजापतिर् वा अकामयत—बहुः
प्रजया पशुभिः प्रजायेय, वीमान् लोकान् आप्नुयाम्, अवेन्द्रियं वीर्यं^१ रुन्धीयेति । स एतं
यज्ञम् अपश्यत् । तम् आहरत् । तेनायजेत । ततो वै स बहुः प्रजया पशुभिः^२ प्रजायत,
वीमान् लोकान् आप्नोद्, अवेन्द्रियं^३ वीर्यम् अरुन्ध^४ । स यः कामयेत बहुः प्रजया^५
पशुभिः प्रजायेय, वीमान् लोकान् आप्नुयाम्, अवेन्द्रियं वीर्यं रुन्धीयेति स एतेन यजेत ।
बहुर एव प्रजया^६ पशुभिः प्रजायते, वीमान् लोकान् आप्नोत्, अवेन्द्रियं^७ वीर्यं रुन्धे ।
स वा एष वीर्यम् एव यज्ञः । यहि वा एतेन पुरेजिरे, सर्वम् एव वीर्यवद् आस—ऋषिर्
ह^८ स्म मन्त्ररुद् ब्राह्मण आजायते, ऽतिव्याधी राजन्यश् शूरः^९, पोषयिष्णुर् धैर्यो
रयिमान्^{१०}, उत्थाता शूद्रो दक्षः कर्मकर्ता, कल्याण्य^{११} स्त्रियः पतिव्रताः^{१२} । अकृष्ट-
पच्यं^{१३} ह स्म^{१४} घान्यं पच्यते । अपि ह स्मैको व्रीहिपात्रः पक्वः कुलायालं^{१५} भवति ।
तथा पयस्वद् ध^{१६} तर्हि सर्वम् एवास^{१७} । अपि ह स्मारण्ये वीर्याण्युपजायन्ते^{१८}—
अघलास् सिंहा, अघलाश् शार्दूला, अघला ऋक्षा^{१९} ऋक्षीका^{२०}, अघला अहयो
ऽजगराः^{२१} । पुरुषव्याघ्रा ह स्मारण्येष्व् आददानास्^{२२} तिष्ठन्ति । अपि ह स्मैकः^{२३}
शिंशुमारो बहूनि तीर्थानि गोपायति^{२४} । वीर्येण ह वाच^{२५} ते तत् तथासुः ॥ २६६ ॥

[१-१] ग नास्ति [२] क बहुभिः [३] क ग
अवरुन्ध [४] क ग प्रजाया [५] ग प्रजयाः
[६-६] ग विमां लोकामाप्नोत्येवन्द्रिया [७] ग हा
[८-८] क व्यधी राजन्यः शूरः ग व्याधि राजन्याः
शूरः घ व्यधि राजन्याः शूरः [९] ग रयिमाण घ
रयिमाण [१०] ग कल्याण [११] क पतिव्रता घ

पतिव्रता [१२] घ कृष्टपच्यं [१३-१३] क हा स्म ग
हा स्मा [१४] क घ कुलायलं [१५] ग घा [१६]
ग एवेष [१७] ग उपजायन्ते [१८] घ वृक्षा
[१९] घ रिषीका [२०] ग अजगराह घ अजगराह
[२१] ग आददानास् [२२] ग स्मैकाः [२३] ग
गोपायति [२४] ग वा

तस्य वा एतस्य^१ ललाटाद् एव सिंहो ऽजायतोरसो ऽधि शार्दूल, उदराद् द्वीपी,
अक्षिभ्याम् अपाष्ठिहौ^२, कर्णाभ्याम् अश्वकर्णौ, केसरेभ्य ऋक्षा ऋक्षीका^३, लोमभ्यो दूर्वा,
अनूकाच्च^४ छिंशुमारो^५, बालेभ्यो ऽश्ववालाः, सक्थिभ्यां^६ कौञ्चाच्, आण्डाभ्यां^७ वराहौ^८,
वक्त्राभ्यां^९ चक्रवाकौ, वनिष्ठोर् उद्रो, गुदाभ्यो ऽहयो ऽजगराः^{१०}, कुष्ठिकाभ्यो वर्तकाः,
शफेभ्यः^{११} शल्यकाः^{१२}, शकृत्पिण्डेभ्यः कूडमा^{१३}, ऊवध्याद्^{१४} उर्वारु
ततिसन्तदूलः^{१५} श्यामाको लोहितकम्^{१६} इत्य एतत् क्षुद्रम् अन्नाद्यम् उपजज्ञे
॥ २६७ ॥

[१] ग एतास्य	[२] ग अजातो-	[३] ग	शफेभ्यः	[१२] ग शल्यका	[१३] क कूडमा
अपास्तुतिहौ	[४] क ग ऋक्षिका	[५-५] क	[१४] क ऊवध्याद् घ ऊवण्ड्याद्	[१५] क	
अनूकाः शिंशुमारो	[६] ग शक्तिभ्यां	[७] ग	ततिसन्तदूलः	ग ततिसन्तदूलः	[१६] ग
आन्दभ्यां	[८] क घ वाराहौ	[९] क वक्त्राभ्यां	लोहितकम्		
ग चक्राभ्यां	[१०] ग अजागराः	[११] क ग			

तद् आहुर् यःकथं स^१ आलभ्य इति । य एव दूरे श्रुतस् स आलभ्य इत्य आहुः ।
वीर्येण वै स श्रुतः । वीर्यम् एष यज्ञ इति । अथो आहुर् य एव शुभ्योर् वहीयान् स आलभ्य
इति । वीर्येण ह वै स तयोर् वहीयान् । वीर्यम् एष यज्ञ इति । तस्मिन् ह शौनकश् च
कापेयो^२ अभिप्रतारणश्^३ च समूदाते— यःकथंरूपस्^४ स आलभ्य इति । तौ ह कृष्ण-
पिशंगे संपादयांचक्रतुः । यस्य श्वेतस्य सतः कृष्णम् अस्ति, कृष्णस्य वा सत श्वेतं, स
एव सः प्रजापतिन्यंगः^५ । 'प्रजापतेर् अक्ष्य अश्वयत्^६ । तत् परापतत्^७ । तद् अपः
प्राविशत् । ततो ऽश्वस् समभवत्^८ । यद् अश्वयत्^९ तस्माद् अश्वः । यच् छ्वेथो[स्]
समभवत् तस्मात् पूतिर्, यद् अपः प्राविशत्^{१०} तस्मान् छ्वेतनः । श्वेतस्य वा वै सतो
ऽक्षः कृष्णम् अस्ति, कृष्णस्य वा सत श्वेतम्^{११} । स एव स^{१२} प्रजापतिन्यंगः । तम्
एतद् आलभन्ते ॥ २६८ ॥

[१] क नास्ति	[२] क ग कावेयो	[३] क	क ग परावतत्	[८] क समाभवत्	[९] क ग
अभिप्रतारिणश्	[४] एवं कोशयोः	[५] ग प्रजा-	अश्वयत्	[१०] क ग प्राविशत्	[११] ग श्वेत
पतिन्यंगः	[६-६] क ग प्रजायतेरक्ष्यश्चयत्	[७]	[१२] ग सं		

तेन हैतेन मौण्डिभ उदन्युर् ईज उदन्यूनां राजा । तद् घ यवक्रीः^१ सौमस्तम्बिर्^२
आस्तावं प्रति निषसाद् । तस्य हायं पूषा रयिर् भग इत्य एताः प्रतिपदश् चक्रुः । स होवाच
—छंवट^३ मासा मौण्डिभाप प्राणान् अरात्सीर्^४ इति । एष ह तर्ह्य अनुव्याहार आस ।
अथ ह मौण्डिभ उदन्युस् त्रयै^५ विद्यायै कस्सवित आस । स होवाच—संवृहत् म
सदोहविधाने, मृदा मे ग्रहान्^६ संदिह्य^७ निधत्त । यर्ह्य अयं ब्राह्मणो ऽनुव्याहारी मर्ता,
तर्हि यष्टास्^८ इति । तस्य ह मृदा ग्रहान् संदिह्य निदधुः । अथ ह यवक्रीः सौमस्तम्बिस्^९
तेजस्वी ब्रह्मवर्चस्य आस । स ह स्म^{१०} याम् अच्छाब्रूते^{११} या ह स्मेन कामयते,
त्रियते ह स्म । यो ह स्मेन न कामयते, त्रियत उ एव । स ह यज्ञवचसो^{१२} राजस्तंवाय-
नस्य जायाम् अच्छोचे । 'सा हेक्षांचक्रे^{१३}—यदि वा एनं^{१४} कामयिष्ये यदि च न,
मरिष्यत्य एव स्या । हन्तैनं कामयै^{१५} । ब्राह्मणस्य चित्^{१६} स्या प्रियं कृत्वा त्रियताद्^{१७}
इति । तं होवाचादस् तिष्ठ । अथ त्वाभ्येष्याम इति ॥ २६९ ॥

[१] क यवक्रीः [२] क घ सौमस्तविर् [३] घ सौमस्तदिस् [१०-१०] ग यामाच्छात्रते [११]
 ? क च्छवण [४-४] ग प्राणां रास्तीर् [५] ग ग यज्ञावचसो [१२-१२] क घ स ह्यैषांचके ग
 व्रह्म [६] क गृहान् [७] क सन्दिद्व [८] क सा ह्यैषांचके [१३] ग एवं [१४] क घ कामये
 यद्यास्त [९] क सौमस्तविस् ग सौमस्तविस् [१५] क घ चेत् [१६] घ क्रियताद्

तां हालंकुर्वाणां^१ रुदतीं पतिर् आजगाम । तां^२ होवाच—किम् अलंकुरुषे किं
 रोदिषीति^३ । सा^४ होवाच—मरिष्यसि हीत्य् आत्मानम् एवैतत् कृपये । “यवक्रीर् चेत्याम्”^५
 अच्छावोचतेति । स^६ होवाचाज्यम् अत आहरतेति । तद् घ पवित्राभ्याम् उत्पूय
 जुहवांचकार—

या नो अथ त्राशति भारद्वाजस्य संस्कृता

प्रेणीम् अग्निप्रियां अग्ने तां मह्यम् आ वह ॥ ६ स्वाहा ।

इति^७ । तस्यै ह तद्रूपाम्^८ एवाप्सरसम् उत्थापयांचकार । तां^९ होवाचासौ^{१०} यवक्रीस्,
 तद् इहीति । द्वितीयं ह जुहवांचकार—

गन्धर्वम् उग्रं बलिनम् अदमवातिनम् असलम्

भारद्वाजस्य हन्तारं विश्व-जोतिषम् आ वह ॥ स्वाहा ।

इति । तस्यै^{११} हायः कूटहस्तं गन्धर्वम् ईर्ष्युम्^{१२} उत्थापयांचकार । तं होवाचासौ^{१३} ते
 जाया यवक्रीयम् अभ्यगात्^{१४} । तद् इहीति । तस्यै हायत्या उपतस्तार । सा ह सिन्धिये ।
 स^{१५} होवाच—नाह किल ते द्विके स्मैतव्यम्^{१६} । अथ स्मयस इति । कथा हेति ।
 “मरिष्यसि हीति”^{१७} । सा ह पादं प्रगृह्यत्य् उवाच—न खलु त्वं पुरुषेत्थपदीं स्त्रियं
 पेचिष इति । लोमशौ हास्या अधस्तात् पादाव् आसतुः । संनिपन्नौ वा हासंनिपन्नौ^{१८}
 वासतुः । अथ^{१९} हृदम् एवायः कूटहस्तो^{२०} गन्धर्वो ऽभिविचक्रमे । स होवाच—नमस्
 ते ऽस्तु । कास्य प्रायश्चित्तिर्^{२१} इति ॥ २७० ॥

[१] क हालंकुर्वाणां [२-२] ग नास्ति [३] क
 रोदिषीति [४] क स [५-५] ? एवं कोशे [६-
 ६] ग घ स्वहेति [७] ग तद्रूपम् [८] घ तं
 [९-९] ग नास्ति [१०] क तस्यो [११] क
 ईर्ष्युम् [१२] ग अभ्यगात् [१३] क घ सा

[१४] क स्मैतव्यम् [१५-१५] ग मरिष्य-
 सीति [१६] क घ हासन्निपन्ना- [१७]
 क ग अत [१८] ग कूटहस्तो [१९] ग
 प्रायश्चित्तिर्

अस्ति वा न वेति होवाच । यद् एव ते^१ किं च पितु स्वं, तस्य सर्वस्य पुरा सूर्य-
 स्योदेतोश्^२ शिरश् छिन्दि^३ । सा वैव सा वा नेति^४ । स ह तथा छेत्तुम्^५ उपचक्रमे ।
 ते होचुर्—अहपद् यवक्रीर्, विवध्नामेति । नेति ह पितोवाच । देवेषितो वै मे पुत्रः करोति ।
 एष एव तद् वेद यद् अत्र श्रेय इति । तद् घ बधिरो^६ ग्रामे तक्षा प्रतिषिध्यमानं न शुभ्राव ।
 तस्य ह जन्न् परेयाय^७ । स ह—को नु नो जनस् तृणेढीति । स एवास्य प्रजघानेत्य् एके ।
 जन्तम् एवैनं सूर्यो ऽभ्युदयाय^८ । तस्योदिते^९ स एव गन्धर्वः प्रजघानेत्य् एके । यथा ह
 तु ममार तथास । शश्वद् धास्य स एव गन्धर्वः प्रजघान^{१०} ॥ २७१ ॥

[१] क घ के [२] क सूर्योदयतोः [३-३] ग घ शिरच्छिन्दिः [४] क घ नयति [५] ग छत्तुम्
 [६] क बधुरो [७] क घ परेयाय [८] ग अभ्युदयाय [९] ग तस्योदिते [१०] ग प्रजघाम

तद् उ ह मौण्डिभो ऽनुबुध्योवाच—संमिनुत^१ मे सदोहविधाने, याजयत मा
 ब्राह्मणः । अमृत ह वै स ब्राह्मणो^२ ऽनुव्याहरीति^३ । तस्य ह तथा चक्रुः । तद् उ ह

सौमस्तंविर् अनुबुध्याजगाम । स ह तथैवास्तावं प्रतिनिषसाद । तस्य हायं पूषा रयिद् भग इत्य् एता एव प्रतिपदश् चक्रुः । स होवाच—न वै किलायं राजन्यवन्धुर् इमं यज्ञक्रतुं विदांचकार । न वै किल मे ऽनेनोक्तेन पुत्रम् अवधीत् । एतावद् वाव किल त्यस्य पुत्रस्यायुर् अभूद् इति । तं ह तच् छशाप—मरिष्यत्य् अहायं राजन्यवन्धुः, परो इमे मौण्डिभा भविष्यन्तीति । त एते पराभूता गोतमा ब्रुवाणाश् चरन्ति । तस्य वा एतस्य तरत् स मन्दी धावतीत्य् एव प्रतिपदो भवन्ति तरद्वतीः । तस्माद् अश्वो ऽध्वानं तरिष्टः । धावद्वतीर् भवन्ति । तस्माद् अश्वो ऽध्वानं धावन् समश्नुते । समय्य एकं पदं भवति । तस्माद् अश्व एकैकं पादम् उदंकन् तिष्ठति ॥ २७२ ॥

[१] क संविनुत [२] एवं कोशयोः [३] क नुन्याहारीदिति घ नुन्याहानीदिति [४] ग तदा [१०] ? क पुरो [११] ग मण्डिभा [१२] क गौतमा [१३] ग ब्रुवाणश् [१४] ग यास्तीत्य् [१५] क घ प्रतिपदं [१६] ग नास्ति [१७] ? क [१५] ग स्माद् [१६] ग अश्वा [१७] ग नोक्तेन [१८] ग पुत्रस्युयुर् [१९] ग परिष्यत्य् धावद्वती [१८] ग उदंकन्

तस्य चतसृषु बहिष्पवमानं भवति । चतुष्पादा वा अश्वा सन्तश् चतुश्शफाः । ते ये चतुष्पादाः पशवश् चतुश्शफास्तान् एवैतेनावरुद्धे । अष्टास्व-अष्टास्व आज्यानि । अष्टाशफा वै पशवः । ते ऽष्टाशफाः पशवस् तान् एवैतेनावरुद्धे । द्वादशो माध्यंदिनः । द्वादशाक्षरा वै जगती । पशवो जगती । यत् क्षुद्रं पशूनां तज् जागतम् । तद् एवैतेनावरुद्धे । सर्विंश आर्भवः पवमानः । द्वे वा एते दशदशिन्यौ विराजौ यद् विंशतिः । विंशतिप्रतिष्ठाना वै पशवो वैराजाः । ते ये विंशतिप्रतिष्ठानाः पशवो वैराजास्तान् एवैतेनावरुद्धे । चतुर्विंशम् अग्निष्टोमसाम । चतुष्पादा वै पशवो वैराजाः । ते ये चतुष्पादाः पशवो वैराजास्तान् एवैतेनावरुद्धे । अथो चतुर्विंशत्यर्धमासस् संवत्सरः । संवत्सरेणैवेनत्— ॥ २७३ ॥

[१] ग एवैतेना- [२] ग आज्यात्य् [३] ग क्षुद्रं पशूनान्तज्जागतन्तदेवैतेनावरुद्धे [४] ग तेन् द्वादशे [५] ग वा [६] ग अधिपाठः द्वादशो [७] ग संवत्सरेणैवेनत् माध्यन्दिनो द्वादशाक्षरा वै जगती पशवो जगती यत्

—तत् परिगृह्यैतस्मिन् द्वितीये ऽहन् आलभन्ते । तद् एतद् एकविंशं द्वितीयम् अहर् भवत्य् एकस्तोमम् । द्वादश मासाः, पञ्चर्तवस्, त्रय इमे लोका, असाव् आदित्य एकविंशः । यथा ह वै दृढा मेधी निहतैवम् एकविंश स्तोमानाम् । तस्मिन् एतान् पशून् आलभन्ते—हस्तिनं परमं पुषिम् अवमम् । तान् पर्यग्निकृत्वैकान् लभन्त, उद् एकान् सृजन्ते । ब्रह्म वा अग्निः । ब्रह्मणैवेनां तत् पर्यग्निकृत्वैकान् लभन्त, उद् एकान् सृजन्ते । तस्य महानाम्न्यः पृष्ठं भवन्ति । नो ह्य एतान् अन्यन् महानाम्नीभ्यः पृष्ठं पशून् उद्यन्तुम् अर्हति । तास् सप्तपदा भवन्ति—सप्त वै ग्राम्याः पशवो—ग्राम्याणाम् एव पशूनाम् अवरुद्धयै । अति सप्तमं पदं भवत्य् आरण्यानाम् एव पशूनाम् अवरुद्धयै । तस्य पार्थुरश्मिर् ब्रह्मसाम भवत्य् अथकारेण समुद्धम् । अथग् अथग् इतीव ह्य अश्वो धावति । अथो पुथुर् वाव रश्मिर् अश्वं यन्तुम् अर्हति । तद् उ पाकं भवति । पाकं हि महानाम्नीनां ब्रह्मसाम । तस्यैकविंशतिर् यूपा भवन्त्य् एकविंशत्यरत्नयः । नो ह्य एतान् अनेकविंशतिर् यूपाः पशून् उद्यन्तुम् अर्हन्ति । षड् बैल्वा द्वादश खादिराः

पौतुद्रवाव् अभितो—ऽग्नेर् वा एतच्च छरीरं यत् पूतुद्रु^{१६}—राज्जुदाल^{१७} एकविंशतिः । सो ऽग्निष्ठः^{१८} । प्रजापतिर् वा एष वृक्षाणां^{१९} यद् राज्जुदालः^{२०} । तस्य यानि फलानि शिश्रान्य एव तानि । अथ य श्लेष्मा^{२१} रेत एव तत् । प्रजापतिर् वै पिता, आदित्यः पुत्रः । सर्वस्तोमो ऽतिरात्रो भवति, सर्वेषां लोकानाम् अभिजित्या अभिक्रान्त्यै^{२२} । सर्वं हीदं स्तोमा एव । अथो यान् इमान् नानैकैकान् स्तोमान् उपागाम^{२३} तान् सार्धम् कङ्क्षा तेषु प्रतिष्ठायोद्वचम् अश्रवामहा इति ॥ २७४ ॥

[१] पर्यग्निष्ठत्वा + आ + एकान् [२-२] क उदेकान् [३] ग वैनस् [४] क ग पर्यग्निष्ठत्वा [५] ग अधिपाठः ब्रह्म वा अग्निर्ब्रह्मणैवनास्तत् पर्यग्निष्ठत्वा लभन्त उदेकान् सृजन्ते ब्रह्म वा अग्नि ब्रह्मणैवनास्तत् पर्यग्निष्ठत्वा लभन्त उदेकान् सृजन्ते [६] ग महानाम्नयः [७] ग भवति [८] ग ना [९] ग अद्यत् [१०] ग अवरुन्ध्या [११] ग

अरण्यानाम् [१२] क पार्थ्वरश्मं ग पत्थुरग्नं [१३] क ग ईतीवं [१४] ग भवत्य् [१५] ग एकविंशत्यरत्तयः [१६] क ग पतुद्रु [१७] ग राज्जुदाल [१८] ग अनिष्ठः [१९] ग वृक्षाणां [२०] ग राज्जुदाल [२१] ग श्वेष्म [२२] ग अभिक्रामन्त्ये [२३] ग अपागाम

अथैष गोविनतश्^१ छन्दोमपवमानः । पशुकामो हैतेन यजेत । तस्योभये स्तोमा भवन्त्य्^२ अयुजश् च युग्मन्तश् च^३ । तद् ये ह वा अयुज स्तोमास् तान् ग्राम्याः पशवो ऽन्व्, अथ ये युग्मन्तस् तान् आरण्याः । पशवो वै छन्दोमाः । स यो हैवं^४ विद्वाञ् छन्दोमपवमानेन^५ यजेत^६ उभयान् एव पशून् अवरुन्धे ये च ग्राम्या ये चारण्याः । अथै- तद् एकविंशपृष्ठं द्वितीयम् अहर् भवति^७ । यैवासाव् एकविंशस्य प्रशंसा न उपाप्तासद् इति । तद् एवैतस्य ब्राह्मणम् । तस्मिन् एतम्^८ अश्वं मेध्यम्^९ आलभन्ते । यद् व एवैतद् एकविंशपृष्ठं तस्माद् गोविनतः । त्रयस्त्रिंशं पुनरभ्यावर्ति^{१०} तृतीयस्याहो भवति । त्रय- स्त्रिंशद् वै देवतास्, त्रयस्त्रिंशद् देवलोकाः । तान् एवैतद् अन्तत आप्त्वाभ्यारोहन्ति^{११} । अथ यस्यैतस्य पञ्चदशो^{१२} ऽग्निष्ठोमः, पञ्चदश उक्थ्यः, पञ्चदशो ऽतिरात्र इति । क्षत्र- कामो हैतेन यजेत । क्षत्रम् अश्वः, क्षत्रं पञ्चदशः, क्षत्रं^{१३} यज्ञः । एष तत् तत्सलक्षम् क्रियते । तेन हैतेनर्षभो याज्ञतुर^{१४} ईजे श्वेतो^{१५} राजैकराटकामः । स हेष्टैवैकराड्^{१६} आस श्वित्नानाम्^{१७} । स य^{१८} श्रीकाम स्यात् स पतेन^{१९} यजेत । क्षत्रं श्रीः । क्षत्रयज्ञ^{२०} एषः । अश्रुते श्रियम् ॥ २७५ ॥

[१] ग गोविनत [२-२] ग अयुजश्च युग्मन्तश्च [३-३] ग विद्वाञ्छ- [४] ग यजत [५] ग भवन्ति [६-६] क ग अश्वमेध्यं [७] क पुरेभ्यावर्ति [८] ग रोहति [९] ग पञ्चदशा

[१०] ग क्षत्र [११] क यज्ञातुर [१२] ग श्वेतो [१३] क हेष्टैवैक- ग ह्यैष्टैक [१४] ग श्वित्नानाम् [१५] ग यं [१६] ग पते [१७] ग त्रयश्च

अथ यस्यैतस्य 'त्रिवृद् अहः' पञ्चदशी^१ रात्रिस्, 'त्रिवृद् अहः' पञ्चदशी रात्रिस्, त्रिवृद् अहः^२ पञ्चदशी^३ रात्रि, स्वर्गकामो हैतेन यजेत । दत्तवश् च ह सौते- मनसो^४ मित्रविच् च दंष्ट्रद्युम्नस्^५, तौ ह प्रतिदर्शस्य वैभावतस्य श्वेत्नस्य^६ राज्ञो ब्रह्मचारिणाव् आसतुः । तयोर् ह मित्रविद् दंष्ट्रद्युम्न आचार्यकर्म चकार । गा^७ ह स्म सन्ति । अथ हेतरो^८ ऽध्यायम् एव चचार^९ । तौ ह स्म सायं समागत्यान्योन्यम् आहूतुः—आहर् सोम्यानूके हस्तं निधास्याव^{१०}; आहर् सोम्य सुचरिते^{११} हस्तं निधा-

स्याव इति । अथ ह^१ दत्वं सौतेमनसम् आचार्यो ऽनुशास^२ । तौ ह सायं समागत्यान्योन्यम् आहतुः—आहर सोम्यानूके हस्तं^३ निधारयाव; आहर सोम्य सुचरिते हस्तं^४ निधास्याव इति । नेति होवाच । अति वा अहं^५ त्वद् अमुख्य^६, आचार्यप्रशिष्टो^७ वा अहम् अस्मीति । स ह तां रात्रिम् अप्रियविद्ध उवास । श्वो ह^८ भूते गा अन्विष्याय^९ । तं ह गौर् ईक्षित्वैव^{१०} विजज्ञाव^{११}—अप्रियं वा अस्येति ॥ २७६ ॥

[१-१] ग निवृदः	[२] ग पञ्चदशि	[३-३]	[१२] ग निधास्यव	[१३] क सुचरितै	[१४]
ग नास्ति	[४] ग तत्त्वश्	[५] क सतैमनसो	ग नास्ति	[१५] ग अनुशास	[१६] घ हस्तिन्
घ हसतैमनसो	[६] ग दंष्ट्रयुनस्	[७]	[१७-१७] ग त्वमुख्य	[१८] क घ -प्रतिशिष्टो	
घ श्वैरत्नस्य	[८] घ आचार्यकर्म	[९]	[१९-१९] ग व्रते या अन्याय	[२०] ग ईक्षित्वैव	
ग या	[१०] क घ हैतरो	[११] ग चकार	[२१] ग विजज्ञाव		

सा होवाच—वेद वै यत् ते ऽप्रियम् । मा ते ऽप्रियं भूत्^१ । एह्य अहं तुभ्यं देवयानं पन्थानं वक्ष्यामीति^२ । तथेति । तं हास्मा उवाच । तौ ह सायं समाजग्मतुः । स होवाच—दत्त्वेहीदम्^३, आचार्यप्रशिष्टो ब्रूषे^४ । पश्यसि त्वं देवयानं पन्थानम् इति । नेति^५ होवाच । अथ वा अहं पश्यामीति^६ । तं वै मे ब्रूहीति । तथेति । तं हास्मा^७ उवाच । तस्माद् उ ह राजान्यबन्धुर् एव ब्राह्मणात् सुहृदयतरः^८ । स ह दत्त्वः सौतेमनस उवाच—पश्यसि वै त्वं देवयानं पन्थानम्, पहि स्वर्गं लोकम् अयावेति^९ ॥ २७७ ॥

[१] ग ब्रू [२] क वीक्ष्यामीति [३] क दत्त्वेदिदम् ग दत्त्वेहीम् घ दत्त्वेहीम् [४] ग ब्रूषे [५] ग न्येति [६] क घ पश्यानीति [७] क घ हास्मा [८] क घ सुहृदेतरः [९] क घ अयावेति

नेति^१ होवाच । दानेन वा वै श्रमेण वैतं प्रजानन्न एति । हन्त नु ददाव वा श्राभ्याव वेति । स ह मित्रविद् दंष्ट्रयुन्नो गोआयुर्भ्याम् एव संवत्सरम् इयाय^२ । स होपरिष्टाद् एव संवत्सरस्य स्वर्गं लोकम् इयाय । अथ ह दत्त्वस् सौतेमनस एतेनैव त्रिरात्रेणैव स्वर्गं लोकम् इयाय । तेन^३ हैतेनेष्टैव स्वर्गं^४ लोकम् एति^५ । एतेनो एव^६ हिरण्यदन् वेद^७ ईजे द्वन्द्वकामः । यद् इदम् गो^८ अश्वं हस्तिहिरण्यम् अजाविकं व्रीहियवास तिलमाषा इति, तद् घास्य बह् आस । स यो हैवं विद्वान् एतेन द्वन्द्वकामो यजते, बहु हैवास्यैतद्^९ भवति ॥ २७८ ॥

[१] ग नेति [२] ग याय [३] ग एतेन [४] ग स्वर्गं [५] क ग अति [६-६] क हिरण्यन् वेद [७] ग अथा [८] ग हास्यैतद्

अथैषो ऽन्तर्वसुः । खण्डिकश् च हौद्गारिः केशी च^१ दार्भ्यः पाञ्चालेषु^२ पस्पृधाते । स ह खण्डिकः^३ केशिनम् अभिबभूव । स ह केशी खण्डिकेन निबाढ^४ उच्चैःश्रवसं कौवयेयं जगाम कौरव्यं राजानं मातुर् आतरम् । तं होवाच—यज्ञं मे विधेहीति । तथेति होवाच । कथं ते विधास्यामि । यथास्मिन् लोक ऋभोती३, यथा हो अमुष्मी३न् इति । यथास्मिन् इति होवाच । स होवाचोत नु स यज्ञं पृच्छति यो यज्ञस्सहयं न वेदेति । कथा हेति । अमुष्मै^५ ह्य एव लोकाय यज्ञो^६ नास्मा इति । नेति होवाच । खण्डिको वै

त्यम् औद्गारिः अभ्यभूत् । स यथा तम् 'अभिभवाम्य एव मे' विधेहीति । तस्मा एतम् अन्तर्वसुं विदधौ^{१०} । सर्वस्तोमो ऽग्निष्टोमः । इत ऊर्ध्वं छन्दोमविधं मध्यमम् अहश्—चतुर्विंशं प्रातस्सवनं, चतुश्चत्वारिंशं माध्यंदिनं सवनम्, अष्टाचत्वारिंशं^{११} तृतीयसवनम् । सर्वस्तोमो ऽतिरात्रः परस्तात् प्रत्यङ् । ब्रह्म वै चतुर्विंशः, क्षत्रं चतुश्चत्वारिंशो, 'विद् अष्टाचत्वारिंशः'^{१२} । संवत्सरो वै सर्वस्तोमः^{१३} । 'तम् एताभ्याम्'^{१४} एव सर्वस्तोमाभ्याम् एतां त्रयीं^{१५} विंशं^{१६} परिगृह्यात्मन् दधे । तस्यै ह श्रियं जगाम ॥ २७९ ॥

[१] घ व [२] ग पञ्चालेषु [३] ग खण्डिक [अष्ट. [१२-१२] घ विदधौ- [१३] क सर्व-
[४] ग निवाध [५] ग अमुष्मिन् [६] क घ स्तामे स्तोम घ सर्वस्तोम स्तोम [१४-१४] क
अमुष्मि [७] क यक्षे [८] घ एतद्गारिः [९-९] ताभ्याम् ग एताभ्याम् [१५] ग तृतीयं [१६]
एवं कोशयोः [१०] क घ व्यदधौ [११] क घ एवं कोशयोः

ततो वै स खण्डिकं निस्सारयांचकार । ततो वै केशी दाभ्यो ऽभवत्, परा खण्डिकः । भवत्य् आत्मना, परास्य द्विषन् भ्रातृव्यो भवति, य एवं वेद । स य श्रीकाम स्यात्, स एतेन यजेत । एताभ्याम् एव सर्वस्तोमाभ्याम् एतां त्रयीं विंशं परिगृह्यात्मन् दधे । तस्यै ह श्रियं गच्छति ॥

अथैष पराकः । स्वर्गकामो हैतेन यजेत । तस्य पराञ्च्य एव स्तोत्राणि भवन्ति, पराञ्चि शस्त्राणि^१, पराञ्चि पृष्ठानि, पराञ्चीर्^२ विण्डुतयः, पराङ्^३ एव सर्वो भवति । तेन हैतेनोच्चैः श्रवाः^४ कौवेयाय^५ ईजे^६ स्थविरो राजा कौरव्यः । स हेष्टैव स्वर्गं लोकम् इयाय । तेन हैतेनेष्टैव स्वर्गं लोकम् पति । अथ यस्यैतस्य ज्योतिर् अग्निष्टोमो ज्योतिर् उक्थ्यो 'ज्योतिर् अतिरात्र' इति ब्रह्मवर्चसकामो हैतेन यजेत । ज्योतिर् इव ह वै स भाति^७ यो ब्रह्मवर्चसम् ऋध्नोति । ऋध्नोति हैनेन^८ ब्रह्मवर्चसं, ब्रह्मवर्चसी^९ भवति । अथ^{१०} यस्यैतस्य सप्तदशो ऽग्निष्टोमस्, सप्तदश उक्थ्यस्, सप्तदशो ऽतिरात्र इति प्रजापतेर् अभ्वमेधः । प्रजननकामो हैतेन यजेत । अथ यस्यैतस्यैकविंशो^{११} ऽग्निष्टोम, एकविंश उक्थ्य^{१२}, एकविंशो ऽतिरात्र इत्य् आदित्यस्याश्वमेधः । स्वर्गकामो हैतेन यजेत ॥ २८० ॥

[१] ग शास्त्राणि [२] क ग पराञ्चीर् [३] [१०] ग अधिपाठः ब्रह्मवर्चसा [११] ग नास्ति
ग पराञ्च [४] क हैतोतो- ग हतोतो- [५] [१२-१२] ग भवथ [१३] ग यस्यैकविंशो
क ग कौवेयेय [६] क मुंजे [७-७] ग [१४] ग उक्थ्या
ज्योतिरात्र [८] ग ज्यातिर् [९] ग हाति

अथैते चतुरात्राः^१ । अत्रिर् वा अकामयत—चत्वारो मे वीरा आजायेरन् इति । स^२ एतं चतुरात्रं^३ यज्ञम् अपश्यत् । तम् आहरत्^४ । तेनायजत । ततो वै तस्य चत्वारो वीरा आजायन्त । अस्य चत्वारो वीरा आजायन्ते^५ य एवं वेद । अत्रिर्ऋषयो^६ वा अकामयन्त—चत्वारश् चत्वारो नो वीरा आजायेरन् इति । त एतं चतुरात्रं^३ यज्ञम् अपश्यन् । तम् आहरन् । तेनायजन्त । ततो वै तेषां चत्वारश् चत्वारो वीरा^७ आजायन्त । अस्य चत्वारश् चत्वारो वीरा आजायन्ते य एवं वेद । आ चतुरं ह खलु वै मिथुनं प्रजननं मिथुनं पराङ्गीनम् । एकश् च वा एका च, द्वौ च द्वे च, त्रयश् च तिस्रश् च, चत्वारश् च चतुस्त्रश् च, एतद् वा आ चतुरं मिथुनं प्रजननम् । न ह वै पञ्च च^८ 'पञ्च चेति' नाम सन्ति । तद् यन् मिथुनं प्रजननं तन् मा प्रजनयाद् इति । तस्य चतुर्विंशः पवमाना

भवन्ति—चतुर्विंशत्यर्धमासस् संवत्सरः । संवत्सरः प्रजननं—स मा प्रजनयाद् इति । तस्योभे बृहद्रथन्तरे सामनी भवतः^{१०} । एतद् वै दैव्यं^{११} मिथुनं प्रजननं यद् उभे बृहद्रथन्तरे । तद् यद्^{१२} दैव्यं^{११} मिथुनं प्रजननं तन् मा प्रजनयाद् इति । तस्योभये^{१३} स्तोमा भवन्त्य् अयुजश् च युग्मन्तश् च । एतद् वै^{१४} दैव्यं मिथुनं प्रजननं यद् उभये स्तोमाः । तद् यद्^{१२} दैव्यं मिथुनं प्रजननं तन् मा प्रजनयाद् इति ॥ २८१ ॥

[१] ग चतुरात्रा [२] ग नास्ति [३] ग नास्ति [९-९] क पञ्चर्षेति ग पञ्चर्षति [१०] चतुरात्रं [४] ग आहरात् [५] क जायन्ते क भवती [११] ग दैव्यम् [१२] क नास्ति [६] ? एवं कोशयोः [७] ग नास्ति [८] ग [१३] ? क ग तस्योभय [१४] क वे

^१अयुजश् च^२ उत्तरे स्तोमा भवन्ति । ऋतवो वा अयुजः । ऋतवो वा इदं सर्वं प्रजनयन्ति । ^३ते य इदं सर्वं प्रजनयन्ति^३ ते मा प्रजनयान्^३ इति । अहो ऽहं ^४स्तोमम् उत्सृजमाना^४ यन्ति । अहो ऽहं स्तोमम् अभ्युपाहरन्ते^५ । वीरो^६ वा^७ एष यत् स्तोमः । अहो ऽहं एव तद् वीर्यं प्रजनयन्तो यन्त्य्, ^८अहो ऽहो^८ वीर्यम् अभ्युपाहरन्ते^९, ऽक्षरेणाक्षरेणोत्क्रामन्तो^{१०} यन्ति । एकाक्षरणिधनं^{११} प्रथमे ऽहनि भवति, द्व्यक्षरणिधनं द्वितीयं^{१२}, त्र्यक्षरणिधनं तृतीये, चतुरक्षरणिधनं चतुर्थे—^{१३}ऽक्षरेष्टा^{१३} वीरो ऽसद्, ^{१४}अक्षरेष्टा^{१४} वीरो ऽसद् इति । नानाशिष्टोमसामानि भवन्ति—वीराणाम् एव नानावीर्यतायै । न ह वै स वीरो यो ऽन्यस्य वीर्यम् अनु^{१५} वीरः । स ह वाव^{१६} वीरो य आत्मन एव वीर्यम् अनु वीरः । तद् यन् नानाशिष्टोमसामानि भवन्ति वीराणाम् एव नानावीर्यतायै ॥ २८२ ॥

[१-१] ? क अयुज [२-२] ग नास्ति [३] ? एवं कोशयोः [१०] ग क्षरेणाक्षरेणोत्-
[४-४] क स्तोममृतसृजमाना ग [११] ग एकाक्षर- [१२] ग तृतीय [१३]
स्तोममृतसृजमान [५] क अभ्युपाहरन्ते [६] ग क्षरेष्टा [१४] ग अर [१५] ग वाच
ग वीरे [७] क या [८-८] ग अहोस्त

तद् आहुर—यज्ञायज्ञीयम्^१ ^२एवाहो ऽहो^२ ऽग्निष्टोमसाम् कुर्युः । ज्यैष्ठ्यं वै यज्ञायज्ञीयम् । ज्यैष्ठ्याद् ^३वीरो न^३ च्यवाता इति । तद् यत् समानि^४ स्तोत्राणि स्युस् समावच्छ एव वीर्यम् अश्रुवीरन् । यद् विषमाणि ज्येष्ठेष्व् एवैकधा^५ वीर्यं दध्युः । तद् यत् समाः पवमाना भवन्ति समावच्छ एव तद् वीर्यम् अश्रुवते । अथ यद् उत्तरैर् उत्क्रामन्तो यन्ति ज्येष्ठेष्व् एव तद् भूयो भूयो वीर्यं दधतो यन्ति । द्विरात्रो ह खलु वा एष^६ तायते । यो^७ बृहद्रथन्तराभ्याम् अभि त्वा वृषमा^८ सुत इत्य् पतासु तृतीये ऽहनि रथन्तरं पृष्ठं कुर्युः^९ । तद् यद् अभि त्वेति तेन रथन्तरस्य रूपान् न यन्ति । गायत्र्यायातयाम्ना^{१०} तृतीयम् अहस् तायते । कस् तम् इन्द्र त्वावसव् इति मैत्रावरुणसाम । तासाम्^{११} इहाक्षराणि संपद्यन्ते । या गायत्र्यो गायत्र्यस् ता, याः ककुभः ककुभस् ता, या बृहत्यो बृहत्यस् ताः^{१२} । यथायतनं छन्दांसि युज्यन्ते । गायत्र्या वै प्रथमम् अहस् तायते, त्रिष्टुभा द्वितीयं, जगत्या तृतीयम्, अनुष्टुभा चतुर्थम् । तं त्वा यज्ञेभिर् ईमह इत्य् पतासु चतुर्थे ऽहनि बृहत् पृष्ठं कुर्युः । तद् यत् तं त्वेति तेन बृहतो^{१३} रूपान् न यन्ति । अनुष्टुर्भायातयाम्ना चतुर्थम् अहस् तायते । वयम् उ त्वाम् अपूव्येति मैत्रावरुणसाम । तासाम् इहाक्षराणि संपद्यन्ते । या गायत्र्यो गायत्र्यस् ता, या ककुभः ककुभस् ता, या बृहत्यो बृहत्यस् ताः । यथायतनं छन्दांसि युज्यन्ते ॥ २८३ ॥

[१] क ग यज्ञायजीयम् [२-२] ग एवाहो
[३-३] क विरोन ग विरोनु [४] क ग सामानि
[५] ग एवैकथा [६] ग एषा [७] ग ये
[८] ग वृषभं [९] ग अधिपाठः तद्यत् सामाः
पवमाना भवन्ति समावृष्ट एव तद्वीर्यमश्नुवतेथ यदु-
त्तरे स्तोत्रैस्तकामन्तो यन्ति ज्येष्ठेष्वेव तत् भूयो

भूयो वीर्यन्दधतो यन्ति द्विरात्रो ह खलु वा एष
तायते यो बृहद्रथन्तराभ्यामभि त्वा वृषभा सुत श्रयेतासु
तृतीयेहनि रथन्तरे पृष्ठं कुर्युः। [१०] क -यतयाम्ना
ग -यतयाम्ना [११] ग तसाम् [१२] क
अधिपाठः यथा [१३] क ब्रह्मतो [१४] ग
अनुष्टुभा-

अग्निष्टोमो^१ वै प्रथमम् अहर्, उक्थ्यो द्वितीयं, षोडशिमांस^२ तृतीयम्, अतिरात्रश्चतुर्थम् । नानावीर्याण्य अहानि भवन्ति, वीराणाम्^३ एव नानावीर्यतायै । अथ ह स्माह तक्षको^४ भागेरथिर् मात्स्यो^५ राजानु चतूरात्रः पृष्ठानि^६ व्याप्नोति । द्विरात्रो वै बृहद्रथन्तराभ्यां तायत इति । वैरूपं च महानास्नयश् च तृतीयेऽहनि कुर्युः । राथन्तरे वैते । राथन्तरं तृतीयम् अहर् इति । वैराजं^७ च रेवत्यश्^८ च चतुर्थेऽहनि कुर्युः । बार्हते वैते । बार्हतं चतुर्थम् अहर् इति । एवं वै चतूरात्रः पृष्ठानि व्याप्नोतीति ह स्म स आह । तद् आहुः—को यज्ञानां वर्षिष्ठः, को वरिष्ठ इति । स ब्रूयात्—त्रिरात्र एव यज्ञानां वर्षिष्ठ इति । इमे वै लोकास् त्रिरात्रो दिश एव चतूरात्रः ॥ २८४ ॥

[१] ग अग्निष्टोमे [२] क ग षोडशीमांस [३] ग वराणामेव [४-४] क भागेरथिश्मात्स्यो
ग भागेरथिश्मात्स्यो [५] ग पृष्ठानि [६] ग वैराजा [७] ग रेवत्यश्

अथैष जामदग्न्यः^१ । प्रजननकामो हैतेन यजेत । जमदग्निर् वा अकामयत—बहुः प्रजया पशुभिः प्रजायेयेति । स एतं चतूरात्रं^२ यज्ञम् अपश्यत् । तम् आहरत् । तेनायजत । ततो वै स^३ बहुः प्रजया पशुभिः प्रजायत^४ । अपि हास्य^५ द्वाव् और्वौ^६ प्रजायां^७ न संजज्ञाते—कयस् त्वम् असि, कयस् त्वम् असीति । तथा बहुर इह प्रजज्ञे । तस्माद् इदम् अप्य एतर्हि द्वाव् और्वौ^८ पलितौ समागत्य न संजानाते । बहुः प्रजया पशुभिः प्रजायते य एवं वेद । तस्याहुस् संवत्सरम् एव^९ दीक्षा स्युर् इति । प्रजननं वै संवत्सरः । प्रजननम् एष यज्ञः । तत् तत् प्रजननं क्रियते । तस्माद् उ हैनेन प्रजननकामो यजेत । अथो आहुर्—अष्टाचत्वारिंशद् एव^{१०} स्युर् इति । अष्टाचत्वारिंशदक्षरा वै जगती । पशवो जगती । जागत एष यज्ञः । तस्माद् उ हैनेन पशुकामो यजेत । अथो आहुष्—षट्त्रिंशद् एव^{११} [स्युः] । षट्त्रिंशदक्षरा वै बृहती । बृहती वै^{१२} स्वर्गं लोकम् आनशे । तद् वा अस्य स्वर्ग्यम् । तस्माद् उ हैनेन स्वर्गकामो यजेत । तानि त्रीणि जागतानि ।^{१३} त्रीणि जागतानि^{१४} पदानि भवन्ति । तेन जगत्सै रूपान् न यन्ति । अथो आहुश् चतुर्विंशतिर् एव स्युर् इति^{१५} । चतुर्विंशत्यर्धमासस्^{१६} संवत्सरः प्रजननम् । प्रजननम् एष यज्ञः । तत् तत् प्रजननं क्रियते । तस्माद् उ हैनेन प्रजननकामो यजेत । तद् एकं जागतं पदं भवति । तेनैव जगत्सै रूपान् न यन्ति ॥ २८५ ॥

[१] ग जामदग्न्यः [२] ग चतूरात्रं [३] ग नास्ति [४] एवं कोशयोः [५-५] क द्वाव् और्वौ
ग द्वाव् और्वौ । षट्त्रिंशो ब्राह्मणे २३.१०.६ ऊर्वौ
[६] ग प्रजया [७] क ग और्वौ [८] क ए
ग अ [९] ग अव [१०] ग षट्त्रिंशत्ताद्

[११] क ग अधिपाठः स्यष्टाचत्वारिंशदक्षरा वै
जगती पशवो जगती जागत एष्यरिति [१२] ग
नास्ति [१३-१३] ग नास्ति [१४] क इति च
ग इव [१५] क चतुर्विंशतिरर्धमासस् ग चतु-
र्विंशत्यर्धमासस्

तद् अहर्—यद् गायत्र्या प्रथमम् अहस् तायते, त्रिष्टुभा द्वितीयं, जगत्या तृतीयम्, अनुष्टुभा चतुर्थम्, अथ कस्माज् जागत एवैष यज्ञ आख्यायत इति । स ब्रूयाद्—यदा

वै बह्वश्वो^१ वा बह्वश्वतरीको वान्यान् अन्यान् आयुंजान एत्य्, एवम् एवैतज् जगत्य् अन्यद् अन्यच् छन्दो^२ ऽभ्यारोहन्त्य् एतीति^३ । अथो यद् एवैतानि स्तोत्राणि संस्तुतानि जगतीम् अभि संपद्यन्ते, तेनो^४ एव जागत इति । अथो ज्यैष्ठ्यं वै जगती छन्दसाम्^५ । तस्माज् ज्यैष्ठ्येन गृह्यान् आचक्षतेनेन गृह्यांश् चक्षते य एवं वेद । द्विरात्रो ह खलु वा एष तायेते यो बृहद्रथन्तराभ्याम् अभि त्वा वृषभा सुत इत्य् एतासु तृतीये ऽहनि रथन्तरं पृष्ठं कुर्युः । तद् यद् अभि त्वेति तेन रथन्तरस्य रूपान् न यन्ति । गायत्र्यायातयाम्स्या तृतीयम् अहस् तायेते । कस् तम् इन्द्र त्वावसव् इति मैत्रावरुणसाम । तासाम् इहाक्षराणि^६ संपद्यन्ते । तं त्वा यज्ञेभिर्^७ ईमह इत्य् एतासु चतुर्थे ऽहनि बृहत् पृष्ठं कुर्युः । तद् यत् तं त्वेति तेन बृहतो रूपान् न यन्ति । अनुष्टुभायातयाम्स्या चतुर्थम् अहस् तायेते । वयम् उ त्वाम् अपूर्व्येति मैत्रावरुणसाम । तासाम्^८ इहाक्षराणि^९ संपद्यन्ते^{१०} ॥ २८६ ॥

[१] ग त्र्या [२] ग बह्वश्वो [३-३] ग अभ्यारोहन्त्यतीति [४] क तीनो [५] क ग छन्दसम् [६] ग इहाक्षराणि [७] ग यज्ञेभिर् [८] ग तास् [९] ग संपद्यन्ते

व्यूढच्छन्दा ह खलु वा एष चतुरात्रः^१ । पूर्वो वै बृहत्यै पृष्ठेषु योग उत्तरो गायत्र्यै पूर्वो वा उष्णिक् ककुभोर् आर्भवे योग उत्तरो ऽनुष्टुभः । तद् यद् एतानि व्यतिषक्तानि^२ छन्दांसि क्रियन्ते—व्यतिषक्ताद्^३ वै मिथुनात् प्रजाः पशवः प्रजायन्ते—प्रजात्या एव । अथो व्यतिषक्तो वै पुरुषः । पाप्मभिर् व्यतिषक्तैर्^४ एव तच् छन्दोभिर् व्यतिषक्तान् पाप्मनो ऽपहते । तद् आहुः—किम् अनु चतुरात्र^५ इति । अहोरात्रे इति ब्रूयात् । अहोरात्रे^६ ह वा अनु चतुरात्रः^७ । अहर् एव प्रथमेनाह्ना स्तृणुते, ऽह्नः केतुं द्वितीयेन, रात्रिम् एव तृतीयेनाह्ना स्तृणुते, यः^८ प्रातरह्नः केतुस् तं चतुर्थेन । अहोरात्रे वा इदं सर्वं प्रजनयतः । ते^९ य इदं सर्वं^{१०} प्रजनयतस् ते^{११} मा प्रजनयताम् इति । अथो ह ब्रूयाद्—दिश एवानु चतुरात्र^{१२} इति । चतस्रो दिशः । ऊर्ध्वा दिक् पञ्चमी । चत्वार्य् एतान्य् अहानि भवन्ति । रात्रिः पञ्चमी । दिश एवैतेनर्ध्नोति । दिक्षु प्रतिष्ठाय स्वर्गं लोकम् एति । तस्यैताः पुरोडाशिनीर् उपसदो भवन्ति । योनिर् वै पुरोडाशो रेत आज्यम् । तद् यत् पुरोडाशं हुत्वाज्येनाभिजुहोति, योन्याम् एव तद् रेतः प्रतिष्ठापयन्ति । अनुष्ठयास्य रेतस् सिक्तं प्रजायते^{१३}, य एवं वेद । अथो याभ्य एवैतद् देवताभ्यो हवींषि^{१४} निर्वपति, तास्व एवैतद् ऋध्नोति । तासु^{१५} प्रतिष्ठाय स्वर्गं लोकम् एति ॥ २८७ ॥

[१] ग चतुरात्रः [२] ग व्यतिषक्तानि [३] ग सर्व [४] ग त [५-५०] क ग प्रजन-
क ग व्यतिषक्ताद् [४] ग व्यतिषक्तेर् [५] ग यदस्तो [५१] एवं कोशयोः [५२] क हविषि
आहोरात्रे [६] ग वतुरात्रो [७] क वः [८] ग हविषि [१३] क तासा

अथैष प्राजापत्यः^१ । प्रजननकामो^२ हैतेन यजेत । प्रजापतिर् वा अकामयत—बहुः प्रजया पशुभिः प्रजायेयेति । स एतं चतुरात्रम्^३ अपश्यत् । तम् आहरत् । तेनायजत । तस्यैते त्रिवृत्पञ्चदश स्तोमा भवन्ति सप्तदशैकविंशाः । ऊनातिरिक्ता^४ मिथुनाः प्रजनयः^५ । ऊनम् अन्यस्यातिरिक्तम् अन्यस्य । ऊनातिरिक्ताद् वै मिथुनात् प्रजाः पशवः प्रजायन्ते । त्रिवृत् च पञ्चदशश् च तन् मिथुनं प्रजननम् । सप्तदशश् चैकविंशश् च तन् मिथुनं प्रजननम्—तद् यन् मिथुनं प्रजननं तन् मा प्रजनयाद्^६ इति । ततो वै स बहुः प्रजया पशुभिः प्रजायते^७ । बहुर एव प्रजया पशुभिः प्रजायते य एवं वेद । अथो आहुस् तासाम् एव प्रजानां सृष्टानां परावापाद्^८ अबिभेद् इति । स एतं चतुरात्रं^९ यज्ञम् अ-

पश्यत् । तम् आहरत् । तेनायजत । तस्याग्निष्टोमाव् अभितो^१ भवत, उक्थ्यौ मध्ये । ब्रह्म वा अग्निष्टोमः, प्रजाः पशव उक्थ्यानि । ब्रह्मणैव तद् उभयतः प्रजाः पशून् परिगृह्णीते परावापाय । नास्य वित्तं परोष्यते य एवं वेद ॥ २८८ ॥

[१] ग प्रजापत्यः [२] ग प्रजननकाम [३] ग चतुरात्रम् [४] ग ऊनातरक्तानि [५] क ग प्रजय [६] ग प्रजनायाद् [७] एवं कोशयोः [८] ग परावाचाद् [९] क अभितौ ग अहितौ

अथैष वसिष्ठस्य संसर्पः । वसिष्ठो वा अकामयत—सम् इमान् लोकान् सर्पेयम्^१ इति । स एतं चतुरात्रं^२ यज्ञम् अपश्यत् । तम् आहरत् । तेनायजत । ततो वै स इमान्^३ लोकान् समसर्पत् । यद् इमान् लोकान् समसर्पत् तत् संसर्पस्य संसर्पत्वम् । सम् इमान् लोकान् सर्पति य एवं वेद । तस्य त्रयस्त्रय स्तोमा युक्ता अहर् वहन्ति । त्रयस्त्रयो वै युक्तानां वहिष्ठौ^४ । युक्तेन तत्र गच्छति यत्र जिगमिषति । अथो आहुः प्रजाकाम^५ एवैनेन यजेतेति^६—स्तोमो^७ वा एतत्, स्तोमेन संसक्तो भवति । संसक्ताद् वै मिथुनात् प्रजाः पशवः^८ प्रजायन्ते—प्रजात्या^९ एव । अहो ऽह स्तोमम् उत्सृजमाना यन्त्य, अहो ऽह स्तोमम् अभ्युपाहरन्ते ॥ २८९ ॥

[१] ग सर्पेयम् [२] ग चतुरात्रं [३] ग मां [४] ग वसिष्ठौ [५] ग प्रजाकामे [६] ग यजेतेति [७] ग सामो [८] ग पशवः [९] ग प्रजात्या

अथैष गौतमस्य चतुष्टोमः^१ । गौतमाय^२ वै न श्रद्धत । अश्रद्धानीयो^३ राजन्य ऋषिर् इति । सो ऽकामयत श्रन् मे दधीरन्, श्रद्धानीय^४ स्याम् इति । स एतं चतुरात्रं^५ यज्ञम् अपश्यत् । तम् आहरत् । तेनायजत । ततो वै तस्मै^६ श्रद्धत, श्रद्धानीयो^७ ऽभवत् । श्रद्धानीयो^८ भवति य एवं वेद । स वा एष कृतस्तोमः । श्रद्धा वै कृतम् । यद् ध वा इदं कृतेन जित्वा हरन्ति, श्रद्धया हैव तद् धरन्ति । तस्मात् कृतस्तोमः । स वा एष चतुरुत्तर्य^९ अङ्गिरसाम् । द्व्युत्तरेण^{१०} वा आदित्या स्वर्गं^{११} लोकम् आर्यंश्, चतुरुत्तरेणांगिरसः^{१२} । चतुरुत्तरेण स्वर्गं लोकम् एति य एवं वेद । तद् आहुर् अपभ्रंशी^{१३} यज्ञकतुर् ईश्वरः पुरायुषो^{१४} ऽमुं^{१५} लोकम् पतोर्^{१६} इति । तद् यत् प्रत्यवरोहीणि स्तोत्राणि भवन्ति तेनानपभ्रंशी, तेनो आयुष्यः ।

अथैष विश्वज्योतिः । देवा वा अकामयन्त—सर्व एव^{१७} ज्योतिर् इव^{१८} स्यामेति । त एतं चतुरात्रं यज्ञम् अपश्यन् । तम् आहरन् । तेनायजन्त^{१९} । ततो वै ते सर्व एव ज्योतिर् इवासन्^{२०} । तस्माद्^{२१} यम् अप्य^{२२} एतर्हि देवानां पश्यन्ति ज्योतिर्^{२३} इवाद्-श्मेत्य् एवाहुः^{२४} । स यो ब्रह्मवर्चसकाम स्यात् स एतेन यजेत । ज्योतिर् इव ह वै स भाति यो^{२५} ब्रह्मवर्चसम् ऋध्नोति^{२६} ।^{२७} ऋध्नोति हैनेन^{२८} ब्रह्मवर्चसं, ब्रह्मवर्चसी^{२९} भवति ॥ २९० ॥

[१] ग चतुष्टो [२] ग गौतमाय [३] ग अश्रद्धानीयो [४] ग श्रद्धानी [५] ग चतुरात्रं [६] क ग तस्मै [७] ग श्रद्धानीयो [८-८] क अंगिरसाद्युत्तरेण ग अंगिरसान्द्युत्तरेण [९] ग स्वर्गं [१०] क ग उत्तरेणांगिरसः [११] ग अव- [१२] ग पुरायुषा [१३-१३] क लोक-

मोतोर् [१४-१४] ग ज्योतिरिति [१५] ग यजयन्त [१६] क इवासन् [१७-१७] ग यम् [१८-१८] ग इवाद्श्मेवेत्याहुः [१९-१९] क ग ब्रह्मवर्चसं सृष्टो [२०-२०] ग कृध्नोति हैनेन [२१-२१] ग ब्रह्मवर्चसमब्रह्मवर्चसि

अथैते पञ्चरात्राः^१ । पञ्च वै जयाः^२ । पञ्चभिर् वै व्याहृतिभिर् इदं देवा अजयन् । तद् यावतेदं देवा अजयन्स^३ तावता^४ जयानीति^५ । पांको यज्ञः । यावती यज्ञस्य मात्रा ताम् आप्रवानीति । पांकाः पशवः । यावती पशूनां^६ मात्रा तावता मा पशवो ऽवरुद्धा^७ उपतिष्ठान्ता^८ इति । पांक्तम् अन्नाद्यम् । यावत् अन्नाद्यस्य^९ मात्रा तावता^{१०} । मात्नाद्यम् अवरुद्धम् उपतिष्ठता^{११} इति । पञ्चैतान्य अहानि भवन्ति । पञ्चर्तवस् संवत्सरः । संवत्सरः प्रजापतिर् यज्ञः । संवत्सरम् एवैतेन प्रजापतिं यज्ञम् आप्नोति । देवासुरा अस्पृधन्त । ते नैव दण्डैर् नेषुभिर् व्यजयन्त^{१२} । ते ऽब्रुवन्—न वै^{१३} दण्डैर् नेषुभिर्^{१४} विजयामहे^{१५} । वाच्य^{१६} एव वाव नो^{१७} ब्रह्मन् विजयो ऽस्त्व इति । त एक्षन्त^{१८}—यतरे नो^{१९} यतरान् पूर्वं ऽभिव्याहरिष्यन्ति^{२०},^{२१} तेषां क्षेप्यत^{२२} इति । ते देवा असुरान् अब्रुवन्—यूयं पूर्वं ब्रूध्वम् इति । यूयम् इद् वा इत्य असुरा^{२३} देवान् । ते^{२४} देवा एतद् वाचो मिथुनम् अपश्यन् ॥ २९१ ॥

[१] ग पञ्चरात्रः	[२] क जायाः	[३] ग उजायंस	[४] ग तवता	[५] क ग यजानीति	[१३-१३] ग दण्डैर्नेषुभिर् घ दण्डैर्नेषुभिर्	[१४] ?
[६] ग पशूनाम्	[७] क अवरुद्धा	[८] क उपतिष्ठान्ता	[९] ग अन्नाद्यस्या	[१०] ग ताम-वता	[१५-१५] क एव नो घ	
[११] क उपतिष्ठता	[१२] ग व्यजन्त				[१६] ग ऐक्ष्यन्त	[१७] क घ णो
					[१८] घ अभिव्याहरन्ति	[१९-१९] ? ग ते
					संजेष्यन्त	[२०-२०] ग स्ततो

एको^१ ऽस्माकम् इति देवा अब्रुवन्, एकास्माकम् इत्य असुराः । मन एव देवा अब्रुवन्^२, वाचम् असुराः । ते देवा मनसैव वाचम् असुराणाम् अवृञ्जत । तस्माद्^३ यन् मनसाधिगच्छति, तद् वाचा वदति । द्वाव् अस्माकम् इति देवा अब्रुवन्, द्वे अस्माकम् इत्य असुराः । प्राणापानाव् एव देवा अब्रुवन्, अहोरात्रे असुराः । ते देवाः प्राणापानाभ्याम् एवाहोरात्रे असुराणाम् अवृञ्जत । तस्माज् ज्योग् जीवन् बह्व्य अहोरात्राण्य् अव-नयति । त्रयो ऽस्माकम् इति देवा अब्रुवन्, तिस्रो ऽस्माकम् इत्य असुराः । इमान् एव त्रीन्^४ लोकान् देवा अब्रुवन्, तिस्रो विद्या असुराः । ते देवा एभिर् एव लोकैस् तिस्रो विद्या असुराणाम् अवृञ्जत । तस्माद्^५ एता विद्या एष्व् एव लोकेषु प्रोच्यन्ते । चत्वारो ऽस्माकम् इति देवा अब्रुवन्, चतस्रो^६ ऽस्माकम् इत्य असुराः । चतुष्पद^७ एव पशून् देवा अब्रुवन्, चतस्रो दिशो ऽसुराः । ते देवा चतुष्पाद्भिर्^८ एव पशुभिश् चतस्रो दिशो ऽसुराणाम् अवृञ्जत । तस्माद् यां कां चन दिशं पशुमान् अयति, सर्वाम् एव जितां क्लृप्तां प्रतिष्ठिताम् अन्वेति । पञ्चास्माकम् इति देवा ऋतून् एवाब्रुवन्^९ । अथासुरा^{१०} न प्राविन्दन् । न हि पञ्चि किं चनास्ति । ते ऽसुरा आरम्भम्^{११} अविन्दन्तः^{१२} पञ्च पञ्चेत्य् एव वदन्तः^{१३} ^{१४} पराजयन् । ततो वै देवा अभवन्, परासुराः । भवत्य् आत्मना^{१५}, परास्य द्विषन् भ्रातृव्यो भवति, य एवं वेद ॥ २९२ ॥

[१] क घ को ग एका	[२-२] क एव देवा	[१०] घ तथासुरा	[११] ग
अब्रुवता ग एवा देव अब्रुवन्	[३] ग तस्माद्	अरंभम्	[१२] घ अविन्दन्तम्
[४] ग त्रीणि	[५] ग तस्मा	[१३] क घ	
[६] ग चत्वारो	[७] ग चतुष्पाद	भवन्तः	[१४-१४] ग नास्ति
[८] ग चतुष्पाद	[९] ग चतुष्पाद्भिर्		

जितिर् वा एता व्याहृतयः । जितिः पञ्चरात्रः । ^१ जयति जयति^२ य एवं वेद^३ । सा वा एषा^४ सर्वस्यान्या^५ ^६ जितिस सर्वस्यान्या पराजितिः^७ । सर्वे वा एतेन देवा असुरान् अजयन् । सर्वम् असुराः पराजयन्त^८ । सर्वम् एव द्विषन्तं भ्रातृव्यं जयति^९, सर्वम् अस्य

द्विषन् भ्रातृव्यः पराजयते, य एवं वेद । अथैते सन्तता भवन्ति । यथा ह वै दारुणि वज्रेण सन्ततानि रथस्य वानसो वैवं स्तोमैः पञ्चरात्रस् सन्ततः^१ । प्राणा ह खलु वै स्तोमाः । प्राणैः^{१०} पुरुषस् सन्ततः । सं ह तायते य एवं वेद । तस्य द्वौ-द्वौ स्तोमौ युक्ताब् अहर् वहतः । द्वौ-द्वौ वै युक्तानां बहिष्ठौ^{११} । युक्तेन तत्र गच्छति यत्र जिगमिषति ॥ २९३ ॥

[१-१] एवं कोशयोद्विवारम् [२] क वेव ग [६] क पाराजयन्त [७] क जयन्ति [८] वेदा [३] ग पृष [४] क सर्वस्या ग सर्व- क वज्रेण ग वज्रेण [९] ग संतत [१०] ग स्यान्वा [५-५] ग जिति... (भवन्ति यथ) नाजितिः प्राणैरु [११] क ग बहिष्ठौ

अथ यस्यैतस्य ज्योतिर् गौर आयुर् इति ज्यहः^१ पञ्चविंशं महाव्रतं सर्वस्तोमो ऽतिरात्रोऽन्नाद्यकामो हैतेन यजेत । तद् आहुर्—न पुरा संवत्सरान् महाव्रतम् उपेत्यम् इति । तद् यज् ज्योतिर् गौर आयुर् इति ज्यहो भवत्य्—अयं वै लोको^२ ज्योतिर्, अयं गौर, असाब् आयुः । इमे वै लोका ऋतवस् संवत्सरः । ^३ऋतवस् संवत्सरः^३ कृत्स्नम् अन्नाद्यं पचति—संवत्सराभिजितम् एव तद् अन्नाद्यम् उपयन्ति । पञ्चविंशं महाव्रतम्—अन्नं वै पञ्चविंशम्—अन्नाद्यस्यैवावरुद्धयै । सर्वस्तोमो ऽतिरात्रो भवति, सर्वेषां लोकानाम् अभिजित्या^४ अभिक्रान्त्यै । सर्वं हीदं स्तोमा एव । अथो यान्^५ इमान् एकैकान् स्तोमान् उपागाम तान् सार्धम् ऋद्ध्वा तेषु^६ प्रतिष्ठायोद्वचम् अश्वामहा इति ।

अथ यस्यैतस्य त्रिवृत् पञ्चदशस् सप्तदश इति ज्यहः पञ्चविंशं महाव्रतं सर्वस्तोमो ऽतिरात्रोऽन्नाद्यकाम उ पवैतेन यजेत^१ । तद् आहुर् न पुरा संवत्सरान् महाव्रतम्^{१०} उपेत्यम् इति । तद् यज् त्रिवृत् पञ्चदशस् सप्तदश इति ज्यहो भवत्य्—अयं वै लोकस् त्रिवृद्, अयं पञ्चदशो, ऽसौ सप्तदशः । इमे वै लोका ऋतवस् संवत्सरः । ऋतवस् संवत्सरः कृत्स्नम् अन्नाद्यं पचति^{११}—^{१२}संवत्सराभिजितम् एव तद् अन्नाद्यम् उपयन्ति । पञ्चविंशं महाव्रतम्—अन्नं वै पञ्चविंशम्—अन्नाद्यस्यैवावरुद्धयै । सर्वस्तोमो ऽतिरात्रो भवति, सर्वेषां लोकानाम् अभिजित्या अभिक्रान्त्यै । सर्वं हीदं स्तोमा एव । अथो^{१२} यान् इमान् एकैकान् स्तोमान् उपागाम ^{१३}तान् सार्धम्^{१३} ऋद्ध्वा तेषु प्रतिष्ठायोद्वचम् अश्वामहा^{१४} इति ॥ २९४ ॥

[१] ग ब्रह्मः [२] क लोका [३-३] ग नास्ति [९] इत्यारभ्य स्तोममभ्युपाहरन्ते इत्यन्तम् । [४] क संवत्सरा [५] ग अभिजित्याम् [६] ग यजत [१०] ग महाव्रतम् [११] ग पच ग योन् [७] ग तेषा [८] ग अधिपाठः [१२-१२] क नास्ति [१३-१३] ग तान् सार्धम् [१४] ग अश्वामहा

अथ यस्यैतस्य ज्योतिर् गौर आयुर् इति ज्यहश् चतुर्विंशम् अहस् सर्वस्तोमो ऽतिरात्रोऽयः कामयेत 'परोक्षोपेतं मे महाव्रतं' स्याद् इति, स एतेन यजेत । तद् यज् चतुर्विंशम् अहर् भवति, तेनैवास्य 'परोक्षोपेतं महाव्रतं' भवति । यद् व एव तत्र हिंकारो वा प्रस्तावो वा प्रतिहारो वा किञ्चिद् भवति तेनैवास्य^१ पञ्चविंश्य उपासा भवति । सर्वस्तोमो ऽतिरात्रो भवति, सर्वेषां लोकानाम् अभिजित्या अभिक्रान्त्यै । सर्वं हीदं स्तोमा एव । अथो यान् इमान् एकैकान् स्तोमान् उपागाम तान् सार्धम् ऋद्ध्वा तेषु प्रतिष्ठायोद्वचम् अश्वामहा इति ॥

अथ यस्यैतस्य^१ त्रिवृत् पञ्चदशस् सप्तदश इति ज्यहश्, चतुर्विंशम् अहर्, 'ज्योतिर् अतिरात्रो'^२; य उ एव कामयेत^३ 'परोक्षोपेतं मे महाव्रतं' स्याद् इति, स एतेन यजेत । तद् यच्च^४ चतुर्विंशम् अहर् भवति, तेनैवास्य 'परोक्षोपेतं महाव्रतं' भवति । यद् व एव तत्र हिंकारो वा प्रस्तावो वा प्रतिहारो^५ वा किञ्चिद् भवति, तेनैवास्य पञ्च-विंश उपान्ता भवति । ज्योतिर् अतिरात्र--एतद् वै प्रज्ञातं देवतीर्थं^६ यज् ज्योतिर् अतिरात्रः—प्रज्ञातेन देवतीर्थेनारिष्टं^७ उदचम् अश्रवामहा इति ॥ २९५ ॥

[१-१] ग परोक्षोपेतम् महाव्रतम् [२-२] ग ज्योतिरात्रो ग ज्यातिरात्रो [७] क कामयेत परोक्षोपेततमहाव्रतम् [३] क ग तेनैवास्य [४] [८] क ग यश् [९] ग प्रातिहारो [१०] क ग दृशम् [५] क ग यस्यैतस्य [६-६] क देवतीर्थं [११] ? ग देवतीर्थेनारिष्टं

अथ यस्यैतस्य ज्योतिषी अग्निष्टोमाव् अभितो भवतो, गोआयुषी उक्थ्याव् अन्तरौ, ज्योतिर् अतिरात्रो मध्ये^१; प्रजननकामो हैतेन यजेत । एतद् वै कृत्स्नं प्रजननं यज् ज्योतिर् अतिरात्रः^२ । मध्यत उ वा आत्मनः प्रजननम् । तद् यन् मध्ये ज्योतिर् अतिरात्रो^३ भवति, मध्य एवैतद् आत्मनः प्रजननं धत्ते, बहुर् भवति, प्रजायते । गोआयुषी उक्थ्याव्^४ अन्तरौ भवतः । पशवो वा^५ उक्थानि^६ । तयोः पञ्चशतानि स्तोत्रियाः । पशुभिर् एव तद् उभयतः प्रजां परिगृह्णीते । ज्योतिषी अग्निष्टोमाव् अभितो भवतः । ब्रह्म वै ज्योतिर् अग्निष्टोमः । ब्रह्मणैव^७ तद् उभयतः प्रजां पशून् परिगृह्णीते ऽपरावापाय । नास्य वित्तं परोप्यते य एवं वेद ॥

अथ^१ यस्यैतस्य ज्योतिषी अतिरात्राव् अभितो भवतो, गोआयुषी उक्थ्याव् अन्तरौ, ज्योतिर् अग्निष्टोमो मध्ये; यः कामयेता मे ब्रह्मवर्चसी प्रजायां जायेतेति^२, स एतेन यजेत । तेजो वै ब्रह्मवर्चसो^३ ज्योतिर् अग्निष्टोमः । मध्यत उ वा आत्मनः प्रजननम् । तद् यन् मध्ये ज्योतिर् अग्निष्टोमो भवति, मध्यत एवैतद् आत्मनो ज्योतिर् धत्ते, आ हास्य ब्रह्मवर्चसी प्रजायां^४ जायते । गोआयुषी उक्थ्याव् अन्तरौ भवतः । पशवो वा^५ उक्थानि^६ । तयोः पञ्चशतानि स्तोत्रियाः । पशुभिर् एव तद् उभयतो ब्रह्मवर्चसिनीं प्रजां परिगृह्णीते । ज्योतिषी अतिरात्राव् अभितो भवतः । इमौ वै लोकाव् अतिरात्रौ । आभ्याम् एवैतल् लोकाभ्याम् उभयतः प्रजां पशून् परिगृह्णीते^७ ऽपरावापाय । नास्य^८ वित्तं परोप्यते य एवं वेद ॥ २९६ ॥

[१] ग ज्यातिर् [२] ग मध्य [३-३] ग [११] ग जायेयेति [१२] ग ब्रह्मवर्चस [१३] यज्योतिरात्रो [४-४] ग ज्यातिरात्रे [५] ग क प्रजायां [१४-१४] क परावापायनस्य ग उक्थ्या [६] ग नास्ति [७] ग उत्थानि [८] परावापानास्य ग अग्निष्टोव् [९] ग ब्रह्मणैव [१०] ग अथो

अथैते षड्रात्राः । मरुतो वा^१ अकामयन्तोजिष्ठा बलिष्ठा भूयिष्ठा^२ वीर्यवत्तमा देवानां स्याम, जयेम स्वर्गं लोकम् इति । त एतं षड्रात्रं यज्ञम् अपश्यन् । तम् आहरन् । तेना-यजन्त । ततो वै त ओजिष्ठा बलिष्ठा भूयिष्ठा वीर्यवत्तमा देवानाम् आसन्न, अजयन् स्वर्गं लोकम् । ओजिष्ठो बलिष्ठो भूयिष्ठो वीर्यवत्तम स्वानां भवति, जयति स्वर्गं लोके, य एवं वेद । पृष्ठयेन^३ षडहेन यन्ति । श्रीर् वै वर्ष्म पृष्ठानि । श्रियम् एव तद् वर्ष्म पृष्ठान्य् अभ्यारोहति । ओजो वै वीर्यं पृष्ठानि । ओजसैव^४ तद् वीर्येण यन्ति । स्वर्गो वै लोकः पृष्ठानि । स्वर्गम् एव तल् लोकं रोहन्तो^५ यन्ति । तेषां सरस्वत्या उपमज्जने दीक्षा ।

दक्षिणे तीरे दीक्षन्ते ॥ २९.७ ॥

[१] क ग नास्ति [२] ग नास्ति [३] क पृष्ठयेतु ग प्रतिष्ठेन [४] ग ओजसै [५] ग रोहतो

चक्रवती सदोहविधाने^१ भवत, उलूखलबुधो^२ यूप, उत्क्रान्त्या^३ अनपभ्रंशाय । यद् धि ते तत्र कुर्वाणा इवासीरन्^४, अपभ्रंशो हैषां सः । शम्यापरासं यन्ति । एते ह वै स्वर्गस्य लोकस्य विक्रमा यच्च छम्यापरासाः । स्वर्गस्यैव तल् लोकस्य विक्रमान्^५ क्रम-
माणा यन्ति । घ्नन्त आक्रोशन्तो^६ यन्ति । एतद्^७ वै बलस्य रूपं यद् धतम् आकुष्टम् । सरस्वत्या यन्ति । वाग्^८ वै सरस्वती^९ । वाग् उ देवयानः^{१०} पन्थाः । देवयानेनैव तत् पथा यन्ति । प्रतीपं^{११} यन्ति । प्रतीपम् इव वै स्वर्गो लोकः । स्वर्गम् एव तल् लोकं प्रति-
पद्यन्ते^{१२} । प्राञ् च उदञ् च^{१३} यन्ति । प्राङ्^{१४} इव ह वा इदं^{१५} स्वर्गो लोकः । स्वर्गम् एव तल् लोकं रोहन्तो^{१६} यन्ति । आ प्रक्षात्^{१७} प्रास्त्रवणाद्^{१८} यन्ति । एष उ ह वै वाचो ऽन्तो यत् प्रक्षः^{१९} प्रास्त्रवणः । यत्रो^{२०} ह वै वाचो ऽन्तस्, तत् स्वर्गो लोकः । स्वर्गम् एवैतल्^{२१} लोकं गच्छन्ति ॥ २९.८ ॥

[१] ग सदोहविधाने [२] क बुध्नो [३] ग उत्क्रामत्या [४] ग इवासीरन् [५] घ विक्रामन् [६] ग अक्रोशन्तो [७] ग तद् [८] ग वाग् [९] ग सरस्वति [१०] क ग देवयानः [११] क प्रतीप [१२] ग प्रतिपत्यन्ते [१३] ग ग चा [१४] ग नास्ति [१५] ? ग उदाम [१६] क घ रोहन्त्यो [१७] ग प्रक्षात् [१८] ग प्रास्त्रवणाद् [१९-१९] ग प्रास्त्रवो यत्र [२०] क एव तल्

तेन हैतेन मरुतो यत् इन्द्राग्नी ईक्षांचक्राते इमे चेद् वा इदं समापयन्ति, मरुत^१ एवेदं सर्वं भवन्तीति । तान् ह^२ सत्रपरिवेषणं सहस्रं जिग्यतुः । तद् धैषां विमाथी-
चक्रिरे^३ । पाप्मानं ह वा एषां^४ तद् विमेषिरे^५ । तस्माद् उ ह विमाथ्यस्य न लिप्सेत,
नेत् पाप्मानो ऽपभजा इति । तयोर् ह वै ते ऽद्यान्यान्^६ अरायुः । ते होतस्त्युर^७—अरा-
त्स्मेति । तेषाम् एता उदचो—यत् समापयन्ति, सैका । यद् एषाम् म्रियते^८ सैका । यद्
दश गावश् शतं भवन्ति, सैका । यच्च छतं गावस् सहस्रं भवन्ति^९, सैका । तेन हैतेन
^{१०}पुरायु स्थूरगृहपतयः^{११} । तान् ह त्रिकर्तानां वा सखानां वा व्याधिनीः पर्युत्थाय^{१२}
जिग्युः । तद् धैषां गृहपति^{१३} जघ्नः । तं हेमं गृहपतिं हतम् अभितः कृपयमाणा निषेदुः ।
तम् उ ह ध्रुवगोः^{१४} सांकाशिनेनैव^{१५} द्रवन्तं निजघ्नौ^{१६} । स आहवनीयाद् एवोर्ध्व
स्वर्गं लोकम् आचक्रमे । स होवाच—मा कृपयध्वै^{१७} । यं वा इमं कृपयध्वे, ऽयं वै स
आहवनीयाद् एवोर्ध्व स्वर्गं लोकम् आक्रांस्तेति^{१८} । तेषां यांस् तत्र जघ्नुस्^{१९}, ते स्वर्गं
लोकम् ईयुः । अथ ये परिशिशिषिरे, त इम^{२०} एतर्हि पणाय्यतरा^{२१} इव स्थूराणाम्^{२२} ।
^{२३}पापग्रामतरा इव^{२४} हि ततः पुरासुः । तस्माद् उ स्थौर्यं शम्यापरासिनेत्य् आख्या-
पयन्ति^{२५} ॥ २९.९ ॥

[१] ग मरुता [२] घ सह [३] घ विमाथी चक्रिरे [४] घ एषां [५] घ विमेषिरे [६] क घ आन्या [७] क होतस्त्युर ग होतस्त्युर [८] ग कृपयते [९] घ भवति [१०] क [११] क स्थूरगृहपतयः घ स्फुरायुस्त्यौरगृहपतयः [१२] क पर्युत्थाय [१३] घ गृहपति [१४] घ ध्रुवगोपः [१५] घ सांकाशिनेनैव [१६] क निजघ्नौ [१७] क कृपयध्वे [१८] क आक्रांस्तेति [१९] ग गघ्नुस् [१९] ग इमा [२०] क पणाय्यतरा ग पणाय्यतरा [२१] ग स्फूराणां घ स्फूराणां [२२-२२] क पापग्रामतरा इव घ पापग्रामतरा [२३] क आख्यापयन्ति

अथ यस्यैतस्य विश्वजिद् अभिजिताव् अतिरात्राव् अभिनो भवतो, गौर आयुर्^१ गौर आयुर् इति चत्वार उक्थ्या मध्ये; पशुकामा हैतद् उपेयुः । अयं वै लोको ऽभिजिद्, असौ विश्वजित् । अथैते चत्वारो मध्य उक्थ्या भवन्ति । पशवो वा उक्थ्यानि । तेषां सहस्रं स्तोत्रियाः^२ । अनेन चैव तल् लोकेनामुना चोभयत एतान् पशून् परिगृहीते^३, ऽव पशून् रुन्धते । बहुपशवो ह भवन्ति । एतेन ह वै तद् एनेनेन्द्राग्नी मरुतः सहस्रं जिग्यतुः^४ । अग्निर् अभिजिद्, इन्द्रो विश्वजित् । अथैते चत्वारो मध्य उक्थ्या भवन्ति । पशवो वा उक्थ्यानि । तेषां सहस्रं स्तोत्रिया । एतद् ध वै तद् इन्द्राग्नी उभयतस् सहस्रं परिगृह्णाजह्नुतुः । आभ्यां च ह वा एनं तल् लोकाभ्याम् इन्द्राग्निभ्यां चोभयतः पशवः परिगृहीता^५ उपतिष्ठन्ते, य एवं वेद । तेषाम् उ तेषां परीणद्^६ इति कुरुक्षेत्रस्य जघनार्धे^७ सरस्कन्धन्तं^८ दीक्षायै । ते प्राञ्चो यन्ति समया कुरुक्षेत्रम् । एतद् वै देवानां देवयजनं यत् क्षेत्रम् । देवानाम् एव तद् देवयजनेन यन्ति । तेषां यमुनावभृथः । एष वै स्वर्गो लोको यद् यमुना । स्वर्गम् एव तल् लोकं गच्छन्ति ॥

अथ यस्यैतस्योर्ध्वस् त्रियहः^९ प्रत्यङ् इयहोः यः कामयेत गच्छेयं^{१०} स्वर्गं लोकं, प्रत्य् अस्मिन् लोके^{११} तिष्ठेयम् इति, स एतेन यजेत । इयहेणवेत ऊर्ध्वं स्वर्गं लोकं गच्छति, प्रत्य् एवामुतस् इयहेणावरोहति । गच्छति स्वर्गं लोकं प्रत्य् अस्मिन् लोके^{१२} तिष्ठति । अथो ह वेद यो ऽसाव् आसं सो ऽयम् अस्मीति, पुनर् हैवास्मिन् लोक आजायते^{१३} ॥ ३०० ॥

[१] ग आयु [२] ग स्तोत्रीया [३] क ग क सरस्कन्तम् [४] एवं कोशयोः [१०] ग परिगृह्णते [४] ग जिग्यतुः [५] क ग परिगृहीता गच्छत [११-११] ग नास्ति [१२] ग आजायन्ते [६] एवं कोशयोः [७] क ग जघनार्धे [८] ?

अथैते सप्तरात्राः । सप्त वै छन्दांसि । छन्दांसि वै सर्वा वाक् । वाचस् स ऐश्वर्यम्^१ आधिपत्यं^२ गच्छति य श्रियम् अश्नुते । वाच ऐश्वर्यम् आधिपत्यं गच्छानीति । तस्मात् सप्तरात्रेण यजते । सप्त वै प्राणाः । प्राणैर् वै प्रजाः पशवः परिगृहीता^३ उपतिष्ठन्ते^४ । “तद् यैः प्राणैः प्रजाः पशवः परिगृहीता उपतिष्ठन्ते, तैर् मा प्राणैः प्रजाः पशवः परिगृहीता उपतिष्ठान्ता” इति । प्राणैर् वै देवा स्वर्गं लोकम् आयन् । तद् यैः प्राणैर् देवा स्वर्गं लोकम् आर्यस् तैः प्राणै स्वर्गं लोकम् अयानीति^५ । सप्त वै मुख्याः प्राणाः । एते वा अपहतपाप्मानः प्राणा यन् मुख्याः । ते ये ऽपहतपाप्मानः प्राणास् तेषां मात्रया यज्ञं तनवा इति । सप्तर्षयो वा ऋद्धिकामास् तपो ऽतप्यन्त । त एतं^६ सप्तरात्रं यज्ञम् अपश्यन् । तम् आहरन् । तेनायजन्त ॥ ३०१ ॥

[१] ग ऐश्वर्यम् [२] ग आधिपत्य [३] क ग परिगृहीता [४] ग उपतिष्ठन्ता [५-५] ग नास्ति [६] क ग आयानीति [७] ग एकं

ते ऽहर्भाज आसन् । ततो वै^१ तेषाम् अहैवैकं^२ आर्धोद् अहैको^३ ऽहैकः । सा ह खलु वै श्रेष्ठर्द्धीनां^४ स लोकानां पुण्यतमो यम् एतेन सप्तर्षय आर्धुवन । सा या श्रेष्ठर्द्धीनां यो लोकानां पुण्यतमो यम् एतेन सप्तर्षय आर्धुवंस् तम् ऋध्नवानीति । तस्मात् सप्तरात्रेण यजते । सप्तैतान्य् अहानि भवन्ति सप्त स्तोमाः । अहर् एव स्तोमो वहत्य्^५ अह स्तोमो ऽह स्तोमः । सा ह खलु वा अह्नां समृद्धिर् यद् एनानि नाना स्तोमा^६ वहन्ति^७ । सा यैवाह्नां^८ समृद्धिस् सैवैषा क्रियते । त उ सर्वे सप्त संपद्यैर्कर्विशम् एवाभिसंपद्यन्ते—त्रिवृच् च

त्रयस्त्रिंशद् च तौ द्वाब् एकविंशौ, पञ्चदशश् च त्रिणवश् च तौ द्वाब् एकविंशौ, सप्तदशश् च पञ्चविंशश् च तौ द्वाब् एकविंशौ, एकविंश एवैकविंशः^{१०} । द्वादश मासाः, पञ्चवर्तवस्, त्रय इमे लोका, असाब् आदित्य एकविंशः । एतस्य वा एते सलोकतां गच्छन्ति ये सप्तरात्रयाजिनः । एतम् अभिसंपन्न एषां लोक ऋध्नोति । एतं गच्छत्य्, एतस्य सलोकतां^{११}, य एवं वेद ॥ ३०२ ॥

[१-१] क तेषामुद्भवैक	[२] ग अह्नैक	[३]	[४] ग समृद्धी	[५-९] ग त्रिणवच्च	[१०] ग
ग श्रेष्ठधीनाम्	[४] क वहन्त्य् ग पहत्य्	[५]	नास्ति	[११] ग सलोकता	
ग स्तोमं	[६] ग वहति	[७] ग एवाहो			

तेन हैतेन जनको वैदेह इयक्षांचक्रे । तं ह स्म यद् ब्राह्मणाः कुरुपाञ्चाला^१ आहुर्—अनेन त्वा यज्ञेन याजयामानेन त्वा यज्ञेन^२ याजयामेति । नेति^३ ह स्माह । न स शुभम् ब्राह्मणो ब्रह्मीयान् आसीद्, यो मह्यम् एतं यज्ञक्रतुं व्यदधात् । एतेनैव मा याजयतेति । तथेति । तेन हैनं^४ याजयांचक्रः । स वा एष पृष्ठय^५ एव षडहः, पञ्चविंश^६ महाव्रतम् । तत्^७ एव रात्रिम् उपयन्ति । श्रीर् वै वर्ष्म पृष्ठानि । श्रियम् एव तद् वर्ष्म पृष्ठान्य^८ अभ्यारोहति । अन्नं वै महाव्रतम्, अन्नाद्यस्यैवावरुद्धयै । तद् आहुर्—न^९ पुरा संवत्सरान्^{१०} महाव्रतम् उपेत्यम् इति । तद् यत् पृष्ठय^{११} षडहो भवत्य्—ऋतवो^{१२} वै पृष्ठानि । संवत्सर ऋतवः । संवत्सरः कृत्स्नम् अन्नाद्यं पचति—संवत्सराभिजितम् एव तद् अन्नाद्यम् उपयन्ति । पञ्चविंश^{१३} महाव्रतम्—अन्नं वै पञ्चविंशम्—अन्नाद्यस्यैवावरुद्धयै ॥ ३०३ ॥

[१-१] क कुरुपाञ्चाला ग कुरुपाञ्चाल	[२] क ग	नास्ति	[४] क पृष्ठान्य	[५-९] क आर्ज ग
नास्ति	[३] ? ग तेनेति	[४] ग हैनय्यज	आन्न	[१०] ग संवत्सरान्
[५] ग पृष्ठा	[६] क ग पंचविंशम्	[७] ग	षडहोऽथ भवतुतवो	[११-१२] ग
				[१३] क ग पंचविंश

तद् आहुस्—तत्स्थानं वा एतद् अहोरात्र्या अग्निष्टोमो वा एतद् अहर् इति । तद् उ वा आहुस्—संवत्सरो वा एष यद् अग्निष्टोमः । संवत्सरः प्रजापतिः । प्राजापत्यं महाव्रतम् एवाग्निष्टोमसाम्नः पञ्चविंशानि स्तोत्राणि स्युः । अथैकविंशैर्^१ उक्थ्यै रात्रिम् उपावरुहेयुर् इति । तथा हैतौ यज्ञक्रतू^२ व्याक्रियेते ॥

अथ यस्यैतस्य^३ पृष्ठयस्य षडहस्य स्तोमाः पञ्चमे ऽहनि महाव्रतं, विश्वजित् सर्वपृष्ठो ऽतिरात्र, एतेनो^४ ह क्रतुः कारीरादिर् ईजे श्रीकामो ऽन्नाद्यकामः । आत्मा वै पृष्ठय^५ षडहो ऽन्नं महाव्रतम् । स मध्यत एवात्मनो ऽन्नाद्यं धास्ये, 'सो ऽन्नाद्' श्रेष्ठ स्वानां भविष्यामीति । अथो संवत्सरो वै पृष्ठय^६ षडहः । 'तन् मा' संवत्सरेणान्नाद्यं परिगृहीतम् उपस्थास्यत इति । विश्वजित् सर्वपृष्ठो ऽतिरात्रो भवति । श्रीर् वै वर्ष्म^७ पृष्ठानि । तद् उ श्रियं वर्ष्म पृष्ठान्य^८ अभ्युत्क्रमिष्यामीति^९ । तम्^{१०} उ ह ब्राह्मण 'उवाच—यावज्जीविष्यत्य् अन्नाद्^{११} एव श्रेष्ठ^{१२} स्वानां भविष्यति, विशीर्षास् त्व एव मर्तेति^{१३} । शिरो वा एतद् यज्ञस्य यन् महाव्रतम् । तद् यथा शिरश् छित्वा तद् उपपक्षयोर् उपगूहेत्^{१४} तद् वै न श्लिष्यति^{१५} ताड्य अकुद् इति होवाच । जानन्त एवास्य शिरश् छेत्तार^{१६} इति । तद् घ तथैवास । यावद् घ क्रतुः कारीरादिर् जिजीवास्नाद्^{१७} एव श्रेष्ठ स्वानाम् भविष्यति^{१८} विशीर्षास्^{१९} त्व एव ममर । जानन्तो ह त्व एवास्य 'शिरश् चिच्छिदुर्^{२०} शिरश्^{२१} स देव कस्याण एव यज्ञक्रतुर् यस्य त्वेनानुपद्रष्टे^{२२} यजेत ॥ ३०४ ॥

[१] ग अथैविशैर् [२] ग यश्क्रतु [३] ग यावज्जाविष्यन्नाद [१२] ग श्रष्ट [१३] ग यस्यतस्य [४] क एतेनो [५-५] ग षडहोम- [१४] ग उपस्थास्येत् [१५] ग श्विथति
ह्रात्रतम् [६-६] ग स्योन्नद [७-७] ग त [१६] ग छत्तार [१७] ग जिजीवन्नाद [१८]
मासं [८] ग वर्ष्मा [९] ग अभ्युत् आमि- [१९-१९] क शिरश्चिच्छिदुर्भाय-
ष्यामीति [१०] ग तद् [११-११] ग उपच- [२०] ग त्वेनेनानुपदृष्टे
काम ग शिरश्चिच्छिदुर्भायकाः

अथैष बवरसप्तरात्रः^१ । तस्य सप्तदशम् एव प्रथमम् अहर्, अथ त्रिवृद्, अथ पञ्च-
दशम्, अथैर्विंशम्, अथ त्रिणवम्, अथ त्रयस्त्रिंशं^२, ज्योतिर् अतिरात्रः^३ । एतेनो ह
स ईजे श्रीकाम उ वाँन्नाद्यकामः । आत्मा वै "पृष्ठयष् षडह" इति । मुखं त्रिवृद्, अन्नं
सप्तदशः^४ । स^५ प्रथमतः एव मुखतो ऽन्नाद्यं धास्ये, सो ऽन्नाद श्रेष्ठ स्वानां भविष्यामीति ।
अथो संवत्सरो वै पृष्ठयष् षडहस, तं मा संवत्सरस्य^६ पुरस्ताद् अन्नाद्यम् अवरुद्धम् उप-
स्थास्यते^७ इति । ज्योतिर् अतिरात्रः^८ । एतद् वै प्रज्ञातं देवतीर्थं यज् ज्योतिर् अति-
रात्रः^९ । स उ प्रज्ञातेन देवतीर्थेनारिष्टेनारिष्ट^{१०} उहचं गमिष्यामीति । तम् उ ह स्व
एवान्तेवास्य अनुव्याजहार— ॥ ३०५ ॥

[१] क बवरसप्तरात्रः घ बवरसप्तरात्रस्य [२] ग प्रथत [९] घ संसंवत्सरस्य [१०] ग
? क त्रयस्त्रिंश [३] क घ ज्योतिरात्र ग ज्योति- [११] ग उपस्तास्यत [११] ग अतिरात्रा [१२] ग
रतिरात्रा [४-४] ग नास्ति [५-५] ग पृष्ठ्याः [१३] ग देवतीर्थेनारिष्टेनारिष्टा घ देवतीर्थेनारिष्टेनारिष्ट
षडाह [६] ग सप्तदशः [७] ग नास्ति [८]

—'गोवर्णः खालतेयः'^१—पापीयान् भविष्यति । प्रथमत एव मुखतो ऽन्नाद्यम्
अधित । यदा^२ वै मुखम् अन्नं प्राप्नोति ततो वाव^३ तत् पूयति^४, "यदि प्रगिरंति पूयति",
यदि छीवति पूयत्य्, अपूयीद्^५ अन्नाद्यं, पापीयान् भविष्यतीति । "तद् घ" तथैवास ।
स ह पापीयान् आस । तस्मै होचुर्—यो वै ते ऽयं स्व एवान्तेवासी गोवर्णः खालतेयस,
स वै त्वानु व्याहार्षीद् इति । तं होवाच—स वै मा त्वम् अनेन^६ यज्ञेन याजयेति^७ ।
तथेति होवाच । तं वै त्वा^८ यथा रथं^९ "वा रिष्टं"^{१०} संस्कुर्याद् अनो वा, एवं त्वा
संस्करिष्यामीति । तस्य ह त्रिवृद् एव प्रथमम् अहर् चकार, अथ पञ्चदशम्, अथैक-
विंशम्, अथ त्रिणवम्, अथ त्रयस्त्रिंशम्, अथ^{११} सप्तदशम्, अथ^{१२} सप्तदशम् । द्वे
सप्तदशे अनूची । एतेनो ह गोवर्णः खालतेयः^{१३} आचार्यं याजयांचकार । आत्मा वै
पृष्ठयष् षडहो, ऽन्नं सप्तदशः । स आत्मन^{१४} "एवाध्य ऊर्ध्वो ऽन्नाद्यम् अभ्युत्क्रमिष्यते ।
तत्^{१५} त्वोपरिष्ठाद्^{१६} अन्नाद्यम् अवरुद्धम् उपस्थास्यते—सप्तदशात् सप्तदशम्, अन्नाद्
अन्नम् । अभि ते प्रजान्नादी भवितेति होवाच ॥ ३०६ ॥

[१-१] घ वर्णः खालतेयः [२] ग यथा [३] याजयति [१०] ग त्व [११-११] ग वारिष्ठं
ग वै घ वा [४] ग पूयति [५-५] ग [१२-१२] ग नास्ति [१३] ग खलतेय [१४]
नास्ति [६] ? क घ अपूयद् [७-७] ग घ ग आत्मना [१५-१५] ग नास्ति [१६] क तं
नास्ति [८] ? क घ अन्येन [९] क घ

एते बाबरयः^१ कुरुषु पणारया एव । स ह स्म^२ "तद् देवयजने" परिचरतीदम्
अयज इदम् उ नायज^३ इति ॥

अथ यस्यैतस्य^४ ज्योतिर् गौर आयुर् इति ज्यहो^५, विश्वजित् सर्वपृष्ठय उक्थयष्,
षोडशिमाञ्^६ छन्दोमपवन्नाच्चः सर्वस्तोम उक्थयः, "पञ्चविंशं महाव्रतं", ज्योतिर् अति-

रात्रो; यः कामयेतोपेत्याभिप्लवम्, उपेत्य पृष्ठान्य, उपेत्य छन्दोमान्, महाव्रतं म उपेतं स्याद् इति, स एतेन यजेत । उपेत्य हैवाभिप्लवम्^{१०}, उपेत्य पृष्ठान्य, उपेत्य छन्दोमान्, महाव्रतम् अस्योपेतं भवत्य्—अन्नं वै महाव्रतम्—अन्नाद्यस्यैवावरुद्धयै^{११} । तद् आहुर्—न पुरा संवत्सरान्^{१२} महाव्रतम् उपेत्यम् इति । तद् यत् पृष्ठयष् षडहो भवत्य्—ऋतवो वै पृष्ठानि । संवत्सर ऋतवः । संवत्सरः कृत्स्नम्^{१३} अन्नाद्यं पचति—संवत्सराभिजितम्^{१४} एव तद् अन्नाद्यम् उपयन्ति । पञ्चविंशं महाव्रतम्—अन्नं वै पञ्चविंशम्—अन्नाद्यस्यैवावरुद्धयै । ज्योतिर् अतिरात्रः । एतद् वै प्रज्ञातं^{१५} देवतीर्थं^{१६} यज्ञं ज्योतिर् अतिरात्रः । प्रज्ञातेन देवतीर्थेनारिष्टेनारिष्टं^{१७} उदचम् अश्वा इति ॥ ३०७ ॥

[१] ग बावर्थः घ बावरथ [२] क स्मा
[३-३] क तदेवयजने [४] क नाज [५] ग
यस्त्येतस्य [६] ग ब्रह्मो [७] ग षोडशीमाञ्
[८-८] ग पंचविंशतिमहाव्रतम् [९-९] ग कामये-
तोपेत्याभिप्लवमापेत्य पृष्ठान्युपेत्य छन्दोमानहोवृत्तं

[१०] ग हैवाभिप्लवम् [११] क अन्नाद्यस्यैवाव-
रुद्धयै [१२] ग संवत्सरा [१३] क ग कृत्स्नम्
[१४] ग संवत्सरमभिजितम् [१५] ग प्रज्ञातं
[१६] ग देवतीर्थं [१७] ग द्रवतीर्थेनारिष्ट

पृष्ठयष् षडहो, ५थ यत् सप्तमम् अहस् तस्य चतुर्विंशं बहिष्पवमानं त्रय-
स्त्रिंशान्य उत्तराणि स्तोत्राणि पञ्चविंशं महाव्रतं चतुस्त्रिंशम् अग्निष्टोमसाम । आप्यत
इव वा एतद् यज्ञो, यद् एष पृष्ठयष् षडह आप्यत इति । तद् यत् सप्तमस्याहश्
चतुर्विंशं बहिष्पवमानं भवति—चतुर्विंशत्यर्धमासस् संवत्सरः । संवत्सरो यज्ञो—यज्ञम्
एवैतद् यज्ञमुख आरभन्ते । अथो चतुर्विंशत्यक्षरा वै गायत्री । गायत्र्यो वा आप्तं यज्ञक्रतुं
पुनस् तन्वेत् । तेनो^१ ह्य अन्या गायत्र्या आप्तं यज्ञक्रतुम् उद्यन्तुम्^२ अर्हति । त्रयस्त्रिं-
शान्य उत्तराणि स्तोत्राणि—त्रयस्त्रिंशद् वै देवता—देवतानाम् एवाप्त्यै । पञ्चविंशं
महाव्रतम्—अन्नं वै पञ्चविंशम्—अन्नाद्यस्यैवावरुद्धयै । चतुस्त्रिंशम्^३ अग्निष्टोमसाम ।
त्रयस्त्रिंशद् वै देवताः । प्रजापतिश् चतुस्त्रिंशः । सप्रजापतिकास्व एवैतद् देवतासु
यज्ञस्यान्ततः प्रतितिष्ठति ॥

“पृष्ठय एव षडहो, ५थ यत् सप्तमम् अहस् तस्य चतुर्विंशः पवमानास्, त्रयस्त्रिंशं
पुनरभ्यावर्ति, पञ्चविंशं महाव्रतं, चतुस्त्रिंशम् अग्निष्टोमसाम । आप्यत इव वा एतद्
यज्ञो यद् एष पृष्ठयष्^४ षडह आप्यत इति । तद् यत्^५ सप्तमस्याहश् चतुर्विंशः
पवमाना भवन्ति सवनमुखे, सवनमुखे नो यज्ञ आरब्धो ऽसद् इति । त्रयस्त्रिंशं पुनर-
भ्यावर्ति^६—त्रयस्त्रिंशद् वै देवता—देवतानाम् एवाप्त्यै । पञ्चविंशं^७ महाव्रतम्—
अन्नं वै पञ्चविंशम्—अन्नाद्यस्यैवावरुद्धयै । चतुस्त्रिंशम् अग्निष्टोमसाम । त्रयस्त्रिंशद् वै
देवताः ।^८ प्रजापतिश् चतुस्त्रिंशः^९ । सप्रजापतिकास्व^{१०} एवैतद् देवतासु यज्ञस्या-
न्ततः प्रतितिष्ठति ॥ ३०८ ॥

[१-१] ग षडहो तथ [२] क ग चतुर्विंशं [३]
ग महाव्रतम् [४] ग तनाते [५] ग तनो
[६] ग उद्यतम् [७] ग चतुस्त्रिंशम् [८-८] ग
नास्ति, [९] ग अधिपाठः एवै [१०-१०] ग

षडहोः येत् [११] क ग -वर्त्ति [१२] ग
पंचविंशम् [१३-१३] ग नास्ति [१४] ग
प्रजापतिकास्व

पृष्ठय एव षडहो, ५थ यत् सप्तमम् अहस् तत् सर्वम् एव चतुर्विंशं, पञ्चविंशं महाव्रतं,
चतुस्त्रिंशम् अग्निष्टोमसाम । आप्यत इव वा एतद् यज्ञो यद् एष पृष्ठयष् षडह आप्यत

इति । तद् यत् सप्तमम् अहस् सर्वम् एव चतुर्विंशं भवति, सर्वेणैवाह्ना यज्ञ आरब्धो ऽसद् इति । पञ्चविंशं महाव्रतम्^१—अन्नं वै पञ्चविंशम्—अन्नाद्यस्थैवावरुद्धयै । चतुस्त्रिंशम्^२ अग्निष्टोमसाम । त्रयस्त्रिंशद् वै देवताः । प्रजापतिश् चतुस्त्रिंशः । सप्रजापतिकास् एवैतद् देवतासु यज्ञस्थान्ततः प्रतितिष्ठति ॥

पृष्ठय^३ एव षडहो, ऽथ^४ यत् सप्तमम् अहस् तस्य छन्दोमाः पवमानाश्^५, चतुस्त्रिंशं पुनरभ्यावर्ति, पञ्चविंशं महाव्रतं, त्रयस्त्रिंशम् अग्निष्टोमसाम । यः कामयेतोपेत्य पृष्ठान्य, उपेत्य छन्दोमान्, महाव्रतं म उपेतं स्याद् इति, स एतेन यजेत । उपेत्य हैव पृष्ठान्य, उपेत्य छन्दोमान्, महाव्रतम् अस्योपेतं भवत्य^६—अन्नं वै महाव्रतम्—अन्नाद्यस्थैवावरुद्धयै^७ । चतुस्त्रिंशं पुनरभ्यावर्ति^८ । त्रयस्त्रिंशद् वै देवताः । प्रजापतिश् चतुस्त्रिंशः । सप्रजापतिकास् एवैतद् देवतासु प्रतितिष्ठति । पञ्चविंशं महाव्रतम्—अन्नं वै पञ्चविंशम्—अन्नाद्यस्थैवावरुद्धयै । त्रयस्त्रिंशम् अग्निष्टोमसाम—त्रयस्त्रिंशद् वै देवता^९—देवतानाम् एवाप्त्यै ॥ ३०९ ॥

[१-१] ग नास्ति [२] ग चतुर्विंशम् [३] ग तिष्ठथ [४-४] ग षडहोत [५] क पवमानश्
[६] ग भवंत्य [७] ग अहन्नाद्यस्थै- [८] ग पुनराभ्यावर्ति [९] ग नास्ति

अथैतौ संसंयौ^१ । जमदग्निर् ह वै माहेनानां पुरोहित आस । तान् ह वित्तेनात्यादधौ^२ । त उ हैनम् उपजिहंसुः^३ । स हेक्षांचक्र^४—कथं न्व^५ अहम् एषां सप्त सप्तैकाहनि ग्राम्याणां पशूनां हन्याम् इति । स एतौ यज्ञाव् अपश्यत् । ताव आहरत्^६ । ताभ्याम् अयजत । ततो वै स तेषां सप्त सप्तैकाहनि ग्राम्याणां पशूनाम् अहन् । स वा एषो ऽछिद्रो वज्रः । तान् ह स्मैतेनैवाछिद्रेण^७ वज्रेणोपप्रवर्तयति^८ । तद् यथा मत्सेन तिलान् स्तृह्याद्^९ एवं ह स्मैवैनानां तत् सुदानपोत्तान^{१०} अभिव्युच्छति^{११} । स यो भ्रातृव्यवान्^{१२} स्याद् यो^{१३} ऽभिचरेद् य स्पर्धेत, स एताभ्यां यजेत । एतेनैवाछिद्रेण वज्रेण द्विषन्तं पाप्मानं भ्रातृव्यं स्तृणुते । अथो आहुः—प्रजाकाम एवाभ्यां यजेतेति । स्तोमो^{१४} वा एतत् स्तोमेन संसक्तो भवति—संसक्ताद्^{१५} वै मिथुनात् प्रजाः^{१६} पशवः प्रजायन्ते—प्रजात्या एव । अथैतत् सप्तदशं सप्तमम् अहर् भवति । तस्मिन् महाव्रतम् उपयन्ति । प्रजापतिर् वै सप्तदशः । अन्नं महाव्रतम् । स्व एव तद् आयतने प्रजापतिम् अन्नाद्येन समृद्धयन्ति ॥ ३१० ॥

[१] एवं कोशयोः [२] ग वित्तेनाद्यादधौ स्त्रीह्याद् [११] ग सुदानपोत्तान [१२] ग
[३] ग उपजिहंसुः [४] क हेक्षांचक्रे [५] अभिव्युच्छति [१३] ग भ्रातृव्यवान् [१४-१४]
ग त्व [६] ग यज्ञं [७] ग अहरत् [८] ग स्याव्येषा [१५] ग स्तोमे [१६] ग
ग-छिद्रेण [९] ग वज्रेणापप्रवर्तयति [१०] ग संसक्ताद् [११] ग प्रजां

अथैते ऽष्टरात्राः । बृहस्पतिर् वा अकामयत—तेजस्वी^१ ब्रह्मवर्चसी स्यां, यशो देवेषु गच्छेयम् इति । स एतम् अष्टरात्रं यज्ञम् अपश्यत् । तम् आहरत् । तेनायजत । ततो वै स तेजस्वी ब्रह्मवर्चस्य अभवद्, यशो देवेष्व अगच्छत् । यशो ह्य एष तद् अगच्छद् यद् एषां पुरोधाम् आश्रुत । तेजस्वी^२ ब्रह्मवर्चसी भवति यशो देवेषु गच्छति, य एवं वेद । अथो आहुर्—आयुष्काम एवैनं यजेतेति । प्राणो वै गायत्री । गायत्रीम् एष यज्ञो ऽभिसंपन्नः । तस्माद् उ हैनेनायुष्कामो^३ यजेत । अथो आहुः—पशुकाम एवैनं^४ यजेतेति^५ । अष्टा-

क्षरा वै 'गायत्री । अष्टाशफाः' पशवः । पशवो गायत्री^१ । गायत्रीम् एष यज्ञो ऽभि संपन्नः । तस्माद् उ हेनेन^२ पशुकामो यजेत । प्रजापतिर् वा अकामयत—अस्मात् लोकाद् अमुं लोकं गच्छेयम् इति । स एतम् अष्टरात्रं यज्ञम् अपश्यत् । तम् आहरत् । तेनायजत । ततो वै सो ऽस्मात् लोकाद् अमुं लोकम् आष्ट । यद् अस्मात् लोकाद् अमुं लोकम् आष्ट, तद् अष्टरात्राणाम् अष्टरात्रत्वम् । 'अष्टे हास्मात्' लोकाद् अमुं लोकं, य एवं वेद^३ । तद् आहुः—किम् अन्व^४ अष्टरात्र इति । दिश इति ब्रूयात् । दिशो ह वा अन्व अष्टरात्रः^५ । चतस्रो दिशश् चत्वारो ऽवान्तरदेशाः । ऊर्ध्वा दिङ् नवमी । अष्टाव् एतान्य अहानि भवन्ति, रात्रिर्^६ नवमी । दिश एवैतेनर्ध्नोति^७, दिक्षु प्रतिष्ठाय स्वर्गं लोकम् पति ॥ ३११ ॥

[१-१] ग नास्ति [२] ग हेनैनायुष्कामो [३] [४] ग द् [५-५] ग अपोस्मा [१०] ग नास्ति
क ग एवेनेन [४] ग यजेतेति [५-५] ग [११] ग अन्व [१२] ग अष्टश्चरात्र [१३] ग
गायत्रीष्टाशफाः [६] ग नास्ति [७] ग हेनेन त्रिर् [१४] ग एवैतेनर्ध्नोति

अथ यस्यैतस्य ज्योतिर् अग्निष्टोमः, पृष्ठयष् षडहो, ज्योतिर् अग्निष्टोमो, यः कामयेत तेजस्वी ब्रह्मवर्चस्य अस्मिन् लोके स्यां, गच्छेयं^१ स्वर्गं^२ लोकं, तेजस्वी ब्रह्मवर्चस्य अमुष्मिन् लोके स्याम् इति, स एतेन यजेत^३ । तद् यत् पुरस्ताज् ज्योतिर् अग्निष्टोमो भवति—तेजो वै ब्रह्मवर्चसं ज्योतिर् अग्निष्टोमस्—तेनैवास्मिन् लोके तेजस्वा ब्रह्मवर्चसी भवति । पृष्ठयष् षडहो भवति—स्वर्गो वै लोकः पृष्ठयष् षडह—स्वर्गम् एवैतेन लोकं गच्छति । ज्योतिर् अग्निष्टोम^४ उपरिष्ठाद् भवति—तेजो वै ब्रह्मवर्चसं ज्योतिर् अग्निष्टोमस्—तेनैवामुष्मिन् लोके तेजस्वी ब्रह्मवर्चसी भवति ॥

अथ यस्यैतस्य ज्योतिर् अतिरात्रः, पृष्ठयष् षडहो, ज्योतिर् अतिरात्रो, यः कामयेत प्रत्य् अस्मिन् लोके तिष्ठेयं, गच्छेयं स्वर्गं लोकं, प्रत्य् अमुष्मिन् लोके तिष्ठेयम् इति, स एतेन यजेत । तद् यत् पुरस्ताज् ज्योतिर् अतिरात्रो भवत्य्—एषा वै कृत्स्ना प्रतिष्ठा यज् 'ज्योतिर् अतिरात्रस्'—तेनैवास्मिन् लोके प्रतितिष्ठति । पृष्ठयष् षडहो भवति—स्वर्गो वै लोकः पृष्ठयष् षडह—स्वर्गम् एवैतेन लोकं गच्छति । ज्योतिर् अतिरात्र उपरिष्ठाद् भवत्य्—एषा वै कृत्स्ना प्रतिष्ठा यज् ज्योतिर् अतिरात्रस्—तेनैवामुष्मिन् लोके प्रतितिष्ठति ॥ ३१२ ॥

[१] क गच्छेयं [२] ग स्वर्गं [३] ग यजेत [४-४] ग गच्छतिदग्निष्टोम [५-५] ग ज्योतिरात्रस्
[६] ग नास्ति

अथ यस्यैतस्य ज्योतिर् अग्निष्टोमः, पृष्ठयष् षडहो, ज्योतिर् अतिरात्रो, यः कामयेत तेजस्वी ब्रह्मवर्चस्य अस्मिन् लोके स्यां, गच्छेयं स्वर्गं लोकं, प्रत्य् अमुष्मिन् लोके तिष्ठेयम् इति, स एतेन यजेत । तद् यत् पुरस्ताज् ज्योतिर् अग्निष्टोमो भवति—तेजो वै ब्रह्मवर्चसं ज्योतिर् अग्निष्टोमस्—तेनैवास्मिन् लोके तेजस्वी ब्रह्मवर्चसी भवति । पृष्ठयष् षडहो भवति—स्वर्गो वै लोकः पृष्ठयष् षडह—स्वर्गम् एवैतेन लोकं गच्छति । ज्योतिर् अतिरात्र उपरिष्ठाद् भवत्य्—एषा वै कृत्स्ना प्रतिष्ठा यज् ज्योतिर् अतिरात्रस्—तेनैवामुष्मिन् लोके प्रतितिष्ठति ॥

अथ यस्यैतस्य^१ ज्योतिर् अतिरात्रः^२, पृष्ठयष्^३ षडहो, ज्योतिर् अग्निष्टोमो, यः कामयेत प्रत्य् अस्मिन् लोके तिष्ठेयं, गच्छेयं स्वर्गं लोकं, तेजस्वी ब्रह्मवर्चस्य अमुष्मिन्

लोके "स्याम् इति", स एतेन यजेत । तद् यत् पुरस्ताज् ज्योतिर् अतिरात्रो^१ भवत्य्—
एषा वै कृत्स्ना प्रतिष्ठा यज् ज्योतिर् अतिरात्रस्^२—तेनैवास्मिन् लोके प्रतितिष्ठति ।
पृष्ठयष् षडहो भवति—स्वर्गो वै लोकः पृष्ठयष् षडह—स्वर्गम् एवैतेन लोकं गच्छति ।
ज्योतिर् अग्निष्टोम उपरिष्ठाद् भवति—तेजो वै ब्रह्मवर्चसं ज्योतिर् अग्निष्टोमस्—तेनैवा-
मुष्मिन् लोके तेजस्वी ब्रह्मवर्चसी भवति ॥ ३१३ ॥

[१-१] ग नास्ति [२] क तेनैवामुष्मिन् [३-३] ग ज्योतिरात्रः [४] ग पृष्ठष् [५-५] ग स्यामि

अथैष पृष्ठयष् षडहः, पञ्चविंशं महाव्रतं^१, सर्वस्तोमो^२ ऽतिरात्रः । अन्नाद्यकामो
हैतेन यजेत । तद् आहुर्—न पुरा संवत्सरान् महाव्रतम् उपेत्यम् इति । तद् यत् पृष्ठयष्
षडहो भवत्य्—ऋतवो वै पृष्ठानि । संवत्सर ऋतवः । संवत्सरः कृत्स्नम् अन्नाद्यं पचति^३—
संवत्सराभिजितम् एव तद् अन्नाद्यम् उपयन्ति । पञ्चविंशं महाव्रतम्—अन्नं वै पञ्च-
विंशम्—अन्नाद्यस्यैवावरुद्धयै । सर्वस्तोमो ऽतिरात्रो भवति, सर्वेषां लोकानाम् अभिजित्या
अभिक्रान्त्यै । सर्वं हीदं स्तोमा एव । अथो यान् इमान् एकैकान्^४ स्तोमान् उपागाम^५,
तान् सार्धम् ऋद्ध्वा तेषु प्रतिष्ठायोदचम् अश्रवामहा इति ॥

अथ यस्यैतस्य पृष्ठयस्य^१ षडहस्य स्तोमाश्च, चतुर्विंशम् अहर्, विश्वजित् सर्वपृष्ठो
ऽतिरात्रो, यः कामयेत परोक्षोपेतं मे महाव्रतं स्याद् इति, स एतेन यजेत । तद् यच्च
चतुर्विंशम् अहर् भवति, तेनैवास्य परोक्षोपेतं महाव्रतं भवति । यद् ब् एव तत्र हिकारो
वा "प्रस्तावो वा" प्रतिहारो^२ वा किं चिद् भवति, तेनैवास्य पञ्चविंश्य उपाप्ता भवति ।
विश्वजित् सर्वपृष्ठो^३ ऽतिरात्रो भवति । श्रीर् वै वर्ष्म पृष्ठानि । श्रियम् एव तद् वर्ष्म
पृष्ठान्य् अभ्यारोहन्ति^४ ॥ ३१४ ॥

[१] ग महाव्रत [२] क सर्वस्तोमो [३] ग प्रतिहारो [४] ग सर्वपृष्ठे [५] ग अन्त्या-
पचती [६] ग एकैकान् [७] ग उपगाम [८] ग रोहन्ति
[९] ग पृष्ठस्य [१०-१०] ग नास्ति [११] ग

अथ यस्यैतस्य पृष्ठयस्य^१ षडहस्य ज्योतिर् अग्निष्टोमो मध्ये भवति, ज्योतिर् अति-
रात्र उपरिष्ठाद्, यः कामयेत आ मे ब्रह्मवर्चसी प्रजायां जायेतेति^२, स एतेन यजेत ।
आत्मा वै पृष्ठयष् षडहः । तेजो ब्रह्मवर्चसं ज्योतिर् अग्निष्टोमः । मध्यत उ वा आत्मनः
प्रजननम्^३ । प्रजननं तद् यन् मध्ये ज्योतिर् अग्निष्टोमो भवति । मध्यत^४ एवैतद् आत्मनो
ज्योतिर् धत्ते । आ हास्य ब्रह्मवर्चसी^५ प्रजायां^६ जायते । ज्योतिर् अतिरात्र उपरिष्ठाद्—
एतद् वै प्रज्ञानं देवतीर्थं यज् ज्योतिर् अतिरात्रः—प्रज्ञातेन देवतीर्थेनारिष्टेनारिष्ट^७ उदचम्
अश्रवामहा इति ॥

अथ यस्यैतस्य विश्वजिदभिजिताव् अग्निष्टोमाव् अभितो^१ भवत उभयतो ज्योतिष्
षडहो मध्ये, पशुकामो हैतेन यजेत । चत्वार एते मध्य उक्थ्या भवन्ति । पशवो वा
उक्थानि । तेषां सहस्रं स्तोत्र्याः^२ । चत्वार १० उ व्रैते^३ ऽग्निष्टोमा अभितो भवन्ति । ब्रह्म
वै ज्योतिर् अग्निष्टोमः । ब्रह्मणैव तद् उभयतः पशून् परिगृह्णीते ऽपरावापाय । नास्य
वित्तं परोप्यते य एवं वेद । ईश्वरो ह तु यादृश एव सन् यजते तादृक् भवितोः । स
यदैवान्तगत इव श्रियै मन्येताथ हैतेन यजेत । इष्ट्वा हैव स्वर्गं लोकम् पति ॥ ३१५ ॥

[१] क ग पृष्ठस्य [२] ग जयेतेति [३] ग प्रजननः [४] ग मध्य [५] ग ब्रह्मवर्चसा [६] ग पज्यां [७] ग -रिष्टेनरिष्ट [८] ग अभिजितो [९] क स्तोत्रियाः ग स्तोत्राः [१०-१०] ग उ एवैतेन

अथैते नवरात्राः^१ । तेजस्कामो हैतेन^२ यजेत यन् नवरात्रः । तेजो वै त्रिवृत् स्तोमः । त्रिवृत् एष स्तोमं^३ यज्ञो ऽभिसंपन्नः^४ । तस्माद् उ हैनेन तेजस्कामो यजेत । अथो आहुर्—ब्रह्मवर्चसकाम एवैनेन यजेतेति । ब्रह्म वै त्रिवृत् स्तोमः । त्रिवृत् एष स्तोमं यज्ञो ऽभिसंपन्नः । तस्माद् उ हैनेन ब्रह्मवर्चसकामो यजेत । अथो आहुर्—आयुस्काम एवैनेन यजेतेति । प्राणो वै त्रिवृत् स्तोमः । नवैतान्य अहानि भवन्ति, रात्रिर् दशमी । नच पुरुषे प्राणा, नाभिर् दशमी । प्राणान् एवैतेनाभिजयति^५, “प्राणान् आप्नोति । तद् आहुः—किम् अनु नवरात्र इति । दिश इति ब्रूयात् । दिशो ह वा अनु नवरात्रः । चतस्रो दिशश् चत्वारो ऽवान्तरदेशा, ऊर्ध्वा दिङ् नवस्य, अर्वाची दशमी । दिश एवैतेनर्ध्नोति^६ । दिक्षु प्रतिष्ठाय स्वर्गं लोकम् एति ॥ ३१६ ॥

[१] क नवरात्रः [२] ग हतेन [३-३] ग व्यज्ञोभिसंपन्नः [४] क एवैनेना- [५-५] ग नास्ति

अथ यस्यैतस्य ज्योतिर् गौर आयुर् इति ज्यहो, ज्योतिर् गौर आयुर् इति ज्यहो, ज्योतिर् गौर आयुर्^७ अतिरात्रो, यः^८ कामयेत अनन्तर्हितान्^९ इमान् लोकान् अभ्यारोहयम् इति, स एतेन यजेत । तद् यज् ज्योतिर् गौर आयुर् इति ज्यहो भवत्य्—अयं वै लोको ज्योतिर्, अयं गौर, असाव् आयुर्—“अनन्तर्हितान् एवैतेनेमान्” लोकान् अभ्यारोहति । अतिरात्राव् अनुत्तमस् ज्यहो भवति । एवंविधा^{१०} इव वा इमे लोका—अग्निष्टोम इवायं लोक, उक्थ्य इवायम्^{११}, अतिरात्र इवासौ । तद् यथाविधा इमे लोका एवम् एवैनान्^{१२} एतद् अभ्यारोहन् एति^{१३} ॥

अथ यस्यैतस्य ज्योतिर् गौर^{१४} आयुर् अतिरात्रो^{१५} ज्योतिर् गौर आयुर्^{१६} अतिरात्रो ज्योतिर् गौर आयुर् अतिरात्रो, य^{१७} उ^{१८} एव कामयेत^{१९} अनन्तर्हितान् इमान् लोकान् अभ्यारोहयम् इति स एतेन यजेत । तद् यज् ज्योतिर् गौर आयुर् अतिरात्रो भवत्य्—अयं^{२०} वै लोको ज्योतिर्, अयं गौर, असाव् आयुर्—“अनन्तर्हितान् एवैतेनेमान्” लोकान् अभ्यारोहति । अतिरात्रवन्तस् ज्यहो भवन्ति^{२१} । अथो एवंविधा इव वा इमे लोका—अग्निष्टोम^{२२} इवायं लोक^{२३}, उक्थ्य इवायम्, अतिरात्र इवासौ । तद् यथाविधा इमे लोका, एवम् एवैनान् एतद् अभ्यारोहन् एति ॥ ३१७ ॥

[१] क ज्योतिर् [२-२] ग नास्ति [३-३] आयुर् [१२-१२] क य ए ग या उ [१३] ग ग रात्रायः [४] ग अनन्तर्हितान् [५-५] क ग कामयेत [१४] ग तद् [१५] ग एयं [१६-१६] ग अनन्तर्हितान् एवैतेनेमान् [६] ग एवंविधं [७] ग ग अणन्तर्हितान् एवैतेनामां [१७-१७] ग ज्यहो भवति [१८-१८] ग लोकाग्निष्टोमा [१९] ग ग इवायम् [८] ग एवैनाम् [९-९] ग अभ्य-लोका [२०-२०] ग अतिरात्रे वासु तद् रोहस्येति [१०-१०] ग आयुरात्रो [११] ग

त्रयो ह वा एषां लोकानां विषुवन्तो—अग्निर् वा अस्य लोकस्य विषुवान्, वायुर् अन्तरिक्षस्य, आदित्यो दिवः । तान् एवैतेनातितरति । ज्यनीको^{२४} भवत्य् ऐन्द्रो विजित्यै । ज्यनीकेन वै देवसदनेन^{२५} देवा असुरान् अजयन् । तस्माद् या अप्य एतर्हि ज्यनीका^{२६} भवति जयत्य् एव^{२७} । तद् तथा ज्यनीकया सेनया^{२८} ज्येष्ठन्योपप्रेयाद्^{२९}, एवम् जयन् स्वर्गं लोकम् उपप्रेति, जयति स्वर्गं लोकं, य एवं वेद ॥

अथ यस्यैतस्य ज्योतिर् अतिरात्रः, पृष्ठयष् षडहः, पञ्चविंशं महाव्रतं, ज्योतिर् अतिरात्रो, ऽन्नाद्यकामो^१ हैतेन^२ यजेत^३ । तद् आहुर्—न पुरा संवत्सरान् महाव्रतम् उपेत्यम् इति । तद् यत् पृष्ठयष्^४ षडहो^५ 'भवत्य्—ऋतवो'^६ वै पृष्ठानि । संवत्सर ऋतवः । संवत्सरः कृत्स्नम् अन्नाद्यं पचति—संवत्सराभिजितम् एव तद् अन्नाद्यम् उपयन्ति । पञ्चविंशं महाव्रतम्—अन्नं वै पञ्चविंशम्—अन्नाद्यस्यैवावरुद्धयै^७ । ज्योतिर् अतिरात्र—एतद् वै प्रज्ञातं देवतार्थं यज् ज्योतिर् अतिरात्रः —प्रज्ञातेन देवतीर्थेनारिष्ट^८ उद्वचम् अश्रवा इति ॥ ३१८ ॥

[१] ग ज्यनीका [२] ग देवासनेन [३] ग हैतेन [४] ग यजता [५] ग पृष्ठय [६] ग-ज्यनीका [७-८] ग जत्येवा [९-१०] ग ज्यनीक्य [११] ग भवतवो [१२] ? क देवतीर्थेनारिष्टम् ग सेन्या ज्योति [६] क ज्येष्ठयोपप्रेयाद् ग देवतीर्थेनाकष्ट ज्ययन्तेप्रपयाद् [७] ग नाद्यकामो [८] ग

'तद् व एतस्य' परिचक्षते—यद् एनत् सत्रम् एव मन्यन्ते, सत्रं ह स्मैतत् पुरोपयन्ति । अनेन ह त्वाव सत्रियाश्^१ च दक्षिणावन्तश्^२ च स्तोमा विज्ञायन्ते । उभयतो ऽतिरात्रा एव सत्रिया, अन्यतरतो ऽतिरात्र दक्षिणावन्तः । स य एनेन दक्षिणावता यजेत पुरस्ताद् अग्निष्टोमं कृत्वा यजेत ॥

अथ यस्यैतस्य पृष्ठयस्य षडहस्य स्तोमाः^४ पञ्चमे ऽहनि महाव्रतं, विश्वजित्स्तोमो^५ ऽतिरात्रः । इहेव^६ च ह खलु वा एत इहेव^७ च वाचं विप्रयुञ्जते ये यजन्ते ये सत्रम् आसते । तान् दशमेनैवाह्वा^८ संपादयन्ति संपन्नयै^९ वाचो विकृष्टायै प्रतिष्ठितायै महाव्रतम् उपेतम् असद् इति । अन्नं वै महाव्रतम् । अन्नाद्यस्यैवावरुद्धयै^{१०} । विश्वजित्स्तोमो^{११} ऽतिरात्रो भवति । 'पराङ् इव'^{१२} ह वा एष स्वर्गम् एव लोकम् अभिनिर्मुष्टो यद् विश्वजित्स्तोमो^{१३} अतिरात्रः । पराङ् एवैतेन स्वर्गं लोकम् पति । तद् यच्च चतुर्थस्तोम एकविंशो भवति—प्रतिष्ठा वा एकविंशस्—तेनैवास्यां प्रतितिष्ठति ॥ ३१९ ॥

[१-१] क तत्वेतस्य ग तद्वतस्य [२] ग स्रियाश् ग दशमेनाह्वा [५] ग संपन्नयै [१०] ग [३] ग दक्षिणावन्तश् [४] ग स्तोमः [५] ग अन्नाद्यस्यैवावरुद्धयै [११] ग विश्वजित्स्तो [१२-विश्वजित्स्तो [६] ग उहेव [७] ग इहेव [८] ग [१२] ग पराङ् इव [१३] ग विश्वजित्स्तोमे

अथ यस्यैतस्य पृष्ठयस्य षडहस्य ज्योतिर् गौर आयुर् इति मध्ये ज्यहो भवति, प्रजननकामो हैतेन यजेत । आत्मा वै पृष्ठयष्^४ षडहः । प्रजननम् एते स्तोमाः । तद् यन् मध्ये ज्योतिर् गौर आयुर् इति ज्यहो भवति, मध्यत एवैतद् आत्मनः^५ प्रजननं धत्ते, बहुर् भवति, प्रजायते ॥

अथ यस्यैतस्योर्ध्वस्^६ षडहः प्रत्यङ् ज्यहो, यः^७ कामयेत गच्छेयं स्वर्गं लोकं, प्रत्य् अस्मिन् लोके तिष्ठेयम् इति, स एतेन यजेत । षडहेनैवेत ऊर्ध्वं स्वर्गं लोकं गच्छति, प्रत्य् एवामुतस् ज्यहेणावरोहति । गच्छति स्वर्गं लोकं, प्रत्य् अस्मिन् लोके तिष्ठति । अथो ह वेद् यो असाव् आसं 'सो ऽयम्' अस्मीति पुनर् हैवास्मिन् लोक आजायते ॥

अथ यस्यैतस्योर्ध्वस्^६ ज्यहः, प्रत्यङ् षडहो, य उ एव कामयेत गच्छेयं स्वर्गं लोकं, प्रत्य् अस्मिन् लोके तिष्ठेयम् इति, स एतेन यजेत । ज्यहेनैवेत ऊर्ध्वं स्वर्गं लोकं गच्छति, प्रत्य् एवामुतस् षडहेनावरोहति । गच्छति स्वर्गं लोकं प्रत्य् अस्मिन् लोके

तिष्ठति । अथो ह वेद यो ऽसाव्^{१०} आसं सो ऽयम् अस्मीति । पुनर् हैवास्मिन् लोक आजायते ॥

अथ यस्यैतस्योर्ध्वं^३ ११ षडह ऊर्ध्वस् ऽग्रह, स्वर्गकामो हैतेन यजेत । ऊर्ध्वा एते स्तोमा भवन्त्य्^{११}—ऊर्ध्वो वै स्वर्गो लोक—स्वर्गस्यैव लोकस्य समष्ट्यै ॥ ३२० ॥

[१] क ग पृष्ठ्य [२] ग आत्मनाः [३] ग यस्यैतस्योर्ध्वं [४] ग येः [५-५] ग नास्ति [६-६] क सेयम् [७] ग षडहेनैवेत [८] क ऊर्ध्वा [९] ग स्यहेणावरोहति [१०] ग असव् [११] ग अधिपाठः स्यहः प्रत्य षडहो य उ एव कामयेत गच्छेयं स्वर्गं लोकं प्रत्यस्मिन् लोके तिष्ठेयमिति

स एतेन यजेत ग्रहेणैवेत ऊर्ध्वं स्वर्गं लोकं गच्छति प्रत्येवासुत षडहेनावरोहति गच्छति स्वर्गं लोकं प्रत्यस्मिन् लोके तिष्ठत्यथो ह वेद योसवासं सोयमस्मीति पुनर्हैवास्मिन् लोके आजायतेथ यस्यैतस्योर्ध्वं [१२] ग भवत्य्

अथैष विविधः^१ । तस्य ज्योतिर् अग्निष्टोमो गौर उक्थ्य आयुर् उक्थ्यो ज्योतिर् अग्निष्टोम आयुर् अतिरात्रो ज्योतिर् अग्निष्टोमो गौर उक्थ्य आयुर् उक्थ्यो ज्योतिर् अग्निष्टोमः । पशुकामो हैतेन यजेत । तस्यैषो ऽन्यतस्संगो गोआयुषी^३ उक्थ्याव् अन्तरौ भवतः । पशवो वा उक्थानि । तयोः पञ्च शतानि स्तोत्र्याः^४ । ज्योतिषी^५ अग्निष्टोमाव् अभितो भवतः । ब्रह्म वै ज्योतिर् अग्निष्टोमः ।^१ ब्रह्मणैव तद् उभयतः पशून् परिगृह्णीते ऽपरावापाय । नास्य वित्तं परोप्यते य एवं वेद । आयुर् अतिरात्रो मध्ये भवति । तद् यथा ह वै विविधस्^१, तस्य मध्ये पृथ्वी^२ वानववर्दाय, तादृक् तद् एष^६ उ एवान्यतस्संगः । गोआयुषी^३ उक्थ्याव् अन्तरौ भवतः । पशवो वा उक्थानि^४ । तयोः पञ्च शतानि स्तोत्रियाः^५ । ज्योतिषी^५ अग्निष्टोमाव् अभितो भवतः । ब्रह्म वै ज्योतिर् अग्निष्टोमः । ब्रह्मणैव तद् उभयतः पशून् परिगृह्णीते ऽपरावापाय । नास्य वित्तं परोप्यते य एवं वेद ॥ ३२१ ॥

[१] ग विविधः [२] क ग सस्यैषो [३] ग गोआयुषि [४] ग स्तोत्रिया [५] ग ज्योतिषि [६] एवं च । क ग विश्वस् [७] ग पृथिवी

[८-८] ग तादृक् तद् देश [९] ग उक्थ्यानि [१०] क स्तोत्रिया ग स्तोत्रिया

अथैते दशरात्राः । अभिचर्यमाणो^१ हैतेन यजेत यद् दशरात्रः । दशैतान्य् अहानि भवन्ति । दश पुरुषे^२ प्राणाः । अहैव प्राणं परिगृह्णीते, ऽह्ना प्राणम्, अह्ना प्राणं, न ततस् तस्य स प्राणो ऽतिशयेयम् ।^३ अस्याभिचरंस् स्तृण्वीत^३ । अथो आहुर्—अभिचरन् एवैनेन यजेतेति । दशैतान्य् अहानि भवन्ति । दश पुरुषे^२ प्राणाः । अहैव परस्य प्राणं स्तृणुते, ऽह्ना प्राणम्, अह्ना प्राणम् । न ततः^४ परस्य स प्राणः^५ परिशिष्यते । येनाभिचर्यमाणो जीवेत् । एतद् ध वै ज्यैष्ठ्यं^६ कर्मणां यद् एष सौम्यो ऽध्वरो^७ दशरात्रो विधया विधीयते । तद् यज् ज्यैष्ठ्यं^६ कर्मणां तेन नो यज्ञो विहितो ऽसद् इति ॥ ३२२ ॥

[१] ग अभिचर्यमाण [२] ग पुरुषो [३-३] क ग अस्याभिचरन् स्तृण्वीत [४] ग तत हा [५] ग प्राणाः [६] ग ज्यैष्ठ्यं [७] ग अध्वरो

एतद् ध वै परमं वाचः क्रान्तं यद् दशेति । एतावद् ध परमं वाक् चक्रमे । तद् ध परमं वाचः क्रान्तं तत् सर्वम् आप्रवानीति । अथो आहुर्—अन्नाद्यकाम एवैनेन यजेतेति । सर्वो^८ ह वा अस्यो विराजम्^९ अतिष्ठौति । एष^३ ह वाव विराजं नातिष्ठौति

यो दशभि स्तुते । दशाक्षरा विराद् । अन्नं विराद् । अह्वैव विराजम् अवरुन्दे, ऽह्ना
 "विराजम्, अह्ना" विराजम् । स दशमेनैवाह्ना सर्वा विराजम् अन्नाद्यम् अवरुद्धयान्तत
 उत्तिष्ठति । पुरुषो ह वाव विराजम् अतिशये । दशैतान्य् अहानि भवन्ति, रात्रिर् एका-
 दशी^१ । दश पुरुषे प्राणा, आत्मैकादशः । पुरुषो ह वा एष विराज्य् अध्येढो ऽनिष्पा-
 दाय^२ । न ह वै गौर् नाश्वो नाश्वतरो विराजम् अधितिष्ठति । पुरुषो ह वाव विराजम्
 अधितिष्ठति । तस्मात् पुरुषः पशूनाम् अत्ता । अत्ता पशूनां भवत्य् अधि विराजं तिष्ठति,
 य एवं वेद ॥ ३२३ ॥

[१-१] ग वाच हाक्रातं [२] ग सरो [३-३] ग अतिष्ठैतेष [४] क अहं [५-५] ग नास्ति
 [६] ग एकादसी [७] ग निष्पादया

इन्द्रो वृत्रं वज्रेणाध्यस्य नास्तृषीति मन्यमानस् स व्यस्यत । स हरितो विस्सितो
 ऽजरत् । स ऐक्षत—कथं न्व् अहम् अस्य हरिष्णः पाप्मनो दशमीं निर्दश्यं गच्छेयम्
 इति । स एतं दशरात्रं यज्ञम् अपश्यत् । तम् आहरत् । तेनायजत । ततो वै स तस्य
 हरिष्णः पाप्मनो दशमीं निर्दश्यम् अगच्छत् । गच्छति ह हरिष्णः पाप्मनो दशमीं
 निर्दश्यं, य एवं वेद । तस्माद् उत विद्धं वा विजातं वावतीर्णिनं वा पृच्छन्ति निर्दश्यो^१
 ऽभूद् इति । तस्य ह वाव ते तद् हरिष्णः पाप्मनो दशमीं निर्दश्यं गच्छन्ति । गच्छति
 ह हरिष्णः पाप्मनो दशमीं निर्दश्यं य एवं वेद ॥ ३२४ ॥

[१] क नर्दशो [२] क निर्दश्य

अथैष त्रिककुप् । प्रजननकामो हैतेन यजेत । त्रिवृत्पञ्चदशौ स्तोमौ भवतः । ऊना-
 तिरिकौ मिथुनौ प्रजनी । ऊनम् अन्यस्यातिरिक्तम् अन्यस्य । ऊनातिरिक्ताद् वै मिथुनात्
 प्रजाः पशवः प्रजायन्ते । ताभ्यां त्रिवृतं^२ स्तोमं पर्यूहन्ति । तम् एव तौ प्रजनयतः^३ ।
^३सप्तदशैकविंशौ स्तोमौ भवतः । ऊनातिरिक्तौ मिथुनौ प्रजनी । ऊनम् अन्यस्याति-
 रिक्तम् अन्यस्य । ऊनातिरिक्ताद् वै मिथुनात् प्रजाः पशवः प्रजायन्ते । ताभ्यां सप्तदशं
 स्तोमं पर्यूहन्ति । तम् एव तौ प्रजनयतः^३ । त्रिणवस्त्रयस्त्रिंशौ स्तोमौ भवतः । ऊनाति-
 रिक्तौ मिथुनौ प्रजनी । ऊनम् अन्यस्यातिरिक्तम् अन्यस्य । ऊनातिरिक्ताद् वै मिथुनात्
 प्रजाः पशवः प्रजायन्ते । ताभ्यां त्रिणवं स्तोमं पर्यूहन्ति । तम् एव तौ प्रजनयतः । तद्
 आहुर्—आप्यन्ते वा एतत्^४ स्तोमा, आप्यन्ते छन्दांस्य^५, आप्यन्ते देवता, आप्यन्त
 ऋतवो गृहा (?), यद् एष^६ पृष्ठयष्^७ षडह आप्यन्त (?) इति । आग्नेयीष् अयातयाम्नीषु
 सप्तमे ऽहनि स्तुवीरन् । अग्निर् वै देवानाम् अयातयाम् । अग्निम् एव तद् देवानाम्
 अयातयामानं पश्यन्तो यजन्ते । 'ऐन्द्रीष् अयातयाम्नीषु' अष्टमे ऽहनि स्तुवीरन् । इन्द्रो
 वै देवानाम् अयातयाम् । इन्द्रम् एव तद् देवानाम् अयातयामानं पश्यन्तो यजन्ते ।
 वैश्वदेवीष् अयातयाम्नीषु नवमे ऽहनि स्तुवीरन् । विश्वे वै देवा देवानाम् अयात-
 यामानः । विश्वान् एव देवांस^८ तद् देवानाम् अयातयाम् पश्यन्तो यजन्ते^९ । सर्व-
 स्तोमो ऽतिरात्रो भवति^{१०}, सर्वेषां लोकानाम् अभिजित्या अभिक्रान्त्यै । सर्वं हीदं
 स्तोमा^{११} एव । अथो^{१२} यान् इमान् एकैकान् स्तोमान् उपागाम, तान् सार्धम् ऋद्ध्वा,
 तेषु प्रतिष्ठायोद्वचम् अश्वामहा इति ॥ ३२५ ॥

[१] ग दशैकविंश [२] ग प्रजयतः [३-३] ग यावयाम्नीषु [९] ग नास्ति [१०] क यजन्त
नास्ति [४] ग एत [५] ग चन्द्रास्य [६] [११] ग भवन्ति [१२-१२] ग येवाथो
ग एश [७] ग पृष्ठ [८-८] ग ऐन्द्रीष्वा-

अथैष पञ्चयज्ञकतुः । याः पञ्च दैवीर् आच्छदस् तासाम् ण्षर्द्धिः । यः^१ पांक्तो यज्ञो ये^२ पांक्ताः पशवो यत् पांक्तम् अन्नाद्यं ये पञ्चर्तवो यत् किं च पञ्च पञ्च तस्यैषा सर्वस्यर्द्धिस्^३ तस्योपाप्तिः । तस्यो एतस्य न रात्रिम् उपयन्ति 'नेद् विराजम्' अतिषुवामेति । तद् आहुर्—अति वै दशरात्रो यज्ञस्य 'मात्राम् एति'^४ । तद् यद् एष पञ्चयज्ञकतुर् भवति पञ्चाहे श्रुतस् तं कामम् ऋध्वानि यो दशरात्र इति । सर्वस्तोमो ऽतिरात्रो भवति, सर्वेषां लोकानाम् अभिजित्या अभिक्रान्त्यै । सर्वे ह्रीदं स्तोमा एव । अथो यान् इमान् एकैकान् स्तोमान् उपागाम^५ तान् सार्धम् ऋद्ध्वा तेषु प्रतिष्ठायोद्वचम् अश्ववामहा इति ॥

अथैष सप्तयज्ञकतुः । यास् सप्त दैवीर् आच्छदस् तासाम् ण्षर्द्धिः । यास्^६ सप्तपदाश् शक्वर्यो, ये सप्त ग्राम्याः पशवो, यानि सप्त चतुष्टतराणि छन्दांसि, ये सप्त मुख्याः प्राणा, यानि सप्तविंशतिर् दिव्यानि नक्षत्राणि, यस् सप्तविंश स्तोमो^७ यत् किं च सप्त सप्त, तस्यैषा^८ सर्वस्यर्द्धिस् तस्योपाप्तिः । तद् आहुर्—अति वै दशरात्रो यज्ञस्य 'मात्राम् एति'^९ । तद् यद् एष सप्तयज्ञकतुर् भवति सप्ताहे श्रुतस् तं कामम् ऋध्वानि^{१०} यो दशरात्र इति । सर्वस्तोमो ऽतिरात्रो भवति सर्वेषां लोकानाम् अभिजित्या अभिक्रान्त्यै । सर्वे ह्रीदं स्तोमा एव । अथो यान् इमान् एकैकान्^{११} स्तोमान् उपागाम तान् सार्धम् ऋद्ध्वा तेषु प्रतिष्ठायोद्वचम् अश्ववामहा इति ॥ ३२६ ॥

[१-१] ग थसामेषर्द्धीयः [२] ग यो [३] ग ग एषर्द्धिर्य्यास् [१०] ग वेतामो [११] ग सर्वस्यधिस् [४-४] ग नदिराजम् [५-५] क तस्येषा [१२-१२] ग मात्रामेतेति [१३] ग ग मात्रामेतेति [६] ग उपागाम [७] ग ऋध्वानि [१४] ग एकैकान् देवीर् [८] ग आह्वदस् [९-९] क एषर्द्धिर्य्यास्

अथैष 'महात्रिककुब्' । य^१ श्रीकामः पुरोधाकाम स्यात् स एतेन यजेत । त्रीणि^२ वर्ष्माणि तिस्र श्रियस् त्रय इमे लोकाः । 'तद् एवैतेनावरुन्दे'^३ । त्रिवृता पञ्चदशं परिगृह्णन्ति । ब्रह्म वै त्रिवृत्, क्षत्रं पञ्चदशः^४ । ब्रह्मणैव तत् क्षत्रं परिगृह्णन्ति^५ । सप्तदशैकविंशं परिगृह्णन्ति । ब्रह्म वै सप्तदशः क्षत्रम् एकविंशः । ब्रह्मणैव तत् क्षत्रं परिगृह्णन्ति^६ । त्रिणवेन त्रयस्त्रिंशं परिगृह्णन्ति । ब्रह्म वै त्रिणवः, क्षत्रं त्रयस्त्रिंशः । ब्रह्मणैव तत्^७ क्षत्रं परिगृह्णन्ति । यदो वै ब्रह्मणा क्षत्रं परिगृह्णात्य् अथ 'स तस्य' पुरोधां गच्छति, गच्छति पुरोधां, पुर एनं दधते ॥ ३२७ ॥

[१-१] ग महात्रिकुब् [२] ग त्रिणि [३-३] ग तदैवैतेनावरुन्दे [४] क पंचदशो ग पंचदशैव [५] ग परिगृह्णन्ति [६] ग तत्तत् [७-७] ग स्तस्य

स वा एष महात्रिककुब्^१ भवति । त्रयो ह वा एषां लोकानां ककुभः । अग्निर् वा अस्व लोकस्य ककुब्^२ वायुर् अन्तरिक्षस्यादित्यो दिवः । ककुभाम् एको भवति, य एवं वेद । विश्वजित् सर्वपृष्ठतिरात्रो भवति । श्रीर् वै वर्ष्म पृष्ठानि । श्रियम् एव^३ तद् वर्ष्म पृष्ठानि^४ अश्वरोहति । ओजो वै वीर्यं पृष्ठानि । ओजसैव तद् वीर्येणान्ततः पुरोधां परिगृह्णन्ति । नानाग्निष्टोमसामानि भवन्त्य् अन्यो ऽन्यस्याननुयानाय^५ । शं नो देवीर् अभीष्टये^६,

तं गूर्धया स्वर्णरम् इति यज्ञायज्ञीयं च साकमश्वं च । अग्ने वाजस्य गोमतो, विशोविशो वो ऽतिथिम्^१
इति श्रुधीयं च विशोविशीयं च । आ ते अग्न इधीमहि, मूर्धानं दिवो अरतिं पृथिव्या इति संजयं
च दैर्घश्रवसं च । अग्निं नरो दीधितिभिर्^२ अरण्योस्^३, त्वम् अग्ने गृहपतिर् इति बृहच् चाग्नेयं
समन्तं च । समिद्धम् अग्निं समिधा गिरा गृण, आ नो^४ यज्ञं दिविस्पृशम् इति राजोवाजीयं च
बृहच् च ॥ ३२८ ॥

[१] ग माहात्रिकुक्प [२] ग ककुब्धु [३] ग थिम् [४] ग दीधीतिभिर् [५] ग अरण्योस्
एत [६] ? क अन्यस्थानननुधानाय ग अन्यस्या- [७] ग न
ननुधानाय [८] क ग अभिष्टये [९] ग अति-

तेन हैतेन ज्वालम्^१ आरुणिर् याजयांचकार । स ह त्रयाणां निगृध्नानानां^२ पुरोधां
जगाम—काश्यस्य कौसल्यस्यैश्वराकस्येति । तस्य ह श्रीर् आस वलयाणी । तस्य ह स्म
तच् छ्रियं दृष्ट्वा श्वेतकेतुः पित्रा^३ वदते—पलित यज्ञकाम अन्यान् एव श्रिया यशसा
समञ्जंश् चरसि, नात्मानम् इति । नेति ह स्माह । मा मा पुत्रक वोचः^४ । यज्ञक्रतुर्
एव मे विज्ञात आस । तं पापक इव ब्रह्मबन्धुके व्यजिज्ञासे । स किल तथैवास यथा म
एनम् अनूचुः^५ । ततो वा अतितराम् इव । स वा एष यज्ञो^६ मृत्योर् एव निकृतिः । देवा
वै मृत्योर्^७ अबिमयुर् ये^८ स्वर्गे लोके । तस्मात् ते प्रजापतिम् एवोपधावन्^९ । तेभ्य एतं
दशरात्रं यज्ञं व्यदधात् । तम् आहरन् । तेनायजन्त ॥ ३२९ ॥

[१] ? क ज्वालम् [२] ? एवं क [३] एवं क [४-४] क पुत्रकोदो [५-५] एवं क [६] ग
यज्ञ [७-७] क अबिमयुर्य ग अबिमयुय [८] एवं कोशयोः

ते त्रिवृतास्तुवत^१ । त्रिवृता वै स्तुवत इति मृत्युः पञ्चदशम् अभिपर्येत्यातिष्ठद्
इदम् अत एष्यन्तीति । तं पञ्चदशे ऽन्वागच्छन् । तं तत उदरुन्धन्^२ । स सप्तदशम्
अभ्युदक्रामत् । अथेतरे पञ्चदशेन स्तुत्वा त्रिवृतैव पुनर् अस्तुवत । त्रिवृता वै स्तुवत
इति मृत्युः पञ्चदशम् एवाभिप्रत्याद्रवद् इदम् एवात एष्यन्तीति । अथेतरे सप्तदशम्
अभ्यत्यक्रामन्^३ । ते सप्तदशेनास्तुवत । सप्तदशेन वै स्तुवत इति मृत्युर् एकविंशम्^४
१० अभिपर्येत्यातिष्ठद् इदम् अत एष्यन्तीति । तम् एकविंशे ऽन्वागच्छन् । तं तत उद-
रुन्धन् । स त्रिणवम् अभ्युदक्रामत् । अथेतर एकविंशेन स्तुत्वा १० सप्तदशेनैव पुनर्
अस्तुवत । सप्तदशेन वै स्तुवत इति मृत्युर् एकविंशम् एवाभिप्रत्याद्रवद् इदम् एवात
एष्यन्तीति ११ । अथेतरे १२ त्रिणवम् अभ्यत्यक्रामन् । ते त्रिणवेनास्तुवत । त्रिणवेन वै
स्तुवत इति मृत्युस् त्रयस्त्रिंशम् अभिपर्येत्यातिष्ठद् इदम् अत एष्यन्तीति । तं १३ त्रय-
स्त्रिंशे ऽन्वागच्छन् १३ । तं तत उदरुन्धन् । स छन्दोमान् अभ्युदक्रामत् । अथेतरे
त्रयस्त्रिंशेन स्तुत्वा त्रिणवेनैव १४ पुनर् अस्तुवत १४ । त्रिणवेन वै स्तुवत इति मृत्युस् त्रय-
स्त्रिंशम् एवाभिप्रत्याद्रवद् इदम् एवात एष्यन्तीति ॥ ३३० ॥

[१] ग त्रिवृतास्तुवत [२-२] ग अभिपर्येत्यातिष्ठद्-
मत [३] ग त (=ते?) [४] ग उदरुन्धन् [५]
ग त्रिवृतं [६-६] क पञ्चदशमोवाभि- ग पञ्चदशमे-
वाभिप्रत्याद्रवद् [७] ग अभ्यत्यत्यक्रामन् [८]
ग अविपाठः सप्तदशेन वै स्तुवत [९] ग एकविंश-
मेवाभि [१०-१०] ग नास्ति [११] ग एष्यन्ति
[१२] ग अथेतरे [१३-१३] ग त्रयस्त्रिंशेनान्वा-
गच्छन् [१४-१४] ग पुनर् अस्तुवत

अथेतरे विश्वजितम् एव सर्वपृष्ठं पितरं प्रजापतिं प्रापद्यन्त । ततो वै ते निकृत्य मृत्युम् अमृता अभवन् । निकृत्य हैव मृत्युम् अमृतो^१ भवति, य एवं वेद । अथैते ऽग्नि-
ष्टोमा एव दशाहानि भवन्ति । एतेभ्यो ह वै सामभ्यः प्रजापतिस् सोमपीथं^२ प्रददौ ।
तानि वा एतानि प्रत्तसोमपीथान्य् अपहतपाप्मानि सामानि । अपहत्य पाप्मानं श्रेयान्
भवति, य एवं वेद । एतान्य् उ ह वै सामानि कामानां पूर्णानि । यथा दृतिस्व् आसिक्तः^३
स्याद् दध्मो वा घृतस्य वा मधुनो^४ वैवम् एतानि सामानि कामानां पूर्णानि । एतान्य् उ
ह स्म वै तत् कुंस्थः कालाशभिर्^५ उपगायति—

अरुणान् सदम् उक्षन्न् अश्वान् काष्ठातो यथा ।

पूर्णान् परिस्त्रुतः कुम्भास् जनमेजयसादन ॥

इति । यं ह वा एतैस् सामभिः कामं कामयते तम् एवावरुन्दे । अथैतानि द्वादशाहस्य
दशाहानि भवन्ति । एतान्य् उ ह वै वीर्यवन्त्य् अहानि यानि^६ द्वादशाहस्य । तद् यानि
वीर्यवन्त्य् अहानि तैर् न स्तुतम् असद् इति । तान्य् उ नाना स्तोमा वहन्ति । एषा ह वा
अह्नां समृद्धिर् यद् एनानि नाना स्तोमा वहन्ति । सा यैवाह्नां समृद्धिस् सैवैषा क्रियते
॥ ३३१ ॥

[१] ग अमृत [२] क सोमपीथं [३] ग आसिक्त [४] ग मधुनो [५] ग कालाशभिर्
[६] ग नास्ति

अथैष कुसुर्विन्ददशरात्रः । तस्य त्रयस्^१ त्रिवृतो ऽग्निष्टोमास् त्रयः पञ्चदशा
उक्थ्यास् त्रयस् सप्तदशा उक्थ्या ज्योतिर् अतिरात्रो, यः कामयेत तेजस्वी ब्रह्मवर्चस्य
ओजस्वी वीर्यावान्^२ अन्नादः प्रतितिष्ठेयम् इति, स एतेन यजेत । तेजो वै ब्रह्मवर्चसं त्रिवृत्
स्तोम, ओजो वीर्यं पञ्चदशो, ऽन्नं सप्तदशः, प्रतिष्ठा ज्योतिर् अतिरात्र, ऋध्नोति हैनेनैतान्
कामान् य एतस्मिन् कामाः । अतो ज्योतिष्टोमे ऽतिरात्रे श्रुतस्^३ तं कामम् ऋध्नवानि यो
दशरात्र इति । एतं ह स्म वै तत् प्रसृप्तौ ब्राह्मणौ समृदाते—“कं नु” “सोम्य यक्षक्रतुं”
प्रसृप्तौ स्व इति । तयोर् हान्यतर उवाच—यदि न्वा इदम् “एवाप्य् अह” श्वो भविताग्नि-
ष्टोमा एव तर्हि दशो एव त्वयि^४ नूनम् अहान्य् आसिष्यावहा इति । ते हैतं ताव् अग्निष्टोमम्
एव^५ मेनाते ये ह्य एवामी अग्निष्टोमस्य स्तोमास् त एवैते ॥

“अथैषो ऽग्निर” उभयतः क्षणः^६ — ॥ ३३२ ॥

[१] एवं कोसयोः । पञ्चविंशे २२-१५-१ कुसुरु-
विन्द- [२] क त्रयत्रयस् ग त्रयस्त्रयस् [३]
एवं कोसयोः [४] ग तस्य [५-५] क के नु
ग क नु [६-६] क सोम्येयक्षक्रतुं ग सोम्ये

यआक्रतुं [७-७] ग एवाप्य् अह [८] ग त्वि च-
क्रत्विति इति साधीयान् पाठः प्रतीयते [९] क
ग एवं [१०-१०] ? क अथैषोऽग्निर ग अथैषाभिर्
[११] ग क्षणः

—तस्य त्रिवृद् अग्निष्टोमः पुरस्ताद् भवति, त्रिवृद् अग्निष्टोम उपरिष्ठाद्, “अष्टाव्
उक्थ्याः” सप्तदशा मध्ये । अन्नाद्यकामो हैतेन यजेत । अग्निर वै पूर्वस् त्रिवृद्, आदित्य
उत्तरः । अग्निर वा अस्य लोकस्याग्निर, “आदित्यो ऽमुष्य । अथैतद्” अन्नम् एव यजेत ।
“अष्टाव् उक्थ्यास्” सप्तदशा मध्ये । अयम् एवास्मा अग्निर इत^३ एतद् अन्नाद्यं^४ रदत्य्
आदित्यो ऽमुतो वृष्टिं प्रयच्छति । ता अस्मा एतद् उभयतो ऽन्नाद्यं रदतो ऽन्नादो ह भवति,
अथैषोऽग्निर आहुः — पशुकाम एवैनेन यजेतेति । तस्याग्निष्टोमाव् अभितो भवत,

उक्थ्या मध्ये । ब्रह्म वा अग्निष्टोमः, पशव उक्थानि । ब्रह्मणैव तद् उभयतः पशून् परि-
गृह्णीते ऽपरावापाय । नास्य त्रिक्तं परोप्यते, य एवं वेद ॥

अथ यस्यैतस्योर्ध्वं षडह, ऊर्ध्वं ऽग्रहो. "ज्योतिर् अतिरात्र", स्वर्गकामो द्वैतेन
यजेत । ऊर्ध्वा पते स्तोमा भवन्त्यु—ऊर्ध्वो वै स्वर्गो लोक—स्वर्गस्यैव लोकस्य समष्ट्यै ॥

अथ यस्यैतस्य ज्योतिर् गौर आयुर् अतिरात्रो ज्योतिर् गौर आयुर् अतिरात्रो
ज्योतिर्^१ अतिरात्रो, यः कामयेत ज्योतिष्मतो लोकान् जयेयम्^२ इति, स पतेन यजेत ।
चत्वार्य उ ह वै देवानाम् आविष्टमानाव् अतिज्योतींष्यु^३—अग्निः पृथिव्याम्, आदित्यो
दिवि, चन्द्रमा नक्षत्रेषु, विद्युद् अप्सु । एतान् एव ज्योतिष्मतो लोकान् जयति य एवं
विद्वान् पतेन^४ यज्ञक्रतुना यजते, य उ चैनम् एवं वेद, य उ चैनम् एवं वेद ॥ ३३३ ॥^५

[१-१] ग अष्टा उक्थ्या [२-२] ग आदित्ये-
मुष्याकथैतद् [३] ग उत [४] ग अन्नाय
[५-५] क ज्योतिरात्रः ग ज्योतिरतिरात्रा [६] ग
अधिपाठः गौरायुर् [७] ग ज्येयेयम् [८] ग

अज्योतींष्यु [९] ग पतेन [१०] क पुष्पिका
इत्यहीनं ॥ हरिः ओ । आदिकेशवाय त्रयीमूर्तये नमः ।
खण्डम् । ओं ॥

सत्रम्

अथैष त्रयोदशरात्रः^१ । असौ वा आदित्यस्^२ सदृङ् देवान्यैर्^३ देवैर्^३ आसीद् अनेनाग्निना वायुना चन्द्रमसान्यैर् देवैः^३ । सो ऽकामयत् सर्वेषां देवानां श्रेष्ठ्यं गच्छेयं^४, त्रयोदशो मासो भूत्वेदं सर्वम् अभ्यारोहयम् इति । स एतं त्रयोदशरात्रम् अपश्यत् । तम् उपैत् । ततो वै स सर्वेषां देवानां श्रेष्ठ्यम् अगच्छत्^५, त्रयोदशो मासो भूत्वेदं सर्वम् अभ्यारोहत् । संवत्सरो वा इदं सर्वम् । त एव सर्वे स्तोमास्, तानि सर्वाणि पृष्ठानि, तानि सर्वाणि छन्दांसि, तानि सर्वाणि सवनानि, ते सर्वे देवास्, ते सर्वे लोकास्, ते सर्वे कामाः । स द्वादशभिर् एवाहोभिर् द्वादश मासान् आप्त्वा त्रयोदशेनैवाह्ना त्रयोदशो मासो भूत्वेदं सर्वम् अभ्यारोहत् । ते^६ य एवं विद्वांसस् त्रयोदशरात्रम् उपयन्त्य एतम्^७ एवध्वन्त्य एतस्य सलोकतां गच्छन्ति^८ ॥ ३३४ ॥

[१] ग त्रयोदशरात्रोदशरात्रो [२-२] क सदृङ् देवान्यैर् ग सदृङ् देवान्यैर् [३] ग देवैः [४] क गच्छेयं
[५] गं अगच्छ [६] ग ये [७-७] ग एवध्वन्त्येतस्य लोकतां गच्छति

मास्यं वा एतत् सत्रम् । तेन^९ यद्विस् सैवद्विः^{१०} । मासो ह खलु वै पुनः पुनः पल्यय-
मानस् संवत्सरम् आप्नोति । संवत्सरं^{११} वा एतद् ईत्सन्ति^{१२} संवत्सरम् ईप्सन्ति यद्
यजन्ते यत् सत्रम् आसते । न हि किं चन^{१३} बहिस् संवत्सराद् अस्ति । स्वाराज्यं^{१४} वा एता
रात्रयो यच् चतुर्दश । सप्त परस्ताद् अहानि सप्तावस्तात् । अथ यो मध्ये^{१५} लोकस् स
स्वराद् स^{१६} स्वर्गो^{१७} लोकः । तद्^{१८} ब्रध्नस्य विष्टपं गच्छन्ति, तत् स्वाराज्यं गच्छन्ति । तद्
अन्यस्याननुयाना^{१९} भवन्ति । ता वा एता रात्रयस् संपद्यन्ते विराजं च गायत्रीं च । एते ह
खलु वै छन्दसां^{२०} वीर्यवत्तमे यद् विराद् च गायत्री च । ते ये छन्दसां वीर्यवत्तमे तयोर्
ऋध्नवाम, तयोः प्रतितिष्ठाम, ताभ्यां न स्तुतम् असद्^{२१} इति । उपो विराजं गच्छन्ति ।
तद् उ विराजो ऽन्नाद्यस्यैश्वर्यम् आधिपत्यं गच्छन्ति । द्वयना^{२२} विराद्, द्वे^{२३} ते स्त्रिया^{२४}
ऊने^{२५} यतस् सा प्रजायते, तेनो^{२६} प्रजननम् । वैश्वानरः प्रायणीयो ऽतिरात्रो भवति ।
वैश्वानरप्रायणा ह्य अहीनास् सोमाः ॥ ३३५ ॥

[१-१] ग यद्विस्सैवद्वि [२] ग संवत्सरं [३] [४] क ग अन्नस्याननुयाना [५] ग छन्दसाद्
एवं कोशेषु [६] क चान [७] क स्वार्ज्यं [८] ग अरद् [९] ग चूना [१०] ग द [११]
[१२-१२] ग लोक स्वराद् [१३-१३] ग लोकोस्तत् ग स्त्रिया [१४] क ग ऊने [१५] क ग तोनो

अथैष पृष्ठयष्^१ षडहो भवति । श्रीर् वै पृष्ठानि, वर्ष्म वै पृष्ठानि । तच्^२ छियं वर्ष्म
पृष्ठानि रोहन्ति । तद् उ सत्रिणो भवन्ति । तद् आहु—श्रेयांसं वा एते ऽभ्यारोहन्ति^३, य
एते पृष्ठ्यं षडहम् उपयन्तीति । तद् यत् परस्तात् प्रत्यङ् पृष्ठयष् षडहो भवति, निह्वायै-
वान्तर्यं शिवत्वाय शान्त्यै । *तत् त्व एतस्य* परिचक्षते यद् आरभमाणा एवं^४ पृष्ठ्यं
आरभन्ते वैश्वानर उदयनीयो ऽतिरात्रो भवति । वैश्वानरोदयना ह्य अहीनास्

अथैते ज्योतिर् गौर आयुर् इति स्तोमा भवन्ति । एते ह वै शिवाश् शान्ताः^१ पथ्या स्तोमा ये ज्योतिर् गौर आयुर् इति । ते ये शिवाश् शान्ताः^२ पथ्या स्तोमास् तैर् न स्तुतम् असद् इति । त उ विराजं संपन्नाः । तद् उ विराजम् अन्नाद्यम् आरभन्ते । यो वै श्रेयांसम् असंविद्योपाधिरोहत्य^३ उद् वै स तं हिंस्ते । यया वै स तम् आर्त्या कामयते तयैनं निनयति^४ । अथ य एनम्^५ अनु संविदम् अनु समात् सद्यो वाधिरोहति^६ न वै स तम् उद्धिंस्ते । तद् यद् एते ज्योतिर्^७ गौर आयुर् इति स्तोमा भवन्ति, यथा श्रेयांसम् अनु संविदम् अनु समात् सद्यो वाधिरोहेत्^८ तादृक् तत्^९ ॥ ३३६ ॥

[१] क ग पृष्ठ [२] क नास्ति ग त [३] [८] क निनयति [९] ग एतम् [१०] क ग
क ग भ्योरोहन्ति [४-४] क ग तत्वेतस्य [५] पाधि- [११] ग ज्योति [१२] ग नास्ति
ग एव [६] क ग शान्ताः [७] ग असंसद्यो-

अथैष पृष्ठयष् षडहो भवति । श्रीर् वै पृष्ठानि । वर्ष्म वै पृष्ठानि । 'तच् छ्रियं' वर्ष्म पृष्ठानि रोहन्ति^१, तद् उ सन्निषो^२ भवन्ति । तद् आहुर्-अग्रम् इव वा एते रोहन्ति य एतं पृष्ठयं षडहम् उपयन्तीति । यो वै महावृक्षस्याग्रं रूढ्वा प्रत्यवरोढुं^३ न वेद भंगं वै स न्येत्य अव वा हि पद्यते तद् वैवोपरि शुष्यति । तद् यत् परस्तात् "प्रत्यङ् व्यहो" भवति, निह्वायैवानात्यै शिवत्वाय शान्त्यै^४ । ज्योतिषो ऽध्य अह उत्तिष्ठन्ति^५, 'प्रज्ञाताज् ज्यैष्ठ्यात्' स्तोमात् प्रज्ञाते ज्यैष्ठ्ये^६ स्तोमे प्रतिष्ठायोदचम् अश्ववामहा इति । तस्य द्वादश स्तोत्राणि भवन्ति—द्वादश मासास् संवत्सरः । संवत्सरो ज्यैष्ठ्यं^७, तस्य भ्रातृव्यो^८ नास्त्य—अभ्रातृव्ये^९ ज्यैष्ठ्ये^{१०} स्तोमे^{११} प्रतिष्ठायोदचम् अश्ववामहा इति । वैश्वानर^{१२} उदयनीयो ऽतिरात्रो भवति । वैश्वानरोदयना ह्य अहीनास्^{१३} सोमाः ॥ ३३७ ॥

[१-१] ग तद्विद्यं [२] ग राहति [३] ग ज्यैष्ठ्येन् [११-११] ग नास्त्यभ्रातृव्यो [१२] क
स्त्रिणो [४] ग प्रत्यवरो [५-५] ग प्रत्यङ् व्यहो ग ज्यैष्ठ्ये [१३] ग नास्ति [१४] ग वैश्वानरो
[६] ग शान्ते [७] ग उत्तिष्ठन्ति [८-८] ग [१५] ग अहीनास्
प्रज्ञातान्वैष्णवात् [९] ग ज्यैष्ठ्ये [१०] ग

अथैता द्वादशाहवतीर् भवन्ति—देवसत्रं^१ ह खलु वा पतत् प्रजापतिसत्रं यद् द्वादशाहः । एतेन वै सत्रेण प्रजापतिर् आर्धर्नोत्^२—तद् येन सत्रेण प्रजापतिर् आर्धर्नोत्^३ तेनर्ध्वामेति^४ । तद् आहुः—'रिं वर्ष्म सत्राणाम् इति । द्वादशाह इति ब्रूयात् । द्वादशाहो ह वै वर्ष्म^५ सत्राणां^६, न ह्य अन्यस्मिन् सत्रे चतुश्चत्वारिंश स्तोमो ऽस्ति, नाष्टाचत्वारिंशः^७ । तद् यद् वर्ष्म सत्राणां तन् न उपेतम् असद् इति । इहेव^८ च ह खलु वा पत 'इहेव च' वाचं विप्रयुञ्जते ये यजन्ते^९ ये सत्रम् आसते । तान् दशमेनैवाह्वा संपादयन्ति संपन्नायै नो वाचो विकृष्टायै प्रतिष्ठिताया उदचम् अश्ववामहा इति । एकेनो च^{१०} सत्रेण द्वे सत्रे उपयन्ति द्वादशाहं च चतुर्दशरात्रं च । वैश्वानर उदयनीयो ऽतिरात्रो भवति । वैश्वानरोदयना ह्य अहीनास् सोमाः ॥ ३३८ ॥

[१] ग द्वादशाहवति [२] ग देवसत्रा [३] ग अष्टाचत्वारिंशत् [४] ग इतिहेव [१-१] क इहे
आर्धर्नोत् [५] ? क तेनर्ध्वामेति ग तेनर्ध्वानामेति [१०] ग यजते [११] ग व
[५] ग खलु [६] ग सत्राणां [७] ग ना

मास्यं वा^१ एतत् सत्रम् । तेन यद्विस् सैवद्विः^२ । मासो ह खलु वै पुनः पुनः पत्ययमानस् संवत्सरम् आप्नोति । संवत्सरं वा एतद् ईत्सन्ति^३ संवत्सरम् ईप्सन्ति यद् यजन्ते^४ यत् सत्रम् आसते । न हि किं चन बहिस् संवत्सराद् अस्ति । स्वाराज्यं वा एता रात्रयो यत्^५ पञ्चदश । सप्त परस्ताद् अहानि सप्तावस्तात्^६ । अथ यन् मध्ये ऽहस् तत् स्वराद्^७, स स्वर्गो लोकः । तद् ब्रध्नस्य विष्टपं गच्छन्ति, तत् स्वाराज्यं गच्छन्ति, तद् अन्यस्याननुयाना^८ भवन्ति । वज्रो ह खलु वा एष यत् पञ्चदशरात्रः । पञ्चदशरात्रेण वै वज्रेण देवा असुरान् अभ्यभवन् । ते ये पाप्मगृहीता इव मन्येरंस्^९ त एतम् एव पञ्चदशरात्रम् उपेयुः । पञ्चदशरात्रेणैव वज्रेण द्विषन्तं पाप्मानं भ्रातृव्यम् अभिभूयोत्तिष्ठन्ति । तद् उ होवाच यामनो भ्रातृलायनो याम् अहं सरस्वतीं पञ्चदशरात्रेण वज्रेणाजयं^{१०} कस् तस्याम् उद् अन्यो ऽवसातुम् अर्हति । वज्रेण वा अहम् एताम् अजयम् । दुरपजय्यं^{११} वै वज्रजितम् इति । ता वा एता रात्रयस् संपद्यन्ते विराजं च गायत्रीं च । एते ह खलु वै छन्दसां वीर्यवत्तमे^{१२} यद् विराद् च गायत्री च । ते ये छन्दसां वीर्यवत्तमे^{१३} तयोर् ऋध्नवाम^{१४}, तयोः प्रतितिष्ठाम, ताभ्यां न स्तुतम्^{१५} असद् इति । उपो विराजं गच्छन्ति । तद् उ विराजो ऽन्नाद्यस्यैश्वर्यम् आधिपत्यं गच्छन्ति । एको विराद्, ऊनं तत् स्त्रियै यतस् सा^{१६} प्रजायते, तेनो प्रजननम् । वैश्वानरः प्रायणीयो ऽतिरात्रो भवति । वैश्वानरप्रायणा^{१७} ह्य अहीनास् सोमाः ॥ ३३९ ॥

[१] क व	[२-२] ग तन यद्वि सैवद्वि	[३]	वज्रणाजयन्	[११] क ग दुरपजयं	[१२] ग
ग ईत्सन्ति	[४] ग यजे	[५] ग धत्	[६]	वाय्व्यवत्तमे	[१३-१३] ग तयोर्ऋध्नवाम
ग सप्तावस्तात्	[७] क स्वराद्	[८] क ग	स्तुतम्	[१५] क ग स	[१६] क प्रायणीया
अन्यस्याननुयाना	[९] ग मन्येरंस्	[१०] ग			

अथैते ज्योतिर्^१ गौर आयुर् इति स्तोमा भवन्ति । एते ह वै^२ शिवाश्^३ शान्ताः पथ्या^४ स्तोमा ये ज्योतिर् गौर आयुर् इति । ते ये शिवाश् शान्ताः पथ्या^५ स्तोमास् तैर् न^६ स्तुतम् असद् इति । त उ विराजं संपन्नाः । तद् उ विराजम् अन्नाद्यम् आरभन्ते । यो वै श्रेयांसम् असंविद्योपाधिरोहत्य उद् वै स तं हिंस्ते । यया वै स तम् आर्त्या कामयते तयैनं निनयति । अथ य एनम् अनु^७ संविदम् अनु समात् सद्यो वाधिरोहति^८ न^९ वै स तम् उद्विस्ते । तद् यद् एते ज्योतिर् गौर आयुर् इति स्तोमा भवन्ति यथा श्रेयांसम् अनु संविदम् अनु समात् सद्यो वाधिरोहत्^{१०} तादृक् तत् । अथैष^{११} त्रिवृद् अग्निष्टुद् अग्निष्टोमो भवति । ब्रह्म वै त्रिवृत् । अन्नं पृष्ठयष्^{१२} षडहः । तद्^{१३} यत् पुरस्तात् पृष्ठयस्य षडहस्याग्निष्टुतम् उपयन्ति ब्रह्मैव^{१४} तत् अन्नस्य पुरस्ताद् दधाति । तस्माद् ब्राह्मणः अन्नियस्य पुरोहितः । एकेनोप^{१५} सत्रेण द्वे सत्रे उपयन्ति द्वादशाहं च दशरात्रं च । वैश्वानर उदयनीयो ऽतिरात्रो भवति । वैश्वानरोदयना ह्य अहीनास्^{१६} सोमाः ॥ ३४० ॥

[१] क ज्योतिर्	[२] ग वे	[३] क शिवाः	[४] ग ने	[५-५] ग स्तुस्	[१०] क ग पाधि-
ग शिवे	[४] ग अधिपाठः	स्तोमा ये ज्योति-	[११] ग अथै	[१२-१२] क षडहंस्तद्	
गौरायुरिति ते ये शिवाश्शान्ताः पथ्या	[५-५] ग		[१३] ग ब्रह्म वै	[१४] ग एकेनोपा	[१५]
स्तोमास्तैर्	[६] ग अन	[७] क ग पाधि-	ग अहीनास्		

द्विमास्यं वा एतत् सत्रम् । तेन यद्विस् सैवद्विः । यौ ह खलु वै द्वौ मासाश्

ऋतोस् सद्धिः^१ । ऋतुर् उ प्रत्यक्षं संवत्सरस्यद्धिः^२ । संवत्सरं वा एतद् ईत्सन्ति^३ संवत्सरम् ईप्सन्ति यद् यजन्ते यत् सत्रम् आसते । न हि किं चन वहिस् संवत्सराद् अस्ति । स्वाराज्यं वा एता रात्रयो यद् एकविंशतिर्—दश परस्ताद्^४ अहानि दशावस्तात्^५ । अथ यन् मध्ये^६ ऽहस् तत् स्वराद् । स स्वर्गो लोकः । तद् ब्रध्नस्य विष्टपं गच्छन्ति, तत् स्वाराज्यं^७ गच्छन्ति, तद् अन्यस्याननुयाना^{१०} भवन्ति । ता वा एता रात्रयस् संपद्यन्ते विराजम् एव । तद् उ विराजो ऽन्नाद्यस्यैश्वर्यम् आधिपत्यं गच्छन्ति पञ्च च विराद् च । ता याः^{११} पञ्च दैवीर्^{१२} आच्छदस् तासाम्^{१३} एषद्धिर् यः^{१४} पांक्तो यज्ञो ये पांक्ताः^{१५} पशवो यत् पांक्तम्^{१६} अन्नाद्यं ये^{१७} पञ्चर्तवः । यत् किं च पञ्च पञ्च तस्यैषा सर्वस्यद्धिस्^{१८} तस्योपाप्तिः^{१९} ॥ ३४१ ॥

[१] क ग ऋतो [२] ग सद्धि [३] ग संवत्सरतर्थः [४] ग इत्थन्ति [५] ग परास्ताद् [६] क ग दशावस्थाद् [७] ग मेढ्वे [८] ग त [९] एवं कोशयोः [१०] क अन्यस्याननुयाना ग अन्यस्यान्ननुयाना [११]

ग यः [१२] ग दैविर् [१३-१३] ग एषद्धिः [१४] ग पांक्तः [१५] क पांक्तम् ग पांक्तम् [१६] ग य्य [१७] ग सर्वस्यद्धिः [१८] ग तस्योपाप्तिः

दशैतानि^१ परस्ताद् अहानि भवन्ति दशावस्ताद् विष्टवान् एकविंशः । दश वै पुरुषस्य^२ हस्त्या अंगुलयो^३, दश पद्या, आत्मैकविंशः । पुरुषो ह वा एष विराज्य अध्यूढो ऽनिष्पादाय । न ह वै गौर^४ नाश्वो^५ नाश्वतरो विराजम् अधितिष्ठति । पुरुषो ह वाव^६ विराजम् अधितिष्ठति । तस्मात् पुरुषः पशूनाम् अत्ता^७ । अत्ता पशूनां भवत्य् अधि विराजं तिष्ठति, य एवं वेद^८ । ता हैता रात्रीर्^९ नैदाधीये^{१०} मास्य उपेयुः । नैदाधीये वै मासि प्रजापतिर् आदित्याय^{११} रुचं प्रायच्छत्^{१२} । तस्माद् एष नैदाधीये मासि बलिष्ठं तपत्य्, अपि द्विगुणाश् छाया उपसर्पन्ति । ता होमदेवो^{१३} राजनिर्^{१४} ब्रह्मवर्चसकाम उपेयाय । तम् उ ह ब्राह्मणम् उवाच—यावद्^{१५} ब्रह्मवर्चसम् अवारुध्यामि श्वेतो^{१६} भविष्यसीति^{१७} । स यथाश्व श्वेत^{१८} एवम् आस । तावत्^{१९} तेजस्विनीस् तावद् ब्रह्मवर्चसिनीस् तावद् वीर्यावतीर्^{२०} एता रात्रयः । ते य एवं विद्वांस एता रात्रीर्^{२१} उपयन्ति सर्व एवर्ध्वते, सर्वे ब्रह्मवर्चसिनो भवन्ति । तासु^{२२} वायव्यं पशुम् आलभेरन्—वायुर् वै शान्तिश्, शान्त्या एवानिर्दाहाय । वैश्वानरः प्रायणीयो ऽतिरात्रो भवति । वैश्वानरप्रायणा ह्य अहीनास् सोमाः ॥ ३४२ ॥

[१] क दशैतान् [२-२] क ग हस्त्यांगुलयो [३] ग गौर [४] ग त्रार्था [५] ग वा [६] ग आत्ता [७] ग वेदा [८] ग रात्रिर् [९] ग नैदाधीये [१०] ग आजल्याय [११] ग रायच्छत् [१२] ग होमदेवे [१३] ? क ग

राजनि [१४-१४] ? क ब्रह्मवर्चसमवारुद्धाश्वेतो ग ब्रह्मवर्चसमवारुद्धाश्वेतो [१५] क ग भविष्यसीति [१६] ग श्वेत [१७] ग तावत् [१८] ग वीर्यावतीर् [१९] ग रात्रिर् [२०] ग तासु

अथैष पृष्ठयष् षडहो भवति । श्रीर् वै पृष्ठानि, वर्ष्म^१ वै पृष्ठानि । तच् छ्रियं वर्ष्म पृष्ठानि रोहन्ति । तद् उ सत्रिणो भवन्ति । एते सप्तदशा स्वरसामानो भवन्ति प्राजापत्यान्य^२ अहानि—त्रयः परस्तात्^३ त्रयो ऽवस्तात्^४ । प्रजापतिर् वा एषद्वा धां व्यूढ आदित्याय रुचं^५ प्रयच्छति । तद् यो रुचः प्रदाता येन रुक् प्रत्ता^६ स नो रुचं प्रयच्छाद् इति । अथैष एकविंशो विष्टवान् भवति । द्वादश मासाः, पञ्चर्तवस्, त्रय इमे लोकाः,

असाव् आदित्य एकविंशः । एतस्य वा एते सलोकतां गच्छन्त्य्, एतम् अभ्यारोहन्ति । तद् आहु—श्रेयांसं वा एते ऽभ्यारोहन्ति य एतम् आदित्यम् इति । तद् यत् परस्तात् प्रत्यङ् पृष्ठयष् षडहो भवति निह्वायैवानात्यै शिवत्वाय शान्त्यै । वैश्वानर उदयनीयो ऽतिरात्रो भवति । वैश्वानरोदयना ह्य अहीनास् सोमाः ॥ ३४३ ॥

[१] ग वर्षमे [२] क प्रजापत्यान्य ग प्रजा- गच्छन्तेतम् [८] क निह्वायैवायैवानात्यै ग
प्रात्यान्य [३] ग परस्थात् [४] ग अवस्थात् निह्वायैवायैवानात्यै [९] क ग उदनीयो
[५] ग ऋवं [६] ग पृक्ता [७-७] ग

अथ यस्यैतस्य पृष्ठयस्यैव^१ षडहस्य यन्^२ मध्ये सप्तदशम् अहस्य तद् उपरिष्ठात्^३ त्रयस्त्रिंशस्य पर्युहन्ति । प्रजननकामा हैतद् उपेयुः । प्रजननं वै पृष्ठयष् षडहः । षडुत्तरेण वै स्तोमाः प्रजनयन्ति, चतुरुत्तरेण छन्दांसि । अथैष षडुत्तरै^४ स्तोमस् सप्तदशो मध्ये व्यवहितः । प्रजननम् अन्तर्धायेव तिष्ठति । तं यद् उपरिष्ठात्^५ त्रयस्त्रिंशस्य पर्युहन्त्य् अनन्तहितात् प्रजननात् प्रजायामहा इति । द्वयोरुचै सप्तदशयोस्^६ तृतीयतायै । अथेतौ^७ विश्वजिदभिजिताव् अभित स्तोमानां वीर्यम् । वीर्येण ह वा एतौ विषुवन्तं दाधर्तुः । यज्ञस्य ह खलु वा एते मेध्यौ^८ यद् विश्वजिदभिजितौ । एताभ्यां वै यज्ञो धृतः^९ । देव-तल्पो ह खलु वा एष यद् विश्वजिदभिजितौ, क्षत्रम् असाव् आदित्यः । देवतल्प^{१०} एव तत् क्षत्रम् अध्यूहन्ति । तस्मात् क्षत्रियो^{११} विश्व अध्यूहः^{१२} । अथैष एकविंशो विषुवान् भवति । द्वादश मासाः, पञ्चर्तवस्, त्रय इमे लोका, असाव् आदित्य एकविंशः । एतस्य^{१३} वा एते सलोकतां गच्छन्त्य् एतम् अभ्यारोहन्ति । तद् आहु—श्रेयांसं वा^{१४} एते ऽभ्यारोहन्ति^{१५} य एतम् आदित्यम् इति । तद् यत् परस्तात्^{१६} प्रत्यङ् पृष्ठयष्^{१७} षडहो भवति निह्वायैवानात्यै शिवत्वाय शान्त्यै । वैश्वानर उदयनीयो ऽतिरात्रः । वैश्वानरोदयना ह्य अहीनास् सोमाः ॥ ३४४ ॥

[१] क ग पृष्ठयस्यैव [२-२] ग षडहस्येन् [३] ग उपरिष्ठा [४-४] क अथैषो षडुत्तरै ग अथैषो
षडुत्तरै [५] ग स्तोमस्तोम [६] ग सप्त- ग एतभ्यारोहन्ति [७-७] ग पुरस्तात् [८-८] ग प्रत्यङ् पृष्ठयष्
दशयोस् [७] ग अथेतौ [८] ग मेध्यौ [९-९] ग यज्ञो धृतो [१०] ग देवतल्प [११-११] क
ग विश्ववद्धयूह [१२] क एतस्या [१३-१३] क
ग एतभ्यारोहन्ति [१४] ग पुरस्तात् [१५-१५] ग प्रत्यङ् पृष्ठयष्

अथैतत् पञ्चाहविधं^१ भवति । न ह खलु वै स एकविंशतिरात्रयो विषुवान्^२ । को नु^३ स विषुवान् यस्मिन् न विश्वजिदभिजितौ भवतः^४ । तद् यद् विश्वजिदभिजितौ भवतः कृत्स्नं^५ विषुवन्तम् ऋध्नवाम^६, कृत्स्नो नो विषुवान् उपेतो^७ ऽसद् इति । तद् आहु—श्रेयांसं वा एते ऽभ्यारोहन्ति^८, य एता रात्रीः उपयन्तीति^९ । तद् यत् परस्तात् प्रत्यङ् पञ्चाहो भवति निह्वायैवानात्यै^{१०} शिवत्वाय शान्त्यै । वैश्वानर उदयनीयो ऽतिरात्रो भवति । वैश्वानरोदयना ह्य अहीनास् सोमाः ॥ ३४५ ॥

[१] ग पञ्चविधं [२] क विषुवन् ग विष्णु भ्यारोहन्ति [३-३] क रात्रिरुचयन्तीति ग
[४] क नो [५] ग तवतः [६] ग कृत्स्नं रात्रिरुचयन्तीति [७-७] ग निह्वायैवानात्यै
[८] ग ऋध्नवाम [९] ग उपेतो [१०-१०] ग

द्विमास्यं^१ वा एतत् सत्रम् । तेन यद्विस् सैवद्विः^२ । यौ ह खलु वै द्वौ मासाव् ऋतोस् सविः^३ । ऋतुर् उ प्रत्यक्षं संवत्सरस्यद्विः^४ । संवत्सरं^५ वा एतद् ईत्सन्ति संवत्सरम्

ईप्सन्ति यद् यजन्ते यत् सत्रम् आसते । न^१ हि किं चन बहिस् संवत्सराद् अस्ति । स्वाराज्यं वा एता रात्रयो यच् चतुर्विंशतिर^२—द्वादश परस्ताद् अहानि द्वादशावस्तात् । अथ यो मध्ये^३ लोकस् स स्वराद्, स स्वर्गो^४ लोकः । तद् ब्रध्नस्य विष्टपं गच्छन्ति, तत् स्वाराज्यं गच्छन्ति, तद् अन्यस्याननुयाना^५ भवन्ति । ता वा एता^६ रात्रयस् संपद्यन्ते जगतीम्^७ एव । पशवो वै जगती । तेनैतत् सत्रं पशव्यम् उपो विराजं गच्छन्ति । तद् उ विराजो ऽन्नाद्यस्यैश्वर्यम् आधिपत्यं गच्छन्ति । द्वयना विराद्, द्वे ते स्त्रिया ऊने यतस् सा प्रजायते, तेनो प्रजननम् । गायत्रीम् उ दीक्षोपसद्भिश् च सुत्याभिश् च संपद्यते । प्राणो वै गायत्री, तेनैतत्^८ सत्रम् आयुष्यम् । तेजो वै गायत्री, तत् तेजस्विनो ब्रह्मवर्चसिनो भवन्ति । ज्यैष्ठ्यं वै गायत्री, तद् उ आतृव्ये^९ ज्यैष्ठ्ये प्रतितिष्ठति ॥ ३४६ ॥

[१] क ग दिमानं [२] ग नास्ति [३] ग ग स्वर्गो [१२] क ग अन्यस्याननुयाना [१३] सैवाद्भिः [४] ग सद्भिः [५] ग संवत्सरस्यद्भिः ग एत [१४] ग जगतिम् [१५] क तनेतत् [६] ग संवत्सर [७] ग र [८] ग संवत्सरद् [१६] ग आतृव्ये [९] ग चतुर्विंशति द्वादश [१०] ग मध्य [११]

अथैते सप्ताहा भवन्ति—सप्त वै छन्दांसि^१ । छन्दांसि वै स्वाराज्यो^२ लोकस्—तद् यावान् स्वाराज्यो लोकस् तावन्तं स्वाराज्यं^३ लोकम् ऋध्नवामेति । सप्त वै प्राणाः^४ । प्राणैर् वै प्रजाः पशवः परिगृहीता उपतिष्ठन्ते^५ । तद् यैः प्राणैः प्रजाः पशवः परिगृहीता उपतिष्ठन्ते तैर् नः प्राणैः प्रजाः पशवः परिगृहीता उपतिष्ठन्ता इति । प्राणैर् वै देवा स्वर्गं लोकम् आयन् । तद् यैः प्राणैर् देवा स्वर्गं लोकम् आयन् तैः प्राणैः स्वर्गं लोकम् आयामेति । सप्त^६ वै मुख्याः प्राणाः । एते वा अपहतपाप्मानः^७ प्राणा ये^८ मुख्याः । ते ये ऽपहतपाप्मानः प्राणास् तेषां मात्रया यज्ञं तनवामहा इति । अग्निष्टोमा भूयांस उक्थ्येभ्यो भवन्ति । ब्रह्म वा अग्निष्टोमः^९ । तद् ब्रह्मवर्चसम् ऋध्नवन्ति । तद् उ ब्रह्मवर्चसिनो भवन्ति । अग्निष्टोमाः परस्ताद् भवन्त्य्, अग्निष्टोमा अवस्ताद्, उक्थ्या मध्ये । ब्रह्म वा अग्निष्टोमः, पशव उक्थ्यानि^{१०} । ब्रह्मणैव^{११} तद् उभयतः^{१२} पशून् परिगृह्णन्त्य अपरावापाय, नास्य चित्तं परोप्यते य एवं वेद । वैश्वानरः प्रायणीयो ऽतिरात्रो भवति । वैश्वानरप्रायणा ह्य अहीनास् सोमाः ॥ ३४७ ॥

[१] ग छन्दां [२] ग स्वाराज्यो [३] ग यन् [४] ? क अग्निष्टोमाः [५] ग उक्थ्यानि स्वारास्व [६] ग नास्ति [७] ग उपतिष्ठन्त [११-१२] ग तन्दूभयतः [८] ग सप्त [९] ग -पाप्मानं [१०] क ग

अथैते पृष्ठयस्य^१ षडहस्य स्तोमा भवन्ति । श्रीर् वै पृष्ठानि, वर्ष्म वै पृष्ठानि । तच्च द्वियं वर्ष्म पृष्ठानि रोहन्ति, तद् उ सत्रिणो भवन्ति । अथैतत्^२ त्रयस्त्रिंशम् अहर^३ भवति । त्रयस्त्रिंशद् एवाधि^४ त्रयस्त्रिंशं सहायन्तः कुतो^५ ह्य अन्यद्^६ आहरेयुः । तस्य चतुस्त्रिंशं^७ बहिष्पवमानं भवति त्रयस्त्रिंशद् वै देवताः । प्रजापतिश् चतुस्त्रिंशः । षष्ठयतनो वै प्रजापतिर् देवतानाम् । अथ यस् सप्तमम् अहं स्वाराज्यस्^८ स लोकः^९ । स्वाराज्यम् उ चतुस्त्रिंशी । तद् यत् सप्तमस्याह्नश् चतुस्त्रिंशं^{१०} बहिष्पवमानं^{११} भवति, यावान् स्वाराज्यो लोकस् तद् यावान्^{१२} स्वाराज्यो^{१३} लोकस् तावन्तं स्वाराज्यं लोकम् ऋध्नवामेति । त्रयाणाम् उ चैव त्रयस्त्रिंशानाम् अननूचीनतायै^{१४} । प्रोष्ठस्य ह खलु वा एता रूपं रात्रयः । ऊर्ध्वो^{१५} वा अयम् इतष् षडहस् तिर्यङ् मध्ये^{१६} ऽर्वाङ् असाव् अमुतः^{१७} ।

उपरिषद्यस्यो^{१०} वा एता रूपं रात्रयः । उपरिषद्यं वै सो ऽश्रुते य श्रियम् अश्रुते ।
^{१०}उपरिषद्यं ज्यैष्ठ्यं श्रैष्ठ्यं^{११} श्रियम् अश्रवामहा इति । तस्माद् एता रात्रीर् उपयन्ति ।
 तद् आहु—श्रेयांसं वा एते ऽभ्यारोहन्ति य एता रात्रीर् उपयन्तीति । तद् यत् परस्तात्
 प्रत्यञ्चः पृष्ठस्य^{१२} षडहस्य^{१३} स्तोमा भवन्ति निह्णवायैवानात्यै शिवत्वाय शान्त्यै ।
 ज्योतिषो ऽध्य अह उच्छिष्टन्त्य उक्तब्राह्मणात् । वैश्वानर उदयनीयो ऽतिरात्रो भवति ।
 वैश्वानरोदयना ह्य अहीनास् सोमाः ॥ ३४८ ॥

[१] ग पृष्ठस्य	[२] ग अथैत	[३] ग अहश्	ग यवान् [१३] ग स्वराज्यो [१४] ग अनू-
[४] ग एवांय	[५-५] क ह्यन्यद्	[६] क ग	चिनतायै [१५] ग ऊर्ध्वो [१६-१६] ? क
चतुस्त्रिंशं [७] ग स्वराज्यस्	[८] ग अधिपाठः		वाङ्सावमुत ग वाङ्दसंवामुत [१७] ग परि-
स्वाराज्यस्सलोक [९] ग सप्तमस्यन्हश्	[१०] ग		षस्यो [१८-१८] ग उपरिषदज्यैष्ठ्यं [१९]
चतुर्विंशं [११] क द्विरुक्तिः बहिष्पवमानं [१२]			क ग पृष्ठस्य [२०] ग षडहस्त

अथ यस्यैतस्य सर्वम् एव चतुस्त्रिंशम् अहर् भवति सर्वेणैवाह्ना स्वाराज्यं^१ लोकम्
 ऋध्रवामेति । त्रयाणाम् उ चैव त्रयस्त्रिंशानाम् अननूचीनतायै^२ । अथ^३ ह स्माह भाल्ल-
 बयो—न पुरा संवत्सरान् महाव्रतम्^४ उपेत्यम् । उपो चेद् ईयुश्^५ चतुर्विंशत्याम्^६ एवैनद्
 रात्रीषूपेयुर्^७ इति । संवत्सरो वा एता रात्रयो^८ यच्च चतुर्विंशतिः^९ । चतुर्विंशत्यर्ध-
 मासस् संवत्सरः । संवत्सर एवैष उभयतः पर्युढः । तस्य यन् मध्ये सप्तदशम् अहस्
 तस्मिन् एवोपेत्यम् इति । सप्तदशो वै प्रजापतिः । प्रजापत्यं^{१०} महाव्रतम्^{११} । मध्यायतनो
 वै प्रजापतिर् देवतानाम् । तद् यत्रायतनः प्रजापतिर् देवतानां^{१२} तत् प्रजापतिम् ऋध्र-
 वामेति । मध्यतो वा अन्नम् अशितं धुनोति । तद् यद् एवम् उपयन्ति मध्यत एवैतद्
 अशनयाम् अपहत्योच्छिष्टन्ति । तद् आहु—श्रेयांसं^{१३} वा एते ऽभ्यारोहन्ति य एता रात्रीर्^{१४}
 उपयन्तीति । तद् यत् परस्तात् प्रत्यञ्च^{१५} च पृष्ठस्य षडहस्य स्तोमा भवन्ति निह्णवायै-
 वानात्यै^{१६} शिवत्वाय शान्त्यै । ज्योतिषो^{१७} ऽध्य अह उच्छिष्टन्त्य उक्तब्राह्मणाद् यद् इति
 ह खलु वा एतच्च छन्दो यद् गायत्री । यद् गायत्र्या अध्य उच्छिष्टेयुर् ईश्वरा अप्रतिष्ठिताश्
 चरितोः । सविता यन्त्रैः^{१८} पृथिवीम् अरम्णाद्^{१९} इति सावित्रं वैश्वदेवे^{२०} होतारम् अनु-
 शंस्तवै^{२१} ब्रूयात् ।^{२२} तद् उद्धृतात्^{२३} प्रतिष्ठिताद् उच्छिष्टन्ति । वैश्वानर उदयनीयो
 ऽतिरात्रो भवति । वैश्वानरोदयना ह्य अहीनास् सोमाः ॥ ३४९ ॥

[१] ग स्वराज्यं	[२] ग अनूचीनतायै	[३]	श्रेयांसं [१२] ग रात्रिर् [१३] =प्रत्यञ्च [१४]
ग हथ [४] क ग महाव्रतम्	[५] क ग		ग निह्णवैवानात्यै [१५] ग ज्योतिषो [१६] ग
इयुश् [६-६] क एवैनद्रात्रिषू-	ग एवैनद्रात्रिषू-		यन्त्रे [१७] ग अरम्णाद् [१८-१८] ग होतार-
[७-७] ग चतुर्विंशतिः	[८] ग प्रजापत्यम्	[९]	मनुशास्तवै [१९-१९] ग तद्धृतात्
क ग महाव्रत [१०] ग देवानां	[११] क		

अथैतास् संसदो भवन्ति । एतद् ध वै संसदां संसत्वं^१ यद् एते स्तोमाश् च
 छन्दांसि च मध्यतः संसन्नाः । स्तोमाश् च ह खलु वै छन्दांसि च सर्वा देवताः । देवा
 वै मृत्योर् अविभुयः । यत् स्वर्गे लोके तस्मात् ते प्रजापतिम्^२ एवोपाधावन् । तान्^३
 प्रजापतिर् अब्रवीत्—मा बिभीत । अहं वस् ते^४ मृत्युम् अतिनेष्यामि यत् स्वर्गे लोक
 इति । तान् पृष्ठ्ये^५ षडहे समसादयत् । ऋतवो वै पृष्ठानि । संवत्सर ऋतवः । संवत्सरो

मृत्युः । मृत्योर् वावैनांस् तत् पृष्ठे प्रतिष्ठितस्^१ समसादयत् । तान् एतेनानिरुक्तेन^२ त्रयस्त्रिंशेनात्यनयत् । स ऐक्षत्—मानिरुक्ता भूवन्^३ इति । ता निरुक्तेन निरब्रवीत् । ते स्तोमांश् च छन्दांसि चाक्रममाणा आयन् । मृत्योर् वाव ते तत् पदयोपनं^४ कुर्वन्त ईयुस्^५ ; तद् यद् एते^६ 'स्तोमांश् च'^७ छन्दांसि च मध्यतो विष्वञ्चो भवन्ति^८ ॥ ३५० ॥

[१] क संसत्वं ग संसदत्वं [२] क ग स्तोमश् [३] ग भवन् [४] ग पदयोपनं [५] क ग [६-७] ग ओवोपाधावन्तरन् [८] ग तोम इयुस् [९-११] क स्तोमांश्च ग स्तोमा [१२] [५] ग पृष्ठे [६] ग पृष्ठित [७] ग एतेनारुक्तेन ग भवति

यथा विषूची पदे विनिहिते^१ अनेनाग्रादेद् अनेनादे^२ इत्य् अप्रजानंस्^३ तिष्ठेद्, एवम् एवैतन्^४ मृत्योः पदयोपनं कृतं भवति पाप्मनो ऽनन्ववायाय । न ह वा एनं पुनर् मृत्युर् अन्वेत्य्^५, अप^६ पाप्मानं हते, गच्छति स्वर्गं लोकम्^७ । ते परमं तम् इत्वा पुनर् एवाविभ्युः । तान् एतेनैवानिरुक्तेन त्रयस्त्रिंशेनात्यनयन् निरुक्तेन निरब्रवीत् । ततो वै ते तं मृत्युम् अपाजयन् यत्^८ स्वर्गं लोके । अप ह वै तं मृत्युं जयति यत्^९ स्वर्गं लोके, य एवं वेद । संवत्सरो वा एता रात्रयस्, संवत्सरस्य गर्भः । संवत्सरस्य वै गर्भं प्रजाः पशव उपजीवन्ति । गर्भिणीर् उ एता रात्रयः । 'यथा वा अजगरो' गीर्णवान् एवम् एता रात्रयः । यद् उ वा अजगरो गीर्णवान् भवत्य् उभाव् अन्ताब् अर्णा स्थूलं मध्यम् । सुहित्यस्यो वा एता रूपं रात्रयः । सुहित्यं वै सो ऽश्नुते य श्रियम् अश्नुते । सुहित्यं ज्यैष्ठ्यं श्रैष्ठ्यं श्रियम् अश्रवामहा इति तस्माद् एता रात्रीर् उपयन्ति ॥ ३५१ ॥

[१] ग निहिते [२-३] क अनेनाग्रादने ग अच [४] ग लोक [५] ग तम [६] ग अनेनागाहुदनेनाहु [७] ग अप्रजानां [८] ग यन् [९] ग य [११-१२] क यथा वायुजगरो एवैतान् [५-६] ग पुनर्मृत्युरान्वेत्य [६] क ग यथ अजगरो

अथ ह स्माहाषाढस् सावयसो यादोवश्यं^१ यस्मिन् एव मे संवत्सरे समाना^२ दास्य उदकं चौदनं^३ चाहरत् तस्मिन् एव मे संवत्सरे चतुर्विंशतिः परिष्कन्दा निष्क- ग्रीवाः परिवेषणम् अन्वायन् । नो तान् संपश्यामो^४ ये निष्का आसन् इति । तावत् तेजस्विनीस् तावद् ब्रह्मवर्चसिनीस् तावद् वीर्यावतीर्^५ एता रात्रयः । तद् आहु—श्रेयांसं वा एते ऽभ्यारोहन्ति य एता 'रात्रीर् उपयन्तीति'^६ । तद् यत् परस्तात् प्रत्यञ्चं च^७ पृष्ठयस्य षडहस्य^८ स्तोमा भवन्ति, निह्वायैवानात्यै^९ शिवत्वाय शान्त्यै । त्रिवृते ऽध्य अह उत्तिष्ठन्ति । ब्रह्म वै त्रिवृत् । ब्रह्मण्य् एवैतत् प्रतिष्ठायोदचम् अश्नुवते । त्रिवृत् त्रिवृतो^{१०} ऽनुचरो भवति । तस्माद् ब्राह्मणो ब्राह्मणस्यानुचरो^{११} भवति । विन्दते ऽनुचरितृन् बहवो ऽस्यानुचरा भवन्ति । न ह खलु वा एषाक्षमारमते^{१२} यद् गायत्री । ऊर्वा ह वा एषा सह यजमानेन स्वर्गं लोकम् एति । ऊर्वा^{१३} हैवास्य कीर्तिर् ऊर्वा श्रीर् ऊर्वा^{१४} स्वर्गं लोकम् एति य एवं वेद । 'वैश्वानर उदयनीयो'^{१५} ऽतिरात्रो भवति । वैश्वानरो- दयना^{१६} ह्य अहीनास् सोमाः ॥ ३५२ ॥

[१] ग यादोवश्यं [२] ग सामाना [३] ग चौदनं [४] ग संपश्यामो [५] एवं कीर्तयोः [६] क रात्रिः ग रात्रिरुपयन्तीति [७] क ग प्रत्यञ्चः । प्रत्यञ्च=प्रत्यङ् + च [८] ग नास्ति [९] ग निह्वायैवानात्यै [१०] ग त्रिवृतो [११] क ग ब्राह्मणस्यानुचरो [१२] ? [१३] ग ऊर्वा [१४] ? क ग ऊर्वा [१५-१६] ग वैश्वानरो- दयनीयो [१६] ग वैश्वानरोदयनीया

द्विमास्यं वा एतत् सत्रम् । तेन यद्विस् सैवर्द्धिः । यौ ह खलु वै द्वौ मासाव् ऋतोस् सर्द्धिः । 'ऋतुर् उ' प्रत्यक्षं संवत्सरस्यर्द्धिः । संवत्सरं वा 'एतद् ईत्सन्ति' संवत्सरम् ईप्सन्ति यद् यजन्ते यत् सत्रम् आसते । न हि किं चन बहिस् संवत्सराद् अस्ति । स्वाराज्यं वा एता रात्रयो यत् पञ्चविंशतिर्—द्वादश परस्ताद् अहानि द्वादशावस्तात् । अथ यन् मध्ये ऽहस् तत् स्वराद् । स^१ स्वर्गो लोकः । तद् ब्रध्नस्य विष्टपं गच्छन्ति, तत् स्वाराज्यं गच्छन्ति, तद् अन्यस्याननुनियाना^२ भवन्ति । ता वा एता रात्रयस् संपद्यन्ते जगतीम् एव । पशवो वै जगती । तेनैव^३ तत् सत्रं पशव्यम् उपो विराजं गच्छन्ति । तद् उ विराजो ऽन्नाद्यस्यैश्वर्यम् आधिपत्यं गच्छन्ति । एकोना विराड्—ऊनं तत् स्त्रियै यतस् सा प्रजायते—तेनो प्रजननम् । गायत्रीम् उ दीक्षोपसद्भिश् च सुत्याभिश् च संपद्यते^४ । प्राणो वै गायत्री । तेनैतत् सत्रम् आयुष्यम् । तेजो वै गायत्री । तत् तेजस्विनो ब्रह्मवर्चसिनो भवन्ति । ज्यैष्ठ्यं वै गायत्री । तद् उ आतृव्ये ज्यैष्ठ्ये प्रतितिष्ठन्ति ॥ ३५३ ॥

[१-१] ग ऋतुक [२] ग एतदार्थ्यन्ति [३] ग नास्ति [४] क अन्यस्याननुनियाना [५] ग तेनै [६] ग संपद्यन्ते

संवत्सरस्य ह खलु वा एष रसः प्रवृद्धो यद् एष पञ्चविंशतिरात्रः । एतद् धि सर्वं संवत्सररूपं क्रियते । एताव् अतिरात्राव् एते आरम्भणीयमहाव्रतीये अहनी एतौ पृष्ठयाव्^१ एतौ विश्वजिद्भिजिताव् एते स्वरसामान एष विष्टवान् । ते^२ ये कामकामसमारोफाणा^३ इव मन्येरंस् त एतम् एव पञ्चविंशतिरात्रम् उपेयुः । आप्त्वा हैवैतत् सत्रम् उत्तिष्ठ^४ । पुरुषसंमितं^५ ह खलु वा एतत् सत्रं यद् एष पञ्चविंशतिरात्रः । दश वै पुरुषस्य हस्त्यांगुलयो^६, दश पद्याश्, चत्वारि प्रांगाण्य्, आत्मा पञ्चविंशः । षड् इमानि पर्वाणि, षड् इमानि, 'षड् इमानि', षड् इमान्य्, आत्मा पञ्चविंशः । द्वादशेमाः परिशवो, द्वादशेमा^७, आत्मैव पञ्चविंशः । पुरुषं^८ वावैतेन संस्कुर्वन्ति, पुरुष वा^९ प्रजनयन्ति । तद् आहु—भेयांसं वा एते ऽभ्यारोहन्ति य एतं पञ्चविंशतिरात्रम् उपयन्तीति । तद् यत् परस्तात्^{१०} प्रत्यङ् पृष्ठयष् षडहो भवति निह्मवायैवानात्यै शिवत्वाय शान्त्यै । महाव्रतीयाद् अद्य अह उत्तिष्ठन्त्य्—अन्नं वै महाव्रतम्—अन्नाद्य एवैतत् प्रतिष्ठायोद्वचम् अश्रुवते । वैश्वानर उदयनीयो ऽतिरात्रो भवति । वैश्वानरोदयना ह्य अहीनास् सोमाः ॥ ३५४ ॥

[१] क ग पृष्ठया [२] ग तो [३] ? एवं [४-५] क नास्ति [६] ग द्वादशेमा [७] ग कोशेषु [८] ? एवं कोशेषु [९] क पुरुष-संमितं ग पुरुषसंमितं [१०] ग हत्वांगुलयो [११] क नास्ति [१२] ग द्वादशेमा [१३] क ग परस्ताद्

द्विमास्यं वा एतत् सत्रम् । तेन यद्विस् सैवर्द्धिः । यौ ह खलु वै द्वौ मासाव् ऋतोस् सर्द्धिः^१ । 'ऋतुर् उ' प्रत्यक्षं संवत्सरस्यर्द्धिः । संवत्सरं वा एतद् ईत्सन्ति^२ संवत्सरम् ईप्सन्ति यद् यजन्ते यत् सत्रम् आसते । न हि किं च^३ बहिस् संवत्सराद् अस्ति । स्वाराज्यं वा एता रात्रयो यत् त्रयस्त्रिंशत्, षोडश परस्ताद् अहानि, षोडशावस्तात् । अथ यन् मध्ये ऽहस् तत्^४ स्वराद्, स स्वर्गो लोकः । तद् ब्रध्नस्य विष्टपं गच्छन्ति, तत् स्वाराज्यं गच्छन्ति, तद् अन्यस्याननुनियाना^५ भवन्ति । तदा वा एता रात्रयस् संपद्यन्ते विराजम् एव । तद् उ विराजो ऽन्नाद्यस्यैश्वर्यम् आधिपत्यं गच्छन्ति । तिस्रश् च विराद् च । ता त्रयस् तिस्रो देवीश् आच्छद्स तासाम्^६ एषर्द्धिर् यानि त्रीणि छन्दांसि,

यानि त्रीणि सवनानि, ये त्रयः प्राणापानव्याना, ये त्रय इमे लोकाः । यत् किं च त्रिस्त्रिस्, तस्यैषा सर्वस्यर्द्धिस् तस्योपाप्तिः । देवसत्रं ह खलु वा एतद् यद् एष ^{१०} त्रयस्त्रिंशद्वात्रः । त्रयस्त्रिंशद् ^{१०} वै देवताः । देवता वा ऋद्धिकामास् तपो ऽतप्यन्त । ता एतद् अयनम् अपश्यन् । तद् उपायन् । ततो वै तासाम् अहैवैकाधोद् ^{११} अहैकाहैका । सा ^{१२} ह खलु वै श्रेष्ठर्द्धिनां ^{१३}, स लोकानां पुण्यतमो यम् एतेन देवता आर्ध्ववन् ^{१४} । सा या श्रेष्ठर्द्धिनां, यो लोकानां पुण्यतमो, यम् एतेन देवता आर्ध्ववन् ^{१५}, तम् ऋध्ववामेति । तस्माद् एता राज्ञीर् उपयन्ति ॥ ३५५ ॥

[१-१] ग मासासावृतोसद्धि	[२-२] ग ऋतुक	तसाम्	[१०-१०] क त्रयस्त्रिंशद्वात्र त्रयस्त्रिंशद्
[३] ग ईर्ध्वन्ति	[४] ग चा	[५] ग त	[११] क अहैवाका- ग अहैवाकाध्नोद्
[६] क स्वाराद्	[७] क ग अन्यस्याननु-	स	[१२] ग
याना	[८-८] ग गच्छन्ती तिसृश्	[९] ग	[१३] ग श्रेष्ठर्द्धिना
			[१४] ग आर्ध्व-

अथैते पञ्चाहा भवन्ति—पञ्च वै जयाः । पञ्चभिर् वै व्याहृतिभिर् ^१ इदं देवा अजयंस्—^२ तद् यावतेदं ^३ देवा अजयंस् तावता जयामेति । पांक्तो ^४ यज्ञः । यावती ^५ यज्ञस्य मात्रा ताम् आप्नवामेति । पांक्ताः पशवः । यावती पशूनां ^६ मात्रा तावता नः पशवो ऽवरुद्धा उपतिष्ठान्ता इति । पांक्तम् अन्नाद्यं, यावत् अन्नाद्यस्य मात्रा तावता नो ऽन्नाद्यम् अवरुद्धम् उपतिष्ठता इति । अथ स्माहुः कापोया—^७ अनृतौ वा एष प्रतिष्ठितो यत् षडहः । पञ्चाहो वा ऋतौ प्रतिष्ठित इति । वसन्तो वै प्रथम ऋतूनां, ग्रीष्मो द्वितीयो ^८, वर्षास् ^९ तृतीयाश् ^{१०}, शरच् चतुर्थी, हेमन्तः पञ्चमश्, शिशिरष् षष्ठः । स एष श्रेष्ठ ऋतूनां यद् धेमन्तः पीवगुः ^{११} पीवत्सः । तम् ^{१२} अनु पञ्चाहः प्रतितिष्ठन्न एति । अथैष परिचक्ष्यैव यच् छिशिरः कशगुः कशपुरुषः । तम् अनु षडहः प्रतितिष्ठति । स य श्रेष्ठ ऋतूनां हेमन्तस् तस्य प्रतिष्ठाम् अनु प्रतितिष्ठन्तो ऽयामेति । तस्माद् एतत् पञ्चाहविधम् उपयन्ति । वैश्वानरः प्रायणीयो ऽतिरात्रो भवति । वैश्वानरप्रायणा ह्य अहीनास् सोमाः ॥ ३५६ ॥

[१] ग व्याहृतीभिर्	[२] ग तावतेतन्	[३] क पांक्ते	[४] ग यानीति	[५] ग पशूनाम्
[६] ग कापोया	[७] ग द्वितीया	[८] क ग वर्षा	[९] क तृतीयोश्	[१०-१०] ग पीवत्सप्तम्

अथैते ज्योतिर् गौर आयुर् इति स्तोमा भवन्ति । एते ह वै शिवाश् शान्ताः पथ्या ^१ स्तोमा ये ज्योतिर् गौर आयुर् इति । ते ये शिवाश् शान्ताः पथ्या ^२ स्तोमास् तैर् न स्तुतम् असद् इति । त उ विराजं संपन्नाः । तद् उ विराजम् अन्नाद्यम् आरभन्ते । ताम् आन्तं ^३ नावसृजेयुः ^४ । बृहद्रथन्तरे सामनी भवतः । ^५ सं ह्य ऋद्धिस्, सं पन्थाः । इथैतनौघसे ^६ ब्रह्मसामनी भवतः प्र स्पष्टम् आजिम् अनुशूकरवामेति । तद् यत् ^७ तृतीये ऽहनि रथन्तरं संपद्येत तद् वैरूपम् उपेयुः । इदं वै रथन्तरम्, अदो बृहद्, इदम् एवान्तरिक्षं वैरूपम् । एतयोर् एव सास्त्रो रसम् एते ^८ । अथ ह वै निष्करणीया इति ब्राह्मणाः पूर्विणस् ^९ सत्रं निषेदुः ^{१०} । तेषां ह स्म ^{११} वासिष्ठस् सात्यहव्य ^{१२} आसद्य सोमं भक्षयित्वा प्रधावति । ते ^{१३} हाभिशास्ति चक्रिरे—कथं नु नो ^{१४} दीक्षितानाम् अदीक्षितास् ^{१५} सोमं भक्षयेयुर् इति । ^{१६} ते हैतद् ^{१७} एकम् अहर् वैरूपम् उपेयुः । स ह पुनर् आसद्य तूष्णीम् एवेक्षमाणो ^{१८} तिषसाद् । तं होचुः कथं नु सर्पसि ^{१९} कथं नु भक्षयसीति । स होवाच

सत्रिणो वा अभूत दीर्घसोमो वाव वः पुराभूद् इति । तद् यत् तृतीये ऽहनि वैरूपम् उप-
यन्ति^१, सत्रिताया एव । ते वा एते सामनी अन्यदन्यद् अहर् उपपद्यमाने इतः । यत्र
गवि रथन्तरं संपद्येत— ॥ ३५७ ॥

[१] ग पर्या [२] ग नास्ति [३] ग आनं ।
आन्ते = आ + अन्तम् । [४] ग नावसृजेयु
[५-५] क सं हृद्धिस्त ग सां हृद्धिस्त [६] ग
इयतनौषसे [७] ग यत्र [८] ग ब्रह्म [९] ?
क एदे ग अदे [१०] ग पूवीणस् [११] ग निषदुः

[१२] ग स्मा [१३] ग सत्यहव्य [१४] ग त
[१५] ग तेनो [१६] ग अदीक्षितस् [१७-१७]
ग तैहत् [१८] ग एवक्षमाणो [१९] क ग
सर्पति [२०] ग उपवयन्ति

—'तद् धोतारं' ब्रूयाद् उभे रूपे शंस यच् च राथन्तरं यच् च बार्हतम् इति ।
यत्रायुषि बृहत् संपद्येत तद् धोतारं ब्रूयाद् उभे रूपे शंस^२ यच् च बार्हतं यच् च राथन्तरम्
इति । यद् उभे राथन्तरे अहनी संपद्येयाताम् । पूर्वस्याहस् सौभरम्^३ उक्थेषु ब्रह्मसामं
कुर्युर् यद्य उभे^४ बार्हते अहनो संपद्येयाताम् । उत्तरस्याहः कण्वरथन्तरं माध्यन्दिने पव-
माने प्रोह्युः^५ । प्रजा वा एषा बृहद्रथन्तरयोर् यद् एते सामनी । तद् यद् एवम् उपयन्त्य
अजामिताया एव । अथैष विश्वजित् सर्वपृष्ठो ऽतिरात्रो भवति प्राजापत्यम्^६ अहर्—
अहोरात्रे वै कृत्स्नः प्रजापतिः—कृत्स्नं प्रजापतिम्^७ ऋध्नवाम, कृत्स्नो नः प्रजापतिर्
उपेतो ऽसद् इति । तद् आहु—श्रेयांसं वा एते ऽभ्यारोहन्ति^८ य एतं विश्वजितम् अति-
रात्रम् उपयन्ति । प्रजापतिं ह्य एव प्रत्यक्षम् उपयन्तीति । तद् यत् परस्तात्
प्रत्यञ्चस् त्रयः पञ्चाहा भवन्ति, निह्वायैवानात्यै शिवत्वाय शान्त्यै । वैश्वानर उदयनीयो
ऽतिरात्रो भवति । वैश्वानरोदयना ह्य अहीनास् सोमाः ॥ ३५८ ॥

[१-१] क तद्धोतारं ग तद्धोतारं [२] क शंस [३] ग सौभरम् [४-४] एवं कोशेषु [५] ग
प्रोह्युः [६] ग प्रजापत्यम् [७] ग प्रजा प्रजापतिम् [८] क ग भ्यारोहन्ति

अथैता द्वादशाहवतीर्^१ भवन्ति, यैवासौ द्वादशाहवतीनां^२ प्रशंसा सा^३ न
उपासासद् इति । इदम् इव त्व अत्रोपाधीयते । ता वा त्वै^४ पुरस्ताद् उपेयुस् ता वोपरि-
ष्टात्^५ । यदि पुरस्ताद् उपेयुः प्रायणीयस्यैवाहो ऽछंबदकाराय^६ । तद् इव त्व अत्र परि-
चक्षते यद् वाचम् ओहिर्षीं^७ दशमेनाह्वा संपाद्य तस्यै विकृष्टायै वाचो ऽप्रतिष्ठिताया
उदचम् अशुवते । यद् एव तत्र प्रायणीयरूपं मन्येरस्^८ तद् एव तत्र^९ कुर्युः । प्रतनवत्
प्रतिवत् संपन्नायै वाचो विकृष्टायै प्रतिष्ठिताया उदचम् अश्ववामहा इति । अथैष विश्वजित्
सर्वपृष्ठो ऽतिरात्रो भवति प्राजापत्यम्^{१०} अहर्—अहोरात्रे वै कृत्स्नः प्रजापतिः—कृत्स्नं
प्रजापतिम् ऋध्नवाम, कृत्स्नो नः प्रजापतिर् उपेतो^{११} ऽसद् इति^{१२} । तद् आहु—श्रेयांसं
वा एते ऽभ्यारोहन्ति य एतं विश्वजितम् अतिरात्रम् उपयन्ति, प्रजापतिं ह्य एव प्रत्यक्षम्
उपयन्तीति । तद् यत् पुरस्तात्^{१३} प्रत्यङ् पञ्चाहा भवति, निह्वायैवानात्यै शिवत्वाय
शान्त्यै । वैश्वानर उदयनीयो ऽतिरात्रो भवति । वैश्वानरोदयना ह्य अहीनास् सोमाः
॥ ३५९ ॥

[१] क ग द्वादशाहवतीर् [२] ग द्वादशाम- (त्वयि) ग नास्ति [५] ग वोपरिष्टात् [६] क
[३-३] क प्रशंसा सा ग प्रशंसा [४] क त्वै छंबदकाराय ग छंबदकाराय [७] क ग ओहिरी

[८] ग मन्यरंस् [९] ग ततत्र [१०] क ग परस्तात्
प्रजापत्यम् [११-११] क असदति [१२] ग

अथैतत् त्र्यहविधं भवति । त्रयो ह वा ऋतवो ऽनुतवो^१ ऽन्ये । त्रीणो वर्षा हेमन्त एते ह वा ऋद्धा ऋतव, उपाश्लेषगा^२ इवान्ये^३ । ते य ऋद्धा ऋतवस् ते न उपाप्ता असन् इति । त्रीणि वाव छन्दांसि^४, त्रीणि सवनानि, त्रयः प्राणापानव्यानास्, त्रय इमे लोकाः । यत् किं च त्रिस्त्रिस् तस्यैषा सर्वस्यद्धिस् तस्योपाप्तिः । पञ्चैते परस्तात् त्र्यहो भवन्ति, पञ्चावस्तात् । तेनो एव पञ्चाहविधतायै न यन्ति । अथैष विश्वजित् "सर्वपृष्ठो ऽतिरात्रो" भवति प्राजापत्यम् अहर्—अहोरात्रे वै कृत्स्नः प्रजापतिः—कृत्स्नं प्रजापतिम् ऋध्वाम्, कृत्स्नो^५ नः प्रजापतिर् उपेतो ऽसद् इति । तद् आहु—श्रेयांसं वा एते ऽभ्यारोहन्ति य एतं विश्वजितम् अतिरात्रम् उपयन्ति, प्रजापतिं ह्य एव प्रत्यक्षम् उपयन्तीति । तद् यत् परस्तात् प्रत्यञ्चः पञ्च त्र्यहो भवन्ति निह्वायैवानातयै शिवत्वाय शान्त्यै । वैश्वानर उदयनीयो ऽतिरात्रो भवति । वैश्वानरोदयना ह्य अहीनास् सोमाः ॥ ३६० ॥

[१] ग नास्ति [२] ग उपाश्लेषगा [३] ग इवान्य [४] ग छन्दांसि [५-५] क ग सर्वपृष्ठाति-
रात्रो [६] क कृत्स्नो ग कृत्स्ना

त्रिमात्रं^१ वा एतत् सत्रं, तेन यद्धिस् सैवद्धिः । यौ ह खलु वै द्वौ मासाव् ऋतोस् सद्धिः । ऋतुर् उ प्रत्यक्षं संवत्सरस्यद्धिः । अथ यस्य^२ तृतीयो मासस् त्रयोदशस्य स मास ऋद्धिः । संवत्सरं^३ वा एतद् ईत्सन्ति^४ संवत्सरम् ईप्सन्ति यद् यजन्ते यत् सत्रम् आसते । न हि किं चन बहिस् संवत्सराद् अस्ति । स्वाराज्यं^५ वा एता^६ रात्रयो यद् एकोनपञ्चाशच्^७, चतुर्विंशतिः परस्ताद् अहानि चतुर्विंशतिर् अवस्तात्^८ । चतुर्विंशत्यर्धमासस् संवत्सरः । संवत्सर एवैष उभयतः पर्यूढः । तस्य यन् मध्ये ऽहस् तत्^९ स्वाराद्, स स्वर्गो लोकः । तद्^{१०} ब्रध्नस्य विष्टं गच्छन्ति, तत् स्वाराज्यं गच्छन्ति, "तद् अन्यस्याननुयाना"^{११} भवन्ति । ता वा एता रात्रयस् संपद्यन्ते^{१२} जगतीम् एव । पशवो वै जगती । तेनैतत् सत्रं पशव्यम्, उपो विराजं गच्छन्ति । तद् उ विराजो ऽन्नाद्यस्यैश्वर्यम् आधिपत्यं गच्छन्ति । एकोना विराड्, ऊनं तत् स्त्रियै यतस् सा प्रजायते, तेनो^{१३} प्रजननम् । गायत्रीम् उ दीक्षोपसद्भिश् च^{१४} सुत्याभिश् च^{१५} संपद्यते । प्राणो वै गायत्री । तेनैतत् सत्रम् आयुष्यम् । तेजो वै गायत्री । तत् तेजस्विनो ब्रह्मवर्चसिनो भवन्ति । ज्यैष्ठ्यं वै गायत्री । तद् उ भ्रातृव्ये ज्यैष्ठ्ये प्रतितिष्ठन्ति^{१६} ॥ ३६१ ॥

[१] एवं कोक्षयोः । त्रिमास्यम् इति साधीयान् अवस्ता [२-२] ग नास्ति [१०-१०] क
पाठः स्यात् ? [२] ग रय [३] ग संवत्सर तदन्यस्याननुयाना ग तद्व्यस्याननुयाना [११]
[४] ग ईत्सन्ति [५] क ग स्वाराज्यं [६] ग संपद्यते [१२] ग तेना [१३-१३] ग
ग एत [७] क एकात्र- ग एकाह- [८] ग नास्ति [१४] क प्रतितिष्ठति

आदित्याश् च वा अङ्गिरसश् च स्वर्गे लोके ऽस्पृश्यन्त । त आदित्या अकामयन्त—
वयं पूर्वं स्वर्गं लोकं गच्छेमेति^१ । त एतद् अयनम् अपश्यस् तद् उपायन् । ततो वा
आदित्याः पूर्वं स्वर्गं लोकम् अगच्छन्, अहीयन्तांगिरसः । सा ह खलु वै^२ श्रेष्ठर्दीनां
स लोकानां पुण्यतमो यम् एतेनादित्या अगच्छन् । सा या श्रेष्ठर्दीनां यो लोकानां
पुण्यतमो यम् एतेनादित्या अगच्छन् तं गच्छामेति^३, तस्माद् एता रात्री उपयन्ति ।

वैश्वानरः प्रायणीयो ऽतिरात्रो भवति । वैश्वानरप्रायणा ह्य अहीनास् सोमाः ॥ ३६२ ॥

[१] एवं कोशयोः [२] ग विवे

अथैते ज्योतिर् गौर आयुर् इति स्तोमा भवन्ति । एते ह वै शिवाश् शान्ताः पथ्या स्तोमा ये ज्योतिर् गौर आयुर् इति । ते ये शिवाश् शान्ताः पथ्या स्तोमास् तैर् न स्तुतम्^१ असद् इति । त उ विराजं संपन्नाः । तद् उ विराजम् अन्नाद्यम् आरभन्ते । बृहद्रथन्तरे सामनी भवतः ।^२ सा ह्य ऋद्धिस् स^३ पन्थाः । इयैतनौधसे ब्रह्मसामनी भवतः, प्र स्पष्टम् आजिम् अनुशूकरवामेति^४ । अथैते षड् अतिरात्रा भवन्ति । षड् वै पुरुषे पाप्मानष् षड् विषुवन्त स्वप्नश् च तन्दी^५ च मन्युश् चाशनया चाक्षकाम्या च स्त्रीकाम्या च^६ । तान् एवैतैर् अपन्नते तान् अतितरन्ति^७ । अथैते त्रयस् त्र्यहा भवन्ति । नवाहानि । नव वै पुरुषे प्राणाः । प्राणानाम् एवैषा^८ सं मा^९ प्राणानाम् ऋद्धिः । अथैतद् वैराजपृष्ठं दशमम् अहर्^{१०} भवति । नाभिर् ह सा, तद् वा^{११} एतद् आक्षित्सद्^{१२} अहर् एतेष्व अहस्सु नियुक्तम्^{१३} । यस्माद् एतद् आक्षित्सद्^{१४} अहर् एतेष्व अहस्सु नियुक्तं, तस्माद् आक्षित्सती नाभिः प्राणेषु नियुक्ता^{१५} । प्राणतो ह्य एनाम् अनूदनित्य^{१६} अपानतो ऽन्वपानिति^{१७} । तद् एतेषाम्^{१८} अन्नं दशमं भवति—दशाक्षरा विराद् । अन्नं विराड्—विराज^{१९} एवान्नाद्य-स्यावरुद्धयै^{२०} ॥ ३६३ ॥

[१] ग स्तुतम् [२-२] क सां ऋद्धिस्स ग सां
हृद्धिस् [३] ग अनुशूकरवामेति [४] ग
तन्दी [५] ग य [६] एवं कोशयोः [७-७]
ग सममा [८] ग अह [९-९] क एत-
दक्षित्सद् ग हितदाक्षित्सद् [१०] ग नियुक्तं

[११] ग आक्षित्सद् [१२] ग युक्ता [१३]
ग अनुदनित्य [१४] ग न्वपानाति [१५] ग
एषाम् [१६] क विराज्य [१७] ग एवाना-
न्नाद्यस्यावरुद्धयै

तद् वैराजपृष्ठं^१ भवत्य्—अन्नं वै वैराजम्—अन्नाद्यस्यैवावरुद्धयै । तद् उक्थ्यं भवति—पशवो वा^२ उक्थ्यान्त्य अन्नं^३ पशवो^४—ऽभिपूर्वस्यैवान्नाद्यस्यावरुद्धयै । तत् षोडशिमद्^५ भवति—वज्रो वै षोडश्य, अन्नं^६ विराड्—वज्रेणैवान्नाद्यं^७ परिगृह्णन्ति । तद् एकविंशं^८ भवति—द्वादश मासाः, पञ्चर्तवस्, त्रय इमे लोका, असाव् आदित्य एकविंशः । एतद् वै देव्यं^९ क्षत्रम् । क्षत्रिय उ वा अन्नाद्यस्य प्रदाता । स यो ऽन्नाद्यस्य प्रदाता स नो ऽन्नाद्यं प्रयच्छाद् इति । अथैते चत्वारस्^{१०} त्र्यहा भवन्ति द्वादशाहानि । द्वादश वै संवत्सरस्य पौर्णमास्यः । पौर्णमासीनाम् एवैषा^{११} संमा^{१२} पौर्णमासीनाम् ऋद्धिः । अथैष पृष्ठयष् षडहो भवति । श्रीर् वै पृष्ठानि । वर्ष्म वै पृष्ठानि । तच्च छिद्यं वर्ष्म पृष्ठानि रोहन्ति, तद् उ सत्रिणो भवन्ति^{१३} । अथैते चत्वार उत्तरे त्र्यहा भवन्ति द्वादशो एवाहानि । द्वादश वै संवत्सरस्यामावास्याः । अमावास्यानाम् एवैषा संमा^{१४} मावास्यानाम्^{१५} ऋद्धिः । द्वादशैतानि परस्तात् पृष्ठयस्य षडहस्याहानि भवन्ति, द्वादशावस्तात् । तस्मात् समावतीस्^{१६} संवत्सरस्य पौर्णमास्यश्^{१७} चामावास्याश् च । वैश्वानर उदय-नीयो ऽतिरात्रो भवति । वैश्वानरोदयना ह्य अहीनास् सोमाः ॥ ३६४ ॥

[१] एवं कोशयोः [२-२] ग उक्थ्यान्त्यन्यन्तं
[३] ग पशवा [४] ग षोडशीमद् [५-५]
[६] ग विराड्वैज्रे [७] क ग एकविंश [८] ग
देव्यं [९] क ग चत्वार [१०] ग सममा

[११] क ग एकविंश [१२] ग
देव्यं [१३] क ग चत्वार [१४] ग सममा

[१०] ग द्विरुक्तिः पौर्णमासीनामेवैषा सममा [११] वतीस् [१४] क ग पौर्णमास्याश्
ग भवति [१२] ग सममा- [१३] ग सामा-

आदित्याश् च वा^१ अङ्गिरसश् च स्वर्गे लोके ऽस्पृधन्त । त आदित्याः पूर्वं स्वर्गे
लोकम्^२ अगच्छन् । ते ऽङ्गिरसो ऽकामयन्त—वयम् अपि तं लोकं गच्छेम यम् आदित्या^३
अगमन्^४ इति । ते येन येनैवायनेनायस् ततस्तत^५ एतान् प्रत्य् अपानुदन्त । तान् ह
परश् चत्वारिंशानि वर्षाणि प्रत्य् एव नुनुदिरे । त एतद् अयनम् अपश्यन् । तद् एव
‘सदन् यथाविधम्’ इव नद् उपायन् । ततो वा अंगिरसस् तं^६ लोकम् अगच्छन् यम्
आदित्याः । सा ह खलु वै श्रेष्ठधीनां^७ स लोकानां पुण्यतमो यम् एतेनांगिरसो ऽगच्छन् ।
‘स यो’ श्रेष्ठधीनां^८ यो लोकानां^९ पुण्यतमो यम् एतेनांगिरसो ऽगच्छन् तं गच्छामेति
॥ ३६५ ॥

[१] ग नास्ति [२] ग लोकेस् [३] ग अदित्या [४-५] ? ग सा या [१०] ग श्रेष्ठधीना [११]
[४] ग अगमन् [५] क ततस्ततस्तत [६-७] क ग लोकायां
ग सदथाविधम् [७] ग त्वं [८] ग श्रेष्ठधीनां

तद् ये ह वा एत^१ आदित्यस्योदञ्चो^२ रश्मयस् त आदित्या, ये दक्षिणास् ते
ऽङ्गिरसः^३ । ते हैत आदित्याश् चांगिरसश् च सलोकाः । सलोको ह वा आदित्यैश्
चांगिरोभिश् च भवति, य एवं वेद । अथैतौ द्वौ^४ त्र्यहौ भवतष्—षड् अहानि । ‘षड्
वा’ ऋतवः । ऋतुष्व् ‘एव तत्’ प्रतितिष्ठन्ति^५ । अथैतौ द्वाव्^६ उत्तरौ त्र्यहौ भवतष्
—षड् उ एवाहानि । अभिपूर्वम् एव तद् ऋतुषु प्रतितिष्ठन्ति । अथैते षड् अतिरात्रा
भवन्त्य् उक्तब्राह्मणाः । अथैते त्रयस् त्र्यहा भवन्त्य् उक्तब्राह्मणाः । अथैते चत्वारस् त्र्यहा
भवन्ति द्वादशाहानि । द्वादश मासास् संवत्सरः । मासा एव तद् भूत्वा मध्यतस् संवत्सरम्
अतीत्य स्वर्गे लोकं हरुहुः ॥ ३६६ ॥

[१] ग नास्ति [२] ग आदित्यस्योदञ्चा [३] ग ङ्गिरस [४] ग द्वा [५-६] ग षडा
[६-७] ग एतौ [७] क प्रतिष्ठन्ति

अथैता द्वादशाहवतीर्^१ भवन्ति, यैवासौ द्वादशाहवतीनां प्रशंसा^२ सा न उपाप्मा-
सद् इति । अथैतानि चतुरुत्तराणि छन्दांस्य् उपयन्ति । चतुरुत्तरा वै वाचो रोहाः^३ ।
वाचम् एवैते रोहन्ति । अथो चतुष्पदा वै पशवः । तद् यद् एतानि चतुरुत्तराणि
छन्दांस्य् उपयन्ति, चतुष्पदाम् एव पशूनाम् अवरुद्धयै । अथैतानि द्वियन्तराण्य्^४
उपाहरन्ति । चतुरुत्तराणि^५ द्वियन्तराणि । न ह वै तावच्च द्वियम् अश्नुते यावद् द्विपदां
चतुष्पदां पशूनाम् ऐश्वर्यम् आधिपत्यं न गच्छति । तद् यद् एतानि द्वियन्तराण्य् उपा-
हरन्ति चतुरुत्तरद्वियन्तराणि द्विपदां चतुष्पदां पशूनाम् ऐश्वर्यम् आधिपत्यं गच्छामेति ।
अथैतान्य् अष्टान्तराण्य् उपाहरन्ति चतुरुत्तरद्वियन्तराणि सर्वाणि, चतस्रो दिशश्च
चत्वारो ऽवान्तरदेशा, दिशां स उपरिष्ठाल् लोको यः पुण्यस्, सर्वासु दिक्षु प्रतिष्ठाय
स्वर्गे लोकं गच्छामेति । अथैतानि पञ्च सन्धिषामानि भवन्ति^६—रथन्तरं जराबोधीयं
श्रुधीयं नानदगौरिवीते^७ इति । एतद् ध वा^८ एकं प्रज्ञातं सन्धिषाम यद् रथन्तरम् । तद्
यद् एकं^९ प्रज्ञातम्^{१०} — ॥ ३६७ ॥

[१] ग द्वादशभवतीर् [२] क ग पशसा [३] ननन्दगौरिवीते [८] ग नास्ति [९] ग एतं
ग रोह [४] ग द्वियन्तराह् [५] क चतुस्तर [१०] ग प्रज्ञाः
[६] क ग भवति [७] क नानदगौरिवीते ग

—‘सन्धिषाम्’ तेन न स्तुतम् असद् इति । अथो वाग् वै रथन्तरं, वाग् आश्विनं, वाग् वै वाचं प्रति विभक्तितुम् अर्हति, इयं ‘वाग् वाचं प्रति विभाद् इति । एतद् उ ह वै द्वितीयं प्रज्ञातं सन्धिषाम् यज् जराबोधीयम् । तद् यद् द्वितीयं प्रज्ञातं सन्धिषाम् तेन न स्तुतम् असद् इति । अथ श्रुधीयं कीर्तिमत् । सामवृक्तिर् उ सन्धिषामनी । तद् यद् आभ्यां सन्धिषामभ्याम् अवृक्षमहि तन् नो ऽस्य लोकवतस् साम्नः पशवो लोकम् अनूपतिष्ठान्ता इति । अथ नानदगौरिवीते लोकवती सामनी भूयासं नो लोकम् अनूपतिष्ठान्ता इति । तद् आहुस् त्रिर् एवाश्विनं शस्तव्यं, त्रिषत्या वै वाक् । त्रय इमे लोकाः । यद् अतिरात्रे ऽतिरात्र आश्विनं शंसेद् विकर्षस् स वाचः । होतारं ब्रूयाद् आश्विनक्रतून् एवान्येष्व् अतिरात्रेषु शंसस् त्रिर् एवाश्विनं शस्तव्यम् इति, प्रायणतो मध्यत उदयनतः । एतद् घ वै समृद्धम् आश्विनं यद् रथन्तरेण संपद्यते । ‘यद्य् एकेन संपद्येत रथन्तरम् एव प्रायणतो मध्यत उदयनतो, यदि द्वाभ्यां रथन्तरम् एव प्रायणतो मध्यत उदयनतो, यदि त्रिभि रथन्तरम् एव प्रायणतो मध्यत उदयनतो, न चतुर्भिः संपद्यते, नो एव पञ्चभिः ॥ ३६८ ॥

[१] ग अधिपाठः तं [२] क सन्धिषाम् [३] ग सामनी [४] ग अनुपतिष्ठान्ता [५] ग [६-७] ग नास्ति [८] ग यं [९] ? क ग अश्विनं [१०] क ग विकर्षस् [११] एवं कोशयोः सामवृक्तिर् [१२] क पशवा [१३] क अनूपतिष्ठान्ता [१४-१५] ग यद्येतु [१६] ग त्रिभि [१७-१८] ग नास्ति [१९] ग चतुर्हि

अथैता एष्य एककृष्णाः । एष्यो ‘ह वै’ नामैता रात्रयः । तासु कृष्णो ऽपि मिथुन-त्वाय प्रजननाय । प्र मिथुनेन जायते य एवं वेद । तं वा त्वै पुरस्ताद् उपेयुस् तं वोपरिष्ठात् । यदि पुरस्ताद् उपेयुः, पुंसृणेत्रा असन् इति; यद्य् उपरिष्ठात्—पश्चाद् वै पुमान् योषायां रेतो दधाति—रेतोधेयाय । प्रजापतिर् वावेदम् अग्र एको ऽसृज्यत नान्यं द्वितीयं पश्यमानः । स ऐक्षताहं वाच प्रथमो ऽजनिष्य, अहं श्रेष्ठो ऽस्म्य्, अस्ति स्विन् मद् इहान्या इति । स व्यैक्षत । सो ऽन्यद् आत्मनो ऽध्य उत्तरतो ज्यायस् तिष्ठद् अपश्यत् । तद् अपृच्छत् किम् इदम् असि, यद् इदम् असीति । ब्रह्म वा अस्मीत्य् अब्रवीत् । तद् अब्रवीद्—आवं वाच प्रथमाब् अजनिष्वह्य्, आवं श्रेष्ठौ स्वस्, संसृज्या-वहै, सहासावेति । नेत्य् अब्रवीत् । पाप्मगृहीतो वा असीति । स मे क्व स पाप्मेति । एष ते शीर्षेन् इति । तं वै मे ऽवजहीति । तथेति । तम् अवाहन् । तं ग्रीवास्व असिनात् । तं समपीडयत् । तद् एतत् परिगृहीतकम् इवावजहीति । तम् अवाहन् । तं नीव्याम् असिनात् । तं समपीडयत् । तद् एतत् परिगृहीतकम् इवावजहीति । तम् अवाहन् । तं कुल्फयोर् असिनात् । तं समपीडयत् । तद् एतत् परिगृहीतकम् इवावैव जहीति । तम् अवाहन्—पदामितिष्ठेति । तं पदाभ्य-तिष्ठत् ॥ ३६९ ॥

[१-१] ग हैवा [२] ? क ग त्वयि [३] ग [४] क वादम् [५-७] ग जानिष्यहं [८] क यद् [९] ग पञ्चद् [१०] ग अधिपाठः य [११] क स्वन् [१२-१३] ग सेऽन्यादात्मनोऽधि [१४] ग

सजावहै [११-११] ग कास [१२] ग एषा मर्हति [१६] क ग समपीक्यत् [१७-१७]
 [१३] ग वाजहीति [१४] क आवाहन् [१५- क इवावैवजिहीति ग इवावैवाजहीति
 १५] क घ असिनक्तं । असिनाक्तं इत्यपि भवितु-

स एवैष पदोर् उच्छंखः^१ । त्रेधा विच्छिन्नीति^२ । तं त्रेधा व्यच्छिनत्^३ । सैवास्य श्रीर्
 अभवद्—गौस् तृतीयं स्वप्नस् तृतीयं^४ छाया तृतीयम् । तस्माद् एतानि श्रेष्ठस्य भूयिष्ठानि ।
 भूयिष्ठाः पशवो, “ज्येष्ठा छाया”, स्वपिति । स ऐशत—^५यं म^६ इमं पाप्मानम् अवोचद्
 धन्तेमम् अपैव छिनदा इति । स एतद् एव ब्रह्माष्टधा व्यौहत् । अष्टाक्षरा गायत्री । ब्रह्म
 गायत्री । ब्रह्मैव तद् अष्टधा व्यौहत् । तम् अष्टाभिस् त्रिवृद्धिः पराञ्चम् अपौहत् । तम्
 अष्टाभिः पञ्चदशैः पराञ्चम् अपौहत् । तम् अष्टाभिः सप्तदशैः पराञ्चम् अपौहत् । तम्
 अष्टाभिर् एकविंशैः पराञ्चम् अपौहत् । तम् अष्टाभिस् त्रिणवैः “परार्धम् अगमयत्” ।
 तम् अष्टाभिस् त्रयस्त्रिंशैर् अपैवाछिन्दत् । स एवैष उपरिष्ठाद् अतिरात्रः । पाप्मा हास्येषो
 ऽपोढः । अथो एष वै^७ प्रजापतिर् यो ऽसौ तपति । स एषो ऽपहतपाप्मा तपति । तस्य
 छाया नास्ति । तस्माद् उ छायां अभि च छीवेद् अभि च मेहेत् । पाप्मानम् एव तद्
 धत्ते । सुप्तोदकम् आचामेत्^८ । पाप्मानम् एव तद् धत्ते । गाम् उपाष्टां हनीत । पाप्मानम्
 एव तद् धत्ते । ते^९ य एवं विद्वांस एता रात्रीर् उपयन्ति, सर्वम् एव पाप्मानम्
 अपहत्योत्तिष्ठन्ति । ईश्वरा ह त्व अपशवो भवितोः—पशवो वा उक्थानि—पशून् हि स
 तत्राप्य अपौहत् । ते ये श्रीकामा स्युस् त^{१०} एता रात्रीर् उपेयुः । एता ह स्म वै तत् पुरा
 कुरुपाञ्चालानां ब्राह्मणा श्रीकामा उपयन्ति । ते हागावो^{११} ऽभद्रा आसुः । सजातेषु हैवैषां
 पशव आसुः । ततो ह स्मैव गोरुहायगताय^{१२} गाम् उपाञ्जन्ति । ततो देयाय ददुः । तद्
 उ होवाच शाट्यायनिर् न तां वदेद् या परिचक्षा । यदाकामीना वै श्रियां पशवो, यदा-
 कामीनं वित्तं, पशुमन्तश् च भविष्याम्, श्रेष्ठान् च रात्स्यामश्^{१३} चेत्य एवं मन्यमाना
 एता रात्रीर् उपेयुर् इति । तथा हैव भवति । वैश्वानर उदयनीयो ऽतिरात्रो भवति । वैश्वा-
 नरोदयना ह् अहीनास् सोमाः ॥ ३७० ॥^{१४}

[१] ग उच्छंखः [२] क विच्छिन्नुति [३]
 क व्याच्छिनत् [४] क तृतीयच् [५-५] घ
 ज्येष्ठोछायां [६-६] ग समा घ सम [७-७]
 ग पराधमयत् [८] क एव घ व [९] क
 आचामेत् घ आचमेत् [१०] ग नास्ति [११]
 ग ता [१२] ग हागवो [१३] ग गोरुहायगताय
 [१४] ग रात्स्यामश् [१५] क इति सत्रं हरिः
 ओ । आदिकेशवाय त्रयीमूर्तये नमः । अविघ्नमस्तु ।
 श्रीगुरुभ्यो नमः करकृतमपराधं क्षन्तुमर्हन्ति सन्तः ।
 शुभमस्तु । महाब्राह्मणं ३६० । द्वादशाहं ३८८ । महाव्रतं
 १५२ । एकाहं १५३ । अहीनं १०० । सत्रं ३७ । खण्डं

१९० ॥ आर्षेयं ८४ । उपनिषत् १५४ । खण्डं १२८ ।
 शुभमस्तु । श्रीसरस्वत्यै नमः । श्रीगुरुभ्यो नमः । श्री-
 वेदव्यासाय नमः । अविघ्नमस्तु । हरिः ओ ॥ ओ
 रक्ताक्षि नाम संवत्सरं दक्षिणायनं कार्त्तिकैमासं २२
 बुधन्किट्टमयुं उत्तिराषाढनक्षत्रमुं कृदिन शुभदिनत्तिल
 वासिष्ठगोत्रं जैमिनिसूत्रं सामशास्त्राध्यापकान पञ्चन-
 दिशास्त्रिधौ पुङ्गव् मीनाक्षिसुन्दरेस्वरन् महाब्राह्मण-
 मुतल्लखण्डं ४२८ स्वहस्तलिखितम् । करकृतमपराधं
 क्षन्तुमर्हन्ति सन्ताः । शुभमस्तु । हरि ओ ॥ ग इति
 सत्रं समाप्तम्

गवामयनशेषः

‘सावित्रं पूर्वैद्युः पशुम् आलभन्ते । सविता वै देवानां प्रसविता । सवितृप्रसूता एवैतत् संवत्सरम् आरभन्ते । को^१ ह्य एतम् अर्हत्त्वं अप्रसूत आरभम्^२ । प्रजापत्यं श्वो^३ भूत आलभन्ते । प्रजापतिश्रेष्ठा वै देवाः । श्रेष्ठत एवैतद् देवताः^४ प्रीणन्ति । यो वै श्रेष्ठम् अराधयित्वाथान्यान् ईप्सति^५, सर्वे वाव तस्य ते ऽराधिता^६ भवन्ति । अथ य श्रेष्ठं राधयित्वाथाप्य अन्यान् नाद्रियते, सर्वे वाव तस्य ते इष्टाः प्रीता^७ भवन्ति^८ । प्रजापति-श्रेष्ठा वै देवाः । श्रेष्ठत एवैतत् सर्वा देवताः प्रीणन्ति । श्वेतो लोमशस् तूपरो^९ लप्सुग्य अन्यतोदञ् चतुष्पाद्^{१०} । ‘यच् छ्वेतो^{११} लोमशस्, तद् अवीनां रूपम् । यत् तूपरस्, तद् अश्वानाम् । यत् लप्सुगी, तत् पुरुषाणाम् । यद् अन्यतोदंस्, तद् गवाम् । यद् अजस्, तद् अजानाम् । सर्वेषां वा एष पशूनां^{१२} मेघः । सर्वेषाम् एवैतत् पशूनां^{१३} मेघेन संवत्सरं पितरं प्रजापतिं प्रीणयन्ति^{१४} । स एनान् प्रीतः प्रीणाति ।

देवा वा ऋत्विक्कामास्^{१५} तपो ऽतप्यन्त ॥ ३७१ ॥

[१] क ओ	[२] क के	[३] क आरभन्	लप्सुग्यन्यतोदश्चातुष्पाद् ग लप्सुग्यन्यतेद्-	[११-
[४] क श्वो	[५-५] क ग	एवैताः [६] क ग	[११] ग यक्ष्वेतो	[१२-१२] ग नास्ति
ईप्सन्ति	[७] क राधिता	[८-८] ग तस्येष्टाः	क ग प्रीणन्ति	[१४] ग ऋत्विक्कामास्
पूर्ता	[९] ग भवति	[१०-१०] क		

स इन्द्र एताम् अष्टकाम् अपश्यत् । ‘तस्याम् अदीक्षत^१ । स एकयाश्नुत^२ । यद् एकयाश्नुत^३ तद् एकाष्टकाया एकाष्टकात्वम् । ते य^४ एवं विद्वांसो दीक्षन्ते सर्वे एवाश्नु-वते^५, सर्वे विषुवन्तो भवन्ति । विषुवान् ह्य एषो ऽभवत्^६ । ते यत् पुरस्ताद् दीक्षेरन् पितृलोके दीक्षेरन् । प्रमायुका स्युर् यद् उपरिष्ठाद् दीक्षेरन् । यथापूर्वं पलायितम् ईप्सेत्^७ तं वाप्नुयात् तं वा न तादृक् तत् । त एतस्याम् एवाष्टकायां दीक्षेरन् । तद् यथा रथम् उपस्थितम् आतिष्ठेद् धस्तिनं वा निषादितं तथा । तद्विद्यञ्च^८ सत्रिण इति वै पृच्छन्ति । नार्वाञ्चो न पराञ्च इति ब्रूयाद्, यथासाव् आदित्य एति^९ । न ह वा एते ऽर्वाञ्चो^{१०} न पराञ्चः । तिर्यञ्चो ह^{११} वा एते । नो ह वा असाव् आदित्यो ऽर्वाङ्^{१२} न पराङ्, ‘तिर्यङ् उ^{१३} ह वा एष । षड् वा एष मासो दक्षिणैति, ‘षड् उदङ् । यान्^{१४} दक्षि-णैति^{१५} ते पितृदेवत्या, यान् उदङ् ते देवदेवत्याः^{१६} ॥ ३७२ ॥

[१-१] ग तस्यान्दीक्षत	[२] ग एकयाश्नुत	ग अर्वाञ्चो	[१२] क ग ए	[१३] ग अर्वाङ्
[३] ग अधिपाठः यदेकयाश्नुत	[४] ग यं	[१४-१४] क तिर्य्यन्दन्दु	ग तिर्य्यन्दन्दु	[१५-१५]
[५] क एवाश्नुते	[६] ग भवात्	ग नास्ति	[१६-१६] क उदन्धान्	[१७] ग
पलायिदिप्सेत्	[७] ग आतिष्ठ	देवदेव्यता		
द्रव्यञ्च ग तत् दिद्यञ्च	[१०] क एत	[११] क		

एतं वा एत आरभ्य यन्तीन्द्रं प्रजापतिं विप्रं पदम् ऋतुपात्रं विश्वान्^१ देवान् स्वर्गं लोकम् । एतस्य वा एत आवृतम् अन्वावर्तन्त^२ । त एतस्य विमुक्तिम् अनु विमुच्यन्ते । तस्यैषा परिचक्षा यद् अपक्षीयमाणे^३ सुत्यां गच्छन्त्य अपक्षीयमाण उदचम् अश्नवते ।

द्वादश दीभाः कुर्वीरस् तिस्र उपसदः^१ । तेनैतद् उभयम् उपाप्नुवन्ति । तद् उ वा आहुर
उपा हैवैतेनैतद् उभयम् आप्नुवन्ति । सेव^२ तु परिचक्षा यद् अपो ऽनभिनन्दन्तश्^३
शिशिरे ऽवभृथम् अभ्यवयन्ति । सम् इव कोपयति^४ हिमः । स य^५ एनास् तथा चक्रुषो^६
ऽनुव्याहरेद् इति वेति वा भविष्यतीति तथा हैव स्युः । यैवासौ फाल्गुनस्याभावास्या
तस्या उपरिष्ठात् पञ्चाह—षडहे दीक्षेरन् । यो वै श्रेयसो निताननेनैतीदम् अयासीद्
इदम् अयासीद् इति न वै स रिप्यति, श्रेयसो वा एते नितानेन^७ यन्ति य आदित्यस्य,
ते स्वस्त्य अरिष्ठा^८ उदचम् अश्नुवते, ते तद् गच्छन्ति यत्रैष आदित्यो गच्छति, ^९तत्
ते तद्^{१०} गत्वैतस्यैवायनेन पुनर् आयन्ति ॥ ३७३ ॥

[१] ग विश्वा [२] ? ग अवावर्तन्त [३-३] क [७] ग कोपयन्ति [८] ग नास्ति [९] ग चक्रुषो
परिचक्षायपक्षीयमाणे ग परिचक्षाणादक्षीयमाणे [४] [१०] ग निधानेन [११] ग अरुष्टा [१२-१२]
क उपदः [५] ग सव [६] क नुभिनन्दन्तश् ग ततेतत्

गावो वा एतद् अग्रे^१ सत्रम् आसतान्नाद्यम् अवरुहस्तमानाः । ता दशमे मास्य
उदतिष्ठन् सर्वम् अन्नाद्यम् अवरुहस्महीति^२ मन्यमानाः^३ । त एता शृंगिणीः । तासां त्वा
इवानुवन—सर्वान् एवैतान् द्वादश मासः^४ समापयामेति । ता अतिप्रायुज्जत^५ । तासां
द्वादशे मासि शृंगाणि प्रावर्तन्त । ता एतास् तूपराः^६ । तस्मात् सत्रिणो द्वादशे मास्य
अपि शिखाः^७ प्रवपन्ते । गावां^८ हि तर्ह्य अनुरूपा भवन्ति । ता उदतिष्ठन्^९ अरात्स्मेत्य^{१०}
आप्त्वा ^{११}सत्रम् आप्त्वा^{१२} सर्वम् अन्नाद्यम् । तस्माद् एतास् सर्वान् द्वादश मास
उत्तिष्ठन्ति प्रर्त्वापि^{१३} वार्षिकाव अपि शैशिरौ । सत्राभिजितं ह्य आसाम्^{१४} अवरुद्धं
ह्य आसाम्^{१५} । ते य एवं विद्वांसो द्वादश मासः^{१६} समापयन्ति, सर्वम् एवान्नाद्यम् अव-
रुह्योत्तिष्ठन्ति । आत्मदक्षिणं^{१७} ह खलु वै सत्रम् । लोमैव प्रथमाभ्याम् उपसङ्ख्यां स्पृण्वते,
त्वचं द्वितीयाभ्यां, मांसं तृतीयाभ्याम्, अस्थि चतुर्थीभ्यां^{१८}, मज्जानं पञ्चमीभ्याम् । यद्
एवैषां तत्र किं चास्पृतं^{१९} भवति, तद् एव षष्ठीभ्यां स्पृण्वते । ते^{२०} शुद्धाः पूता मेध्याश्च
शुचयो भूत्वा देवलोकम् अपियन्ति ॥ ३७४ ॥

[१] क अधिपाठः स [२] क अन्वारुहस्तमहीति [३-३] क नास्ति [१२] क
[३] क ग मन्यमानः [४] क ग मासाः [५] घ प्रर्त्वापि [१३] ग आसाम् [१४] क ग
क अतिप्रायुज्जत घ अतिप्रयुज्जत [६-६] ग आस्यां [१५] ग मासाः [१६] ग आत्मदक्षिणां
एतस्तूपराः घ एतापराः [७] ग शिक्षाः [८] [१७] क ग चतुर्थीभ्यां [१८] क चास्पृतं [१९]
क ग गावं [९] क ग उदतिष्ठन् [१०] ग नास्ति

प्रजापतिर् वाचेदम् अग्र^१ आसीत् । सो ऽकामयत—बहु स्यां, प्रजायेय, भूमानं
गच्छेयम् इति । स तपो ऽतप्यत । स एतं वैश्वानरं^२ प्रायणीयम् अतिरात्रम् अवश्यत् ।
तस्माद् अहोरात्रे प्राज्जनयत्^३ । अहोरात्रयोः प्रत्यतिष्ठत् । तद् यद् एष वैश्वानरः
प्रायणीयो^४ ऽतिरात्रो भवत्य अहोरात्रे एवैतस्मात् प्राज्जनयन्त्य, अहोरात्रयोः प्रतितिष्ठन्ति ।
सो ऽकामयत प्रैव जायेयेति । स एतस्माद् एव वैश्वानरात् प्रायणीयाद् अतिरात्रात् ज्वहं
निरमिमीत, अग्निष्टोमाद् एव^५ ज्योतिर् निरमिमीत^६, उक्थ्येभ्यो गां^७, राज्या आयुः^८ ।
तस्मात् ज्यहात् व्रीन् ऋतून् प्राज्जनयत्, त्रिष्व ऋतुषु प्रत्यतिष्ठत् । तद् यद् एष ज्यहो
भवति व्रीन् एवैतस्माद् ऋतून् प्राज्जनयन्ति, त्रिष्व ऋतुषु प्रतितिष्ठन्ति । सो ऽकामयत प्रैव

जायेयेति । स एतम् एव त्र्यहं परस्तात् पर्यौहत् । स षडहो ऽभवत् । तस्मात् षडहात् षड् ऋतून् प्रजनयत् । षट्स्व ऋतुषु प्रत्यतिष्ठन् । तद् यद् एष षडहो भवति षड् एवै-
तस्माद् ऋतून् प्रजनयन्ति, षट्स्व ऋतुषु प्रत्यतिष्ठन्ति । सो ऽकामयत प्रैव जायेयेति । स
एतम् एव षडहं परस्तात् पर्यौहत् । तौ द्वौ षडहाव् अभवताम् । ताभ्यां द्वाभ्यां
षडहाभ्यां द्वादश मासः प्रजनयद्, द्वादशषु मासेषु प्रत्यतिष्ठत् । तद् यद् एतौ द्वौ
षडहौ भवतो द्वादशैवैताभ्यां मासः प्रजनयन्ति, 'द्वादशषु मासेषु' प्रत्यतिष्ठन्ति । सो
ऽकामयत प्रैव जायेयेति । स एताव् एव षडहौ परस्तात् पर्यौहत् । ते चत्वारष् षडहा
अभवन् । तेभ्यश् चतुर्भ्यष् षडहेभ्यश् चतुर्विंशतिम् अर्धमासान् प्राजनयच्, चतुर्विं-
शत्याम् अर्धमासेषु प्रत्यतिष्ठत् । तद् यद् एते चत्वारष् षडहा भवन्ति, चतुर्विंशतिम्
एवैतेभ्यो ऽर्धमासान् प्रजनयन्ति, चतुर्विंशत्याम् अर्धमासेषु प्रत्यतिष्ठन्ति ॥ ३७५ ॥

[१-१] क ग वावेदधश्च	[२] ग वश्वानरं	[३] ग पूर्वः	[९] एवं कोशयोः	[१०] ग
ग घ प्रजनयत्	[४-४] ग प्रत्यतिष्ठतद्	[५] परात्	[११] ग अभवता	[१२] ग मासाः
ग प्रायणीया	[६-६] ग ज्योतिन्निरमिमीत	[१३-१३] क घ द्वादशमासेषु	[१४] क प्राजयच्	
[७-७] क घ उक्थ्येभ्योऽङाः	ग उक्थ्येभ्योऽङाः	[८] क	र्धमासात्	

स इदं सर्वं भुवनं प्रजनय्य^१ पृष्ठयेन^२ षडहेनात्मन् अधत्^३ । तद् यद् एष पृष्ठयष्
षडहो भवति 'सर्वम् एवैतेन' भुवनं प्रजनय्यात्मसु^४ दधते । वर्षम् वै पृष्ठानि । वर्षमण्य^५
एवैतत् प्रत्यतिष्ठन्ति । श्रीर् वै पृष्ठानि । श्रियाम् एवैतत् प्रत्यतिष्ठन्ति । ज्यैष्ठ्यं^६ वै
पृष्ठानि । ज्यैष्ठ्य एवैतत् प्रत्यतिष्ठन्ति । तेजो वै पृष्ठानि । तेजस्य एवैतत् प्रत्यतिष्ठन्ति ।
पशवो ह खलु वा अभिप्लवष् षडह, आत्मा पृष्ठयः । यद् अभिप्लवं षडहम् उपेत्याथ पृष्ठयम्
उपयन्ति पुरुषम् एवैतत् पशुष् अध्यूहन्ति । तस्मात् पुरुष उपरिष्ठात् पशून् अधीव
तिष्ठति । मूलं ह खलु वा अभिप्लवष् षडहो ऽग्रं पृष्ठयः । यद् अभिप्लवं षडहम् उपेत्याथ
पृष्ठयम् उपयन्ति तस्माद् ओषधयो मूलतो जायन्ते, ऽग्रतः पच्यन्ते । पञ्चैते षडहा भवन्ति ।
पांको यज्ञः । यावती यज्ञस्य मात्रा तस्याम् एवैतत् प्रत्यतिष्ठन्ति । स मासस् संपद्यते ।
संवत्सरो वै मासः । मासश्च एव तत् संवत्सरम् आप्नुवन्ति । तस्य त्रिंशद् रात्रयो
भवन्ति— त्रिंशदक्षरा विराड्, अञ्जं विराड्—विराज्य एव 'तद् अन्नाद्ये' प्रत्यतिष्ठन्तो
यन्ति ॥ ३७६ ॥

[१] क ग प्रजन्य	[२] ग पृष्ठेन	[३-३] क	वर्षण्य	[७] ग जैष्ठ्यं	[८] क विरच् ग
षडहेनात्मन् धत्त ग	षडहेनात्मन्त्रयत्	[४-४] ग	नास्ति	[९-९] ग तन्नाद्ये	
सर्वमेवैवेतेन	[५] क ग प्रजन्यात्मसु	[६] क			

प्रायणीयम् अहर् भवति । प्रायणीयेन वा अह्ना देवा स्वर्गं लोकं प्रायन् । यत् प्रायंस
तत् प्रायणीयस्य प्रायणीयत्वम् । तद् यत् प्रायणीयम् अहर् भवति स्वर्गस्यैव लोकस्य
समष्ट्यै । तस्माद् उ हैतस्याह्न ऋतिवजा बुभूषितव्यं^१, स्वर्गस्य^२ ह्य एतल् लोकस्य नेदि-
ष्ठम् । तच् चतुर्विंशं भवति । चतुर्विंशत्यर्धमासो वै संवत्सरः । अर्धमासश्च एव तत्
संवत्सरम् आप्नुवन्ति । 'एतद् उ ह वा एके सत्रिणो ऽहर् उपेत्योत्तस्थुर् आपाम
संवत्सरम् इति वदन्तः । ते ये^३ कामसमारोफाणा^४ इव स्युस् त एतद् एवाहर् उपेत्यो-
त्तिष्ठेयुः । आप्तो हैषां संवत्सरो भवति । तस्य त्रीणि च शतानि स्तोत्रिया भवन्ति
षष्टिश्च । तावतीस् संवत्सरस्य रात्रयः । रात्रिश्च एव तत् संवत्सरम् आप्नुवन्ति ।

तद् आहुर् यत् संवत्सरसदस्^१ संवत्सरस्याहानि सुन्वन्त^२ आसते ऽथ केन^३ रात्रीर्
आप्नुवन्तीति । स ब्रूयाद् यावतीः प्रायणीयस्याह्न स्तोत्र्यास् तावतीस् संवत्सरस्य रात्रयः ।
‘प्रायणीयस्याह्न एव’ स्तोत्र्याभी रात्रीर् आप्त्वा अहानि सुन्वन्त^४ आसत इति । तद्
उक्त्यर्थं भवति—पशवो वा उक्त्यानि— पशूनाम् एवावरुद्धवै । तस्य पञ्चदश स्तोत्राणि
भवन्ति । पञ्चदश वा अर्धमासस्य रात्रयः । अर्धमासश एव तत् संवत्सरम् आप्नुवन्ति ।
त्रिंशत्^५ स्तुतशस्त्राणि भवन्ति । त्रिंशन् मासस्य रात्रयः । मासश एव तत् संवत्सरम्
आप्नुवन्ति ॥ ३७७ ॥

[१] ग भूषितव्यं [२] क स्वयस्य [३] ग [७] ग सुन्वन्त [८] ग तेन [९-१०] क
अधिपाठः त [४] ग य [५] क कामसा- प्रायणीस्यान्हैवा ग प्रायणस्यान्हैवा
मारेफाणा ग कामसामारेफाण [६] ग नास्ति

तद् आहुर् ईर्म^१ इव वा ‘एषा होत्राणां’ यद् अच्छावाको, यद् अच्छावाकम्
अनुसन्तिष्ठेतेर्म^२ इव तुष्टुवाना स्युर इति । तस्य त्रैककुम्भं^३ ब्रह्मसाम भवत्य्, उद्वंशीयम्^४
अच्छावाकसाम । इन्द्रियं वै ‘वीर्यं त्रैककुम्भं’, सर्वं पृष्ठरूपम् उद्वंशीयम्^५ । इन्द्रिये चैव तद्
वीर्यं सर्वस्मिन् च पृष्ठरूपे ऽन्ततः प्रतितिष्ठन्ति । तद् वा ‘एनत् तत् प्राशंसत्’ । तद्
आहुर्—अग्निष्टोम एव कार्य इति । तस्य द्वादश स्तोत्राणि भवन्ति । द्वादश मासास्
संवत्सरः । एतद् उ ह वै संवत्सरस्य ज्यैष्ठ्यं पर्व यन् मासः । तद् यत् संवत्सरस्य ज्यैष्ठ्यं
पर्व तेन नस्^६ संवत्सर आरब्धो ऽसद् इति । ईश्वरा ह त्व^७ ‘‘अपशवो भवितोः’’
—पशवो वा उक्त्यानि—तेभ्यो हि यन्ति । तस्य त्रीणि स्तोत्राण्य^८ अष्टाचत्वारिंशानि
कुर्युर् उभौ पवमानौ ब्रह्मसाम । तावतीर् उक्त्यस्य स्तोत्र्याः^९ । आप्नुवन्ति तं कामं य
उक्त्यर्थे, नो वा अग्निष्टोमाद् यन्ति । वर्ष्म वा अग्निष्टोमो, वर्ष्म होता, वर्ष्मणैव तद् वर्ष्म
संदधति, वर्ष्मणा वर्ष्मन् प्रतितिष्ठन्ति । श्रीर् वा अग्निष्टोम, श्रीर् होता, श्रियैव तच्च छियं
संदधति, श्रिया श्रियां प्रतितिष्ठन्ति । ‘‘ज्यैष्ठ्यं वा अग्निष्टोमो’’^{१०}, ज्यैष्ठ्यं होता, ज्यैष्ठ्ये-
नैव तज् ज्यैष्ठ्यं संदधति, ज्यैष्ठ्येन ज्यैष्ठ्ये^{११} प्रतितिष्ठन्ति ॥ ३७८ ॥

[१] ग ईर्म [२-३] ? क ग एषहोत्राणां एनन्तत् प्राशसक् [९] क ग न [१०] ग त्वा
[३] ग अनुसन्तिष्ठेतेर्म [४] ग त्रैककुम्भं [५] [११-११] ग नास्ति [१२] क ग स्तोत्रान्य
क ग उद्वंशीय [६-६] ग वीर्यत्रैककुम्भं [७] [१३] ग स्तोत्रा [१४-१४] ग नास्ति [१५]
ग उद्वंशीयद् [८-८] क एनन्तत् प्राशसक् ग ग ज्यैष्ठे

तद् आहुः पुवम्^१ इव वा एतच् छन्दो यज्^२ जगती, न ‘प्रायणाय । तत्स्थानं’^३
षड् एव षडत्रिंशानि स्तोत्राणि कुर्युष षट् चतुर्विंशानीति । षडत्रिंशदक्षरा वै बृहती ।
बृहती स्वर्गो लोकस् साम्राज्यम् । बृहत्याम् एव तत् स्वर्गे लोके साम्राज्ये प्रतितिष्ठन्तो
यन्ति । बृहत्य् उ ह वा इमान् सर्वान् लोकान् अक्षरैर् व्याप्नोति—दशभिर् एवाक्षरैर्^४
व्याप्नोति, दशभिर् एवाक्षरैर् इमं लोकं व्याप्नोति, दशभिर् अन्तरिक्षं, दशभिर् अमुं,
चतुर्भिर् दिशो, द्वाभ्याम् अहारात्रे । सा येमान् लोकान् प्राप्नोति तयेमान्^५ लोकान्
व्याप्नोति^६ । तस्मात् षड् एव षडत्रिंशानि स्तोत्राणि कुर्युष षट् चतुर्विंशानीति । अथो
चतुर्विंशत्यर्धमासो वै संवत्सरः । अर्धमासश एव तत् संवत्सरम् आप्नुवन्ति । एते^७
असृग्रम्^८ इन्दव इति बहुरूपां प्रतिपदं कुर्वीरन् । बहवो ‘ह्य् एते’ दीक्षन्ते । तद् उ वा
आहुः पवस् वाचो अभिय इत्य् एव प्रतिपत् कार्या । एषा वै^९ बहुरूपा । एतस्यां वै सर्वाणि

रूपाणि । उभे प्रतिपदौ भवत, उभे ह्यत्र सामनी क्रियेते । तर्ह्यथौजिष्ठौ बलिष्ठौ वहिष्ठौ^१ संपादयिष^२ महान्तम् अश्वानं संयुज्योपप्रेयात् तादृक् तत् । सर्वं पृष्ठरूपम् अनु समावर्तयन्ति^३ । यथा पित्रे च मात्रे च वत्सान्^४ अनु समावर्तयेत् तादृक् तथा । तद् अग्रे युंक्त्वा हि ये तवेत्^५ एतास्व अग्निष्टोमसाम कार्यम् आहुः । अग्निर् वा एष वैश्वानरो यत् संवत्सरः । तस्यैव युक्त्या अश्वसो देव^६ साधव^७ इति सिद्धयै^८, अरं वहन्त्य आशव इति समष्टयै । तद् आहुर् यज्ञेन वा एते^९ यज्ञान् अभियन्ति^{१०} ये यज्ञायज्ञीयस्य^{११} अधि^{१२} यज्ञायज्ञीयं च्यावयन्ति । अथैते यज्ञेन^{१३} यज्ञे प्रतितिष्ठन्ति ये यज्ञायज्ञीयस्य^{१४} यज्ञायज्ञीयं च्यावयन्ति । तस्माद् यज्ञायज्ञीयं स्वास्व एव कार्यम् इति ॥ ३७९ ॥

[१] क प्लीहम् [२] ग नास्ति [३-३] क प्रायणायत्स्थानं ग प्रायणायन्तत्स्थानम् [४] क ग एकाक्षरैर् [५] ग अधिपाठः तयेमान् [६] क ग व्याप्नुवामेति [७] क ग अते [८] क ग असृग्म् [९-९] ग हैवेते [१०] ग नास्ति [११] ग नास्ति [१२] ? ग संपादर-

यिणुष [१३] ग अन्वसमावर्तयन्ति [१४-१४] क यवत्सान् [१५] क ग तवत्य [१६] ग देवा [१७] क ग सायव [१८] क सिन्ध्या ग सिन्ध्या [१९-१९] क यज्ञायन्ति ग यज्ञान्ति [२०-२०] क ग यज्ञायज्ञीयस्ययोधि [२१] ग नास्ति

अभीवर्तो^१ ब्रह्मसाम भवति । अभीवर्तेन वै देवा इमान् लोकान् अभ्यवर्तन्त । यद् अभ्यवर्तन्त^२ तद् अभीवर्तस्याभीवर्तत्वम् । तद् यद् अभीवर्तो^३ ब्रह्मसाम भवत्य् एषाम् एव लोकानाम् अभिवृत्तयै^४ । प्रजापतिर् वा अभीवर्तः, प्रजाश्^५ छन्दांसि । स एष प्रजापतिः प्रजासु^६ गर्भं दधद् एति । अन्यास्व अन्यासु स्तुवन्ति समानेन^७ साम्ना । रेत एव तत् सिञ्चन्ति । तस्माद् समानो बह्वीषु रेतो दधाति । समानीः^८ परस्ताद् ऋचो भवन्त्य^९ अन्यद् अन्यत् साम^{१०} । रेत एव तत् सिकम् । तत् सिकतं प्रजनयन्ति । तस्मात् समाना बहून् सूते । अन्यास्व अन्यासु स्तुवन्ति समानेन साम्ना । अन्यद् अन्यद् धि यन्तः पश्यन्ति । समानीः^{११} परस्ताद् ऋचो भवन्त्य अन्यद् अन्यत् साम । यान् एवेतो^{१२} लोकान् प्रगाथैर् अभ्यारोहन्तो यन्ति तान् अमुतस्व सामभिः प्रत्यवरोहन्त^{१३} आयन्ति । ऋग् वा^{१४} अयं लोकस्, सामासौ । यद् इतो यन्तस्व सामारभ्य^{१५} यन्त्य, अमुं तल् लोकम् आरभ्य यन्ति । ते यत् पुरस्ताद् विषुवत्^{१६} उत्सृजेरन् अवामुष्माल् लोकाच् छिद्येरन् । यद् अमुत^{१७} आयन्त ऋचम्^{१८} आरभ्यारभ्यायन्तीमं तल् लोकम्^{१९} आरभ्यायन्ति । ते यत् पुरस्ताद् द्वादशाहीयेभ्यो ऽहोभ्य उत्सृजेरन्^{२०} अवास्माल् लोकाच् छिद्येरन्^{२१} ॥ ३८० ॥

[१] ग अभीवर्तो [२] ग भवतीति [३-३] ग नास्ति [४] क अभीवृत्तयै [५] क ग प्रजा [६] ग प्रजासं [७] क ग समानेने [८] क ग समानीः [९] क भवत्य [१०] क ग सामा [११] क ग सामानीः [१२]

ग एवेतो [१३-१३] ग आयन्त्रश्वा [१४] ग सामारभ्य [१५] ग द्वादशाहीयेभ्योहोभ्य [१६] ग अमुत [१७-१७] क आरभ्यारभ्यायन्तिमन्तर्लोकं ग आरभ्यायन्तिमन्तर्लोकं [१८-१८] क ग अवामुष्मालोकाच्छिद्येरन्

सकृत् परस्ताद् अभीवर्तं पर्यस्यन्ति । तस्माद् गर्भा जायमानाः पर्यावर्तन्ते । पुरा ह खलु वै पञ्चमान् मासो बार्हताः प्रगाथा आप्यन्त । उष्णिहं च त्रिष्टुभं च द्वे^१ छन्दसी^२ संयुज्य पञ्च मासस्व समापयेयुः । अनुष्टुभं च पंक्तिं च द्वे छन्दसी संयुज्य षण् मासस्व समापयेयुर् एकच्छन्दः परिशिष्य । जगती तद् विषुवत्य् उपेयुः । जागती वै विषुवान् ।

स्व एव तद् आयतने विषुवन्तं समर्धयन्ति । छन्दांसि वै स्वर्गो लोकः । स्वर्गम् एव तल्लोकं रोहन्तो यन्ति । तद् आहुर् वीव वा एतच्च छन्दांसि विशन्ति^३ यद् एतानि^४ द्वे द्वे संयुज्जन्ति । क^५ ह्य अद्यतनं च श्वस्तनं चाहनी संपत्स्यतः । सर्वाण्य एव सप्त चतुरक्षराण्य^६ उपेत्यानीति । गायत्रीम् एव प्रथमे ऽहन् उपेत्योष्णिहं^७ द्वितीये ऽनुष्टुभं तृतीये बृहत्या पञ्च मासस् समापयेयुः । पंक्तिम् एव प्रथमे ऽहन् उपेत्य त्रिष्टुभा षण् मासस् समापयेयुर् एकच्छन्दः परिशिष्य । जगतीं तद् विषुवत्य् उपेयुः । जागती वै विषुवान् । स्व एव तद् आयतने विषुवन्तं समर्धयन्ति । छन्दांसि वै स्वर्गो लोकः । स्वर्गम् एव तल्लोकं रोहन्तो यन्ति ॥ ३८१ ॥

[१] ग त्वे [२] ग छन्दसं [३] क ग विषन्ति [४] ग एनानि [५] ग नास्ति [६] ग चतुरक्षराण्य [७] क अधिपाठः छु

तद् आहुर् अधामानीव^१ वा एतच्च छन्दांसि युज्जति यद् एनानि यातयामानि सन्ति । तानि^२ सर्वाणि पुनः पुनः प्रयुज्जते । यान् एव वीर्यवत्तमान्^३ प्रगाथान् मन्येरंस् तान्^४ प्रणिश्चित्य षट्त्रिंशद् उपेयुर् इति । षट्त्रिंशदक्षरा वै बृहती । बृहती स्वर्गो लोकस् साम्राज्यम् । बृहत्याम् एव तत् स्वर्गो लोके साम्राज्ये प्रतितिष्ठन्तो यन्ति । षडुत्सर्गं^५ त्रिंशता पुनरभ्यावर्तम् अयातयामतायै । अथो आहुस् त्रयस्त्रिंशद् एवोपेत्या^६ इति । त्रयस्त्रिंशद् वै सर्वा देवताः । सर्वास्व एवैतद् देवतासु प्रतितिष्ठन्तो यन्ति । त्रीन् उत्सर्गं त्रिंशता पुनरभ्यावर्तम् अयातयामतायै । अथो आहुस्—त्रिंशद् एवोपेत्या इति^७ । त्रिंशदक्षरा विराड्, अन्नं विराड् । विराज्य एव तद् अन्नाद्ये प्रतितिष्ठन्तो यन्ति । अथो आहुश् चतुर्विंशतिर् एवोपेत्या इति । चतुर्विंशत्यर्धमासो वै संवत्सरः । अर्धमासश्च एव तत् संवत्सरे प्रतितिष्ठन्तो यन्ति । अथो आहुर् द्वादशैवोपेत्या इति । द्वादश मासास् संवत्सरः । मासश्च एव तत् संवत्सरे प्रतितिष्ठन्तो यन्ति । अथो आहुष् षड् एवोपेत्या इति । षड् वा ऋतवः । ऋतुष्व एव तत् प्रतितिष्ठन्तो यन्ति । अथो आहुश् चत्वार एवोपेत्या इति । चतस्रो दिशश्च, चतुष्पदाः पशवः । दिक्षु चैतत् पशुषु च प्रतितिष्ठन्तो यन्ति । अथो आहुस् त्रय^८ एवोपेत्या इति । त्रयो वा इमे लोकाः । एष्व एव तल्लोकेषु प्रतितिष्ठन्तो यन्ति । अथो आहुर् द्वाव् एवोपेत्याव् इति^९, इयैतनौधसयोर् एव प्रगाथाव् इति^{१०} । इयैतनौधसयोर् ह खलु वै प्रगाथौ वीर्यवत्तमौ । द्विपाद्य यजमानः प्रतिष्ठित्यै ॥ ३८२ ॥

[१] क अधामिनीव ग अधामिनीव [२] ग पेत्या [३-६] ग नास्ति [७] क ग त्रिय अधिपाठः तानि [३-३] ग प्रगाथात्मनरंस्तात् [४] ग अति [५-९] क नास्ति [४] ग त्रिनुत्सर्ग [५-५] ग आहुस्त्रिंशदवो-

यो वै 'पुनर्निवृत्तम् अध्वानम्' एति नैनं स समश्नुते । अथ य एनम् अपुनर्निवृत्तम् एति स एवैनं समश्नुते । पुनर्निवृत्तम् इवैते यन्ति ये^१ द्वा उपयन्ति । त्रैष्टुभबार्हता एवोपेत्या इति । त्रैष्टुभबार्हतो वै माध्यन्दिनः^२ । तद् यद् राथन्तरम् अह स्यात् तस्मिन् बार्हतम् उपेयुर्, बार्हते^३ ऽहंस् त्रैष्टुभम् । नैषां त्रैष्टुभाः प्रगाथा^४ आप्यन्ते, न बार्हताः । यथायतनं छन्दांसि युज्यन्ते यातयामानम् उ संवत्सरम् आसते^५ । तद् उ वा आहुर् द्वाव् एवोपेत्यौ इयैतनौधसयोर् एव प्रगाथाव् इति । अथा उ ह वै वीर्यवत्तमाव्, एत उ ह वै स्वर्गस्य लोकस्य मे पन्थाव् अज्जसायनौ यद् बृहद्रथन्तरे । तयोर् एते

ऽजसायने° यच् छ्यैतनौधसे । अहर् अहर् एवैतद् अजसा स्वर्गे° लोकम् उपयन्ति । तस्यैष श्लोको—

महापथाद् विश्ववयो यद् उदुष्यति पुरुषः ।

तम् एव सप्तर्वाजि° श्रान्तः पुनर् अभ्याजिगांसति ॥

इति । महापथे वा एते सत्यपथं प्रतिपद्यन्ते, ये ऽन्यान् °प्रगाथान् उपयन्ति° । अथैते अहर् अहर् एवाजसा स्वर्गे लोकम् उपयन्ति ये श्यैतनौधसयोः प्रगाथाव् उपयन्ति । तस्माद् द्वाव् एवोपेत्यौ श्यैतनौधसयोर्° एव प्रगाथाव् इति ॥ ३८३ ॥

[१-१] ग पुनर्निवृत्तमध्यानम् [२] क ग ए [८] ग स्वर्गं [९] क ग सप्तर्वाजि [१०-१०]
[३] क ग मध्यन्दिनः [४] ग महते [५] ग प्रगाथापयन्ति [११] ग श्यैतनौधसयोर्
ग प्रगाथं [६] क आ [७] ग अजसापने

अनुष्टुभो वा अन्यानि सामान्य अन्नम् । अनुष्टुब् एवान्येषां साक्षाम् अन्नम् । यानि वाभिक्रान्त्यपक्रान्तानि° सामानि तान्य अनुष्टुबो ऽन्नम् । तैर् एनां ये व्यर्धयन्ति तान् एवाविभूषिताप्रीताज्ञाता स्वा वाग् अभिवदत्य्, अलूलुभन् ऋतून्, अश्रद्धाना अयक्षत, नारात्सुर् इति । अथ य एनां तैस् समर्धयन्ति तान् एषा तृप्ता प्रीता ज्ञाता स्वा वाग् अभिवदत्य्, अचीकल्पन्° ऋतून्, अश्रद्धाना अयक्षत नारात्सुर् इति । अन्वहं सुज्ञानं भवति । स ह वा उद्गाता, सत्रिणस् सत्राय दीक्षन्ते °यद्, य एनान्° देवानां° देवक्षेत्रम् अभ्यारोहयेत्° । न ह वै देवानां देवक्षेत्रम् अभ्यारुह्य° विभेति, नाशनायति, न पिपासति, नार्तिम् आर्च्छति° । सुज्ञानं ह वाव देवानां देवक्षेत्रम् । तद् आहुः—प्रेव वा एते° ऽस्माल् लोकाच् च्यवन्ते ये ऽन्यहं सुज्ञानम् उपयन्तीति । तद् यद् राथन्तरम् अह स्यात् तस्मिन् पौष्कलम् उपेयुर् बाह्वेते ऽहन् सुज्ञानम् । तद् उ वा आहुस् सुज्ञाने वावैतानि सर्वाणि रूपाणीति । सुवर्दिद इत्य् एवास्य लोकस्य रूपम्, ए इत्य् अन्तरिक्षस्य, सुवर् इत्य् अमुष्य ॥ ३८४ ॥

[१] ग -क्रान्त्यपक्रान्तानि । पञ्चविंशे ब्राह्मणे
५.८.३ अभिक्रान्तापक्रान्तानि [२] ग अवी-
कल्पन् [३] एवं क्षेत्रयोः । पूर्वस्मात् व्यति-
रेचयितुं अरात्सुर् इति पाठेन भवितव्यम् [४-
४] ? ग यथ्येना [५] क नास्ति [६] क
अत्यारोहयेत् [७] क ग -रुह्य [८] क
आर्च्छति ग आर्च्छति [९] ग हते

तत् सप्ताक्षरणिधनं भवति । सप्त वै प्राणाः । प्राणैर् एव तत् समृध्यमाना यन्ति, प्राणेषु प्रतितिष्ठन्तः । अन्वहं गौरिवीतं° भवति । अतिरिक्तं वा एतद् ब्रह्मणो° यद् गौरि-
वीतम्° । अतिरिक्तान्य एतान्य अहानि यान्य अहीनस्य । अतिरिक्ता° एव तद् अतिरिक्तं ब्रह्मणो° रसं दधतो यन्ति । अन्वहं प्लवो भवति, स्वर्गस्यैव लोकस्य समष्ट्यै । ए इत्य् एवान्त-
रिक्षम् अतिष्ठवन्ते । आति° विश्वानि दुरिता तेरेमेति यत् किं च यक्षस्य दुष्टुत्° दुश्शस्तं विधुरं° तद् अतितरन्ति । तद् द्वादशाक्षरणिधनं भवति । द्वादश मासास् संवत्सरः । मासेष्व् एव तत् संवत्सरे प्रतितिष्ठन्तो यन्ति । तद् आहुः प्रेव वा एते ऽस्माल् लोकाच् च्यवन्ते य एतान् पराचप् षडहान् उपयन्तीति । ओकोनिधनं° षष्ठे ऽहनि कुर्युः । अयं वै लोकः पुरुषस्यौकः । अस्मिन् एवैतल् लोके प्रतितिष्ठन्ति । तद् ष् एवाचक्षते प्रहितोस् संयोजनम् इति । अहोरात्रे वै प्रहितौ । प्रहिते इव ह्य् एते चरतः । अथ ह वा एतत् षडहा वीव छिद्यन्ते° कदा षष्ठम् अहर् आगच्छन्ति । स यथाश्वं संयोजनेन संयुज्याद् एवम् एवैतेन साक्षा

षडहान् संयुञ्जन्तो यन्ति । तद् आहुः — कार्यम् ओकोनिघनं^१ पृष्ठये^२ षडहा^३ इति ना^३ इति । नेति ब्रूयात् । एतद्वा वै षडहा^४ यत् पृष्ठय एतदन्ता । एतं वावैतेन प्रेप्स्यन्त्य एतम् अभीवर्तनेनैतं प्लवनैतं^५ सुज्ञाने[न]^६ । पुनःप्रयोग इव स्याद् यद् एतद्^७ अत्र कुर्युः । ^८ तस्माद् एतद् अत्र न कार्यम् इति ॥ ३८५ ॥

[१] क गौरवीतं ग गौरवीतं	[२] ग ब्राह्मणो	दुश्शतं विदुरं	[७] क ग एकोनिघनं	[८]
[३] एवं कोशयोः	[४] क ग ब्राह्मणो	[५] क ग छयन्ते	[९] ग पृष्ठे	[१०] क ग षडहाय
एवं कोशयोः । पञ्चविंशे ब्राह्मणे ५.८.६ अति	[११] ग प्लवनैतं	[१२] ग सुज्ञानं	[१३]	
विश्वानि.....	[६-६] क दुश्शस्तं विदुरं ग	क एतम्	[१४] ग अभिपाठः	तस्मादेतदत्र कुर्युः

स्वर्भानुर् वा आसुर^१ आदित्यं तमसाविध्यत् । तं देवाश् चर्षयश् चाभिषज्यन् । त एतानि स्वराण्य् अपश्यन् । तैर् एनम् अस्पृण्वन् । यद् अस्पृण्वंस तत् स्वराणां स्वर-त्वम् । तद् यद् एतानि स्वराणि^२ भवन्त्य्, आदित्यम् एवैतै^३ स्पृण्वन्ति । यादृग् अह वै मनुष्यो देवेभ्यः करोति तादृग्^४ अस्मै देवाः कुर्वन्ति । तद् यद् एतानि स्वराणि भवन्त्य्, आत्मानम् एवैतै स्पृण्वते । सप्तदशा स्वरसामानो भवन्त्य्, एकविंशो विषुवान् । प्रजापतिर् वै सप्तदशो, ऽसाव् आदिष्व एकविंशः । पित्रैव तत् पुत्रं पर्यूहन्ति । पिता हि^५ पुत्राय कन्तमः, पुत्रो हि पित्रे कन्तमः । यद् अत्रान्यं स्तोमम् अवदध्युः^६ प्रासौ तं तेजसा दहेद्, अग्निर् वैश्वानरः प्रजा अददीत^७ । षड् एते स्वरसामानो भवन्ति । षड् ऋतवः । ‘ऋतुष्व एवैनं तद् अध्यूहन्ति’, तस्माद् एषस्^८ त्रीन् ऋतून् दक्षिणैति त्रीन् उदङ् । स यथा पुत्रः पितृन् अनुसंचरेत् तादृग् एवैतद्, अजामितायै^९ । अजामि हि पुत्रः पितृन् अनुसंचरति । अथेतौ विश्वजिदभिजिताव् अभित स्तोमानां वीर्यम् । वीर्येण ह वा एतौ विषुवन्तं दाधर्तुः^{१०} । तद् आहु—स्तोमकृन्तत्रम् इव वा एतत् स्तोमा यन्ति यत् त्रय-स्त्रिंशत् सप्तदशम् उपयन्तीति । पुरस्ताद् एव पृष्ठयस्य^{११} षडहस्याभिजितम् उपेत्य पृष्ठयस्यैव^{१२} षडहस्य यन् मध्ये सप्तदशम् अहस् तद् उपरिष्टात् त्रयस्त्रिंशस्य पर्यूहेयुः । तत् तत् सप्तदशाद् एव सप्तदशम् उपयन्ति, समात् समं, न स्तोमकृन्तत्रं^{१३} स्तोमा यन्ति, नार्तिम् आर्च्छन्ति^{१४} ॥ ३८६ ॥

[१] क आसंर	[२] ग स्वराणि	[३] ग	क ग अजानिमिताया	[११] ग दधर्तुः	[१२]
एवैते	[४] क तदृग्	[५] क नास्ति	[६] क ग पृष्ठस्या	[१३] क ग पृष्ठस्यैव	[१४]
क ग अवदध्युः	[७] क ग अदीत	[८-८] ग	क ग स्तोमकृन्तत्रं	[१५] ? क ग आर्छति	
ऋतुष्वैनान्तध्यूहन्ति	[९] एवं कोशयोः	[१०]			

तद् आहुर् आत्मा वै पृष्ठयश्^१ षडहो ऽन्नं सप्तदशः । यत् पृष्ठयात् षडहात् सप्त-दशं^२ निहरेयुर् अन्नाद्यं बहिर्धा कुर्युर् अशनायुका^३ स्युः । त्रयस्त्रिंशद् एवोपेत्यम् इति । त्रयस्त्रिंशद् वै सर्वा देवताः । सर्वा उ ह वै देवतास् संपद्य प्रजापतिम् उद् वा आप्नुवन्ति न वा । तत् तत् समाद् एव ‘समम् उपयन्ति’ । वर्ष्मणो वा वर्ष्म । वर्ष्म हि^४ पिता । अथो उत्क्रान्तिर् एव । पिता हि ‘पुत्राच्च ज्ञेयान्’ । त उक्थ्या भवन्ति— पशवो वा उक्थ्यानि—पशूनाम् एवावरुद्धयै । तद् आहुर् विलोमेव वा एतद् यज्ञः क्रियते यदाग्नि-ष्टोमौ विश्वजिदभिजितौ भवतो ऽग्निष्टोमो विषुवान् उक्थ्या स्वरसामानः । सर्वे एवाग्नि-ष्टोमाः कार्या इति । वर्ष्म वा अग्निष्टोमो, वर्ष्म विषुवान् । वर्ष्मणैव तद् वर्ष्म संदधति । वर्ष्मणा वर्ष्म रोहन्ति । तेजो वा अग्निष्टोमस्, तेजो विषुवांस, तेजसैव तत् तेजस् सं-

दधति, तेजसा तेजो रोहन्ति । अथ ह काभ्यकीया इति सत्रिणो ऽयस्थूणगृहपतयस् सत्रं निषेदुः । तान् हेन्द्रद्युम्नो भाल्लवेयो ऽभिप्रधावयांकार पुत्रं—विषुवता स्तावयिष्यामीति । तेषां ह पृष्ठयस्य षडहस्यैकेनाह्वास्तुतम्^{१०} आजगाम । स होवाच—साधु हैवाकृन्^{११} यद् अस्तोदवम् । ^{१२}यद् व अहम्^{१३} इहाभविष्यम्, अन्यथातो विषुवन्तम् अकल्पयिष्यम्^{१४} इति । कथं भगवो ऽकल्पयिष्य इति हैनं पुत्र उवाच । ^{१५}स होवाच^{१६}—पुरस्ताद् एव पृष्ठयस्य षडहस्याभिजितम् उपेत्य पृष्ठयाद् एव षडहात् स्वरसान्न उपैष्यम्^{१७} इति ॥ ३८७ ॥

[१] क ग पृष्ठय [२] ग सप्तदश [३] ग [१०] क ग षडहस्यैतेना. [११] ग हैवाकृन्
अमनायुका [४] ग त्रयस्त्रिंशं [५-५] ग समु. [१२-१२] क ग यत्वंहं [१३] क अकल्पयिष्याम
पयन्ति [६] ग ह [७-७] क ग पुत्राश्वान् ग कल्पयिष्यम् [१४-१४] ग नास्ति [१५]
[८-८] ग हेन्द्रद्युम्नो बाल्लवेयो [९] क ग पृष्ठय क उपैष्याम ग उपैष्याम

आत्मा वै पृष्ठयष् षडहः, प्रजा स्वरसामानः । प्रजो वा अस्मत् परेति । वाग् वै वयम् इमे स्मः । 'वाग् अस्मत्' परेति । तद् यद् एषो ऽभिजिद् अन्तरेण भवति—प्रजननं वा एष एतद् अन्तर्धायैव^३ तिष्ठति । तं यत् पुरस्तात् पृष्ठयस्य षडहस्य पर्युहन्त्य अनन्तर्हितात् प्रजननात् प्रजयामहा^४ इति । त उ वै^५ 'सप्तदशा भवन्ति । प्रजापतिर् वै सप्तदशः । प्रजापतिः प्रजानां प्रजनयिता । स यः^६ प्रजानां प्रजनयिता तेन प्रजाताः^७ प्रजयामहा इति । ^८त उ वा आनुष्टुभा^९ भवन्ति—वाग् वा अनुष्टुब्, वाक् प्रजननं—वाचः प्रजननात् प्रजयामहा^{१०} इति । त उ वा उक्थ्या^{११} भवन्ति—पशवो वा उक्थान्य, अन्नं पशवः—पशुभ्यो ऽन्नाद्यात्^{१२} ^{१३}प्रजां नेद्^{१४} अन्तरयामेति । तद् उ होवाच शाट्यायनिर्^{१५} अनादृत्य भाल्लवेयस्य वदनम्—अभिजित एवाध्युपेत्यम्^{१६} । यो वा एष पृष्ठयष् षडहस् स एवाभिजित् । आयतनेन ^{१७}ये वा^{१८} एते पृष्ठयस्य षडहस्य स्तोमास् त एवैते । एको वै पृष्ठये^{१९} षडहे सप्तदशः । अथैत-
र्हिम्स्^{२०} त्रयस् सप्तदशाः । तं वावैतद् एतं^{२१} स्तोमं कृत्वा प्रजनयन्ति । तत् तत् सप्तदशाद् एव सप्तदशं प्रजनयन्ति, सप्तदशात् सप्तदशं, ^{२२}सप्तदशात् सप्तदशम्^{२३} । परस्ताद् उ वै विश्वजिति त्रयस्^{२४} सप्तदशाः । ते वावैतद् उभये संपद्य प्रजनयन्ति । तेषां वा ^{२५}अत्र प्रतिष्ठा^{२६} । अभिजित एवाध्युपेत्यम् इति ॥ ३८८ ॥

[१-१] ग वागस्तत् [२-२] ग एषाभिजिद् [११] क अनुष्टुभा [१२] क प्रजयामहा
[३] ग अर्धायैव [४] ग प्रजयामहा [५] [१३] क ग अन्याद्यात् [१४-१४] क प्रजान्तेतद्
ग वा [६] ग अधिपाठः अनुष्टुभा भवन्ति [१५] ग शाक्यायनिर् [१६] ग एवाध्युपेतं
वाग्वा अनुष्टुब् वाक् प्रजननं वाचः प्रजननात् प्रजया- [१७-१७] ? क ग एवा [१८] ग पृष्ठे [१९]
महा इति त उ वा [७] ग नास्ति [८] ग क वैथस्मिन् [२०] ग एतं [२१-२१] ग
प्रजयितं [९] ग प्रजातां [१०-१०] ग नास्ति नास्ति [२२] ग यस् [२३-२३] ग सत्र प्रतिष्ठाम्

एकविंशो^१ विषुवान् भवति । एकविंशो वा अस्य भुवनस्य विषुवान् । द्वादश मासाः, पञ्चतर्तवस्, त्रय इमे लोका, असाव् आदित्य एकविंशः । सर्वस्मिन् वा एषो ऽस्मिन् अधि प्रतिष्ठितः । ^२तद् यस्मिन् एष सर्वस्मिन् अधि प्रतिष्ठितस्, तस्मिन् सर्वस्मिन् अधि प्रतिष्ठितमेति । तस्माद् वायव्यानुष्टुप् प्रतिपद् भवति^३ । वाक् च वै वायुश्चैतं देवतानाम् आनशानौ^४ । ^५तौ याव् एतं देवतानाम् आनशानौ ताभ्याम् एनस् अन्नयामहा इति । यद् घ वै वायुर् न पत्रेत प्रासाव् इदं^६ तेजसा दहेद्, अग्निर् वैश्वानरः

प्रजा अददीत^१ । वायव्या प्रतिपद् भवत्य^२ अग्नेर् एव वैश्वानरस्य शान्त्या अप्रशहाय । तद् आहुर् वीव वा एते प्राणैर् ऋध्यन्ते^३ ये पावमानीभिः प्रतिपद्यन्ते इति । तद् यद् एषा वायव्या प्रतिपद् भवति—प्राणो वै वायुः—प्राणैर् एव तत् समृध्यन्ते । वायो शुक्रो अयामि त इति शुक्रवती भवति । शुक्रियं^४ ह्य एतद् अहः । मध्वो अग्रं दिविष्टिष्व इति, तद् उ मध्व्या^५ अग्न्या ब्रह्मवर्चसिनो भवन्ति । आ याहि सोमपीतय इति सौमी, तेन पावमानी क्रियते । स्पाहो^६ देव नियुत्वतेत्य^७—असौ वै स्पाहोऽन्नं नियुत्वद्—एतम् एव तद् अन्नाद्ये-
नाभ्युपयन्ति^८ । यो^९ वै श्रेयांसम्^{१०} आहरन् उपैति प्रति वै स तं नन्दति । अथ य एनम् अनाहरन् उपैति न वै स तं प्रतिनन्दति । तद् यद् एषा वायव्यानुष्टुप् प्रतिपद् भवत्य एष नः प्रतिनन्दाद् एतम् ऋध्वामेति । तद् उ वा आहुः—पवस्व वाचो अग्रिय इत्य एव प्रतिपत् कार्येति । वाग् वा इयं वितता यद् इमे लोकाः । तस्या अदोऽग्रं तपति यद् असाव् आदित्यः । तद् यद् एषा पवस्व वाचो अग्रिय इति प्रतिपद् भवत्य एतम् एवैतद् एतया अभिप्रतिपद्यन्ते । स यथात्मनात्मानम् आरभेतैवम् एवैनम् एतत् स्वेन रूपेणारभन्ते । यद् एवैतत् पदं पवस्वेत्य अवस्तात् पर्यूढं भवति, तेनायं वायुर् अवस्तात् पर्यूढः पवते ऽनिर्दाहाय ॥ ३८९ ॥

[१] ग एकविंश	[२-२] क ग नास्ति	[३] क प्राणैरिध्यन्ते ग प्राणैरिर्ध्यन्ते	[१०] क ग
क ग भवन्ति	[४] क ग आनसानौ	[५-५] क तौ	शुक्रियं
यायावेतं ग तानायावेत	[६-६] क ग प्रसा-	[११] क ग मध्व्या	[१२] क ग स्पाहो
विद [७] क ग आदित	[८] क भवत्य	[१३] ग न्युपयन्ति	[१४] ग ये
	[९-९]	[१५] क	श्रेयांसम् ग श्रेयं वै श्रेयांसम्

स्वर्भानुर् वा आसुर आदित्यं तमसाविध्यत्^१ । तं देवाश् चर्षयश् चाभिषज्यन् । त एतानि दिवाकीर्त्यानि सामान्य अपश्यन् । तैर् अस्य तमोऽपग्नन् । तद् यद् एतानि दिवाकीर्त्यानि भवन्त्य, आदित्यस्यैवैतैस् तमोऽपग्नन्ति । यादृग् अह वै मनुष्यो देवेभ्यः करोति, तादृग् अस्मै देवाः कुर्वन्ति । तद् यद् एतानि दिवाकीर्त्यानि भवन्त्य आत्मन एवै-
तैस् तमोऽपग्नते । भ्राजाभ्राजे पवमानयोर् मुखे^२ भवतः । अङ्गेभ्य एवास्य तत् तमोऽपग्नन्ति । महादिवाकीर्त्यं पृष्ठं, विकर्णं^३ ब्रह्मसाम । मध्यत एवास्य तत् तमोऽपग्नन्ति । दशस्तोभं भासम् अग्निष्टोमसाम । शीर्षत^४ एवास्य तत् तमोऽपग्नन्ति । असाव् आदित्य एकविंशो विषुवांस्, तस्य दिवाकीर्त्यान् एव रश्मयः । तद् यद् एतानि दिवाकीर्त्यानि भवन्त्य एतम् एवैतैः पर्यूहन्त्य, एतं समर्धयन्ति । तद् आहुः—केन संवत्सरसद् स्वर्ग-
लोक इति । मूर्धानं^५ दिवो अरतिं पृथिव्या इत्य अग्निष्टोमसाम भवतीति ब्रूयात् । तेनेति । असौ वै दिवो मूर्धा योऽसौ तपत्य, एतम् एवैतेनाभ्यारोहन्ति । तद् आहुः—प्रेव वा एते ऽस्माल् लोकाच् च्यवन्ते, य एतम् अभ्यारोहन्तीति^६ । अरतिं पृथिव्या इति भवति^७ । अयं वै लोको ऽरतिः पृथिव्या, अस्मिन् एवैतल् लोके प्रतितिष्ठन्ति । दशस्तोभं भासम् अग्निष्टोमसाम भवति—दशाक्षरा विराड्, अन्नं विराड्—विराज एवान्नाद्यस्यावरुद्धयै । ईश्वरा ह त्व अन्यस्मै^८ 'मूर्धन् अन्नाद्यं'^९ हतोर् य एतासु मूर्धन्वतीष्व अग्निष्टोमसाम कुर्वन्तीति । तद् अनुष्टुभ्य एव कार्यम् । वाग् वा^{१०} अनुष्टुब् अन्नं^{११} दशस्तोभम् । मुखतो वै वाग् इयं, मुखत एवैतद् आत्मनोऽन्नाद्यं दधते, तस्माद् अनुष्टुभ्य एव कार्यम् इति ॥ ३९० ॥

[१] ग विध्यन्	[२] क ग दैवाश्	[३] क	ग तपस्येय	[९-९] क ग एतभ्यारोहन्तीति
ग नास्ति	[४] क ग विकर्णं	[५] ग नास्ति	[१०] क नास्ति	[११-११] क मूर्धन्नाद्यं ग
[६] क ग नीर्षत	[७] ग र्ध्वानं	[८-८]	मूर्ध्वा.न्नाद्यं	[१२-१२] क अनुष्टुभ्यं

आत्मा वै संवत्सरस्य विषुवान्, पक्षाव् अभितो, येन चेतो ऽभीवर्तेन^१ यन्ति येन चामुतः प्रगाथेन प्रत्यवरोहन्ति ताव्^२ उभौ विषुवति कुर्युः । आत्मन् एव तत् पक्षौ प्रतिदधते स्वर्गस्य लोकस्य पतनाय । तस्माद् आत्मन् पक्षौ प्रतिद्वितौ । तद् आहुः प्रेव वा एते ऽस्माल् लोकाच् च्यवन्ते य एतान्^३ पराचष् षडहान् पराच स्तोमान् पगाश्चि पृष्ठानि पराञ्चि छन्दांस्य् उपयन्तीति । तद् यत् परस्ताद् विषुवतो ऽर्वाचष् षडहान् उपयन्त्य् अस्मिन् एवैतल् लोके प्रतितिष्ठन्ति । अद्याद्या श्वश्वो^४, वयम् एनम्^५ इदा ह्यस्, त्वाम्^६ इदा ह्यो नरः, ^७केयथ केद्^८ असि, इन्द्र त्रिधातु शरणम् इति संतनयः प्रगाथा भवन्त्य् अद्यश्वस्यैव^९ संतत्यै । अद्य चैव ते श्वश् च संतन्वन्ति^{१०} । अयातयामानम्^{११} उ संवत्सरम् आसते । तद् आहुर् इन्द्र क्रतु न^{१२} आ भरेत्य्^{१३} एतास्व आवतीषु स्तोतव्यम् अहो रूपेणेति ।

पिता^{१४} पुत्रेभ्यो यथा^{१५} ।

^{१६} शिक्षा णो अस्मिन् पुरुहूत यामनि जीवा ज्योतिर् अशीमहि^{१७} ॥

इति । एते ह वै जीवा ज्योतिर् अनुवृते ये संवत्सरस्योद्वचम् अनुवृते ।

^{१८} मा नो अज्ञाता वृजना दुराध्यो माशिवासो अव क्रतुः ।

त्वया वयं प्रवतः शश्वतीर् अपो अति शूर तरामसि^{१९} ॥

इत्य् एता ह वै प्रवतः ^{२०} शश्वतीर् आपो^{२१} यत् संवत्सर क्रतवो मासा अर्धमासा अहो-
रात्राण्य् उपसः । ता एवैतेनातितरन्ति ॥ ३९१ ॥

[१] क अभिवर्तेन ग अभिवर्तेन [२] ग ता
[३] ग एतावद् [४] क श्वश्वो ग श्व श्वो
[५] ग एनम् [६] ग त्वाद् [७-७] ग
त्वेयथ त्वेद् [८] ग अद्यश्वस्यैव [९] क ग
सन्तन्वन्ति [१०] ग आयातयामानं [११-११]
क अभिरेत्य् [१२-१२] क नास्ति । ग

अधिपाठः यथा [१३-१३] क शि नि जी
हि (पादयोः प्रथमान्यावच्छरौ) । ग शिक्षा णो
अस्मिन् पुरस्त यानि जि हि [१४-१४] क मा
नो ध्यो मा मु त्स्व पो ति शूर तरामसि । ग मा नो
अज्ञाता वृजना दुध्यो मामु त्स्व पो ति शूर तरामसि
[१५-१५] ग शश्वतीरपो

शक्तिं ह वासिष्ठं सौदासा^१ अग्नौ प्रासुः । स ह प्रास्यमान उवाचेन्द्र क्रतु न आ भर
पिता पुत्रेभ्यो यथेति । एतावद्^२ धैवास्य व्याहृतम् आस । अथ हैनम् अग्नौ प्रासुः । अथ ह
वसिष्ठ आजगाम । स होवाच किं मे पुत्रः प्रास्यमानो^३ ऽब्रवीद् इति । तस्मै होचुर इन्द्र
क्रतु न आ भर पिता पुत्रेभ्यो यथेत्य् एतावद् एवास्य व्याहृतम् आसीद्, अथैनम् अग्नौ प्रास्यन्
इति । स होवाच शिक्षा णो ऽस्मिन् पुरुहूता यामनि जीवा ज्योतिर् अशीमहीति यन् म एतम्
उत्तरम् अर्धर्चं^४ पुत्रः प्रास्यन् न चैवैनम् अग्नौ प्रासिष्यन्, सर्वम् उ चायुर् अधिष्यत् ।
यैव कुरुता देवतानाम् अभूत् ताम् उपासरत्^५ । ऋध्नवन् ते^६ सत्रिणो ये म एतेन
पुत्रस्य प्रगाथेन^७ स्तवान्ता इति । स एष ऋद्धिप्राशुभितः^८ प्रगाथः । ऋद्धिष्णवो ह
भवन्त्य् एनेन तुष्टुवानाः । गौश् चायुश् च स्तोमौ^९ भवतः प्रतितिष्ठत्यै । ऊनातिरिक्तौ
भवतः प्रजननाय । वरौजौ भवतो ऽन्नाद्यस्यैवावरुद्धयै । पृष्ठयष् षडहो भवति । श्रीर् वै
वर्षं पृष्ठानि । तद् उ श्रियं वर्षं पृष्ठान्य् ऊर्वा रोहन्ति । छन्दोमा भवन्ति—पशवो वै
छन्दोमाः—पशूनाम् एवावरुद्धयै । दशमम् अहर् भवति—दशाक्षरा^{१०} विराड्, अन्नं
विराड्—विराज एवान्नाद्यस्यावरुद्धयै । अयं सहस्रमानव इति पुरा तूष्णीं स्तोमाद् एतास्व
अतिछन्दस्सु स्तोतव्यम् आहुः । अति वा एषो अन्यानि छन्दांसि यद् अतिछन्दाः ।
अत्य् एते ऽन्यान्^{११} ये संवत्सरसदः । स्व एवैतच् छन्दसि प्रतितिष्ठति । एकाक्षरणिधनं
साम भवति । एकाक्षरा वै वाक् । वाचम् एवैतद् दशमेनाह्ना संपादयन्ति । ^{१२} गौर इति^{१३}
निधनं भवति^{१४}—गौर वै^{१५} कृत्स्नम् अन्नाद्यं—कृत्स्नस्यैवान्नाद्यस्यावरुद्धयै । तद् आहुर्

अतिष्ठुतातुष्टुप् स्याद् यद् एतद् अत्र ^१ 'कुर्युः । नेद् वाचम् ^२ ' अतिष्ठवामेति वै मनसा
तूष्णीं स्तोमेन स्तुवन्ति । अत्रो वावैतद् वाचा संपन्नम् ^३ ' । तस्माद् एतद् अत्र न कार्यम्
इति ॥ ३९२ ॥

[१] ग सोदासा [२-२] क ग प्रास्यमानो नोवा-
चन्द्र [३] क एतदेवद् ग एतदेवद् [४] ग
परस्यमानो [५] क ग अर्धन्व्ये [६] ग अपासरत्
[७-७] ? क ऋध्नवान्तु ते ग ऋध्नव ते [८]
क ग प्रतायेन [९] क ग प्रगुभितः [१०]
क ग स्तोमा [११] ग दशाक्षरं [१२] ? क
अन्यात् ग अन्यानि [१३-१३] क ग गोरति
[१४] क ग भवन्ति [१५] क वा [१६-१६]
ग कुर्युर्ब्रैत्वाचम् [१७] ग सपन्नः

उत्सृज्यां३ नोत्सृज्या३म् इति मीमांसन्ते । तद् आहुर् उत्सृज्यम् एवेति । यो^१ वा
अविमोकं यात्य्, उद् वा वै स कृन्तति प्र वा क्षिणोति । अविमोकम् इवैते यन्ति ये
नोत्सृजन्ते । तद् यत् पौर्णमासीद् उत्सृजन्ते ऽरिष्ट्या^२ एव । यो वै पूर्ण आचपति, वि वा
वै तत् पतति प्र वा शीर्यते । पूर्ण एष यत् संवत्सरः । तद् यत् पौर्णमासीद् उत्सृजन्ते
ऽरिष्ट्या^३ एव । ऊनाद्^४ वै रेतस्^५ सिच्यत, ऊनात् प्रजाः प्रजायन्ते । पूर्ण एष यत्
संवत्सरः । तद् यत् पौर्णमासीद् उत्सृजन्ते, रेतस एव तल् लोकं कुर्वन्ति, ^६ 'प्रजननाय ।
ऊनाद्^७ वै प्राणा ईर्यते । प्रजापतिर् एष यत् संवत्सरः । तस्यैते प्राणा यत् पौर्णमास्यः ।
तद् यत् पौर्णमासीद् उत्सृजन्ते, प्रजापतेर् एव तत् प्राणान् उत्सृजन्ते । 'पौर्णमासीस्तोमा'
ह खलु वै देवाः । तद् यत् पौर्णमासीद् उत्सृजन्ते, को देवान् प्रत्य अभिष्टोतुम्^८ अर्ह-
तीति ॥ ३९३ ॥

[१] घ रिष्या [२-२] क ग एवोऽर्जद् [३] ग रेतः [४-४] क ग प्रजाननायोऽजाद्
[५-५] ग नास्ति [६] क पौर्णमासीस्तोमा [७] क अभिष्टोतुम्

ते यद् अहर् उत्सृजेरन्, इन्द्राय वसुमते पूर्वाह्णे पुरोडाशम् अष्टकपालं^१ निर्व-
पेयुः । इन्द्राय रुद्रवते^२ माध्यन्दिने पुरोडाशम् एकादशकपालं निर्वपेयुः । इन्द्राया-
दित्यवते^३ ऽपराह्णे पुरोडाशं द्वादशकपालं निर्वपेयुः । एतासां वै देवतानां सवनानि
^४ 'भाजनं, तन् न सवनेनैभ्यो^५ यन्ति, न देवता अन्तर्यन्ति । प्रजापतिर् एष यत् संवत्सरः ।
तस्यैते प्राणापाना यत् पौर्णमास्यश् चामावास्याश् च । तद् यत् पौर्णमासीश् चामावा-
स्याश् चोत्सृजन्ते, प्रजापतेर् एव तत् प्राणापानान् उत्सृजन्ते । तम् एतम् उपरिष्ठात्
संवत्सरस्य चतुर्विंशतिरात्रम् उपयन्ति । अथो आहुः — 'पौर्णमासीद् एवोत्सृज्या
इति । प्राणभाजना वै पौर्णमास्य^६, अपानभाजनामावास्या । बहिर्^७ वै सन्तं प्राणम्^८
उपजीवन्त्य्, अन्तस् सन्तम् अपानम् । तद् यत् पौर्णमासीद् उत्सृजन्ते, बहिस् सन्तं
प्राणम् 'उपजीवामान्तस् सन्तम्^९ अपानम् इति । तम् एतम् उपरिष्ठाद् द्वादशरात्रम्
उपयन्ति ॥ ३९४ ॥

[१] एवं कोशयोः [२] क घ रुवते [३] ग भाहिर् [४] ग प्राणानाम् [५-५] क घ उप-
ग इन्द्रादित्यवते [४-४] ग मजन्ते न सवनेभ्यो जीवामासन्तम्
घ भाजन्ते सवनेभ्यो [५-५] ग नास्ति [६]

तद् उ होवाचारुणिर्^१ अषाढं सावयसम् उत्सृजानं^२ — होता छिद्रे संवत्सर आस्त
इति । स होवाच — मा न एवं ब्रवीद्, उप^३ वै वयं तम् उपरिष्ठाद् द्वादशरात्रम् ऐमेति ।

तं ह तद् उपजगौ—

ज्यायो वा हि कनीयो वा न हि वा तेन तत् समम् ।

कपालम् ४ अन्यथा सत्य् अछिद्र ४ उपधीयते ॥

इति वा अहम् एतद् धोतुर् मन्ये । छिद्रं वा अहं तेषां संवत्सरं मन्ये य उत्सृजन्ते । अथो ह्येषां तद् अन्यथेव ५ सत्रम् उपेतं भवति । यथा वै शश एवं यज्ञः । यो वै शशम् उत्सर्गं लिप्सते, नैनं स ६ गृह्णाति । अथ य एनम् अनुत्सर्गं लिप्सते, स एवैनं गृह्णाति । उत्सर्गम् ७ एवैतल् लिप्सन्ते ७ य ८ उत्सृजन्ते । तस्मान् नैवोत्सृज्यम् इति ॥ ३९५ ॥

[१] क ग होवाचास्णीर् [२] क उत्सृजन्तं ग [३] क सं [४-७] क एवैतेलिप्सन्ते व
उत्सृजमानं [३] ग उपा [४-४] क अन्य- [५] क सं [६] क सं [७-७] क एवैतेलिप्सन्ते व
दस्त्यन्यछिद्र घ अन्यदसत्यछिद्र [५] घ अन्य-

अथ ह स्माह कुसुर्विन्द १ औहालकिर्— उत्सृज्यं चैव न चेति । यद् एवाद्याहर् उत्सृजेत्, तच्च ह्यो भूते प्रतिसंख्यायोपप्रस्तुयुः । तेनैवोत्सृष्टं च न चेति । अथो २ यावन्त्य एवाहान्य उत्सृजेत् तानि संख्यायोपरिष्ठाद् अतिरात्रस्योपेयुः । तेनो एवोत्सृष्टं च न चेति । अथ ह स्माह भाल्लवेय—उक्थान्य एवोत्सृज्यानीति ३ । प्रजा वै पशव उक्थानि । प्रजा एव तत् पशून् उत्सृजन्ते । अथो यथा दृतिम् ४ अभिध्मातम् उच्छ्वासयेत् ५, तादृक् ६ तत् । तद् आहर् उत्सृज्यम् एवेति । प्रजापतिर् एष यत् संवत्सरः । तस्यैते प्राणाः पर्वाणि यत् पौर्णमास्यश् चामावास्याश् च । यथा ह वा इदं धृतिर् अभिध्मातश् शोचेद् एवं ह वा एष प्रजापतिः पशून् लोचयत्य् अनुत्सृजमानः । तद् यत् पौर्णमासीश् चामावास्याश् चोत्सृजन्ते ७, ऽङ्गान्य् एवास्य तत् प्राणान् पर्वाणि प्रसारयन्ति, नेन नस् संवत्सरश् शुशुचानो हिनसद् इति । तम् ई ८ हिनन्त्य् अभ्रव ९ इति श्वो भूते प्रतिपदं कुर्वीरन् । तद् यथा दृतिम् ८ उच्छ्वासितं पुनर् अभिधमेत्, तादृक् ९ तत् । धमन्ति बाकुरं १० इति त्रिधातु सारधं मध्व ११ इति—संवत्सरो वै बाकुरो दृतिर् ११, यज्ञस् त्रिधातुर्, ब्राह्मणास् सरधास् १२, त एवैतन् १३ मधु कुर्वन्ति ॥ ३९६ ॥

[१] घ कुसुर्विन्द [२-२] ग नास्ति [३-३] क अभ्रव घ अभ्रव [४] क ग धृतिम् [५] क
क पदोच्छासयेत् [४] ग तदृक् [५] क क घ बाकुरं [१०] क घ माध्व ग माध्व [११]
उत्सृजन्ते घ उत्सृजते [६] ग इमं घ ई [७] ग धृतिर् [१२] ग सारधास् [१३] ग एवैतान्

अथ ह स्माह सिरिन्दाः १ पालालिर्—अमावास्यायाम् एवोत्सृज्यम् इति । अमा-
वास्यायां वा एतद् देवता उपसृजन्त । देवतानाम् उत्सृष्टिम् अनुत्सृजामहा २ इति । एते
उ ह वै संवत्सरस्य ३ मध्ये सत्री यत् पौर्णमासी चामावास्या च । तद् यत् पौर्णमासी
चामावास्यां चोत्सृजेत् संवत्सरं मेधेन व्यर्थयेयुः । त्रिवृद् एवाग्निष्टोमः कार्य इति । तस्य ४
यन् ५ न्यूनानि स्तोत्राणि भवन्ति, तेनैवोत्सृष्टं च न चेति । अथ ह स्माह नगरी जान-
श्रुतेय—एकत्रिक एवोपेत्य ६ इति । तस्य यच्च ह्यक्षितानीव ७ स्तोत्राणि भवन्ति, तेनैवो-
त्सृष्टं च न चेति । अथ ह स्माहस्णिर्—याच् एधेतौ गोआयुषी स्तोमौ ८, ताभ्याम् एवो-
त्सृष्टं च न चेति । तयोर् यस्य न्यूनानि स्तोत्राणि तेनोत्सृष्टं, यस्यातिरिक्तानि तेनानु-
त्सृष्टम् । तस्माद् एताच् एवोपेत्याच् इति ॥ ३९७ ॥

[१] ग सिरिन्दाः [२] क अनुत्सृजामहा ग अनुत्सृजामहा [३-३] ग नास्ति [४] ग या
[५] क एवोपेति [६] ग ह्यक्षितानीव [७] क ग स्माहस्णीर् [८] ग नास्ति

अध्वर्युर्^१ ग्रहं^२ गृहीत्वा द्रवति । स आहोपावर्तध्वम् इति । ते हिंक्रत्यैव प्राञ्चो^३ निष्क्रम्याग्नेप्राग्नीध्रं तिष्ठन्तो विश्वेषां देवानां व्रतेन स्तुवते । विश्वेभ्य एव तद् देवेभ्यो निवेदयन्ते^४—ऽरात्स्मेति^५ । ते 'प्राञ्चो ऽभिक्रम्य' चात्वालम् अवैक्षमाणाः क्रोशेन स्तुवते । देवानां वा अन्तं जग्मुषाम् इन्द्रियं वीर्यम् अपाक्रामत् । तत् क्रोशेनैवावरुन्धत । अन्तम् इवैते गच्छन्ति ये संवत्सरस्योदधम् अश्नुवते । तद् यत् क्रोशेन स्तुवत इन्द्रिय-स्यैव वीर्यस्यावरुद्धयै^६ । अथानुक्रोशम् । देवा वै यत्र उपहेण स्वर्गं लोकम् आयंस तद् धेयाम् एतत् तृतीयम् अहर् वैरूपं व्यार । तस्यैष श्लोको—

वैरूपं देवा अभिसंवसानास्^७ तद् आतस्थुस्^८ तद् उ द्वेषां व्यार ।

ते हिंक्रत्य पुनर् आरुह्य सर्व एवाध्वन्वत जरसं तनूनाम् ॥

इति । तस्यो एवैष श्लोको—

यद् वैरूप उपहते^९ व्यध्वे, हिंक्रण्वन्तस् समतिष्ठन्त याम् अन्तः ।

देवस्थानम् असृजन्त साम तेन देवासो^{१०} ऽमृतत्वम् आयन् ॥

इति । ते यत्र स्वर्गं लोकम् आयंस तद् विधाता पुत्रान् अत्रवीन्— मा यूयम् आदध्वम्^{११}, इहैवाहं युष्मान् विधास्यामिति ॥ ३९८ ॥

[१] ग अध्वर्युः [२] क ग ग्रहं [३] ग प्राञ्चा [४] ग अभिसंवसानास् [५] ग आतस्थुस् [६] क निवेदयन्ते ग निवेदयन्त [७] ग रास्मेति ग उपाहते [८] ग देवादेवासो [९] क ग [१०-११] ग प्रवृत्तिक्रम्य [१२] ग वाध्वैरुपारुह्यै आदध्वम्

सो ऽस्यां प्राच्यां दिशि पुरं वैधात्रम् अदधात् । तस्य प्राचीन^१ आहुर् यायणः पुरोहितः । सो ऽस्यां दक्षिणायां दिश्य अधराहिं^२ वैधात्रम् अदधात् । तस्य दक्षिण आहुर् यायणः पुरोहितः । सो ऽस्यां प्रतीच्यां^३ दिशि पञ्च^४ वैधात्रम् अदधात् । तस्य प्रतीची^५ आहुर् यायणः पुरोहितः । सो ऽस्याम् 'उदीच्यां दिश्य उत्तराहिं वैधात्रम् अदधात्^६ । तस्योदीचीन आहुर् यायणः पुरोहितः । ते देवा विधातारम् अनुवन् एवम् उ चेत् त्वम् एतद् अधितास्^७ तथास्मान् अन्वीक्षस्व यथा वयं^८ स्वस्ति स्वर्गं^९ लोकं गच्छेमेति । तान् एतेन क्रोशेनान्वैक्षत ॥ ३९९ ॥

[१] क प्राचिन [२] ग अधराहिं [३] ग प्रवृत्तान् [४] ग पुरं [५] ग प्राची [६-७] क ग दक्षिणायां दिश्य अधराहिं वैधात्रमदधात् [८] ग अधितास् [९] क ग सर्वं

इन्द्रासुतेषु सोमेषु होयेद्ब्रह्म^१ इत्य् एवैनान्^२ प्रसेधत् । ते ऽनुवन्—सत्रा वै नो ऽत्युदसित्सन्^३ । तथा नो ऽन्वीक्षस्व तथा न एतस्मिन् लोके अन्वाभजा इति । तान् एतेनैवानुक्रोशेनेन्द्रा हो इह वेहो इत्य् एवास्मिन्^४ लोके ऽन्वाभजत् । ततो वै त उभयोर् अनयोर् लोकयोः प्रत्यतिष्ठन्^५ । क्रोशेनैव स्वर्गं लोकम् 'अगच्छन् अनुक्रोशेनास्मिन्^६ प्रत्यतिष्ठन्^७ । *ते य एवं विद्वांसः क्रोशानुक्रोशाभ्यां स्तुवत उभयोर् एवानयोर् लोकयोः प्रत्यतिष्ठन्ति—क्रोशेनैव स्वर्गं लोकं गच्छन्त्य्, अनुक्रोशेनास्मिन् प्रत्यतिष्ठन्ति^८ ॥ ४०० ॥

[१] ग होयेद्ब्रह्म [२-३] क इत्येवैनान् ग इत्येवैनान् [४] ग त्युदसित्सन् [५] क ग अवास्मिन् [६] ग प्रत्यतिष्ठन्ति [७-८] क गच्छन्नुक्रोशे- ग गच्छन्नुक्रोशेनास्मिन् [९-१०] ग नास्ति

अशेर् अपि पक्षं प्रति सत्रस्यद्धर्या^१ स्तुवते । अग्रय एव तद् देवेभ्यो निवेदयन्ते^२ ऽरात्स्मेति । व्रतपक्षाभ्याम् अभितो हविर्धाने । स्वर्गाय वा एते लोकाय दीक्षन्ते^३, ये

संवत्सराय । तद् यद् व्रतपक्षाभ्यां स्तुवते, आत्मन् एव तत् पक्षौ प्रतिदधेते^१, स्वर्गस्य^२ लोकस्य पतनाय । तस्माद् आत्मन् पक्षौ प्रतिहितौ^३ । प्राणापानाभ्यां स्तुवते । प्राणेन पुरस्ताद् अपानेन पश्चात् । तद् आहुर् वीव वा एते^४ प्राणापानाभ्याम् ऋध्यन्ते ये यज्ञि-
यस्य^५ कर्मणो ऽतिपादयन्ति यदि वा नातिपादयन्ति^६ । को हि तद् वेद यदि ते ऽति वा पादयन्ति न वा । तद् यत् प्राणापानाभ्यां स्तुवते प्राणापानाभ्याम् एव तत् सम्-
ध्यन्ते ॥ ४०१ ॥

[१] क सत्रस्यर्थां ग सत्रस्यध्या [२] क ग प्रतिहतौ [३] ग अधिपाठः त [४] क निवेदयन्ते ग निवेदयन्त [५] क ग दीक्षते यज्ञियस्य [६] ग नतिपादयन्ति
[४] क ग प्रतिधते [५] क ग स्वर्ग [६]

श्लोकानुश्लोकाभ्यां^१ स्तुवते । श्लोकेन^२ पुरस्ताद् अनुश्लोकेन पश्चात् । तद् यच्-
छ्लोकेन स्तुवते पुण्यं श्लोकम्^३ अवरुणधामहा इति । अथ यद् अनुश्लोकेन^४ पुण्यो
ऽनुश्लोक^५ उत्तस्थुषो ऽनूत्तिष्ठाद्^६ इति । निह्वाभिनिह्वाभ्यां^७ स्तुवते । निह्वेन
पुरस्ताद् अभिनिह्वेन^८ पश्चात् । तद् आहु श्रेयांसं वा एते ऽभ्यारोहन्ति ये संवत्सरम्
इति । तद् यन् निह्वेन स्तुवते श्रेयस एव तन् निह्वते^९, ऽभ्य एवाभिनिह्वेनारोहन्ति^{१०} ।
यद् उ चेहाकर्म तद् उ च^{११} मापन्नोष्महा^{१२} इति । तथा हैषां तद् अनुषोदितं भवति ।
अंगिरसां षड्विंशत्यक्षरणिघनेनान्तस्सदसं स्तुवते । जघनेनौदुम्बरीम् अंगिरोभ्य पतद्
देवेभ्यो निवेदयन्ते^{१३} ऽरात्स्मेति ॥ ४०२ ॥

[१] ग श्लोकानुश्लोकाभ्यां [२] ग श्लोकेन [३] निह्वाभिनिह्वाभ्या [४] क अभिह्वेन [५] ग
ग श्लोकम् [६-८] ग पुण्योदश्लोक [५] निह्वते [९] क एवाभिह्वेनारोहन्ति [१०] क
क ग नूत्तिष्ठाद् [६] क निह्वाभिनिह्वाभ्यां ग व [११] ग मापन्नोष्महा [१२] ग निवेदयन्त

तत् पञ्चविंशं^१ कृत्वा स्तुवते व्रतस्यानतिष्ठवाय^२, यद् व एव^३ प्रति भूतेच्छन्दसां-
व्रतेन स्तुवते—

४हरी त इन्द्र इमश्रण्य उतो ते हरिता हरी ।

तं त्वा स्तुवन्ति कारवः पुरुषासो वनर्गवः४ ॥

५कष्यस इन्द्र मुङ्क् इति मधवन् इन्द्र मुङ्क् इति ।

इन्द्रस व्रसरपूतः ॥

... र्स्फिगि पुनःपुनस् व्रसरस्फिगिर्५

इति । एतावद् ध वा अस्यैकम् अङ्गम् अनास्तुतम् आस यत् स्फिगौ । अनास्तुतेनैनम्
अङ्गेन स्तुवन्ति । ऋद्धिष्णवो ह भवन्त्य एनेन तुष्टुवानाः^१ । तद् आहुः कस्मै कं
परिमादः क्रियन्त इति । यथा ह वै शारद उक्षैव महाव्रतम् । स यथा शारदम् उक्षाणं
वागराभिः परितत्यालभेरन् एवम् एवैतत् परिमाद्भिर् महाव्रतम् आलभन्ते व्रतस्याप्रक्ष-
याय^२ । अथो यथैवेदं पुरुषस्य केशा नखा लोमानि इमश्रणि तथैवास्यैतद्^३ इति । अथो यद्
एवेदं पुरुषम् अभितो गौर^४ अश्वो ऽजाविर् व्रीहयो^५ यवास् तद् एवास्यैतद् इति ॥ ४०३ ॥

[१] ग पञ्चविंशति [२] क प्रातस्यानतिष्ठवाय
ग व्रतस्यानतिष्ठवाय [३-४] ग यथैव [५-८]
क हरि त इन्द्र + श्रण्यो ते + री तवः पव ग हरि त +
श्रण्यो ते + री त त्वो स्तवन्ति + कारवः पर + र्गवः
[५-८] क क + न्दिति म न्दित्तीन्द्रस्वर स्फनि

पुनःपुनस्वरस्विगिर् ग क + दन्दिति मधव + न्ददि-
तीन्द्रस्वर स्फनि पुनःपुनस्वरस्विगिर् [६] क
तुष्टुवानाः ग कृष्टवानाः [७] ? ग व्रतस्याप्रक्षयाय
[८] ग तथैवास्यै [९-११] ग अश्वोजाविदग्निह्वो

सप्ताशीतिर्^१ महाव्रतस्य स्तोत्र्या भवन्ति, त्रयोदश परिमादः । तच् छतम् । शतायुर् वै पुरुषश् शतेन्द्रियश् शतवीर्यस् तस्यैवेन्द्रियस्य वीर्यस्यावरुद्धयै । अथैता वाचः प्रवदन्ति । क्षुद्राः परिमादः — कर्करी चालावुश् च वक्रा च कपिशीर्ष्णी चैषीकी चाप-घाटलीका^२ च वीणा च कश्यपी च भूमिदुन्दुभिश् चार्षभेण चर्मणाभिविहतो^३ वाणश् च शततन्त्रीः^४ । अन्तरिक्षे दुन्दुभयो वितता वदन्ति । अधिकुम्भाः पर्यायन्ति । एता वाचः प्रवदन्ति—सर्वस्यै वाचो ऽवरुद्धयै, कृत्स्नायै वाचः — कृत्स्नां वाचम् अवरुणधामहा इति । तद् यद् भूमिदुन्दुभिर् चार्षभेण चर्मणाभिविहतो^५ वदति—परमा वा ऋषभो^६ वाक्—परमस्या^७ परमस्या एव वाचो ऽवरुद्धयै । अन्तरिक्षे दुन्दुभयो वितता वदन्ति—यैवान्तरिक्षे वाक् ताम् एव तेनावरुद्धते । अधिकुम्भाः पर्यायन्त्यु—एतद् वै प्रत्यक्षं दिवो रूपं यन् मूर्धा—यैवामुष्यां वाक् ताम् एव तेनावरुद्धते । वाणं शततन्त्रीम्^८ आग्नन्ति—शतायुर् वै पुरुषश् शतेन्द्रियश् शतवीर्यस्—तस्यैवेन्द्रियस्य वीर्यस्यावरुद्धयै ॥ ४०४ ॥

[१] क ग सप्ताशीति [२] ? क घ चापाघाटलीका [३] ग चर्मणाभिविहतो [४] क ग शततन्त्रिः
[५] क ऋषभे [६] ग नास्ति [७] ग शततन्त्रिम् [८] ग पुरुषाः [९] ग शतेन्द्रियाः

मागधं च पुंश्चलं च दक्षिणे वेद्यन्ते मिथुनीकारयन्ति, मिथुनत्वाय प्रजननाय । प्र मिथुनेन जायते य एवं वेद । आर्यं च वर्णं शौद्रं चोपर्युपरि चात्वालं बस्ताजिने^१ व्यायमयन्त्यु^२ आर्षभे वा चर्मणि । तयोर् अन्तर्वेद्य आर्यो वर्णो भवति बहिर्वेदि शौद्रः । तयोर् आर्येण वर्णेन शौद्रं वर्णं ज्यापयन्ति । देवाश् च वा असुराश् चामुष्मिन् आदित्ये ऽस्पधन्त । तं देवा असुराणाम् अवृज्जत । तद् यद् आर्येण वर्णेन शौद्रं वर्णं ज्यापयन्त्यु^३, एतम् एव तद् द्विषतो भ्रातृव्यस्य वृज्जते । तयोर् आन्यः क्रोशति, प्राण्यश् शंसति । य आक्रोशति, पुनात्यु एवैनान् सः । अथ यः प्रशंसति, पूतेष्व एवैतेषु^४ स इन्द्रियं वीर्यं दधाति । आजिं धावन्ति^५ । परमं वा एतन्^६ महो यद् आजिः — परमस्यैव महसो ऽवरुद्धयै । संनद्धा भवन्ति^७ । परमा वै संनद्धे^८ त्विषिः । परमाम् एव तत् त्विषिम् आत्मसु दधते । पूर्णकुम्भा मार्जालीयं पर्यायन्ति—पूर्णस्यैवावरुद्धयै । है महा है महा इति—महसो ऽवरुद्धयै । इदं मध्व इदं मध्व इति—मध्व इव वा एतद् देवेभ्यः क्रियते यन् महाव्रतम् । परमो वै मधुनि रसः, परमस्यैव रसस्यावरुद्धयै । तद् आहुर्—ईश्वरा आद्या भवितोर् यद् वै महा इदं मध्व इति गायन्तीः^९ पर्येयुः । है महाम् एव गायन्तीः^{१०} पर्येयुर् इति । तद् उ होवाच शाठ्यायनिर्—यदा वै भवति यदास्त्यु, अथाद्यो भवति । किम् असतो ऽद्युः । है महा इदं मध्व इत्यु एव गायन्तीः^{११} पर्येयुर् इति ॥ ४०५ ॥

[१] क ग भस्ताजिने [२] क ग व्यायमायन्त्यु एव ग एतान् [३] क धावन्ति [४] ग सन्नद्धे
[५] ? क ग ज्यापयन्त्यु [६] ? क घ प्राण्यः [७] ग गायन्तिः
[८] क घ एतेषु [९] क न्वावन्ति [१०] क

ते^१ स्तोष्यन्तो विपरायन्ति । अध्वर्युस् त्रिवृता शीर्ष्णा गायत्रेण स्तोष्यन् अग्नेण हविर्धाने उपविशति, मैत्रावरुणः पञ्चदशेन पक्षेण बृहता स्तोष्यन् दक्षिणत^२ उपविशति, ब्राह्मणाच्छंसी सप्तदशेन पक्षेण रथन्तरेण स्तोष्यन् उत्तरत उपविशति, नेष्टैकविंशेन पुच्छेन भद्रेण स्तोष्यन् पत्नीनां मध्य^३ उपविशत्यु, उद्गाता पञ्चविंशेनात्मना राजनेन स्तोष्यन् औदुम्बरीम्^४ अधिरोहत्यु—ऊर्गं वा^५ अन्नम् उदुम्बर—ऊर्ज एवाग्नाद्यस्यावरुद्धयै । ताम् अभिमन्त्रयते बृहदथन्तरे ते^६ पूर्वी पादौ, वैरूपवैराजे ऽपरो, शाकरैरवते^७ ऽनूच्यानि, छन्दास्य

आस्तरणं, यजूषि^१ विवयनं^२, स्थोनाम् आसदं सुषदाम् आसदम् इति । तस्यै प्रत्यवरोहो-—

मही^३ द्यौः पृथिवी च न इमे यज्ञे^४ मिमिक्षताम् ।

पिपृतां^५ नो भरीमभिः ॥

इति ॥ ४०६ ॥

[१] ग तते [२-२] ग नास्ति [३-३] क विवयनं [८] ग महा [९] क नास्ति [१०]
अधिरोहत्यूर्वा ग अविरोहत्यूर्वा [४] क ग तै क पिपृतां ग पिपृतां
[५] क ग शास्वरैवते [६] ग यज्ञेषु [७] क

ते सकृद् एव सर्वे हिं कुर्वन्ति । तस्मात् पुरुषस् संविद्धो^१ जायते । उद्गातुर् हिंकारम् अनु हिं कुर्वन्ति । तस्माद् आत्मनो 'वशम् अङ्गानि' यन्ति । अध्वर्युस् त्रिवृता शीर्ष्णा^२ गायत्रेणोद्गायति । इदं^३ तच् छिरः प्रतिदधाति । तस्माद् इदं शिरः प्रतिहितम् । पराचीभिर् अपुनरभ्यावर्तम् । तस्माद् इदं शिरः 'पराङ् एव' नेति नेति^४ । नवभिर् उद्गायति । तस्माद् इदं शिरो न मेघतो ऽनुमेद्यति, न 'कृश्यतो ऽनुकृश्यति'^५ । मैत्रावरुणः पञ्चदशपक्षेण बृहतोद्गायति । इमं तद् बाहुं^६ प्रतिदधाति । तस्माद् अयं बाहुः प्रतिहितः । पराचीभिर् पुनरभ्यावर्तम्^७ । तस्माद् इदं^८ बाहुं सं चाञ्चति प्र च सारयति । तिस्रस् सतीः पञ्चदश करोति । तस्माद् अयं बाहुर् मेघतो ऽनुमेद्यति, कृश्यतो ऽनुकृश्यति । 'वीर्यं वै बृहद्, वीर्यं पञ्चदशः । तद् यत् पञ्चदशेन पक्षेण बृहतोद्गायति तस्माद् अयं बाह्वोर्^९ वीर्यवत्तरः । तस्माद् उ दक्षिणं पक्षं वयांस्य अनु परिप्लवन्ते । पुंसो वा एतद् रूपं यद् बृहत्, स्त्रियै रथन्तरम् । तद् यद् इतो बृहता स्तुवत, इतो रथन्तरेण, तस्मात् पुमान् दक्षिणतो योषाम् उपशेते । ब्राह्मणाच्छंसी सप्तदशेन पक्षेण रथन्तरेणोद्गायति । इमं तं बाहुं प्रतिदधाति । तस्माद् अयं बाहुः प्रतिहितः पराचीभिर् अपुनरभ्यावर्तम्^{१०} । तस्माद् इमं बाहुं सं चाञ्चति प्र च सारयति । तिस्रस् सतीस् सप्तदश करोति । तस्माद् अयं बाहुर् मेघतो ऽनुमेद्यति, कृश्यतो ऽनुकृश्यति'^{११} ॥ ४०७ ॥

[१] एवं कोशयोः । १ सष्टः, संसिद्धः [२-२] ग नास्ति [३-३] क कृश्यतो ननुकृश्यति [७]
ग वशमागानि [३-३] क गायत्रेणोद्गायत्रीदं ग क ग बाहुः [८] एवं कोशयोः [९] क इतं
गायत्रेणोद्गायत्रीदं [४-४] क ग परान्देव [५] [१०-१०] ग नास्ति [११] क बाह्वो

नेष्टैकविंशेन^१ पुच्छेन भद्रेणोद्गायति । इदं तत् पुच्छं प्रतिदधाति । तस्माद् इदं पुच्छं प्रतिहितम् । पराचीभिर् पुनरभ्यावर्तम्^२ । तस्माद् इदं पुच्छं सं चाञ्चति, प्र च^३ सारयति । तिस्रस् सतीर् एकविंशतिं करोति । तस्माद् इदं पुच्छं मेघतो ऽनुमेद्यति कृश्यतो ऽनुकृश्यति । उद्गाता पञ्चविंशेनात्मना राजनेनोद्गायति । इमं^४ तद् आत्मानं प्रतिदधाति । तस्माद् अयम् आत्मा प्रतिहितः । पराचीभिर् पुनरभ्यावर्तम्^५ । तस्माद् इदम् आत्मानं सं चाञ्चति, प्र च सारयति । तिस्रस् सतीः पञ्चविंशतिं करोति^६ । तस्माद् अयम् आत्मा मेघतो ऽनुमेद्यति, कृश्यतो ऽनुकृश्यति । त एकैकयास्तुतयोद्गातारम् उपसमायन्ति । तामिर् उद्गातोद्गायति । आत्मन् एव तद् अंगानि प्रतिदधाति । तस्माद् आत्मन् अङ्गानि प्रतिहितानि^७ । आत्मन्ययोत्तमयोद्गायति । तस्माद् इदम् आत्मन उद्भव शेते ॥ ४०८ ॥

[१] ग नेष्टैकविंशेन [२] एवं कोशयोः [३] क व [४] क ग करोमीति [५] ग प्रतिहिता

प्रजापतिः प्रजास् ससृजानस् स व्यस्रंसत^१ । तस्माद् देवता व्युदक्रामन् । तम् इन्द्र एव देवतानां नाजहात् । स इन्द्रम् अब्रवीत्— कथं न्व अहम् इतः पुनर् अन्वाभवेयम् इति । किं खलु वै^२ ते ऽस्तीत्य् अब्रवीत् । स्तो न्वै म^३ इमौ प्राणापानाब् इति । यत् स्तो म इत्य् अब्रवीत्, तत् स्तोमस्य स्तोमत्वम् । स्तुवत एनं^४ स्वा—अर्थं न श्रेष्ठ इति य एवं वेद । तम् अब्रवीत् स वा एताभ्याम् एव “संवत्सरं स्तुष्व” । तं त्वेताभ्याम्^५ एव तुष्टुवानम् उपरिष्ठात् संवत्सरस्य सर्वा देवतास् समभ्यवैष्यन्तीति । स एताभ्याम् एव संवत्सरम् अस्तुत । तम् एताभ्याम् एव तुष्टुवानम् उपरिष्ठात् संवत्सरस्य सर्वा^६ देवतास् समभ्यवायन् दिशां रसं प्रवृद्धापां रसं वेदस्य रसम् अन्नस्य रसं, महते व्रतं हरामो महते व्रतं हराम इति वदन्तीः । ता^७ यद् अनुवन्—महते व्रतं हराम इति तन् महाव्रतस्य महाव्रतत्वम् । तद् अस्मै प्रायच्छन्^८ । तद् अव्रतयत् । ताः प्रमोदन्त^९—महाव्रतयतीति^{१०}, महाव्रतयतीति । तस्माद् एतस्मिन् अहन् प्रेव^{११} मोदन्ते । देवता ह्य अस्मिन् प्रमोदन्त^{१२} ।

^१ तद् आहुर्—मध्यतस्^३ संवत्सरस्य विषुवत्य् उपेत्यम्^४— ॥ ४०९ ॥

[१] ग व्यस्रंसत	[२] क नास्ति। घ वे	[३] कोशयोः	[११] क महान्ब्रतयतीति ग महा-
घ व	[४] क एनेन	[५-५] घ सम्यत्-	ब्रतयति
संस्तुष्य	[६] घ चैताभ्याम्	[७] घ सर्वं	[१२] घ प्रेव
[८] ग तद्	[९] ग प्रायच्छस्	[१०] एवं	[१३-१३] क ग
			तदाहर्मध्यतः
			[१४] क उपेत्यः

—अन्नं वै व्रतम् । मध्यतो वा अन्नम् अशितं^१ घिनोतीति । तद् उ वा आहुर्—अर्थं वा एते ऽन्नाद्यस्यावरुन्धते ये मध्यतस् संवत्सरस्य विषुवति महाव्रतम् उपयन्ति । संवत्सरः^२ कृत्स्नम् अन्नाद्यं पचति । तद् उपरिष्ठात् संवत्सरस्योपेत्यं—कृत्स्नस्यैवान्नाद्यस्यावरुद्धया^३ इति । *अथ ह स्माह नगरी जानश्रुतेय—उग्रो^४ वा एष मध्यमशीवा^५ यन् महाव्रतम् । यद् वा उग्रो मध्यमशीवा^६ भवति, सर्वान् वै सो ऽन्यान् व्यवकीर्यायैकश^७ शेते । तद् उपरिष्ठाद् एव संवत्सरस्योपेत्यं कृत्स्नस्यैवान्नाद्यस्यावरुद्धया इति^८ । तत् पञ्चविंशं भवति । चतुर्विंशत्यर्धमासो वै संवत्सरः । अन्नाद्यं पञ्चविंश्य, अन्नाद्यम् एवैतत् पञ्चविंश्योपधीयते^९ । स यथा पूर्णोद्गीम् उपसद्य दुहीतैवम्^{१०} एवैतत् पञ्चविंश्यान्नाद्यं दुहे ॥ ४१० ॥

[१] क घ अशितं ग असीतं	[२] क ग संवत्सराः	मध्यमशीवाद्य	[७] ग मध्यमशीव घ मध्यमशीवान्
[३] ग कृत्स्नस्यान्नाद्यस्या-	[४-४] क नास्ति	[८] ग व्यवकीर्यायैकाः	[९] ग पञ्चविंशोपधीयते
[५] घ उग्रेण	[६] घ अधिपाठः य उग्रेण वा एष	[१०] क ग दुहीतैवम्	

तद् आहुस् तवश्शाव्यम् एवैतस्याहः पृष्ठं कार्यम् इति । देवा वै यद् अग्रे व्रतं समभरंस^१ तत् तवश्शाव्यम् अभवत् । तद् यद् एतस्याहस् तवश्शाव्यं पृष्ठं भवति, व्रतम् एवैतत् प्रत्यक्षम् उपयन्ति । तद् उ वा आहुर् दुष्प्रज्ञाना वै तवश्शाव्यस्य स्तोभाः पदवृत्तीः^२ प्रस्तावाः^३ प्रतिहारा देवता निघनानि । वामदेव्यम्^४ एवैतस्याहः पृष्ठं^५ कार्यम् इति । आत्मा वै व्रतस्य वामदेव्यम् । स यथागत्य गृहान् न विन्देत् तादृक् तद् यद् एतस्याहो ऽन्यद् वामदेव्यात् पृष्ठं कुर्युः । तद् आहु—स्वारं न पृष्ठतायै । तत्स्थानं राजनम् एवैतस्याहः पृष्ठं कार्यम् इति । राजनेन वै प्रजापतिः प्रजानां राज्यम् ऐश्वर्यम् आधिपत्यम् अगच्छत् । तद् येन प्रजापतिः प्रजानां “राज्यम् ऐश्वर्यम् आधिपत्यम् अगच्छत्, तेव प्रजानां^१ राज्यम् ऐश्वर्यम् आधिपत्यं गच्छामेति । परोक्षम् इव ह खलु वा

एतद् वामदेव्यं यद् राजनम् । राजनं पृष्ठं भवति । वामदेव्यं मैत्रावरुणसाम । पञ्चनिधनं वामदेव्यं ब्रह्मसाम । सामाभिपूर्वम् एवैतद् वामदेव्येन मध्यत आत्मानं संदधतो यन्ति ॥ ४११ ॥

[१] ग समरभस् [२] ग पदवृत्तिः [३] ग प्रस्तवः [४] ग वामदेवस् [५] ग पृष्ठं
[६-६] क ग नास्ति । च- कोशेऽयं भागो दृश्यते

तत् पञ्चस्तोभं भवति पञ्चपदवृत्तिकं^१ पञ्चदेवतं^२ पञ्चप्रतिहारं पञ्चनिधनम् । यः पांक्तो यज्ञो, ये पांक्ताः पशवो, यत् पांक्तम् अन्नाद्यं, ये पञ्चर्तवो, यत् किं च पञ्च पञ्च तस्यैषा सर्वस्यद्विस्र तस्योपाप्तिः । पञ्चनिधनं वामदेव्यं ब्रह्मसाम भवति । पञ्चधेव हि व्रतेन^३ स्तुवते । तद् अतिच्छन्दस्सु भवति त्रिकद्रुकेषु महिषो यवाशिरम् इत्य् एतासु । अति^४ वा एषो ऽन्यानि छन्दांसि यद् अतिच्छन्दाः । अत्य् एते ऽन्यान् ये संवत्सरसदः । स्व एवै- तच् छन्दसि प्रतितिष्ठन्ति । तद् व् अतिच्छन्दस्स्व एव तद् एहिवद् इहवद् भवत्य् अन्तस्य रूपम् । अन्तो ह् एतद् अहः । तद् आहुर् इलान्दम् एवैतस्याहो ऽग्निष्टोमसाम कार्यम् इति । इलान्देन वै प्रजापतिः प्रजाभ्य इराम् अन्नाद्यं प्रायच्छत् । तद् येन प्रजापतिः प्रजाभ्य इराम् अन्नाद्यं प्रायच्छत् तेनेराम् अन्नाद्यम् अवरुध्योत्तिष्ठामेति । तद् व् अतिच्छन्दस्स्व एव भवति । अति वा एषो ऽन्यानि छन्दांसि यद् अतिच्छन्दाः । अत्य् एते ऽन्यान् ये संवत्सरसदः । स्व एवैतच् छन्दसि प्रतितिष्ठन्ति ॥ ४१२ ॥

[१] ग पञ्चपदवृत्तिकं [२] ग पञ्चदेवत्यं [३] क ग व्रतेन [४] क ग इति

तद् वैश्वानरीयासु भवति । वैश्वानरस्य ह् एतत् स्तोत्रम् । अशीत्यक्षरासु भवत्य् अश्रवामहा इति । समुद्र इवाक्षितम् इव ह खलु वा एतच् छन्दो यद् अतिच्छन्दास्, समुद्र इवाक्षितास् तुष्टुवाना असामेति । तत् पक्षि भवति । पक्षि ह् एतस्याहो व्रतम् । ए व्रतम् इत्य् आह—अन्नं वै व्रतम्—अन्नाद्यस्यैवावरुध्यै । ए सुवर् इत्य् आह स्वर्गस्यैव लोकस्य समष्ट्यै । ए शकुना इत्य् आह वय एवैतच् छकुना भूत्वा स्वर्गं लोकं समश्नुवते^१ । तद् आहुर् वारवन्तीयम् एवैतस्याहो ऽग्निष्टोमसाम कार्यम् इति । प्रजापतिः पशून् असृजत । ते ऽस्मात् सृष्टा^२ अपाकामन् । तान् वारवन्तीयेनैव वरणशाखाम्^३ आच्छिद्या- वारयत । यद् अवारयत तद् वारवन्तीयस्य वारवन्तीयत्वम् । तस्माद् वरुणं भिषज्यम् आहुः । तद् यद् एतस्याहो वारवन्तीयम् अग्निष्टोमसाम भवति, यद् अनेन कर्मणा- वारुत्स्महि^४, तन् नो वारवन्तीयेन वारितम् अन्तत उपतिष्ठाता इति । तद् एहिवद् इहवद् भवत्य् अन्तस्य रूपम् । अन्तो ह् एतद् अहः । तद् उ वा आहुर् यद् वावान्या वाङ् नातिवदति तद् एतस्याहो ऽग्निष्टोमसाम कार्यम् । यज्ञायज्ञीयं वावान्या वाङ् नातिवदति । वाग् वै यज्ञायज्ञीयम् । कुतो हि “वाग् वाचम् अतिवदिष्यति” । तस्माद् एतस्याहो यज्ञा- यज्ञीयम् एवाग्निष्टोमसाम कार्यम् इति ॥ ४१३ ॥

[१] ग अश्नुवति त [२] ग सृष्ट्वा [३] क ग वरण- [४] क -वारुत्स्महि
[५-५] ग वाश्वाचमिति वदिष्यति

अन्नं वै व्रतं, ‘श्रीर् वै व्रतम्’ । व्रतेन वा अन्नम् अद्यते, व्रतेन श्रीर् आप्यते । तद्

आहुर् उपरिष्ठाद् एव 'संवत्सरस्योपेत्यम् । दूरुपं वै' ततो व्रतं विज्ञायते यत्रोपजायत इति । तत् पञ्चविंशं भवति । चतुर्विंशत्यर्धमासो वै संवत्सरो, ऽन्नाद्यं पञ्चविंश्य^१, अन्नाद्यम् एवैतत् पञ्चविंश्योपधीयते^२ । पञ्चविंशो ह खलु वै पुरुषः । पुरुषस्यैतत् स्तोत्रम् इत्य् आहुर्— दश वै पुरुषस्य हस्त्या^३ अंगुलयो, दश पद्याश्, चत्वारि प्रांगाण्य्, आत्मा पञ्चविंशषु; षड् इमानि पर्वाणि, षड् इमानि, षड् इमानि, षड् इमान्य्, आत्मा^४ पञ्चविंशो; द्वादशेमाः परिशवो^५, द्वादशेमा, आत्मैव पञ्चविंशः^६ । पुरुषं वावैतेन संस्कुर्वन्ति पुरुषं प्रजनयन्ति । तद् आहुस् सर्वम् एवैतद् अहः पञ्चविंशम् उपेत्यम् इति । पञ्चविंशम् एव शिर उपेयुः, पञ्चविंशम् अन्यं पक्षं, पञ्चविंशम् अन्यं, पञ्चविंशं पुच्छं, पञ्चविंशम् आत्मानम्, एवं व्रतस्योपातिर् अंगेनाङ्गेन व्रतम् उपाप्रवामेति । तस्माद् अथ ह स्माह-
ज्जिश्वा^७ वातवात— एकं वावैतत् स्तोत्रं सत् तत् पञ्चधा विहृत्य स्तुयुः—पञ्चभिर् एव शिर स्तुयुः^८, पञ्चभिर् अन्यं पक्षं, पञ्चभिर् अन्यं, पञ्चभिः पुच्छं, पञ्चभिर् आत्मानम् । तथैकम् एव पञ्चविंशं नातिरिच्यते । एवं व्रतस्योपातिर् इति ॥ ४१४ ॥

[१-१] क नास्ति [२-२] एवं च । क संवत्सर-
स्योपेत्यन्दुर इव वै ग संवत्सरस्योपेत्य दुरूढ वै
[३] ग पञ्चाविंश [४-४] ग पञ्चविंशोपधीयते

[५] क हस्त्य ग हस्त्या [६] ग आत्म [७]
क नास्ति [८] ग पञ्चविंशतिः [९] क स्माह-
ज्जिश्वा [१०] ग नास्ति

अथ ह स्माहारुणिर् न वा अन्यान्य् अंगान्य् आत्मना समानि^१ । नो ऽन्यैर् अंगैर् आत्मा समः । विषमेण वै पुरुषः कल्पते, विषमेण समः । तद् यथाविद्यम् एवैतद् एवम् उपेत्यम् इति । ब्रह्म वै व्रतस्य शिरो^२, द्यावापृथिवी पक्षाब्, अन्तरिक्षम् आत्मा, साम पुच्छम् । गायत्रं वै व्रतस्य शिरस्, तद् धि ब्रह्म । बृहद्रथन्तरे^३ पक्षौ, ते हि द्यावापृथिवी । वामदेव्यम् आत्मा, तद् ध्य् अन्तरिक्षम् । यज्ञायज्ञीयम् पुच्छं, तद् धि साम । नवभिश् शिर स्तुवन्ति । नव वै पुरुषे प्राणाः । प्राणानाम् एवैषा समा प्राणानाम् क्रद्धिः । तस्मिन् गायत्रसामाध्युहन्ति । प्राणो वै गायत्रसाम । प्राणम् एव तच् छीर्षन् दधति^४ । तस्माच् छीर्षन् प्राणो हितः । ते प्रत्यञ्चो निसृव्यार्कशीर्षम्^५ इति तेन स्तुवते । ग्रीवा ह तास्^६ तद् यद् इमान् लोकान् अनुदाख्यायम् इव गायति । शिरश् चैव तद् आत्मानं च सं-
दधाति । तस्माच् छिरश् चात्मा च संहितौ । तद् आहुर् अपञ्चविंशं भवत्य्, अतिरिच्यते, तस्माद् एतद् अत्र न कार्यम् इति ॥ ४१५ ॥

[१] क ग सामानि [२] ग शिरा [३] ग ब्रह्मद्रथन्तरे [४] ग दधाति [५] ? ग निसृव्यान्-
शीर्षम् [६] ग कास्

त एतेन त्रिवृता स्तोमेन रथन्तरम् अभ्यायन्ति । ब्रह्म वै त्रिवृद्, अन्नं रथन्तरम् । ब्रह्मणैव तद् अन्नाद्यं स्पृण्वन्ति । तस्मिन् पञ्चदशं स्तोमम् अध्यूहन्ति । वज्रो वै 'पञ्चदशो ऽन्नं' रथन्तरम् । वज्रेणैव तद् अन्नाद्यं परिगृह्णन्ति । त एतेन पञ्चदशेन सप्तदशम् अभ्या-
यन्ति । वज्रो वै पञ्चदशो, विद् सप्तदशः । वज्रेणैव तद् विशं^१ स्पृण्वन्ति । तस्मिन् ब्रह्मसामाध्युहन्ति । क्षत्रं वै बृहत् । क्षत्रम् एव तद् विद्य् अध्यूहन्ति^२ । स^३ तस्मात् क्षत्रियो^४ विश् अध्यूढः । तद् आहुर् इतो बृहता स्तोतव्यम्, इतो रथन्तरेणेति । प्राणम् इव वा इदं सर्वं प्रत्युद्यत्या^५ इति । तद् उ ह स्माह कीजो वाकायनः—पृष्ठतो वा एते ऽन्नाद्यं कुर्वते, य इतो बृहता स्तुवत, इतो रथन्तरेण । अन्नं^६ वै रथन्तरम् । दक्षिणतो वा^७ अन्नाद्यम् अवरुद्धम् उपाचरति^८ । तस्माद् इत एव बृहता^९ स्तुवत, इतो रथन्तरे-

कृत्स्नत्वायेति । तस्यैव सन्तानो—भूर् भुव स्वर वदा^{११} वदा वदा^{१२} वदी वदा^{१३} वदोरः पृथुस् सुगस् सुगन्तुः कर्मः^{१४} करणः करः^{१५} करिष्यन्^{१६} ऐन्द्रां वाचं बृहतीं विश्वरूपां शतायुषं प्रवद देव वाणेति । अथेन्द्रेणतया चेवीकया वेतसशाखया चोल्लिखति—मनो^{१७} ज्योतिर् इति, वाक् सत्यम् इति, मनो^{१८} भद्र इति ॥ ४१८ ॥

[१] क कूर्ध्वस्सद [२] ग -नासन्ध्य [३] ग प्राविशामि ग प्राविशसि [१०] क शतःश्री ग यम् [४-४] ग अन्तरिक्षसाचेव चै [५] ग शतश्री [११-११] क वदावद ग दावदा [१२] शततमि श्रीर् [६-६] क शतेन्द्रियं शतवीर्यं ग यदा [१३] ग कर्म [१४] ग नास्ति [७] ग शततन्त्रीः [८] क ग राज्या [९] क [१५] ग अरिष्यन् [१६] ग मानो

अहीनसं हाश्वर्त्थि पुत्रा उपसमेत्योचुस्—सत्रायामो^१ वै भगवो ऽनु नश्^२ शाधीति । स होवाच—मैवं वोचत । दुरुपधर्षो वै संवत्सरः । यथा वै रथनाभाव् अराः^३ प्रतिष्ठिता, एवं वै संवत्सरे सर्वे मृत्यवः प्रतिष्ठिताः । अथैतद् एवं ब्रूथेति । ते होचुस् तेषां वै *त्वम् एव* भिषग् अस्ति, त्वं प्रायश्चित्तिर्, अन्व एव नश् शाधीति । तद् घास्य प्रियम् आस । स होवाचैवं चेद् ब्रूथ, षट्सु स्म^४ प्रतिष्ठासु प्रतितिष्ठत । षड्भ्य स्म हरित्मतीभ्यो^५ मेत । चतुश्चर्कं स्म पारयिष्णुं^६ समारोहत^७ । स्वर्गस्य स्म लोकस्य पथो ऽञ्जसायनान् मेत । संवत्सरस्य स्म व्याप्तम् अतिष्ठवध्वम् । दैव्यं स्म मिथुनम् उपेत । प्रस्पष्टात् स्म सार्थान् मा हीयध्वम्^८ । अच्युतं स्म यज्ञस्य मा च्यावयत^९ । यज्ञस्य स्म श्वस्तनम् उपेत । वाचं स्म सत्यवतीम्^{१०} उपेत । वर्षिष्ठान् स्माजौ^{११} युङ्ध्वम् । उत्तरावतीं^{१२} स्म श्रियम् उपेत । स्वर्गे स्म लोके प्रतितिष्ठत । ग्रामात् स्मारण्यं मेत । ज्ञानात् स्माविर्भवान्^{१३} मेत । दैव्यात् स्म विवाहान् मेत । यज्ञात् स्म मेतेति । पतानि हैनान् अनुशशास । ते होचुर् अनु न इदम् अशिषः परोक्षेणैव^{१४} । तथा नो ऽनुशाधि यथेदं विजानीयामेति ॥ ४१९ ॥

[१] ग सत्रायामो [२] घ नास्ति [३] क ग आराः [४-४] क घ नास्ति [५] ग स्मा [६] घ हरित्मतीभ्यो [७] घ पारयिष्णुं [८] क समारोहत ग समरोहत- [९] क ग हियध्वं [१०] ग च्यावयत [११] ग सत्यवातिम् [१२] क स्माजा [१३] क घ उत्तरवातीं ग उत्तरवाति [१४] क स्मविर्भवान् ग स्मवीर्भवान् घ स्मावि- भौवान् [१५] क ग परोक्षेणैव

स होवाच यद् वो ऽवोचं—षट्सु स्म प्रतिष्ठासु प्रतितिष्ठतेति^१, निधनवन्ति स्म पवमानमुखेभ्यो^२ मा च्यावयतेत्य् एव वस् तद् अवोचम् इति । एषा ह वै साम्नः प्रतिष्ठा यन् निधनम् । षड् पतानि निधनवन्ति भवन्ति, षड् ऋतवस् संवत्सरः । स यथा वृक्षम् आक्रमणैर् आक्रममाण इयाद् एवम् एवैतैस् सामनिधनै^३ स्वर्गे लोकं रोहन्तो यन्ति । तस्मान् निधनवन्ति पवमानमुखेभ्यो न च्यावयितव्यानि ।

अथ^४ यद् वो ऽवोचं षड्भ्य स्म हरित्मतीभ्यो मेतेतीळाविभक्तिर्^५ एव वस् तद् अवोचम्, इळाभि स्म बृहतीर् आरभध्वम्^६ इत्य् एव वस् तद् अवोचम् इति । ता पताष् षड् हरित्मतीः । स यथा षड् हरित्मतीर् अश्वतरीस् संयुज्य यत्र जिगमिषेत् तद् गच्छेद्, एवम् एवैताभिर् इळाविभक्तिभि स्वर्गे लोकम् अभ्यश्नुवते^७ । तस्माद् इळाभिर् एव^८ बृहतीर् आरभ्वा ॥ ४२० ॥

[१] क प्रतितिष्ठे घ प्रातिष्ठतीति [२] क विभक्तिर् [६] ग आरभध्वम् [७] ग अभ्याश्रुते पवनमुखेभ्यो [३] क समनिधने [४] ग [८] क द्विरुक्तिः बृहतीरारभध्वम् इत्यारभ्य तस्मा- दिळाभिरेव इत्यन्तम् अथो [५] क मेतेतीळाविभक्तिर् ग मेतेतिट्टा-

अथ यद् वो ऽवोचं चतुश्चक्रं स्म पारयिष्णुं समारोहतेति, प्र सोम देववीतये, परीतो^१ शिब्रता सुतम्, अभि सोमास आयवः, पुनानस् सोम धारयेत्य् एता एव वस् तच् चतस्रो बृहतीर् अवोचम् इति । एष^२ ह वै चतुश्चक्रः पारयिष्णुर् यद् एता बृहत्यः । स यथा चतुश्चक्रेण पारयिष्णुना^३ यत्र जिगमिषेत् तद् गच्छेद्, एवम् एवैताभिर् बृहतीभि स्वर्गं लोकं गच्छन्ति । अथो एष वाव^४ देवरथः । स यथा देवरथेन सुयुक्तेन यत्र जिगमिषेत् तद् गच्छेद्, एवम् एवैताभिर् बृहतीभि स्वर्गं लोकं गच्छन्ति । तस्माद् एता एव बृहतीः कार्याः ।

अथ यद् वो ऽवोचं स्वर्गस्य स्म^५ लोकस्य पथो ऽञ्जसायनान् मेतेत्य्, औशनकावे एव वस् तद् अवोचम् इति । एष ह वै स्वर्गस्य लोकस्य पन्था^६ अञ्जसायनो यद् औशनकावे । औशनं पुरस्ताद् भवति कावम् उपरिष्ठात् । ताव् एतत् पितापुत्राव् एव नावम् अजतः । स यथा पितापुत्रौ नावम् अजन्तौ^७ ताम् अरिष्ठां^८ स्वस्ति^९ पारं गमयेयाताम्, एवम् एवैतद् औशनकावाभ्यां^{१०} स्वस्त्य् अरिष्ठा^{११} उदचम् अश्नुवते । तस्माद् औशनकावे नावसृज्ये ॥ ४२१ ॥

[१] ग परितो [२] ग एषा [३] क पारयिष्णुना [४] क वाम [५] ग नास्ति [६] घ अधिपाठः व [७-७] क तामरिष्ठां ग तमरिष्ठां [८] क स्वति [९-९] क स्वस्तिरिष्ठा

अथ यद् वो ऽवोचं संवत्सरस्य स्म व्याप्तम् अतिप्लवध्वम् इत्य् अभीवर्तं वा स्म पवमाने कुरुध्वं प्लवं^१ वेत्य् एव वस् तद् अवोचम् इति । एतद् घ वै संवत्सरस्य व्याप्तं यद् ऋतवो यन् मासा यद् ऋतुसन्धयः । तद् उ वा आहुर् य^२ ऋतवो ये मासा^३ य ऋतुसन्धयो^४ ऽहोरात्रे वाव तद् भवतः । अहोरात्रे वाव संवत्सरस्य व्याप्तम् इति । तत् प्लवः कार्यः । अव वै गौः^५ प्लवते, ऽव हस्त्य^६, अव पुरुषः^७, प्लवो^८ नावप्लवते । तद् एतेन प्लवेनानवप्लवाविनैतत् संवत्सरस्य व्याप्तम् अतिप्लवामहा इति । तद् आहुर् अस्ति परिचक्षा प्लवातिप्लुता इति वै निन्दन्ति । यो वै जीयते यो हीयते, तम् आहुर् अप्लोष्टेति । अभीवर्त^९ एव कार्यः । तस्यैकाक्षरं निघ्नं भवति । एकाक्षरा वै वाक् । वाग् उ कृत्स्नं ब्रह्म । तद् एतेन कृत्स्नेन ब्रह्मणा यथा चर्मणा कुदीकण्टकान्^{१०} प्रावृत्त्यातीयाद्^{११} एवम् एवैतत् संवत्सरस्य व्याप्तं प्रावृत्त्यातियन्ति । अथो यथा तप्तान् पांसून्^{१२} उपानह्य् अतीयात्^{१३} तादृक् तत् । तस्माद् अभीवर्त^{१४} एव कार्यः ।

अथ यद् वो ऽवोचं दैव्यं स्म मिथुनम् उपेत्य, उच्चा ते जातम् अन्धसा, स्वादिष्ठया^{१५} मदिष्ठयेत्य्^{१६} एते एव वस् तद् गायत्र्याव् अवोचम् इति । एतद्^{१७} वै दैव्यं मिथुनं यद् एते गायत्र्या—उच्चा त इति पुंसो रूपं, स्वादिष्ठयेति^{१८} स्त्रियै । तद् एतन्^{१९} मिथुनं प्रजननं क्रियते । प्र मिथुनेन जायते य एवं वेद । तस्माद् एते एव गायत्र्यौ कार्ये ॥ ४२२ ॥

[१] घ प्लवम् [२] ग या [३-३] ? क घ वदतुसन्धयो [४] ? क घ नौः [५] क हस्त्य [६] घ पुरुषं [७] क घ अधिपाठः वाव [८-८] क प्लवेनानवप्लवाविनैतत् ग प्लवेनानवप्लवाविनस्तत् [९] ग अभीवर्त [१०] क कुदीकण्टकान् ग कुदीकण्टकान् घ कुदीन्दकान् [११] क प्रवृत्त्यातीयाद्

ग प्रवृत्त्यातीयाद् [१२-१२] क उपानह्यतियात् ग उपनह्यतियात् [१३] ग अभीवर्तत घ अभीवर्त [१४] क ग स्वादिष्ठया [१५] ग मदिष्ठयेत्य् घ वदिष्ठयेत्य् [१६] ग एते [१७] ग स्वादिष्ठयेति [१८] ग एतान् घ एतं

अथ यद् वो ऽवोचं प्रस्पष्टात् स सार्थान् मा हीयध्वम् इति, बृहद्रथन्तरे एव वस्

तद् अवोचम् इति । एष ह वै प्रस्पष्टः सार्थो^१ यद् बृहद्रथन्तरे । एते ह वा एनान्य् अरण्यान्य् अतिनयतो यान्य् एतानि सवनारण्यानि । तद् एतद् षड्ग्रामम्^२ इति—त्रिवृत् स्तोमः । अस्ति परस्तराम् इति—पञ्चदशः । अस्ति परस्तराम्^३ इति—सप्तदशः । अस्त्य् एव परस्तराम् इत्य्—एकविंशः । श्रान्त एतद्^४ गच्छेद् इति त्रिणवः । आसायैनद्^५ इति त्रयस्त्रिंशः । अथ यथैकां वा द्वे वान्तरोष्यैव तद् यच्च छन्दोमाः । क्षत्रं वा एते साक्षां यद् बृहद्रथन्तरे । क्षत्रिय^६ उ वा अरण्यस्यातिनेता । तद् यत्र वै क्षत्रेणारण्येनैति^७, यो वै तत्र तं दस्युर् जानाति, यद् यत् स्यात्वं वा मधु वा भवति, तेनास्मा आविर्भवति । अथ ये ऽन्ये नैष्ट्राः परिपन्थिनः, पराञ्चस् ते कक्षं गहनान्य् अभ्यवयन्ति^८ । स यथा क्षत्रियेण सहाविभ्यद्^९ अरण्यम् अतीयाद्, एवम् एवैतद् बृहद्रथन्तराश्रमम् अतियन्ति । अथो एष वाव देवयानः पन्था यत् पृष्ठयष् षडहः । ते देवा एतेन देवयानेन पथैतं स्वर्गं लोके गत्वान्वागमान् मनुष्याणाम् अविभ्युः । ते होचुर् उप तज् जानीत^{१०} यथा नो मनुष्या नान्वागच्छान् इति । त एतान् यज्ञमुहो रक्षांसि प्रत्योहन् । तद् यद् दीक्षितो मीयते^{११} 'यद् रुध्यते'^{१२}, एते हैव^{१३} तत् कुर्वन्ति । तद्^{१४} बृहद्रथन्तरे एवातिनयतः । तान् यान् एते^{१५} घ्नन्त्य्, अनेत्रान् हैव तान् घ्नन्ति, ये बृहद्रथन्तरे अवसृजन्ति^{१६} । तस्माद् बृहद्रथन्तरे नावसृज्ये ॥ ४२३ ॥

[१] क स्वा घ स्वार्थो [२] क घ सत्ग्रामम्
[३] घ परस्ताम् [४] क घ एनं ग एनाद्
[५] क आसायैनद् [६] एवं च । क ग क्षत्र
[७] क क्षत्रोरण्ये- घ क्षत्रेण्ये- [८-८] क
गहनान्यसभ्यवयन्ति [९] क सहाविभ्यद् घ

सहाविभ्यद् [१०] क घ जानीत [११] क
मियते [१२-१२] एवं क च । ग द्रुह्यत
[१३] क नैव [१४] घ यत् [१५] क घ एतान्
[१६] ग अवसृजन्ति इति

अथ ह स्माह नगरी जानश्रुतेयो—वृकस्य चरतस् सर्पणम्^१ इति । को वृक इति । प्रजापतिर् इति । 'कः प्रजापतिर् इति' । संवत्सर इति । तस्य किं सर्पणम् इति । 'अहो- रात्रे इति' । के 'अहोरात्रे इति' । बृहद्रथन्तरे इति । एताभ्यां ह वा एष एतत् सर्पति । तौ प्राणापानौ, ताव् इमौ लोकौ, यद् दैव्यं मिथुनम् । तौ हैतत् संवत्सरस्यैव पादाव् आरभ्य यन्ति । ते स्वस्य् अरिष्टा उद्वचम् अश्रवते ।

अथ यद् वो ऽवोचम् अच्युतं स्म यज्ञस्य मा च्यावयतेति, वामदेव्यम्^२ एव वस् तद् अवोचम् इति । एतद् घ^३ वै यज्ञस्याच्युतं यद् वामदेव्यम् । प्राणो हि वामदेव्यम् । प्राणान् 'नेद् अवच्छिद्यामहा' इति ।

अथ यद् वो ऽवोचं यज्ञस्य स्म श्वस्तनम्^४ उपेत्येति गौरिवीतम् एव वस् तद् अवो- चम् इति । एतद् घ^५ वै यज्ञस्य श्वस्तनं^६ यद् गौरिवीतं^७, प्रजा^८ श्वस्तनं^९, पशव् श्वस्तनं^{१०}, स्वर्गो लोक श्वस्तनम्^{११} । स यथा क्षेत्रज्ञो ग्रामं घावयेद्^{१२}—'अदस् सुगं'^{१३} तेन यास्यामो, ऽदस् सुतीर्थं तेन तरिष्यामो, ऽदस् सुवसं तद् वत्स्याम इत्य्, एवम् एतौ गौरिवीतस्त्रोदासाव्^{१४} अवसानदर्शो^{१५} चरतः । अथो यथा सोमप्रवाकस् सोमं प्राहैवम् एतौ गौरिवीतस्योदासौ^{१६} देवेभ्यस् सोमं प्राहतुः । प्रोक्तसोमो^{१७} ह 'स तां'^{१८} रात्रिं वसति यस्मिन् अहनि गौरिवीतं^{१९} भवति । अथो हैनं देवा^{२०} ईक्षन्ते—घावत^{२१}, श्वो यष्टेति । तद् यद् एकाहे गौरिवीतं न कुर्वन्ति, नेद् 'देवान् लोपयामहा'^{२२} इति ॥ ४२४ ॥

[१] क सर्पाणम् ग सर्पाणाम्	[२-२] ग नास्ति	१ क घ यापवेद् [११-११] क असुगं घ अदसुगं
[३-३] क ग अहोरात्रेति	[४] क गौरवीतम्	[१२] क गौरवीतस्यो. [१३] क असोनदशौ
[५] ग धा [६-६] क नोवच्छिध्यामाहा ग		घ अवसानदशौ [१४] क घ प्रोक्तसोमा [१५-
नेदवच्छिध्यामाहा	[७] क ग स्वस्तनम् [८]	१५] घ स्ताम् [१६] ग देव [१७] ग धातवा
क घ गौरवीतम् [९] क प्रज्ञाः घ प्रजज्ञा [१०]		[१८-१८] क घ देवाह्वापयामहा

अथ यद् वो ऽवोचं—वाचं^१ स्म सत्यवतीम्^२ उपेतिति—पुरोजिति वो अन्धस इत्य्
एताम् एव वस् तद् अनुष्टुभम् अवोचम् इति । एषा वै वाक् सत्यवती यद् एषानुष्टुप् ।
अनुष्टुप् पूर्वा भवति, गायत्र्या उत्तरे । नाम् वा अनुष्टुप्, प्राणो गायत्री । एतद् वै
वाचस् सत्यं यत् प्राणः । सैषा^३ वाक् सत्यवती । अथो यथान्यौ नवतरौ चक्राव् उपा-
स्येद्^४ एवम् एवैताम् अनुष्टुभं ज्यहमुखेषु^५ पर्याहरन्ति, स्वर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै ।
तस्माद् एषैवानुष्टुप् कार्या ।

अथ यद् वो ऽवोचं वर्षिष्ठान् स्माजौ युङ्ध्वम्^६ इत्य् अग्निष्टोमसामान्य एव तस्माद्^७
अवोचम् इति । एते ह वै वर्षिष्ठा आजौ युज्यन्ते यद् अग्निष्टोमसामानि यानि वै तान्य्
अक्षयन्त्यहानि ।

अथ यद् वो ऽवोचम् उत्तरावतीं स्म श्रियम् उपेतिति पृष्ठान्य् एव वस् तद् अवोचम्
इति^८ । एषा^९ ह वा उत्तरावती भीरु यत् पृष्ठानि—त्रिवृत् पञ्चदशम् सप्तदशम् एक-
विंशं त्रिणवम् इत्य् आ त्रयस्त्रिंशद्^{१०} उत्क्रामन्ति ।

अथ यद् वो ऽवोचं स्वर्गे स्म लोके प्रतितिष्ठतेति—यज्ञायज्ञीयं स्म वो^{११} ऽग्निष्टोम-
सामास्त्व् इत्य्^{१२} एव वस् तद् अवोचम् इति । एष ह वै स्वर्गे लोको यद् यज्ञायज्ञीयम्,
असाव् आदित्य एकविंशः । एतस्मिन् एव तत् स्वर्गे लोके ऽन्ततः प्रतितिष्ठन्ति ॥ ४२५ ॥

[१] क नास्ति	[२] ग सत्यवतीम्	[३] ग	[४] क स्तद् [८-८] ग नास्ति	[९] ग एव
सैष	[४-४] ग चक्रावपश्येद् घ चक्रावपास्येद्	[१०] ग त्रयस्त्रिंशद्	[११-११] ग सामास्त्वत्	
[५] ग ज्यहमुखेषु	[६] क युङ्ध्वम् ग युङ्ध्वम्	घ सामास्त्वत्		

अथ यद् वो ऽवोचं ग्रामात् स्मारण्यं मेतेत्य्—आहार्याणि स्म सामानि^१ माभिधाय-
तेत्य्^२ एव वस् तद् अवोचम् इति । स यथा ग्रामाद्^३ ग्रामं^४ संव्रजेद् अबिभ्यद्^५ एवं
तद् यद् अग्निष्टोमसामानि । अथ यथारण्याद् अरण्यं यन् स^६ कण्टकेन वा शलाकया वा
परितृण्ण आगच्छेद्^७, अथो इयतो नो ऽव्यात्सुर्^८ इयन्तो विविध्यमानानाम्^९ अमुष्महीत्य्
एवं^{१०} तद् यद् आहार्याणि^{११} सामानि । तस्माद् आहार्याणां साम्नां नाशयितव्यानि^{१२} ।

अथ यद् वो ऽवोचं ज्ञानात् स्माविर्भवान्^{१३} मेतेति^{१४}, सुज्ञानम् एव वस् तद् अवो-
चम् इति ।

अथ यद् वो ऽवोचं दैव्यात् स्म विवाहान् मेतेति, द्यैतनौधसे एव^{१५} वस् तद्
अवोचम् इति ।

अथ यद् वो ऽवोचं यज्ञात् स्म मेतेति, अद्धा स्म वो मा व्यैद्^{१६} इत्य् एव वस् तद्
अवोचम् इति । एषा ह वै देवानां राक्षी^{१७} यच् छुद्धा । सैषा प्रातर् उपक्रम्य तिष्ठति ।
तां देवा उपतिष्ठन्ते—^{१८}याद्रीच्य पश्यति^{१९} तद्रथञ्च^{२०} पश्याम इति । तस्यै सर्वे देवा
अनुवर्तमानस् सायं जुषन्ते । तम्^{२१} आविशति, स जुहोति, स यजते^{२२} । तद् देवा उप-
जीवन्ति ।

एतां हैभ्यस् तत् संवत्सरे ऽरिष्टिम् उवाच । ते य एवं विद्वांसस् संवत्सरम् उपयन्ति,
संवत्सरं पश्यन्ति उवाचम् अश्नुवते ॥ ४२६ ॥

[१] क साम	[२] क माभिध्ययत	[३] ग	नाशैतव्यानि	[१४] घ स्मतेतिविर्मवान्	[१५]
ग्रान्याद्	[४] ग ग्रान्यं	[५] ग अभिमयद्	क घ मोतेति	[१६] क वीव	[१७] क
[६] क ग यद्	[७] ग नास्ति	[८-८] क ग	घ व्यैर्	[१८] क ग राशि	[१९-१९] क ग
परितृण्णागच्छेद्	[९] ग व्यस्तुर	[१०] ग	यद्रीच्येथ्याति	[२०] क कञ्च ग तञ्चञ्च घ	
विवाध्यमानानाम्	घ विवध्यमानानाम्	[११] ग	कद्रयञ्च	[२१] ग ताम्	[२२] ग यजेते
एव	[१२] क ग आहार्यानि	[१३] ग			

पुरुषं वावैतद् आसते यत् संवत्सरम् । पुरुषो वै प्रजापतिः, प्रजापतिस् संवत्सरः । तम् एवैतद् ईप्सन्त आसन् आत्मानं यज्ञं कृत्वा । तस्य पादाद् एव प्रायणीयो ऽतिरात्रः । तयोर् यद् अधस्तात् छुक्लं तद् अहो रूपं, यद् उपरिष्ठात् कृष्णं^१ तद् रात्रेर् नखान्यं^२ एव नक्षत्राणाम् इमान्य एव चत्वार्य ऊर्वष्टी^३ वान्यारम्भणीयम् अहर् अयम् अभिप्लवो ऽयं^४ पृष्ठयो ऽयम्^५ इतो ऽर्वाचीनो ऽभिजिद् अयं विश्वजिद् इमे त्रय स्वर-सामान इमे त्रयो ऽयं विषुवान् इदं महाव्रतीयम् अहर् अयम् उदयनीयो ऽतिरात्रः । इदम् अहो रूपम् इदं रात्रेर् नखान्यं^६ एव नक्षत्राणाम्^७ । तम् एतं पुरुषं प्रजापतिं संवत्सरम् आप्नुवन्त्य^८ आत्मानम् एव यथाङ्गम् ॥ ४२७ ॥

[१] ग एवतद्	[२] ग आत्मसत	[३] क ग कृष्ण	[४] ग नखान्	[५] ग ऊर्वष्टी	[६-६]
ग पृष्ठयेयम्	[७] ग नक्षत्राणा	[८] क ग आप्नुवन्त्य			

ते मनोमयाः प्राणमयाश् चक्षुर्मयाः श्रोत्रमया वाङ्मया ऋङ्मया यजुर्मयास् साम-मया^१ ब्रह्ममया हिरण्मया अमृतास् संभवन्ति । देवासुरा अस्पर्धन्त । ते देवाः प्रजापतिम् उपाधावन्—जयामासुरान् इति । सो ऽब्रवीन् न वै मां यूयं वित्य नासुराः^२ । यद् वै मां यूयं^३ विद्यात ततो^४ वै यूयम् एव स्यात् परासुरा भवेयुर् इति । तद् वै ब्रूहीत्य् अनुवन् । सो ऽब्रवीत्—पुरुषः प्रजापतिस् संवत्सर इति मोपादध्वम् । ततो वै यूयम् एव भविष्यथ परासुरा भविष्यन्तीति । तं—पुरुषः प्रजापतिस् संवत्सर इत्य्—^५उपासत, ततो^६ वै देवा अभवन् परासुराः । स यो हैवं विद्वान्—पुरुषः प्रजापतिस् संवत्सर इत्य्—उपास्ते^७ भविष्यत्य् आत्मना^८, परास्य द्विषन् भ्रातृव्यो भवति ॥ ४२८ ॥

[१] क साममय	[२] ग त्रंसुरा	[३-३] क विद्याततो ग विद्याततततो	[४-४] क उपा-
सतन्ततो	[५-५] ग भविष्यतना		

अथाधिदैवतम्^१ । अयम्^२ एव लोकः प्रायणीयो ऽतिरात्रः । तस्य यच्च छुक्लं तद् अहो रूपं, यत् कृष्णं तद् रात्रेर्, चित्राण्य एव नक्षत्राणाम् । संवत्सर एव स्वर्गो लोक, आरम्भणीयम् अहर्, ब्रह्माभिप्लवः, क्षत्रं पृष्ठयो, ऽग्निर् अभिजिद्, विश्वे देवा स्वर-सामान, आदित्यो विषुवान्, इन्द्रो विश्वजिद्, अहोरात्रे एव गोआयुषी, लोका^३ एव द्वादशाहस्याहानि, प्रजापतिर् एव महाव्रतीयम् अहर्, असाब् एव लोक उदयनीयो ऽतिरात्रः । इदम् अहो रूपम् इदं रात्रेर् नक्षत्राण्य एव नक्षत्राणाम् ॥ ४२९ ॥

[१] क -देवतम्	ग -दैवत	[२] ग क्य	[३] ग लोक
---------------	---------	-----------	-----------

ते सतिसदो ह वा अन्ये सत्रसदो ऽन्ये । ते यां प्रायणीयम् अतिरात्रम् उपेत्य वसन्त्य् अस्मिन् एव तं लोके वसन्ति । तद् यद् अस्मिन् लोके ऽज्ञायं तद् एव तेनाव-

रुन्धते । अथो ह 'विद्युर् अस्मिन्' इदम् एतर्हि लोके स्मस् तेषां नो न का चनार्तिर् अस्तीति । अथ याम् आरम्भणीयम् अहर् उपेत्य वसन्ति संवत्सर एव तां स्वर्गे लोके वसन्ति । तद् यत् संवत्सरे स्वर्गे लोके ऽन्नाद्यं तद् एव तेनावरुन्धते । अथो ह विद्युर् संवत्सर इदम् एतर्हि स्वर्गे लोके स्मस् तेषां नो न का चनार्तिर् अस्तीति । अथ याम् अभिषुवम् उपेत्य वसन्ति ब्रह्मण्य एव तां वसन्ति । तद् यद् ब्रह्मण्य अन्नाद्यं तद् एव तेनावरुन्धते । अथो ह विद्युर् ब्रह्मणीदम् एतर्हि स्मस् तेषां नो न का चनार्तिर् अस्तीति । अथ यां पृष्ठयम् उपेत्य वसन्ति क्षत्र एव तां वसन्ति । तद् यत् क्षत्रे ऽन्नाद्यं तद् एव तेनावरुन्धते । अथो ह विद्युः क्षत्र इदम् एतर्हि स्मस् तेषां नो न का चनार्तिर् अस्तीति । अथ याम् अभिजितम् उपेत्य वसन्त्य अग्नाच् एव तां वसन्ति । तद् यद् अग्नाच् अन्नाद्यं तद् एव तेनावरुन्धते । अथो ह विद्युर् अग्नाच् इदम् एतर्हि स्मस् तेषां नो न का चनार्तिर् अस्तीति । अथ यां स्वरसाम् उपेत्य वसन्ति विश्वेष्व एव तां देवेषु वसन्ति । तद् यद् विश्वेषु देवेष्व अन्नाद्यं तद् एव तेनावरुन्धते । अथो ह विद्युर् विश्वेष्व इदम् एतर्हि देवेषु स्मस् तेषां नो न का चनार्तिर् अस्तीति । अथ यां विषुवतम् उपेत्य वसन्त्य आदित्य एव तां वसन्ति । तद् यद् आदित्ये ऽन्नाद्यं तद् एव तेनावरुन्धते । अथो ह विद्युर् आदित्य इदम् एतर्हि स्मस् तेषां नो न का चनार्तिर् अस्तीति । अथ यां विश्वजितम् उपेत्य वसन्तीन्द्र एव तां वसन्ति । तद् यद् इन्द्रे ऽन्नाद्यं तद् एव तेनावरुन्धते । अथो ह विद्युर् इन्द्र इदम् एतर्हि स्मस् तेषां नो न का चनार्तिर् अस्तीति । अथ यां गोआयुषी उपेत्य वसन्त्य अहोरात्रयोर् एव तां वसन्ति । तद् यद् अहोरात्रयोर् अन्नाद्यं तद् एव तेनावरुन्धते । अथो ह विद्युर् अहोरात्रयोर् इदम् एतर्हि स्मस् तेषां नो न का चनार्तिर् अस्तीति । अथ यां द्वादशाहस्याहान्य उपेत्य वसन्ति लोकेष्व एव तां वसन्ति । तद् यत् लोकेष्व अन्नाद्यं तद् एव तेनावरुन्धते । अथो ह विद्युर् लोकेष्व इदम् एतर्हि स्मस् तेषां नो न का चनार्तिर् अस्तीति । अथ यां महाव्रतीयम् अहर् उपेत्य वसन्ति प्रजापताच् एव तां वसन्ति । तद् यत् प्रजापताच् अन्नाद्यं तद् एव तेनावरुन्धते । अथो ह विद्युः प्रजापताच् इदम् एतर्हि स्मस् तेषां नो न का चनार्तिर् अस्तीति । अथ याम् उदयनीयम् अतिरात्रम् उपेत्य वसन्त्य अमुष्मिन् एव तां लोके वसन्ति । तद् यद् अमुष्मिन् लोके ऽन्नाद्यं तद् एव तेनावरुन्धते । अथो ह विद्युर् अमुष्मिन् इदम् एतर्हि लोके स्मस् तेषां नो न का चनार्तिर् अस्ति ॥ ४३० ॥

[१-१] ग विद्युस्मिन् [२] क ग स्म [३] एवं एवं कोशयोः [१०] ग वसति [११] ग इन्द्र
कोशयोः [४] ग तेषु [५] क यम् [६] [१२-१२] ग नास्ति [१३-१३] क ग लुडुभि
ग उपेत्य [७] ग सन्ति [८] ग या [९]

ते सतिसदो ह वा अन्ये सत्रसदो ऽन्ये । सत्येवान्ये सीदन्ति सत्रम् अन्य आसते । ते ह वै सतिसदो य एवं विद्वांसो दीक्षन्ते । एतासु हि देवतासु सति सीदन्तो यन्ति । ते ह ते सर्वे पाप्मानम् अपघ्नते । अथ य एते शिखाच्छिन्नाः प्रसर्पम् इच्छमाना आवेष्टन्ते ते ह वै सत्रसदः । य एवं विद्वांसम् उपवदति यथैता देवता ऋत्वानीयाद् एवं वेत्त्य एतासु ह्य एवैनं देवतासु प्रषन्नम् एतासु वसन्तम् उपवदति तस्मै ह तस्य नैव का चनार्तिर् अस्ति य एवं वेद । य एवैनम् उपवदति स आर्तिम्

अतिरात्राच् आरम्भणीयमहाव्रतीयम् ।

अहनी पृष्ठयाभिप्लवौ विश्वजिदभिजितौ स्वरसामानश् च विपुवांश् च । प्रवतिर् ह
 कौशान्तेयः^१ कुसुर्विन्दस्यौहालकेर् ब्रह्मचार्य आस । तं होवाचां सोम्य सूतपुत्र, कति ते
 पिता संवत्सरस्याहान्य् अमन्यतेति । दशेति होवाच । दश वावेति होवाच—दशाक्षरा
 विराड्, अक्षं विराड्, वैराजो यज्ञः । कत्य् एवामन्यतेति । नवेति होवाच । नव वावेति
 होवाच । नव वै पुरुषे प्राणाः । प्राणैर् उ यज्ञस् तायते । कत्य् एवामन्यतेति । अष्टाव्
 इति होवाच । अष्टौ^२ वावेति होवाच । अष्टाक्षरा गायत्री । गायत्रो यज्ञः । कत्य्
 एवामन्यतेति । सप्तति होवाच । सप्त वावेति होवाच । सप्त वै छन्दांसि, छन्दोभिर् यज्ञस्
 तायते । कत्य् एवामन्यतेति । षड् इति होवाच । षड् वावेति होवाच । षड् वा ऋतवस्
 संवत्सरः । संवत्सरो यज्ञः । कत्य् एवामन्यतेति । पञ्चेति होवाच । पञ्च वावेति
 होवाच । पांक्तो यज्ञः । पांक्ताः पशवः । पशवो यज्ञः । कत्य् एवामन्यतेति । चत्वारि
 रीति होवाच । चत्वारि वावेति होवाच । चतस्रो दिशश्, चतुष्पदाः पशवश्, चत्वारि
 छन्दांसि यज्ञवाहः—गायत्री त्रिष्टुब् जगत्य् अनुष्टुप् । कत्य् एवामन्यतेति । त्रीणीति
 होवाच । त्रीणि वावेति होवाच । त्रिषवणो^३ यज्ञस्, त्रयः प्राणापानव्यानास्, त्रय इमे
 लोकाः । कत्य् एवामन्यतेति । द्वे इति होवाच । द्वे वावेति होवाच । अहोरात्राव् एवेति ।
 द्वाव् इमौ लोकाव् आविष्टमाव् इव, द्वौ प्राणापानौ, द्विपात् पुरुषः । कत्य् एवामन्यतेति ।
 एकम् इति होवाच । एकं वावेति होवाच । अहर् एवेति । तद् इदम् अहर् अभूद्,
^४अह श्वो भविता^५ । तद् एतद् अहर् अहर् इत्य् एव प्रोच्यते । सा हैषा संवत्सरस्य
 प्रतिष्ठा यद् अहः^६ । स यो हास्यैतां प्रतिष्ठां वेद, प्रतितिष्ठति । एषो एवास्यैकता । स
 यो हास्यैताम् एकतां^७ वेदैकधा हैनं भूत्वा श्रोस् सचते^८ । तद् आहुर् भूतं भूयाद्
 भविष्याद् इति । भूतम् एव भूयो भविष्यत इति ब्रूयात् । भूता^९ इमे लोका भूतो ऽयम्
 अग्निर् वायुर् असाव् आदित्य^{१०} इन्द्रश्^{११} चन्द्रमाः । एते वै भूतस्य भविष्यतश् चेशते ।
 तस्माद् भूतम् एव भूयो भविष्यत इति ॥ ४३१ ॥

[१] ग त्रे	[२] ग सत्यवान्ये	[३] ग सप्तम्	न्तेयः । शतपथे ब्राह्मणे १२.२.२ प्रोतिः कौशा-
[४] ग थं	[५] ग एतासि	[६] ग नास्ति	म्बेयः [१२] क अष्टा [१३] क ग, त्रिषवणो
[७] एव च । क ग अवेष्टन्ते	[८] ग कृत्वात्रियाद्	[१४-१४] ग आहः स्वी भूते भविता	[१५] ग
[९] ग अधिपाठः यथैता देवता	[१०] ग	आहः [१६-१६] क वेद	[१७-१७] क नास्ति
आरंभयोमहावृत्तीये	[११] एवं क च । ग काशा-	[१८] ग नास्ति	

अथैष वैश्वानरः प्रायणीयो ऽतिरात्रः । तस्यैषोर्ध्वा^१ कल्पन्ति स्वर्गा^२ । तस्य
 रथन्तरं पृष्ठं भवति, वामदेव्यं मैत्रावरुणसाम, बृहद् आर्भवे^३ पवमाने । इदं वै रथन्तरम्,
 अन्तरिक्षं वामदेव्यम्, अद् एव बृहत् । सैषोर्ध्वा^४ कल्पन्ति स्वर्गा । तथा हैतया कल्पन्त्यो-
 र्ध्वं^५ स्वर्गं^६ लोकं रोहन्ति । अथो हैषाम् एतद् एव सामं कल्पन्तं कृत्स्नं युक्तं यज्ञं वहति
 ॥ ४३२ ॥

[१] ग तस्यैषोर्ध्वा	[२] ग स्वर्गा	[३] ग आर्भवे	[४] ग सैषोर्ध्वा	[५] क कल्पन्त्योर्ध्वं
		ग कल्पन्त्योर्ध्वं	[६] ग नास्ति	

तस्य गायत्रम् एव हिंकारो, रथन्तरं प्रस्तावो, वामदेव्यम् उद्गीथो, बृहत् प्रतिहारो,
 यज्ञायज्ञीयं निधनम् । एकैकम् उ ह वा एतेषां स्वर्गस्य लोकस्येश । अश्नुते स्वर्गं लोकं य
 एवं वेद । अथो हैतद् 'एवाक्यम्, एतन्' महाव्रतम् । तस्य गायत्रम् एव शिरो, बृहद्-
 रन्तरं पक्षौ, वामदेव्यम् आत्मा, यज्ञायज्ञीयं पुच्छम् । स 'यावद् अकथ्यता' महाव्रत-

वतावरुन्दे तावद् अवरुन्दे य एवं वेद । अथो हेषायुधैव कल्पितः । आयुर् वै गायत्रं, विश्वायु^१ रथन्तरं, समायुर् वामदेव्यं, सर्वायुर् बृहद्, अत्यायुर् यज्ञायज्ञीयम् । आयुष्मन्तो ह भवन्त्य एनया तुष्टुवानाः । अथो हेषाम् एतान्य एव पञ्च ज्योतीषीद्धान्य^२ एषु लोकेषु दीप्यन्ते—ऽग्निः^३ पृथिव्यां, वायुर् अन्तरिक्ष, आदित्यो दिवि, चन्द्रमा नक्षत्रेषु, विद्युद् अप्सु । अग्निर् एव रथन्तरस्य, वायुर् वामदेव्यस्य, आदित्यो बृहत्तश्च, चन्द्रमा गायत्रस्य, विद्युद् यज्ञायज्ञीयस्य । आपो हि यज्ञायज्ञीयम् । एतान्य एव^४ पञ्च ज्योतीषीद्धान्य^५ एषु लोकेषु दीप्यन्ते ॥ ४३३ ॥

[१-१] ग एवार्त्यमोतन् [२-२] ग यावादत्यं वता दीप्यन्तेपिनः ग दीप्यन्तपिनः [७] ग एवां
[३] क ग विश्वायु [४-४] क ग बृहत्यायुर् [५] [८] क ग ज्योतीषिद्धानि
क ज्योतीषीद्धानि ग ज्योतीषिद्धानि [६-६] क

तस्य वा एतस्याग्निष्टोमस्य सोक्त्यक्तस्य द्वे त्रयः पञ्चाशे^१ शते स्तोत्रिया भवन्ति । अथ रात्रेस्^२ सह राथन्तरेण सन्धिनैकाक्षनवतिशतं^३ स्तोत्रिया भवन्ति । त्रीणि तानि पुंसो ऽतिरिक्तानि यैस् स प्रजनयति, द्वे ते स्त्रिया ऊने यतस् सा प्रजायते । पुंसो वा एतद् रूपं यद् अह, स्त्रियै रात्रिः । तद् इदं पुंसो ऽतिरिक्तम् अमुष्मिन् रात्र्या^४ ऊने दधाति मिथुनत्वाय प्रजननाय । प्र मिथुनेन जायते य एवं वेद । अथ ये^५ द्वे स्तोत्र्ये ऽतिरिच्येते अण्डाव^६ एव ताव् अतिरिच्येते । ते बृहद्रथन्तरे युक्ते यज्ञं वहतः । स यत्र षोडशिनं^७ कुर्युर् अशो^८ वैषां जायेत वर्ध्म वा । यद् ध्य पतेषु त्रिषु पुंसो ऽतिरिक्तेषूप चतुर्थं जायेत, अशो वास्याजनि^९ वर्ध्म वेति वा ब्रूयुः । एवम् एव यत् स्त्रियै जायेत । स यो ऽत्र षोडशिनं कुर्वाणान् ब्रूयाद् अशो वैषां जनिष्यते वर्ध्म^{१०} वेति तथा हैव स्युः । तस्माद् अत्र षोडशी न कार्यः ॥ ४३४ ॥

[१] एवं च । क ग पञ्चशे [२] एवं च । क ग अण्डाव [७-७] ग कुर्युर्अशो [८] ग नास्ति
रात्रे [३] एवं च । क ग सन्धिनैकाक्षना [४-४] [९] ग वास्याजनि [१०] ग वर्ध्म
ग सातिरिक्तमुष्टिरात्र्या [५] क य [६] ग

स वा एषो ऽतिरात्र ऋते षोडशिनं^१ एकविंशतिं^२ चैकविंशान् संपद्यत एकां च स्तोत्र्याम् । ततो य एकविंशतिद् एकविंशा आदित्य एव सः^३ । आदित्यस्य वा अमुष्य लोकस्यैश्वर्यम् आधिपत्यम् । गच्छत्य^४ अमुष्य^५ लोकस्यैश्वर्यम् आधिपत्यं य एवं वेद । स यद् अत्र षोडशिनं^६ कुर्युर् द्वाविंशतिश् चैकविंशास् संपद्येरन्^७ एका च स्तोत्र्या । संपदं लोभयेत् । स उ एवैकान्नपञ्चाशतं त्रिवृतो ऽभिसंपद्यत एकां च स्तोत्र्याम् । ततो य एकान्नपञ्चाशतं त्रिवृतो ऽग्निर् एव सः । अग्नेर् वा अस्य लोकस्यैश्वर्यम् आधिपत्यम् । गच्छत्य^८ अस्य लोकस्यैश्वर्यम् आधिपत्यं य एवं वेद । स यद् अत्र षोडशिनं^९ कुर्युर् एकपञ्चाशच् च त्रिवृतस् संपद्येरन् चतस्रश्च च स्तोत्र्याः । संपदं लोभयेयुः । नैवेतरां संपदम् उपपद्येत नेतराम्^{१०} । देवतीर्थं वा एतद् यद् एष^{११} वैश्वानरः प्रायणीयो ऽतिरात्रः । तस्मिन् षष्ठं स्थाणुः क्रियते^{१२} यत् षोडशी । वैराजो वै षोडशी, विराजि विराजि प्रतिष्ठितः । स यत्रैवेतं विराजं संपद्यमानं^{१३} मन्येत तद् एवैतेन स्तोतव्यम् ॥ ४३५ ॥

[१] एवं च । क ग नास्ति [३] ग गच्छन्तस्य [४] ग नास्ति [५-५] ग नास्ति
[६] ग चतस्राम् [८] क ग पश [९] क ग क्रियते [१०] ग संपद्यमान

अथैतच्च चतुर्विंशम् आरम्भणीयम् अहः । तस्यैषोध्वी कल्पति स्वर्गा । तस्य रथन्तरं माध्यन्दिने^१ भवत्य^२, अथ दैर्घश्रवसम्, अथ नौघसम् । इदं वै रथन्तरम् । अन्तरिक्षं दैर्घश्रवसम् । वामदेव्यं ह्य एतन् निधानेन^३ । अद एव नौघसम् । बृहतो ह्य एषा तनूः । सैषोध्वी^४ कल्पति स्वर्गा । तथा हैतया कल्पन्त्योध्वी एव स्वर्गं लोकं रोहन्ति । तस्य हैतस्याह एके रथन्तरम् एव पृष्ठं कुर्वन्ति, यथैवातिरात्रस्य रथन्तरं पृष्ठं भवति तथा । पराङ् वै स्वर्गो लोकः । पराञ्च एतं स्वर्गं लोकं रोहाम^५ । प्रत्यवरोहस् स यद् रथन्तरं माध्यन्दिने^६ स्यात् । अथैवम् अप्रत्यवरुढम् इति वदन्तः । तद् उ ह तत् पराङ्^७ इवानायुध्यम् इव । स य एनांस तथा चक्रुषो ऽनुव्याहरेद् इति वेति वा भविष्यन्तीति, तथा हैव स्युः । ‘तस्माद् उ’ बृहद् एव पृष्ठं स्यान्, माध्यन्दिने^८ रथन्तरम् । तस्यैषा^९ तनूः । सैषा^{१०} समीची कल्पति स्वर्गा ॥ ४३६ ॥

- [१] एवं च । क ग मध्यन्दिने [२] ग विवत्य [३] ग निधानेन [४] क सैषोध्वी [५] ग लोकान्
[६] क मध्यन्दिने [७] ग पराद् [८-८] क ग तस्मात् [९-९] एवं च । क ग नास्ति

तस्य बृहत् पृष्ठं भवति, वामदेव्यं मैत्रावरुणसाम, द्यैतं^१ ब्रह्मसाम । अदो वै बृहद्, अन्तरिक्षं वामदेव्यम्, इदम् एव द्यैतम् । रथन्तरस्यैषा^२ तनूः । सैषा समीची कल्पति स्वर्गा । तथा हैतया कल्पन्त्या सम्यञ्च एव स्वर्गं लोकं रोहन्ति । सम्यञ्चो वै प्राणापानव्यानाः । आ च परा च संचरन्त्य अयातयामानः^३ । आयुष्मन्तो ह भवन्त्य एनया तुष्टुवानाः । तस्य द्वयानि स्तोत्राणि भवन्ति—चतुर्विंशान्य एकानि षट्त्रिंशान्य एकानि । ततो यानि चतुर्विंशानि^४—चतुर्विंशत्यर्धमासो वै संवत्सरो—अर्धमासश्च एव तैस् संवत्सरम् आप्नुवन्ति । अथ यानि षट्त्रिंशानि—षट्त्रिंशदक्षरा वै बृहती । बृहती स्वर्गो लोकस् साम्राज्यं—बृहत्याम् एव तत् स्वर्गं लोके साम्राज्ये प्रतितिष्ठन्तो^५ यन्ति । अथो हैषाम् एतेनैव षट्त्रिंशेन स्तोमेन पर्वशस् संवत्सर आरब्धो भवति । द्वादश वै संवत्सरस्य पौर्णमासीद् द्वादशाष्टका द्वादशामावास्याः । तद् एवैतेन षट्त्रिंशेन स्तोमेन पर्वशस् संवत्सरम् आरभन्ते ॥ ४३७ ॥

- [१] ग द्यैतं [२] ग रथन्तरस्यैषा [३] क ग अयातयामान [४] ग अधिपाठः चतुर्विंशान्येकानि षट्त्रिंशान्येकानि ततो यानि चतुर्विंशानि [५] क ग प्रतितिष्ठन्त्यो

तस्यैतौ श्लोकाव्—

अयुजो^१ युक्ताः प्रवहन्त्य अग्रे ततो^२ युग्मन्तो अनुसंवहन्ति ।
त एकछन्दोभिस् संवत्सरा^३ द्वादश परिसर्पन्ति मासः ॥
द्वादशस्य मास उत्तमे ऽहन् षट्त्रिंशं^४ ह दक्षिरे^५ व्यावृत् ।
एकं ततो^६ युग्मभिर् व्ययुजताध्य^७ अन्य आवन् सुवर् अन्ये परायन् ॥

इति । तस्य द्वादश स्तोत्राणि भवन्ति । तेनाग्निष्टोमः । तान्य उ एव द्वादश सन्ति पञ्चदश चतुर्विंशानि स्तोत्राणि भवन्ति । तेनोक्थ्यः । स वा एषो ऽग्निष्टोमस् सन् उक्थ्य, उक्थ्यस् सन् अग्निष्टोमः । उभौ ह तौ ‘कामाव् उपाप्नोति’ यज्ञ चाग्निष्टोमे यज्ञ चोक्थ्ये य एवं वेद् ॥ ४३८ ॥

- [१] ग अयुजे [२] एवं च । क ग ततो [३-३] एकं छन्दोभिस्संवत्सरा [४] ग षट्त्रिंश
[५] एवं च । क ग कक्षिरे [६] ग ततो [७] ग व्यायुजताध्य [८-८] ग कामावपाप्नोति

अथैते ज्योतिर् गौर आयुर् इति स्तोमा भवन्ति । गौर आयु स्कन्दत् । ततो ज्योतिर् अजायत^१ । अयं वै लोक आयुर्, असौ गौर, इदम्^२ एवान्तरिक्षं^३ ज्योतिः । तम् एतं पुरस्ताद् अकुर्वातां यथा पुत्रम् एवम् । इतो वा अयम् ऊर्ध्वो^४ लोको ऽर्वाङ् असाव्^५ अमुतः । तद् इदम् एनयोः पुरस्ताज् ज्योतिः^६ पर्यूढम् । तेन^७ पश्यामः । तौ योगम् उप- प्रयन्ताव् अन्तम् अभि^८ ज्योतिर् ध्युदौहताम्^९ । स यथा पितरौ पुत्रं पूर्वं^{१०} यन्तं पश्चाद् अन्विषातां तादृक्^{११} । तद् एतन्^{१२} मिथुनी स्तोमा भवन्ति यद् युज्यन्ते^{१३} । मध्ये वै जाया- पत्योः पुत्रश्च शेते । तौ यथा मिथुनीभविष्यन्ताव् इत्याद् वेत्याद्^{१४} वा पुत्रं परिहरेयातां तादृग् एवैतत्^{१५} । त एत ऊनातिरिका मिथुनाः प्रजनय स्तोमाः ॥ ४३९ ॥

[१] ग अजायत [२] ग इदम् [३] ग ज्योतिर्वादौहतां [४] ग पूर्वो [५] ग तदुक्
एवान्तरिक्ष [४-४] ग लोकोर्वाहसाव् [५-५] [६] क एतं ग एत [७-७] क ग युज्यन्ते
क पर्यूढस् तेन ग पर्यूढतेन्तन [६-६] ग [११] ग वेद्याद् [१२] क एवैतत् ग एवैतत्

अथ ह वै पण्यो नामासुरा^१ देवानां गोरक्षा आसुः । ताभिर् अहापातस्थुः । ता ह रसायां^२ निरुध्य वलेनापिदधुः । ते देवा^३ अलिकलवम् ऊचुस्^४ सुपर्णेमा^५ नो गा अन्वि- च्छेति^६ । तथेति । स हानुप्रपपात । ता हान्वाजगाम रसायाम् अन्तर् वलेनापिहिताः । तस्मै^७ हान्वागताय सर्पिः क्षीरम् आमिक्षाम् दधीत्य् एतद् उपनिदधुः । तस्य ह सुहित आस । तं होचुस् सुपर्णेष एव ते बलिर् भविष्यत्य् एतद् अन्नं मा नः प्रवोच इति । स ह पुनर् आपपात । तं होचुस् सुपर्णाविद्रो गा इति । का कीर्तिश् चिद् गवाम् इति होवाच । एषैव कीर्तिर् गवाम् इति तस्य हेन्द्रो गलम्^८ उत्पीलयन्^९ उवाच गोष्व एवाहं किल तवोषुषो मुखम् इति । स ह दधिद्रुप्तं वामिक्षां वोदास । सो ऽयं बभूव यो ऽयं वसन्ता भूमिकपटुर् जायते^{१०} । तं ह तच्^{११} छशापाश्रीलं जालम्^{१२} ते जीवन् भूयाद् यो नो गा अनुविद्य ता^{१३} न प्रवोच^{१४} इति । तस्य हैतद् ग्रामस्य जघनार्धे^{१५} यत् पापिष्ठं तज् जीवनम् ॥ ४४० ॥

[१] ग नामासुरान् [२] क ग रसायाम् [३-३] क अलिकलपमूचुः ग अलिकुलपुस् [४] ग सुवर्णेमा [५] ग अन्विच्छेतेति [६] ग तस्मै [७] क गलम् ग गलेम् [८] ग उत्पीलयन्

[९] क जयन्ते [१०-१०] क छशापाश्रीलजान्म ग छशापाश्रीलजान्म [११] क नास्ति ग त [१२] ग प्रवोच [१३] ग जनयार्धे

ते सरमाम् अनुवन् सरम इमा नस् त्वं गा अन्विच्छेति । तथेति सा^१ हानुप्रससार । सा ह रसाम् आजगाम । एषा ह वै सा रसा यैषार्वाक्^२ समुद्रस्य वापायती । तां होवाच श्लोष्य त्वा^३ गाधा मे^४ भविष्यसीति । पुत्रस्व मेति होवाच न ते गाधा^५ भविष्यामीति । सा हावाच्य कर्णौ श्लोष्यमाणा ससार । सा हेक्षां चक्रे कथं नु^६ मा शुनी श्लवेत हन्तास्यै नम्रसासीतीति^७ । तां होवाच मा मा श्लोष्टा गाधा^८ ते भविष्यामीति । तथेति । तस्यै ह गाध अस् । सा^९ ह गाधेनातिससार । ता हान्वाजगाम रसायाम् अन्तर् वलेनापि- हिताः^{१०} । तस्यै हान्वागतायै तथैव सर्पिः क्षीरम् आमिक्षां दधीत्य् एतद् एवोक्- निदधुः^{११} । सा होवाच नाहम् एतावद् अप्रिया देवानाम् । गा^{१२} अविदं^{१३} यद् को ऽश्रीयाम्^{१४} । त उ वै देवानां स्तेयं कृत्वा^{१५} चरथैतासां वा अहं गवां पदवीर् अस्मि । तं हानुप्रससारं निन्दे । तद् क चखाद्^{१६} । तां हैक उपजगौ त्यम् इव वै प्रती^{१७} ।

सरसा जारु खादतीति^{१८} । तद् इदम् अप्य् एतर्हि निवचनं त्यम् इव वै ध्रती सरसा जारु खादतीति । जरायु ह सा तच् चखाद । सा^{१९} ह पुनर् आससार । तां होचुस् सरमे ऽविदो गा इति ॥ ४४१ ॥

[१] क ग स [२] क ऐषावाक् ग एषावाक् [१२] क यतद्वादीयाम् ग यद्वोशीयाम् [१३] ग
[३-३] क गामेधा ग गाथामे [४] ग गाथा कृत्सा [१४] ग नेन्द्रस्या [१५] ग उवस
[५] क न [६] क गोधा- ग गोया- [७] क [१६] ग चखद [१७] क ध्रति ग र्नति
ग गाथा [८] क स [९] क वेलेनापिहिताः [१८] क खदतीति [१९] ग स
[१०] ग अवोपरिदधुः [११] ग नास्ति [१२-]

अविदम् इति होवाचेमा^१ रसायाम् अन्तर् वलेनापिहिताः^२ । ता यथामन्यध्वम् एवम् आजिहीर्षतेति । तां^३ ह तद् इन्द्र उवाचान्नादीम्^४ अरे ते सरमे प्रजां^५ करोमि या नो गा अन्वविद इति । ते हैते विदर्भेषु माचलास् सारमेया अपि ह शार्दूलं मारयन्ति । ते देवा एतम् अभिप्लवं समभरन् । तेनैना अभ्यप्लवन्त^६ । यद् अभ्यप्लवन्त^६ तद् अभिप्लवस्याभिप्लवत्वम्^७ । ते ऽग्निनैव^८ वलम् अभ्यौषन्^९, वज्रेणाभिन्दन् । स य एष^{१०} पुरस्ताज् ज्योतिस् सो ऽग्निर्, अथ यत् पञ्चदशं गौर् बहिष्पवमानं^{११} स वज्रः । ता आयुषैवायुवत । यद् आयुषैवायुवत तद् आयुष आयुष्टम्^{१२} । ता एतेनैव ज्योतिषोभयतः पर्यौहन् । त एते चत्वारो मध्य उक्थ्या भवन्ति । पशवो वा^{१३} उक्थ्यानि । तेषां सहस्रं स्तोत्र्याः । ब्रह्म वै ज्योतिर् अग्निष्टोमः । ता एतेनैव ब्रह्मणा ज्योतिषोभयतः परिगृह्योदाहरन् । ते य एवं विद्वांसो ऽभिप्लवम् उपयन्ति सहस्रसनयो हैवोत्थिताः^{१४} भवन्ति । तद् आहुर् यद् एष चतुरहो मध्ये व्यतिषको गौर् आयुर् गौर् आयुर् इत्य् अथ कस्माज्^{१५} ज्योतिषी विपर्युढे^{१६} इति । मिथुनत्वाय प्रजननायेति ह ब्रूयात् । प्र मिथुनेन जायते य एवं वेद ॥ ४४२ ॥

[१] क होवाच चेमा [२] क ग वनोपिहिताः [८-८] क ग अग्निनैव [९-९] ग सलभ्यौषन्
[३-३] ग हदन्द्रउवाचान्नादीम् [४] ग प्रजा [१०] क एक [११] क पवमान [१२] ग
[५-५] क तेनैनाभ्यप्लवन्त ग तेनेनाभ्यप्लवन्त आयुष्यम् [१३] ग नास्ति [१४] क ग
[६-६] ग नास्ति [७] ग अभिप्लवस्याभिप्लवन्ते हैवोत्थिता [१५-१५] ? क ज्येतिषि विपर्युढे

अथ

जैमिनीयब्राह्मणे

तृतीयं काण्डम्

प्रजापतिर्वावेदम् अग्न आसीत् । सो ऽकामयत्—बहु स्यां, प्रजायेय, भूमानं गच्छे-
यम् इति । स तपो ऽतप्यत । स आत्मन् ऋत्विग्यम्^२ अपश्यत् । ततस्त्रीन् ऋतून्
असृजतेमान्^३ एव लोकान् । यद् ऋत्विगाद् असृजत तद् ऋतूनाम् ऋतुत्वम् । यद् ऋत्वि-
गाद् अजनयत् तस्माद् ऋत्विज इत्य् आख्यायन्ते । स यत् प्रथमम् अतप्यत ततो ग्रीष्मम्^४
असृजत^५ । तस्मात् स बलिष्ठं तपति । यद्^६ द्वितीयम् अतप्यत ततो^७ वर्षा असृजत ।
तस्मात् ता उभयं^८ कुर्वन्त्य आ च तपन्ति^९ वर्षन्ति च । यत् तृतीयम् अतप्यत ततो
हेमन्तम्^{१०} असृजत । तस्मात्^{११} स शीततम इव । ग्रीन्^{१२} सतो ऽभ्यतप्यत । तान्^{१३} द्वेधा
व्यौहत्^{१४} ।^{१५} ते षड् ऋतवो ऽभवन्^{१६} । स ग्रीष्माद्^{१७} एव वसन्तं निरममीत, वर्षा-
भ्यश्च शरदं, हेमन्ताच्^{१८} छिशिरम् । तस्माद् एत ऋतूनाम् उपश्लेषा इव निर्मिता हि ।
षद्^{१९} सतो ऽभ्यतप्यत । तान् द्वेधा व्यौहत्^{२०} । ते द्वादश मासा अभवन् । द्वादश सतो
ऽभ्यतप्यत । तान् द्वेधा व्यौहत् । ते^{२१} चतुर्विंशतिर् अर्धमासा^{२२} अभवन् । चतुर्विंशतिं
सतो ऽभ्यतप्यत । स ऐशत यदि द्वेधा व्यूहिष्यामि^{२३}, न विभविष्यन्ति, हन्त, निर्मिमा^{२४}
इति । तेभ्यस् सप्त च शतानि विंशतिं चाहोरात्राणि^{२५} निरममीत^{२६} । स इदं सर्वं
व्यकरोत् । यथा ह वै हिरण्यम् अविकृतम्^{२७} एवम् इदं ततः^{२८} पुरा । स सर्वम् अधि
^{२९} ह्वास्मिञ् छिल्पानि^{३०} गम्यन्ते विकृतानि चाविकृतानि^{३१} च य एवं वेद ॥ १ ॥

[१] ग नास्ति [२] ग ऋत्वीयम् [३] ग
आसृज- [४] ग गृष्मम् [५] ग असृज [६]
क ग य [७] ग तन्ता [८-८] क कुर्वन्त्यावपन्ति
ग कृ...पन्ति [९] क ग हैमन्तम् [१०] क
ग तस्मान् [११] ग ग्रीन् [१२-१२] क
द्वेधाव्यौहत् ग त्वेधाव्यौहत् [१३-१३] ग ते...
अभवन् [१४] ग गृष्माद् [१५] क ग हैमन्तात्

[१६-१६] क -द्वेधाव्यौहत् ग प्येततामेधाव्यौहत्
[१७-१७] ग चतुर्विंशत्यर्धमासा [१८] ग व्यूहि-
ष्यामि [१९] ग निर्मिता [२०] क -रात्रात्
ग -रात्र [२१] ग नास्ति [२२] ग विकृतम्
[२३] ग अन्ततः [२४-२४] ग हस्मिञ् छिल्पानि
[२५] ग आविकृतानि

स एवैष प्रजापतिस् संवत्सरो ऽभवत् । स इदं सर्वं 'स्तब्धा व्याप्यातिष्ठत्' । स
ऐशत—कया स्वधया केनात्रायेन कयोर्जदम् अयं व्यापद् इति । तस्मिन् एतां स्वधाम्
ऊर्जम् अन्नाद्यम् अक्षितिं^२ पर्यपश्यद् द्वादश पौर्णमासीर् द्वादशाष्टका^३ द्वादश-
मावास्याः^४ । ताम् अवारुहत्सत^५ । सैनम् अब्रवीन् 'न मानमिश्रान्ताम् अवरोहस्यस' इति ।
स तपो ऽतप्यत । स एतं द्वादशाहं यज्ञम् अपश्यत् । तम् आहरत^६ । सो ऽकामयत्—
दीक्षितं मा दीक्षिता याजयेयुर् इति । स मासांश्च 'चतूँश्च चाब्रवीद् याजयेत मेति । तं
मासां नानुवन् । स वा अस्मास्व एव सत्या भुनजासा^७ इति । तस्माद् एता मास्य एव
सर्वाः पौर्णमास्यष्टकामावास्याः । तद् ऋतवः प्रसुते पञ्चेवान्वबुध्यन्त^८—प्र हैभ्यो ऽदाद्
इति । तम् अनुवन्—अस्मभ्यम् अपि दक्षिणां प्रयच्छेति । तेभ्यो ऽन्नाद्यं प्रायच्छत् ।
'तद् एतद्' ^{११} 'यथर्त्वं अन्नाद्यं' ^{१२} पच्यते । स दीक्षामिर् एव 'पौर्णमासीर् अवारुहो-
पसङ्गिर्' ^{१३} अष्टकाः प्रसुतेनामावास्याः । स यो हैवं विद्वान् द्वादशोहेन यजत एताम्^{१४}
एव स्वधाम् ऊर्जम् अन्नाद्यम् अक्षितिम्^{१५} अवारुहन् । प्रत्य् ऋतवो^{१६} ऽगृह्णन् न मासाः
प्रतिग्रहम् अकामयन्त । तस्मान् मासा^{१७} आख्याततरा इव^{१८} । आख्याततर^{१९} उप ह्य्
एवाप्रतिगृह्णन् भवति । तस्माद् ऋतवो^{२०} ज्यायांसः । ज्यायान् ह्य् एव^{२१} प्रतिगृह्णन्

भवति । ता ह वा एतास् तिस्रः^१ एव रात्रयः पौर्णमास्यष्टकामावास्याः ॥ २ ॥

[१-१] ग तद्वाव्यातिष्ठत् [२] ग अक्षिति [३] ग द्वादशाष्टका [४] ग द्वादशामास्याः [५] ग अवस्नुस्त [६-६] ग नामानभि...न्तामव... रावात्स्यस [७] ग अहरतत [८-८] ग चक्रुश्चक्रवीद् [९] ग मुञ्जासा [१०] क न्वाडु-
ध्यन्त ग न्वाडुध्यन्त [११-११] ग तथेतद् [१२-१२] ग यथत्वनाद्यं [१३] ग अवस्नुषोपस-
अभिर [१४] ग ताम् [१५] ग आक्षतिम् [१६] ग उतवो [१७-१७] ग आख्याततराख्या [१८] क आख्याततरा ग नास्ति [१९-१९] ग ज्यायमंसोजायान्हेव [२०] ग तिस्रा

पुरो^१ इन्द्राय देवा श्रैष्ठ्याय नातिष्ठन्त । स^२ प्रजापतिम् उपाधावत्—प्र म इमा यच्छेति । तस्मा एते द्वे प्रायच्छत्—पौर्णमासीं चामावास्यां च । अस्मिन् एवाष्टकाम् अधत्^३ । ततो वा इन्द्राय देवा श्रैष्ठ्यायातिष्ठन्त । तिष्ठन्ते ऽस्मै स्वा श्रैष्ठ्याय य एवं वेद । तस्माद् एतां रात्रिं सर्व एव सुहिता^४ वसन्ति । “पितर्ह्यै एवैतां” प्रजापतौ वसन्ति । तस्माद् एतां रात्रिं न जुहुयाद्, यज् जुहुयान् न^५ ब्रूयात् । अनिरुक्तो वै प्रजापतिः^६ । स यद् एव तत्र त्रिर् विलां कुरुते यद् अस्य गृहे सुहिता वसन्ति सा हैवास्यै समृद्धिः । ते मासाश् चर्तवश् चाब्रुवन्—येन नः पिता प्रजापतिर् यज्ञेनेष्टा-
रात्सीत् तेन यजामहा इति । ते तम् आहरन्त । स प्रजापतिर् ऐक्षत—यदि वा इदम् इमे समापयन्ति यथा वा अहम् इदम् अस्म्य^७ एवम् इमे तर्हि भवन्तीति । तान् अब्रवीन् मयैव गृहपतिना वीक्षन्म^८ इति । तं वै त्वास्माभिर् आचक्षन्ता इत्य् अब्रुवन् । मयो^९ युष्मान् इति । तस्मान् मासेश् चर्तुभिश् च संवत्सरम् आचक्षते, संवत्सरेणर्तूश् च मासांश् च । तस्मात् पुत्रेण पितरम् आचक्षते, पित्रा पुत्रान् । ऐनेन गृह्यांश् चक्षते य एवं वेद ॥ ३ ॥

[१] ग रो [२] ग सं [३] ग अथत् [४] ग संहितो [५-५] ? ग पितर्यैवैताम् [६] क नि [७] ग प्रजाति [८] क ग अस्त्य [९] ग वीक्षध्वन् [१०] एवं कोशयोः

ते ऽयजन्त । ते मासाश् चर्तवश् च संवत्सरे प्रत्यतिष्ठन्, संवत्सर ऋतुषु च मासेषु च । तस्माद् आहुस् समावन् मात्रियेवर्द्धिर् यं च याजयन्ति ये च याजयन्तीति । समावन् मात्रियेव ममानेनर्द्धिर्^१ इति हेक्षेत । यथैवास्यैवम् एव ममेति । तेन हैतेनैक एव यजेत^२ । एको ह्य् एव प्रजापतिर् आर्धोत् । यद्य् उ भूयांसो यजेरन् द्वादश वा त्रयोदश वा यजेरन् इमे चत्वार इमे^३ चत्वार इमे^४ चत्वारो ऽयम् एक इति निर्मिमीरन् । यं कामयेरन् इमं यज्ञस्य व्यृद्धिर्^५ “अन्वियाद् इति” तं हैव यज्ञस्य व्यृद्धिर्^६ अन्वेति । यद्य् उ भूयांसो यजेरन् षोडश वा सप्तदश वा यजेरन् इमे चत्वार इमे चत्वार इमे चत्वार इमे^७ चत्वारो ऽयम् एक^८ इति निर्मिमीरन्, यं कामयेरन् इमं यज्ञस्य व्यृद्धिर्^९ अन्वि-
याद् इति तं हैव यज्ञस्य व्यृद्धिर्^{१०} अन्वेति । यद्य् उ भूयांसो यजेरन् चतुर्विंशतिर् वा पञ्चविंशतिर् वा यजेरन् इमे पञ्चमे^{११} पञ्चमे^{१२} पञ्चमे^{१३} पञ्चमे^{१४} चत्वारो ऽयम् एक इति निर्मिमीरन्, यं कामयेरन् इमं यज्ञस्य व्यृद्धिर्^{१५} “अन्वियाद् इति” तं हैव यज्ञस्य व्यृद्धिर्^{१६} अन्वेति । सर्व इतर ऋतुवन्ति । यो वै सत्रस्य गृहपतिर् च^{१७} “गृहपतीं च”
संवत्सरो वाव गृहपतिर् इयम् एव गृह-

पत्नी^१ । अश्नुते गार्हपत्यं प्र गार्हपत्यम् आप्नोति य एवं वेद ॥ ४ ॥

[१] ग समाननद्धि [२] ग यजन्ते [३-३] विरुद्धि [९] ग पञ्चमे [१०] क वीरिद्धि
गे नास्ति [४] क वीरुद्धि ग द्विरुद्धि [५- ग वीरुद्धि [११-११] ग गृहपतिञ्च [१२]
५] ग अग्नियदिति [६] क वीरिद्धि ग द्विरुद्धि ग गृहपत्य
[७-७] ग चत्वार इमेक [८] क वीरिद्धि ग

यो वै छन्दसां स्वाराज्यं^१ वेद गच्छति स्वाराज्यं^२ प्र स्वाराज्यं^३ लोकम् आप्नोति । बृहती वै छन्दसां स्वराद् । ताम् एतां प्रतीचीं पराचीं तिरश्चीम् अन्नाद्यायासते । तस्मात् पशुं प्रत्यञ्चं पराञ्चं^४ तिर्यञ्चम् उपजीवन्ति । *एतावद् वाव* संवत्सर इन्द्रियं वीर्यं यद् द्वादशाहो—द्वादश पौर्णमासीद् द्वादशाष्टका द्वादशामावास्यास्, तद् एवैतेनाव- रुद्धे । यो वै विराजम् ऋतुप्रतिष्ठितां वेदतूर्न् विराजि प्रतिष्ठितान्^५, गच्छति प्रतिष्ठाम् *अवान्नाद्यं रुद्धे* । त्रिंशदक्षरा विराद् । षड् ऋतवः । एतद् वै विराद् ऋतुषु प्रतिष्ठित्य, ऋतवो विराजि । गच्छति प्रतिष्ठाम् अवान्नाद्यं रुद्धे य एवं वेद । अनुष्टुभं वावैताम् आसते यद् द्वादशाहम् । द्वात्रिंशदक्षरानुष्टुप् । चतुष्पदाः पशवः । वाग् अनुष्टुप् । वाचा पशून् दाधार । तस्मात् पशवो वाचा सिद्धा वाचाहूता आयन्ति^६ ॥ ५ ॥

[१] ग स्वराज्यं [२-२] क वेदागच्छतिस्वाराज्यं -हूतायन्ति । पञ्चविंशे ब्राह्मणे १०-३-१३ तस्माद्
ग नास्ति [३] ग पराञ्च [४-४] ग एताव वाचा सिद्धा वाचाहूता आयन्ति, २३-२८-३ तस्मात्ते
[५] क ग य [६] ग प्रतिष्ठितान् [७-७] ग वाचा सिद्धा वाचाहूता आयन्ति ।
अवान्नाद्यमवरुद्धे [८] ग य [९-९] क ग

गायत्रमुखो^१ वै प्रथमस् अहः^२ । तस्माद् अयम् अग्निर् ऊर्ध्वो दीदाय^३ । गायत्र- मध्ये^४ द्वितीयस् त्रियहः^५ । तस्माद् अयं वायुस् तिर्यङ् पवते । गायत्रोत्तमस् तृतीयस्^६ त्रियहः^७ । तस्माद् असाव् *अर्वाङ् आदित्यस्* तपति । तेजसा वै गायत्री प्रथमं^८ त्रियहं^९ दाधार^{१०}, पदैर् द्वितीयम्, अक्षरैस् तृतीयम् । त्रिवृद् वै गायत्री तेजः । त्रिवृत् प्रथमम् अहः । तेन प्रथमस् त्रियहो धृतः । त्रिपदा गायत्री, त्रियहो मध्ये, तेन द्वितीयस् त्रियहो धृतः । चतुर्विंशत्यक्षरा गायत्री, चतुर्विंशं सप्तमम् अहस्, तेनैव तृतीयस् त्रियहो धृतः^{११} । कथं गायत्री द्वादशाहम् इत्य् आहुः । यथारान् नेमिस् सर्वतः पर्येत्य्, एवं गायत्री द्वादशाहं सर्वतः पर्येत्य् अविस्त्रेसाय । यथा रथनाभाव् अरा धृता एवं गायत्र्यां द्वादशाहो धृतो ऽसंम्लवाय । मयूखो वा एष वा धरुणो यद् गायत्री । तस्यां द्वादशाहो धृतो ऽसंव्याथाय^{१२} । अनुष्टुब् वा एषा प्रतायते यद् द्वादशाहः । अष्टाभिर् वा अक्षरैर् अनुष्टुप् प्रथमम् अहर् उद्यच्छत्य, एकादशभिर् द्वितीयं, द्वादशभिस् तृतीयम् । अक्षरम् एव त्रियक्षरं^{१३} परिशिष्यते । तद् एवोत्तरं त्रियहम् अनुविदधाति ॥ ६ ॥

[१] ग गायत्रमुखे [२] क त्रहस् [३] ग [४] म प्रथम [५-५] क त्रियन्दधार [१०]
दीदाये [४] ग गायत्रमध्ये [५] एवं कोशयोः ग धृतः [११] क ग संव्याथाय
[६] ग नास्ति [७-७] ग अर्वाङ् आदित्यस्

छन्दसां एवास्यै^१ तुरीयं वहन्ति । ताम् एतां प्रतीचीं पराचीं तिरश्चीम् अन्नाद्या- यासते । तस्मात् पशुं प्रत्यञ्चं पराञ्चं^२ तिर्यञ्चम् उपजीवन्ति । प्रजापतिर् जायमान

एव सह पाप्मनाजायत । सो ऽकामयताप पाप्मानं हनीयेति । स एतं व्यूढछन्दसं द्वादशाहं यज्ञम् अपश्यत् । तम् आहरत् । तेनायजत । तेन विष्वञ्चं पाप्मानं व्यौहत् । स यः पाप्मगृहीत इव मन्येत स एतेन व्यूढछन्दसा^१ द्वादशाहेन यजेत । विष्वञ्चं^२ हैव पाप्मानं व्यूहते^३ । प्रजा ह तु संसर्पाका इव भवन्ति । तद् यद् गायत्र्याण्यु^४ उत्तराण्यु आज्यानि भवन्ति प्रजानाम् एवासंसर्पाय । मयूखो वा^५ एष वा धरुणो यद् गायत्री । तस्यां द्वादशाहो धृतो ऽसंसर्पाय ॥ ७ ॥

[१] ग एवाध्वे [२-३] ग प्रत्यञ्चपराञ्च [३] क ग व्यूढछन्दसा [४] ग विष्वञ्च [५] ग व्यूहन्ते [६] क ग गायत्र्याण्यु [७] ग वावा

दशाहेन वै प्रजापतिः प्रजा असृजत^१ । ता अस्य सृष्टा विष्वचीरु^२ विपरौष्यन्त । स एतौ वैश्वानराव् अतिरात्राव् अपश्यत् । ताभ्याम् एता उभयतः पर्यगृह्णाद् अनेनेत उपरिष्ठाद् अमुना । ता एताभ्याम् एवावारयत^३ । यद् विश्वं भूतम् अवारयत तद् वैश्वानरयोर्^४ वैश्वानरत्वम् । प्रजापतिरु एष यद् उद्गाता^५ । स एतद् दशाहेनैव प्रजास् सृजते । ता एताभ्याम् एव वैश्वानराभ्यां वारयते ऽनेनेत उपरिष्ठाद् अमुना प्रजानां धृत्या अपरावापाय । नास्य वित्तं परोष्यते य एवं वेद् । प्राणो वै पूर्वो वैश्वानरो ऽपान उत्तरः । प्राणापानाभ्याम् एवैतत् समृद्धयोद्वचम्^६ अश्नुवते । तस्माद् उ हैतयो स्तोत्रेण^७ सुष्यात् प्राणान् नेत् संलुंपानीति^८ । तद् उ वा आहुः को हास्वप्नस्येशे । यद् वाव प्राणो जागर्ति तद् एव जागरितम् । कामम् एव स्वप्नव्यम् इति । तद् आहुर यन् तु परम एष यज्ञकतुरु यद् अतिरात्रः कस्माद् एतं परमं सन्तं प्रथमम् उपयन्तीति । यज्ञकतूनाम् एवाप्त्या इति ब्रूयात् । एते वै सर्वे^९ यज्ञकतवो यद् अग्निष्टोम उक्थो^{१०} ऽतिरात्रः । तान् एवैतेनाप्नोति^{११} यो वा अग्निष्टोमेन दशाहं कल्पमानं वेद् । कल्पते ऽस्मै प्रातस्सवनेनैव प्रथमस् त्रियहः^{१२} कल्पते माध्यन्दिनेन द्वितीयस्, तृतीयसवनेन तृतीयो, अग्निष्टोमसाम्नैव दशमम् अहः कल्पते । कल्पते ऽस्मै य एवं वेद् ॥ ८ ॥

[१] ग आसृजत [२] ग विष्वची [३] ग ग सुष्यात् [४] क सांलुंपानीति ग सांलुंपानिति पवावारयत [५] ग वैश्वानरयोर् [६] ग उद्गायता [७] ग सर्व [८] क -रात्रस्तावेवैते- ग [९] ग समृद्धयेद्वचम् [१०] क स्तोत्रेण [११] क -रात्रस्थानेवैते- [१२] ग त्रियहः

प्राणः पूर्वो वैश्वानरो ऽपान उत्तरो ऽथ यद् अस्ति यत् सत्रं तद् इतराण्यु अहानि । गायत्री वा एषा ज्योतिष्पक्षाय द्वादशाहः । पक्षाव् अतिरात्राव् अग्निष्टोमौ चक्षुषी बाह्याव् अतिरात्राव् अन्तराव् अग्निष्टोमौ । तस्माद् अन्तरे अक्षयोः कनीनिके । अथ यान्यु अष्टाव् अहानि सा गायत्री । तथा देवा स्वर्गं लोकम् आयन् । गच्छति^१ स्वर्गं^२ लोकं य एवं वेद् । जामि द्वादशाहस्यास्तीत्यु आहुः । यद् एतान्यु अष्टाव् अहानि मध्य उक्थ्यानीति, न तत्र जाम्यु अस्तीति ब्रूयात् । पशवो वा उक्थ्यानि । पशून् एवैतत् पशुभिस् समाकरोति । भूयो वै पशवः पशुभिस् समाकृताश् शोभन्त^३ इति । ज्योतिष्टोमो ऽतिरात्रो विराजं संपद्यते । संवत्सरो विराद् प्रजननं संवत्सरः । द्वे स्तोत्रिये पूर्वस्याहो विराजम् अतीतो, द्वे उत्तरस्य । ते ये पूर्वस्याहो विराजम् अभितो^४ बृहद्रथन्तरे ते युक्ते यज्ञं वहतो, ऽथ ये उत्तरस्य विराजस् स दोहः प्रतिष्ठितिः । आयुष्टोमम् आहरेत स्वर्गं कामः । ऊर्ध्वा स्तोमा

[१] क ग गच्छन्ति [२] ग स्वर्गं [३] क ग शोभत [४] क अतीतो [५] ग यत्

गोष्टोमम् आहरेत वीर्यकामः । इन्द्रियं वै वीर्यं पञ्चदशः । यावज् जीवन्ति तावद् वीर्यावन्तो भवन्ति । ईश्वरा ह तु प्रमायुका भवितोः । प्राणेभ्यो हि यन्ति । त्रिवृतो य ईजानाः क्लृप्तं^१ तेषाम् अथ ये ऽनीजाना अक्लृप्तं^२ तेषाम् । यदि बृहत् पृष्ठं भवति रथन्तरेणाश्विभ्यां स्तुवन्ति । इदं वै रथन्तरम् अदो बृहत् । अनाक्रम्यास्याम् अनुष्याम् आक्रमन्ते । ते प्रमायुका भवन्ति उपायुका वा । अथो यथा परेण बिलेन प्रतिदधीत तद् वै^३ परैव^४ सिच्यते न पिबति । तादृग् यदि रथन्तरं पृष्ठं भवति रथन्तरेणाश्विभ्यां स्तुवन्ति ॥ १० ॥

[१] ग त्सुप्तं [२] ग अत्सुप्तं [३] क वे [४] ग परम्

दुग्धोपसद्यं तद् इत्य् आहुः । न तत्र दुग्धोपसद्यम् अस्तीति ब्रूयात् । वाग् वै रथन्तरं, वाग् आश्विनं^१, कुतो^२ वा क्षेप्यत^३ इति । एतद्^४ उ ह वा एकच्छन्दो दुग्ध यद् वाग् यद् ईजाना अनीजानाः^५ । तद् उ वा आहुः पवस्व वाचो ऽग्रिय, उपास्मै गायता नरः, पवमानस्य ते कव इति प्रतिपदो भवन्ति । पवमाने रथन्तरं प्रोहन्ति^६ । बृहत् पृष्ठं भवति । जराबोधीयेनाश्विभ्यां^७ स्तुवन्ति । रुद्रस्य वा एतद् देवस्य साम यज् जराबोधीयम् । एतेन वै रुद्रो देवः पशूनाम् ऐश्वर्यम् आधिपत्यम् अगच्छत्, तद् येन रुद्रो देवः पशूनाम् ऐश्वर्यम् आधिपत्यम् अगच्छत् तेन^८ पशूनाम् ऐश्वर्यम् आधिपत्यं गच्छामेति । तद् आहुः क्रूरम् अशान्तम् ईश्वरो यजमानस्य पशून् अभिमन्तोर् इति । तद् उ वा आहुस् सर्वा वा एषा वाग् ब्रह्म यद् आश्विनम्^९ । सर्वयैवैनद् एतद् वाचा ब्रह्मणाश्विनेन^{१०} शमं यन्तीति^{११} । और्ध्वसद्वानम् आपिशर्वरेषु^{१२} प्रोहन्ति । और्ध्वसद्वानेन वै देवा असुरान् पभ्यो लोकेभ्यो नुत्वा स्व आयतने सत्रम् आसत । और्ध्वसद्वानेनैव द्विषन्तं भ्रातृव्यम् पभ्यो लोकेभ्यो नुत्वा स्व आयतने सत्रम् आस्ते य एवं वेद ॥ ११ ॥

[१] ग आश्विना [२] क क्रतो [३] ग [४-८] ग नास्ति [९] ग अधिपाठः सर्वयैवै
क्षेप्य [४-४] ग इत्येद [५] ग नास्ति [६] [१०-१०] क शमयन्तीति [११] एवं कोशयोः
ग प्रोहति [७] ग जराबोधीयेनाश्विभ्यां

ब्रह्म वा अग्निष्टोमः । ब्रह्म प्रायणीयम् बहः । एषा वै यज्ञस्य मात्रा यद् अग्निष्टोमः । यैव यज्ञस्य मात्रा तयैवैतत् सत्र आक्रमन्ते यादृक् प्रवयणत स्पर्शस् तादृग् उपप्राञ्जितः^१ । तस्माद् अग्निष्टोमेनैव प्रयन्त्य्, अग्निष्टोमेनोद्यन्ति । मनो वै पूर्वम् अथ वाक् । मनो वै बृहद् वाग् रथन्तरम् । प्रतनं वै बृहद् उप रथन्तरम् । तद् यद् एताः प्रत्नवतीश् चोप-
वतीश् च भवन्ति बृहद्रथन्तरे एवैतत् सत्राय युज्येते^२ । प्रति च^३ वा एति च गायत्र्यै रूपम् । तद् यत्^४ प्रति चेति च भवति गायत्र्या एवैतद् रूपेण प्रयन्ति न वेता भवन्ति न वा हस्यैव युक्त्या ऋचर् चैवाहर्^५ युज्यते यथा नद्वयुगस्य शम्या अवदध्यात्^६ तादृक् तत् । तद् आहुर् वीव वा एते प्राणैर् ऋध्यन्ते^७ ये प्रायणीयस्वाहसः^८ त्वचान्^९ विच्छिन्दन्तीति^{१०} । सलक्षमाणो भवन्ति— सलक्षमाणो वै प्राणाः— प्राणानाम् एव संतत्या अव्यवच्छेदाय । अम आ याहि वीतये, आ नो^{११} मित्रावरुणा, आ याहि सुषुमा^{१२} हि त, इन्द्राभी आ मर्त सुतम् इत्य् आ याह्य आ याहीत्य् आज्यानि भवन्ति । आ याह्य आ याहीति युक्तानि

पुरस्तात् प्रयन्ति । यथा युक्तानां पुरस्ताद् आ याह्य आ याहीति प्रेयात् तादृक् तत् ।
त्रिवृत् स्तोमो भवति^१ । ब्रह्म वै त्रिवृत् । ब्रह्मण्य एवैतत् प्रतितिष्ठन्तो यन्ति ॥ १२ ॥

[१] क उपप्राञ्जनतरः ग उपप्राञ्जनवस् [२] ग द्यन्ते [८] ग त्रायणीयस्याहस् [९] ग तृचा
युज्यते [३] ग व [४] ग नास्ति [५-
५] ग ऋचछोवाहर् [६-६] क शम्यापतदधात् ग सुवमा [१३] एवं च-कोशे च पञ्चविंशे
ग शम्यापतदधत् [७] क हरिद्वयन्ते ग उरु- ब्राह्मणे ११.१.७ च । क ग भवन्ति

प्र सोमासो विपश्चितः, प्र सोम देववीतये, प्र तु^१ द्रव परि कोशं नि षीदेति प्रवतीर् भवन्ति
राथन्तरेऽहन् । प्रणिनीषेण्यं ना एतद् अहः । प्रेति गायत्र्यै रूपम् । गायत्र्या^२ एवैतद्
रूपेण प्रयन्ति । यत् पञ्चसामा विलोम् तद् असमृद्धम् । प्राणोऽपानो व्यानस् स तृचः । तं
विच्छिन्दन्ति^३ । आत्मानं प्रजां जायाम् इमान् लोकांस तद् विच्छिन्दन्ति । त्रीणि
सामानि । तत् कल्लं^४ त्रिवृत् त्रिषामा^५ । अथाश्वं पदनिधनम् अपरिष्टोभं^६ राथन्तरम् ।
तस्माद् राथन्तरेऽहन् क्रियते । इच्छावान् पवमानस् सोमसाम्रा क्रियते । पञ्चसामा ह
खलु वै संवत्सरं यन्तुम् अर्हति । तद् यत् षडश्रणिघनं^७ यौधाजयं भवति—षड् वा
ऋतवस् संवत्सरस्—संवत्सरस्यैव युक्त्यै । अग्नि द्रोणानि बभ्रव^८ इत्य् अभीति भवति^९
रथन्तरस्य रूपम् । राथन्तरम्^{१०} एतद् अहः । सुता इन्द्राय वायवे वरुणाय मरुद्भ्य इति मरुत्व-
तीर् भवन्ति । मरुत्वद् वै मध्यन्दिनस्य रूपम् । मध्यन्दिनस्यैव तद् रूपान् न यन्ति ।
तासु गायत्रम् उक्तब्राह्मणम् ॥ १३ ॥

[१] ग त्य [२] ग गायत्र्य [३] ग विन्दन्ति [४] ग सुप्तं [५] ग तृषाम् [६] ग अपरिष्टोभं
[७] ग षडश्रणिघनं [८] ग बभ्रव [९] ग भवन्ति [१०] ग रथन्तरम्

अथाश्वम् । प्रजापतिः प्रजा असृजत । ता आश्वेनैवाश्वो^१ भूत्वासृजत । यद्
आश्वेनाश्वो भूत्वासृजत तद् आश्वस्याश्वत्वम् । तत् प्रजननं साम । प्रजननेऽहन्
क्रियते । ^२प्रजया पशुभिर् जायते य एवं वेद । तस्माद् उ हैतत् सामैतस्माद् अहो नान्त-
रित्यम् । प्रजननं वा एतत् साम । प्रजननम् एतद् अहः । प्रजनन एवैतत् प्रजननं क्रियते^३ ।
^४तद् व एवाचक्षते^५ऽश्वस्य सामुद्रिर् इति । अश्वो वै सामुद्रिर् अकामयताव पशून्
रुन्धीय भूमानं पशूनां गच्छेयम् इति । स एतत्^६ सामापश्यत् । तेनास्तुत । ततो वै स
पशून् अवारुन्ध^७ भूमानं पशूनाम् अगच्छत् । तद् एतत् पशव्यं साम । अव पशून् रुन्दे,
भूमानं पशूनां गच्छति य एवं वेद । यद् अश्वस्^८ सामुद्रिर् अपश्यत् तस्माद् आश्वम्
इत्य् आख्यायते^९ । अथो आहुर् आश्वेन वै देवा अश्वा भूत्वा स्वर्गं लोकम् आयन् इति ।
तद् व एवाश्वस्याश्वत्वम् । तद् वा अस्य स्वर्ग्यम् । अश्नुते स्वर्गं लोकं य एवं वेद ॥ १४ ॥

[१] क अश्वे- [२-२] ग नास्ति [३-३] ग तद्वैवाचक्षते [४] ग तत् [५] क अवारुन्ध
ग वारुन्ध [६] ग अश्व [७] ग आख्यायते

अथ सोमसाम । सोमो वै राजा सधमादम् इवान्याभिर् देवताभिर् आसीत् । सो
ऽकामयत सर्वेषां देवानां राज्याय सुयेयेति । स एतत् सामापश्यत्^१ । तेनास्तुत । ततो
वै स सर्वेषां देवानां^२ राज्यायासूयत । सूयते स्वानां श्रेष्ठतायै य एवं वेद । तेभ्यस् तिरो
भवन्ति । तद्^३ अन्वैच्छन् । तेभ्य एतेन रूपेणाददयत यद् एतच् चन्द्रमसः । तम्

अभिसमगच्छन्तादरिष्य^१ अदर्शीति । तस्माद् यदा दर्शयते^२ ऽथाभिसंगच्छन्ते ऽदर्श्य^३ अदर्शीति । तम् एतद् अभ्यषिञ्चन्त । स एतद् अभवत् । तद्^४ एतच्^५ छीस्सवस्^६ साम । अश्नुते श्रियं^७ गच्छति राज्यं य एवं वेद । यद् उ सोमो राजा अपश्यत् तस्मात् सोमसामेत्य् आख्यायते^८ । अथ वज्रम् । वज्र आङ्गिरसः पशुकामस् तपो ऽतप्यत । स एतत् सामापश्यत्^९ । तेनास्तुत । स एताम् इळाम् उपैत् । पशवो वा इळा । ततो वै स पशून् अवारुन्धत^{१०} । तद् एतत् पशव्यं^{११} साम । अव पशून् रुद्धे बहुपशुर् भवति य एवं वेद । यद् उ वज्र आंगिरसो ऽपश्यत् तस्माद् वज्रम् इत्य् आख्यायते । अथ यौधाजयं त्रिणिधनं^{१२} सवनानां कल्हयै । अथौशनम् अन्त्यं सामान्येन^{१३} सामान्त्यं स्वर्गं लोकम् अश्रवामहा इति । अथ रथन्तरम् । ब्रह्म वा अग्निष्टोमो, ब्रह्म रथन्तरम् । ब्रह्मण्य् एवैतत् प्रतितिष्ठन्तो यन्ति । अथ वामदेव्यम् । पशवो वै वामदेव्यम् । पशुमन्त एव भवन्त्य् एनेन तुष्टुवानाः । अथ नौधसम् । सलोके वै कालेयं च रथन्तरं च ॥ १५ ॥

[१] ग सामापश्य [२] ग देवतानां [३] एवं कोशयोः [४] क अभिसमगच्छन्तादरिष्य ग
एवं कोशयोः [४] क अभिसमगच्छन्तादरिष्य ग
अभिसमगच्छन्तादरिष्य [५-५] क थाभि-
संगच्छन्तेदरिष्य ग थाभिसंगच्छन्तेदरीश्व [६-६]

एवं कोशयोः [७] ग श्रीयं [८] ग आभ्या-
यते [९] क आवरुन्ध ग अवारुन्ध [१०] क
पश्यव्यं [११] ग त्रीणिधनं [१२] ग सामान्तेन

प्र सोमासो मदच्युत इत्य् आर्भवस्य पवमानस्य प्रवतीर् गायत्र्यो भवन्ति राथन्तरे ऽहन् । प्रणिनीषेण्यं वा एतद् अहः । प्रेति गायत्र्यै रूपम् । गायत्र्या एवैतद् रूपेण प्रयन्ति । ता मद्धतीर् भवन्ति । रसो वै मदः । धीतम् इवैतद् यत् तृतीयसवनम् । तद् यद् एता मद्धतीर् भवन्ति, रसम् एवास्मिन् एतद् दधति । ऐवैनद् एतेन प्याययन्ति । तासु गायत्रम् उक्तब्राह्मणम् । अथ 'संहितं द्व्यक्षरणिधनं' प्रतिष्ठायै । द्विपाद् वै यजमानः प्रतिष्ठित्यै । अथा पवस्व देवयुः, पवते हर्यतो हरिर्^१ इत्य् उष्णिक्कुकुभौ भवतः । गायत्र्यौ^२ रूपेण राथन्तरे सभं पूर्वस्थां विजित्या एव । अथाक्षरं^३ पदनिधनम् अपरिष्टोभं राथन्तरम् । तस्माद् राथन्तरे ऽहन् क्रियते । प्रजापतिर् वा एतं यज्ञम् असृजत यद्^४ द्वादशाहम् । तस्य तृचैर् अन्यान्य् अहान्य् अकल्पन्तैकचैर्^५ एतत् । तद् अस्य सम् इवाप्णीयत^६ । स एते सामनी अपश्यत् । ताभ्याम् एनद्^७ यथा शंकुभ्यां चर्म विहन्त्याद् एवम् एवाभ्याम्^८ एतद् अहर् व्यहन्^९ । आश्वेन पुरस्ताद् आक्षारेणोपरिष्ठात् । तद् यद् एते सामनी^{१०} भवतो ऽह^{११} एव धृत्यै । प्र सुन्वानायान्धस इति प्रवतीर् अनुष्टुभो भवन्ति राथन्तरे ऽहन् । प्रणिनीषेण्यं^{१२} वा एतद् अहः । प्रेति गायत्र्यै रूपम् । गायत्र्या^{१३} एवैतद् रूपेण प्रयन्ति ॥ १६ ॥

[१-१] क संहितद्व्यक्षरणिधनं ग संहतं द्व्यक्षर-
णिधनं [२] क हरीर् [३] एवं कोशेषु
[४] ग अक्षरं [५] ग तद् [६] ग अकल्प-
यन्तिकचैर् [७] क इवाप्नुयत ग इवप्सीयत

[८] क ग एनं [९-९] ग एतदहन् [१०-
१०] ग भवतोऽह [११] ग प्रणीनीषेण्यं [१२]
ग गायत्र्यवा

तासु गौरिवीतम्^१ । यथा 'ह वा' इदम् अवसानदर्शावसानं^२ विन्दत एवम् एतौ गौरिवीतस्योदासौ^३ देवेभ्य श्वस्तनं^४ विन्दतः । श्वस्तनं नो ऽसद् इति वै सत्रम् आसते । श्वस्तनं हैवेभ्यो भवति । एतद् ध वा अद्यश्वं देवानां यद् गौरिवीतम्^५ । अक्षितम् अस्याद्यश्वं भवति य एवं वेद । अवसानदर्शो^६ वा एतयोर् उदासो ऽन्यतरो ऽवसाययितान्यः^७ । स यथा प्र स्पष्टं तृणोदकम् अन्ववस्येत् तादृक् तत् । यथा ह वा इदं

सोमप्रवाकस् सोमं प्राहैवम् एतौ गौरिवीतस्योदासौ८ देवेभ्यस् सोमं९ प्राहतुः । प्रोक्त-
सोमो ह स तां१० रात्रिं वसति यस्मिन् अहनि गौरिवीतं११ भवति । अथो हैनं देवा१२
ईक्षन्ते धावत१३ इवो यष्टेति । तद् यद् एकाहं गौरिवीतं१४ न कुर्वन्ति १५ नेद् देवान्१६
लापयामहा१७ इति । यथा ह वा इदं वृक्षस्याक्रमणानि कृतान्यु१८ एवम् एतानि गौरि-
वीतस्याक्रमणानि१८ कृतानि स्वर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै । प्र स्वर्गे लोकम् आप्नोति य एवं
वेद । यथा ह वा इदम् अभीयायम् उप विमोक्तं१९ यायाद्२० एवम् एतद् यद् गौरिवीतम् ।
तत् तथैव गेयम् ॥ १७ ॥

[१] क ग गौरिवीतम् [२-२] क हा [३] क ग अवसानदशौववसानं [४] क गौरिवीत-
स्योदासौ ग गौरिवीतस्योदासौ [५] ग श्वस्तत्वं
[६] ग अश्वसान- [७] ग वसायइतान्यः [८] क गौरिवीतस्योदासौ ग गौरिवीतस्योदासौ [९] ग
सोमः [१०] ग ता [११] क गौरिवीतं [१२]

ग देवताना [१३] ग धावत [१४] क गौरि-
वीतं ग गौरिवीतं [१५-१५] क नदेवान् ग
नेदेवान् [१६] ? क लोपयामहा [१७] ग कृतान्
[१८] क ग गौरिवीत- [१९] ग विमोक्तं [२०]
ग यायाद्

शाक्त्यास् तरसपुरोडाशास् सत्रम् आसत । स गौरिवीतिश्१ शाक्त्यो मृगम् अहन् ।
तम् तार्क्ष्यस् सुपर्ण उपरिष्ठाद् अभ्यवापतत् । तस्मा उपप्रत्यधत्त । तम् अब्रवीद्—ऋषे,
मा मे ऽस्थः२ । श्वस्तनं३ ते वक्ष्यामि । अद्य वाव त्वं वेत्थ न श्व४ इति । तस्मा एतद्५
गौरिवीतम् अब्रवीत् । ततो वै स श्वस्तनम्३ अपश्यत् । तत् प्रजा वै श्वस्तनं३ पशव
श्वस्तनं३ स्वर्गो लोक श्वस्तनम्३ । तद् यद् गौरिवीतं६ भवत्य्, एतस्यैव सर्वस्यावरुद्धथा
एतस्योपाप्त्यै ।

वाचो वै रसो ऽत्यक्षरत्७ । तद् गौरिवीतम्६ अभवत् । यद् अन्वहं गौरिवीतं६
भवत्य्, अन्वहम् एतद् वाचो रसं दधतो यन्ति । ये गौरिवीतम्६ अहीने ऽवसृजेयुस्
तान् ब्रूयाद्—अश्वस्तना अप्रजसो भविष्यथेति । अश्वस्तना६ हैवाप्रजसो भवन्ति
॥ १८ ॥

[१] क गौरिवीतिश् [२] ? क त्व [३] ग श्वस्तनं [४] ग ध्वा [५] क एतं [६] क
गौरिवीतं [७] क त्यक्षरात् [८] क व्यसृजेयुः ग व्यासृज्येयुः [९] ग अश्वस्तनो

अथ त्वाष्ट्रीसाम मध्येनिधनं भवति प्रतिष्ठायै । समुद्रं वा एतेनारम्भणं प्रप्लवन्ते य१
आर्भवं पवमानम् उपयन्ति । तद् यन् मध्येनिधनं भवति प्रतिष्ठित्या एव । तस्य पुरस्तान्
निधनस्य प्रतिहारम् उपयन्ति । प्रस्तावप्रतिहाराभ्यां वै यजमानो धृतः । प्रद्रुतम्३
इवैतद्३ अहस् यत् त्रिवृत् । तद् यत् पुरस्तान् निधनस्य प्रतिहारम्४ उपयन्त्य् अप्रसंसा-
यैव५ । इन्द्रो वृत्रं वज्रेणाध्यस्य नास्तृषीति५ मन्यमानो गाः प्राविशत् । ता अकामयन्तेन्द्रं
जनयेमेति६ । ता एतानि सामान्य अपश्यंस् त्वाष्ट्रीसामानि७ । तैर् इन्द्रम् अजनयन् ।
तानि वा एतानि वीरजननानि सामानि । आस्य८ वीरो जायते य एवं वेद । अथो पशवो
वै त्वाष्ट्र्यः । तद् यद् एतानि सामानि भवन्ति पशूनाम् एवावरुद्ध्यै । तद् ऐळं९ भवति
—पशवो वा इळा—पशूनाम् एवावरुद्ध्यै । यद् उ त्वाष्ट्र्यो ऽपश्यंस् तस्मात् त्वाष्ट्री-
सामेत्य् आख्यायते । अभि प्रियाणि पवते वनोहित१० इत्य् अभीति भवति रथन्तरस्य रूपम् ।
रथन्तरम् एतद् अहः । तासु कावम्११ उक्तब्राह्मणम् । अथ यज्ञायज्ञीयम् उक्तब्राह्मणम्
॥ १९ ॥

[१] ग नास्ति	[२] क ग प्रद्रुतम्	[३] ग	त्वान्द्रीसामानि	[८] = आ + अस्य । ग अस्य
इवैतम्	[४-४] ग उपयन्ति प्रसंसायैव	[५] ग	[९] ग षेळा	[१०] ग चनोहि
नास्त्रिषीति	[६] एवं कोशयोः	[७] ग	[११] ग काम्	

पवस्व वाचो अग्रिय इति प्रतिपदो भवन्ति^१ । बृहद्रथन्तरे यद् असृज्येतां बृहत् पूर्वम् असृज्यताथ^२ रथन्तरम् । तस्मात् पवस्व वाचो अग्रिय इति प्रतिपदो^३ भवन्ति । प्रेत्य अन्य ऋषयो ऽपश्यन् एत्य अन्ये । अथैतन् न प्रेति^४ नेति स्थितम् । वाचो बार्हतं रूपं भरद्वाज ऋषिर् अपश्यत् । भरद्वाजस्य वा एतद् आर्षेयं यद् बृहत् । मनो बृहत् । प्रजापतिर् बृहत् । प्रजापतिताम् एवाश्रुते य एवं वेद । सोम चित्राभिर् ऊतिभिर् अग्नि विश्वानि^५ काव्या त्वं समुद्रिया अप इति । त्वम् इति भवति बृहतो रूपम् । बार्हतम् एतद् अहः । अग्रियो वाच ईरयन् इत्य अग्रं वा एतद् अहः^६ । द्वितीयं वा एतद् अहस् सत् तद् अग्रम् इत्य आख्यायते । तुभ्येमा^७ भुवना कवे महिन्ने सोम तस्थिर इति । प्रद्रुतम्^८ 'इव वा' इत एतद् अहर् यद् बार्हतम् । अदो हि बृहत् । तद्^९ यन्^{१०} महिन्ने सोम^{११} तस्थिर इत्य अह एवोपस्थित्यै । तुभ्यं धावन्ति धेनव^{१२} इति समष्ट्यै ॥ २० ॥

[१] ग भवति	[२] ग असृज्येता	[३] ग पदो	[९-९] ग इवा	[१०] ग नास्ति	[११-११]
[४] ग प्रति	[५] क विश्वान्य	[६] ग अहं	ग महिन्नेति साम	[१२] ग येनव	
[७] ? क ग तुभ्यमिमा	[८] क ग प्रद्रुतम्				

ता एता भवन्ति गायज्यस् त्रिष्टुब्वर्णा अहो^१ रूपेण समृद्धाः । यत्र वा अहारूपेण समर्धयन्ति 'सं तत्रर्धयन्ते' । सम् अस्मा ऋध्यते^२ य एवं वेद । पवस्वेन्दो^३ वृषा सुत इति वृषणवान् अनुरूपो भवति । बार्हतं वा एतद् अहः । त्रैष्टुभं क्षत्रस्य रूपम् । तद् आहुर् अह एव रूपं स्तोत्रियेणारभन्ते ऽनुरूपेण साम्न इति । स्तोत्रियानुरूपौ भवतः । प्राणो वै स्तोत्रियो ऽपानो ऽनुरूपः । प्राणापानाभ्याम् एवैतत् समृध्य प्रयन्ति । मनो वै स्तोत्रियो, वाग् अनुरूपः । साम वै स्तोत्रिय, ऋग् अनुरूपः । अहर् वै स्तोत्रियो, रात्रिर् अनुरूपः । इयं वै स्तोत्रियो, ऽसाव् अनुरूपः । आत्मा वै स्तोत्रियः, प्रजानुरूपः । स्तोत्रियानुरूपयोर् ह खलु वै तद् रूपं, यस्माद् यां श्रेष्ठीं^४ वाचं वदति तां^५ पापीयान् अनुवदति, यस्मात् कर्ता^६ च करणश् च सदृशौ सन्तौ विज्ञायेते । स्तोत्रियानुरूपयोर् वै हेतोः प्रजा अनुरूपा आजायन्त । आ हास्यानुरूपः प्रजायां जायते य एवं वेद । तद् आहुर् वीव वा एते 'प्राणैर् ऋध्यन्ते' ये प्रायणीयस्याहस् तृचान् विच्छिन्दन्तीति । संततान् अत्र^७ पञ्च तृचान् उपयन्ति^८ 'प्राणानाम् एव'^९ संतत्या अव्यवच्छेदाय । सर्वे वृषणवन्तो^{१०} भवन्ति । बार्हतं वा एतद् अहः । त्रैष्टुभं क्षत्रस्य रूपम् । पर्यासो भवति प्रजानां धृत्यै पशूनाम् उपस्थित्यै । पञ्चदशस्तोमो भवति—इन्द्रियं वै वीर्यं पञ्चदश—इन्द्रिय एवैतद् वीर्यं प्रतितिष्ठन्तो यन्ति ॥ २१ ॥

[१] ग अहो	[२-२] ग सतन्त्रर्धयन्ते	[३]	क प्राणैरिर्धयन्ते	ग प्राणैरिर्चयन्ते	[९] ग
ग ऋद्यते	[४] ग पवस्वेन्दो	[५] ग श्रेष्ठीयं	अत्रि	[१०-१०] ग प्राणानामे	[११] क
[६] क ग ताम्	[७] ग क्ता	[८-८]	पृषणवन्तो		

अग्निं दूतं वृणीमह इत्य 'आग्नेयम् आज्यम्' भवति । प्रेत्य अन्य ऋषयो ऽपश्यन् एत्य अन्ये । अथैतन् न प्रेति नेति स्थितम् । वाचो बार्हतं रूपं भरद्वाज ऋषिर् अपश्यत् ।

भरद्वाजस्य वा एतद् आर्षेयं यद् बृहत् । मनो बृहत् । ^१प्रजापतिर् बृहत्^२ । प्रजापतिताम् एवाश्नुते य एवं वेद । होतारं विश्ववेदसम् इति । हो इति भवति बृहतो^३ रूपम् । बार्हतम् एतद् अहः । मित्रं वयं हवामह, इन्द्रम् इद् गाथिनो बृहद्, इन्द्रे अग्ना नमो बृहद् इत्य् एकरूपाण्य् आज्यानि भवन्ति, सर्वाण्य् एव^४ बार्हतानि । क्षत्रं वा एतद् अहः । तस्मात् सर्वे राजान एकमन्त्रा एकवचसः । महद्वती द्वे भवतो बृहद्वती द्वे । एतद् वै प्रत्यक्षं बृहतो रूपं यन् महद् यद् बृहत्^५ । बृहद् एवैतत् प्रत्यक्षम् उपयन्ति । पञ्चदशस्तोमो भवति—इन्द्रियं वै वीर्यं पञ्चदश—इन्द्रिय एवैतद् वीर्यं प्रतितिष्ठन्तो यन्ति ॥ २२ ॥

[१-१] ग आग्नेयजाज्यं [२-२] ग नास्ति [३] क बृहो ग बृहते हा [४] ग एववा
[५] ग नास्ति

वृषा पवस्व धारयेति माध्यन्दिनस्य पवमानस्य वृषण्वतीर् गायत्र्यो भवन्ति । बार्हतं वा एतद् अहः । त्रैष्टुभं क्षत्रस्य रूपम् । मरुत्वते च मत्सर इति मरुत्वतीर् भवन्ति । मरुत्वद् वै मध्यन्दिनस्य^१ रूपम् । मध्यन्दिनस्यैव तद् रूपान् न यन्ति । तं त्वा धर्तारम् ओण्योर् इति प्रद्रुतम्^२ इव वा इत एतद् अहर् यद् बार्हतम् । अदो हि बृहत् । तद् यत् तं त्वा धर्तारम् इत्य् अह एव धृत्यै । अया चित्तो विपानया^३ हरिः पवस्व धारयेति हरिवतीर् भवन्ति । हरिवद् वै त्रिष्टुभो रूपम् । त्रैष्टुभम् एतद् अहः । तासु गायत्रम् उक्त-ब्राह्मणम् । अथ यौक्ताश्वं परिष्टोभवद् बहिर्निधनं बार्हतम् । तस्माद् बार्हते ऽहन् क्रियते । वसिष्ठो वै सुदासः पैजवनस्यैक्षाकस्य राज्ञः पुरोहित आस । स सुदाः पैजवनो वसिष्ठे वलवान्^४ न्यघत्त यथा पुरोहिते निदधते तथा । वसिष्ठस् सनिं प्रयन्न् अब्रवीद् युक्ताश्वं कनीयांसं आतरम् एतेषां नो भार्याणाम् अध्यक्षः स्या इति । स युक्ताश्वो राजवलवानां^५ शिशून् जातान् विपर्यहरत् । ये कल्याणा आसंस तान् आत्माने ऽकृत^६ । ये पापीयांसस् तान् राजवलवासु । ते^७ तद् अन्वबुध्यन्त—शिशून् ह जातान् विपर्यहार्षीद्^८ इति । तम् अबाधन्त—स्तेनो ऽस्य अनृषिर् इति । सो ऽकामयत्^९—श्रद्धां विन्देयोप मा ह्वयेरन् इति । स एतत् सामापश्यत् । तेनास्तुत^{१०}— ॥ २३ ॥

[१] ग माध्यन्दिनस्य [२] ग प्रद्रुतम् [३] [४] क वीपर्यहार्षीद् [५] ग अकामयत् [१०]
ग वापानया [४] क वलवान् [५] क राज- ग तेनास्तुत
वलवानां [६] ग अकालयत् [७] क नास्ति

—स^१ ओ इ^२ ज्वरेत्य् एव निधनम् उपैत् । ततो वै स श्रद्धाम् उपहवम् अविन्दत । श्रद्धां विन्दामहा इति सत्रम् आसते । श्रद्धाम् एव विन्दन्ते^३ । एतद् घ वै वाचस् सत्यं यद् ओ इ^४ ज्वरेति^५ । ज्वरेतीव^६ ह वै वाचस् सत्यम् । सत्येन वै स तद् वाचश् श्रद्धाम् उपहवम् अविन्दत । श्रद्धानीयो भवति, विन्दत उपहवं य एवं वेद । तद् उ प्रजनिष्णु पशव्यं साम । ओ इ^७ ज्वरेति निधनं भवति । अज्यत^८ इति पशुं प्रवीयमाणम् आहुः । अज्वरा हास्य पशवः प्रजनिष्णवो भवन्ति^९ य एवं वेद । यद् उ^{१०} युक्ताश्वो ऽपश्यत् तस्माद् यौक्ताश्वम् इत्य् आख्यायते । पुनानस् सोम धारयेत्य् उभयरूपा बृहती भवति । एषा ह वा उभे सामनी उद्ययाम । तस्माद् एतां कुर्वन्त्य् एव बृहत्साम्नः कुर्वन्ति रथन्तरसाम्नः । तासु सोमसामनी परिष्टोभवती^{११} बार्हते । तस्माद् बार्हते ऽहनि क्रियते । वृषा वै सोमो, वृषेन्द्र, ऐन्द्रम्^{१२} एतद् अहः^{१३} । क्षत्रं वै सोमः^{१४}, क्षत्रम् इन्द्र, ऐन्द्रम् एतद् अहः । रेतो वै सोमः प्रजननम् एतद् अहः । तद् यद् एते सामनी एतस्मिन् अहनि क्रियेते^{१५}

प्रजनन एवैतद् रेतस् लिच्यते । अनुष्ठयास्य^१ रेतस् लिक्तं प्रजायते य एवं वेद । ऊर्ध्व-
लम् अन्यद् भवति बृहतो रूपं बार्हते ऽहन् । बार्हतम् अन्यत् त्रिणिधनं^२ माध्यन्दिनस्य^३
रूपं पवमानस्य धृत्यै । यद् उ सोमो राजा ऽपश्यत् तस्मात् सोमसामनी इत्य् आख्या-
येते^४ । वृषा शोणो अभिकनिक्कदद् गा इति वृषण्वतीर् भवन्ति । बार्हतं वा एतद् अहस् त्रैष्टुभं
क्षत्रस्य रूपम् ॥ २४ ॥

[१] क नास्ति	[२] क यि	[३] ग विन्दते	[११] ग सामः	[१२] ग क्रियते	[१३] क ग
[४] ग नास्ति	[५] क ज्वरितीव	[६] एवं	अनुष्ठस्य	[१४] ग त्रीणिधनं	[१५] क मध्य-
क च । ग आज्यत	[७] क भवति	[८] ग नास्ति	न्दिनस्य	[१६] ग आख्यायन्त	
[९] क ग परिष्टोभवति	[१०-१०] ग एदद्				

तासु पार्थं द्वियभ्यासं^१ द्वितीयस्याहो रूपं परिष्टोभवद् बार्हतम् । तस्माद् बार्हते
ऽहन् क्रियते । पृथुर् वै^२ वैन्यो ऽकामयत सर्वेषां पशूनां राज्याय सूयेयेति । स एतत्
सामापश्यत् । तेनास्तुत । ततो वै स सर्वेषां पशूनां राज्यायासूयत^३ । तद् एतच् छीस्-
सवस्साम । सर्वेषां पशूनां राज्याय सूयते य एवं वेद । तद् उ स्तोभप्रस्तावं स्व[र]ं
भवति स्वराणां विभक्त्यै । *एतद् ध्य एतस्याहं* स्वारं^४ यत् स्तोभप्रस्तावम् । *स्वारम्
ऊर्ध्वम्^५ इवैतद् अहर्, ऊर्ध्वम् इवैतत् साम । अहर् एवैतेन रोहति^६ तुष्टुवानः ।
*यद् उ^७ पृथुर् वैन्यो ऽपश्यत् तस्मात् पार्थम् इत्य् आख्यायते ॥ २५ ॥

[१] ग द्वायभ्यासं	[२] ग अधिपाठः पृथुर्	[३] ग राज्यायासूत	[४-४] ग एतदेतस्या-	[५] ग
स्वरं	[६-६] क स्वारमूर्ध्वम्	ग स्वरमूर्ध्वम्	[७] ग नोडुमि	[८-८] ग यम

वासिष्ठं तु कार्यतरम् आहुः । क्षत्रम् एतद् यत् *पार्थं, क्षत्रम् एतद् यत्^१ सोम-
सामनी^२, क्षत्रम् एतद् अहः, क्षत्रं तेन यद् ऐन्द्रं, क्षत्रं तेन यत् त्रैष्टुभं, क्षत्रं तेन यद्
बार्हतं, क्षत्रं तेन यत् पञ्चदशस्तोमः । एकधैव क्षत्रं भवति । तद् यत् पुरस्ताद् यौक्ताश्वं
भवति वासिष्ठम् उपरिष्टाद् ऋषिसामनी ब्रह्मण एव स विवधतायै^३ । ब्रह्म क्षत्रेण सम-
धाम्यसद् इति । वसिष्ठो वै जीतो हतपुत्रो ऽकामयत बहुः प्रजया पशुभिः प्रजायेयेति । स
एतत् सामापश्यत्^४ । तेनास्तुत । ततो वै स बहुः प्रजया पशुभिः प्राजायत^५ । तद् एतत्
प्रजननं साम । बहुः प्रजया पशुभिः प्रजायते य एवं वेद । यद् उ वसिष्ठो ऽपश्यत् तस्माद्
वासिष्ठम् इत्य् आख्यायते । अथ बृहत् । वर्ष्म वै बृहत् । वर्ष्मण्य् एवैतत् प्रतितिष्ठन्तो
यन्ति । अथ वामदेव्यम् । *पशवो वै वामदेव्यम्^६ । पशुमन्त एव *भवन्त्य् एनेन^७ तुष्टु-
वानाः । अथ इयैतं^८, साम्नोर् विवाहो^९ यज्ञस्य सन्ततिः । एकं वावाहस् तद् यत् त्वाम् इदा
हो नर इति भवति । तेनैव^{१०} द्वितीयम् अहः क्रियते ॥ २६ ॥

[१-१] ग नास्ति	[२] क सामनी	[३] ग विधतायै	[४] ग सामपश्य	[५] ग प्रजायत
[६-६] ग नास्ति	[७-७] ग भवन्तेनेन	[८] ग इयेन	[९] ग विवाहे	[१०] क तेवै

तासु माधुच्छन्दसम् । *मधुच्छन्दा वै^१ वैश्वामित्रो ऽकामयताग्र्यो मुख्यो ब्रह्मवर्चसी
स्याम् इति । स एतत् सामापश्यत् । तेनास्तुत । ततो वै सो ऽग्र्यो मुख्यो ब्रह्मवर्चस्य् अभ-
वत् । अग्र्या मुख्यो ब्रह्मवर्चसिनो ऽसामेति सत्रम् आसते । अग्र्या^२ एव मुख्या ब्रह्मवर्च-
सिनो भवन्ति । यद् उ मधुच्छन्दा वैश्वामित्रो ऽपश्यत् तस्मान्^३ माधुच्छन्दसम् इत्य्
आख्यायते । तद् ऐलम् अच्छावाकसाम भवति । पशवो वा इळा । पशुष्व् एवैतत् प्रति-

तिष्ठन्ति ॥ २७ ॥

[१-१] ग नधुच्छन्दो [२] ग अग्नीया [३] ग तस्मा

यस् ते मदो वरेण्य इत्य् आर्भवस्य पवमानस्य मद्रतीर्^१ गायत्र्यो भवन्ति । रसो वै मदः । धीतम् इवैतद् यत् तृतीयं सवनम् । तद् यद् एता मद्रतीर् भवन्ति रसम् एवास्मिन्^२ एतद् दधत्य्^३ ऐवैनद् एतेन प्याययन्ति^४ । तेना पवस्वान्धसेत्य् अन्धस्वतीर् भवन्त्य्—अन्नं वा अन्धो—ऽन्नाद्यस्यैवावरुद्धयै । जग्निर्^५ वृत्रम् अमित्रियम्^६ इति त्रैष्टुभं रूपम् । यद् वै घ्नत् तत् त्रिष्टुभं रूपम् । क्षत्रं हि त्रिष्टुप् । संमिश्रो^७ अरुषो भुवस् सूपस्थाभिर् न धेनुभिर् इति प्रदुतम्^८ इव वा इत एतद् अहर् यद् बार्हतम् । अदो हि^९ बृहत् । तद् यत् सूपस्थाभिर् इत्य् अह एवोपस्थित्यै । तासु गायत्रम् उक्तब्राह्मणम् । अथ हाविष्मन्तं परिष्टोभवद् बहिर्निधनं बार्हतम् । तस्माद् बार्हते ऽहन् क्रियते । हविष्मांश् च वै हविष्कृच् चाङ्गिरसाच्, अंगिरसां स्वर्गं लोकं यताम्^{१०}, अहीयेताम् । ताव् अकामयेताम् अनूत्पतेव स्वर्गं लोकम् इति । तौ तपो ऽतप्येताम् । ताव् एते सामनी अपश्यताम्^{११} । ताभ्याम् अस्तुवताम् । तौ स्तुत्वेव हविष्मते हविष्कृत इत्य् एव स्वर्गं^{१२} लोकम् अनूदपतताम्^{१३} । पशवो ह खलु वै हविष्मन्तः^{१४}, पशवो हविष्कृतः । पशून् वाव तौ तद् एताभ्याम् अवारुन्धेताम्^{१५} । तैर् उ^{१६} पशुभिर् इष्ट्वा^{१७} स्वर्गम् एव लोकम् अगच्छताम् । ते एते^{१८} पशव्ये स्वर्ग्यै^{१९} सामनी । अव पशून् रुद्धे गच्छति स्वर्गं लोकं य एवं वेद ॥ २८ ॥

[१] ग मद्रती [२] क एवासिन् [३-३] ग ग याताम् [१०] ग अपश्यतां [११] ग नास्ति
एवैनदेतेनाप्याययन्ति [४] क ग जग्नि [५] क [१२] ग अनुदपततां [१३] ग हविष्मन्तं [१४]
ग अमित्रियं [६] क संमिश्रो ग सममिश्रो ग अवारुन्धेता [१५-१५] ग पशुभिर् इष्ट्वा [१६-
[७] क ग प्रदुतम् [८-८] ग बार्हतमेदोह [९] [१६] ग पशव्यस्वर्गं

प्रोक्तिश् च ह खलु वा एते सामनी हविषो निरुक्तिश् च । तद् यद् धाविष्मन्तं द्वितीये ऽहनि भवति, हविष्मन्त स्म इत्य् एवैतद् देवेभ्यः^१ प्राहुः । हविष्मन्त इव ह्य् एतर्हि भवन्ति । अथ यद् धाविष्कृतं नवमे ऽहनि भवति, हविष्कृत स्म इत्य् एवैतद् देवेभ्यो निराहुः । हविष्कृत इव हि तर्हि भवन्ति । ते ह वा एते सामनी प्रोक्तिश् चैव हविषो निरुक्तिश् च । यद् उ हविष्मांश् च हविष्कृच् चाङ्गिरसाच् अपश्यतां तस्माद् धाविष्मन्त-धाविष्कृते इत्य् आख्यायेते^२ । पवस्व मधुमत्तम इति मधुमतीः ककुभो भवन्ति^३ । रसो वै मदः । धीतम् इवैतद् यत् तृतीयसवनम् । तद् यद् एता^४ मधुमतीर् भवन्ति रसम् एवास्मिन् एतद् दधत्य् ऐवैनद् एतेन प्याययन्ति ।

इन्द्राय सोम ऋतुवित्तमो मदः ।

महि^५ युक्षतमो मदः ॥

इत्य् अभिपूर्वम् एवास्मिन् तद् रसं मदं दधति ॥ २९ ॥

[१] ग दैवेभ्यः [२] क एवतद् [३] क इत्यायेते [४] ग भवति [५-५] ग धीतवैतद्
[६] ग इता [७] ग हि

तासु सीदन्तीयम्^१ । देवा वा अकामयन्त स्वर्गं लोके सीदेमेति । त^२ एतत् सामा-

पश्यन्^१ । तेनास्तुवत । ततो वै ते स्वर्गे^२ लोके ऽसीदन् । स्वर्गे^३ लोके सीदामेति सत्रम् आसते । स्वर्ग एव लोके सीदन्ति । यद् उ देवा एतेन साम्ना स्वर्गे लोके ऽसीदंस् तस्मात् सीदन्तीयम्^४ इत्य् आख्यायते^५ । तद् व एवाचक्षते शंक्व इति । शंकुना^६ वै^७ तद् दृढन्ति^८ । यद् दधिषेण्यं भवति । दधिषेण्यम् इवेतद् अहर् यद् द्वितीयम् । तस्माद् द्वितीये ऽहन् क्रियते ।

इन्द्रम् अच्छ सुता इमे वृषणं यन्तु हरयः ।

श्रष्टे^९ जातास इन्द्रव स्वविदः ॥

‘इत्य् ऋचा’^{१०} वै पूर्वम् अह स्वर्वत्^{११} क्रियते, सान्नैतत् । राथन्तरं हि पूर्वम्^{१२} अहर्, बार्हतम्^{१३} एतत् ॥ ३० ॥

[१] ग सीदन्तियं [२] एवं च । क ग तद् [३] [८] ग श्रष्टे [९-९] ग इतुवा [१०] ग स्वविद
ग सामापश्यत् [४] ग स्वर्ग [५] क ग [११-११] ग अहर्षाहतम्
आख्यायते [६] क शंकुना [७-७] ग तद् दृढन्ति

तासु सुज्ञानं । देवान् वा असुरा व्यवहारम्^१ अजिघांसन् यद् रूपं देवानाम् आसीत् तेन रूपेणानुप्रविश्य—तेषां ह देवानां ये ऽरण्ये स्वाध्यायं चेरुः, ये ग्राम आसुः, तेषां तान् रूपेण जिघांसांचक्रुः । अथ ये ग्राम आसुः, ये ऽरण्ये स्वाध्यायं चेरुः, तेषाम् उ तान् रूपेण जिघांसांचक्रुः ।^२ तान् हैव व्यवह्वारं^३ जिघांसांचक्रुः^४ । तद् देवाः प्रत्यबुध्यन्त । ते ऽब्रुवन्—संवाचनं करवामहा इति । ते संवाचनम् अकुर्वन्त^५—यं पृच्छाम चरन्तं कम् अच्छ चरसीति, इन्द्रम् अच्छ चरामीत्य् एव स ब्रूताद्^६ इति । ते ह स्म यं पृच्छन्ति चरन्तं—कम् अच्छ चरसीति, इन्द्रम् अच्छ चरामीति ह स्मैवाह । सुज्ञानो ऽसीति ह स्माहुः । तद् एव सुज्ञानस्य सुज्ञानत्वम् । तत् संज्ञानं^७ वा एतत् साम । संज्ञानम्^८ एवास्मै तेन भवति, येन कामयते^९ ऽनेन संजानीयेति, य एवं वेद । तेषाम् उ यो य एव पृष्टो न प्रत्यमनुत, तस्यैतद्^{१०} एव प्राप्नन्^{११} । तद् उ भ्रातृव्यहा । हन्ति द्विषन्तं भ्रातृव्यं य एवं वेद ।

देवा वै स्वर्गे लोकं यन्तो ज्ञानाद् अविभयुः । ते ऽकामयन्त ज्ञानम् आविर्भावं गच्छेमेति । त एतत्^{१२} सामापश्यन् । तेनास्तुवत^{१३} । ततो वै ते^{१४} ज्ञानम् आविर्भावम् अगच्छन्^{१५} । ज्ञानम्^{१६} आविर्भावं गच्छति^{१७} य एवं वेद ।

अयं पूषा रयिर् भगस्^{१८} सोमः पुनानो अर्षेति ।

पतिर् विश्वस्य भूमनो^{१९} व्य् अख्यद् रोदसी उभे ॥

इत्य् उभयोर् एवाहोस् समारम्भाय । यथा ह वा इदं श्रमणं^{२०} व्यवलम्बमानं नयेद् एवं ह वा एतद् अहर् एते अहनी नयतो बार्हतं राथन्तरे । तासु गौरिवीतम्^{२१} उक्तब्राह्मणम् ॥ ३१ ॥

[१] ग व्यवहारं [२] क अजिघांसः ये ग्राम आसुः [१२] ग सामापश्यन्तेनास्तुवत [१३-१३] क ग
[३-३] ग नास्ति [४] क व्यवहारं [५] क नास्ति [१४-१४] क आविर्भावम् गच्छति [१५]
जिघांसां- [६] ग अकुर्वन्त [७] क ब्रूताद् क ग भवत् [१६] ग भूमाने [१७] ग श्रवणं
[८] एवं च । ग सुज्ञानं [९] क कामयेते [१८] क ग गौरिवीतं
[१०] क तस्यैतद् [११] क प्राप्नन् [१२-१२]

अथ क्रौञ्चम् । 'क्रुङ् आंगिरस' ईष्यम् इवाहर् अविन्दत् । ईष्यम् इवैतद् अहर् यद् द्वितीयम् । तस्माद् द्वितीयः^१ ऽहन् क्रियते । एरुं वावाहर् आसीत् । स 'क्रुङ् आङ्गिरसो' ऽकामयताह 'एवाहर् निर्मिमीयेति' । स एतत् सामापश्यत् । तेनास्तुत । ततो वै सो ऽह एवाहर् निरमिमत्^२ । तद् यद् एतत् साम भवत्य्, अह 'एवैतेनाहर् निर्मिमत्' । एतद् घ स वै तत् 'क्रुङ् आंगिरसो' ऽह एवाहर् विपिपीते^३ । यद् घ वा इदम् आहुः— क्रुङ् 'क्षीरं विपिपीत इति, न ह वै तत् क्रुङ् विपिपीते' । क्रुङ् ह स्म वै तद् आंगिरसो ऽह एवाहर् विपिपीते^४ । क्रुङ् आङ्गिरस स्वर्गकामस् तपो ऽतप्यत । स एतत् सामापश्यत् । तेनास्तुत । ततो वै स स्वर्गं^५ लोकम् आश्नुत । तद् एतत् स्वर्ग्यं^६ 'साम । अश्नुते'^७ स्वर्गं लोकं य एवं वेद । तद् ऊर्वैलं भवति बृहतो रूपं^८ 'बाहते ऽहन् । तेन'^९ वै रूपसमृद्धम् । यद् उ 'क्रुङ् आंगिरसो' ऽपश्यत् तस्मात् क्रौञ्चम् इत्य् आख्यायते ।^{१०} वृषा मतीनां^{११} पवते विचक्षण इति वृषपवतीर् भवन्ति । बाहते वा एतद् अहस् त्रैष्टुभं क्षत्रस्य रूपम् ॥ ३२ ॥

[१-१] ग क्रुङ् आंगिरसं [२] क द्वितीये . [३-३] क ग क्रुङ् आङ्गिरसो [४-४] ग एवाहर् निर्मिमयेति [५] क च निरमिमत् ग निरमिमत् [६-६] क -निरमिमत् ग एवैतेनाहर् निर्मिमत् [७] ग

विपिपीते [८] ग क्रुङ् [९] ग स्वर्गं [१०-१०] ग समश्नुते [११-११] क ग बाहतेहस्तेन [१२-१२] ग वृषा मतीनां

तासु यामम् । यमम् इव वा एतद् अहर् यद् द्वितीयम् । यथा वै यमौ^१ जायेयाताम्^२ एवम् एतद् अहः । यमैर् वै यमोत्तगमोरवं^३ लोकान् निरुह्य^४ लोकम् अस्याभ्यारोहत् । लोकाद् एव द्विषन्तं भ्रातृव्यं रुह्य लोकम् अस्याभ्यारोहति य एवं वेद । मन्त्रेणर्षयो निदानवन्तो यामेन यमः । निदानवन्तो ऽसामेति^५ सत्रम् आसते । निदानवन्त एव भवन्ति^६ । तद् गृहा वै निदानं, प्रजा निदानं, पशवो निदानं, स्वर्गो लोको निदानम् । निदानवान् भवति य एवं वेद । यमं वैवस्वतं देवा^७ अमुष्मै लोकायासुवत^८ । सो ऽकामयत निदानवान् अस्मिन् लोके स्याम् इति । स एतानि यामानि सामान्य अपश्यत् । तैर् अस्तुत । तैर् अस्मिन् लोके निदानवान् अभवत् । एतन्निदानो ह वाव^९ सो ऽस्मिन् लोक एतत्प्रजा एतैर् एव सामभिर् य एवैतानि सामानि वेद । तेनास्मिन् लोके निदानवान् यमस्य पुत्रतां^{१०} गच्छति य एवं वेद । तद् आहुः पितृदेवत्यानि^{११} सामानि । ईश्वरः पुरायुषो ऽमुं लोकम् एतोर् इत्य् आयुर्^{१२} इति वा^{१३} स्तोभत्य् अथो वायुर्^{१४} इति । तथा ह पुरायुषो ऽमुं लोकं नैति । यद् उ यमो ऽपश्यत् तस्माद् यामम् इत्य् आख्यायते । अथ यज्ञायज्ञीयम् उक्तब्राह्मणम् ।

एह्य ऊं शु ब्रवाणि^{१५} ते अग्न इत्यतरा गिरः ।

एभिर् वर्षास इन्दुभिः ॥

इति वृद्धं^{१६} 'ह्य एतद् अहर्^{१७} यद् बाहतेतम् ॥ ३३ ॥

[१] क ग यमो [२] ग जायेयाताम् [३-३] ? क लोकानिरुह्य ग लोकानिरुह्य [४] ग स्यामेति [५] क भवति [६-६] ग अमुष्मि-ल्लोकायासुवत [७] ग वा [८] ग पुत्रां [९]

ग पितृदेवत्यानि [१०] ग आयुम् [११] क व [१२] ग सायुर् [१३] क ग ब्रवाणि [१४-१४] ग येतदर्थ्यत्

तासु साकमर्श्वं स्वर्गं साम स्वर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै । एवा ह्य असि वीरयुर् इत्य् एवेति भवति बृहतो रूपम् । बार्हतम् एतद् अहः । तास्व आमहीयवं^१ प्राजापत्यं साम । क्षत्रं वै प्रजापतिः । प्राजापत्यम् एतद् अहः । तद् गायत्रीषु भवति । ब्रह्म वै गायत्री । क्षत्रम् एतद् अहः । तद् यद् गायत्रीष्व् आमहीयवं^२ भवति, ब्रह्मैव तद् यशसार्पयन्ति । ब्रह्मणो ऽस्य सतः क्षत्रस्येव प्रकाशो भवति य एवं वेद । एतस्माद् ध वा इदं^३ ब्राह्मणानां राज्ञाम्^४ इव प्रकाशो यद् गायत्रीषूक्तं^५ ब्रह्मसाम भवति । तत् समानं वदन्तीषु भवति । यद् ध वै बहवस् समानम् आचक्षते तत् सत्यम् । तद् यद्^६

एवा ह्य असि वीरयुर् एवा ०शूर उत० स्थिरः ।

एवा ते राध्वं० मनः ॥

इति भवति सत्यस्यैवद्वयै^७ । इन्द्रं^८ विश्वा अवीश्वञ्ज इति वृद्धं ह्य एतद् अहर् यद् बार्हतम् । तास्व आष्टादंष्ट्रम्^९ उक्तब्राह्मणम् । तद् ऐळम् अच्छावाकसाम भवति । पशवो वा इळा । पशुष्व् एवैतत्^{१०} प्रतितिष्ठन्ति । अभीळायै स्वरेण तृतीयम् अह स्वरति ॥ ३४ ॥

[१] ग आममियवं [२] ग अमहीयं [३] ग इदा [४] ग राज्याम् [५] ग गायत्रीषूक्तं [६] ग नास्ति [७-७] ग गुरुत [८] ग रध्वं [९] ग इन्द्रा [१०] ग अष्टमादंष्ट्रम् [११] ग एवैतत्

दविद्युतत्या रुचेति प्रतिपदो भवन्ति । दविद्युतत्या रुचेति वै गायत्र्यै रूपम् । परिष्टोभन्त्या कृपेति त्रिष्टुभः । सोमाश् शुक्रा गवाशिर इति जगत्यै । छन्दसां वा एषां रूपं छन्दोभिस् तृतीयसवनं क्रियते । तृतीयसवनम् इव वै तृतीयम् अहः । ता^१ एता भवन्ति गायत्र्यो^२ जगद्वर्णा अहोरूपेण समुद्धाः । यत्र वा अहारूपेण समुद्भवन्ति सं तत्रर्धते^३ । सम् अस्मा^४ ऋध्यते य एवं वेद । एते असृग्रम् इन्दव इत्य् अनुरूपो भवति । भूतानुवादिनीर्^५ एत एत इति वै पूर्वाण्य् अतो ऽनुदिशन्ति । बृहद्रथन्तरयोर् एवैतद् यातेन यान्ति त्रिवृत्-पञ्चदशयो स्तोमयोः । तद् आहुस् साम एव रूपं स्तोत्रियेणारभन्ते ऽनुरूपेणाह इति । स्तोत्रियानुरूपौ भवतः । प्राणो वै स्तोत्रियो ऽपानो^६ ऽनुरूपः । प्राणापानाभ्याम्^७ एवैतत्^८ समुध्य प्रयन्ति ॥ ३५ ॥

[१] ग त [२] ग गायत्र्या [३] ग तत्रर्धते [४] ग आस्मा [५] ग भूतानां वादिनीर् [६] क ग पारो [७] ग प्राणापानान्यम् [८] ग एतत्

ता गोमतीर् इळावतीर्^१ अश्ववतीः^२ पशुमतीर् भवन्ति पशूनाम् एवावरुद्ध्यै । पशवो ह्य एतद् अहः । विश्ववतीर् भवन्ति । वैश्वदेवं ह्य एतद् अहः । अन्तरिक्षवतीर् भवन्ति । अन्तरिक्षं ह्य एतद् अहः । आशीर्वतीर् भवन्ति । आशीर्वद् ध्य एतद्^३ अहः । अथो आशिरं^४ वै तृतीयसवने^५ ऽवनयन्ति । तृतीयसवनभाजनम्^६ एतद् अहः । पञ्चर्चं भवति—पञ्च वै दिशो—दिशाम् एव धृत्यै । अथो पांको वै यज्ञो यज्ञस्यैवारम्भाय । पर्यासो भवति प्रजानां धृत्यै पशूनाम् उपस्थित्यै । सप्तदशस्तोमो^७ भवति । प्रजापतिर् वै सप्तदशः । प्रजापताव् एवैतत् प्रतितिष्ठन्तो^८ यन्ति ॥ ३६ ॥

[१] ग इळावन्तीर् [२] ग अश्ववती [३-३] ग आशीर्वदेतद् [४] क आशीरं [५] ग तृतीयसवने [६] क -भाजनम् [७] ग -स्तोमा [८] ग प्रतितिष्ठतो

अग्निनामिस् सम् इध्यत इत्य् आग्नेयम् आज्यं भवति राथन्तरम् । राथन्तरं ह्येतद् अहः । यद् ध वा अग्निनामिस् समिद्धयते वैरूपं ह वै तद् रथन्तरेण समिध्यते, रथन्तरं वा वैरूपेण । 'तद् उ' होवाच सौजातस्याराटेर्^२ जाया—यन् नु मे द्वे एव पृष्ठे पतिर्^३ अमन्यताथ को ऽयं गर्दभ औदुम्बरिम् अभिनानद्यत^४ इति^५ । तद् आह् राथन्तरम् एतद् अहः । तस्माद् एतस्याहो रथन्तरं पृष्ठं कार्यम् इति । तद् उ वा आहुः को वा न्वै स्यात् पुरुषः को वा यद् अस्यात्मेव^६ स्यान् न पशवः । आत्मा वै बृहद्रथन्तरे । पशवः पृष्ठानि । तस्माद् एतस्याहो वैरूपम् एव पृष्ठं कार्यम् इति । तद् यद् एतस्याहो वैरूपं पृष्ठं भवत्य् आत्मन् एवैतत् पशून् प्रतिष्ठापयन्ति ॥ ३७ ॥

[१-१] क ग ददु [२] क सौजातस्याराटेर् [३] क पतिर् [४] क अभिनद्यत ग अभिनान्यदत
[५] ग नास्ति [६] ग अस्यात्मेव

मित्रं हुवे पूतदक्षम् इति मैत्रावरुणं भवति । हु इति वै रथन्तरस्य रूपम् । राथन्तरम् एतद् अहः । वरुणं च रिशादसं^१ धियं घृताचीं साधन्तेति सिद्ध्या^२ एव ।

ऋतेन मित्रावरुणाव् ऋतावृथाव् ऋतस्पृशा ।

ऋतं बृहन्तम् आशये ॥

कवी नो मित्रावरुणा

इति वीति भवत्य्^३ अन्तरिक्षस्य रूपम् । अन्तरिक्षभाजनम् एतद् अहः । इन्द्रेण सं हि दक्षस इत्य् ऐन्द्रं भवति । सम् इति च वै वीति वान्तरिक्षस्य रूपम् । इतो वा अयं ऊर्ध्वो लोको ऽर्वाङ् असाव् अमुतः । सम् इति च वा इदम् अन्तरिक्षं वीति च । संजग्मानो अबिभ्युषा मन्दू^४ समानवर्चसेति । समानं वै तृतीयं च चतुर्थं चाहनी । तृतीयाद् वा अहश् चतुर्थम् अहः प्रजातम् । आद् अह स्वधाम् अनु पुनर् गर्भत्वम् एरिर इति पुनर् एवैतत् तृतीये ऽहनि गर्भत्वम् एरयन्ते चतुर्थस्याहः प्रजात्यै ।

दधाना नाम यज्ञियम्^५ ॥

^६ वीळु चिद् आरुजत्तुमिर् गुहा चिद् इन्द्र वह्निभिः^६ ।

अविन्द उल्लिया अनु ॥

इति गोमतीः पशुमतीर् भवन्ति पशूनाम् एवावरुद्धयै । पशवो ह्येतद् अहः ॥ ३८ ॥

[१] ग रिशादसं [२] ग सिद्धय [३] ग भवत्य् [४] ग मद्रू [५] क ग यज्ञियम् [६-६] क वीळुचीरुजअभिर्गुहा दिदिन्द्र वन्हितिर् ग वीळुचीदारिजअभिगुहा चिदिन्द्र वन्हिभिर्

ता हुवे ययोर् इदम् इत्य् ऐन्द्राग्नं भवति । वाचम् एवैतद् यज्ञम् ऊहिषीमन्त त उपह्वयन्ते^१ पग्ने^२ विश्वं पुरा कृतम् इति । पुरेव ह्येतद् एतर्हि कृतं भवति ।

इन्द्राग्नी न मर्धतः ॥

उग्रा विधनिना^३ मृध

इति । वीति भवत्य्^४ अन्तरिक्षस्य रूपम् । अन्तरिक्षभाजनम् एतद् अहः ।

हथो^५ वृत्राण्य् आर्या हथो^६ दासानि सत्पती ।

हथो^६ विश्वा अप द्विषः ॥

इति वार्त्रघ्नं भवत्य् अन्ततो विजित्यै । एतेन वै ज्यहेण देवा अग्ने व्यजयन्त । तद्^७ यद् एतद् वार्त्रघ्नम् अन्तत आज्यं क्रियते, विजित्या एव आतृव्यस्यैव वधाय । विजयते, हन्ति

द्विषन्तं भ्रातृव्यं, य एवं वेद । सप्तदश स्तोमो भवति । प्रजापतिर् वै सप्तदशः । प्रजापताव् एवैतत् प्रतितिष्ठन्तो यन्ति ॥ ३९ ॥

[१] ग उपव्ययन्ते [२] क ग पाप्मे [३] ग विवनिना [४] क भवन्त्य [५] ग दशो
[६] एवं कोशयोस्संहितायां च [७] ग यद्

उच्चा ते जातम् अन्धसेति माध्यन्दिनस्य पवमानस्यान्धस्वतीर् गायत्र्यो भवन्त्य—अन्नं वा अन्धो—ऽन्नाद्यस्यैवावरुद्धयै । दिवि सद् भूम्य् आ दद^१ इति द्यावापृथिवीया भवन्ति । अप्रतिष्ठितम् इव वा एतद् अहर् यद् वैरूपम् । तद् यद् एता द्यावापृथिवीया भवन्त्य अहर् एवैताभिः प्रतिष्ठापयन्ति । स न इन्द्राय यज्यवे वरुणाय मरुद्भ्य इति मरुत्वतीर् भवन्ति । मरुत्वद् वै मध्यन्दिनस्य रूपम् । मध्यन्दिनस्यैव तद् रूपान् न यन्ति । एना विश्वान्य् अर्थ आ इति विश्ववतीर् भवन्ति । वैश्वदेवं ह्य एतद्^२ अहः । तासु गायत्रम् उक्तब्राह्मणम् । अथ वैष्टम्भम् । ऊर्ध्वा^३ वै देवा स्वर्गं लोकम् उदक्रामन् । ते दिशो नापश्यन् । ते ऽकामयन्त दिशः पश्येमेति । त एते सामनी अपश्यन् । ताभ्याम् अस्तुवत । ततो दिशो ऽपश्यन् । तास्व आक्रमन्त^४ । तास् सम इवाप्लीयन्त^५ । ता^६ एताभ्यां निघनाभ्यां यथा चर्म कुशीभ्याम् अन्वस्येद् एवम् एवाभ्याम् अन्वास्यन् । ता अध्रियन्त । तद् यद् एते सामनी भवतो दिशाम् एव^७ धृत्यै स्वर्गस्य च लोकस्योज्जित्यै । दिशो वा एतद् अहर्, दिश एते सामनी । तद् यद् एते सामनी एतस्मिन् अहनि क्रियेते, दिश एवैतत् प्रत्यक्षम् आरभन्ते । अमि सोमास आयव इत्य् अभीति भवति रथन्तरस्य रूपम् । राथन्तरम्^८ एतद् अहः ॥ ४० ॥

[१-१] क भूम्याद् ग भूम्यदद [२] ग एतम् [३] ग ऊर्ध्वा [४-४] ग पश्यस्तस्याक्रामन्त
[५] एवं कोशयोः [६] ग तां [७-७] ग इत्येमेव [८] ग रथन्तरम्

यद् यद् वै देवा यज्ञे ऽकुर्वत, तत् तद् व् एवासुरा अन्वकुर्वत । ते देवा अनुवन्—यद् यद् वाव वयं यज्ञे कुर्महे, तत् तन् नो ऽसुरा अनुकुर्वते । एतेमं^१ त्रयं वेदं गाथया संसृजामेति । ते त्रयं वेदं गाथया संयुक्तं न्यास्यन् । तम् असुरा अनुवन्—न वा अयम् अभूद् यं गाथया समस्त्राक्षुः । एतेमं जहामेति । तम् अजहुः । तस्माद् धीनाद् देवा एतं^२ गाथायै रसं प्रावृहन्त । स एष प्रगाथो ऽभवत् । तद् यद् गाथायै रसं प्रावृहन्त, तत् प्रगाथस्य प्रगाथत्वम् । स ह्येष रस एव प्रवृढः^३ । रसेन हास्य स्तुतं भवति य एवं विद्वान् प्रगाथेन स्तुते । अथ ह वा अग्र ऋक् च गाथा च सदृश्याव् एवासतुर्, तान्यान्याम् अति । ते आजिम् ऐताम् । सैतम्^४ ऋग् गाथायै रसं प्रावृहत् । स एष प्रगाथो ऽभवत् । तद् यद् गाथायै रसं प्रावृहत्, तद् व् एव प्रगाथस्य प्रगाथत्वम् । स ह्येष रस एव प्रवृढः^५ । रसेन हास्य स्तुतं भवति य एवं विद्वान् प्रगाथेन स्तुते ॥ ४१ ॥

[१] ग एतेमम् [२] ग नास्ति [३] ग प्रवृढः [४] ग सैताम्

तस्मिन् उ ह देवा विराजम् अन्नाद्यं ददशुर् मिथुनं प्रजननम् । तद् यच् चतुष्पदा प्रथमा भवति त्रिपदे उत्तरे द्वे, तानि दश पदानि संपद्यन्ते । दशाक्षरा विराद्, अन्नं विराद् । एतां ह तद् ददशुः । अथ यद् बृहतीति पूर्वाम् आचक्षते प्रगाथ इत्य् उत्तरे तद् उ मिथुनं प्रजननम् । 'तस्मिन् उ हैव' वलिष्ठो विराजम्^२ अन्नाद्यं^३ ददशार्चितुरं मिथुनं^३ प्रजननम् । तद् यच् चतुष्पदा प्रथमा भवति द्विपद उत्तरास् तिस्रस् तानि दश पदानि

संपद्यन्ते । दशाक्षरा विराड्, अक्षं विराद् । एतां ह तद् ददर्श । एकेति तद् एका, द्वे इति तत् तिस्रस्, तिस्रः इति तत् षट्, चतस्र इति तद् दश । सो एव विराद् । एक इत्य् एकेति, द्वाव् इति द्वे इति, त्रय इति तिस्र इति, चत्वार इति चतस्र इत्य्, एतद् वा आचतुरं मिथुनं प्रजननम् । प्र मिथुनेन जायते य एवं वेद ॥ ४२ ॥

[१-१] क ग तस्मिन्नहैव [२] ग विराडम् [३-३] ग -चतुस्मिथुनं [४] ग नास्ति

तासु पौरुमुद्रम् । इळावान् पवमानः पौरुमुद्रेन क्रियते । पुरुमुद्र आंगिरसः पशु-
कामस् तपो ऽतप्यत । स एतत् सामापश्यत् । तेनास्तुत^१ । स एताम् इळाम् उपैत्^२ ।
पशवो वा इळा । ततो वै स पशून् अधारुन्द्र । तद् एतत् पशव्यं साम । अब पशून् रुद्धे
बहुपशुर् भवति य एवं वेद । यद् उ^३ पुरुमुद्र आङ्गिरसो ऽपश्यत् तस्मात्^४ पौरुमुद्रम्^५
इत्य् आख्यायते । देवाश् च वा असुराश् चाधि समुद्रम् अस्पर्धन्त । ते देवा अकामयन्त
पूर्वं^६ एवासुरान् समुद्रे मज्जयेभेति । त एतत् सामापश्यन् । तेनास्तुवत । तेनासुरान्
पूर्वं ऽमज्जयन् । तद् यत् पूर्वं ऽमज्जयन्स तद् ब् एव पौरुमुद्रस्य पौरुमुद्रत्वम् । पूर्वं एव
द्विषन्तं भ्रातृव्यं मज्जयति य एवं वेद । तेषाम् उ यो य एवोदमज्जत् तस्यैतेनैव साम्ना
प्राप्नन् । तद् उ भ्रातृव्यहा । कस्माद् एतत् सामाहू रक्षोहेति । रक्षांसीव वा एतत् तान्
अप्नन् । हन्ति द्विषन्तं भ्रातृव्यम्, अव रक्षः पाप्मानं हते य एवं वेद ॥ ४३ ॥

[१] ग तेनास्तुवत [२] ग उपैत [३-३] ग नास्ति [४] ग पुरुमुद्रम् [५] ग पूर्वा

अथ गौतमम् । उभौ^१ वर्णौ समृद्धयै बार्हतं प्रस्तावेन राथन्तरम् ऊर्ध्वम् । गोतमो
वै राहुगणो ऽकामयत सातसनि स्याम् इति । स एतत् सामापश्यत् । तेनास्तुत^२ । ततो
वै स सातसनिर् अभवत् । सातसनयो ऽसामेति सत्रम् आसते । सातसनय एव भवन्ति ।
तद् ये च ह वै गोतमाद् ऋषयः पराञ्चो ये चार्वाञ्चस् ते गोतमम् एवर्षिम् उभय
उपासते । एतं हि स महिमानम् अपश्यत् । ये च हास्मात् पराञ्चः पितरो भवन्ति, ये
चार्वाञ्चस् त एनम् उभय उपासते य एवं वेद । यद् उ गोतमो राहुगणो^३ ऽपश्यत् तस्माद्
गौतमम् इत्य् आख्यायते ॥ ४४ ॥

[१] ग उभौ [२] ग तेनास्तुवत [३] ग राहुगणो

अथान्तरिक्षम् । देवान् वा अन्तरिक्षं परेतान् असुरा अविध्यन् । ते ऽकामयन्तान्त-
रिक्षाद् एवान्तरिक्षेण विजित्य स्वर्गं लोकम् आरोहेभेति^१ । त एतत् सामापश्यन् । तेना-
स्तुवत । ततो वै^२ ते ऽन्तरिक्षाद् एवान्तरिक्षेण विजित्य स्वर्गं लोकम् आरोहन् । तद्
एवान्तरिक्षस्यान्तरिक्षत्वम् । तद् एतद् विजिति स्वर्गं साम । विजयते गच्छति स्वर्गं^३
य एवं वेद । अन्तरिक्षं वा एतद् अहः । लेलेव वा अन्तरिक्षम् । तद् यन् मध्येनिधनं भवति
प्रतिष्ठित्या एव । तस्योभयतः पदं परिष्ठोभत्य्^४ अन्तरिक्षस्य रूपम् । उभयत इव हीदम्
अन्तरिक्षं परिष्ठुब्धम् आभ्यां लोकाभ्याम् । तस्माद् उ हैतत् सामैतस्माद् अहो नान्तरित्यम् ।
अन्तरिक्षं वा एतद् अहर्, अन्तरिक्षम् एतत् साम । अहर् एवैतेन रोहति तुष्टुवानः ।
यद् उ देवा एतेन साम्नान्तरिक्षाद् एवान्तरिक्षेण विजित्य स्वर्गं लोकम् आरोहन्स तस्माद्
अन्तरिक्षम् इत्य् आख्यायते ॥ ४५ ॥

[१] एवं क च । ग आरोहमेति [२] ग नास्ति [३] क स्वर्ग्ये [४] ग परिष्ठोभवत्य्

अथ काण्वम् । कण्वो वै नार्षदो ज्योग् अप्रतिष्ठितश् चरन् सो ऽकामयत्—प्रति-
तिष्ठेयम् इति । स एतत् सामापश्यत् । तस्य निधनं नापश्यत् । स वृषदंशस्य^१ क्ष्वत^२
उपाशृणोत् । तद् अपश्यत् । तेनास्तुत । ततो वै स प्रत्यतिष्ठत् । तद् एतत् प्रतिष्ठा-
साम । प्रतितिष्ठति य एवं वेद । यद् उ कण्वो नार्षदो ऽपश्यत् तस्मात् काण्वम् इत्य्
आख्यायते । तिस्रो वाच ईरयति प्र वहिरि इति^३ त्रिष्टुभो ऽन्त्या^४ भवन्ति तृतीयस्याहो रूपम् ।
तेनैव[५] त्रीण्य अहानि कल्पन्ते^५ ।

ऋतस्य धीतिं ब्रह्मणो मनीषाम् ।

गावो यन्ति गोपतिं पृच्छमानास् सोमं यन्ति मतयो वावशानाः ॥

इति “गोमतीः पशुमतीर्” भवन्ति, पशूनाम् एवावरुद्धयै । पशवो ह्य् एतद् अहः ॥ ४६ ॥

[१] ग वृषदंशस्य [२] ग क्ष्वप [३-३] ग त्रिष्टुभोन्त्य [४] ग कल्पयन्त [५-५] ग गोमतिः पशुमतिर्

तासु संक्रोशः । संक्रोशेन वै देवास् संक्रोशमाना स्वर्गं लोकम् आयन् । यत्
संक्रोशमाना स्वर्गं लोकम् आयन्स तत् संक्रोशस्य संक्रोशत्वम् । तद् एतत् स्वर्ग्यं साम ।
संक्रोशमान एवैतेन स्वर्गं^१ लोकम् एति य एवं वेद । तद् व् एवाचक्षते ऽङ्गिरसां संक्रोश
इति^२ । अंगिरसो वा अकामयन्त—संविदाना एव संक्रोशमाना स्वर्गं लोकम् इया-
मेति । त एतत् सामापश्यन् । तेनास्तुवत । ततो वै ते संविदाना एव संक्रोशमाना
स्वर्गं लोकम् आयन् । यत् संक्रोशमाना स्वर्गं लोकम् आयन्स तद् व् एव संक्रोशस्य
संक्रोशत्वम् । तद् एतत् स्वर्ग्यं साम । संविदान एवैतेन संक्रोशमान स्वर्गं लोकम् एति
य एवं वेद । तच् छीर् वै स्वर्गो^३ लोकः । अश्नुते श्रियं, गच्छति स्वर्गं लोकं, य एवं
वेद । यद् व् अङ्गिरसो ऽपश्यन्स तस्माद् अङ्गिरसां संक्रोश^४ इत्य् आख्यायते । इतिश् च
ह खलु वा एते सामनी प्रतिश्रुतिश् च—हे^५ ये हो वा हा हो इत्य् एवानेनाङ्गिरसो ऽह्वयन् ।
हा^६ वा ओ वा इत्य् एतेन प्रत्यशृण्वन् । ते ह वा एते सामनी इतिश् चैव प्रतिश्रुतिश्
च, स्वर्ग्ये^७, स्वर्गस्य लोकस्य समष्टयै ॥ ४७ ॥

[१] ग स्वर्गं [२] ग वति [३] ग संक्रोशत [४] ग हो [५] ग ह [६] ग स्वर्ग्ये

यद् बाव इन्द्र ते शतं शतं भूमीर् उत^१ स्युः^२ ।

न त्वा वज्रिन्^३ सहस्रं सूर्या अनु

इति यद् वै शतवत् सहस्रवत् तज् जगत्स्यै रूपम् । जागतम् एतद् अहः । न जातम् अष्ट
रोदसी इतीमे ह वाव रोदसी । एते एवैतद् अभिवदति । आ पप्राथ महिना वृष्या वृषन् विश्वा
शविष्ठ शवसेति विश्ववतीर् भवन्ति । वैश्वदेवं ह्य् एतद् अहः । असं^४ अव मघवन् गोमति^५ प्रजे
वज्रिन् चित्रामिर् ऊतिभिर् इति^६ गोमतीः पशुमतीर् भवन्ति पशूनाम् एवावरुद्धयै । पशवो
ह्य् एतद् अहः । तासु वैरूपम् । संवत्सरो वै विरूपो, विरूपा ऋतवो; विरूपा अर्ध-
मासाः^७ । तद् यत् पञ्चनिधनं पञ्च ह्य् ऋतवो, यद् द्वादशनिधनं द्वादश हि मासा,
यद् दिग्वद्^८ आक्रमणवत् तेन, यद्^९ विश्ववद् वैश्वदेवं ह्य् एतद् अहः । प्रजननं वा एतद्
वैरूपम् । तद् यत् तृतीये ऽहन् क्रियते चतुर्थस्याहः प्रजास्यै । यद् देवा अभवंस् तद्
असुरा अभवन् । ते देवा अश्वा अभवंस्, तद् असुरा नान्ववायन् । ततो वै देवा अभवन्,

परासुराः । भवत्य् आत्मना परास्य द्विषन् भ्रातृव्यो भवति^१० य एवं वेद ॥ ४८ ॥

[१] ग इत् [२] ग स्यु [३] ग वज्र [४] एवं कोशयोस्संहितायां च [५] ग गोमती
[६] ग उति [७] ग अर्धमास्यास् [८] क दिश्वत् [९] ग य [१०] ग नास्ति

^१तद् यद् अश्ववद् भवति भ्रातृव्यस्यैवापनुच्यै । अध्यर्धेळा^१ । ^२तृतीयस्याहो
ऽध्यर्धेळा^२ पञ्चमस्य । स यथा मण्डूक इदुकुर्याद् एवम् अत्रेदुकुर्यात् । तेनैव पञ्चमम्
अहर् अयातयाम^३ क्रियते । सर्वा वै वाक् तृतीये ऽहन् आप्यते । तद् यद् एते वृकणावा
भवन्त्य् उभयया^४ एव वाच उपाप्त्यै, या च ग्राम्या या चारण्या । पञ्चनिघने तु कार्यतरम् ।
भूयः प्रजननं, प्रजननस् संवत्सरः, प्रजनना ऋतवः, प्रजनना अर्धमासा, अथेतर्द एक-
प्रजननं मासा एव । अथ वामदेव्यम् । पशवो वै वामदेव्यम् । पशुमन्त एव भवन्त्य् एनेन
तुष्टुवानाः । वयं घ त्वा सुतावन्त इति सतोवृहतीर् आक्रमन्ते^५ ऽनपभ्रंशाय ॥ ४९ ॥

[१-१] ग नास्ति [२-२] ग यस्याहोर्ध्वेर्देळा [३] ग आयातयाम [४] ग उभयया [५] ग आक्रमन्ते

तासु वैष्टम्भम् । वैष्टम्भेन वै देवा असुरान् एभ्यो लोकेभ्यो निष्टभ्य स्व आयतने^१
सत्रम् आसत । वैष्टम्भेनैव द्विषन्तं भ्रातृव्यम् एभ्यो लोकेभ्यो निष्टभ्य स्व आयतने सत्रम्
आस्ते य एवं वेद । नैष्टम्भं ह वै नामैतत् । तद् वैष्टम्भम् इत्य् आख्यायते । उदरं वा एतद्
अहः । अन्नम् एतद् यद् वैष्टम्भम् । तद् यद् अत्र वैष्टम्भं क्रियते मध्यत एवैतद् आत्मनो
ऽन्नाद्यं दधते । तस्माद् उ हेदं^२ पुरुषो ऽन्नेन विष्टब्ध इव । तरणिर इत् सिषासतीति प्रज्ञाता
स्तोत्रिया भवन्ति । तासु रौरवं त्रिरूपं त्रिपरिष्टोभं तृतीयस्याहो रूपम् । अग्निर् वै
रुरु, रुद्रो ऽग्निः । यस्मात् पशवो ऽपक्रामन्त्य् अग्निर् एव तस्मात् पशून् अपक्रमयति ।
अथ यं पशव उपनमन्त्य् अग्निर् एव तस्मै पशून् उपनमयति । आग्नेयास् सत्रिण स्वैवैभ्यो
देवता पशून् अवरुन्धे । तद् ऐळम् अच्छावाकसाम भवति । पशवो वा इळा । पशुष्व्
एवैतत् प्रतितिष्ठन्ति ॥ ५० ॥

[१] क आयतये [२] क ग हैदं

तिस्रो वाच^१ उद् ईरत इत्य् आर्भवस्य पवमानस्य गायत्र्यो भवन्ति तृतीयस्याहो रूपम् ।
तेनैव त्रीण्य् अहानि कल्पन्ते ।

गावो मिमन्ति धेनवः ॥

हरिर् एति कनिकदत् ॥

इति गोमतीः पशुमतीर् भवन्ति पशूनाम् एवावरुद्धयै । पशवो ह्य् एतद् अहः । अभि
^२ब्रह्मीर् अनूषतेत्य्^३ अभीति भवति रथन्तरस्य रूपम् । राथन्तरम् एतद् अहः । राये^४ समुद्रांश्
चतुर इति त्र्यर्थस्यैवाहः प्रजात्यै । अस्मभ्यं सोम विश्वत इति विश्ववतीर् भवन्ति । वैश्वदेवं
ह्य् एतद् अहः । आ पवस्व सहस्रिण इति यद् वै शतवत् सहस्रवत् तज् जगत्यै रूपम् ।
जागतम् एतद् अहः । तासु गायत्रम् उक्तब्राह्मणम् । अथ पाष्टौहम्^५ । पाष्टौहीर्^६
आङ्गिरस स्वर्गकामस् तपो ऽतप्यत । स एतत् सामापश्यत् । तेनास्तुत^७ । ततो वै स
स्वर्गं लोकम् आश्रुत । तद् एतत् स्वर्गं साम । अश्रुते स्वर्गं लोकं य एवं वेद । यद् उ
पाष्टौहीर्^८ आङ्गिरसो ऽपश्यत् तस्मात् पाष्टौहम् इत्य् आख्यायते । इतिश् च ह खलु वा

एते सामनी प्रतिश्रुतिश् च—हो ये हो वा हा हो इत्य् एवैतेनाङ्गिरसो ऽह्वयन् । हा ओ वा ओ वा इत्य् अनेन प्रत्यशृण्वन् । ते ह वा एते सामनी ह्रतिश् चैव^१ प्रतिश्रुतिश् च, स्वर्ग्यं^२, स्वर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै । आ सोता परि विच्यतेति परिवतीर् भवन्त्य् अन्तस्य^३ रूपम् । अन्तो ह्य् एतद् अहः ॥ ५१ ॥

[१] ग वावा [२-२] क ग ब्रन्मीरनृषतेत्य् [३] [७] ग पष्ठीहीर् [८] ग चैवा [९] ग स्वर्गं एवं कोशयोस्संहितायां च [४] क नास्ति ग [१०] ग अन्तरित्य् पाष्ठीहि [५] एवं कोशयोः [६] ग तेनास्तुवत्

तासु वाचस्साम । निष्कर्या देवास सत्रम् आसते । ते स्वर्गं लोकं न प्रजानन् एतत् तृतीयम् अहः । ते ऽकामयन्त प्र स्वर्गं लोकं जानीयामेदं^१ तृतीयम् अहर् इति । तान् वाक्साम गायमानोपाप्लवत् । तद् अपश्यन् । तेनास्तुवत् । तेनार्धुवन् । तेन स्वर्गं लोकं प्रजानन्^२ एतत् तृतीयम् अहः । तद् एतद् ऋद्धि स्वर्ग्यं साम । ऋध्नोति, गच्छति स्वर्गं^३ लोकं य एवं वेद । यद् ध वै शिवं शान्तं वाचस् तत् साम । सामन् वदतीति वा आहुः । साधु वदन्तं तद् यद् एतत् साम^४ भवति शिवेनैवैतद् वाचश् शान्तेन ऽयहं शमयन्ति । यद् उ वाक्साम^५ गायमानोपाप्लवत् तस्माद् वाचस्सामेत्य् आख्यायते । सखाय आ नि^६ षीदत् पुनानाय प्र गायतेति प्रवतीः परिवतीर् भवन्ति^७ । तद् यत् प्रवतीर् भवन्ति चतुर्थस्यैवाहः प्रजात्यै । अथ यत् परिवतीर् अन्तस्य रूपम्—अन्तो ह्य् एतद् अहर्—यो ऽन्तस् सो ऽन्तो ऽसद् इति^८ । परि परीति वा अन्तं पर्यन्ति ॥ ५२ ॥

[१] ? ग जननीयामेदं [२] ग प्रजननन् [३] क स्वर्ग्यं [४] ग सामा [५] ग वाक्सामा [६] ग नु [७] ग भवति [८-८] ग योतस्सोन्तोदिति

तासु शौकम् । अङ्गिरसो वै तपस् तेपाना अशोचन् । ते ऽकामयन्ताप^१ शुचं हनीमहीति । त एतत् सामापश्यन् । तेनास्तुवत् । तेन शुचम् अपाग्नत् । तद् यच्च शुचम्^२ अपाग्नत् तच्च^३ शौकस्य शौकत्वम् । अप शुचं^४ हते य एवं वेद । शुक्तिर् आंगिरस स्वर्गकामस् तपो ऽतप्यत् । स एतत् सामापश्यत् । तेनास्तुत्^५ । ततो वै स स्वर्गं लोकम् आश्रुत् । तद् एतत् स्वर्ग्यं साम । अश्रुते स्वर्गं लोकं य एवं वेद । यद् उ शुक्तिर्^६ अङ्गिरसो ऽपश्यत् तस्माच्च शौकम् इत्य् आख्यायते । सुतासो मधुमत्तमास् सोमा इन्द्राय मन्दिन इति मद्गतीर् भवन्ति । रसो वै मदः । धीतम् इवैतद्^७ यत् तृतीयसवनम् । तद् यद् एता मद्गतीर् भवन्ति रसम् एवास्मिन् एतद् दधत्य् ऐवैनद् एतेन प्याययन्ति । पावित्रवन्तो अक्षरन् देवान् गच्छन्तु^८ वो मदा इत्य् अभिपूर्वम् एवास्मिन् तद् रसं मदं दधति^९ ।

इन्दुर इन्द्राय पवत् इति देवासो अमृवन् ।

१० वाचस् पतिर् मखस्यते १० विश्वस्येशान ११ ओजसा ॥

इति विश्ववतीर् भवन्ति । वैश्वदेवं ह्य् एतद् अहः । सहस्रवारः पवते समुद्रो ~~एतद् अहः~~ इति यद् वै शतवत् सहस्रवत् तज् जगत्यै रूपम् । जागतम् एतद् अहः ॥ ५३ ॥

[१] क कामायन्ताप ग कामायन्त [२-२] ग ग इवैकतद् [८] ग गच्छन्तं [९-९] ग रस यच्छुक्ष्म [३-३] ग अपाग्नतश्च [४] ग शुवा मदन्द्रयति [१०-१०] क वाचस्पतिस्मुखस्यते ग [५] क ग तेनास्तुवत् [६-६] ग यदुक्तिर् [७] वाचस्पतिस्मुखस्यते [११] ग अश्वस्येशान

तासु गौरिवीतम्^१ उक्तब्राह्मणम् । अथ त्वाष्ट्रीसाम वीरजननं साम । अस्य वीरो जायते य एवं वेद । अथो चतुर्थस्यैवाहः प्रजात्यै । प्रजननं ह्य एतद् यत् त्वाष्ट्रीसाम । तन् मध्येनिधनं भवति प्रतिष्ठायै । समुद्रं वा एतेनारम्भणं^२ प्रप्लवन्ते^३ य आर्भवं पवमानम् उपयन्ति । यद् यन् मध्येनिधनं भवति प्रतिष्ठित्या एव । तद् उ^४ निषिद्धम् इव भवत्य् अन्तस्य रूपम् । अन्तो वै स्वर्गो लोकानाम् । स्वर्गायैतल् लोकायाह्वियते^५ यत् तृतीयम् अहः । तद् यद् एतन् निषिद्धम्^६ इव भवति स्वर्गस्यैव लोकस्यानतिपादय । पवित्रं ते विततं ब्रह्मणस् पत इति पवित्रवतीर् भवन्ति । पवित्रम् इव वा इदं विततं यद् अन्तरिक्षम् । अन्तरिक्षभाजनम् एतद् अहः । प्रभुर गात्राणि पर्य एषि विश्वत इति विश्ववतीर् भवन्ति । वैश्वदेवं ह्य एतद् अहः । ^७अतप्तनूर् न तद्^८ आमो अश्नुते शृतास^९ इद् वहन्तस् ^{१०}सं तद् आशतेति^{११} समष्ट्यै ।

तपोष् पवित्रं विततं दिवस् पदे शोचन्तो अस्य तन्तवो व्य् अस्थिरन् ।

अवन्त्य^{१०} अस्य पवितारम् आशवो दिवः पृष्ठम् अपि तिष्ठन्ति तेजसा ॥

इति स्वर्गस्यैव लोकस्य समष्ट्यै ।

अरुरुचद्^{११} उषसः पृश्निर् ^{१२}अग्रिय उक्षा^{१३} मिमाति सुवनेषु वाजयुः ।

मायाविनो ममिरे अस्य मायया नृचक्षसः पितरो गर्भम् आ दधुः ॥

इति पुनर् एवैतत् तृतीये ऽहनि गर्भम् आदधति चतुर्थस्यैवाहः प्रजात्यै ॥ ५४ ॥

[१] क ग गौरिवीतम्	[२] ग एतेनारम्भणं	[३] सृतास	[१-९] एवं कोशयोस्संहितायां च
ग प्रप्लवन्ते	[४] ग अधिपाठः एवतद्	[५] ग	[१०] ग अवत्य् [११] ग अरुरुचद् [१२-
लोकानायाह्वियते	[६] ग निषिद्धम्	[७-७]	१२] क ग अग्रयुरुक्षा
क अतप्तनूर्णेतद् ग अतप्तनूर्णेतद्	[८] ग		

तास्व^१ अरिष्टं यज्ञस्यैवारिष्ट्यै । यद् ध वै किं च यज्ञस्य दुष्टुतं दुश्शस्तं^२ विधुरं^३ तस्य ह वा एतद् अरिष्ट्यै । अरिष्टो^४ ह वा एतेन यज्ञः । देवा वा एतं द्वादशरात्रम् अतन्वत । तेषां यद् यद् अरिष्ट्यत्^५ तद् अरिष्टेनारिष्टम् अकुर्वत । तद् अरिष्टस्यारिष्टत्वम् । अरिष्टेन द्वादशरात्रेण पाप्मानं तरति श्रियम् अश्नुते य एवं वेद । तत्^६ व्रीळं भवति— पशवो वा इळा । पशव एतद् अहर्—अभिपूर्वाणाम् एव पशूनाम् अवरुद्ध्यै^७ । भेषजं ह खलु वै तिस्र इळाः । एतद् ध वै शिवं शान्तं वाचो^८ यत्^९ तिस्र इळाः । तद् यत् व्रीळं तृतीये ऽहनि भवति तेनैव व्रीण्य् अहानि शमयन्ति । अथ यज्ञायज्ञीयम् उक्तब्राह्मणम् । प्र मंहिष्ठाय गायतेति प्रमंहिष्ठीयम् उक्तब्राह्मणम् । तं ते मदं गृणीमसीति मद्रतीर् भवन्ति । अभिपूर्वम् एवैतत् तृतीयसवने रसं मदं दधति । तासु हारिवर्णम् उक्तब्राह्मणम् । तच्च चतुरक्षरणिधनं भवति—चतुष्पदा^{१०} वै पशवः । पशव^{११} उष्णिग्—अभिपूर्वाणाम्^{१२} एव पशूनाम् अवरुद्ध्यै ॥ ५५ ॥

[१] ग त्वास्व	[२] ग दुरीस्तं	[३] ग विदुरं	[१०] ग चतुष्पदा	[११] ग नास्ति	[१२]
[४] ग नास्ति	[५] ग अरिष्ट्य	[६] ग नास्ति	ग अणिपूर्वाणाम्		
[७] ग अरुद्ध	[८] क वाचे	[९] ग यस्			

ध्रुवी^१ हवै तिरश्च्या^२ इति तैरश्चम् । ऊर्ध्वान् वा^३ अन्ये लोकान् देवाश् चर्षयश् चर्षयन्^४ । अथ तिरश्चिर् आंगिरसो ऽकामयत—तिरश्चो ऽहं लोकान्^५ जयेयं, येनेमा स्यन्दन्ते, येनायं वायुः पवते, येनासाब् आदित्य^६ एति, येन चन्द्रमा येन नक्षत्रा-
व । स एतत् सामापश्यत् । तेनास्तुत^७ । तेन तिरश्चो लोकान् अजयद्, येनेमा^८

आप स्यन्दन्ते, येनायं वायुः पवते, येनासाव् आदित्य एति, येन चन्द्रमा येन नक्षत्राणि । ऊर्ध्वान् ह वा अन्यैः कर्मभिर् लोकाञ् जयन्ति । अथैतेन तिरश्च उभयान् लोकान् सघ्नीचः । जयति^१ तिरश्चश् चोर्ध्वाश् च य एवं वेद । तिरश्चिर् हांगिरसश् चक्रमे—ऽव वीरांश् च पशूंश् च रुन्धीयेति । स एतत् सामापश्यत् । तेनास्तुत^२ ।

शुभी हवं तिरश्च्या इन्द्र यस्य स्वा सपर्यति ।

सुवीर्यस्य गोमतो^{१०} रायस् पूर्धि^{१०} मह^{११} अस्ति ॥

इत्य् एव वीरांश् च पशूंश् चावरुद्धे^{१२} । तद् उ वीराणां च पशूनां चावरुद्धिः । अव^{१३} वीरांश् च पशूंश् च रुद्धे य एवं वेद । यद् उ तिरश्चिर् आंगिरसो ऽपश्यत् तस्मात् तैरश्चम् इत्य् आख्यायते । देवान्^{१४} वै स्वर्गं^{१५} लोकं यतो रक्षांस्य् अन्वसवन्त^{१६} । ते ऽकामयन्ताप रक्षांसि हनीमहीति । त एतत् सामापश्यन् । तद् देवपुराम् एव कृत्वा तिर्यक् पर्यौहन् । तेन रक्षांस्य् अपाघ्नत । तद् उ रक्षसाम् अपहतिः । अप रक्षः पाप्मानं हते य एवं वेद । तद् ऐळम् अच्छावाकसाम भवति । पशवो वा इळा । पशुष्व् एवैतत् प्रतितिष्ठन्ति ॥ ५६ ॥

[१-१] ग ह भवन्तिरश्चा	[२-२] ग तैश्चमूर्ध्वतिवा	जयन्ति	[१०-१०] ग रायस्फुद्धि	[११]
[३] ग चजयन्	[४] ग लोकञ्	[५-५] ग	एवं कोशयोस्संहितायां च	[१२] ग चाव-
येनासादित्य	[६] ग तेनास्तुवत	[७] क ग	रुन्ध	[१३] ग अयं [१४] क ग देवा [१५]
अधिपाठः येनेमा	[८] ग ऊर्ध्वा	[९] ग	ग स्वर्गं	[१६] ग अन्वसवन्त

यदाप्यते यज्ञ, आप्यन्ते छन्दांस्य्, आप्यन्ते देवता, आप्यन्त इमे लोका, अथ केन चतुर्थम् अहस् तायत इत्य् आहुः । वाचैवेति ब्रूयात् । वाग् एव तत उच्छिष्यते ऽक्षरम् एव अक्षरं परिशिष्यते । तद् एवोत्तरं अहम् अनुविदधाति । यद् आहाप्यते यज्ञ इति—प्रातस्सवनभाजनं प्रथमम् अहर्, माध्यन्दिनभाजनं द्वितीयं, तृतीयसवनभाजनं तृतीयं—तेन यज्ञ आप्यते । यद् आहाप्यन्ते छन्दांसीति—गायत्रं प्रातस्सवनं, वैष्टुभं माध्यन्दिनं सवनं, जागंतं तृतीयसवनं—तेन छन्दांस्य् आप्यन्ते । यद् आहाप्यन्ते देवता इति—वसूनां प्रातस्सवनं, रुद्राणां माध्यन्दिनं सवनम्, आदित्यानां तृतीयसवनं—तेन देवता आप्यन्ते । यद् आहाप्यन्त इमे लोका इति—इदं प्रातस्सवनम्, इदं माध्यन्दिनं सवनम्, अदस्^१ तृतीयसवनं—तेनेमे लोका आप्यन्ते । अक्षरम् एव अक्षरं परिशिष्यते । तद् एवोत्तरं अहम्^२ अनुविदधाति । यो वै चतुर्थे ऽहनीन्द्रं वेदेन्द्रियावान् भवति ।^३ वाग् वाव^३ चतुर्थे ऽहनीन्द्रः । इन्द्रियावान् भवति य एवं वेद ॥ ५७ ॥

[१] ग इदम् [२] ग त्रयःहम् [३-३] ग वाश्वा

एता भवन्ति^१ प्र त आधिनीः^१ पवमानः येनव इति प्रवतीः^१ प्रायणीये ऽहन् । प्रणिनीषेण्यं वा एतद् अहः । प्रेति गायत्र्यै रूपम् । गायत्र्या^३ एवैतद् रूपेण प्रयन्ति । दिव्या असृग्रन् पयसा धरीमणीति विराजाम् एवैतद् रूपम् उपगच्छन्ति । वैराजं ह्य एतद् अहः । प्रान्तरिक्षात्^४ स्थावरीस् ते असृक्षतेत्य्^५ अन्तरिक्षवतीर् भवन्ति^५ । अन्तरिक्षभाजनं वै तृतीयम् अहः । तृतीयाद् अह एतत् प्रजातम् । ये त्वा मृजन्त्य ऋषिषाण वेधस इति मृजन्तीव^६ वै जातम्^६ । जायत उ एतेनाह्वा । उभयतः पवमानस्य रश्मय इत्य् उभाभ्यां ह वा एतत्^७ अह्याभ्यां प्रजनयन्ति । प्रैव पूर्वस्माज् जनयन्ति, तन्वत उत्तरस्मात् । ध्रुवस्य सतः पर्यन्ति केतव इत्य् अहर् वै ध्रुवं छन्दांसि केतवः । स यथा श्रान्तान् अनडुह ऊर्ध्वासं तान्^८

द्विपरिणायं^१ धुरि युञ्ज्युर् एवम् एवैतद् द्विपरिणायं छन्दांसि युञ्जन्त्य आतेष्व
अहस्सु । यदि पवित्रे अधि मृज्यते हरि इति मृजन्तीव वै जातम् । जायत उ एतेनाह्वा^{१०} ।
सत्ता नि योनौ कलशेषु सीदतीति ^{११}सोमम् एवैतत्^{११} प्रत्यक्षम् अनुवदन्ति^{१२} । विश्वा^{१३}
धामानि विश्वचक्ष ऋभ्वसः^{१४} प्रमोषं टे सतः पर्यन्ति केतव इत्य अग्निर् ह वा इमान् लोकान् अनु
प्रभुः । तम् एवैतत् प्रातस्सवनात् प्रजनयन्ति । तं प्रजातं माध्यन्दिने^{१५} सवने मन्थन्ति ।
व्यानशी पवसे सोम धर्मणा पतिर् विश्वस्य भुवनस्य राजसीति स ह्य अस्य विश्वस्य भुवनस्य राजति
॥ ५८ ॥

[१-१] ग प्रात आधिज	[२] ग प्रवति:	[३] ऊस्तां	[९] ग परिणायं	[१०] ग एतेनाहः
ग गायत्र्य	[४] ग अधिपाठः तदहः प्रान्तरिक्षात्	[११-११] ग सोमनेवैतत्	[१२] ग अवदन्ति	
[५-५] ग अन्तरिक्षवतिर्भवति	[६-६] ग वैजात-	[१३] ग विश्व	[१४] ग ऋभ्वसुः	[१५] ग
जातम्	[७] ग एतम्	[८-८] एवं च। क ग	माध्यन्दिनं	

ता एता भवन्ति जगत्यो^१ गायत्रवर्णा अहो रूपेण समृद्धाः । यत्र वा अहारूपेण^२
समृद्धयन्ति सं तत्र ऋध्यते । सम् अस्मा ऋध्यते य एवं वेद । एतस्य ह वै सन्धेर् अर्पणं
न ददशे । जगदन्तःपूर्वस् त्रियहो भवति । जगत्यैतद् अहः प्रतिपद्यन्ते । समाद् एवैतत्
समम् उपयन्ति । यो वै स्तोम चतुर्युजं वेद वहन्त्य एनं चतस्रस् संयुक्ताः । जगदन्तःपूर्वस्
त्रियहो भवति । जगत्यैतद् अहः प्रतिपद्यन्ते । स यथा^३ पृष्टिं पृष्टियुगाय^३ नियुज्याद्^४
एवम् एवैतत् पूर्वस्मिन् त्रियहं^५ उत्तरं त्र्यहम् अनुनियुनक्ति । वहन्त्य एनं चतस्रस् संयुक्ता
य एवं वेद । यो ह खलु वै व्यूढच्छन्दास्^६ स समूढच्छन्दा, यस्य समूढच्छन्दास् स
व्यूढच्छन्दाः^७ । जगदन्तःपूर्वस् त्रियहो भवति । जगत्यैतद् अहः प्रतिपद्यन्ते^८ । समाद्
एवैतत् समम् उपयन्ति । त्रिष्टुबन्तो द्वितीयस् त्र्यहो भवति । त्रिष्टुभा तृतीयं^९ त्रियहं
प्रतिपद्यन्ते^{१०} । समाद् एवैतत् समं संक्रामन्ति यत्रान्तस् तृतीयस् त्रियहो भवति । गायत्र्या
दशमम् अहः प्रतिपद्यन्ते । समाद् एवैतत् समं संक्रामन्तो यन्ति । एष ह वाव समूढ-
च्छन्दाः । पवमानो अजीजनद् इति जनद्वान् अनुरूपो भवति । षोडशिनम् एवैतत् प्रातस्सव-
नात् प्रजनयन्ति । तं प्रजातं तृतीयसवन आरभन्ते । तद् आहुर् अह एव रूपं स्तोत्रिये-
णारभन्ते ऽनुरूपेण सास्त्र इति स्तोत्रियानुरूपौ भवतः । प्राणो वै स्तोत्रियो, ऽपानो
ऽनुरूपः । प्राणापानाभ्याम् एवैतत् समृद्ध्य प्रयन्ति ॥ ५९ ॥

[१] ग ऋगत्यो	[२] ग आहारूपेण	[३-३] क	ग वरूढच्छन्दास्	[७] ग मूढेच्छन्दा	[८] ? क
क पृष्टिं पृष्टियुगाय	ग पृष्टिं पृष्टियुगाय	[४] एवं	प्रपद्यन्ते ग प्रवद्यन्ते	[९] ग तृतीय	[१०] ग
क। ग विद्युज्यद्	[५] एवं कोशयोः	[६] प्रवद्यन्ते			

दिवश् चित्रं न तन्यतुं^१ ज्योतिर् वैश्वानरं बृहद् इति^२ बृहतो रूपम् उपगच्छन्ति । बार्हतं
ह्य^३ एतद् अहः । पवमानस्य ते रसः, पवमान रसस् तवेति^४ समानम् अनुतुदति^५ वैराज-
रूपम् । अन्तश्च हि वैराजस्य रूपम् । प्र यद् गावो न भूर्य^६ इति प्रायणीयरूपम् एवैतद्
उपगच्छन्ति । प्रायणीयं ह्य एतद् अहः । त्वेषा अयासो अकमुर् घ्नन्तः कृष्णाम् अप त्वचम् इति
पाप्मा वै कृष्णा त्वक् । ताम् एवैतेनापघ्नते । सुवितस्य वनामहे अति सेतुं दुराय्यम्^७ इति पूर्वो ह
वै त्रियहस् सेतुर् दुराय्यस्^८ तम् एवैतेनातितरन्ति ।

शृण्वे^९ बृष्टे^९ इव स्वनः पवमानस्य शुष्मिणः ।

चरन्ति विद्युतो दिवि ॥

इति बृहतो रूपम् उपगच्छन्ति* । बार्हतम् ह्य एतद् अहः ।

आ पवस्व महीम् इषं गोमद् इन्द्रो हिरण्यवत् ।
अश्ववत् सोम वीरवत् ॥

इति गोमतीः पशुमतीर् भवन्ति पशूनाम् एवावरुद्धयै ।

पवस्व विश्वचर्षण आ ११ मही रोदसी १२ पृणा ।
उषास् १२ सूर्यो न रक्षिमभिः ॥

इति सूर्यवतीर् भवन्ति । सौर्यं ह्य एतद् अहर् एकविंशं प्रतिष्ठा वैराजम् ।

परि नश् शर्मयन्त्या धारया सोम विश्वतः ।
सरा रसेव विष्टपम् ॥

इति परिवतीर् भवन्त्य् अन्तस्य रूपम् । अन्तो ह्य एतद् अहः ।

आशुर् अर्षं बृहन्मते परि प्रियेण धाम्ना ।
यत्र देवा इति ब्रुवन् ॥
परिष्कृण्वन् अनिच्छतम्
अयं स यो दिवस् परि

इति परिपरीति भवत्य् अन्तस्य रूपम् । अन्तो वा अनुष्टुप् छन्दसाम् । आनुष्टुभम् एतद् अहः ॥ ६० ॥

[१] क तन्यतं ग तन्यतु [२] ग अति [३] ग दाराद्यस् [४] ग शृण्वो [५] ग विष्टेर्
ग नास्ति [४-४] ग समानतनुतदति [५] ग [१०] ग उपसुपगच्छन्ति [११] ग तु [१२-
भूयर्णय [६] एवं कोशयोस्संहितायां च [७] १२ ग वृणोषस्

षडृचं भवति—षड् वा ऋतव—ऋतूनाम् एवाप्त्यै । तद् आहुर् यत् षडृचं षष्ठ-
स्थाहो रूपम्, अथ कस्माच्च चतुर्थे ऽहन् क्रियत इति । स ब्रूयात् षड् वा ऋतवस् संवत्स-
रस्, संवत्सरः प्रजापतिर् यज्ञः । संवत्सरम् एवैतेन प्रजापतिं यज्ञम् आप्त्वा सवनमुखे
पुनर् आरभन्ते । आप्यत इव ह्य एतद् यज्ञो यद् एष पूर्वस् ऽयह आप्यत इति । उत्तरं
षडृचं भवति । अभिपूर्वम् एवैतेन यज्ञम् आरभन्ते । हिन्वान्ति सूरम् उलय इति हिन्वन्तीव
वै जातम् । जायत उ एतेनाह्वा । स्वसारो जामयस् १ पतिम् इतीमा १ ह चाव स्वसारः । इमा
उ एव जामयः । महाम् इन्द्रो महीयुव इतीमा ह वाव महीयुवः । ता एवैनम् एतद् धिन्वन्ति ।
पवमान रुचारुचेति रुक्मत् १ सौर्यरूपम् उपगच्छन्ति । सौर्यं ह्य एतद् अहर् एकविंशं
प्रतिष्ठा वैराजम् ।

आ पवमान सुष्ठुति वृष्टि ३ देवैभ्यो दुवः ।
इषे १ पवस्व संयतम् १ ॥

इति पर्यासो भवति प्रजानां धृत्यै पशूनाम् उपस्थित्यै । एकविंश स्तोमो भवति । द्वादश
मासाः, पञ्चवर्तवस्, त्रय इमे लोका, असाच् आदित्य एकविंशः । तास् संस्तुता द्वादश
जगत्यो भवन्ति । ताश् चतुर्विंशतिर् गायत्र्यः । ता अष्टादशानुष्टुभः । आनुष्टुभम् एतद्
अहः ॥ ६१ ॥

[१-१] ग वतिस्पतीमा [२] ग रिकमत् [३] क वृष्टिं ग वृष्टि [४] ग इतिष [५] ग सायतम्

जनस्य गोपा अजनिष्ठ जायविर इत्य् आग्नेयम् आज्यं भवति जनद्वत् । एष ह वाव जनस्य
गोपाः । तम् एवैतत् प्रातस्सवनात् प्रजनयन्ति । तं प्रजातं माध्यन्दिने सवने मन्थन्ति १ ।
अग्निर् इति निह् १ एवैनं तद् आह । सुदक्षस् सुविताय नव्यस इति प्राणा ३ वै दक्षः । प्राणान्

एवास्मिन् तद् दधति । घृतप्रतीक इत्यु—एतद् वा अग्नेः प्रियं धाम यद् घृतं—प्रियेणैवैनं^१ तद् धाम्ना^२ समर्धयन्ति । बृहता दिविस्पृशेति बृहतो रूपम् उपगच्छन्ति । बार्हतं ह्य एतद् अहः । घृमद् वि भाति भरतेभ्यश् शुचिर् इतीमा ह वै प्रजा भारतीस्—ताभ्य एवैतच्च शुचिर् विभाति^३ । अथो यद् एवैनेन भरता अग्र ईजिरे ऽथो यद् एवैष देवेभ्यो हव्यं वहति तस्माद् भारतः । त्वाम् अग्ने^४ आंगिरसो^५ गुहा हितम् इति त्वाम् इति भवति बृहतो रूपम् । बार्हतम् एतद् अहः । अन्व अविन्द्व छिश्रियाणं वनेवन इति वनेवन ह्य एतं शिश्रियाणम् अन्वविन्दन् । स जायसे मथ्यमानस् सहो महद् इति प्रातस्सवनाद् ध वा एतम् अग्ने मन्थन्ति । तं प्रजातं माध्यन्दिने सवने जनयन्ति । त्वाम् आहुस्^६ सहसस् पुत्रम् अङ्गिर इति सहसेवं^७ ह्य एतं जनयन्ति । यज्ञस्य केतुम् इत्यु एष ह वाव यज्ञस्य केतुः । यत्र ह वै क^८ च सूयते तद् एष एव पुरस्तात् केतुर् उच्छ्रियते^९ ॥ ६२ ॥

[१] ग मन्थति [२-२] ग इतिस्त्रिर् [३] ग एवं कोशयोः । संहितायां अंगिरसो [४] ग प्राणो [५] क प्रियेणैवैन ग प्रियेणैवैन [५] ग आहुस् [१०] ? ग सहस्वो [११] क ग त्व धामा [६] ग वभाति [७] ग अग्ने [८] [१२] ग उच्छ्रियते

प्रथमः^१ पुरोहितम् इति 'पुर एव वा' एनम् एतद् दधते । यद् अग्निम् आदधते ऽग्निं नरस् त्रिषवस्थे सम् इन्धत इतीमा ह वै प्रजा नरः । ता एवैनम् एतत् सामिन्धत । इन्धेण देवैस् सरथं स बर्हिषि सीदन् नि होता यजथाय सुकतुर् इति सर्वदेवत्यं भवति । सर्वदेवत्यं ह्य एतद् अहर् आनुष्टुभम् । सर्वदेवत्यो वा अनुष्टुप् । अयं वा मित्रावरुणेति मैत्रावरुणं भवति । पुनः प्रोक्तिर् ह वा एषा हविषः । सं ह वा एतद् यज्ञस् तिष्ठते यद् एष पूर्वस् त्र्यह आप्यते । यन् नु वा परो यज्ञ इति ह वा एतद् देवेभ्यः प्राहुः । तस्माद् उ हैतद् द्वितीयं यजमान आज्यं कुर्वीत ।

राजानाम् अनभिद्रुहा^२ ध्रुवे सदस्य उत्तमे ।

सहस्रस्थूण^३ आसाते ॥

इति सहस्ररूपं विराजाम्^४ उपगच्छन्ति । वैराजं ह्य एतद् अहः । ता सम्राजा^५ घृतासुती इति सम्राड्घृती^६ भवन्ति । साम्राज्यम्^७ इव ह्य एतर्ह्य अगच्छन् । इन्द्रो दधीचो अस्थमिर् इत्यु ऐन्द्रं भवति ॥ ६३ ॥

[१] एवं कोशयोः । संहितायां प्रथमं [२-२] क ग पुरुववा [३] ग -द्रुहो [४] ग सहस्रस्थूण [५] क विराजाम् [६] ग साम्राजा [७] ग समृध्वतीर् [८] ग सम्राज्यम् ।

दध्यङ्^१ ह वा आथर्वणस् तेजस्वी ब्रह्मवर्चस्य आस । तं ह स्म यावन्तो ऽसुराः परापश्यन्ति ते ह स्म तद् एव विशीर्षाणश् शेरते । स उ ह स्वर्गं लोकम् उच्चक्राम^२ । स हेन्द्रो^३ ऽसुरैर् अभिवाढ^४ उवाच क नु स 'दध्यङ् भवाद् इति^५ । तस्मै होचु स्वर्गं वै भगवन् स लोकम् उदक्रामद् इति । स होवाच नैवास्येह किं चित् परिशिष्टम् अस्तीति । तस्मै होचुर् आसीद् एवेदम् अश्वशीर्षं येनाश्विभ्यां देववेदं^६ प्राब्रवीत् तत् तु न विद्य यत्राभवद् इति । तद् वा अन्विच्छतेति । तद् धान्वीषुः ।

इच्छन्न् अश्वस्य यच्च छिरः पर्वतेष्व अपश्रितम् ।

तद् विदच् छर्ण्यावति ॥

इति^७ । 'शर्यणावद् ध नामैतत्' कुरुक्षेत्रस्य जघनार्थे सरस्कम्^८ । तद् एतद् अनु-

विद्याजहुः । 'तद् अस्मै' प्रायच्छन् । तद् घ स्मासुराणां प्रकाशे धारयति । तं ह स्म यावन्तो ऽसुराः परापश्यन्ति ते ह स्म तद् एव विशीर्षाणश् शेरते ॥ ६४ ॥

[१] क दध्यर्भे [२] ग शीर्षाणश् [३] ग दिति [७] ? क वेदं ग देवदं [८] क ग उच्चक्रमा [४] ग हन्द्रो [५] एवं च । क अवि- छरियणावतीति [९-९] क ग शर्यणावर्द्धनामैतद् भाद ग अविभिश्चाट [६-६] ? ग दध्यन्दन्दभव- [१०-१०] एवं कोशयोः [११-११] ग तस्मै

स ह तैर् एवास्थिभिर् 'नव नवतीर्' जघानासुराणाम् । तद् एतद् भ्रातृव्यहा विजितिः ।

इन्द्रो दधीचो अस्थिभिर् वृत्राण्य् अप्रतिष्कृतः २ ।

जघान नवतीर् नव ॥

इति । विजयते हन्ति द्विषन्तं भ्रातृव्यं य एवं वेद ।

अत्राह गोरु अमन्वत नाम त्वष्टुर् अपीच्यम् ।

इत्या चन्द्रमसो गुहे ३ ॥

इति गोमतीः पशुमतीर् भवन्ति पशूनाम् एवावरुद्धयै । इयं वाम् अस्य मन्मन इत्य् ऐन्द्राग्रं भवति ।

इन्द्राग्नी पूर्व्यस्तुतिः ।

अभ्राद् वृष्टिर् इवाजनि ॥

इति । अजनीति वा आहुर् जातम् । जायत उ एतेनाहा ।

शृणुतं जरितुर् हवम् इन्द्राग्नी वनतं गिरः ।

ईशाना पिप्यते धियः ॥

मा ४ पापत्वाय ५ नो नरेन्द्राग्नी ५ भाभिश्स्तये ।

मा नो रीरधतं निदे ॥

इति पाप्मन ६ एवैषोपहतिः । एकविंश स्तोमो भवति ७ । द्वादश मासाः, पञ्चर्तवस्, त्रय इमे लोका, असाव् आदित्य एकविंशः । एतस्य वा एते सलोकतां गच्छन्त्य् एतम् अभ्या-रोहन्ति ॥ ६५ ॥

[१-१] क ग नववतीर् [२] क अप्रतिष्कृतो ग अप्रतिष्कृता [३] क ग ग्रह [४] ग सा मा

[५-५] ग नोन्नरेन्द्राग्नि [६] क पाप्मान [७] क ग भवन्ति

पवस्व दक्षसाधन इति माध्यन्दिनस्य पवमानस्य दक्षवतीर् गायत्र्यो भवन्ति । अहर् एवैताभिर् दक्षयन्ति, छन्दांसि दक्षयन्ति, देवता दक्षयन्ति, 'षोडशिनं दक्षयन्ति' । देवेभ्यः पीतये हरे मरुद्भ्यो वायवे मद इति मरुत्वतीर् भवन्ति । मरुत्वद् वै मध्यन्दिनस्य ८ रूपम् । मध्यन्दिनस्यैव ९ तद् रूपान् न यन्ति । सं देवैश् शोभते वृषेति वृषण्वतीर् भवन्ति बृहतो रूपम् । बार्हतम् एतद् अहः । पवमान धिया हितो ऽभि योनिं कनिकदद् इति योनिमतीर् भवन्ति । योनेर् वै प्रजाः पशवः प्रजायन्ते । जनद्वद् एतस्य वैराजस्याहो रूपम् । धर्मणा वायुम् आ रूहेति वायुमतीर् भवन्ति—वायुर् वै शान्तिश्—शान्त्या एवानिर्दाहाय ५ । ताम् गायत्रम् उक्तब्राह्मणम् । अथ चतुर्णिधनम् आथर्वणं चतुर्थस्याहो रूपम् । अथर्वण ५ उपरि इयेनं स्वर्गं लोकम् आयन् । ते तत्र न प्रत्यतिष्ठन् । ते ऽकामयन्त प्रति स्वर्गं लोके तिष्ठेमेति । त एतत् सामापश्यन् । तेनास्तुवत । ततो वै ते स्वर्गं लोके प्रत्यतिष्ठन् । तच्च चतुर्निधनं भवति प्रतिष्ठायै । चतुष्पदीव प्रत्यतिष्ठाद् ६ इति वा आहुः । सुप्रतिष्ठितं तद् एतत् स्वर्गं प्रतिष्ठामासाम् । गच्छति स्वर्गं लोकं, प्रति स्वर्गं लोके तिष्ठति य एवं वेद । तद् उ ७ भेषजम्

एव प्रायश्चित्तिः । अथर्मम् इवै भेषजं कुर्वन्ति^७ । भेषजम् एवैतेन प्रायश्चित्तिं कुर्वते । तद् अनुतुन्नं भवति । अनुतुन्नाद् वै^८ प्रजाः पशवः प्रजायन्ते । अनुतुन्नम्^९ एवैतस्य^{१०} वैराज-
स्याहो रूपम् । तेन वै रूपसमृद्धम्^{११} । यद् व् अथर्वाणो ऽपश्यंस् तस्माच् चतुर्णिधनम्^{१२}
आथर्वणम् इत्य् आख्यायते^{१३} ॥ ६६ ॥

[१-१] ग नास्ति [२] ग माध्यन्दिनस्य [३] [७] ग नास्ति [८] ग वे [९] क अन्वतुन्नम्
ग माध्यन्दिनस्यैव [४] ग एवानिर्दहाय [५] [१०] ग एवैतस्यै [११] ग वैरूपसमृद्धा [१२]
ग अथर्वण [६] क प्रत्यतिषाद् ग प्रतिष्ठाद् [७-] ग चतुर्निधनं [१३] क ग अख्यायते

अथ निधनकामं वैराजम् । एवम् इव वै विराद् नैव स्वारं नैव^१ निधनवन् नैवैलं
नैवर्कसमम्^२ । तद् वाङ्निधनं भवति । वाग् वै विराड्, विराज एवारम्भाय । विराजम्
एवैतेन प्रत्यक्षम् आरभन्ते । तस्य हैतस्य निधन एव कामाः । स यं कामं कामयेत तं
ध्यायेद्, एतस्य निधनम् उपावयन्^३ । स हैवास्यै कामस् समृध्यते^४ । यद् व् अस्य
निधने^५ "कामास् तस्मान्" निधनकामं वैराजम् इत्य् आख्यायते । देवा वै स्वर्गकामास्
तपो ऽतप्यन्त । त एतत् सामापश्यन् । तेनास्तुवत । ततो वै ते स्वर्गं लोकम् आशुवत ।
तद् एतत् स्वर्गं^६ साम । अश्रुते स्वर्गं लोकं य एवं वेद । तस्यैतद् एव निधनं यम् एतं
वैराजस्य स्तोत्रे ऽग्निं मन्थन्ति । तवाहं सोम रारणेति तवेति भवति बृहतो रूपम् । बार्हतम्
एतद् अहः ।

सख्य इन्द्रो^७ दिवेदिवे ।

पुरुणि बभ्रो^८ चरन्ति^९ माम् अव^{१०} परिधीर् अति^{११} तं इहि ॥

इत्य् अति^{१२} ह्य् आयन्^{१३} । तवाहं^{१४} नक्तम्^{१५} उत सोम ते दिवा दुहानो बभ्र^{१६} जघनीतीमे ह
वावोधनी । एते^{१७} एवैतद् अभिवदत्य्, एते एवास्यै सर्वान् कामान् दुहाते । घृणा तपन्तम्
अति सूर्य पर इति सूर्यवतीर् भवन्ति । सौर्यं ह्य् एतद् अहर् एकविंशं प्रतिष्ठा वैराजम् ।
शकुना इव पसिमित्य् अति ह्य् अपतन् । तास्व आष्टादंष्ट्रम् उक्तब्राह्मणम् । तद् ऊर्ध्वैलं भवति
बृहतो रूपं बार्हते ऽहन् । तेन वै रूपं समृद्धम् ॥ ६७ ॥

[१-१] क निधनवन्नेवैलंनैवर्कसमम् ग निधनव- [८] ग निरचरन्ति [९-९] क परिधिरयि ग
नैवैलंनैवर्कसमम् [२] एवं कोशयोः [३] क परिधि रत [१०-१०] ग ह्योयस् [११] एवं
समृध्यते [४] ग निधन [५-५] क कामास्तमा- कोशयोः [१२] ग नमुक्तम् [१३] ग सञ्ज
स्तस्मान् [६] क ग स्वर्ग [७] ग इन्द्रो [८-] [१४] ग वीते

अथाभीशवम् अभ्यारम्भो यज्ञस्य प्रत्यपसारो, ऽभ्य एव पञ्चमम् अहर् आरभते
प्रति तृतीयम् अपधावति । द्वादशाहेन वै देवा ऊर्ध्वा स्वर्गं^१ लोकम् आयन् । स एषाम्
असंगृहीतो वीवास्संसत । त एते सामनी अपश्यन् । ताभ्याम् एनं यथाभीशुभ्यां^२ रथं
संगृह्यारोहेद् एवम् एवाभ्यां^३ संगृह्य स्वर्गं लोकम् आरोहन् । ते ऽनुवन् स्वर्गं लोकं गत्वा
अभीशुवावन्^४ इमे सामनी यज्ञस्याभूताम् इति । तद् एवाभीशवयोर् अभीशवत्वम् ।
त एते स्वर्गं^५ सामनी । अश्रुते स्वर्गं लोकं य एवं वेद । तस्माद् उ हैते सामनी उभे
कार्ये । यथा हैकाभीशुना^६ यायाद् एवं तद् यद् अन्यतरद्, अथ^७ यथोभयाभीशुना यायाद्
एवं तद् यद् उभे । तस्माद् उभे एव कार्ये । अत्रान्यत् स्यान् नवमे ऽहन् अन्यतरत् ।
अभीशुर् वै श्यावाश्विर्^८ अकामयत—देवा मे सोमस्य तृप्येयुर् इति । स एते सामनी
अपश्यत् । ताभ्याम् अस्तुत । ततो वै तस्य देवास् सोमस्यातृप्यन् । तयोर् वा एतयोर्

अस्त्य् अपसिद्धम् इव यथैव तर्पयेद् एवम् । ए ए इति वा अपसेधन्तस् संतर्पयन्ति^८ । ते एते तृप्तिस्सामनी^९ । तृप्यन्त्य् अस्य देवास् सोमस्य य एवं वेद । यद् व् अभीशुश् इयावाश्चिर् अपश्यत्, तस्माद् आभिशावे इत्य् आख्यायते^{१०} ॥ ६८ ॥

[१] क स्वर्गं [२] ग यथाहिशुभ्यां [३] ग एवाभ्य [४] ग स्वर्गे [५] ग हैकमभीशुना
[६] ग अथा [७] ग इयत्वाश्चिर् [८] ग सर्पयन्ति [९] ग तृप्तिस्सामनी [१०] ग आख्यायते

अथ^१ चतुर्णिधनम्^२ आंगिरसं चतुर्थस्याहो रूपम् । अथो तेनैव चत्वार्य् अहानि कल्पन्ते । आंगिरसः पशुकामा स्वर्गकामास् तपो ऽतप्यन्त । त एतत् सामापश्यन् । तेनास्तुवत । त एतां मध्य इलाम् उपेत्य स्वर्ग्य् उपरिष्ठाद् उपायन् । पशवो वा इला स्वर्गो^३ लोक स्वः । पशुषु वाव ते तद् आस्थाय स्वर्गं लोकम् अगच्छन् । तद् एतत् पशव्यं स्वर्ग्यं^४ साम । अव पशून् रुद्धे गच्छति स्वर्गं लोकं य एवं वेद । यद् व् आंगिरसो^५ ऽपश्यत् तस्माच्च चतुर्णिधनम्^६ आंगिरसम् इत्य् आख्यायते । अथैता भवन्ति— पुनानो अक्रमीद् अभीत्य् अभ्यतिक्रान्तिनीः । पराञ्चो ह्य् एतद्^७ इमान् लोकान् अभ्यतिक्रामन्ति^८ । आदित्यलोकम् एवाभीमे वै लोकाः । एष पूर्वस् ज्यहः । आदित्यलोक एव चतुर्थम् अहः । तम् एवैतद् अभ्यतिक्रामन्ति^९ । आ योनिम् अरुणो^{१०} रुहद् इति योनिमतीर् भवन्ति । योनेर् वै प्रजाः पशवः प्रजायन्ते । जनद्वद् एतस्य वैराजस्याहो रूपम् । गमद् इन्द्रो वृषा^{११} सुत इति^{१२} वृषण्वतीर् भवन्ति^{१३} बृहतो रूपम् । बर्हितम् एतद्^{१४} अहः । नू नो रयिं महाम्^{१५} इन्दो ऽस्मभ्यं सोम विश्वत इति विश्ववतीर्^{१६} भवन्ति । वैश्वदेवं ह्य् एतद् अहः । आ पवस्व सहस्रिणम् इति सहस्ररूपं विराजम्^{१७} उपगच्छन्ति । वैराजं ह्य् एतद् अहः । तद् आहुर यन्ति वा एते त्रिष्टुभः^{१८} पवमानान्ताद् ये गायत्रीष्व् अन्त्यं कुर्वन्तीति । वृषण्वतीर् भवन्ति ।^{१९} वृषण्वद् वै^{२०} त्रिष्टुभो रूपम् । तेन त्रिष्टुभः पवमानान्तान् न यन्ति । तासु सत्रासाहीयम् उक्तब्राह्मणम् । तद्^{२१} उक्थसाम भवति—पशवो वा^{२२} उक्थानि—पशूनाम् एवावरुद्धयै । तद् आहुर उक्थसाम सत् पवमाने क्रियते कस्मात् तद् इति । प्रातस्सवनभाजनं^{२३} प्रथमम् अहर्, माध्यन्दिनभाजनं^{२४} द्वितीयं, तृतीयसवनभाजनं^{२५} तृतीयम् । अथैतद् उक्थभाजनम् । तद् यद् अत्र सत्रासाहीयं क्रियते तेनैतद्^{२६} उक्थेभ्यो न च्यावयन्ति । तद् एनत् स्वेनायतनेन^{२७} समृद्धयन्ति । तेनैभ्यस् समृद्धेन स्वायां जनतायाम् अर्धुकं भवति । अथो पशवो वा उक्थान्य्, आत्मा मध्यन्दिनः^{२८} । तद् यत् सत्रासाहीयं मध्यन्दिनम् अभि प्रत्याहरन्त्य् आत्मन् एवैतत् पशून् प्रतिष्ठापयन्ति ॥ ६९ ॥

[१] ग अथै [२] क ग चतुर्निधनम् [३] क स्वर्गे [४] क स्वर्गं [५] क ग आंगिरसो [६] ग एतम् [७] ग अभ्यतिक्रामन्ति [८] ग अभ्यतिक्रामन्त्य् [९] क अरुणे [१०] क वृष ग वृषु [११-१२] ग वृषण्वतिर् भवति [१२-१३] क अहर्नरोरयिम्महाम् ग अहनूरोरयिम्महाम् [१४] ग विश्ववति [१५] ग विराजां [१६] ग त्रिष्टुभं [१७-१८] ग वृषण्वच्चै [१७-१८] ग नास्ति [१९] ग प्रातस्सवनंभाजनं [२०] ग माध्यन्दिनंभाजनं [२१] ग तृतीयसवनभाजां [२२] ग नैनद् [२३] ग स्वेनायतनो [२४] ग माध्यन्दिनः

प्रजननं वा एतद् यद् वैराजम् । तद् यन् मिथुनाभ्यां स्तोभाभ्याम्^१ आरभते मिथुनस्यैव प्रजात्यै । त्रयः पूर्वे^२ स्तोभाद् एव^३ सत्यात् प्रजाः प्रजायान्ता इति, त्रय उत्तरे प्राणो ऽपानो व्यानः । त एव तेनोपधीयन्ते । त्रिः पदम्^४ आह । मिथुनं द्वे

संभवतः । यन् मिथुनात् प्रजायते तत् तृतीयम् । त्रिः अनुतुदति^१ । अनुतुन्नाद् वै प्रजाः पशवः प्रजायन्ते । प्र^२ प्रजया पशुभिर् जायते य एवं वेद । दशकृत्वो^३ विष्टभ्रोत्^४, 'अस्थान्य एव' तत् प्रतिवपति^५ । नवोत्तरे स्तोभा निधनं दशमं—दशाक्षरा विराड्, अन्नं विराड्—विराज एवान्नाद्यस्यावरुद्धयै । अग्नि^६ मन्थन्ति । अग्निर् वै विराड् । विराजम् एव तद् अन्नाद्यं प्रजनयन्ति । हिंकृत्या प्रस्तुत्य मन्थन्ति । हिंकृताद् धि रेतो धीयते^७ । अथो सास्त्र एवैतन् मध्यतो विराजम् अन्नाद्यं प्रजनयन्ति । ^{१२}उद्गातुर् ऊरौ^{११} मन्थन्ति, प्रस्तोतृप्रतिहर्तारौ धारयतो, विराजो ऽनवच्छेदाय । दक्षिण ऊरौ मन्थन्ति । तस्माद् एष पुरुषस्यार्धो वीर्यावत्तरः । शकले ऽधि मन्थन्ति शान्त्यै । अवकास्व अधि मन्थन्त्य अनतिदाहाय । तं जातम् आग्नीध्रं हरन्ति । अतो ह्य् अग्नीन् विहरन्ति । तद् उ वा आहुर् आहवनीयम् एव हार्यो^{१३} यजमानो वा आहवनीयः प्रजैषा । यजमानम् एव तत् प्रजया समर्धयन्ति ॥ ७० ॥

[१] एवं कोशयोः [२] क पूर्वं [३-३] ग [८-८] ग अस्थान्यैव [९] ग प्रतिवपति [१०] स्तोदेव [४-४] ग त्रीपेदम् [५] ग अनुतुदति ग अग्निर् [११] ग यते [१२-१२] क उद्गा-
[६] क नास्ति [७] क दकृत्वो ग शकृत्वोसि तरुतौ ग उद्गातेर इरौ [१३] ग हार्या

तद् आहुर् अन्नाद्यं वा एतस्माद् धरन्ति यस्माद् अग्निं हरन्तीति^१ । तम् अनुमन्त्र-
येत—

पुनर् ऊर्जा नि वर्तस्व^२ पुनर् अन्न इषायुषा ।
पुनर् नः पाह्य अंहसः^३ ॥
सह रय्या^४ निवर्तस्वाग्ने पिन्वस्व^५ धारया ।
विश्वप्स्या विदवतस् परि ॥

इति पुनर् एवान्नाद्यम् आत्मन् धत्ते । येन प्रस्तौति तेन निधनम् उपयन्ति । तस्माद् असाव् आदित्य आ च परा च संचरति^६ । यत एवाद्योदगात्^७ तत श्व उदेता^८ । अथ^९ वामदेव्यम् । पशवो वामदेव्यम् । पशुमन्त^{१०} एव भवन्त्य एनेन^{११} तुष्टुवानाः । विश्वाः पृतना अभिभूतर् नरस् सजस्^{१२} ततश्च इन्द्रं जजनुश् च राजस^{१३} इति जनद्वतीर् भवन्ति । जनद्वद् एतस्य वैराजस्याहो रूपम् ॥ ७१ ॥

[१] ग हरन्ति [२] ग तस्व [३-३] ग पुनस्तः [८] ग उदत [९] ग अयं [१०-१०] क पाह्यांहसः [४] ग र्या [५] ग पिन्वस्व [६] एवैनेन [११] ग समोस् [१२] ग राजास्
एवं क च । ग संचरति [७] ग एवान्नाद्योदकगात्

तासु त्रैशोकम् । व्यवल्लीनातीव^१ वै वैराजं^२ यज्ञम् । तं त्रैशोकेनोत्तभुवन्ति वर्षीयसेव^३ छन्दसा । इमे वै^४ लोकास् सह सन्तस् त्रेधाप्यायन् । ते ऽशोचन् यथैकस् त्रेधा विच्छिन्नश् शोचेद्^५ एवम् । ते देवा अनुवन् एतेषां त्रयाणां लोकानां तिस्रश् शुचो ऽपह्नान्मेति^६ । त एतत् सामापश्यन् । तेनास्तुवत । तेनैषां त्रयाणां लोकानां तिस्रश् शुचो ऽपाग्नन् । तद् यद् एषां त्रयाणां लोकानां तिस्रश् शुचो ऽपाग्नन् तत् त्रैशोकस्य त्रैशोकत्वम् । अप शुचं हते य एवं वेद । ताः क्लीबे^७ कितवे पुंश्चल्यां न्यवेशयन् । तस्माद् एते शुचा विद्वाग् शोचन्ति । न हास्यैत आजायन्ते य एवं वेद । तस्माद् उ हैतेषां नो ऽप ब्रवीत^८ नेच् शुचो ऽपभजा^९ इति । कण्वो वै नार्षदो^{१०} ऽखगस्यासुरस्य दुहितरम् अविन्दत । तस्यां हास्य त्रिशोकनभाकौ^{११} पुत्रौ^{१२} जज्ञाते । सा ह क्रुद्धा ज्ञातीन् आययौ ।

तां हान्वाजगाम । तं हासुरा अवलोपेनावलिम्पन्त^१ ऊचुर्—अत्र व्युष्टां^{१५} विजानीहि यदि^{१६} ब्राह्मणो ऽसीति । तद् उ हाश्विनाश् अनुवुवुधाते । आश्विना उ ह वै देवानां बद्धमुचौ । तौ हैनम् अदृश्यमानाश् पत्योचतुर्—यदैव^{१७} त्वावं वीणां समान्ता^{१८} उपर्य उपर्य अतिपतावो^{१९} ऽथ व्युष्टां विजानीताद् इति । ते ह^{२०} स्ममे^{२१} रात्रिम् उत्पतन्त्य^{२२}—उत्तिष्ठत, ^{२३}व्यापद् द्युर्, युङ्क्ध्वं^{२४} सीराणीति । ^{२५}न वाव नु व्युच्छ-
तीति^{२६} ह स्माह । अथ हेमौ वीणां समान्ता उपर्य उपर्य अतिपेततुः । स होवाचापहर-
तेदम् एतर्हि^{२७} ^{२८}व्यापद् द्युर्, युङ्क्ध्वं^{२९} सीराणीति ॥ ७२ ॥

[१] ग प्यवलीनातीव [२] ग ववै [३] ग वैराजा [४] क वर्हीयसेव ग वर्षीयस्वे [५] ग अधिपाठः मेवे [६] ग शोचद् [७] ग पहरामेति [८] ग क्लीवाः [९-९] एवं क । ग प्रब्रूहीत [१०] क पभाजा [११] क नर्षदो [१२] ग त्रिशोकनभाक् [१३] क पुत्रो ग पुतौ [१४] क अवलोपेनाव. [१५] ग प्युष्टां [१६-१६]

ग विजानीहति [१७] क ग यथैव [१८] ग समान्त [१९] क ग अतिपदावो [२०] ग नास्ति [२१] ग स्ममे [२२-२२] ग रात्रि-
मत्पतन्त्य [२३-२३] क ग व्यावसुर्मेध्वं [२४-
२४] ग न वाव न्मुच्छतीति [२५] ग पही
[२६-२६] क ग व्यावसुर्मेध्वं

ते होचुर् ब्राह्मणो वा अयम् ऋषिर् आसीत्^१ । दुरपहरा^२ वा अस्य जाया । हन्ता-
स्मा^३ इमां ददामेति । तां हास्मै ददुः । सा होवाच पुनर् वाव त्वा परोक्षेणैव^४ जिघां-
सन्ति । अश्रौषं वा एषां^५ संवदमानानाम् । आसन्दी^६ वै ते हिरण्मयीं प्रच्छाये^७
निधास्यन्ति^८ । तस्यां मोपवेशीर् इति । ते ह प्रययुः । तस्मै ह हिरण्मयीम् आसन्दीं
प्रच्छाये^९ निदधुः । तस्यां ह प्रमत्त उपविवेश^{१०} । सा^{११} हैनं तद् एव शिला भूत्वाभि-
संविवेष्टे^{१२} । तद् उ ह त्रिशोकनभाकौ^{१३} पुत्राव् अनुवुवुधाते—ऽसुरा^{१४} ह वै नौ पितरं
शिलयाभिसमविवेष्टन्^{१५} इति । ^{१६}ताव् आगच्छताम्^{१७} । सो ऽकामयत नभाकः—
^{१८}प्रैनान् दम्भयेयम्^{१९} इति । स एतन् नाभाकं सूक्तम् अपश्यत्^{२०} । तेनैनाम् अभ्यष्टौत् ।
तस्यां पर्यदृश्यत^{२१}— ॥ ७३ ॥

[१] ग आसत् [२] ग दुपह [३] क हन्तस्मा
ग यन्तस्मा [४] ग परोक्षेण [५] क अधिपाठः
वा एषां [६-६] ग संवदमानानासन्दी [७]
ग पृच्छाये [८] क निधास्यन्ती [९] ग
पृच्छाये [१०] क ग उपविवेशा [११] ग ता
[१२] क भूत्वाहिसंविवेष्टे ग भूत्वाहिसंविवेष्टे

[१३] ग त्रिशोकनभाका [१४] क ग असुरा
[१५] क शिलयाभिसमविवेष्टन् ग शिलयाभिसम-
हवेष्टन् [१६-१६] क तावागताम् ग पिता-
वागछताम् [१७-१७] ग त्रेनादम्भयेयम् [१८]
क ग अपश्यत् [१९] ग पश्यदुश्यत

—यथा 'मणौ मणिसूत्रं' परिदृश्येतैवम् । अथाकामयत^२ त्रिशोको—^३व्य एनाम्^३
अस्येयम् इति । स^४ एतत् सामापश्यत् । तेनैनां^५ द्वेधा व्यास्यत्^६ । तस्यै तान्तो
निवर्तत^७ । तम् अकामयत^८ जीवेद् इति । तम् ओ यि जीवेत्य् एवाभ्यमृशत्^९ । सो
ऽजीवत् । तस्मै तम इवासीत् । सो ऽकामयत दिवेवास्यै स्याद् इति । तम् ओ यि
^{१०}दिवेत्य् एवाभ्यमृशत्^{११} । तस्मै दिवेवासात् । तम् अकामयत स्वर्गम् एवैनं लोकं
गमयेयम् इति । तम् ओ यि दिवम् इत्य् एव स्वर्गं लोकम् अगमयत् । ययस् तान्त इव
स्यात् तस्य ओ यि^{१२} जीवेति निधनम् उपेयात् । अथ यस्मै तम इव स्यात् तस्य ओ यि
दिवेति निधनम् उपेयात् । अथ य स्वर्गकाम स्यात् तस्य ओ यि दिवम् इत्य् एव

निधनम् उपेयात् । एतानि वा एतस्य साम्नो निधनानि, एते कामाः । एतान् एव कामान्
अवरुन्दे । यत्काम एवैतेन साम्ना स्तुते सम् अस्मै स काम ऋध्यते । यद् उ त्रिशोको
ऽपश्यत् तस्मात् त्रैशोकम् इत्य् आख्यायते ॥ ७३ ॥

[१-९] ग मणिंस्रं [२] क ग अथाकामयेत् ग अकायत् [९] ग जिमिवद् [१०] क एवाभ्य-
[३-३] क ग प्येनाम् [४] ग नास्ति [५] ग मृशन् [११] क इ [१२-१२] ग देवेतेवा
तेनैना [६] ग प्यास्य [७] ग निर्वर्त्तत [८]

यो राजा चर्षणीनाम् इति राज्यम् 'इव ह्य एतर्ह्य' अगच्छन् ।

याता^२ रथेभिर् अश्विगुः^३ ।

४ विश्वासां तरता ४ पृतनानां^५ ज्येष्ठं^६ यो वृत्रहा गृणे ॥

इति उपैष्ठ्यम् इव 'ह्य एतर्ह्य' अगच्छन् ।

इन्द्रं तं शुम्भं पुरुहन्मन् अवसे^८ यस्य द्विता विधर्तरि ।

हस्तेन वज्रः^९ प्रति धायि दर्शतो^९ महान् देवो न सूर्यः ॥

इति सूर्यवतीर् भवन्ति । सौर्यं^{१०} ह्य एतद् अहर् एकविंशम् । प्रतिष्ठा वैराजम् । तासु
पृश्नि । वाग् वै पृश्नि । वाचम् एतेनाहा समिच्छन्ति^{११} । ताम् एवैतत् संविदन्ति । तद् व
एवाचक्षते भरद्वाजस्य पृश्नीति । भरद्वाजो वा अकामयत बहुः प्रजया पशुभिः प्रजायेयेति ।
स एतत् सामापश्यत् । तेनास्तुत । ततो वै स बहुः प्रजया पशुभिः प्रजायत^{१२} । सो
ऽब्रवीत् पृश्निर् वै बहुः प्रजया पशुभिः प्राजनिषीति^{१३} । तत् पृश्निनः पृश्नित्वम् । तद्
एतत् प्रजननं साम । बहुः प्रजया पशुभिः प्रजायते य एवं वेद । अथो ह स्मैतेनैव साम्ना
भरद्वाजः पृश्न्य अन्नाद्यम् अवरुन्दे । तद् व अन्नाद्यस्यावरुद्धिस्^{१४} साम । अवान्नाद्यं^{१५}
रुन्दे, ऽन्नाद श्रेष्ठ स्वानां भवति य एवं वेद । यद् उ भरद्वाजो ऽपश्यत् तस्माद् भरद्वा-
जस्य पृश्नीत्य् आख्यायते । तद् ऐळम् अच्छावाकसाम भवति । पशवो वा इळा । पशुष्व्
एवैतत् प्रतिष्ठन्ति^{१६} ॥ ७५ ॥

[१-९] ग इवातेह्यतर्ह्यं [२] ग यता [३] [१०] ग सायु [११] ग यमिच्छन्ति [१२]
अश्विगुः [४-४] ग विश्वासान्तरिता [५] ग एवं कोशयोः [१३] क प्रजनिषीति ग प्राजनिषिति
प्रतननाज् [६] एवं कोशयोः [७-७] ग हेतर्ह्यं [१४-१४] ग साम्यावाहाह् [१५] क प्रतिष्ठिति
[८] ग अविसे [९-९] ग प्रथोयदर्शतो ग प्रतिष्ठन्ति

परि प्रिया दिवः कविर् इत्य् आर्भवस्य पवमानस्य परिवतीर् गायत्र्यो भवन्त्य् अन्तस्य
रूपम् । अन्तो वा अनुष्टुप् छन्दसाम् । अनुष्टुभम् एतद् अहः । प्रप्र क्षयाय पन्यस इति
प्रायणीयरूपम् एवैतद् उपगच्छन्ति । प्रायणीयं ह्य एतद् अहः । स सूर्य मातरा शुचिर् जातो
जाते अरोचयद् इति जनद्वतीर् भवन्ति । षोडशिनम् एवैतत् तृतीयसवनात् प्रजनयन्ति ।
तासु गायत्रम् उक्तब्राह्मणम् । अथौर्णायवम् । ऊर्णायुर् वै गन्धर्वो ऽप्सरसो ऽकामयत^१ ।
स एतत् सामापश्यत् । तेनास्तुत । तेन यां याम् अकामयत ताम् ईयाम् इति यां^२ याम्
एवाभ्यमृशत्^३ ताम् उपैत् ताम्^४ अवरुन्द^५ । तद् एतत् कामसनि साम । एतं वै
स कामम् अकामयत । सो^६ ऽस्मै कामस् समार्ध्यत । यत्काम एवैतेन साम्ना स्तुते, सम्
अस्मै स काम ऋध्यते । यद् ऊर्णायुर् गन्धर्वो ऽपश्यत् तस्माद् और्णायवम् इत्य् आख्या-
यते ॥ ७६ ॥

[१] क भ्यकामयत् [२] क या [३] ग एवाभ्यामृशत् [४-४] ग तामुपैतित्ताम्
[५] ग अवरुन्ध [६] ग सा

अङ्गिरस स्वर्गकामास् सत्रम् आसत । ते स्वर्गं लोकं न प्राजानन् । स श्वित्र^१
आंगिरसस् समिद्धारः परैत् । तम्^२ ऊर्णायुर् गन्धर्व एतेन साम्नोपरिष्ठाद् अभ्यवपत्या-
ब्रवीत्—साम वा इदं स्वर्ग्यं^३, तेन स्तुध्वं, तेन स्तुत्वैव स्वर्गं लोकं प्रज्ञास्यथ । मम त्व
एव साम ब्रूतात् । यस् त्वा पृच्छेत्—कस् त इदम् अवोचद् इत्य्, ऊर्णायुर् मे उवोचद्
इत्य् एव ब्रूतात् । मैव^४ मद अन्यस्य वोच इति । स पुनर् एत्याब्रवीत्—साम वा इदं
स्वर्ग्यम्^५ । तेन स्तवामहै । तेन स्तुत्वैव^६ स्वर्गं लोकं प्रज्ञास्याम इति । तम्^७ अनुवन्—
‘कस् त’ इदम् अवोचद् इति । अहम् एवादर्शम् इत्य् अब्रवीत् । तेनास्तुवत । तेन
स्तुत्वैव स्वर्गं लोकं प्राजानन् । तेषां स्वर्गं लोकं यतां सो ऽहीयत । अनृतं ह्य् अब्रवीत्,
स एष श्वित्रो^८ ऽभवत् । एते ह वा अहयो ‘यच् छित्राः’ । यद् अहीयत तद् अहीनाम्
अहित्वम्^९ । अथ हान्ये ‘सर्पा एव’^{१०} । तस्माद् उ ह यस्माद् एवानुब्रवीत्^{११}, तं
ब्रूयाद्—अमुष्माद् अन्ववोच^{१२} इति । अथो ह सत्यम् एव विवदिषेत् । तद् एतत् स्वर्ग्यं
साम । अश्नुते स्वर्गं लोकं य एवं वेद । त्वं ह्य् अंग दैव्येति त्वम् इति भवति बृहतो रूपम् ।
बार्हतम् एतद् अहः । पवमान जनिमानि धुमन्तम इति जनद्वतीर् भवन्ति । षोडशिनम्
एवैतत्^{१३} तृतीयसवनात् प्रजनयन्ति ॥ ७७ ॥

[१] क श्वित्र ग श्वित्र [२] ग तद् [३] ग [९-९] क यच्चित्रा ग यश्चित्रय [१०] ग अहीत्वम्
स्वर्ग [४] ग मेव [५] ग स्तुत्वैव [६] ग [११-११] ग सर्पाणव [१२] ग अवानुब्रवीत्
ताम् [७-७] ग स्त [८] क श्वित्रो ग श्वित्रो [१३] ग अन्ववोवाच [१४] ग अवैत

तासु बृहत्कं बृहताम् एकम् । एतेन ह वा एतद् अहर् बार्हतं क्रियते । देवा वै
स्वर्गकामास् तपो ऽतप्यन्त । त एतत् सामापश्यन्^१ । तेनास्तुवत । तद् एनान्^२ बृहद्
एव भूत्वा स्वर्गं लोकम् अवहत्^३ । तेनानुवन्^४ स्वर्गं लोकं गत्वा^५—बृहद् वाव^६ न इदं
कम्^७ अभूद् येन स्वर्गं लोकं व्यापामेति । तद् एव बृहत्कस्य बृहत्कत्वम् । तद् एतत्
स्वर्ग्यं साम । बृहद् अस्मै कं भवत्य्, अश्नुते स्वर्गं लोकं य एवं वेद ।

सोमः पुनान ऊर्मिणा अव्यं^८ वारं वि धावति ।

अग्रे वाचः पवमानः कनिक्रदत्^९ ॥

इत्य् अग्रम् इव भवति^{१०} । अग्रं^{११} ह्य् एतद्^{१२} अहर् यद् बार्हतम् । धीभिर्^{१३} मृजन्तिं
व्राजिनम् इति मृजन्तीव^{१४} वै जातम्^{१५} । जायत उ एतेनाह्वा ।

१६ असृजि कलशं १६ १७ अभि मीद्वान् १७ ससिर् न वाजयुः ।

पुनानो^{१८} वाचं जनयन् अस्मिदत् ॥

इति जनद्वतीर्^{१९} भवन्ति । षोडशिनम् एवैतत् तृतीयसवनात् प्रजनयन्ति । सवनात्
सवनाद् ध वै षोडशिनं प्रजनयन्ति ॥ ७८ ॥

[१] ग सामापश्यत् [२] ग एनात् [३] ग ग धीभि [१४] ग मृजन्तेव [१५] ग वैजाताम्
अहवत् [४] एव ग च । क तेनुवन् [५] ग [१६-१६] क सज्जिकलशं ग सज्जिशकलं [१७-
गत्वान् [६] क ग वाप [७] ग काम् [८] १७ ग अभितमिद्वान् [१८] ग पुनाना [१९]
ग सोकामयत् [९] ग प्यं [१०] ग कनिक्रद क जद्वतीर्
[११] ग भगवति [१२-१२] ग येतद् [१३]

तास्व आतीषादीयम्^१ । प्रजापतिः प्रजा असृजत । ता^२ अस्य सृष्टा-अताम्यन् । सो ऽकामयत न म इमाः प्रजास् ताम्येयुर् इति । स एतत् सामापश्यत् । तेनैना अभ्यमृशत्^३ । तास् समानन् । प्रेव मीयन्ते चतुर्थेनाह्वानुष्टुभं हि गच्छन्ति । *अनुष्टुब् वै* परा । परावत् सम् एवैतेनानन्ति । तस्माद् उ हैतस्य सास्त्र आतमितोर् निधनम् उपेयात् सर्वस्यायुषो ऽवरुद्धयै । तद् आहुर् अताम्यन् एवोपेयात् । यदा^४ वै ताम्यत्य् अथ म्रियते । तस्माद् अताम्यन् एवोपेयाद् इति । देवा वै स्वर्गकामास् तपो ऽतप्यन्त । *त एतत्^५ सामापश्यन् । तेनास्तुवत । तद् एनान् साद एव भूत्वा स्वर्गं लोकम् *अवहत् । ते ऽब्रुवन्* एति वै साद इति । यद् अब्रुवन् एति^६ वै साद इति, तद् एतीषादीयस्यंतीषादीयत्वम्^७ । त उ स्वर्गं लोकं गत्वाब्रुवन् आत इव वत स्वर्गं लोके सदामेति । *तद् व् एवातीषादीयस्या-तीषादीयत्वम्^८ । तद् एतत् स्वर्गं साम । अदनुते स्वर्गं लोकं य एवं वेद । अथैता भवन्ति पुरोजिती^९ वो^{१०} अन्धस इति विराजो ऽनुष्टुभो वैराजे ऽहन्, विराज एवाच्चाद्य-स्यावरुद्धयै । अथो यथान्यौ नवतरौ *चक्राव् उपास्येद्^{११}, एवम्^{१२} एवैताम् अनुष्टुभं^{१३} ऽग्रदमुखेषु पर्याहरन्ति स्वर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै ॥ ७९ ॥

[१] ग आतीषादायं	[२] ग नास्ति	[३] ग	षादीयत्वम् ग एतेषादीयस्येतिषादीयत्वत्	[१०—
अभ्यमृशत्	[४—४] ग अनुष्टुब्जुवै	[५] ग	१०] ग तेदेवातिषादी-	[११] ग पुराजिति
यता	[६—६] ग तदेत्	[७—७] ग अवहल्य-	[१२] ग नास्ति	[१३—१३] ग चक्रा उपास्येद्
ब्रून्	[८] ग इति	[९] ? क आतीषादीयस्योती-	[१४—१४] ग एवैतानुष्टुभम्	

तासु नानदम् । नानदेन वा इन्द्रो वृत्रं नानद्यमानम् अहन् । यन् नानद्यमानम् अहंस तन् नानदस्य नानदत्वम् । नानद्यमानम् एवैतेन^१ द्विषन्तं भ्रातृव्यं हन्ति य एवं वेद । तस्य षोडशभिर्^२ अक्षरैः प्रस्तौति । षोडशिनम् एवैतेन प्रत्यक्षम् आरभन्ते । औपोदितिर्^३ ह स्माह गौपालयो—विशालं लिबुजयाभ्यधात्^४ । *अनुष्टुभि नानदम्^५ अकृद् गौरिवीतेन^६ षोडशिनम् अनुष्टुवन्, न श्रियावपद्य इति । न ह वै श्रियावपद्यते य एवं वेद । तद् उ श्वस्तनवद् अपि प्रजया^७ उक्कल्लप्तम् । अथान्धीगवं वैराजं साम वैराजे ऽहन् क्रियते, वैराज एवाच्चाद्यस्यावरुद्धयै । तस्यैतां दशाक्षरां विराजं^८ मध्यत उपयन्ति—दशाक्षरा विराङ्, अक्षं विराङ्—विराज एवाच्चाद्यस्यावरुद्धयै ।

सोमः *पवते जनिता मतीनां जनिता दिवो जनिता पृथिव्याः^९ ।

जनितामेर् जनिता सूर्यस्य^{१०} जनितेन्द्रस्य जनितोत विष्णोः ॥

इति जनिता जनितेति भवति । षोडशिनम् एवैतत्^{११} तृतीयसवनात् प्रजनयन्ति । यथा^{१२} बाधस्व बाधस्व जायस्व जायस्वेत्य् एवम् एवैतद् अभिपूर्वं तृतीयसवनात् षोडशिनं प्रजनयन्ति ॥ ८० ॥

[१] क अवैतेन ग एवैतद्	[२] ग षोडशिभिर्	दशाक्षरं विराजन्	[९—९] ग परते जनीता मतीतानां
[३] ग औपोदितिर्	[४] ग लिबुजाभ्यधात्	[५—	दिवा रव्यो [१०] क सूर्य [११] क एवैतं
५] ग अनुष्टुभिनदाम्	[६] क गौरिवीतेन	[१२] ग यथावा	
ग गौरिवातौ	[७] ग प्रजया	[८—८] ग	

तासु वात्सप्रम् । वात्सप्रियं वै भालन्दनं प्रतिसन्निधौ ऽवाचन्त—*स्तेनस् ते पितेति^१ । सो ऽकामयत श्रद्धां विन्देयोप मां ह्येयर् इति । स एतत् सामापश्यत् । तेनास्तुत । ततो वै स श्रद्धाम् उपहवम् अविन्दत । श्रद्धां विन्दामहा^२ इति सत्रम् आसते ।

भद्राम् एव विन्दन्ते । वैराजस्य ह खलु वा एतद् अनुरूपं साम । यथा ह वै वैराजस्य स्तोभाः पदवृत्तय एवं ह वै वात्सप्रस्य स्तोभाः पदवृत्तयः । प्रजा ह वा एषा^३ वैराजस्य । आ हास्यानुरूपः 'प्रजायां जायते' य 'एवं वेद' । एतद् ध^४ वा एनं तद् उपजुहुविरे—
ऽनुरूपं वैराजस्यासृष्टेति । तद् अनुतुन्नं भवति । अनुतुन्नाद् वै प्रजाः पशवः प्रजायन्ते । अनुतुन्नम् एतस्य वैराजस्याहो रूपम् । तेन वै रूपसमृद्धम्^५ । यद् उ वत्सप्रीर्^६ भालन्दनो ऽपश्यत् तस्माद् वात्सप्रम् इत्य् आख्यायते । अथ यज्ञायज्ञीयम् उक्तब्राह्मणम् । अग्निं वो^७ वृथन्तम् इति वृद्धं^८ 'ह्य् एतद्'^९ अहर् यद् वार्हतम् ॥ ८१ ॥

[१-१] ग स्तेनस्तोतेति [२] ग विन्दामह [३] ग एषाह [४-४] ग प्रजाजयते [५-५] ग एवेद [६] ग धा [७] ग रूपमृद्धं [८] ग वत्सप्रीर् [९] ग वा [१०-१०] क स्येतद् ग ह्येतद्

तासु सैन्धुक्षितम् । सिन्धुक्षिद् वा अन्तं^१ वाचो ऽपश्यत् । वाचम् एतेनाह्वा समिच्छन्ति^२ 'ताम् एवैतत् संविन्दन्ति'^३ । सिन्धुक्षिद् वै भारतो^४ राजा ज्योष् अप-
रुद्धश् चरन् सो ऽकामयताव स्व ओकसि गच्छेयम् इति । सिन्धुं ह वै चचार । सास्य सिन्धुक्षित्ता । स एतत् सामापश्यत् । तेनास्तुत । ततो वै सो ऽव स्व ओकस्य अगच्छत् । तद् एतत् कामसनि साम । एतं वै स कामम् अकामयत्^५ । सो ऽस्मै कामस् समर्थत^६ । यत्काम एवैतेन साम्ना स्तुते सम् अस्मै स काम ऋध्यते । तद् उ श्रीर् एव राज्यम् । राज्यं वै स तद् 'अगच्छत् । अश्नुते'^७ श्रियं गच्छति राज्यं य एवं वेद । यद् उ सिन्धु-
क्षिद् भारतो राजापश्यत् तस्मात् सैन्धुक्षितम् इत्य् आख्यायते । वयम् उ त्वाम् अपूर्व्येत्य् अपूर्वाम् इव ह्य् एतर्हि तन्वम् अगच्छन् । तासु सौभरं^८ बृहतस् तेजः । व्यवप्तीनातीव^९ वै वैराजं यज्ञम् । तत् सौभरेणोत्तभ्नुवन्ति बृहतस् तेजसा । तद् ऊकारणिघनं भवति । एतद् वै प्रत्यक्षं बृहतो रूपं यद् ऊकारो यद् ईकारः । तेन वै रूपसमृद्धम् । इमम् इन्द्र सुतं पिब ज्येष्ठम् अमर्त्यं मदम् इति ज्येष्ठयम् इव ह्य् एतर्ह्य् अगच्छन् । अथो तृतीयसवन एवैतद् रसं^{१०} 'मदं दधति'^{११} ॥ ८२ ॥

[१] ग अन्ता [२] ग समिक्षन्ति [३-३] ग [४] ग अगच्छन्तुते [५] क ग सौभरं [६-
तमेवैतसमिन्दन्ति [७] ग भारते [८] ग [९] ग तेजोप्यवसिनातीव [१०-१०] ग मदन्धति
कामयत [६] क समर्थत ग समार्द्धत [७-

तासु वासिष्ठम् । वसिष्ठो वा अकामयत विराजं पश्येयं, ताम् अवरुन्धीयेति । स प्रस्तुवन् एवैतां 'दशाक्षरां विराजम्' अपश्यत् । ताम् उपैत्, ताम् अवारुद्ध^२ । तद् एतद् विराजो ऽन्नाद्यस्यावरुद्धिस्^३ साम । अत्र विराजम्^४ 'अन्नाद्यं रुद्धे' ऽन्नाद्^५ श्रेष्ठ स्वानां भवति य एवं वेद । यद् उ वसिष्ठो ऽपश्यत् तस्माद् वासिष्ठम् इत्य् आख्यायते । 'तद् व् एवाचक्षते' वसिष्ठस्यप्रियम् इति । वसिष्ठो वै जीतो^६ हतपुत्रो ऽकामयत बहुः प्रजया पशुभिः प्रजायेयेति । स एतत् सामापश्यत् । तेनास्तुत । ततो वै स बहुः प्रजया पशुभिः प्राजायत । सो ऽब्रवीत् प्रियं वावेदं ममाभूद् येन प्रियां^७ प्रजाम् अवारुत्सीति । तद् एव प्रियस्य प्रियत्वम् । तद् एतत् प्रजननं साम । बहुः प्रजया पशुभिः प्रजायते य एवं वेद । यद् उ वसिष्ठो ऽपश्यत् तस्माद् वसिष्ठस्यप्रियम् इत्य् आख्यायते । तद् ऐळम् अच्छात्राकसाम भवति । पशवो वा इळा । पशुष्व् एवैतत् प्रतितिष्ठति । अथ षोडशी । प्रातस्सवनभाजनं प्रथमम् अहर्, माध्यन्दिनभाजनं द्वितीयं, तृतीयसवनभाजनं तृतीयम् ।

अथैतद् उक्थभाजनम् । उक्थानां वा एष एको यत् षोडशी । तद् यद् अत्र षोडशी क्रियते स्वेनैवेनं तद् आयतनेन समृद्धयन्ति । तेनैभ्यस् समृद्धेन 'स्वायां जनतायाम् ऋद्धकं' भवति ॥ ८३ ॥

[१-१] ग दशाक्षरा भराजम् [२] ग अवरुन्ध [७] क ग जितो [८] ग प्रियं [९-९] ग
[३-३] क सामाविराजम् [४-४] ग अन्नाद्यस्य- स्वायमञ्जीततायामृधुगं
वरुन्धे [५] ग नत [६-६] ग तद्वैवाजक्षते

गोवि॑ पवस्व वसुवि॑द् धिरप्यवि॑द् इति सिमानां^२ रूपम् । करिष्यद् धरिवत् त्रैष्टुभं रूपम्^३ । तस्माद् एतास् त्रैष्टुभे ऽहन् क्रियन्ते । रेतोधा इन्द्रो^४ भुवनेष्व अर्पित इत्य् ऋषभम् एवैतद् रेतोधां^५ प्रातस्सवने महानाग्नीष्व अपिसृजन्ति^६ प्रजननाय । त्वं सुवीरो असि सोम विश्ववि॑द् इति^७ सिमानां^२ रूपम् । तं त्वा विप्रा उप गिरेम आसत इति ब्राह्मणा ह वै विप्रास्, त एवेनं तद् गिरोपासते^८ । त्वं नृचक्षा असि सोम विश्वत इति^९ विश्वत इति^९ सिमानां^२ रूपम् । पवमान वृषभ ता^{१०} वि धावसीत्य् ऋषभम् एवैतत्^{१०} प्रातस्सवने महानाग्नीष्व अपिसृजन्ति प्रजननाय । स नः पवस्व वसुमद् धिरप्यवि॑द् इति पशवो वै वसु सुवर्णम् । असुवर्णम् इति वा आहुर् अपशुम्^{११} । पशवश् शक्यः । वयं स्याम भुवनेषु जीवस इत्य् आशिषम् एवैतेनाशास्ते । ईशान इमा भुवनानि वीयस इति वीति सिमानां रूपम् ।^{१२} युजान इन्द्रो^{१३} हरितस्^{१४} सुपर्ण^{१५} इति शक्यो वै हरितस् सुपर्णः^{१५} । ता एवैतत् प्रातस्सवने^{१५} युज्यन्ते । ता युक्ता माध्यन्दिने सवने ऽभ्यारोहन्ति । तास् ते क्षरन्तु मधुमद् घृतं पय इति पशवो वै^{१६} मधु क्षीरं दधि सर्पिर् एतत् क्षरन्ति पशवश् शक्यः । तव व्रते सोम तिष्ठन्तु कृष्टय^{१७} इति सोमस्य ह वा इदं व्रतं सर्वम् अनुपतिष्ठते ॥ ८४ ॥

[१] ग गोवत् [२] क ग सीमानां [३] ग रूपस् [४] ग इन्द्रो [५] क ग रेतोधाः [६] ग अपिसृजन्ति [७] ग अधिपाठः विश्वविदिति [८] ग गिरोपासते [९-९] ग नास्ति [१०-१०] ग वधावसीतुषौमेवैतत् [११] ग अपशु [१२-१२] ग युजान्द्रो [१३] क हते [१४] ग सुवर्ण्य [१५] ग प्रातस्सवने [१६] ग नास्ति [१७] क कृष्टय

ता एता भवन्ति जगत्यस् त्रिष्टुवर्णा अहो रूपेण समृद्धाः । यत्र वा अहारूपेण समृद्धयन्ति सं तत्रर्धते^१ । सम् अस्मा ऋध्यते य एवं वेद । पवमानस्य विश्ववि॑द् इत्य् अनुरूपो भवति । विश्ववि॑द् इति सिमानां^२ रूपम् । तद् आहुस् साम्न एव^३ रूपं स्तोत्रियेणारभन्ते ऽनुरूपेणाह इति । स्तोत्रियानुरूपौ भवतः । प्राणो वै स्तोत्रियो, ऽपानो ऽनुरूपः । प्राणापानाभ्याम् एवैतत् समृध्य प्रयन्ति । प्र ते^४ सर्गा असृक्षत सूर्यस्येव^५ न रश्मय इति सर्गश इव वै पशवस् सृज्यन्ते^६ । पशवश् शक्यः । केतुं^७ कृष्वन् दिवस् परि विश्वा रूपाभ्य् अर्षसीत्य् अमीति भवन्ति^८ रथन्तरस्य रूपम् । राथन्तरम् एतद् अहः । समुद्रस् सोम सन्तस्^९ इति समुद्रवतीर् भवन्त्य् आपो ह्य एतद् अहः । जज्ञानो वाचम् इष्यसीति जायते वै पूर्वणाह्वा^{१०} । जज्ञान एवैतेन तस्माज् जज्ञानो वाचम् इष्यसीति भवति ।

पवमान विश्वर्मणि ।

क्रन्दं देवो न सूर्यः ॥

इति सौर्यं रूपं महानाग्नीनाम् उपगच्छन्ति । सौर्या हि महानाम्नयः ॥ ८५ ॥

[१] क तत्र ऋर्धते ग तत्रर्धते [२] क ग सीमानां रूपभ्यार्धसीत्य् ग विश्वरूपाभ्यर्धसीत्य् [३] ग
[३] क एवं [४] ग ने [५] ग सूर्यस्यैव [६] भवद्युति [१०] ग पीनस [११] ग पूर्वेणवना
एवं कोशयोः [७] क केत [८-८] क विश्वा-

प्र सोमासो अधन्विषुः पवमानास इन्द्रवः ।
श्रीणाना अप्सु वृज्जते ॥
अभि गावो १ अधन्विषुर् आपो न प्रवता १ यतीः ।
पुनाना इन्द्रम् आशत ॥

इत्य् आप आप इति भवत्य् आपो ह् एतद् अहः ।

प्र १ पवमान धन्वसि सोमेन्द्राय मादनः ।
नृमिर् यतो वि नीयसे ॥

इति सप्तर्चं भवति । सप्त वै प्राणाः । प्राणैर् एवैतत् समृध्यमाना यन्ति, प्राणेषु प्रति-
तिष्ठन्तः । तद् आहुर् यत् सप्तर्चं सप्तमस्याहो रूपम् अथ कस्मात् पञ्चमे ऽहन् क्रियत इति ।
स ब्रूयात् सप्तपदा वै शक्यस्, सप्त ग्राम्याः पशवस्, सप्त चतुरुत्तराणि छन्दांसि, सप्त
मुख्याः प्राणास्, सप्तविंशतिर् दिव्यानि नक्षत्राणि, सप्तविंशम् एतद् अहर्, एतस्यैव
सर्वस्यावरुद्धया एतस्योपाण्या इति । उत्तरं सप्तर्चं भवति । अभिपूर्वम् एवैतत् प्राणैस्
समृध्यमाना यन्ति । चतुर्ऋचं ३ भवति—चतुष्पदा वै पशवः । पशव एतद् अहः
—पशूनाम् एवावरुद्धयै । पर्यासो भवति प्रजानां धृत्यै पशूनाम् उपस्थित्यै । त्रिणव स्तोमो
भवति । त्रिणवा इमे लोकाः । एष्व् एवैतल् लोकेषु प्रतितिष्ठन्तो यन्ति ॥ ८६ ॥

[१-१] ग अधन्विषुनापो नु प्रयता , [२] क ग नास्ति [३] क चतुरिचिं ग चतुरिचं

भूर् इति व्याहृतिः । तद् अयं लोको १ ऽग्निर् देवता गायत्री छन्दस् त्रिवृत् स्तोमो
रथन्तरं साम वसवो २ देवता वनस्पतयश् चौषधयश् च । भुव ३ इति व्याहृतिः । तद्
इदम् अन्तरिक्षं वायुर् देवता जगती छन्दस् सप्तदश स्तोमो वामदेव्यं साम ४ रुद्रा देवता-
पश् ५ च प्राणभृच् च । स्वर इति व्याहृतिः । तद् असौ लोक आदित्यो देवता त्रिष्टुप्
छन्दः पञ्चदश स्तोमो बृहत् सामादित्या देवता ६ चन्द्रमाश् च ७ नक्षत्राणि च । एतद्
इमे लोकास् त्रिणवा भवन्ति । तद् आहुर् मिथुनानि चत्वार्य् अहान्य्, अभिथुनं पञ्चमम्
अहः । आचतुरं वाव मिथुनं प्रजननम् । तद् यत् तव श्रियो वर्षस्येव विद्यत इत्य् आग्नेयम्
आज्यं भवति । तेनैव मिथुनं पञ्चमम् अहः क्रियते । तवेति पुंसो रूपं, श्रिय इति स्त्रियै ।
वर्षस्येवेति पुंसो, विद्यत इति स्त्रियै । अग्न ८ इति पुंस, उषसाम् इवेति स्त्रियै । यद्
ओषधीर् इति स्त्रिया, अभिष्टुष्ट इति पुंसः । अभिपूर्वम् एवैतन् मिथुनं प्रजननं दधति
यजमानस्य प्रजात्यै ॥ ८७ ॥

[१] ग लोके [२] ग वसवो वै [३] ग विव [४-४] ग रुद्रोदेवतापश्च [५-५] ग चन्द्रमा
[६] ग अग्नि

वातोपजृत् इषितो वशं अनु तृषु १ यद् अन्ना वेविषद् वितिष्ठसे ।

आ ते यतन्ते रथ्यो यथा पृथक् शर्धस्य २ अग्ने ३ अजरस्य धक्षतः ३ ॥

इति । यदा वा अग्निं वात उपवाजयत्य् अथ स महद् ४ दीप्यते । तद् एतद् दीप्तिर् एव
ब्रह्मवर्चसस्य रूपम् ।

मेधाकारं विदधस्य^५ प्रसाधनम् अग्निं होतारं^६ परिभूतमं मतिम्^६ ।

त्वाम्^७ अर्भस्य^८ हविषस् समानम्^९ इत् त्वां महो वृणते^९ नान्यं त्वत् ॥

इति यच् च ह वा अर्भकं हविस् यच् च महस् तस्य सर्वस्याग्निम् एव होतृत्वाय^{१०} वृणुते ।

पुरुषाणां विदध्य^{११} अस्त्यो^{११} नूनं वां वरुण ।

मित्रं वंसि वां सुमतिम्^{१२} ॥

इति मैत्रावरुणं भवति दुरिष्टस्यैवावेष्ट्यै । यद् ध वै किं च यज्ञस्य दुष्टदुतं दुश्शस्तं विधुरं तस्य ह वा एतद् अवेष्ट्यै ।

ता^{१३} वां सम्यग् अद्भुताणेषु^{१३} अश्याम^{१३} धाम च ।

वर्यं वां^{१४} मित्रा स्याम ॥

पातं नो मित्रा पायुभिर् उत त्रायेथां सुत्रात्रा ।

सह्याम^{१५} दस्यूस् तनूभिः^{१६} ॥

इत्य् आशिषम् एवैतेनाशास्ते ॥ ८८ ॥

[१] क त्रिषु ग त्रिष्टु [२] क ग श्रद्धांस्य
[३-३] क अजास्यथ क्षत ग अजरस्यथ क्षत [४]
क ग महत् [५] क विदधस्य [६-६] ग परि-
भूतमजति [७] ग द्राम् [८] क अर्भगस्य
[९-९] ग इत्वामहावृणुते [१०] ग होतृकाय

[११-११] क अस्तवो ग अस्त्यवोच [१२] ग
सुदतिम् [१३-१३] क ग वासम्यगद्भुताणेषुमश्याम
[१४] क वा ग वाम [१५] क सह्याम [१६-
१६] क दस्यूस्तनुभिः ग दस्युस्तेनूभिः

उत्तिष्ठन् ओजसा सहेत्य् ऐन्द्रं भवति । त्रिणवो^१ वै, स्तोम ओजो वीर्यम् । तम् एवैतत्^२ प्रत्यक्षम् अनुवदन्ति । अनु त्वा रोदसी उमे इतीमे ह वाव रोदसी । एते एवैतद् अभिवदति । स्पर्धमानम् अददाताम्^३ इत्य् एते वा एनं तत् स्पर्धमानम् अन्वददाताम् । इन्द्र यद् दस्युहाभव इति ब्रह्मत् । एतद् वै यजमानस्य^४ स्वं स्तोत्रं^४ यद् ब्रह्मणः । स्व एव तद् आयतने यजमानस्य सर्वं पाप्मानं घ्नति ।

वाचम् अष्टापदीम् अहं नवस्रक्तिम् ऋतावृषम् ।

इन्द्रात् परि तन्वं^५ ममे ॥

इति गायत्री वै वाग् अष्टापदी । तस्यै त्रिवृद् एव स्तोम स्रक्तयः । एतद् वै दैव्यं परमं मिथुनं प्रजननं यत् त्रिवृच् च स्तोमो गायत्री च छन्दः । दैव्यम् एव तत् परमं^६ मिथुनं प्रजननं दधति यजमानस्य प्रजाल्यै ॥ ८९ ॥

[१] ग त्रिणवे [२] ग एवैतं [३] क अददाताम् ग अदाताम् [४-४] ग स्वास्तात्रं [५] क तन्वं
ग धन्वं [६] ग परं

ताम् आहुर् आरम्भणतस्^१ त्वस्य कार्या^२ । मुखतो वै रेतस् सिकं, तद् इतः प्रजायते । तद् वै रेतो यद् इतस् सिच्यते । अन्नाद् धि रेतस् सिच्यत इति । तद् आहुर् उपरिष्ठाद् एव कार्या—इदं वै प्रजननम्, इतः प्रजाः प्रजायन्ते—^३यतः प्रजाः प्रजायन्ते^३ ततः प्रजायामहा^४ इति । तस्माद् उपरिष्ठाद् एव कार्या । इन्द्राग्नी युवाम् इम इत्य् ऐन्द्राग्निं भवति । अग्निं स्तोमा अनुषतेति बहून् स्तोमान् अभिवदति । “एकस्तोमान्य् अन्यान्य्” अहानि भवन्ति । अथैतत् त्रिष्टोमम् । तस्माद् अग्निं स्तोमा अनुषतेति बहून् स्तोमान् अभिवदति ।

पिबतं शंभुवा सुतम् ॥

या वां सन्ति पुरुषोत्तमो निशुतो दाशुषे नरा ।

इन्द्राग्नी ताभिर् आ गतम् ॥

ताभिर् आ गच्छतं नरोपेदं सवनं सुतम् ।

इन्द्राग्नी सोमपीतये ॥

इत्थ एकेदेवत्यान्य अन्यानि स्तोत्राणि भवन्त्य्, अथैतद् द्विदेवत्यम् । यथोभयापदी प्रतितिष्ठेत् तादृक् तत् । त्रिणव स्तोमो भवति । त्रिणवा इमे लोकाः । एष्व एवैतत् लोकेषु प्रतितिष्ठन्तो यन्ति ॥ ९० ॥

[१] ग आरंभपतस् [२] ग कार्य्य [३-३] ग नास्ति [४] ग प्रजयामहा [५-५] क एकस्तोमान्यान् [६] ग अथैत

अर्षा सोम युमत्तम इति माध्यन्दिनस्य पवमानस्यार्षण्वतीर्^१ गायत्र्यो भवन्ति । अर्षेति रथन्तरस्य रूपम् । रथन्तरम् एतद् अहः । अग्निं^२ द्रोणानि रोरुवद्^३ इत्थ अभीति भवति रथन्तरस्यो एव रूपम् । अप्सा इन्द्राय^४ वायव इत्थ अप्सुमतीर् भवन्ति । आपो ह्य एतद् अहः । वरुणाय मरुद्भ्य इति मरुत्वतीर् भवन्ति । मरुत्वद् वै मध्यन्दिनस्य रूपम् । मध्यन्दिनस्यैवैतद् रूपान् न यन्ति ।^५ इषं तोकाय^६ नो दधद् अस्मभ्यं सोम विश्वत इति विश्ववतीर् भवन्ति । वैश्वदेवं ह्य एतद् अहः । आ पवस्व सहस्रिणम् इति सहस्ररूपं महानाघ्रीनाम् उपगच्छन्ति । पशवो हि महानाघ्रयः । तासु गायत्रम् उक्तब्राह्मणम् । अथ यण्वसन्तनि । पञ्चमाद् वै देवा अह्वष षष्ठम् अहर् निरमिमत् । छिद्रम् इव वै पञ्चमम् अहः । “यद् यण्वसन्तनिना” माध्यन्दिनस्य पवमानमुखे स्तुवन्ति^७ अह एव सन्तत्या अहो ऽछिद्रतायै । प्रतितिष्ठति य एवं वेद । प्रजापतिः पशून् असृजत् । ते ऽस्मात् “सृष्टा अप क्रामन्” । सो ऽक्रामयतात्मन् पशून् यच्छेयम् इति । स एतत् सामापश्यत् । तेनात्मन् पशून् अयच्छत् । यद् आत्मन् पशून् अयच्छत् तद् यण्वस्य^८ यण्वत्वम् । प्रजापतिर् एष यद् उद्गाता । स यण्वेनैवात्मन्^९ पशून् यच्छते । एतद् विषुवत्को वै द्वादशाहो यत् पञ्चमम् अहः । यण्वसन्तनि^{१०} पुरस्ताद् भवति, सन्तन्य उपरिष्ठात् । यण्वसन्तनिनैव^{११} पूर्वं ज्यहं सन्तन्वन्ति, सन्तनिनोत्तरम् ॥ ९१ ॥

[१] ग पवमानस्याषुण्वतीर् [२-२] ग द्राणानि-ग सुस्तुवन्ति [७-७] ग सृष्टु अपाक्रमन् [८] रोरुवद् [३] ग इय [४-४] ग द्विषन्तोकाध-ग यण्वसन्त [९] ग यण्वेनैवात्मन् [१०] ग [५-५] क यद्वसन्तनिन ग यद्वसन्तनिना [६] यण्वन्ति [११] क -सन्तनिनैव

इन्द्रो वै सिमा नासघ्नोत्^१ । सो ऽक्रामयत् सिमास सघ्नयाम्^२ इति । स एतत् सामापश्यत् । तेनास्तुत^३ । ततो वै स सिमा असघ्नोत्^४ । तद् यद् एतत् साम भवति, सिमानाम् एव सगृह्यै^५ । तस्य त्रिः प्रस्तौति, सकृत् प्रतिहरति, त्रिं निधनम् उपयन्ति । तत् सप्त संपद्यन्ते । सप्तपदा वै^६ शक्र्यः । शाक्राः पशवः । पच्छो^७ वावैनांस^८ तद् दाधार^९ । पशवश्च शक्र्यः । यण्वसन्तनि पुरस्ताद् भवति, सन्तन्य उपरिष्ठात्, पशून्^{१०} एव परिगृहीत्यै । स यथा वागरया वा^{११} रज्ज्वा वा ब्रजं^{१२} परितनुयाद् एवम् एवैतत् पशून् परिगृहीते ऽपरावापाय । नास्य वित्तं परोप्यते य एवं वेद । आपो वै शक्र्यः । यण्वसन्तनि पुरस्ताद् भवति, सन्तन्य उपरिष्ठाद्, अपाम् एव परिगृहीत्यै^{१३} । तस्माद् आपः परिगृहीता स्यन्दन्ते । कूले ह खलु वा एते ऽपाम् । यद् ध वा एते न स्याताम्

ओघः^{१३} इदं सर्वं निर्मृज्य^{१४} यथापां वार्त्रे^{१५} दिह्यात्^{१६} तादृग् एवैतद् अनिर्मर्गाय । तस्यैतस्य यण्वसन्तनिनो मध्य इल्लाम् उपेत्याध्यर्धाम् इल्लाम् उपरिष्ठाद् उपयन्ति, प्रत्यक्षं शकरीणां रूपं शाकरे ऽहन् । तेन वै रूपसमुद्भम् ॥ ९२ ॥

[१] क ग नासधनोत्	[२] क ग सध्नुयाम्	[३] नास्ति	[११] क व्रजन् ग वृजन्	[१२] ग
ग तेनास्तवत्	[४] क ग असध्नोत्	[५] क	पारगृहीत्यै	[१३] ग मोष
सद्वयै ग सद्वयै	[६] ग व	[७] ग परो	[८] निर्मृज्या	[१४] क निर्मृज्या
ग वावैनास्	[९-९] ग तददार	[१०] क ग	निर्मृज्या	[१५] एवं क च । ग वार्त्त
			दिव्यात्	[१६] ग

अथ 'शाकलं । शकलो' वै पञ्चमम् अहर् अपश्यद् राथन्तरं रूपेण । तस्माद् राथन्तरे ऽहन् क्रियते । शकलो वा अन्नाद्यकामस् तपो ऽतप्यत । स एतत् सामापश्यत् । तेनास्तुत^२ । ततो वै सो ऽन्नाद्यम् अवारुन्ध^३ । तस्य वा एतस्यास्ति यथैव प्रयच्छेद् एवम् । तद् धिंकारवद् भवति । अन्नं वै 'हिंकारः । हुम् इति' वा अन्नाद्यं प्रदीयते^४ । तद् एतद् अन्नाद्यस्यावरुद्धिस्साम । अवान्नाद्यं^५ रुद्धे ऽन्नाद श्रेष्ठ स्वानां भवति य एवं वेद । अथो यद् एवैतस्मिन् अहन् प्राचीनं शकरीभ्यः क्रूरम्^६ इव क्रियते, तद् एवैतेन हिंकारेण शमयन्ति । यद् उ शकलो ऽपश्यत् तस्माच् छाकलम् इत्य् आख्यायते ॥ ९३ ॥

[१-१] ग शाकलमशकलो	[२] ग तेनस्तुत	[३] ग अवरुन्ध	[४] ग प्रयच्छद्	[५-५] ग
हिंकारोभिमिति	[६] एवं च । क ग प्रतीयते	[७] ग अन्नार्थ	[८] क क्रूरम्	

अथ वार्शम् । वृशो वै जानस् त्रियरुणस्य^१ त्रैवृष्णस्यैक्ष्वाकस्य राज्ञः पुरोहित आस । अथ ह स्म ततः पुरा राजभ्यः पुरोहिता एव रथान् संगृह्णन्त्य^२ औपद्रष्ट्याय—नेद् अयं पापं करवद् इति । तौ हाधावयन्तौ^३ ब्राह्मणकुमारं पथि क्रीडन्तं रथचक्रेण विचिच्छिदतुः । इतरो^४ हाधावयन्न अभिप्रयुयावापेतर^५ आययाम । 'स हाधिगत्य न शशाकापायन्तुम्' । तं ह तद् एव विचिच्छिदतुः । तस्मिन् होदाते—त्वं हन्तासि^६ त्वं हन्तासीति । स ह 'वृशो ऽभीशून्^७ प्रकीर्यावतिष्ठन् उवाच^८—'त्वं हन्तासीति । नेति होवाच । यो^९ वै रथं संगृह्णाति स रथस्येशे । त्वं हन्तासीति । नेति हेतर उवाचाप वा अहम् आयांसं^{१०}, स त्वम् अभिप्रायौषीस्^{११}, त्वम् एव हन्तासीति ॥ ९४ ॥

[१] एवं कोशेषु	[२] क गृह्णन्त्य	[३] ग	ग वृषोभिश्चा	[९] ग अधिपाठः त्वं हन्ता त्वं
हासावयन्तौ	[४] ? क मत्तो ग मर्तो	[५] ग	हन्तासीति स ह वृशोभीशू	प्रकीर्यावतिष्ठन्नुवाच
अभिःप्रयुयावपेतर	[६-६] ग सहाधिगशशाकाया-		[१०] ग योह	[११] क अयांसं
यन्तुयत्वं	[७] ग हतासि	[८-८] क वृषोभीशून्		[१२] ग
			अभिप्रायौषीस्	

तौ वै—पृच्छावहा इति । तौ हेक्ष्वाकून्^१ एव प्रश्नम् एयतुः । ते हेक्ष्वाकव ऊचुर्—ओ वाव रथं संगृह्णाति स रथस्येशे^२ । त्वम् एव हन्तासीति वृशम्^३ एव परा-ब्रुवन् । सो ऽकामयतोद् इत इयां, गातुं नाथं विन्देय^४ । सम् अयं कुमारो जीवेद् इति । स एतत् सामापश्यत् । तेनैनं^५ समैरयद्^६ आ^७ ते दक्षं मयोभुवम् इति । प्राणा वै दक्षाः । प्राणान् एवास्मिन् तद् अदधात्^८ ।

वह्निम् अथा वृणीमहे ।

पान्तम्^९ आ पुरुस्पृहम् ॥

आ मन्द्रम् आ १० वरेण्यम् आ १० विप्रम् आ मनीषिणम् ।

पान्तम् आ पुरुस्पृहम् ॥

११ आ रथिम् आ सुचेतनम् १२ आ सुक्रतो तनुः १३ आ ।

पान्तम् आ पुरुस्पृहम् ११ ॥

इति । पान्तो वै पुरुषः । तद् १४ एतं तत् १४ समैरयत् । तद् एतद् भेषजं प्रायश्चित्तिस्साम । भेषजं वै १५ तत् प्रायश्चित्तिम् अकुरुत १६ । भेषजम् एवैतेन १७ प्रायश्चित्तिं कुर्वते । तद् उ कामसनि । एतं वै स कामम् अकामयत । सो ऽस्मै कामस् समार्घ्यत । यत्काम एवैतेन १८ साम्ना स्तुते, सम् अस्मै स कामं क्रध्यते १९ ॥ ९५ ॥

[१] क हेक्ष्वाकुन् ग हेक्ष्वाकुन् [२] ग रथस्येवे
[३] ग वृषम् [४] ग विषेय [५] ग तेनैनां
[६] ग समैरयद् [७] ग ए [८] क ग दधात्
[९] क पातम् [१०-१०] ग वरेण्यमामा [११-११]

[११] ग नास्ति [१२] क सुचेतुनम् [१३] एवं
क च [१४-१४] क एतत् [१५] क वै स
[१६] ग कुरुत [१७-१७] ग नास्ति [१८]
क ग क्रध्यते

स क्रद्धो १ जनम् अगच्छत् २ । अनृतं मा व्यबोचन् इति । तेषां हेक्ष्वाकूणाम् अग्नेर् हरो ऽपाक्रामत् । यं सायम् ओदनम् अध्यदधुः ३, प्रातस् सो ऽपच्यत । यं प्रातस् सायं सः । ते होचुर ब्राह्मणं वा अनार्यम् अपाराम । तेषां नो ऽग्नेर् हरो ऽपाक्रमीत् । एतैनं अनुमन्त्रयामहा इति । तम् अन्वमन्त्रयन्त । स आगच्छद् यथा राज्ञा ब्राह्मणो ऽनुमन्त्र्यमाण आगच्छेद् एवम् । स आगत्याकामयत पश्येयम् इदम् अग्नेर् हर इति । स एतत् सामा-पश्यत् । तद् ४ अभ्यगायत । तद् ५ अपश्यत्— पिशाची ६ वा इयं त्रियरुणस्य ७ जाया । सैनत् कशिपुना ८ छादयित्वाच्यास्त ९ इति । तद् अभिव्याहरत् ।

कुमारं माता युवतिस् समुब्धं १ गुहा १० विभर्ति न ददाति ११ पित्रे ।

अनीकम् अस्य न मिनज् जनानसः ११ पुरः पश्यन्ति निहितम् भरतौ ॥

कम् एतं त्वं युवते कुमारं १२ पेषी विभर्षि महिषी जजान १३ ।

पूर्वो हि गर्भश्च १३ शरदो वर्षापादयं १४ जातं यद् असत् माता ॥

वि ज्योतिषा बृहता मात्य अग्निर् आविर् विश्वानि कृणुते महित्वा ।

प्रादेवीर् १५ मायास् सहते दुरेवाश्च १६ शिशीते शृंगे रक्षसे विनिक्षे ॥

उत स्वानासो १७ दिवि षन्त्व १८ अग्नेस् तिग्मायुधा १९ रक्षसे हन्तवा उ ।

मदे चिद् अस्य प्र रुजन्ति भामा न १० वरन्ते परिबाधो अदेवीः १९ ॥

इत्य् एवैनाम् इदम् अग्नेर् हर ऊर्ध्वम् उद्वचत् सर्वा २० प्रादहत् २१ । ततो वै ते यथायथम् अग्नेर् हरो व्यहरन्त २२ । यथायथम् एभ्यो ऽग्निर् अपचत् । तद् एतद् दीप्तिं ब्रह्मवर्चसं साम । एतेन वा अग्नेर् हरो ऽपक्रान्तम् २३ अन्वविन्दन् २४ । तेजस्वी ब्रह्मवर्चसी दीप्तिमान् भवति य एवं वेद । तद् अध्यर्धेनै भवति २५ प्रत्यक्षं शक्रीणां २६ रूपं शाक्ने २७ ऽहन् । तेन वै रूपसमृद्धम् । यद् उ वृशो ऽपश्यत् तस्माद् वार्शम् इत्य् आख्यायते ॥ ९६ ॥

[१] ग क्रद्धो [२] ग अगच्छन् [३] ग अद्य-
दधुः [४] क तम् ग ताद् [५-५] ग अप-
श्यत्पिशाची [६] ग त्रियरुणस्य [७] ग
कशिपुना [८] ग छादयित्वाच्यास्त [९] ? क ग
समुब्धं [१०] ग गुहं [११-११] ग विन्त्र-
अनीकस्य नामनजानसः [१२-१२] ग पेषीविभर्षी-
महिषिजान [१३] ग गर्भाश्च [१४] ग वर्षापादयं

[१५] ग प्रादेवीर् [१६] ग दुरवा . [१७]
ग स्वानासो [१८-१८] क अग्नेर्मायुधा ग अग्ने-
स्तग्मायुधा [१९-१९] ग वरन्ते परबाधो अदेवीः
[२०] क ग सर्वा [२१] क प्रादाहत् [२२]
ग व्यहरन्त [२३] ग अपक्रान्तम् [२४]
? एवं कोशेषु [२५-२५] ग प्रत्यक्षसीत्वरीणाम्
[२६] ग शक्ने

सोम उ ध्वाणस् सोतृभिर् इति सिमानां^१ रूपम् । अधि ण्णुभिर्^२ अवीनाम् इति गोमतीः^३ पशुमतीर् भवन्ति पशूनाम् एवावरुद्धयै । पशवो ह्य एतद् अहः । समुद्रं न [संवरणान् अगमन् मन्दी मदाय] तोशत इति समुद्रवतीर् भवन्ति । आपो ह्य एतद् अहः । ता न्यूनाक्षरा भवन्ति । सप्ताक्षराण्य् एकानि पदानि भवन्ति, नवाक्षराण्य् एकान्य्^४, एकादशाक्षराण्य् एकानि, द्वादशाक्षराण्य् एकानि । तद् एतद् अभिपूर्वम् एव शक्रीणां रूपम् उपगच्छन्ति । तासु आनूपम्^५ अनुतोदवत् सिमानां^६ रूपम् । अनुतुन्नाद् वै प्रजाः पशवः प्रजायन्ते । प्र प्रजया पशुभिर् जायते^७ य एवं वेद । अनूपो वै धीतोनिर्^८ अकामयतोभयं ब्रह्म च^९ क्षत्रं चावरुन्धीय, राजा सन्न ऋषि स्याम् इति । स एतत् सामापश्यत् । तेनास्तुत । ततो वै स उभयं ब्रह्म च^{१०} क्षत्रं चावरुद्ध^{११}, राजा सन्न ऋषिर् अभवत् । उभयम् एव ब्रह्म च^{१२} क्षत्रं चावरुद्धे, राजा सन्न ऋषिर् भवति य एवं वेद । यद् व अनूपो धीतोनिर् अपश्यत् तस्माद् आनूपम्^{१३} इत्य् आख्यायते ॥ ९७ ॥

[१] ग पवमानं [२-३] क अभिरक्षारिति गोमतीः
ग अभिरक्षणिनो गामतीः [३] ग नास्ति [४-
४] क अनुतोदवत्सिमानां ग अनुतोदवक्लीमानां

[५] ग जायन्ते [६] ग धुतोनिर् [७] ग नास्ति
[८] क ग चावरुन्ध [९] ग अनूपम्

अथ मानवं पदनिघनं राथन्तरम् । तस्माद् राथन्तरे ऽहन् क्रियते । मनुर् वा अकामयत बहुः प्रजया पशुभिः प्रजायेय, मानवीः प्रजास् सृजेयेति । स एतत् सामापश्यत् । तेनास्तुत । ततो वै स बहुः प्रजया पशुभिः प्राजायत । ता इमा मानवीः प्रजाः । बहुर एव प्रजया पशुभिः प्रजायते य एवं वेद । अथो आहुस् ता एवास्य प्रजास् सृष्टा रक्षांस्य् अजिघांसन् इति । सो ऽकामयताप रक्षांसि हनीयेति । स एतत् सामापश्यत् । तेनास्तुत ।

नि त्वाम् अग्ने [मनुर् दधे ज्योतिर् जनाय शश्वते ।

दीदेथ कण्व ऋतजात उक्षितो यं नमस्यन्ति कृष्टयः ॥

त्वेषासो अग्नेर् अमवन्तो अघ्नयो भीमासो न प्रतीतये ।

रक्षस्विनस् सदस् इदं यातुमावतो विश्वं सम्] अत्रिणं दद ॥

एवासां रक्षांस्य् अपाहन् इति । तद् उ रक्षसाम् अपहतिः । अप रक्षः पाप्मानं हते य एवं वेद ॥ ९८ ॥

ओघो^१ वा इमान् लोकान् निरमार्द^२ । सो ऽमन्यत मनुर् इदं वावेदम् अभूद् इति । सो ऽकामयतोद् इत इयां गातुं प्रतिष्ठां विन्देयेति । स एते सामनी अपश्यत् । ताभ्याम् अस्तुत^३ । ते एनं हिरण्मय्यौ नावौ भूत्वोपायुवेताम् । तयोः प्रत्यतिष्ठत्^४ । ते एनम् उदपारयेताम् । ततो वै स गातुं प्रतिष्ठां अविन्दत । विन्दते गातुं प्रतिष्ठां य एवं वेद । यद् उ मनुर् अपश्यत् तस्मान् मानवे इत्य् आख्यायते^५ । अथ वाघ्रम् अभ्यारम्भो यज्ञस्य प्रत्यपसारः । अग्न्य एव^६ षष्ठम् अहर् आरभते प्रति चतुर्थम् अपधावति । अभ्यारम्भैर् वै देवा असुरान् यज्ञाद् अन्तरायन् । वघ्नो वैखानसः पशुकामस् तपो ऽतप्यत । स एतत् सामापश्यत् । तेनास्तुत । स एतां मध्य इळाम् उपेत्याध्यर्धाम्^७ इळाम् उपरिष्ठाद् उपैत्^८ । पशवो वा इळा । भूमो वा अध्यर्धेळा^९ । ततो वै स भूमानम् अभिपूर्वं पशूनाम् अवरुद्ध । तद् एतत् पशव्यं साम । भूमानम् एवाभिपूर्वं पशूनाम् अवरुद्धे य एवं वेद । यद् उ वघ्नो वैखानसो ऽपश्यत् तस्माद् वाघ्रम् इत्य् आख्यायते ॥ ९९ ॥

[१] ग ओवो [२] ग निमाठट [३] ग अस्तुवत [४] ग प्रतिष्ठिद् [५] ग आख्यायते
[६] ग एष [७] ग उपत्याध्यद्वाम् [८] ग उषत् [९] ग अध्यध्येळा

अथाग्नेयं त्रिणिधनं सवनानां कलृप्स्यै^१ । पवमानेन वै देवेभ्यो ऽन्नाद्यं प्रदीयते । तन् मध्येनिधनं भवति अन्नाद्यस्य विशेषाय । अग्निर् वा अकामयत अन्नाद् एव श्रेष्ठ स्वानां स्याम् इति । स एतत् सामापश्यत् । तेनास्तुत । ततो वै सो ऽन्नाद् एव श्रेष्ठ स्वानाम् अभवत् । तद् एतद् अन्नाद्यस्यावरुद्धिस्साम । अवान्नाद्यं रुद्धे ऽन्नाद् श्रेष्ठ स्वानां भवति य एवं वेद । यद् व अग्निर् अपश्यत् तस्माद् आग्नेयं त्रिणिधनम्^२ इत्य् आख्यायते ॥ १०० ॥

[१] ग लुप्तै [२] क त्रिणिधनं

^१तद् व एवाचक्षते^१ साकमश्वम् इति । कक्षीवान्^२ प्रियमेधम् अपृच्छत्^३— इद्ध^४ इन्, न दिदीपा३ इत्^५ प्रियमेधेति । तद् अस्य^६ नामनुत । सो ऽब्रवीत्— 'प्रजायान् मे^७ त्वा प्रतिब्रवद् इति । अथ ह कक्षीवतो नाकुलिभस्त्रास^८ प्रियंगुतण्डुलानां^९ वा सिक्तानां^{१०} वा पूर्णा । तासां ह^{११} स्म संवत्सरे संवत्सर एकैकां प्रास्यति^{१२} । ^{१३}तावद् धास्मा^{१४} आयुर् दत्तम् आस । स उ^{१५} ह नवमस् साकमश्व आजज्ञे^{१६} प्रियमेधात्^{१७} । सो^{१८} ऽकामयतोद् इत इयां, गातुं प्रतिवचनं विन्देयेति^{१९} । स एतत् सामापश्यत् । तद् अभ्यगायत । ततः प्रतिवचनम् अपश्यत्^{२०} । स कक्षीवन्तम् अभ्याद्रवत् । तम् अब्रवीद् आद्रवन्तं दृष्ट्वा— इमां मे भस्त्राम्^{२१} उदके प्रास्यत, इमम्^{२२} अहं तं^{२३} पश्यामि यो मां प्रत्युच्यतिप्रक्ष्यतीति^{२४} । अथ हैनम्^{२५} अभ्येव जगाम^{२६} । स होवाच— य ऋचं करोति न साम, स^{२७} इद्धो न दिदीपे^{२८} । अथ य ऋचं च साम च करोति, स इद्धस् स^{२९} दिदीपे^{३०} । एतत् त्वाहं प्रतिब्रवीम्य एतन् मे पितैतत् पितामह एतत् प्रपितामह इत्य् आ ह^{३१} प्रियमेधाद्^{३२} गमयांचकार^{३३} । तद् एतत् तेजो ब्रह्मवर्चसं साम । एतेन वै स पूर्वेषां पितामहानां पाप्मानम् अपाहन् । तेजस्वी ब्रह्मवर्चसी भवत्य्, अप पूर्वेषां पितामहानां पाप्मानं हते य एवं वेद । यद् उ साकमश्वो ऽपश्यन् तस्मात् साकमश्वम् इत्य् आख्यायते । यत् सोम चित्रम्^{३४} उक्थ्यम् इति चित्रवतीर् भवन्ति— चित्ररूपा वै पशवः । पशव एतद् अहः — पशूनाम् एवावरुद्ध्यै । तद् आहुर् यन्ति वा एते त्रिष्टुभः पवमानान्ताद् ये गायत्रीष्व्^{३५} अन्त्यं कुर्वन्तीति^{३६} । वृषण्वतीर् भवन्ति । वृषण्वद् वै त्रिष्टुभो रूपम् । तेन त्रिष्टुभः पवमानान्तान् न यन्ति ॥ १०१ ॥

[१-१] ग तद्वोवाचक्षते [२] ग कक्षीवान् [३] क अपृच्छयत् ग अवृच्छत् [४-४] क इद्धयिन्न-
दितीपा३ इत् ग इद्धयिन्नदिपायिन् [५] ग अस्या
[६] क ग प्रजायाम्मे [७] ग नाकुलिभस्त्रास
[८] क प्रियंगुतण्डुलान् [९-९] ग वासिकतानां
[१०] क भ [११] ग प्रास्यति [१२-१२] क
तावदध्यास्मा [१३] क ग ऊ [१४] ग वृजज्ञे
[१५] ग प्रियमेधान् [१६] ग सा [१७] ग

विष्टेयेति [१८] ग अपश्यन् [१९] ग इह्याम्
[२०-२०] ग हन्त [२१] ग प्रत्युच्यतिप्रक्ष्यतीति
[२२-२२] ग अभ्येवजगाम [२३] ग नास्ति
[२४] क ग दिदीपे [२५] एवं कोशयोः [२६]
क ग हा [२७] ग प्रियमेधान् [२८] एवं
कोशेषु [२९] ग विवित्रं [३०-३०] ग अन्त्य-
कुर्वन्तीति

तासु शैशवम् । शान्तिर् वै शैशवम् । यच् छैशवेन स्तुवन्ति शान्त्या एव । अथो आहुश् शैशवेन वा इन्द्रो वृत्रं पर्याकारं शकरीभिर् अहन्^३ इति । ^१तद् व एव^२ शैश-

वस्य शैशवत्वम्^१ । तद् उ भातव्यहा । हन्ति द्विषन्तं भ्रातृव्यं य एवं वेद । *प्रजापतेर् अक्ष्य अश्वयत्^२ । तत् परापतत् । सो ऽकामयत्— पुनर् मा चक्षुर् आविशेद् इति । स एतत् सामापश्यत् । तेनास्तुत । ततो वै तं^३ चक्षुः पुनर् आविशत् । अश्व एव शुचिर् भूत्वैनं पुनर् आविशत् । तज् ज्योतिर् वै चक्षुः । ज्योतिर् वावैनं तद् आविशत् । तद् एतच्च चक्षुष्यं साम । अजरसं हास्य चक्षुर् न व्येति य एवं वेद ॥ १०२ ॥

[१] ग आहन् [२-२] ग तद्वैव [३-३] ग शैशवत्वम् [४-४] ग प्रजापतिरक्षयत्
[५] क नं

अथ^१ महानास्रयः । महानाप्नीर् वा अनु प्रजाः प्रजायन्ते । *नित्यवत्साः पशवः^२ । ता एता महानास्रयस्^३ संभार्याः । तस्मान् मनुष्या गर्भिणः कनीयश् शोभन्ते । संभार्यो हि स तेषां गर्भो *नित्यः । नित्यवत्साः^४ पशवो ऽनुप्रजायन्ते । तस्मात् पशवो गर्भिणो भूयश् शोभन्ते । मात्यो हि स तेषां गर्भो नित्यः । अथ वामदेव्यम् । पशवो वै वामदेव्यम् । पशुमन्त एव *भवन्त्य् एनेन^५ तुष्टुवानाः । अथ बार्हद्विररायोवाजीये^६ पांके पांके ऽहनि क्रियते^७— पांक्ता^८ वै पशवः । पशव एतद् अहः— पशूनाम् एवावरुद्धयै । ते उ^९ *अथकारवच्च चाध्यर्धे^{१०} च भवतः प्रत्यक्षं शकरीणां रूपं शाकरे ऽहन् । तेन वै रूप-समृद्धे । तद् आहुस् स वाद्य गोभिः प्रस्तायाद्य आभ्यः पारे^{११} प्रतिष्ठां च तीर्थं च विन्देद्^{१२} इति । गावो वै शकर्यः । तासाम् एषा पारे^{१३} प्रतिष्ठा च तीर्थं च यद् अथकारश्च^{१४} चाध्यर्धा चेळा^{१५} । निष्ठाभिश् शकरीभिः पाप्मानं तरति, श्रियम् अश्नुते य एवं वेद । *तद् ऐळम्^{१६} अच्छावाकसाम भवति । पशवो^{१७} वा इळा । पशुष्व एवैतत् प्रतिष्ठन्ति ॥ १०३ ॥

[१] ग वाथ [२-२] ग नित्यवत्सामपशवः [३] ग महामयस् [४-४] ग निमत्यानित्यवत्साह [५-५] ग भवन्तिन्येन [६] ग बार्हतत् गिररायोवाज्ये [७] ग क्रियते [८] ग पांक्तो [९] ग उ
[१०-१०] ग अथकारवच्चद्विधर्देळां [११] ग परे [१२] ग विन्देद् [१३] ग पुरे [१४-१४] ग चाध्यर्धे [१५-१५] क तदेळं [१६] ग अधिपाठः वा साम भवति पशवो

देवासुरा अस्यर्धन्त । ते देवाः प्रजापतिम् उपाधावंस्—तन् नश् छन्दः प्रयच्छायात-याम येनासुरान्^१ अभिभवामेति^२ । स तपो ऽतप्यत । स तपस् तप्त्वात्मन् सिं-सिमायद्^३ अवापश्यत् । *यद् आत्मन् सिंसिमायद् अवापश्यत्^४ तत्^५ सिमानां^६ सिमा-त्वम्^७ । ता अब्रवीत्—सृज्यध्वम् इति । केनेति । येन कामयध्व^८ इति । तास् सिमानम्^९ एवोर्ध्वा उदीर्यासृज्यन्त^{१०} । तद् व एवासां सिमात्वम्^{११} । ता अमिमीत । तासु त्रयं वेदम् अध्यादधात्^{१२} । ता^{१३} एवायच्छत् । तारव् इमांस् त्रीन् लोकान् अभ्यादधात्^{१४} । ता एवायच्छत्^{१५} । सो ऽब्रवीन् महद् बतसाम् इदं मानम् अभूद् इति । यद् अब्रवीन् महद्^{१६} बतसाम् इदं मानम्^{१७} अभूद् इति, तन् महामानीनां^{१८} महामानित्वम् । महा-मानयो ह वै नामैताः^{१९} । ता^{२०} महानास्रय इति परोक्षम् आख्यायन्ते^{२१} । ता देवेभ्यः प्रायच्छत् । तामिर् अद्य देवा अस्तुवत । श्वो ऽशक्नुवन् । तद् यद् अद्य स्तुत्वा श्वो ऽशक्नुवंस् तच्च छकरीणां शकरीत्वम्^{२२} । शक्नोति^{२३} यच्च छिक्षते^{२४} य एवं वेद । ता देवा नोदयच्छन्^{२५} । ताः प्रजापतय एव पुनः प्रायच्छन् । ताः प्रजापतौ संवत्सरम् उषित्वापाक्रामन् । सो ऽब्रवीत् कथापाक्रमिष्टेति ॥ १०४ ॥

[१] ग योनासुरोन् [२] ग अभिभवामीति [३] एवं कोशयोः [४-४] ग नास्ति [५] ग तत्र [६] ग सीमानां [७] ग सीमात्वम् [८] क कामयध्वम् ग कामयध्वम् [९] ग सीमानम् [१०] क ग -सुजन्त [११] ग अध्यादधुत् [१२-१२] ? क एवायच्छस्तास्सिमास्त्रीन् लोकानभ्यादधात्

ग एवायच्छुस्ता सीमास्त्रीन् लोकानानभ्यादधा [१३] ? क ग एवायच्छन् [१४-१४] ग वता-सामदम्मानम् [१५] एवं कोशेषु [१६] ग नवैताः [१७] ग त [१८] ग आख्यायते [१९] क शक्तिर्वं ग छकरीत्वं [२०] ग शक्नोति [२१-२१] ग यच्छिष्यते [२२] क नेदयच्छन्

ता अब्रुवन् ऐन्द्रान् ह नो^१ घोषान् वेत्थ । तान् नः प्रयच्छ^२, यैर् वयं घोषिणीर्^३ असाम । घोषी स ब्राह्मणो^४ ऽसद् यो ऽस्मान् वेदेति । ताभ्य एतान् ऐन्द्रान् घोषान् प्रायच्छत् । यो ऽग्रे^५ घोषो यो रथस्य, तम् अस्यै^६ प्रायच्छत् । यो वायोर् घोषो यो वयसां, तम् एतस्यै प्रायच्छत् । यः पर्जन्यस्य घोषो यो दुन्दुभेस् तम् अमुष्यै प्रायच्छत् । एते ह^७ वा आसाम् ऐन्द्रा घोषाः । तास् संवत्सरम् उषित्वापैवाक्रामन्^८ । सो ऽब्रवीत् कथापाक्रमिष्टेति । ता अब्रुवन् ऐन्द्रान् ह नो^९ निक्रीळान्^{१०} वेत्थ । तान्^{११} नः प्रयच्छ, यैर् वयं क्रीळाम । क्रीळात् स ब्राह्मणः प्रजया पशुभिर् यो ऽस्मा^{१२} वेदेति । ताभ्य एतान् ऐन्द्रान् निक्रीळान्^{१३} प्रायच्छद्— इन्द्रा इन्द्रा इन्द्रा इति । एते ह वा आसाम् ऐन्द्रा निक्रीळाः । तास् संवत्सरम् उषित्वापैवाक्रामन्^८ । सो ऽब्रवीत् कथापाक्रमिष्टेति ॥ १०५ ॥

[१] ग तु [२] क प्रयश्च ग पयश्च [३] ग आषणीर् [४] ग ब्राह्मणो [५] ग अग्निर् [६] क अस्यै [७] ग ई [८] ग उषित्वापै-

वाक्रामन् [९] ग ना [१०] क निक्रीळानि ग निक्रियळानि [११-११] ग नास्ति [१२] क तन् [१३] एवं क च

ता अब्रुवन् रूपाणि ह नो वेत्थ । तानि नः प्रयच्छ, यैर् वयं रूपिणीर्^३ असाम । रूपी स ब्राह्मणो ऽसद् यो ऽस्मा^४ वेदेति । ताभ्यो रूपाणि प्रायच्छत् । यत् प्रावृषि निहत-रजस्कायै प्रथमं संजायमानाया^२ अस्यै रूपं भवति, तद् अस्यै प्रायच्छत् । यद् व एव प्रावृषि निहतरजस्कस्यान्तरिक्षस्य रूपं भवति, तद् एतस्यै^३ प्रायच्छत्^५ । अथ यद् आग्र-हायणे ऽपेते मेघे ऽपेते नीहारे ऽमुष्यै रूपं भवति, तद् अमुष्यै प्रायच्छत्^६ । एतानि ह वा आसां रूपाणि । तास् संवत्सरम् उषित्वापैवाक्रामन्^८ । सो ऽब्रवीत् कथापाक्रमिष्टेति । ता^९ अब्रुवन् नामानि ह नो^{१०} वेत्थ^{११} । तानि नः प्रयच्छ^{१२}, यैर् वयं नामिनीर्^३ असाम । नामी स ब्राह्मणो ऽसद् यो ऽस्मा^{१३} वेदेति । ताभ्यो नामानि प्रायच्छत् । भूस् त्वम् असीतीमाम् अब्रवीद्, भुवस्^{१४} त्वम् इत्य् एतां^{१५}, स्वस् त्वम् इत्य् अमूम्^{१६} । एतानि ह वा आसां नामानि । तास् संवत्सरम् उषित्वापैवाक्रामन् । सो ऽब्रवीत् कथापाक्रमिष्टेति ॥ १०६ ॥

[१] एवं कोशेषु [२] ग सज्जयमाजाया [३] ग एतत् [४] ग प्रायच्छन्ति [५] ग प्रायच्छन् [६] ग उषित्वापैवाक्रमन् [७] ग नास्ति [८]

ग रो [९] ग वैत्थ [१०] ग प्रायश्च [११] ग स्वा [१२-१२] ग त्वमित्येताव [१३] क ग अमुम्

ता अब्रुवन् वत्सान् ह नो वेत्थ । तान् नः प्रयच्छ^२, यैर् वयं वत्सिनीर्^३ असाम । वत्सी स ब्राह्मणो^४ ऽसद् यो^५ ऽस्मा^६ वेदेति । ताभ्यो वत्सान् प्रायच्छत् । अग्निम् एवास्यै प्रायच्छद्, वायुम् अन्तरिक्षायादित्यम् अमुष्यै । एते ह वा आसां वत्साः । तास् संवत्सरम् उषित्वापैवाक्रामन् । सो ऽब्रवीत् कथापाक्रमिष्टेति । ता अब्रुवन् ऋषभान् ह

नो वेत्थ । तान् नः प्रयच्छ, यैर् वयम् ऋषभिणीर्^१ असाम । ऋषभी^२ स ब्राह्मणो ऽसद् यो ऽस्मान्^३ वेदेति । ताभ्य ऋषभान् प्रायच्छद् एतान् अथकारान् । एते ह^४ वा आसाम्^५ ऋषभाः । तास् संवत्सरम् उषित्वापैवाक्रामन् । सो ऽब्रवीत् कथापाक्रमिष्टेति ॥ १०७ ॥

[१] ग प्रायच्छ [२] ग सत्सिनीर् [३-३] क सत्ये ग सत्सो [४] एवं कोशयोः [५] क ऋषिभिणीर् ग ऋषिभिणीर् [६] ग ऋषिभि [७] ग ए [८] ग आसाव्

ता अनुवन्न् एकं^१ ह नो रूपं वेत्थ । तन् नः प्रयच्छ, येन वयं रूपिणीर् असाम । रूपी स ब्राह्मणो ऽसद् यो ऽस्मा^२ वेदेति । ताभ्य एतद् एकं रूपं प्रायच्छद् आप इति । एतद् ध वा आसाम् एकं रूपं^३ यद् आपः^४ । तास् संवत्सरम् उषित्वापैवाक्रामन् । सो ऽब्रवीत् कथापाक्रमिष्टेति । ता अनुवन्न् एकं ह नो नाम वेत्थ । तन् नः प्रयच्छ^५, येन वयं नामिनीर् असाम । नामी स ब्राह्मणो ऽसद् यो ऽस्मा^६ वेदेति । ताभ्य एतद् एकं नाम प्रायच्छद् इन्द्रा इति । एतद् ध वा आसाम् एकं नाम यद् इन्द्राः । तास्^७ संवत्सरम् उषित्वापैवाक्रामन् । सो ऽब्रवीत् कथापाक्रमिष्टेति^८ ॥ १०८ ॥

[१] ग एक [२] एवं कोशयोः [३-३] क ग इवापः [४] ग प्रायच्छ [५-५] ग संवत्समिष्टेति

ता अनुवंस्^१ तृतीर् ह नो^२ वेत्थ । ता नः प्रयच्छ^३, याभिर् वयं तृप्याम् । तृप्यात् स ब्राह्मणः प्रजया पशुभिर् यो ऽस्मा^४ वेदेति । ताभ्य एतास् तृतीः^५ प्रायच्छद् एतान् एकारान्^६ । एते ह वा आसां तृतयः । तास् संवत्सरम् उषित्वापैवाक्रामन् । सो ऽब्रवीत् कथापाक्रमिष्टेति^७ । ता अनुवन् आवपनान्^८ ह नो वेत्थ^९, पल्यान् ह नो वेत्थ, गोष्ठान् ह नो वेत्थ । तान् नः^{१०} प्रयच्छ, यैर्^{११} वयम्^{१२} आवपनवतीः^{१३} पल्यवतीर्^{१४} गोष्ठिनीर्^{१५} असाम । आवपनवान् पल्यवान् गोष्ठी स^{१६} ब्राह्मणो ऽसद्^{१७} यो ऽस्मा^{१८} वेदेति । ताभ्यो वाचं प्रायच्छत् । वाचं वावेदं सर्वं नातिरिच्यते ।^{१९} एवा ह् एवा^{२०} इत्य् एषां^{२१} वाग्, एवा ह् अग्ना इति गव्याः पशव, एवा हीन्द्रा इत्य् अश्व्याः^{२२} पशवः । एवा^{२३} हि पूषन् इत्य् अजाविकम् एवेतत् । एवा हि देवा इति परिग्राह एवैषः ॥ १०९ ॥

[१-१] ग तृतिहने [२] ग प्रायच्छ [३] एवं [४] ग प्रयैर् [५-५] ग आपवनवती पल्यवती कोशयोः [६] ग त्रितिः [७] एवं क च । [८] ग गोष्ठीब्राह्मणोसं [९] क नास्ति ग ईकारान् [१०-१०] ग तास्संष्टवेति [११] ? क [१२-१२] ग एवाभ्येवा [१३] ग एषा [१४] आवपनं ग आवपना [१५-१५] ग हरोवेत्थ [१६] ग अस्याः [१७] ग एता

अथ महानाम्नयः । प्राणा वा अग्ने सप्त । तेभ्य एतां सप्तपदां शक्नीं निरमिमीत । प्राणान् एव सर्वम् आयुर् एति य एवं वेद । सप्तपदायै^१ षट्पदाम् ऋतून् संवत्सरम् । ऋतुभ्य आत्मानं परिदत्ते य एवं वेद । षट्पदायै पञ्चपदां पशून् पंक्तिम् । पशुमान् भवति य एवं वेद । पञ्चपदायै चतुष्पदां वाचम् अनुष्टुभं प्रतिष्ठितिम्^२ । वाचा वदति य एवं वेद । चतुष्पदायै त्रिपदां तेजो ब्रह्मवर्चसं गायत्रीम् । तेजस्वी ब्रह्मवर्चसी भवति य एवं वेद । त्रिपदायै द्विपदां पुरुषम् । नैनं पौरुषो वधो हन्ति य एवं वेद । द्विपदाया एकपदां^३ पुरुषम् एव । अन्वञ्चाव् इव वै पुरुषौ । तस्मात्^४ पुरुषः पुरुषं परिवेष्टि^५, पुरुषः पुरुषस्यानुचरो भवति, विन्दते ऽनुचरितृन्^६ । बहवो ऽस्यानुचरा भवन्ति, नैनं प्रौरुष्येवावृत्तिर् विन्दति य एवं वेद ॥ ११० ॥

[१] ग सप्तादा वै [२] ग प्रतिष्ठति [३] ग एकपदा [४-४] ग तस्म [५] क परिवेवेष्टि
ग परिवेवेष्टि [६] ग नूचिरित्

तानि सर्वाणि छन्दांसि संभृत्य तैर् इन्द्रो वृत्रम् अहन् । यन् महान्तम् ^१अहंस्
तस्मान् ^२महानाम्नयः । यद् अशक्नोत् ^३तस्माच्च छर्क्यः । यन् ^४मद्वियम् अकरोत् ^५तस्मान्
मद्वीः ^६ । यत् सीमानम् अभिनत् तस्मात् सिमाः ^७ । अथो हैनास् सीमत ^८ एव ससृजे ।
सिम इति वै श्रेष्ठम् आचक्षते । सिम श्रेष्ठ स्वानां भवति य एवं वेद । ता ह वा एता
इन्द्रा एव नाम । इन्द्रो वै यत्र महानाम्नीषु मिथुनत्वम् ऐच्छत्, ता एनम् अनुवन्—स वै
नः ^९ प्रयच्छेति । किम् इति । यत् त एतन् नामेति । ताभ्यस् तत् प्रायच्छत् । तस्माद्
एता इन्द्रा नाम ^{१०} । एतद् ध वा आसां प्रियं गुह्यं नाम ^{११} यद् इन्द्राः । स यो हासाम् ^{१२} ^{१३}
एतद् विद्वान् परिहरत, आगामुकम् ^{१४} एनं प्रियं ^{१५} भवति पश्यते प्रियम् । तस्माद् एता
महानाम्नय इति परोक्षम् आख्यायन्ते ^{१६} ॥ १११ ॥

[१-१] ग अहस्तमान् [२] ग अशक्नो [३-३] [७] ग रः [८] क नम [९] ग नम [१०]
क मद्वीयमकरोत् ग मद्वियमकरेद्वियमकरेत्तु [४] ग हसाम् [११] एवं क च । ग आगाम्यकं
ग मदीः [५] क ग सीमा [६] ग सिमत [१२] एवं क च । ग भिया [१३] ग आख्यायते

असा ^१ उ आव ^२ महान् । तस्यैताः प्रतिनाम्नयः । तस्यो ^३ एवैतन् नाम परिहरन्ति ।
सा येषां ^४पुस्तद् द्विपदोपधीयते ^५ पुरुष एव सः । अथ ^६यान्यु उत्तराणि ^७ त्रीणि पदानि
पशवस् ते । भसत् प्रथमा सक्थ्यौ द्व । पराञ्चः पशवस् संभवन्ति । तस्माद् भसत्
प्रथमाख्यायते ^८ । अथ यान्यु उत्तराणि त्रीणि पदानि वत्सः प्रथमो ऽथोघो ^९ ऽथ पुरुषः ।
अथ यान्यु उत्तराणि त्रीणि पदानीमौ ^{१०} द्वौ शिरोग्रीवम्, एकम् अथ यद् उत्तमं पदम्
उपश ^{११} एव सः । पश्चेव द्वितीय आगच्छत् तस्माद् उत्तमा द्व्युपशैवं ^{१२} ^{१३}प्रियस्य
कुर्यात् ^{१४} । एतद् ध वा आसां प्रत्तम् अधीतम् उपजीवनीयम् । यद् वत्सः ^{१५} प्रथमो
भवत्यु अथोघो ऽथ पुरुषः, प्रत्तं ^{१६} हैवास्याधीतम् ^{१७} उपजीवनीयं ^{१८} भवति । अथ यं
कामयेत धीतम् अस्याप्रत्तम् अनुपजीवनीयं स्याद् इति— ॥ ११२ ॥

[१] ग आसा [२] ? एवं कोशेषु [३] ग तस्यै [४-४] ग पुस्तद्विपदोपधीयन्त [५-५] क यान्यु-
न्तराणि ग यान्यन्तराणि [६] ग प्रथमाख्यायते [७] ग योसौ [८] क पदानीमौ ग पदानिम्नौ
[९] एवं ग च । क उपशव [१०-१०] ग प्रियस्व
कुर्वति [११] ग वत्सं [१२] ग प्रमत्तम् [१३]
ग हैवं स्थाधीतम् [१४] ग उपशमनीयं

—ऊधः प्रथमं कुर्याद् ^१ अथ ^२वत्सम् अथ ^३ पुरुषम् । धीतं हैवास्याप्रत्तम् अनुप-
जीवनीयं भवति । अथ यं कामयेतापशु स्याद् इति वत्सम् अस्यान्तरियात् । पशवो वै
वत्सः । पशून् एवास्यान्तरेति । अथ यं कामयेत रुद्रो ऽस्य पशून् छमयेद् इत्यन्तरा
^४वत्सं चोघश् च ^५ पुरुषम् ^६अवदध्यात् । रुद्रो ^७ वै पुरुषः । रुद्रम् एवास्य तद् गोष्ठे
ऽवदधाति । सैषा मीमांसा । अथ यथैवासाम् इदं प्रज्ञातं स्तोत्रं तथैव स्तोतव्यम् । इयं
वै प्रथमा महानाम्नी, तस्या अग्निर् उपशः । इयं द्वितीया, तस्यै वायुर् उपशः । असौ
तृतीया, तस्यै सूर्याचन्द्रमसाव् उपशौ । तासां यो हृदावकिनो वेद त्रिर् ^८ विला हास्य
गृहा भवन्ति ^९ तृप्ता इवारुक्षा अन्तरतः । एकारा ह वा आसां हृदावकिनः । ^{१०}तस्माद्
धृद् ^{११} एकारम् उपावसेधं पशून् तर्पयन्ति । अथ ^{१२}यं आसाम् अलंकारान् वेदालं-

कुर्वन्तो ऽस्यासते गृहेष्व् अंशुं रुक्मं निष्कं हस्तिनम् अश्वतरिरीथम् अश्वरथम् । स्तोभा ह वा आसाम् अलंकाराः । ता^१ अलंकुर्वन् इव शोभयन् इव गायेत् । उप हैनम् एतानि रूपाण्य् अक्रीतानि तिष्ठन्ते य एवं वेद ॥ ११३ ॥

[१] ग कुर्वाम् [२-२] ग नास्ति [३-३] ग [८-८] ग यज्ञसामलाकारान् [९] ग अधिपाठः
वत्विचोयश्च [४-४] ग अवदध्याम्रो [५] ग अलंकारास्ता
कृत् [६] ग भवति [७-७] ग तस्माद्

आपो^१ वै महानाम्नयः । तासाम् आदित्य एव वत्सः । तद् या ह वै प्राचीर् आपो^२ धावन्त्य् एतम्^३ एव ता उद्यन्तम् अभीप्सन्तीर् धावन्ति । अथ याः प्रतीचीर्^४ धावन्त्य् एतम् एव ता अस्तं यन्तम् अभीप्सन्तीर् धावन्ति । तद् यत् पृच्छेयुर् या इमा आपो ऽहरहर् धावन्ति कम्^५ एता अभीप्सन्तीर्^६ धावन्तीति^७ । एतम् इत्य् एव तत्र प्रतिवचनम् । अथो आहुर् वायुर् वै महानाम्नीनां वत्सः । एष हीमान् लोकान् इमा^८ दिशः प्रतापयत^९ इति । 'इम उ^{१०} लोका महानाम्नयः । तस्मात् पुरोवाते वाति, वृष्ट्याम् आशासन्ते । यथा ह प्रप्ता न दुहीत तादृक् तद् यत् पुरोवाते वात्य् अथ न वर्षति । पशवो वै महानाम्नयः । गोष्ठं^{११} एव पुरीषम्^{१२} । तद् आहुः पुरीषेणाग्रे स्तोतव्यम् अथ महानाम्नीभिः । आयतनं वा अग्रे ऽथ पशवः । आयतनं हि पशवो ऽभिसमायन्तीति । तद् उ वा आहुः पशूनां वै पुरीषं^{१३} भवति । यद् वै पशवो न^{१४} स्युर् न पुरीषं^{१५} स्यात् । यदो वै पुरुषः पशून् विन्दते ऽथ^{१६} स गोष्ठं पर्यस्यते गुप्त्यै । तस्मान् महानाम्नीभिर् एव^{१७} पूर्वाभि स्तोतव्यम् इति ॥ ११४ ॥

[१] ग अपो [२-२] ग धावन्तेतम् [३-३] [९] ग गोष्ठा [१०] क पुरीषपुरीषम् ग पुराषम्
ग अथायः प्रतिचीर् [४-४] ग एतामभीप्सन्तीर् [११] ग पुरीष [१२] ग न्य [१३] ग नास्ति
[५] ग द्विरुक्तिः कमेता अभीप्सन्तिधावन्तिन्तीति [१४] ग एवं
[६] ग इमान् [७] ग प्रताप [८-८] ग इदं

तद् आहुस् सकृद् एव संस्तुतासुपरिष्ठात्^१ पुरीषेण स्तोतव्यम् उत वै बहुतयाः पशवो नानात्यास् समानम्^२ एव गोष्ठम्^३ अभिसमायन्तीति^४ । 'यद् द्वयीर् उ^५ ह तथा प्रजा भवन्ति । अनुपर्यायम् एव पुरीषेण स्तोतव्यम् । तथा ह 'सर्वा व्रजवतीर्^६ भवन्ति । ऐळानि पुरीषाणि भवन्ति । पशवो वा इळा, आयतनं पुरीषम् । आयतन एव तद् एतान् पशून् प्रतिष्ठापयन्ति । अप उपनिधाय स्तुवन्ति साम्नस् सर्वत्वाय । एतद् वै महानाम्नीनां सर्वं रूपं यद् आपः । ता उदिगयेयू^७ रूपसमृद्धतायै । तद् आहुः 'क्रेमा निनयेद्^८ इति । तासाम् एषा मीमांसा—वसतीवरीष्व्^९ अवनीय सोमम् अभिषुत्य भक्षयेयुर्^{१०} इति । मथितम् इव^{११} ह त्व् एषां भवति यातयाम^{१२} । यातयास्त्रीर् अयातयास्त्रीष्व् अवनयन्ति । अथो आहुस् तृतीयसवनीयान्^{१३} एवाभिः पुरोडाशान् उपसृजेयुर् इति । यजमानो वै पुरोडाशो, ऽन्नश्च आपः । 'अग्रेनैव तद् यजमानं^{१४} समनक्ति । ईश्वरो ह तु यजमानम् उत्तरवयसे श्वः^{१५} पामा वेत्तोः । कण्डूयिता^{१६} इव हि भवन्ति । अथो आहुश् चात्वाल एव निनयेद् इति । योनिर् वै यज्ञस्य चात्वालं^{१७}, रेत आपो, योन्याम् एवैतद् रेतः प्रतिष्ठापयति^{१८} । अनुष्ठयास्य^{१९} रेतस् सिक्तं प्रजायते य एवं वेद ॥ ११५ ॥

[१] ग संस्तुतासुपरिष्ठान् [२] ग सामानम् [३] यद्वियीर् ग यद्विरीर् [६-६] ग स्मा प्रजनवती
क ग गोष्ठं [४] ग अभिसमायन्तिति [५-५] क [७] ग उदिगतेयू [८-८] ग स्वेमानिनिनयेद्

[९] क वसतीवरूष् ग वसतीवरूष् [१०] ग मद्यजमानो [१५] क श्वर ग श्वः [१६] क ग गच्छेयुर् [११] ग एव [१२] ग यातयास्त्रयम् कण्डूयता [१७] ग चात्वालेः [१८] ग प्रतिष्ठा- [१३] ग तृतीयासवनीयान् [१४-१४] ग ज्ञेनैव- पयन्ति [१९] ग अनुष्टास्य

तद् आहुर् विहृता अश्रयो भवन्ति, वास्तु परिशिष्यते^१, गर्भा अनुशोषुका^२ स्युर्, यच् चात्वाले^३ निनयेत् । आस्तावे निनयेद् इति । एष ह वा उद्गातुश् च यजमानस्य च धिष्ण्यो यद् आस्तावः । आयतनम् आस्तावः । आयतन एव तद् एतान् कामान् प्रतिष्ठापयन्ति । तासाम् अत्र यावत्कामं निनीय, अथान्तःपरिधि निनयेत् । तथा हैषां ता हुताश् चाहुताश् च भवन्ति । यथा ह वा इदं विदावन्^४ प्राणाव् अनिरुक्ताव् एवम् एतौ धिष्ण्यौ सन्ताव् अनवगतौ । प्राणौ^५ वा इमौ *सन्ताव् अनपतृणौ^६ धिष्ण्याव् एतौ सन्तौ^७ न विह्वियेते ॥ ११६ ॥

[१] क ग परिशिष्यते [२] ग अनुशोषुका [३] क चाले ग छावाले [४] ग नास्ति [५] ग च विदावान् [६] ग पाणौ [७-७] ग सन्तापनवतिर्गणौ [८] क नास्ति

असुराणां ह वा अग्र इमे लोका आसुः । उपजीविन^१ इव हि देवा आसुस् तप एव श्रद्धाम् अन्वायत्ताः^२ । ते ऽर्चन्तस् ताम्यन्तस्^३ तेजो बलम् इन्द्रियं वीर्यम् आत्मस्व् अदधत्^४ । तद् एषाम् असुरा आदित्सन्त^५ । तद् आदित्स्यमानम्^६ अण्डु प्रावेशयन्, नेद् इदम् असुरा विन्दान्ता^७ इति । तस्माद् इदम् अप्य् एतर्ह्य् अमित्रेष्व् आयत्सु^८ वित्तम् उपगूहन्ति^९, नेद् इदम् अमित्रा विन्दान्ता इति । तद् अपैव^{१०} देवेभ्यो ऽकामन्, नासुरान् प्राप्नोत् । ते देवा एतं संवत्सरश्रमम्^{११} अपश्यन् । *तेनैनद् अभ्याश्राम्यन्^{१२} । तद् ऊर्ध्वम् उपश्रयत^{१३} । [त]द् दिवि स्पृष्टम् अतिष्ठत् । यद् दिवि स्पृष्टम् अतिष्ठत्, तत् स्पृष्टानां^{१४} स्पृष्टत्वम् । स्पृष्टानि^{१५} ह वै नामैतानि^{१६} । तानि पृष्ठानीति परोक्षम् आख्यायन्ते । सर्वान् कामान् स्पृशति य एवं वेद । स यत्काम स्यात् संवत्सरं श्राम्येद्, अव *हैवैनद् रुन्दे^{१७} । संवत्सरपरिमितो ह्य् एवैष^{१८} यच्च छूमः^{१९} ॥ ११७ ॥

[१] ग उपजीविन [२] ग अन्वायत्ताः [३] ग श्रम्यन्तस् [४-४] क ग अदध [५] क ग आदित्सन्तस् [६] ग आदित्समानम् [७] ग विन्दान्ता [८] ग आयत्सु [९] ग आपगूहन्ति [१०] ग अशपैव [११] ? ग संवत्सरमश्रमम् [१२-१२] क तेनैनदभ्याश्राम्यन् ग तेनैनदभ्याश्राम्यास् [१३] ? ग उदश्रयत [१४] ग स्पृष्टुनं [१५] ग स्पृष्टा [१६] ग नाम्मेतानि [१७-१७] ग हैवैनद्वन्द्वे [१८-१८] ग यज्ञम्

आपो वै देवानां^१ पत्न्य आसन् । ता^२ मिथुनम् ऐच्छन्त^३ । तासां वायुः पृष्ठे व्यवर्तत^४ । ता^५ गर्भम् अदधत् । ता देवा अब्रुवन् सृजध्वम् इति । ता रथन्तरं प्रथमे ऽहन्न् असृजन्त । *तद् रथघोषो^६ ऽन्वसृज्यत । तस्माद् रथन्तरस्य स्तोत्रे रथघोषं कुर्वन्ति । ता अब्रुवन्— सृजध्वम् एवेति । ता बृहद् द्वितीये ऽहन्न् असृजन्त । तत् पर्जन्यस्य घोषो ऽन्वसृज्यत । तस्माद् बृहत् स्तोत्रे^७ दुन्दुभीन् उद्गादैयन्ति । वर्षुकः^८ पर्जन्यो भवति^९ । ता अब्रुवन् सृजध्वम् एवेति । ता वैरूपं तृतीये ऽहन्न् असृजन्त । तद् *ग्रामघोषो ऽन्वसृज्यत । तस्माद् वैरूपस्य स्तोत्रे^{१०} ग्रामघोषं^{११} कुर्वन्ति । ता अब्रुवन् सृजध्वम् एवेति । ता वैराजं चतुर्थे ऽहन्न् असृजन्त । तद् अग्नेर् घोषो ऽन्वसृज्यत । तस्माद् वैराजस्य स्तोत्रे ऽग्निं मन्यन्ति । ता अब्रुवन् सृजध्वम् एवेति । ताश् शाक्रं

पञ्चमे ऽहन् अस्जन्त । तद् अपां घोषो ऽन्यसृज्यत । तस्माच्च छाकरस्य स्तोत्रे ऽप
उपनिधाय स्तुवन्ति । ता अनुवन् सृजध्वम् एवेति । ता रैवतं षष्ठे ऽहन् अस्जन्त ।
तत् पशुघोषो ऽन्वसृज्यत । तस्माद् रैवतस्य स्तोत्रे पशुघोषं कुर्वन्ति, वत्सान्
मातृभिस् संवाशयन्ति । ता अनुवन् सृजध्वम् एवेति । एतावद् वावेत्य् अनुवन् ।
तद् एते ह^{११} वा आसाम् ऐन्द्रा घोषा^{१२} वदन्ति । अस्मिन्^{१३} ऐन्द्रा घोषास् सर्वा
अस्मिन् पुण्या वाचो वदन्ति य एवं वेद । ते देवा वामदेव्यम् एव योनिं^{१४} परिगृह्योर्ध्वा^{१५}
उदागाहन्त^{१६} । तद् एतस्य पृष्ठस्य^{१७} षडहस्य^{१८} मध्ये^{१९} ह मायं न्यदधुः^{२०} । तद् यानि
ह वै स्तुतानि सामानि पश्चात्वं तेषां वामदेव्यम्, अथ यान्य् अस्तुतानि पुरस्त्वं तेषाम् । यो
वै ग्रामस्य^{२१} श्रेष्ठी बलिष्ठो भवति तेन पश्चात्वेन तेन पुरस्त्वेन^{२२} यन्ति । अरिष्टेन^{२३}
यज्ञेन यजते य एवं वेद । एतस्माद् ध वा इदं युग्यौ न समवहनौ वहतो, ^{२४} ऽन्यतर एव^{२५}
वहीशान् भवति । तस्माद् वामदेव्यं^{२६} पृष्ठम् । पृष्ठं हि प्रतिवहतीति । क्लृप्तिर् वा एषा
शान्तिर् वा एषा प्रतिष्ठा^{२७} वा ^{२८} एषैष वाव^{२९} यज्ञो यद् वामदेव्यम् । तस्माद् येन
येनाह्वा^{३०} स्तुवन्ति तत् तद् अनुसर्पति कल्पयच्च छमयत् ॥ ११८ ॥^{३१}

[१-१] ग पत्तयज्ञसंस्ता [२] ग एछन्द [३] ग व्यवर्त्तते [४] ग नास्ति [५-५] ग तदधः-
पोषो [६] ग स्तोत्र [७] ग वषुकः [८] ग
भवति [९-९] ग नास्ति [१०] क ग ग्रामघोषां
[११] ग म [१२-१२] ग वधन्तस्मिन् [१३]
ग योनि [१४] ग परिगृह्योर्ध्वा [१५] ग
उदागाहत [१६] ग पृष्ठस्य [१७] क त्रिरुक्तिः

षडहस्य षडहस्य [१८-१८] ग विम यज्ञदधुः [१९]
ग क्रामस्य [२०-२०] ग द्यन्यरिष्टेन [२१-२१]
ग न्यताणव [२२] ग वामदेव्या [२३] ग प्रतिष्ठु
[२४-२४] क एषैष व ग एषैवाव [२५] क
येनाह्वा [२६] ग पञ्चमोऽध्यायः । महाना-
स्रयः ।

असाव्य^१ अंशुर मदायेत्य् असावीति^२ सिमानां^३ रूपम् ।

अप्सु दक्षो गिरिष्ठाः ।

इयेनो न योनिम्^४ आसदत् ॥

शुभ्रम्^५ अन्धो देववातम् अप्सु औतं नृभिस् सुतम् ।

इत्य् अप्सुमतीर्^६ भवन्ति । आपो ह् एतद् अहः ।

स्वदन्ति गावः पयोभिः ॥

^१आद् ईम् अश्वं^६ न हेतारम् अशूशुभ्रम्^७ अमृताय ।

इति^८ गोमतीः पशुमतीर् भवन्ति पशूनाम् एवावरुद्धयै । पशवो ह् एतद् अहः । मघो रसं
सधमाद^९ इति मद्रतीर्^{१०} भवन्ति । रसो वै मद्रः । धीतम् इधैतद् यत्^{११} तृतीयसवनम्^{१२} ।
तद् यद् एता मद्रतीर् भवन्ति रसम् एवास्मिन् एतद् दधति । ऐवैनद्^{१३} एतेन प्याय-
यन्ति । तासु गायत्रम् उक्तब्राह्मणम् । अथ सन्तनि^{१४} । ^{१५} वाग् वा^{१६} एषा^{१७} प्रतता यद्
द्वादशाहः^{१८} । तां सन्तनिनैव संतन्वन्ति । प्राणा ह खलु वै सन्तनयः । प्राणैर् वाक्
सन्तता । तद् यत् सन्तनि भवति^{१९} प्राणानाम्^{२०} एव सन्तत्यै, वाचं प्राणैस् सन्तनवा-
मेति । इमे^{२१} वै लोकास् सन्तनय, इम उ लोका महानास्रयः । तद् यत् सन्तनि भवत्य्
एषाम् एव लोकानां सन्तत्यै । सम् अस्मा इमे लोकास् तायन्ते^{२२} य एवं वेद । अभि शुभ्रं
बृहद् यश्च इत्य् अभीति भवति रथन्तरस्य रूपम् । राथन्तरम् एतद् अहः । जिवन् गविष्टये धिय
इति गोमतीः पशुमतीर् भवन्ति पशूनाम् एवावरुद्धयै । पशवो^{२३} ह् एतद् अहः ॥ ११९ ॥

[१] ग अस्याव्य	[२] क असाविति	[३] ग	ऐवनद	[१३] ग सन्तनी	[१४-१४] क ग व'श्वा
सीमानां	[४-४] ग आसदश्नुभृम्	[५] ग	[१५-१५] क प्रततायद्वादशाहः	ग वृत्ततायद्वादशमहः	
अप्सुम्नी	[६-६] क ग आदिमर्थ	[७-७] क	[१६] ग भवन्ति	[१७] ग प्रानाम्	[१८] ग
ग अमृतावेति	[८] ग सथमाद	[९] ग द्वती	मे	[१९] ग तायन्त	[२०] ग अधिपाठः वा
[१०] ग य	[११] ग तृतीयसवन	[१२] ग			

तासु च्यावनम् । च्यवनो वै भार्गवो वास्तुपस्य^१ ब्राह्मणम् अवेत् । स पुत्रान् अत्र-
वीद् वास्तुपस्य^२ वै ब्राह्मणं वेद । तं मा वास्तौ^३ निधाय त्रिः पुनः प्रयाणं प्रयातेति । ते
ऽब्रुवन् न शक्याम, आक्रोशनवन्तो^४ भविष्यामः । पितरम् "अहासिषुर् इति" नो^५
वक्ष्यन्तीति^६ । नेति होवाच, तेन वै यूयं वसीयांसो^७ भविष्यथ, तेनो एव मम पुनर्युवताया
आशा । हित्वैव मा^८ प्रयातेति तान् अज्ञापयत्^९ । तं सरस्वत्यै शैशवे निधाय त्रिः पुनः-
प्रयाणं प्रायन् । सो ऽकामयत् वास्तौ हीनः^{१०}— पुनर् युवा स्यां, कुमारी^{११} जायां
विन्देय^{१२}, सहस्रेण यजेयेति । स एतत् सामापश्यत् । तेनास्तुत ॥ १२० ॥

[१] ग वस्तुपस्य	[२] ग वास्तुपस्य	[३] ग	पक्षन्तीति	[४] ग वसीयांसो	[५] ग नास्ति
वस्तौ	[६] ग आक्रोशनवन्ते	[७-७] ग अहा-	[१०] क अज्ञपयत्	[११] क हिनः	ग हिनीः
शिषुरिति	[६] ग नेः	[७] क पक्ष्यन्तीति	ग	[१२] ग कुमारी	[१३] ग विन्देव

तं तुष्टुवानं^१ शर्यातो^२ मानवो^३ ग्रामेणाध्यवास्यत् । तं कुमारा^४ गोपाला अवि-
पाला^५ मृदा शकृत्पिण्डैर् आसपांसुभिर्^६ अदिहन् । सो ऽसंज्ञां शार्यात्येभ्यो^७ ऽकरोत् ।
तन् न माता पुत्रम् अजानान्, न पुत्रो मातरम् । 'सो ऽब्रवीच्च छर्यातो^८ मानवः—
किम् इहामितः किं चिद् अद्राष्ट, यत् इदम् इत्थम् अभूद् इति । तस्मै होचुर् न नु
ततो ऽन्यत्— स्थविर एवायं निष्ठावश् शते । तम् अद्य कुमारा गोपाला अविपाला
मृदा शकृत्पिण्डैर् आसपांसुभिर्^९ अधिक्षन् । तत् इदम्^{१०} इत्थम् अभूद् इति
॥ १२१ ॥

[१] एवं कोशयोः	[२] क ग शर्यातो	[३] ग	यदासाः पांसवः पर्यशिष्यन्त	[७] ग शार्यात्येभ्यो	
मानसो	[४] ग आमारा	[५] ग नास्ति	[६] ग	[८-८] ग वसोववीक्ष्यतातो	[९] ग नुदम्
क ग	-पाण्डुभिर् । शतपथे ब्राह्मणे ४.५.१.९				

स होवाच—च्यवनो वै स^१ भार्गवो^२ ऽभूत् । स वास्तुपस्य ब्राह्मणं वेद । तं
नूनं^३ पुत्रा वास्तौ हित्वा प्रायासिषुर्^४ इति । तम्^५ आद्रुत्याब्रवीद् ऋषे, नमस् ते ऽस्तु ।
शार्यात्येभ्यो भगो मृळेति । अथ ह सुकन्या शार्यात्या^६ कल्याण्य आस । स होवाच—
स वै मे^७ सुकन्यां देहीति । नेति^८ होवाच । अन्यद् धनं ब्रूवेति । नेति होवाच । वास्तु-
पस्य वै ब्राह्मणं वेद । तां म इहोपनिधायामासाम् एवाद्य ग्रामेण याताद् इति । ते वै
त्वा^९ मन्त्रयित्वा प्रतिब्रवामेति । ते होचुर् मन्त्रयित्वा— एकं वै द्वे त्रीणि^{१०} परमम्
अनया^{११} धनानि लभेमह्य^{१२}, अथैनयेह सर्वम् एव लप्स्यामहे । हन्तास्मा इमां
ददामेति । तां हास्मै ददुः । तां होचुः— कुमारि, स्थविरो वा अयं निष्ठावो^{१३} नालम्
अनुसरणाय । यदैव वयं युनजामहा, अथान्वाधावताद् इति । सा हेयं युक्तं ग्रामम्
अनुसरिष्यन्त्य^{१४} अनूत्तस्थौ । स होवाचाहे परिधाव सखायं जीवहायिनम्^{१५} इति ।
सा यदीतीयाय^{१६} यदीति— ॥ १२२ ॥

[१] क नास्ति [२] क भार्गवे [३-३] क [१०] ग कात्वा [११-११] ग परमनया [१२]
नन्त्रनं ग तान्युतं [४] ग प्रायासिष्ठुर् [५] ग लभेमन्य [१३] ग निष्ठवो [१४] क ग अनु-
क ग नम् [६] ग आद्भुत्वात्रवीद् [७] ग सरिष्यन्त् [१५] ग जिवहायिनम् [१६] ? एवं
शार्थ्यस्या [८] ग अधिपाठः ष [९] ग तेनेति च । क यदीतियाय ग नास्ति

—कृष्णसर्प उ हैवैनां प्रत्युत्तस्थौ । सा 'ह तद्' एव निर्विद्योपविवेश । अथ
हाश्विनौ दर्विहोमिणौ भिषज्यन्ताब् 'इदं चेरतुर्' अनपिसोमौ । तौ 'हेनाम् एत्योचतुः'
—कुमारि, स्थविरो^४ वा अयम् असर्वो नालं पतित्वनायावयोर्^५ जायैधीति । नेति
होवाच । यस्मा एव मा पितादात्, तस्य जाया भविष्यामीति । तद् धायम् आजुघोष^६ ।
अथ हेमौ^७ प्रेयतुः । स होवाच—कुमारि, को न्व् एष घोषो ऽभूद् इति । पुरुषौ मेमाव्
उपागातां यत् कल्याणतमं रूपाणां तेन रूपेणेति । तौ त्वा किम् अवोचताम् इति । कुमारि,
स्थविरो वा^८ अयम् असर्वो नालं पतित्वनायावयोर् जायैधीति^९ । सा त्वं^{१०} किम् अवोच
इति । नेत्य् अहम् अवोचं, यस्मा एव मा पितादात् तस्य जाया भविष्यामीति^{११} ॥ १२३ ॥

[१-१] ग हन्तद् [२-२] ग इदवेरतुर् [३-३] [८] ग वो [९] ग जायैस्वीति [१०] ग त्वा
ग होमेत्यौचतुः [४] ग स्थस्थविरो [५] अ [११] ग भविष्यामिति
पतित्वनायावयोर् [६] ग अजघोष [७] ग हेतौ

तद् धास्य प्रियम् आस । स सहोचाश्विनौ वै तौ दर्विहोमिणौ भिषज्यन्ताब् इदं
चरतो ऽनपिसोमौ । तौ त्वैतद्^१ एवागत्य श्वो वकारौ । तौ त्वं ब्रूताद्—युवं वा 'असर्वो
स्थो', यौ देवौ सन्ताब् असोमपौ स्थः । सर्वो वै^३ मम 'पतिर् यस् सोमप इति'^४ । तौ वै
त्वा वकारौ—कस् तस्येशे यद् आवम् अपिसोमौ स्यावेति । अयं मम पतिर् इति ब्रूतात् ।
तेनो^५ एव मे पुनर्युवताया आशंति । तौ हैनां श्वो भूत एत्यैतद् एवोचतुः । सा होवाच—
युवं वा असर्वो स्थो, यौ देवौ सन्ताब् असोमपौ स्थः । सर्वो वै मम पतिर् यस् सोमप
इति । तौ होचतुः^६ कस् तस्येशे यद् आवम् अपिसोमौ स्यावेति । अयं मम पतिर् इति
होवाच ॥ १२४ ॥

[१] ग द्वैतद् [२-२] ग असर्वस्था [३] क मे [४-४] ग पथ्यैस्सोमपति [५] ग तेना
[६] ग होवाचतुः

तं होचतुर्^१—ऋषे ऽपिसोमौ नौ 'भगवः कुर्व इति'^२ । तथेति होवाच । तौ वै नु
मा युवं पुनर्युवानं कुरुतम् इति । तं ह सरस्वत्यै शैशवम् अभ्यवचकृषतुः^३ । स होवाच
—कुमारि, सर्वे वै सदृशा उदेष्ट्यामो, ऽनेन मा लक्ष्मकेण जानीताद् इति । ते ह सर्व
एव सदृशा उदेयुर् यत् कल्याणतमं रूपाणां तेन रूपेण । तं 'हेयं ज्ञात्वावबिभेदे'^४—अयं
मम पतिर् इति । तं होचतुर्, ऋषे ऽकुर्वीवं तव तं कामं यस् तव कामो ऽभूत् । पुनर्युवाभूः ।
'आवं त्वं तथानुशाधि', यद् आवम् अपिसोमौ स्यावेति ॥ १२५ ॥

[१] ग होवाचतु [२-२] ग भगवीकुर्वीति [३] ग अभ्यपचकृषतुः [४-४] ग हेयज्ञात्वावाहावबिभेदे
[५-५] ग आवञ्चन्तथानुशाधि

स होवाच—देवा वा एते कुरुक्षेत्रे ऽपशीर्णा^१ यज्ञेन यजमाना आसते । ते तं कामं
नाप्नुवन्ति यो यज्ञे कामः । तद् यज्ञस्य शिरो ऽछिद्यत । तद् यद्^२ 'दध्यङ्

आथर्वणोऽन्वपश्यत् तं 'तद् गच्छतम्' । स वां तद् अनुवक्ष्यति । ततोऽपिसोमौ भविष्यथ इति । तद् यत् तद् यज्ञस्य शिरोऽछिद्यतेति, सोऽसाव् आदित्यः । स उ एव प्रवर्ग्यः । तौ ह दध्यश्चम् आथर्वणम् आजग्मतुः । तं होचतुर्, ऋष उप त्वायावेति । कस्मै कामायेति । एतद् यज्ञस्य शिरोऽनुवक्ष्यावहा इति । नेति होवाच । इन्द्रो वै तद् अप्य् अपश्यत् । स मात्रवीद्—यदि वा इदम् अन्यस्मै ब्रूयाश् शिरस् ते छिन्द्याम् इति । तस्माद् विभेमीति । स वै नाव् अनेनाश्वस्य शीष्णानुब्रूहीति । तथेति होवाच । स वै नु वां संवदमानौ पश्यानीति । तौ हेमौ स्वं शिरो निधायिदम् अश्वस्य शिरः प्रतिसंधाय 'तेन ह स्म' संवदमानाव् आसाते साम गायमानाव् ऋचं यजुर् अभिव्याहरन्तौ । ताभ्यां ह श्रद्धाय तेनाश्वस्य शीष्णानुवाच ॥ १२६ ॥

[१] क अपशीर्षा ग अपशीष्ण्या	[२] क नास्ति	[८] ? क ग च ब्रूयात्	[९] ग अधिपाठः सं
[३-३] क दध्यन्दन्दाथर्वणो ग दध्यन्दद्राथर्वणो		[१०-१०] ग तेसहस्मि	[११] ग तेनाश्वस्य
[४-४] एवं च । क तच्छतं ग तद्वत्तं	[५] ग	[१२] ग शीष्णानुवाच	
कामायति	[६] ग नुवक्ष्यपहा	[७] क नास्ति	

तद् इन्द्रोऽन्वबुध्यत—प्र हाभ्याम् अवोचद् इति । तस्याद्रुत्य शिरः प्राच्छिनद् इदम् अश्वशीर्षम् । अथ यद् अस्य स्वं शिर आसीत् तद् इमौ मनीषिणौ प्रतिसमधत्ताम् । तौ ह 'देवान् आजग्मतुर्' अपशीष्णा यज्ञेन यजमानान् । तान् होचतुर् अपशीष्णा वै यज्ञेन यजमाना आध्वे । ते तं कामं नाप्नुथ यो यज्ञे काम इति । कस् तद् यज्ञस्य शिरो वेदेति । आवम् इति । तद् वै प्रतिसंधत्तम् इति । ताभ्यां वै नौ ग्रहं गृहीतेति । ताभ्याम् एतम् आश्विनं ग्रहम् अगृह्णन् । ताव् अनुवन युवम् एवाध्वर्यु स्थस्, तौ तत् प्रजानन्ताव् एतद् यज्ञस्य शिरः प्रतिसन्धास्यथ इति । तथेति । ताव् अध्वर्यु आस्ताम् । तत् ताव् अपिसोमाव् अभवताम् ॥ १२७ ॥

[१] ग तस्याद्रुत्या	[२-२] ग देवानाजग्मतुर्	ग गृह्णन्	[८] क एवाध्वर्यु	[९] क प्रति-
[३] एवं ग च । क अशीर्षा	[४] ग कामान्	सन्धास्यत	[१०] क अध्वर्यु	[११] ग अपि-
[५] क ग गृहम्	[६-६] ग एतामश्विनं	[७] सोमासोमाव्		

अथ ह च्यवनो भार्गवः पुनर्युवा 'भूत्वागच्छच्च छर्यातं' मानवम् । तं प्राच्यां स्थल्याम् अयाजयत् । तद् अस्मै सहस्रम् अददात् । तेनायजत । एतद् वै 'तच्च च्यवनो' भार्गव एतेन साम्ना स्तुत्वा पुनर्युवाभवत्, कुमारीं जायाम् अविन्दत, सहस्रेणायजत । एते वा एतस्मिन् सामन् कामा, एतान् एव कामान् अवरुद्धे । यत्काम एवैतेन साम्ना स्तुते, सम् अस्मै स काम ऋध्यते । अथो ह स्मैतेनैव साम्ना च्यवनो भार्गवो यद् यद् अशनं चक्रे तत् तद् ध स्म सरस्वत्यै शैशाव् उदचति । तद् च अन्नाद्यस्यावरुद्धिस्साम । अवान्नाद्यं रुद्धेऽन्नाद्यं श्रेष्ठ स्वानां भवति य एवं वेद । यद् उ च्यवनो भार्गवोऽपश्यत् तस्माच्च च्यावनम् इत्य् आख्यायते । प्राणा शिशुर महीनाम् इति पशुरूपम् एवैतद् उपागच्छन्ति । पशूनां वै शिशुर भवति । तासु क्रोशं, 'भ्रातृव्यहा' सेन्द्रं साम । हन्ति द्विषन्तं भ्रातृव्यम् आस्येन्द्रो हवं गच्छति य एवं वेद । तद् ऐळं भवति—पशवो वा इळा । पशव एतद् अहः—पशूनाम् एवावरुद्धयै ॥ १२८ ॥

[१-१] ग भूत्वागच्छर्यातं	[२] ग आयाजयत्	[३-३] ग च्यवना	[४] ग सुमन्	[५] ग अवैतद्
	[६] ग उपागच्छन्ति	[७] ग भ्रातृव्यहा		

पवस्व वाजसातय^१ इति वाजवतीर्^२ अनुष्टुभो भवन्त्यु— अन्नं वै वाजो— ऽन्नाद्यस्यै-
वावरुद्धयै ।

पवित्रे धारया सुतः ।

इन्द्राय सोम विष्णवे देवेभ्यो मधुमत्तमः ॥

इति वैष्णव्यो भवन्ति— यज्ञो वै विष्णुर्— यज्ञस्यैवारम्भाय । तासु^३ गौरिवीतम्^४ उक्त-
ब्राह्मणम् । अथाष्टेळः^५ पदस्तोभ इळानाम् अयातयामावरुद्धयते । तेनो हास्मा एकशफाः
पशवस् तिष्ठन्ते । प्रजापतिं^६ प्रजास् ससृजानं शीर्षतः पाप्मागृह्णात् । सो ऽकामयताप
पाप्मानं हनीयेति । स एतान् पदस्तोभान् अपश्यत् । तैर् अस्तुत । तैः पाप्मानम्
अपाहत । तान्^७ अपवेष्टयन् इव^८ गायेत् । अपवेष्टयन् इव वै स तच्च छीर्षतो ऽग्रे
पाप्मानम् अपजघ्ने । अपवेष्टयन् इवैव शीर्षतो ऽग्रे पाप्मानम् अपहते य एवं वेद
॥ १२२ ॥

[१] ग वाजसात [२] ग वाजवन्तीर् [३] क नास्ति [४] क गौरिवीतं ग गौरुपीतं

[५] ग अथाष्टेळः [६] क प्रजापतम् [७-७] ग अपवेष्टयन्ति व

ऋषीणां वा अग्रे मन्त्रश्चैव प्रजा चासीन् न पशवः । ते ऽकामयन्ताव पशून्
रुन्धीमहीति । ते संवत्सरं पशून् पर्यपश्यन् । तान् एतेनाष्टेलेन पदस्तोभेनोदसृजन्त । ते
ऽब्रुवन् 'अस्ति न्वा' इति । तान् षडिलेनोदसृजन्त^२ । ते ऽब्रुवन् अस्ति^३ न्वा इति ।
तांश्^४ चतुरिलेनोदसृजन्त^५ । ते ऽब्रुवन् अस्ति न्वावेति । तान् द्वीलेनोदसृजन्त । ते वा
एते पशव एव यत् पदस्तोभाः । पशव एतद् अहः । पशुमान् भवति य एवं वेद । त उ
सर्वे जागता भवन्ति । पशवो वै जगती^६ । तेनो हैवासिस्^७ तद् अप्य् एकशफाः पशवस्
तिष्ठन्ते यत् सर्वे जागता भवन्ति । सर्वे हि जागताः पशवः ॥ १३० ॥

[१-१] ग अस्तीत्वा [२] क षडी- [३] ग अस्ती [४] ग तावश् [५] क चतुरी- ग चतुरु-
[६] ग जगति [७] ग हैवासिस्

अथ^१ पार्थ^२ द्वियभ्यासं द्वितीयस्याहो^३ रूपम् । द्वितीयं ह्य एतद् अहर आयतनेन^४ ।
अथ ऋषभश् शाकरः^५ । पशवो वै सिमाः, पशवो रेवतयः, पशव ऋषभः । ऋषभम्
एवैतत्^६ पशुष्व अपिसृजन्ति मिथुनत्वाय प्रजननाय । प्र मिथुनेन जायते^७ य एवं वेद ।
स उ द्वाभ्यां द्वाभ्यां देवताभ्यां प्रतितिष्ठति । तस्माद् ऋषभः^८ स्कन्दन् द्विपाद्^९ भवति ।
ता एताश्च चतुरक्षरा देवता भवन्ति । तस्माद् द्विपात् स्कन्दति । चतुष्पदः प्रजनयति^{१०} ।
प्र प्रजया^{११} पशुभिर् जायते^{१२} य एवं वेद । स उ पांक्तः^{१३} । पांक्ते ऽहनि क्रियते
रूपसमृद्धतायै । इन्द्रो वाजी पवते गोम्योवा इति गोमतीः पशुमतीर् भवन्ति पशूनाम् एवा-
वरुद्धयै । पशवो^{१४} ह्य एतद् अहः^{१५} । तासु दाशस्पत्यम् उक्तब्राह्मणम् । अथ यज्ञायज्ञीयम्
उक्तब्राह्मणम् । आत्ते अम^{१६} इधीमहीत्य् आवतीर्^{१७} भवन्ति । अपच्छिद्येव वा एतद्
यज्ञकाण्डं यद् उक्तानि^{१८} । तद् यद् आवतीर् भवन्ति यज्ञस्यैव सलोमतायै
॥ १३१ ॥

[१] ग अर्थ [२] क पार्थं ग पार्थ [३] ग शाकरः [४] ग अवैतत् [५-७] ग ते [८] ग
द्वितीयस्याहो [९] ग आयतनो [१०] क ग वृषभ [११-१२] ग स्कन्दधिपात् [१३] ग प्रजनयन्ति

[११] ग प्रजनया [१२] ग जायन्ते [१३] ग ग इधीमहीत्यदावति [१६] ग उक्थकानि
पार्थयतः [१४-१४] ग ह्येष तदहस् [१५-१५]

तासु संजयम् । देवासुरा वा एषु लोकेष्व अस्पृधन्त । अस्मिन् भुवने ते देवा
अकामयन्त सम् इमान् लोकान् जयेम जयेमासुरान् स्पर्धां भ्रातृव्यान् इति । त एतत्
सामापश्यन् । तेनास्तुवत । तेनेमान् लोकान् समजयन्^१, अजयन्^२ स्पर्धां भ्रातृव्यान्
असुरान् । तद् यद् इमान् लोकान् समजयंस् तत् संजयस्य संजयत्वम् । सम् इमान्
लोकाञ् जयति, जयति स्पर्धां द्विषन्तं भ्रातृव्यं, य एवं वेद । तद् उ पांक्तं, ^३पांक्ते
ऽहन्^३ क्रियते— पांक्ता वै पशवः । पशव एतद् अहः — पशूनाम् एवावरुद्धयै । ^४तद् व
एवाचक्षते^४ द्विहिकारं वामदेव्यम् इति । पशवो वै सिमाः, पशवो रेवतयः, पशवो
द्विहिकारं वामदेव्यम् । पशुमन्त एव भवन्त्य एनेन तुष्टुवानाः । अथो^५ यद् एवैतस्मिन्
अहन् ऊर्ध्वं शक्नोरीभ्यः क्रमम् इव क्रियते ^६तद् एवैताभ्यां^६ हिकाराभ्यां शमयन्ति ।
अथ सौमित्रं भ्रातृव्यहा^७ सैन्द्रं साम । हन्ति^८ द्विषन्तं भ्रातृव्यम् आस्येन्द्रो हवं गच्छति
य एवं वेद ॥ १३२ ॥

[१] ग समजयन् [२] क अजयत् [३-३] ग पाजैतेहन् [४-४] क तद्विवाचक्षते [५] ग कथो
[६-६] ग तैत्रैताभ्यां [७] ग भ्रातृव्यगा [८] ग अधिपाठः हन्ति

त्रयो ब्रह्मापश्यन्, नोधास् तृतीयं, सुमित्रस् तृतीयं, बृहदुक्तयस्^१ तृतीयम् । तद्
यत् प्रथमे त्रियहे नौधसं क्रियते, तेन प्रथमस् त्रियहो ब्रह्मण्वान् क्रियते । अथ यद् द्वितीये
त्रियहे^२ सौमित्रं क्रियते तेन द्वितीयस् त्रियहो ब्रह्मण्वान् क्रियते । अथ यत्^३ तृतीये त्रियहे
बृहदुक्तं क्रियते तेनैव तृतीयस् त्रियहो ब्रह्मण्वान् क्रियते । एतैर् ह वै सामभिर् एते
त्रियहा ब्रह्मण्वन्तः क्रियन्ते । तत् पञ्चाक्षरणिधनं भवति पञ्चमस्याहो रूपं पञ्चरात्रस्य
सन्तत्या अव्यवच्छेदाय । असावि सोम इन्द्र त^४ ^५इत्य् असावीति^५ सिमानां^६ रूपम् ॥ १३३ ॥

[१] ग बृहद्रथस् [२] ग तृतीयहे [३] ग नास्ति [४] ग नास्ति [५-५] ग इत्यस्यसावीति
[६] ग सीमानां

तासु महावैश्वामित्रम् । एतेन वै विश्वामित्रो महिमानं^१ भूमानम् अभिपूर्वं^२ पशूनाम्
अवरुद्धे । तद् एतत् पशव्यं साम । महिमानम् एव भूमानम् अभिपूर्वं पशूनाम् अव-
रुद्धे य एवं वेद । इन्द्रो वै वृत्रम् अजिघांसत् । स^३ विश्वामित्रम् उपाधावद्—ऋष उप
त्वा धावाम, इह नो ऽधिब्रूहीति । स एतद् विश्वामित्रस् ^४सामापश्यत् । तेनास्तुत^४ ।
ततो वा इन्द्रो वृत्रम् अहन् । सो ऽब्रवीन् महद् वा इदं विश्वामित्रस्याभूद् इति । तद् एव
महावैश्वामित्रस्य महावैश्वामित्रत्वम् । तद् उ भ्रातृव्यहा । हन्ति द्विषन्तं भ्रातृव्यं य एवं
वेद । तत् त्रीळं भवति—पशवो वा इळा । पशव एतद् अहर—अभिपूर्वाणाम् एव पशू-
नाम् अवरुद्धयै । भेषजं ह खलु वै तिस्र इळाः । एतद् घ वै शिवं शान्तं वाचो यत् तिस्र
इळाः । तद् यत् त्रीळं पञ्चमे ऽहनि भवति तेनैव त्रिणवं च स्तोमं शमयन्ति । सिमाञ्^५
चादित्याद् ऋतव उदक्रामन् । सो ऽकामयत न मद् ऋतव उक्तामेयुर् अभि मा वर्तेरन्
इति । स एतत् ^६सामापश्यत् । तेनास्तुत^६ । ^७हेहया ओ हा ओ हा^७ इति हया ह वा
अस्यैते यथाश्वा स्युर एवम् । ततो वै तस्माद् ऋतवो नोदक्रामन् । तत एनम् उपावर्तन्त ।
तं प्राविशन् । तान् अभ्यारोहत् । स एष ऋतुषु च संवत्सरे चैतस्यां^८ त्रियाम् अध्यूढस्

तपति । यद् उ विश्वामित्रोऽपश्यत् तस्मान् महावैश्वामित्रम् इत्य् आख्यायते । तद् ऐलम् अच्छावाकसाम भवति । पशवो वा इळा । पशुष्व् एवैतत् प्रतितिष्ठन्ति ॥ १३४ ॥

[१] ग महिमाना [२] ग अभिपूर्व [३] ग सि [४-४] ग सामापश्यतेनास्तुवत [५] ग सीमाश्
[६-६] ग हैहया आहाहो [७] ग वैतस्यां [८] क विश्वामित्रा [९] क इति पञ्चममहः ग पञ्चममहाः

१ ज्योतिर् यज्ञस्य पत्रते मधु प्रियम् इति सिमानां रूपम् । समानं वै सिमानां च रेवतीनां च रूपम् । सिमाभ्यो वा अधि रेवतयो निर्मिताः । ज्योतिर् इत्य् आह । ज्योतिर् एवैतत् प्रजासु दधाति । ज्योतिर् इति च ह खलु वै पवत इति च गायत्र्यै रूपम् । गायत्र्यो एतद् अहस् तायते । पिता देवानां जनिता विभूवसुर् इति प्रजापतिर् वै पिता देवानां, स जनिता, स विभूवसुः । प्राजापत्यम् एतद् अहः । दधाति रत्नं स्वधयोर् अपीच्य मदिन्तमो मत्सर इन्द्रियो रस इति । रसो ह्य् एतद् अहः । यो वै पञ्चमाद् अहो रसो ऽत्यनेदत् तद् एतद् अहर् अभवत् । स एष रस एव । अभिक्रन्दन् कलशं वाज्य् अर्षतीत्य् ऋषभं एवैतत् प्रातस्सवने रेवतीष्व् अपिसृजन्ति प्रजननाय । पतिर् दिवश् शतधारो विचक्षण इति यद् वै शतवत् सहस्रवत् तज् जगत्यै रूपम् । जागतम् एतद् अहः । हरिर् मित्रस्य सवनेषु सीदति मर्मजानो । ऽविभिस् सिन्धुभिर् वृषेति वृषण्वतीर् भवन्ति बृहतो रूपम् । बार्हतम् एतद् अहः ।

अग्रे सिन्धूनां पवमानो अर्षरय् अग्रे वाचो अग्रियो गोषु गच्छसि ।

अग्रे वाजस्य भजसे महद् धनं स्वायुधस् सोतुभिस् सोम स्यसे ॥

इत्य् अग्रम् अग्रम् इति भवति । अग्रं ह्य् एतद् अहर् यद् बार्हतम् । अग्रं त्रयस्त्रिंश स्तोमानाम् । तम् एवैतद् रेवतयो ऽनु ॥ १३५ ॥

[१] क अधिपाठः ओ [२] ग सीमाभ्यो [३] [९] ग सवनेषु [१०] क मम्मज्जानो ग मम्मज्जानो
ग गायत्र्यो [४] ग तघते [५] ग इता [६] [११] ग वेगाषु [१२] ग भजतिस
ग प्रजापत्यं [७] ग पञ्चमं [८] ग अत्यनोदत्

ता एता भवन्ति जगत्यो जगद्वर्णा अहो रूपेण समृद्धाः । यत्र वा अहारूपेण समृद्धयन्ति सं तत्रर्धते । सम् अस्मा ऋध्यते य एवं वेद । असक्षत प्र वाजिन इत्य् अनुरूपो भवति भूतानुवादिनीः । षडहम् एवैतद् एतास् सृष्टम् अनुवदन्ति । तद् आहुर् अह एव रूपं स्तोत्रियेणारभन्ते ऽनुरूपेण साध्न इति । स्तोत्रियानुरूपो भवतः । प्राणो वै स्तोत्रियो ऽपानो ऽनुरूपः । प्राणापानाभ्याम् एवैतत् समृध्य प्रयन्ति ।

गव्या सोमासो अश्वया ।

शुक्रासो वीरयाशवः ॥

इति गोमतीः पशुमतीर् भवन्ति पशूनाम् एवावरुद्धयै । पशवो ह्य् एतद् अहः ।

शुभमाना ऋतायुभिर् सृज्यमाना गभस्त्योः ।

पवन्ते वारेऽव्यये ॥

इति रुति रेवतीनां रूपम् । ते विश्वा दाशुषे वस्व इति विश्ववतीर् भवन्ति । वैश्वदेवं ह्य् एतद् अहः ।

सोमा दिव्यानि पार्थिवा ।

पवन्ताम् । आन्तरिक्ष्या ॥

इतीमान् लोकान् समारभते । इमे वै लोकाः प्रजापतिः । प्राजापत्यम् एतद् अहः । षष्ठायतनो वै प्रजापतिर् देवतानाम् ॥ १३६ ॥

[१] ग नास्ति [२] ग शृष्टम् [३] ग अन्न [४-] [९] ग भवति [१०] ग पवताम् [११] ग
 ४] ग नुरुपोसन्न [५] क स्तोत्रियानुरूपो [६] समराभवता [१२] ग निवे [१३] ग प्रजापतिर्
 ग प्राणा [७-७] ग पानोरूपः [८] क पारे [१४] ग षष्ठ्यायतनो

पवस्व देववीर अतीति^१ दशर्चस्य प्रभृतिर् भवत्य् अति प्रादेति वा^२ आहुर् उपस्थितम्^३ ।
 उपस्थितम्^३ इवैतद् अहः ।

पवित्रं सोम रंक्षा ।

इन्द्रम् इन्द्रो वृषा विश ॥

इति वृषण्वतीर् भवन्ति बृहतो रूपम् । बार्हतम् एतद् अहः । आ वच्यस्व^४ महि प्सर^५
 इति आवतीर्^६ भवन्त्य् अनतिपादायैव^६ । अन्तम् इव ह्य् एतर्हि^७ गच्छन्ति । षडहान्
 नेत् पराञ्चो ऽतिपद्यामहा इति । अधुक्षत प्रियं मध्व् इति यद् वै महानाग्नीनां दुग्धं पयस्^८
 ता रेवतयो ऽभवन् । महानाग्नीनां वा एतद् दुग्धं पयो यद् रेवतयः । महान्तं त्वा महीर् अन्व
 इति त्रयस्त्रिंशो वै स्तोमो महान् । तम्^९ एवैतद् रेवतयः^९ ।

आपो^{१०} अर्धन्ति सिन्धवः^{११} ।

यद्^{१२} गोभिर् वासयिष्यसे^{१३} ॥

समुद्रो^{१४} अप्सु मासृजे विष्टन्मो धरुणो^{१५} दिवः ।

सामः पवित्रे अस्मयुः ॥

इत्य् अप्सुमतीर्^{१६} भवन्ति । आपो ह्य् एतद् अहः । अचिक्रदद् वृषा हरिर् इति वृषण्वतीर्
 भवन्ति बृहतो रूपम् । बार्हतम् ह्य्^{१७} एतद् अहः । महान् मित्रो न दर्शत^{१८} इति महद् ध्य
 एतद् अहर् यत् त्रयस्त्रिंशम् ।

गिरस् त इन्द्र ओजसा^{१९} मर्त्यज्यन्ते अपस्युवः ।

^{२०} द्याभिर् मदाय^{२१} शुन्मसे ॥

^{२२} तं त्वा^{२३} मदाय दृष्वच् उ लोककृत्तनुम् ईमहे ।

तव^{२४} प्रशस्तये महे^{२५} ॥

गोषा इन्द्रो^{२६} नृषा^{२७} अस्य अश्वसा^{२८} वाजसा उत ।

आत्मा यज्ञस्य पूर्यः ॥

इति गोमतीः पशुमतीर् भवन्ति पशूनाम् एवावरुद्धयै । पशवो ह्य् एतद् अहः ।

अस्मभ्यम् इन्दव् इन्द्रियं मधोः पवस्व धारया ।

पर्जन्यो वृष्टिर्^{२९} इव ॥

इति दशर्च^{३०} भवति—दशाक्षरा विराड्, अन्नं विराड्—विराज एवान्नाद्यस्यावरुद्धयै
 ॥ १३७ ॥

[१] क अरीति [२-२] ग आहुःरूपस्तिताम् [१५] ग
 [३] क उपास्थितम् ग उपास्तिताम् [४-४] नास्ति [१६] ग दर्श [१७] ग ओजसा [१८-
 ग स्वमभीप्सर [५] ग तावतीर् [६] १८] ग द्याभिर्मदाया [१९-१९] क ग तन्दया
 ग अनतिपादायैवायैव [७] ग एतर्हि [८] ग [२०-२०] ग प्रशस्तयैव [२१] ग इन्द्रो [२२-
 पर्य्यस् [९-९] ग एवैद्वतयो [१०] क न्वापो [२२] ग अश्वसा [२३] क ग वृष्टिमां [२४]
 ग नापो [११] ग सिद्धयो [१२-१२] ग ग दशर्चया
 गोभिर्वीसद्वसि [१३] ग ससमुद्र [१४-१४]

सना च सोम^१ जेषि चेत्य्^२ उत्तरं दशर्चं भवति । अभिपूर्वम् एवैतेन विराजम् अन्नाद्यम्
 अवरुद्धते । ऋषयो वा एतद् ऋद्धिकामा उपोत्थानं^३ प्रियं वाचो ऽपश्यन् अथा नो वस्यसस्

कृष्य्, अथा नो वस्यस् कृषीति । तेनास्तुवत । ततो वै ते सर्व एवार्ध्वन् । सर्वे ह वैर्ध्ववन्ति य एवं विद्वांसः एतेन दशर्चैर्न स्तुवते । उपरिष्ठाद् उदर्कं दधति । रसो वै षष्ठम् अहः । तस्यानतिनेदाय । स यथापां "वार्त्रं दिह्यात्" तादृग् एवैतद् उपरिष्ठाद् उदर्कं दधति रसस्यानतिनेदाय । चतुर्ऋचो भवति चतुष्पदां पशूनाम् एवावरुद्धयै । परोक्षं द्विपदा भवन्ति, द्विपदां पशूनाम् अवरुद्धयै । वि नाराशंसम् इव भवत्य् उभयोः कामयोर् उपाप्त्यै । यच् च दिव्यो यच् च मानुष उपरिष्ठाद् उदर्कं दधति । रसो वै षष्ठम् अहः । तस्यानतिनेदाय १० ॥ १३८ ॥

[१-१] ग जेषित्य् [२] ग उपोस्तानं [३] क क अवरुद्धयै [८] ग परोक्ष [९] ग दिवो
अधिपाठः स [४-४] क ग स्तुवतोपरिष्ठाद् [१०] क तस्यानतिनिदानाय
[५-५] ग दिव्या [६] क ग चतुरिचिचा [७]

अथ 'ह वै' तरन्तपुरुमीढौ वैतदश्वी ध्वस्योः पुरुषन्त्योर् बहु प्रतिगृह्य 'गरगिराव् इव' मेनाते । तौ ह स्मांगुल्या सातं प्रतिममृशाते । 'ताव् अकामयेताम्' असातं नाव् इदं सातं स्याद् 'आत्तम् इवैव' न प्रतिगृहीतम् इति । 'ताव् एतच्' चतुर्ऋचम् अपश्यतां, तेन प्रत्यैताम् । ततो वै तयोर् असातं सातम् अभवद् आत्तम् इवैव न प्रतिगृहीतम् । स यः प्रतिगृह्य कामयेतासातम् म इदं सातं स्याद् आत्तम् इवैव न प्रतिगृहीतम् इति स हैतेन चतुर्ऋचेन प्रतीयात् । असातं हैवास्य सातं भवत्य् 'आत्तम् एवैव' न प्रतिगृहीतम् । एते सोमा असृक्षतेत्य् एता अन्त्या भवन्ति भूतानुवादिनीर् उ एव । षडहम् एवैतद् एतास् सृष्टम् अनुवदन्ति ।

अभि गव्याति वीतये नृम्णा पुनानो अर्षसि ।

सनद्वाजः २० परि स्रव ॥

इति परिवर्तीर् भवन्त्य् अन्तस्य रूपम् । अन्तो ह्य एतद् अहः ।

उत नो गोमतीर् इषो विश्वा अर्षः परिष्टुभः ।

गृणानो जमदग्निना ॥

इति पर्यासो भवति प्रजानां धृत्यै पशूनाम् उपस्थित्यै । त्रयस्त्रिंश स्तोमो भवति । त्रयस्त्रिंशद् वै सर्वा देवताः । सर्वास्व एवैतद् देवतासु प्रतितिष्ठन्तो यन्ति ॥ १३९ ॥

[१-१] ग हैव [२] ग तरन्तपुरुमीढौ [३] ग वैतदश्वी [४-४] क ग पुरुषन्त्योर् बहुः [५-५] ग गरगिरिर्वा [६] क तेन [७] क प्रतिमृशाते ग प्रतिगृहीतं [८-८] ग स यः प्रतिगृह्य कामयेताम् [९] ग स्यातं [१०-१०] ग आत्तत्वेवा [११] ग नास्ति [१२-१२] ग ता वैतच् [१३] क चतुरिचिच ग चतुरिचि [१४] ग अधिपाठः सातं [१५] ग एतेन [१६] क ग चतुरिचिच [१७-१७] क आत्तमिवैव ग आत्तमेवैव [१८] ग एत्या [१९] ग भूतानुवादिर् [२०] ग सनद्वाजेः [२१] ग भवत्य् [२२] ग अर्षव [२३] ग अधिपाठः सर्वास्वैतदेवतासु

तद् आहुर्—मिथुनानि पञ्चाहान्य्, अमिथुनं षष्ठम् अहः । तद् यद् इमं स्तोमम् अर्हते जातवेदस इत्य् आग्नेयम् आज्यं भवति, तेनैव मिथुनं षष्ठम् अहः क्रियते । रथम् इव स महिमा मनीषयेत्य् एतेन मिथुनं क्रियते । होता वै पूर्वेष्व् अहस्सु यजमानायाशिषम् आशास्त उद्गातैतस्मिन् । यो वै साम्राशिषम् आशास्ते मीयत इव वै तस्य । तद् यद् अग्ने सख्ये 'मा रिषामा' वयं तव, अग्ने 'सख्ये मा रिषामा' वयं तवेति भवति, भेषजम् एवैतेन प्रायश्चित्ति कुर्वते । तथा हास्य न मीयते । उपरिष्ठाद् उदर्कं दधति । रसो वै षष्ठम् अहस् तस्या-

नतिनेदाय^१ । स यथापां वार्त्रं^२ दिह्यात्^३ तादृग् एवैतद् उपरिष्ठाद् उदर्कं दधति
रसस्यानतिनेदाय^४ ॥ १४० ॥

[१-१] ग म्मारुषामा [२-२] ग सख्यमारुषामा क वार्तं ग वार्त्रं [८] क दिव्यात् ग दिव्या
[३] ग रथं [४] क ग उदर्कं [५] ग रथो [९] ग रसस्यानतिनेदाय
[६] क तास्यानतिनेदाय ग तस्यानतिनेदाय [७]

प्रति वां सूर उदित इति मैत्रावरुणं भवति । प्रति ह्य एतर्हि^१ स्तोमाश् छन्दो ह्य ऋतवो^२
ग्रहा आवर्तन्ते । अथो यत्^३ प्रति वाम् इति भवति तस्माद् उ हेदं यथर्वन्नाद्यं प्रतिधीयत
उपरिष्ठाद् उदर्काण्य् अन्यानि स्तोत्राणि^४ भवन्ति । अथैतद् अनुपरिष्ठाद् उदर्कम् । प्राणा-
पानौ वै मैत्रावरुणौ^५ । यद् उपरिष्ठाद् उदर्कं दध्युः प्राणापानाव् अपिहन्त्युः । तद् यद्
अनुपरिष्ठाद् उदर्कं दधति प्राणापानाभ्याम् एवोत्सृष्ट्यै । भिन्धि विश्वा अप द्विष इत्य् ऐन्द्रं
भवति । परि बाधो जही मृध इति घ्नद्वत्^६ । एतद् वै यजमानस्य स्वं स्तोत्रं यद् ब्रह्मणः^७ ।
स्व एव तद् आयतने^८ यजमानस्य सर्वं पाप्मानं घ्नन्ति ।

वसु स्पाहं तद् आ भर ॥

यस्य ते विश्वम्^९ आनुषग्^{१०} भूरेर् दत्तस्य वेदति ।

वसु स्पाहं तद् आ भर ॥

यद् वीळाव्^{११} इन्द्र यत् स्थिरे^{१२} यत् पशानि पराश्रुतम् ।

वसु स्पाहं तद् आ भर ॥

इति । पशवो वै वसु स्पाहम् । अन्नम् उ वै पशवः । एतान् तद् उद्गाता यजमानायाशिषम्
आशास्त, उपरिष्ठाद् उदर्कं दधति । रसो वै षष्ठम्^{१३} अहस् तस्यानतिनेदाय^{१४} ॥ १४१ ॥

[१] ग एतर्हि [२-२] ग स्तोमाश्छन्दांश्चतवो [११] ग वीळा [१२] ग स्तुतेर [१३-
[३] ग यति [४] ग नास्ति [५] ग मित्रा- १३] क अहसस्यानतिनेदाय ग अहस्तुस्यानति
वरुणौ [६] ग घ्नद्वत् [७] ग ब्रह्मणः [८-८] नेदाय
ग तदा [९] ग विश्वम् [१०] ग आनुषत्

यज्ञस्य हि स्थ ऋत्विजा इत्य् ऐन्द्राग्निं^१ भवति । अत्रेन्द्राग्नी आर्त्विज्याय^२ वृणीते,
ऽत्रेन्द्राग्निभ्यां^३ यज्ञं संप्रदाय निर्मुच्यते^४ । तस्य न मीयते यथा पुरम् एव भवतीन्द्राग्नी
एवातः पराचीनम् आर्त्विज्यं कुरुतः ।

इदं^५ वां मदिर्^६ मध्व् अधुस्मन् अद्रिभिर् नरः ।

इन्द्राग्नी तस्य बोधतम् ॥

इति शक्करीणां च रेवतीनां च रूपम् ।

^१ तोशासा रथयावाना^२ वृत्रहणापराजिता ।

इन्द्राग्नी तस्य बोधतम् ॥

इति वार्त्रघ्नं भवत्य्^१ अन्ततो विजित्यै । एतेन वै षडहेन देवा अग्रे व्यजयन्त । तद् यद्
एतद् वार्त्रघ्नम् अन्तत आज्यं क्रियते, विजित्या एव भ्रातृव्यस्यैव वधाय । विजयते हन्ति
द्विषन्तं भ्रातृव्यं य एवं वेद । उपरिष्ठाद् उदर्कं दधति । रसो वै षष्ठम्, अहस्, तस्या-
नतिनेदाय । स यथापां वार्त्रं दिह्यात्^२ तादृग् एवैतद् उपरिष्ठाद् उदर्कं दधति रसस्या-
नतिनेदाय । त्रयास्त्रिंश स्तोमो भवति । त्रयास्त्रिंशद् वै सर्वा देवताः । सर्वास्व एवैतद्
देवतासु प्रतितिष्ठन्तो यन्ति ॥ १४२ ॥

[१] ग ऐन्द्राग्नि [२] क ग आर्त्विज्याय [३] ग ऐन्द्राग्निभ्यां [४] ग निर्मुच्यते [५-५]
क वा मदिर् ग वा मन्दिरं [६-६] ग तोशास राथयावाना [७] ग भवत्य् [८] क ग दिव्यात्

इन्द्रायेन्द्रो^१ मरुत्वत इति माध्यन्दिनस्य पवमानस्य गायत्र्यो भवन्ति बृहतो रूपम् ।
बार्हतम् एतद् अहः । ^२तं त्वा^२ विप्रा वचोविदः परिष् कृण्वन्ति धर्णसिम् इति परिवतीर् भवन्त्य
अन्तस्य रूपम् । अन्तो ह्य एतद्^३ अहः । रसं ते मित्रो अर्यमेति रसो ह्य^४ एतद् अहः । यो
वै पञ्चमाद् अहो रसो ऽत्यनेदत् तद् एतद् अहर् अभवत् । स एष रस एव ।

पिबन्तु^५ वरुणः कवे ।

पवमानस्य मरुतः ॥

इति मरुत्वतीर् भवन्ति । मरुत्वद् वै मध्यन्दिनस्य रूपम् । मध्यन्दिनस्यैव तद् रूपान् न
यन्ति । तासु गायत्रम् उक्तब्राह्मणम् । अथ रेवतयः । पशवो वै सिमाः । पशवो
रेवतयः । पशव एतद् अहः । पशुमन्त एव भवन्त्य एनेन^६ तुष्टुवानाः । शक्रयो वा इदं
तेजसा प्रातपन्^७ । तेजसा नाभिमृश्या^८ आसन् । तासां देवाः प्रदाहाद् अबिभयुः । ते
ऽनुवन् सर्वे वा इदम् इमाः प्रधक्ष्यन्ति । एतेदम् आसां शमयामेति । तासां द्वे एकस्यै पदे
निरमिमतैकम् एकस्यै । यस्यै द्वे निरमिमत तद् एतां त्रिपदां प्रत्युपादधुर^९, यस्या एकं
तद् एकपदाम्^{१०} । सैवैषा त्रिपदा गायत्र्य अभवत् । समाने^{११} वा एतच् छन्दः । ^{१२}तद्
द्वेधा व्यौहन्^{१३} भूम्ने च शान्त्यै च । बहुः प्रजया ^{१४}पशुभिर् जायते^{१५} य एवं वेद ॥ १४३ ॥

[१] ग इन्द्रायेन्द्रो	[२-२] ग तत्त्वा	[३-३]	वादधुर	[१०] ग एकपदा	[११] क ग सा
ग रूपवन्तो नेतद्	[४] ग नास्ति	[५] ग	मानं	[१२] क ग अधिपाठः स	[१३] क व्यौहन्
पिबन्तु	[६-६] ग भवन्तेनेन	[७] क ग	[१४-१४] ग पशुभिर् प्रजायते		
प्रातपन्	[८] क नाभिमृश्या	[९] ग प्रत्यु-			

पञ्चमाद्^१ वै देवा अह्वष् षष्ठम् अहर् निरमिमत । तस्मा आयतनम् ऐच्छन् । तस्मै
रेवतीर् एवायतनम् अविन्दन् । आयतनवान् भवति य एवं वेद । पशवो वै रेवतयः । आत्मा
मध्यन्दिनः । तद् यद् रेवतीर् मध्यन्दिनम् अभि प्रत्याहरन्त्य^२ आत्मन् एवैतत्^३ पशन्
प्रतिष्ठापयन्ति । पशवो^४ वै रेवतयः । आत्मा मध्यन्दिनः । तद् यद् रेवतीर् मध्यन्दिनम्
अभि प्रत्याहरन्त्य^५ आत्मन् एवैतत्^६ पयः^७ प्रतिष्ठापयन्ति । ^८रेतो वै रेवतयः । आत्मा
मध्यन्दिनः । तद् यद् रेवतीर् मध्यन्दिनम् अभि प्रत्याहरन्त्य^९ आत्मन् एवैतद् रेतः
प्रतिष्ठापयन्ति^{१०} । रेतो वै रेवतयः । रेत उ रैवतं साम । वज्रा ह खलु वा एते यद् रैवतस्य
साम्नो निधनानि^{११} । तद् यद् रेवतीषु रैवतं पृष्ठं कुर्युर् वज्रेण ^{१२}रेतो वीयुस्^{१३} ता यत्
पुरस्तात्^{१४} पवमाने कुर्वन्ति, वज्रेण नेद् रेतो व्ययामेति^{१५} ॥ १४४ ॥

[१] ग पञ्चद्	[२-२] क ग आत्मन्नेवैतत्	[३] ग पयो	[४-४] ग आत्मन्नेवैतद्	[५] ग रेतः
[६-६] ग नास्ति	[७] ग निधनस्थानि	[८-८] ग रेवतोपीयुस्	[९] ग पुस्तात्	[१०] क व्ययामेति

पयो वै रेवतयः । पशवः पञ्चमम् अहः । ता^१ यद् अन्तर्हिता अन्येन साम्ना स्युर्
अन्तर्हितं पयः पशुभ्य स्यात् । ता यद् अनन्तर्हिता भवन्ति तेन पयः पशुभ्यो ऽनन्तर्हितं
भवति । तद् आहुर जामीव वा एतत् क्रियते यद् एता इळाभिर् इळा उपयन्ति । इषो-
बुधीयेनैवारभ्यम् अजामिताया इति । अन्तर्हितं ह तु तथा पयः पशुभ्य स्यात् । वज्रेण
रेतो वीयु^२ रेवतीभिर् एवारभ्यं, वज्रेण नेद् रेतो व्ययामेति^३ । अथो^४ ह न^५ तथा पयः
पशुभ्यो ऽन्तर्हितं भवति । ऋग् वा^६ अयं^७ लोकस् सामासौ । देवक्षेत्रं^८ वा असौ लोकः
पवमानः^९ । ता यद् द्वेधा व्यूहन्ति तेनैवाभ्याम् उभाभ्यां लोकाभ्यां न यन्ति । आपो वै
रेवतयः । आप उ रैवतं साम । तद् यद् रेवतीषु रैवतं पृष्ठं कुर्युर् अगाधे मज्जेयुर् न

प्रतितिष्ठेयुः । तद् यद् वारवन्तीयं पृष्ठं भवति प्रतिष्ठित्या एव । जीर्यन्तीव^१ वा एतत् पृष्ठानि यदा^२ षष्ठम् अहर् आगच्छन्ति । न वै जीर्णे रेतः परिशिष्यते । तद् यद् वारवन्तीयं पृष्ठं भवत्युत्तरेषाम् एव यज्ञकृतूनां प्रजात्यै ॥ १४५ ॥

[१] ग तः [२] ग पीयू [३] क व्ययमेति [४-४] ग हः [५-५] क भवत्युच्वा ग भवत्युष्वा
[६] ग अयमु [७] क देवक्रतं ग वेदक्षेत्रम् [८] ग पवः [९] ग अधिपाठः वा [१०] ग यते

वत्सैः^१ पशून् संवाशयन्ति । यदा वै पशवो वत्सैस् संवाशन्ते^२, ५थ^३ कामान् दुहे^४ । कामदुघा अस्मै रेवतयो भवन्ति । पवमाने संवाशयेद् यः कामयेतामुष्मिन् मे लोके कामदुघा स्युर इति । अमुष्मिन् हैवास्य लोके कामदुघा भवन्ति । अभ्यावर्तिषु^५ संवाशयेद् यः कामयेतास्मिन् मे लोके कामदुघा स्युर इति । अस्मिन् हैवास्य लोके कामदुघा भवन्ति । उभयत्र संवाशयेद् यः कामयेतोभयोर्^६ मे लोकयोः कामदुघा स्युर इति । उभयोर् हैवास्य लोकयोः कामदुघा भवन्ति । तद् आहुर इतो वत्सा स्युर, इतो मातरः । उदीचीर्^७ वा आप स्यन्दन्ते । आपो वा एते यत् पशव इति । तद् उ वा आहुर— इत^८ एव वत्सा स्युर, इतो मातरः । यदा वै पिता पुत्रं निरवसाययत्य्, उत्तरतो वाव^९ स तं निरवसाययति^{१०} । तस्माद् उत्तरतो वत्सा स्युर, दक्षिणतो मातरः । देवासुराः पशुष्व् अस्पर्धन्त । ते देवा वत्सैर् उत्तरतो ऽतिष्ठन्, अथासुरा मातृभिर् दक्षिणतः । ता मातरो निर्दीर्य वत्सान्^{११} अभिपलायन्त । अधारयन्^{१२} देवा वत्सान्^{१३} । तास् समाक्रभ्यासुराणाम्^{१४} अवृञ्जत । ताभिर् उदञ्चः प्राद्वन्^{१५} । वृक्के^{१६} द्विषतो भ्रातृव्यस्य पशून् य^{१७} एवं वेद । तस्माद् उत्तरत एव वत्सा स्युर, दक्षिणतो मातर इति ॥ १४६ ॥

[१] क वत्से ग वत्सैः [२] ? क संवाशन्ते [३-३] ग सन्निरवसाययन्ति [१०-१०] ग अभि-
ग संवाशयन्ते [३] क अधिपाठः ते [४] पलायान्ताधाराय [११] क ग वत्सास् [१२]
क दुहे [५] क अभ्यावर्तिषु [६] ग कामतो क समाक्रभ्यासुराणाम् [१३] ग प्राद्वन् [१४]
भयोर् [७] क ग उदीचीर् [८] ग इति ग वृञ्जे [१५] ग य य

अथ वाजदावर्यः^१ । अन्नं वै वाजो, २ ऽन्नं दावर्यः^२ । एता अन्नाद्यस्यैवावरुद्धयै । प्रजा-पतिः प्रजा असृजत । ता अनशना असृजत । ताः प्रजापतिम् एवोपाधावन्^३ । ताभ्य एते-नैव साम्नान्नाद्यं प्रायच्छत् । ता अनुवन्—वाजं वै नो ऽन्नाद्यं प्रादाद् इति । तद् एव वाजदावरीणां वाजदावरीत्वम्^४ । तद् एतद् अन्नाद्यस्यावरुद्धिस्साम । अवान्नाद्यं रुद्धे ऽन्नाद् श्रेष्ठ^५ स्वानां भवति य एवं वेद । अथ सौपर्णं यज्ञस्यैवारम्भः^६ । यज्ञो वै देवेभ्य उदक्रामत् । स सुपर्णो भूतः पर्यप्लवत । ते देवा अकामयन्ता^७ यज्ञं रभेमहीति । त एतत् सामापश्यन् । तेनास्तुवत । तेन यज्ञम् आरभन्त । उत्क्रान्त^८ इवैतर्हि यज्ञो भवति षष्ठे ऽहन् । तद् यद् अत्र सौपर्णं भवति यज्ञस्यैवारम्भाय । यद् व एवैनम् एतेन सुपर्णं^९ भूतं परिप्लवमानम् आरभन्ते, तस्मात् सौपर्णम् इत्य् आख्यायते । तद् व एवाचक्षते क्रौञ्चम् इति । क्रुञ्च^{१०} आङ्गिरस ईष्यम्^{११} इवाहर् अविन्दत् । ईष्यम्^{१२} इवैतद् अहर् यत् षष्ठम् । तस्मात् षष्ठे ऽहन् क्रियते । तद् ऐळं भवति—पशवो वा इळा । पशव एतद् अहः— पशूनाम् एवावरुद्धयै ॥ १४७ ॥

[१] ग वाजदावर्यः [२] क व्रदावर्यः [३] ग एवापाधावन् [४] क -रित्वं ग वाज-

दावारीत्वं [५] ग अष्टे [६] ग यज्ञस्यैवारुमो [७] ग सुपुर्ण [१०] ग क्रन्दन् [११] क
[७] ग अकायन्त [८-८] ग आरमन्तेरन् क्रामन्त ईर्ष्यम् ग ईर्षम्

अथेषोवृधीयं^१ बहिर्निधनं बार्हतम् । तस्माद् बार्हते ऽहन् क्रियते । इषो वै षष्ठम्
अहर, वृधे सप्तमम् । षष्ठाद् वा अहस् सप्तमम् अहः प्रजातम् । तद् यद् इष इति षष्ठाद्
एवैतद् अहस्^२ सप्तमम् अहः प्रजनयन्ति । यद् वृध इत्य् अवर्धन्त इव^३ ह्य एतर्हि । प्रजा-
पतिः प्रजा असृजत । ता अनशना-अनशना^४ असृजत । ता अशनायन्तीर् अन्यान्याम्
आदन्^५ । स प्रजापतिर् ऐक्षत—कथं नु म इमाः प्रजा नाशनायेयुर्^६ इति । स एतत्
सामापश्यत् । तेनैना इषोवृधीय^७ इत्य् एवाभ्यमृशत् । ता अस्येषा^८ समक्ता अवर्धन्त ।
तद् एवेषोवृधीयस्येषोवृधीयत्वम् । इषा हैवास्य^९ समक्ता भार्या वर्धन्ते य एवं वेद । तच्च
चतुरक्षरणिधनं भवति—चतुष्पदा वै पशवः । पशव एतद् अहः—पशूनाम् एवावरुद्धयै
॥ १४८ ॥

[१] ग अथेषावृधीयं [२] ग अह [३] क इवं [४] क नास्ति [५] ग अदन् [६] ग
नाशनायुर् [७] ग इषावृधीय [८] ग अस्येषा [९] ग हैवास्य

^१ मृज्यमानस् सुहस्ता समुद्रे वाचम् इन्वसि रयिम् इति^१ ^२ रु इति^२ रेवतीनां रूपम् ।

^३ पिशङ्गं बहुलं पुरुषृहं पवमानाभ्य् अर्षेति ॥

पुनानो वारे पवमानो अव्यये वृषो अचिक्रदद् वने^३ ।

इति वृषण्वतीर् भवन्ति बृहतो रूपम् । बार्हतम् एतद् अहः । ^४ देवानां सोम पवमान निष्कृतं
गोभिर् अजानो अर्षेसीति^४ गोमतीः पशुमतीर् भवन्ति, पशूनाम् एवावरुद्धयै । पशवो ह्य एतद्
अहः । तासु सौषावम् अभ्यासवत् सिमानां रूपम् । अभ्यासो वै सिमानां रेवतयः । तद्
व एवाचक्षते वसिष्ठस्य पिप्पलीति । वसिष्ठो वै जीतो^५ हतपुत्रो ऽकामयत—बहुः प्रजया
पशुभिः प्रजायेयेति । स एतत् सामापश्यत् । तेनास्तुत^६ । ततो वै स बहुः प्रजया^७ पशुभिः
प्राजायत^८ । सो ऽब्रवीत्—^९ पिप्पलि वा^९ इदम् आस येन प्राजनिषीति^{१०} । तत्
पिप्पलीनां^{११} पिप्पलित्वम्^{१२} । पिप्पलिनं^{१३} ह वै नामैतत् पिप्पलीत्य् आख्यायते तत् ।
प्रजा वै पिप्पलं, पशवः पिप्पलं, स्वर्गो लोकः पिप्पलम् । तद् यत् पिप्पलि भवत्य् एत-
स्यैव सर्वस्यावरुद्धया^{१४} एतस्योपाप्त्यै । यद् ऊर्ध्वैलं भवति बृहतो रूपं, बार्हते ऽहन् ।
तेन वै रूपसमृद्धम् । यद् उ वसिष्ठो ऽपश्यत् तस्माद् वसिष्ठस्य^{१५} पिप्पलीत्य् आख्यायते
॥ १४९ ॥

[१-१] क मृत्स्यासत्तिरयिमिति [२-२] एवं च । क
नास्ति ग रूति [३-३] क पिहं पसिपुयेववृन
[४-४] क देतंगो सीति [५] ग जितो [६]
ग तेनास्तुवत [७] ग प्रजा [८] ग प्रजायत

[९-९] ग पिप्पलाव [१०] क प्रजानिषीति [११]
क पिप्पलिनः [१२] ग पिप्पलीत्वं [१३] ग
पिप्पलं [१४] ग सर्वस्यन्वरुद्धया [१५] क
वासिष्ठस्य

अथौक्षणोरन्ध्रम् । उक्ष्णो वै रन्ध्रः काव्यो ऽकामयताङ्गिः प्रतीपं स्वर्गं लोकम् आरोहे-
यस् अप्सु मे^१ वर्तमानि^२ ^३ पश्येयं नियानम्^३ इति । स एतत् सामापश्यत् । तेनास्तुत ।
ततो वै सो ऽङ्गिः प्रतीपं स्वर्गं लोकम् आरोहद्, अप्सु स्ववर्तमान्य्^४ अपश्यन् नियानम् ।
स ह वाव रौमण्वतः^५ । स एवोशना काव्यः । स ह स यमुनयैव प्रतीपं स्वर्गं लोकम्
आरोहत्^६ । तद् एतत् स्वर्गं साम । अङ्गिः प्रतीपं स्वर्गं लोकम् आरोहति य एतं वेद ।

यद् उक्ष्णो^१ रन्ध्रः काव्यो ऽपश्यत् तस्माद् औक्ष्णोरन्ध्रम् इत्य् आख्यायते । अथो आपो-
नियानम् इति, यद् अस्याप्सु^२ नियानम् अपश्यत्^३ ॥ १५० ॥

[१] ग नास्ति [२] ग वत्यानि [३-३] क पश्येयुन्नियानम् ग पश्येयुन्नियानम् [४] ग वर्मान्य
[५] ग रौमण्वताः [६] ग अरोहत् [७] क ग ऊष्णो [८] ग आस्याप्सु [९] ग अपश्यन्

अथ वाजजित् । अन्नं वै वाजः । यदा वै गौर् अश्वः पुरुषो ऽन्नस्य सुहितो^१ भवति,
अथ स वाजी भवति । देवासुरा अन्नाद्ये अस्पर्धन्त । ते देवा अक्रामयन्त वृक्षीमह्य^२
अन्नाद्यम् असुराणाम् इति । त एतत् सामापश्यन् । तेनास्तुवत^३ । ते वाजिजिगीवेत्य्
एवान्नाद्यम्^४ असुराणाम् अवृञ्जन् । तद् एव वाजजितो वाजजित्वम् । तद् एतद् अन्नाद्य-
स्यावरुद्धिस्साम । अवान्नाद्यं रुद्धे, वृत्के^५ द्विषतो भ्रातृव्यस्यान्नाद्यं य एवं वेद । तत्
पञ्चाक्षरणिधनं भवति । पांको वै यज्ञः । अतीव वा एते यज्ञस्य^६ मात्रां क्रामन्ति य एतद्
अहर् आगच्छन्ति । तद् यत् पञ्चाक्षरणिधनं भवति—पांको यज्ञो—यावती यज्ञस्य मात्र
तां^७ नेद् अतिक्राममेति^८ ॥ १५१ ॥

[१] ग हितो [२] ग वृज्- [३] ग तेनस्तुवत [४] ग आवान्नाद्यम् [५] ग वृत्के [६] ग
यस्य [७-७] क नेतिक्राममेति

अथ वरुणसाम । वरुणो वै राजा सधमादम्^१ इवान्याभिर् देवताभिर् आसीत् । सो
ऽक्रामयत सर्वेषां देवानां राज्याय सूयेयेति । स प्रजापतौ शतं वर्षाणि ब्रह्मचर्यम् अवसत् ।
तस्मा एतत् सामाब्रवीद्—एतद् वै मे राज्यं रूपम् । गच्छ । राजानं त्वा देवाः करिष्यन्त
इति । स^२ देवान् अभ्यैत् । तम् आयन्तं^३ दृष्ट्वा देवाः प्रत्यवारोहन् । तान् अब्रवीन्—मा
मा प्रत्यवरुक्षत । भ्रातरो वै मम यूयं स्थ । यादृशा वै यूयं स्थ, तादृङ् अहम् अस्मीति ।
नेत्य् अनुवन्^४ । यद् वै नः पितुः प्रजापते रूपं तद् इदं त्वयि पश्याम इति । तं प्रत्य्
एवावारोहन् । तस्मा एतां^५ राजासन्दीं^६ म्यदधुः । तस्याम्^७ एनम् अभ्यषिञ्चन्त—
वसवो राज्याय रुद्रा वैराज्यायादित्या स्वाराज्याय विश्वेदेवास्^८ साम्राज्याय मरुतस्
सार्वभृश्या^९ साध्याश् चाण्ड्याश् च पारमेष्ठ्याय । तद्^{१०} एतच् छीसवस्साम । अश्नुते
श्रियं गच्छति राज्यं य एवं वेद । यद् उ वरुणो राजापश्यत्, तस्माद् वरुणसामेत्य्
आख्यायते ॥ १५२ ॥

[१] क सधमाधम् [२-२] क देवाभ्यैतमायन्त ग देवानभ्यैतमायन्त [३] क अब्रवीद् [४] ग एता
[५-५] ग अनभ्यषिञ्चन्तव [६] ग विश्वेदेवास् [७] क ग सार्वभृश्याय [८] ग तम्

अथ गोष्ठः । शकरीणां च वा एष रेवतीनां च गोष्ठः । पशूनां धृत्यै गोष्ठः । ध्रियन्ते
ऽस्मिन् पशवः । पशूमान् भवति य एवं वेद । प्रजापतिः पशून् असृजत । ते ऽस्मात् सृष्टा
अपाक्रामन् । तान् प्रथमेनाह्वाविवारयिषत ।^१ तान् नावारयत^२ । तान् द्वितीयेन नावा-
रयत । तांस् तृतीयेन नावारयत । तांश् चतुर्थेन नावारयत^३ । तान् पञ्चमेन नैवावा-
रयत^४ । तान् षष्ठे ऽहन् एतेनैव साम्नावारयत । सो ऽब्रवीद् गोष्ठो वाव म इदं पशूनां
सामाभूद् इति । तद् एव गोष्ठस्य गोष्ठत्वम् । तद् एतत् पशव्यं साम गोष्ठः । ध्रियन्ते
ऽस्मिन् पशवः । पशूमान् भवति य एवं वेद । तद् उ निषिद्धम् इव भवतीहा^५ इळा इहा
इळा^६ इति । एतद् ध वा एनांस् तद् एतेन पुरस्ताद् वारयांचके ।^७ एतम् उ त्वं दश क्षिपो

मृजन्ति सिन्धुमातरम्^६ इति यद् वै सिन्धुमत् समुद्रवत् तद् एतस्याहो रूपम् । आपोभाजनम् एतद् अहः । तद् आहुर् यन्ति^७ एते त्रिष्टुभः पवमानान्ताद् ये गायत्रीष्व् अन्त्यं कुर्वन्तीति । तास्^८ 'सूर्यवतीर् भवन्ति । अथो^९ ऐन्द्रीः । तेन^{१०} त्रिष्टुभः पवमानान्तान् न यन्ति । तास्व् इहवद् वामदेव्यम् । पशवो वै सिमाः । 'पशवो रैवतम्'^{११} । पशव 'इहवद् वामदेव्यम्'^{१२} । पशुमन्त इव भवन्त्य् एनेन तुष्टुवानाः । तद् उ निषिद्धम् इवैव भवत्य्^{१३}—एतम् उ त्वं दश क्षिप इहा मृजन्ति सिन्धुमातरम्^{१४} इहेति एतद् ध वा^{१५} एनांस तद् अप्य् एतेनैव पुरस्ताद् वारयांचक्रे ॥ १५३ ॥

[१-१] क तान्नवारयत ग तन्नावारयत	[२] ग नास्ति	[९-९] ग सूर्यवती भवन्त्यथो	[१०]
वैनववारयत	[३] क नावारयत	[४] ग एवं च । क ते ग तन	[११-११] क नास्ति ग
भवतिहा	[५] क इहा ग इहा	[६-६] क पशवो रैवतः	[१२-१२] क इहवद्देव्यम्
एत पो अरम्	[७] ग अधिपाठः वा	[८] क क भवभवत्य्	[१४] क ग मातराम्
			[१५] क व

'रैवतीर् नसु सधमाद' इति रैवतयो भवन्ति । समाद् एवैतत् समम् उपयन्ति । गायत्र्यो^२ मध्यन्दिनस्यान्त्या भवन्ति । गायत्र्य^३ एताः । स यथा 'समात् समं' संक्रामेत् तादृक्^४ तत् । यातयामानि वा एतर्ह्य् अन्यानि छन्दांसि, 'गायत्र्य् एवायातयास्त्री' । यातयामभि स्तोत्रैर् यातयामभिश् शस्त्रैर् वषट्कारो यातयाम । ऋतुमन्ति पञ्चाहान्य् अनृतु षष्ठम् । तद् यद् धोत्रा ऋतुयाजान् नाना वषट्कुर्वन्ति तेनैव षष्ठम् अहर् ऋतुमत् क्रियते । तासु वारवन्तीयम् । एतद् ध वै 'रेवद् रैवत्यं' यद् रैवतीषु वारवन्तीयम् । रेवान् भवत्य् आस्य 'रेवान् रैवत्यो' जायते य एवं^५ विद्वान् रैवतीषु वारवन्तीयेन स्तुते । एतद् वै 'बृहद् रैवत्यम्'^६ यद् रैवतीषु वारयन्तीयम् । बार्हतं षष्ठम् अहः । तेनैव षष्ठम् अहर् बार्हतं क्रियते । अग्निर् वा एष वैश्वानरो यत् पृष्ठयष् षडहः । ऋतवो वै पृष्ठानि । संवत्सर ऋतवः । संवत्सरो ऽग्निर् वैश्वानरः । सो ऽशान्त ईश्वरः प्रदग्धोः । तद् यद् वारवन्तीयं पृष्ठं भवत्य् अग्नेर् एव वैश्वानरस्य शान्त्या अप्रदाहाय ॥ १५४ ॥

[१-१] क रेवती द ग रेवतीर्न स्वधमाद	[२] ग तयाम्ना	[७-७] ग रेवैवैवत्यं	[८-८] ग रेवा-
गायत्री	[३] ग गायत्रा	[४-४] ग समा समान्	वैत्यो
समा	[५] क तदृक्	[६-६] ग गायत्र्यो वाया-	[९] क अधिपाठः वेद
			[१०-१०] क
			बृहदैवत्यं ग बृहद्वैवत्यं

प्रजापतिर् वा एतं यज्ञम् असृजत यत् पृष्ठं^१ षडहम् । स सृष्टः प्राद्रवत् । तं रथन्तरेणाविवारयिषत्^२ । तं नावारयत । तं बृहता नावारयत । तं वैरूपेण नावारयत । तं वैराजेन नावारयत । तं महानास्त्रीभिर् नावारयत । तं रेवतीभिर् नैववारयत । तं वारवन्तीयेनैवावारयत । यद् अवारयत तद् वारवन्तीयस्य वारवन्तीयत्वम् । तद् यद् वारवन्तीयं पृष्ठं भवति यज्ञस्यैव वारणायै । प्रजापतिर् वा एतं यज्ञम् असृजत यत् पृष्ठं षडहम् । तस्मै प्रतिष्ठाम् ऐच्छत् । तस्मा अप 'एवाविन्दत् । तासु^३ रथन्तरेण प्रतिष्ठाम् ऐच्छत् । स नाविन्दत् । तासु बृहता नाविन्दत् । तासु वैरूपेण नाविन्दत् । तासु वैराजेन नाविन्दत् । तासु महानास्त्रीभिर् नाविन्दत् । तासु रेवतीभिर्^४ नैवाविन्दत् । तासु^५ वारवन्तीयेनैवाविन्दत् । यद् अविन्दत् तद् व एव वारवन्तीयस्य वारवन्तीयत्वम् । तद् यद् वारवन्तीयं पृष्ठं भवति यज्ञस्यैव प्रतिष्ठायै । इयं वै वारवन्तीयम्, इयं प्रतिष्ठा । अस्याम् एवैतद् यज्ञं प्रतिष्ठापयन्ति । अग्निर् वा एष वैश्वानरो यद् वारवन्तीयम् । आप उ रैवतयः । तद् यद् रेवतीषु वारवन्तीयं भवति, तस्माद् आपो ऽग्निप्रोक्तयः । जीर्यन्तीव

वा एतत् पृष्ठानि यदा षष्ठम् अहर् आगच्छन्ति । न वै जीर्णे रेतः परिशिष्यते । तद् यद् वारवन्तीयं पृष्ठं भवत्युत्तरेषाम् एव यन्नक्रतूनां प्रजास्यै ॥ १५५ ॥

[१] ग पृष्ठं [२] क रथन्तरेणाविवारैषत ग विवार- मैछत् स नाविन्दत्तासु बृहता नाविन्दत्तासु वैरूपेण ना-
विषता [३-३] ग एवाविन्दत्तासु [४] ग विन्दत्तासु वैराजेन नाविन्दत्तासु महानास्त्रीन्वाविन्दत्तासु
रैवतीभिर् [५] ग अधिपाठः रथन्तरेण प्रतिष्ठा- रैवतीभिर्नवाविन्दत्तासु

तद् उ होवाचाभिप्रतारणो^१ जीर्णश्च शयानः । पुत्रा हास्य दायं विभेजिरे । स ह घोष आस । को घोष इति । तस्मै होचुः—पुत्रास् ते भगवो दायं विभजन्त इति । स होवाच—सुश्रवा^२ वा अहं तत् पृष्ठानां ब्राह्मणे जीवतो ऽस्य पुत्रा दायम् उपयन्तीति । सुश्रवा^३ वा अहं तद् इति । तद् एतद् यथा जीवतो दायम् उपेयाद् एवं^४ तद् यद्^५ रैवते ऽहनि सति वारवन्तीयं पृष्ठं भवति । अथेतरत् पवमाने कुर्वन्ति । अथ ह गैरेय “आषाढिर् अषाढं” भाल्लवेयं पप्रच्छ यद् इमानि यद् बहूनि सामानि कथं षष्ठायाहे न प्राभवन्^६ इति । स होवाच—त्वत्वाद्दशाष् षड् राजानः पञ्चालेषु^७ वेद्या इति । स होवाचैवं न्यूनं त्वं वेत्यान्यथा वयम् अतो विभेति । स यद् एवैतद् अपृष्ठं पृष्ठं वारवन्तीयं क्रियते तेनैव तद् अहर् अप्रभूतम् । अथ ह नैतत्नव^८ आरुणि^९ पप्रच्छारुण^{१०} आरुणे कस्माद् अरेतो-धास् सत्यो महानास्त्रयः प्रजनयन्ति । कस्माद् उ रेतोधास् सत्यो रैवतयो न प्रजनयन्तीति । यद्र इति रेत एव प्रथमेनाभिव्याहरतीति^{११} । तद् घ न प्रत्युवाच । तेन हैनं जिगाय । स यत् प्रत्यवक्ष्यद्—रेतो वै रैवतयो रेत उ रैवतं साम । न वै रेतसो रेतो ऽस्ति । ^{१२}पुत्र एवैतर्हि^{१३} रेतो ऽन्तम् एतत् पृष्ठानि गच्छन्ति । यदा षष्ठम् अहर् आगच्छन्ति नातः पराञ्चि प्रजायन्ते । तस्माद् अरेतोधास् सत्यो महानास्त्रयः प्रजनयन्ति । तस्माद् उ रेतो-धास् सत्यो रैवतयो न प्रजनयन्तीति । अथ वामदेव्यम् । पशवो वै वामदेव्यम् । पशुमन्त एव भवन्त्यु एनेन तुष्टुवानाः । सुरुषुक्तुम् उतय^{१४} इत्य् अभ्यारम्भेण^{१५} षट्पदाष् षष्ठे ऽहन् भवन्ति । तेनैव षडहानि कल्पन्ते ॥ १५६ ॥

[१] ग होवाचाभिप्रतारणो [२] ? क च सुभवं लेषु [८] ग नैतत्तत्नव [९] ग आरुणि [१०] ग प्रप्रच्छारुणि [११] ग व्याहरन्तीति [१२-
[३] ? क च सुश्रवं ग सुश्रव [४-४] क तद् ग पुत्रैवैतर्हि [१३-१३] क इत्यभ्यारम्भेण
ग तथद् [५-५] क आषाढिरषाढं ग आषा-
ढिरषाढं [६] क प्रभावन् [७] क पञ्चा- ग इत्योरम्भेण

तास्व ऋषभो रैवतः । पशवो वै सिमाः, पशवो रैवतयः^१, पशव ऋषभः^२ । ऋषभम् एवैतत् पशुष्व् अपिस्त्रजन्ति मिथुनत्वाय प्रजननाय । प्र मिथुनेन^३ जायते य एवं वेद । तस्य पूर्वार्धं च जघनार्धं च भूयिष्ठं भाजयन्ति । तस्मात् पशवः पूर्वार्धेन च^४ जघनार्धेन च भूयिष्ठं भुञ्जन्ति वहन्ति । पूर्वार्धेन दुहे च जघनार्धेन प्र च जनयन्ति । उभयं घेतुपयसं चानदुत्पयसं चावरुन्दे य एवं वेद । उभे यद् इन्द्र रोदसी इति षट्पदाष् षष्ठे ऽहन् भवन्ति । तेनैव षडहानि कल्पन्ते । देवासुराः पशुष्व् अस्पर्धन्त । ते ऽसुराः “पशुभिस् सह” समुद्रम् अभ्यवायन् । ते देवा अकामयन्त वृज्जीमह्य् असुराणां पशून् इति । त एतान् अंकान्^५ अपश्यन् एता ऋचो—देवी जनित्र्य् अजीजनद् भद्रा जनित्र्य् अजीजनद् इति । एतद् अङ्गं रूपम्^६ । तैर् उदारुर्षंस् तान् पशून् । ता एताः पशव्या ऋचः । अव^७ पशून् रुन्दे बहु-पशुर् भवत्यु एताभिर् ऋग्भिस् तुष्टुवानः ॥ १५७ ॥

[१] क रैवतयः [२] ग नास्ति [३] ग मिथुनो [४-४] क पूर्वार्द्धेन व [५-५] ग पशुभिर्महा
[६] ग अकान् [७-७] ग आकरूप [८] ग अवा

तासु इथेनस् संपारणो ऽनपहानाय क्रियते । इथेनो ह वा एतद् अहस् संपागयितुम्^१
अर्हति । देवा वै स्वर्गकामास् तपो ऽतप्यन्त । त एतत् सामापश्यन् । तेनास्तुवत । तद्
एनाञ् छयेन एव भूत्वा स्वर्गं^२ लोकम् अवहत् । ते ऽब्रुवन् स्वर्गं लोकं गत्वा—इथेनो वाव
नो भूत्वेदं साम स्वर्गं लोकम् अवाक्षीद्^३ इति । तद् एव इथेनस्य इथेनत्वम् । तद् एतत्
स्वर्गं साम । अश्नुते स्वर्गं लोकं य एवं वेद । इन्द्रो वा एतेन साम्ना इथेनो भूत्वा असुरान्
अपावपत् । तद् व एव इथेनस्य इथेनत्वम् । तद् उ भ्रातृव्यहा । हन्ति द्विषन्तं भ्रातृव्यं
य एवं वेद । तद् ऐळम् अच्छावाकसाम भवति । पशवो वा इळा । पशुष्व एवैतत्
प्रतितिष्ठन्ति ॥ १५८ ॥

[१] ग संपारयतुं [२] ग स्वर्ग [३] क अवाक्षीद् ग पाक्षीद्

परि स्वानो गिरिष्ठा इत्य् आर्भचस्य पवमानस्य परिवतीर् गायत्र्यो भवन्त्य् अन्तस्य
रूपम् । अन्तो ह्य^१ एतद् अहः ।

पवित्रे सोमो अक्षरत्^२ ।

मदेषु सर्वथा^३ असि ॥

इति मद्गतीर्^४ भवन्ति । रसो वै मदः । धीतम् इवैतद् यत् तृतीयसवनम् । तद् यद्
पता मद्गतीर् भवन्ति रसम् एवास्मिन् एतद् दधत्य् ऐवैनद् एतेन प्याययन्ति । त्वं विप्रस्
त्वं कविर् इति त्वम् इति भवति बृहतो रूपम् । बार्हतम् एतद् अहः ।

मधु प्र जातम् अन्धसा^५ ।

मदेषु^६ सर्वथा असि ॥

स्वे विश्वे सजोषसः

इति विश्ववतीर् भवन्ति । वैश्वदेवं ह्य एतद् अहः ।

देवासः पीतिम् आशत ।

मदेषु सर्वथा असि ॥

इत्य् उपरिष्ठाद् उदकं^१ दधति । रसो वै षष्ठम् अहस्, तस्यानतिनेदाय । तासु गायत्रम्
उक्तब्राह्मणम् । अथ त्रीणि वैदन्वतानि । शर्यातो^२ वै मानवः प्राच्यां स्थव्याम् अयजत । तं
हर्षयो याजयाचक्रुः । तद् उभये देवमनुष्यास् ‘सोमं समपिबन्’ । तद् उभयैर् देवमनुष्यैर्
उत्तमं ‘सोमस् संपीतः’ । तस्मिंश् च्यवनो^३ भार्गवो ऽश्विभ्यां प्रहम् अगृह्णात्^४ । तम्
इन्द्रश् चमसम् अवागृह्णात्^५—को ऽयम् अज्ञातश् चमसः प्रचरतीति । तस्य विदन्वान्
भार्गवः प्रत्यहन^६, कस् तं चमसं मीमांसितुम् अर्हति यं वयं प्रयच्छेमेति ॥ १५९ ॥

[१] ग स् [२] क ग अक्षरन् [३-३] ग सोमसंपिबन् [४-४] ग सोमस्थं पीतः [१०] ग
अवीतीर् [४] एवं कोशेषु [५] ग मतदेषु चावनो [११] ग सगृह्णात् [१२] ग वागृह्णात्
[६] ग उदकं [७] क शर्यातो [८-८] ग [१३] क ग प्रत्यहं

ते देवा अकुध्यन्, अकुध्यन् ऋषयः । ते नवनवतयो^१ मरुत ऋष्टिहस्ता^२ अति-
ष्ठन्—इदानीम् इदं पर्याकरिष्यामो ऽथेदं सर्वं मर्दिष्यत इति । ‘अथ ह’^३ ऋषयो मदम्

आसुरम् उदाहयन्^५ । स उत्तन्दन्^६ एवान्तरिक्षं शीर्ष्णाभ्यधात्^७ । सा महती^८ समद आसीत्^९ । सो ऽग्निर् इन्द्रम् अब्रवीद् व्येतु ते क्रोध श्रेयांसो वा एते ऽस्मत् । यदि वा एतान् क्रोधयिष्यति नेह किं चन परिशेक्ष्यते^{१०} । एतेभ्यो वै^{११} वयं जातास्म इति । तस्याग्निर् एव^{१२} क्रोधं व्यनयत् । स इन्द्रो वीतक्रोधस् सह देवैः प्राद्रवत् । तेषाम् अपेन्द्रो^{१३} ऽपदेवो यज्ञो ऽभवत् । ते ऽकामयन्त—सेन्द्रो नस् सदेवो यज्ञ स्याद् इति । स एतानि विदन्वान् भार्गवस् सामान्य अपश्यत् । तैर् अस्तुत । तैर् इन्द्रम् आह्वयत् । तैर् अस्य क्रोधं व्यनयत् । ततो वै तेषाम् इन्द्रो यज्ञम् उपावर्तत । तत एभ्यो ऽनपक्रम्या-भवत्^{१४} । तत एषां^{१५} सेन्द्रस् सदेवो यज्ञो ऽभवत् । तानि वा एतानि सेन्द्राणि सदेवानि सामानि । सेन्द्रो^{१६} हास्य सदेवो^{१७} यज्ञो भवत्य्, अभ्य अस्येन्द्रो यज्ञम् आवर्तते, नास्येन्द्रो^{१८} यज्ञाद् अपक्रामति य एवं वेद । पशवो ह खलु वै विदन्वन्त, एता ऋचो विदन्वतीः । तास्व एतम् ऋषभं वैदन्वतम् अपिसृजन्ति^{१९} मिथुनत्वाय प्रजननाय । प्र^{२०} मिथुनेन जायते य एवं वेद । यद् उ विदन्वान् भार्गवो ऽपश्यत् तस्माद् वैदन्वतानीत्य्^{२१} आख्यायन्ते^{२२} ॥ १६० ॥

[१] ग नवनतोयो [२] ग ऋद्वहस्ता [३-३] नास्ति [११] ग इव [१२] क ग अवेन्द्रो
ग अह [४] ग उदाह्वयन् [५] क उत्तन्दन् [१३] ग नपक्रम्यभवत् [१४] ग एषा [१५] ग
ग उत्तिन्दन् [६] क शीर्ष्णाभ्यधात् [७-७] सेन्द्रा [१६] ग सदेवा [१७] ग नास्येसेन्द्रो
एवं च । क समुदासीत् ग सममासीत् [८-८] [१८] ग अपिसृजन्ति [१९] ग नास्ति [२०]
ग एतेस्मिद्यति [९] क परिशेक्ष्यते [१०] क ग वैदन्वदानीत्य् [२१] ग आख्यायते

अथ ह मद^१ आसुरो^२ विभयांचकार । स होवाच मा^३ मां मोघायोदाह्वयत^४ वि मां^५ निधत्तेति । ते ऽब्रुवन् पास्याम इति मन्यमानास् सुराम् आहराम वरुणस्यान्धसो ऽधि । तस्यां नैवासीत्^६ कतमज्ञं चनार्तस् सामर्त्यानीति^७ । तत्र मद^८ परेहीति^९ । स^{१०} एष मद आसुरस् सुरायां विनिहितः^{११} । स सुन्वे^{१२} यो वसूनां यो रायाम्^{१३} इति रूति रेवतीनां रूपम् ॥ १६१ ॥

[१] ग मइमद [२] ग आसुरेन [३] क म रिति [४] क पद [५] ग वरेहीति [१०]
[४] ग मोघायोदाह्वयत [५] ग मा [६-६] ग ग त [११] ग विनिहितः [१२] ग सुन्व
तस्यान्वेवासीत् [७-७] ग कममज्ञचनार्तसमर्त्या [१३] ग रायाम्

तासु दीर्घं बृहताम् एकम् । एतेन ह वा एतद् अहर् बार्हतं क्रियते । देवा^१ वै स्वर्गकामास् तपो ऽतप्यन्त^२ । त एतत् सामापश्यन् । तेनास्तुवत^३ । एतद् एनान्^४ दीर्घम् एव भूत्वा स्वर्गं लोकम् अवहत्^५ । ते ऽब्रुवन् स्वर्गं लोकं गत्वा—दीर्घं वाच नो^६ भूत्वेदं साम स्वर्गं लोकम् अवाक्षीद् इति । तद् एव दीर्घस्य दीर्घत्वम् । तद् एतत् स्वर्गं साम । अश्नुते स्वर्गं लोकं य एवं वेद । तं वः सखायो मदयेति मद्वतीर् भवन्ति । अभिपूर्वम् एवैतत् तृतीयसवने रसं^७ मदं दधति ।

पुनानम् अभि गायत ।

शिशुं न हव्यै स्वदयन्त गूर्तिभिः ॥

इति पशुरूपम् एवैतद् उपगच्छन्ति । पशूनां वै शिशुर् भवति । सं वत्स^१ इव मातृभिर्^२ इन्द्रो हिन्वानो^३ अज्यत इति गोमतीः पशुमतीर् भवन्ति पशूनाम् एवावरुद्धै । पशवो ह्य एतद् अहः । देवावीर मदे मतिभिः परिष्कृत इति परिवतीर् भवन्त्य् अन्तस्य रूपम् । अन्तो

ह्य एतद् अहः ॥ १६२ ॥

[१] ग देवं [२] ग स्तेष्यन्त [३] ग तेशास्तुवर्त्त [४-४] ग देना [५] ग अवहस्य [६] ग ने
[७] ग वाक्षीद् [८] ग नसं [९] क वत्सर [१०-१०] ग इन्द्रहिवानो

तासु कार्णश्रवसम्^१ । इन्द्रो वृत्रं वज्रेणाध्यस्य नास्तृषीति मन्यमानस् स व्यस्मयत ।
तस्य कर्ण^२ समैषताम्^३ । ताभ्यां नाशृणोत् । सो ऽकामयताबधिर स्यां, शृणुयां कर्णा-
भ्याम्^४ इति । स एतत् सामापश्यत् । तेनास्तुत । ततो वै सो ऽबधिरो ऽभवद्, अशृणोत्
कर्णाभ्याम्^५ । सो ऽब्रवीद् अश्रौषं वै कर्णाभ्याम्^६ इति । ^६तद् एव^६ कार्णश्रवसस्य^७
कार्णश्रवसत्वम्^८ । अबधिरो भवति, शृणोति कर्णाभ्यां य एवं वेद । तद् व एवाचक्षते
गौलोमम् इति । गौलोमा आङ्गिरसः पशुकामस् तपो ऽतप्यत । स एतत् सामापश्यत् ।
तेनास्तुत । स एताम्^९ इळाम्^{१०} उपैत् । पशवो वा इळा । ततो वै स पशून् अवारुन्ध ।
तद् एतत् पशव्यं साम । अव पशून् रुन्धे, बहुपशून् भवति य एवं वेद । यद् उ गौलोमा
आङ्गिरसो ऽपश्यत् तस्माद् गौलोमम् इत्य् आख्यायते ।

सोमाः पवन्त इन्द्रवो ऽस्मभ्यं गातुवित्तमाः^{११} ।

मित्रा स्वाना अरेपस

इति रुति^{१२} रेवतीनां रूपम् । तासु गौरिवीतम्^{१३} उक्तब्राह्मणम् ॥ १६३ ॥

[१] ग कार्णश्रवसम् [२] ग कर्ण्यौ [३] ग श्रवसस्य [८] ग कर्णश्रवसत्वम् [९] ग एतम्
समैषितां [४] क ग कर्णाभ्याम् [५] ग [१०] क इणाम् [११] ग वित्तम् [१२] ग र इति
कर्णाभ्याम् [६-६] ग देव [७] ग कर्ण्य- [१३] क ग गौरिवीतम्

अथ मधुश्च्युन्निधनं^१ बार्हतम् । तस्माद् बार्हते ऽहन् क्रियते—अथो ऽन्तो वै रसानां
मध्व, अन्त स्वर्गो लोकानाम्, अन्त एतद् अहर्—अन्त्येन साञ्ज्ञान्त्यं स्वर्गं लोकम् अश्र-
वामहा इति । अथ क्रौञ्चे । ^२क्रुङ् आङ्गिरस^३ ईष्यम्^४ इवाहर् अविन्दत् । ईष्यम्^५ इवैतद्
अहर् यत् षष्ठम् । तस्मात् षष्ठे ऽहनि क्रियते^६ । ते उ एवाचक्षते^७ उद्वच् च शाम्मदं^८
चेति । उद्वता वै देवा ऊर्ध्वा स्वर्गं लोकम् उदक्रामन् । यद् ऊर्ध्वा स्वर्गं लोकम् उदक्रामन्
तद्^९ उद्वत उद्वत्वम् । तद् एतद् स्वर्ग्यं साम । ऊर्ध्व एवैतेन स्वर्गं लोकम् उत्क्रामति य
एवं वेद ।

अथ शाम्मदम्^{१०} । देवेभ्यो वै विजिग्यानेभ्य इमे लोका बिभ्यतो व्युदक्रामन् । ते
ऽकामयन्ताभि न इमे लोका आवर्तेरन् । नास्मद् अपक्रामेयुर् इति । त एतत् सामापश्यन् ।
तेनास्तुवत्^{११} । ततो वै तान् इमे लोका अभ्यावर्तन्त । तत एभ्यो ऽनपक्रामिणो^{१२} ऽभवन् ।
ते ऽब्रुवन् छं वै न इमे लोका^{१३} अमादिषुर् इति । तद् एव ^{१४}शाम्मदस्य शाम्मदत्वम्^{१५} ।
शाम् अस्मा इमे लोका मदन्त्य् अभ्य एनम् इमे लोका^{१६} आवर्तन्ते । नास्माद् इमे लोका
अपक्रामन्ति य एवं वेद । तद् ऊर्ध्वेळं भवति बृहतो रूपं बार्हते ऽहन् । तेन वै
रूपसमुद्धम्^{१७} ।

अथा^{१८} पवा पवस्वैना वसुनि मांश्चत्व इन्द्रो^{१९} सरसि प्र धन्व ।

अधश्च चिद् यस्य वातो न जूति^{२०} पुरुमेधश्च^{२१} चित् तकवे नरं धात् ॥

इति रुति^{२२} रेवतीनां रूपम् ॥ १६४ ॥

[१] ग अधिपाठः वहिर्निधनं [२-२] क क्रन्द-
न्दागिरस ग कुष्ठन्दागिरस [३] क ग इर्थम्
[४] क ग ईर्थम् [५] क क्रियते [६] ग
हवाचक्षत [७] क शाम्मदं [८] ग तदु [९]
ग तेनस्तुत [१०] क ऽनपक्रमिणो [११] क
लोक [१२-१२] क शाम्मदस्य शाम्मदत्वं [१३]

ग अधिपाठः अभ्यावर्तन्त तत एभ्योनपक्रमिणो भवंस्ते
बुवन्च्छं वै न इमे लोका अमादिपुरिति तदेव शाम्मदस्य
शामदत्वं शमस्ता इमे लोका मदन्त्यभ्ये नमिमे लोक
[१४] क रूपसृष्टिम् [१५] क अय ग अथ
[१६] क ग इन्द्रो [१७] क ग जूर्ति [१८]
एवं कोशेषु [१९] ग न इति

तासु श्रौष्टम् । एतेन वा अग्निर् वैश्वानरो दीदाय । दीदयामेति सत्रम् आसते ।
दीदयन्त्य एवैनम् एतेन । अथ ह वा अग्निर् वैश्वानर इत्थम् एवास यथेमे ऽङ्गाराः । सो
ऽकामयत श्रुष्टयो मे जायेरन् अर्च्य इति । स एतत् सामापश्यत् । तेनास्तुत^१ । ततो
वै तस्य श्रुष्टया ऽर्चयो ऽजायन्त । एते^२ ह वा अस्य श्रुष्टयो यद् अर्च्यः । तेजो वा अस्य
तद् ब्रह्मवर्चसम् अजायत । तेजस्वी^३ ब्रह्मवर्चसी श्रुष्टिमान् भवति य एवं वेद । तद् उ
निषिद्धम् इव भवत्य् अन्तस्य रूपम् । अन्तो ह्य एतद् अहः । तद् यथा वा^४ 'अदो ऽनयनं
यन्तम्'^५ एहीह मात्रैर् इत्य् अनुह्येद् एवम् एवैतेन स्तोमा आप्ता अन्ततो ऽनुह्यन्ति
॥ १६५ ॥^६

[१] ग जयारन् [२] ग तेनस्तुत [३] ग ते [४] क तेजसी [५] ग वत् [६-६] ग
दोनयनन्तम् [७] ग अधिपाठः पञ्चमोऽध्यायः

अथ यज्ञायज्ञीयम् उक्तब्राह्मणम् । अथैता द्विपदो भवन्ति, छन्दसाम्^१ अयातयाम-
ताया^२ अवरुद्धवै^३ । यातयामानि^४ वा 'एतर्ह्य् अहानि' छन्दांसि, द्विपद एवायातयामाज्ञीः ।
ता यद् अत्र क्रियन्ते तेनैवैतद् अहर् अयातयाम क्रियते । तद् घ स्म^५ केशी दार्भ्य उप-
गायति^६—

सर्वदेव गिरौ अद्रम् अपि पर्णेन जीवति ।

यदावसं^७ न विन्दति तदाशा उपधावति ॥

इति । यादृग् इव स्युर् एव ब्राह्मणास् तादृग् इदं यूयं कुरुधातेषु छन्दस्सु द्विपद इति ।
पशवो वै पृष्ठयष् षडहः, पुरुष छन्दसां^८ द्विपदः । ता यद्^९ अत्र क्रियन्ते पुरुषम् एव
तत् पशुष्व् अध्यूहन्ति । तस्मात् पुरुष उपरिष्ठात् पशून् अधीव तिष्ठति । अथो स्वर्ग एष
लोको यत् पृष्ठयष् षडहो, यजमान एष निदानेन यद् द्विपदः । ता^{१०} यद् उपरिष्ठात्
पृष्ठयस्य षडहस्य पर्यूहन्ति यजमानम् एव तत् स्वर्गे लोके समुदूहन्ति ॥ १६६ ॥

[१] ग छन्दसा [२] ग अयातयामताय [३] उपगायन्ति [४] ग यदावं [५] क ग छन्दसं
क अवरुद्धयन्ते ग अवरुद्धवै [६] ग यातयामानि [७] ग वत् [१०] ग तो
[४-५] ग एतर्ह्यन्यानि [६] ग न्य [७] ग

छन्दांसि 'यद् अमुम्' आदित्यम् उदयच्छंस तानि नाशक्नुवन्न^१ उद्यन्तुम्^२ । तानि
'द्विपदाश् छन्दांस्य् अब्रुवंस्' त्वयि प्रतिष्ठायैतम् उद्यच्छामेति । तानि वै—मे ऽन्नं
भवतेति । अन्नं ते भवाम इत्य् अब्रुवन् । तद् ब्राह्मणो ह वै छन्दो द्विपदस्, तान्य् अस्यैतान्य्
अन्नम् इह 'चामुत्र च' । तान्य् एतानि छन्दांसि द्विपदायां प्रतिष्ठायैतम् आदित्यम्
उद्यच्छन्त्य 'एतांश् च' यन्नक्तून् । तद् यत् पृच्छेयुः कस्माद् द्विपदेषु षष्ठे ऽहन् क्रियन्त

इति, प्रतिष्ठित्या° इत्य् एव ब्रूयात् । तस्माद् एता अत्र नान्तरित्याः । ता एता भवन्त्य् अमे
त्वं नो अन्तम इति— ॥ १६७ ॥

[१-१] ग यदुमान् [२] ग नाशक्तुवान् [३] क अघन्तुं ग घन्तुं [४-४] एवं च । क द्विपदाच्छन्दो-
ब्रुवन् ग द्विपदा छन्दोब्रुवन् [५-५] ग वासुत्रव [६-६] ग एताञ्च [७] ग प्रतिष्ठितां

असमार्ति राथप्रौष्ठं गौपायना° अभ्यदासन्° । ते खाण्डवे सत्रम् आसत । अथ
हासमातौ राथप्रौष्ठे किराताकुली° ऊषतुर् असुरमायौ । तौ ह स्मानगन्वाब्° अधिधायौदनं
पचतो° ऽनग्नौ मांसम् । वपन्तौ ह स्म पुरस्ताद् इतो, लुनन्तो° ह स्म पश्चाद् अनुयन्ति
तावन् मायाविनौ हासतुः । तद् वै तच् छवद् इक्ष्वाकवो ऽसुराशनं जग्ध्वा पराभूताः । तम्
असमार्ति राथप्रौष्ठं गौपायनानाम्° आहुतयो ऽभ्यतपन् । सो ऽब्रवीद् इमौ किराताकुली
इमा वै मा गौपायनानाम् आहुतयो ऽभितपन्तीति । ताव् अब्रूतां तस्य वा आवम् एव
भिषजौ स्व, आवं प्रायश्चित्तिर्, आवं तथा करिष्यावो यथा त्वेता नाभितप्स्यन्तीति । तौ
परेत्य सुबन्धोर् गौपायनस्य स्वपतः प्रमत्तस्यासुम् आहृत्यान्तःपरिधि न्यधत्ताम् । परिधि-
मन्तो ह तर्ह्य् अग्नय आसुः । तत् सुबन्धाब्° अप्रबुद्धे ऽन्वबुध्यन्ताहार्ष्टीं वा अस्यासुम्
असुरमायाव् इति । ते ऽब्रुवन् एत सुबन्धोर् असुम् अन्वयामेति° । ते खाण्डवात्
प्रायन्° ।—

मा प्र गाम पथो वयं मा यज्ञाद् इन्द्र सोमिनः ।

मान्त स्थुर् नो अरातयः ॥

यच् चेदम् इमो यच् च सत्रम् आस्महे तस्माद् उभयस्मान्° । मा प्रगामेति ते सुबन्धुना-
वतन्तुमता सुबन्धुतीर्थेनैव हृणिनीं° प्राञ्चस्° तीर्त्वागच्छन् असमार्ति राथप्रौष्ठम्
॥ १६८ ॥

[१] ग गोपायनायना [२] ग अभ्यदासन् [३] क सुबन्धाब् [४] ? क अन्वायावेति ग
क ग किराताकुली [५] ग स्मानानाब् [६] क अन्वतयावेति [७] ग प्रायान् [८] क ग
पचतो ग पचतो [९] क ग यन्तो । शतपथे उदयस्मान् [१०] ग हृणिनीं [११] क प्राञ्चस्
ब्राह्मणे १.६.१.२ लुनन्तः [१२] क गोपायनानां ग प्राञ्छन्

तस्य ह 'पराख्यायैवाग्निम् अजानन्' वरूथ्यो वै नामास्याग्निर् इति । अथ ह ततः
पुराग्निर् [वरूथ्यो] नाम प्रोचे—वरूथ्यो वै नामास्मि । स यस् त्वैतद् अभिराघयाद् यद्
एव त्वा किं च स ब्रवत् तत् कुरुताद् इति । तम् उपायन् अने त्वं नो अन्तम उत त्राता शिवो
भुवो वरूथ्य इति । तान् अब्रवीत् किंकामा आगातेति । सुबन्धोर् एवासुं पुनर् वनुम् इत्य्
अब्रुवन् । एषो ऽन्तःपरिधीत्य् अब्रवीत् । तम् आद्ध्वम् इति । तं निराह्वयन्

अयं मातायं पितायं जीवातुर् आगमत् ।

इदं तव प्रसर्पणं सुबन्धव् एहि निर् इहि ॥

इति । तं सुबन्धुम् असुः पुनः प्राविशत् । स यथापुरम् अभवत्° । तद् आभ्यां किराता-
कुलीभ्याम् आचक्षतेमे वा ऋषयो ऽसुं निराह्वयन् इति । ताव् आधारयमाणौ निराद्रवताम् ।
तयोर् इमान् एव पराख्याय° सर्वा माया° अपाक्रामन् । तयोर् ह यत् पापिष्ठुतमं रूपाणां
तद् रूपम् आस ॥ १६९ ॥

[१-१] ग पराख्यायैवारिजानान् [२] ग अभवत् [३-३] ग सर्वेभ्यः

अथ 'ह ततः' पुरा मायया दर्शनीयाच् आसतुः । तयोर् अन्यतरो ऽग्निः प्रप्लवमाणोः^१ ऽब्रवीद्—इत्थं वै स करोति^२ यस् सत्यम् अनुतेन^३ जिघांसतीति । अथेत्यं गा^४ न्यकृन्तन् । तद्^५ अन्यतरं^६ उपपरेत्य ग्रीवा अपिकृन्तमाणोः ऽब्रवीद्—इत्थम्^७ उ वाच^८ स करोति यस् सत्यम् अनुतेन जिघांसतीति । तौ^९ तद् एवाग्नियेताम्^{१०} । ता एता भ्रातृव्यघ्न्यो रक्षोघ्न्य^{११} ऋचः । हन्ति द्विषन्तं भ्रातृव्यम् अप रक्षः पाप्मानं हत एताभिर् ऋग्भिस् तुष्टवानः । तद् आहुर् यद् वालखिल्या विहरन्ति^{१२} कथम् एतासु विहृतासु स्तुवत इति । स ब्रूयाद् यद् एवैतानि^{१३} व्यूनाक्षराणि व्यतिपक्तानि पदानि भवन्ति, तेनेति ॥ १७० ॥

[१-१] ग हन्ततः [२] ग अग्नि [३] एवं [१०] ग नास्ति [११] क एवाग्नियेते ग एवा-
कोशयोः [४] क ग करोति [५] क अनुते [१२] क ग रक्षोघ्न [१३] क विहन्ति
[६-६] क न्यकृन्तस्तद् [७] ग अन्यतर [८] [१४] ग अवैतानि
ग अकृत्तमाणो [९-९] क उवाच ग उवाच

तासु गूर्दः । 'देवासुरा अन्नाद्ये' ऽस्पर्धन्त । ते देवा अन्नाद्यम् असुराणाम् अवृञ्जत^१ । तेषु हासुरेषु गूर्द एव नाम महद् अन्नाद्यं परिशिशिषे^२ । ते देवा अकामयन्त वृञ्जीमहीमं गूर्दम् अन्नाद्यम् असुराणाम् इति । त एतत् सामापश्यन् । तेनास्तुवत । तेन गूर्दम् अन्नाद्यम् असुराणाम् अवृञ्जत । तस्मिन् अगूर्दन् । यद् अगूर्दस् तद् गूर्दस्य गूर्दत्वम् । तद् एतद् अन्नाद्यस्यावरुद्धिस्साम । अवान्नाद्यं^३ रुद्धे वृक्ते द्विषतो भ्रातृव्य-स्थान्नाद्यं य एवं वेद । प्रजापतिर् अन्नाद्यम्^४ असृजत । तस्य सर्वे देवा ममत्विन आसन् मम ममेति । सो ऽग्निर् अकामयताहम् इदम् अन्नाद्यम् उज्जयेयम् इति । स एतत् सामा-पश्यत् । तेनैनं पर्यगृह्णात् । तद् उदजयत् । तद् एतद् अग्नाव एव सर्वम् अन्नाद्यम्^५ । तस्माद् यस्यै यस्यै देवतायै जुह्वत्य्, अग्नाव एव जुह्वति । तस्मिन् अगूर्दत् । यद् अगूर्दत्, तद् व एव गूर्दस्य गूर्दत्वम् । तद् एतद् अन्नाद्यस्यावरुद्धिस्साम^६ । अवान्नाद्यं रुद्धे ऽन्नाद् श्रेष्ठ स्वानां भवति य एवं वेद । इमा नु कं भुवना सीषधेमेन्द्रश् च विश्वे च देवा इति वैश्वदेव्यो भवन्ति । वैश्वदेवो वै वृषकपिः । वैश्वदेवम् एतद् अहः । यज्ञं च नम् तन्वं च प्रजां चादित्यैर् इन्द्रसु सह सीषधात्^७ इति सिद्धया^८ एव । आदित्यैर् इन्द्रम् सगणो मरुद्भिर् अस्मभ्यं भेषजा करद् इति भेषजम् एवैतेन प्रायश्चित्तिं कुर्वते ॥ १७१ ॥

[१-१] क देवासुरान्नाद्ये ग देवासुरे अन्नाद्ये [२] [६] क ग अन्नाद्यस्यावरुद्धि- [७] क धीषधात्
ग अवृञ्जन्तिव [३] क ग परिशिशिषिरे [४] ग धीषयात् [८] ग साद्धया
ग अधिपाठः परिशिशिषिरे [५-५] ग नास्ति

तासु^१ गोतमस्य भद्रम् । गोतमो वै श्रीकामस् तपो ऽतप्यत । स एतत् सामापश्यत् । तेनास्तुत । ततो वै स श्रियम् आश्रुत । तच् झीर् वै भद्रम् । प्रजा वै भद्रम् । प्रजायै या प्रजा सा श्रेयः । अपि ह प्रजायै प्रजां पश्यते य एवं वेद । यद् उ गोतमो ऽपश्यत् तस्माद् गोतमस्य भद्रम् इत्य् आख्यायते ।

प्र व इन्द्राय वृत्रहन्तमायेति वार्त्रघ्न्यो भवन्त्य्, अन्ततो विजित्यै । देवा वै षडहेन विजित्याब्रुवन्—किं नु नो ऽस्यान्तत स्याद् यथा न इदं जितम् असुरान् अपजयेयुर् इति । ते पृष्ठानाम् एव रसान् संप्रावृहन् । तान् अभ्यस्वरन्^२ । तद् ऊर्ध्वम् उदश्रयद्^३ यथा वंश एवम् । तद् उद्वंशीयम् अभवत् । तद् उद्वंशीयस्योद्वंशीयत्वम् । तद् यज्ञम् अत्यरिच्यत ।

तस्माद् एतम् उद्वंशपुत्रं प्रावृहन्तः । रसाद् एव रसं तं पृष्ठयस्य षडहस्यान्ततो ऽकुर्वन्
छन्दोमानाम् उद्वंशीयम् । ताव एतौ वज्राव् उद्यताव् अन्ततस् तिष्ठतः, पशूनां गुप्त्यै
पशूनाम् अपरावापाय । नास्य वित्तं परोप्यते य एवं वेद । सर्वेषां वा एतत् पृष्ठानां रूपं
रसस् तेजस् संभृतम् । सर्वस्मिन् एवैतत् पृष्ठरूपे रसे तेजस्य अपराजिते छन्दसि^१ यज्ञ-
स्यान्ततः प्रतितिष्ठन्ति^२ । तस्य पुरस्तान् निधनस्य प्रतिहारम्^३ उपयन्ति । प्रस्तावप्रति-
हारभ्यां वै यजमानो धृतः । अतीता इवैतर्हि^४ १० भवन्ति तद् यत् पुरस्तान् निधनस्य
प्रतिहारम् उपयन्त्य अनतिपादायैव । तत् स्वारं भवति । ऋभि^{१०} सप्तमम् अह स्वरति^{११} ।
स्वारम्^{११} एव तद्^{१२} भवति । स्वरेण श्वो भूते प्रतिपद्यन्ते । स यथा समात् समं
संक्रामेद्^{१३}, यथा प्राणेन प्राणं^{१४} संदध्यात्, तादृक् तत् ॥ १७२ ॥^{१५}

[१] ग तद् [२] ग अभ्यस्वरवस् [३] क ग [१०] क नास्ति [११] ग स्वरति [१२-१३]
उदयश्रयद् [४] ग प्रावृन्त [५] ग छन्दस्य ग एतत् [१३] क क्रामेद् [१४] ग प्राणी
[६] ग प्रतितिष्ठति [७] ग प्रवति द्वारं [८] क [१५] ग षष्ठोद्व्यायः
अतता [९] क इवेत्यभि ग इवेतर्हि [१०-]

प्रजापतिर् वा एतं यज्ञम्^१ असृजत यद् द्वादशाहम् । तं पृष्ठयेनैव षडहेन सर्वम्
आप्नोत् । स ऐक्षत कथं न्व इमानि चत्वार्य अहानि प्रतिसंदध्याम् इति । स गायत्र्या एव
चतुर्विंशम्^२ अहर् निरमिमीत^३, त्रिष्टुभश् चतुश्चत्वारिंशं, जगत्या अष्टाचत्वारिंशम्,
अनुष्टुभ एव दशमम्^४ अहर् निरमिमीत^५ । सर्वेभ्यो वा अहोभ्यस् तद् यच् छन्दोभ्यो
निरमिमत तच् छन्दोमानां छन्दोमत्वम् । तद् आहुर्^६ आप्यन्ते वा एतत् स्तोमा, आप्यन्ते
छन्दांस्य, आप्यन्ते देवता, आप्यन्त ऋतवो प्रहा, यद् एष पृष्ठयष् षडह आप्यत इति ।
तद् यत् सप्तमस्याहश् चतुर्विंशं वहिष्पवमानं भवति—चतुर्विंशत्यर्धमासस् संवत्सरः ।
संवत्सरो यज्ञो—यज्ञम् एवैतद् यज्ञमुख आरभन्ते । अथो चतुर्विंशत्यक्षरा वै गायत्री ।
गायत्र्यो वा आप्तं यज्ञक्रतुं पुनस् तन्वते । नो ह्यन्या गायत्र्या आप्तं यज्ञक्रतुम् उद्यन्तुम्
अर्हति ॥ १७३ ॥

[१] ग अधिपाठः गं [२] ग वज्रम् [३-३] ग अहन्निरमिमीत [४] ग अधिपाठः आप्यन्तदाहुर्

एता भवन्ति—प्र काव्यम् उशनेव ब्रुवाण^१ इति प्रवतीः प्रायणे ऽहन् । प्रणिनीषेण्यं^२ वा
एतद् अहः । प्रति गायत्र्यै रूपम् । गायत्र्या एवैतद् रूपेण प्रयन्ति । देवो देवानां जनिमा
विवक्षीति सोमो वै देवो देवानां जनिमा । सोमम् एव तत् प्रजनयन्ति । महिब्रतश् शुचिबन्धुः
पावक इत्य् अन्नं वै देवाश् शुचिब्रतम् इत्य् आचक्षते । अन्नम् उ देवानां सोमः । तम्
एवैतत् प्रजनयन्ति । पदा वराहो अभ्य एति रेभन् इति वराहो^३ वै भूत्वा प्रजापतिष् षष्ठाद्
अहस् सप्तमम् अहर् अभ्य अत्यक्रामत्^४ । अतिक्रान्तिर्^५ एवैषा^६ । प्र हंसास् तृपला वगुम्
अच्छेति ब्राह्मणा ह वै हंसास् तृपलाः । अमाद् अस्तं वृषगणा अयासुर् इति षडहो वा अमान्
छन्दोमा अस्तम् । छन्दांसि वृषगणाः । छन्दांस्य एवैतच् छन्दोमान्^७ अभ्य अतिनयन्त्य^८
उत्तरस्य त्र्यहस्य संपारणाय^९ । अङ्गोषिणं पवमानं सखायो दुर्मर्षं वाणं प्र वदन्ति साकम् इति
बृहद्रथन्तरे एवैतत् प्रातस्सवने युज्येते^{१०} । ते युक्ते माध्यन्दिने^{११} सवने ऽभ्यारोहन्ति ।
स योजत उरुगायस्य जूतिं वृथा क्रीळन्तं^{१२} मिमते न गाव इति गोमतीः पशुमतीर् भवन्ति,
पशूनाम् एवावरुद्धयै । पशवो हि छन्दोमाः । परीणसं कृणुते तिम्रशंग इति । परीणसम् इत्य्

आह—अन्नं वै परीणसम्—अन्नाद्यस्यैवावरुद्धयै । दिवा हरिर् ददशे नक्तम् ऋत्र^१ इत्य्
अतिरात्रो रूपेण क्रियते ॥ १७४ ॥

[१] क बुवाणा [२] ग प्रणीनिषेण्यं [३] ग इति नयन्त्य [४] ग सापारणाय [५] क युज्यते
सुवराहो [४] एवं ग च । क अक्रामत् [५] ग [१०] ग मादयन्दिन [११] क क्रिळन्तं ग
अतिक्रामन्तिर् [६] ग एवैषध [७-७] ग अभ्य क्रित्तन्तं [१२] ग ऋजू

ता^१ एता भवन्ति त्रिष्टुभो गायत्रवर्णा अहो रूपेण समृद्धाः । यत्र वा अहारूपेण
समृद्धयन्ति सं तत्रर्धते । सम् अस्मा ऋध्यते य एवं वेद । तद् आहुर् यद् गायत्रं सप्तमम्
अहस्, त्रैष्टुभम् अष्टमं, जागतं नवमम्, अथ कस्माद्^२ एतद् गायत्रं^३ सत् त्रिष्टुभिः^४
प्रतिपद्यन्त^५ इति । स ब्रूयात्—सर्वे ह्य एवैतच्^६ छन्दोमास् त्रिष्टुप्रतिपदो भवन्तीति ।
प्र स्वानासो रथा इवेति प्रवतीर् भवन्ति । प्रायणीयरूपम् एवैतद् उपगच्छन्ति । प्रायणीयं ह्य्
एतद् अहः । सूक्तम् अनुरूपो भवति—पशवो वै^७ सूक्तम् । पशवश् छन्दोमाः—पशूनाम्
एवावरुद्धयै । अथो भूमा वै पशवः । भूमा सूक्तम् । पशूनाम् एवैतत् पशून् अनुरूपान्
कुर्वन्ति । नात्र प्रत्यक्षानुरूपान् कुर्वन्ति । तस्मात् पशवो नानारूपाञ्^८ जनयन्त्य—उत
श्वेता कृष्ण जनयन्त्य, उत कृष्णा श्वेतम्, उत रोहिणी कल्माषम्, उत कल्माषी रोहितम् ।

अर्वन्तो न श्रवस्यवः ।

सोमासो राये अक्रसुः ॥

इति प्रायणीयरूपम् एवैतद् उपगच्छन्ति । प्रायणीयं ह्य् एतद् अहः^९ । हिन्वानासो रथा इवेति
यद् वै रथवत् प्रायणीयरूपम् उ एव तत् ।

दधन्विरे^{१०} गभस्तथाः ।

भरासः कारिणाम् इव ॥

राजानो न प्रशस्तिभिस् सोमासो गोभिर् अजते ।

इति गोमतीः पशुमतीर् भवन्ति, पशूनाम् एवावरुद्धयै । पशवो हि छन्दोमाः । यज्ञो न सप्त
धातुभिर् इति सप्तमस्याहो रूपम् उपगच्छन्ति ॥ १७५ ॥

[१] ग त [२] ग तस्माद् [३-३] ग सत्रत्रिष्टुभिः [४] ग प्रतिपद्यत [५] ग एवैते [६] क
नास्ति [७-७] ग जस्यतदहः [८] क दधनारे

नवर्चं भवति । नव वै पुरुषे प्राणाः । प्राणैर् एवैतत्^१ समुध्यमाना यन्ति, प्राणेषु
प्रतितिष्ठन्तः । अथो तेनैव त्रिवृत^२ स्तोमान् न यन्ति । यद् धि किं च प्रायणं त्रिवृत ।
प्रायणम् उ एवोत्तरं नवर्चं भवति । अभिपूर्वम् एवैतत् प्राणैः^३ समुध्यमाना यन्ति । आ^४
ते दक्षं मयोभुवम् इति पर्यासो भवति, प्रजानां धृत्यै पशूनाम् उपस्थित्यै । तद् आहुर्—यत्
समं कस् तृणस्याग्रं सर्पति, क स ततो भवतीति । उत् पक्षिणः पतन्तीत्य् आहुः । कथम्
अपक्षा^५ भिन्दत इति । पक्षिणीर्^६ इव वा एता यास् समानप्रायणास् समानोदयनाः ।
एताभिर् वा एतद् अहः पक्षि क्रियत, एताभिर् उत्पतत्य्, एताभिस् त्रयस्त्रिंशं स्तोमं
प्रत्युद्यच्छति । पक्षी^७ पाप्मानं तरति, पक्षी^८ श्रियम् अश्नुते य एवं वेद । प्रेति पनमानस्य^९
प्रथमेत्य् उत्तमैवम् इव ह्य एतद् अहः । तस्माद् वयस् सम्यक् पक्षाभ्याम् एवैते । चतुर्विंश
स्तोमो भवति । चतुर्विंशत्यर्धमासो वै^{१०} संवत्सरः । अर्धमासश् एवैतत् संवत्सरे प्रति-
तिष्ठन्तो यन्ति^{११} । अयो चतुर्विंशत्यक्षरा वै गायत्री । तेजो ब्रह्मवर्चसं गायत्री । तेजस्य्
एवैतत्^{१२} ब्रह्मवर्चसे प्रतितिष्ठन्तो यन्ति ॥ १७६ ॥

[१] एवं क च । ग एवतद् [२] ग वृत् एताभिर्वा [८] ग पक्षि [९] क पवमान
 [३] ग प्राणे [४-४] ग समृद्धयमानयन्त्यो [१०] क नास्ति [११] ग पादन्ति [१२-१२]
 [५] ग पक्षा [६] ग पक्षिर् [७] ग अधिपाठः क तेजस्यैवैतत्

त्रयो वैश्वानरा अतिरात्रा द्वादशाहे कार्या इत्य् आहुः । प्राणः प्रथमो वैश्वानरो, ऽपानो द्वितीयो, व्यानस् तृतीयः । वाग् वा एषा प्रतता यद् द्वादशाहः । 'तां त्वयि विच्छिन्द्युः' । तां हार्यलः काहोळिर् उपेयाय'—ज्यनीका विजित्येति । तम् उ ह ब्राह्मण उवाचानुष्ठया प्राणान् उपागात् । वि वाचम् अछैत्सीद् इति । तस्य ह तत् कुलं व्य एव च्छिच्छे । उयोक् तु हैव जिजीव । तद् उ ह पञ्चवानुसंताययांचक्रे* । मूर्धानं दिवो अरतिं पृथिव्या इत्य् एवंप्रकारेण वैश्वानरः कार्यः । तन् न वाचं विच्छिनत्ति, नाग्निं वैश्वानरम् अन्तरेतीति । प्र वश् शुक्राय भानवे भरध्वम् इति प्रवती कार्या । प्रणिनीषेण्यं वा एतद् अहः । प्रति गायत्र्यै रूपम् । 'गायत्र्या एवैतद्' रूपेण प्रयन्ति । भूयांसि^१ रूपाण्य् अपराध्यन्त । इतराण्य् एव भूयांसि रूपाणि । यन्^२ मूर्धानं दिवो अरतिं पृथिव्या इत्य् आह द्यावापृथिवीयो वातिरात्रो ऽतिरात्र एवैतेन रूपेण क्रियते^३ । वैश्वानरम् ऋत आ जातम् अग्निम् इत्य् अग्निर् एव वैश्वानरः प्रत्यक्षं भवति । कविं सम्राजम् अतिथिं जनानाम् इति माध्यन्दिनं^४ सवनम् । आसन्ना^५ पात्रं जनयन्त देवा इति षष्ठस्याहस् तृतीयसवनम् प्रत्युपगच्छन्ति ॥ १७७ ॥

[१-१] ग ता त्वयि विच्छिन्द्युः [२] ग उपायाय [८] ग भूयांसीति [९] ग नास्ति [१०] ग
 [३] क उपागात् ग उपागात् [४] क -ताययाश्चक्रे क्रियन्ते [११] ग माध्यन्दिन [१२] एवं क च ।
 ग -ताययाश्चक्रे [५] क एव रूपेण ग एवारूपेणा ग असन्न
 [६] क इतिवा ग इवो [७-७] ग गायत्र्यैवैतद्

तद् धिं जघन्यं यज्ञे देवा अपश्यन् । अतीता इवैतर्हि भवन्ति । तद् एवैतत् प्रत्युपगच्छन्ति सन्तत्यै । ते देवा अनुवन् यद् इमाव् असन्नम् अतिरात्राव्, अथ केनेमाव् अग्नेर् वैश्वानरस्य तन्वं व्येष्याम^१ इति । ते ऽनुवन् या एव न इमा अन्त्या अयात-याम्न्यः परमा गुह्यास् तन्वस् ताभिर् व्ययामेति^२ । मूर्धानं दिवो अरतिं पृथिव्या इति द्यावा-पृथिव्योर् अन्त्यायातयास्त्री परमा गुह्या तनूः । वैश्वानरम् ऋत आ जातम् अग्निम् इत्य् अग्नेर् वैश्वानरस्यान्त्यायातयास्त्री परमा गुह्या तनूः । कविं सम्राजम् अतिथिं जनानाम् इतीन्द्रस्य सम्राड् इतीष्व् अन्त्यायातयास्त्री परमा गुह्या तनूः । आसन्ना^३ पात्रं जनयन्त देवा इति विश्वेषां देवानाम् अन्त्यायातयास्त्री परमा गुह्या तनूः ॥ १७८ ॥

[१] एवं च । क वेध्याम ग वेध्याम [२] ग व्यायामेति [३] एवं कोशयोः

स यथा 'प्रीहितावीजं परिचते वासस् ता वासो निघनानिमं परिधत्त' एवम् एव तद् देवा अन्त्याभिर् अयातयास्त्रीभिस् तनूभिर् अग्नेर् वैश्वानरस्य तन्वं व्यायन् । तथो एवैतर्हि वियन्ति । सर्वाणि वा अग्निष्टोमे संस्थिते । षड् उक्तान्य् उत्क्रामन्ति । तान्य् एतस्मिन् षडहे संस्थित उत्क्रामन्ति । तान्य् एतस्मिन् एवाग्नेय आज्ये पुनर् युज्यन्ते^४ । मूर्धानं दिवो अरतिं पृथिव्या इति द्यावापृथिवीयम् एवैतेन युज्यते । वैश्वानरम् इति वैश्वानरीयम् एवैतेन युज्यते । ऋत आ जातम् अग्निम् इति जातवेदसीयम् एवैतेन युज्यते । कविं सम्राजम् अतिथिं जनानाम् इति मरुत्वतीय-निष्केवल्ये एवैतेन युज्यते । आसन्ना पात्रं जनयन्त देवा इत्य् आज्यप्रउगे एवैतेन युज्येते । एवम् एतान्य् उक्तानि पुनर् युज्यन्ते । 'अर्वाङ् ह्य् एष'^५

त्रियहस् तायेते । तस्मान् मूर्धानं दिवो अरतिं पृथिव्या इति भवति । असौ वै दिवो मूर्धेयम् अरतिः* पृथिव्यै ॥ १७९ ॥

[१-१] १ ग प्रीहितान्वीजंपचतेवासवस्तावासोनिधानिमापरिधत्ता च प्रीहितान्वीजंपचतेवासस्तानिधानिमां परिधत्ता [२] ग युज्यते [३-३] क अर्वाग्नेश्चष ग वार्भेक्षष [४] ग अरतिं

प्र वो मित्राय गायतेति मैत्रावरुणं भवति । प्रायणीयरूपम् एवैतद् उपगच्छन्ति । प्रायणीयं ह्य एतद् अहः । सप्रजा या^१ धृतयोनी मित्रश् चोभा वरुणश् चेत्य उभयोर् एवै- तद् बृहद्रथन्तरयो रूपम् उपगच्छन्ति । ^२उभे ऽप्य अत्र^३ बृहद्रथन्तरे क्रियेते । ^४इन्द्रा याहि चित्रभानो, इन्द्रा याहि धियेषित^५, इन्द्रा याहि तूतुजान^६ इत्य आ याह्य आ याहीति भवति । “आ याह्य” आ याह्य आ याहीति युक्तानां पुरस्तात् प्रयन्ति । यथा युक्तानां पुरस्ताद् आ याह्य आ याहीति प्रेयात् तादृक् तद् यत् तृतीयस्याह एन्द्राग्रम् । तद् ऐन्द्राग्रं समैन्य आज्यानि भवन्ति । नानाग्रामाव् इव ह वा एतौ यत् पृष्ठयश् च षडहश् छन्दोमाश् च । स यथानाना- ग्रामो मित्राणि व्यतिषज्याभय आसीयातां तादृक् तद् यत् समैन्य आज्यानि भवन्ति^७ । अस- मैनि हैके कुर्वन्ति । तस्मात् समैन्य एव कार्याणि । चतुर्विंश स्तोमो भवति—चतुर्विंशत्यर्ध- मासो वै संवत्सरो—ऽर्धमासश्च एवैतत् संवत्सरे प्रतितिष्ठन्तो यन्ति । अथो चतुर्विंशत्य- क्षरा वै गायत्री । तेजो ब्रह्मवर्चसं गायत्री । तेजस्य एवैतद् ब्रह्मवर्चसे प्रतितिष्ठन्तो यन्ति ॥ १८० ॥

[१] ग याता [२-२] ग उमे यत्र [३-३] ग नास्ति [४] क ग क्रतुजान [५-५] ग नास्ति [६] ग भवति

ये ह खलु वा अयुज स्तोमास् ते युग्मन्तो, ये युग्मन्तस् ते ऽयुजः । तद् ये ऽयुज स्तोमास् तान् ग्राम्याः पशवो ‘ऽन्व, अथ’ ये^२ युग्मन्तस् तान् आरण्याः^३ । तद् यद् अयुजां स्तोमानां साम युग्मोत्तमं भवति, तस्माद् ग्राम्याः पशवो युक्ता वहन्ति । अथ यद् युग्मतां स्तोमानां सामायुग् उत्तमं भवति तस्माद् आरण्याः पशवो युक्ताश् चरन्ति । अथ यस्माद् दशमे ऽहनि पञ्चदशत्रयस्त्रिंशौ स्तोमौ भवतस् तस्माद् उ यौ ज्येष्ठौ पशूनां तौ युक्तौ वहतो हस्ती चोष्ट्रश्च ॥ १८१ ॥

[१-१] ग नथ [२] क यो [३] ग आरण्यः

^१वृषा पवस्व धारयेति माध्यन्दिनस्य पवमानस्य वृषण्वतीर् गायत्र्यो भवन्ति^२ बृहतो रूपम् । बार्हतम् एतद् अहः । मरुत्वते च मत्सर इति मरुत्वतीर् भवन्ति । मरुत्वद् वै मध्य- न्दिनस्य रूपम् । मध्यन्दिनस्यैव तद् रूपान् न यन्ति । तं त्वा धर्तारम् ओण्योर् इति विभ्रष्टम् इवैतद् अहर् यत् सप्तमम् । तद् यत् तं त्वा धर्तारम् इत्य अह एव धृत्यै । तासु गायत्रम् उक्तब्राह्मणम् । अथ सन्तनि । यथा ह वै व्योक्तसौ विच्छिद्य व्युत्क्रामत एवं षष्ठं च सप्तमं चाहनी व्युच्छिद्य व्युत्क्रामतः । स यथाश्वं संयोजनेन संयुज्याद् एवम् अत्र^३ सन्तति । तस्य^४ सकृत् प्रस्तौति, त्रिः प्रतिहरति, त्रिर् निधनम् उपयन्ति । तत् सप्त संपद्यन्ते सप्तमस्याहो रूपं, सप्तरात्रस्य सन्तत्या अव्यवच्छेदाय । अथ^५ सौपर्णम् उक्तब्राह्मणम् । अतिक्रान्तो वा एतर्हि यज्ञो भवति सप्तमे ऽहन् । “तद् यद् अत्र” सौपर्णं भवति

यज्ञस्यैवारम्भाय । तद् ऐळं भवति—पशवो वा इळा । पशवश् छन्दोमाः —पशूनाम् एवावरुद्धयै ॥ १८२ ॥

[१] ग अधिपाठः पथमोद्वयायः [२] ग भवति [३-३] ग सन्तनीन्तस्य [४] ग अथर
[५-५] ग तद्यत्र

अथ रोहितकूलीयम्^१ । विश्वामित्रो वै भरतानाम् अनस्वत्या^२ महावृषान्^३ अयात् । तद् ध^४ गंगायै वा यमुनायै वा बृहत् प्रतिकूलम् आस । ते होचुर महावृषाः—कौ^५ स्वित् “ताव् एतर्ह्य^६ अनङ्गाहौ, याव् इदम् इयद्बृहत् प्रतिकूलम् उद्वहेताम् इति । स होवाच^७ विश्वामित्रस्—तौ^८ न्वै मम रोहिताव् इति । रोहितौ हास्यानङ्गाहाव्^९ आसतुः । ते होचुर महावृषास्—ते वा अंशम् अवहरावहै^{१०}—यदि तवैतद् अनङ्गाहाव्^{११} उद्वहातो^{१२}, वस्य^{१३} एव त्वम्^{१४} अनांसि पूरयासै । यष् उ नोद्वहातो, वस्य^{१५} उ वयं त्वां जयेमेति^{१६} । तथेति । ते^{१७} हांशम्^{१८} अवजह्निरे । तौ ह यवाचितस्य वा व्रीह्याचितस्य वा धुरि युयुजुः^{१९} । सो ऽकामयत विश्वामित्र—उद्^{२०} इमम् आर्जि^{२१} जयेयम् इति^{२२} । स एते सामनी अपश्यत् । ताभ्याम् एनाव् अनुपरिक्रामम्^{२३} अभ्यसेधत्^{२४} । ताव् उदपारयेताम्^{२५} । ताव् उदजयेताम् । ततो वै स तम् आर्जिम् उदजयत्^{२६} । प्रतिकूलम् इवैते यन्ति ये षष्ठाद् अहश् छन्दोमान् अभ्युत्क्रामन्ति ।^{२७} तद् यद् अत्र^{२८} रोहितकूलीयं^{२९} भवत्य् उज्जित्या एव । उज्जयति य एवं वेद । तद् उ कामसनि । एतं वै स कामम् अकामयत्^{३०} । सो ऽस्मै कामस् समार्ध्यते^{३१} । यत्काम^{३२} एवैतेन साम्ना स्तुते, सम् अस्मै स काम ऋध्यते । यद् उ कूले रोहिताभ्याम् उदजयत्, तस्माद् रोहितकूलीये इत्य् आख्यायेते^{३३} । पुनानस् सोम धारयेत्य् उभयरूपा^{३४} बृहती भवति । एषा ह वा उभे सामनी उद्ययाम^{३५}, तस्माद् एतां कुर्वन्त्य एव बृहत्साम्नः कुर्वन्ति रथन्तरसाम्नः ॥ १८३ ॥

[१] क रोहितकूलीयम् ग रोहितकूलीयम् [२] क ग च अनस्पत्या [३-३] क अयातद् ग अयातद् [४] ? क ग क [५-५] ग ताव् एतर्ह्य [६] ग तोवाच [७] क ग तो [८] ग हास्यानङ्गाहाव् [९] ग अहरावहै [१०] ग अनङ्गाहाव् [११] ग ऋद्वहातो [१२] एवं क च । ग वस्य [१३] ग न्वम् [१४] ग वस्यो [१५] ग जयेमिति

[१६] ग त [१७] एवं कोशेषु [१८] ग युयुजास् [१९-१९] ग इमद्राजि [२०-२०] क ग जयेमेति [२१] ग अनुपक्रामम् [२२] ग अभ्यसेधत् [२३] ग उदपारयेताम् [२४] ग उदजयत् [२५-२५] ग तद्यत्र [२६] क -कूलीयं ग -कूलायं [२७] क अकाममकामयत [२८] ग समार्ध्यते [२९] ग काम [३०] ग आख्यायेते [३१] क उभयरूपा [३२] ग उद्ययाम

तासु रौरवम् । देवा वा^१ एता अयातयान्नीस् तनूर् असुरयुद्धाय प्रावृहन्त । अग्निर्^२ एव रौरवं प्रावृहत् । तेनासुरान् अभ्यतपत् । ते ऽभितप्यमाना अरवन्त । यद् अभितप्यमाना अरवन्त तद् रौरवस्य रौरवत्वम् । अभितपति भ्रातृव्यं श्रेयान् भूत्वा य एवं वेद । तद् आग्नेयं सामाग्नेये ऽहन् क्रियते । आग्नेयम् एतद् अहर् यद् गायत्रम् । अग्निर् हि गायत्री । तद् यद् अत्र रौरवं क्रियते ऽहर् एव तद्रूपेण समर्धयन्ति । तेनैभ्यस् समृद्धेन स्वायां जनतायाम् ऋद्धुकं भवति । तद् ऐळं भवति—पशवो वा इळा । पशवश् छन्दोमाः — पशूनाम् एवावरुद्धयै । अथ रथन्तरम् । जामि द्वादशाहस्यास्तीत्य् आहुः । बार्हतं षष्ठम् अहर् बार्हतं सप्तमम् । पवमाने रथन्तरं प्रोहन्त्य अजामितायै । नान्यतो

ऽपसको विवधो ह्यित इत्य आहुः । तद् यद् उभे बृहद्रथन्तरे भवतस् स विवधताया एव । यो वै मूलाद् अग्रं संचिक्रमिपति न स शक्नोत्य्, अथ यो ऽग्राद् अग्रं संक्रामति स शक्नोति । अग्राद् वा एते ऽग्रं संक्रामन्ति ये बृहतो बृहद् उपयन्ति । तस्माद् बार्हतं षष्ठम् अहर् भवति^१, बार्हतं सप्तमम् ॥ १८४ ॥

[१] क नास्ति [२] क ग अग्निम् [३] क भवन्ति

अथ गौङ्गवं^१ 'यत् साम देवता प्रशंसति । सामैतद् देवता प्रशंसति' तेन यजमानास् सत्याशिषो भवन्ति । देवासुराः पशुष्व् अस्पर्धन्त^२ । ते ऽसुराः पशुभिस् सह समुद्रम् अभ्यवायन् । ते देवा अकामयन्त— वृद्धीमह्य् असुराणां पशून्^३ इति । त एतत् सामापश्यन् । तेनास्तुवत । तेनासुराणां पशून् अवृजत । ते ऽब्रुवन् गां गां वावासुराणाम् अवृक्ष्महीति^४ । तद् एव गौङ्गवस्य गौङ्गवत्वम् । तद् एतत् पशव्यं साम । गां-गाम्^५ एव द्विषतो भ्रातृव्यस्य वृंक्ते ऽव^६ पशून् रुन्दे बहुपशुर् भवति य एवं वेद । गौङ्गवेन वै देवा असुरान् हत्वा घोषं गंगणिम्^६ अकुर्वत । तद् व् एव गौङ्गवस्य गौङ्गवत्वम् । तद् उ भ्रातृव्यहा । हन्ति द्विषन्तं भ्रातृव्यं य एवं वेद । तद् ऊर्ध्वम् इव च तिर्यग् इव च गीयते । यद् ऊर्ध्वम् इव गीयते तद् बृहतो रूपं, यत् तिर्यग् इव तद् रथन्तरस्य । एतद् वै^७ 'समृद्धं छन्दोमानां' यद् उभयं रूपम् ॥ १८५ ॥

[१-१] एवं कोशेषु [२] ग पशूनाम् [३] ग अवृक्ष्महीति [४] ग गम् [५] ग नास्ति
[६] च गंगणितम् [७-७] ग समृद्धं छन्दोमानं

अथ समन्तम् । इन्द्राग्नी वा अकामयेतां^१—समन्तौ स्याव, समानीम् ऋद्धिम् ऋधु-यावेति । ताव् एतत् सामापश्यताम् । अर्धम् अन्यो ऽपश्यद् अर्धम् अन्यः । तस्यान्तौ समाहृत्य समधत्ताम् । यत् समधत्तां तत् समन्तस्य समन्तत्वम् । तेनास्तुवाताम्^२ । ततो वै तौ समन्ताव् अभवतां, समानीम् ऋद्धिम् आर्घुताम् । तद् ब्रह्म वा अग्निः, क्षत्रम्^३ इन्द्रः । उभयं^४ ब्रह्म च क्षत्रं चावरुन्दे य एवं वेद । तस्माद् उ हैतत् सामैतस्माद् अहो नान्तरित्यम् । इदं वै^५ रथन्तरम् अदो बृहत् । इदम् एवान्तरिक्षं समन्तम् अनयोर् एव लोकयोस् समन्तत्वाय । एतेन वा एते समन्ते । समन्तेन पशुकाम^६ स्तुवीत । पशवो वा अन्तरिक्षं, पशवस् समन्तम् । पशुमान् एव भवति समन्तेन तुष्टुवानः । ब्राह्मणः पुरोधा-कामस् समन्तेन स्तुवीत । आग्नेयो ब्राह्मण, ऐन्द्रो राजन्य, अग्नियी पृथिव्य, ऐन्द्री द्यौः । ते एते ऽन्तरिक्षम् अभि समन्ते । समन्ताव् एनौ करोति ब्राह्मणं च राजन्यं च समन्तेन तुष्टुवानो, गच्छति पुरोधां, पुर एनं दधते । प्रजापतिर् वा अकामयत—समन्तः प्रजया पशुभि स्याम् इति । स एतत् सामापश्यत् । तेनास्तुत^७ । ततो वै स समन्तः प्रजया पशुभिर् अभवत् । तद् व् एव समन्तस्य समन्तत्वम् । समन्त एव प्रजया पशुभिर् भवति य एवं वेद ॥ १८६ ॥

[१] ग अकामयेतां [२] ग तेनास्तुवाताम् [३-३] ग इन्द्रदुभयं [४] ग व [५] ग पशुकामा
[६] ग तेनास्तुवत

अथायास्थं^१ बार्हतरथन्तरम्^२ । उभौ वर्णौ समृद्धयै । मध्येनिधनं प्रतिष्ठायै । आदित्याश् च वा अंगिरसश् च स्वर्गे लोके ऽस्पर्धन्त । त ऐक्षन्त^३ यतरे नो^३ यतरान्

याजयिष्यन्ति ते हास्यन्तः^१ इति । ते ऽङ्गिरसः पूर्वं यज्ञं समभरन्, श्वस्सुत्यान्ते ऽग्निम् आङ्गिरसं दूतं प्राहिण्वन्^२—इमान् न श्वस्सुत्याम् आदित्येभ्यः प्रब्रूहीति । स एत्या-
ब्रवीद्—आदित्या, अङ्गिरसो व श्वस्सुत्यां प्राहुर् इति । तं होचुर् अपेहि मन्त्रयित्वा
त्वा प्रतिवक्ष्याम इति । तस्माद् इदम् अप्य एतर्हि दूतम् आहुर्—अपेहि मन्त्रयित्वा त्वा
प्रतिवक्ष्याम इति । ते होचुर् उप 'तज् जानीत'^३ यथा अस्मान् एवांगिरसो याजयेयुर् न
वयम् अङ्गिरसः^४ । यदि याजयिष्यामो^५ हास्यामहे, यद्य् उ न याजयिष्यामो यज्ञाद्
यशसो ऽपक्रमिष्याम इति । तस्माद् उ ह वृतेन^६ नापक्राम्य^७, यज्ञाद् यशसो नेद् अप-
क्रामाणीति ॥ १८७ ॥

[१] ग अथायस्यं [२] ग बार्हतरथन्तरम् [३] [८] ग जयिष्यामो [९] एवं क च । ग प्रतेन
[३] ग यतरना [४] ग हास्य [५] ग प्राहि- [१०] क नापक्रम्यं ग नक्रम्यु
वैन् [६-६] ग तज्जानीत्व [७] क आंगिरसः

पदेन हापेयात् । स्वं^१ वा यज्ञम् अभ्युपेयाद्, इदं च^२ त्वया कृतम् इति वा । त
एतम् आदित्यास् सद्यःक्रीयं^३ यज्ञं समभरन् । ते ऽब्रुवन् अग्ने चिरं तद् यच् छु, इमाम्
एव वयं तुभ्यम् अद्य सुत्यां प्रब्रूमः । तेषां नस् त्वं होतासि. गौर् आंगिरसो ऽध्वर्युर्,
बृहस्पतिर् उद्गाता, अयास्यो ब्रह्मेति सर्वान् अवृणत । सो ऽब्रवीद्—दूतो वा अहं
चरामीति । तम् अग्निं दूतं वृणीमहे इत्य् एव दूतं चरन्तम् अवृणत । स एषां वृतो नापा-
क्रामत् । स पुनर् एत्याब्रवीद्, अङ्गिरस, आदित्या वो ऽद्यसुत्यां प्राहुर् इति । तेन^४ हातुर्
एव नो ऽवृथा^५ इति । नेति होवाच । दूतो युष्माकम् अभूवं, वृत एवामीषाम्^६ अस्म्य्,
आद् अहं नूनम् अमी युष्मन् मेधावितरा वा धीरतरा वाभूवन् य एतत् पूर्वं दृशन् इति ।
ते वृता नापाक्रामन् । त एत्यायाजयन् । तेभ्य एतम्^७ आदित्या आदित्यम् एवाश्वं श्वेतं
भूतम् अश्वाभिधान्य् अभिहितम् अयास्याय^८ ब्रह्माश्वं नीत्वा स्वर्गं लोकम् अगच्छन्^९ ।
अहीयन्ताङ्गिरसः^{१०} । सो ऽयास्यस् सदृशाव्^{११} आत्मन श्रेयांसं वा प्रतिगृह्य व्यभ्रंशत ।
सो ऽकामयत सम् आत्मानं श्रीणीयेति । स एतत् सामापश्यत् । तेनात्मानं समश्रीणीत ।
विभ्रष्टम् इवैतद् अहर् यत् सप्तमम् । तद् यद् अत्रायास्यं भवति सम् एवैनद् एतेन
श्रीणन्ति, मिषज्यन्त्य् एवैनम् एतेन^{१२} । 'यद् व अयास्यो'^{१३} ऽपश्यत् तस्माद् आयास्यम्
इत्य् आख्यायते । प्रो अयासीद् इन्दुर् इन्द्रस्य निष्कृतम् इति प्रवद्^{१४} ऋचा च साम्ना चैतद्
अहः प्रणयन्ति । उभौ वर्णौ^{१५} समृद्धयै । प्रेति भृगवः प्रेत्य् अङ्गिरसः प्रेत्य् आदित्या स्वर्गं
लोकम् आरोहन् । प्रेत्य् एवैतेन स्वर्गं लोकम् आरोहन्ति^{१६} ॥ १८८ ॥

[१] ग स्वं [२] ग नास्ति [३] क सद्यः- [९] क अहीयन्तांगिरसः [१०] ग सदृशश्
क्रयं ग सद्यक्रीयी [४-४] क च होदुरेवनादृथा [११] ग अधिपाठः मेतेन मेतेन [१२-१२] क
ग होदुरेवनादृथा [५] ग एवमीषाद् [६] यद्वायास्यो [१३] ग प्राद् [१४] ग वर्णौ वर्णौ
ग एताम् [७] क अयास्या [८] ग गच्छन् [१५] क आरोहति

^१ अथ बृहत् । वर्ष्म वै बृहत् । वर्ष्मण्य^२ एवैतत् प्रतितिष्ठन्तो यन्ति । तद् गायत्रे
ऽहन् भवति । पुंसो वा एतद् रूपं यद् बृहत्, स्त्रियै गायत्री । तद् यद् अत्र बृहत् पृष्ठं
भवति तेनैवैतद् अहर् मिथुनं क्रियते । अथ वामदेव्यम् । पशवो वै वामदेव्यम् । पशुमन्त
एव भवन्त्य् एनेन तुष्टुवानाः । वयं घ त्वा सुतावन्त इति सतोबृहतीर् आक्रमामहे—ऽनप-
भ्रंशाय । तास्व अभिनिधनं काण्वम् । तद् आहुर्—विरुद्धं वा एतद् ब्रह्मसाम्नो यद् अन्य-

तरद् रूपम् अभिवदतीति । तद् यद् अभीति भवति तेन रथन्तरस्य रूपान् न यन्ति । इन्द्रो वै वृत्रम्^१ अजिघांसत् । स कण्वम् उपाधावद्—ऋष उप त्वा धावाम, इह नो ऽधिब्रूहीति । स एतत् कण्वस् सामापश्यत् । तेनास्तुत^२ । ततो वा इन्द्रो वृत्रम् अहन् । हन्ति द्विषन्तं भ्रातृव्यं य एवं वेद । यद् व एवास्मा एतेन साम्ना कण्वो ऽभीति वज्रम् अभ्यनदत्, तस्माद् अभिनिधनं काण्वम् इत्य् आख्यायते । अथैता भवन्ति नक्रिन्^३ ऽं कर्मण नशद् इति । अति वा एर्हि बृहती बृहती कामत्य्, अति ककुप्^४ ककुपम्, अत्य् अनुष्टुब् अनुष्टुभम् । सैषा बृहती सती जगती संपद्यते । तेनातिक्रामति । सा अत्य् अष्टमम् अहर् जिहीते, नवमम् अहर् अभ्यारभते, प्रति षष्ठम् अपधावति^५ ॥ १८२ ॥

[१] ग अधिपाठः द्वितीयोऽध्यायः [२] ग वर्षीत्य् [३] ग वृत्रम् [४] ग तेनास्तुत [५] ग ककुप्य [६] ग उपधावति

तासु वैखानसम् । वैखानसा वा एतानि सामान्य^१ अपश्यन् अभ्यारम्भं^२ यज्ञस्य प्रत्ययसारम् । अभ्यारम्भैर् वै देवा असुरान् यज्ञाद् अन्तरायन् । अथ ह वै वैखानसा इत्य् ऋषिका इन्द्रस्य प्रिया आसुः । तान् ह रहस्युर् मारिम्बवो मारयांचकार । तान् हेच्छन् रहस्युम् उपेयाय । तं^३ होवाच—रहस्यो, नेह तान् वैखानसान् इत्य् ऋषिकान् अद्राक्षीर् इति । स होवाच—स्यो वै भगवस् तान् अमारयद् इति । तं होवाचां रहस्यो, यत्रो^४ दुष्-प्रतिज्ञाना भ्रूणहत्या । अथ कथं प्रत्यज्ञास्था इति । स होवाचानृतं च भ्रूणहत्यां चोदयांसम् । तद् अनुत्तम् एवायासीत् । स सत्यम् एवाभ्युगागाद् इति । तं होवाच वरं वृणीष्व यः प्रत्यज्ञास्था इति । स होवाच—ब्राह्मण एव मे प्रजायाम् आजायताम् इति । ते हैते तक्षवो^५ राहस्यवा । अथो आहुर् इन्द्रम् एव तद् देवता अभ्यर्शंसन्न इन्द्रं पर्यचक्षत—त्वयि सतस् तयो^६ मारिम्बवो ऽमीमरद् इति । सो ऽकामयत सम् ऐनान् ईरयेयम् इति । स एतत् सामापश्यत् । तेनैतान् समैरयत्^७ । तद् एतद् भेषजं प्रायश्चित्तिस् साम । भेषजं वै सत्^८ प्रायश्चित्तिम् अकुर्वन्^९ । विभ्रष्टम् इवैतद् अहर् यत् सतमम् । तद् एवैतेन मिषज्यन्ति । भेषजम् एवैतेन प्रायश्चित्ते कुर्वन् । तद् उ काम उति । एतं वै स कामम् अकामयत । सो ऽस्मै कामस् सपार्थ्यत । यत्काम एवैतेन साम्ना स्तुते सम् अस्मै स काम ऋध्यते । तद् इन्द्रो ह वै^{१०} त्रिबानाः । स यद् इन्द्र एतत् सामापश्यत्, तस्माद् वैखानसम् इत्य् आख्यायते । तद् ऐळम् अच्छावाकसाम भवति । पशवो वा इळा । पशुष्व् एवैतत् प्रतितिष्ठन्ति ॥ १९० ॥^{१०}

[१-१] क अपश्यन् अभ्यारम्भं ग अपश्यन् अभ्यारम्भं ग अधिपाठः तदिन्द्रो ह वै तेन प्रायश्चित्तिं कुर्वते तद् कामसन्त्येतं वै स काममकामयत सो ऽस्मै कामसपार्थ्यत यत्काम एवैतेन साम्ना स्तुते समस्मै स काम ऋध्यते तदिन्द्रो ह वै [१०] ग अधिपाठः तृतीयोऽध्यायः

यस् ते मदो वरेण्य इत्य् आर्भेवस्य पवमानस्य मद्रतीर् गायत्र्यो भवन्ति । रसो वै मदः । धीतम् इवैतद् यत् तृतीयसवनम् । तद् यद् एता मद्रतीर् भवन्ति रसम् एवास्मिन् एतद् दधत्य्, एवैनद् एतेन प्याययन्ति । तेना पवस्वान्वसेत्य् अन्धस्वनीर् भवन्त्य्—अन्नं वा अन्धो—ऽन्नाद्यस्यैवावरुद्धयै । जमिर् वृत्रम् अमित्रियम् इति बार्हतं रूपम् । यद् ऊर्ध्वं मध्यं-दिनात् तद् एतस्याहो बार्हतम् । समिश्रो^१ अरुषो भुवस् सृपस्थाभिर् न धेनुभिर् इति । विभ्रष्टम्

इवैतद् अहर् यत् सप्तमम् । तद् यत् सूपस्थामिह इत्य् अह एवोपस्थित्यै । तासु गायत्रम् उक्तब्राह्मणम् । अथाग्नेर्क आग्नेयं सामाग्नेये ऽहन् क्रियते । आग्नेयम् एतद् अहर् यद् गायत्रम् । अग्निर् हि गायत्री । तद् यद् अत्राग्नेरर्कः^२ क्रियते^३ ऽहर् एव^४ तद्रूपेण समृद्धयन्ति । तेनैभ्यस् समृद्धेन स्वायां जनतायाम् अर्धुकं^५ भवति । अथो अन्नं वा अर्को, ऽन्नाद्यस्यैवावरुद्धयै । अथ सोमसाम । प्रजननं वै सोमः । प्रजननम् एतद्^६ अहः । प्रजनन एवैतत् प्रजननं क्रियते । अथो क्षत्रं वै सोमः । क्षत्रिय उ वा अन्नाद्यस्य प्रदाता । स यो ऽन्नाद्यस्य प्रदाता स नो ऽन्नाद्यं प्रयच्छाद् इति । तद् अध्यर्थे^७ भवति—पशवो वा इळा । पशवश् छन्दोमा—अभिपूर्वाणाम् एव पशूनाम् अवरुद्धयै ॥ १९१ ॥

[१] क सम्मिश्रो ग समिश्रो [२] ग अत्राग्नेर [३-३] ग हरे [४] ग अधुकं [५] ग तदेतद्
[६] क अध्यर्थे ग अध्यर्थे

अथ दक्षोणिधनम् । विभ्रष्टम् इवैतद् अहर् यत् सप्तमम् । तद् दक्षोणिधनेनैव संदक्षयन्ति । प्रजापतिः प्रजा असृजत । ता अप्राणा असृजत । सो ऽकामयत—प्राणवतीर् म इमाः प्रजा स्युर् इति । स एतत् सामापश्यत् । तेनैना दक्षाया इत्य् एवाभ्यमृशत् । प्राणा वै दक्षाः । प्राणान् एवासु तद् अदधात्^१ । प्राणान् एवात्मंश् च यजमाने च दधाति य एवं वेद् । तद् उ होवाच सुदक्षिणः^२ क्षेमिर् मन्थं^३ हास्य कुले विदुर्^४ न विविदुर् दक्षोणिधनं स्वित् ते पवमानमुखे चकुर इति । कथा हेति । मन्थं हि ते कुले न विन्दन्तीति^५ । तस्माद् अग्नेर् एवार्कः प्रथमायां^६ कार्यः । एष स्य धारया सुत^७ इति सन्तनिनः प्रगाथस्, ससन्तनिकेन^८ प्रगाथेनैतद् अहर् भिषज्यामेति । विभ्रष्टम् इवैतद् अहर् यत् सप्तमम् । तत् ससन्तनिकेनैव^९ प्रगाथेन भिषज्यन्ति ।

अन्या वारेभिः पवते मदिन्तमः ।

श्रीऋन् ऊर्मिर्^१ अपास् इव ॥

इत्य् अति^१ वा एतर्हि ककुप् ककुमं कामत्य, अत्य् अनुष्टुब् अनुष्टुभम् । सैषा ककुप् सती त्रिष्टुप् संपद्यते । तेनातिक्रामति । साष्टमम् अहर् आरभते ।

य उल्लिया अपिया अन्तर् अश्मनि निर् गा अकृन्तद् ओजसा ।

अभि व्रजं तत्तिषे गन्धम् अद्वयं वर्मिव धृष्णव् आ रुजा ॥

इति गोमतीः पशुमतीर् भवन्ति, पशूनाम् एवावरुद्धयै । पशवो हि छन्दोमाः ॥ १९२ ॥

[१] क दधात् ग दधुत् [२-२] क क्षेमिर्मन्था ग क्षेमिर्मन्थं [३] ग पितुर् [४] ग विन्दतीति [५]
ग प्रथमाया [६] ग स्तुव [७] ग सन्तनिकेन [८] ग सन्तनिकेनैव [९-९] ग अपामेत्यति

तासु शार्करम् । इन्द्रं वै सर्वाणि भूतान्य् अस्तुवन् । तं शर्करस् शिशुमार^१ स्तोतुं नाकामयत । तम् अब्रवीत् स्तुहि मति । सो ऽब्रवीन्—नाहं त्वां स्तोष्यामि । समुद्रे वा अहम् अणस्व^२ अन्तश् चराम्य^३ ऽडानिमज्जन्न, एतावतो^४ ऽहं त्वां स्तुयाम् इति । तं पर्जन्यो वृष्ट्योर्ध्वम्^५ उदप्लावयद् घन्वाभि । अपो^६ हैवासमै दर्शयां चकार । तम् उत्तराद् वातेन पर्यशोषयत् । सो ऽवेत् परिशुष्कश् शयानो—यद् वा अहम् इदम् इत्थं न्यगाम्, इन्द्रो वाव मेदम् इत्थम् अकृद्, घन्त तम् एव स्तवानि । स एव मा स्तुतस् समुद्रं पुनर् अभ्यवप्लावयिष्यतीति । स एतं मन्त्रम् अपश्यत् । तेनैनम् अस्तौद्—

यो न इदमिदं पुरा प्र वस्य आनिनाय तम् उ व स्तुवे ।

सखाय इन्द्रम् कृतये ॥

इति । तम् अब्रवीत्—^१किंकामो मा स्तौषीति^२ । इमम् एव मा समुद्रं पुनर् अभ्यवप्लावेत्य्
अब्रवीत् । तं पर्जन्यो ^३वृष्ट्या समुद्रं पुनर्^४ अभ्यवाप्लावयत् । तद् एतद् भेषजं प्रायश्चित्ति-
त्तिस् साम । ^५भेषजं वै स तत् प्रायश्चित्तिम् अकुरुत् । भेषजम् एवैतेन प्रायश्चित्तिं
कुर्वते । तद् उ कामसनि । एतं वै स कामम् अकामयत् । सो ऽस्मै कामस् समार्धयत् ।
यत्काम एवैतेन साम्ना स्तुते सम् अस्मै स काम ऋध्येते ॥ १९३ ॥

[१] ग शिशुमारस् [२] ग अस्त्व [३] क [६-६] ग किं वृष्ट्या समुद्रं पुनर् [७-७] ग वस्तत्
चरार्थ [४-४] ग उपनिमज्जन्नोतावतो [५-५] प्रायश्चित्तिर् [८-८] ग भेषजम् अकुरुत्
क उदप्लावयद्धन्वाभ्यपो ग उदप्लावयत्पन्वाभ्यपो

स तेनैव मन्त्रेण स्वर्गं लोकम् उदक्रामत् । स एवैष शर्कर उदेति । तद् वा अस्य
स्वर्ग्यम् । अश्नुते स्वर्गं लोकं य एवं वेद । समुद्रो वै छन्दोमाः । शिशुमारो वै समुद्रम्
अतिपारयितुम्^१ अर्हति^२ । तद् यद् अत्र शर्करं भवति समुद्रस्थैवातिपारणाय । तत्
पुनर्नितुन्नं^३ छन्दो भवति । यत्र यत्र वै देवाश् छन्दसां ^४रसम् अन्वविन्दंस्^५ ^६तत्
पुनर्नितुन्नम् अकुर्वंस्^७, तत् पुनर् अभ्याघ्नन् । धीता इवैते यच् छन्दोमास् तृतीयसवना-
यतनाः । धीतम् इय वै तृतीयसवनम् । तद् यत् ^८पुनर्नितुन्नं छन्दो^९ भवति रसम्
एवैतच् छन्दोमेषु दधति । रसस्यैवैषानुवित्तिः । तद् उ काकुभं स्वारं भवति । प्राणो वै
स्वरः पुरुषश् छन्दसं ककुप् । ज्यैष्ठ्यं वै प्राणो ज्यैष्ठ्यं पुरुषः । ज्यैष्ठ्येनैव तज् ज्यैष्ठ्यं
संदधाति^{१०}, ज्यैष्ठ्येन ज्यैष्ठ्ये प्रतितिष्ठति । यद् उ शर्करस् शिशुमारो ऽपश्यत् तस्माच्
छार्करम् इत्य् आख्यायते । सखाय आ नि षीदत् पुनानाय प्र गायतेति प्रवतीर् भवन्ति । प्राय-
णीयरूपम् एवैतद् उपगच्छन्ति । प्रायणीयं ह्य् एतद् अहः । शिशुं न यज्ञैः परि भूषत श्रिय इति
पशुरूपम् एवैतद् उपगच्छन्ति । पशूनां वै शिशुर् भवति ॥ १९४ ॥

[१] क ग अतिपारयितुम् [२] क अर्हति ग अर्हतीति [३] ? क -नितित्वञ् ग -नितित्वञ् [४-४]
ग रसमन्वविन्दंस् [५-५] ग नास्ति [६-६] ग पुनर्नितुन्नम्वच्छन्दो [७] क संदधति ग व्यन्दधति

तासु प्लवम् । यो वै समुद्रम् अप्लवः प्रस्नाति नैनं स व्यश्नुते, ऽथ यः प्लवी प्रस्नाति
स व्यश्नुते । समुद्रो वै छन्दोमाः । तद् यत् प्लवं प्लविन एवैतेन । देवा वै स्वर्गकामास् तपो
ऽतप्यन्त । त एतत् सामापश्यन् । तेनास्तुवत् । तद् एनान् प्लवम् एव भूत्वा स्वर्गं लोकम्
अवहत् । ते ऽप्लवन् स्वर्गं लोकं गत्वा—प्लवं वाव नो भूत्वेदं साम स्वर्गं लोकम् अवाक्षीद्
इति । तद् एव प्लवस्य प्लवत्वम् । तद् एतत् स्वर्ग्यं साम । अश्नुते स्वर्गं लोकं य एवं वेद ।
तद् व् एवाचक्षते वसिष्ठस्य प्लवम् इति । वसिष्ठो वा अकामयत् स्वस्तीमान् लोकान् सर्वान्
संप्लवेयेति । स एतत् सामापश्यत् । तेनास्तुत्^१ । ततो वै स^२ स्वस्तीमान् लोकान्
सर्वान् समप्लवत्^३ । तद् व् एव प्लवस्य प्लवत्वम् । स्वस्तीमान् लोकान् सर्वान्^४ संप्लवते य
एवं वेद । वसिष्ठम् ऋग्यो ऽमेधन्^५—वैद्यो ऽस्य् अब्राह्मण इति । सो ऽकामयत्—तरेयं
दुरितं पाप्मानम् इति । स एतत् सामापश्यत् । तेनास्तुत् । तेन ए आति विश्वानि दुरिता
तरेमेत्य् एव दुरितं पाप्मानम् अतरत् । तरति दुरितं पाप्मानं य एवं वेद । तद् द्वादशा-
क्षरणिघनं भवति—द्वादशाक्षरा वै जगती । पशवो जगती । पशवश् छन्दोमाः—पशूनाम्
एवाब्रुद्धयै । यद् उ वसिष्ठो ऽपश्यत् तस्माद् वसिष्ठस्य प्लवम् इत्य् आख्यायते । अथैता
भवन्ति पुरोजिति वो अन्वस इति । पुरस्ताद् घ वा एताः पाप्मानं जयन्तीः, पुरस्तात् पाप्मा-
नम् अपघ्नत्यो, यन्ति । जितं ह वा एताभिर्, विजितम् अन्ववस्यन्ति । अथो यथान्यौ

नवतरौ चक्राव् उपास्येद् एवम् एव एताम् अनुष्टुभं उपहमुखेषु पर्याहरन्ति, स्वर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै । तासु गौरिवीतम्^१ उक्तब्राह्मणम् ॥ १९५ ॥

[१] क ग तेनास्तुवत [२] क ग नास्ति [३] समष्टुवत तद्वेव षुवस्य षुवत्वं स्वरस्तीमान् लोकान्
ग संष्टुवत [४] ग अधिपाठः संष्टुवयेति स एतत् सर्वान् [५] ग मेयन् [६] क ग गौरिवीतम्
सामापश्यतेनास्तुत ततो वै स्वस्तीमान् लोकान् सर्वान्

अथ कार्तवेशम् । त्रेधा भरतेषु राष्ट्रम् आसीत्—वैतह्वेषु तृतीयं, मित्रवत्सु तृतीयं, 'कृतवंशे तृतीयम् । सो ऽकामयत^१ कृतवेशो—ह त्व इमे द्वे राष्ट्रे एकधा राष्ट्रं स्याद् इति । स एतद् द्विनिधनं सामापश्यत् । तेनास्तुन । तेनेमे द्वे राष्ट्रे ह त्वैकधा राष्ट्रम् अभवत् । तद् एतच्च छीर् भ्रातृव्यहा साम । अश्रुते श्रियं हन्ति द्विषन्तं भ्रातृव्यं य एवं वेद । यद् उ कृतवेशो ऽपश्यत् तस्मात् कार्तवेशम् इत्य् आख्यायते । अथ इयावाश्वं 'स्वर्ग्यं साम', स्वर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै । अथान्धीगवम् इळावत्य् अनुष्टुब् असद् इति—अनिळानुष्टुप् स्याद् यद् एतद्^२ अत्र कुर्युः । अथो पशवो वा इळा । पशवश् छन्दोमाः—पशूनाम् एवावरुद्वयै । अथैता द्विपदो भवन्त्य् उक्तब्राह्मणाः । ता एता भवन्ति—प्र वाज्यं अक्षार् इति प्रवतीर् भवन्ति । प्रायणीयरूपम् एवैतद् उपगच्छन्ति । प्रायणीयं ह्य् एतद् अहः । तासु सौहविषम् । देवा वा असुरान् हत्वा अपूता इवामेध्या अमन्यन्त । ते ऽकामयन्त पूता मेध्या स्यामेति । त एतत् सामापश्यन् । तेनास्तुवन । ततो वै ते पूता मेध्या अभवन् । ते ऽब्रुवन् सुहविषो वा अभूमेति । तद् एव सौहविषस्य सौहविषत्वम् । पूतो मेध्यो^३ भवति य एवं वेद । ये सोमासः^४ परावतीति परावतम् इव ह्य् एतर्हि यज्ञो ऽगच्छत् ॥ १९६ ॥

[१-१] ग नास्ति [२] ग नास्ति [३] ग मेतिध्या [४] ग सोमा

तासु जराबोधीयम्^१ । शाक्त्यास् तस्सपुगोडाशास् सत्रम् आसत । स गौरिवीतिशः^२ शाक्त्यो मृगम् अहन् । तं ताक्ष्यस् सुपर्ण उपरिष्ठाद् अभ्यवापतत् । तस्मा उपप्रत्यघत् । तम् अब्रवीद्—ऋषे, मा मे ऽस्थः । यत्कामो ऽसि तं ते कामं समर्धयिष्याम^३ इति । क्रिकामः खल्व् अहम् अस्मीत्य् अब्रवीत् । असितस्य धाम्न्यस्य दुहितरं कामयसे । तस्यै^४ त्वा निवक्ष्यामीति । अथ^५ हासितो धाम्न्य ईर्युर् आस । तस्य हान्तरिक्षे प्रासाद आस । तद् धास्य दुहितरं जुगुपुः । तं ह स्म पत्रनाड्याम्^६ उपगुह्यास्यै कुमार्यै निवहति । तं ह स्मैतेनैव सास्त्रा प्रातर् बोधयति—जार^७ बुध्यस्वन्ति^८ । तद् एव जराबोधीयस्य जराबोधीयत्वम् । सेयं^९ कुमारी गर्भम् अधत्त^{१०} । स^{११} कुमारो ऽजायत । तम् असुरा विच्छिद्य पराश्रयन्तो ऽब्रुवन्—जामीगर्भो वा अयं, रक्षो^{१२} वा इदम् अजनीति । तम्^{१३} अकामयत—सम् एनम् ईरयेयम् इति । स एतत् सामापश्यत् । तेनैनं समैरयत् । स एव संकृतिर् गौरिवीतो^{१४} ऽभवत् । तद् एतद् भेषजं प्रायश्चित्तिस् साम । भेषजं वै स तत् प्रायश्चित्तिम् अकुरुत । विभ्रष्टम्^{१५} इवैतद् अहर् यत् सप्तमम् । तद् एवैनेन^{१६} भिषज्यन्ति । भेषजम् एवैतेन^{१७} प्रायश्चित्तिं कुर्वन्ते । तद् उ कामयन्ति । एतं वै स कामम् अकामयत । सो ऽस्मै कामस् समाधत्त । यत्काम एवैनेन सास्त्रा स्तुते, सम् अस्मै स काम ऋध्यते । तस्यो प्राचीम् इळाम् उपयन्ति^{१८} । पशवो वा इळा । पशवश् छन्दोमाः । पशुष्व् एवैतद् रेतोसि दधति ॥ १९७ ॥^{१९}

[१] ग अधिपाठः व	[२] क ग गौरीवितिश्च	ग रक्षा	[१३] ग तद्	[१४] क गौरीवितो
[३] ग समृद्धयिष्याम्	[४] क तस्मै	[५] एवं	[१५] क विभ्रष्टम् ग विभ्रम्	[१६] ग अधिपाठः
कोशयोः	[६] क पुत्रनाड्याम् ग पत्रनाड्याम्	न	[१७] ग एवेतर	[१८] ग उपावन्ति
[७] ? ग जरा	[८] क वध्यस्वेति	[९] ग नास्ति	[१९] ग अधिपाठः चतुर्थोऽध्यायः	
[१०] एवं कोशयोः	[११] ग स्य	[१२]		

अथ यज्ञयज्ञीयम् उक्तब्राह्मणम् ।

आ ते वत्सो मनो यमद् इत्य् आवतीर् भवन्ति । 'अपच्छिद् इव' वा एतद् यज्ञकाण्डं यद् उक्तानि । तद् यद् आवतीर् भवन्ति यज्ञस्यैव सलोमतायै । तासु वात्सम् । वत्सः काण्वः पशुकामस् तपो ऽतप्यत । स एतत् सामापश्यत् । तेनास्तुत । स ह वाव त्रिशोको यान् एवामूस् व्रीजं छोकान् अपाहन्^१ सास्य त्रिशोकता । स ह स सद्य एवालोमो कर्णकान् पशून् अवारुद्ध । तद् एतत् पशव्यं साम । अव पशून् रुद्धे बहुपशुर् भवति य एवं वेद । यद् उ वत्सः काण्वो ऽपश्यत् तस्माद् वात्सम् इत्य् आख्यायते । त्वं न इन्द्रा भरेति त्वम् इति भवति बृहतो रूपम् । बार्हतम् एतद् अहः ।

ओजो नृग्यं शतक्रतो विचर्षणे ।

आ वीरं पृतनासहन् ॥

इति यद् वै शतवत् सहस्रवत् तच् छन्दोमानां रूपम् । पशवो वै छन्दोमाः ॥ १९८ ॥

[१-१] एवं पञ्चविंशे ब्राह्मणे ११.११.२ । क अवच्छिद्येव ग अवच्छिद्ये । [२] ग नास्ति [३] क ग अपाहन्

तासु सौश्रवसम् । कुत्सो ह वा औरव^१ इन्द्रस्योरोर् अधि निर्मित आस । यादृश एवेन्द्रस् तादृश, यथात्मनो निर्मित स्याद् एवम् । तं ह संग्रहीतारं चक्रे । तं ह जाय-याभिजग्राह शक्या पौलोम्या^२ । तां होवाच कथेत्यम् अकृ इति । सा होवाच—न वां व्यज्ञासम् इति । स होवाच खलति वा एनं करिष्यामि, तथा विजानीताद् इति । तं ह खलति^३ चकार । स होष्णीषं परिहृत्योपनिषेदे । स एवैष संग्रहीतुर् उष्णीषः । तं हाभ्य एव जग्राह । तां होवाच कथेत्यम् अकृ इति । सा होवाच—न वां व्यज्ञासम्, उष्णीषेण वै^४ मा परिहृत्योपनिषादीति^५ । स होवाचान्तरांसयोर्^६ वा अस्य^७ पांसून् अधिवप्स्यामि, तथा विजानीताद् इति । तस्य हान्तरांसयोः पांसून् अध्युवाप^८ । त एवैते संग्रहीतुर् अन्तरांसयोः पांसवः । तान् ह प्रावृत्योपनिषेदे । तं हाभ्य एव जग्राह । तां होवाच कथेत्यम् अकृ इति । सा होवाच—न वां व्यज्ञासम् । प्रावृत्य^९ वै^{१०} मोपन्यपादीति ॥ १९९ ॥

[१] ग और [२] ग पौलाम्य [३] ग खलु किम्
[४] ग वावै [५] ग परिहृत्योपन्यपादिदिति
[६-६] ग वत्स्य [७] ग अध्यावाप [८] क
व्यावृत्य [९] ग अधिपाठः ते संग्रहीतुरन्तरांसयोः
पांसुनद्ध्या वा पत एव ते संग्रहीतुरन्तरांसयोः पांसवः

स्तान् ह प्रावृत्योपनिषेदे तं हाभ्येव जग्राह तां होवाच
कथेत्यमकरिति सा होवाच न वां व्यज्ञासं प्रावृत्य वै
ते संग्रहीतुरन्तरांसयोः पांसवस्तान् ह प्रावृत्योपरि
षेदे तं हाभ्येव जग्राह तां होवाच कथेत्यमकरिति स
होवाच न वां व्यज्ञासं प्रावृत्य व

तं ह ववाधे—मलो ऽसीति । स होवाच मघवन् मामुया^१ भूम । तेभ्यो^२ वै नस त्वं तद् देहि, येन वयं जीवाम । त्वद् वै वयं जाता स्म इति । स वा एतान्^३ अन्तरांसयोः पांसून् प्रध्वंसयस्वेति । तान् ह प्रध्वंसयांचक्रे । ते हैव रजसश्च रजीयांसश्च नाम महाज् जनपद उत्तस्थौ । तेषां ह राजा स^४ । तस्य होपगुस् सौश्रवसः पुरोहित आस । स

होवाच—मा कश्चन यष्ट^१ । यो^२ म ईशायां यजते^३, ज्येयस् सः । न वै देवा अहुतस्यादन्ति । न पर्णाहुतिश्^४ च न होतव्येति । स हेन्द्र उपगुं सौश्रवसम् एत्योवाच—याजयानि त्वेति । स होवाच—न वा इह यजन्ते^५ । यो वा इह यजेत, जिनीयुर्^६ वै तम् इति । तं ह लोकं लोकं^७ दर्शयांचकारेमम् इमं वै लोकम् इष्ट्वा जयतीति । स हेक्षांचक्रे—^{११}ऽपि त्वं^{११} जिनन्तु । हन्त यजा इति । तं^{१२} होवाच^{१३} याजय मेति । तं ह याजयांचकार । स्वयम् एव सदोहविधाने उत्तस्थतुः । उत्तूखले सोमम् अभिषुषाव । स होवाचाराद् एव कुत्साद् इहागहीति । स ह कुत्सम् एवोपेयाय । तं होवाच—^{१४}कम् अयज^{१४} इति । उपगुम् इति । एतम् उपगुं जिनीतेति ॥ २०० ॥

[१] ग मामया	[२] क तोभ्यो	[३] ग एता	चित्त्वं	[१२] ग स	[१३] ग अधिपाठः न व
[४] ग राजा	[५] ग यष्टि	[६] क वो	[७]	इह यजन्ते यो वा इह यजेत जिनीयुर्वै तमिति	[१४-
क जायते ग जयते	[८] क ग वर्णाहुतिश्	[९]	१४]	क कर्मयज ग कर्मयज	
ग यजते	[१०] क ग नास्ति	[११-११] क			

तं ह जिग्युः । तं ह द्वितीयं तं ह तृतीयम् एत्योवाच—याजयानि त्वेति । स होवाच—न वा इह यजन्ते । यो वा इह यजेत, जिनीयुर्^१ वै तम् । द्विर्^२ वै स्यो ऽयजत । तं त्यम् अजिनन् एवेति । तम् उ ह लोकं^३ लोकम् एव दर्शयांचकारेमम् इमम् उ वाव लोकम् इष्ट्वा जयतीति । स हेक्षांचक्रे^४—ऽपि^५ त्वं जिनन्तु^६, हन्त यजा एवेति । तं होवाच—^७याजय मेति^७ । तं ह याजयांचकार । स्वयम् एव सदोहविधाने उत्तस्थतुर्, उत्तूखले सोमम् अभिषुषाव । स होवाच—यथैव त्वा कुत्सो न पश्येत्, तथेताद् इति । स ह कुत्सम् एवोपेयाय । तं होवाच—^८कम् अयज^८ इति । उपगुम् इति । तम् उ ह स्वयम् एवोपोत्थाय संवृश्चोदके प्रचकार ॥ २०१ ॥

[१] क ग जनीयुर् [२] क नास्ति ग लोक [३] क हेक्षांचक्रे ग हेक्षांचक्रे [४] क वि [५] ग जिनन्तु [६-६] एवं कोशयोः [७-७] क कर्मयज ग कर्मयज

तद् उ ह सुभ्रवा स्थौरायणः पितानुबुबुधे—कुत्सो ह वै 'म औरवः' पुत्रं संवृश्चोदके 'प्राकारीद् इति' । तम् आद्रुत्याब्रवीत्—क मे पुत्रम् 'अकर इति' । एष उदके प्रकीर्णश्चेत इति । तं हान्वभ्यवेयाय । तस्य हेन्द्रो रोहितो भूत्वा मुखात् सोमं निष्पपौ । स हेक्षांचक्रे—ऽयं वावेन्द्रः । इमम् एव स्तवानि । अयम् एव म इमं समैरयिष्यतीति^१ । स एतत् सामापश्यत् । तेनैनम् अस्तौद्—

अपाद् उ शिप्रियं अन्धसस्य सुदक्षस्य प्रहोषिणः ।

^२इन्द्रो इन्द्रो^३ यवाशिरः ॥

इति । तम् अब्रवीत् किंकामो मा स्तोषीति^४ । इमम् एव मे पुत्रं समैरयेत्य^५ अब्रवीत् । तम् ए मथाया 'इत्य उदमश्नात्' । तं समैरयत् । तद् एतद् भेषजं प्रायश्चित्तिस् साम । भेषजं वै स तत् प्रायश्चित्तिम् अकुरुत । विभ्रष्टम् इवैतद् अहर् यत् सप्तमम् । तद् एवैतेन भिषज्यन्ति । भेषजम् एवैतेन प्रायश्चित्तिं कुर्वते । तद् उ कामसनि । एतं वै स कामम् अकामयत । सो ऽस्मै कामस्य समार्थ्यत । यत्काम एवैतेन साम्ना स्तुते सम् अस्मै स^६ काम ऋध्यते । यद् उ सुभ्रवा स्थौरायणो ऽपश्यत् तस्मात् सौश्रवसम् इत्य् आख्यायते ॥ २०२ ॥

[१-१] ग मदीरवः [२-२] क प्राकरीरिति ग रिन्द्रो [६] एवं कोशयोः [७-७] ग त्पुन्रन्धात्तम्
प्राकरीरिति [३-३] क अकरीरिति [४] ग [८] ग नास्ति
समैरिषिष्यतीति [५-५] क इन्द्रोरिन्द्रा ग इन्द्रो-

ऋषयो वै ^१ सत्राद् उत्थायायन्त ^२ आयुञ्जानाः । ते होचुर्—एत किं चिद् एव यज्ञं
पश्यामेति । ते होचुर्—अकूपारो ^३ वा अयं कश्यपस् ^४ समुद्रे ^५ ऽन्तर् महद् ^६ यक्षम् । एत ते
पश्यामेति । ते हान्वभ्यवेयुः । तेभ्यो ह नाविर् आस । ते होचुर्—एतेन्द्रम् एव स्तवाम
स वावास्येशे । स एव न इमं दर्शयिष्यतीति । ^७ ते ऽत्रिम् ^८ अनुवन्—ऋषे, त्वं स्तुताद्
इति । स एतम् अत्रिस् तृचम् अपश्यत् । ^९ तेनैनम् उपायन् ^{१०}—

यद् इन्द्र चित्र म इह नास्ति त्वादातम् अद्रिवः ।

राधस् तन् नो विददस उभयाहस्य आ भरे ॥

इति । स हेक्षांचके ^{११}—महद् बत म ऋषयो याचन्ति । उभयाहस्य आ भरेति वा आहुर इति ।

यत् ते दिक्षु प्रराध्यं मनो अस्ति श्रुतं बृहत् ।

तेन दृढा चिद् अद्रिव आ वाजं दर्शि सातये ॥

इति । स हेक्षांचके ^{१२}—दृढं बत म ^{१३} ऋषयो याचन्ति ^{१४} । न हाजज्ञाव्—अकूपारं दिदक्षन्त
इति ।

यन् मन्यसे वरेण्यम् इन्द्र बुक्षं ^{१५} तद् आ भरे ^{१६} ।

विषाम तस्य ते वयम् अकूपारस्य दावने ॥

इति । स हाजज्ञाव् अकूपारं वै दिदक्षन्त इति । तं ह पदोदस्यन् उवाचेदम् ^{१७} एव
मेदम् ऋषयो ^{१८} महद् इवोभयाहस्य ^{१९} आ भरेत् अवोचन् इति । तम् अपश्यन् । ता एनाः
कामसनय ऋचः । एनं वै ते कामम् अकामयन्त । स एभ्यः कामस् समार्धयत् । यत्काम
एवैताभिर् ऋग्भि स्तुते, सम् अस्मै स काम ऋध्यते ॥ २०३ ॥

[१-१] ग सत्राकामदुत्थायायन्त [२] क अकूपारो [३] क हेक्षांचके [४] ग नास्ति [५] क यावयन्ति
ग अकूपारे [६] एवं क च । ग काश्यपस् [७-७] [११-११] क तवाभर [१२] क उवाचेदम् ग
४] ग अन्तर्हद् [५-५] ग त्रिम् [६-६] एवं उवाचेदम् [१३-१३] ग महमिवेभयाहस्य
क च । ग तेनेमुपाया [७] क ग हेक्षांचके [८]

तासु वसिष्ठस्य वीङ्कम् ^१ अतिक्रान्तिः ^२ । अति वा एतर्ह्य अनुष्टुब् अनुष्टुभं क्रामति ।
सैषानुष्टुप् सती त्रयास्त्रिंशदक्षरा संपद्यते । तेनातिक्रामति । वसिष्ठो वै जीतो ^३ हतपुत्रो
ऽकामयत्—वीमान् लोकान् अश्रुवीय, वि प्रजया पशुभिर् अश्रुवीयेति । स एतत् सामा-
पश्यत् । तेनास्तुन । तेन ^४ वीवीत्य् एवेमान् ^५ लोकान् आश्रुत, वि प्रजया पशुभिर् आश्रुत ।
तद् एतत् स्वर्गं प्रजननं साम । वीमान् लोकान् अश्रुते ^६, वि प्रजया पशुभिर् अश्रुते, य
एवं वेद । तद् उ स्तोमानुतुञ्जं भवति । अनुतुञ्जाद् वै प्रजाः पशवः प्रजायन्ते । पशवश्च
छन्दोमाः । तेन वै रूपसमृद्धम् । यद् उ वसिष्ठो ऽपश्यत् तस्माद् ^७ वसिष्ठस्य वीङ्कम् इत्य्
आख्यायते । तद् ऐळम् अच्छावाकसाम भवति । पशवो वा इळा । पशुष्व् एवैतत् प्रति-
तिष्ठन्ति ॥ २०३ ॥ ^८

[१] क ग वीङ्कम् [२] ग अतिक्रामन्तिः [३] ग जीतो [४-४] ग वीवीत्येवेवेमान् [५] एवं
न च । क आश्रुते [६] ग तस्मा [७] क इति सप्तममहः ग पञ्चमोऽध्यायः । इति सप्तममहः

शिशुं जज्ञानं हर्यतं मृजन्तीति हरिवतीर् भवन्ति । हरिवती वै परमा वाचस् तनूः । वाचं छन्दोमैस् समिच्छन्ति । आप्तेव वा एतर्हि वाग् भवति छन्दोमेषु । ताम्^१ एवैतत् संविन्दन्ति^२ । शुम्भन्ति विप्रं मरुतो गणेनेति मरुत्वनीर् भवन्ति । मरुत्वद् वै त्रिष्टुभो रूपम् । त्रैष्टुभम् एतद् अहः । अथो क्षत्रं वै त्रिष्टुब्^३, विशो मरुतः । तद् यत् त्रिष्टुभो मरुत्वनीर् भवान्त, क्षत्रायैव तद् विशम् अनुवर्तमानं कुर्वन्ति । तस्मात् क्षत्रस्य विद् अनुवर्त्मा कविर् गीभिः काव्येन^४ कविस् सन् सोमः पवित्रम् अत्य् एति रेभन् इत्य् अर्तिहायन् । ऋषिमना^५ य ऋषिकृत् स्वर्षास् सहस्रनीथः पदवाः कवीनाम् इति सहस्ररूपं छन्दोमानाम् उपगच्छन्ति^६ । पशवो वै छन्दोमाः । तृतीयं धाम महिषस् सिषासन् इति तृतीयो ह्य् एष त्रियहः^७ क्रियते यच् छन्दोमाः । सोमो विराजम् अनु राजति^८ ष्टु इति त्रैष्टुभं रूपम् उपगच्छन्ति । त्रैष्टुभं ह्य् एतद् अहः । अथो पूर्वो वैष सहो^९ १०राज्यम् । तम्^{११} एवैतच् छन्दोमा अनु राजन्ति । चमूषच् छ्येनश् शकुनो विभृत्वा^{१२} गोविन्द^{१३} द्रप्स आयुधानि बिभ्रद् इति गोमतीः पशुमतीर् भवन्ति पशूनाम् एवावरुद्धयै । पशवो हि छन्दोमाः । अपाम् ऊर्मिं सचमानस् समुद्रम्^{१४} इति समुद्र-वतीर् भवन्ति, छन्दोमानां रूपम् । समुद्रो वै छन्दोमाः । तुरीयं धाम महिषो विवक्तीति तुरीयं ह्य् एतद् अहर् अहां क्रियते यच् छन्दोमाः ॥ २०१ ॥

[१] क तम् [२] ग संविन्दन्ति [३] ग त्रिष्टुब् [४] ग राजत्रि [५] क उशे [१०-१०] ग
[४] क ग काव्येना [५] क ऋषिमान ग [६] राज्यान्तम् [११] क बिभ्रत्वा [१२] ग विन्दु
ऋषिमना [६] ग उपगच्छन्ति [७] क त्रियहः [१३] ग अधिपाठः तुरीम्

ता एता भवन्ति त्रिष्टुभस् त्रिष्टुब्जर्णा अहो रूपेण समुद्राः । यत्र वा अहारूपेण समर्धयन्ति सं तत्रर्धयते । १सम् अस्मा^१ ऋध्यते य एवं वेद । एते सोमा अभि प्रियम् इत्य् अभीति भवति रथन्तरस्य रूपम् । रथन्तरम् एवद् अहः । इन्द्रस्य कामम् अक्षरन् इति यद् ऐन्द्रं तत् त्रिष्टुभो^२ रूपम् । क्षत्रं^३ हि त्रिष्टुप् । वर्धन्तो अस्य वीर्यम् इति वृद्धं ह्य् एतद् अहर् यच् चतुश्चत्वारिंशम् । सूक्तम् अनुरूपो भवति—पशवो वै सूक्तं पशवश् छन्दोमाः—पशूनाम् एवावरुद्धयै । अथो भूमा व^४ पशवो, भूमा^५ सूक्तम् । पशूनाम् एवैतत् पशून् अनुरूपान् कुर्वन्ति । ५नात्र प्रत्यक्षानुरूपं कुर्वन्ति^६ । तस्मात् पशवो नानारूपान् जनयन्त्य्—उत श्वेता कृष्णं जनयत्य्^७, उत कृष्णा श्वेतम्, उत रोहिणी^८ कल्माषम्, उत^९ कल्माषी^{१०} रोहितम् । नवर्चं भवति । नव वै पुरुषे प्राणाः । प्राणैर् एवैतत् समृध्यमाना यन्ति, प्राणेषु प्रतितिष्ठन्तः । द्वितीयं नवर्चं भवति, तृतीयं नवर्चं भवति । अभिपूर्वम् एवैतत् प्राणैस् समृध्यमाना^{११} यन्ति । पञ्चर्चं भवति—पञ्चपदा वे पंक्तिः^{१२} । पांक्ताः पशवः । पशवश् छन्दोमाः—पशूनाम् एवावरुद्धयै । तद् आहु ऋतुमान् पृष्ठयष् षडहो, १०ऽनृतवश् छन्दोमाः^{१३} । ११अनृताश् इव एते प्रतिष्ठिताः^{१४} यच् छन्दोमा इति । तद् यद् एतानि पञ्चर्च[१५] षड् ऋचानि भवन्ति^{१६} तेनैवर्तुमन्तश् छन्दोमाः क्रियन्ते । पर्याप्तो भवति प्रजानां धृत्यै पशूनाम् उपस्थित्यै । चतुश्चत्वारिंश स्तोमो भवति । चतुश्चत्वारिंशदक्षरा वै त्रिष्टुप् । इन्द्रियं वीर्यं त्रिष्टुप् । इन्द्रिय एव^{१७} वीर्यं प्रतितिष्ठन्तो यन्ति ॥ २०६ ॥

[१-१] ग समस्ता [२-२] ग ऐन्द्रस्तन्त्रिष्टुभो [३] ग कल्माषमात [४] क ग कल्माषी [५] ग समृद्धमाना [६] ग अधिपाठः पांक्तिः [१०-१०] क नृतवच्छन्दोमा ग नृतपश्छदामा [११-११] क अनृता इव एते प्रतिष्ठा [१२] ग भवति

अग्निं वो देवम् अग्निमिह सजोषा इत्य् आग्नेयम् आज्यं भवति राथन्तरम् । राथन्तरं ह्य
एतद् अहः ।

यजिष्ठं दूतम् अध्वरे कृणुध्वम् ।

यो मूर्त्येषु निश्चिह्नः कृतावाः तर्पुर्मा-घृतान्नः पात्रकः ॥

इति । एतद् वा अग्निः प्रियं धाम यद् घृतम् । प्रियेणैवेनं तं घाप्ता समृद्धयन्ति । प्रोथद्^१
अश्वो न यवसे ऽविष्यन् इत्य् अश्ववद् भवति आतृव्यस्यैवावनुस्यै । यदा महस्^२ संवरणाद् व्य
अस्थाद् इति महद् ध्य एतद् अहर् यच् चतुश्चत्वारिंशम्^३ । आद्^४ अस्य वातो अनु-वाति
शोचिर् अथ स्म ते व्रजनं^५ कृणाम् अस्तीति । यदा वा अग्निं वात उपवाजयत्य् अथ स महद्
दीप्यते । तद् एतद् दीप्तिर् एव ब्रह्मवर्चसस्य रूपम् । उद्^६ यस्य ते नवजातस्य^७ वृष्ण इति
त्रैष्टुभं रूपम् उपगच्छन्ति । त्रैष्टुभं ह्य एतद् अहः ।

अग्ने चरन्त्य् अजरा इग्नाः ।

अच्छा वाम् अश्वो धूम एषि सं^{१०} दूतो अग्न ईयसे हि देवान् ॥

इति स्वर्गस्य लोकस्य समष्टयै ॥ २०१ ॥

[१] क कृताव [२] क घृतानः [३] क प्रोथद् ग प्रजननम् [४] क मह [५] क चतुश्चत्वारिंशम् ग [६] क स
चतुश्चत्वारिंशम् [७] क माद् [८] क प्रजनम्

यद् अथ सूर उदित इति मैत्रावरुणं भवति । यद् इति राथन्तरस्य^१ रूपम् । राथन्तरम्
एतद् अहः ।

अनागा मित्रो अर्यमा ।

सुवाति सविता भगः ॥

संप्रावीर् अस्तु स क्षयः प्र नु यामन् सुदानवः ।

यो नो अहो ऽतिप्रिति ॥

इत्य् अतिहायन् ।

उत स्वराजो अदितिर् अदभ्यस्य व्रतस्य ये ।

महो राजान ईशते ॥

इति महद् ध्य एतद् अहर् यच् चतुश्चत्वारिंशम् । तम् इन्द्रं वाजयामसीत्य् ऐन्द्रं भवति ।
महे वृत्राय हन्तव्य इति घ्नन्ति । एतद् वै यजमानस्य स्वं स्तोत्रं यद् ब्रह्मणः^१ । स्व एव तद्
आयतने यजमानस्य सर्वं पाप्मानं घ्नन्ति । स वृषा वृषभो भुवद् इति वृषणवद् भवति ।
वृषणवद् वै त्रिष्टुभो रूपम् । त्रैष्टुभम् एतद् अहः । इन्द्रश्च स दामने^२ कृत ओजिष्ठस्^३ स बले हित
इति । एतेन वै तृतीयेन^४ ग्रहण देवा ऊर्ध्वा स्वर्गं^५ लोकम् आयन् । स पशाम्
असंगृहीतो वीवाहलत् । तस्मिन् इन्द्रस् स दामने कृत ओजिष्ठस् स बले हित इत्य् एव बलम्^६
अदधुः । गिरा वज्रो न संभृत इत्य् एवैनं समभरन् । सबलो अनपच्युत इत्य् एवैनं सबलम्
अकुर्वन् । तं संस्कृत्य तेन स्वर्गं लोकम् आयन् । तद् यद् एतद् आज्यं भवति स्वर्गस्यैव
लोकस्य समष्टयै । यत् प्रथमस्याह ऐन्द्राशं तद् ऐन्द्राशं राथन्तरम् । राथन्तरं ह्य एतद्
अहः । समैन्य् आज्यानि भवन्ति । नानाश्रीमाब् ईव ह वा एतो^७ यत् पृष्ठयस्य षडहम्^८
छन्दोमाशं च । स यथा नानाश्रीमो मित्राणि व्यतिषज्याभ्य आसीयातां^९ । तदहं तद्
यत् समैन्य् आज्यानि भवन्ति^{१०} । असमैनि^{११} हैके कुर्वन्ति । तस्मात् समैन्य् एव
कार्याणि । चतुश्चत्वारिंश स्तोमो भवति । चतुश्चत्वारिंशदशरा वै त्रिष्टुप् ।^{१२} इन्द्रियं
वीर्यं त्रिष्टुप्^{१३} । इन्द्रिय एवैतद् वीर्यं प्रतितिष्ठन्तो यन्ति ॥ २०८ ॥

[१] ग राथन्तरस्य [२] ग ब्राह्मणः [३] क [९] ग षडह [१०] ग आसीया [११] क भवति
 ग यामने [४] क ओतिष्ठस् [५] क तृतीये [१२] क असमैत [१३-१३] ग नास्ति
 [६] क स्वर्ग [७] क वलम् [८] ग एतेनायत्

अध्वर्यो अद्रिमिस् सुतम् इति त्रिष्टुभो रूपेण प्रयन्ति । त्रैष्टुभम् एतद् अहः ।

सोमं पवित्र आ नय ।

पुनाहीन्द्राय पातवे ॥

तव त्व इन्दो अन्धसा

इत्य् अन्धस्वतीर् भवन्त्य्—अन्नं वा अन्धो—ऽन्नाद्यस्यैवावरुद्धयै ।

देवा^१ मधोद् व्य आशत ।

पवमानस्य मरुतः ॥

इति मरुत्वतीर् भवन्ति । मरुत्वद् वै मध्यन्दिनस्य रूपम् । मध्यन्दिनस्यैव^२ तद् रूपान् ज
 यन्ति । दिवः पीयूषम् उत्तमम् इत्य् उत्तमो ह्य् एष ज्यहः क्रियते यच्च छन्दोमाः । तासु गाय-
 त्रम् उक्तब्राह्मणम् । अथाञ्जः^३ पदनिधनं राथन्तरम् । तस्माद् राथन्तरे ऽहन् क्रियते ।
 देवा वा अकामयन्ताञ्जसा स्वर्गं लोकम् आरोहेमेति^४ । त एतत् सामापश्यन् । तेना-
 स्तुवत । ततो वै ते ऽञ्जसा स्वर्गं लोकम् आरोहन् । तद् एवाञ्जसो ऽञ्जस्त्वम् । तद् एतत्
 स्वर्ग्यं साम । अञ्जसैवैतेन^५ स्वर्गं लोकम् आरोहति य एवं वेद । तद् च एवाचक्षते
 वैरूपम् इति । पशवो वै विरूपाः । पशवो वैरूपम् । पशुष्व् एवैतत् पशून् अनुसंघाति ।
 विरूप आंगिरसः पशुकामस् तपो ऽतप्यत । स एतत् सामापश्यत् । तेनास्तुत । ततो वै
 स पशून् अवारुद्ध । तद् एतत् पशव्यं^६ साम । अव^७ पशून् रुद्धे बहुपशुर् भवति य
 एवं वेद । यद् उ विरूप आङ्गिरसो ऽपश्यत् तस्माद् वैरूपम् इत्य् आख्यायते ॥२०९॥

[१] ग देवा देवा [२] ग मध्यान्दिनस्यै [३] ग अञ्जः [४] ग आरोहामेति
 [५] ग अञ्जसैवैतेन [६-६] ग सामा

अथ धुरां साम द्रवदिळं राथन्तरम् । तस्माद् राथन्तरे ऽहन् क्रियते । छन्दांसि वै
 धुरः । यातयामान इवैते यच्च छन्दोमाः । तद् यद् अत्र धुरां साम क्रियते तेनैव छन्दोमा
 धूर्वन्तश् छन्दस्वन्तो^१ ऽयातयामानः क्रियन्ते । अथो प्राणा वै धुरः । पशवो धुरः ।
 प्राणेष्व् एव^२ तत् पशुषु प्रतितिष्ठति । अथैळतं त्रिणिधनं^३ सवनानां कृण्वत्यै । एतद्
 घ वै ससृद्धं यद् गायत्रं त्रिणिधनम् । इळन् काव्य स्वर्गकामस्^४ तपो ऽतप्यत । स एतत्
 सामापश्यत् । तेनास्तुत । स इमम् एव लोकं प्रथमेन निधनेनाभ्यारोहद्, अन्तरिक्षे
 द्वितीयेन, अमुं तृतीयेन । तात्र इमांस् त्रीन् लोकान् अभ्यारोहत् । ततो वै स^५ स्वर्गं^६ लोके
 प्रत्यतिष्ठत् । तद् एतत् स्वर्ग्यं प्रतिष्ठा साम । गच्छति स्वर्गं लोकं, प्रति स्वर्गं लोके तिष्ठति
 य एवं वेद । यद् च इळन् काव्यो ऽपश्यत् तस्माद् ऐळतम् इत्य् आख्यायते । अथ
 सौमित्रं, आतृव्यहा सेन्द्रं साम । हन्ति द्विषन्ते^७ आतृव्यम् आस्थेन्द्रो हवं गच्छति य एवं
 वेद । अथ सौपर्णम् उक्तब्राह्मणम् । तच्च चतुरक्षरणिधनं भवति^८—चतुष्पदा वै पशवः,
 पशवश्च^९ छन्दोमाः—पशूनाम् एवावरुद्धयै ॥ २१० ॥

[१] एवं च । क ग छन्दस्वन्तो [२-२] क स्वर्गं [८] ग अधिपाठः आतृव्यं ह सेन्द्रं साम हन्ति
 प्राणेष्वैव [३] ग त्रिणिधनम् [४] ग तद् द्विषन्तं [५] ग भवन्तीति [१०] ग नास्ति
 [६] क स्वर्गकामस् [६] ग नास्ति [७] ग

अथागु । देवा वा अकामयन्ताशु स्वर्गं लोकम् इयामेति । त एतत् सामापश्यन् । तेनास्तुत । ततो वै त आशु स्वर्गं लोकम् आयन् । तद् एवाशोर् आशुत्वम् । तद् एतत् स्वर्गं साम । आश्व एवैतेन स्वर्गं लोकम् एति य एवं वेद । तद् व एवाचक्षत आशु भार्गवम् इति । देवासुरा असपर्धन्त । ते देवा^१ शृगुम् उपाधावन्^२—जयामासुरान् इति । स एतद्^३ “शृगुस् सामापश्यत्” । तेनास्तुत । ततो वै देवा असुरान्^४ अजयन् । ते ऽब्रुवन्^५ आशु वावेदं शृगोर् अभूद् इति । तद् व एवाशोर् आशुत्वम् । तद् उ भ्रातृव्यहा कामसनि । हन्ति द्विषन्तं भ्रातृव्यम् । यत्काम एनेन^६ स्तुत, सम् अस्मै स^७ काम ऋष्यते ॥ २११ ॥

[१] ग अधिपाठः लोक [२] स अधिपाठः व असुरा असपर्धन्त ते देवा [३] ग उपाधावन् [४] क एतं [५-५] क शृगुसामापश्यत् [६-६] ग अनयंश्वन् [७] ग एतेन [८] ग न्व

अथ मार्गीयवं पदनिधनं राथन्तरम् । तस्माद् राथन्तरे ऽहन् क्रियते । मृगयुर् वै देवो ऽकामयतोभयेषां पशूनाम् ऐश्वर्यम् आधिपत्यं गच्छेयं ये च प्राप्स्या ये चारण्या इति । स एतत् सामापश्यत् । तेनास्तुत । ततो वै स उभयेषां पशूनाम् ऐश्वर्यम् आधिपत्यम् अगच्छद्^१ ये च प्राप्स्या ये चारण्याः । ततो ह स्म वै तस्मै मृगो मृगम् आनयति^२ । तद् एतत् पशव्यं साम । उभयेषां पशूनाम् ऐश्वर्यम् आधिपत्यं गच्छति ये च प्राप्स्या ये चारण्या य एवं वेद । एव ह वाच स देवो मृगयुः । न हास्येष पशून् अभिमन्यते^३ य एवं वेद^४ । यद् उ मृगयुर् देवो ऽपश्यत् तस्मान् मार्गीयवम् इत्य आख्यायते^५ ॥ २१२ ॥

[१] ग गच्छेत् [२] ग अनायति [३-३] ग नास्ति [४] ग अधिपाठः द्वितीयोऽप्यायः

अभि सोमास आयव इत्य् अभोति भवति रथन्तरस्य रूपम् । राथन्तरम् एतद् अहः ।

पवन्ते मर्धं मदम् ।

समुद्रस्याधि^१ विष्टपे मनीषिणो मत्सरातो^२ मदच्युतः ॥

इति समुद्रवतीर् भवन्ति, छन्दोमानां रूपम् । समुद्रो वै छन्दोमाः ।

तत् समुद्रं पवमानं कर्मिणा राजा देव^३ कृतं ब्रूहत् ।

अर्षा^४ मित्रस्य वरुणस्य धर्मणा प्र हिन्वानं कृतं ब्रूहत् ॥

नृभिर् येमाणो हरियतो^५ विचक्षणो राजा देवस् समुद्रियः^६ ॥

इति चतुर्कचं^१ भवति—चतुष्पदा वै पशवः । पशवश् छन्दोमाः—पशूनाम् एवावरुद्धयै । तासू द्विर्द्विकारं वामदेव्यम् । पशवो वै सिमाः । पशवो रेवतयः । पशवो द्विर्द्विकारं वामदेव्यम् । पशुमन्त एव भवन्त्य एनेन तुण्डवानाः । प्रजापतिः पशून् असृजत । ते ऽस्मात् सृष्टा असंजानाना अपाक्रामन्^२ । सो ऽकामयताभि मा पशवस् संजानीरन् । न मद आक्रमेयुर् इति । स एतत् सामापश्यत् । तेनास्तुत । ततो वै तं पशवो ऽभिसमजानत^३ । ततो ऽस्माद् अनपक्रामिणो^४ ऽभवन् । तद् द्विर्द्विकारं भवति । हुम् इति वै पशवस् संजानते, हुम् इति माता पुत्रम् अभ्येति, हुम् इति पुत्रो मातरम् । तद् एतत् संज्ञानं पशूनां साम । अभ्य एनं पशवस् संजानते, नास्मात् पशवो ऽपक्रामन्ति य एनं वेद । तद् ऐकं भवति—पशवो वा इळा, पशवश् छन्दोमाः—पशूनाम् एवावरुद्धयै ॥ २१३ ॥

[१] क समुद्रस्यस्याधि ग समुद्रस्या [२] क [६] क समुद्रिय [७] क ग चतुररिचं [८] ग
मरसरसातो ग मतसरसोम [३-३] ग जावेद अपाक्रमन् [९] ग अभिसमजानत [१०] ग
[४-४] ग ब्रह्मदहा [५] एवं क ग हरिवतो अनपक्रमिणो

अथ गायत्र्यपार्श्वम् । इमे वै लोका गायत्र्यपार्श्वम् । एष्व एव तल् लोकेषु प्रतितिष्ठन्ति । देवा वै स्वर्गकामास्त तपोऽतप्यन्त । त एतत् सामापश्यन् । तेनास्तुवत । तद् एतान् गायत्रम् एव भूत्वा स्वर्गं लोकम् अवहत् । तेऽब्रुवन् स्वर्गं लोकं गत्वा गायत्रं वाच नोऽस्य साक्षः पक्षाव् अभूताम् इति । तद् एव गायत्रपक्षस्य गायत्रपक्षत्वंम् । गायत्रपक्षं ह वै नामैतत् । तद् गायत्र्यपार्श्वम् इत्य् आख्यायते । तद् धिकारवद् भवत्य् अन्नाद्यस्य प्रत्यै । दिकारवद्भिर् वै प्रजापतिः प्रजाभ्योऽन्नाद्यं प्रायच्छत् । प्राप्ता अन्नाद्यं दीयते य एवं वेद ॥ २१४ ॥

[१] क प्रतितिष्ठति [२] क नास्ति

अथ पौरुहन्मनम् अभ्यारम्भो यज्ञस्य प्रत्यपसारः । अभ्य एव नवमम्^१ अहर् आः रभते प्रति सप्तमम् अपधावति^२ । अभ्यारम्भे वै देवा असुरान् यज्ञाद् अन्तरायन् पुरुहन्मा वै खानसः पशुकामस्त तपोऽतप्यन्त । स एतत् सामापश्यत् । तेनास्तुवत । स एताम् इलाम् उपैत् । पशवो वा इलान् । ततो वै स पशून् अवारुद्ध । तद् एतत् पशव्यं^३ सामं । अथ गायत्रं रुद्धे बहुपशुर्भवति य एवं वेद । यद् उ पुरुहन्मा वै खानसोऽपश्यत् तस्मात् पौरुहन्मनम् इत्य् आख्यायते । देवासुरा अस्पृधन्त । ते देवा अकामयन्त पूर्वं एवासुरान् हन्यामेति । त एतत् सामापश्यन् । तेनास्तुवत । तेनासुरान् पूर्वंऽध्वन् । तद् यत् पूर्वंऽध्वन् तद् एव एव पौरुहन्मनस्य पौरुहन्मनत्वम् । पूर्वं एव द्विषन्तं भ्रातृव्यं हन्ति य एवं वेद ॥ २१५ ॥

[१] ग नवम् [२] ग अपधावम् [३-३] ग सामा [४] ग एवं

अथ द्वैगतं पदनिधनं रायन्तरम् । तस्माद् रायन्तरेऽहन् क्रियते । देवा वै सर्वं यज्ञं संग्रहोर्ध्वा स्वर्गं लोकम् उदकामन् । ते मनुष्या यज्ञं न प्रजानन् । तद् व्यच्छिद्यन्त । ते देवमनुष्या अशनायन् हतःप्रदानाद्यधि देवा जीवन्त्य्, अमृतःप्रदानान् मनुष्याः । नेत ऊर्ध्वा आहुतयोऽनच्छन्, नामुतोऽवाचो वृष्टिः प्रादीयन् । ते देवा अयास्यम् अब्रुवन्—मनुष्या वै यज्ञं न प्रजानन्ति । तद् व्यच्छेदि । तेभ्यः परेहि यज्ञं विधेहीति । सोऽयास्य पर्येतैव साक्षा मनुष्येभ्यो यज्ञं व्यदधात् । सोऽयं मनुष्येषु यज्ञो विहितः । स मनुष्येषुषित्वा स्वर्गं लोकं पुनर् न प्राजानात् । सोऽकामयत् प्र स्वर्गं लोकं जानीयाम् इति । स एतेनैव साक्षा स्तुत्वा स्वर्गं लोकं पुनर् प्राजानात् । तद् एतत् स्वर्ग्यं साम । अश्नुते स्वर्गं लोकं य एवं वेद । अथो हास्येतैव साक्षा यज्ञो विहितो भवति । स यद् अयास्योऽमुष्मात् लोकाद् इमं लोकम् आगच्छद्, अस्मात् लोकाद् अमुं लोकम् अगच्छत्, स इमं लोकं द्विः अनुसमचरत्, तद् द्वैगतस्य द्वैगतत्वम् । अयास्यो^४ ह वाच द्विगत् ॥ २१६ ॥

[१] क विच्छिद्यत [२] क त [३] ग देवा मनुष्या [४-८] क यज्ञे विहितो ग यज्ञोपहीतो [९] ग लोका
[४] क ऊर्ध्वे [५-५] क तद्व्यच्छेति ग तद्यच्छेति
[६-६] क ग जानीयासेति [७] ग प्रजानात् [१०] ग अयसोहव

अथ हारायणम् । देवासुरा अस्पृधन्त । ते देवा अकामयन्त—'हरो ऽसुराणां' हरेमेति । त एतत् सामापश्यन् । तेनास्तुवत । तेनासुराणां हरो ऽहन् । तद् यद् घ्नो ऽहर्न्स तद् धारायणस्य हारायणत्वम् । हरति हरो द्विषतो^१ आलुव्यस्य य एवं वेद । हारायण^२ आङ्गिरसः पशुकामस तपो ऽतप्यत । स एतत् सामापश्यत् । तेनास्तुत^३ ।

शुभ्य ऊ षु शचीपत इन्द्र विश्वामिर् कृतिभिः ।

भगं न हि त्वा यशसं वसुविदम्^४ अनु शा चरामसि ॥

पौरो अश्वस्य पुरुकुद गवाम् अस्य उत्तो देव^५ हिरण्ययः ।

इत्य एव गव्यांश् चाश्व्यांश् च पशून् अवारुन्ध । तैर् उ पशुभिर् इष्टा स्वर्गम् एव लोकम् अगच्छत् । तद् एतत् पशव्यं स्वर्ग्यं^६ साम । अव^७ पशून् रुद्धे गच्छति स्वर्गं लोकं य एवं वेद । यद् उ हारायण^८ आङ्गिरसो ऽपश्यत् तस्माद् धारायणम् इत्य आख्यायते ॥ २१७ ॥

[१-१] ग हरोहसुराणां [२] ग हरेमेति [३] ग द्विषन्तो [४] ग हारायण [५] ग तेनास्तुवत
[६] ग वसुविदम् [७] क देवो [८] क चाश्व्यांश् ग चास्यांश् [९-१०] ग सामा [१०] ग हारायण

अथाछिद्रं पदनिधनं राथन्तरम् । तस्माद् राथन्तरे ऽहन् क्रियते । प्रजापतिर् वा अकामयताछिद्रः प्रजया^१ पशुभि स्याम् इति । स एतत् सामापश्यत् । तेनास्तुत । ततो वै सो ऽछिद्रः प्रजया पशुभिर् अभवत् । तद् एवाछिद्रस्याछिद्रत्वम् । अछिद्र एव प्रजया पशुभिर् भवति य एवं वेद । देवा वा आप्तां वाचम् अछिद्रेणैवैभ्यो^२ शोकेभ्यस् समद-लुम्पन् । आत्तेव वा एतर्हि वाग् भवति छन्दोमेषु । ताम् अछिद्रेणैव संलुम्पन्ति^३ । यो वै छिद्रेण संचिनोति न तद् उत्पूर्यते । अथ यो ऽछिद्रेण संचिनाति तद् उत्पूर्यते । ज्यायो ऽभ्यारम्भे भवत्य्, अति नवमम् अहर् जिहीते, दशमम् अहर् अभ्यारभते, प्रति सप्तमम् अपघावाति । प्रजापतिः पशून् असृजत । ते ऽस्मात् सृष्टा अपाकामन्^४ । सो ऽकामयत न मत् पशवो ऽपक्रामेयुर, आभ मा वर्तेरन् इति । स एतत् सामापश्यत् । तेनैतान् पर्या-स्यत् । तान् श्रेष्ठेनोपागृह्णात्^५ । ते ऽस्मिन् अरमन्त । रमन्ते ऽस्मिन् पशवः पशुमान् भवति य एवं वेद ॥ २१८ ॥

[१] ग प्रजाया [२] ग अछिद्रेणैवैभ्यो [३] क संलुम्पन्ति ग संलुम्पन्ति [४] ग अपक्रामन्
[५] एवं च । क श्रेष्ठेनोपागृह्णात् ग श्रेष्ठेनोपागृह्णात्

अथ बार्हदुक्यम् । बृहदुक्य आङ्गिरसः पशुकामस तपो ऽतप्यत । स एतत् सामा-पश्यत् । तेनास्तुत । स एताम् इलाम् उपैत् । पशवो वा इला । ततो वै स पशून् अवारुन्ध । तद् एतत् पशव्यं साम । अव पशून् रुद्धे बृहदुश्र भवति य एवं वेद । यद् उ बृहदुक्य आङ्गिरसो ऽपश्यत् तस्माद् बार्हदुक्यम् इत्य आख्यायते । घर्ता दिवः पवते कृत्वियो रस इत्य अहो घृत्थै । दक्षो देवानाम् अनुमायो वृमिर् इति छन्दांस्य एवेतद् दक्षयन्त्य अहो वीर्यवत्त्राय^१ । तासुद्वत् त्रिप्ररोहम् । तृतीयो ह्य एष प्ररोहः क्रियते, यद् एष तृतीयस त्रियह, स्वर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै । तद् व एवाचक्षते विशालम् इति । देवा वै स्वर्गकामास तपो ऽतप्यन्त । त एतत् सामापश्यन् । तेनास्तुवत । तद् एतान् विशालम् एव भूत्वा स्वर्गं लोकम् अवहत् । ते ऽह्वन् स्वर्गं लोकं^२ गत्वा—विशालं वाव नो भूत्वेदं समि स्वर्गं लोकम् अवाभीद् इति । तद् एव विशालस्य विशालत्वम् । तद् एतत् स्वर्ग्यं

साम । अश्नुते स्वर्गं लोकं य एवं वेद् । तद् यथा ह वै ब्रह्मस्य विष्टयान्य एवम् एतानि विशालस्य विष्टयानि स्वर्गस्यैव^१ लोकेस्य समष्ट्यै । प्र स्वर्गं लोकम् आप्नोति य एवं वेद् । अथ रथन्तरम् । ब्रह्म वै रथन्तरम् । ब्रह्मण्य एवैतत् प्रतितिष्ठन्तो यन्ति । तत् त्रैष्टुभे ऽहन् भवति । पुंसो वा एतद् रूपं यत् त्रिष्टुप्, स्त्रियै रथन्तरम् । तद् यद् अत्र रथन्तरं पृष्ठं भवति, तेनैवैतद् अहर् मिथुनं क्रियते । अथ वामदेव्यम् । पशवो वै^२ वामदेव्यम् । पशुमन्त एव भवन्त्य^३ एनेन तुष्टुवानाः^४ । यद् इन्द्र प्राग् अपाग् उदग् इतीन्द्रम् एवैतत् सर्वाभ्यो दिग्भ्यो ह्वयन्ति । आसिष् अहस्सु यद्य् अस्यां दिह्य् अलि यद्य् अयां यद्य् अत्याम् इति ॥ २१९ ॥

[१] ग वीर्यवीर्यात्वाय [२] क नास्ति [३] ग स्वर्गस्य [४] क नास्ति [५-५] ग एनेतुष्टुवानाय

तासु वाशं^१ पदनिधनं राथन्तरम् । तस्माद् राथन्तरे ऽहन् क्रियते । ते देवा^२ अकामयन्त वशम् असुराणां वृञ्जीमहीति । त एतत् सामापश्यन् । तेनास्तुवत । ते वाश^३ इत्य् एव वशम् असुराणाम् अवृञ्जत । तद् एव वाशस्य वाशत्वम्^४ । वृक्ते द्विपतो भ्रातृव्यस्य वशं य एवं वेद् । क ई^५ वेद सुते सचेति सतोबृहतीर् आक्रमन्ते ऽनप-
भ्रंशाय । तासु नैपातिथम् । काण्वायानां सत्रम् आसीनानां पशव उपादश्यन् । ते ऽकामयन्ताव पशून् रुन्धीमहीति । स एतन् नैपातिथिः^६ काण्वस् सामापश्यत्^७ । तेना-
स्तुत । ततो वै ते^८ पशून् अवारुन्धत । तद् एतत् पशव्यं^९ साम । अव पशून् रुद्धे बहुपशुर् भवति य एवं वेद् । यद् उ नैपातिथिः^{१०} काण्वो ऽपश्यत् तस्मान् नैपातिथम् इत्य् आख्यायते । उभयं शृणवच् च न इत्य् उभे एवैतेन^{११} रूपे समारभते यच् च पृष्ठस्य^{१२} षडहस्य^{१३} यद् उ च^{१४} छन्दोमानाम् । तस्माद् उ हैतस्यां द्वयोस् संयजमानयोर् ब्रह्म-
साम कुर्यात् ॥ २२० ॥

[१] क वाशं [२-२] ग देवा वा [३] क वाश [४-४] क वैत ग वैतस [५] ग पशव्यं पशव्यं
ग वाश [६-६] क वाशस्य वाशत्वं [७] क [१०] ग एवतेन [११] ग पृष्ठस्य [१२-१२] क यद् उ
ग ई [६] क नैपातिथिः [७] ग संपश्यत् क यद् उ

तासु वयश्वम् । व्यश्वं^१ वै साक्रमश्वं गर्भे सन्तं गयः पितृव्यः पर्यपश्यद्—ऋषिर्
जनिष्यत इति । तं जातं परास्ताव^२ ऽब्रवीज्—जातक्षेणो^३ ऽजनीति^४ । तं छाया^५
नाजहात् । स्वाव् अस्मा^६ अङ्गुष्ठौ प्रास्तुताम्^७ । तद् अस्मा आचक्षत^८ यं वै कुमारं
परास्ताव^९ ऽब्रवीद्, अयं वै स जीवतीति । तं मुत्तलम् आदायाभ्यैद्^{१०} अनिष्यन् । सो
ऽकामयतोद् इत इयां, गातुं नाथं विन्देयेति । स एतत् सामापश्यत् । तद् अभ्यगायत ।
तद् अस्य मुत्तलं प्रत्यक् पतित्वा शिरो ऽछिनत् । तद् एतद् भ्रातृव्यहा गातुविन् नाथवित्
साम । हन्ति द्विषन्तं भ्रातृव्यं, विन्दते गातुं नाथं य एवं वेद् । यद् उ व्यश्वो ऽपश्यत्,
तस्माद् वैयश्वम् इत्य् आख्यायते । तद् ऐळम् अच्छावाकसाम भवात् । पशवो वा इळा ।
पशुश्च एवैतत्^{११} प्रतितिष्ठन्ति ॥ २२१ ॥^{१२}

[१] क ग व्यश्वं [२] एवं कोशेषु । परास्ते-
स्ससन्त्यैकवचने रूपम् । [३] एवं कोशेषु । -क्षेणः=
[४] ग जनिति । [५-५] क तच्छाय
[६-६] एवं कोशेषु [७] ग
प्रास्तुतम् [८] क आवक्षत [९] ग या [१०]
ग आदायासैद् [११] ग एवैतन्तत् [१२] ग
तृतीयोध्यायः

पवस्व देव आयुषग् इति त्रिष्टुभो रूपेण प्रयन्ति । त्रैष्टुभम् एतद् अहः ।

इन्द्रं गच्छतु ते मदः ।

वायुन् आ रोह धर्मणा ॥

इति मद्रतीर् भवन्ति । रसो वै मदः । धीतम् इवैतद् यत् तृतीयसवनम् । तद् यद् एता मद्रतीर् भवन्ति रसम् एवास्मिन् एतद् दधत्य्, ऐवैनद् एतेन प्याययन्ति ।

पवमान नि तोशसे^१ रयि सोम श्रवाय्यन् ।

इन्द्रो समुद्रस् आ विश ॥

इति समुद्रवतीर् भवन्ति छन्दोमानां रूपम् । समुद्रो वै छन्दोमाः । अपघ्नन्^२ पवसे मृध इति मृध एवैतेन पाप्मानम् अपघ्नते । तासु गायत्रम् उक्तब्राह्मणम् । अथ मादिलं^३ पदनिधनं राधन्तरम् । तस्माद् राधन्तरे ऽहन् क्रियते । देवा वा अकामयन्त मद्रान्^४ नस् सोम स्यात् सोममदस्य माद्येमेति^५ । त एतत् सामापश्यन् । तेनास्तुवत । ततो वै तेषां मद्रान् सोमो ऽभवत् सोममदस्यामाद्यन्^६ । तद् एव मादिलस्य मादिलत्वम्^७ । तद् रसो वै मदः । रसेन ह वात्र ते तन् मेदुः । मद्रान् अस्य सोमो रसवान् भवति^८ य एवं वेद । अथो 'हैषाम् अवारुद्धा' इव छन्दोमा स्युर यद्^९ एतद् अत्र कुर्युः । धीता इवैते यच्च छन्दोमास् तृतीयसवनायतनाः । धीतम् इव वै तृतीयसवनम् । तद् यद् अत्र मादिले भवति रसम् एवैतच्च छन्दोमेषु दधत्य् ऐवनान् एतेन प्याययन्ति ॥ २२२ ॥

[१] क तोरसो ग तेशसो [२] ग अपघ्नत् [३] ग सोममदस्यमाद्यन् [४] क मादिशत्वन्तद् ग
क मादिशं ग मादिलं [४] क मद्रावान् [५] मादिलत्वतद् [८] ग नास्ति [९-९] क होषा.
क मद्येमेति ग मद्येमेति [६] क सोममदस्यामाद्यन् मपराद्धा ग हषामयारुद्धा [१०] क य

अथ सुरुपं रूपस्यैव समुद्रव्यै । आङ्गिरसो वै तपस् तेषानास् ते रूपेण वर्चसा व्यार्धन्त^१ । ते ऽकामयन्त सं रूपेण वर्चसर्ध्वमहीति^२ । त एतत् सामापश्यन् । तेनास्तुवत । ततो वै ते सं रूपेण वर्चसाध्वन्त^३ । ते ऽब्रुवन् सुरूपा वा अभूमेति । तद् एव सुरूपस्य सुरूपत्वम् । सं रूपेण वर्चसर्ध्वते^४ य एवं वेद । सुरूप आङ्गिरसः पशुकामस् तपो ऽतप्यत । स एतत् सामापश्यत् । तेनास्तुत । स एताम् इळाम् उपैत् । पशवो वा इळा । ततो वै स^५ पशून् अवारुद्ध । तद् एतत् पशव्यं साम । अव पशून् रुद्धे बहुपशुर् भवति य एवं वेद । यद् उ^६ सुरूप आङ्गिरसो ऽपश्यत् तस्मात् सुरूपम् इत्य् आख्यायते । प्रजापतिः पशून् असृजत । तेषां सृष्टानां रूपाणि न प्राज्ञायन्त^७ । स एतानि सुरूपाणि सामान्य अपश्यत् । तैर् एषां रूपाण्य् अदधात्^८ । तत् सुरूपाणां सुरूपत्वम् । रूपण्वतः पशून् अवरुद्धे य एवं वेद । अर्कसामानो वै छन्दोमास् सुरूपरूपाः^९ । सामन्वद्धी रूपण्वद्भिश्च छन्दोमै स्तुते य एवं वेद । तत्^{१०} पुनर्नितुञ्चं छन्दो^{११} भवति । यत्र यत्र वै देवा छन्दसां^{१२} रसम् अन्वविन्दस्^{१३} तत् पुनर्नितुञ्चम् अकुर्वस्^{१४} तत् पुनर् अभ्याघ्नन्^{१५} । धीता इवैते यच्च छन्दोमास् तृतीयसवनायतनाः । धीतम् इव वै तृतीयसवनम् । तद् यत् पुनर्नितुञ्चं^{१६} छन्दो भवति रसम् एवैतच्च^{१७} छन्दोमेषु दधति । रसस्यैवैषानुविततिः^{१८} ॥ २२३ ॥

[१] क ग व्यार्धन्त [२] ग वर्चसर्ध्वमहीति [३] ग रूपं समन्वविन्दन् [१२] ग अकुर्वन्तस् [१३] ग
ग वर्चसाध्वन्त [४] ग वर्चसर्ध्वन्ते [५] ग ग अभ्याघ्नन् [१४] ग पुनर्नितुञ्चं [१५] क
नास्ति [६] ग अधिपाठः यदु [७] ग प्रयात ग एवैषानुविततिः [१६] ग रसस्यैवैषानुविततिः
[८] ग अधात् [९] ग सुरूपरूपरूपः [१०-१०] क

अथ काक्षीवतम्^१ । कक्षीवान् वा अकामयत्—बहुः प्रजया पशुभिः प्रजायेय^२,
श्रियं राज्यं गच्छेयम् इति । स एतत् सामापश्यत् । तेनास्तुत । ततो वै स बहुः प्रजया
पशुभिः प्रजायत^३, श्रियं^४ राज्यम् अगच्छत्^५ । ते ह वै सहस्रं काक्षीवता आसुः । “तेह
ह” वै स पुत्रे श्रियं राज्यं जगाम । अश्नुते श्रियं गच्छति राज्यं य एवं वेद । तद् उ
स्तोभानुतुष्टं भवति । अनुतुष्टाद्^६ वै प्रजाः पशवः प्रजायन्ते । पशवश् छन्दोमाः । तेन
वै रूपसमुद्भम् । यद् उ कक्षीवान् अपश्यत् तस्मात् काक्षीवतम् इत्य् आख्यायते ॥ २२४ ॥

[१] ग काक्ष्वतं [२] क प्रजायेय [३] ग प्राजयात [४-४] ग राज्यगच्छत्
[५-५] क तेह ग तेह [६] क अनुरूपतुष्टाद्

अथ प्रमंहेष्टीयम् । ऋषीणां वै सत्रम् आसीनानां पशव उपादस्यन् । ते^१ ऽकाम-
यन्ताव पशून् रुन्धीमहीति । ते होचुर—एताग्निम् एव पशून् याचाम । स वाव पशूनाम्
ईशे । स एव^२ नः पशून् प्रदास्यतीति । त एतत् सामापश्यन् । तेनैनम् अस्तुवन्—

प्र मंहिष्ठाय गायत क्रताग्ने^३ बृहते शुक्रशोचिषे ।
उपस्तुतासो अग्नये ॥

इति । तान् अन्नवीत्—किंकामा स्थेति । पशुकामा इत्य् अनुवन्^४ । तेभ्य एतेनैव साम्ना
पशून् प्रायच्छत् । ते^५ ऽनुवन्—प्रमंहिष्ठो वै नो ऽभूद् इति । तद् एव प्रमंहिष्ठीयस्य
प्रमंहिष्ठीयत्वम् । तद् एतत् पशव्यं साम । प्रमंहिष्ठो^६ हास्मा एष भवत्य्, अव पशून् रुद्धे,
बहुपशुर् भवति य एवं वेद । तत् पुनर्नितुष्टं छन्दो^७ भवति । यत्र यत्र वै देवा छन्दसां
रसम् अन्वविन्दस् तत् पुनर्नितुष्टम् अकुर्वत्, तत् पुनर् अभ्याघ्नन् । धीता इवैते यज्ञे
छन्दोमास् तृतीयसवनायतनाः । धीतम् इव वै तृतीयसवनम् । तद् यत् पुनर्नितुष्टं छन्दो
भवति रसम् एवैतच् छन्दोमेषु दधति^८ । रसस्यैवेषाम् अनुवित्तिः ॥ २२५ ॥

[१] ग अधिपाठः बुवादस्यस्ते [२] ग व [३] पुनर्नितुन छन्दोमा [४] क नास्ति [५-५] ग
क क्रताग्ने ग क्रतावन्ने [४-४] क ग इत्युनुवन् एवास्मैन्नेतदधति
[५-५] ग प्राश्न्ये [६] ग प्रहिष्ठो [७-७] ग

अथ स्वाशिराम् अर्को— ऽन्नं वा अर्को— ऽन्नाद्यस्यैवावरुद्धये । स्वाशिरो वै
नामाप्सरस इमा एवौषधयः । ता अकामयन्त—बह्वी स्याम, प्रजायेमहि, वीमं लोकम्
आप्नुयमेति । ता एतत् सामापश्यन् । तेनास्तुत । ततो वै ता बह्वीय^१ आसन्, प्राजा-
यन्त, वीमं लोकम् आप्नुवन् । सो ऽयं सर्वो लोक ओषधीभिस् संछन्नो^२ ऽपि गिरयः ।
तद् एतत् प्रजननं साम । बहुः प्रजया पशुभिः प्रजायत, वीमं लोकम् आप्नोति य एवं वेद ।
यद् उ स्वाशिरो ऽप्सरसो ऽपश्यन् तस्मात् स्वाशिराम् अर्क इत्य् आख्यायते । अग्निं युष्टं
बृहद् यज्ञ इत्य् अभीति भवति रथन्तरस्य रूपम् । रथन्तरम् एतद् अहः । जिन्वन्^३ ग विष्ट्ये
धिय इति गोमतीः पशुमतीर् भवन्ति, पशूनाम् एवावरुद्धये । पशवो हि छन्दोमाः ॥ २२६ ॥

[१] ग बन्वीय च बह्व्य [२] क संछन्नो [३] क जीवन् ग जीवान्

तास्व ऐबिरं वायोर् आर्षेयम् । वायुर् वा इबिरः^१ । यद् वै^२ सत्रिणां सत्रे वि-
नश्यते तद् एभ्यो^३ वायुर् अपिरोह्यति^४ । प्राणां वै वायुः^५ । प्राण एवैभ्यस् तत् भिष-
ज्यति । भेषजम् एवैतन् प्रायश्चित्तिं कुर्वते^६ । प्राणां शिशुर् महीनाम् इति पशुरूपम् एवैतद्

उपगच्छन्ति । पशूनां वै शिशुर् भवति । तासु त्रैतम् उक्तब्राह्मणम् । अमी नो वाजसातम् । इत्य् अभीति भवति रथन्तरस्य रूपम् । राथन्तरम् एतद् ब्रह्मः ।

रथिम् अर्धं शतस्पृष्टम् ।

इन्द्रो सहस्रमर्णसं तुविद्युन्नं विभासहम् ॥

इति । यद् वै शतवत् सहस्रवत् तच् छन्दोमानां रूपम् । पशवो वै छन्दोमाः । परि स्य स्वानो अक्षरद् इन्द्रो अव्ये मदच्युत इति मद्गतीर् भवन्ति । अभिपूर्वम् एवैतत् तृतीयसवने १२सं मदं^१ दधति ।

वयं ते अस्य राधसो^२ वसोर् वसो पुरुस्पृष्टः ।

नि० नेविष्ठतमा इष स्याम सुम्ने ते अग्निगो^३ ॥

इति गोमतीः पशुमतीर् भवन्ति, पशूनाम् एवावरुद्धवै । पशवो हि छन्दोमाः । तासु गौरिवीतम्^४ उक्तब्राह्मणम् ॥ २२७ ॥

[१] ग इध्वरः [२-२] ग यद्वय [३-३] क अन्धसो [८] ग न [९] क ग अग्निगो [१०] तोभ्यो ग तदस्यो [४] ग अधिरोद्वयति [५] क ग गौरिवीतम्
ग धुः [६-६] क सम्मदं [७] ग अधिपाठः

^१अथ शुद्धाशुद्धीयम् । इन्द्रो वा असुरान् हत्वापूत इवामेध्वो ऽमन्यत । सो ऽकामयत शुद्धम् एव मासन्तं शुद्धेन साम्ना स्तुयुर् इति । स ऋषीन् अब्रवीत्—स्तुत मेति । त एतद् ऋषयस् सामापश्यन् । तेनैनम् अस्तुवन् ।

एतो न्व् इन्द्रं स्तवाम शुद्धं शुद्धेन साम्ना ।

शुद्धेर् उक्थैर् वावृध्वांसं शुद्धेर् आशीर्वान् ममत्तु ॥

इति । ततो वा इन्द्रश् शुद्धः^२ पूतो मेध्वो ऽभवत् । तद् एतत् पवित्रं साम । शुद्धः पूतो मेध्वो भवति य एवं वेद । अथौदलम् । उदलो वै दैवरातो ऽकामयताग्रो मुख्यो ब्रह्मवर्चसी स्याम् इति । स एतत् सामापश्यत् । तेनास्तुत । ततो वै सो ऽग्र्यो ऋग्यो ब्रह्मवर्चस्य अभवत् । अग्रिया मुख्या ब्रह्मवर्चसिनो ऽसामेति सत्रम् आसते । अग्रिया एव मुख्या ब्रह्मवर्चसिनो भवन्ति । तत् स्वारम् अनुष्टुभि क्रियते, रूपसमृद्धतायै । गायत्री-योनि^३ सद् अनुष्टुभि क्रियते । इन्द्रं वै भूत्वा पशवो वीर्याण्य^४ उद्यच्छन्ति । पशवश् छन्दोमाः । तस्माच् छन्दोमेषु क्रियते । यद् उदलो^५ दैवरातो ऽपश्यत् तस्माद् औदलम् इत्य् आख्यायते ॥ २२८ ॥

[१] एष खण्डो ग-कोशे नास्ति [२] एवं च । क शुद्धेति [३] एवं च । क गायत्रीयनि

[४] क वीर्याण्य [५] क ऊदलो

अथ पाञ्चवाजम् । एतेन वै पञ्चवाजाः कौत्स उभे अन्धसी व्यपिपीत^१ यच् च दैव्यं यच् च मानुषम् । ते एवैतेन^२ विपिपीते । पञ्चवाजा वै कौत्सो ऽकामयतोभे अन्धसी विपिपीय यच् च दैव्यं यच् च मानुषम् इति । स एतत् सामापश्यत् । तेनास्तुत । ततो वै ते^३ स उभे अन्धसी व्यपिपीत यच् च दैव्यं यच् च मानुषम् । ततो ह स्म वै^४ स सुगढतिम्^५ उपाधाय सोमार्थं धारयति । तद् एतद् अन्नाद्यस्यावरुद्धिस् साम । उभे अन्धसी विपिपीते यच् च दैव्यं यच् च मानुषं य एवं वेद । यद् उ पञ्चवाजाः कौत्सो^६ ऽपश्यत् तस्मात् पाञ्चवाजम् इत्य् आख्यायते । अथ कौञ्चम् । ऋङ् आङ्गिरसं^७ ईष्यम्^८ स्वाहर् अविन्दत् । ईष्या^९ इवैते यच् छन्दोमाः ।^{१०} तस्माच् छन्दोमेषु क्रियते । तन्

मध्ये स्वारं भवति । प्राणो वै स्वरः । अभिषज्या इवैते यच् छन्दोमाः^{१०} । द्वे द्वे अहनी समस्ताः । ^{११}तद् यन् मध्ये^{११} स्वारं भवति प्राणम् एवैतच् छन्दोमेषु दधति भिषज्यन्त्य एवैनान् एतेन ॥ २२९ ॥

[१] क विषिपीत [२-२] ग ते वैतेन [३] क [६] क कुत्सो ग कात्सो [७-७] क ग कुन्दन्दिगिरस नास्ति [४-४] क ससरादृतिम् ग सुमतिम् [८] क ग ईर्ष्यम् [९] क ग ईर्ष्या [१०-१०] [५] एवं कोशेषु पञ्चविंशे च ब्राह्मणे १४.११.२७ ग नास्ति [११-११] क तन्मङ्ग्ये

अथ रयिष्ठं मध्येनिधनं भवति प्रतिष्ठायै । समुद्रं वा एतेनारम्भणं^१ प्रप्लवन्ते य आर्भवं पवमानम् उपयन्ति । तद् यन् मध्येनिधनं भवति प्रतिष्ठित्या एव । प्रजापतिः पशून् असृजत । ते ऽस्मात् सृष्टा अपाक्रामन्^२ । सो ऽक्रामयत न मत् पशवो ऽपक्रामयुर्, अभि मा वर्तेरन् इति । स एतत् सामापश्यत् । तेनास्तुत । ततो वै तं पशवो ऽभ्यावर्तन्त । ततो ऽस्माद् अनपक्रमिणो ऽभवन् । सो ऽब्रवीद् अस्थाद् वा इयं मयि रयिर् इति । तद् एव रयिष्ठस्य रयिष्ठत्वम् । तद् एतत् पशव्य साम । तिष्ठत्य् अस्मिन् रयिर्, अभ्य एनं पशव आवर्तन्ते, नास्मात् पशवो ऽपक्रामन्ति^३ य एवं वेद । तद् अध्यर्धेऽलं भवति—पशवो वा इळा । पशवश् छन्दोमा—अभिपूर्वाणाम् एव पशूनाम् अवरुद्धयै । अथैता^४ द्विपदा^५ भवन्त्य् उक्तब्राह्मणाः । ता एता भवन्ति—पवस्व सोम महान् ससृद् इति । महद् ध्य एतद् अहर् यच् चतुश्चत्वारिंशम्^६ । पिता देवानां विश्वाभि धामेत्य् अभाति भवति रथन्तरस्य रूपम् । रथन्तरम् एतद् अहः ॥ २३० ॥

[१] ग एतेरम्भणं [२] ग अपाक्रामन् [३] क पक्रामति [४] ग तथैता [५] ग द्विपदो [६] क चतुश्चत्वारिंशत्

तासु धर्म । धर्मणा वै देवा धर्मम् आदायासुराणां विधर्मणैरान्^१ विधर्मणः कृत्वा पराभावयन्^२ । धर्मणैव धर्मम् आदाय द्विषतो आतृव्यस्य विधर्मणैर्न^३ विधर्माणं कृत्वा पराभावयति य एवं वेद । तच् छीर् वै धर्मो, राज्यं वै धर्मो, धर्मेण वै राजा धर्मो, धर्म स्वानां भवत्य्, एनं स्वा^४ यन्ति, धर्मणो^५ धारयति । तद् आहुर् नवमे^६ ऽहनि कार्यम्^७ । अदो वै शत्रं यद् बार्हतम् । अथेदं विद् रथन्तरम्^८ इति । तद् उ वा आहुर् विधर्माणो वै राजानो न वै ते ऽन्यैर् मनुष्यै स्वधर्माणः^९ । इदम् उ वाव क्षत्रं यच् चतुश्चत्वारिंशं त्रैष्टुभम् । तस्मान् नवम एवाहन् विधर्म स्याद् इहैतद् इति ।

हिन्वन्ति सूरम् उज्जय स्वसारो जामयस् पतिम् ।

महाम् इन्दुं महीयुवः ॥

इति महद् ध्य एतद् अहर् यच् चतुश्चत्वारिंशम् । तासु विशोविशीयम् उक्तब्राह्मणम् । तद् ऐलं भवति—पशवो वा इळा । पशवश् छन्दोमाः—पशूनाम् एवावरुद्धयै ॥ २३१ ॥

[१] ग विधर्मणैरान् [२] क परावभावाय [३] ग विधर्मणैर्न [४] ग स्व [५] ग धमनो [६] ग नेमे [७] ग कार्यम् [८] एवं ग च । क रथन्तरं [९-९] ? मनुष्यैस्व सधर्माणः । च मनुष्यस्वधर्माणः

अथ यज्ञायज्ञीयम् उक्तब्राह्मणम् ।

अथौशनम् । उशाना वै काव्यो देवेष्व् अमर्त्यं गन्धर्वलोकम् ऐच्छत । स एतत् क्रामापश्यत् । तेनास्तुत । ततो वै स देवेष्व् अमर्त्यं गन्धर्वलोकम् आशुतैतं^१ रोमण्वन्तम्^२

ते हैते काव्याः । रोमणवत्य् अश्नुते देवेष्व् अमर्त्यं गन्धर्वलोकम् एतेन^३ तुष्टुवानः । अग्निर् वै देवेष्व् अवसत् । तं देवा नाप्रीणन् । सो ऽप्रीयमाण उशनसं काव्यम् आगच्छत् । तम् अब्रवीद् ऋषे प्रीणीहि^४ मा, ऽप्रीतो वा अस्मीति । तम् अकामयत—प्रीणीयाम् एनम् इति । स एतत् सामापश्यत् । तेनैनम् अप्रीणात् ।

प्रेष्ठं वो अतिथिं स्तुषे मित्रम् इव प्रियम् ।

अग्ने रथं न वेद्यम् ॥

इत्य् एवैनं प्रियतमम् अतिथिम् अकुरुत । अप्रीत इव ह वा एष एतर्हि भवति यज्ञम् ऊहिवान् । तम् एतद् अत्र प्रीणन्ति । स प्रीतो यद् अत्र यज्ञस्य परिशिष्टम् भवति तद् वहति । यद् ऊशना^५ काव्यो ऽपश्यत् तस्माद् औशनम् इत्य् आख्यायते ।

एन्द्र नो गधि प्रिय सत्राजिद् अगोह्य^६ ।

गिरिर् न विश्वतः प्रथुः^७ पतिर् दिवः ॥

अग्नि हि सत्य सोमया

इत्य् अभीति भवति^८ राथन्तरस्य रूपम् । राथन्तरम् एतद् अहः । उमे बभूथ रोदसी इतीमे^९ ह वाव रोदसी । एते एवैतद् अभिवदति । इन्द्रासि सुन्वतो वृधस् पतिर् दिव इति वृद्धं ह्य् एतद् अहर् यच् चतुश्चत्वारिंशम् ॥ २३२ ॥

- [१] क अश्नुतेतं [२] एवं कोशयोः [३] ग एतेन [४] ग दृणीहि [५] = उ + उशना
[६] क अगोह्य [७] क नास्ति । ग प्रथुः [८] ग भवति भवति [९] क इति मे ग इति म

तासु सांवर्ते पदनिधनं राथन्तरम् । तस्माद् राथन्तरे ऽहन् क्रियते । संवर्त आङ्गिरस स्वर्गकामस् तपो ऽतप्यत । स एतत् सामापश्यत् । तेनास्तुत^१ । *स पतिर् दिवः पतिर् दिव इत्य् एव स्वर्गं लोकम् आरोहत् । यथाह पतेद् एवम् एतद् यत् पतिर् दिव इति । तद् एतत् स्वर्गं साम । अश्नुते स्वर्गं लोकं य एवं वेद । यद् उ संवर्त आङ्गिरसो ऽपश्यत् तस्मात् सांवर्तम् इत्य् आख्यायते^२ । देवासुरा अस्पर्थन्त । ते ऽसुरा महद् अभिव्यासत । स इन्द्रो ऽकामयत सार्धम् एवासुरान् संवृत्य हन्याम् इति । स एतत् सामापश्यत् । तेनास्तुत ।

त्वं हि शश्वतीनाम् इन्द्र धर्ता^३ पुराम् असि ।

हन्ता^४ दस्योर् मनोर् वृधः^५ पतिर् दिवः ॥

इत्य् एवैनान् सार्धं संवृत्याहन्^६ । *तद् व् एव^७ सांवर्तस्य सांवर्तत्वम् । सार्धम् एव संवृत्य द्विषन्तं भ्रातृव्यं हन्ति य एवं वेद ॥ २३३ ॥

- [१] ग तेनास्तुत [२-२] ग नास्ति [३] ग दत्ता [४-४] क दस्योर्मनोवृधः ग दस्योर्मनोवृधः
[५] ग संवृत्याहत [६-६] ग तद्वेद

अथ मैधातिथम् । मैधातिथिगृहपतयो वै विभिन्दुकीयास् सत्रम् आसत । तेषां दृढच्युद्^१ आगस्तिर् उद्गातासीद् गौरीवितिः प्रस्तोताच्युनच्युत्^२ प्रतिहर्ता वसुधयो होता सनक-नवकौ काव्याच् अच्वर्युः । पशुकामो मैधातिथिर्, जनिकामौ सनक-नवकौ, यत्कामा इतरे तत्कामाः । नानाकामा ह स्म वैपुरा सत्रम् आसते । ते ह स्म^३ नानैव कामान् ऋद्र्वाप्तवोत्तिष्ठन्ति । तेषां ह स्मेन्द्रो^४ मैधातिथेर मेषस्य रूपं कृत्वा सोमं व्रतयति^५ । तं ह स्म बाधन्ते^६ मैधातिथेर नो मेषस् सोमं व्रतयतीति । स उ ह स्मैषां स्वम्^७ एव रूपं

कृत्वा सोमं व्रनयति^१ । ततो ह वा इदम् अर्वाचीनं मेधातिथेर् मेष इत्य् आह्वयन्ति । स एतन् मेधातिथिः पशुकामस् सामापश्यत् । तेनास्तुत । पुंरां भिन्दुर युवा कविर इत्य् एव वलम् अभिनत् । त्वं वलस्य गोमतो ऽपावर् अद्विवो^२ बिलम् इत्य् एतया बिलम् अपावृणोत् ॥ २३४ ॥

[१] क इदच्युर् [२] क प्रस्तौताच्युदच्युत् ग प्रस्तौताच्युदच्युत् [३] ग स्मा [४] ग स्मैन्द्रो
[५] क ग प्रतयति [६] एवं च । क ग बाधते [७] क स्वयम् [८-८] क ग पापरद्विवो

ततः पशवो ऽसृज्यन्त^१ । ये प्रथमे ऽसृज्यन्त^२, त इम एगर्हितनाः^३ पशवः । तद् उ हैव हिरण्यशृङ्गीर् द्व्यूध्नीर्^४ अनूदेयुः । तद् उ हैव हिरण्यचण्डातकौ^५ वसाने ऽप्सरसाब् अनूदेयतुः । ते गृहपतिर्^६ अभिदध्यौ । स होवाच मम वा इमे, ये ऽहं मम गार्हपत्ये^७ ऽवास्ति^८ । गृहपतेर् वाव सर्वर्द्धिर् इति । नेति होचतुस् सनक-नवकौ, पशुकामस् ऽत्वम् आसिष्टाः^९ । ते तवते पशवः । जनिकामाब् आवम् । तयोर् आवयोर् इमे जाये इति । तद् धैत्र संवदमानेष्व् अन्यतराम् अभिपेदे । सा ह प्रतिजघ्ने । सैषा यस्या एतत् कबलिकम्^{१०} इव । अथ हान्यतरा विसिष्मिये^{११} । सैषा हरिणिका । तस्माद् एते^{१२} पशून् सेवते^{१३} पश्वाजानेहि^{१४} । अथ हेमा हिरण्यशृङ्गीर् द्व्यूध्नीर्^{१५} यत एवोदेयुस्^{१६} तत् पुनर् अभ्यवदुदुबुर्—अनृतं गृहपतिर् अकृत् । न वै वयं तस्य स्मो यो ऽनृतं करोतीति । ता हैता अप्य् अद्य क्रूरर्षभा^{१७} विभिन्दुके^{१८} शरीर् भूता वेदयन्ते । काण्वायनौ ब्रह्मण्य् अस्पधेतां मेधातिथिश् च त्रिशोकश् च । ताव् अब्रूताम्—एह्य, ^{१९}अग्निं समिद्धम् अत्ययावेति । ताव् अग्निं^{२०} समिद्धम् अत्यैताम् । उपर्य् उपर्य् एव त्रिशोको ऽत्यैद्, अथैतरस्य^{२१} पक्ष्माण्य् उदौषत्^{२२} । तम् अब्रवीद्—अजैषं त्वेति । नेत्य्^{२३} अब्रवीद्, असुरीपुत्र एव त्वम् असि । देवता एव त्वया संस्पृष्टे^{२४} नाचीकमन्तेति । तौ वा—एह्य् आपो^{२५} ऽत्ययावेति । तौ ह रथस्यां^{२६} विष्यण्णाम्^{२७} अत्यैताम् । उपर्य् उपर्य् एव त्रिशोको ऽत्यैद्, अथैतरस्य^{२८} पवी^{२९} अत्रायैताम् । तद् एवार्द्रपवि^{३०} रथस्पायै । तम् अब्रवीद्—अजैषं त्वेति । नेत्य् अब्रवीद्, असुरीपुत्र एव त्वम् असि । देवता एव त्वया संस्पृष्टे नाचीकमन्तेति । तौ वा—एहि पशून् उत्सृजावहा इति ॥ २३५ ॥

[१] ग सृज्यत [२] ग एतर्हितानाः [३] [१३] ग द्व्यूध्नीर् [१४] एवं कोशेषु [१५] ग कूरर्षभ [१६] क विभिन्दुके [१७-१७] ग नास्ति [१८] ग यथैतरस्य [१९] क उदौषत् [२०] क नास्ति [२१] क संस्पृष्टे [२२] क आपो [२३] क रसस्या ग रसस्या [२४] क विष्यण्णाव् ग विष्यण्णाव् [२५] ग अथैतरस्य [२६-२६] ग अत्रायैताम् तन्वेदार्द्रपवि

स त्रिशोकस् सद्य एवालोलो कर्णकान् पशून् उदसृजत । ते ऽत्राभ्यातता न्यमृच्य^१ न्यमेहन् । सैषो प्राभवत्^२ । तस्माद्^३ आहुर्—गावो^४ प्रेति^५ । *तस्माद्^६ व् अमांसाशी^७ प्रायु^८ नाश्रीयात् । अथ हैके ऽभितप्यमानानाः^९ प्रत्यञ्चः प्राद्रवन् । ते सिन्धुं प्राविशन् । तल्लवणम् अभवत् । तस्माद् आहुर्—गावो लवणम् इति । तस्माद्^{१०} उ यो^{११} लवणेन पर्णञ् चरति, गाव एव भवान्त । अथ मेधातिथिस् संवत्सरम् उपप्रास्तृणीत^{१२} पशून् कामः । स एतस्माद् एव वलाद् अश्वमिधानान् पशून् उदसृजत—त्वं वलस्य गोमत इति ।

तद् एतत् पशूनाम् उत्सृष्टिस् साम । अव पशून् रुन्धे, बहुपशुर् भवति य एवं वेद । यद् उ मेधातिथिर् अपश्यत्, तस्मान् मैधातिथम् इत्य् आख्यायते ॥ २३६ ॥

[१] क न्यम्रुच्य [२] एवं कोशयोः [३-३] क आहुद्रावो [४-४] क तस्मान्मांसाशी [५] ग प्राधु
[६] क ग भित्थ्यमानाः [७-७] ग दयो च दायो [८] ग उपप्रासृणीत

तद् व एवाचक्षते ऽङ्गिरस्यानां सामेति । अङ्गिरस्या ह वै नामर्षीणां पुत्रा आसुः । ते ऽकामयन्त स्वर्गं लोकम् अशुवमीहीति । त एतत् सामापश्यन् । तेनास्तुवत । ततो वै ते^१ स्वर्गं लोकम् आशुवत । तद् एतत् स्वर्गं साम । अशुते स्वर्गं लोकं य एवं वेद । यद् व अङ्गिरस्या अपश्यन् तस्माद् अङ्गिरस्यानां सामेत्य् आख्यायते । तद् व एवाचक्षते मरुतम् इति । मरुतो वा अकामयन्तौजिष्ठा बलिष्ठा भूयिष्ठा वीर्यवत्तमा देवानां स्याम^२, जयं स्वर्गं लोकम् इति । त एतत् सामापश्यन् । तेनास्तुवत । ततो वै त ओजिष्ठा बलिष्ठा भूयिष्ठा वीर्यवत्तमा देवानाम् आसन्, अजयन् स्वर्गं लोकम् । ओजिष्ठो बलिष्ठो भूयिष्ठो वीर्यवत्तमा स्वानां भवति जयति स्वर्गं लोकं य एवं वेद । यद् उ मरुतो ऽपश्यन् तस्मान् मरुतम् इत्य् आख्यायते ॥ २३७ ॥

[१] क तत [२] ग साम

^१तद् व एवाचक्षते^१ वैश्वामित्रम् इति । भरता ह वै सिन्धोर् अपरतार आसुर् इक्ष्वाकुभिर् उद्गाढाः^२ । तेषु ह विश्वामित्रजमदग्नी ऊषतुः । स हेन्द्रो^३ भयदम् आसमात्यं हरी^४ ययाच । तौ हास्मै न ददौ । तयोर् हादत्तयोर्^५ जुहावेन्द्रक्रोश इति । अस्मकस् तस्मिन्^६ तष्टन्—विश्वामित्रजमदग्नी^७, इमा इक्ष्वाकूणां गा विन्दध्वम् इति । तद् घेमाव् अपरतारे सन्तौ शुश्रुवतुः । तौ होचतुर् भरतान्—इन्द्रो वै नाव्^८ अयं ह्ययतीमा^९ इक्ष्वाकूणां गा विन्दध्वम् इति । एत, गा^{१०} विन्दामहा इति । तौ वै न इमं गाधं कुरुतम् इति । ते वै युद्ध्वम् इति । ते ह युयुजिरे । ते हाभ्यवेयुः । तौ होचतुर्—या वः पल्पूलन्यस्^{११} ता अपास्यतेति । ता हापासुः । अथ ह राजन्यबन्धुरो^{१२} यस्मै^{१३} पल्पूलन्य् आस^{१४}, तां हाधो ऽक्षं बबन्ध । ताव् अकामयेतां—गाधो नाव् अयं स्याद् इति । स एतद् विश्वामित्रस् सामापश्यत् । तेनास्तुत ।

पुरां भिन्दुर् युवा कविर् अमितौजा अजायत ।

इन्द्रो विश्वस्य कर्मणो धर्ता^{१५} वज्री पुरुष्टुनः ॥

त्वं बलस्य^{१६} गोमतो ऽपावर् अद्रिरो^{१७} विलम् ।

त्वां देवा अबिभ्युषस् तुज्यमानास आविषुः ॥

तवाहं शूरा रातिमिः प्रत्य आयं सिन्धुम् आवदन् ।

इत्य्^{१८} एता आवदन्तौ^{१९} प्रत्यैताम् । उपातिष्ठन्त गिर्वणो विदुषे तस्य कारव इति हैवाप^{२०} उपतस्थिरे । ताभ्यां ह^{२१} गाध आस । ते ह गाधेनातिययुः । तद् यस्मिन् इयं पल्पूलन्य् आस, ^{२२}तद् घेवापो^{२३} ऽवचिच्छिदुः^{२४} । अनशद्^{२५} वा इयम् इति त एव नंशवः^{२६} । योगो नोद्यत^{२७} इति त एवायोगव^{२८} इति । इदम् एवाध^{२९} वसामेति त एव वसातयः ॥ २३८ ॥

[१-१] क तद्वैवाचक्षते [२] ग उत्वालयः [६-६] एवं क च । ग तिष्ठन्वित्युश्वामित्रजमदग्नी
[३] ग हेन्मो [४] ग भरी [५] क हदत्तयोर् [७-७] क अयं ह्ययतीमां ग अयाव्ययतीमा [८] ग

ता [९] ग परपूलस् [१०] क ग राजन्यबन्धा [१८-१८] ग तद्वैवापो [१९] क विचिच्छिदुः ग
 [११-११] ग परपूलन्यस्व [१२] ग सत्ता [१३] वचिच्छिदुः [२०] एवं क च। ग अशनद् [२१]
 क ग बलस्य [१४] क ग अदिवो [१५-१५] ग च नंशपो [२२] क नोष [२३] ग एवागव
 क ग एतयावदन्तो [१६] क हैवाव [१७] क है [२४-२४] क इदमेवाद्य ग इति मेवद्य

तद् उ हैव कुमारिकाः क्रीळन्तीर् जुहुः^१ । स एव यौषितो^२ गिरिर् अभवत् । अथ
 हवा इमानि वनानीमाश^३ च नद्यो ऽपरतार^४ आस पुरा सिन्धोर् आसुः । तौ ह पश्चात्
 परीत्य प्राचीः प्ररुधतुः । ततो यान् उक्षशर्धेतान् आसंस्, तानीमानि लवणानि^५ । अथ
 ये तस्थुस्, त एते क्षुद्रा वनस्पतयो ऽभवन् ।^६ अथ ह वा इमानि^७ पीरुस्तच्छमैतद्^८, अथ
 या नदीस् तारयांचक्रुस्, ता इमा नद्यो विवसतिहोत्तमास्^९ तारयांचक्रुः । तासु^{१०} ह
 तार्यमाणासु सिन्धोर् अप्रियम् आस । स होवाच—

ननु ब्रह्मति शुश्रुम गाथिनं पितरं तव ।

कुतस् त्वा सहस्रम् आगमद् विश्वामित्र बलं तव ॥

इति । स होवाच

उत पुत्रो ममतायै गर्भे दीर्घतमा^{१०} वदन् ।

विपश्चित् तद् अभ्यजायत यज्ञस्यांगानि कल्पयन्^{११} ॥

कथोदन्वः^{१२} पणायसि

इति । ततो वै ते तान् पशून् अविन्दन्त । तद् एतत् पशव्यं साम । अव पशून् रुद्धे बहु-
 पशुर् भवति य एवं वेद । यद् उ विश्वामित्रो ऽपश्यत् तस्माद् वैश्वामित्रम् इत्य् आख्या-
 यते । तद् ऐळम् अच्छावाकसाम भवति । पशवो वा^{१३} इळा । पशुष्व् एवैतत् प्रति-
 तिष्ठन्ति ॥ २३९ ॥^{१४}

[१] क जुहुः [२] क यौषितो [३] ग वनानि-
 याश्च [४] क परातार [५] क ग लवणानि
 [६-६] क नास्ति [७] क वीरुस्तच्छमैतद् ग
 पीरुस्तच्छमैतद् [८] क विसवतीहोत्तमास् [९]

क ग तसु [१०] ग दीर्घतमा [११] ग
 कल्पन् [१२] क कथोदन्व ग कथोदन्वे [१३]
 क नास्ति [१४] क इत्यष्टममहः ग पञ्चमोध्यायः
 अष्टममहः

^१ अक्रान्^२ समुद्रः परमे^३ विधर्मज्ञ इति परमो वा अश्वः पशूनां, परमस् समुद्रः, परमं
 नवमम् अहस्, तस्माद् एता नवमे ऽहन् क्रियन्ते^४ । जनयन् प्रजा भुवनस्य गोपा इति जन-
 द्वतीर् भवन्ति । जनद्वद्^५ वै जगत्स्यै रूपम् । जागतम् एतद् अहः ।^६ वृषा पवित्रे अधि सानो
 अव्ये^७ बृहत् सोमो वावृषे स्वानो अद्विर्^८ इति वृषण्वनीर् बृहद्वतीर् भवन्ति बृहतो रूपम् ।
 बर्हितम् एतद् अहः ।^९ महत् तत् सोमो महिषश् चकारेति^{१०} महद् ध्यु एतद् अहर् यद् अष्टा-
 चत्वारिंशम् ।

^१ अपां यद् गर्भो ऽवृणीत देवान् ।

अदधाद् इन्द्रे पवमान ओजो ऽजनयत् सूर्ये ज्योतिर् इन्दुः ॥

इति^{११} जनद्वतीर् भवन्ति । प्रातस्सवनाद् एवैतन् नवमम् अहः प्रजनयन्ति ।

^{१०} मत्सि वायुम् इष्टये राषसे ^{११} च मत्सि ^{१२} मित्रावरुणा पूषमानः ।

मत्सि शर्षो मारुतं मत्सि देवान् मत्सि बावापृष्वी देव सोम ॥

इति^{१०} सर्वदेवत्यं भवति । वैश्वदेवं ह्य् एतद् अहर् जागतम् ॥ २४० ॥

[१] क अधिपाठः ओ [२] ग अक्रामन् [३]
 क प्रथमे [४] क क्रियते [५] क जनवद्
 [६-६] क वृष्ये वृद्विर् [७] ग अव्ये [८-]

[८] क रेति [९-९] क अ वान जो ज न्दुरिति
 [१०-१०] क मत्सि च म नो म वान् म मेति
 [११-११] ग चत्सि

ता एता भवन्ति त्रिष्टुभो^१ जगद्वर्णा अह्नो रूपेण समृद्धाः । यत्र वा अहारूपेण समर्धयन्ति^२ सं तत्रर्धयते । ^३सम् अस्मा^३ ऋध्यते य एवं वेद । एष देवो^४ अमर्त्य इति सूक्तम् अनुरूपो भवति—पशवो वै सूक्तम् । पशवश् छन्दोमाः—पशूनाम् एवावरुद्धयै । अथो भूमा वै पशवः । भूमा सूक्तम् । पशूनाम् एवैतत् पशून् अनुरूपान् कुर्वन्ति । नात्र प्रत्यक्षानुरूपान् कुर्वन्ति । तस्मात् पशवो नानारूपान् जनयन्त्यु—उत श्वेता कृष्णं^५ जनयत्यु^६, उत कृष्णा श्वेतम्, उत राहिणी कन्माषम्, उत कन्माषी रोहितम् । तास् समानप्रभृतयो भवन्ति नानोदर्काः— ^७एष देवो अमर्त्य, एष देवो विपा कृत, एष देवो विपन्युभिर् इति^८ । इदं वै प्रथमं पदम्, इदं द्वितीयं, अदस् तृतीयम् । तद् आहुः प्रेव वा एते ऽस्माल्^९ लोकाच् च्यवन्ते ये द्वादशाहयाजिनः । अन्तम् इव हि गच्छन्ति^{१०} तद् यद् एतास् समानप्रभृतयो भवन्ति नानोदर्काः । अस्मिन् एवैतल् लोके प्रतितिष्ठन्ति । नाना-प्रभृतयस् समानोदर्काष् षष्ठे ऽहन् भवन्ति । अमुष्मिन् उ ताभिर् लोके प्रातितिष्ठन्ति ॥ २४१ ॥

[१] ग नास्ति [२] ग समृद्धयन्ति [३-३] क समा [४] क देवे [५] ग कृष्णां
[६] ग जनयन्त्यु [७-७] क एष त्वं श त ए भिरिति [८-८] ग एतस्माल् [९] क गच्छति

दशर्चं भवति—दशाक्षरा विराड् । अन्नं विराड्—विराज एवाद्यास्यावरुद्धयै । अष्टर्चं भवति । अष्टाचत्वारिंशम् एवैवैतेन^१ स्तोमम् अभिवदति । अथो अष्टाक्षरा वै गायत्र्यु—अष्टाशफाः^२ पशवः । पशवश् छन्दोमाः—पशूनाम् एवावरुद्धयै । इन्द्रो वै वृत्रम् अहन् । तं वृत्रं जघ्निवांसम् एभ्यो लोकेभ्यस् सर्वाणि भूतान्यु अन्ववदन्—एष वीर, एष वृत्रहति । वीर्यम् एवास्मिन् तद् अभिपूर्वम् अदधुः । वीर्यम् इव वा एष चक्रिवान् भवति ^३वृत्रम् इव^३ जघ्निवान् य एतद् अहर् आगच्छति^४ । तद् यद् एष इति भव त वीर्यम् एवास्मिन् तद् अभिपूर्वं दध त । तद् आहुर् ऋतुमान् पृष्ठयष् षडहो ऽनृनवश् छन्दोमाः । अनृताव् इव वा एते प्रतिष्ठिता यच् छन्दोमा इति । तद् यद् एतानि पञ्चर्चं षडृचानि भवन्ति तेनैवर्तुमन्तश् छन्दोमाः क्रियन्ते । स वानुत्तमष् षडृचो भवति । यदा वै प्रत्यक्षं भवत्यु अथैष इत्यु आचक्षते, यदा परोक्षम् अथ स इति । परोक्षम् इवैते यन्ति य एतद् अहर् आगच्छन्ति^५ । तस्मात् स वानुत्तमष् षडृचो भवति येन प्रयन्ति । तेनोद्यन्ति । अष्टाचत्वारिंश स्तोमो भवति । अष्टाचत्वारिंशदक्षरा वै जगती । पशवो जगती । पशवश् छन्दोमाः । पशुष् एवैतज् जगत्यां प्रतितिष्ठन्तो यन्ति ॥ २४२ ॥

[१] ग एवैतेन [२] क अष्टाशफाः [३-३] ग वृत्रम् [४] क ग आगच्छन्ति [५] क आगच्छति

अगन्म महा नमसा यविष्ठम् इति गद्वन्त्यु आज्यानि भवन्ति । गच्छन्तीव वा एते^१ य एतद् अहर् आगच्छन्ति । ^२यो दीदाय समिद्ध स्वे दुरोण^२ इति दीद्यन्त्यु^३ एवैनम् एतेन । ^४चित्रभातुं रोदसी अन्तर् ऊर्वी^४ इतीमे ह वाव रोदसी, इदम् एवान्तरिक्षं ^५मरुतः । स्वाहुतं विश्वतः प्रत्यन्नम्^६ इति प्रत्यङ् ह्य एष त्रियहस्^७ तायते । ^८स महा विश्वा दुरितानि साहान् इति^८ विश्व-वतीर् भवन्ति । वैश्वदेवं ह्य एतद् अहः ।

अग्नि छवे दम आ^९ जातवेदाः ।

^९स नो रक्षिषद् दुरिताद् अवन्नाद् अस्मान् गृणत उत नो मषोनः^९ ॥

इत्यु आशिषम् एवैतेनाशास्ते । त्वं वरुण उत मित्रो अग्न इत्यु आग्नावारुणी भवति, दुरिष्टस्यै-

वावेष्ट्यै । यद् घ वै 'किं च' यज्ञस्य दुष्टुतं दुश्शस्तं विधुरं तस्य ह वा एषा वेष्ट्यै ।
त्वां वर्धन्ति मतिभिर् वसिष्ठा इति' वृद्धं ह्य एतद् अहः । 'त्वे वसु सुषणनानि सन्तु यूयं पात
स्वास्तिमिस् सदा न' इत्य् आशिषम् एवैतेनाशास्ते ॥ २४३ ॥

[१] ग एता	[२-२] क यो + दीण	[३] ग	समन्हा + निति	[८] ग अ	[९-९] क स चादन
दीषन्त	[४-४] क चि + वीं ग -उर्वी	[५-५]	[१०-१०] ग क्तिन्त्व	[११] ग भवति	[१२-१२]
क उरु + त स्वा म्	[६] क व्यहस्	[७-७] क	त्वे वसुन्तु यू न		

प्र मित्रयोर् वरुणयोर् इति मैत्रावरुणं भवति ।

१ स्तोमो न पशु शुष्यः २ ।

नमस्वान् तुविजातयोः ॥

इति १ जनद्वत् ३ । नवमम् एवैतेनाहः प्रजनयन्ति । या धारयन्त देवा इति धृत्यै । अन्तम्
इव ह्य एतर्हि गच्छन्ति, छान्दोमेभ्यो नेत् पराञ्चो ऽतिपद्यामहा इति ।

४ सुदक्षा दक्षपितरा ।

असुर्याय प्रमहसा ॥

ता नः स्तिपा तनूपा ५ वरुणा जरिदृणाम् ५ ।

मित्र साध्यतं धियः ४ ॥

इति सिद्ध्या एव । महं इन्द्रो य ओजसेत्य् ऐन्द्रं भवति । महद् ध्य एतद् अहर् यद् अष्टा-
चत्वारिंशम् ।

६ पर्जन्यो वृष्टिमं इव ।

स्तोमैर् वत्सस्य वावृषे ६ ॥

इति वृद्धं ह्य एतद् अहः । ७ कणा इन्द्र ८ यद् अकत ९ स्तोमैर् यज्ञस्य साधनम् १० इति सिद्ध्या
एव । १ प्रजाम् ऋतस्य पिप्रत १ इति जनद्वत् । नवमाद् एवैतद् अहो दशमम् अहः प्रजन-
यन्ति । नवमाद् वा एतद् अहः प्रजातं यद् दशमम् अहः । यद् द्वितीयस्याह ऐन्द्राग्रं तद्
ऐन्द्राग्रं बार्हतम् । बार्हतं ह्य एतद् अहः । समयीन्य् आज्यानि भवन्ति । नानाग्रामाव् इव
ह वा एतौ यत् १ १ पृष्ठयश् च १ १ षडहश् छन्दोमाश् च । स यथा नानाग्रामौ मित्राणि
व्यतिषड्याभय आसीयातां तादृक् तद् यत् समयीन्य् आज्यानि भवन्ति । असमयीनि
हेके कुर्वन्ति । तस्मात् समयीन्य् एव कार्याणि । अष्टाचत्वारिंश स्तोमो भवति । अष्टा-
चत्वारिंशदक्षरा वै जगती । पशवो जगती । पशवश् छन्दोमाः । पशुष्व् एवैतज् जगत्यां
प्रतिष्ठन्तो यन्ति ॥ २४४ ॥ १ १

[१-१] क स्तोमो न य्यो नम रिति	[२] ग शुष्यो	पर्जं व स्तोमैर्व ध	[७-७] क कणा त स्तो नम्	[८-
[३] ग जद्वश्	[४-४] क सुद राक्ष सा ता पा व नान्	[८] ग वद कुत	[९-९] क प्रत	[१०-१०] ग
मित्र य	[५-५] ग वरुणजरिदृणाम्	[६-६] क	पृष्ठयस्य	[११] ग प्रथमोऽध्यायः

पवमानस्य जिघ्रत इति बृहतो रूपं, हरेश् चन्द्रा इति जगत्यै ।

१ पवमानो रथीतमश् शुभ्रेभिश् शुभ्रशस्तमः ।

हरिश्चन्द्रो मरुद्वजः १ ॥

इति मरुत्वतीर् भवन्ति । मरुत्वद् वै मध्यन्दिनस्य रूपम् । मध्यन्दिनस्यैव तद् रूपान् न
यन्ति । १ पवमान व्य् अरुतुहीति २ वैश्वदेवं ३ रूपम् उपगच्छन्ति ४ । वैश्वदेवं ह्य एतद्
अहः । तां ब्रह्मतीर् भवन्ति । अन्तो नवमम् अहः । अन्तम् ५ एवैतद् आगत्यैतामिस् सर्वैः

पाप्मानम् अपघ्नते । तासु गायत्रम् उक्तब्राह्मणम् । अथ गातुर्विन्निधनम् । गातुं^१ विन्दा-
महा इति सत्रम् आसते । गातुम् एव विन्दन्ते^२ । तद् उपरिष्टोभवद् भवति वहिर्निधनं
बार्हतम् । तस्माद् बार्हते ऽहन् क्रियते । तद् व एवाचक्षते भरद्वाजस्यादारसूद् इति ।
क्षत्रे वै 'प्रातर्दनं दाशराज्ञे' दश राजानः पथ्ययतन्त मानुषे । तस्य ह भग्द्वाजः पुगेहित
आस । तम् उपाधात्रद्^३—ऋष, उप त्वा धावाम^४ । इह नः प्रजानीहीति^५ । सो
ऽकामयत भरद्वाजो—जयेम संग्रामम् इति । स एतत् सामापश्यत् । तेनास्तुत । सो
ऽब्रवीत् स्तुत्वा—आ वै न इन्द्रो हवम् गमिष्यति^६ । जेष्यामो^७ वा इमं संग्रामम् इति
॥ २४५ ॥

[१-१] क पव तमश्नुभ्रेमि मो हरि गण [२-२] क [९] ग उपाहायद् [१०] ग धावाम [११] ग
पव श्नुहीति [३] ग वैश्वदेव [४] ग गच्छन्ति प्रजानिहीति [१२] ग अधिपाठः मं गमन् [१३]
[५] ग अन्तर् [६] क गातु [७] ग विन्दते क ज्येष्यामो ग ज्येष्यामो
[८-८] क प्रातर्दनं दाशराज्ञे ग प्रातर्दनं दाशराज्ञे

अथ होपमा सावेदसी कल्याण्य आस क्षत्रस्य प्रातर्दनस्य जाया । तस्यै ह भ्रातरं
जघ्नुः । तद् घ धुवनम् आस । तां ह परिधावन्तीम्^१ इन्द्रो ऽभिदध्यौ । स ह शुष्काजिनं
परिधायाभ्यवेयाय^२ । तस्य ह विवधे अपूपमूत इतरार्धे ऽपासक्त आसामिक्षा सर्पिषा
संयतेतरार्धे^३ । स 'हास्या अन्तिकं नर्तितुं दध्ने' । तां ह स्म^४ नयत् सर्पिषा प्रलिम्पति^५ ।
तं ह स्म यद् अपलेधत्य^६, अथ ह स्मास्या अन्तिकम् एव नृत्यति । सायम् आस,
व्यपेयुः^७ । तां ह पतिः पप्रच्छ—किम् अत्र किञ्चिद् दिवादो ऽद्राक्षीर् इति । सा
होवाच—न नु ततो ऽन्यत्, स्थविर एव^८ मे ऽद्यान्तिकम् अनर्तीत् । तस्य विवधे^९
ऽपूपमूत इतरार्धे^{१०} ऽपासक्तो ऽभूद् आमिक्षा सर्पिषा संयतेतरार्धे । तं यद् अपासीत् स
मथमेद्यान्तिकम् एवानर्तीद् इति । स^{११} होवाचा^{१२} वै न इन्द्रो हवम् अगमत् । जेष्यामो
वा इमं संग्रामम्^{१३} ॥ २४६ ॥

[१] ग परिधान्तीम् [२] क परिधायाभ्यवेयाय [३] ग अपसेदत्य [४] ? एवं कोशेषु [५]
[६] ? ग सायतेतरार्धे [७-७] ग हास्यान्तिकं ग णव [१०] क ग विवधे [११-११] ग
कन्दर्त्तुन्दले [५] ग सम [६] एवं कोशयोः पासक्त भूदा [१२] क होवाच

इन्द्रो वै^१ सो ऽभूत्, तं मोक्षिसिष्ठास्, तं सखीकृत्य ब्रूताज्^२—जयाम संग्रामम्
इति । श्वो ह भूते परिसन्तुः । स हायं तादृशेनैव विवधेन परस्तराम्^३ इव 'नर्तितुं दध्ने' ।
तं ह 'स्म यत्' प्रेष्यत्य, अथ ह स्मेतरः^४ परस्तराम् एव । सा हेक्षाञ्जके—हतैनम्
अभिवदानीति । तं हाभ्युवाद^५—

किं ते मजाक मूत

इति ।

य८ कल्पितोपनराहि^६

इतीन्द्रः ।

वि ते मजाक शीयतां महतो जोषवाजिन

इत्य् उपमा सावेदसी^{१०} ।

वि चेत् पुत्रक शीयातै सम् इत्^{११} तच् चिनवत्^{१२} पिता

इतीन्द्रः ।

विषं मजाक ते भूयात् प्रादम्नाब् प्न सपत्^{१३}

इत्य् उपमा सावेदसी^{१३} ।

विषं चित् पुत्रका सती मृगं तेन हनत् पिता

इतीन्द्रः ।

परो मजाक धावानुकूलं पथैव^{१४} यन्

इत्य् उपमा सावेदसी ।

परश्च चित् पुत्रका सत्य् उपकूलं^{१५} पितायति

इतीन्द्रः^{१६} ।

^{१३} प्रियो मे^{१६} महिरो^{१७} दृशे हस्तेनाभिमृशात्^{१८} तत्

इत्य् उपमा सावेदसी ।

^{१९} हिमिति^{२०} स्म कुश्या पेवस्म हस्तम् अस्यथ

किमोभूत् कथोभूत्

कथामे महिरः प्रियो हस्तेनाभिमृशात् तत्

इतीन्द्रः ।

पवोऽभूत् ततोऽभूत्

यथा ते महिरः प्रियो हस्तेनाभिमृशात् तत्

इत्य् उपमा सावेदसी^{१९} ॥ २४७ ॥

[१] ग व [२] ग ब्रह्मताज् [३] ग पुरस्तारम्
[४-४] ग नर्तिष्ठि [५-५] ग स्मायं [६]
ग स्मैतरः [७] ग हान्युपाद [८] ग ये-
[९] क कल्पिनोपनानहि [१०] ग सावेदसं [११-
११] क तद्धिनवत् [१२] ग सपित [१३]

ग सावेसी [१४] क पथेव [१५-१५] क
पितायतीतेन्द्रे ~ ग पितायतीन्द्रे ~ [१६-१६] क ?
प्रियोमे [१७] क मद्धिते [१८] क हस्ते-
नामिमाशात् ग हस्तेनाभि [१९-१९] ग नास्ति
[२०] क हिमिति

तं हानुसंद्रुत्योवाच—जयाम संग्रामम् इति । स हाजिनम् उपाध्मान उवाच—

यथेयाम् अमूर व्युपापतति^१ भास्विति^२ ।

एवं क्षत्रस्य^३ मनुषाद् व्युपापतत^४ शत्रवः ॥

इति हैवैणेयलोमानि^५ शानयाञ्चक्रे । ते हैवाश्वरथा उत्तस्थुः । तैद् वै “स तं” संग्रामम्
अजयत् । सोऽब्रवीद् भरद्वाजो—न वै दारेऽसृन्मेति । यद् अब्रवीद् भरद्वाजो—न वै
दारेऽसृन्मेति, तद् एवादारसृतोऽदारसृत्त्वम् । तद् एतद् विजितिद्^६ भ्रातृव्यहा साम ।
विजयते हान्त द्विषन्तं भ्रातृव्यं, दारे^७ द्विषन्तं भ्रातृव्यं सारयति, नात्मना^८ दारे धावयति ।
अथो सेन्द्रम्^९ “एव । इन्द्रो^{१०} वा एषाम् एतेन हवम् अगच्छद्, आस्थेन्द्रो हवं^{११}
गच्छति य एवं वेद् । तद् व अष्टाक्षराणिधनं^{१२} भवत्य्—अष्टाक्षरा वै^{१३} गायत्री । अष्टा-
शफाः पशवः । पशवश्छन्दोमाः—पशूनाम् एवावरुद्धे । यद् उ भरद्वाजोऽपश्यत्
तस्माद् भरद्वाजस्यादारसृद् इत्य् आख्यायते ॥ २४८ ॥

[१] ग व्युपापतति [२] क भास्विति [३-३]
क मानुष्य द्युपापतत [४] ग हैवैणेयलोमानि
[५-५] क स्तं [६] क ग विजिति [७] ग

दरे [८] क ग नात्मनो [९] ग सेन्द्रम्
[१०-१०] ग पयोन्द्रो [११] ग ह हवं [१२]
क ग अष्टाक्षराणिनिधनं [१३] क नास्ति

अथ सैन्धुश्विनम् । सिन्धुश्विद् वा अन्तं वाचोऽपश्यत् । वाचं छन्दोमैस् समि-
च्छन्ति^१ । आसेव वा एतर्हि वाग् भवति छन्दोमेषु । ताम् एतैतत् संविन्दन्ति^२ । अथो
अन्येन सामान्यं स्वर्गं लोकेन अश्वामहा इति । तद् ऐलं भवति । पशवो वा इला ।
पशवश्छन्दोमाः—पशूनाम् एवावरुद्धे । अथ हरिश्चीनिधनम् । प्रजापतौ ह वा अग्रे

श्रीर् आस । स इन्द्रो ऽकामयत येयं प्रजापतौ श्रीर् मय्य एषा स्याद् इति । स एनत् सामापश्यत् । तेनास्तुन । तेन हरिश्श्रीर् इति प्रजापते श्रियम् अहरत् । तद् धरिश्श्रीनिध-
नस्य हरिश्श्रीनिधनत्वम् । तद् एनच् छ्रीस्मवस् साम । अस्तुने श्रियं य एवं वेद ।
देवासुरा अस्पधन्त । तेषु होमयेष् एव श्रीर् आम । स इन्द्रो ऽकामयत वृज्जायासुराणां
श्रियम् इति । स एनत् सामापश्यत् । तेन हरिश्श्रीर् इत्य् एवासुराणां श्रियम् अवृक्त ।
‘तद् व् एव’ हरिश्श्रीनिधनस्य हरिश्श्रीनिधनत्वम् । तद् एनच् छ्रीर् एव साम । अस्तुने
श्रियं, वृक्त द्विषतो भ्रातृव्यस्य श्रियं, य एवं वेद । तत् त्र्यक्षरणिधनं भवति—त्रयो वा
इमे लोका—एषां लोकानां विधृत्यै ॥ २५९ ॥

[१] ग सञ्जन्ति [२] ग संविदन्ति [३-३] क एतद्विद्वस्तवस्सम
ग एतद्विद्वत्सामास्तुते [४-४] ग तद्वैव

अथाङ्गिरसां निवेष्टः । अङ्गिरसो वा अकामयन्ताव पशून् रुन्धीमहीति । त एतत्
सामापश्यन् । तेनास्तुवत । ततो वै तान् सर्वाभ्यो दिग्भ्यः पशवो ऽभिन्यवष्टन्त । ‘तद्
यद् एनान् सर्वाभ्यो दिग्भ्यः पशवो ऽभिन्यवष्टन्त’ तन् निवेष्टस्य निवेष्टत्वम् । ते ऽनुवन्
सं वै न इमा इळा अगारिपुर इति । पशवो वा इळा । तस्माद् व् इळानां संभारः ।
अथ बाभ्रवं ग्वाभिर्निधनं बहिर्निधनं बार्हन्तम् । तस्माद् बार्हन्ते ऽहन् क्रियते । बभ्रु
वै कुम्भ्यो ऽकामयत पशुभिस् सुयेयेति । स एनत् सामापश्यत् । तेनास्तुन । स ग्वाभिर्
इत्य् एव निबन्तम् उपैत् । ततो वै स पशुभिर् असूयत । तद् एनत् पशव्यं साम । अव
पशून् रुन्धे, बहुपशुर् भवति य एवं वेद । यद् उ बभ्रुः कुम्भ्यो ऽपश्यत् तस्माद् बाभ्रवम्
इत्य् आख्यायते । अथ ऋषभः पवमानः । पशवो वै सिमाः, पशवो रेवतयः, पशव
ऋषभः । ऋषभम् पवैतत् पशुष् अपिसृजन्ति मिथुनत्वाय प्रजननाय । प्र मिथुनेन
जायते य एवं वेद । अथा हेषाम् एतनैव सर्वे छन्दोमा ऋषभवन्तः क्रियन्ते ॥ २५० ॥

[१-१] ग नास्ति [२] ग अक्षराणिपुर् [३] ग नास्ति [४] क बाभ्रं [५] क ग्वाभिर्निधनं
ग ग्वाभिर्निधनं [६] क ग ग्वाभिर् [७] ग अपीसृजन्ति

अथ गौषूक्तं बहिर्निधनं बार्हन्तम् । तस्माद् बार्हन्ते ऽहन् क्रियते । गौषूक्तिश् च वा
आश्वसूक्तिश् चैषौ । तौ ह बहु प्रतिगृह्य गरगिराव् इव मेनाते । ताव् अकामयेताम्—
अपेमं गरं गीर्णं हनीवहीति । ताव् एते सामनी अपश्यताम् । ताभ्याम् अस्तुवाताम् ।
तयोर् अन्यतरो ऽमिर् आहुत इत्य् एवेमं लोकम् अभिनिराजुहोत् । अग्निं ह वा अस्मिन्
लोके न किञ्चनातिरिच्यते । शुक्र आहुत इत्य् एवान्यतरो ऽमुं लोकम् अभिनिराजु-
होत् । आदित्यम् उ ह वा अमुष्मिन् लोके न किञ्चनातिरिच्यते । ततो वै तौ तं गरं
गीर्णम् अपाप्नाताम् । तत एनयोर् यथा द्विदतः कुमारस्य सातं स्याद्, एवं सातम् आस ।
यो गरगीर् मन्येताप्रतिगृह्यस्य प्रतिगृह्यानाश्यान्नस्यान्नम् अशित्वा, स एताभ्यां स्तुवीत ।
अप ह वै तं गरं गीर्णं हते । यद् एतेन किं च पापं कृतं भवति, तद् अपहते । ते उ पञ्चा-
क्षरणिधने भवतः—पञ्चपदा वै पंक्तिः । पांकाः पशवः । पशवश् छन्दोमाः—पशूनाम्
एवावरुद्धयै । यद् उ गौषूक्तिश् चाश्वसूक्तिश् चैषाव् अपश्यतां तस्माद् गौषूक्ताश्वसूके
इत्य् आख्यायते ॥ २५१ ॥

[१] ग नास्ति [२] ग अधिपाठः बहति तावेते [३] क अतिशित्वा [४]
सामनी [५] ग स्तुवाता [६] ग मां [७] ग द्वितीयोऽध्यायः
ग अस्मिन् [८] क नास्ति [९] क अपा-

परीतो पिचता सुतम् इति परिवतीर् भवन्त्य् अन्तस्य रूपम् । अन्त्यो ह्य् एतद् अहः ।

१ सोमो य उत्तमं हविर् १ इत्य् उत्तमं ह्य् एतद् धविः क्रियते यच् छन्दोमाः ।

२ दधन्वा ३ यो नर्वो अपस्व अन्तर आ सुषाव सोमम् अद्रिभिः ॥

नूनं पुनानो ऽविभिः परि स्रवादब्धस् सुरमिन्तरः ।

सुते त्रित् त्वाप्सु मदामो अन्धसा

इत्य् २ अन्धस्वतीर् भवन्त्य्—अन्नं वा अन्धो—ऽन्नाद्यस्यैवावरुद्धयै । श्रीणन्तो गोभिर् उत्तरम् इति गोमतीः पशुमतीर् भवन्ति पशूनाम् एवावरुद्धयै । १ पशवो हि छन्दोमाः । २ परि स्वानश् चक्षसे देवमादनः कतुर इन्दुर विचक्षणः ३ इति चतुष्टयं भवति—चतुष्पदा वै पशवः । पशवश् छन्दोमाः—पशूनाम् एवावरुद्धयै ४ । तासु पृष्ठम् । पृष्ठेन वै देवाः पृष्ठम् अभवन् । पृष्ठम् असामेति सत्रम् आसते । पृष्ठम् एव भवन्ति ५ । देवा वा अकामयन्त पृष्ठं स्थामेति । त एतत् सामापश्यन् । तेनास्तुवत । तनो वै ते पृष्ठम् अभवन् । तत् पृष्ठं वा अयम् अग्निर् अस्य लोकस्य, पृष्ठम् अयं वायुर् अन्तरिक्षस्य, पृष्ठम् असाव् आदित्यो दिवः । तत् पृष्ठम् इति वै प्रशंसन्त्य् अत्र प्रतिष्ठापयन्ति ६ । तच् छ्रीर् वै पृष्ठं, वर्ध्म वै पृष्ठम् । अश्नुते श्रियं, वर्ध्म भवति य एवं वेद । तद् ऊर्ध्वेळं भवति बृहतो रूपं बार्हते ऽहन् । तेन वै रूप-समृद्धम् ॥ २५२ ॥

[१-१] क सोमो य विर् [२-२] क दधन्वा यो रा सुषाव भि नूनं वादब्धस्सुते सेत्य् [३] ग दधन्वा [४-४] ग नास्ति [५-५] क परि स्व नश्चिश्चनः क्रतुणः [६] एवं ग च । क भवति [७] ग प्रतिष्ठापयन्ति

अथ संकृति । त्रिरात्रेण वै देवा ऊर्ध्वा स्वर्गं लोकम् आयन् । स एषाम् असंगृहीतो १ वीवावृह्यत । तं गायत्रपाश्वेणैवोदत्तभ्रुवन्, सन्तनिना समतन्वन्, संकृतिना २ समकुर्वत्, त्रिषन्धिना समदधुः, श्रायन्तीयेन समश्रीणन् ३, अरिष्टेनारिष्टताम् अगमयन् । त्रिरात्रेण यद् देवा स्वर्गं लोकम् आयन् एतेन वै तद् आयन् । स एषां संव्यवृह्यत । तस्मिन् एतानि भूयिष्ठानि सामानि क्रियन्ते । एतम् एवैतत् त्रिरात्रं भिषज्यन्ति । भेषजम् एवैतेन प्रायश्चित्तं कुर्वते ४ । संकृतिना वै देवाः प्रजाः पशून् क्ष्रियम् अन्नाद्यं समकुर्वत । तत् संकृतिनस् संकृतित्वम् । प्रजाः पशून् क्ष्रियम् अन्नाद्यं संस्क्रुते ५ य एवं वेद । तस्यो एते वृकणावा भवन्त्य्, उभयया एव वाच उपापत्यै या च ग्राम्या या चारण्या । तच् चतुर्निधनं भवति—चतुष्पदा वै पशवः । पशवश् छन्दोमाः—पशूनाम् एवावरुद्धयै ॥ २५३ ॥

[१] ग संगृहीतो [२] क संकृतिनो [३] क समश्रीणन्

[४] एवं ग च । क कुर्वते [५] ग संस्क्रुते

अथ कौन्मलबर्हिषम् । एतेन वै कुन्मलबर्हिर् उभयान् पशून् अस्पृणोत् गव्यांश् चाश्व्यांश् च । १ तान् एवैतेन २ स्पृणोति । कुन्मलबर्हिर् वा अकामयतोभयान् पशून् अवरुन्धीय गव्यांश् चाश्व्यांश् चेति । स एतत् सामापश्यत् । तेनास्तुत ३ ।

३ त्वं ह्य् एहि चेरवे विदा भगं वसुतये ।

उद् वावृषस्व मधवन् गविष्ठय उद् इन्द्रो अश्वमिष्ठये ३ ॥

इत्य् एव गव्यांश् चाश्व्यांश् च पशून् अवरुद्ध । तैर् उ पशुभिर् इष्ट्वा स्वर्गम् एव लोकम् अगच्छत् । तद् एतत् पशव्यं स्वर्ग्यं साम । अत्र पशून् रुद्धे गच्छति स्वर्गं लोकं य एवं वेद । यद् उ कुन्मलबर्हिर् अपश्यत् तस्मात् कौन्मलबर्हिषम् इत्य् आख्यायते ॥ २५४ ॥

[१-१] ग तानिनेवैतेन [२] ग तेनास्तुवत [३-३] क त्वं ह्येहि चेरवे वि य उद्वा य उदिय

अथ देवस्थानम् । एतेन वै तृतीयेन ग्रहेण देवा ऊर्ध्वा स्वर्गं लोकम् आयन् । स एषाम् असंगृहीतो^१ वीवास्त्रंसत । त एतत् सामापश्यन् । 'तेनै-द् ए ऽस्थाद् इदं ए ऽस्थाद्' इदम् इत्य् एवास्थापयन् । तम् एतेनैवाहं हन् । तद् यद् एतेनास्थापयंस्^३ तद् देवस्थानस्य देवस्थानत्वम् । तद् यद् अत्र देवस्थानं भवत्य् एतम् एवैनत् त्रिरात्रं प्रतिष्ठापयन्त्य्^४, एतं^५ हंहन्ति । तं संस्कृत्य तेन स्वर्गं^६ लोकम् आयन् । तस्मिन् यत् स्वर्गं लोके समतिष्ठन्त तद् व एव देवस्थानस्य देवस्थानत्वम् । ते यत्र^७ स्वर्गं लोकम् आयंस् तद् धीदं^८ सर्वं संगोपाञ्चके यथास्यैतन्निधनम् । तेन हैतेन साम्ना महद् एवानपजयं जयति । तस्यैष श्लोको—

वैरूपं देवा अभिसंवसानास् तदातस्थुस् तद् उ हंषां व्यारते^९ ।

हिंक्रुत्य पुनर् आरुह्य^{१०} सर्वं एवाधून्वत जरसं तनूनाम् ॥

इति । त एतम् एव ह्यन्तोभ्यं ग्रहं संस्कृत्य देवस्थानम् एव साम समारुह्य स्वर्गं लोकम् अगच्छन् । तस्यो एवैष श्लोको—

यद् वैरूप उपइते व्यद्धे^{११} हिंक्रुण्वन्तस् समतिष्ठन्त यामम् ।

तद् देवस्थानम् असृजन्त साम तेन देवासो अमृतत्वम् आयन् ॥

इत्य् एवामृतत्वम् अगच्छन् ॥ २.१.१ ॥

[१] ग संगृहीतो [२-२] क ग तेनैवमेस्थादिद् एवं च । क ग यत्रय [८] एवं च । क ग धीतं मेस्थाद् [३] ग एतेनस्थापयास् [४] ग प्रति- [९] एवं ग च । क व्यरमे [१०] ग आरुह्य धायन्त्य [५] ग एत [६] ग स्वर्ग [७] [११] ग व्यद्धो

प्रजापतिर् अन्नाद्यम् असृजत । तत् क्षयाद् विभ्यद् दिशो व्युत्क्रामत् । सो ऽकाम-यतावान्नाद्यं रुन्धीयति । स एतत् सामापश्यत् । तेनै-द् ए ऽस्थाद् इदम् ए ऽस्थाद् इदम् इत्य् एव सर्वाभ्यो दिग्भ्यो ऽन्नाद्यम् अवारुद्ध । स यो ऽन्नाद्यकाम स्यात् चतुर् ब्रूयात् । चतस्रो दिशः । दिग्भ्य एवान्नाद्यम् अवरुद्धे । अथ य स्वर्गकाम स्यात् त्रिर ब्रूयात्—त्रयो वा इमे लोका— एषां लोकानां समष्टयै । अथार्कपुष्पम्—अन्नं वा अर्कः । तस्यैतत् पुष्पं यद् आरण्यम् । तद् ध्यू अरण्ये जायत—आरण्यस्यैवान्नाद्यस्यावरुद्धयै । देवा वै स्वर्गकामास् तपो ऽतप्यन्त । त एते सामनी अपश्यन् । ताभ्याम् अस्तुवत । ततो वै ते स्वर्गं लोकम् आश्रुवत^१ । ते एते स्वर्ग्ये^२ सामनी । अश्रुते स्वर्गं लोकं य एवं वेद । तद् यथा वा अदो वृष्टे^३ नियाने ऽनुददृशाते^४ एवम् एवैताभ्यां 'स्वर्गो लोको ऽनुददृशे' । ते उ^५ स्वर्ग्ये^६ । अश्रुते स्वर्गं लोकं य एवं वेद ॥ २.१.६ ॥

[१] ग अस्तुवत [२] ग स्वर्गं [३] ग वृष्टे [४] क अनुदृशाते [५-५] क स्वर्गं लोकोनुदृशे ग स्वर्गं लोके न दृशे [६] ग नास्ति [७] ग स्वर्ग्ये

अथ दीर्घश्रवसम्—अन्नं वै दीर्घश्रवसम्—अन्नाद्यस्यैवावरुद्धयै । दीर्घनमा वै मामतेयस् सानि^१ प्रयन् अत्रवीद् दीर्घश्रवसं कनीयां^२ भ्रातृम्—एतेषां नो भार्याणाम् अध्यक्ष स्या इति । सो ऽकामयत् दीर्घश्रवा—अवान्नाद्यं रुन्धीय, नेमे^३ भार्या अशनायेयुः^४ इति । स एतत् सामापश्यत् । तेनाग्निम् अस्तौद्—

४यो विश्वा दयते वसु होता मन्द्रो बभनानाम् ।

मधोर न पात्रा प्रथमन्त्य् अस्मे प्र स्तोमा यन्त्व् अग्नये^५ ॥

इति । सो ऽस्मा अग्निं स्तुतस् सर्वम् एवेदं मधुमयम् अन्नाद्यम् अकरोत्^६ । ते हास्य भार्या

आसुर् यथा मध्व् अश्नन्त एवम् । 'स हैव' महान् एव रमो*, महद् एवैतद् अन्नाद्यम् । तेन हैनेन सान्ना महद् एवान्नाद्यम् अवरुद्धे । यद् उ दीर्घश्रवा अपश्यत् तस्माद् दीर्घ-
श्रवसम् इत्य् आख्यायते ॥ २५७ ॥

[१] क सहि [२] क नमे ग मै [३] क अनायेयुर् [४-४] क योवि सुहो नाम्म स्मै प्र य
[५] ग अहरोत् [६-६] ग वेव [७] क सो

अथ यशः । यशसा वै देवा यशो ऽभवन् । यशो ऽसामेति सत्रम् आसते । यश
एव भवन्ति । तच् झ्रीर् वै यशः । अश्नुते 'श्रियं य' एवं वेद । तद् उ सप्तत्रिंशदक्षराणधनं
भवति । षट्त्रिंशदक्षरा वै बृहती । बृहती स्वर्गो लोकः । असाव् आदित्यस् सप्तत्रिंशः ।
एतस्मिन् एव तत् स्वर्गं लोके ऽन्ततः प्रतिपद्यन्ति । तस्यो एतां कल्याणाम् आशिषम्*
अन्तत आशासत आयुर् विश्वायुर् विश्वं विश्वम् आयुर् अशीमहीति* । तथैवेतत् समृद्धोदचम्
अश्नुवते । अथ शुल्कः । शुल्केन वै देवाश् शुल्को ऽभवन् । शुल्को ऽसामेति सत्रम् आसते ।
शुल्क एव भवन्ति । तच् झ्रीर् वै शुल्कः* । अश्नुते श्रियं य एवं वेद । 'तद् व् एवाचक्षत
आश्वम् इति । देवा वै स्वर्गकामास् तपो ऽतप्यन्त । त एतत् सामापश्यन् । तेनास्तुवन ।
ततो वै ते स्वर्गं लोकम् आश्नुवत । तद् एतत् स्वर्गं साम । अश्नुते स्वर्गं लोकं य एवं वेद ।
अथ भर्गः । भर्गेण वै देवा भर्गो ऽभवन् । भर्गो ऽसामेति सत्रम् आसते । भर्ग एव
भवन्ति । तच् झ्रीर् वै भर्गः । अश्नुते श्रियं य एवं वेद* । अथाभिषवम् उभयाभीशुनायै* ।
यथा हैकाभीशुना यायाद् एवं तद् यद् अन्यतरद्, अथ यथोभयाभीशुना यायाद् एवं तद्
यद् उभे । एताभ्यां वै द्वादशरात्रो ऽरिष्टस् संगृहीत एति । अरिष्टेन संगृहीतेन द्वादश-
रात्रेण पाप्मानं तरति श्रियम् अश्नुते य एवं वेद ॥ २५८ ॥

[१-१] ग श्रिय [२] क आशिषम् ग आषितम् [३] ग अधीमहीति [४] ग भर्गो
[५-५] ग नास्ति [६] ग उभयाभीशुनायै

अथ दीर्घतमसो ऽर्को—ऽन्नं वा अर्को—ऽन्नाद्यस्यैवावरुद्धयै । दीर्घतमा वै मामतेयो
ऽन्नाद्यकामस् तपो ऽतप्यत । स एतत् सामापश्यत् । तेनास्तुत । ततो वै सो ऽन्नाद्यम्
अवारुद्ध* । तद् एतद् अन्नाद्यस्यैवावरुद्धिस्* साम । अवान्नाद्यं रुद्धे ऽन्नाद् श्रेष्ठ स्वानां
भवति य एवं वेद । यद् उ दीर्घतमा मामतेयो ऽपश्यत् तस्माद् दीर्घतमसो ऽर्क इत्य्
आख्यायते । 'असावि सोमो अरुणो वृषा हरिर् इति* वृषण्वतीर् भवन्ति बृहतो रूपम् । बार्हतम्
एतद् अहः ।

*राजेव दस्मो अभि गा अचिक्ररत् ।

पुनानो वारम् अथ् एष्य अव्ययं इयेनो *न योर्न* घृणवन्तम् आसदत् ॥

पजेन्यः पिता महिषस्य पर्णिनो नामा पृथिव्या गिरिषु क्षय दधे ।

स्वसार आपो अभि गा उद् आसरन् सं ग्रवमिर् वसते वीते अध्वरे* ॥

इति गोमतीः पशुमतीर् भवन्ति पशूनाम् एवावरुद्धयै । पशवो हि छन्दोमाः ।

*कर्वर् वेधस्या पर्य् एषि माहिनम् अत्यो न निको अभि वाजम् अर्षति ।

अपसेधं दुरिता सोम नो मृड घृता वसानः *परि यासि* निर्णिजम्* ॥

इति परिवतीर् भवन्त्य् अन्तस्य रूपम् । अन्तो ह्य् एतद् अहः ॥ २५९ ॥

[१] ग अवस्थ [२] क अन्नवस्यावरुद्धिस् ग सं सारे [५-५] ग योनि [६-६] क क न म
अन्नाद्यस्यैवावरुद्धिस् [३-३] क असाविरिति स्थ ड घृ जम् [७-७] ग पनिपास [८] ग
[४-४] क रजे दत् पु यं श्येदं प नो ना ये स्व रन् निर्जिजम्

तासु सामराजम् । 'श्रीर् वै राज्यम्' । अश्नुते श्रियं 'गच्छति राज्यं' य एवं वेद ।
तद् व एवाचक्षते संवद् इति । प्रवता वै देवा स्वर्गं लोकम् आगन्त् उद्वतोदपतन् ।
संवता समाश्नुवत । तद् यद् एतानि सामानि भवन्ति प्रवतैव स्वर्गं लोकं प्रयन्त्य, उद्वतो-
त्पतन्ति । संवता सम्श्नुवते । तान्य उ वाङ्निधनानि भवन्ति । वाचश् छन्दोमैस्
समिच्छन्ति । आप्तेव वा एतर्हि वाग् भवति । छन्दोमेषु तद् यद् एतानि वाङ्निधनानि
भवन्ति, ताम् एवैतद् वाचं प्रत्यक्षम् उपयन्ति ॥ २६० ॥

[१-१] ग श्रीवैराजम् [२-२] क नास्ति [३] ग प्रायन् [४] ग वाचप्रावतैव [५] क समश्नुते
[६] क ग वाच [७] ग तृतीयोध्यः

अथ बृहत् । वर्ष्म वै बृहत् । वर्ष्मण्य पवैतत् प्रतितिष्ठन्तो यन्ति । तज् जागते ऽहन्
भवति । पुंसो वा एतद् रूपं यद् बृहत् स्त्रियै जगती । तद् यद् अत्र बृहत् पृष्ठ भवति,
तेनैवैतद् अहर् मिथुनं क्रियते । अथ वामदेव्यम् । पशवो वै वामदेव्यम् । पशुमन्त एव
भवन्त्य एनेन तुष्टुवाः । श्रायन्त इव सूर्य विश्वेद् इन्द्रस्य भक्षतेति विश्ववतीर् भवन्ति ।
वैश्वदेवं ह्य एतद् अहः । वसूनि जातो जनिमान्य ओजसेति जनद्वतीर् भवन्ति । जनद्वद् वै
जगत्यै रूपम् । जागतम् एतद् अहः ।

८प्रति भागं न दीधिः ॥

अलर्विरातिं वसुदाम् उप स्तुहि भद्रा इन्द्रस्य रातयः ।

यो अस्य कामं विधत्ता न रोषति मनो दानाय चोदयन् ८ ॥

इत्य् आशिषम् पवैतेनाशास्ते ॥ २६१ ॥

[१] क स्त्र्यै [२] ग तेनैवैतद् [३] ग वामदेव्यम् [४] ग अनेन [५] क प्रायन्त
[६-६] क व सेति [७] ग जगतीत्यै [८-८] क प्रति मोल हि भ यो यो ति म यन्

तासु श्रायन्तीयम् । देवा वै सत्रम् उपयन्तो ऽब्रुवन्—यन् नः क्रूरम् आत्मनस्
तन् निर्मिमामहे । मा सक्रूरा उपगामेति । तद् यद् एषां क्रूरम् आत्मन आसीत्, तन्
निर्माय शरावयोस् संमार्जं न्यदधुः । अथ सत्रम् उपायन् । तत एषो ऽरुलो देवो
ऽजायत । तद् यच् छरावाभ्याम् अजायत, तद् अस्यैतन् नाम । एष ह वाच सो ऽग्निर्
जज्ञे । न हैनम् एष हिनस्ति य एवं वेद । स देवान् अब्रवीत्—कस्मै माम् अजीजनतेति
औपद्र'दृष्यायेत्य् अब्रुवन्—यो ऽतिपादयात् तं हनासा इति । प्रजापतिर् होषसं
स्वां दुहितरम् अभ्यध्यायत् । 'सास्मै रोहिद् भूत्वा' तष्टत् । तां पृषतो भूत्वास्कन्दत् ।
स ऐक्षतास्मै वै मां देवा अजीजनन् औपद्र'दृषाय । अति वा अयं पादयति, हन्तैनं
विध्यानीति । तम् अबिध्यत् । स विद् एतद् रूरं प्रत्यस्योर्ध्वं उदक्रामत् ॥ २६२ ॥

[१] क निर्मिमाय [२] क समौञ्ज ग समार्जं [७] क उषसं ग ह्रुषसं [८-८] ग वि एतद्रूपं
[३-३] ग देवा जायतं [४] क म.सं [५] क [९] एवं च । क भूत्वातिष्ठन् [१०] क औप-
औपद्र'दृष्यायेत्य ग औपद्र'दृष्यायेत्य [६] ग या दृष्टाय [११] क पत्यस्योर्ध्वं ग पत्यस्योर्ध्वं

स एष इषुस् त्रिकाण्डः^१ । तस्मात् पृषतो ऽस्वादुतमः । तस्माद् उ शोचतीव । तस्य विद्वस्य रतः परापतत् । तद् धिमवनि प्रत्यनिष्ठत् । तन् मानुषम् अभवत् । तद् द्वाशर् चर्षयश् चोपसमेत्याब्रुवन्—^२मेदं दुषद्^३ इति । यद् अनुवन्—^४मेदं दुषद्^५ इति, तन् मादुषस्य मादुषत्वम् । मादुषं ह वै नामैतत् । तन् मानुषम् इत्थं आख्यायते । तद्^६ अग्निना पर्यैन्धत । मरुतो ऽधमन् । श्रायन्तीयेनैन्द अश्रीणन् । तच् छायन्तीयस्य श्रायन्तीयत्वम् । ततः पशवो ऽसृज्यन्त । ये प्रथमे ऽसृज्यन्त ते रोहताः^७ । ये ऽभितप्यमानाद् असृज्यन्त ते ऽरुणाः । ये ऽभितप्ताद् असृज्यन्त ते बभ्रवः । ये दह्यमानाद् असृज्यन्त ते श्वेताश् च कृष्णाश् च । तस्माद् व अयम् एवाग्निर् दहति श्वेतं चैव कृष्णं च । विष्कुलिं गाभ्य एवाजाश् चैणयाश् चासृज्यन्त, अङ्गारेभ्यो ऽङ्गिरसः ॥ २६३ ॥

[१] ग त्रिकण्वास् [२-२] क मेदन्दुष ग मेदद्विषत च मेदद्विषत [३] ग तम् [४] एवं कोशेषु

अङ्गारमिश्राद् भस्मनस् तिस्त्रो वशा असृज्यन्त—मैत्रावरुणी बार्हस्पत्या वैश्वदेवी । भस्मन^१ एव गर्दभो ऽसृज्यत । तस्मात् स भस्मनः प्रतिकृपः^२ । तस्मात् स^३ बभ्रियमाणो^४ जीवति । तद् एतद् वीरजननं पशव्यं साम । वीरा वै^५ तद् अजायन्त यद् अङ्गिरसः । एत उ पशवो ऽसृज्यन्त । अस्य वीरो जायते^६, ऽव पशन् रुन्दे, बहुपशुर् भवति य एवं वेद । स यो यज्ञविभ्रष्ट स्याच्च^७ छायन्तीयम् अस्य^८ पृष्ठेषु ब्रह्मसाम कुर्युः । पृष्ठानि च वा एतं^९ स्तोत्राणि चावधून्वते यो^{१०} यज्ञस्य विभ्रष्टः^{११} । पृष्ठेषु चैवैनं^{१२} तत् स्तोत्रेषु च प्रतिष्ठापयन्ति ।

^१ यत इन्द्र भयामहे ततो नो अभयं कृषि ।

मघ-न् शग्धि तव तन् न ऊतये वि द्विषो वि मृधो नहि ॥

इति^{१३} मृध एवैतेन पाप्मानम् अपघ्ने । तासु समन्तम्^{१४} उक्तब्राह्मणम् । तद् ऐळम् अच्छावाकसाम भवति । पशवो वा इळा । पशुष्व् एवैतत् प्रतितिष्ठन्ति ॥ २६४ ॥^{१५}

[१] ग भस्म [२] एवं क च । ग प्रतिकृपं [३] एवं ग च । क यज्ञविभ्रष्टः [४] एवं च । क ततपर्वैनं ग वैवैनं [५-५] क यत हे तत धि म ये वि हीति [६] ग सन्तम् [७] ग चतुर्थो-ध्यायः
[४] क एव [५] एवं च । क ग जनयते [६-७] ग छायन्तीयस्य [८] एवं कोशेषु [९-९]

^१ त्वं सोमासि धारयुर् इति धृत्यै । अन्तम् इव ह्य एतर्हि गच्छन्ति छन्दोमेभ्यो नेह पराञ्चो ऽतिपद्यामहा इति । ^२ त्वं सुतो मदन्तिम्^३ इति मद्रतीर् भवन्ति । रसो वै मदः । धीतम् इवेतद् यत् तृतीयसवनम् । तद् यद् एता मद्रतीर् भवन्ति रसम् एवास्मिन् स्तद् दधति । ऐवैनद् एतेन प्याययन्ति । ^४ त्वं सुष्वाणो अग्निभिर्^५ इति त्वम् इति भवति बृहतो रूपम् । बार्हतम् एतद् अहः ।

अभ्य् अर्ष कनिकदत् ।

^४ शुम्नन्तं शुष्मम्^५ उत्तमम्^६ ॥

इत्य् उत्तमो ह्य एष ज्यहः । क्रयते यश् छन्दोमाः । तास् समानप्रभृतयो भवन्ति नानोदकाः । इदं वै प्रथमं पदम् इदं द्वितीयम् अदस् तृतीयम् । तद् आहुः प्रेव वा एते ऽस्माल् लोकाश् च्यवन्ते^१ ये द्वादशाहयाजिनो ऽन्तम् इव हि गच्छन्ति । तद् यद् एतास् समानप्रभृतयो भवन्ति नानोदकाः, अस्मिन् एवैतल् लोके प्रतितिष्ठन्ति । नानाप्रभृत्यस् समानोदकांषु षष्ठे ऽहन् भवन्ति । अमुष्मिन् उताभिर् लोके प्रतितिष्ठन्ति । तासु गावश्च

उक्तब्राह्मणम् । अथैदावसुनिधनं वह्निनिधनं^१ बार्हतम् । तस्माद् बार्हते ऽहन् क्रियते ।
 ‘असुर् ह’ वै नामर्षिर् अपशुर् आस । सो ऽकामयताव पशून् रुन्धीयेति । स एतत्
 सामापश्यत् । तेनास्तुत । स इदं वस्व इत्य् एव निधनम् उपैत् । तद् एवैदावसु-
 निधनस्यैदावसुनिधनत्वम् । तत् पशवो वै व उ । ततो वै स पशून् अवारुद्ध । तद् एतत्
 पशव्यं साम । अत्र पशून् रुद्धे बहुगुर् भवति य एवं वेद । तच्च चतुर्क्षरणिधनं
 भवति—चतुष्पदा वै पशवः । पशवश् छन्दोमाः— पशूनाम् एवावरुद्धये ॥ २६५ ॥

[१-१] क त्वं सोसियुर् त्वं सोमविधारयुर् [२-२] क त्वं सुम [३-३] क त्वं मिर् [४-४] क तु मम्
 [५] ग शुष्मम् [६] ग च्यवन्ती [७] क ग बर्हिनिधनं [८-८] क नास्ति

अथ काशीनम् । कशीर्ति वै सोभरं सत्रे यक्ष्माविन्दत् । सो ऽकामयताप यक्ष्म
 हनीयेति । स एतत् सामापश्यत् । तेनास्तुत ।

^१ वात आ वातु भेषजं शंशु मयोभु नो हृदे ।

प्र न^२ आयूषि तारिषत्^३ ॥

^४ यद् अशो वात^५ ते गृहे ऽमृतस्य निधिर् दितः ।

ततो नो^६ देहि^७ जीवसे^८ ॥

^९ उत वात पितासि न उत आनोत नस सखा ।

स नो जीवाते कृधि^{१०} ॥

इति वात एवास्मै भेषजम् अकरोत् । तद् एतद् भेषजं प्रायश्चित्तिस् साम । भेषजं
 वै स तत् प्रायश्चित्तिम् अकुरुत । भेषजम् एवैतेन प्रायश्चित्तिं कुर्वते । तद् उ कामसनि ।
 एतं वै स कामम् अकामयत । सो ऽसौ कामस् समार्थत । यत्काम एवैतेन साम्ना स्तुते
 सम् अस्मै स काम क्रध्यते । तस्यो प्रतीचाम् इळम् उपयन्ति । छन्दोमभ्यो नेत्^१ पशवो
 ऽतिपद्यामहा इति—^२ पशवो वा इळा । पशवश् छन्दोमाः—पशूनाम् एवावरुद्धये^३ । यद्
 उ कशीर्तिस सोभरो ऽपश्यत् तस्मात् काशीनम् इत्य् आख्यायते । अथाश्वसूक्तम् उक्त-
 ब्राह्मणम् । तत् पञ्चाक्षरणिधनं भवति—पञ्च ादा वै पंक्तिः । पांक्ताः पशवः । पशवश्
 छन्दोमाः—पशूनाम् एवावरुद्धये । अथ शाम्भदम्^४ । उक्तब्राह्मणम् । अथ हाविष्कृतम्
 उक्तब्राह्मणं निरुक्तं हविषः^५ । तच्च चतुरक्षरणिधनं भवति—चतुष्पदा वै पशवः ।
 पशवश् छन्दोमाः—पशूनाम् एवावरुद्धये । ^६ त्वं ह्य अंग दैव्यति^७ ^८ त्वम् इति भवति
 बृहतो रूपम् । बार्हतम् एतद् अहः । ^९ पवमान जनिमानि शुमत्तम्^{१०} इति जनद्वतीर् भवन्ति ।
 जनद्वद् वै जगत्यै रूपम् । जागतम् एतद् अहः । तासु सौपर्णम् उक्तब्राह्मणम् । ^{११} पवस्व
 देववीतय^{१२} इति सर्वदेवत्यं भवति । वैश्वदेवं ह्य् एतद् अहर जागतम् । ^{१३} तव द्रप्सा उदप्रुत
 इन्द्रं मदाय वावृधुर्^{१४} इति वृद्धं ह्य् एतद् अहः । ^{१५} आ नस् सुतास इन्द्रव^{१६} इत्य् आचनीर्
 भवन्त्य् अनतिपादायैव ॥ २६६ ॥

[१-१] क वात जं शंशु दे प्र रषद् [२] ग ण

[३-३] क य हे मृ तप्ततो नो देहि जीवस [४-४]

ग देवात [५] ग नास्ति [६] एवं कोशेषु [७-

७] क उत वात पितासि न उत वा स कृधि [८] ग

नोत् [९-९] ग नास्ति [१०] क शाम्भदम्

[११] ग हाविष्ठाः

[१२-१२] क त्वं ह्य वेति

[१३-१३] क पव म

[१४-१४] क पवस्व य

[१५-१५] क त त इ धुर्

[१६-१६] क आ नस्सु

ता व

तासु वैश्वमनसम् । विश्वमनसं वै समिद्धारं परेतम् अरण्य ऋक्षो ऽविन्दत् । सो

ऽकामयतापक्षे^१ हनीयेति । स एतत् सामापश्यत् । तद् अभ्यगायत् । तम्^२ इन्द्रो ऽपश्यद्^३—विश्वमनसम्^४ ऋशो ऽविद् इति । तम् अभ्याद्रवत् । “तस्याद्रवत श्वसथात्” प्राद्वीयत्^५ । तम् अपृच्छद्—विश्वमनः कस् त्वेष परेणेति । सूमी मघवन् इति ब्रूहीत्य् अब्रवीत् । सूमी मघवन् इत्य् अब्रवीत्^६ अङ्गैर्नां दण्डेनाभिजहीति^७ सो ऽब्रवीत् । तृणकम्^८ आछिद्य शनैर् अध्यास्येति । ते^९ तृणकम् आछिद्य शनैर् अध्यास्यत् । तद् एवेन्द्रो वज्रम्^{१०} असिञ्चत् । “तस्यो तद्”^{११} एव प्राप्नन् । तद् उ भ्रातृव्यहा रक्षोहा^{१२} साम । हन्ति द्विषन्तं भ्रातृव्यं, अप रक्षः पाप्मानं हते, य एवं वेद । यद् उ विश्वमना अपश्यत् तस्माद् वैश्वमनसम् इत्य् आख्यायते ॥ २६७ ॥^{१३}

[१] ग -तापक्षे [२] क तद् [३] क पश्यदद् दण्डेनाभिजसीति [४] ग त्रिणकम् [५] ग तत्
[६] क विश्वमनससम् [५-५] क तस्याद्रवतश्च- [१०] क ग मज्जम् [११-११] एवं कोशेषु [१२]
सथात् [६] क प्राद्वीयत् ग प्रद्वीयत् [७] ग ग नास्ति [१३] ग पञ्चमोऽध्यायः

‘परि त्वं हर्यतं हरिम्’ इति परिवतीर् भवन्त्य् अन्तस्य रूपम् । अन्तो ह्य् एतद् अहः ।

^२ ब्रह्म पुनन्ति वारेण ।

यो देवान् विश्वं इत् परि

इति^१ विश्ववतीर् भवन्ति । वैश्वदेवं ह्य् एतद् अहः ।^२ मदेन सह गच्छतीति^३ मद्रतीर् भवन्ति । अभिपूर्वम् एवैतत् तृतीयसवने^४ रसं मदं दधति ।

^५ द्विर् यं पञ्च स्वयंशसं स्वसारो^६ अद्रिसंहतम् ।

प्रियम् इन्द्रस्य काम्यं प्रस्तापयन्त कर्मयः ॥^७

इत्य् आशिषम् एवैतेनाशास्ते^१ । “इन्द्राय सोम पातवे वृत्रघ्ने परि षिच्यस इति”^२ वर्त्रघ्न्यो भवन्त्य् अन्ततो विजित्यै । तासु गौरिवीतम्^३ उक्तब्राह्मणम् । अथ निहवः । इन्द्रो वै तृतीयसवनाद् बीभत्समान^४ उदक्रामत् । धीतम् इव ह्य् आसीत् । तम् एतेन विश्वे देवास साम्ना-
न्वह्यन्तायिही^५ आयिही^६ इति । ततो वा इन्द्रस् तृतीयसवनम् उपावर्तत । ततो ऽस्माद् अनपक्रम्य अभवत् । तद् एतत् सेन्द्रं साम । सेन्द्रो^७ हास्य सदेवो यज्ञो भवति । अभ्य अयेन्द्रो यज्ञम् आवर्तते । नास्येन्द्रो यज्ञाद् अपक्रामति य एवं वेद । तद् व् एवा-
चक्षते वसिष्ठस्य निहव इति । वसिष्ठो वै जीतो^८ हतपुत्रो^९ ऽकामयत प्रजां पशून् निह्वयेयेति । स एतत् सामापश्यत् । तेनास्तुत^{१०} । “तेनायिही आयिही”^{११} इत्य् एव प्रजां पशून् न्यह्वयत्^{१२} । तद् व् एव निहवस्य निहवत्वम् । प्रजां पशून् निह्वयते य एवं वेद । तद् उ स्तोभानुतुन्नं भवति । अनुतुन्नाद् वै प्रजाः पशवः प्रजायन्ते । पशवश् छन्दोमाः । तेन वै रूपसमृद्धम् । यद् उ वसिष्ठो ऽपश्यत् तस्माद् वासिष्ठस्य निहव^{१३} इत्य् आख्यायते ॥ २६८ ॥

[१-१] क परि रिम् [२-२] क व ण यो रिति
[३-३] क म तीति [४] ग तृतीयसवसवने [५-५]
क द्विर्यं वसं स्व तं प्रि म्यं प्र य [६] ग स्वसासे
[७] ग एवैतमाशास्ते [८-८] क इन्द्रा वै गृध इति
[९] क ग गौरिवीतम् [१०] क बीभत्समान ग
विभत्समान [११] क साम्नान्वह्यन्तायाही ग

साम्नान्वह्यन्तायिही [१२] क आयिही ग आयिही
[१३] ग ऐन्द्रो [१४] ग जितो [१५] ग
हतस्य पुत्रो [१६] क नास्ति [१७-१७] क
तेनायिही आह्वि ग तेनायिहि आयिहि [१८] ग
न्यह्वयत् [१९] ग निहवं

अथ यद्वाहिष्ठीयम्^१ । अग्निर् वै देवेभ्यो हव्यं नवमाद् अहो दशमम् अहर् अभ्य

अतिबोहुं नाकामयत् । ते देवा अकामयन्ताति न इदम् अग्निर् हव्यं बहेद् इति । त एतन् सामापश्यन् । तेनैनम् अस्तुवन्—

‘यद् वाहिष्ठं तद् अग्नये बृहद् अर्चं विभावसो ।
महिषीव त्वद् रयिस् त्वद् वाजा उद् ईरते ॥
तव ह्यमन्तो अर्चयो प्रावेकोच्यते बृहत् ।
उतो ते तन्यतुर् यथा स्वानो ३ अतं मनो ३ दिवः ॥
एवो अग्निं वसूधवस् सहस्रानं ववन्दिम ।
स नो विश्वा अति द्विषः पर्षन् नावेव मुक्तुः २ ॥

इति । यथा नावातिपारयेद् एवम् एवैभ्य एतद् अग्निर् हव्यं नवमाद् अहो दशमम् अहर् अभ्य अत्यपारयत् । एष ह वा एतद् अतिपारयितुम् अर्हति । तद् यद् अत्र यद्वाहिष्ठीयं^१ भवति यज्ञस्यैव संतत्यै । सम् अस्मै यज्ञस् तायते तस्याग्निर्^२ हव्यं पारयति य एवं वेद । तद् ऊर्ध्वलं भवति बृहतो रूपं वाहतेऽहन् । तेन वै रूपसमृद्धम् ॥ २६९ ॥

[१] ग यद्वाहिष्मीयम् [२-२] क यद्वा ये बृ सो म यिस्त्व ते त यो प्रा इदु था स्वा व प वस्म न ष प्यं तुः
[३-३] ग ऋतुत्मना [४] क त्वस्याग्निर्

अथासितम् । ऋषयो वा अनुवन्—एतेमम् उपरिश्येनं स्वर्गं लोकं जिगीषाम, ‘यद् अस्मिन्’ एते ऽथर्वाण इति । प्रेणी सौमाहितो मधुच्छन्दा वैश्वामित्रो ऽसितो दैवलो^२ य उ चान्ये तस्य हान्तिकम्^३ दिदीक्षते^४, तेषां ह ज्योग् एव यजमानानां नोपशुश्रुवुर्^५ बह्व्य एव वर्षाणि । तेषाम् उ होपशुश्रुवुर्—आश्रावयति चै, वषट्करोति^६ वा इति । स होद्वन्तो^७ नामाथर्वणाम् एकञ् चमसहस्त उपावरोह । तान् होवाच—किंकामा आध्व इति । इमम् उपरिश्येनं स्वर्गं लोकं जिगीषाम, यस्मिन् एते ऽथर्वाण इति । तान् होवाचेथ^८ ग्रामं जघनेना^९ इति । इमो हीति । कस्मै कामायेति । पथ इति । ओम् इति होवाच, न नु वस् तत् स्वर्ग्यम् इति । अथ ह चमसम् अवेक्षांचक्रे । स होवाचाश्रीथ मांसा^{१०} इति । अश्रीमो हीति । कस्मै कामायेति । चक्षुषश् च प्राणानां चेति । ओम् इति होवाच, नो वाव वस् तत् स्वर्ग्यम् इति । अथ ह^{११} चमसम् एवावेक्षांचक्रे । स होवाचो ऽपेथ स्त्रिया^{१२} इति । उपेमो हीति । कस्मै कामायेति । प्रजायै संतत्या अव्यवच्छेदायेति । ओम् इति होवाच, नो वाव^{१३} वस् तत् स्वर्ग्यम् इति । अथ ह चमसम् एवावेक्षांचक्रे । स होवाच—वदथानृता^{१४} इति । वदामो हीति । कस्मै कामायेति । स्त्रीकाम्या वा नर्मकाम्या वा सखीकाम्या^{१५} वेति । ओम् इति होवाच ॥ २७० ॥

[१-१] एवं च । क यस्मिन् ग यदास्मिन् [२] [१-१] ग स होवाच श्रायमरुताम् [१०] क नास्ति
क देवलो [३] एवं कोशेषु [४] एवं क च । ग [११] ग वा [१२] क ग यदथानृताङ्गम् [१३]
दिदृक्षते [५] क नोपाशुश्रुवुर् [६] क वषट्- क सखीकाम्या
करोमि [७] क होद्वन्तो [८] क ग होवाचैथ

उत्तिष्ठत, कामान् ब्रूवं^१, नो वाव वस् तस्याशास्ति यद् अमुं लोकं जयेतेति^२ । अथ ह^३ प्रेणी सौमाहितः पापक आस । स होवान्न—सप्तानाम् एव स्यो बस्तानां दुर्वृषतां वृणीते । यां याम् व् अच्छाब्रूवीय, सा सा त्वं कामयताद्^४ इति । अथ ह “मधुच्छन्दा वैश्वामित्र” उवाच—ब्राह्मणमुखम् एवाहं वृणा इति । अथ हानितो दैवल^५ उवाचेतम् एवाहं चमसम् अवेक्षा^६ इति । स होवाचैष एवैषाम् एको व्रतयति । तं हैवावेक्ष्यैतत्^७ साम ददर्श । तेनास्तुत ।

राये अग्रे महे त्वा दानाय सम् इधीमहि ।
ईळिष्वा हि महे वृषं द्यावा होत्राय पृथिवी^१ ॥

इति । द्यावापृथिवी सर्व इमे लोकाः । ततो वै स^१ सर्वान् इमान् लोकान् अनुसमचरत् । स ह पूर्वाह्ण एव देवानां^{११} समित्याम् आस, मध्यन्दिने मनुष्याणां दुपदस्य वार्द्ध-
विष्णस्य^{१२}, अपराह्णे पितृणाम् । तद् एतत् स्वर्ग्यं साम । सर्वान् इमान् लोकान् अनु-
संचरत्य^{१३}, अश्नुते स्वर्गं लोकं य एवं वेद । यद् व असितो देवलो ऽपश्यत्, तस्माद्
आसितम् इत्य् आख्यायते ॥ २७१ ॥

[१] ग इह्वं [२] क ग जयेथेति [३] क हे [४] क ग पृथिवीम् [५] क नास्ति [६] क नास्ति [७] क कामयातद् ग कामयाताद् [८] क देवानां ग दवानां [९] ग वाद्भविष्णस्य
[५-५] ग मधुरच्छन्दा वै त्रिद्वानित्र [६] क ग [७] क अनुसमचरत्य ग अनुसमचरत्संचर
देवल् [७] ग अवैक्षा [८] ग होवादैक्षेतत्

अथ साध्रं सिद्धया एव । तन् मध्येनिधनं भवति प्रतिष्ठायै । समुद्रं वा एतेनारम्भणं
प्रप्लवन्ते य^१ आर्भवं पवमानम् उपयान्त । तद् यन् मध्येनिधनं भवति प्रतिष्ठित्या एव ।
देवा वा अकामयन्त कृतंकृतं नस् सिध्येद् इति । त एतत् सामापश्यन् । तेनास्तुवन् ।
ततो वै तेषां कृतंकृतम् असिध्यत् । कृतंकृतं नस् सिध्येद् इति^२ सत्रम् आसते ।
कृतंकृतं हैवैभ्यस् सिध्यति । यद् व एवैषाम् एतेन साध्ना कृतंकृतम् असिध्यत्
तस्मात् साध्रम् इत्य् आख्यायते । सध्रि वैरूपः पशुकामस् तपो ऽतप्यन् । स एतत्
सामापश्यत् । तेनास्तुत् । स एताम्^३ इळाम् उपैत् । पशवो वा इळा । ततो वै स पशून्
अवारुद्ध^४ । तद् एतत् पशव्यं साम । अव पशून् रुद्धे बहुपशुर् भवति य एवं वेद । यद्
उ सध्रि वैरूपो ऽपश्यत् तस्मात् साध्रम् इत्य् आख्यायते ॥ २७२ ॥

[१] ग नास्ति [२] क इति वै [३] ग एतम् [४] ग अवारुद्धे

अथाकूपारम् । अकूपारो वै कश्यपः कलिभिस् सह समुद्रम् अभ्यवैषत् । तस्मिन्
प्रतिष्ठाम् ऐच्छत् । स एतत् सामापश्यत् । तेनास्तुत् । ततो वै स समुद्रे प्रतिष्ठाम्
अविन्दतेमाम् एव पृथिवीम् । ततो ह स्म वै तस्य कलयः पृष्ठ आसते । तद् एतत् प्रतिष्ठा-
साम । प्रतितिष्ठति य एवं वेद । समुद्रो वै छन्दोमाः । कश्यपो वै समुद्रम् अतिपारयितुम्
अर्हति । तद् यद् अत्राकूपारं भवति समुद्रम्यैवातिपारणाय । यद् व अकूपारः कश्यपो
ऽपश्यत्, तस्माद् आकूपारम् इत्य् आख्यायते । अथैना द्विपदो भवन्त्य उक्तब्राह्मणाः । ता
एता भवन्ति पवस्व सोम महे दक्षयेति । महद् द्य एतद् अहर् यद् अष्टाचत्वारिंशम् । तासु
विधर्मोक्तब्राह्मणम् । तच् चतुरक्षरणिधनं भवति—चतुष्पदा वै पशवः । पशवश्
छन्दोमाः—पशूनाम् एवारुद्धयै । ^१उपो पु जातम् अप्सुस्^२ इति जनद्वतीर् भवन्ति । जन-
द्वद् वै जगत्यै रूपम् । जागतम्^३ एतद् अहः ।

^३गोमिर् भगं परिष्कृतम् ।

इन्दुं देवा अयासिषुः ॥

अर्षा नस् सोम शं गवे धुञ्जस्व पिप्युषीम् इषम् ।

वर्षां समुद्रम् उक्थ्यम् ॥^३

इति गोमयीः पशुमतीर् भवन्ति, पशूनाम् एवारुद्धयै । पशवो हि छन्दोमाः । ^४तम् इद्
वर्धन्तु नो गिर^५ इति वृद्धं ह्य एतद् अहर् यद् अष्टाचत्वारिंशम् ॥ २७३ ॥

[१-१] क उपो पुरम् [२] क जगम् ग जागम् [३-३] क गोभिः त श वै दधु त श व क्षम्
[४-४] क त र

तासु श्रुधीयम् । प्रजापतिर् यज्ञम् असृजत । तं देवेभ्यः प्रायच्छत् । स क्षयाद्
विभ्यत् प्राद्वत् । ते देवा अकामयन्त^१—गृणुयान् न इति । त एतत् सामापश्यन् ।
तेनैनं श्रोधिष्येत् अन्वहयन् । सो ऽगृणोत् । तम् अनुवन्—अग्नि न आवर्तस्वेति । क्षयाद्
वै विभमीति । नेत्य् अनुवन् । तस्मै वै मे श्रद्धां कुरुतेति । तस्मै^२ श्रोधिष्येत् एव श्रद्धाम्
अकुर्वन् । तम् एह्य आ इत्य्^३ एव न्यहयन्त^४ । ततो वै तेभ्यो यज्ञो नोदकामत् । तत
एतान् उपावर्तन्^५ । उत्क्रान्त^६ इवैर्हि यज्ञो भवति नवमे ऽहन् । तद् यद् अत्र श्रुधीयं
भवति, सम्^७ एवैनम् एतेन^८ यज्ञं निहयन्ते । तस्मात् श्रोधिष्येत् एव प्रथमायां कुर्यात्
छोद्येमेत्य् उत्तरयोः । अथो यस्मै जीवातुं कामयेत, तम् एतनैव निहयेत् ॥ २७४ ॥^९

[१] क अकामयत [२] एवं कोशेषु [३-३] ग एव न्यहयन्त [४] क ग अपावर्तत
[५] क ग उत्क्रामन्त [६-६] ग एवैतेन [७] ग यज्ञोद्वयः

अथ यज्ञायज्ञीयम् उक्तब्राह्मणम् । अथ दैवानीकम् । देवासुरा अस्पृश्यन् । ते देवा
अकामयन्ताग्निनैवानीकेनासुराञ् जयेमेति । त एतत् सामापश्यन् । तेनास्तुवत । भद्रो नो
अग्निर् आहुत^१ इत्य् अग्निम् एवानीकम् अकुरुत ।

^२ भद्रा रातिस् सुभग भद्रो अध्वरः ।

भद्रा उत प्रशस्तयः ॥

भद्रं मनः कृणुध्व वृत्रतूयै येना समस्तु सासहिः ।

इति^३ समत्स्व एवैनान् असहन्त । अव स्थिरा तनुहि मूर्ति शर्घताम् इति^४ यद् एवैषां^५ वीर्यं
यद् बलम् आसीत् तद् एतेनावाधन् । वनेमा ते अभिष्टय^६ इत्य् एवैनान् अभ्यतिष्ठन् । ततो
वै ते ऽग्निनैवानीकेनासुरान् अजयन् । तद् एव दैवानीकस्य दैवानीकत्वम् । तद् एतद्
विजिति भ्रातृव्यहा साम । विजयते हन्ति द्विषन्तं भ्रातृव्यं य एवं वेद ॥ २७५ ॥

[१-१] क भं त [२-२] क भ रो भ यो म यै ये हि ति [३-३] क अव तामिति [४-४] ग यदोषां
[५-५] क वने य

अथेधमवाहम्^१ । ऋषयो वै स्वर्गं लोकं यन्त इधमवाहं^२ समिद्धारं परेतम् अरण्य
एकम् अजहुः । सो ऽकामयतानूत्पतेयं स्वर्गं लोकं प्रति सन्निभिस् संगच्छेयान् । स
ऐश्वर्य—हन्त^३ प्रति सन्निभ^४ एव^५ स्तवानि । त^६ एव मा स्तुनास् तथा करिष्यन्ति
यथैषाम्^७ उपश्रोश्यामीति^८ । स एतं तृचम् अपश्यत् । तेनैनान् अस्तौद्—

<आ घा ये आग्निम् इन्धते स्तृणान्ति बहिर् आनुषक् ।

येषाम् इन्द्रो युवा सखा ॥

वृहन् इह इधम एषां भूरि शस्तं पृथु स्वरः ।

येषाम् इन्द्रो युवा सखा ॥

अयुद्ध इह युवा वृत्तं शूर आजति सत्त्वभिः ।

येषाम् इन्द्रो युवा सखा ॥

इति^९ । ते ऽस्मै स्तुतास् तथाकुर्वन् यथैषाम् उपाश्रोषत्^{१०} । तेषां ह कशानां वदन्तीनाम्
उपशुभाव^{११} । स एतत् सामापश्यत् । तेनास्तुत ॥ २७६ ॥

[१] क अथैद्धमवाह ग अथैत्त्वा ह [२] ग इत्-
हवाहं [३-३] क नास्ति [४] ग सत्त्विणं
[५-५] क स्तवानिन्त [६] क यथेषाम् ग अथे-
ताम् [७] क उश्रोष्यामीति [८-८] क आ घा

ये ते स्तु ग्ये वा शृ षां भू रिथ्ये षायु तं शू भिर्ये खेति
[९] क उपाश्रोषन् ग उपाश्रेषत् [१०] क उप-
शुश्रावं ग पशुश्राव

इहैवा^१ शृण्व पर्षा कशा^२ हस्तेषु^३ व्याद् वादान्^४ ।

नि यामैश् चित्राम् कज्जताइ ॥

*नि यामैश् चित्रम् आर्जातायि एहि या औहो तम् एहि यौ हो एहि यौ हो वा एहीत्य् एव स्वर्गे लोके
उपाह्वयन्त । ततो वै स प्रतिसत्रिभिस्^५ समगच्छत । स^६ एतेनैव^७ साम्ना स्तुत्वा स्वर्गं
लोकम् आरोहत्^८ ।

आ घा ये^८ अग्निम् इन्धातायि^९ स्तृणन्ति^{१०} बर्हिर् आनुषक्^{११} ।

येषाम्^{१२} इन्द्रो युवा इहा मवाबुवो^{१३} वा साखो हा ॥

इत्य् एव स्वर्गं लोकम् अन्वारोहत् । तद् एतत् स्वर्ग्यं साम । अश्नुते स्वर्गं लोकं य एवं
वेद । यद् व् इध्मवाहो^{१४} ऽपश्यत् तस्माद् ऐध्मवाहम्^{१५} इत्य् आख्यायते ।

अथ^{१६} त्रैककुभम् उक्तब्राह्मणं त्रीन्द्रियं साम । ऐन्द्री ऋच^{१७} ऐन्द्रं सामेन्द्र इति
निधनं भवति । त्रीणि पुरुष इन्द्रियाण्य्— आत्मा प्रजा पशवः । ^{१८}तान्य् एवैतेनात्मन्^{१९}
परिगृहीते ।

^{१९}गायन्ति त्वा गायत्रिणो अर्चन्त्य् अर्कम् अर्किणः ।

ब्रह्माणस्य त्वा शतक्रतु^{१९} उद् वंशम् इव येमिरे ॥

इति यद् वै शतवत् सहस्रवत् तच्च छन्दोमानां^{२०} रूपम् । पशवो वै छन्दोमाः^{२१} ॥ २७७ ॥

[१] इहैवा^१ [२] क ग काशा [३-३] एवं
कोशयोः [४-४] ग नास्ति [५] क प्रति-
सत्रिभिस् [६] एवं च । क एतेन ग एतेनै [७]
क ग आरोहत् [८] क ये^८ [९] एवं च । क
इन्धातायि ग इण्डातायि [१०] क तृणन्ति
ग स्तृणवन्ति [११] क आनुषाक् ग आनुषाक्

[१२] क येषाम् [१३] क बुवो [१४] ग
इत्भमवाहो [१५] ग ऐतम्भमवाहम् [१६] ग नास्ति
[१७] क रच ग रिच [१८-१८] ग तानेवै-
तोत्तम् [१९-१९] क गा । णो । च्व । ण क्त
[२०] क ग छन्दोमानां [२१] क छन्दोमाः ग
छन्दोमा

तासुद्वंशीयम् उक्तब्राह्मणम् । तस्य पुरस्तान् निधनस्य प्रतिहारम् उपयन्ति । प्रस्ताव-
प्रतिहाराभ्यां वै यजमानो^१ धृतः । अतीता^२ इवैतर्हि भवन्ति । तद् यत् पुरस्तान् निध-
नस्य प्रतिहारम् उपयन्त्य् अनतिपादायैव । तत् स्वारं भवति । अभि दशमम् अह स्वरति ।
स्वारम् एतद्^३ भवति^४ । स्वरेण श्वो भूते प्रतिपद्यन्ते । स यथा समात् समं संक्रामेद्,
यथा प्राणेन प्राणं ^५संदध्यात्, तादृक्^६ तत् ॥ २७८ ॥

[१] क यजमानो [२-२] क धृतोऽतीता
[३] एवं ग च । क एतं [४] एवं च । क ग
नास्ति [५-५] ग सन्दध्यात्ता [६] क इति

नवममहः । ३३ खण्डम् । शुभमस्तु गुरुभ्यो नमः
अविघ्नमस्तु । ओं ॥ ग सप्तमोऽध्यायः

^१पूर्वैर् अहोभिर् वाचं विप्रयुञ्जते । तां यद् अलं पाद्योत्तिष्ठेयुर् व्यृद्धेनोत्तिष्ठेयुः^१ ।
ताम् एवैतत् संपादयन्ति । अन्वहं वा एते वरुणस्य पाशे बध्यन्ते ये यजन्ते ये सत्रम्
आसते । यद् यत् प्रत्यपक्रामन्तो^२ यन्ति ^३वरुणस्य पाशान् एवैतद्^४ विष्यमाणा यन्ति,
स्तोत्रियैर् वा इतो रेतो दधतो यन्त्य्, अनुरूपैर् अत्र प्रतिपद्यन्ते, प्र तज् जनयन्ति । प्र

प्रजया पशुभिर् जायते य एवं वेद । प्रायणीयेनैवाहा^१ द्वादशाहो युज्यते दशमेनाहा वि-
मुच्यते । येन वै योक्त्रेणाश्वम् अश्वतरं युज्जन्ति तेनैवैनं पुनर् विमुञ्चन्ति । तद् या अमूः
पुरस्तान् नव स्तोत्रीयास् ता एवैतद् 'उपरिष्ठात्' शम्या^२ उदस्यन्ति । तस्मात् पशुर् यथैव
युज्यते तथा विमुच्यते । तस्माद् उ योगक्षेमः कल्पते^३ । यान् प्रायणीयस्याहस तृचान्
विच्छिन्दन्ति ॥ २७९ ॥

[१] क अधिपाठः ओ [२] क निरिद्धेनो ग प्रायणीयेनैवाहा [३-६] ऋ उपरिष्ठाच्छा ग उपरि-
वीरिद्धेनो [३] ग प्रत्यक्रामन्तो [४-४] क छाछम्या [७] ग कल्पते
वरुणपाशानेवैतद् ग वरुणस्य पाशेनेवैतद् [५] क

क ते संतायन्त इत्य् आहुः । दशमे ऽहन् इति ब्रूयात् । तृचैर् एकचान् उभयतस्
संतन्वन्ति, प्राणानाम् एव संतत्या अव्यवच्छेदाय । अभि वा एना अन्यान्यस्यै लोकं
ध्यायन्ति—ब्रह्म क्षत्रस्याभिध्यायति^१, क्षत्रं विशो, विद् ब्रह्मणः । ता अन्यान्यस्यै लोकम्
अभिध्यायन्तीः कामं गमयन्ति । यत्काम एना आहरते सम् असौ स^२ काम ऋध्यते
प्रसृतछन्दा^३ वै प्रथमस् त्रियहः^४ । तेन 'सो ऽयातयामा' क्रियते । वि^५ द्वितीयस्य
छन्दांसि पर्यूहन्ति । तेन द्वितीयस् त्रियहो^६ ऽयातयामा क्रियते । वि तृतीयस्य छन्दांसि
पर्यूहन्ति । तेनैव तृतीयस्य त्रियहो^६ ऽयातयामा क्रियते ॥ २८० ॥

[१] ग क्षत्रियस्याभिधायति [२] ग नास्ति [३] ग प्रसृतछन्दा [४] क त्र्यहः
[५-५] एवं ग च । क सायातयामा [६] क ग त्र्यहो

गायत्रमुखो वै प्रथमस् त्रियहः^१ । तस्माद् अयम् अग्निर् ऊर्ध्वो दीदाय^२ । गायत्र-
मध्ये द्वितीयस् त्रियहः^३ । तस्माद् अयं वायुस् तिर्यङ् पवते । गायत्रोत्तमस् तृतीयस्
त्रियहः^४ । तस्माद् असाव् अर्वाङ् आदित्यस् तपति । देवासुरा अस्पर्धन्त । ते ऽब्रुवन् यो
नस् त्रिर् अनवानं गायत्रं गायति स न इमांश् च लोकान् संजयति^५ प्राणापानव्यानांश्
चेति । 'सो ऽयास्य' आङ्गिरसस् त्रिर् अनवानं गायत्रम् अगायत् । तेनेमांश् च लोकान्
समजयत् प्राणापानव्यानांश्^६ च । सम् इमांश् च लोकाञ् जयति प्राणापानव्यानांश्^७ च
य एवं विद्वांस् त्रिर् अनवानं गायत्रं गायति । यो वा अग्निष्टोमेन दशाहं कल्पमानं वेद
कल्पते ऽस्मै प्रातस्सवनेनैव^८ प्रथमस् त्र्यहः^९, कल्पते माध्यन्दिनेन द्वितीयस्, तृतीय-
सवनेन तृतीयो, अग्निष्टोमसाम्नैव दशमम् अहः कल्पते । कल्पते ऽस्मै य एवं वेद ॥ २८१ ॥

[१] क त्र्यहः [२] ग दीदाय [३] ? ग च संजयतु [४] क ग प्राणापानव्यानांश् [५-५] क
सोऽयास्य ग सोयस्य [६] एवं ग च । क प्रातस्सवनेन [७] ग त्रियहः

अथैतान्य् आप्रीर् आज्यानि भवन्ति । प्रजापतिः प्रजा असृजत । स सृष्ट्वा रिरिचानो^१

ऽमन्यत् । स एतान्य् आप्रीर् आज्यान्य् अपश्यत् । तैर् आत्मानम् आप्रीणीतायातयाम-
तायै^२ । रिच्यन्ते इव वा एते य एतद् अहर् आगच्छन्ति । तद् यद् एतान्य् आप्रीर्
आज्यानि भवन्त्य् आत्मानम्^३ एवैतैर् यजमाना आप्रीणते^४ ऽयातयामतायै । 'अनि-
रुक्तान्य् आज्यानि' भवन्ति छन्दसाम् अनभिधर्षाय, पापवश्यस्य^५ त्रिवक्त्यै । वि
पाप्मना विच्यते य एवं वेद । एन्द्राग्नम् उत्तमं पदं निराह छन्दसाम् अप्रणाशाय
यज्ञस्यानुख्यात्यै । अनुरुधतेनैव यज्ञेन स्वर्गं लोकं समश्नुवते । तद् आहुर् यत् सर्वेभ्यो

ऽहोभ्यो दशमम् अहस् १संभरन्त्य्, अथ २केनैषां ३छन्दोमा अनन्तरिता भवन्तीति । स्तोमेनेति ब्रूयात् । चतुर्विंशं सप्तमम् अहस् भवति, चतुर्विंशं दशमम् अहः । अथो यद् एवैतत् सप्तम्य् एकम् आर्यं भवति तेनो एवेति ॥ २८२ ॥ १

[१] क ररचानो [२] ग आप्रीणतयातयामातयै
[३] क आत्मा ग आत्मान [४] क आप्रिणने
[५-५] ग अनुस्काराज्यानि [६] क पवस्यस्य

ग पवमानस्यस्य [७-७] एवं च । क ग सं-
रभत्येथ [८] ग तनैषां [९] ग प्रथमोद्धयायः

उच्चा ते जातम् अन्वसेत्य् उद्धनीर् उत्थानीये १ऽहन् भवन्त्य् अथो स्वर्गस्यैव लोकस्या-
भ्युत्क्रान्त्यै २ । स्वर्गो ह्य् एष लोको यद् दशमम् अहः । स न इन्द्राय यज्यवे वरुणाय मरुद्भ्य इति
मरुत्वतीर् भवन्ति । मरुत्वद् वै मध्यन्दिनस्य रूपम् । मध्यन्दिनस्यैव तद् रूपान् न यन्ति ।

एना ३विश्वान्य् अर्थे ४ आ बुध्नानि मानुषाणाम् ।

सिषासन्तो वनामहे ॥

इति सिषासद्वतीर् ५ भवन्ति । सिषासन्तो ह्य् एवैतेनाह्वा स्वर्गं लोकं गच्छन्ति ६ । तासु
गायत्रम् उक्तब्राह्मणम् । अथामहीयवम् । प्रजापतेर् वा आमहीयवम् । प्राजापत्यम् एतद्
अहः । तद् यद् अत्रामहीयवं प्राजापत्येऽहन् क्रि १ते २ऽहर् एव ३ तद् रूपेण समर्धयन्ति ४ ।
तनैभ्यस् समृद्धेन स्वायां जननायाम् ऋडकं ५ भवति । अथाजीकम् ६ उज्जित्यै । देवासुग
यज्ञ आजिम् आयन् । ते देवा अकामयन्ताद् इमम् ७ आर्जिं जयेमेति । त एतत् सामा-
पश्यन् । तेनास्तुवत । ततो वै ते तम् आजिम् उदजयन् । आजिम् इवैते यन्ति य एतद्
अहर् आगच्छन्ति । तद् यद् अत्राजीकं भवत्य् उज्जित्या एव । उज्जयति य एवं वेद । तद्
वा आजीकम् इत कवत् प्राजापत्यं सामाहो रूपेण समृद्धम् । यत्र वा अहारूपेण समर्ध-
यन्ति ८ सं तत्रर्ध्यते । सम् अस्मा ऋध्यते य एवं वेद ॥ २८३ ॥

[१] क ग उक्थ नीये [२] क ग अभ्युत्क्रामन्त्यै
[३-३] क विश्वान्य् [४] एवं क च । ग सिषास-
मुद्धतीर् [५] क गमयन्ति [६-६] ग हरौ

[७] ग समृद्धयन्ति [८] क ग ऋडुकामं [९]
एवं कोशयोः । पञ्चविंशे ब्राह्मणे १५.९.६ आजि-
गम् [१०] ग इहम्

अथाभीकम् । देवा वा अकामयन्ताभीकं नश् शिवम् आप उपस्पृशेयुर् इति । त
एतत् सामापश्यन् । तेनास्तुवत । ततो वै तान् अभीकं १ शिवम् आप उपास्पृशन् । तद्
आभीकस्याभीकत्वम् । अभीकं ह वा एनं शिवम् आप उपस्पृशन्ति २ य एवं वेद । ऋषयो
वै तपस् तेषाना अशोचन् । ते ऽकामयन्ताभीकं नश् शिवम् आप उपस्पृशेयुर् ३ इति । त
एतत् सामापश्यन् । तेनास्तुवत । ततो वै तान् अभीके ऽभ्यवर्षत् । तद् व् एवाभीकस्या-
भीकत्वम् । तद् आपो वै शान्तिः । शुशुचाना इवैते तेषाना इव भवन्ति ४ य एतद् अहर्
आगच्छन्ति । तद् यद् अत्राभीकं ५ भवति शुच एवापहृत्यै । तद् वा आभीकम्
इति कवत् प्राजापत्यं सामाहो रूपेण समृद्धम् । यत्र वा अहारूपेण समर्धयन्ति ६ सं तत्र-
र्ध्यते । सम् अस्मा ऋध्यते य एवं वेद ॥ २८४ ॥

[१] ग अभीकौ [२] क ग स्पृशन्ति [३] क स्पृशेयुर् [४] ग सन्धयन्ति [५-५] क ग
तत्राभीकं [६] ग संरुद्धयन्ति

अथैताः प्रत्नं पीयूषं पूर्व्यं यद् उक्थ्यम् इति सतोवृहतीयो भवन्ति । अनुष्टुप् वै यज्ञम् असृजत । वाग् वा अनुष्टुप् । प्रजापतिर् वा 'अनुष्टुप् छन्दः । सोऽब्रवीद् यज्ञं सृष्ट्वा— छन्दांसि पुत्रकाः विन्दध्वम् इति । तान्य एतयाविन्दन्त । यत् त्रिपदा तेन गायत्री । उष्णिक् रुकुभौ तयाविन्दन्त । यद् द्वादशाक्षराणि पदानि तेन जगती । तेनो 'एवानुष्टुप् । अक्षरै एव' वृहत्य् अविन्दत । यद् दोहवती तेन पंक्तिः । आयतनेन 'अनुष्टुप् । यद्' विश्ववती तेन सर्वाणि छन्दांसि । तान्य एतयैवाविन्दन्त । विन्दते य एवं वेद । सर्वेषां वा एषा छन्दसां रसस् तेजस् संभृतम् । सर्वेषाम् एवैतच् छन्दसां रसे तेजस्य अपराजिते छन्दसि यज्ञस्यान्ततः प्रतितिष्ठन्ति ॥ २८१ ॥

[१-१] क ग अनुष्टुप् छन्दसाब्रवीत् [२] एवं क वृष्ट्यद् ग वृष्ट्यद् [३] ग संभृतम् [४] च । ग पुत्रकामा [३-३] क एवानुष्टुप् अक्षरैरेव एवं च । क ग छन्दसी ग एवानुष्टुप् अक्षरैरेव [४] ग आयतनेन [५-५]

ताः प्रत्नवतीर् भवन्ति । प्रजापतिर् वै प्रत्नः । प्रजापताद् एव तत् प्रतितिष्ठन्ति । अथो स्वर्गो वै लोकः प्रत्नः । स्वर्ग एव तल् लोके प्रतितिष्ठन्ति । तासां सर्वासां समावदक्षराणि पदानि भवन्ति । 'तद् यत् समावदक्षराणि पदानि भवन्ति' तत् सतोवृहतीनां सतोवृहतीत्वम् । सर्वतो ह वै वृहद् भवति य एवं वेद । तद् उ होवाच यामनो आतलायनो—यदा वा एतद् अहर् आगच्छन्त्य अथ मुह्यन्ति । अतोऽन्या वृहतीः कुर्वते । पुनानस् सोम धारयेत्य् एव वृहती कार्या । एषा वै ज्ञाता वृहती । यद् घ वै बहवो यन्तो ज्ञातमुखं कृत्वा यन्ति सर्वे वाच ते ज्ञाता भवन्ति । तद् यत् पुनानस् सोम धारयति वृहती भवति तेनैवैतद् अहर् ज्ञातं क्रियते । भूयांसि तु रूपाण्य् अपराध्यन्ते । इतराण्य् एव भूयांसि रूपाणि ॥ २८६ ॥

[१-१] क नास्ति [२] एवं च । क ग बृहत् [३] ग ज्ञातलायनो [४] क वृहतीः [५] ग भूयं

तद् आहुर् न बुभूषन् भूतवृहतीभि स्तुवीत । भूत एवैताभि स्तुवीत न बुभूषन् इति । भूता इव वा एता यासां द्वादशाक्षराणि पदानि । अथेमा भविष्यद्बृहतयः पुनर् आदायेन बृहत्यो भवन्ति । तस्माद् भूत एव भूतवृहतीभि स्तुवीत न बुभूषन् इति । तद् उ वा आहुर्—यावद् वै कृत्वो यजते तावद् बुभूषति तावत् कामयते—श्रेयान् स्यां श्रे गान् स्याम् इति । तस्माद् उभयोर् एव 'कार्या एतयोर्' उभयोः कामयोर् उपात्त्या इति ॥ २८७ ॥

[१-१] क नास्ति [२] ग भूत [३] ग भूतवृहती [४-४] क कार्येतयोः ग कार्यो एतयोः

'उत्सेधनिषेधाच् एव' सतोवृहतीषु स्यातां, यज्ञायज्ञीयं भविष्यद्बृहत्याम् । तथा हाभ्यावर्ता भवन्त्य् अपराचीः । तद् 'आहुर् न' चतुर्थीय छन्दसे माध्यन्दिनः पवमानः । तत्स्थानश् चतुर्थ्यम् इव वा एतच् छन्दः क्रियत इति । तद् यत् वृहतीतरा भवति वृहतीतरा तेन 'समानच्छन्दः । तास्तुत्सेधनिषेधौ' । उत्सेधेन वा अङ्गिरसः पशून् उत्तिष्ठ्य निषेधेन 'निषिध्योदतिष्ठन् । उत्सेधेनैवैतत् पशून् उत्तिष्ठ्य निषेधेन' निषिध्य उत्तिष्ठन्ति ॥ २८८ ॥

[१-१] ग उत्सेधनिषेधो वै [२-२] ग आहोर्न [३-३] एवं च । क समाछन्दस्तत्सत्सेधनिषेधः
ग समाछन्दस्थापुत्सेधनिषेधः [४-४] ग नास्ति

ताव् अन्तरा यज्ञायज्ञीयं भवति । पशवो वै यज्ञायज्ञीयम् । एतांस् तान् पशून्
उत्सिध्य 'च निषिध्य' चोत्तिष्ठन्ति । प्रजापतेर् वा एतौ प्राणापानौ । यद् उत्सेधनिषेधौ
भवतः 'प्राणापानाभ्याम् एव तत् समुध्यन्ते' । पापवस्यसस्य ह खलु वा एते विदारणं
सामनी । राजसभम् एतद् यद् दशम् अह्नाम् । उच्च च वै पापीयांसं सभायाम् अतिवदन्तं
सेधन्ति नि च सेधन्ति । तद् यद् उत्सेधनिषेधौ भवतः पापवस्यसस्यैवोत्सिद्धयै च
निषिद्धयै च । वाग् वै यज्ञायज्ञीयम् । तद् अन्तरोत्सेधनिषेधौ भवति । आत्मा वै वाक् ।
प्राणापानाव् उत्सेधनिषेधौ । तद् यद् यज्ञायज्ञीयम् अन्तरोत्सेधनिषेधौ भवति, प्राणा-
पानाभ्याम् एवैतद् उभयत आत्मानं परिगृह्णते^१ । तस्मात् प्राणापानाभ्यां वाक् परिगृहीता
॥ २८९ ॥

[१-१] ग नास्ति [२-२] ग प्राणापानाभ्यामुध्यन्ते [३] ग परिगृह्ण

तेजो वै यज्ञायज्ञीयम्, आत्मा मध्यन्दिनः । तद् यद् यज्ञायज्ञीयं^१ मध्यन्दिनम् अभि
प्रत्याहरन्त्य आत्मन्^२ एवैतत् तेजः प्रतिष्ठापयन्ति । यज्ञायज्ञीयेन^३ वै पूर्वेष्व् अहस्तु
गर्भान् दधतो^४ यन्ति । तद् दशमे ऽहन् योनेश् च्यावयन्ति । तस्माद् दशमास्या^५
'गर्भा योनेश् च्यवन्ते' प्रजात्यै । तं मध्यन्दिनम् अभि^६ प्रत्याहरन्ति । आत्मा वै मध्य-
न्दिनः प्रजैषा । तद् यद् यज्ञायज्ञीयं मध्यन्दिनम्^७ अभि प्रत्याहरन्त्य, आत्मन् एवैतत्
प्रजां प्रतिष्ठापयन्ति । मध्यन्दिनाद् वै देवा यज्ञायज्ञीयेनोर्ध्वा स्वर्गं लोकम् उदक्रामन् ।
तद् यद् उष्णिक्ककुभाव् उत्तरं भवतो, बृहती पूर्वा — पुरुष छन्दसं ककुप्, स्वर्गो लोको
बृहती—स्वर्ग एव तल् लोके प्रतिष्ठाय स्वर्गं^८ लोकम् आरोहन् । देवासुरा यज्ञ आजिम्
आयन् दशमस्याहः । ते यज्ञायज्ञीयम् एव काष्ठाम् अकुर्वन् । ते देवा अक्रामयन्त वयम्
इमम् आजिम् उज्जयेमेति^९ । ते यज्ञायज्ञीयम् मध्यन्दिनम् अभि^{१०} प्रत्याहरन्, अतो^{११}
ऽन्तिकाद्^{१२} उज्जेष्याम इति^{१३} । एतद् उ ह वै देवानां देवभेवं यत् पवमानः । ततो वै
ते तम् आजिम् उदजयन् । आजिम् इवैते यन्ति य एतद् अहर् आगच्छन्ति । तद् यद्
'अत्र यज्ञायज्ञीयं^{१४} भवत्य् उज्जित्या एव । उज्जयति य एवं वेद ॥ २९० ॥

[१] क यज्ञायज्ञीयस्तद्यज्ञायज्ञीयं ग यज्ञायज्ञीय [२]
ग आत्मन् [३] ग यज्ञायज्ञीयौ [४] ग दधतो
[५] एवं च । क दशमस्या [६-६] क गर्भा ये
नेक्ष्यवन्ते ग गर्भा योनेश्च्यावन्ते [७] ग अभिमभि

[८] ग मध्यन्दिनम् [९] ग स्वर्ग [१०] ग
उज्जयेमेति [११-११] ग प्रत्याहरन्ततो [१२-१२]
क ग उज्जेष्यामीति [१३-१३] क अत्राजीकं

पशवो वै यज्ञायज्ञीयम् । आत्मा मध्यन्दिनः । पशुमान् ह्य एव यज्ञयज्ञम् आहरते^१ ।
तद् यद् यज्ञायज्ञीयम् मध्यन्दिनम् अभि प्रत्याहरन्ति आत्मन् एवैतत् पशून् प्रतिष्ठापयन्ति ।
अथैता भवन्त्य आ जागृविर् विप्र ऋतं मतीनाम् इत्य् आवतीर् उत्थानीये ऽहन् । यत् प्रवतीः
कुर्युः पराञ्चो ऽतिपद्येरन् । तद् यद् आवतीर् भवन्त्य् अनतिपादायैव । तद् आहुर् अपेव
च एते भ्रंशन्ते य आवतीर् उत्थानीये ऽहन् कुर्वन्तीति । तद् यत् सोमो मीढ्वम् अभि नो
ज्योतिषावीर् इति भवत्य् अभिक्रान्त्या पवानपभ्रंशाय । तासु गौरिवीतम्^२ । 'प्रजा वै

पशवो गौरिवीतम्^१, आत्मा मध्यन्दिनः । तद् यद् गौरिवीतं^२ मध्यन्दिनम् अभि प्रत्याहरन्त्य आत्मन् एवैतत् प्रजां पशून्^३ प्रतिष्ठापयन्ति । श्वस्तनं वै गौरिवीतम्^४, आत्मा मध्यन्दिनः । तद् यद् गौरिवीतं^५ मध्यन्दिनम् अभि प्रत्याहरन्त्य आत्मन् एवैतत् छुस्तनं प्रति^६ ष्ठापयन्ति । रसो वै गौरिवीतम्^७, आत्मा मध्यन्दिनः । तद् यद् गौरिवीतं^८ मध्यन्दिनम् अभिप्रत्याहरन्त्य, आत्मन् एवैतद् रसं प्रतिष्ठापयन्ति^९ ॥ २९१ ॥

[१] एवं ग च । क आरभते [२] क ग गौरिवीतम् [३] ग एवैतद्रसं [४-६] ग नास्ति [७] क [३-३] एवं च । क प्रजायै पशवो गौरिवीतम् ग गौरिवीतम् [८] ग द्वितीयोद्धयायः नास्ति [४] क गौरिवीतम् ग गौरिवीतम् [५-

अथ रथन्तरम् । ब्रह्म वै रथन्तरम् । ब्रह्मण्य एवैतत् प्रतितिष्ठन्तो यन्ति । तद् गायत्रीषु भवति । रेतो वै गायत्र्यै रथन्तरं, योनिर् वै रथन्तरस्य गायत्री । तद् यद् गायत्रीषु रथन्तरं भवति, योन्याम् एवैतद् रेतः प्रतिष्ठापयन्ति^१ । अनुष्ठयास्य^२ रेतस्सिक्तं प्रजायते य एवं वेद् । गायत्रे ह खलु वै रथन्तरं गायत्री छन्दः । तद् यद् गायत्रीषु रथन्तरं पृष्ठं भवति, स्वेनैवैनं^३ तद् आयतनेन समर्धयन्ति । तेनैभ्यस् समृद्धेन स्वायां जनतायाम् ऋद्धुकं भवति । त्रीणि वा एतानि सम्यञ्चि संधीयन्ते—गायत्री छन्दश्च, चतुर्विंश स्तोमो, रथन्तरं साम । तद् यद् एतानि सम्यञ्चि संधीयन्ते समृद्धया एव । सम् अस्मा ऋध्यते य एवं वेद् ॥ २९२ ॥

[१] एवं क च । ग प्रतिष्ठापयति [२] ग अनुष्ठयास्या [३] क सेनैवैनं

एते ह खलु वा अकर्णोदामनीये एते रथन्तरस्याक्षरे व्यतिषक्ते । एताभ्याम् एवैतद् द्विषन्तं भ्रातृव्यम् उपोभ्योत्तिष्ठन्ति^१ । तद् आहुर् व्यूढम् एतद् अहासः^२ समूढाश्म इति^३ । उभयम् इति ब्रूयाद्, व्यूढं च समूढं चेति । सामभिर् व्यूढं छन्दोभिस् समूढम् इति । एता भवन्ति मा चिद् अन्यद् वि शंसतेति मासान् एवैतद् अधिमासान् अभिवदति । अथो तेषाम् एव प्रजापतिम् अनु प्रजायत ।

इन्द्रम् इत् स्तोता वृषणं सचा सुते सुहृद् उक्था च शंसत ॥

अवर्कक्षिणं^४ वृषभं यथाजुवं गां न चर्षणीसहम् ।

इति गोमतीः पशुमतीर् भवन्ति पशूनाम् एवावरुद्धयै । तासु मैधातिथम्^५ उक्तब्राह्मणम् । उद् उं त्ये मधुमत्तमा इत्य् उद्धतीर् उत्थानीये ऽहन् भवन्त्य्, अथो स्वर्गस्यैव लोकस्याभ्युत्क्रान्त्यै । स्वर्गो ह्य् एष लोको यद् दशमम् अहः ॥ २९३ ॥

[१] एवं क च । क उपेभ्योत्तिष्ठन्ति [२] ग अह इ [३-३] ग समूढाहुमिति [४] क अवर्कक्षिणो [५] क मैतिथम्

तास्व अभीवर्तः । देवासुरा अस्पर्वन्त । ते देवा अकामयन्तामीमान् असुरान् भवेमेति । त एतम् अभीवर्तम् अपश्यन् । तेनासुरान् अभ्यवर्तन्त । यद् अभ्यवर्तन्त तद् अभीवर्तस्याभीवर्तत्वम् । तद् यद् अत्राभीवर्तो भवति—वज्रो वा अभीवर्तो—वज्रेणैव तद् द्विषन्तं भ्रातृव्यम् अभिवृत्त्योत्तिष्ठन्ति । तस्यैकाक्षरं निधनं^१ भवति । एकाक्षरा वै वाक् । प्रतिकूल इव वा इत स्वर्गो लोकः । स्वर्गो ह्य् एष लोको यद् दशमम् अहः । तद्

यद् एकाक्षरं निधनं भवति यथा 'दृढां मेधी'३ निहन्त्यात् तादृग् एवैतद् अनपभ्रंशाय । अथ कालेयम् । अग्निश्चै रथन्तरम् । विश्वेदेवाः कालेयम् । अथैव स्वर्ग एष लोको विश्व एव देवाः । स्वर्ग एव तत् लोके विश्वेषु देवेषु प्रतिष्ठिष्ठि ॥ २९३ ॥

[१-१] ग नस्याक्षरनिधनं [२-२] ग दृढमेधीनिहन्त्यात्तादृगेवैतद् [३] क मेधी

[४] ग तुनोयोद्धवायः

स्वादिष्टया मदिष्टयेत्य् आर्भवस्य पवमानस्य मद्धतीर् गायत्र्यो भवन्ति । रसो वै मदः । धीतम् इवैतद् यत् तुनायसवनम् । तद् यद् एता मद्धतीर् भवन्ति, रसम् एवास्मिन् एतद् दधत्य्, ऐवैनद् एतेन प्याययन्ति । तासु गायत्रम् उक्तब्राह्मणम् । अथ संहितं२ द्व्यक्षर-निधनं प्रतिष्ठायै । द्विपाद् वै यजमानः प्रतिष्ठित्यै । तस्यर्चा निधनम् उपयन्ति । पशवो वा ऋक्, पशवो रथन्तरं, पशूनाम् एवावरुद्धयै । अथोष्णिक् ऋकुभौ । उष्णिक् ऋकुभ्यां वा इन्द्रो वृत्राय वज्रं प्राहरत् । तम् अस्तुणुत । वज्रो वा उष्णिक् ऋकुभौ । वज्रेणैव तद् द्विषन्तं पाप्मानं आतृष्य स्तुणुते य एवं वेद । ऋकुभि पराक्रमतोष्णिहा प्राहरत् । तस्मात् ऋकुभो 'मध्यमान्य् अक्षराणि' भूयिष्ठानि । पराक्रममाणो३ ह्य 'अस्या अक्षराणि' समौहीत् । तस्माद् उष्णिह उत्तमान्य् अक्षराणि भूयिष्ठानि । परो गुरु इव हि वज्र, आरम्भणतो ऽणीयान् । सा४ ऋकुव् अब्रवीद्—विलिष्टा वा अहम् अस्मीति । पराक्रममाणो वै 'म ऽक्षराणि' समौहीत्, पूर्वा मां प्रयुञ्जताम् इति । अथोष्णिग् अब्रवीद्—अथ वै मां पूर्वाम् आचक्षन्ता५ इति । तथेति । तस्मिन् समशदयेताम् । पूर्वप्रयोगम् अन्शवृणीत, पूर्वा-ख्यानम्६ अस्या । तस्माद् एने एवं प्रयुञ्जते । तस्माद् उष्णिक् ऋकुभाक् इत्य् आख्यायते ॥ २९५ ॥

[१] क एवंनद् [२] ग संहितः [३-३] ग क ह्यस्या अक्षराणि ग वमक्षराणि [८] क ग मध्यमाक्षराणि [४] क ग पराक्रममाणो [५-५] आचक्षन्ता [९] ग पूर्वमुख्यनम् ग अस्याक्षराणि [६] एवं च । क ग स [७-७]

ता एता भवन्ति पवस्व मधुमत्तम्, इन्द्रम् अच्छ सुता इम इति । ऋजीषं वा एतद् दुग्धं 'धीतं यातयाम' यत् तुनीयसवनम् । तस्माद् इन्द्रो बीभत्समान उदक्रामत् । धीतम् इव ह्य आसीत् । तस्मै वै देवाः पवस्वेत्य् एवापवयन् । मधुमत्तम् इति मधुमद् अकुर्वन् ।

इन्द्राय सोम क्रतुवित्तमो मदः ।

महि बक्षतमो मदः ॥

इत्य् अभिपूर्वम् एवास्मै मद्धद् अकुर्वन् । इन्द्रम् अच्छ सुता इम इति यथाभिवर्तयानयेद्७ एवं वा एतत् पदम् । 'पावमान्यस् सत्य' ऐन्द्रियो८ भवन्ति 'वीर्यवतीः' । तस्माद् एता एवोष्णिक् ऋकुभः९ कार्याः८ । तासु सप्तम् उक्तब्राह्मणम् । अथ पौष्कलम् उक्तब्राह्मणम्९ । अथैता भवन्ति—पर्य ऊ षु प्र धन्व१० वाजसातय इति पिपीलिकामध्यानुष्टुभः परिवर्तीर् अन्तस्य रूपम् । अन्तो वा अनुष्टुप् छन्दसाम् । अनुष्टुभम् एतद् अहः ॥ २९६ ॥

[१] ग एवद् [२-२] क धीतयातयाम ग [३] ग वीर्यवतीस्तोमाद् [७] ग एवोष्णिक् ऋकुभः धीतन्धनयाम [३] ग च यथाभिवर्तयानयेत् [४-४] क कार्या [९] ग अत्रिपाठः पौष्कलमुक्तब्राह्मणं [५] क ग पवमान्यस्य [५] ग ऐन्द्रिय [६-६] [१०] क धन्वा ग न्वा

इन्द्रो वृत्रं वज्रेणाध्यस्य नास्तुषीति^१ मन्यमानः परां परावतम्^२ अगच्छत् । तद् अनुष्टुब् वै^३ परा । परावत् स ताम् एव प्राविशत् । तस्यै द्वादशाक्षराणि प्राञ्च्य उदोहद् द्वादशोर्ध्वानि । अथ याष्टाक्षरा मध्ये गायत्री तां प्राविशत् ।^४ स ताम् एव प्राविशत् । तत् तस्यै द्वादशाक्षराणि^५ । ब्रह्मा गायत्री । ब्रह्मैव तन् मध्यतः प्राविशत् । स एतम् एव संवत्सरम् उभयतः पर्यौहत् । इन्द्रग्रहो^६ वा एता ऋचः^७ । इन्द्रग्रहम्^८ एवैतत् प्रपद्योत्तिष्ठन्ति । तस्माद् उ हैना अभिचरन् वा भ्रातृव्यवान् वा कुर्वीत । इन्द्रग्रहो^९ वा एता^{१०} ऋचः । इन्द्रग्रहम्^{११} एवैतत् प्रपद्य द्विषन्तं भ्रातृव्यम् अभिभवति^{१२} ॥ २९७ ॥

[१] क नास्तुषीति [२-२] ग अगच्छमनुष्टुब् वै [३-३] ग नास्ति [४] क ग इन्द्रग्रहो [५] ग कतव
[६] क ग इन्द्रग्रहम् [७] क ग एतां [८] ग इन्द्रग्रहम् [९] ? ग च अभिभवति

अभये ह खलु वः^१ एष दीक्षते^२, ऽभये यजते, ऽभय उत्तिष्ठति य एवं विद्वान् एताभिः ऋग्भिः स्तुते । ताम् एतां परोक्षम् अनुष्टुभं कुर्वन्ति । यत् प्रत्यक्षम् अनुष्टुभं कुरुः परां परावतं यजमाना गच्छेयुर्, न प्रतितिष्ठेयुः । 'तद् यत्' परोक्षम् अनुष्टुभं कुर्वन्ति प्रतितिष्ठेयै । तासु श्यावाश्वम् उक्तब्राह्मणम् । अथान्धीगवम् उक्तब्राह्मणम् । अथैता द्विपदो भवन्त्युक्तब्राह्मणाः । ता एता भवन्ति परं प्र धन्वेन्द्राय सोमंति परिवतीर् भवन्त्यु अन्तस्य रूपम् । अन्तो ह्य एतद् अहः । तासु सौहविगम् उक्तब्राह्मणम् । तद् वाङ्निधनं भवति । तद् आहुर्—यन्ति वा एते तृतीयसवनाद् ये यज्ञायज्ञीयं मध्यन्दिनम् अभि प्रत्याहरन्तीति । तद् यद् वाङ्निधनं भवति, तेनैव यज्ञायज्ञीयस्य रूपान् न यन्ति, तेन तृतीयसवनान् न यन्ति । तस्माद् उ हैतत् सामैतस्माद् अहो नान्तरित्यम् । सूर्यस्यैव रश्मयो द्रावयित्वा इति सूर्यवतीर् भवन्ति रक्षसाम् एवापहत्यै ।

मत्सरासः प्रसुपस्^३ साकम् ईरते ।

* तन्तु ततं परि सर्गास आशो नेन्द्राद् ऋते पवते धाम किं चन ।

इति^४ न हीन्द्राद् ऋते पवते धाम किं चन । उपो मतिः^५ पृथ्यते सिच्यते मध्व इत्य् उप वा अयम् अद्य लोके उपश्व^६ इमम् एवैतेन लोकम् अनु प्रजायन्ते ऽस्मिन् एवैतल् लोके पशून् प्रतिष्ठापयन्ति ।

उक्षा मिमाति प्रति यन्ति *धेनवो देवस्य देवीर् उप यन्ति निष्कृतम्^७ ।

८अत्य् अक्रमीद् अर्जुनं वारम् अव्ययम् ९ अर्कं न नित्कं १० परि सोमो अव्ययत ॥

इति^{११} परिवतीर् भवन्त्यु अन्तस्य रूपम् । अन्तो ह्य एतद् अहः ॥ २९८ ॥

[१] क दीक्षिते ग दिक्षिते [२-२] ग नास्ति [३-३] क वो देवस्य तम् [४-४] क
[५] क प्रसुपस् ग प्रसुप [६-६] क त वो ने अत्यक्रमी यम तेति [७-७] ग अर्कं निष्कृतः
अनेति [८] क मतीः [९] क उपश्व ग

तासु वाजजित् । अन्नं वै वाजः । यदा वै गौर् अश्वः पुरुषो ऽन्नस्य सुहितो भवत्य् अथ स वाजी भवति । देवासुरा अन्नाद्ये ऽस्पधन्त^१ । ते देवा अकामयन्त वृज्जीमह्य^२ अन्नाद्यम् असुराणाम् इति । त एतत् सामापश्यन् । तेनास्तुवत । ते वाजजिगीवा^३ *विश्व धनानीत्य् एवासुराणां यद् धनं ये पशवो यद् अन्नाद्यम् आसीत् तद् अवृज्जत^४ । तद् एव वाजजितो वाजजित्वम् । तद् एतद् अन्नाद्यस्यावृद्धिस् साम । अवान्नाद्यं रुद्धे वृत्के द्विषतो भ्रातृव्यस्य यद् धनं ये पशवो यद् अन्नाद्यं य एवं वेद । तद् दशाक्षरणिधनं

भवति । एकाक्षरणिधनेन वै प्रथमम् अहः कल्पते, दशाक्षरणिधनेन दशमम् । तद् यद् दशाक्षरणिधनं दशमे ऽहनि भवति, तेनैव दशाहानि कल्पन्ते । अथो एतां दशाक्षराम् एव विराजम् अन्नाद्यम् अवरुध्यान्तत उत्तिष्ठन्ति ॥ २९९ ॥

[१] क ग स्पदन्त [२] क प्रजीवमह्य ग वृज्जीमह्य [३] ग वाजीजिगीवा [४-४] क विश्वा-
धानानील् ग विश्वधनानील् [५] ग आवृजत [६] ग चतुर्थोध्यायः

द्वादशाहेन वै देवा ऊर्ध्वा स्वर्गं लोकम् आयन् । तान् असुरा रक्षांस्य् अन्वसचन्त^१ ते छन्दांसि पश्चात् तान्य् अकुर्वत । तान्य्^२ अभिविच्छिदान्य् अयुक्ष्व^३ अयुक्ष्व् अक्षरेष्व् अश्रयन्त^४ । तत एतानि नाच्यावयन्^५ । तस्माद् अयुज स्तोमा वीर्यावत्तराः । तेषाम् एषा^६ त्रिष्टुप् निष्कुर्याद् अपराजयेताम् । पराजितं वा एतच्^७ छन्दः । पराजित एवैतच् छन्दसि यज्ञस्यान्ततः प्रतितिष्ठति । तास् त्रयस्त्रिंशदक्षरा भवन्ति । त्रयस्त्रिंशद् वै सर्वा देवताः । सर्वास्व् एवैतद् देवतासु यज्ञस्यान्ततः प्रतितिष्ठन्ति । स ता विराजो लोमशा भवन्त्य्—अन्नं वै^८ विराड्—विराज एवान्नाद्यस्यावरुद्धयै । ता आग्नेय्यो^९ भवन्ति । मुखं वा अग्निर् देवतानाम् । मुखं विराट् छन्दसाम् । तद् यद् आग्नेयीषु विराट्सु स्तुवन्ति मुख्यम् एवैतद् उद्गातात्मानं च यजमानं च करोति । मुख्यो हाद्यो ऽन्नाद श्रेष्ठ स्वानां भवति य एवं वेद ॥ ३०० ॥

[१] क अन्वसचन्त [२-२] ग अभिविच्छिदान्ययुक्ष्वक्षरेष्वश्रयन्त [३] क अयुक्ष्व् [४] क नाव्यायास,
[५] ग एषां [६] क हि तच् [७] ग नास्ति [८] ग आग्नेय्योन्ति

तासु वामदेव्यम् । स्तुतशस्त्रयोर् ह खलु वा एषा शान्तिर् यद् वामदेव्यम् । यद् ध वै किं च यज्ञस्य मिथ्योत्खणं^१ क्रियते तद् एतेनैव^२ शमयित्वोत्तिष्ठन्ति । मत्स्यं वा एतद् यज्ञस्य यद् वामदेव्यम् । स यथा स्थूललोष्टम् मत्स्येन शमयेद् एवम् एवैतद् वाम-देव्येन सर्वाणि स्तुतशस्त्राणि^३ शमयन्ति । प्रजापतिर् ह खलु वा एतत् स्तोत्राणां यद् वामदेव्यम् । यथा ह वा इदं प्रजापतौ सर्वा जातविद्याः प्रतितिष्ठन्त्य् एवं ह वै वामदेव्ये सर्वाणि स्तोत्राणि^४ प्रतितिष्ठन्ति । योनिर् वै वामदेव्यम् । तद् दशमे ऽहन् योनेश् च्यावयन्ति^५ । तस्माद् दशमास्या^६ गर्भा^७ योनेश् च्यवन्ते^८ प्रजाल्यै । प्राणा^९ वै वामदेव्यम् । तद् आहुर् वीव वा एते प्राणैर्^{१०} ऋध्यन्ते^{११} ये यज्ञीयस्य कर्मणो ऽतिपादयन्ति, यदि वा नातिपादयन्ति । को हि तद् वेद यदि ते ऽति वा पादयन्ति न वा । तद् यद् अत्र वाम-देव्यं भवति प्राणैर् एव तत् समृध्यन्ते । सद् ध खलु वै वामदेव्यं स्तोत्राणां, सद् अग्निर् देवतानां, सद् विराट् छन्दसां, सत् त्रयस्त्रिंश स्तोमानाम् । सत्य् एवैतत् सन्निधायो-त्तिष्ठन्ति । सद् एव भवन्ति । एतां ह खलु वा^{१२} एतद् द्वादशाहयाजी^{१३} चतुष्पदीं देवासन्दीम् अविव्याधिनीम्^{१४} । अन्ततो ऽभ्यारोहति^{१५} वामदेव्यं सामाग्निं देवतां विराजं^{१६} छन्दस् त्रयस्त्रिंशं स्तोमम्^{१७} । अभि हैताम्^{१८} आरोहति य एवं वेद ॥ ३०१ ॥

[१] क मिथ्योत्खणं [२] एवं ग च । क एवैतेन ग रिरिद्धते [१०-१०] ग तद्वादशाहयाजि
[३-३] ग नास्ति [४] ग छ्यावयन्ति [५] [११] ग अपिव्याधिनीम् [१२-१२] ग अन्ततेभ्यः-
क दशमास्या [६-६] ग योन्वाश्चवन्ते [७] रोहन्ति [१३-१३] ग छन्दस्त्रयस्त्रिंशस्तोमाम्
क प्राणो [८] ग प्राणो [९] क रिरिद्धन्ते [१४] क हैताम्

गौरीवितिर्^१ वा एतं शाकत्यस् त्रयस्त्रिंशं स्तोमम् अपश्यद् उभयेषां पशूनाम्
अवरुद्धयै ये च ग्राम्या ये चारण्याः । ततो वै स उभयान् पशून् अवारुद्ध^२ । तद् यत्
त्रयस्त्रिंशं^३ स्तोमं नान्तर्यन्ति तस्मात् त्रयस्त्रिंशं^४ स्तोमो ऽन्ततः क्रियत, उभयेषाम् एव
पशूनाम् अवरुद्धयै । पुरुषो ह वा एष परस्ताद् धितस्^५ तिष्ठति । दश वै पुरुषस्य हस्त्या
अंगुलयो, दश पद्या, दश प्राणा, द्वे प्रतिष्ठे, आत्मा त्रयस्त्रिंशः^६ । पराञ्च^७ आरण्याः
पशवः प्रेरते । तस्माद् अभ्यासृणतो^८ सृगं श्रयन्ते । अभ्यासृणतो^९ ह्य एष एतत् क्रियते ।
प्रजापतेर् वा एत एकवीराः पुत्रा, यद् द्वादशाहस्य स्तोमाः । तद् आहुश् चतुर्विंशम्
एतद् अहः । तत् सर्वम् एव चतुर्विंशं कार्यम्, एतेषां प्रजापतेः पुत्राणाम् एकवीराणाम्
अविलोभायेति । यद् व एवैतास् त्रयस्त्रिंशदक्षरा भवन्ति तेन त्रयस्त्रिंशं स्तोमं नान्त-
र्यन्ति । भूयांसि तु रूपाण्य् अपराध्यन्ते । इतराण्य् एव भूयांसि रूपाणि । त्रयस्त्रिंश एव
कार्यः । त्रयस्त्रिंशद्^{१०} वै सर्वा देवताः । सर्वास्व एवैतद् देवतासु यज्ञस्यान्ततः प्रतितिष्ठन्ति ।
अथो एष^{११} वाव ददः^{१२} प्रतिष्ठितस् सर्वदेवत्य स्तोमो यत्र त्रयस्त्रिंशः । तस्मात्
त्रयस्त्रिंश एव स्तोमो ऽन्ततः कार्य इति ॥ ३०२ ॥

[१] ग गौरीवितिर् [२] ग अवरुद्ध [३] ग त्रिंशं [४-४] ग नास्ति [५] क छितस् [६] ग पाञ्च
[७] ग अभ्यासृणतो [८] ? क भ्यासृणतो ग अभ्यासृणतो [९] ग त्रिंशद् [१०-१०] ग वावः

सम्पदं ह तु लोभयन्ति । ब्रह्मसाम्न एव नव स्तोत्र्या^१ उपादायात्रोपदध्यात् । न
सम्पदो यन्त्य्, उभयेषु स्तोमेषु प्रतितिष्ठन्ति ये चायुजो ये च युग्मन्तः । तद् यथान्तरीषे
तिष्ठन् विमुञ्चेद् एवम् एवैतद् वामदेव्येन सर्वाणि स्तुतशस्त्राण्य् अन्ततो विमुच्यन्ते । तद्
आहुर् व्युच्यं^२ न व्युच्यारम् इति । न व्युच्यम् इत्य् आहुः । आर्जि वा एते यन्ति य^३
एतद् अहर् आगच्छन्ति । तेषाम् एष हीयते य उपहन्यते । स^४ यथा हीनम् उपादधीत
तादृक् तत् । यो वै^५ हीनम्^६ उपाधत्त^७ उभौ वाव तौ हीयेते । अथो प्रजापतिं वावैतेनाह्वा
परिवेषिषन्ति । तद् यन् न व्याहुः को हि श्रेयसः परिवेषणम् अववदितुम्^८
अर्हति । यो वै श्रेयसः परिवेषणम् अववदति यया वै^९ स तम् आर्त्या^{१०} कामयन्त
तयैर्न निनयति^{११} । तद् आहुः ब्रह्मैव विब्रूयाद् इति । ब्रह्म वै ब्रह्मा । ब्रह्मैव तद्
यज्ञं व्याह । अथो आहुर् उद्गातैव विब्रूयाद् इति । प्रजापतिर् वा उद्गाता । प्रजापतिर्
एव तद् यज्ञं व्याह । अथो आहुर् यजमान एव विब्रूयाद् इति । यज्ञो वै यजमानः ।
यज्ञ एव तद् यज्ञं व्याह । अथो यथाकामं वै स्वं परिवेषणं प्रशास्तीति । अथो आहुः प्राङ्
एवोत्क्रम्य^{१२} क्रोशेद्—इत्य् अमी अकुर्वतेत्य् अमी अकुर्वतेति^{१३} । तद् एव व्युक्तं^{१४}
चाव्युक्तं चेति । तद् उ वा आहुर् व्युच्यम् एव । यद् अव्युच्यमाने तूष्णीम् आसीरन्
विच्छिद्येरन् वै यज्ञाद् यज्ञीयस्यैवानार्तिर् उपेत्याव्युच्यम् एवेति । तद् यावता व्याह तद्
धोत्रे प्राह । तद् धोतानुष्टुभम् अभि संपादयति—सम् इदं दशमम्^{१५} अहर् अपादीति ।
संव्याहरन्ति यद् एवात्रोनाक्षरासु स्तुवन्ति यद् अतिरेचयन्ति । तद् एवैतत् प्रजापतिम्
अभि संपादयन्ति^{१६} संपरिवेषणं प्रशास्ति^{१७} ॥ ३०३ ॥^{१८}

[१] क स्तोत्र्या ग स्तोत्रिया [२] एवं च । [८-८] क तयैन्नियति [९-९] क प्रान्देवोत्क्रम्य
क ग यत [३] ग नास्ति [४] एवं च । ग प्रान्देवोत्क्रम्य [१०] ग अकुर्वतेतीति [११]
क ग हेन [५] एवं च । क उपाधत्त ग ग उक्त [१२] ग दशम् [१३-१३] ग नास्ति
उपाधत्त [६] ग अववदिमम् [७-७] क सतमाला [१४] ग पञ्चमोदशायः

अपशव्या इव वै युग्मन्तः 'स्तोमा ऋक्षणा' इव हि समा' इव । तद् यत् त्रिवृतं स्तोमम् अन्ववस्यन्ति^१ मिथुनत्वायैव प्रजात्यै^२ । ऊनातिरिक्ताद् वै मिथुनात् प्रजाः पशवः प्रजायन्ते । प्र प्रजया पशुभिर् जायते य एवं वेद । इयं^३ वै पृथिव्यरिक्षेवा लोकम् आसीत् । साकामयत् पृश्निं वर्णं पुष्येयम् इति । सैतम् मन्त्रम् अपश्यद् आर्यं गौः पृश्निं अक्रीड इति । ततो वा इयं पृथिवी^४ पृश्निं^५ वर्णम् अपुष्यत् । पृश्निं^६ ह वै वर्णं प्रजया पशुभिः पुष्यति य एवं वेद । तद् आहुर ऊर्ध्वा वा एनं स्वर्गलोकं रोहन्ति ये यजन्ते^७ । 'त ईश्वराः पराञ्चो ऽतिपत्तोर् इति । तद् यत् सर्पराज्ञां पु स्तुवन्ति— इयं वै सर्पराज्ञा—अस्याम् एवतत् प्रतितिष्ठन्ति^८ । इयं वै सर्पतां राज्ञी । न ह वा एनं सरीसृपं हिनस्ति य एवं वेद ॥ ३०४ ॥

[१-१] ग सोमां इयक्षा [२] क सामा [३] क क पृश्निं ग पृश्नी [४] एवं क च । ग यजन्ति अन्ववस्यन्ति [५] ग प्रजान्य [६] ग यं [७] ग अधिपाठः येन्ते [८] क प्रतितिष्ठति [९] ग पृथिवी [१०] क पृश्निं ग पृश्नि [११] क

गायत्रीषु स्तुवन्ति— गायत्री वै छन्दसाम् अयातयाम्— अयातयामताया एव । तिसृषु स्तुवन्ति— त्रयो वा इमे लोका— एषां लोकानां समष्टयै । अथो त्रयो वै 'प्राणा-पानव्यानाः । तान् एवैतत्' संतत्य तेषु प्रतिष्ठायोद्वचम् अश्नुवते । गायत्रं साम भवत्यु— अयातयाम^१ वै गायत्रम्— अयातयामताया एव । अथो मनो वै गायत्रम् । मनसैवेनत् तत् समृद्धयन्ति, मनसोपावर्तयन्ति^२, मनसा हि कुर्वन्ति, मनसा प्रस्तौति, मनसादिम् आदत्ते, मनसोद्गायति, मनसा प्रतिहरति, मनसोपद्रवति, मनसा निधनम् उपयन्त्यु असमाप्तस्य^३ समाप्त्यै^४ । 'यद् वै देवा^५ यज्ञस्य वाचा न समाप्नुवन्स् तद् अस्य मनसा समाप्नुवन् । तद् यन् मनसा स्तुवन्त्यु असमाप्तस्यैव समाप्त्यै^६ । रसो वा एतस्याहो ऽत्यनेदत् । तम् मनसैव पर्यगृह्णन् । एष वै स रसः । तद् यन् मनसा स्तुवन्ति रसस्यानतिनेदाय ॥ ३०५ ॥

[१-१] एवं च । क प्राणापानव्यानास्तनेवैतत् ग क सम समाप्त्यै [६-६] ग नास्ति [७] एवं प्राणापानव्यानानामेदेतत् [२] ग अयातयामे [३] च । क ग नास्ति क ग मनसोपावर्तयति [४] ग असमाप्तस्य [५]

महाव्रतभाजनं वा एता ऋचः । स यावन् महाव्रतेनावरुद्धे तावद् अवरुद्ध एताभिः^१ क्रग्मिस् तृष्टुवानः । मनसो वा अन्यद् अहर् आसीद् वाचो ऽन्यत् । तद् यन् मनसो ऽहर् आसीत् तद् देवा संगृह्योर्ध्वा स्वर्गं लोकम् उदक्रामन् । अथ यद् वाचो ऽहर् आसीत् 'तद् एतद् अहर्^२ अभवत् । तेनास्मिन्^३ लोके प्रजया च^४ पशुभिश् च प्रत्यतिष्ठन् । तद् यन् मनसा स्तुवन्ति तस्यैवाहो ऽनुख्यात्यै । चतुर्होतृन् होतानुव्याचष्टे— ब्रह्म वै चतुर्हो-तारः । ब्रह्म वा अस्यै स्तोत्रशस्त्राणाम्^५ आप्तुम् अर्हति । एतान्यु उ ह वै देवानां गुह्यानि नामानि यच् चतुर्होतारः । तान्य एव तत् प्रकाशं गमयति । तान्य एनं प्रकाशं गतानि प्रकाशतां^६ गमयन्ति । गच्छति प्रकाशतां य एवं वेद । तद् यं ब्राह्मणम् अलं यशसे सन्तम्^७ अथ यशो नाच्छेत्^८ सो ऽरण्यं परेत्य^९ ग्रन्थीन् उद्ग्रथ्य, तभ्यश् चतु-र्होतृन् व्याचक्षीत, ब्राह्मणं वो गद्रष्टारं कृत्वा । एतान्यु उ ह वै देवानां गुह्यानि नामानि यच् चतुर्होतारः । तान्य एव^{१०} तत् प्रकाशं गमयति । तान्य एनं प्रकाशं गतानि प्रकाशतां गमयन्ति । गच्छति प्रकाशतां^{११} य एवं वेद ॥ ३०६ ॥

[१] ग एता [२-२] ग तदेहर् [३-३] एवं [८] एवं च । क गच्छेत् ग नाचेत् [९] ग च । क ग अभवत्येनास्मिन् [४] ग नास्ति [५] प्रेत्य [१०] ग एवं [११] ग प्रकाशं ग स्तोत्रं- [६] क प्रकाशं [७] क धन्तम्

तूष्णीं स्तुतं वाचानुशंसति । तस्माद् यन् मनसाधिगच्छति तद् वाचा वदति । तस्माद् ओषधयो मूलतो जायन्ते ऽग्रतः पच्यन्ते । तद् आहुस्^१ समिष्टेषु पत्नीसंयाजेषु^२ 'स्तोतव्याश्च^३ असमिष्टेषु^३ इति । असमिष्टेष्व् इत्य् आहुः । प्रतीचीष्व् एवासु तद् गर्भान् दधति । स्त्री बलं च ह तु भवति पापवस्यसं च । समिष्टेष्व् एव स्तोतव्यं पापवस्यसस्य^४ व्यावृत्तैः । अथो ह न तथा स्त्री बलं भवति । अथो हासु तत् पराचीष्व् एव गर्भान् दधति । प्रत्यञ्चश्च^५ च वै पराञ्चश्च^५ च मनुष्यास् संभवन्ति । तस्मात् समिष्टेष्व् एव स्तोतव्यम् इति । औदुम्बरीं समारभन्ते—ऊर्गं वा अन्नम्^६ उदुम्बर—ऊर्जं एवात्राद्यस्यावरुद्धयै । वाचं यच्छन्ति । वाग् वै ब्रह्म । वाचम् एव तद् ब्रह्म यज्ञम् आत्मसु यच्छन्ति । इह धृतिर् इह स्व धृतिर् मैरमो^७ मैरमतिर् इति । यच् चित्तं या धृतिर् यन् मनो या वाक् तान्य् एवैतद् आत्मसु यच्छन्ति । यद् अस्तम् इते विसृजेरन् अहर् आतृव्यलोकम् उच्छिष्युः । यद् अनस्तम् इते विसृजेरन् रात्रिं आतृव्यलोकम् उच्छिष्युः । अर्धास्तम् इत आहवनीयं परेत्य विसृजन्ते । उभाभ्याम् एव तद् अहोरात्राभ्यां द्विषन्तं आतृव्यम् अन्तर्यन्ति । उभाभ्याम् एवाहोरात्राभ्यां द्विषन्तं आतृव्यम् अन्तरति य एवं वेद । तद् उ वा "आहुर् अस्तम्" इत एव विसृज्यम् । अहोरात्रे वै परिवर्तमाने संवत्सरम् आप्नुतः^८ । संवत्सरो यज्ञः । यज्ञम् एवैतद् आप्त्वा विसृजन्त—उपसृजन् धरुणं मात्रे मातरं धरुणो धयन् रायस् पोषम् इषम् ऊजम् अस्मासु दीधरत्^९ स्वाहेति । स यथा न्योकसं गां संयुज्य प्रार्जयेद् एवम् एवैतद् वाचं चं यजमानं च संयुज्य प्रार्जयन्ति । यथा हैनया^{१०} वदति, तथैभ्यो ऽनपक्रमणी^{११} भवति । ते य कामं कामयेरंसं तं ध्यायेयुः । स हैवैभ्यः कामस् समुध्यते । सुब्रह्मण्यया वाचं विसृजन्ते । ब्रह्म वै सुब्रह्मण्या । 'ब्रह्म वाक्'^{१२} । ब्रह्मणैव तद् वाचं विसृजन्ते ॥ ३०७ ॥^{१३}

[१-१] ग स्तोतव्याहु समिष्टेषु [२] ग पापस्य आप्नुतः [७] ग दीधरत् [८] ग हैनया [३] ? क ग अन्न [४] ग मैरमो [५-५] क [९] ग नपक्रमणी [१०-१०] एवं ग च । क आहुर् अस्तम् ग आहुर् अस्तम् [६] एवं ग च । क, ब्रह्मणान् [११] ग षष्ठोद्धावः ॥ दशममहः ॥

अग्निर् एव प्रथमम् अहर्, इन्द्रो द्वितीयं, प्रजापतिस् तृतीयं, बृहस्पतिश् चतुर्थं, मरुतः^१ पञ्चमं, विश्वे देवाष् षष्ठं, वसवस्^२ सप्तमं, रुद्रा अष्टमम्, आदित्या नवमं, प्रजापतिर्^३ एव दशमम् अहः । इयम् एव दिक् प्रायणम्^४, इयम् उदयनम् । तस्माद् असाव् आदित्य इतो ऽस्तम् एतीत उदेति । एतद् एव प्रायणं^५ चोदयनं चानुसंचरति^६ । आशुस् त्रिवृद्, भान्तः पञ्चदशो, व्योम सप्तदशो, धरुण^७ एकविंश, ओजस् त्रिणवः, प्रतिष्ठा त्रयस्त्रिंशो, ब्रह्म चतुर्विंशः, क्षत्रं चतुश्चत्वारिंशो, विवर्तो विशां स्तोमो ऽष्टाचत्वारिंशः, प्रजापतिर् एव दशमम् अहः ॥ ३०८ ॥

[१] ग मारुतः [२] ग व [३] क ग प्रजापतेर् [४] क प्रायणम् ग प्रायणम् [५] ग चानुसंचरत्य् [६] ग वरुण

तद् यद् आशुस्^१ त्रिवृद् इति, यथा क्षिप्रः पक्ष्य एवम् एष यत् त्रिवृत् स्तोमः । अथ द्य भान्तः पञ्चदश^२ इति क्षत्रं हि तत् । क्षत्रम् उ वै भाति । अथ यद् व्योम सप्तदश

इति, प्रजापतिर् हि सः । प्रजापतिर् वै व्योम । अथ यद् धरुण एकविंश इत्य् असौ हि स आदित्यः । एतस्मिन् वा इदं सर्वं धृतम् । अथ यद् ओजस् त्रिणव इति, मरुतो हि सः । ओजो वै वीर्यं मरुतः । ओजो ^३वीर्यं त्रिणवः । अथ ^३यत् प्रतिष्ठा त्रयस्त्रिंश इत्य्, अन्तो हि सः । अथ यद् ब्रह्म चतुर्विंश इति, गायत्री हि सा । ब्रह्म वै गायत्री । अथ यत् क्षत्रं चतुश्चत्वारिंश इति ^४त्रिष्टुब् मि सः ^४ । ^४क्षत्रम् उ वै त्रिष्टुप् । अथ यद् चित्रतो विंशं स्तोमो ऽष्टाचत्वारिंश इति, जगती हि सा । विड् वै जगती । विंश उ वा इदं सर्वं विवर्तम् । अथ यत् प्रजापतिर् एव दशमम् अहर् इत्य् अनुष्टुब् मि सा ^५ । प्रजापतिर् वा अनुष्टुप् । इदम् एव प्रायणम्, इदम् ^६उदयनम् । तस्माद् इत एव प्रयन्त्य् ^७अत उद्यन्ति ^७ । अग्निर् एव प्रायणम्, आदित्य उदयनम् । अनुष्ठयैतं लोकं प्रजानन् एति य एवं वेद ॥ ३०९ ॥

[१] एवं च । क ग आहुस् [२] ग पञ्चविंश क अदस् [७-७] ग अतदुदन्ति [८] ग
[३-३] क वीर्यं त्रिणवोथ ग वीर्यं त्रिणवोथ प्रथमोद्देश्यः
[४-४] ग त्रिष्टुभिसं [५-५] ग नास्ति [६]

गायत्रमुखो वै प्रथमस् त्र्यहः । तस्माद् अयम् अग्निर् अस्मिन् लोक ऊर्ध्वो ^१ दीदाय । गायत्रमध्ये द्वितीयस् त्र्यहः ^२ । तस्माद् अयं वायुर् अस्मिन् अन्तरिक्षे तिर्यङ् पवते । गायत्रोत्तमस् तृतीयस् त्र्यहः ^३ । तस्माद् असाव् ^४अर्वाङ् आदित्यो ^४ दिवस् तपति । एता वै देवेषवः प्रणिहिता अनिशिता अनिलयन्तीर् एषु लोकेषु सर्वं पाप्मानम् अपसेधन्तीस् ^५ तिष्ठन्त्य्—अग्निः पृथिव्यां, वायुर् अन्तरिक्ष, आदित्यो ^६ दिवि । एता ^७ अस्य सर्वं ^७ पाप्मानम् अपघ्नत्यो यन्ति य एवं वेद । एताभिर् वै विजितिभिर् विविक्तिभिर् विजिता विविक्ता इमे लोका ^८ यथायथम् ^८ । यस्माद् एते समाने यज्ञकृतौ सन्तो ऽथ नाना भवन्ति तस्माद् य वै देवाः पितरो मनुष्यास् समाने लोके सन्तो ऽनुसन्दर्शिरे ^९ । एताभिर् ह विजितिभिर् विविक्तिभिर् विजिता विविक्ता यथायथम् ॥ ३१० ॥

[१] ग ऊर्ध्वं [२] क ग त्र्यहः [३] ग त्र्यहः [७] क सर्वा [८] क ग लोको [९] ग यथा-
[४-४] क ग अर्वाङ् आदित्यो [५] एवं च । क यथा [१०] क नसन्दर्शिरे ग नुसन्दर्शिरे
अपसेधन्तिस् ग अपसेधयन्तिस् [६-६] ग दिव्ये

प्रजापति ^१ प्रजास् सृजानं मुखतः पाप्मासिनोत् । सो ऽकामयताप ^२ पाप्मानं हनीयेति । स एतं गायत्रमुखं प्रथमं त्र्यहम् ^३ अपश्यत् । तेन मुखतः पाप्मानम् अपाहत । तं मरुतो ^४ ऽसिनोत् । स एतं गायत्रमध्यं द्वितीयं त्र्यहम् ^५ अपश्यत् । तेन मध्यतः पाप्मानम् अपाहत । तं पदोर् असिनोत् । स एतं गायत्रोत्तमं तृतीयं त्र्यहम् ^६ अपश्यत् । तेन पक्षः पाप्मानम् ^७ अपाहत । अप ^८ पाप्मानं हते य एवं वेद । स्वरान्तेन वै त्र्यहेण ^९ प्रजापतिर् मृत्योर् आत्मानम् अत्रायत, निधनान्तेन प्रजाम्, इळान्तेन पशून् । एतावद् वावास्ति यद् आत्मा प्रजा पशवः । तद् यत् सद् अत्रायत तत् सत्रस्य सत्रत्वम् । त्रायत एनं सर्वस्मात् पाप्मनो य एवं वेद । स्वरान्तेन वै त्र्यहेण प्रजापतिर् देवान् असृजत, निधनान्तेन पितॄन्, इळान्तेन मनुष्यान् । तद् यत् स्वरान्तेन देवान् असृजत तस्मात् ते ऽमृताः । अमृतेन हि तान् प्राणेनासृजत । अथ यन् निधनान्तेन पितॄन् असृजत तस्माद् उ ते निधनसंस्थाः । अथ यद् इळान्तेन मनुष्यान् असृजत—पशवो वा इळा—तस्माद् य एव पशुमान् भवति तं मनुष्या उपसमायन्ति ॥ ३११ ॥

- [१] ग प्रजापतिः [२] क कामयता ग कामयता [३] क व्यहम् [४] ग मद्भवो [५] ग त्रियहं
[६-६] ग अपाहतायतं प [७] ग त्रियहेण

अथ ह कबन्ध आथर्वणे^१ केशी दार्भ्य उवास । अथ ह तर्हि समूढान्य एव
छन्दांस्य् आसुर् न व्यूढानि । तस्मै ह कबन्ध आथर्वणः^२ केशिने दार्भ्यायैतं व्यूढछन्दसं
द्वादशाहं प्रोवाच—त्रिर् एव गायत्रीं तर्पयतात् त्रिस् त्रिष्टुभं त्रिर् जगतीम् । तवैव
प्रजाया^३ अन्ये जीवितम् अभिध्यातारो, न तव प्रजा इति । तेन हैजे । ततो ह वा^४ इदम्
अर्वाचीनं व्यूढानि छन्दांसि । तस्माद् अनाढ्यानाम् अपि सतां पञ्चालानाम् अभ्य
एवान्ये जीवितं ध्यायन्ति । तस्यैतौ श्लोकौ—

कस्माद् ऊर्ध्वा भूमेर् यन्ति^५ सर्गाः कस्मात् तिर्यञ्चो^६ ऽन्व अन्तरिक्षम् ।

कस्माद् अर्वाञ्चो दिव उत्तरस्यै सूर्यस्य रश्मीन् अनु यन्ति सृष्टाः ॥

गायत्री त्रिवृतं वसाना सा त्रिष्टुभं तुनुदे^७ ऽन्तरिक्षात् ।

सा जगतीम् आयतनाद् दिवो ऽधि तस्माद् अर्वाञ्चः प्रवहन्ति सर्गाः ॥

॥ ३१२ ॥^८

- [१] क ग अथर्वणे [२] क अथर्वणे ग अथर्वणः [३] क प्रजाया [४-४] ग हर्वा [५-५] ग
भूर्मयन्ति [६] क त्रियुञ्चो [७] एवं ग च । क तुनुदे [८] ग द्वितीयोद्धातः

वाग् वै यज्ञं ससृजाना साशनायत्^१ सापिपासत् । तां देवा अर्वाग् यज्ञाहुत्याति-
तर्पयिषन् । तां नातर्पयन् । ताम् अर्वाक् सोमाहुतिहविर्यज्ञैर् अतितर्पयिषन्^२ । तां
नैवातर्पयन्^३ । त एतं व्यूढछन्दसं द्वादशाहं^४ यज्ञम् अपश्यन् । तम् आहरन् । तेनाय-
जन्त । तत एनां^५ छन्दांसि भूतां प्रार्जन् । ता अन्यान्यस्यै भागाय धेनुपरिसारम् अतप्यन् ।
तस्मात् पशवो ऽन्योन्यस्य भागाय धेनुपरिसारं^६ तप्यन्ति । सातप्यत्^७ । स य एवम्
एतां वाचश् च छन्दासां च तृप्तिं वेद तप्यत्य् आत्मना तप्यत्य् अस्य प्रजा^८ । देवा वै
देवाश्वान् देवरथेषु युक्त्वेमान् लोकान् अभ्यारोहन् । छन्दांसि वाच देवाश्वा, स्तोमा
देवरथाः ॥ ३१३ ॥

- [१] क समाव्यत् ग सामान्यत् [२-२] क सोमा- [५] क ग एना [६] क धेनुसारं [७] ग तप्यन्
हुतिहविर्यज्ञैरिति- ग सोमाहुतिहविर्यज्ञैरिति- [३] एवं [८-८] ग नास्ति
च । क ग नैवातर्पयिषन् [४-४] ग व्यूढछन्दसः

ते गायत्रीम् एव दक्षिणां युग्याम् अकुर्वत, त्रिष्टुभं सव्यां युग्यां, जगतीं सव्यां
प्रष्टिम्^१ । तेनेमं लोकम् अभ्यारोहन् । ते ऽनुवज् ज्यायान् वा अध्वा विपर्युहामेति । ते
जगतीम् एव दक्षिणां युग्याम् अकुर्वत, गायत्रीं सव्यां युग्यां, त्रिष्टुभं सव्यां प्रष्टिम्^२ ।
तेनेमम् अन्तरिक्षं लोकम्^३ अभ्यारोहन् । ते ऽनुवज् ज्यायान् वेवाध्वा^४ व्य एव पर्यु-
हामेति । ते त्रिष्टुभम् एव दक्षिणां युग्याम् अकुर्वत, जगतीं सव्यां युग्यां, गायत्रीं सव्यां
प्रष्टिम्^५ । तेनामुं लोकम् अभ्यारोहन् । एवं वै देवा देवाश्वान् देवरथेषु युक्त्वेमान्
लोकान् अभ्यारोहन् । अभीमान् लोकान् आरोहति^६ य एवं वेद ॥ ३१४ ॥

- [१] एवं ग च । क वृष्टिम् [२-२] ग नास्ति [३] क वृष्टिम् [४-४] क तेनेवमन्तरिक्षलोकम्
[५] क वेवध्वा [६] क वृष्टिम् ग वृष्टि [७] ग अभ्यारोहति

या ह खलु वै सपदा छन्दस् सा प्रथमम् अहर् उद्यच्छति, विपदा द्वितीयं, नाना-

पदा तृतीयम्, अनुपदा^१ चतुर्थम्, अतिपदा पञ्चमम्, अभिपदा षष्ठम् । गायत्री वै सपदा । त्रिपदा वै गायत्री । त्रय इमे लोकाः । त्रिष्टुप् विपदा, एकादशाक्षराणि हि तस्यै पदानि । जगती नानापदा, द्वादशाक्षराणि हि तस्यै पदानि । अनुष्टुप् अनुपदा । अनुपदा^३ हि सा गायत्र्या अक्षरैः । अष्टाक्षराणि वै गायत्र्यै पदान्य् अष्टाक्षराण्य् अनुष्टुभः । पंक्तिर् अतिपदा, पञ्चपदा हि सा । अतिछन्दा अभिपदाः । न हि एतावन्ति^४ कस्यै चनाक्षराणि ॥ ३१५ ॥

[१] ग अपदा [२] क अधिपाठः विपदा [३] ग नास्ति [४] ग तावन्ति

प्रजापतिर् यद् बृहद्रथन्तरे^१ ऽसृजत, स मन एवाग्रे बृहद् अपश्यद्, वाचं रथन्तरम् अभि व्याहरत् । तद् यद् वाचं^२ रथन्तरम् अभि व्याहरत्^३ तस्माद् रथन्तरं पूर्वं योगम् आनशे । अथ यन् मनो ऽग्रे बृहद् अपश्यत् तस्माद् उ बृहद्रथन्तरे इत्य् आख्यायते । मनो वै पूर्वम् अथ वाक् । मनो वै बृहद्, वाग् रथन्तरम् । ब्रह्म वै रथन्तरं, क्षत्रं बृहत् । तद् इदं मनो वाचम् अत्यमन्यत, क्षत्रं ब्रह्म । तद् इदं रथन्तरम् अवेद्^४ अति वै मा^५ मन्यतेति । "तद् वैरूपम्" असृजत । तेन पुरस्तात् पर्यवैत् । ते द्वे भूत्वात्यमन्येताम् । तद् इदं बृहद् अवेद् अति वै मा मन्यतेति । तद् वैराजम् असृजत । तेन पुरस्तात् पर्यवैत् । ते द्वे भूत्वात्यमन्येतां तद् इदं रथन्तरम् अवेद् अति वै मा^६ मन्यतेति । तच् छाकरम् असृजत । तेन पुरस्तात् पर्यवैत् । तानि त्रीणि भूत्वात्यमन्यन्त । तद् इदं बृहद् अवेद् अति वै मा^७ मन्यतेति । "तद् रैवतम्" असृजत । तेन पुरस्तात् पर्यवैत् । तानि त्रीणि भूत्वात्यमन्यन्त । "ते ऽन्तम् अगच्छताम्"^८ । ते ऽवित्तां^९ समे वै स्वो नान्यद् अन्यद्^{१०} अतीति । तानि षट् पृष्ठान्य् आसन्, त्रीणि छन्दांसि । तानीमानि त्रीणि छन्दांसि षट् पृष्ठानि नानुव्यभवन्^{११} ॥ ३१६ ॥

[१] ग अधिपाठः इत्याख्यायते [२-२] ग रथन्तरमभिव्याहरमभिव्याहरत् [३] एवं च । क ग वेद [४] ग वा [५-५] ग तश्चाकरम् [६] क अधिपाठः तद्वैराजमसृजत तेन पुरस्तात् पर्यवैत् ते द्वे भूत्वात्यमन्येतान्तदिदं रथन्तरमवेदति वै माम-

मन्यतेति तच्छाकरमसृजत तेन पुस्तात् पर्यवैत्तानि त्रीणि भूत्वात्यमन्यन्त तदिदं बृहदवेदति वै मामन्य-
तेति [७-७] ग ते अन्त्यगच्छताम् [८] ग अर्पितां
[९] ग अन्यम् [१०] ग नानुव्यभवत्

सा गायत्र्य् अनुष्टुभम् असृजत । सा चतुर्थम् अहर् उदयच्छत् । तया चतुर्थम् अहर् अकल्पत । त्रिष्टुप् पंक्तिम् असृजत । सा पञ्चमम् अहर् उदयच्छत् । तया पञ्चमम् अहर् अकल्पत । जगत्य् अतिछन्दसम् असृजत । सा षष्ठम् अहर् उदयच्छत् । तया षष्ठम् अहर् अकल्पत । तानि षट् पृष्ठान्य् आसन्, षट् छन्दांसि । तानि द्वन्द्वम् अकल्पन्त । द्वन्द्वम् अस्मै प्रजाः पशवः कल्पन्ते य एवं वेद । गायत्र्या^१ वै प्रथमम् अहस् तायते, त्रिष्टुभा द्वितीयं, जगत्या तृतीयम्, अनुष्टुभा चतुर्थं, पंक्त्या पञ्चमम्, अतिछन्दसा षष्ठम् । तस्माद् अतिछन्दसप् षष्ठे ऽहनि शस्यन्ते । तद् यथा "वर्षिष्ठेन गग्भिष्ठे"^२ गाधम् इच्छेतैवम् एव "तद् देवा"^३ अतिछन्दोभिष् षष्ठे ऽहनि^४ गाधम् ऐच्छन्त । अथो वै तर्हीच्छन्ते ऽथो षष्ठस्यैवाहो व्याप्त्या, उत्तरस्यो एव ज्यहस्य सन्तत्या अव्यवच्छेदाय ॥ ३१७ ॥^५

[१] ग गायत्र्यं [२-३] ग वर्षिष्ठेन गग्भिष्ठे [३-३] क तदेव तदेवा [४] ग हन्
[५] ग तृतीयोऽध्यायः

आपो वा इदम् अग्रे महत् सलिलम् आसीत् । तस्मिन् प्रजापतिः प्रतिष्ठां पेच्छत् । स एतं वैश्वानरं प्रायणीयम् अतिरात्रम् अपश्यत् । तम् उपादधात् । इमम्^१ एव^२ लोकम् अस्मिन् सलिले ऽधि तम् अप्रथयत् ।^३ यद् अप्रथयत्^४ तस्मात् पृथिवी । तस्मिन् अधि प्रत्यतिष्ठत् । तद् वै तम् इवासीत् ।^५ रात्री ह्य अहम्^६ उत्तरा । स एतत् त्रिवृतम् अग्नि-ष्टोमम् अपश्यत् । तम् उपादधाद् इमम्^७ एवाग्निम् अस्यां पृथिव्याम् अधि । तेन ज्योतिषेमान् लोकान् प्रापश्यत् । स एतान् अष्टाव् उक्थ्यान्^८ अष्टातयान् पशून् दिशो ऽनुव्यतनोद् वामदेव्यम् अन्तरिक्षम्, आदित्यम् एव दशमम् अहर्, अमुम् एव लोकम् उत्तरम् अतिरात्रम् । स एतां व्याप्तिं व्याप्नोत् । इदं सर्वम् अभवत् । एताम् एव व्याप्तिं व्याप्नोतीदं सर्वं भवति य एवं वेद । ऋतवो वै पृष्ठयष् षडहो, दिशश् छन्दोमा, इमाव् एव लोकाव् अतिरात्री । ऋतवो वै पृष्ठयष् षडहो, अर्धमासा मासा अहोरात्राणि छन्दोमा, 'इमाव् एव' लोकाव् अतिरात्री । अथ याव् एताव् अन्तराव् अग्निष्टोमाव् इन्द्राग्नी एव तौ । तद्^९ 'यन् नेदीयस् सत्' कनीयस्तोमं पूर्वम् अइस् तस्माद् अयम् अग्निर् नेदीयस् सन् अदीयस् तपति । अथ यस्माद् दवीयस् सन् ज्वायस्तोमम्^{१०} 'उत्तमम् अहस्' तस्माद् असाव् आदित्यो दवीयस् सन् ओजीयस् तपति । यो वै सर्वे^{११} द्वादशाहम् आत्मानम् अभि संपद्यमानं वेद सर्व एनं कामा अभि संपद्यन्ते ॥ ३१८ ॥

[१] ग इदम् [२] ग अधिपाठः अग्निमस्यां पृथि
[३-३] एवं च । क ग नास्ति [४-४] एवं च ।
क रात्रिहन् ग रात्रीयन् [५] क उक्थ्यान् [६-६]

क इमावेव ग इमावेव [७-७] एवं च । क ग
यदनेदीयस्सन् [८-८] ग उत्तमहस् [९] ग सर्वा

पदोर् एव प्रतिमा पूर्वो ऽतिरात्रः । नव पुरुषे प्राणाः । स त्रिवृत् । त्रिवृत् प्राय-णीयम् अहः । तेन तत् संपन्नम् । दश हस्त्या अंगुलयश् चत्वार्य^१ 'उरोर् बाह्यानि' । यद् ऊर्ध्वं नाभेस् तत् पञ्चदश । पञ्चदशं द्वितीयम् अहः । तेन तत् संपन्नम् । 'दश हस्त्या अङ्गुलयस्, सप्त शीर्षन् प्राणाः । तत् सप्तदश । सप्तदशं तृतीयम् अहस् तेन संपन्नम् । दश हस्त्या अंगुलयो दश पद्या आत्मैकविंशः । एकविंशं चतुर्थम् अहः । तेन तत् संपन्नम् । दश हस्त्या अङ्गुलयो, दश पद्या, सप्त शीर्षन् प्राणाः । तत् सप्त-विंशतिः । सप्तविंशं पञ्चमम् अहः । तेन तत् संपन्नम्^२ । दश हस्त्या अङ्गुलयो, दश पद्या, दश प्राणा, मनो वाग् वृद्धयं, तत् त्रयस्त्रिंशत्^३ । त्रयस्त्रिंशं षष्ठम् अहः । तेन तत् संपन्नम् । प्राणा^४ एव सप्तमम् अहर् गायत्रम् । चक्षुर् एवाष्टमम् अहस् त्रैष्टुभम् । ओन्नम् एव नवमम् अहर् जागतम् । वाग् एव दशमम् अहर् आनुष्टुभम् । अथ यद् ऊर्ध्वं श्रोत्राभ्यां तद् उत्तरो ऽतिरात्रः । प्राण एव पूर्वो ऽतिरात्र, उदान उत्तरः । तौ प्रायणी-योदयनीयाव् इति परोक्षम् आचक्षते । प्रति प्राणापानयोस् तिष्ठति, न प्राणापानाभ्यां व्यथते, सर्वम् आयुर् एत्य्, एवं वै सर्वो द्वादशाहम् आत्मानम् अभिसंपद्यते, सर्व एनं कामा अभिसंपद्यन्ते, य एवं वेद ॥ ३१९ ॥

[१-१] ग उरोर्बाह्यानि [२-२] ग नास्ति [३] ग नास्ति [४] एवं ग च । क प्राण

विषुवत्कं^१ वा एतत् सत्रं यद् द्वादशाहः । स य^२ एतस्य सत्रस्य विषुवन्तं वेद—
अग्निर् वै विषुवान्—विषुवान् श्रेष्ठ स्वानां भवति । पुरुषो ह वा एतस्य सत्रस्य विषुवान् ।
पुरुषो ह्य एषां लोकानां विषुवान् । इमे वै लोका एष द्वादशाहो, ऽहम् अस्य सत्रस्य

विषुवान् अस्मीत्य् एव मन्यमानः एतेन द्वादशाहेन यजेत । तस्य हैतस्मिन् एव सत्रे विषुवान् उपेतो भवति । स वा एषो ऽहन् एव प्रतिष्ठितः । प्रायणीयम् अहर् द्वितीयम् अहस् तृतीयम् अहर् इत्य् अहर् अहर् इति भवति । *असौ वा आदित्यो ऽहः* । एतम् एवैतेनर्ध्वन्त्य् एतस्य सलोकतां गच्छन्ति ॥ ३२० ॥^१

[१] क विषुवन्तं ग अभविषुवत्कं [२] ग नास्ति [३] ग मन्यमाना [४-४] क असावादित्योहः
ग असौवा आदित्य [५] ग चतुर्थोद्धवायः

प्रजापतिर् वावेदम् अग्र आसीत् । सो ऽकामयत्—बहु स्यां प्रजायेय^१ भूमानं गच्छे-
यम् इति । सो ऽष्टादशैवाक्षराणि प्रजायत । तानि द्वेधा व्यौहन् नवान्यानि नवान्यानि^२ ।
स एव त्रिवृच्च च स्तोमो ऽभवत् गायत्री च^३ छन्दः । सो ऽयं संपूर्णस्^४ त्रिवृत् स्तोम
आसीद्, अथ गायत्री प्रणवनवमासीत्^५ । प्रणवस् तस्यै नवम आसीत् । ताम् अयं त्रिवृत्
स्तोमो ऽब्रवीद् गायत्रीम् एहि संभवावेति । तौ समौ सन्तौ नाशक्नुतां संभवितुम् । ताम्
अब्रवीन् न वैतर्हि शक्यावस् समौ सन्तौ संभवितुम् । यत् त एतन् नवमम्^६ अक्षरं तद्
उद्गृह्येति । तत् किं भविष्यति । यद् एवास्ति तद् भविष्यतीति । तथेति । तद् उदौहत ।
स एव प्रणवो^७ ऽभवत् ॥ ३२१ ॥

[१] ग प्रजाये [२] ग नास्ति [३] क वच् [४] ग संपूर्णस् [५] = प्रणव-नवमा (गायत्री)+
आसीत् [६] ग अधिपाठः विष्णवे प्रायश्छेस्तदिदं विष्णु [७] ग प्राणवो

स प्रतिगरस्^१ स उद्गीथस् तद् आश्रावणम् । तस्माद् ओम् इति प्रणौत्य् ओम् इति
प्रत्यागृणात्य् ओम् इत्य् उद्गायत्य् ओम् इत्य् आश्रावयति^२ । एतद् वा अस्ति यद् अभवत् ।
ताम् अब्रवीद् एतर्हि वै तस्मा अलं स्वो^३ यत् प्रजनयेवेहि प्रजनयावेति । ताम् अब्रवीत्
संभव छन्दांसि त्वं प्रजनयतात् स्तोमान् अहं प्रजनयिष्यामीति । सो ऽयं त्रिवृत् स्तोमश्
चतुर्विंशतिं स्तोत्र्याः प्राजनयत् । अथ गायत्री चतुर्विंशतिम् अक्षराणि प्रजायत । ताम्
अब्रवीद् विभव यावत्य् असि तावत्य् एधीति । साष्टाक्षरा सत्य् अक्षराणि त्र्यक्षराण्य्
अकुहत् । तानि चतुर्विंशतिर् अभवन् । चतुर्विंशतिः पूर्वाणि^४ । तद् *अस्या अष्टाचत्वारिं-
शत्* प्रजातम् आसीत् । सेयं गायत्री चत्वार्य् अक्षराण्य्^५ आदत्त । सोऽणिन् अभवत् ।
षड् इतर आदत्त— ॥ ३२२ ॥

[१] क प्रतिहरस् [२] ग आश्रावयति [३] एवं
च । क ग सो [४] ग अधिपाठः प्रजायत
तामब्रवीद्विभवयावत्यसीताप पत्येयीति साष्टरा सत्य- [५] क चत्वार्यक्षरा षडक्षराण्य्
क्षराणि त्र्यक्षराण्यकुहत् तानि चतुर्विंशतिरभवंश्चतुः
विंशतिः पूर्वाणि [६-६] क अस्याष्टाचत्वारिंशत्
[६] क चत्वार्यक्षरा षडक्षराण्य्

—स षड्विंश स्तोमो ऽभवत् । चत्वारिंशम् आदत्त । सानुष्टुब् अभवत् । षड्
इतर आदत्त । स एकविंश स्तोमो ऽभवत् । चत्वारिंशम् आदत्त । सा बृहत्य् अभवत्^१ ।
षड् इतर आदत्त । स त्रिणव स्तोमो ऽभवत् । चत्वारिंशम् आदत्त । सा पंक्तिर् अभवत् ।
षड् इतर आदत्त । स त्र्यर्हिविंश स्तोमो ऽभवत् । तद् *एषो ऽन्तम्^२ अगच्छत् ।
चत्वारिंशम् आदत्त । सा त्रिष्टुब्^३ अभवत् । अपराणि^४ चत्वार्य् आदत्त । सा जगत्य्
अभवत् । ताव् अन्तम् अगच्छताम् । ताम्^५ अब्रवीन् न वा अतः पराञ्चौ प्रजनयिष्याव,

एहि, यावदक्षरैवाग्रे ऽभूस् तावदक्षरा भूत्वेति । साष्टाक्षरैव 'भूत्वै[त्] ।' तस्माद् एतत् पतिर् यथाकामं जायां नेनीयते ॥ ३२३ ॥

[१] ग अघिपाठः षडितर अदत्त स एकविंश स्तोमोभवत् चत्वारिंशमादत्त सा बृहत्पुत्रवत् [२-३] एवं च ।
क ग एषान्तम् [३-३] ग अभवाकर्कपराणि [४] क ताव् [५-५] ग भूत्वैतस्माद्

तौ^१ पञ्चदशं चैकविंशं च व्यूह्य मध्ये समभवताम् । स एवैष प्रजापतिस् सप्तदशो ऽज्ञाद् स्तोमो ऽभवत् । तस्मै 'त्रिष्टुप्पञ्चदशाब् इत' स्तोमौ बलिं^२ कुरुत, एकविंशस्^३ त्रिणवस् त्रयस्त्रिंशः^४ परस्तात् । ताम् अब्रवीत् संभवं^५ छन्दांसि त्वं प्रजनयतात्, स्तोमान् अहं प्रजनयिष्यामीति । सो^६ ऽयं त्रिष्टुप् स्तोमश् चतुष्टोमे^७ चतुर्दशं षोडशम् अष्टादशं नवदशं पञ्चविंशं षट्त्रिंशम् इत्य् एतान् मृगस्तोमान् प्राजनयत् । अथ गायत्री एकपदां द्विपदाम् अक्षरपंक्तिं विष्टारपंक्तिं विराजम् अतिच्छन्दसम् अमितं छन्द इत्य् एतानि मृगच्छन्दसानि प्राजायत । सैषा स्तोमानां च छन्दासां^८ च प्रजापतिः । तद् ध शौनकं कापेयं चैकितानेयः पप्रच्छ—यत् षडुत्तरेण वै स्तोमाः प्रजनयन्ति, चतुरुत्तरेण छन्दांस्य्, अथ को ऽयम् अषडुत्तरी^९ स्तोमस् सप्तदश आक्षिप् सन् मध्ये व्यवहित इति । स गोवाच—स्तोमाश् च छन्दांसि च यन् न प्राजायन्त स एवैष प्रजापतिस् सप्तदशो मध्ये व्यवक्रम्य प्रजनयन् अतिष्ठत् । स यो वा एतम् आक्षितं वेदाक्षिद् वै स सर्वत्रैव भवति । अनाक्षिद् वा एष यत् प्रजापतिः । सर्वं हीदं प्राजापत्यम् इति । ते हैत आक्षित इव चैकितानेयाः । तानीमानि छन्दांसि स्तोमैर् अकल्पन्त^{१०} ॥ ३२४ ॥

[१] क ता [२-२] ग -पञ्चदशास्त [३] क [७] ग सा [८-८] ग स्तोमञ्चतुष्टोमं [९] ग बलिं ग बलां [४] क एकविंश [५] एवं च । छन्दसानां [१०] क षडुत्तरी [११] क ग क ग त्रयस्त्रिंशः [६] एवं च । क ग संभवं अकल्पत

त्रिष्टुता गायत्र्य् अकल्पत, पञ्चदशेन त्रिष्टुप्, सप्तदशेन जगत्य्, एकविंशेनानुष्टुप्, त्रिणवेन पंक्तिस्, त्रयस्त्रिंशेन विराद्, पञ्चविंशेन बृहत्पुत्रवत्, अष्टादशेनवदशाभ्याम् उष्णिक्ककुभौ । ता या नव गायत्र्यश् चतुर्विंशतिसु^१ ते त्रिष्टुतः । अथ या पञ्चदश त्रिष्टुभश् चतुश्चत्वारिंशत्^२ ते पञ्चदशाः । अथ यास् सप्तदश जगत्यो ऽष्टाचत्वारिंशत्^३ ते सप्तदशाः । अथ या एकविंशतिर् अनुष्टुभो द्वात्रिंशत्^४ त एकविंशाः । अथ यास् सप्तविंशतिः पंक्त्यश् चत्वारिंशत्^५ ते त्रिणवाः । अथ यास् त्रयस्त्रिंशद् विराजस् त्रिंशत्^६ ते त्रयस्त्रिंशः । अथ याः पञ्चविंशतिर् बृहत्पुत्र षट्त्रिंशत्^७ ते पञ्चविंशाः । अथ या अष्टादशेनवदशोष्णिक्ककुभो ऽष्टाविंशतिसु^८ ते ऽष्टादशेनवदशाः ॥ ३२५ ॥

[१] ग चतुर्विंशत् [२] ग चतुश्चत्वारिंशत् [३] ग अष्टाचत्वारिंशत् [४] ग द्वात्रिंशत् [५] ग स्ते [६-६] ग त्रयस्त्रिंशन्दिवाजस्त्रिंशत् [७] क पञ्चविंशति [८] ग पञ्चमोद्धयायः

एकं वावेदम् अग्रे ऽक्षरम् आसीद् वाग् एव । साकामयत—बह्व्य् असानि, प्रजायेथ, भूमानं गच्छानि, यज्ञं तनवा इति । सा स्वाहा स्वाहा स्वाहेत्य् एव द्वादशकृत्वो ऽजुहोत्^१ । सा त्रिंशतम् त्रिंशतम् एवास्तिनोत्^२ । त्रिंशदक्षरो एवात्मनाभवत् । तस्यै पञ्चेवाक्षरे उपोदसर्पताम् । सैवैषानुष्टुब् अभवत् । तस्माद् एतद् योषितः पञ्चैव स्तनाब्^३ उपोत्सर्पतः । सैषा^४ विराद् एव स्तनिनी । सा यत् तद् द्वादशकृत्वो ऽजुहोद् एतान्

एव "तद् द्वादश मासो" ऽसृजत । तान्य् एवैतानि द्वादशाहस्य द्वादशाहान्य् अभवन्स्, त एव चतुर्विंशतिर् अर्धमासा अभवन्स् तान्य् एव सप्त च शतानि विंशतिं चाहोरात्राण्य् अभवन् । सैतं संवत्सरं षड्द्वयम् असृजत । एष ह वाव यज्ञो यस्य संवत्सरः । सा नावेद्— यज्ञं वा असृक्षीति । किम् उ चिद् "असृक्षीत्य् एवामन्यत" । तां मोदः प्रत्यागच्छत । ततो ऽवेद्— यज्ञं वा असृक्षीति । सैक्षत— यम् इमं यज्ञम् असृक्षि हन्तैनम् आत्मन एवाधि^१ तनवा इति ॥ ३२६ ॥

[१] एवं च । क जुहेत् ग जुहात् [२] ग एव- ग यज्ञस् [८-८] क असृक्षीतिवामन्यत [९] ग
न्हिनोत् [३] ग स्तना [४] क ग सेवा एवाधी
[५-५] ग तत्पादशमासो [६] ग चाहोष्य [७]

साष्टाभिर् एवाक्षरैः प्रथमम् अहर् अतनुत, एकादशभिर् द्वितीयं, द्वादशभिस् तृतीयम् । अक्षरम् एव व्यक्षरं पर्यशिष्यत^१ । तद् एवोत्तरं^२ अहम् अनुव्यदधात्^३ । सैतं पृष्ठयं षड्द्वयम् अतनुत । सैतं पृष्ठयं षड्द्वयं तत्त्वैक्षत^४ केन न्व् इमं तृतीयं अहं^५ तन्वियेति । स्वात्मानम् एवापश्यद्, यो न्वाव मे 'ऽसाव् आत्मा' सो ऽयम् । हन्तैनम् आत्मन एवाधि तनवा इति । साष्टाभिर् एवाक्षरैस् सप्तमम् अहर् अतनुतैकादशभिर् अष्टमं, द्वादशभिर् नवमम् । अथ यद् अक्षरं पर्यशिष्यत तद् एवैतद्^६ द्वादशाहस्य दशमम् अहर् अभवत् । सैषा भ्रान्ता विरुष्टाशये वाग् यज्ञम् "ऊहिषी कालिलिमत्ता" यथा सिंहो वा विजाता स्याद् व्याघ्री वा शिशुमारी वैवम् । तां यद् एतर्हि प्रत्यक्षम् आलभेरन् व्याप्तम् "अस्या आपधेरन्" । यद्य् उ वा सा इयुर् एतस्मात् सर्वस्माद् इयुः । ताम् एतां परोक्षम् अनुष्टुभं कुर्वन्ति ॥ ३२७ ॥

[१] ग उपर्यशिष्यत [२] ग एवोत्तर [३] ग एवैतद् [८-८] ग ऊहिषीकालिलिमत्ता [९-९]
क अनुव्यधात् [४] क तत्त्वैक्षत [५] ग क अस्या अपधेरन् ग अस्यात्रपधेरन्
त्रियहं [६-६] ग सासात्मा [७] क एवैतं

न होता चनानुष्टुभश्^१ शंसति, विराज एव स शंसति । ते देवा अनुवन् इयम् इयं यज्ञम् असृष्टैतानेन^२ यजामहा इति । ते बृहद्रथन्तराभ्याम् अस्तुवत । ते बृहद्रथन्तरे एते एव^३ प्रथमे अहनी^४ "ऊद्वा नाकामयेतां वोदुम्" । ते बृहतीम् अनुवन् इदं नस् त्वं तृतीयम् अहर् वह । अभिजितं वै नस् सत् तद् अव्याप्तम् इति । सद्^५ ध वै बृहती भवति यत् सा पृष्ठं भवति^६ । सैतद् बृहती तृतीयम् अहर् ऊद्वा नाकामयत वोदुम् । त इमम् एव लोकं रथन्तरेणाजयन्^७ अन्तरिक्षं बृहत्यामुं बृहता । त एतेन व्यहेण^८ व्यजयन्त । "तद् यथा" विजितेन यन्ति सैन्धवान्^९ अजन्ति हस्तिनं वहन्ति धूर्गृहीतं रथं याति हुलुभ्यां याति विच्छिद्रहाभ्याम् एवं गर्दभरथेन । एवम् एतं द्वितीयं अहं^{१०} देवा अत्यायन् ॥ ३२८ ॥^{११}

[१] ग चनानुष्टुभश् [२] क असृष्टैतानेन ग असुवै-
तानेन [३-३] एवं च । क ग प्रथमेहनि [४-४]
ग उद्वा नाकामयेतां वोदुम् [५] ग च तद् [६] ग
ग अधिपाठः यत्सा पृष्ठं भवति वैतत् [७] क
रथन्तरेणाजयन् ग रथन्तरेणाजयन् [८] ग
त्रियहेण [९-९] क तद्वाधा [१०] ग सैन्ध्या-
वान् [११] ग त्रितियं त्रियहं [१२] क-कोशे
ते बृहद्रथन्तरे एतानि रूपाणि प्रत्योहताम् इति
पठित्वायं खण्डः समाप्तिमेति ।

ते बृहद्रथन्तरे एतानि रूपाणि प्रत्यौहतां वैरूपं वैराजं^१ महानास्त्री रेवतीर् इति । अथ बृहती प्रत्यौहद्^२ विराजं शकरीं रेवतीम् इति । ^३तानीमान्य अत्यायन्^३ । तानि देवा अन्वपश्यन् यथा मत्स्याम् ऊर्ध्वा यन्तम् अनुपश्येद् एवम् । तानि सप्तमे ऽहन् समुदमज्जन् यथा मत्स्यास् समुन्मज्जन् एवम् । तान्य एतानि छन्दोमेषु सर्वाणि रूपाणि संसृज्यन्ते । एतद् वृद्ध्यां बृहद् भवति, बृहत्यां रथन्तरम् । स यथोग्रगाधे संरभ्यानीयाद् एवम् ^४एवंतं तृतीयं त्रियहं^४ देवा अत्यायन् । त एतं स्वर्गं लोकम् आगच्छन्^५ एतद् दशमम् अहः । ^६एष वाव^६ स्वर्गो लोको यद् दशमम् अहः । तच् चतुर्विंशं भवति । ततो या विंशतिर् विराद् सा । अथ याश् चतस्रस् तद् एव ब्रह्मस्य विष्टपम् । तस्मिन् एतद् देवास्^७ सर्वान् कामान् दुहे । उपसृजन् धरुणं मात्रे मातरं धरुणो धयन् रायस् पोषम् इषम् ऊर्जम् अस्मासु दीधरत् स्वाहिति जुहोति । स^८ यं कामं कामयेत तं ध्यायेत् । एतस्यां हुतायां स हैवास्मै कामस् समृध्यत एवविदे । ^९किम् उ^९ नैवविदे समृध्येतेति^{१०} ह स्माह शात्र्यायनिः ॥ ३२९ ॥^{११}

[१] क वैरान् ग वैरूपं [२] ग प्रत्यद् [३-३] [३-६] ग एषवाव [७] ग देवीस् [८] क स्व
क तानिमग्नानत्यायन् ग तानिमानित्यायन् [४-९] ग किम् [१०] ग समृध्यतेति [११]
४] क एवंतृतीयन्यहं [५] क ग आगच्छन् ग पशोद्वयः

एति प्रत्य् आशुमद् वीनीमद्^१ रुक्मवत्^२ तेजस्वद्^३ गुञ्जानं प्रथमस्याहो रूपं, त्रिवृत् स्तोमस्य, गायत्र्यै छन्दसो, रथन्तरस्य ^४सास्त्रः । वृषवद्^५ वृत्रहवद्^६ रथिमद्^७ विश्ववद्^८ उपस्थितं द्वितीयस्याहो रूपं, पञ्चदशस्य स्तोमस्य, ^९त्रिष्टुभश् छन्दसो, बृहतस् सास्त्रः । उद्धत् त्रिवद् दिग्वद् गतवत् पुराणवत् तृतीयस्याहो रूपं, सप्तदशस्य स्तोमस्य^{१०}, जगत्यै छन्दसो, वैरूपस्य सास्त्रः । राजन्वज् जनद्वद् विरादसूर्यवच् चतुर्थस्याहो रूपम्, एकविंशस्य स्तोमस्य, अनुष्टुभश् छन्दसो, वैराजस्य सास्त्रः । चित्रवच् छिशुमत् पंकत्यश् शक्यो व्यूनाश्ररा गोमद् वृषभवद्^{११} वज्रभमत् पञ्चमस्याहो रूपं, त्रिणवस्य स्तोमस्य, पंक्तेश् छन्दसश्, शाक्यस्य सास्त्रः । परिवत् प्रतिवत् सप्तपदा द्विपदा विनाराशंलं गोमद् वृषभवद् वज्रभिमत् षष्ठस्याहो रूपं, त्रयस्त्रिंशस्य स्तोमस्यातिछन्दसश्^{१२} छन्दसो, रेवतस्य सास्त्रः ॥ ३३० ॥

[१] ग वीनीमत् [२] एवं च । क रुक्मत् ग [३-६] ग नास्ति [७] ग वृषभद्
रुक्मत् [८] ग तेजस्वीद् [४-४] क सास्त्रो- च ऋषभवद् [८] ग स्तोमस्याश्छन्दसस्
द्वृषवद् ग सास्त्रोष्टुवत् [५] एवं च । क रेमद्

यस्माद् एषा समाना सती^१ षडहविभक्तिर् अथ नाना भवति, तस्मान् नानारूपस् संवत्सरो नानारूपम् एनम् अनु प्रजायते । अग्न इति प्रथमस्याहो विभक्तिर्, अग्निम् इति द्वितीयस्याग्निनेति तृतीयस्याग्निर् इति चतुर्थस्याग्नेर् इति पञ्चमस्याग्न इत्य् एव पुनर् षष्ठस्य । ताव् एताव् अन्तौ संघत्त । एतद् अन्व अनन्तस् संवत्सरः । तस्यैताव्^२ अन्तौ यद् धेमन्तश् च वसन्तश् च । एतद् अनु ग्रामस्यान्तौ समेत, एतद् अनु निष्कस्यान्तौ^३ समेत, एतद् अन्व अहिर् भोगान् पर्याहृत्य शये । तद् एतद् अन्नम् । तं देवचक्रम्^४ अक्षितं पुनर्नवम् आ च पश च परिवर्तते । स य एतद् एवं वेदैनाम् एवानन्तताम् एताम् अक्षितिम् एतां पुनर्नवताम् जयति^५ । अग्न आ याहि वीतय इति ह्वयन्त्य् एवैनम् एतेन, अग्निं दूर्तं वृणीमह इति शृणत एवैनम् एतेन । अग्निनाग्निस् समृध्यत इति सम् एवैनम्

एतद् इन्धते । अग्निं वृत्राणि जंघनद् इति व्यु एवैनैनैतज् जयन्ते । तव श्रियो वर्णस्येव^१ विद्युत इति श्रियम् एवास्मिन् एनद् दधति । यो वै षष्ठस्याहो विभक्तिं वेद सर्वम् आयुर् एति । जातवेदस इति^२ वै षष्ठस्याहो विभक्तिर् अग्न^३ इति च । सर्वम् आयुर् एति य एवं वेद ॥ ३३१ ॥

[१] क-कोशे ३३०तमः खण्डोऽत्र समासिमेति
[२] क तस्येताद् [३] ? ग च निष्ठस्यान्तौ
[४] एवं ग च । क देवपक्कं [५] क जनयति [६]
क वर्णस्येव ग वर्णस्येव [७] ग पुनरुक्तिः

तेभिर्वृत्राणि जंघनदिति प्येवैनैनैतज्जयन्ते तव श्रियो
वर्णस्येव विद्युत इति श्रियमेवास्मिन्नेव दधाति यो वै
षष्ठस्याहो विभक्तिं वेद सर्वमायुरेति जातवेदस इति
[८] ग अग्नि

देवा वै पृष्ठये षडहे^१ श्रियम् ऐच्छन् । ताम् अग्न इति प्रथमे ऽहन् नान्वविन्दन् । ताम् अग्निम् इति द्वितीय^२ ऽहन् नान्वविन्दन्^३ । ताम् अग्निनेति तृतीये^३ ऽहन् नान्वविन्दन्^३ । ताम् अग्निर् इत्य् एव चतुर्थे ऽहन् नान्वविन्दन् । भूतम्^४ एवोत्तरे ऽन्ववदताम् । यस्माद् एषा समाना सत्य् अग्निविभक्तिर् अथ नाना भवति, तस्मात् "समानस् सन्" संवत्सरो नाना मस्यानि पचति^५ । एतैर् ह वा एतद् अग्निभिः पचति^५ य एते प्रविष्टाः^६ । अथो हास्यैतैर् एवाग्निभिस् सर्वं क्रतवो^७ ऽग्निमन्तो भवन्ति । प्रसृतेळा^८ प्रथमस्याह, ऊर्ध्वेळं द्वितीयं, परिष्टुब्धेळं तृतीयम्, इळाभिर् इळं चतुर्थम्, अध्यर्धेळं पञ्चमम्, इहकारेणाभ्यस्तेळं षष्ठं च । अथो^९ ह वास्यस्को नैमिशीयान् पप्रच्छ—किं प्रथमेनाह्ना कुरुध्वम् इति । प्रैमेति । किं द्वितीयेनेति । ^{११} 'अवसं कुर्महा' इति । किं तृतीयेनेति । परि वा प्लवामहा इति । किं चतुर्थेनेति । ^{१२} 'सता सद् अप्यदध्मेति' । किं पञ्चमेनेति । पशून् विच्छिन्दन्त ऐमेति । किं षष्ठेनेति । आगच्छामेति^{१३} होचुः । अथो तेभ्य एवैतत् पशुभ्यो भिषज्यामेति । तद् यत् प्रैमेति प्रेव वा एतत् सार्धते यत् प्रैति । प्रसृतेळा प्रथमस्याहः ॥ ३३२ ॥

[१] ग षडह [२-२] ग ह्रान्वविन्दन् [३-३] क ह्रान्वविन्दन् ग नान्वविन्दन् [४] च हूतम् [५-५] ग समानस्यन् [६] क पचति [७] क प्राविष्टा ग प्राविष्ट [८] क भूतवो [९] ग प्रसृते

[१०] क थो ग हो [११-११] क एवसमकुर्महा ग एवसमकुर्महा [१२-१२] क सतासिदप्यदध्मेति ग सतासिदप्यदध्मेति [१३] ग आगच्छामेति

अथ यद् 'अवसं कुर्म' इत्य् उपरत्येव^१ वा उपविमुच्येवावसं^२ कुर्वते । उपरत्येव हि द्वितीयस्याह इळा निधनं गच्छति । अथ यत् परि^३ वा प्लवामहा इति परिष्टुब्धेव^४ हि तृतीयस्याह इळानिधनं गच्छति । अथ यत् 'सता सद् अप्यदध्मेतीळाभिर्' इळाः पशुभिः पशून् तत् । तद् एतत् 'सता सद् अपिहितम्' । अथ यत् पशून् विच्छिन्दन्त ऐमेति विच्छिन्नेव वा एषा यद् अध्यर्धेळान्नकृता^५ । पशवो वा इळा । तस्मात् पशून् विच्छेदं^६ विकारं भुञ्जते । अथ ^{१०} 'यद् आगच्छामेतीहेत्यस्याम्' । एवैतत् प्रत्यनिष्ठन् । अथो तेभ्य एवैतत् पशुभ्यो भिषजितम् । यस्माद् एषा समाना सतीळाविभक्तिर्^{११} अथ नाना भवति, तस्मान् नानारूपाः पशवः । नानारूपम् एनान् अनु प्रजायते । यद् कचारभते तत् प्रथमस्याहो रूपम् । परिष्टुब्धं द्वितीयस्योभयतः परिष्टुब्धं तृतीयस्यानुतुन्नं चतुर्थस्याभ्यस्तं पञ्चमस्येहकारेणाभ्यस्तं षष्ठस्य । यस्माद् एषा समाना सती स्वरविभक्तिर्^{१२} अथ नाना भवति तस्माद् अयं वायुर् यथर्तु एवत—शीतो हेमन्तम्, उष्णो ग्रीष्मम् । इन्द्रेति प्रथमस्याहो विभक्तिर् इन्द्रम् इति द्वितीयस्येन्द्रेणेति तृतीयस्येन्द्र इति चतुर्थ-

स्येन्द्राद् इति पञ्चमस्येन्द्र इत्य् एव पुनष् षष्ठस्य । यस्माद् एषा समाना सतीन्द्र-
विभक्तिर्^१ अथ नाना भवति तस्माद् असाव् आदित्यो यथर्तुं तपति—शीतो हेमन्तम्,
उष्णो ग्रीष्मम् ॥ ३३३ ॥^{१४}

[१-१] क अपसंकुर्मः ग अवसंकुर्मम [२] ग ग-लान्तं कुता [९] ग विशेन्द्र [१०-१०] क
उपरेत्येव [३] ग उपसुच्येवावासं [४] क परी यदगच्छामेती ग यगच्छमेतिहेत्यस्याम् [११] ग
[५] ग प्लुत्येव [६-६] ग सदप्यदत्तभेतीळामिर् वतीळविभक्तिर् [१२] ग स्वरभक्तिर् [१३] ग
[७-७] क तासदविहितम् ग स्तासदापहितम् [८] सतीन्द्रस्यविभक्तिर् [१४] ग सप्तमाड्यायः

इति हैवेदम् अग्न^१ आस । तद् अकामयत [बहु] स्यां प्रजायेय भूमानं गच्छेयम्
इति । तन् मनो ऽमनुत । तस्य द्वितीयं^२ वित्वावितराह्वयम् ऐत् । तस्माद्^३ द्वितीयं
वित्वावितराह्वयम्^४ पति । तद् अनेन मनसा सहातप्यत । मनो ह वाव तपः । तत् तप्यमानं
वाचम् असृजत । ताभ्याम् अस्तुत स्तो मे स्तो म इति ।^५ यत् स्तो म इत्य् अत्रवीत् तत्
स्तोमस्य स्तोमत्वम् । स्तुवत एनेन स्वा अयं न श्रेष्ठ इति य एवं वेद । ताव् एवैतौ
स्तोमाव् अभवतां पराङ् च पूर्वाङ् च । तौ प्राणापानौ, ते ऽहोरात्रे, तौ पूर्वपक्षापरपक्षौ,
ताव् इमौ लोकौ, ताव् इन्द्राग्नी^६, तौ मित्रावरुणौ, ताव् अश्विनौ, तद् दैव्यं मिथुनं, 'यद्
इदं^७ किं च इन्द्रं तद्^८ अभवताम् । तौ^९ ह स्म प्रजापताव् एवान्तस् संभवतः । तद्
इदं मनो वाचम् अस्कन्दत् । स हिरण्यगो गर्भो^{१०} ऽधीयतामृतः । 'एष वै मृत्युर् यद् अग्निः^{११} ।
तस्मिन् यद् धिरण्यं प्रास्यन्ति कल्याणतरं भवति । सो ऽयं गर्भो^{१२} ऽजायत । तं^{१३} जातम्
अमृजन् यथा^{१४} वत्सं जातं माता लिह्याद्^{१५} एवम् ॥ ३३४ ॥

[१] क अग्न [२-२] ? क-ह्वयमैतस्मात् ग अभवतावन्तौ [८-८] एवं च । एवैष वर्षमृत्युर्व्य-
वित्वावितराह्वयमैतस्मात् [३] ग वित्वावितराह्वयम् दग्धिः ग एष वै मृत्युर्व्यदधिः [९-९] क जातमृज-
[४] ग अधिपाठः यत् स्तो म इति [५] एवं च । न्यथा ग जातमृजत्यथा [१०] क लिह्याद्
क ग इन्द्राग्नी [६-६] ग यदि [७-७] क

तस्य यत् प्रथमम् उल्बम् अपालुम्पस्^१ तत् कृष्णायस् समभवत् । यद् द्वितीयम् उल्बम्
अपालुम्पस् तद् रजतम् अभवत् । यत् तृतीयम् उल्बम् अपालुम्पस् तद् धरितम् अभवत् ।
तस्मात् तत् त्विषिमत्तमम्^२ । तत् तद् ध्य् अस्याध्यात्मम् आसीद् अथ^३ यज् जरायु
नाड्यम्^४ आसीत् । तत् लोहम् अभवत् । अथ यत् कुमारो जायमानो वा जातो वा
सीलवं करोति तद् एव सीलम् अभवत् । तस्मात् तद्^५ दुर्बन्धितमम् । तानि सप्त-
दशैवाक्षराण्य् अजायन्त । तानि द्वेधा व्यौहन् 'नवान्यान् अष्टाव् अन्यानि^६ । स एव
त्रिवृच् च स्तोमो ऽभवत् गायत्री च छन्दः । स ऐक्षतायं स्तोम इदं^७ छन्द इमौ वाव
तस्मा अलं यत् प्रजनयेताम् । हन्तेमाव्^८ एव प्रजनयतम् इति ब्रवाणीति । स त्रिवृता-
स्तुत्वाव्रवीद् गायत्री—विभव, यावत् अस् तावत् एधीति । साष्टाक्षरा सत्य् अक्षराणि
व्यक्षराण्य् अकुरुत । तानि चतुर्विंशतिर् अभवन् । सो^९ ऽस्यै गायत्र्यै चतुर्विंशत्यक्षरायै
षड् अक्षराण्य् आदत्त ॥ ३३५ ॥

[१] क-कोशे ३३४तमः खण्डोऽत्र समाप्तिमेति सन्यानि [६] क इन्द्रव्य [७] क ग हन्तेमाव्
[२] ग त्विषीमत्तमम् [३-३] ग पञ्जुयुनाड्याम् [८] ग त्रिवृता [९] ग सा
[४] क तं ग नास्ति [५-५] ग नवान्यान् अष्टा-

‘स पञ्चदश स्तोमो ऽभवत्’ । अपरे द्वे आदत्त । स^१ सप्तदश स्तोमो ऽभवत् । अपराणि चत्वार्य आदत्त । स एकविंश स्तोमो ऽभवत् । तद् अर्धेन गायत्री त्रिषुवन्तम् अगच्छत् । अपराणि षड् आदत्त । स त्रिणव स्तोमो ऽभवत् । अपराणि षड् आदत्त । स त्रयस्त्रिंश^२ स्तोमो ऽभवत् । सो ऽतः पराचीनं न प्राविन्दत् । स ऐश्वतेमान्य एव वीर्याणि संस्तुतानि प्रत्यपधावानि द्वे द्वे ऽहनी समस्थानीति ॥ ३३६ ॥

[१-१] ग सप्तदशस्तोमोभवत् [२] ग नास्ति [३] क ग त्रयस्त्रिंशत्

स त्रिवृत् च पञ्चदशं च समास्यत्^१ । तद् एव चतुर्विंशं सप्तमम् अहर् अभवत् गायत्री छन्दसाम् । तस्माद् अत्रोभे बृहद्रथन्तरे क्रियेते । उभौ ह्य एतौ वार्हताराथन्तरौ स्तोमौ । रथन्तरं वै मात्रायाम् अत्र स्याद्, अथ बृहत् पृष्ठं क्रियते । ‘सप्तदशं च त्रिणवं च समास्यन् । तद् एव चतुश्चत्वारिंशम् अष्टमम् अहर् अभवत् त्रिष्टुप् छन्दसाम् । तस्माद् अत्र रथन्तरं पृष्ठं क्रियते । उभौ ह्य एतौ रथन्तरौ स्तोमौ । बृहद् वै मात्रायाम् अत्र स्याद्, अथ रथन्तरं पृष्ठं क्रियते । एकविंशं च त्रयस्त्रिंशं च समास्यत् । ततस् षड् अक्षराण्य् अत्यरिच्यन्त । अथ यान्य् अष्टाचत्वारिंशत् पर्यशिष्यन्त तद् एवाष्टाचत्वारिंशं^२ नवमम् अहर् अभवत्, जगती छन्दसाम् । तस्माद् अत्र बृहत् पृष्ठं क्रियते^३ । उभौ ह्य एतौ वार्हतौ स्तोमौ, रथन्तरं वै मात्रायाम् अत्र स्याद्, अथ बृहत् पृष्ठं क्रियते ॥ ३३७ ॥

[१] एवं ग च । क समास्यत् [२] ग अधिपाठः विंशञ्च त्रयस्त्रिंशञ्च समास्यन्तत षडक्षराण्यत्यरिच्य-
स [३] ग पुनरुक्तिः नवममहर्भवज्जगतीदृच्छन्दसा न्ताथ यान्यष्टाचत्वारिंशत् पर्यशिष्यन्त तदेवाष्टाचत्वारिंशं
न्तस्मात्तत्र बृहत्पृष्ठं क्रियत उभा ह्येतौ वार्हतौ स्तोमौ । [४] ग क्रियतयत
रथन्तरं वै मात्रायामत्र स्यादथ रथन्तरं पृष्ठं क्रियत एक-

तानीमानि षडक्षराण्य् अभिर्हिङ्करोत्^१ । ततस् षण् णिरमिमीत । तानि द्वादशा-
भवन् । तानि पुनर् एवाभिर्हिङ्करोत्^२ । ततस् षण् णिरमिमीत । तान्य् अष्टादशाभवन् ।
तानि पुनर् एवाभिर्हिङ्करोत्^३ । ततस् षण् णिरमिमीत । तानि चतुर्विंशतिर् अभवन् ।
तद् एव चतुर्विंशं दशमम् अहर् अभवद् अनुष्टुप् छन्दसाम् । तस्माद् उ त्रिर्हिङ्कृतं साम ।
तद् आहुर् अति त्रिवृतं स्तोमा^४ यन्ति, न गायत्री छन्दांसीति । नाहैव त्रिवृतं स्तोमा
अतियन्तीति ब्रूयान् नो गायत्री छन्दांसीति । त्रिप्रायणा^५ हि स्तोमास् त्रिमध्यास् त्र्युदयाः ।
एतद् उ गायत्री सर्वाणि छन्दांसि नातियन्ति । तद् एतद् ‘त्रिवृतं चैव’ स्तोमस्य पुष्टं
गायत्र्यै छन्दसो यद् एष द्वादशाहः^६ । तद्^७ ब्रह्म वै गायत्री । क्षत्रं त्रिवृत् । यत्^८ स
वज्रस्तेन क्षत्रम् । तद् एतत् ब्रह्म च^९ क्षत्रं चैव द्वादशाहः । तद् उ वा आहुर् ब्रह्म वै
त्रिवृद्, ब्रह्म गायत्री, ब्रह्मैष द्वादशाहो, ब्रह्मैवैष^{१०} । सर्वो द्वादशाह इत्य् एव वादतव्यम् ।
तस्येतौ^{११} श्लोकौ—

चत्वारो ऽग्रे प्र बहन्ति^{१२} युक्तास्ते षड् भवन्ति परमे व्योमन् ।

ते द्वौ द्वौ भूत्वा प्र पतन्ति पक्षेस्ते ऽस्मिन् कस्मिन्^{१३} प्रतितिष्ठन्ति गत्वा ॥

द्वौ स्तोमौ गायत्री वसाते द्वौ त्रिष्टुभं जगती द्वौ वसाते ।

तेभ्यो महत् प्र रिरिचेति षड्भ्यस् तस्मिन् सर्वे प्रतितिष्ठन्ति गत्वा ॥

[१] क अभिहिण्णकरोत् ग अभिहिन्दन्दकरोत् [२] एवं ग च । क नास्ति [९] ग ब्रह्मवक्षते [१०] क अभिहिन्दन्दकरोत् ग अभिहिन्दन्दकरोत् [३] ग ग ब्रह्मवैष [११] ग तस्यतो [१२] ग वहति [१३] ग नास्ति [१४] ग अष्टमोद्वयः
स्तोमसा [४] ग त्रिवायणाय [५-५] क ग त्रिवृत जैव [६] ग यद्वादशाहः [७] क ग तं [८]

प्रजापतिर्वावेदम् अग्र आसीत् । सो ऽकामयत बहु स्यां प्रजायेय भूमानं गच्छेयम् इति । स तपा ऽतप्यत । स एतं व्यूढछन्दसं द्वादशाहं यज्ञम् ^१अपश्यत् । तम् आहरत् । तेनायजत ^२ । तं व्यौहत् । यद् व्यौहद् अज्ञान्य एव तद् व्यौहत् । तस्य यानि शरीराण्य आसंस ता ^३ एवेमा मल्यैः ^४प्रजा अभवन् ^५ । अथात्मा मनोमयस् समभवत् । तस्य मनश्च शरीरं प्राणा अभि समविशन् । स व्यूढ इवासीत् ^६ । स देवान् अब्रवीत् शरीरं म इच्छतेति ^७ । कथं त इच्छाम इति । समूढछन्दसा द्वादशाहेन याजयतेति ^८ । तथेति । तं समूढछन्दसा द्वादशाहनायाजयन् । तद् यत् समौहन् अंगान्य ^९ एवास्य तत् समौहन् ॥ ३५९ ॥

[१-१] क ग अपश्यमाहरतेनायजत [२] एवं ग च । क त [३-३] क प्रजामभवन् ग प्रजा अभवन् [४] ग इवावशत् [५] ग इच्छेतेति [६] ग याजयेतेति [७] एवं च । क अहान्य ग अंगान्य

स मनोमयः प्राणमयश्चक्षुर्मयश्चोन्नमयो वाङ्मयः ऋङ्मयो यजुर्मयस्साममयो ब्रह्ममयो हिरण्मयो ऽमृतः प्रजापातस्समभवत् । एवैव विद्युत् । स एष एव त्रयो वेदः । योर्ध्व ^१ विद्युत् तानि सामानि, ^२या तिरश्ची ^३ ता ऋचो, यद् ^४अभीक्षणं मन्मलायति तद् ^५ यजुः । स य एतद् एवं वेदैष्वैव देवता भवति । एषा ह वै देवता संस्तुता यज्ञो भवति । तद् यत् पृच्छेयुः का देवता संस्तुतो यज्ञो भवतीति, विद्युद् इति ह ब्रूयात् । एषा ह वै देवता संस्तुतो यज्ञो भवति । तस्माद् यदि व्यूढछन्दसा द्वादशाहेन यजेत । यजतो ^६ एव समूढछन्दसा । उभाभ्यां ह त्वावष्टे भवत्य् एवंविदः ॥ ३५० ॥ ^७

[१] क योर्ध्व ग योद्धवा [२-२] क य तिरश्ची व्यूढछन्दसा ग वरूढछन्दसा [५] क यजेता ग यातिरश्चि [३-३] एवं च । क अभिक्षुम्- [६] ग नवमोद्वयः
मलायतेद् ग अभिक्षुंमन्मलायतेद् [४] क

एका ह वाच देवता स्वयंभूः ^१ प्रजापतिर् एव । सो ऽकामयत बहु स्यां प्रजायेयेति । सो ऽस्मिन् लोके त्रिवृता स्तोमेन देवान् असृजत वसून् । तम् अभि समपतन् । स्वादु स्वादुर् इति तम् आदन् । तम् अधयन् यथा वत्सो ^२ जानो मातरं धयेद् एवम् । स ऐक्षत यदि वा इह भविष्यामि क्षेप्यन्ति मा, हन्तोर्ध्व उत्क्रामणीति ^३ । स उ वा ऐक्षत हन्तो ^४ नु ससृजेय यं मां मन्यमाना यं पश्यन्तीर् इमा इहोपरमेरन् इति । सो ऽग्नम् असृजत ॥ ३५१ ॥

[१] ग स्वयंभुः [२] ग त्सोम [३] क ग उत्क्रामणीति [४] ग हजा

^१तम् अस्मिन् लोके प्रतिनिधाय ^२ पञ्चदशेनोर्ध्व उदक्रामत् । सो ऽगच्छद् यत्रैष वायुः । तत् तद् व असृजतो एव रुद्रान् । अन्व इमे समगच्छन् अभ्य अभी समपतन् । तम् अक्षम् एवाध्रियन्त ^३ । स ऐक्षत हन्तोर्ध्व एवोत्क्रामणीति ^४ । स वायुम् एवैतस्मिन् लोके प्रतिनिधाय सप्तदशेनोर्ध्व उदक्रामत् । सो ऽगच्छद् यत्रैष चन्द्रमाः । तत् तद् व

असृजतो एवादित्यान् । अन्व इमे *समगच्छन् अभ्यु* अमी समपतन् । तम् अत्तुम्
एवाध्रियन्त । स ऐश्वर्यं हन्तोर्ध्व एवोत्क्रामाणीति* ॥ ३४२ ॥

[१-१] क-कोशे पूर्वस्मिन् खण्डे दृश्यते [२] क एवाध्रियन्त [३] ग एवोत्क्रामाणीति
[४-४] ग समगच्छन्तेभ्यु [५] क एवोत्क्रामिष्यामाणीति ग एवोत्क्रामाणीति

स चन्द्रमसम् एवैतस्मिन् लोके प्रतिनिधाय* एकविंशेनोर्ध्व उदक्रामत् । सो
ऽगच्छद् यत्रैष आदित्यः । तत् तद् च असृजतो एव विश्वान् देवान् । तद् अन्तम्
असृजतान्व इमे समगच्छन् अभ्यु अमी *समपतन् । तम् अत्तुम्* एवाध्रियन्त । स ऐश्वर्यं
हन्तोर्ध्व एवोत्क्रामाणीति* । स आदित्यम् एवैतस्मिन्* लोके प्रतिनिधाय त्रिणवेनोर्ध्व
उदक्रामत् । सो ऽगच्छद् यत्रैष वरुणः* । तत् तन् नासृजत । तम् अन्व एवागच्छन् । तम्
अत्तुम् एवाध्रियन्त । स ऐश्वर्यं हन्तोर्ध्व एवोत्क्रामाणीति* ॥ ३४३ ॥

[१-१] क-कोशे पूर्वस्मिन् खण्डे दृश्यते [२] ग चन्द्रमस [३-३] क सपतस्तत्तुम् ग सपतसमश्रुम्
[४] ग एवोत्क्रामाणीति [५] एवं ग च । क एवास्मिन् [६] क ग वरुन् [७] ग एवोत्क्रामाणीति

स वरुणम् एवैतस्मिन् लोके प्रतिनिधाय* त्रयस्त्रिंशेनोर्ध्व उदक्रामत् । सो
ऽगच्छद् यत्रैष मृत्युः । तत् तन् मृत्युर् अभवत् । तद् अङ्गानि मुखम् अकुरुत । तं मृत्युं
सर्वतांमुखं भूतम् अन्वागत्योपेक्षमाणा* एवासत, अनभिधृष्णवतीः* । नैनं तत्रादन् ।
स ऐश्वर्यं पाप्मा* वा अस्मि *यो मृत्युर् ऽस्मि* । हन्तोर्ध्व एवोत्क्रामाणीति । स मृत्युम्
एवैतस्मिन् लोके प्रतिनिधाय* चतुर्विंशेनोर्ध्व उदक्रामत्* । सो ऽगच्छद् यत्रैष रोचनो
नाम लोकः । तत् तद् अशनयामवत् । तम् अशनायां* भूतं बिभ्यतीह* । *नान्वायन् ।
अन्वीक्षमाणा* एवातिष्ठन् असौ रोचते ऽसौ रोचतेति । *सास्य रोचनता* । स
ऐश्वर्यं पाप्मा वा अस्मि *यो ऽशनया अस्मि* । हन्तोर्ध्व एवोत्क्रामाणीति । सो ऽहोरात्रे
प्रतिभ्यदधात्* । ते एव पिपासा चाशनाया* चाभवताम् । अहर् ह पिपासा. रात्रिर्
अशनाया* । तद् यथा द्वारफल्के प्रतिनिहिते स्याताम् एवम् एवैते ऽहोरात्रे प्रतिनिहिते
अनत्ययनाय । ते उ ह *त्वं एवंविदम्* एवात्यर्जयतः* ॥ ३४४ ॥

[१-१] क-कोशे पूर्वस्मिन् खण्डे दृश्यते [२] एवं
ग च । क एवास्मिन् [३] ग असागत्योपेक्षमाणा
[४] एवं च । क अनाभिधृष्णवतीः ग अनभिधृष्णवती
[५] क पाप्मा [६-६] एवं च । क योरस्मि
ग यो मृत्युरभवत्तदंगानि मुखमकुरुतस्मि [७] क-
कोशे ऽत्र खण्डस्य समाप्तः [८] क ग उदक्रामत् [९] क अशनया [१०] क बिभ्यतिर् ग बिभ्यतिर्
[११-११] ग नान्वायन्तान्वीक्षमाणा [१२-१२] ग
स-स्याटेराचनता [१३-१३] ग च नास्ति [१४]
क प्रतिनिधाय [१५] क ग चाशनाय [१६]
क ग अशनया [१७-१७] क ग त्वेवंविदम्
[१८] एवं च । क ग एवात्यर्जयतः

सो ऽहोरात्रे एवैतस्मिन् लोके प्रतिनिधाय चतुश्चत्वारिंशेनोर्ध्व उदक्रामत् । सो
ऽगच्छद् यत्रैष कामो नाम लोकः । तत् तच्छन्दसाद्या* अन्तरेण *नदीर् असृजनैतस्य*
पाप्मनो ऽनन्वागमाय । ता उ एव कामदुघा अकुरुत । स ऐश्वर्यं हन्तोर्ध्व एवोत्क्रामाणीति ।
सो ऽष्टाचत्वारिंशेनोर्ध्व उदक्रामत् । सो ऽगच्छद् यत्रैष सुवर् नाम लोकः । तत् तस्मिन्
न्योम् अरमत बह्व अस्य स्वं भवतीति । सास्य सुवता* । स ऐश्वर्यं हन्तेभ्यो* लोकेभ्य

लोको नक्षत्रैश्च विष्टश्च, चन्द्रमा गोप्ता, आदित्योऽधिपतिश्च, यद् उद्यतश्च च सूर्यस्य रूपम् अस्तं च यतस् तद् रूपं, मनसि प्रतिष्ठितः । अधिष्टुर् नाम लोको यज्ञे विष्ट, आदित्या गोप्तागो, वरुणोऽधिपतिश्च, नीलं रूपं यत् पर्जन्यस्य वर्षिष्यतः कृष्णं तन् नीलं, यद् वा कार्तस्वरस्य मणेर, अनुने प्रतिष्ठितः । प्रद्युर् नाम लोकोऽमृतं विष्टो, रुद्रा गोप्तारो, मृत्युर् अधिपतिश्च, लोहितं रूपं यद् गौरवच्छेदायै यद् वा माहारोहणस्य वामम्, कृतं प्रतिष्ठितो धन् नाच्छति तस्मिन् । रोचनो नाम लोकस् तपसि विष्टो, वसवो गोप्तास्—ते हि प्रथमे देवानाम् इयुस् तस्मात् ते पगार्ध्या—, यज्ञोऽधिपतिश्च, यत् सुवर्णस्य हिगण्यस्य रूपं तद् रूपं, सत्ये प्रतिष्ठितः । एतं वै लोका, एते गोप्ता, एतं अधिपतयः । एते हैवास्य लोका, एते गोप्ता, एते अधिपतयो भवन्ति य एवं वेद ॥ ३४८ ॥

[१-१] क गोप्तारो इक्षिर् ग गोप्तारोनिर् [२] ग यच्चैव पिबति यच्चश्नानि यत् पिबति मन्थस्य तद्रूपं नास्ति [३] ग यज्ञ [४] ग-कोशे २४६ यदश्नात्योदनस्य तदुभयं हास्यैतत् इधिगम्यते य एवं तमात् खण्डात् पुनरुक्तिः अयं यदप्स्वन्तर्विद्योतते वेद्यं- [५] क अधिपाठः प्रद्युर्नाम लोकोमृते प्रति- तस्सुवर्णश्चाभ्योवर्ष्यत आदनोजायत तमशित्वादानन् धितः [६] क निविष्टः [७] एवं च । क स उदनोभयत्तदुनस्योदनस्त्वन्तादेतद्वयमेवाग्नायस्य रूपं गोरवच्छेदायै ग गोरवच्छेदायै [८] ग वाससा

प्रजापतिर् देवान् असृजत । सह श्रिया वाचा च 'वा एनांस्' तत् सहासृजनाग्नेन च सहाङ्गिः । ते देवा अग्ने श्रियं वाविशानाना वाचा यत् सधमादम् इवैवासन्न—अग्ने हि श्रीस्—सोऽशोचत् । स ऐशत कथं न्व अहम् 'एषाम् इमा' श्रियस् संवृज्जीयेति । तान् मनो भूत्वानुप्राविशत् । तेषां सर्वा श्रियं निगच्छिनोद् यथा वदराणि निश्चिनुयाद् एवम् । तेषां मनसा वाचम् अगृह्णात् । सैषा मनसा वाग् 'गृहीताप्य' अद्य । यद् ध्य एव मनसा कामयते तद् वाचा वदात् । स ऐशत केन न्व एषां रूपेण वाचम् आददीयेति । स पुरुषरूपम् अकुरुत् । तेषां पुरुषरूपेण वाचम् आदत् । तस्मात् पुरुषस् सर्वा वाचो वदति । स 'इमा अपस्' संगृह्योर्ध्व उदक्रामत् । सोऽगच्छद् यत्रैष ऋषभो 'नामान्न-लोकः । तद् 'अग्ने वा ऋषभः । यदा वा अश्नात्य् अथर्षभ्यति' । स ऐशत किं नु तद् रूपं कुर्वीय यन् मेऽन्यो नाभ्यारोहेद् इति । सोऽजः पृश्निर् अभवत् । तस्माद् अजं पृश्निं नाधिगच्छाम । तद् यास् ता अपो 'उहरद् या एता उपय आप, एता एव ताः । अथ यां तां वाचम् अहरद्, य एष उपरि स्तनयितुर्, एवैव सा वाग् अथ यो 'ऽप्स्व अन्तर् विद्योतते । स इमाः प्रजा अशनायन्तीः 'प्रत्यवैक्षत— ॥ ३४९ ॥

[१-१] ग पाणनांस [२] एवं ग च । क यन् [११-११] ग नामान्तःलकासद् [१२] ग अथ- [३] ग ण [४-४] ग एशतेषां [५] क इमिषा पश्यति [१३] ग-रोहद् [१४] क ग आपो [६] ग अन्तोत् [७-७] क गृहीताप्य [८] ग [१५] =या+उ [१६] ग अशनायन्ति अशादत्त [९] ग नास्ति [१०] क ग आप

—अन्धे 'तमन्वि जल्पन्तीः' । सोऽस्यै वाच एकम् अक्षरम् अवच्छिद्य वाग् इति व्यसृजत । तम् पतित्वैषां लोकानां मध्ये व्यरमत । तद् एतन् मण्डलम् अभवत् । तद् अन्वानैत् । स प्राणोऽभवत् । ताभ्यो व्यौच्छत् । अशनायंस् त्व एव स आसाम् अपाम् एकं स्तोत्रं प्रादरुगोतयत् कियत् स्विद् आभ्योऽलं भविष्यतीति । स दशधा-भ्यवच्छत् । स दशधा सहास्रधा यावतीर्य पृथिवी तावान् अभवत् । तद् अभिसंपद्य 'व्य-मथ्यत' । स मन्थोऽभवत् । तन् मन्थस्य मन्थत्वम् । 'तम् अशित्वोदानन् । स उदनो

ऽभवत् । तद् उदनस्योदनत्वम्^{११} । तद् एतद् द्वयम् एवान्नस्य रूपं यच्च^{१२} चैव पिबति यच्च चाश्नाति^{१३} । यत् पिबति मन्यस्य तद् रूपं, यद् अश्नात्य् ओदनस्य तत् । उभयं हास्यैतद् गृहे ऽग्निगम्यते^{१४} यच्च चैव पिबति यच्च चाश्नाति^{१५} य एवं वेद । तद् आहुस्—
त्रय स्तोका आगच्छन्तीत्य् उदस्तोको घृतस्तोको मधुस्तोकः । ततो य उदस्तोक इमां स प्रविशत्य्, ओषधीर् घृतस्तोको, वनस्पतीन्^{१६} मधुस्तोकः । तद् धैतं^{१७} मीमांसांचक्रुर् आमलक अकूत्रयेयो^{१८} ऽहीना आश्वत्थिः केशी दार्ष्यः—किं स्तोकं त्वम् आगच्छन्तं^{१९} मन्यसे, किं स्तोकं त्वं^{२०}, किं स्तोकं त्वम् इति । स होवाच केशी—घृतस्तोकम् अहं मन्य इति । अथ होवाचाहीना—मधुस्तोकम् अहं मन्य इति । अथ होवाचामलक—उदस्तोकम् अहं मन्य इति । तस्मिन् उ हव संपादयांचक्रुः^{२१} । ^{२२}उदकाध्य एवेदं^{२३} ^{२४}सर्वं जायते^{२५} । तद् यां ^{२६}तां वाचं^{२७} व्यसृजत सो ऽग्निः । अथ यं तं ^{२८}प्राणम् अन्वानैत्^{२९} स इन्द्रः । अथ यस स प्रजानां जनयित ^{३०}ऋषमे ऽन्नलोके^{३१} ^{३२}ऽप्स्व अन्तः^{३३}—॥ ३५० ॥

[१-१] ग तामसजयन्तिस् [२] ग आक्षरम् [३] पुत्रं च । क ग व्यरमत्य [४] क ग अन्वानैत् [५] क ग प्राणा [६-६] ग एतत्तसामापामेक [७] ग प्राश्येतयत् [८] ग विद् [९] क दधामवच् ग ददामवच् [१०] क अभिसंपत्य [११] ग व्यमघ्नत [१२-१२] क नास्ति [१३-१३] क चैवाश्नाति ग चैव पिबन्ति यच्चाश्नाति [१४-

१४] ग नास्ति [१५] ग नास्ति [१६] ग वैतं [१७] ग श्वयेया [१८] ग आगच्छन्त्व [१९] ग त्वा [२०] क संपादयांचक्रुः [२१-२१] ग उदकस्येवेदं [२२-२२] ग सवृज्जायते [२३-२३] ग तामवाचं [२४-२४] क प्राणमन्वैत् ग प्रामन्वानैत् [२५-२५] ग ऋषमेणलोके [२६-२६] ग नास्ति

—‘चन्द्रमा हव सः । स उ हव’ प्रजापतिः । तद् एनत् ‘परस्ताद् अर्वाक् तेजो’ निर्मितं दीप्यमानं^१ तिष्ठत्य् अग्निश्^२ चेन्द्रश् च । तद् इदम् अध्यात्मम् । या सा^३ वाग् इयं^४ सा वाक् । ताम् अयं प्राण उपरिष्ठाद्^५ अध्यास्ते । अथ यस स प्रजानां जनयित ^६ऋषमे ऽन्नलोके^७ ऽप्स्व अन्तर् अयं स पुरुषः । ता एता समानर् देवता इह चामुष च । ता एह गच्छन्ति, ‘गच्छन्त्य् अमुत्र’^८ । या इमास् ता अमूर्, या अमूस् ता इमाः । ता ह यो ऽध्यात्मम् उपास्ते स हानिदवो^९ भवति । तेषां हैतेषां दवानां प्रजापताव् आत्मानस्^{१०} संनिहिताः । अथ हैषां प्राणानाम् अस्मिन्^{११} ‘पुरुष आत्मानस्’^{१२} संनिहिताः । तम् एतं पुरुषं परिगृह्य गोपायन्ति । तस्यैष श्लोक—

ऋषमो लोको महद् एव यक्षं नैवास्मात् पूर्वं न परं बभूव ।

यं देवं^{१३} देवाः प्राणाः^{१४} पुरुषं परिगृह्य जाग्रति स वेद लोकं पुरुषं महान्तम् ॥

^{१५}इति । इमं ह^{१६} वाव तं देवं देवाः प्राणाः पुरुषं परिगृह्य जाग्रति । यो ऽयम्^{१७} अश्वन् अन्तः^{१८} स हैष^{१९} वामनः । स यो हैतं^{२०} वामन इत्य् उपास्ते वामं वामं हैवैनम्^{२१} एषा देवताभिर्नेनीयते । एतस्माद् घ वा इदं राजन्यबन्धवो^{२२} वामनं केन चिद्^{२३} अवकांश्नन्ति । एतस्यै^{२४} ह देवतायै नाम्नो ऽन्तिकम्^{२५} एनं विदुः । स हैष न जीर्यति । समावान्^{२६} हैवैष यूनुश् च जरसश् च । स हैष प्राणान् संगृह्यावधूय शरीरं प्राणैस्^{२७} सहाध्वं उत्क्रामति । एतेन ह वै प्रत्युद्धानि मृत्युश् शरीराणि हरति । तस्यै हैतस्यै^{२८} देवतायै यथा मृत्युपिण्ड इषीके ऽधिहते स्याताम् एवम् एव हृदये पादाव् अधिहतौ । तौ^{२९} यद्^{३०} आच्छिनत्य् अथ म्रियते^{३१} । तद् इदम् अप्य् अविद्वांस आहुर् आच्छेद् ध्य अस्थेति । स य एतद् एवं वेदाजरसं हास्माद् एषा देवता नोत्क्रामति, सर्वम् आयुर् णति ॥ ३५१ ॥^{३२}

[१-१] ग स चन्द्रमा हैव सासौ उ ह्रस्व [२-२] [१४-१४] ग वामन यो हैव [१५] क ह्वेनम्
 क पुरस्ताद्वान्तिजो ग परस्ताद्वान्तिजो [३-३] [१६] एवं ग च। क -वे [१७-१७] क अव-
 ग तिष्ठन्त्याग्निश् [४-४] ग वानीय [५] ग काङ्क्ष्यन्त्यैतस्यै ग अवकाङ्क्षेतस्यै [१८] ? ग
 उपरिष्ठम् [६-६] ग ऋषभेणलोके [७-७] अन्तितस् च अन्तम् [१९] एवं ग च। क
 ग गच्छन्तेमुत्तर [८] क हान्तिदेवो [९] एवं समावन् [२०] ग प्राण [२१] ग हतस्यै
 च। क ग आत्मन [१०-१०] क पुरुषात्मानस् [२२] ग नास्ति [२३-२३] ग अदिष्ठनत्यसन्निधयैते
 ग पुरुषात्मान [११-११] ग देवप्रायणाय [२४] ग द्वादशोद्धयायः
 [१२-१२] ग इति है [१३-१३] ग अक्षन्तन्नन्त

देवा वै श्रमेण^१ तपसा व्रतचर्येणासुरान् रक्षांस्य^२ अभ्यभवन् । ते ऽसुरा विदित्वैतत्^३ परा वै ते^४ भवन्तीति, स्त्रीरूपाण्य^५ अकुर्वन्त प्रथमोत्तनकाश्^६ चण्डातकवासिनीर्^७ यत् कल्याणतमं रूपाणां तत् । ता देवान् प्रत्याक्रमन्त । ता देवा उपन्यपादयन्त^८ । न हि कस्य चन स्त्रियो ऽप्रियाः । तेषु यद् एषां तेज इन्द्रियं वीर्यं श्रमाभिजितम् आसीत् तद् असिचन् । ते ऽसुरा विदित्वैतद्^९ इयद् वा एषां तेज इन्द्रियं वीर्यम् अभूद्-इत्य आदाय प्राद्ववन् । तेषां ह देवानाम् अप्रियम् आसीत् । रिरिचाना^{१०} इवामन्यन्त^{११} । ते ऽब्रुवन् कथं न्व इदं तेज इन्द्रियं वीर्यं पुनर् आददीमहीति^{१२} । त एता व्याहृतीर् अपश्यन् ॥ ३५२ ॥

[१] ग क्रमण [२] क ग ऋक्षांसि [३] एवं [४] एवं च। क प्येन्यपादयन्त [५] क ग रिक्त-
 च। क ग विजित्वैतत् [६] क त्वे ग ते [७] चाना [८] ग युवामन्यन्त [९] क आदी-
 ग प्रथमो प्रथमोत्तनका [१०-१०] ग चण्डातकवसीतद् महीति ग अदीमहीति

तम् एत्थ एकाक्षरेण रथन्तरम् आददत् । तस्मात् तत् प्रथमे ऽहन् क्रियते । प्रमेति द्व्यक्षरेण^१ ब्रह्द्^२ आददत् । तस्मात् तद् द्वितीये ऽहन् क्रियते । प्रतिमेति त्र्यक्षरेण^३ वैरूम् आददत् । तस्मात् तत् तृतीये ऽहन् क्रियते । [अ]स्त्रीवग्^४ इति चतुरक्षरेण वैराजम् आददत् । तस्मात् तत् चतुर्थे ऽहन् क्रियते । विरिक्तमसीति पञ्चाक्षरेण^५ शाकरम् आददत् । तस्मात् तत् पञ्चमे ऽहन् क्रियते । छर्दिरिन्द्रियावद् इति षडक्षरेण^६ रैवतम्^७ आददत् । तस्मात् तत् षष्ठे ऽहन् क्रियते । आ गयं^८ वीर्यं^९ योनिम् आ दद्ध्वं विद्वज्^{१०} जनस्य छायेति वामदेव्यम् आददत् । तस्मात् तन् मध्यतो यज्ञस्य^{११} क्रियते । यत् परो योनिम् अतिश्च्युतितम् अभूत् तद् आ दद्ध्वं वस्व इति यज्ञायज्ञीयम् आददत् । तस्मात् तत् परार्धे यज्ञस्य क्रियते ॥ ३५३ ॥

[१] ग द्वितीयाक्षरेणा [२-२] क आदत्तस्मात् ग आदत्तं तस्मात् [३-३] ग नास्ति [४] एवं
 च। क स्त्रीवग् [५] ग रैवतकम् [६] क शयं [७] क ग वायर्थ [८] क विश्वज्

अथो आहुर-अपहतपाप्मानो वै देवाः । ते न स्वपन्ति । त उ श्रमस्य भूम्ना सम-
 मीलयन् । तेषाम् उ स्वपनां प्रमत्तानाम् असुरास् तेज इन्द्रियं वीर्यम् आदायाप्स्व
 अन्वभ्यवानयन्^१ । तद् विष्णुर् अन्वपश्यत् । तेषां ह देवानां प्रबुधधानानाम् अप्रियम्
 आसीत् । तान् विष्णुर् अब्रवीन्-मा वो^२ ऽप्रियं भूत्^३ । अहं वै तद् अन्वख्यम् इति ।
 तान् अप्स्व अन्व अभ्यवानयत्^४ । तद् अप्स्व अन्तः पर्यपश्यन् यथा पृष्ठात्^५ [क]कुद्
 उदीषिता स्याद् एवम् । तद् एताभिर् एताभिर् एव व्याहृतिभिर् आदाय विष्णवे प्रायच्छन् ।
 तद् इदं विष्णुस् तेज इन्द्रियं वीर्यं धारयन् समेषत् । तस्माद् भ्रस्वो^६ विष्णुः । तस्माद्
 उ ह्रस्व^७ वैष्णवं गाम् आलभन्ते । स यत्र धारयन् पराक्रमत तद् एव विष्णुपदम्

अभवत् । तस्माद् यो विष्णुर्गदीयः कैकेयस् स° यज्ञ आत्तरः । एतं ह्य् अस्मिन् यज्ञम्
अन्वविन्दन् । स य एतद् एवं वेदा° द्विषतो आतृव्यस्य तेज इन्द्रियं वीर्यं दत्ते°
॥ ३५४ ॥ १°

[१] ग अन्वभ्यवामयस्ते [२-२] ग प्रियमसृत् क स्व [८] ग वेद [९] क अधिपाठः स
[३] ग अवानयत् [४] ग अधिपाठः कर्ण [५-५] य एतदेवं वेदा द्विषतो आतृव्यस्य तेज इन्द्रियं वीर्यं
[५] ग तस्मासो [६] ग प्रस्वं [७] एवं ग च । दत्ते [१०] ग त्रयेदशेद्वयायः

प्रजापतिर् वा इमान् लोकान् इमा दिशो °ऽसृजत । तान्° सृष्टोभयान्° ३देवान्
असुरान्° असृजत । तान् °समद् अविन्दत्° । ते प्रजापतौ ब्रह्म °संस्यदधत् । तत्°
प्रजातिर् नोदयच्छत् । तद् अण्डु प्रावेशयत् । ते देवा °असुरान् अजयन्° । ते जित्वा°
पुनर् एत्याब्रुवन्° प्रजापते यन् नस् त्वयि ब्रह्म तन् नः प्रयच्छति । सो ऽब्रवीन् न वा अहं
तद् उदयच्छम् । तद् अण्डु °प्रावेशयम् इति° । तान् अण्डु अण्डु अभ्यवानयत्° । तद्
अण्डु अन्तः पर्यपश्यन् यथा पृष्ठात् ककुद् °उदीषिता स्याद् एवम् । ते° ऽब्रुवन् सृजा-
महा इत इति । त° ओम् इत्य् एतेनाक्षरेणास्यै° ३— ॥ ३५५ ॥

[१-१] ग सृजतीन् [२] ग सृष्टेवामयन् [३-३] जत्वा [८] क एत्याब्रुवन् ग एत्याब्रुवन् [९-९] क
क देवांसुरान् [४-४] ग च सादविन्दत् [५-५] प्रावेशयमिदिति ग प्रावेशेयमिति [१०] क अभ्य-
एवं च । क संस्यदधत् ग संस्यदधत् [६-६] वानय ग अभ्यमानय [११-११] ग उदीषितान्या-
एवं च । क ग असुरानुचयन् [७] एवं च । क ग ख्यान्ते [१२] ग नास्ति [१३] क एतेनाक्षरेणास्यै

—प्राच्यै दिशो रथन्तरं भा असृजन्त । °तद् अग्नेर् घोषो ऽन्वसृज्यत° । तस्माद्
रथन्तरस्य स्तोत्रा° ३अग्नीन् मन्यान्त° । त ओम् इत्य् एतेनैवाक्षरेणास्यै दक्षिणायै
दिशो बृहद् भा असृजन्त । तत् पर्जन्यस्य घोषो ऽन्वसृज्यत । तस्माद् बृहन् स्तोत्रे
°दुन्दुभीन् उद्गादयन्ति° । वर्षुकः पर्जन्यो भवति । त ओम् इत्य् एतेनैवाक्षरेणास्यै
प्रतीच्यै दिशो वैरूपं भा असृजन्त । तद् वायोर् घोषो ऽन्वसृज्यत । °तस्माद्
वैरूपस्य स्तोत्र आधवैर् आधून्वन्ति । अधोवात आगामुकः । त ओम् इत्य् एते-
नैवाक्षरेणास्या उदीच्यै दिशो वैराजं भा असृजन्त । तद् वयसां घोषो ऽन्वसृज्यत° ।
तस्माद् यथा वयांसि पुनर् आदायं° वाचं वदन्य एवं वैराजेन पुनर् आदायम् इव स्तुवते ।
त ओम् इत्य् एतेनैवाक्षरेणास्या ऊर्ध्वायै दिशश् शाकरं भा असृजन्त । तद् अपां घोषो
ऽन्वसृज्यत । तस्माच् छाकरस्य °स्तोत्रे ऽप° उपनिधाय स्तुवन्ति । त ओम् इत्य् एते-
नैवाक्षरेणास्यै दिशो रैवतं भा असृजन्त । तत् पशुघोषो ऽन्वसृज्यत । तस्माद् रैवतस्य
स्तोत्र पशुघोषं कुर्वन्ति, वरसान् °मातृभिस् संवाशयन्ति° ।

ते ऽब्रुवन् तद् वेदाम यत इमे ऽसृक्षमहीति° । ते ऽण्डु एव वामदेव्यं पर्यपश्यन् ।
तद् आदत्त । तत् सर्वा वाचो ऽन्वसृजन्तैकैकैराणि पृष्ठानि । तानीमानि पृष्ठानि
सृष्टानि दिग्भ्य° १° १° आतपन् । एतानि ह तर्ह्य् आतेपुः । आतपति स्वभ्य, आतपतीत्य्
एनम् आहुर् य एवं वेद । [ता]नीयं देवताभ्यध्यायत् । येयं° १२° १३पुरस्ताद् उच्चरति° १३
पुरुषाकृतिर् ह्य् एषा तर्ह्य् आस । सा त्रिवृता स्तोमेन गायत्र्या छन्दा रथन्तरस्य भा
आदत्त । तद् इतो ऽघत्त । पञ्चदशेन स्तोमेन त्रिष्टुभा छन्दसा° बृहतो भा आदत्त ।
तद् इतो ऽघत्त । सप्तदशेन स्तोमेन जगत्या छन्दसा° वैरूपस्य भा आदत्त । तद् इतो

ऽधत्त । एकविंशतः स्तोमेनानुष्टुभा छन्दसा वैराजस्य भा आदत्त । तद् इतो ऽधत्त । त्रिणवेन स्तोमेन पञ्चया छन्दसा 'शाङ्करस्य भा आदत्त । तद् इतो ऽधत्त । त्रयस्त्रिंशेन स्तोमेनानिच्छन्दसा^१ रेवनस्य भा आदत्त । 'तद् इतो ऽधत्त'^२ । तस्मात् सर्वाणि भूतान्य् अप्सव् अन्ततः प्रतिष्ठितानि । तम् आदत्तम् आदित्यादितेति वाचो ऽवदन् । तद् आदित्यस्यादित्यत्वम्^३ । मानिन्दितुस् तेज इन्द्रियं वीर्यं तत् ते शमलम् अस्य निन्दितः प्रतिमुञ्चते य एवं वेद ॥ ३५६ ॥

[१-१] क तदेनेषोषेनसुज्यन्त ग तदेनेषोषोव-
सुज्यन्त [२] ? ग स्तोमा [३-३] ग अग्निरिव
दहन्ति [४-४] एवं च । क दुन्दुभिनद्रायन्ति ग
दुन्दुभिनुद्रयन्ति [५-५] ग नास्ति [६] क आदाय
[७-७] एवं च । क स्तोत्रप ग स्तोत्रव [८]
ग दत्ता [९-९] ग नास्ति [१०] क संवा.

शन्ति [११] क दिभ्य ग हिदिभ्य [१२-१२]
क नास्ति [१३-१३] ग पुरस्ताच्चरति [१४]
ग छन्दसो [१५] क अधिपाठः छन्दसा [१६-
१६] ग तत्पञ्चोयत [१७] क आदित्यस्यादितस्या-
दित्यत्वम् ग आदितस्यादितस्यादित्यत्वम्

तं सर्वाणि भूतानि सो ऽर्यस् सो ऽर्य इत्य् आयन् । तत् सोर्यस्य सोर्यत्वम् । सोर्यो ह वै नामैष । तं सूर्य इति परोक्षम् आचक्षते^१ । अर्यो नो ऽसि भर्ता नो ऽसीति हैनं 'स्वाश्रु चारणाश् चोपासते' य एवं वेद । स यत् 'प्रत्यङ् आदाय' स्वरयन् वै[त्] तत् सोर्यस्य सोर्यत्वम् । तद् वाव' स्वरस्य स्वरत्वं यत् स्वरयन् 'वैत् । ते' देवा अब्रुवन् न 'हार्षीद् वा' अयम् इति । 'तद् अहर्' अभवत् । रातं वा अस्मा अभूद् इति सो एव रात्रिर् अभवत् । एतद् ध वा अहोरात्रयोर् जन्म । स य ए[व]म् एतद् अहोरात्रयोर् जन्म वेदाप्रोत्य् अहोरात्रे, 'नैनम् एते अतीतः' । सर्वं ह वा इदम् अन्यत् पर्यन्तवत् । एते ह वा अपर्यन्ते यद् अहोरात्रे । ये ते वा इदं परिवर्तमाने सर्वम् आप्नुतः । तद् यथा रथोपस्थे तिष्ठन् पश्चसि प्रत्यवेक्षेतैवम्^२ एवैते ऽहोरात्र आदित्यलोकं तिष्ठन् प्रत्यवेक्षत'^३ । 'स पितरं' प्रजापतिम्^४ अब्रवीत्—तत यत् त'^५ इदं तेज इन्द्रियं वीर्यं मह्यम् इदं प्रयच्छेति । तथेति । तद् अस्मै प्रायच्छत् । तस्माद् उत पिता पुत्राय जीवन् एवेशां^६ संप्रयच्छति ॥ ३५७ ॥

[१] क आचक्षमाचक्षते [२-२] ग स्वास्वा-
श्रणाचोपासते [३-३] क ग प्रत्यन्दन्द्रादाय [४]
ग वा [५-५] ग वैते [६-६] ग गार्धि [७-
७] ग ताहर् [८-८] ग नैवमेत्याजित [९] ग

प्रत्यवेक्षेतैवम् [१०] ग प्रत्यवेक्षते [११-११] ग
सवितरं [१२] ग प्रजापतिर् [१३] ग अधिपाठः
तयत् [१४] = एव+ईशां

स वशम् एव दिव आदत्त, क्षत्रं नक्षत्राणाम्, आत्मानम् अन्तरिक्षस्य, रूपं वायोर्, आक्षां मनुष्याणां, चक्षुः पशूनाम्, ऊर्जम् अर्णां, रसम् श्रोत्रधीनां, चरथं वनस्पतीनां, शिश्रं वयसाम्, अर्चिम् अग्नेर्, हृदयं पृथिव्यै^१, गन्धं हिरण्यस्य, स्तनयितुं वाचस्, संगमं पितॄणां, भां चन्द्रमसः । तद् यद् एतेषां भूतानाम् आदत्त तद् आदित्यस्यादित्यत्वम्, आदत्ते तेजो द्विषतो भ्रातृव्यस्य य एवं वेद । सा हैषा देवता दीक्षिता केशवाधि कृष्णाजिना । तस्यै ये ऽर्वाच्चो रश्मयस् तानि श्मश्रणि, य ऊर्ध्वासि ते केशाः । अहोरात्रे एव कृष्णाजिने । तद् यद् दिविश्रयम् अकुरुत तस्माद् दीक्षिता । दिवि ह वा एष अयं कुरुत यो यजते । यां दीक्षया जिति जयति^२ याम् ऋद्धिम् क्रधोति^३, जयति तां ऋद्धिम् क्रधोति^४ ताम् ऋद्धिं य एवं वेद ॥ ३५८ ॥

[१] क ग चरसं [२] क ग पृथिव्ये [३] क ग या [४] ग जयति [५] ग ऋक्षनाति

तस्योषस्येव पत्नी चन्द्रमास् सोमपीथः^१ । तस्मात् सपत्नीको दीक्षेत् । सा ह्येषा देवता दीक्षमाणस्य तेज इन्द्रियं वीर्यं यश आदत्ते । स दीक्षिष्यमाण आदित्यम् उप-
तिष्ठेत्—त्वं देवता दीक्षितासि । सा दीक्षमाणस्य तेज इन्द्रियं वीर्यं यश आदत्ते^२ । मा मे तेज इन्द्रियं वीर्यं यश आदत्ताः । तव दीक्षाम्^३ अनु दीक्षे इति । तस्यैषा देवता दीक्षमाणस्य तेज इन्द्रियं वीर्यं यशो नादत्ते । तद् एतद् उक्त्यस्यैव स्तम्भः^४ । “ते य उर्वाञ्चो^५ रश्मयस् तैर् अस्थेमे लोका स्तब्धा^६ य एतस्माद् उर्वाञ्चा, ५थ यत् किं च प्राणभृत् सशरीरम् । अथ य ऊर्वास् तैर् उ अस्थे ते लोका स्तब्धा य^७ एतस्मात् पराञ्चो, ५थ^८ यत् किं चाभृत् अशरीरम् । तद् यद् एषा देवतोभयान् देवासुरान् अन्नरा स्तब्धा^९ तिष्ठति तस्माद् एतत्^{१०} स्तम्भः । स ह वै^{११} स्तब्धस् सस्तम्भेत् । अथो य एनं स्तम्भस्योपमीमांसत तं ब्रूयाद् या स्तब्धा देवता तस्यै त्वा^{१२} वृक्ष्यामीमाम् आर्तिं न्येष्यसीति^{१३} । तां^{१४} हेवार्तिं न्येति^{१५} । ते ये उर्वाञ्चो रश्मयः^{१६} एते^{१७} हावशा मृत्योर् अन्नवन्तः^{१८} । अथ य ऊर्वास् त उ हामृत्तलोकाः । ते ये उर्वाञ्चो रश्मयः^{१९} एते होरयो^{२०} नाम यथा नलो वासुशिरः^{२१} स्याद् अर्वा । अथ य ऊर्वास् त उपरीयांसो नाम । स यथा हस्ती हस्तेनादाय पृष्ठं ५थस्ये-
तैवम् एवैषा देवतेतद् विद्वांसम् उरुभी रश्मिभिर् आदायावगीयस्व^{२२} अध्यस्यते ।
‘‘तमस्य एष^{२३} लोका य एतस्मात्^{२४} पराचीनः^{२५} ॥ ३५९ ॥

[१] एवं च । क ग सोमपीतः [२] क ग आदत् सो [३] ग दीक्षमाणम् [४] क स्तम्भः ग स्तम्भः [५-५] ग तेवाञ्चो [६] ग तब्धा [७] ग नास्ति [८] क थो [९] ग स्तब्धा [१०-१०] ग तब्धसंभवे [११-११] क पृ-क्ष्य-मीमामार्तिन्येष्यसीति ग पृ-क्ष्यामीमामार्तिन्येष्यसीति [१२-१२] ग हेवार्तिनेति [१३] ग अधिपाठः स्तैरस्थेमे लोका स्तब्धा य एतस्मादुर्वाञ्चो यत् किञ्च प्राणभृत् सशरीरमथ य ऊर्वास्तैर् अस्थे लोका स्तब्धा

एतस्मात् पराञ्चो यत् किञ्च भृत् सशरीर तद्यदेषा देवतो भयान् देवासुरान् अन्नरा स्तब्धा तिष्ठति तस्मादेतत् स्तम्भः स ह वै स्तब्धस् सस्तम्भेत् । यो य एनं स्तब्धोपमीमांसते तं ब्रूयाद् या स्तब्धा दे-ता तस्यै त्वा वृक्ष्यामीमा मार्तिन्येष्यसीति तां हेवार्तिन्येति नये-वाञ्चो रश्मय [१४-१४] ग हावम-श मृत्योर् अन्नवन्तः [१५-१५] एवं च । क एते होरयो ग एशोरयो [१६] ग वासुकिर् [१७] ग वरीरयस्व [१८-१८] क तस्यैष [१९] ग एतस्मा [२०] क पराचीनम्

नासद्^१ आसीन् नो सद् आसीत् तदानीं नासीद् रजो नो व्योमा^२ परो यत् ।

किम् आवरीवः कुह कस्य^३ शर्मन् अम्भः^४ किम् आसीद् गहनं गभीरम् ॥

इति । तस्मिन् असति सति न कस्मिन् चन^५ सत्यं कृतं ज्योतिष्मद् उदल्लवत्^६, सत्यं ज्योतिष्मद् उदल्लवत्, तपो ज्योतिष्मद् उदल्लवत् । तद् यद् कृतम् इति “वाक् सा^७, यत् सत्यम् इति प्राणस् सो, यत् तप इति मनस् तत् । तेषाम् अन्नम् एव ज्योतिर् आसीत् । तान्य एकम् अभवन् । तद् एकं भूतैर् गन्धेन^८ ज्योतिराप्यायत्^९ । तद् अभवद् यथा मध्वष्टा^{१०} लावाश्च आसिका स्याद् ऋतिर् वैवम्^{११} । तद् ऐक्षत—हन्ताघस्तात् प्राणं करव इति । तद् अधस्तात् प्राणम् अकुरुत, यथैष स्त्रिया अधस्ताद् आकाश एवम् । तस्माद् आपोऽसृज्यन्त बलबलबलित्यु^{१२} एतया वाचा । तद् इदम् आपो महत् सलिलम् आसीत् । “यद् ध^{१३} वा^{१४} इदम् आहु^{१५}—आपो वा इदम्^{१६} अग्रे महत् सलिलम् आसीद् इत्यु एतास् ता आपः । त ऊर्मयस् समास्यन्त फाडल्फालिति^{१७} । तद् धिरण्मयम् आण्डं समैषत् ॥ ३६० ॥

[१] क नसद् ग नोसद् [२] क व्यामा [३-३] क शर्मन्नः [४-४] क सत्युद्य कृतं ज्योतिष्मदुदुष्व ग सन्नित ज्योतिष्मदुदुष्व [५-५] क वरसा [६] एवं क च । ग .नान्येन [७] क ज्योतिषाप्ययत ग ज्योतिषाप्ययत [८] एवं क च । ग मध्विष्ठी

[९] ग वैसम् [१०] क बलबलबलित्य ग बलबल- बलित्य [११-११] ग यद् [१२-१२] क इदामादुर् ग इमामादुर् [१३] क ग इमम् [१४] ग फात्फालिति

तस्य 'हरितम् अन्नं' कपालम् आसीद् रजतम् उत्तरम् । तच्च छतं देवसंवत्सराज् छयित्वा निर्भिद्यम् अभवत् सहस्रं वा 'द्युन्नाम् । द्युन्ना ह नाम तर्ह्य् अप्य् आसुः' । यावान् एष संवत्सरस् । तावन्तस् संवत्सरस्य प्रतिमाः । द्युन्ना ह स्म संवत्सरं विजानन्ति । अथ ह ततः पुगाहोरात्रे संश्लिष्टे एवासुतुर्व्याकृते । ते उ अग्निहोत्रेणैव व्याकृते । तद् एतया वाचा 'तिरभिद्यत सुवस्थे सरणे सन्धौ' कपाले विजिहाथाम् । कं लोकम् अभि जाया इति । 'फल् इत्य्' एवदम् आण्डं निरभिद्यत । तस्य यद् अधरं कपालम् आसीत्, सयं पृथिव्य् अभवत् । अथ यद् उत्तरम् आसीत्, सासौ द्यौर् अभवत् । अथ यद् अन्तरम् आसीत्, तद् इदम् अन्तरिक्षम् अभवत् । स यां जायमानो वाचम् अवदत्, स एव त्रयो वेदो ऽभवत् । यद् धैवैषाग्रे 'किं च देवता जायमानोवाद' तद् उ ह ब्रह्मैव बभूव । स ऐक्षन्—महतीं वा इमां प्रतिष्ठाम् असृक्षीमान् लोकान् । यद् वा 'अतस् सृक्ष्ये वेत्स्यते' वै तत् प्रतिष्ठाम् । हन्त सृजा इति । स मनसात्मानम् 'अध्यैत् । तस्मिन् द्वौ द्रप्सौ' समभवतां वासन्तिकौ मासौ ॥ ३६१ ॥

[१-१] क ग हरितमधुरं [२-२] क द्युन्नाम्- नानोमतर्ह्याप्यासुः ग न्ना ह नाम तप्यासुः [३] क अग्निपाठः व [४] क सन्निलष्टे ग सन्निलष्टे [५] ग अप्यकृते [६-६] क निरभिद्यसुपसोसरणेसव्यन ग निरभिद्यसुवस्थेसरणेसन्धौ [७] ग विजिहाथां [८-८] क फलित्य ग फलित्य [९] ग आण्डम्

[१०] ग धैवैषागे [११] ग जायमानोवादमन [१२] क असृक्ष्यदिमां ग असृक्ष्यदिमां [१३-१३] क अतसृक्ष्येवेत्स्यते ग अनसृक्ष्येवेत्स्यते [१४] च- कोशेऽत्र खण्डस्य समाप्तः [१५-१५] क ग अध्यै अस्मिन् [१६] क ग दसौ [१७] ग कोशेऽत्र खण्डस्य समाप्तः

ताव् अब्रवीत् सृज्येथाम् इति । कां दिशं ततेति । इमाम् इति । ताव् ओम् इत्य् एतया वाचासृज्यत । ताव् एतस्यां दिशि पतित्वा प्रत्यतिष्ठताम् । तौ रथन्तरं भौ अन्व-सृज्यत । तयोस् तद् एवान्नम् आसीत्, तज् ज्योतिस्, तद् आभ्याम् आतपत् । ततस् तौ राष्ट्रम् अभवताम् । राष्ट्रं ह वै भवति य एवं वेद । स मनसैव पुनर् आत्मानम् अध्यैत् । तस्मिन् द्वौ द्रप्सौ समभवतां त्रैष्णौ मासौ । ताव् अब्रवीत् सृज्येथाम् इति । कां दिशं ततेति । इमाम् इति । ताव् ओम् इत्य् एतयैव वाचासृज्यत । ताव् एतस्यां दिशि पतित्वा प्रत्यतिष्ठताम् । तौ बृहद् भा अन्वसृज्यत । तयोस् तद् एवान्नम् आसीत् तज् ज्योतिस्, तद् आभ्याम् आतपत् । ततस् तौ राष्ट्रम् अभवताम् । राष्ट्रं ह वै भवति य एवं वेद । स मनसैव पुनर् आत्मानम् अध्यैत् । तस्मिन् द्वौ द्रप्सौ समभवतां वार्षिकौ मासौ । ताव् अब्रवीत् सृज्येथाम् इति । कां दिशं ततेति । इमाम् इति । ताव् ओम् इत्य् एतयैव वाचासृ-ज्यत । ताव् एतस्यां दिशि पतित्वा प्रत्यतिष्ठताम् । तौ वैरूपं भा अन्वसृज्यत । तयोस् तद् एवान्नम् आसीत्, तज् ज्योतिस्, तद् आभ्याम् आतपत् । ततस् तौ राष्ट्रम् अभवताम् । राष्ट्रं ह वै ति य एवं वेद । स मनसैव पुनर् आत्मानम् अध्यैत् । तस्मिन् द्वौ द्रप्सौ समभवतां शारदौ मासौ । ताव् अब्रवीत् सृज्येथाम् इति । कां दिशं ततेति । इमाम् इति । ताव् ओम् इत्य् एतयैव वाचासृज्यत । ताव् एतस्यां दिशि पतित्वा प्रत्य-

तिष्ठताम् । तौ वैराजं भा अन्वसृज्यत । तयोस् तद् एवान्नम् आसीत्, तज् ज्योतिस्, तद् आभ्याम् आतपत् । ततस् तौ राष्ट्रम् अभवताम् । राष्ट्रं ह वै भवति य एवं वेद । स मनसैव पुनर् आत्मानम् अध्यैत् । तस्मिन् द्वौ द्रप्सौ समभवतां हैमन्तिकौ^१ मासौ । ताव् अब्रवीत् सृज्यथाम् इति । ताव् ओम् इत्य् एतयैव वाचासृज्यत^२ । ताव् एतस्यां दिशि पतित्वा प्रत्यतिष्ठताम् । तौ शाकरं भा अन्वसृज्यत । तयोस् तद् एवान्नम् आसीत्, तज् ज्योतिस्, तद् आभ्याम् आतपत् । ततस् तौ राष्ट्रम् अभवताम् । राष्ट्रं ह वै भवति य एवं वेद । स मनसैव पुनर् आत्मानम् अध्यैत् । तस्मिन् द्वौ द्रप्सौ समभवतां शैशिरौ मासौ । ताव् अब्रवीत् सृज्यथाम् इति । कां दिशं ततेति । इमाम् इति । ताव् ओम् इत्य् एतयैव वाचासृज्यत^३ । ताव् एतस्यां दिशि पतित्वा प्रत्यतिष्ठताम् । तौ खेतं भा अन्वसृज्यत । तयोस् तद् एवान्नम् आसीत्, तज् ज्योतिस्, तद् आभ्याम् आतपत् । ततस् तौ राष्ट्रम् अभवताम् । राष्ट्रं ह वै भवति य एवं वेद ॥ ३६२ ॥

[१] ग ते [२] क ग वाचासृजत [३] ग अतपत् [४] ग संभवतां [५] ग वार्षिका
[६] क वाचासृजत [७] क हैमन्तिकौर् ग हैमवतीकौर्

अथ ज्यृग्भ्याम्^१ आच्छत्^२ । तस्मात् पशवः शैशिर ऋतौ ज्यृग्भ्याम्^३ ऋच्छन्ति । स ऐश्वर्यं यम् इमं त्रयं वेदम् असृक्षि^४ 'हन्तास्मात् सृजा' इति । स त्रिवृता स्तोमेन गायत्र्याम् अध्यैत् । ततो वसून् असृजत । त^५ इमां दिशम् अन्वायन् । पञ्चदशेन स्तोमेन त्रिष्टुभम्^६ अध्यैत् । ततो रुद्रान् असृजत । त इमां दिशम् अन्वायन् । स सप्तदशेन स्तोमेन जगतीम् अध्यैत् । तत आदित्यान् असृजत । त इमां दिशम् अन्वायन् । एकविंशेन^७ 'स्तोमेनानुष्टुभम्' अध्यैत् । ततो विश्वान् देवान् असृजत । त इमां दिशम् अन्वायन् । त्रिणवेन स्तोमेन पंचिम् अध्यैत् । ततो मरुतोऽसृजत । त इमां दिशम् अन्वायन् । त्रयस्त्रिंशेन^८ 'स्तोमेनातिच्छन्दसम्' अध्यैत्^९ । ततस् 'साध्यांश् चाप्यांश्' चासृजत । त इमां दिशम् अन्वायन् ॥ ३६३ ॥

[१] ग ज्यृग्भ्याम् [२] क आच्छत् ग आच्छत् त्रिष्टुभम् [७-७] ग नास्ति [८-८] ग
[३] ग ज्यात्भ्याम् [४-४] क हन्तास्मात् सृजा स्तोमेनातिच्छन्दस [९-९] ग साध्यांश्चाप्यांश्
ग हातस्मात्सृजा [५] क ग तत [६] ग

ता एता^१ देवता सृष्टा 'स्तोमा छन्दांस्य'^२ ऋतवो ग्रहाः ।^३ पृथग् एवैषाम्^४ इमा श्रियो दीप्यमाना अतिष्ठन्, नान्योन्यस्य श्रेष्ठताया अतिष्ठन्त । तेऽब्रुवन् न वा अन्योऽन्यस्य श्रेष्ठतायै तिष्ठामहै । एत तम् इच्छामहै 'यो न ईशाता'^५ इति । ते^६ प्रजापतिम्^७ एव 'जनयितारम् एत्याब्रुवन्'^८ न वा अन्योऽन्यस्य श्रेष्ठतायै तिष्ठामहै । तन् नस् सृजस्व यो न ईशाता इति । स प्रजापतिर् अब्रवीद् एतावद् वाव त्यस्मिन् तेज इन्द्रियं वीर्यम् अभूद् यद् युष्मान् असृक्षि । ते वै संवत्सरं तप्यध्वम् । ते मा^९ संवत्सरं तप्त्वोपसमेत यद् एकोऽधिगच्छति यद् एको यद् एक इति । ते संवत्सरम् अतप्यन्त । तं संवत्सरं तप्त्वोपसमायन्^{१०} । यद् एकोऽधिगच्छद् यद् एको यद् एकस् तद् अस्य^{११} 'मन्यौ योनाव् असिञ्चन् । तन इन्द्रस् संभवत् । तद् एषाभ्यनूच्यते—

अश्वाद् इयायेति^{१२} । यद् वदन्त्य् ओजसो जातम् उत मन्य एनम् ।
मन्योर् इयाय हर्भ्येषु तस्थौ यतः प्रजङ्ग इन्द्रो अस्य वेद ॥

इति । मन्योर् इयायानं यद् अम्य मन्यौ योनात् अन्विञ्चन् । हर्म्येषु तस्यात् इति हृदयान् च
वै हर्म्याणि । 'हृदयो ह वै' कृष्यति । ओजसो जातम् उत मन्य एतम् इति ॥ ३६३ ॥

[१] ग सुता [२-२] ग स्तोमानाच्छन्दसास्य क प्रजानाम् [७-७] ग जनयितामेतन्मु न् [८]
[३-३] क प्रबुधगेवैशाम् ग प्रथग्णेवशाम् [४-४] ग मासं [९] ग ततोपसमापन् [१०-१०] ग
ग एनं राशता [५] ग तै [६] एवं ग च । मन्योयोयेति [११-११] क हृदयेनो वै च हृदयो वै

गौर्वीतं^१ 'ह पप्रच्छुस्'—त्वं ह वै हृदशियेन्द्रं^२ जायमानम् इति । स हैतद् उवाच—

अश्व इ इयायेति यद् वदन्त्य ओजसो जातम् उत मन्य एतम् ।

मन्योर् इयाय हर्म्येषु तस्थौ यतः प्रजश्च इन्द्रो अस्य वेद ॥

इत्य् ओजसोऽन्वाहं^३ जानं मन्य इति होवाच^४ । 'इन्द्रस् त्वेव तद्' वेद यतस् स जात
इत । स शिरो निर्हृत्य व्यैश्रतं^५ । स इदम् एषां सर्वं स्पृतम्^६ अपश्यत् । सोऽब्रवीद् यद्
इदम् एषां सर्वं स्पृतं^७, कं लोकम् अभि जायै स वै नु मे प्रयच्छ^८ । इमो नु मे—
॥ ३६५ ॥

[१] ग गौर्वीतं [२-२] एवं च । क प्रहृष्ट ग इन्द्रस्तेवतद् [७] क ग प्यैक्षत [८] ग सुतम्
ह पप्रच्छुस् [३] क हृदशियेन्द्रं ग हृदशियेन्द्र [४] [९] ग स्पृतं [१०] ग-कोशेऽब्र खण्डस्य समाप्तिः
ग न्वाह [५] ग होवाच [६-६] एवं क च । ग

१— 'वामन्तिकौ मानौ' प्रयच्छेति । एतौ ते 'प्रयच्छानीत्य् अन्नम् अन्नम्
इति पतित्वास्यै प्राच्यै दिशौ गन्तारं भा आदत्त । तद् इतोऽधत्त^१ । ऐका द्वयोर्
वीर्यं दत्ते य एवं वेद । तं पुनर् एव प्राविशत् । तम् अब्रवीज् 'जायस्वैवेति । सोऽब्रवीत्
स वै नु मे प्रयच्छेमौ नु मे त्रैष्मौ मानौ प्रयच्छेति । एतौ ते प्रयच्छानीत्य् अन्नम् अन्नम्
इत्य् 'एव पतित्वास्यै' दक्षिणाग्रे दिशो बृहद् भा आदत्त । 'तद् इतोऽधत्त^२ । ऐकश्
चतुर्णां वीर्यं दत्ते य एवं वेद । तं पुनर् एव प्राविशत् । तम् अब्रवीज् जायस्वैवेति । सो
ऽब्रवीत् स वै नु मे प्रयच्छेमौ नु मे वार्षिकौ मासौ प्रयच्छेति । एतौ ते^३ प्रयच्छानीत्य्
अन्नम् अन्नम् इत्य् एव पतित्वास्यै प्रनीच्यै दिशो वैरुणं भा आदत्त । तद् इतो
अधत्त । ऐरुष् षण्णां वीर्यं दत्ते य एवं वेद । तं पुनर् एव प्राविशत्^४ । तम् अब्रवीज्
जायस्वैवेति । सोऽब्रवीत् स वै नु मे प्रयच्छेमौ नु मे शारदौ मानौ प्रयच्छेति ।
एतौ ते प्रयच्छानीत्य् अन्नम् अन्नम् इत्य् एव पतित्वास्या उदीच्यै दिशो वैराजं भा आदत्त ।
तद् इतोऽधत्त । ऐकोऽष्टानां वीर्यं दत्ते य एवं वेद । तम् 'पुनर् एव प्राविशत् । तम्
अब्रवीज् जायस्वैवेति । सोऽब्रवीत् स वै नु मे प्रयच्छेमौ^५ नु मे^६ 'हैमन्तिकौ मासौ'^७
प्रयच्छेति । एतौ ते प्रयच्छानीत्य् अन्नम् अन्नम् इत्य् एव पतित्वास्या ऊर्ध्वायै^८ दिशश्
शाकं भा आदत्त । तद् इतोऽधत्त । ऐको दशानां वीर्यं दत्ते य एवं वेद । तं पुनर् एव
प्राविशत्^९ । तम् अब्रवीज् जायस्वैवेति । सोऽब्रवीत् स वै नु मे प्रयच्छेमौ नु मे
शैशिरो^{१०} मानौ प्रयच्छेति । एतौ ते^{११} प्रयच्छानीत्य् अन्नम्^{१२} अन्नम् इत्य् एव पतित्वास्यै
दिशो वैरतं भा आदत्त । तद् इतोऽधत्त । ऐको द्वादशानां वीर्यं दत्ते य एवं वेद । स
प्रेक्षत कथं न्व इमान् ऋतून् गृह्णीयाम् इति ॥ ३६५ ॥

[१] क अधिपाठः स [२-२] ग वासन्नेगोमसौ [१०] ग तेमे [११] क प्रायच्छे [१२-१२] ग
[३-३] ग प्रतदितोयत्त [४-४] क ज्यायस्वै- हेमन्तिकामासु [१३] ग ऊर्ध्वा [१४] ग प्राय-
वेतिसो ग ज्यायस्वैवेतुसेसा [५-५] क एवास्यै छाविशत् [१५] क शैशिरा [१६] ग नास्ति
[६-६] ग नास्ति [७] ग अधिपाठः त्वा स्या [१७] ग नास्ति
उदीच्यै [८] क तद् [९] क प्राविशत् [१०-१०]

ता उत्तानशय्याम्^१ अपश्यत् । स शीष्णैवमौ^२ प्राञ्चाव् अगृह्णाद्, बाहुभ्याम् इमान् नाना, पङ्क्त्यां^३ प्रत्यञ्चाव्^४, उरसोर्ध्वौ^५, प्रष्टिभिर्^६ अवाञ्चौ । तान् एवं गृहीत्वा धस्तात् पर्यौहत् । स एष ऋतुषु च^७ संवत्सरे चैतस्यां श्रियाम् अभ्यूढस् तपति । तं पुनर् अनेन सह सर्वेण प्राविशत् । तम् अब्रवीद् एकं वाव त्वाग्ने नाशकम् उद्यन्तुम् । न वै^८ त्वानेन सह सर्वेण शक्ष्याम्य उद्यन्तुं, जायस्वैवेति^९ । ^{१०}तस्मिन् आपस् सिंसिमायत्^{१०} पर्यपश्यत् । सो ऽब्रवीत् स वै नु मे प्रयच्छेमा^{११} नु म अपः प्रयच्छाथ जनिष्य इति । तस्मै षट् सहस्राण्य अपां प्रायच्छत् । तस्यैष श्लोको—

न १२ता अन्यः^{१२} प्र तरति नैनाव् इष्णातुम् अर्हति ।

वहन्त्य् अस्मिन् सर्वतो मधु क्षीरं घृतं दधि षट् सहस्राण्य् अम्बयाः^{१३} ॥

^{१४}इति । इमा ह वै ता^{१४} अम्बया^{१५} नामैता एव दिशः^{१६} । एता एवास्मै सहस्रं सहस्रं^{१७} ^{१८}क्षरन्त्य्, एता^{१८} एवैनं तर्पयन्ति । सो ऽजायत । तं जातम् उपामदत्—तेजो ऽजनीन्द्रियम् अजनि वीर्यम् अजनि ब्रह्माजनि क्षत्रम् अजनि सप्तानां पशूनां यन्ताजनि सप्तानां दिशां धर्ताजनि जातो ऽजनि जनिताजनि ^{१९}जानित्रिर् अजनीति^{१९} । ^{२०}अपि हात्मानम्^{२०} उपामादयज्^{२१} जानित्रिर् इत्य् उवाच । उपमाद्यो^{२२} ह भवति य एवं वेद । तस्मै जातायैतां राजासन्दी न्यदधुः । तस्याम् एनम् अभ्यषिञ्चन्त ॥ ३६७ ॥

[१] क ग शैय्याम् [२] क प्रक्षिणैवमौ ग शीष्णै-
वमौ [३] क पादभ्यां ग वत्भ्यां [४] क ग
पत्यञ्चा [५] क उरसोर्ध्वौ ग परसध्वौ [६] क
प्रष्टिभिर् ग प्रष्टिमीर् [७] ग नास्ति [८-८]
ग उद्यन्तुमवै [९-९] ग शक्ष्यामुद्यन्तुज्यायस्वै-
वेति [१०-१०] ग तस्मिन्विमामत् [११] ग
प्रयमो [१२-१२] ग तान्यः [१३] अम्बयाः

(अप्+-मयाः) ? । क अम्बया [१४-१४] ग
इतिवैता [१५] अम्बयाः (अप्+-मयाः) ? । क
अम्बया ग अम्बय [१६] ग दि [१७] ग नास्ति
[१८-१८] ग क्षरन्तेता [१९-१९] ग जानित्रि
जनीति [२०-२०] ग अपःत्मानम् [२१] क
उपमादयज् ग उपज् [२२] एवं च । क उपमद्यो
ग उपमद्यो

वसवो राज्याय रुद्रा वैराज्यायादित्या^१ स्वाराज्याय विश्वे देवा साम्राज्याय मरुतस्
सार्ववश्याय साध्याश् चापत्याश् च पारमेष्ठ्याय । तम् एवं सन्तं पिता प्रजापतिर् अभ्ये-
वाशयत्^२ । स वसून् अब्रवीद् इमं^३ मे प्रयच्छनेति । ते ऽब्रुवन् न शक्ष्यामः पितरं
प्रजापतिं हिंसितुम् इति^४ । रुद्रान् अब्रवीन्, नाकामयन् । आदित्यान् अब्रवीन्, नाका-
मयन्त । विश्वान् देवान् अब्रवीन्, नाकामयन्त । साध्यांश् चापत्यांश् चाब्रवीन्, नैवा-
कामयन्त । अथ मरुतो ऽब्रवीत् किम् अस्माकम् तत् स्याद् इति । यन् म इदं निष्केचल्यं
माध्यन्दिनं सवनं तन् मे गुष्माभिस साधारणं भविष्यतीति । तथेति । "तम् अस्मा"
अभिप्रद्य^५ प्रायच्छन् । "तस्यैतच् चन्द्रं मे चन्द्रं म इत्य् एव यदत्" एतत् तेज आदत्त
येनैष एतत् तपति । स यच् चन्द्रं म इत्य् अब्रवीत् तस्माच् चन्द्रमाः । तस्य ह स्म यत्
स पुनः पुनर् आदत्ते स ह स्म तादृश एव परिशिष्यते । तस्माद् एतस्याप्य् अध्यास्त्य्
एवामा^६ । यथैष एतद् दिवा तपत्य् एवम् एष रात्रि^७ भाति । तम् ^८अवेद् अक्षर्यो^८
वा अयम् इति । ^९तम् उदाजत^९ । तम् अब्रवीन्—मा मा त्वं ततः प्रत्यातप्सीर् इति ।
नेत्य् अब्रवीत् प्रत्य् एव त्वातप्स्यानीति । तस्माद् एतम् उमयीर् अहोरात्रयोः पश्यन्ति ।
प्रति हैनं तद् आतपन्ति । तौ हैतौ पितापुत्राव् एव यच् चन्द्रमाश् चादित्यश् च । पिता
चन्द्रमा, आदित्यः पुत्रः^{१०} । परश् चन्द्रमा, अपर आदित्यः । तौ हैतौ सर्वासं देवतानां
श्रेष्ठतां गतौ । ^{११}तद् यथैतो^{११} सर्वासं देवतानां श्रेष्ठतां गताव् एवम् एवै स्वानां श्रेष्ठतां
गच्छति य एवं वेद । इत्य् अग्निदेवतम् । अथाध्यात्मम्^{१२} । अयम् एव चन्द्रमा, अयम्

आदित्यः । ११ तद् व एवम् ११ अध्यात्मम् उपासितव्यम् । तद् व एव भृगुचक्षुषम् । स
यं द्विष्यात् तं ब्रूयाद् भृगुचक्षुषेण त्वेक्ष इति । न हैव १० भोग्य इव १० भवति ॥ ३६८ ॥

[१] ग वैराजायादित्या [२] ग अभ्यवानयत् [३] एतस्याप्याद्यस्तोवाभा [१०] ग रात्रिर् [११-
ग इमां [४-४] क ग हंसितुमति [५-५] ग ११] ग अवेदक्षेयो [१२-१२] एवं च । क तमु-
तस्मा [६] ग च अभिप्रत्य [७-७] एवं च । क दार्जत्तं ग तदुदार्जत्तं [१३] ग नास्ति [१४-
ग तस्यै त चन्द्रमे चन्द्रम् इत्येव वदत (क वद) [८] १४] ग नास्ति [१५] ग अध्वध्यामम् [१६-१६]
ग तामश [९-९] क एतस्याप्याद्यस्तोवाभा ग ग तमेवम् [१७-१७] ग भोग्ये इह

छन्दांसि १ यद् अयजन्त तेषां १ बृहत्य एवोदगायत् २ । अथ ३ याव एता ३ उत्तरी
प्रगाथौ तौ ४ प्रस्तोतृप्रतिहतराव् आस्ताम् । अमितच्छन्दो गृहपतिर्, विगाह् ब्रह्म, गायत्री
मैत्रावरुणा ५, जगती होता, पंक्तिर् अध्वर्युः । तस्य यत् पञ्चमं पदं स प्रतिप्रस्थाता
त्रिष्टुब् ब्राह्मणाच्छन्दस्य, उष्णिक्कुम्भौ छन्दसी नेष्टापोताराव् ६, अनुष्टुब् अच्छावाको,
द्विपदोन्नता, अक्षरपंक्तिर् ग्रावस्तुद्, एकपदा सुब्रह्मण्यो, ऽतिच्छन्दा आग्नीध्रः ७ । ८ गायत्रे-
यस् स एष ८ सर्वछन्दा यज्ञो यद् द्वादशाहः । एतैर् हि सर्वैश् छन्दोभिर् द्वादशाहस्
तायते ९ । १० एतान्य एव १० सर्वाणि छन्दांसि द्वादशाहे क्रियन्ते । तस्माद् यद् एतेषु
छन्दस्सूपहवम् इच्छेत, अथर्विष्वूपहवम् इच्छेत । यदो यजत एतान्य एव छन्दांसि भूतो
यजते । यदो याजयत्य् एतान्य एव छन्दांसि भूतो याजयति । तस्य हैतस्य ११ नैव का
चनातिर् अस्ति य एवं वेद । य एवैनम् उपवदति स आर्तिम् आच्छति ॥ ३६९ ॥

[१-१] ग यददेन्तदेषां [२-२] ग बृहस्पत्येवो [८-८] ग गायत्रेयदेश [९] ग तायतौ [१०-१०]
गायत् [३-३] ग यायेता [४] ग नास्ति एवं च । क एतानिहि ग तानिहि [११] क अधि-
[५] एवं ग च । क मैत्रावरुणो [६] ग नेष्टा- पाठः एष सर्वछन्दा यदो यजते एतान्येव छन्दांसि भूतो
पोताराव् [७] क आग्नीध्रोवा ग अग्निध्रवा

तद् आहुः कस्मिन् स्तोमे कस्मिन् छन्दसि कस्यां देवतायां द्वादशाहो ऽन्तः १
प्रतिष्ठित इति । स ब्रूयात् त्रिवृति स्तोमे, गायत्र्यां छन्दस्य, अग्नौ देवतायां, द्वादशाहो
ऽन्तः प्रतिष्ठित इति । त्रिवृता ह्य एव २ स्तोमेन प्रयन्ति ३ गायत्र्या ४ छन्दसाग्निना देव-
तया । तैर् ५ उ एवोच्छन्ति ६ । तद् आहुः क स्तोम एकः, किं छन्द एकं, का देवतैका
द्वादशाहं वहतीति । स ब्रूयात् त्रिवृत् स्तोम एको, गायत्री छन्द एकं, वाग् देवतैका द्वा-
दशाहं वहतीति । त्रिवृतो ह्य एव सर्वे स्तोमाः प्रजाता, गायत्र्यास् सर्वाणि छन्दांसि । वाग्
देवतैका द्वादशाहं वहति ७ । तद् आहुः क स्तोमः, किं छन्दः, का देवता ८ द्वादशाह इति ।
९ स ब्रूयाद् एकविंश स्तोमो विराद् छन्द आदित्यो देवता द्वादशाह इति । आदित्यो
ह्य एवैकविंश, आदित्यो विराद्, आदित्यो देवता द्वादशाहः । तद् आहुर् यत्साम द्वा-
दशाहस् स साम इदं सर्वम् । कस् साम्न १० स्तोमः किं पदं किम् अक्षरम् इति । स ब्रूयाद्
आदित्य एव साम्न स्तोमो, ऽन्तरिक्षं पदं, वाग् अक्षरम् इति । तद् आहुः क स्तोमस्य ११
स्तोमः, किं पदस्य पदं, किम् अक्षरस्याक्षरम् इति । स ब्रूयाच् चक्षुर् एव स्तोमस्य स्तोमो,
मन एव पदस्य पदं, प्राण एवाक्षरस्याक्षरम् इति ॥ ३७० ॥

[१] ग अन्तः [२] क प्रतिष्ठित [३-३] क तीति [८-८] ग कामदेवता [९-९] ग नास्ति
ग ह्ये [४] ग प्रभायच्छन्ति [५] क गायत्री [१०] ग साम [११] ग स्तोम
ग गायत्रा [६-६] ग उवोच्छन्ति [७] ग वह-

तद् आहुः कथं स्तोमा एक स्तोमो भवति, 'कथं छन्दांस्य एकश् छन्दो' भवति, कथम् अहान्य एवम् अहर् भवति, कथं रूपाण्य एकं रूपं भवति, कथं पृष्ठान्य एकं पृष्ठं भवति, कथं देवता एका देवता भवति, कथम् ऋच एकर्गुं भवति, कथं यजूंष्य एकं यजुर् भवति, कथं सामान्य एकं साम भवति, कथं वेदा एको वेदो भवति, कथम् इदं सर्वम् एकं भूत्वा कस्मिन् प्रतिष्ठितम्^१ इति । स ब्रूयात् स्तोम इति स्तोमा एकं भवन्ति^२, छन्द इति छन्दांस्य एकं भवन्त्य^३, अहर् इत्य अहान्य एकं भवन्ति^४, रूपम् इति रूपाण्य एकं भवन्ति^५, पृष्ठम् इति पृष्ठान्य एकं भवन्ति^६, देवतेति देवता^७ एकं भवन्त्य, ऋग् इत्य ऋच एकं भवन्ति, यजुर् इति यजूंष्य एकं भवन्ति, सामेति सामान्य एकं भवन्ति, 'वेद इति' वेदो एकं भवन्ति, मन इदं सर्वम् एकं भूत्वा प्राणे प्रतिष्ठितम् इति । तद् आहुर् यन् मन इदं सर्वम् एकं भूत्वा प्राणे प्रतिष्ठितं कस्मिन् उ प्राणः प्रतिष्ठित इति ॥ ३७१ ॥

[१-१] ग कथंश्चिन्नास्य अछन्दो [२] क एर्गुं ग एकं [३] क ग प्रतिष्ठितम् [४] ग भवति
[५] कं देवतान्य ग देवता [६-६] ग पृष्ठमिति वदमिति

पुरुष इति ब्रूयात् । पुरुष ह वै प्राणः प्रतिष्ठितः । स यो ह स पुरुष य एवं वेदैवं-विदि ह वै प्राणः प्रतिष्ठितः । तस्माद् उ हैवं विद्वान् गुरु स्यान् न हीदं सर्वं लघयेद् । अथो^१ ह विद्याद् अहम् एवेदं सर्वम्^२ अस्मि मयीदं सर्वं प्रतिष्ठितम् इति । तस्य ह न 'लाको व्यृध्यते'^३ । तद् आहुस्^४ स वाद्य^५ द्वादशाहं विद्यात् स वा वेदेति मन्येत, य एनं सर्वासु दिक्षु प्रतिष्ठितं विद्याद् इति । दश वै दिशः । दशो 'द्वादशाहस्याहानि । तस्ये-माव'^६ एव लोकौ प्रायणीयोदयनीयाव्—अयम्^७ एष लोकः प्रायणीयो, ऽसाव् उदयनीयः । तस्येयम् एव प्राची दिक् प्रथमम् अहर्, इयं द्वितीयम्, इयं तृतीयम्, इयं चतुर्थम्, इयं पञ्चमम्, इयं षष्ठम्, इयम् एवान्तरादक् सप्तमम् अहर्, 'इयम् अष्टमम्', इयं नवमम्, इयं दशमम् । स एष द्वादशाहस् सर्वासु दिक्षु प्रतिष्ठितः । स य एवम् एतं द्वादशाहं सर्वासु दिक्षु प्रतिष्ठितं वेद, सर्वासु दिक्षु प्रतिष्ठितं^८, सर्वेषां देवानां सलोको भवति । नास्य तस्य देवाश् च नेशत यद् एनान् स नान्वागच्छेत् । देवानां ह वै स एको य एवं-विद् । प्रजापतिर् वै द्वादशाहः । तस्य दिश एव लोकाः । स एष द्वादशाहस् सर्वेषु लोकेषु प्रतिष्ठितः । स य^९ एवम् एतं द्वादशाहं सर्वेषु लोकेषु प्रतिष्ठितं^{१०} वेद, सर्वेषु लोकेषु प्रतिष्ठितं । स 'एष वाव'^{११} द्वादशाहो य एष तपत्य, एष इन्द्र, एष प्रजापतिर्, एष एवेदं सर्वम् । तद् एतत्कृते^{१२} ब्रह्माध्याहितं तपति ॥ ३७२ ॥

[१] ग अथे [२] क द्विरुक्तिः सर्व [३-३] १ क प्रतिष्ठित [१०] ग नास्ति [११] क ग प्रतिष्ठितं
लोको वरपरध्यते ग लोकोपुरुध्यते [४] ग आहुः [१२-१२] क एष वाव ग एव [१३] एवं ग च ।
[५] क वाद्यः [६-६] ग द्वादशाहस्यावयम् [७] क एषकृते
क तस्मैमाव [८-८] ग यनष्टमम् [९] ग

क्षत्रं च राष्ट्रं चैतं च सत्यं च 'तान्य अवस्तात्' तपश् च तेजश् च स्वर्धौ चामृतं च तान्य उ परस्तात् । तद् यद् अत्र क्षत्रम् इन्द्रो वा वरुणो वा सोमो वा राजा तत् तत् । अथ यद् राष्ट्रं यद् देवविशो मरुतस् तत् तत् । ऋतं^१ रात्रिः । सत्यं तद् अहः । तपो विद्युत् । तेजो यो विद्युतो ऽग्निः पतति तत् तत्^२ । स्वधा वृष्टिः । अन्नं तद् अमृतम् । तस्यैष श्लोकः—

क्षत्रं राष्ट्रम् कृतं सत्यं ब्रह्मणो निहितावराः ।

तपस् तेज स्वधामृतं त ऊर्ध्वास आसते, मध्ये ब्रह्म विराजति ॥

इति । एतद् उ हैतन् मध्ये ब्रह्म विराजति । य उ एवंविदस्^१ त ऊर्ध्वास आसते । स यथा क्षत्रियः प्रतिनिहित स्याद् एवम् एवैतद् ब्रह्म प्रतिनिहितम् अनत्ययनाय ॥ ३७३ ॥

[१-१] क तान्ववस्तात् ग तान्येवस्ता [२] क उतदुतं ग उतदुत च कृत

० [३] ग त [४] क एतद्विदस्

देवा 'यद् अयजन्त'^१ तेषां बृहस्पतिर् एवोद्गायत् । गौश् चायास्यश् च प्रस्तोतृ-
प्रतिहर्तारव् आस्ताम् । प्रजापतिर् एव गृहपतिर् आसीत् । इन्द्र एव ब्रह्मासीत्^२ । स
'ब्राह्मणाद् अशंसत् । मित्रावरुणाव्^३ एव मैत्रावरुणाव् आस्ताम् । अग्निर् एव होतासीत् ।
स आग्नीध्रम् अकरोद्, अश्विनाव् अध्वर्यू, मरुतो नेष्टापोतारौ विश्वे देवा अच्छावाको,
ऽर्बुदो^४ ग्रावस्तुत् । विष्णुर् वा^५ यज्ञम् अभ्यष्टौत् । सोम उन्नेता, ब्रह्मैव सुब्रह्मण्याम्
आह्वयद् वा गायत्रयः^६ । स एष सर्वदेवतायज्ञो यद् द्वादशाहः । एताभिर्^७ 'ह सर्वाभिर्'
देवताभिर् द्वादशाहस् तायते । एता हि सर्वा देवता द्वादशाहे क्रियन्ते । तस्माद् यद्
एतासु देवतासुपहवम् इच्छेताथर्विषूपहवम्^८ इच्छेत । यदो यजत एता एव देवता भूतो
यजते, यदो याजयत्य् एता एव देवता भूतो याजयति । तस्य हैतस्य नैव का चनार्तिर्
अस्ति य एवं वेद । य एवैनम् उपवदति स आर्तिम् आर्च्छति ॥ ३७४ ॥

[१-१] एवं च । क यदजयन् ग यदुजयन् [२-
२] ग एवोदासीत् [३-३] ग ब्रह्मणादेशस्य-
न्मित्रवरुणाव् [४] एवं च । क ग ऋदो [५]

क अधिपाटः यज्ञ एव [६] एवं च । क ग गायत्र्ये
[७-७] ग नास्ति [८] ग इच्छेताथर्विषूपहवम्

तद् आहुर् यद् अन्यानि सत्राणि रात्रिभिर् आख्यायन्ते ऽथ कस्माद् द्वादशाहो
ऽहोभिर् आख्यायत इति । स ब्रूयाद्— विश्वे वै देवाः पितरं प्रजापतिम् उपेत्यानुचन्
क्रियान् स्विद् भवान्^१ इति । सो ऽब्रवीद् द्वादशाहम् अस्मीति । 'यद् अब्रवीद्
द्वादशाहम् अस्मीति'^२ तद् द्वादशाहस्य द्वादशाहत्वम् । एष ह वाव संवत्सरः प्रजापतिर्
आस । एतान् एव तद्^३ द्वादश मास उवाच द्वादशाहम् अस्मीति । तद् आहुः किं द्वाः
किं दश किम् अहर इति । स ब्रूयाद् आदित्य एव द्वार आदित्यो दशदित्यो ऽहर इति ।
स यद् आदित्य एव द्वार इत्य् एष 'ह्य एव'^४ स्वर्गस्य लोकस्य द्वारम् । अथ 'यद्
आदित्यो' दशेत्य् 'एष ह्य एवासु' दशसु^५ दिक्षु तपति । अथ यद् आदित्यो ऽहर इत्य्
एष ह्य एवाहः । तद् आहुर् याजयितव्यं 'द्वादशाहेना३ ना३' इति । नेति ब्रूयात्
॥ ३७५ ॥

[१] ग भगवान् [२-२] ग नास्ति [३] ग नास्ति [४-४] एवं च । क ग हेव [५-५] ग
यादादित्या [६-६] ग एषवासु [७] एवं च । क दशसु ग नास्ति [८-८] ग द्वादशाहो

आप्नोति वा एष स्तोमान्, आप्नोति छन्दांस्य्, 'आप्नोति देवान्', आप्नोति लोकान् ।
आप्नोति^१ कामान् यो द्वादशाहेन याजयति । स 'उ दुग्ध आभिर् अलोको' भवति । अथो ये
के विजानन्ति ये च न त एनं मयन्ते कृतं करोतीति । तस्माद् द्वादशाहेन नैव याजयेत्

तद् उ वा आहुर् याजयितव्यम् एव । प्रजापतिर् वै द्वादशाहः, प्रजापतिर् उद्गाता, प्रजापतिर् यजमानः । समानी वै देवतोद्गाता च यजमानश्च । समानीम् "वा एताव् ऋद्धिम्" ऋधुतस्, समानं लोकं जयत, समान्यां देवतायां "प्रतितिष्ठतः । अथो यज्ञो वै यजमानो, ब्रह्मोद्गाता । यज्ञ एव तत् प्रतिष्ठाय ब्रह्मणस् सलोकतां जयति । सलोकितरो यजमानाद् भवति । तद् आहुर्—यद् एकैवेदं देवता सर्वम् अभवद् द्वादशाह एव, कतमा सा देवतेति ॥ ३७६ ॥

[१-१] ग नास्ति [२] ग अधिपाठः छन्दास्या- तस्माद्वा [५-५] क व एतामृद्धिम् ग एतावा-
नामोति देवानामोति लोकानामोति [३-३] एवं च । मद्धिम् [६-६] क प्रतितिष्ठन्तोथो ग प्रतितिष्ठन्तोथ
क दुग्ध अभिरलोको ग दुग्ध अभिरलोको [४] ग [७] ग यम्

प्राण इति ब्रूयात् । प्राणो वा इदं सर्वम् अभवत् । स यद् द्वाह इत्य् एतद् ध्य एवेदं सर्वं द्वाहम् उपजीवति । अथ यद् द्वा इत्य् एष हीदं सर्वं ददाति । अथ यच्छा इत्य् एष हीदं सर्वं शं स्पृशति । अथ यद् धा इत्य् एष हीदं सर्वं हरति । स य एतद् एवं च द यदि च ह साधु करोति यदि च न, अथ हास्य "साध्व एव" कृतं भवति । अथो ह विद्यात्—साध्व एवाहं करोमि, नासाधु । यस् साधुकृतो लोकस् स मे लोक इति । तस्य ह स एव "लोको भवति" । सर्वस्य ह वा अन्यस्य लोको जीर्यति । एवंविदो हैव लोको न जीर्यति । सैषा प्रणेता देवता । एषा हीदं देवता सर्वं प्राणयत । तद् यत् प्राणयत तस्मात् प्राणः । स यद् अस्मात् लोकाद् एवंवित् प्रैत्य एषा हैवेन देवतादयोत्पत्ति । सैन "तं लोकं" गमयति, य एतस्यै, यतः परं नास्ति । तद् आहुः स वाद्य द्वादशाहेन यजेत स वा द्वादशाहेन याजयेद्, य एतम् "आदित्ये प्रतिष्ठितं" विद्याद् इत्य्—आदित्यो वै द्वादशाहस्—तस्याहोरात्राव् एव "प्रायणीयोदयनीयौ । अहर् एव" प्रायणीयो, रात्रिर् उदयनीयः । तस्य ये प्राञ्चो रश्मयस् तन् प्रथमम् अहः ॥ ३७७ ॥

[१] एवं च । क ददति ग दधति [२] ग च । क प्रणयता ग प्राणयता [८-८] ग त लोकं स्पृशति [३] ग यद् [४-४] ग साध्ये [५] ग [९] ग या [१०-१०] ग आदित्य प्रतिष्ठितं करोति [६-६] ग लोकोपि सभवति [७] एवं [११-११] ग नास्ति

ये^१ दक्षिणास् तद् द्वितीयं, ये^२ प्रत्यञ्चस् तत् तृतीयं^३, य उदञ्चस्^४ तच् चतुर्थं, य ऊर्ध्वास् तत् "पञ्चमं, य अर्वाञ्चस् तत्" षष्ठं, यद् एव भाति तत् सप्तमं, यत् तपति तद् अष्टमं, यद् एष तात्रम् इव तन् नवमं, मण्डलम् एव दशमम् अहः । स एष द्वादशाह आदित्ये प्रतिष्ठितः । स य एवम् एतं द्वादशाहम् आदित्ये प्रतिष्ठितं वेद प्रत्य् आदित्ये तिष्ठति, सर्वम् आयुर् एत्य्, अप पाप्मानं हते, गच्छति स्वर्गं लोकं य एवं वेद । इत्य् अधिदेवतम् । अथाध्यात्मम् । अयम् एव द्वादशाहो यो ऽयं चक्षुषि पुरुषः^५ । तस्य पक्ष्माण्य एव प्रायणीयोदयनीयौ—यान्य् अर्वाञ्चि पक्ष्माणि स प्रायणीयो, यान्य् ऊर्ध्वानि स उदयनीयः । तस्याधरैव वर्तनी^६ प्रथमम् अहः — ॥ ३७८ ॥

[१] क ग य [२] ग य [३] ग अधिपाठः यस्तत्तृतीयं [४-४] क यद् उदञ्चस् [५-५] ग नास्ति [६] क ग एवं [७] ग पुरुष [८] क वर्तनी ग वतः

—उत्तरा^१ द्वितीयं, सममेषस् तृतीयं, शुक्लं चतुर्थं, कृष्णं पञ्चमं, कनीनिका षष्ठम् । य एवैष पुरुषस् तस्य ये प्राणास् तान्य उत्तराण्य अहानि । ^१प्राण एव^२ सप्तमम् अहश्चक्षुर अष्टमं, श्रोत्रं नवमं, वाग् एव दशमम् अहः । स यद् द्वाव इति ^३द्वाव एव^४ हेमौ पुरुषा दृश्येते । अथ यद् दा इत्य एष हीदं सर्वं दत्ते^५ । अथ यच् छा इत्य एष हीदं सर्वं ^६शं स्पृशति । अथ^७ यद् धा इत्य एष हीदं सर्वं हरति । स एष एवोक्त्यम् । एष हीदं सर्वम् उत्थापयतीव^८ । तस्माद् एष एवोक्त्यम्^९ । स एष एवर्क^{१०} । ऊर्ध्वं^{११} वै नामैष । तम् ऋग् इति परोक्षम् आचक्षते । तस्माद् एष^{१२} एवर्क^{१३} । स एष एव यजुः । एष हीदं सर्वं जरयतीव^{१४} । तस्माद् एष एव यजुः । स एष एव साम । एतं ह तं हीदं सर्वं समेतम् । तस्माद् एष एव साम । स एष एवोद्गीथः । स यद् उद् इत्य एतेन हीदं सर्वम् उक्तव्यम् । अथ यद् गीत्य एष हीदं सर्वं गिरति^{१५} । अथ यत् थ इत्य अन्नम् एवास्थैतत् । तस्माद् एष एवोद्गीथः । स एष एव ब्रह्म । एष हीदं सर्वं विभर्ति । तस्माद् एष एव ब्रह्म । भर्म^{१६} ह वै ^{१७}नामैषः । तद्^{१८} ब्रह्मेति परोक्षम् आचक्षते । विभर्ति हैनम् एषा देवतास्मिन् च लोके ऽमुष्मिन् च य एव वेद^{१९} । स य एवम् एतं द्वादशाहम्^{२०} अधिदेवतम् अधिसूर्यम् अधिपुरुषम्^{२१} अध्यात्मन् प्रतिष्ठितं वेद प्रत्य् आदित्ये तिष्ठति, सर्वे हास्मै वेदास् सर्वे देवास् सर्वे लोकाः कामान् दुहे । अतीत्य देवान् ब्रह्मणस् सलोकतां जयति । स एष एवोक्त्यम् एष^{२२} ^{२३}ऋग् एष^{२४} यजुस् एष सामैष उद्गीथ एष ब्रह्मैष एवेदं^{२५} सर्वम् इत्य उपासितव्यम् ॥ ३७९ ॥

[१] ग उत्तरां	[२-२] ग प्राणामैव	[३-३] क	जरयतीं	[११] ग यदति	[१२] ग च भृन्म
द्वाव ग धाव	[४] ? क च ददते ग दृश्येते	[५-५]	[१३-१३] क नामेशतद् ग नामेतत्तत्	[१४] ग	
एवं च । क संस्पृशत्यथ ग संस्पृश्यथ	[६] ग		चदशाहम्	[१५] ग पुरुषम्	[१६] ग नास्ति
उत्थापयतीव	[७] क एवोक्त्यः ग एवोक्त्यं	[८-८]	[१७-१७] क ऋगेव ग ऋगेष	[१८] ग य एव	
ग एवाधुर्व	[९] ग अधिपाठः य	[१०] क	वेद		

इदम् एवेदम् अग्रे ऽन्तरिक्षम्^१ आसीत् । तद् व एवाप्य^२ एतर्हि । ^३तद् एतद् वितानं^४ यद् इमान् लोकान् व्याप्तम् । तस्माद् द्वि नाम । तद् अकामयत स्यां प्रजायेय भूमानं गच्छेयम् इति । तत् तपो ऽतप्यत । तत् तप्यमानम् अद्योतत । वीव वा इदम् अद्युतद्^५ इति । सैषा विद्युद् अभवत् । एषो ^६ऽर्चिर् एतज् ज्योतिः^७ । विद्युद् भूत्वातप्यत । ततो स्तनयित्नुर् अजायत^८ । तस्माद् यदा विद्योतते ऽथ स्तनयति । स्तनयित्नुर् भूत्वातप्यत । ततो वृष्टिर् अजायत । तस्माद् यदा स्तनयत्य् अथ वर्षति । तद् इदम् आपो महत् सलिलम् आसीत् । यद् ध वा इदम् आहुर आपो वा इदम् अग्रे महत् सलिलम् आसीद् इत्य एतास् ता आपः । आपो भूत्वातप्यत । ततो ऽन्नम् अजायत । अन्नं भूत्वातप्यत । ततो ऽन्नमथः पुरुषो ऽजायत प्रजानां जनयिता । स ^९आस्व अस्व^{१०} अन्तर् भूर् भुव स्वर् इति व्याहरत् । त एवेमे लोका अभवन् । तद् दिशा ऽन्वसृज्यन्त । अथ यत् ^{११}करज् जनद् वृधद्^{१२} इति व्याहरत् त एवैते लोका अभवन् । तद् क्रतवो ऽन्वसृज्यन्त । सो ऽब्रवीद् इमां वै मे सद् अभूद् इति । त एव मासा अभवन् । ऋद्धिषि वा इति ते ऽर्घमासाः । ^{१३}अहम् अरात्सम्^{१४} ओषम् इति यद् अहम् इति तान्य अहान्य अभवन् । यद् अरात्सम् इति ता रात्रयो, यद् ओषम् इति ता उषसः । स यां^{१५} जायमानो^{१६} वाचम् अवदत्^{१७} स एव त्रयो ^{१८}वेदो ऽभवत्^{१९} । यद्^{२०} धैवेषाग्रे किं च देवता जायमानोवाद् तद् उ ह हौव बभूव । स ऐक्षत—यम् इमं त्रयं वेदम् असृक्षि हन्तास्मात् सृजा इति ॥ ३८० ॥

[१-१] ग आसाद्वेवाप्य [२-२] एवं च । क तदे-
 तद्विनाम ग तमतविनाम [३] क अष्टुदद [४-४]
 ग च्विरताञ्जोति [५] ग आजायत [६-६] ग
 आप्स्व [७-७] क करञ्जनमृषयद् ग करञ्जतय-
 भ्रयद् च करञ्जननददद [८] क अमा [९-९]
 ग मरास्सम् [१०] ग या [११-११] ग वाच-
 दत् [१२-१२] एवं ग च । क वेदाभवद [१३]
 क ग धद्

स त्रिवृता स्तोमेन गायत्रीम् अभ्यक्रन्दत् । ततो वसून् असृजताग्निमुखान् ।
 पञ्चदशेन स्तोमेन त्रिष्टुभम् अभ्यक्रन्दत् । ततो रुद्रान् असृजतेन्द्रमुखान् । सप्तदशेन
 स्तोमेन जगतीम् अभ्यक्रन्दत् । तत आदित्यान् असृजत वह्णमुखान् । एकविंशेन
 स्तोमेनानुष्टुभम् अभ्यक्रन्दत् । ततो विश्वान् देवान् असृजत विष्णुमुखान्^१ । त्रिणवेन
 स्तोमेन पंक्तिम् अभ्यक्रन्दत् । ततो मरुतो ऽसृजतेजानमुखान् । त्रयस्त्रिंशेन स्तोमेनाति-
 छन्दसम् अभ्यक्रन्दत् । ततस् साध्यांश् चाप्यांश् चासृजत सवितृमुखान् । पञ्चविंशेन
 स्तोमेन बृहतीम् अभ्यक्रन्दत् । ततो गन्धर्वान् असृजत मित्रमुखान् । विराजम् अभ्य-
 क्रन्दत् । ततो ऽप्सरसो ऽसृजत त्वष्टृमुखाः^२ । ककुभम् अभ्यक्रन्दत् । ततस् सर्पान्
 असृजताङ्गिरसोमुखान् । उष्णिहम् अभ्यक्रन्दत् । ततो ऽङ्गिरसो ऽसृजताथर्वमुखान् ।
 अक्षरपंक्तिम् अभ्यक्रन्दत् । ततो ऽसुरान् असृजतासितमुखान् । विष्टारपंक्तिम् अभ्य-
 क्रन्दत् । ततः पितॄन्^३ असृजत यममुखान्^३ । द्विषदाम्^४ अभ्यक्रन्दत् । ततो मनुष्यान्
 असृजत मृत्युमुखान् । एकपदाम् अभ्यक्रन्दत् । ततो वयांस्य^५ असृजत मृत्युमुखान्^५ उ
 एव । अमितच्छन्दो ऽभ्यक्रन्दत् । ततः पशून् असृजत धातृमुखान् । स इदं सर्वं सृष्ट्वोर्ध्वं
 उदक्रामत्^६ । सो ऽगच्छद् यत्रैनम् एतद् उपरि वेदयन्ते ॥ ३८१ ॥

[१] ग विष्णांस् [२] क त्वष्टृमुखाः [३-३] ग असृजतायंमुखान् [४] ग द्विषदम्
 [५] क ग वयांस्य [६] क उदक्रामन्

तम् अस्यां प्राच्यां दिशि वसवो ऽन्वैच्छन् अग्निमुखाः । ते ऽन्वविन्दन् यद्
 अग्निषो^१ रूपं तत् । तद् एवास्य त उपासते । तम् अस्यां दक्षिणायां दिशि रुद्रा
 अन्वैच्छन् इन्द्रमुखान् । ते ऽन्वविन्दन् यद् आदित्यस्य रूपं तत् । तद् एवास्य त उपासते ।
 तम् अस्यां प्रतीच्यां दिश्य आदित्या अन्वैच्छन् वह्णमुखान् । ते ऽन्वविन्दन् यच्
 चन्द्रमसो^२ रूपं तत् । तद् एवास्य त उपासते^३ । तम् अस्याम् उदीच्यां दिशि विश्वे
 देवा अन्वैच्छन् विष्णुमुखाः । ते ऽन्वविन्दन् यद् विद्युतो^४ रूपं तत् । तद् एवास्य त
 उपासते^५ । तम् अस्याम् ऊर्ध्वायां दिशि मरुतो ऽन्वैच्छन् ईजानमुखान् । ते ऽन्वविन्दन् यत्
 *श्वेतं रूपं तत् । तद् एवास्य त उपासते^६ । तम् एतस्मिन् परे लोके "साध्यांश् चाप्यांश्
 चान्वैच्छन्" सवितृमुखान् । ते ऽन्वविन्दन् "यत् कृष्णं रूपं तत् । तद् एवास्य त उपासते ।
 तम् अस्मिन्^७ एवान्तरदेशे गन्धर्वा अन्वैच्छन् मित्रमुखान् । ते ऽन्वविन्दन् यत् सुवर्णस्य
 हिरण्यस्य^८ रूपं तत् । तद् एवास्य त उपासते । तम् अस्मिन्^९ एवान्तरदेशे ऽप्सरसो
 ऽन्वैच्छन् त्वष्टृमुखाः^९ । ता अन्वविन्दन् यद् रजतस्य हिरण्यस्य रूपं तत् । तद् एवास्य
 ता उपासते । ते सर्पा अन्वैच्छन् अङ्गिरोमुखान् । ते ऽन्वविन्दन् यन् मधुसो^{१०} रूपं तत् ।
 तद् एवास्य त उपासते । तम्^{११} अङ्गिरसो ऽन्वैच्छन् अथर्वमुखान् । ते ऽन्वविन्दन् यद्
 घृतस्य रूपं तत् । तद् एवास्य त उपासते । तम् असुरा अन्वैच्छन् असितमुखान् । ते
 ऽन्वविन्दन् यत् सुरायै^{१२} रूपं तत् । तद् एवास्य त उपासते ॥ ३८२ ॥

[१] ग अर्विषं [२-२] ग रूपते [३-३] [६-६] ग यर्म कृष्णं रूपन्त + ततस्मिन् [७-७]
 क रूपन्तत्तदेवास्यत उपासतेमते ग रूपमते [४-४] ग रूपन्ततेतस्मिन् [८] क ग त्वद्गुमुखाः [९-९]
 ग रूपन्तते [५-५] ग साध्याश्चाप्याश्चान्यैछत् [९] ग रूपन्ततेतम् [१०] ग सुराधी

तस्मात् ते पराभूताः । ते ह्यस्य पापिष्ठम् उपासते । तं पितरः पितृलोके ऽन्वैच्छन्
 यममुखाः । ते ऽन्वविन्दन् यद् अपां रूपं तत् । तद् एवास्य त उपासते । तं मनुष्या अन्वै-
 च्छन् मृत्युमुखाः । ते ऽन्वविन्दन् 'यत् क्षीरीदनस्य' रूपं तत् । तद् एवास्य त उपासते ।
 तद् एतद् ध वा एतद् अग्रे ऽन्नस्य रूपम् आस यत् क्षीरीदनः । तस्येयं विकृतिर् यद् इदं
 मनुष्या उपासते । ते वयांस्य अन्वैच्छन् मृत्युमुखान्य उ एव । तान्य अन्वविन्दन् हिरण्य-
 पक्षश् शकुन इति । तत् तद् एवास्य तान्य उपासते । तं पशवो ऽन्वैच्छन् धातुमुखाः ।
 ते ऽन्वविन्दन् हिरण्यशृङ्गो हिरण्यशफः कृष्ण ऋषभ इति । तत् तद् एवास्य त उपासते ।
 तद् एतद् ध वा एतस्यै देवतायै "सात्ययज्ञयो रूपम्" उपासते हिरण्यशृङ्गो हिरण्यशफः
 कृष्ण ऋषभ इति । स य एतद् एवं वेद ऋषभ एव स्वानां भवति । अथो यो ऽयं
 तपति— ॥ ३८३ ॥

[१-१] क यत् क्षीरीदनस्य ग यक्षीरोदनस्य [२] ग नास्ति [३] एवं च । क ग दातुमुखाः
 [४] ग हिरण्यशृङ्गेमि [५-५] ? ग सात्ययज्ञोरुपा ॥ [६] ग एना

—सो ऽस्याम् ऊर्ध्वायां दिश्य अन्वैच्छत् । तम् एतैस् सर्वैस् रूपैस् सहासीनम्
 अन्वविन्दत् । तान्य एतस्मा एव सर्वाणि रूपाणि प्रायच्छत् । तद् यद् "इदम् इह"
 कल्याणं रूपम् आजायते यद् एवैष प्रयच्छति तद् इदम् इहाजायते । स यद् भू भुव स्व
 इति व्याहरत् त एवमेव त्रयो लोका अभवन् उपोदक ऋतधामा "ऽपराजितः । अथ"
 यत् कर्ज जनद् वृषद् इति व्याहरत् त एवैते ऽपरे लोका अभवन् अधिदिवः प्रदिवो
 रोचनः । विष्टप एव सप्तमो ब्रह्मलोको यस्मिन् एतत् सत्यं भाति । तम् एषा देवता सत्यं
 भूत्वानुप्राविशत् । तत् सद् वै "प्राणस् सत्याः" प्रजाः । तेनास्य सत्येनेदं सर्वं संगृहीतं
 भवति । यदि च ह सत्यं वदति यदि च नाथ हास्य सत्यम् एवोदितं भवति । अथो ह
 विद्यात् सत्यम् एवाहं वदामि नानृतं, यत् सत्यं वदतो लोकस् स मे लोक इति । तस्य
 ह स एव लोको भवति । तद् यथेदं वयं मीमांसामह इदं ब्रह्मेदं ब्रह्मेत्य एवम् एवैषा
 देवतैतद्विद्वांस मीमांसते न ह्येष चन तद् वेद । "मा सो" देवता प्रविष्टेति "य एव तद्
 वेद स" एव तद् वेद । एतं सा देवता प्रविष्टेति । न ह वा एवंविदः "नि चना"
 विदितं भवति न का चन देवता ॥ ३८४ ॥

[१] एवं च । क ग सहसीनम् [२-२] ग इद- देवतैतद्विद्वांस [१०-१०] = मां सा + उ । क
 मह [३] क अजायते ग आजायते [४] ग मां सा [११-११] ग नास्ति [१२] एवं च ।
 एवमे [५-५] ग पराजितो [६] ग भूत्वा- क प्राविष्टेति ग प्राविष्टेति [१३] ग एवंविदं [१४]
 प्रविशत् [७-७] क प्राणस्त्याः ग प्राणस्त्याः ग चना
 [८] ग अधिपाठः एव लोको भवति [९] ग

तस्यैष श्लोकः—

इतः परस्तात् पर उ परस्मात् परस् तुनीयाद् उत वा चतुर्थात् ।

सहस्रस्थूणे विमिते वृढ उमे यत्र देवानाम् अधिदेव आस्ते ॥

इति । एष ह वाच स देवानाम् अधिदेवो य एष तपति । तस्यैतत् सहस्रस्थूणं विमितं

द्वदम् उग्रं यत् संवत्सर ऋतवो मासा अर्धमासा अहोरात्राण्य उषसः । स य एवम् एतत् सर्वं द्वादशाहम् आत्मानम् अभि संपद्यमानं वेद सर्व एनं कामा अभि संपद्यन्ते । द्वादशाहे वै सर्वे स्तोमा सर्वाणि पृष्ठानि सर्वाणि छन्दांसि सर्वाणि सवनानि सर्वे पशवस् सर्वे देवास् सर्वे 'लोकास् सर्वे कामा', द्वादशाहम् अन्वायत्ता, द्वादशाहम् अन्वाभक्ता, द्वादशाहम् अनुसंतृप्यन्ति, द्वादशाहे संपन्ना, द्वादशाहे प्रतिष्ठिताः । तद् आहुर् यद् एतानि दशैवाहान्य् अथ कस्माद् द्वादशाह इत्य् आख्यायत इति । स त्र्याद् यद् एवैते द्वादशाग्निष्टोमा संपद्यन्ते तेनेति ॥ ३८५ ॥

[१-१] ग परसुतियाद् [२] ग नास्ति [३] क देवानामस् ग देवतानामिन् [४] क ग अधिदेवत
[५] ग अधिदेवानामधीदवो [६-६] ग लोकामा

तद् आहुर् यत् 'त्रयोदश मासास् संवत्सरस् संवत्सरश्' च चतुर्दशो. ५थ केन त्रयोदशं च मासम् उपाप्नुवन्ति संवत्सरं च चतुर्दशम् इति । अतिरात्राभ्याम् इति त्र्यात् । प्रायणीयेनातिरात्रेण 'त्रयोदशं' मासम् उपाप्नुवन्त्य्, उदयनीयेन संवत्सरं 'चतुर्दशम्' । तद् आहुस् स वाद्य' द्वादशाहं विद्यात्, स वा वेदेति मन्येत, य एनं सर्वेषु लोकेषु प्रतिष्ठितं विद्याद् इति । 'मासा वै' द्वादशाहस्याहानि, त एव लोका, एन एव देवलोकाः । फाल्गुनो वै मासो द्वादशाहस्य प्रथमम् अहश्, चैत्रो द्वितीयं, वैशाखस् तृतीयम्, आषाढा-पौर्णमासश् चतुर्थं, श्रौणाश्रविष्ठः^१ पञ्चमं, शातभिषजष् षष्ठं, प्रोष्ठपदः सप्तमम्, आश्व-युजो ऽष्टमं, कार्तिको नवमम्, मार्गशीर्षो दशमं. तैष एकादशं, माघो द्वादशं, प्रायणीय एवातिरात्रस् त्रयोदशो मास, उदयनीयस् संवत्सरश् चतुर्दशः । स एष द्वादशाहस् सर्वेषु लोकेषु प्रतिष्ठितः । स य एवम् एतं द्वादशाहं सर्वेषु लोकेषु प्रतिष्ठितं वेद सर्वेषु लोकेषु प्रतिष्ठिति । स एष वाव द्वादशाहो य एष तपत्य्, एष इन्द्र, एष प्रजापतिर्, एष एवेद सर्वम् इत्य् उपासितव्यम् । 'एष एवेदं' सर्वम् इत्य् उपासितव्यम् ॥ ३८६ ॥^२

[१-१] ग नास्ति [२] एवं च । क संवत्सरं [१] क इति द्वादशाहम् अदिकेशवाय त्रयीमूर्त्तये
[३] ग त्रयोदशदशञ्च [४] ग अधिपाठः च नमः । श्री गुरुभ्यो नमः । अविघ्नमस्तु । द्वादशाहम् ॥
[५] ग वान्य [६-६] ग मासाद्वै [७] ग ग सामब्राह्मणं संपूर्णम्
श्रौणाश्रविष्ठः च श्रवणाश्रविष्ठः [८-८] ग नास्ति

SARASVATI VIHARA SERIES

by

Prof. Dr. RAGHU VIRA, M.A., PH.D., D.LITT. ET PHIL.

Director

International Academy of Indian Culture

- 1 **Atharvaveda of the Paippaladas**, books 1-13. Emended text, manuscript corruptions, and references to other Samhitās in parallel columns. Edited by Prof. Dr. Raghu Vira. Big quarto size, 15"x11". Edition de luxe. November, 1936.
- 2 **Jaiminiya-Brahmana of the Samaveda**, Part I, ed. by Prof. Dr. Raghu Vira. Size as before. Edition de luxe. November, 1937.
- 3 **Samaveda of the Jaiminias**, ed. by Prof. Dr. Raghu Vira. Octavo size 11"x7½". Complete with mantra-index. March, 1938.
- 4 **Uddhara-kosa of Daksinamurti**, being a dictionary of the secret Tantric syllabic code. Edited by Prof. Dr. Raghu Vira and Dr. Shodo Taki, a Japanese State Research Scholar at the Academy. Text, introduction, English notes, appendices and Sanskrit-English glossary. Octavo size, as before. June 1938.
- 5 **The Buddha and the Bodhisattva in Indian Sculpture**, Part I (Tables). By Prof. Dr. Raghu Vira and Dr. Chikyo Yamamoto, a Japanese State Research Scholar at the Academy. Big quarto size. Edition de luxe. August, 1938.
- 6 **Vedic Mysticism**, by Prof. Dr. Raghu Vira. Vedic verses and their rhythmic English renderings appear on opposite pages. Illustrated. Octavo size. Second enlarged edition. January, 1938.
- 7 **Ramayana of Valmiki** in all its versions, fascicule I. Critically edited for the first time from MSS. collected from all parts of India, by Prof. Dr. Raghu Vira with the assistance of numerous scholars. The completed work will cost no less than five lacs of rupees. Big quarto size, as before. July, 1938.
- 8 **Ramayana in China**— 1. Jātaka of an unnamed king, translated into Chinese from an original Indian text by K'ang-Seng-Hui in 251 A.D. 2. Nidāna of king "Ten-Luxuries", translated into Chinese from an original Indian text by Kekaya in 472 A.D. Chinese text, English translation and introduction, by Prof. Dr. Raghu Vira and Dr. Chikyo Yamamoto. Big quarto size, as before. August, 1938.
- 9 **Atharvaveda of the Paippaladas**, Part II, books 14-18. February, 1940.

10, 11 The Buddha and the Bodhisattva in Indian Sculpture, Parts II, III (Tables). June, 1939 and January, 1941.

12 Atharvaveda of the Paippaladas, Part III, books 19-20, with two appendices (I Conspectus of Śaunaka and Paippalāda, II Paippalāda Line-Index). May, 1941.

13 Ali-kali-bija-haram, being a Sanskrit-Tibetan-Mongolian Abecedarium, by Prof. Dr. Raghu Vira. The original Chinese woodblocks have been reproduced photographically. June, 1941.

14 Fan Fan Yu, by Prof. Dr. Raghu Vira, being a Chinese Dictionary of Indian Geographical Names, compiled in 517 A.D. from literature and accounts of travellers. Chinese text transcribed into Devanagari and rendered into Sanskrit for the first time together with restoration of Indian names, both geographical and literary. February, 1943.

The Great English-Indian Dictionary.

15 Vol. I : Inorganic Chemistry.

16 Vol. II : Organic Chemistry (A to D).

17 Vol. III : Scientific Apparatus.

18 Vol. IV : Chemical Dyes and Colours, with an Appendix on Intermediate Products.

In these volumes each word appears in four scripts, namely, Devanagari, Bengali, Kannada and Tamil.

19 A Consolidated Great English-Indian Dictionary, containing about one lac of terms relating to accounts and administration, agriculture, anatomy, bacteriology, banking, biochemistry, botany, chemistry, civics, commerce and finance, constitution, dyes and colours, economics, education, engineering, insurance, law, mathematics, medicine, mineralogy, newspapers, optics, parasitology, pharmacy, physics, physiology, politics, radio, railway, statistics, zoology, and numerous other science as well as arts subjects. The Government of Madhya Pradesh has recommended this dictionary for the use of various Government offices and local bodies. The Government of Bihar has purchased 238 copies for distribution to its various offices. Directors of Education of U.P., Bihar and Hyderabad have recommended it for purchase by High Schools and Colleges. Third revised and enlarged edition, covering 1700 octavo pages.

20 A Dictionary of Indian Birds, giving the Indian names of all the genera, species and sub-species of birds found in India, Pakistan, Burma and Ceylon—Prof. Dr. Raghu Vira, and Shri K. N. Dave.

21 Gavamayana of the Jaiminīyas, being Jaiminīya Brāhmaṇa II.1-80 containing the year-long sacrifice Gavāmayana, critically edited with a long introduction and copious notes by Dr. Lokesh Chandra, D. Litt. January, 1950.

22 An Elementary English-Indian Dictionary. Prepared for the use of Matriculation students of Indian Universities and High School Boards. The

terminology concerns mostly Chemistry, Physics, Mathematics, and Biology, and covers a great part of Intermediate requirements.

- 23 A Dictionary of Administrative Terms**, from English to Hindi, by Prof. Dr. Raghu Vira.
- 24 Hindi Terms for Topographical Maps of the Survey of India**, by Prof. Dr. Raghu Vira, and Shri B. G. Tamaskar.
- 25 Hindi-English Dictionary of Technical Terms**, being the reverse of the Consolidated Great English-Indian Dictionary (no. 19). The only dictionary that will help administrators, professors, technicians, journalists, and others to follow budgets, parliamentary proceedings, scientific and technical literature that is being issued in Hindi, Marathi, etc. year after year in Indian technical terms.
- 26 Central Asia : the connecting link between East and West**, being a series of lectures delivered by Prof. Dr. Joh. Nobel of the Marburg University, as a Visiting Professor at the Academy.
- 27 A Glossary of Logic**, giving the Hindi and Sanskrit equivalents of the technical terms used in Logic, by Prof. Dr. Raghu Vira, and Dr. D. G. Londhe M.A., Ph.D. (Leipzig).
- 28 Sanskrit in Indonesia** by Prof. Dr. J. Gonda, Utrecht University (Holland). The first book of its kind revealing the mighty role Sanskrit has played in the history and civilisation of Indonesia, and allied lands.
- 29 खनिज-अभिज्ञान**, a handbook in Hindi on the identification of common minerals of India by their lustre, streak, hardness and specific gravity, with an elaborate introduction explaining the principles of the formation of Indian scientific names of minerals, by Prof. Dr. Raghu Vira; Prof. N. L. Sharma, Indian School of Mines, Dhanbad; Dr. S. D. Limaye, Ph.D., Poona; and Dr. Lokesh Chandra, D.Litt.
- 30 A Dictionary of Indian Mammals**, giving the Indian names of all the suprageneric, generic, specific, and sub-specific names of the mammals of India, by Prof. Dr. Raghu Vira; Shri K.N. Dave; and Dr. Lokesh Chandra.
- 31 Jaiminiya Brahmana**, complete text reconstituted for the first time after years of effort with the help of newly discovered manuscripts. Text and critical apparatus. By Prof. Dr. Raghu Vira and Dr. Lokesh Chandra, D.Litt.

This Brāhmaṇa had already attracted great attention towards the end of the last century. Professors Oertel and Caland had even published extensive extracts, but it was not found possible to edit the text as a whole. Now with the discovery of a few more manuscripts after a long and arduous search in the Jaiminiya families in Malabar, it has been possible to bring out a complete text. No amount of labour and time has been spared to restore the text to its original purity. In importance it rivals the Śatapatha Brāhmaṇa.

- 32 Sankhayana Srautasutra**, translated into English by the late Prof. W

Caland, and edited by Dr. Lokesh Chandra, D.Litt. with a detailed introduction. The first English translation of a Vedic ritual text.

An Exhaustive English-Sanskrit-Hindi Dictionary, by Prof. Dr. Raghu Vira. It will have no less than half-a-million vocabulary entries and will extend over ten thousand octavo pages. It will be the biggest dictionary from English to any other language of Asia. *In Press*

An English-Pali Dictionary, by Prof. Dr. Raghu Vira, and Dr. Lokesh Chandra, D.Litt. About fifteen hundred octavo pages. The entire material is ready on cards which number eighty thousand. *In Press*

Available from: Dr. Lokesh Chandra, M.A., D.Litt., Secretary,
International Academy of Indian Culture, Old Assembly Rest
House, Nagpur (India).

